

[illegible]

STUDIEDIENST
VLAAMSE REGERING

VRIND IS EEN UITGAVE VAN DE STUDIEDIENST VLAAMSE REGERING.

De **Studiedienst Vlaamse Regering** (SVR) maakt deel uit van het departement Kanselarij en Bestuur van de Vlaamse overheid. In februari 2016 besliste de Vlaamse Regering om de Vlaamse Statistische Autoriteit (VSA) op te richten. Samen met de nieuw aangeduide hoofdstatisticus bouwen de medewerkers van de Studiedienst Vlaamse Regering een nieuwe statistiekinstelling voor Vlaanderen met volgende opdrachten: coördinatie van de openbare statistiek, ontwikkeling, productie en verspreiding van openbare statistieken en instaan voor de kwaliteit van de openbare Vlaamse statistiek.

VRIND is ook te raadplegen via de website <http://regionalestatistieken.vlaanderen.be/statistieken>. U kunt daar ook de cijferreeksen en metadata consulteren via de rubriek Statistieken. U kunt daar eveneens andere publicaties van de Studiedienst Vlaamse Regering downloaden.

STUDIEDIENST VLAAMSE REGERING

Departement Kanselarij en Bestuur
Boudewijnlaan 30 bus 23, 1000 Brussel
Tel. 02 553 52 07
Fax 02 553 58 08
E-mail svr@kb.vlaanderen.be

Bestellingen
<http://publicaties.vlaanderen.be>
Telefonisch via gratis nummer 1700 (elke werkdag van 9 tot 19 uur).

Depotnummer: D/2017/3241/295

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Martin Ruebens, secretaris-generaal

GRAFISCHE VORMGEVING, OPMAAK EN DRUK

Prepress en drukwerk Bosmans | Lommel

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij milieuvriendelijk papier.

WOORD VOORAF

Voor u ligt de 25ste editie van de Vlaamse Regionale Indicatoren (VRIND).

In het najaar 1992 kreeg de Algemene Planningsdienst (APD), één van de voorgangers van de Studiedienst van de Vlaamse Regering (SVR), de opdracht in coproductie met alle diensten van de Vlaamse overheid voor alle Vlaamse bevoegdheden een reeks indicatoren op te stellen die 'zowel een beeld geven van de veranderingen in de externe omgeving waarin de Vlaamse overheid werkt als van de middelen die deze overheid inzet op de onderscheiden domeinen waarop ze actief is, de diensten die ze levert aan de gemeenschap en waar mogelijk de effecten die bekomen worden.' In september 1993 resulteerde dit in een eerste publicatie van de Vlaamse Regionale Indicatoren, kortweg VRIND. Om vooral het strategisch en toekomstgericht karakter aan te geven werd de eerste editie gestructureerd volgens het toenmalige project 'Vlaanderen-Europa 2002'. De indicatorenset werd uitdrukkelijk gekaderd in een grotere openheid en communicatie van de overheid naar de bevolking.

Vandaag – 25 jaar later – wordt nog jaarlijks een uitgebreide indicatorenset gedocumenteerd waarin zowel de ontwikkelingen in de Vlaamse samenleving als aanzetten tot effectmeting van het Vlaamse overheidsbeleid aan bod komen. Nog meer dan in de beginperiode gebeurt de selectie van de indicatoren in overleg met de betrokken overheidsdiensten en -instellingen. Het zijn de beleidsraden van de (beleids)domeinen die de keuze van de indicatoren bepalen en valideren. Over de jaren is ook de koppeling aan lange termijnprojecten behouden: van 'Vlaanderen-Europa 2002' over 'Kleurrijk Vlaanderen' tot 'Vlaanderen in Actie' en 'het Pact 2020'.

We kunnen stellen dat met de jaren het strategisch gehalte van de publicatie is toegenomen. Dit komt omdat de Vlaamse overheid steeds duidelijker aangeeft welke maatschappelijke veranderingen ze met haar beleid (mee) wil bewerkstelligen. Steeds meer worden doelstellingen gekoppeld aan meetbare targets of effecten. De koppeling aan indicatoren ligt daarbij voor de hand. De opvolging van het Pact 2020 en het Europese hervormingsprogramma Europa 2020 zijn hiervan beleidsdomeinoverschrijdende voorbeelden. Deze ontwikkeling heeft er mee voor gezorgd dat in de VRIND-publicaties steeds meer de aandacht gaat naar wat er is gerealiseerd (effect, impact) dan naar de inspanningen die door de overheid worden geleverd (input, proces). VRIND is steeds meer willen zijn dan een jaarverslag van hoe hard de Vlaamse overheid en haar instellingen wel werken. Hier en daar vindt de lezer nog wel informatie over ingezette middelen, processen en geleverde inspanningen. Soms is dergelijke basisinformatie noodzakelijk om de impact van de Vlaamse overheid goed in te kunnen schatten. Voor sommige beleidsvelden of -domeinen wordt deze informatie ook nog opgenomen bij gebrek aan gevalideerde effectindicatoren.

Kwantiteit is niet altijd een garantie voor kwaliteit. Wie de eerste VRIND-edities vergelijkt met deze van de jongste jaren, zal merken dat de aangeboden informatie exponentieel is toegenomen. Van circa 250 indicatoren in de beginfase naar meer dan 800 in de voorbije jaren. De ontwikkeling van beleidsvoorbereidende cellen zowel in de departementen als in de grotere agentschappen hebben er mee voor gezorgd dat de aandacht voor kwalitatieve statistiekreeksen fors is toegenomen. Administratieve registers worden meer en meer omgezet naar kwalitatieve datareeksen die statistisch kunnen bewerkt worden. Op dat vlak is de voorbije jaren zeker vooruitgang geboekt. Dit neemt niet weg dat – zeker voor basisstatistiek over de externe omgeving – sommige data niet beschikbaar

zijn of slechts met vertraging kunnen worden aangeboden. Van een echt statistisch deficit kunnen we niet spreken maar zoals in de allereerste VRIND werd aangegeven botsen we ook vandaag nog 'tegen de grenzen die gelegd worden door de beschikbaarheid van goed statistisch materiaal'. Toen werd reeds aangedrongen om interregionaal overleg en een gezamenlijk actieplan en werd opgeroepen tot 'herwaardering van het statistisch ambt'. Vandaag worden op dat vlak heel wat stappen gezet door de oprichting van het Interfederaal Instituut voor de Statistiek (IIS) waarin de federale overheid, de gewesten en gemeenschappen op gelijke voet participeren en gezamenlijk instaan voor kwalitatieve statistieken en invulling van nog resterende leemtes. Het decreet op de Vlaamse openbare statistiek en het daarbij horende uitvoeringsbesluit geeft voor Vlaanderen aan hoe men deze statistiekfunctie in de praktijk verder gestalte wil geven. De inkanteling van de Studiedienst van de Vlaamse Regering in het departement Kanselarij en Bestuur, de oprichting van een Vlaamse Statistische Autoriteit en de aanstelling van een hoofdstatisticus, de oprichting van een Raad voor Vlaamse Openbare Statistieken (RVOS) en een ambtelijk Coördinatiecomité voor Vlaamse Openbare Statistieken (CVOS) zijn daarbij de eerste stappen geweest.

De focus komt de volgende jaren hoe dan ook meer op de coördinatie en de kwaliteitsverhoging van de Vlaamse openbare statistiek te liggen. Volgens artikel 4 van het decreet van 19 februari 2016 moeten Vlaamse openbare statistieken worden ontwikkeld, geproduceerd en verspreid op basis van onpartijdigheid en objectiviteit, kosten efficiëntie, wetenschappelijke en professionele onafhankelijkheid. Dit zal zijn repercussies hebben op de wijze waarop statistieken zullen worden verzameld, geproduceerd en gecommuniceerd. Dit houdt onder meer in dat de huidige aanpak van een product als VRIND een andere invulling zal krijgen. Na een kwarteeuw is het hoe dan ook nodig het concept grondig te evalueren en te herdenken en gebruik te maken van nieuwe digitale ontsluitingsmogelijkheden die korter op de actualiteit kunnen inspelen.

Dit alles maakt dat dit gedrukte VRIND-exemplaar waarschijnlijk het laatste is dat jullie op deze wijze zullen ontvangen. Het past dan ook de vele medewerkers en toeleveranciers van data extra te bedanken voor de jaren samenwerking. Hun rol is allesbehalve uitgespeeld. De departementen en agentschappen zullen bij de verdere uitbouw van de Vlaamse statistiek een prominente rol vervullen.

Luk Bral

VRIND-coördinator

MEDEWERKERS

MEDEWERKERS STUDIEDIENST VLAAMSE REGERING

PROJECTCOÖRDINATIE Luk Bral

EINDREDACTIE Luk Bral, Myriam Vanweddigen

DWARSDOORSNEDE Luk Bral

ALGEMEEN REFERENTIEKADER

<i>Sociaal-culturele context</i>	Luk Bral, Myriam Vanweddigen
<i>Macro-economische context</i>	Thierry Vergeynst
<i>Demografische context</i>	Edith Lodewijckx, Edwin Pelfrene, Ingrid Schockaert
<i>Bestuurlijke context</i>	Luk Bral, Pieter De Maesschalck, Dirk Festraets, Dirk Moons, Myriam Vanweddigen, Karolien Weekers

WELVAART

<i>Onderwijs en vorming</i>	Naomi Wauterickx (O&V), Dirk Festraets
<i>Werk en sociale economie</i>	Myriam Vanweddigen, Jo Noppe
<i>Ondernemen en internationale handel</i>	Thierry Vergeynst, Michaël Goethals
<i>Ontwikkelingssamenwerking</i>	Myriam Vanweddigen
<i>Innovatie</i>	Peter Viaene (EWI), Thierry Vergeynst

WELZIJN

<i>Zorg</i>	Dirk Moons
<i>Gezondheid</i>	Dirk Smets
<i>Inkomen, armoede en sociale uitsluiting</i>	Jo Noppe
<i>Gelijke kansen</i>	Jo Noppe
<i>Diversiteit, inburgering en integratie</i>	Jo Noppe

CULTUUR EN VRIJE TIJD

<i>Cultuur en jeugd</i>	Guy Pauwels
<i>Sport</i>	Guy Pauwels
<i>Media</i>	Marie-Anne Moreas
<i>Toerisme</i>	Pieter De Maesschalck

OMGEVING

<i>Ruimte</i>	Greta Sienap
<i>Wonen</i>	Greta Sienap
<i>Milieu en natuur</i>	Veerle Beyst
<i>Mobiliteit</i>	Veerle Beyst, Pieter De Maesschalck
<i>Landbouw</i>	Dirk Smets
<i>Energie</i>	Dirk Smets

TECHNISCHE EN ADMINISTRATIEVE ONDERSTEUNING	Dominique Bailleul, Guy De Smet, Nancy Jadoul, Erik Roebben, Caroline Temmerman, Lieven Van der Elst, Karina Van De Velde, Tina Vander Molen

CARTOGRAFIE Greta Sienap

MEDEWERKERS UIT DE VLAAMSE OVERHEIDS- EN ANDERE INSTELLINGEN

ALGEMEEN REFERENTIEKADER

Demografische context

ADS: Patrick Lusyne, Michel Willems

Bestuurlijke context

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOREN: Dieter Vanhee, Valerie Van der Cammen

ABB: Katja Borré, Ann De Saedeleer, Petra Desmedt, Katie Heyse, Els Podevin

Agentschap Overheidspersoneel – HR Technologie en Data: Gijs Martens, Petra Van De Putte

Departement FB: Henk Goossens, Lucas Huybrechts

Vlaamse Infolijn: Stefan Kerremans

Vlaamse Ombudsdienst: Bart Weekers

WELVAART

Onderwijs en vorming

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Naomi Wauterickx

Departement O&V: Anton Derks, Isabelle Erauw, Liës Feyen, Johan Geets, Hilde Goeman, Liesbeth Hens, Carl Lamote, Theo Mardulier, Nadine Poelmans, Guy Stoffelen, Raymond Van de Sijpe, Ann Van Driessche, Johan Vermeiren, Geert Vermeulen, Naomi Wauterickx

Departement WSE: Anja Wagemans

AGION: Annelies Geerts

AGODI: Steven Bruneel, Lise Van Proeyen

AHOVOKS: Jean Blanquart, Goele Bossaert, Caroline Domogala

EPOS vzw: Jan Ceulemans, Ronny Masset

ETNIC: Catherine Lefèvre

Syntra Vlaanderen: Marie-Sophie Callens, Gert Franssen

VGC: Lies Wallyn

VLIR: Els Titeca

Werk en sociale economie

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Faiza Djait

Departement WSE: Raf Boey, Willem De Klerck, Faiza Djait

Steunpunt Werk: Daan Goutsmet, Boie Neefs, Luc Sels, Bart Scholiers, Michelle Sourbron, Gert Theunissen, Wouter Vanderbiesen, Sarah Vansteenkiste

VDAB: Willem Vansina

SERV-Stichting Innovatie & Arbeid: Ria Bourdeaud'hui, Frank Janssens, Stephan Vanderhaeghe

Ondernemen en internationale handel

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOREN: Tom Tournicourt, Valerie Van der Cammen

Departement EWI: Sophie Callewaert, Peter Viaene

FIT: Christophe Verhaeghe

Ontwikkelingssamenwerking

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Valerie Van der Cammen

Departement Buitenlandse Zaken: Simon Calcoen, Jorg Vereecke

FOD Buitenlandse Zaken, Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking: Antoon Van Broeckhoven

Innovatie

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Tom Tournicourt

Departement EWI: Peter Viaene

WELZIJN

Zorg

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Joost Bronselaer

Centrum ter Preventie van Zelfdoding, Studiedienst en Communicatie: Ekke Muijzers

Departement WVG, Kenniscentrum, Team Wetenschappelijk Onderzoek: Joost Bronselaer

Departement WVG, Team Eerstelijns en Thuiszorg: Ilse Goossens

Departement WVG, afdeling Justitiehuizen: Roel Peeters

Vlaams Agentschap Zorg en Gezondheid, Team Gegevensverwerking en Resultaatopvolging: Herwin De Kind, Hilde Smets

VAPH, Studiecel: Ann Van den Abbeele

Agentschap Jongerenwelzijn: Johan Peeters

Kind en Gezin: Diederik Vancoppenolle

VIPA: Christophe Cousaert

Steunpunt Algemeen Welzijnswerk: Anita Cautelaers

Federatie Tele-Onthaaldiensten in Vlaanderen: Jennifer Pots

Cavaria Halebifoon: Jeroen Borghs

Gezondheid

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Joost Bronselaer

Agentschap Zorg en Gezondheid, afdeling Informatie en Zorgberoepen: Heidi Cloots, Herwin De Kind, Erik Hendrickx, Anne Kongs, Hilde Smets

Inkomen, armoede en sociale uitsluiting

Departement WVG, afdeling Welzijn en Samenleving: Koen Devroey

Gelijke kansen

Departement KB – horizontaal gelijkekansenbeleid: Agna Smisdom

Departement WSE: Faiza Djait

Diversiteit, inburgering en integratie

ABB: Philippe Buysschaert, Gerlinde Doyen

CULTUUR EN VRIJE TIJD

Cultuur en jeugd

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Peter Jolling

Departement CJSM: Roel Devriendt, Peter Jolling, Marina Laureys, Marleen Serré, Maarten Vandekerckhove, Kristof Vanden Bulcke

Cultuurnet: Carlo Dieltjens

Kunstenpunt: Bart Magnus

Sport

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Astrid Vervaeke

Sport Vlaanderen: Greet Smekens, Astrid Vervaeke

Media

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Johan Bouciqué, Peter Jolling

ADS: Peter Boonants

Elektronisch Nieuwsarchief ENA: Ine Kuypers

Departement CJSM: Johan Bouciqué

Fonds Pascal Decroos: Ides Debruyne

IAB Europa/IHS Markit: Jessie Chen
MEDIALAAN: Anita Coremans
Nielsen: Marie-Anne Stevens
Raad voor de Journalistiek: Pieter Knapen
SBS Belgium: Kristof Demasure
VRM: Johan Cassimon, Ingrid Kools, Judith Leterme, Dirk Peereman
VRT: Philippe Cieters

Toerisme

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Valerie Van der Cammen
Toerisme Vlaanderen: Sofie Wauters
Departement Buitenlandse Zaken: Jan Korthout

OMGEVING

Ruimte

COÖRDINATOREN: Stijn Vanacker (Ruimte), Els Hofkens (Onroerend Erfgoed)
Agentschap Innoveren & Ondernemen: Idris Peiren
Agentschap Onroerend Erfgoed, afdeling Erfgoedbeleid: Korneel De Groot
Departement Omgeving, Vlaams Planbureau voor omgeving: Jean-Paul Beys, Isabelle Loris, Peter Willems
Departement Omgeving, Data-en informatiebeheer en digitale maatschappij: Wouter Brems

Wonen

COÖRDINATOR: Eva Debusschere
Agentschap Wonen-Vlaanderen, team SHM's: Stijn Schockaert
Agentschap Wonen-Vlaanderen, team Lokale besturen: Gunther Gysemans
Agentschap Wonen-Vlaanderen, team Strategie en Onderzoek: Lize Haagdorens
Agentschap Wonen-Vlaanderen, afdeling Woningkwaliteit: Kristiaan Vanderbiesen
Vlaams Energieagentschap: Kathleen De Kerpel
VMSW: Wendy De Pauw

Milieu en natuur

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Ludo Vanongeval
VMM, MIRA: Johan Brouwers
OVAM: Ilse De Win, Mieke Vervaeke
INBO: Heidi Demolder
Departement Omgeving: Ludo Vanongeval, Bart Naessens
ANB: Johnny Cornelis, Carl De Schepper
VLM: Els Lesage

Mobiliteit

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Tim De Backer
ADS: Krist Omey
FOD MV: Marc Kwanten
Departement Omgeving: Bart Naessens, Philippe Van Haver
Beleidsdomein MOW: Tim De Backer, Stefaan Hoornaert, Jan Pelckmans, Bart Van Herbruggen, Ynte Vanderhoydonc (Departement MOW), Thomas Arkens (Agentschap Wegen en Verkeer), Bernadette Naets (Agentschap voor Maritieme Dienstverlening en Kust), Tine Wynants (De Lijn), Guy Palmans (De Vlaamse Waterweg), Kevin De Coen (Waterwegen en Zeekanaal nv)
INBO: Heidi Demolder
SERV: Dirk Neyts
VMM, MIRA: Johan Brouwers

Landbouw

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Jonathan Platteau

Departement LV, afdeling Kennis, Kwaliteit en Visserij: Tom Van Bogaert, Els Demuynck, Ruben Janssens, Jonathan Platteau, Dirk Van Gijseghem, Geert Devogel

Energie

DEPARTEMENTALE COÖRDINATOR: Ludo Vanongeval

Departement Omgeving: Jan Schaerlaekens, Kris Rongé, Ludo Vanongeval

VITO: Kaat Jespers, Wouter Wetzels

VMM, MIRA: Johan Brouwers

VREG: Sarah Van Kerckhoven

INHOUDSOPGAVE

DWARSDOORSNEDE VRIND 2017	15
Sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen	16
Economische ontwikkelingen	17
Fysiek-ecologische ontwikkelingen	18
Institutionele ontwikkelingen	20
Ter afronding	20
ALGEMEEN REFERENTIEKADER	25
1.1 Sociaal-culturele context	23
Algemene leefsituatie en zorgen	24
Sociale samenhang	27
Politieke houdingen en gedragingen	30
Vlamingen en de Europese Unie	35
1.2 Macro-economische context	39
Internationale conjunctuur	39
Vlaams Gewest	40
Provincies	45
1.3 Demografische context	50
Bevolking	50
Loop van de bevolking	53
Huishoudens	55
1.4 Bestuurlijke context	59
Bestuurlijke organisatie	59
Middelen van Vlaamse en lokale overheid	60
Outputzijde: de prestaties	66
De overheid en zijn burgers	71
CLUSTER WELVAART	83
2.1 Onderwijs en vorming	85
Kerncijfers	85
Scholingsgraad	90
Talenten van elke lerende ten volle ontwikkelen	92
Voldoende, deskundig en gemotiveerd onderwijspersoneel garanderen	107
Onderwijsinstellingen versterken	111
Werk maken van het masterplan scholengebouw	111

2.2	Werk en sociale economie	115
	Situatie Vlaamse arbeidsmarkt	115
	Vlaams arbeidsmarktbeleid	127
2.3	Ondernemen en internationale handel	137
	Ondernemen	137
	Internationale handel	145
2.4	Ontwikkelingssamenwerking	152
	Vlaamse partnerlanden internationale samenwerking	152
	Officiële ontwikkelingshulp	153
	Draagvlak ontwikkelingssamenwerking	154
2.5	Innovatie	158
	Input	158
	Output	163
CLUSTER WELZIJN		169
3.1	Zorg	173
	Algemeen welzijnswerk	173
	Justitiehuizen	176
	Kinderen en gezinnen	177
	Jeugdzorg	181
	Personen met een handicap	183
	Ouderen	185
	Investerings in voorzieningen	188
	Regionale spreiding	188
3.2	Gezondheid	191
	Gezondheidsdoelstellingen	191
	Mortaliteit en morbiditeit	204
	Zwangerschap en geboorte	209
3.3	Inkomen, armoede en sociale uitsluiting	212
	Welvaartsverdeling en armoede	212
	Sociale uitsluiting	224
	Armoede bij kinderen	229
3.4	Gelijke kansen	234
	Gender	234
	Holebi's	245
	Handicap	247
	Maatschappelijke participatie van kansengroepen	250
3.5	Diversiteit, inburgering en integratie	253
	Aanwezigheid en instroom	253
	Samenleven in diversiteit	261
	Inburgering als opstap naar integratie	267
	Woonwagengebouders	270

CLUSTER CULTUUR EN VRIJE TIJD		273
4.1	Cultuur en jeugd	275
	Globale participatie en aanbod	275
	Kunsten	280
	Cultureel erfgoed	286
	Sociaal-cultureel werk en lokaal cultuurbeleid	289
	Economische cijfers	301
4.2	Sport	305
	Kwaliteitsvol sportaanbod	305
	Sportparticipatie	308
	Topsport	314
	Anti-doping	317
	Economische aspecten	319
4.3	Media	321
	De mediagebruiker in het mobiele en digitale tijdperk	321
	Digitale technologie als motor van groei en verandering	328
	Divers en kwaliteitsvol aanbod	329
4.4	Toerisme	344
	Vlaanderen als bestemming	344
	De Vlaming op vakantie	351
CLUSTER OMGEVING		355
5.1	Ruimte	359
	Ruimtegebruik	359
	Ruimtelijke planning	365
	Onroerend erfgoed	370
5.2	Wonen	377
	Nieuwbouw, aankoop en renovatie	377
	Huurmarkt	381
	Betaalbaarheid van het wonen	382
	Ondersteuning eigendomsverwerving	383
	Ondersteuning huurmarkt	386
	Woningkwaliteit	389
	Lokaal woonbeleid	395
5.3	Milieu en natuur	398
	Duurzame regio	398
	Water	400
	Bodem	402
	Lucht	402
	Klimaatverandering	404
	Biodiversiteit	405
	Milieudruk	405
	Bosgezondheid	407
	Natuurbeleving	408

	Afval- en materialenbeleid	408
	Bedrijfsafval	410
	Vermesting	411
	Gezondheid	413
	Houdingen en gedragingen met betrekking tot het milieu	415
5.4	Mobiliteit	418
	Personenvervoer	418
	Logistiek	424
	Vlot verkeer	431
	Veilig verkeer	438
	Milieuvriendelijke mobiliteit	441
5.5	Landbouw	448
	Landbouwstructuur	448
	Economische aspecten	452
	Sociale aspecten van de landbouw	455
	Landbouw en milieu	457
	Landbouw- en plattelandontwikkelingsbeleid	459
	Visserij	461
5.6	Energie	465
	Efficiënt energieverbruik	465
	Energieopwekking	468
	Energiearmoede	473
	Elektriciteits- en aardgasmarkt	474
	Elektriciteits- en aardgasnetwerk	477
	BIJLAGEN	481
	Doelstellingenkaders	481
	Veelgebruikte surveys	485
	Verstedelijking	489
	AFKORTINGEN	490

DWARSDOORSNEDE

In deze VRIND-editie komen circa 900 indicatoren aan bod. Ze zijn gekozen in overleg met de beleidsraden van de verschillende departementen binnen de Vlaamse overheid. Zoals de voorbije jaren is deze VRIND-editie opgebouwd rond 4 clusters: welvaart, welzijn, cultuur en vrije tijd en omgeving. In de cluster welvaart komen volgende domeinen aan bod: onderwijs en vorming, werk en sociale economie, ondernemen en internationale handel, ontwikkelingssamenwerking en innovatie. Zorg, gezondheid, inkomen, armoede en sociale uitsluiting, gelijke kansen en diversiteit, inburgering en integratie vormen de cluster Welzijn. Cultuur en jeugd, sport, media en toerisme komen aan bod in de cluster Cultuur en vrije tijd. Ruimte, wonen, natuur en milieu, mobiliteit, landbouw en energie vormen de laatste cluster Omgeving. Zoals in voorgaande edities worden de clusters voorafgegaan door enkele contexten. De ontwikkelingen die in de contexten behandeld worden zijn van belang voor de clusters die volgen. Het gaat om sociaal-culturele, macro-economische, demografische en bestuurlijke ontwikkelingen.

In de mate van het mogelijke werden in deze VRIND ook cijfers voor Brussel mee opgenomen. Voor gemeenschapsmateries wordt daarvoor de Brusselnorm gebruikt (5% van de middelen, 300.000 Brusselaars). Voor gewestmateries is het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest als benchmark in de overzichten meegenomen. Daarnaast wordt er in de verschillende hoofdstukken nagegaan of verstedelijking al dan niet een rol speelt of voor verschillen zorgt.

Deze Dwarsdoorsnede belicht de veelheid aan indicatoren opgenomen in deze VRIND vanuit 2 invalshoeken: het Pact 2020 en de SDG-doelstellingen van de Verenigde Naties (VN). Het Pact 2020 is een engagement dat de Vlaamse Regering, de sociale partners, het middenveld en vertegenwoordigers van de lokale besturen en de Vlaamse administratie zijn aangegaan en bevat een twintigtal doelstellingen die in vele gevallen concreet en gekwantificeerd zijn.

De Pact 2020-indicatoren zijn in deze VRIND voorzien van het icoontje . De SDG's staan voor Sustainable Development Goals, een agenda voor duurzame ontwikkeling, vastgelegd door de Verenigde Naties in september 2015. Deze agenda bevat 17 doelstellingen en 169 subdoelstellingen die tegen 2030 moeten gerealiseerd zijn. Een Vlaamse vertaling van deze doelstellingen is nog in volle voorbereiding en wordt gekoppeld aan een langetermijnvisie van de Vlaamse overheid voor 2030. Aan de VN-doelstellingen zijn indicatoren gekoppeld. De doelstellingen van het Pact 2020 en van de SDG's zijn als bijlage achteraan deze Dwarsdoorsnede opgenomen.

In deze Dwarsdoorsnede wordt een eerste aanzet gegeven om voor Vlaanderen na te gaan in welke mate de vastgestelde

ontwikkelingen al dan niet in een duurzame richting evolueren. Er circuleren op dit ogenblik verschillende indicatorensets om de SDG's op te volgen (VN, OESO, Eurostat, ...). Voor deze Dwarsdoorsnede werd de Eurostat-set als referentiekader gekozen omdat deze nauwer aansluit bij de Vlaamse realiteit en toelaat Vlaanderen in een Europese context te situeren en te benchmarken. De Eurostat-set bevat een honderdtal indicatoren.

Voor het overzicht dat volgt hebben we de doelstelling van de VN en het Pact 2020 geclusterd volgens de duurzaamheidsprincipes. De bespreking van de indicatoren start vanuit de SDG-indicatorset van Eurostat en wordt hier en daar aangevuld met Pact 2020 indicatoren die niet aan bod komen in de SDG-set. Verwijzingen naar relevante figuren in deze VRIND staan tussen haakjes.

SDG-agenda 2030	Pact 2020 Doelstellingen
Sociaal-maatschappelijk (people)	
Armoede (SDG1)	Solidaire en open regio (D2)
Gezondheid (SDG3)	Zorg (D12)
Opleiding (SDG4)	Armoede (D13)
Gendergelijkheid (SDG5)	Gezondheid (D17)
	Talent (D11)
Economie en welvaart (profit)	
Economie en werkgelegenheid (SDG8)	Duurzame topregio (D1)
Innovatie (SDG9)	Internationalisering (D3)
Ongelijkheid (SDG10)	Innovatie (D4)
	Ondernemerschap (D5)
	Logistiek en infrastructuur (D6)
	Werkzaamheid (D9)
	Werkbaarheid (D10)
Fysiek-ecologisch (planet)	
Duurzame landbouw (SDG2)	Energie (D7)
Woonkwaliteit (SDG6)	Eco-efficiëntie (D8)
Energie (SDG7)	Milieu (D14)
Stedelijke levenskwaliteit (SDG11)	Natuur (D15)
Ontkoppeling economische groei en impact op milieu (SDG12)	Mobiliteit (D16)
Klimaatverandering (SDG13)	
Bescherming zee (SDG14)	
Bescherming ecosystemen (SDG15)	
Bestuurlijk institutioneel (peace & government)	
Vrede en veiligheid, vertrouwen overheid (SDG16)	Overheid (D18)
Internationale solidariteit en partnerschap (SDG17)	Maatschappelijke betrokkenheid (D19)
	Begroting (D20)

Sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen

Armoede

Een tiental indicatoren in deze editie van VRIND hebben betrekking op de SDG-doelstelling over armoede en basisvoorzieningen. Bijna 15% van de Vlamingen of ongeveer 940.000 personen leven in armoede of sociale uitsluiting (figuur 3.98). Het gaat om personen met een inkomen onder de armoederisicodrempel (10,5% van de Vlamingen), om personen in een gezin met ernstige materiële deprivatie (3%) of om personen in een gezin met zeer lage werkintensiteit (10%). De Vlaamse Regering heeft er zich toe verbonden al deze indicatoren tegen 2020 met 30% terug te dringen. Sinds 2008 is er geen merkbare daling van de cijfers.

Bij ouderen en gepensioneerden is het armoederisico de voorbije jaren gedaald. Het is wel toegenomen bij werklozen, laaggeschoolden op beroepsactieve leeftijd, eenoudergezinnen, personen in een gezin met (zeer) lage werkintensiteit, huurders en personen geboren buiten de EU (figuren 3.89 tot 3.91). Vlaanderen behoort Europees vergeleken tot de groep met de laagste armoedecijfers. Enkel voor personen geboren buiten de EU ligt het armoederisico boven het EU-gemiddelde.

Gezondheid

De SDG-doelstelling wordt opgevolgd met 9 indicatoren. Een eerste heeft betrekking op de levensverwachting. Deze blijft met ongeveer een seizoen per jaar toenemen en is in 2016 bij mannen opgelopen tot 79,6 jaar en bij vrouwen tot 83,9 jaar bij de geboorte (figuur 3.72). 70% zegt van zichzelf in goede gezondheid te verkeren en 94% geeft aan tevreden te zijn met het leven in het algemeen (figuur 1.2). De gezondheidsindicatoren gaan in de goede richting onder andere voor roken, depressie, zelfdoding en chronische ziektes. Dit betekent niet dat alle beoogde gezondheidsdoelstellingen, die de Vlaamse overheid zich stelt, zijn gehaald (zie hoofdstuk 3.2). Vlaanderen scoort voor de meeste van de gezondheidsdoelstellingen beter dan het Europees gemiddelde. Dit is niet het geval als het gaat om het aantal zelfmoorden (figuur 3.62). Uit SDG2 wordt hier ook het aspect voedsel behandeld. Terwijl dit in landen in ontwikkeling over het wegwerken van honger gaat, wordt hier het probleem van overvoeding of obesitas gesignaleerd. 48% van de Vlamingen is te zwaar: 35% valt in de categorie overgewicht en 13% van de bevolking is zwaarlijvig. Zowel overgewicht als zwaarlijvigheid nemen toe doorheen de tijd (figuur 3.58). Vlaanderen doet het niet slecht in vergelijking met andere Europese landen.

Opleiding

7 VRIND-indicatoren kunnen gekoppeld worden aan SDG4. Bijna elk kind (98,8%) volgt in Vlaanderen kleuteronderwijs. In 2016 telt Vlaanderen 6,8% vroegtijdige schoolverlaters. Het Vlaamse Gewest haalt de Europese doelstelling van minder dan 10% maar de eigen doelstelling om het aandeel vroegtijdige schoolverlaters te halveren is nog veraf (figuur 2.26).

Vlaamse 15-jarigen zetten in alle domeinen een meer dan behoorlijke prestatie neer zowel voor leesvaardigheid als voor wetenschappelijke en wiskundige geletterdheid. De resultaten gaan er wel op achteruit. Wiskundige geletterdheid blijft, in internationaal perspectief, het sterkste domein (figuur 2.31). Ondertussen beschikt 47% van de 30-34-jarigen over een diploma hoger onderwijs. Daarmee voldoet Vlaanderen aan de EU 2020-doelstelling van 40%, maar nog net niet aan de Vlaamse aanscherping ervan (47,8%). Vrouwen doen het duidelijk beter dan mannen: 54% van de 30-34-jarige vrouwen heeft een diploma hoger onderwijs, bij mannen is dat 41% (figuur 2.52). Waar Vlaanderen doorgaans merkelijk hoger scoort op de vormingsindicatoren, gaat dit niet op voor levenslang leren. De score van 2016 (7%) ligt lager dan tien jaar terug en beduidend onder het Europees gemiddelde (11%). De vooropgezette doelstelling van het Pact 2020 (15%) komt daarmee niet in zicht (figuur 2.39).

Gendergelijkheid

Hoofdstuk 3.4 in deze VRIND-editie is volledig gewijd aan gelijke kansen. 9 VRIND-indicatoren behoren ook tot de Eurostat-indicatorenset. De loonkloof tussen mannen en vrouwen is sinds 2000 sterk gedaald (figuur 3.124). Het gemiddeld uurloon van mannen ligt wel nog steeds 7,5% hoger dan dat van vrouwen. Vrouwen hebben hun opleidingsachterstand tegenover mannen opgehaald. In alle leeftijdsgroepen tot 55 jaar zijn zij nu hoger opgeleid dan mannen (figuur 3.129). De werkzaamheidsgraad van vrouwen is sinds 2000 met 9 procentpunten gestegen. Die toename was relatief gezien het grootst bij de oudere leeftijdsgroepen (figuur 3.128). Wel is het zo dat een groot deel van deze groei werd gerealiseerd via deeltijdse jobs. 14% van de vrouwen geeft aan dat gebrek aan opvang en zorgtaken hen verhinderen actief te zijn op de arbeidsmarkt (figuur 3.141). Een globaal overzicht van de maatschappelijke positie van mannen en vrouwen is te vinden in figuur 3.145. Waar de sociale participatie vrij gelijklopend is tussen mannen en vrouwen (figuur 3.146) is dit nog niet het geval voor de politieke participatie (figuur 3.147). Zowel in de parlementen als in de provincie- en gemeenteraden is er nog steeds een oververtegenwoordiging van mannen. Het aandeel mannen lag na de verkiezingen van 2014 het hoogst bij de Belgische vertegenwoordigers in het Europees Parlement (71%). Daarna volgen de gemeenteraden (64%), de Kamer van Volksvertegenwoordigers (61%), de provincieraden (58%) en het Vlaams Parlement (56%). Enkel in de Senaat (niet meer rechtstreeks verkozen) is er een evenwicht tussen het aandeel mannen en vrouwen. Bij de uitvoerende mandaten is het overwicht van mannen op de meeste niveaus nog groter. Het aandeel mannen lag na de verkiezingen van 2014 het laagst in de Vlaamse Regering (56%).

Solidair en open regio

Het sociaal kapitaal in Vlaanderen zou volgens het Pact 2020 minstens op het niveau moeten liggen van de top 5 van Europese landen. Voor sociaal kapitaal wordt gekeken naar vrijwilligersinzet, intensiteit van de sociale contacten en het vertrouwen dat mensen in elkaar stellen. Een vergelijking met de EU-lidstaten geeft aan dat Vlaanderen op het vlak van

sociaal kapitaal relatief goed scoort maar niet echt een topper is (figuur 1.14).

Laaggeschoolden, ouderen en alleenstaanden kennen de grootste achterstand op vlak van maatschappelijke participatie (figuur 3.158). Maar ook de andere groepen participeren op quasi alle domeinen (cultuur, sport, verenigingsleven, internetgebruik en politieke participatie) proportioneel minder dan hun aandeel in de samenleving. Enige uitzondering hierop zijn de holebi's die over de ganse lijn proportioneel of zelfs meer deelnemen. De participatiecijfers van vrouwen en alleenstaande ouders wijzen op een relatief proportionele aanwezigheid voor de meeste aspecten. Personen met een niet-EU-herkomst scoren over de ganse lijn niet zo goed, behalve voor sport en internetgebruik.

Zorg

Voor zorg mikt het Pact 2020 op een toegankelijk en betaalbaar kwaliteitsvol aanbod aan hulp- en zorgverlening waarbij de gebruiker centraal staat. In eerste instantie wil men daarvoor de eerstelijns- en thuiszorg versterken.

Wat het aanbod en de capaciteit van de voorzieningen betreft, valt over vrijwel de ganse lijn een forse toename vast te stellen. Dit blijkt uit het gestegen aanbod aan kinderopvangplaatsen voor baby's en peuters en voor schoolgaande kinderen (figuren 3.7 en 3.9), het hoger bereik van de preventieve gezinsondersteuning (figuur 3.10) en de gezinszorg (figuur 3.27). De capaciteit van voorzieningen voor ondersteuning van jongeren en ouderen en het aanbod aan voorzieningen voor volwassen personen met een handicap is toegenomen (figuur 3.35). De toegenomen capaciteit volstaat niet altijd om tegemoet te komen aan de vraag. Zo staan er nog meer dan 13.000 personen met een handicap op de Centrale Registratie Zorgvragen (figuur 3.24), zijn de wachttijden bij de centra voor geestelijke gezondheid niet afgenomen (figuur 3.67) en neemt het aandeel personen dat medische consumptie uitstelt om financiële redenen niet af (figuur 3.117).

Economische ontwikkelingen

Economie en werkgelegenheid

De economische groei was vrij sterk in 2014 en 2015, met een reële toename van het bbp met respectievelijk +2,2% en +2,0%. De industrie en de zakelijke diensten leveren in deze twee jaren de sterkste groei bijdrage. In 2016 viel de groei terug tot 1,4% (figuur 1.43). Dat komt vooral op naam van de zakelijke diensten. De sterke Europese positie heeft vooral te maken met de hoge arbeidsproductiviteit. De groei van de arbeidsproductiviteit kalft echter verder af (figuur 1.46). Vooralsnog is Vlaanderen niet de economische topregio, die in het Pact 2020 werd beoogd.

Het aantrekken van de economie en de gunstige economische vooruitzichten lieten zich wel voelen op de arbeidsmarkt. Zo nam de totale werkgelegenheid toe en is er een lichte kentering in de werkzaamheidsgraad die in 2016 72% bedraagt

(figuur 2.72). Daarmee zit Vlaanderen vrijwel op het Europese gemiddelde maar nog ver van de beoogde 76%, zoals voorzien in het Pact 2020. De werkloosheidsgraad is in 2016 lichtjes gedaald voor vrijwel alle bevolkingsgroepen, behalve voor personen met een niet EU-herkomst (figuur 2.83).

Het Pact 2020 verwijst expliciet naar het wegwerken van de werkzaamheidskloven (figuur 2.74). Tussen 2008 en 2016 daalde de kloof tussen mannen en vrouwen (8,6 ppt), tussen ouderen en jongeren (20,1 ppt) en tussen personen met en zonder een functiebeperking (36,4 ppt). De kloof van de laaggeschoolden met de hogergeschoolden (27,5 ppt) neemt niet af en zowel de herkomstkloof (21 ppt) als de nationaliteitskloof (27,1 ppt) zijn toegenomen.

Innovatie

Het aandeel van het bbp dat aan onderzoek en ontwikkeling besteed wordt, is de kernindicator. In 2015 bedroeg dit aandeel 2,69% voor Vlaanderen; boven het Europese gemiddelde maar lager dan in de Scandinavische landen en Duitsland (figuur 2.144). De tewerkstelling in onderzoek en ontwikkeling blijft de jongste jaren stijgen (figuur 2.150). Dit is niet het geval in de kennisintensieve sectoren, waar de tewerkstelling stukt. In 2016 was 8,5% daarin tewerkgesteld. Ten opzichte van de benchmarkregio's waar Vlaanderen zich mee wil meten is dit een eerder zwakke positie (figuur 2.114). Onder SDG9 valt ook duurzaam transport. Wat de CO₂-emissies van nieuwe wagens betreft, is er een duidelijke verbetering (-24% ten opzichte van 2008). Een grote shift in de modale verdeling doet zich voor: alsnog niet voor. Het totaal aandeel van verplaatsingen met het collectief vervoer, de fiets en te voet bedraagt 28% (figuur 5.111). Volgens het Pact 2020 zou dit 40% moeten bedragen. Ook de modale verdeling van het goederenvervoer is nog overwegend vrachtvervoer; 85% in 2015 (figuur 5.126).

Ondernemerschap

Het Pact 2020 wijst op de noodzaak van een bloeiend ondernemerschap als een voorwaarde om van Vlaanderen een innovatieve topregio te maken. In 2016 zijn er onder de Vlaamse bevolking van 15 tot 64 jaar 9,9% zelfstandigen. Deze indicator is op lange termijn vrij stabiel (figuur 2.108). Bij de vrouwen ligt het aandeel op 6,9% anno 2016 en bij de oudere bevolking van 55-64 jaar op 11,6% (figuur 2.109). Het aandeel zelfstandigen ligt duidelijk lager bij personen van niet-EU-herkomst (6,0% op 1 januari 2015).

Draagkracht bij de bevolking is een belangrijke voorwaarde voor meer ondernemerschap. Anno 2016 is 56% van de Vlamingen van oordeel dat ondernemerschap een wenselijke carrièrekeuze is en 65% vindt dat ondernemers een hoge status hebben en respect verdienen. Deze laatste indicator zit de laatste jaren in de lift.

Dit gaat samen met een toename van het aantal ondernemingen (figuur 2.104). Het gros van de Vlaamse ondernemingen heeft minder dan 5 werknemers in dienst, maar het aandeel van de grotere ondernemingen neemt de laatste jaren iets toe (figuur 2.105). Dit komt doordat de geboortegrade de jongste

jaren toeneemt. Samen met een afnemende sterftegraad leidt dit tot een toename van de netto-groeiratio (4,2% in 2016, figuur 2.106). Ondernemerschap heeft niet alleen te maken met nieuwe bedrijven, maar ook met doorgroei van bestaande. Van alle ondernemingen die in 2010 opgericht werden was 5 jaar later nog 72,8% in leven. Een aandachtspunt is dat deze indicator het de voorbije 2 jaren wat minder goed doet (figuur 2.107). Het aandeel snelgroeiende bedrijven of gazellen ten slotte, kwam op 1 januari 2015 op 2,7% van de Vlaamse ondernemingen met 10 of meer werknemers (figuur 2.110).

Internationalisering

De Vlaamse goederenuitvoer nam in 2016 met 1,5% toe in werkelijke prijzen. Dat is niet sterk, maar toch het beste resultaat sedert 2012. De Vlaamse goederenimport daarentegen daalde met 0,4% in 2016 (figuur 2.124). Recent zit de buitenlandse orderpositie in de lift, wat doet hopen op hogere uitvoercijfers voor 2017. Het aantal exporterende ondernemingen kwam in 2016 op goed 18.200. Dit aantal nam de laatste 3 jaren af. In 2009 lag dit aantal duidelijk hoger (figuur 2.125). De Vlaamse uitvoer is in hoofdzaak op de EU28 georiënteerd (70,3% in 2016, figuur 2.129). Dat is ook zo voor de Vlaamse import, maar in mindere mate. Voertuigen, chemische en farmaceutische producten, machines en mechanische werktuigen en aardolieproducten zijn anno 2016 goed voor bijna de helft van de uitgevoerde Vlaamse goederen (figuur 2.130). De omvang van deze top-5 neemt de laatste jaren af doordat aardolieproducten in waarde minder belangrijk werden. Hoogtechnologische goederen vormden in 2016 8,3% van de Vlaamse uitvoer, iets minder hoog dan in 2015 (figuur 2.131). Het gaat in belangrijke mate om farmaceutische producten. Het Vlaamse wereldmarktaandeel komt in 2016 op 2,11% (figuur 2.132). Het brokkelde vrij stelselmatig af tot 2012, nadien stabiliseert het enigszins. Ook de buurlanden kennen een afname van hun wereldmarktaandeel op lange termijn. Het aantal projecten van buitenlandse investeerders ten slotte zit in de lift. Met 198 projecten is het jaar 2016 het 2de beste van de laatste 10 jaren. Het investeringsbedrag beliep 1,87 miljard euro in 2016 (figuur 2.133).

Ongelijkheid

De welvaart, uitgedrukt in bbp per inwoner, blijft in Vlaanderen toenemen (figuur 1.44). In 2016 bedraagt het 34.800 euro per inwoner (kkp) en nog heel wat hoger als gecorrigeerd wordt voor de pendel naar Brussel. Het ligt 20% hoger dan gemiddeld in Europa. In vergelijking met 17 Europese innovatieve topregio's bekleedt Vlaanderen een 9de plaats. Eenzelfde positie wat het beschikbaar inkomen betreft (figuur 1.49). Dit ligt heel wat lager en kent ook een tragere groei. De armoedecijfers zijn reeds uitvoerig aan bod gekomen en zijn globaal genomen gunstig in vergelijking met andere Europese landen. De inkomensongelijkheid is in Vlaanderen relatief laag met een gini-coëfficiënt van 24 ten opzichte van 31 in de EU28. Wel valt de voorbije 10 jaar geen merkbare daling van de armoedecijfers en inkomensongelijkheid vast te stellen (figuur 3.99). Eurostat plaatst onder deze doelstelling ook het aantal asielzoekers. Hier zijn er enkel Belgische cijfers die wijzen op een sterke stijging van het aantal asielzoekers vanaf midden 2015

en de nagenoeg even sterke daling van deze groep eind 2015. Een parallelle evolutie is er in Nederland, Luxemburg en in de totale Europese Unie. In Duitsland bleef de stijging aanhouden tot en met de zomer van 2016 (figuur 3.174).

Logistiek en infrastructuur

Logistiek wordt in het Pact 2020 gekoppeld aan de bereikbaarheid van economische poorten via verschillende transportmodi en het terugdringen van de verliesuren op de hoofdwegen tot maximaal 5% en een beperking van de milieu-impact van goederen – en personenvervoer. Hiervoor rekent men op een optimalisatie van de infrastructuur door het wegwerken van missing links en dynamisch beheerde vervoersstromen. Een maximalisatie van de logistieke activiteiten kan door het aantrekken van logistieke spelers die toegevoegde waarde en werkgelegenheid creëren. Voor meer informatie zie hoofdstuk 5.4. Het aandeel voertuigverliesuren op autosnelwegen schommelde de voorbije jaren rond 6% (van het totaal aantal gepresterde voertuiguren). In 2016 steeg het verder tot 8,2% door files, 12,5% door files én vertraagd verkeer. Er zijn grote regionale verschillen (figuur 5.138).

Fysiek-ecologische ontwikkelingen

Landbouw en water

Een eerste SDG-indicator slaat op het inkomen van de landbouwer. In Europese context ligt dit relatief hoog. Het accent ligt echter op duurzaamheid. Daarvoor kijkt men naar de biologische landbouw en enkele milieuaspecten. In 2016 zet de groei van de biosector zich verder door, al blijft zijn aandeel relatief klein. Er is een stijging van het aantal biobedrijven: ondertussen 430 in totaal of 1,8% van alle Vlaamse landbouwbedrijven. Het areaal groeit met 30% tot 6.960 hectare of 1,1% van het totale Vlaamse landbouwareaal (figuur 5.169). Het Europees gemiddelde bedraagt meer dan 6%. Op milieuvlak stelt zich vooral het probleem van de vermessing. Ondertussen is er op dat terrein heel wat vooruitgang geboekt (figuur 5.90). De finale toetssteen voor een geslaagd mestbeleid is de waterkwaliteit. Ondanks dat de mestbalans in evenwicht is, blijkt de waterkwaliteit nog niet voldoende verbeterd. Globaal genomen is er sprake van een verbetering van de toestand van het oppervlaktewater in landbouwgebied. In het winterjaar 2015-2016 overschrijdt bijna 20% van de meetplaatsen de nitraatnorm (50 mg/l) (figuur 5.92). Daarnaast zorgen ook fosfaten voor vermessing van het oppervlaktewater. De gemiddelde fosfaatconcentratie vertoont over de periode 2003-2015 weinig of geen verbetering.

Het aandeel van de bevolking dat niet over de minimale sanitaire voorzieningen beschikt, ligt in Vlaanderen zeer laag en vrijwel iedereen (83%) is ondertussen aangesloten op de collectieve waterzuivering (figuur 5.68). Dit is goed in een EU-context. Alhoewel de waterkwaliteit de voorbije jaren is verbeterd (figuren 5.66 en 5.67), scoren we Europees vergeleken op heel wat terreinen minder goed zoals voor de aanwezigheid van nitraat in het grondwater (figuur 5.93).

Energie

Positief is dat de energieconsumptie de voorbije jaren is gedaald en de energieproductiviteit is toegenomen (figuur 5.192). Vlaanderen stoot ook minder broeikasgassen uit (figuur 5.73). Er wordt ook meer en meer hernieuwbare energie geproduceerd (6% in 2015) (figuur 5.204). Wel loopt Vlaanderen Europees vergeleken achterop en blijft het voor meer dan 90% afhankelijk van energie-import. Zowat alle indicatoren rond energiearmoede gaan licht achteruit. Op het einde van 2015 en doorheen 2016 werd de factuur voor een gemiddelde huishoudelijke afnemer een aantal keer gevoelig duurder. Dit was onder meer het geval na de invoering van de verhoogde bijdrage energiefonds en de verhoging van de distributietarieven (figuur 5.208).

Woon- en leefomgeving

De indicatoren van SDG11 overlappen zeer sterk met deze voor andere doelstellingen zoals de kwaliteit van de woningen (SDG1), het verplaatsingsgedrag (SDG 9), waterzuivering (SDG 6) en afvalverwerking (SDG 12). In SDG11 wordt ook aandacht besteed aan overbevolking van de woningen, geluidshinder, blootstelling aan fijnstof en dodelijke verkeersongevallen. Vlaanderen telt amper woningen met een gebrek aan ruimte (minder dan 3% in 2016) terwijl dit in de EU28 gemiddeld 17% bedraagt. 13% van de Vlamingen geeft aan last te hebben van geluidshinder, gemiddeld heeft 1 op de 5 Europeanen daar last van. De fijnstofconcentraties zijn de jongste jaren afgenomen. De vooropgestelde doelstellingen in het Pact 2020 en de Europese normen worden hier gehaald (figuren 5.96 en 5.97). Niettegenstaande een dalende concentratie het jongste decennium, kennen Vlaanderen en Brussel in vergelijking met de Europese economische topregio's in de periode 2011-2014 de hoogste $PM_{2.5}$ -concentratie (figuur 5.98). Vlaanderen streeft naar maximaal 133 verkeersdoden en 1.000 zwaargewonden tegen 2030 of een halvering ten opzichte van 2010 (figuur 5.147). In 2016 vielen er op de Vlaamse wegen 318 verkeersdoden. Sinds 2009 is het aantal doden met 34% afgenomen en het aantal zwaargewonden met 33%. Het aantal doden is sterker gedaald dan het aantal ongevallen waardoor dus ook de ongevals ernst afneemt (figuur 5.144).

Consumptie- en productiepatronen

SDG12 mikt op een ontkoppeling tussen economische groei en milieu-impact. De sector industrie is goed voor ruim een kwart van de bruto toegevoegde waarde en een vijfde van de tewerkstelling. Tussen 2000 en 2015 steeg de bruto toegevoegde waarde van de industrie met 17% terwijl de tewerkstelling daalde met 15%. Het energetische energiegebruik in de industrie daalde met 7,3% ten opzichte van het jaar 2000, terwijl de economische activiteit gestegen is. Het niet-energetische energiegebruik steeg met 6,2%. Sinds 2005, bij de start van het Europese emissiehandelssysteem, is er een absolute ontkoppeling tussen enerzijds de economische activiteit en anderzijds het energetische energiegebruik (figuur 5.3) en de uitstoot van broeikasgassen. Bij de andere emissies kan er eveneens gespro-

ken worden van een absolute ontkoppeling maar de uitstoot stagneert de jongste jaren. Veel milieuparameters zijn onder- tussen ook losgekoppeld van de groei van het aantal huishoudens over de periode 2000-2015, zij het in verschillende mate. Zo verminderde de belasting van het oppervlaktewater met biochemisch zuurstofverbruik (BZV) met bijna twee derde tussen 2000 en 2015. De hoeveelheid restafval verminderde met 20% tussen 2000 en 2015 maar die daling werd vooral gerealiseerd tussen 2000 en 2003. Het energiegebruik van huishoudens is voor een groot deel bestemd voor het verwarmen van de woning en varieert dus sterk in functie van de buitentemperatuur. Toch is er een licht dalende trend over de periode 2000-2014. De emissie van polycyclische aromatische koolwaterstoffen (PAK's) en fijn stof ($PM_{2.5}$) varieert ook in functie van de buitentemperatuur maar vertoont, in tegenstelling tot het energiegebruik en de broeikasgasemissies, een stijgende trend tot 2010. Dit is het gevolg van het toenemende gebruik van hout voor verwarming. Afvalverwerking is ook een interessante indicator om aan te geven hoe duurzaam met grondstoffen wordt omgesprongen. In 2015 werd in Vlaanderen 64% van het huishoudelijk afval gerecycleerd (figuur 5.26). Gemiddeld in Europa is dat 55%. Hier kunnen ook heel wat indicatoren rond energieconsumptie uit SDG7 toegevoegd worden.

Klimaatverandering

De focus ligt hier op de broeikasgasemissies. In 2015 is de totale broeikasgasuitstoot licht gestegen omwille van het iets koudere weer in 2015 ten opzichte van het erg zachte 2014. Wel liggen de emissies in 2015 in lijn met de dalende trend die is ingezet sinds 2005. Ondanks deze fluctuaties is er een duidelijke dalende trend en zijn de emissies van huishoudens, handel en diensten, die vooral bestaat uit verwarming, sinds 2005 afgenomen met 16% (figuur 5.73). Hetzelfde voor de afvalsector: -12% ten opzichte van 2005. In de transportsector is er nog steeds een stijging (+6%). De doelstelling die Europa aan de lidstaten oplegt tegen 2020 heeft enkel nog betrekking op het niet-ETS gedeelte. Tussen 2013 en 2020 moeten de emissies dalen volgens een lineair afnemend pad met jaarlijkse reductiedoelstellingen (Scope 13-20). Vlaanderen zal haar uitstoot van broeikasgassen moeten verminderen met 15,7% ten opzichte van het referentiejaar 2005. Van 2013 tot 2015 voldeed de Vlaamse uitstoot van broeikasgassen aan de jaarlijkse reductiedoelstelling. De daling van de uitstoot ten opzichte van 1990 (1990=100) is in Europa (77,9) wel sterker dan in Vlaanderen (90,2).

Bescherming ecosystemen

Er is geen directe link met de Eurostat-indicatoren voor SDG14 aangezien bescherming van de zee een overwegend federale materie betreft. Voor SDG15 zijn er wel een aantal indicatoren in het hoofdstuk Milieu en natuur. Zo wordt meer en meer aan effectief natuurbeheer gedaan dat ondertussen goed is voor circa 82.000 ha, ruimschoots boven de vooropgestelde doelstelling in Pact 2020 (figuur 5.77). Ook het aantal stadsbosprojecten in stedelijke gebieden neemt toe. Wel blijft er druk op de open ruimte. Europees vergeleken heeft Vlaanderen een hoge bebouwingsgraad: 27,2% is bebouwd. In de periode

2005-2015 is de bebouwingsgraad met 1,8 procentpunten gestegen (figuur 5.2). 14,4% van de Vlaamse bodem is afgedicht (2012). Dit is erg hoog in Europese context. De grootsteden en een aantal gemeenten in de Vlaamse Ruit met een hoge woondichtheid, halen bodemafdingsgraden van meer dan 20% (figuur 5.7). Ook het aaneengesloten groengebied neemt amper toe (figuur 5.80). Voor de vogels van het landbouwgebied is er mogelijks een stelselmatige achteruitgang sinds 2007, in 2014 waren de aantallen significant lager dan in 2007 (figuur 5.74).

Institutionele ontwikkelingen

Inclusief samenleven

De indicatoren voor SDG16 slaan overwegend op veiligheid en toegang tot justitie. Het zijn vooral federale materies. Meer dan de helft van de Vlamingen maakt zich wel eens zorgen over zijn eigen veiligheid (figuur 1.4). De aandacht voor veiligheidsaspecten is naar aanleiding van de terreuraanslagen wel fors toegenomen (figuur 1.8).

Onder deze doelstelling passen indicatoren rond openheid en verdraagzaamheid ten opzichte van diverse bevolkingsgroepen. In vergelijking met de vorige metingen is de houding van de Vlamingen tegenover vreemdelingen en migratie in 2015 en 2016 opvallend positiever geworden (figuren 3.178 en 3.179). Contacten met vreemdelingen lopen echter nog niet al te vlot. Zo blijkt dat de buurtintegratie fors afneemt naarmate er meer vreemdelingen in de buurt wonen (figuur 1.15).

Ook de relatie tussen de overheid en de burger komt hier aan bod. In 2016 is een ruime meerderheid van de bevolking tevreden over het beleid dat de burgemeester en het college van zijn stad of gemeente voert. 15% is niet tevreden. De tevredenheid over het lokale overheidsbeleid is de jongste jaren vrij stabiel. In tegenstelling tot de lokale en federale overheden neemt de tevredenheid over het beleid van de Vlaamse Regering iets af. Minder dan een derde van de bevolking is in de lente van 2016 tevreden, 18% is ontevreden. De tevredenheid over het beleid van de Europese Commissie is ondertussen teruggevallen tot een vijfde van de bevolking, met een kwart uitgesproken ontevreden (figuur 1.102).

In de lente van 2016 is er een lichte stijging van het globale vertrouwen in instellingen, met het leger als opvallendste stijger. Van de Vlaamse instellingen scoort de Vlaamse administratie iets hoger dan de Vlaamse Regering en het Vlaams Parlement. Een kwart heeft (veel) vertrouwen in parlement en regering, een ander kwart (helemaal) geen (figuren 1.121 en 1.122). Het vertrouwen van de Vlamingen voor alle politieke instellingen ligt boven het Europese gemiddelde (figuur 1.123).

Internationale solidariteit

De Vlaamse officiële ontwikkelingshulp (ODA) kende het voorbije decennium een schommelend verloop. In 2011 werd voor het eerst de kaap van 50 miljoen euro overschreden. Anno 2016 komt de Vlaamse officiële ontwikkelingshulp op 55,6 miljoen euro; dat is 3,1% meer dan in het jaar voordien maar nog

een eind af van de in het Pact 2020 vooropgestelde verdubbeling tegen 2020 (figuur 2.136).

Ter afronding

Van het honderdtal SDG-indicatoren uit de Eurostat-set komen er in deze VRIND-editie 59 aan bod. Daarvan evolueren er een derde in de goede richting, een vijfde gaat eerder de verkeerde kant op. De vooruitgang doet zich vooral voor bij de fysiek-ecologische indicatoren en iets minder bij de sociaal-maatschappelijke indicatoren, waar ongeveer 30% stagneren. Bij de economische indicatoren gaat circa 30% er op achteruit. Een vergelijking met de Europese resultaten geeft aan dat Vlaanderen op circa 70% beter scoort dan het EU28 gemiddelde. Het is vooral op sociaal-maatschappelijk en economisch vlak dat dit het geval is. Op ecologisch vlak scoort Vlaanderen op de helft van de indicatoren minder goed dan gemiddeld in de EU28. In totaal worden voor het Pact 2020 125 indicatoren opgevolgd. Door opsplitsingen naar doelgroepen, sectoren of deelgebieden zijn in totaal 229 reeksen of subindicatoren verwerkt. Globaal gaan meer dan de helft van de indicatoren in de goede richting, een kwart is eerder stabiel of wisselend, een vijfde gaat er op achteruit. De indicatoren, gekoppeld aan de fysiek-ecologische en de sociaal-maatschappelijke doelstellingen gaan er iets meer op vooruit dan de indicatoren die economische doelstellingen opvolgen al is er ook daar een positieve trend.

ALGEMEEN REFERENTIEKADER

1

1.1

SOCIAAL-CULTURELE CONTEXT

Toekomstverwachting

73% verwacht grotere
inkomensverschillen
11 ppt meer in 2016 dan in 2000

Sociale contacten

21% oppervlakkige
contacten
Circa **1 op 3** bij lager geschoolden

Stemplicht

55% voor behoud
68% hogeschoolden

Politieke discussie

14% discussieert over
nationale politiek
EU-gemiddelde: **23%**

1.2

MACRO-ECONOMISCHE CONTEXT

Arbeidsproductiviteit
+0,8% gemiddeld tussen
2011-2015
+0,6% geraamd voor 2016-2020

**Aandeel
industrie**
12,9%

van de werkgelegenheid
in 2016
-3,1 ppt ten opzichte van 2008

1.3

DEMOGRAFISCHE CONTEXT

Vruchtbaarheid

1,67 kinderen per vrouw in 2016
1,82 kinderen in 2010

Levensverwachting op 65 jaar

Mannen

19,3 jaar
in 2016
Mannen
16,3 jaar
in 2000

Vrouwen

22,5 jaar
in 2016
Vrouwen
20,4 jaar
in 2000

1.4

BESTUURLIJKE CONTEXT

E-gov overheid
56%

van de bevolking in 2016
+20 ppt ten opzichte van 2008

Vertrouwen in instellingen

Vlaamse
Regering **26%**
in 2016

Vlaamse Regering
29% in 2008

federale
regering **23%**
in 2016

Federale regering
16% in 2008

FIGUREN

Sociaal-culturele context

1.1	Algemene tevredenheid	24
1.2	Tevredenheid	24
1.3	Tevredenheidsindex	24
1.4	Zorgen	25
1.5	Vrees werk	25
1.6	Toekomstverwachting lange termijn	26
1.7	Toekomstverwachting korte termijn	26
1.8	Maatschappelijke problemen	26
1.9	Terrorisme	27
1.10	Bestrijden radicalisering	27
1.11	Vertrouwen in medemens	28
1.12	Sociale contacten	28
1.13	Kwaliteit sociale contacten	28
1.14	Buurtintegratie	29
1.15	Buurtintegratie type buurt	29
1.16	Vrijwilliger	30
1.17	Informeel zorg	30
1.18	Sociale samenhang: Europese vergelijking	30
1.19	Politieke onmacht	31
1.20	Index politieke onmacht	31
1.21	Politieke interesse	32
1.22	Politieke discussie	32
1.23	Politiek actief	32
1.24	Deliberatieve democratie	33
1.25	Afschaffing opkomstplicht	33
1.26	Toch stemmen	33
1.27	Politieke waarden	34
1.28	Politieke waarden naar opleiding	34
1.29	Steun EU-lidmaatschap	35
1.30	Opinie EU-lidmaatschap	35
1.31	Evolutie imago EU	36
1.32	Imago EU	36
1.33	Evolutie richting EU	37
1.34	Richting EU	37
1.35	Evolutie toekomst EU	37
1.36	Toekomst EU	38
1.37	Toekomst buiten EU	38

Macro-economische context

1.38	Economische groei	40
1.39	Schuld bedrijven	40
1.40	Lange termijn groei	41
1.41	Vlaamse conjunctuur producenten	41
1.42	Vlaamse conjunctuur consumenten	41
1.43	Reële groei	42
1.44	Bruto binnenlands product	42
1.45	Bbp benchmark regio's	42
1.46	Arbeidsproductiviteit	43
1.47	Arbeidsproductiviteit benchmark regio's	43
1.48	Determinanten welvaart	43
1.49	Beschikbaar inkomen	44
1.50	Loonkost per eenheid product	44
1.51	Belang industrie	44
1.52	Evolutie industrie	45
1.53	Werkgelegenheid industrietaak	45
1.54	Situering provincies	45
1.55	Componenten welvaart provincies	46
1.56	Europese vergelijking provincies	46
1.57	Beschikbaar inkomen provincies	46
1.58	Specialisatie provincies bruto toegevoegde waarde	47
1.59	Specialisatie provincies werkgelegenheid	47
1.60	Loop bedrijven provincies	47
1.61	Buitenlandse handel provincies	48
1.62	Werkloosheid provincies	48

Demografische context

1.63	Bevolkingsgroei	50
1.64	Bevolkingsgroei per gewest en in grote Vlaamse centrumsteden	51
1.65	Ingeschreven asielzoekers	51
1.66	Bevolkingsdichtheid	51
1.67	Buitenlandse bevolking	52
1.68	Leeftijdspiramide	52
1.69	Doorstromingsratio bevolking op arbeidsleeftijd	53
1.70	Geboorten en overlijdens	53
1.71	Leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers	54
1.72	Levensverwachting	54
1.73	Internationale migratie	54
1.74	Internationaal en binnenlandse migratiesaldo	55
1.75	Componenten bevolkingsgroei	55
1.76	Gemiddelde huishoudgrootte	55
1.77	Huishoudenstype	56

Bestuurlijke context

1.78	Totale ontvangsten Vlaamse overheid	61
1.79	Ontvangsten gemeenten en provincies	61
1.80	Fiscale autonomie	62
1.81	Schuld deelstaten	62
1.82	Autofinancieringsmarge	63
1.83	Financiële schuld	63
1.84	Personeel Vlaamse overheid	64
1.85	Personeel lokale besturen	64
1.86	Werknemers naar sector	65
1.87	Personeelsuitgaven Vlaamse overheid	65
1.88	Loonkost per gewerkt uur	65
1.89	Personeelsuitgaven gemeenten en provincies	66
1.90	Investeringen Vlaamse overheid	66
1.91	Investeringen gemeenten en provincies	66
1.92	Investeringen privé-publiek	67
1.93	Investeringen per beleidsdomein	67
1.94	Uitgaven Vlaamse overheid	68
1.95	Uitgaven gemeenten en provincies	68
1.96	Uitgaven naar type	68
1.97	Uitgaven per beleidsdomein	69
1.98	Prestatiegericht begroten: evolutie	69
1.99	Prestatiegericht begroten: benchmark	70
1.100	Uitgaven per inwoner en in % bbp	70
1.101	Uitgaven deelstaten	70
1.102	Tevredenheid beleid	71
1.103	Werkende democratie	72
1.104	Tevredenheid Vlaamse administratie	72
1.105	Tevredenheid met openbare voorzieningen	73
1.106	Tevredenheid Vlaamse overheidsdiensten	73
1.107	Lokale besturen en Vlaamse dienstverlening	73
1.108	Relatie Vlaamse administratie en lokaal bestuur	74
1.109	Klantvriendelijkheid	74
1.110	Informatieverstrekking burgers	75
1.111	Informatieverstrekking Vlaamse administratie	75
1.112	Imago Vlaamse administratie	75
1.113	Vlaamse Infolijn	76
1.114	Ontvankelijke eerstelijnsklachten	76
1.115	Behandelde verzoeken	77
1.116	E-gov burgers	77
1.117	Transacties vanuit lokale besturen	78
1.118	Digitale maturiteit – Vlaamse overheid	78
1.119	IT en stedelijkheid	78
1.120	Digitale maturiteit lokale besturen	79
1.121	Vertrouwen in instellingen	80
1.122	Evolutie van het vertrouwen in instellingen	80
1.123	Vertrouwen: Europees vergeleken	81
1.124	Vertrouwen Europese instellingen	81
1.125	Vertrouwen in administraties	81

SOCIAAL-CULTURELE CONTEXT

1.1

BLIKVANGERS

- De algemene levenstevredenheid en de tevredenheid met de verschillende levensaspecten blijft zeer hoog (figuren 1.1 en 1.2). De scores liggen iets hoger dan de voorbije 2 jaar. Het minst tevreden is men over de beschikbare tijd. De tevredenheidsindex ligt het laagst bij alleenstaande ouders (figuur 1.3).
- In de lente 2016 schuiven de Vlamingen het terrorisme en de immigratie als belangrijkste maatschappelijke problemen naar voren (figuur 1.8). Vlamingen schatten de kans op een mogelijke terroristische aanslag hoger in dan in heel wat andere Europese landen (figuur 1.9).
- Van de laaggeschoolden, alleenwonenden en stedelingen geeft 10% en meer aan zich van anderen geïsoleerd te voelen en zegt 30% dat hun sociale contacten eerder oppervlakkig zijn. Bij 75-plussers loopt dit op tot 40% (figuur 1.13).
- Een vijfde van de volwassen Vlamingen geeft aan vrijwilligerswerk te doen. Deze inzet schommelt de jongste jaren rond 5 uur per week (figuur 1.15). Laaggeschoolden scoren iets lager maar de laaggeschoolde vrijwilligers besteden wel meer tijd aan vrijwilligerswerk (figuur 1.16).
- Vormen van directe democratie spreken niet iedereen aan (figuur 1.24). De helft van de bevolking is er wel van overtuigd dat referenda nuttig kunnen zijn om over belangrijke politieke vraagstukken te beslissen. Een vijfde gelooft daar niet in. De meeste weerstand komt van de universitair geschoolden.
- Meer dan de helft van de bevolking is geen voorstander van de afschaffing van de opkomstplicht (figuur 1.25). Vooral jongeren en universitair geschoolden zouden deze behouden. Bij de afschaffing zouden de laaggeschoolden en ouderen in grotere mate afhaken dan de hogeschoolden en jongeren (figuur 1.26).
- Pluralistische opvattingen hebben in Vlaanderen een groter draagvlak dan populistische opvattingen. Wel blijkt dat hoe lager de opleiding, hoe meer populistisch men is ingesteld. Wie minder vertrouwen stelt zowel in zijn medeburgers als in de overheid, scoort hoog op populisme. Doorgaans kijken deze mensen ook pessimistischer naar de toekomst en voelen ze zich politiek onmachtig (figuur 1.27).
- De Vlamingen zijn meer dan de gemiddelde Europeaan overtuigd dat het een goede zaak is dat hun land lid is van de Europese Unie (figuur 1.30).

In deze sociaal-culturele context ligt de focus op de ontwikkelingen in waarden, houdingen, gedragingen en opvattingen van de Vlamingen. Daarbij is er zowel aandacht voor het persoonlijk welbevinden van burgers, hun directe leefomgeving, het samenleven als hun maatschappelijke inzet.

Een eerste luik van deze context belicht de tevredenheid van de Vlamingen met een aantal levensaspecten, hun zorgen, de maatschappelijke problemen waar ze van wakker liggen en hoe ze tegen de toekomst aankijken.

In een tweede luik wordt ingegaan op diverse aspecten van sociale samenhang: het vertrouwen dat mensen in elkaar stellen, de intensiteit en de kwaliteit van de sociale contacten, de mate waarin men zich in de eigen buurt geïntegreerd voelt en zich als vrijwilliger inzet of onbaatzuchtig informele hulp verleent aan familie, burens of vrienden.

In een derde luik komen een aantal waarden en normen aan bod zoals individualisme, voorkeur maatschappelijke waarden en politieke onmacht.

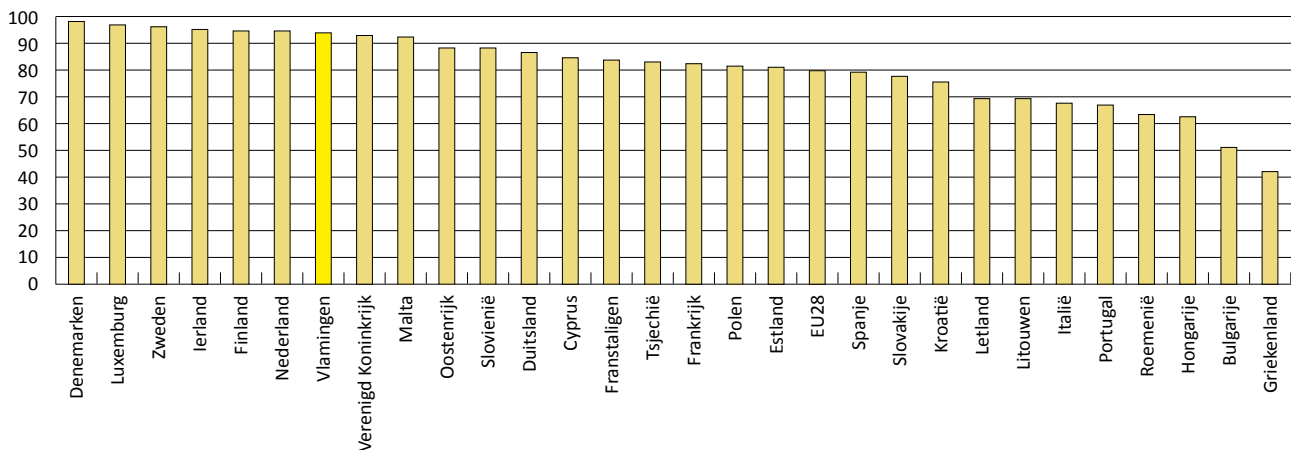
In een vierde luik wordt dieper ingegaan op een aantal houdingen en opvattingen over politiek zoals politieke interesse, politieke discussie en maatschappelijke inzet. De relatie tussen de burger en de overheid komt in de bestuurlijke context aan bod (hoofdstuk 3.3).

Het hoofdstuk wordt afgerond met het kijken naar de steun die de bevolking verleent aan de Europese Unie. Ook het imago, de richting en de toekomst waarin de EU evolueert wordt tegen het licht gehouden.

Voor deze context wordt overwegend gebruik gemaakt van de survey Sociaal-Culturele Verschuivingen (SCV-survey) van de Studiedienst van de Vlaamse Regering. Jaarlijks wordt deze survey afgenomen bij een representatief staal van de Nederlandstalige bevolking vanaf 18 jaar in het Vlaamse en Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, telkens in de maanden maart tot en met juni. De survey peilt naar opvattingen en verwachtingen van de Vlamingen over hun eigen situatie en over een aantal maatschappelijke en beleidsrelevante thema's. Om de opvattingen van de Vlamingen Europees te vergelijken is geput uit de Eurobarometer (EB) en de European Social Survey (ESS). De Eurobarometer is een instrument van de Europese Commissie waarmee sinds 1973 tweemaal per jaar wordt gepeild naar de publieke opinie in de EU-lidstaten. Voor Vlaanderen worden circa 600 Nederlandstalige inwoners bevroegd. De ESS is een academisch aangestuurde cross-nationale survey, gestart in 2001, die tweejaarlijks in ondertussen 34 Europese landen wordt gehouden, waaronder naast Europese lidstaten ook landen als Turkije, Rusland en Israël.

1.1 Algemene tevredenheid

Tevredenheid met het leven in het algemeen, Europese vergelijking, in 2016, in %.

Bron: Eurobarometer 86.1 (herfst 2016).

1.2 Teverdenheid

Evolutie van de tevredenheid met verschillende levensaspecten, van 2009 tot 2016, gemiddelde score van 1 tot 4.

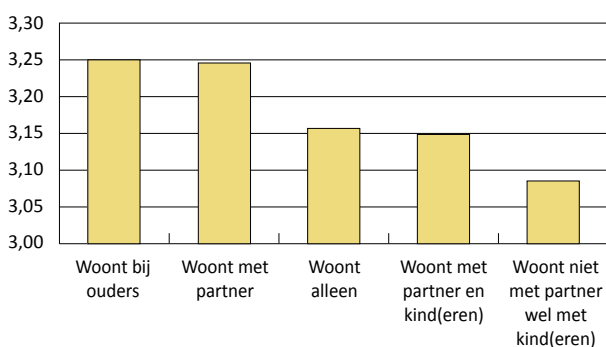
Levensaspect	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Woning	3,35	3,35	3,37	3,34	3,38	3,34	3,38	3,40
Sociale contacten huisgenoten	3,18	3,33	3,35	3,35	3,38	3,34	3,33	3,38
Buurt	3,32	3,31	3,29	3,30	3,32	3,26	3,34	3,36
Werk	3,20	3,19	3,18	3,23	3,23	3,20	3,21	3,26
Sociale contacten vrienden	3,32	3,21	3,24	3,20	3,29	3,23	3,23	3,24
Sociale contacten familie	3,18	3,16	3,22	3,19	3,25	3,20	3,21	3,22
Vrije tijd	3,07	3,09	3,08	3,10	3,14	3,10	3,09	3,18
Levensstandaard	3,09	3,11	3,12	3,14	3,14	3,11	3,14	3,17
Gezondheidstoestand	3,02	3,00	3,04	3,02	3,04	3,03	3,00	3,04
Inkomen	2,87	2,86	2,86	2,91	2,94	2,91	2,90	2,95
Beschikbare tijd	2,92	2,95	2,96	2,96	3,01	2,94	2,93	2,92
Tevredenheidsindex*	3,15	3,14	3,15	3,15	3,19	3,15	3,16	3,19

* Teverdenheidsindex: gemiddelde score (op een schaal van 1 tot 4) op de verschillende levensaspecten (hoe hoger, hoe meer tevreden).

Bron: SCV-survey.

1.3 Teverdenheidsindex

Teverdenheidsindex, naar gezinstype, in 2016, op een schaal van 1 tot 4 (hoe hoger, hoe meer tevreden).

Bron: SCV-survey 2016.

Algemene leefsituatie en zorgen

Naast de globale tevredenheid met het leven in het algemeen komen de tevredenheid met verschillende levensaspecten, de zorgen van de Vlamingen, hun toekomstverwachtingen en de problemen waarvan ze wakker liggen aan bod en dit in Europees vergelijkend perspectief.

Teverdenheid

In de lente van 2016 geeft de Vlaming zichzelf een tevredenheidsscore met het leven in het algemeen van 7,8 op 10. De oudste leeftijdsgroep (75+) scoort met 8,3 het hoogst, alleenstaanden met kinderen met een score van 7,1 het laagst. De tevredenheid ligt iets hoger dan in 2015 en dit vooral door een iets hogere tevredenheid bij de vrouwen, en de ouderen (vanaf 55 jaar). Bij de jongste leeftijdsgroep valt de voorbije jaren een lichte daling op en ook de tevredenheid bij alleenstaanden met kinderen blijft afnemen. Europees vergeleken blijven Vlamingen hoog scoren. Enkel de Scandinaviërs, de Luxemburgers, de Ieren en de Nederlanders geven aan nog iets meer tevreden te zijn. In de meeste Oost- en Zuid-Europese landen ligt de tevredenheid merkbaar lager dan in West- en Noord-Europa.

Naast een Europese vergelijking van de algemene tevredenheid met het leven, worden de tevredenheidsscores van de Vlamingen met verschillende levensaspecten bekeken. Deze liggen over het algemeen iets hoger dan de voorbije jaren. De **tevredenheid** met de woning waarin men woont en de sociale contacten met huisgenoten scoren het hoogst, gevolgd door de buurt, de werksituatie en de sociale contacten met vrienden en familie. Het minst tevreden is de bevolking met de beschikbare tijd of de tijd 'om te doen wat gedaan moet worden' en met het inkomen. Vrouwen zijn iets minder tevreden over hun inkomen en hun gezondheidstoestand dan mannen. De tevredenheid over de tijdsbesteding ligt lager bij 25-45-jarigen en bij hoger geschoolden, die voor alle andere aspecten meer tevreden zijn dan de laag- en midden geschoolden.

1.4 Zorgen

Evolutie van het aandeel van de bevolking dat zich zorgen maakt, van 2009 tot 2016, naar geslacht, in %.

Veel of enige zorgen over	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016			Evolutie 2016-2015
								Man	Vrouw	Totaal	
Eigen gezondheid	68	68	70	68	59	69	68	55	62	58	-10
De politiek	45	49	46	50	44	47	51	63	52	57	6
Uw toekomst	59	63	59	64	54	64	62	51	61	56	-6
Uw veiligheid	55	59	52	55	44	52	52	48	59	53	1
Geldzaken	57	58	57	57	51	57	56	49	55	52	-4
Uw gezin	61	64	62	61	47	62	58	43	53	48	-10
Mogelijke werkloosheid van uzelf of partner	43	42	39	42	41	34	32	26	27	27	-5

Bron: SCV-survey.

Alleenstaande ouders zijn doorgaans minder tevreden over hun inkomen, levensstandaard en de beschikbare tijd.

Op basis van de tevredenheid met de verschillende levensaspecten kan een globale **tevredenheidsindex** worden berekend. Deze geeft geen verschil naar geslacht. Tussen 35 en 45 jaar ligt de index iets lager, terwijl hij bij de jongste leeftijdsgroep en de ouderen tussen 65 en 75 jaar juist hoger ligt. Alleenstaande ouders hebben de laagste tevredenheidsscore. Hoge scores zijn er voor jongeren die thuis wonen en partners zonder kinderen.

Zorgen

Mensen maken zich in de lente van 2016 duidelijk minder zorgen dan de voorgaande jaren. Het vaakst maakt men zich **zorgen** over de eigen gezondheid, de politiek en de eigen toekomst. Opvallend hierbij is dat vooral de bezorgdheid over de politiek fors is toegenomen. Nooit eerder hebben Vlamingen zich daarover zoveel zorgen gemaakt. Het minst zorgen maakt men zich over de kans op werkloosheid voor zichzelf

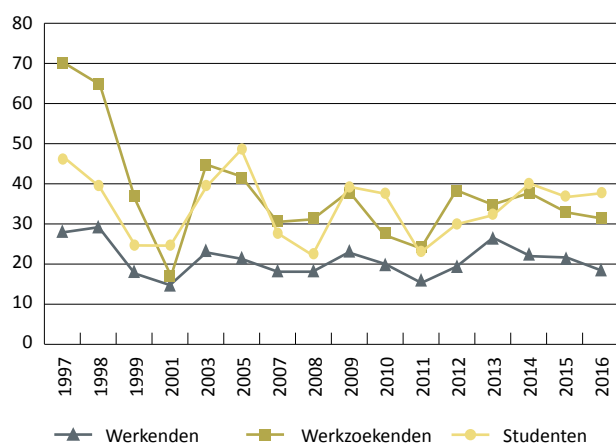
of zijn/haar partner. Op de zorgen over de politiek na, maken mannen zich doorgaans minder zorgen dan vrouwen. Tussen 25 en 45 jaar maakt men zich vooral zorgen over geldzaken en het gezin. De jongeren maken zich het minst zorgen tenzij over hun toekomst: 7 op de 10 zegt zich daar wel eens zorgen over te maken. Ouderen maken zich – op hun gezondheid na – het minst zorgen. Hoe hoger geschoold, hoe meer men wakker ligt van de politiek. Alleenstaande ouders maken zich – op de politiek na – iets meer zorgen, zeker als het over geld, hun gezondheid, hun gezin en de eigen toekomst gaat.

Minder dan een vijfde van de bevolking geeft aan zich in de eigen buurt al eens onveilig te voelen en bepaalde plekken in zijn gemeente of stad te mijden. Het onveiligheidsgevoelen en het mijddgedrag ligt merkbaar hoger bij vrouwen dan bij mannen. In de grootsteden loopt het onveiligheidsgevoelen in de buurt op tot een kwart van de bevolking, meer dan een derde zegt bepaalde plekken in de stad te mijden.

De vrees om zijn job te verliezen of niet aan werk te geraken, schommelt de jongste jaren en is in 2016 verder afgenomen in vergelijking met de voorgaande jaren, behalve bij de studenten waarvan 37% vreest op het einde van hun studies moeilijk een job zullen vinden.

1.5 Vrees werk

Evolutie van het aandeel van de bevolking dat vreest zijn werk te verliezen of niet aan werk te geraken, van 1997 tot 2016, in %.

* Niet bevraagd in 2000, 2002, 2004 en 2006.

Bron: SCV-survey.

Toekomstverwachtingen

De pessimistische toekomstverwachtingen blijven aanhouden al valt hier en daar een lichte kentering te noteren. Dit neemt niet weg dat 3 op de 4 Vlamingen er van uitgaat dat de inkomensverschillen de komende 10 jaar nog zullen toenemen. 70% vreest dat de volgende generatie er op het vlak van inkomen op achteruit zal gaan. Iets meer dan 15% gaat er wel van uit dat meer mensen een hoger beschikbaar inkomen zullen hebben. 2 op de 3 van de Vlamingen verwacht dat het aantal uitgesloten de komende 10 jaar zal toenemen en bijna evenveel geeft aan dat Vlamingen over 10 jaar voor hun eigen pensioen zullen moeten zorgen. Het aantal personen dat verwacht dat de werkloosheid nog zal toenemen is wel gedaald in vergelijking met de voorbije jaren. Diegenen die geloven in een betere kwaliteit van het leefmilieu en gezondere voeding blijven een minderheid vormen. Circa een kwart verwacht dat de kwaliteit van het leefmilieu er op vooruit zal gaan en dat de voeding gezonder zal zijn dan vandaag.

1.6 Toekomstverwachting lange termijn

Evolutie van het aandeel respondenten dat het met de stellingen eens of volledig eens is, van 2000 tot 2016, in %.

Over 10 jaar in Vlaanderen	2000	2002	2006	2008	2009	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Groter verschil inkomens	62	56	72	75	68	73	72	70	72	73	73
Volgende generatie inkomen stap terug	50	56	68	68	69	67	74	77	73	75	70
Meer sociaal uitgesloten	51	50	61	59	61	62	64	65	66	67	66
Voor eigen pensioen zorgen	48	53	67	60	59	63	69	69	66	65	63
Meer werklozen	26	48	59	44	53	52	57	63	60	60	54
Betere kwaliteit van het leefmilieu	31	24	20	24	29	20	21	24	22	25	26
Voeding gezonder dan nu	25	19	18	18	23	22	19	22	20	24	26
Meer mensen hoger beschikbaar inkomen	23	22	16	18	18	12	11	22	11	12	15

Bron: SCV-survey.

1.7 Toekomstverwachting korte termijn

Toekomstverwachting op korte termijn, vergelijking houding van de Vlamingen met het gemiddelde in de EU28, voorjaar 2016, in %.

Evolutie komende jaar		Beter	Slechter	Hetzelfde
Leven in het algemeen	Vlamingen	24	9	65
	EU28	28	11	58
Economische situatie in het land	Vlamingen	19	31	45
	EU28	22	13	62
Financiële toestand van uw gezin	Vlamingen	15	10	72
	EU28	22	13	62
Werkgelegenheid in het land	Vlamingen	20	27	47
	EU28	22	27	45
Uw professionele situatie	Vlamingen	18	7	69
	EU28	20	8	61
De economische situatie in Europa	Vlamingen	12	37	44
	EU28	18	26	43

Bron: Eurobarometer 85.2 (lente 2016).

Vrouwen en laaggeschoolden zijn in 2016 pessimistischer ingesteld. Dit in tegenstelling tot mannen en hooggeschoolden. Jongeren liggen meer wakker van hun persoonlijke toekomst. Ook wat globale maatschappelijke evoluties betreft zien ze de toekomst iets zwarter in dan andere leeftijdsgroepen. Het aandeel pessimisten ligt tussen 35 en 45 jaar het hoogst.

Het pessimisme leeft minder sterk als gepeild wordt naar de verwachtingen op korte termijn. Hier verwacht een meerderheid van de Vlamingen dat het allemaal niet zo'n vaart zal lopen en verwacht men niet direct grote veranderingen, zeker wat het leven in het algemeen en de eigen persoonlijke en gezinssituatie betreft. Minder gerust is men in de economische situatie van het land en van Europa. Meer dan 30% verwacht dat het daarmee het komende jaar eerder de slechte kant opgaat. Vlamingen zijn hier pessimistischer ingesteld dan de doorsnee Europeaan.

Maatschappelijke problemen

Vlamingen blijken in het voorjaar 2016 vooral het terrorisme en de immigratie als belangrijkste maatschappelijke problemen

1.8 Maatschappelijke problemen

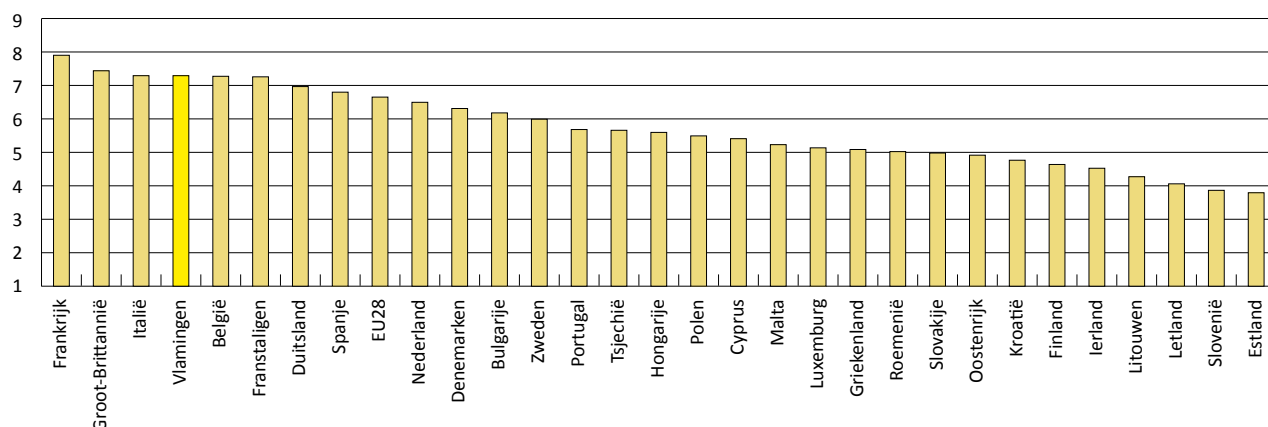
Rangorde van belang dat gehecht wordt aan maatschappelijke problemen, vergelijking tussen Vlamingen, Franstaligen en het gemiddelde van EU28, in 2015 en 2016.

	2015			2016		
	Vlamingen	Franstaligen	EU28	Vlamingen	Franstaligen	EU28
Terrorisme	11	6	6	1	1	4
Immigratie	1	2	1	2	3	2
Staatsschuld	5	7	8	3	9	9
Pensioenen	2	4	7	4	7	6
Prijsverhogingen, kosten levensonderhoud	3	3	5	5	4	7
Economische situatie	7	5	3	6	4	3
Werkloosheid	4	1	2	7	2	1
Milieu, klimaat en energie	10	12	13	8	12	13
Criminaliteit	9	9	9	9	6	8
Belastingen	6	11	11	10	10	12
Gezondheid en sociale zekerheid	7	13	4	11	13	5
Onderwijs	13	10	12	12	8	10
Huisvesting	12	7	10	13	10	11

Bron: Eurobarometer 83.4 (herfst 2015) en 85.2 (lente 2016).

1.9 Terrorisme

Inschatting van het risico op een terroristische aanslag, schaal 1 tot 10, in 2016.

Bron: Eurobarometer 85.1 (lente 2016).

voor het land naar voor te schuiven. De terreuraanslagen onder andere in Brussel van maart 2016, lijken er voor gezorgd te hebben dat de gevoeligheid hiervoor fors is toegenomen. Dit geldt ook voor de Franstalige landgenoten. In Europa blijft samen met de immigratie, de werkloosheid de gemoederen het meest beroeren. Gezondheidszorg, sociale zekerheid, onderwijs en huisvesting worden in 2016 veel minder als een maatschappelijk probleem ervaren.

In de lente van 2016 schatten de Vlamingen na de Britten, de Fransen en de Italianen het risico op een terroristische aanslag het hoogst in. In de Baltische staten ligt de inschatting heel wat lager. In vergelijking met de andere Europese landen gaan de Vlamingen er van uit dat de aanpak van het terrorisme vooral een internationale aangelegenheid is. Lokale overheden kunnen hierbij amper een rol spelen, minder dan een vijfde rekent hiervoor uitsluitend op nationale maatregelen. Een kwart kijkt hiervoor in eerste instantie naar Europa, terwijl 40% eerder heil verwacht van een mondiale aanpak.

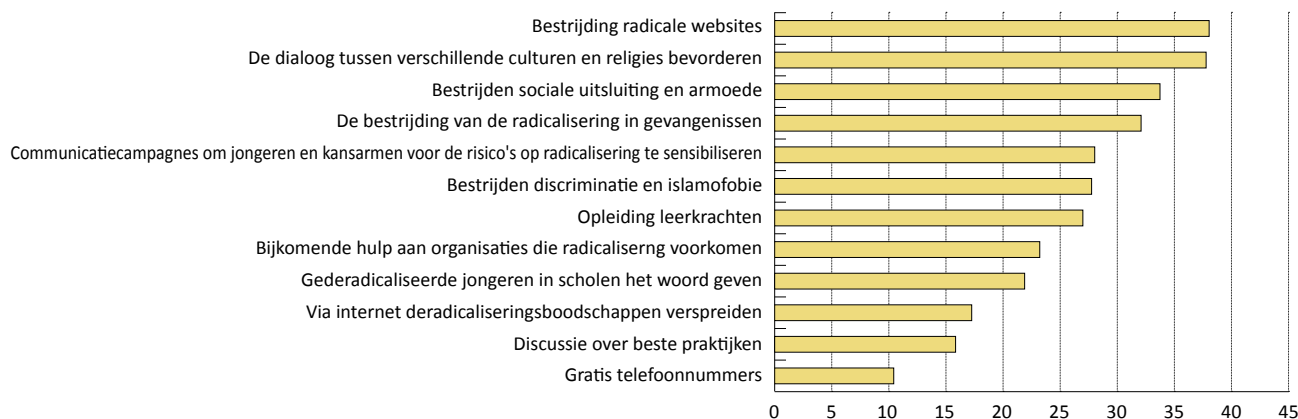
In de strijd tegen radicalisering denken de Vlamingen dat vooral het bestrijden van radicale websites, het bevorderen van de dialoog tussen verschillende culturen en religies en het bestrijden van sociale uitsluiting en armoede een effect kunnen hebben. De inschatting van het effect van de voorgelegde maatregelen loopt vrij parallel met de Europese gemiddelde scores. Wel verwacht men iets meer van de armoedebestrijding, terwijl het effect van de strijd tegen discriminatie en islamofobie iets minder hoog wordt ingeschat.

Sociale samenhang

Heel wat maatschappelijke problemen zoals agressie in het verkeer, buurtconflicten, gezinsdrama's, ... worden gekoppeld aan een tanende sociale samenhang en solidariteit in de samenleving. Voor het meten van de sociale samenhang wordt doorgaans teruggesproken naar de mate waarin mensen onderling sociale contacten hebben, zich inzetten voor elkaar,

1.10 Bestrijden radicalisering

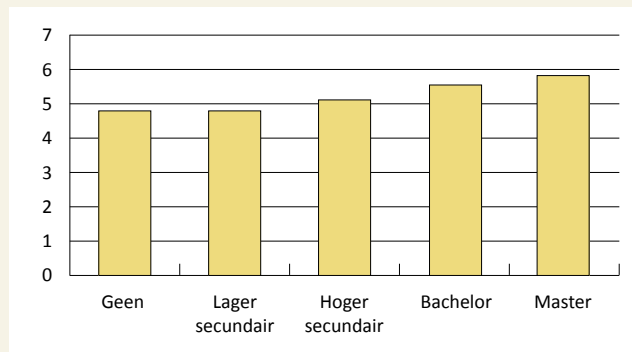
Instemming met maatregelen ter bestrijding van radicalisering, in %, in 2016.

Bron: Eurobarometer 85.1 (lente 2016).

1.11 Vertrouwen in medemens

Vertrouwen in medemens, naar opleiding, in 2016, index van 0 tot 10 (hoe hoger de score, hoe meer vertrouwen).

Bron: SCV-survey 2016.

vertrouwen stellen in hun medemens en betrokken zijn bij hun buurt. Dit wordt omgezet in een maat voor buurtintegratie. Daarnaast komt de maatschappelijke inzet via vrijwilligerswerk en informele zorg aan bod en wordt Vlaanderen vergeleken met Europese landen.

Vertrouwen medemens

Het vertrouwen in de medemens vertoont over de jaren lichte maar niet significante schommelingen. Het wordt gemeten aan de hand van 3 uitspraken waarbij de respondenten telkens

een score kunnen geven van 0 tot 10: men kan niet voorzichtig genoeg zijn in zijn omgang met mensen (0) tegenover de meeste mensen zijn te vertrouwen (10), de meeste mensen proberen misbruik van u te maken als ze daartoe de kans krijgen (0) tegenover mensen proberen eerlijk te zijn (10) en mensen denken meestal aan zichzelf (0) tegenover mensen proberen behulpzaam te zijn (10). De uitspraken hangen nauw samen zodat op basis daarvan een vertrouwensindex kan berekend worden. De gemiddelde score bedraagt 5,4 op 10 in 2016. Naar geslacht zijn er weinig of geen verschillen. Wel stijgt het vertrouwen met het opleidingsniveau en met de leeftijd. De lage vertrouwensscore bij jongeren valt op, zeker in vergelijking met de voorgaande jaren waar de jongste leeftijdsgroepen juist hoger scoorde.

Sociale contacten

Vlamingen hebben regelmatig contact met buren, familie of vrienden. Vooral de contacten met buren zijn vrij frequent, behalve voor jongeren. Zij compenseren dit door meer contacten met vrienden. Alleenstaande ouders hebben doorgaans minder **sociale contacten**. In de groot- en centrumsteden is er duidelijk minder contact met buren en familie dan in kleinere steden en gemeenten. Als personen die minder dan maandelijks noch met buren, vrienden of familie contact hebben, wijst op vereenzaming, dan gaat het om circa 10% van de bevolking. In de steden loopt dit op tot meer dan 15%.

Bijna alle jongeren hebben contact met personen van buitenlandse herkomst. Hoe hoger de opleiding en hoe stedelijker

1.12 Sociale contacten

Sociale contacten, naar leeftijd, in 2016, in %.

		18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75+	Totaal
Buren	minder dan maandelijks	32	14	9	15	10	13	11	14
	minstens wekelijks	47	66	69	63	70	75	68	66
Vrienden	minder dan maandelijks	8	14	9	17	19	23	25	17
	minstens wekelijks	70	57	56	47	45	52	44	52
Familie	minder dan maandelijks	18	11	17	18	16	16	12	16
	minstens wekelijks	50	63	57	55	57	61	67	59

Bron: SCV-survey 2016.

1.13 Kwaliteit sociale contacten

Kwaliteit van de sociale contacten, naar opleidingsniveau, in %, in 2016.

Eens en helemaal eens	Geen/lager onderwijs	Lager secundair	Hoger secundair	Hogeschool korte type/prof. bachelor	Hoger onderwijs universitair niveau	Totaal
Er zijn mensen met wie ik goed kan praten.	94	95	96	96	98	96
Ik voel me van andere mensen geïsoleerd.*	14	11	5	5	2	7
Er zijn mensen bij wie ik terecht kan.	92	93	95	96	96	94
Er zijn mensen die me echt begrijpen.	92	87	92	93	95	92
Ik maak deel uit van een groep vrienden.	58	67	80	83	81	75
Mijn sociale contacten zijn oppervlakkig.*	31	33	20	13	8	21
Kwaliteitsindex **	4,00	3,99	4,27	4,34	4,40	4,21

** Kwaliteitsindex: gemiddelde score (minimum 1, maximum 5) op de 6 uitspraken, inverse waarden voor uitspraken met *.

Bron: SCV-survey 2016.

1.14 Buurtintegratie

Aandeel van de bevolking dat het eens of helemaal eens is met de uitspraken over buurtintegratie, naar leeftijd, in 2016, in %.

Eens of helemaal eens	18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75+	Totaal
Mensen in deze buurt zijn te vertrouwen.	69	77	79	78	80	88	87	80
Ik voel mij thuis bij de mensen die in deze buurt wonen.	68	72	83	78	87	90	88	81
Ik heb veel contact met mijn directe buren.	48	56	58	60	62	64	55	58
Mensen in deze buurt zijn bereid hun buren te helpen.	71	77	78	79	80	86	82	79
Ik heb veel contact met andere buurtbewoners.	34	38	47	41	47	43	38	42
Buurtintegratie-index*	3,49	3,61	3,76	3,74	3,84	3,92	3,81	3,75

* Buurtintegratie-index: gemiddelde score (op een schaal van 1 tot 5) op de verschillende uitspraken.

Bron: SCV-survey 2016.

men woont, hoe groter de kans op contact met personen van buitenlandse herkomst.

Over het algemeen zijn mensen zeer tevreden over de kwaliteit van hun sociale contacten. Bijna iedereen geeft aan mensen te kennen met wie ze goed kunnen praten, bij wie ze terecht kunnen en die hen begrijpen. Van de laaggeschoolden, alleenwonenden en stedelingen geeft 10% en meer aan zich van anderen geïsoleerd te voelen en zegt 30% dat hun sociale contacten eerder oppervlakkig zijn. Bij 75-plussers loopt dit op tot 40%.

De uitspraken over de kwaliteit van de relaties hangen sterk samen waardoor een index voor kwaliteit van de sociale contacten kan worden berekend. De index geeft aan dat jongeren en hooggeschoolden iets meer tevreden zijn over de kwaliteit van hun sociale contacten. Samen met de laaggeschoolden hebben alleenwonenden en inwoners van de centrumsteden de laagste tevredenheidsscores.

Buurtintegratie

Voor de sociale samenhang wordt zowel door onderzoekers als beleidsverantwoordelijken meer en meer belang gehecht aan de mate van buurtbetrokkenheid van bewoners. Om de **buurtintegratie** te meten wordt hier nagegaan of de mensen in de buurt elkaar vertrouwen, onderling contacten hebben en bereid zijn elkaar te helpen. De resultaten geven aan dat

een meerderheid van de bewoners stelt mensen in de buurt te vertrouwen, zich thuis voelt bij de mensen die in de buurt wonen en er van uitgaat dat buren elkaar willen helpen. Bijna 60% heeft veel contact met de directe buren, de contacten met andere buurtbewoners zijn iets minder intens. De verschillende facetten van buurtintegratie hangen zeer nauw samen, wat toelaat een buurtintegratie-index te berekenen.

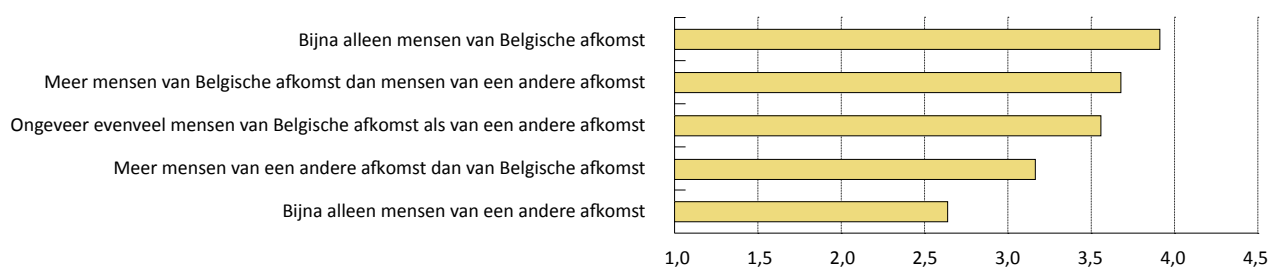
Er is geen significant verschil tussen mannen en vrouwen. Dat is er wel voor leeftijd: hoe ouder, hoe meer men instemt met de voorliggende stellingen en hoe hoger dus de buurtintegratie. Naast persoonskenmerken speelt ook verstedelijking een rol: hoe landelijker, hoe hoger de buurtintegratie, hoe stedelijker, hoe lager de integratie. Ook de bevolkingssamenstelling van de buurt zorgt voor verschillen. Buurten met bijna alleen personen van Belgische herkomst, scoren hoger qua buurtintegratie.

Vrijwilligerswerk en informele zorg

In 2016 zegt bijna 20% van de volwassen Vlamingen **onbetaald** vrijwilligerswerk te doen. Tussen 35 en 45 jaar en bij de 65-plussers ligt dit percentage hoger. Hoe hoger de opleiding, hoe hoger het aandeel vrijwilligers. Zo zeggen 30% van de universitair geschoolden vrijwilligerswerk te doen. De vrijwilligers besteden gemiddeld circa 5 uur per week aan vrijwilligerswerk. Bij de 65-plussers loopt dit op tot bijna 9 uur. Hoe lager het diploma, hoe meer uren per week men aan het vrijwilligers-

1.15 Buurtintegratie type buurt

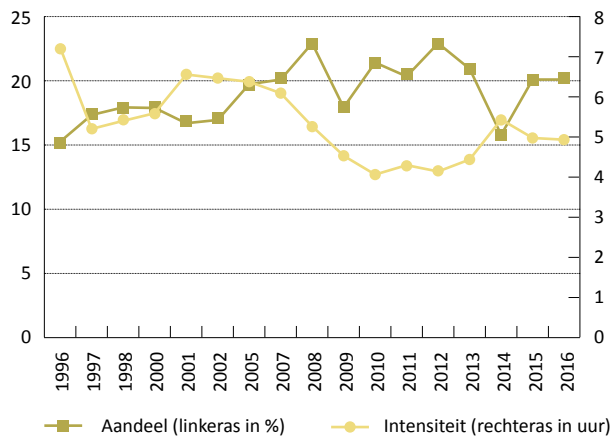
Buurtintegratie naar bevolkingssamenstelling van de buurt, in 2016, van 1 tot 5 (hoe hoger, hoe meer geïntegreerd).

Bron: SCV-survey 2016.

1.16 Vrijwilliger

Evolutie van het aandeel vrijwilligers in % van de bevolking en gemiddeld aantal uren vrijwilligerswerk per week, van 1996 tot 2016.

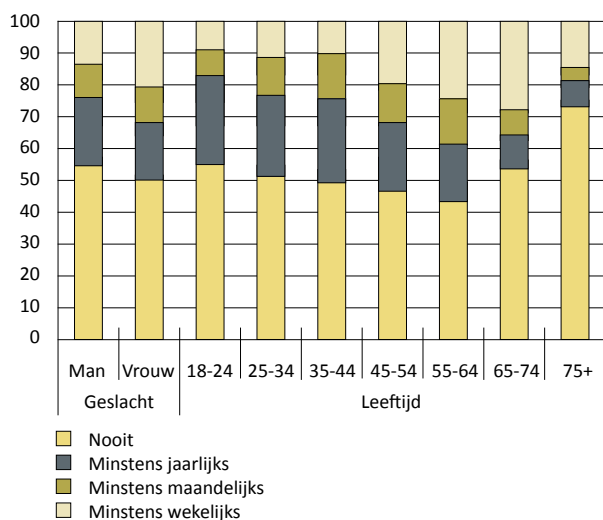
Bron: SCV-survey.

werk besteedt. Het aandeel vrijwilligers blijft vrijwel constant. Na een terugval heeft de inzet zich de jongste jaren gestabiliseerd. Europees vergeleken zitten Vlamingen duidelijk boven het Europese gemiddelde. De koplopers zijn de Nederlanders, de Duitsers en de Scandinaviërs.

De helft van de Vlamingen zegt het voorbije jaar informele zorg te hebben verleend door zieke, gehandicapte of bejaarde familieleden, kennissen of burens te helpen of te verzorgen. Bij de vrouwen en tussen de 55 en 75 jaar ligt de intensiteit (minstens wekelijks) fors hoger dan bij jongere leeftijdsgroepen.

1.17 Informele zorg

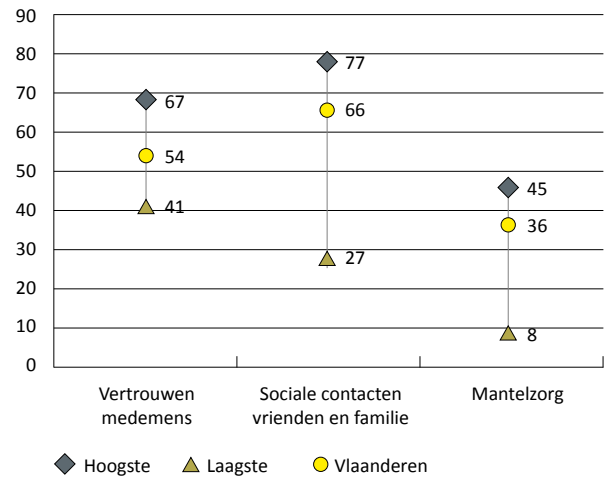
Mate waarin de afgelopen 12 maanden zieke, gehandicapte of bejaarde familieleden, kennissen of burens werden geholpen of verzorgd, naar geslacht en leeftijd, in %, in 2016.

Bron: SCV-survey 2016.

1.18 Sociale samenhang: Europese vergelijking

Sociale samenhang in Europees perspectief, in 2014, in %.

Bron: ESS 2014. Voorlopige cijfers op basis van 21 Europese landen.

Sociale samenhang: internationaal vergeleken

Europees vergelijkend onderzoek laat toe cijfers voor Vlaanderen met andere Europese landen te vergelijken. In 2014 geeft meer dan een derde van de Vlamingen aan zich in te zetten voor familieleden, vrienden of burens die daar nood aan hebben. Gemiddeld besteden mantelzorgers vijf uur per week aan verzorging. Internationaal vergeleken nemen de Vlamingen een middenpositie in zowel voor het aandeel mantelzorgers als het aantal uren inzet per week. Van de Vlamingen heeft 65% wekelijks contact met familie en vrienden. Dit cijfer is vergelijkbaar met de bevraging in 2012.

Politieke houdingen en gedragingen

In een overheidscontext is het belangrijk na te gaan hoe politieke houdingen en gedragingen bij de bevolking evolueren. Daarbij wordt nagegaan in welke mate dat de Vlaming denkt zelf impact te hebben op het beleid. Daarnaast komt de politieke interesse aan bod en wordt nagegaan hoe maatschappelijk betrokken de bevolking zichzelf inschat en hoe belangrijk men verkiezingen vindt. De jongste decennia is er meer en meer sprake van populisme. Voor deze editie zijn we nagegaan in welke mate Vlamingen instemmen met populistische opvattingen. Deze worden vergeleken met opvattingen over pluralisme en elitisme.

Politieke onmacht

Zoals de voorbije jaren blijven de meeste Vlamingen heel sceptisch over de impact die ze hebben op politieke partijen en politici. Meer dan 2 op de 3 Vlamingen is er van overtuigd dat partijen bij verkiezingen van alles beloven maar dat daar

1.19 Politieke onmacht

Mate waarin de bevolking het eens is met stellingen over politieke onmacht, naar opleiding, in 2016, in %.

		Geen	Lager secundair	Hoger secundair	Bachelor	Master	Totaal
Gaan stemmen heeft geen zin, de partijen doen toch wat ze willen.	Oneens	25	30	40	53	70	42
	Eens	63	56	45	30	19	44
Bij verkiezingen belooft de ene partij al meer dan de andere, maar uiteindelijk komt daar weinig van terecht.	Oneens	3	6	10	11	23	10
	Eens	83	74	72	58	50	68
De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in uw stem en niet in uw mening.	Oneens	7	9	14	19	30	15
	Eens	78	69	65	55	42	63
Als er mensen zoals u aan de politici hun opvattingen laten weten, dan zullen zij daar rekening mee houden.*	Oneens	55	59	53	43	41	51
	Eens	19	18	16	14	19	17
Er stemmen zoveel mensen bij de verkiezingen dat uw stem er niet toe doet.	Oneens	41	49	52	73	76	57
	Eens	38	35	28	15	13	26
Ik weet meer over politiek dan de meeste mensen rondom mij.*	Oneens	76	73	66	53	41	63
	Eens	13	14	12	18	30	16
Wanneer er over politieke thema's of gebeurtenissen gepraat wordt, heb ik daar gewoonlijk een mening over.*	Oneens	40	33	28	24	15	28
	Eens	43	52	56	60	70	56
De meeste politieke thema's begrijp ik nauwelijks.	Oneens	32	35	50	67	74	51
	Eens	49	37	23	12	11	26
Soms lijkt politiek zo ingewikkeld dat mensen zoals ik niet echt begrijpen wat er gaande is.	Oneens	17	21	38	54	63	38
	Eens	68	60	37	26	23	41
Index politieke onmacht**		3,67	3,46	3,24	2,93	2,69	3,21

* Inverse waarden voor index politieke machteloosheid.

** Index politieke onmacht: gemiddelde score op 9 uitspraken, hoe hoger, hoe meer onmacht.

Bron: SCV-survey 2016.

weinig van terecht komt en dat politici enkel geïnteresseerd zijn in de stem van de kiezer en niet in zijn mening. De helft onderschrijft de stellingen dat gaan stemmen geen zin heeft en dat politici geen rekening houden met de opvattingen van de kiezer. Dit wil niet zeggen dat men er van uitgaat dat een stem er niet toe doet. Daar is een meerderheid van de Vlamingen het niet mee eens. Meer dan 60% van de Vlamingen is er

niet van overtuigd meer van politiek af te weten dan anderen, wel geeft een meerderheid aan zelf een mening over politieke thema's te hebben. Voor 40% van de bevolking lijkt politiek soms te ingewikkeld voor gewone mensen.

De reacties op de stellingen hangen sterk samen, wat toelaat een samengestelde maat van politieke onmacht te berekenen. Het politieke onmachtsgevoelen is sterk leeftijds- en opleidingsgebonden: hoe ouder en hoe lager de opleiding, hoe hoger het gevoel van onmacht. Politieke onmacht hangt ook samen met verstedelijking: hoe stedelijker, hoe minder politieke onmacht mensen voelen. Wie actief lid is van een vereniging, zich als bestuurslid, vrijwilliger of op een andere manier maatschappelijk inzet, voelt zich minder politiek machteloos. Tijdens de economische crisisjaren was de politieke onmacht toegenomen. De jongste jaren is er een lichte kentering.

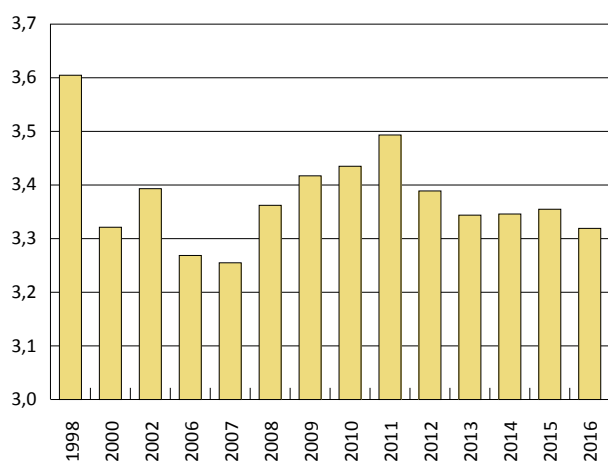
Europees vergeleken ligt het onmachtsgevoelen in Vlaanderen niet zo hoog. 55% van de Vlamingen gaat er van uit dat zijn of haar stem telt in eigen land. Enkel Zweden (69%), Denen (68%) en Nederlanders (58%) zijn ervan overtuigd dat hun stem nog meer telt.

Politieke interesse en maatschappelijke betrokkenheid

1 op de 4 volwassen Vlamingen zegt in politiek geïnteresseerd te zijn. Meer dan 40% van de bevolking zegt er helemaal niet in geïnteresseerd te zijn. De **politieke interesse** ligt merkelijk hoger bij mannen (34%), hogeschoolden (46%) en boven de 45 jaar (30% en meer). Ze ligt lager bij vrouwen (20%), laaggeschoolden (17%) en de jongste leeftijdsgroep (20%). In verge-

1.20 Index politieke onmacht

Evolutie index politieke onmacht*, van 1998 tot 2016, van 1 tot 5.

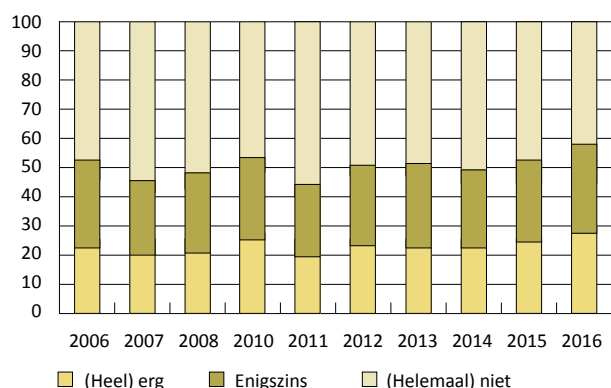

* Index politieke onmacht op basis van stellingen 1 tot 5 uit figuur politieke onmacht.

Bron: SCV-survey.

1.21 Politieke interesse

Evolutie van de mate van interesse in politiek, van 2006 tot 2016, in %.

Bron: SCV-survey.

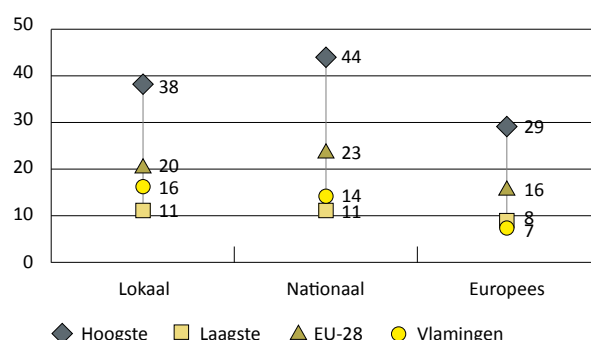
lijking met de voorbije jaren is de interesse iets toegenomen en de desinteresse wat gedaald. Europees vergeleken behoort de politieke interesse van de Vlamingen tot de middenmoot. In Scandinavische landen, Duitsland en Nederland zegt twee derde van de bevolking en meer geïnteresseerd te zijn.

Van regelmatige politieke discussie tussen vrienden en familieleden is er in Vlaanderen amper sprake. Vlamingen bengelen achteraan het lijstje als vergeleken wordt met de Europese lidstaten. Ze bevinden zich in het gezelschap van de Portugezen, Slovenen en Roemenen. In Zweden, Denemarken, Nederland, Duitsland en Oostenrijk gaan de gesprekken vaker de politieke toer op. Het zal niet verwonderen dat de Grieken zowel over de eigen nationale als de Europese politiek het hoogst scoren.

Het aantal Vlamingen dat zich politiek actief inzet is niet zo groot. Een meerderheid heeft ooit wel eens een petitie ondertekend en een kwart wel eens bepaalde producten geboycot, deelgenomen aan een demonstratie of geld ingezameld voor

1.22 Politieke discussie

Aandeel van de bevolking dat zegt vaak met vrienden en familie over politieke aangelegenheden te discussiëren, naar beleidsniveau, Europese vergelijking, in 2016, in %.

Bron: Eurobarometer 85.2 (lente 2016).

een sociale of politieke activiteit. Zich echt politiek engageren doet slechts een minderheid. Over de jaren zien we hier weinig of geen verschuivingen. Zelfs in verkiezingsjaren valt er geen opstoot van politiek engagement te noteren. Het verschil naar geslacht blijft overeind: mannen zijn actiever dan vrouwen. De jongste (<25 jaar) en oudste leeftijdsgroep (75-plussers) zijn minder actief en naarmate het opleidingsniveau stijgt, neemt de politieke activiteit toe. Vrijwilligers zijn uitgesproken actiever dan niet-vrijwilligers.

De jongste jaren gaat meer en meer aandacht naar vormen van **deliberatieve democratie** waarbij burgers meer rechtstreeks bij het beleid worden betrokken. Op de vraag of men zou deelnemen aan een bijeenkomst waarbij burgers belangrijke kwesties bespreken met betrekking tot de gemeenschap en de lokale politiek zegt de helft van de bevolking daar niet direct op in te gaan, een derde zou dit wel doen. De instemmingscores liggen hoger bij mannen (40%), tussen 55 en 65 jaar (40%) en bij universitair geschoolden (47%).

1.23 Politiek actief

Evolutie van het politiek en maatschappelijk actief zijn, van 2004 tot 2016, in %.

Ooit gedaan	2004	2006	2009	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Tekenen van petitie.	66	63	60	64	55	57	52	59	58
Boycotten of opzettelijk kopen bepaalde producten omwille politiek/ethiek/milieu.	20	19	18	20	18	20	19	24	18
Deelnemen aan een demonstratie.	27	29	24	25	22	20	20	24	21
Bijwonen van een politieke vergadering of bijeenkomst.	16	17	16	18	16	18	14	17	16
Contacteren politicus of ambtenaar om mening te uiten.	17	22	19	20	20	21	17	21	19
Schenken of verzamelen van geld voor een sociale of politieke activiteit.	28	23	14	23	20	22	18	24	21
Contacteren of verschijnen in media om mening te uiten.	9	8	8	10	11	10	8	8	9
Aansluiten bij een politiek forum of discussiegroep op internet.	5	2	4	5	6	4	4	6	4
Zich kandidaat stellen op een lijst voor verkiezingen.	nb	nb	3	3	4	5	4	5	4
Deel uitmaken van advies/overleg/inspraakorgaan gemeente/stad.	nb	nb	6	8	7	7	7	9	8
Actief informatie verzamelen over plannen of beslissingen van de overheid.	nb	nb	11	14	13	13	12	14	14
Lidmaatschap van een buurtcomité/bewonersgroep/actiecomité.	nb	nb	9	11	9	10	9	10	8

Nb: niet bevraagd.

Bron: SCV-survey.

1.24 Deliberatieve democratie

Aandeel van de bevolking dat zou deelnemen aan maatschappelijk debat en referenda een goede zaak vindt, in %, in 2016.

		Geen	Lager secundair	Hoger secundair	Bachelor	Master	Totaal
Deelname maatschappelijk debat	oneens	64	64	48	41	32	50
	noch eens/noch oneens	10	10	21	22	21	18
	eens	26	26	31	36	47	32
Referenda goede zaak	oneens	27	21	16	21	32	22
	noch eens/noch oneens	24	26	27	26	23	26
	eens	43	49	55	53	45	51

Bron: SCV-survey 2016.

Doorgaans worden **referenda** naar voor geschoven als een manier om de bevolking meer bij belangrijke politieke vraagstukken te betrekken. De helft van de bevolking is het daar mee eens, een vijfde gelooft er niet in. Meer dan een derde van de jongere leeftijdsgroepen (<35 jaar) spreekt zich niet duidelijk uit, in tegenstelling tot de 65-plussers waarvan een kwart stelt niet in referenda te geloven en 57% voorstander is. De meeste weerstand komt van de universitair geschoolden waarvan bijna een derde tegenstander is en 45% voorstander van referenda.

Zoals Vlamingen niet uitmunten in politieke interesse en in vergelijking met andere Europese landen minder geneigd zijn om een politieke discussie aan te gaan, zijn ze ook geen koplopers inzake politieke activiteit. Andermaal zijn het de Scandinaviërs die het hoogste scoren.

de politiek te maken willen hebben en voorstander zijn van de afschaffing van de **opkomstplicht**. Meer dan de helft is daar geen voorstander van. Het zijn vooral de ouderen en de laaggeschoolden die wel voorstander zijn. 70% van de jongeren en de universitair geschoolden zouden de opkomstplicht behouden. Bij afschaffing zouden de laaggeschoolden en ouderen ook in grotere mate afhaken dan de hogeschoolden. De jongeren zouden iets minder geneigd zijn om deel te nemen aan de gemeenteraadsverkiezingen. De provinciale en de Europese verkiezingen zouden over de ganse lijn minder kiezers aantrekken, terwijl de intenties om aan de Vlaamse of federale verkiezingen deel te nemen parallel lopen. In vergelijking met een eerdere meting in 2007 zou de opkomst bij afschaffing van de opkomstplicht voor de verschillende verkiezingen vandaag hoger liggen.

Opkomstplicht

De relatief hoge politieke onmacht en de beperkte politieke interesse en inzet, wil niet zeggen dat de Vlamingen niets met

Populisme, pluralisme en elitisme

Sinds de jaren 1990 hebben populistische strekkingen van extreem rechts tot extreem links, steeds meer de aandacht getrokken. De focus ligt daarbij op de aantrekkingskracht van

1.25 Afschaffing opkomstplicht

Houding tegenover afschaffing opkomstplicht, in 2016, in %.

	Geen/lager onderwijs	Lager secundair	Hoger secundair	Hogeschool korte type/prof. bachelor	Hoger onderwijs universitair niveau	Totaal
Ik zou de stemplicht afschaffen.	44	41	34	28	28	35
Ik zou de stemplicht behouden.	40	44	56	67	68	55
Ik heb hierover geen mening.	17	15	10	6	3	10

Bron: SCV-survey 2016.

1.26 Toch stemmen

Toch stemmen bij afschaffing opkomstplicht, in 2016, in %.

	2007	2016					
		Totaal	Geen/lager onderwijs	Lager secundair	Hoger secundair	Hogeschool korte type/prof. bachelor	Hoger onderwijs universitair niveau
Gemeenteraad	68	74	61	61	76	83	90
Provincieraad	57	60	46	50	61	68	73
Vlaams Parlement	60	65	43	52	66	77	85
Federaal parlement	59	64	43	48	65	77	85
Europees parlement	54	57	39	45	56	67	80

Bron: SCV-survey.

1.27 Politieke waarden

Instemming met stellingen over populisme, pluralisme en elitisme, in 2016, in %.

		(Helemaal) oneens	(Helemaal) eens
Populisme	Politici moeten zich uitsluitend laten leiden door de mening van het volk.	29	48
	De belangrijkste politieke beslissingen zouden gemaakt moeten worden door het volk en niet door de politici.	36	36
	De politieke tegenstellingen zijn groter tussen de elite en gewone burgers dan tussen gewone burgers onderling.	12	57
	Ik word liever vertegenwoordigd door een gewone burger dan door een beroeps politicus.	27	41
	Verkozen politici praten te veel en doen te weinig.	11	69
	In de politiek is het sluiten van compromissen vaak een ander woord voor verraden van principes.	23	41
	De gevestigde politici hebben de gewone mensen al vaak bedrogen.	12	60
Pluralisme	In een democratie is het belangrijk om compromissen te sluiten tussen verschillende standpunten.	2	87
	Het is belangrijk te luisteren naar groepen met een andere mening.	1	94
	Geen enkele mening is onbetwistbaar. Daarom is het goed verschillende meningen tegen elkaar afwegen.	1	93
	Vrijheid is afhankelijk van de mate waarin diversiteit wordt aanvaard.	4	74
Elitisme	Politici moeten het volk leiden, niet volgen.	21	50
	Ons land zou beter geregeerd worden als belangrijke beslissingen genomen door succesvolle mensen uit bedrijfsleven.	33	32
	Ons land zou beter geregeerd worden als belangrijke beslissingen genomen worden door onafhankelijke deskundigen.	18	47
	Men houdt vandaag te veel rekening met wat de gewone man of vrouw in de straat wil, ten koste van het algemeen belang op lange termijn.	37	32
	Het is goed dat gewone mensen het beleid niet bepalen, laat dat over aan mensen die er verstand van hebben.	16	58
	Onze samenleving is zo complex dat belangrijke maatschappelijke beslissingen best door professionals van buiten de politiek genomen worden	16	47

Bron: SCV-survey 2016.

populistische partijen. De jongste jaren gaat er meer aandacht naar populistische houdingen van de bevolking zelf. Het zijn deze houdingen die in de jongste SCV-survey werden gemeten. Daarbij werd op basis van onderzoek van Bram Spruyt en Mark Elchardus (2012) en Agnes Akkerman e.a. (2014) een minimale definitie van populisme waarbij ze 4 kenmerken onderscheiden: het volk wordt gezien als enige referentie voor de politiek, het volk wordt voorgesteld als fundamenteel goed, er wordt een zeer strikt onderscheid gemaakt tussen het volk of 'gewone mensen' en de gevestigde politici en tenslotte gaat men er bij populisme van uit dat het volk en de gevestigde elite zich in een fundamentele morele strijd bevinden. Om dit te meten is een schaal ontwikkeld die ondertussen internationaal gehanteerd wordt. In onderzoek naar populisme wordt de schaal voor de steun voor populisme meestal afgezet tegen 2 andere opvattingen over politiek, namelijk **pluralisme** of de idee dat politiek in essentie gaat over het zoeken naar compromissen tussen verschillende meningen en **elitisme**, waarbij er vanuit wordt gegaan dat het volk veeleer geleid dan gevolgd moet worden. Beide aspecten werden mee opgenomen. De SCV-resultaten bevestigen de onderlinge samenhang binnen de 3 schalen.

Wat in eerste instantie opvalt, is dat de stellingen rond populisme en elitisme voor heel wat meer tegengestelde meningen zorgen dan de stellingen over pluralisme. Waar de stellingen rond pluralisme door een overgrote meerderheid van de bevolking worden onderschreven, is dit niet het geval voor de stellingen over populisme, al is wel een meerderheid van de bevolking er van overtuigd dat de politieke tegenstellingen tussen de elite en de gewone burgers groter zijn dan deze tussen de burgers onderling, verkozen politici te veel praten en te weinig doen en de gevestigde politici de gewone mensen al vaak bedrogen hebben.

De verschillende standpunten tegenover de stellingen geven aan dat de politieke waarden binnen de bevolking ver uit elkaar lopen. Naar geslacht zien we amper verschillen. Tussen de leeftijdsgroepen is dit wel het geval voor populisme en elitisme. Hoe jonger, hoe minder populistisch en elitair men is ingesteld. Het opleidingsniveau zorgt voor verschillen op de 3 schalen: hoe lager de opleiding, hoe meer populistisch en hoe minder pluralistisch. Het elitisme geeft een ander beeld: hoog bij de laaggeschoolden maar ook bij universitair geschoolden ligt het elitisme iets hoger dan bij de middengeschoolden. Hoe minder vertrouwen mensen in de overheid stellen, hoe hoger de score op de populismeschaal. Hetzelfde geldt voor het vertrouwen in de medemens. Wie vreemdelingen wantrouwt, scoort ook hoog op populisme, hetzelfde voor wie de toekomst pessimistisch tegemoet ziet en zich politiek onmachtig voelt.

1.28 Politieke waarden naar opleiding

Populisme, pluralisme en elitisme, naar opleiding, gemiddelde scores (minimum 1, maximum 5), in 2016.

	Populisme	Pluralisme	Elitisme
Geen/lo	3,68	4,08	3,41
Lager secundair	3,63	4,10	3,32
Hoger secundair	3,48	4,17	3,23
Hogeschool korte type/ prof bachelor	3,17	4,21	3,16
Hoger onderwijs universitair niveau	2,95	4,30	3,26
Totaal	3,41	4,17	3,26

Bron: SCV-survey 2016.

Deze mensen staan trouwens ook minder open voor pluralistische opvattingen. Tegenstanders van de opkomstplicht zijn ook populistischer dan wie de opkomstplicht wil behouden. Deze laatste zijn dan weer pluralistischer ingesteld.

Vlamingen en de Europese Unie

Gezien de invloed die de Europese Unie heeft op het leven van de Vlamingen wordt hier tot slot ook gekeken naar de steun die de EU geniet bij de bevolking. Daarnaast wordt ook gepeild naar het imago dat de EU heeft bij de inwoners. Om af te ronden wordt er tevens ingegaan op de percepties over de richting en toekomst waarin men de EU ziet ontwikkelen.

Steun aan de EU

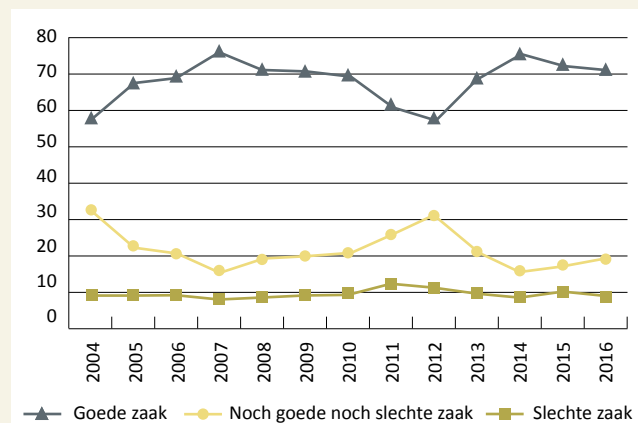
Net zoals in voorgaande jaren kan de **Europese Unie** ook in de herfst van 2016 nog op heel wat steun rekenen van de Vlaamse bevolking. Circa 7 op de 10 vindt het feit dat België deel uitmaakt van de Europese Unie een goede zaak. Tussen 2008 en 2012 brokkelde de steun van de Vlamingen voor het EU-lidmaatschap af. In de jaren daarna is de steun weer gestegen.

De Vlaamse inwoners zijn meer dan de gemiddelde Europeaan van mening dat het een goede zaak is dat hun land lid is van de Europese Unie. Tussen de lidstaten onderling zijn er grote verschillen. Zo denken ruim 8 op de 10 Luxemburgers dat het EU-lidmaatschap een goede zaak is, bij de Grieken zijn er dat maar goed 3 op de 10.

Drie kwart van de Vlamingen meent in 2016 dat ons land voordeel heeft gehaald uit het lidmaatschap van de Europese Unie. Als hoofdredenen daarvoor zien zij onder meer de bijdrage van de EU aan de economische groei in het land en de verbeterde samenwerking met andere EU-lidstaten.

1.29 Steun EU-lidmaatschap

Evolutie van de steun aan het EU-lidmaatschap, van 2004 tot 2016, in %.*

* Vanaf 2014 resultaten herfstbevraging; voorgaande jaren lentebevraging.
Bron: Eurobarometer 61 (lente 2004) – EB 86.1 (herfst 2016), bewerking SVR.

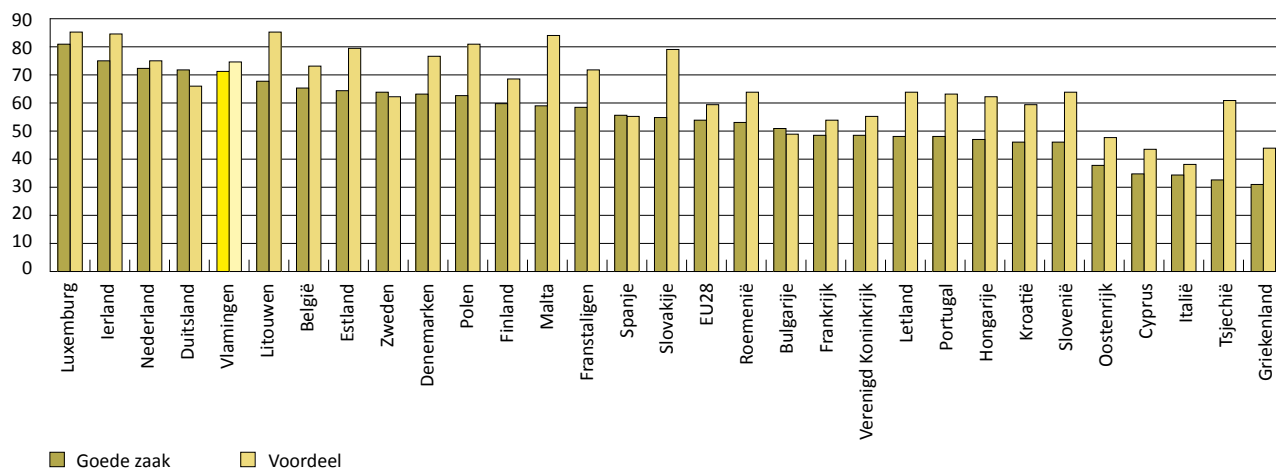
De Vlaamse bevolking is meer dan de gemiddelde EU28-inwoner overtuigd dat er voordeel gedaan wordt met het EU-lidmaatschap. Tussen de verscheidene lidstaten vallen er aanzienlijke verschillen te noteren. In Litouwen is 85% van de respondenten van mening dat hun land voordeel haalt uit het EU-lidmaatschap; in Italië is dat 38%.

Imago

In Vlaanderen heeft men geen eenduidige mening over het imago van de Europese Unie. In de herfst van 2016 heeft 39% van de Vlaamse bevolking een neutrale kijk, 36% een positief beeld en 24% een negatieve indruk. Tussen 2005 en 2010 had

1.30 Opinie EU-lidmaatschap

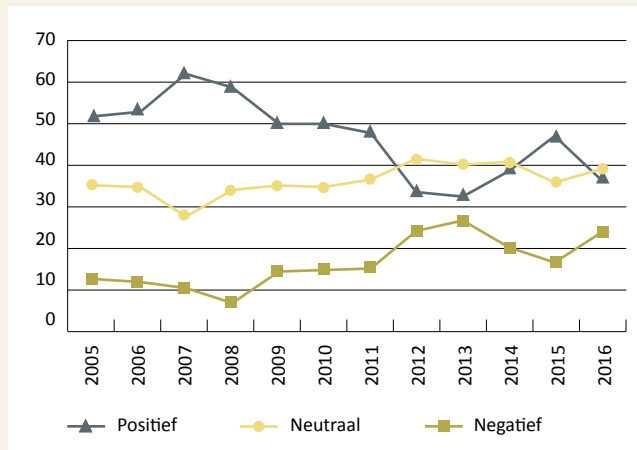
Opinie over het EU-lidmaatschap, in 2016, internationale vergelijking, % van de respondenten dat het lidmaatschap een goede zaak vindt en % dat vindt dat er voordeel wordt gedaan.

Bron: Eurobarometer 86.1 (herfst 2016), bewerking SVR.

1.31 Evolutie imago EU

Evolutie perceptie van het algemeen imago van de EU, van 2005 tot 2016*, in %.

* In 2016 resultaten herfstbevraging, in voorgaande jaren lentebevraging.
Bron: Eurobarometer 63.4 (lente 2005) - Eurobarometer 86.1 (herfst 2016), bewerking SVR.

minstens de helft van de Vlaamse inwoners een positief beeld van de EU; nadien verminderde dit. Zowel in 2014 als in 2015 groeide deze groep wel terug aan. Het afgelopen decennium overtroffen de positieve en neutrale percepties steeds de negatieve percepties.

Ook in de EU28 is de opinie over het imago van de EU verdeeld. Bijna 4 op de 10 heeft een neutraal beeld en haast evenveel hebben een positieve voorstelling van de EU. De verschillen tussen de lidstaten zijn uitgesproken. In 4 lidstaten, met Ierland op kop, heeft zeker de helft van de bevolking een positief beeld van de EU. De Europese Unie roept een neutraal imago op bij minstens 4 op de 10 respondenten in 15 lidstaten. De EU heeft een negatief imago in de ogen van 4 op de 10 Grieken.

Voor de Vlaamse bevolking wordt het imago van de EU in de eerste plaats overheerst door een gebrek aan een klare boodschap. Nagenoeg 4 op de 5 Vlamingen ervaren de behoefte aan een duidelijkere boodschap over het belang van de EU. Daarnaast wordt het beeld van de EU eveneens gekenmerkt door bureaucratie. Tegelijk wordt de Europese Unie door circa 2 op de 3 Vlamingen gezien als een plaats waar het goed is om zaken te doen; in de EU28 zijn er dat gemiddeld genomen nog meer.

Richting en toekomst

In de herfst van 2016 zijn 1 op de 3 Vlamingen van oordeel dat het met de EU de goede kant opgaat. Ruimschoots de helft van de Vlaamse bevolking ziet de zaken in de verkeerde richting evolueren. Ook in 2012 en 2013 was een goede helft van de Vlamingen overtuigd dat het de slechte richting uitging met de Europese Unie.

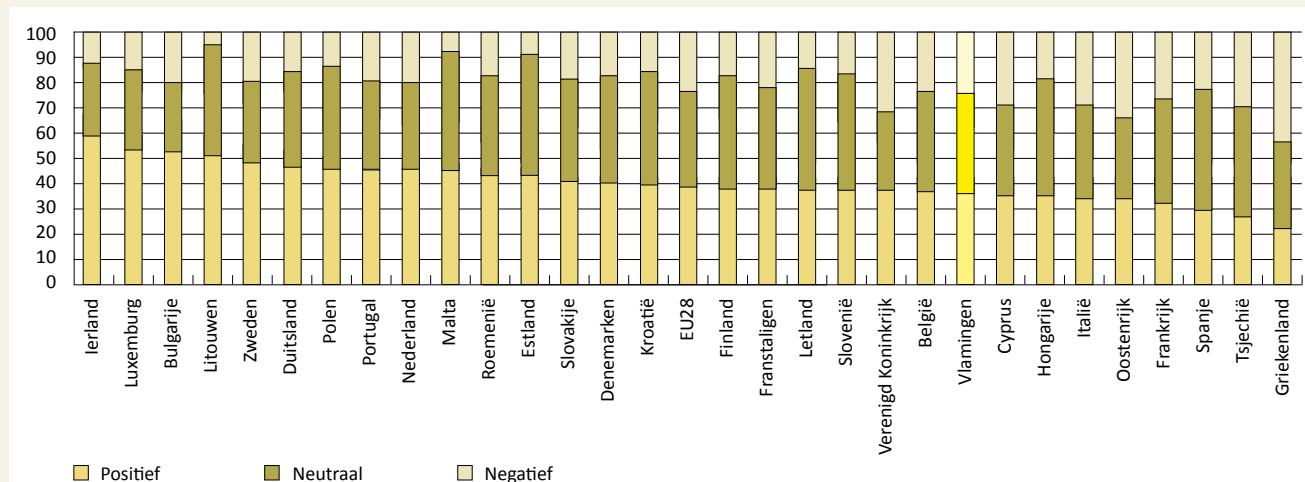
Ook bij de gemiddelde EU28-bevolking is meer dan 6 op de 10 overtuigd dat het de verkeerde kant opgaat met de Europese Unie. Tussen de lidstaten onderling zijn de standpunten duidelijk uiteenlopend. In 5 landen, met op kop Ierland en Malta, zijn er meer positieve dan negatieve reacties. In de overige 23 landen zijn diegenen die Europa de verkeerde kant zien uitgaan overwegend in de meerderheid. In de meest kritische landen, zoals Griekenland en Frankrijk, zijn meer dan 85% van de respondenten van opvatting dat de EU zich op dit ogenblik in de slechte richting aan het ontwikkelen is.

Toch is in de lente 2016 iets meer dan de helft van de Vlamingen optimistisch gestemd over de toekomst van de Europese Unie. Dat aandeel, dat het laagste vormt in het afgelopen decennium, ligt merkbaar lager dan in het voorjaar van 2015.

De publieke opinie in de EU28 is wederom erg verdeeld: ruim de helft is optimistisch over de toekomst van de EU terwijl de

1.32 Imago EU

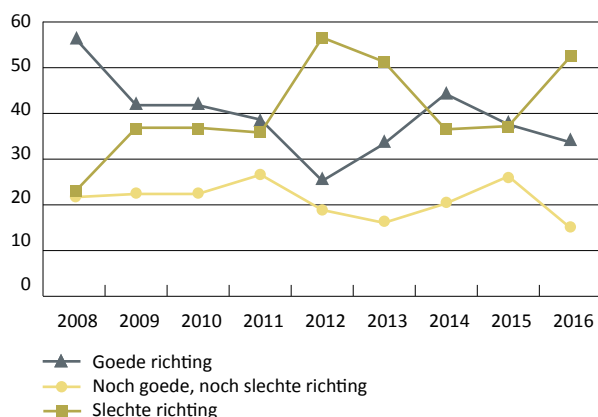
Perceptie van het algemeen imago van de EU, in 2016, Europese vergelijking, in %.

Bron: Eurobarometer 86.1 (herfst 2016), bewerking SVR.

1.33 Evolutie richting EU

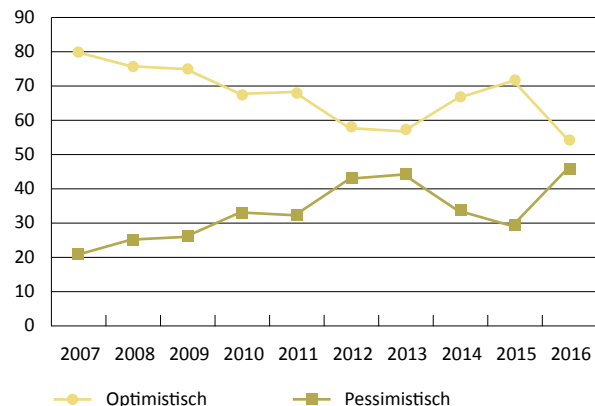
Evolutie mening over de richting waarin de zaken in de EU momenteel uitgaan, van 2008 tot 2016*, in %.

* In 2016 resultaten herfstbevraging, in voorgaande jaren lentebevraging. Bron: Eurobarometer 69.2 (lente 2008) - Eurobarometer 86.1 (herfst 2016), bewerking SVR.

1.35 Evolutie toekomst EU

Evolutie van de kijk op de toekomst van de Europese Unie, van 2007 tot 2016, in %.

Bron: Eurobarometer 67.2 (lente 2007) - 85.2 (lente 2016), bewerking SVR.

rest pessimistisch is. De optimisten zijn in de meerderheid in 21 van de 28 lidstaten. De meeste optimisten wonen in Ierland waar ze vrijwel 80% van de bevolking uitmaken. In Griekenland daarentegen zijn 7 op de 10 inwoners negatief gestemd over de toekomst van de Europese Unie.

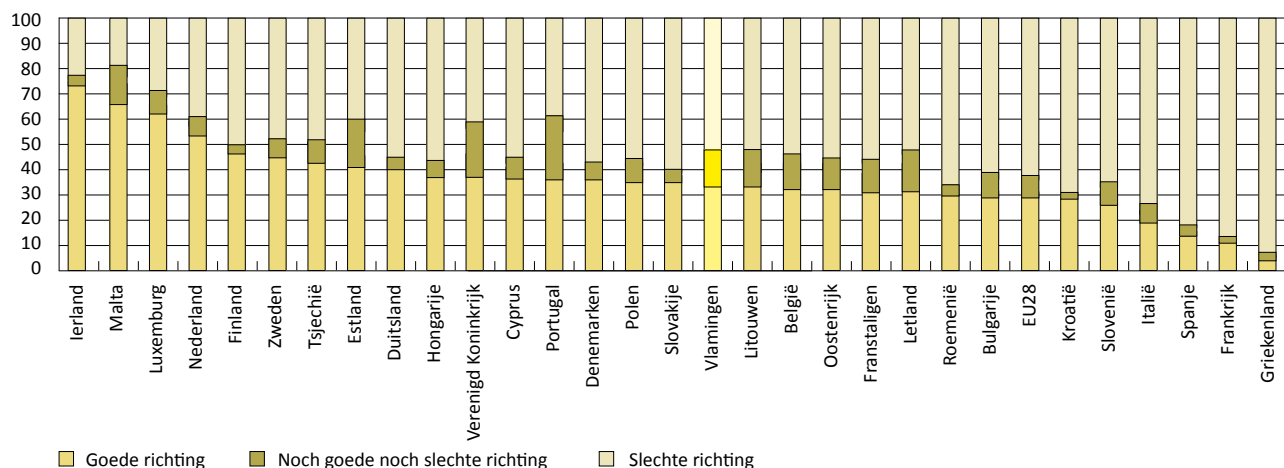
Ondanks allerlei bedenkingen vindt een grote meerderheid (69%) van de Vlamingen dat ons land de Europese Unie nodig heeft. Slechts een minderheid van de Vlaamse bevolking (26%) meent in de herfst van 2016 dat het beter is om zich op een toekomst buiten de EU te richten.

In 22 van de 28 EU-landen denkt de helft (of meer) van de inwoners dat het EU-lidmaatschap nodig is om de toekomst

aan te kunnen. In Nederland, Luxemburg en Denemarken is circa 3 op de 4 hiervan overtuigd. In Cyprus, Slovenië, het Verenigd Koninkrijk en Italië is de groep ondervraagden die van oordeel is dat hun land de toekomstige uitdagingen beter kan aanpakken buiten de EU groter dan diegenen die hiermee niet akkoord gaan.

1.34 Richting EU

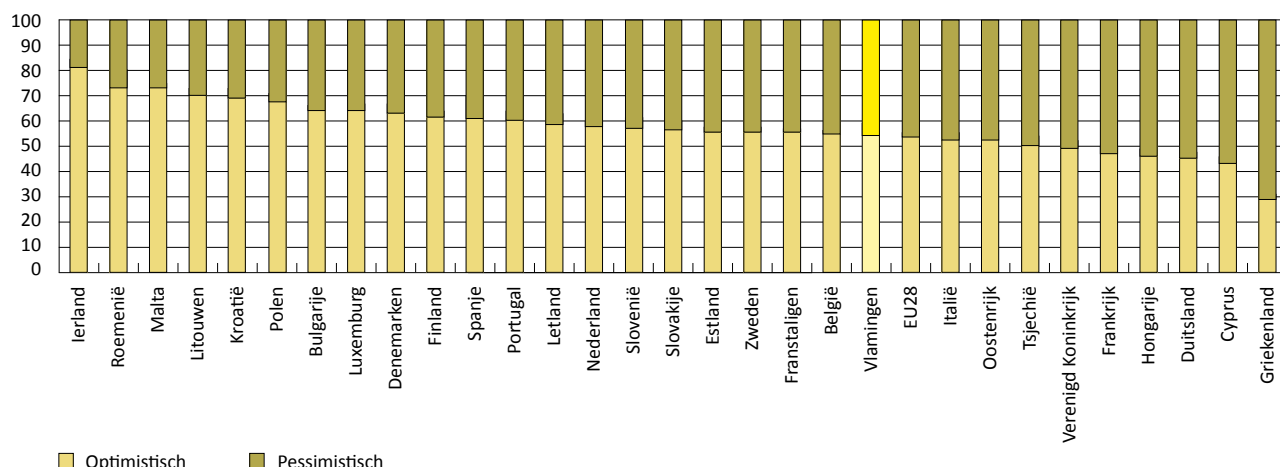
Mening over de richting waarin de zaken in de EU momenteel uitgaan, in 2016, Europese vergelijking, in %.

Bron: Eurobarometer 86.1 (herfst 2016), bewerking SVR.

1.36 Toekomst EU

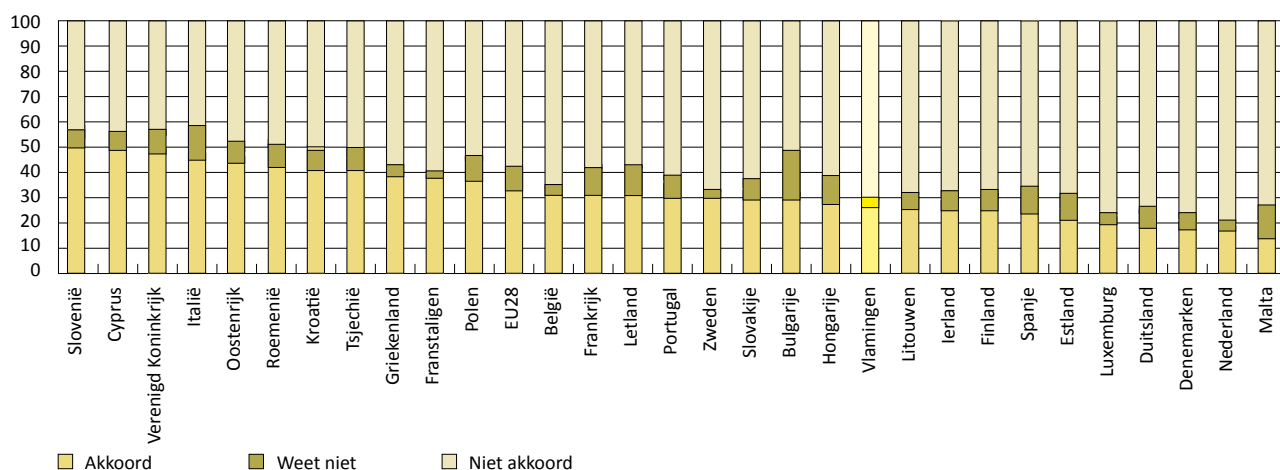
Kijk op de toekomst van de Europese Unie, in 2016, internationale vergelijking, in %.

Bron: Eurobarometer 85.2 (lente 2016), bewerking SVR.

1.37 Toekomst buiten EU

Mate van akkoord gaan met de stelling dat het land zich beter op een toekomst buiten de EU richt, in 2016, internationale vergelijking, in %.

Bron: Eurobarometer 86.2 (herfst 2016), bewerking SVR.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Akkerman, A., Mudde, C., & Zaslove, A. (2014) How populist are the people? Measuring populist attitudes in voters. *Comparative Political Studies*. 47(9): 1322-1353.
- Dyck, J.J. & Lascher, E.L. (2009) Direct democracy and political efficacy reconsidered. *Political Behavior*. 31(3): 401-427.

- Elchardus, M. & Spruyt, B. (2012) Populisme en de zorg over de samenleving. *Sociologie*. 8(1): 114-131.
- Bral, L., Pauwels, G. (2017) Verenigingen en vrijwilligers: hardnekkige fenomenen in Carton, A., Pickery, J., Verlet, D. 20 jaar peilen in Vlaanderen, SVR, Brussel.

MACRO-ECONOMISCHE CONTEXT

1.2

BLIKVANGERS

- De wereldwijde economische groei neemt volgens de prognoses in 2017 toe met 3,5%. In de eurozone is dat met 1,8 à 1,9% (figuur 1.38). Voor het Vlaamse Gewest zou dat +1,8% zijn.
- Het schuldniveau van de bedrijven in België is met 112% in 2016 hoog te noemen. In Nederland situeert het zich rond 100%. Duitsland en Frankrijk zitten ver onder de drempel van 100% (figuur 1.39).
- De groei van de Vlaamse arbeidsproductiviteit kalft verder af: gemiddeld +0,5% per jaar tussen 2016 en 2022. In 2011-2015 was dit nog gemiddeld +0,8% (figuur 1.40). Toch is de arbeidsproductiviteit met 84.100 euro per werkende in 2015 nog steeds hoog (figuur 1.47).
- Het Vlaamse producenten- en consumentenvertrouwen zit in de lift (figuren 1.41 en 1.42).
- De loonkost per eenheid product neemt af (figuur 1.50). Deze afname was in het Vlaamse Gewest in 2014 en 2015 sterker dan in elk van de 3 buurlanden.
- Het aandeel van de industrie in de totale werkgelegenheid is dalende, van 16,0% in 2008 naar 12,9% in 2016 (figuur 1.51).
- Antwerpen is economisch de grootste provincie met een aandeel van 32,6% in het Vlaamse bbp in 2015 (figuur 1.54).
- 4 van de 5 Vlaamse provincies hebben een hoger bbp per inwoner dan het EU28-gemiddelde. Limburg zit er nipt onder (figuur 1.56).
- Van de Vlaamse provincies is enkel Vlaams-Brabant gespecialiseerd in de tertiaire sector (figuren 1.58 en 1.59).

Deze context vangt aan met een korte beschouwing over de internationale conjunctuur. Daarin worden de ontwikkelingen in de eurozone, de VS, Japan en de landen van de BRIC besproken. Daarna richt de focus zich op Vlaanderen. De economische ontwikkeling op lange termijn en de conjunctuur komen aan bod. Er is ten slotte aandacht voor de industrie en de situatie in de Vlaamse provincies.

Internationale conjunctuur

De **wereldwijde groei** versnelt lichtjes in 2017. Het Internationaal Monetair Fonds (IMF) raamt de economische groei op 3,2% in 2016 en 3,5% in 2017. De Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) houdt het op 3,0% in 2016 en eveneens 3,5% in 2017. De wereldeconomie toonde al eind 2016 tekenen van een versnelling. Zowel de opkomende economieën als de ontwikkelde landen zien een herneming van de groei. De grondstoffenprijzen herstellen zich immers gedeeltelijk en in de westerse landen wordt een minder restrictief begrotingsbeleid gevoerd. Recent paste het IMF zijn raming voor 2017 opwaarts bij voor de eurozone, Japan en China en neerwaarts voor de VS en het Verenigd Koninkrijk. Het vertrouwen van producenten en consumenten zit in de lift. Dit gaat gepaard met signalen van een aantrekkende activiteit, voornamelijk in de productie en de handel. Voor 2018 zien zowel het IMF als de OESO de wereldwijde groei nog lichtjes aantrekken tot 3,6%. Uiteraard gaan voorspellingen gepaard met onzekerheid. Naast de steeds onvoorspelbare geopolitieke spanningen is er onzekerheid in welke mate de monetaire beleidsverstrenging in een aantal landen de groei zal afremmen. Men mag verder niet uit het oog verliezen dat de schuldenniveaus bij bedrijven en overheden nog steeds hoog zijn. De afwikkeling ervan vergt jaren. Hoge schulden maken economische actoren minder vatbaar voor economische prikkels om te investeren, wat nochtans noodzakelijk is om te vernieuwen, zeker in het licht van de gestaag toenemende vergrijzing in voornamelijk ontwikkelde economieën. De zwakke ontwikkeling van de productiviteit is een ander pijnpunt.

De economie van de **eurozone** doet het sinds eind 2016 beter. De reële bbp-groei zou zowel volgens het IMF als volgens de OESO met 0,1 ppt toenemen in 2017. De binnenlandse vraag is een steunfactor. Dit gaat samen met jobcreatie en meer investeringen. Ten slotte draagt de economische groei in belangrijke afzetmarkten bij tot aantrekkende exportcijfers. Met betrekking tot het VK is er enige onzekerheid. Het IMF stelde zijn groeiwachting voor het VK onlangs neerwaarts bij (van +2,0% naar +1,7% in 2017) omdat de economische activiteit in het eerste kwartaal van 2017 er zwakker was dan verwacht. Het Britse pond daalde weliswaar in waarde, wat goed is voor de export, maar dat zorgde ook voor meer (ingevoerde) infla-

1.38 Economische groei

Evolutie van de reële groei van het bbp in de wereld, de eurozone en een aantal grote landen, van 2016 tot 2018, in %.

	IMF			OESO		
	2016	2017	2018	2016	2017	2018
Wereld	3,2	3,5	3,6	3,0	3,5	3,6
Eurozone	1,8	1,9	1,7	1,7	1,8	1,8
VS	1,6	2,1	2,1	1,6	2,1	2,4
Japan	1,0	1,3	0,6	1,0	1,4	1,0
Rusland	-0,2	1,4	1,4	-0,2	1,4	1,6
China	6,7	6,7	6,4	6,7	6,6	6,4
India	7,1	7,2	7,7	7,1	7,3	7,7
Brazilië	-3,6	0,3	1,3	-3,6	0,7	1,6

Bron: IMF (juli 2017), OESO (juni 2017).

tie wat een rem zette op de bestedingen. De onzekerheid over de afwikkeling van de Brexit zet investeringsprojecten onder druk.

De Europese Centrale Bank (ECB) houdt de interestvoeten laag om het prille herstel van de Europese economieën niet te fnuiken. Ook verlengt de ECB zijn programma van het opkopen van obligaties tot eind 2017 om de economie van liquide middelen te voorzien en zo ook de inflatie op te krikken. Ten slotte verruimt de Commissie de middelen voor het Europees Fonds voor Strategische Investerings van 300 tot 630 miljard euro. Een belangrijke kanttekening blijft de hoge schuldgraad bij overheden maar ook bij bedrijven in de nasleep van de financieel-economische crisis van 2008-2009. Schuldaufbouw vergt meerdere jaren en zorgt voor terughoudendheid om te investeren.

In de **Verenigde Staten** trekt de consumptie aan omwille van een betere situatie op de arbeidsmarkt. Het producentenvertrouwen neemt eveneens toe wat de investeringen ten goede komt. Toch tempert het IMF zijn groeiverwachting

voor 2017 van +2,3% naar +2,1% omwille van een minder expansief begrotingsbeleid dan eerder gedacht. De Federal Reserve heeft ondertussen de basisrente (Federal Funds Rate) de laatste maanden voorzichtig opgetrokken tot 1,25%, maar laat uitschijnen dat verdere verhogingen vermoedelijk niet meer nodig zijn. Ook in Japan zou de economische groei in 2017 wat toenemen onder invloed van een betere situatie op de buitenlandse afzetmarkten en een bescheiden begrotingsstimulus wat de private consumptie en de investeringen ten goede komt.

De economische groei in de opkomende landen was in het verleden steeds relatief sterk. Toch is dat geen verworvenheid. Zo kende **Brazilië** in 2015 en 2016 een recessie en kan de economie er amper met positieve groeicijfers aanknopen in 2017. De binnenlandse vraag blijft er relatief zwak en er is nog onvoldoende duidelijkheid over het beleid. Het gedeeltelijke herstel van de grondstoffenprijzen komt de Braziliaanse economie ten goede. Dat laatste geldt ook voor **Rusland** dat eveneens in 2017 twee recessiejaren achter zich kan laten. De **Chinese** overheid blijft via infrastructuurprojecten de economie ondersteunen, maar bereidt zich voor op de overgang naar een economie gericht op consumptie en diensten, wat iets van de hogere groeicijfers van het verleden afroemt. **India** ten slotte kan tegenwoordig met de hoogste groeicijfers van de BRIC pronken. De private consumptie wordt er gestimuleerd door een verhoging van de lonen in de openbare sector en van de pensioenen.

Vlaams Gewest

Algemeen

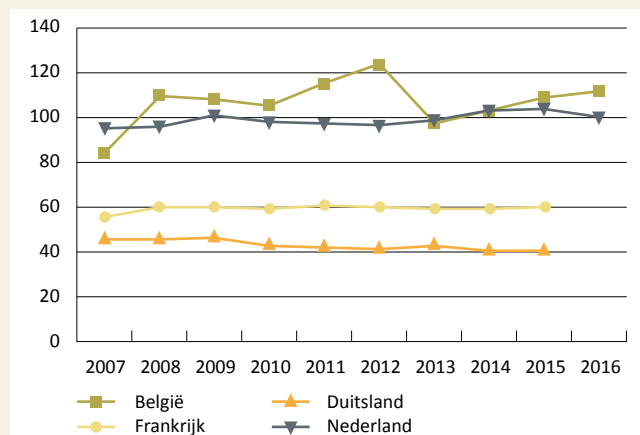
Lange termijn

De reële Vlaamse economische groei bedraagt volgens het Federaal Planbureau (FPB) over een lange tijdshorizon (1980-2022) 2,1% per jaar. Dit gemiddelde omvat periodes van lagere en hogere conjunctuur. In de tweede helft van de jaren 1980, de tweede helft van de jaren 1990 en tussen 2004 en 2007 kende het Vlaamse Gewest een voorspoedige economische groei. In het begin van de jaren 1980 kende de economie een reconversie. Het begin van de jaren 1990 kenmerkte zich door de aanpassingen naar aanleiding van de Maastricht-criteria. In de eerste jaren van dit millennium kwam de dot.com bubble ten einde. De financieel-economische crisis van 2009, gevolgd door de euro- en schulden crisis van 2012-2013 zorgden voor economisch moeilijke jaren. De reële economische groei bedroeg tijdens 2011-2015 jaarlijks gemiddeld +1,5%. Voor 2016-2022 wordt gemiddeld +1,6% verwacht. Dat is lager dan het lange termijn gemiddelde.

Een belangrijke reden hiervoor zijn de tanende groeicijfers van de arbeidsproductiviteit. Zo wordt voor de jaren 2016-2022 een gemiddelde jaarlijkse aangroei van +0,5% verwacht. Daar staat dan weer een trage groei van het reële loon per werkende tegenover als gevolg van het federale en regionale beleid om de loonkost te verminderen. Al bij al is de afnemende productiviteit een aandachtspunt, zeker nu de Vlaamse bevolking steeds verder vergrijst, wat het groeipotentieel drukt.

1.39 Schuld bedrijven

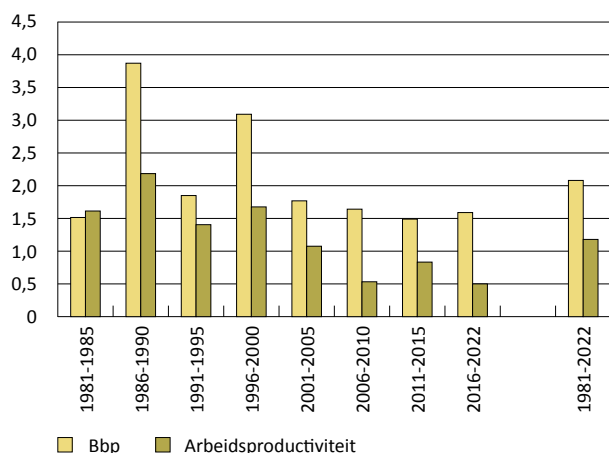
Evolutie van de uitstaande leningen en schuldtitels van bedrijven, België en de buurlanden, van 2007 tot 2016, in % van het bbp.

Bron: Eurostat (juli 2016).

1.40 Lange termijnprobleem

Reële groei van het bbp en van de arbeidsproductiviteit, 1980 - 2022, jaarlijks gemiddeld %.

Bron: HERMREG, verwerking DKB-SVR.

Vlaanderen

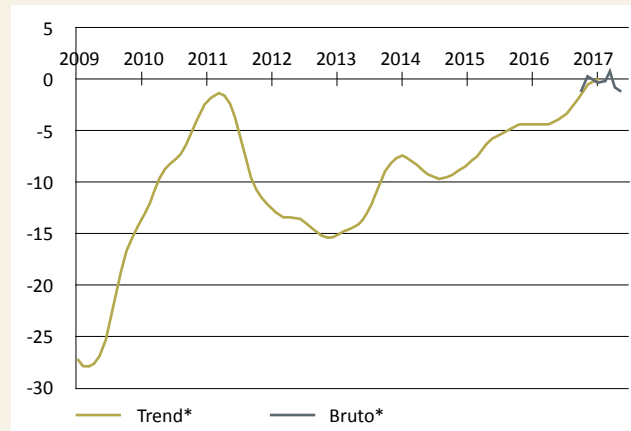
De Vlaamse **conjunctuur** bij de producenten kende in het voorjaar van 2016 een adempauze. Maar vanaf de tweede helft van 2016 ging de conjunctuur opnieuw in stijgende lijn. Tijdens de eerste maanden van 2017 bereikt de conjunctuurcurve een hoog niveau. De recentere brutowaarden lijken weinig stijgingspotentieel voor de verdere maanden te suggereren. In de industrie is de conjunctuur opwaarts gericht. De curve staat er op een relatief hoog niveau (hogere dan bij de herleving van 2010-2011) en zal, afgaande op de recente brutowaarden, vermoedelijk niet veel verder verbeteren. Ook in de ruwbouw en de diensten aan bedrijven ontwikkelde de conjunctuur zich de voorbije jaren in goede zin en werd begin 2017 een top bereikt. Er zijn in beide sectoren – meer dan in de industrie – tekenen van een lichte afkalving in het voorjaar van 2017. In de handel ten slotte kon de conjunctuur maar amper herleven in het tweede kwartaal van 2016 en is er recent een stabilisatie. Het niveau is er lager dan in de drie andere sectoren.

Het Vlaamse consumentenvertrouwen gaf in 2016 een wisselend verloop te zien: neergaand tot april, nadien weer stijgend tot augustus, wederom neergaand tot oktober. Maar in november en verder in december 2016 trok het Vlaamse consumentenvertrouwen opnieuw aan. De waarden voor de eerste maanden van 2017 situeren zich op een hoog niveau. Deze gunstige ontwikkeling komt vooral doordat de Vlamingen optimistischer worden over de economische toestand en het verloop van de werkloosheid. Ze zien daarentegen hun spaarvermogen in het tweede kwartaal van 2017 wat afzakken.

De Vlaamse economische groei was vrij sterk in 2014 en 2015, met een reële toename van het bbp met respectievelijk +2,2% en +2,0%. De industrie en de zakelijke diensten leveren in deze twee jaren de sterkste groei bijdrage. In 2016 kalfde de groei af tot 1,4%. Dat komt door de grote openheid van de Vlaamse economie die het impact ondervond van de tragere groei van de buitenlandse afzetmarkten. Dit was vooral te voelen in de

1.41 Vlaamse conjunctuur producenten

Evolutie van de Vlaamse globale conjunctuurcurve, van januari 2009 tot juni 2017, procentpunt verschil tussen de positieve en de negatieve antwoorden.

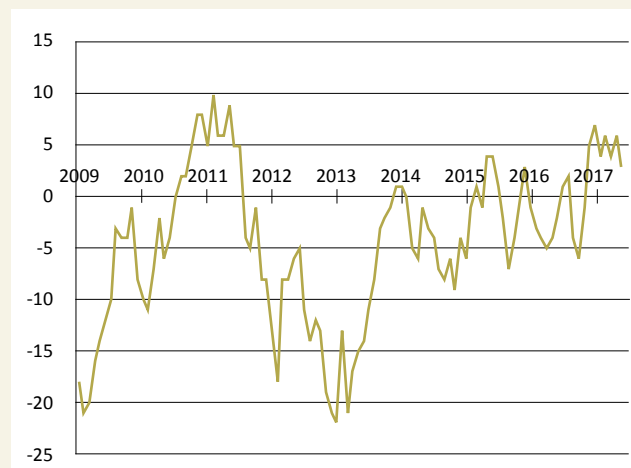
* Bruto: seizoengezuiverde antwoorden, trend: afgevlakte reeks.
Bron: NBB.

industrie, die nauwelijks een groei bijdrage leverde in 2016. In 2017 zou de wereldeconomie een grotere dynamiek vertonen, en dat zou ook in 2018 voortduren. De binnenlandse vraag (consumptie + investeringen) zou daarbij de motor van de economische groei vormen, daar de netto-uitvoer licht negatief zou zijn tijdens die twee jaren (Belgische ramingen). De zakelijke diensten vormen dan nog steeds de motor van de groei; de industrie komt op de tweede plaats in 2017 en 2018.

Arbeidsmarktvariabelen reageren doorgaans met enige vertraging op economische ontwikkelingen. Dat komt doordat bedrijven en instellingen hun personeelsbestand niet zomaar afslanken als het minder goed gaat. Eerst willen ze afwachten of een dip in de vraag tijdelijk is of niet. Het omgekeerde geldt bij een economische opleving. Dat verklaart waarom de

1.42 Vlaamse conjunctuur consumenten

Evolutie van het globale Vlaamse consumentenvertrouwen, van januari 2009 tot juni 2017, samengestelde index.

Bron: NBB.

toename van de totale werkgelegenheid sterker was in 2016 (+1,5%) dan in 2014 (+0,7%) of 2015 (+1,1%). De zakelijke diensten en in mindere mate de gezondheidszorg en de sociale diensten, nemen het grootste deel van de werkgelegenheidscreatie op zich. In 2017 en 2018 komt de werkgelegenheidsgroei op respectievelijk +1,4% en +1,1%. Voornoemde sectoren zijn nog steeds verantwoordelijk voor het gros van de nieuwe werkgelegenheid maar de dominantie van de zakelijke diensten wordt wat minder groot. Voor de jaren 2014-2018 bedraagt de toename van de Vlaamse werkgelegenheid 152.000 personen.

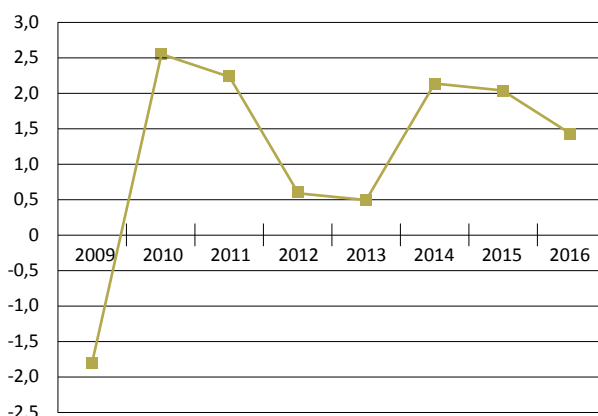
Internationaal

De gemiddelde **reële groei** over 2016-2017 komt in het Vlaamse Gewest op +1,6% jaarlijks. Dat is lager dan in de EU28 (1,9%). Van onze buurlanden groeien Nederland (+2,2%) en Duitsland (+1,7%) sterker. Frankrijk en België als geheel realiseren lagere groeicijfers (respectievelijk +1,3% en +1,4%). Nochtans kent het Vlaamse Gewest een relatief sterke werkgelegenheidsontwikkeling over deze jaren (+1,4%). Enkel Nederland doet het even goed. De matige Vlaamse bbp-groei is te wijten aan de zwakke ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit (+0,2% gemiddeld over 2016-2017). Al onze buurlanden en de EU28 doen het beter op dat punt.

Tijdens de jaren 2011-2015 presteerde de Vlaamse economie met een gemiddeld reëel groeicijfer van +1,5% iets zwakker dan in 2016-2017. Van de buurlanden deed toen enkel Duitsland het iets beter (+1,6%). De EU28 strandde op +1,1%. Nog opvallend: in 2011-2015 was de toename van de arbeidsproductiviteit het belangrijkste voor het Vlaamse Gewest. Noch de EU28 als geheel, noch de buurlanden scoorden hoger.

1.43 Reële groei

Evolutie van de reële groei van het bbp, van 2009 tot 2016, in %.

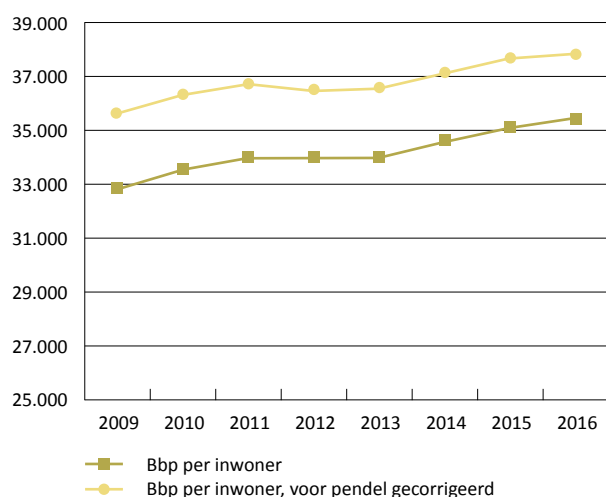

Bron: HERMREG.

Het Vlaamse **bruto binnenlands product** (bbp) per inwoner bedraagt 34.800 euro koopkrachtpariteiten (KKP) per inwoner in 2016. Indien gecorrigeerd wordt voor pendel tussen de gewesten komt dit op 37.200 euro KKP per inwoner. Het Vlaamse bbp per inwoner bevindt zich op een structureel hoger niveau dan dit van de EU28. In 2016 was het 20% hoger dan gemiddeld in de EU28. Het voor pendel gecorrigeerde bbp per inwoner was zelfs 28% hoger. Tussen 2008 en 2012 kon het Vlaamse Gewest zijn positie binnen de EU28 verbeteren. Dat komt omdat het Vlaamse Gewest en België relatief beter de crisis van 2009 doorstaan hadden. Maar sindsdien kalfde de positie van het Vlaamse Gewest tegenover de EU28 lichtjes af. Het bbp per inwoner is het hoogst in Luxemburg en Ierland,

1.44 Bruto binnenlands product

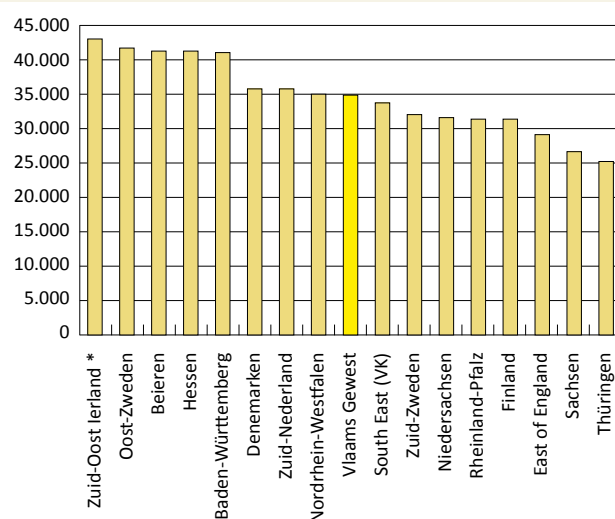
Evolutie van het bruto binnenlands product per inwoner, wel en niet voor pendel gecorrigeerd, van 2009 tot 2016, in kettingeuro's met referentiejaar 2005.

Bron: HERMREG, INR, ADS, verwerking DKB-SVR.

1.45 Bbp Benchmarkregio's

Bruto binnenlands product per inwoner, het Vlaamse Gewest en de benchmarkregio's, in 2015, in euro KKP.

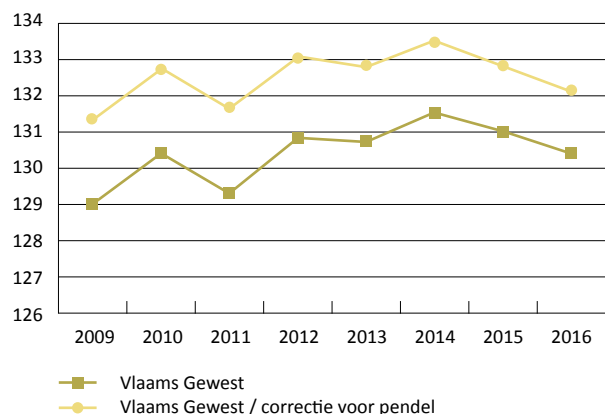

* 2014

Bron: Eurostat, verwerking DKB-SVR.

4.46 Arbeidsproductiviteit

Evolutie van de arbeidsproductiviteit, wel en niet voor pendel gecorrigeerd, van 2009 tot 2016, in indices (EU28 = 100).

Bron: AMECO, HERMREG, verwerking DKB-SVR.

gevolgd door Nederland, Oostenrijk en Denemarken. In een rangschikking van 17 benchmarkregio's bevindt het Vlaamse Gewest zich op een 9de plaats tussen 17 innovatieve regio's. De top wordt aangevoerd door Zuid-Oost Ierland, Oost-Zweden en een aantal Duitse Länder. De positie van het Vlaamse Gewest veranderde niet veel met de jaren. Ook in 2009 stond het op een 9de plaats.

Het Vlaamse Gewest heeft zijn welvaart te danken aan een hoge **arbeidsproductiviteit**. Met een waarde van 83.200 euro KKP in 2016 scoren enkel Ierland en Luxemburg beter. De Vlaamse arbeidsproductiviteit is 30% hoger dan gemiddeld in de EU28 en tussen 2008 en 2012 kon het Vlaamse Gewest zijn

voorsprong op de EU28 vergroten. Sindsdien blijft het verschil ongeveer constant. Deze goede Vlaamse prestatie uit zich ook in de rangschikking met de benchmarkregio's: enkel Zuid-Oost Ierland heeft een hogere arbeidsproductiviteit.

Met een **jobratio** van 65,3% in 2016 scoren de meeste EU lidstaten hoger dan het Vlaamse Gewest. Gecorrigeerd voor pendel komt de indicator op 68,8%, maar ook dan scoort het Vlaamse Gewest nog onder het EU28 gemiddelde van 69,6%. De jobratio is veruit het hoogst in Luxemburg, gevolgd door Nederland, Duitsland, Zweden en Denemarken.

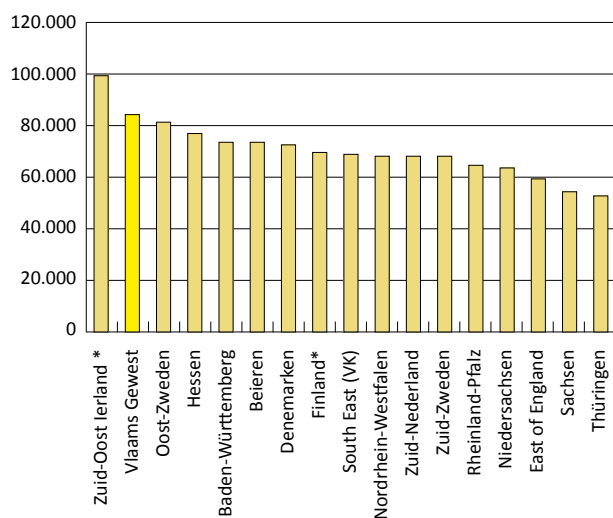
Het **aandeel van de bevolking op arbeidsleeftijd (15-64 jaar)** bedraagt anno 2016 64,1% in het Vlaamse Gewest. In de EU28 is het met 65,2% hoger, vooral te danken aan de nieuwe EU-lidstaten. Over het algemeen zijn de verschillen tussen de landen niet zo groot. Slowakije is de topper met 70,4%.

Het bbp is een maatstaf voor de geproduceerde welvaart van een land of regio, onafgezien van waar de productiefactoren arbeid en kapitaal vandaan komen. Daarnaast is er ook het beschikbare inkomen. Dat is het inkomen dat de inwoners van een land of regio in handen hebben, ongeacht waar ze dat verdiend hebben.

Om de inkomensgegevens internationaal vergelijkbaar te maken worden ze uitgedrukt in euro KKP gebaseerd op de finale

4.47 Arbeidsproductiviteit benchmarkregio's

Arbeidsproductiviteit, het Vlaamse Gewest en de benchmarkregio's, in 2015, in euro KKP.

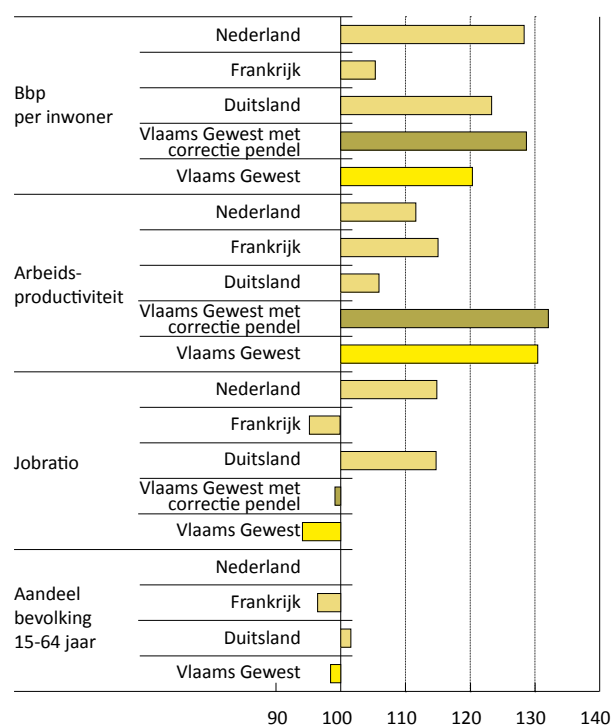

* 2014

Bron: Eurostat, verwerking DKB-SVR.

4.48 Determinanten welvaart

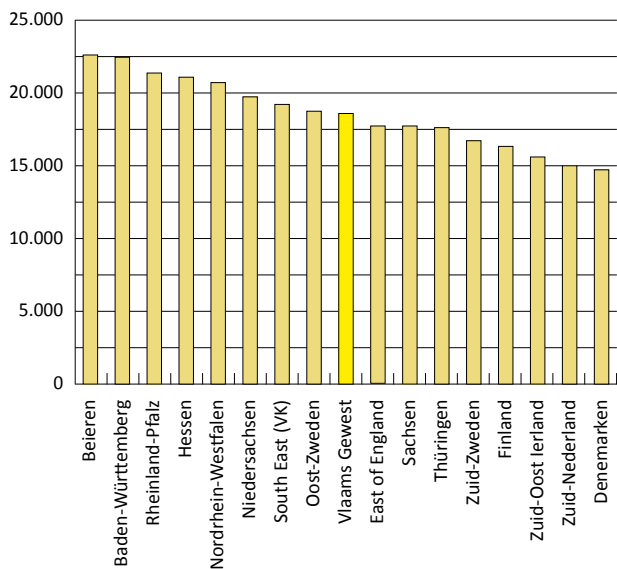
Bbp per inwoner, arbeidsproductiviteit, jobratio en aandeel van de bevolking van 15-64 jaar in het Vlaamse Gewest en Duitsland, Frankrijk en Nederland, in 2016, in indices (EU28 = 100).

Bron: AMECO, HERMREG, verwerking SVR.

1.49 Beschikbaar inkomen

Bruto beschikbaar inkomen per inwoner, het Vlaamse Gewest en de benchmarkregio's, in 2014, in euro KKP gebaseerd op de finale consumptie.

Bron: Eurostat.

consumptie. Zo gemeten komt het **beschikbaar inkomen** in het Vlaamse Gewest op 18.600 euro KKP gebaseerd op de finale consumptie in 2014. Onze regio doet het daarmee goed in vergelijking met de Europese landen: enkel Oostenrijk en Duitsland hebben een hoger beschikbaar inkomen per inwoner (geen gegevens over Luxemburg). Verder vinden we het Vlaamse Gewest terug op een 9de plaats tussen de 17 benchmarkregio's. De hoogste scores komen op naam van de Duitse benchmark Länder.

De **loonkost per eenheid product (LEP)** is een veel gebruikte indicator voor de concurrentiekracht van een economie. In 2016 was de totale verloning goed voor 62% van de bruto toegevoegde waarde. Daarmee gaat de LEP de voorbije drie jaren in dalende lijn, wat een positieve evolutie is. De loonkost per eenheid product ligt op een lager niveau in de industrie en energie (53% in 2016). Ook in de industrie en energie was er de jongste jaren een duidelijke daling.

In internationaal perspectief doet het Vlaamse Gewest het goed. De LEP is in de hele Vlaamse economie in 2015 1,3% lager dan gemiddeld in de 3 buurlanden. In de industrie is dat zelfs 7% lager. Bij de marktdiensten is er nauwelijks een verschil met de 3 buurlanden (-0,2%).

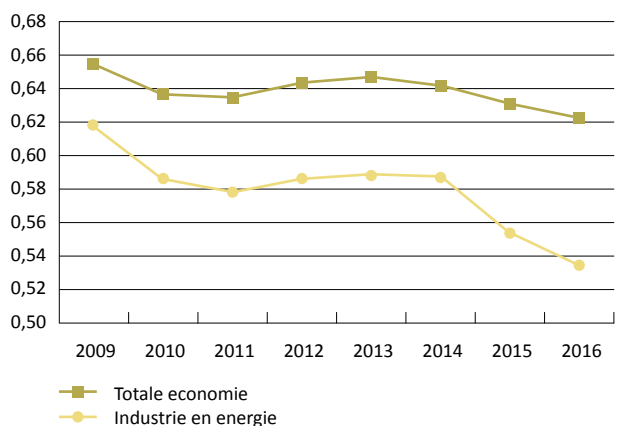
Belang van de industrie

Het aandeel van de **industrie** in de economie daalt in de Westerse economieën. Dat is ook zo in het Vlaamse Gewest. Daarvoor zijn verschillende redenen. Vooreerst is er de uitbesteding van niet-industriële activiteiten, zoals catering, aan de tertiaire sector. Ook is er de sterkere concurrentie omwille van de grotere internationalisatie van de industriële sector. Dat drukt de prijzen en zo ook de bruto toegevoegde waarde. Ten slotte blijkt de vraag naar persoonsgebonden diensten in een welvarende economie toe te nemen. Anno 2016 vertegenwoordigt de industrie rechtstreeks 16,7% van de bruto toegevoegde waarde en 12,9% van de totale werkgelegenheid in het Vlaamse Gewest. De economische recessie als gevolg van de financiële crisis zorgde voor een extra daling van het belang van de industrie, bovenop een al dalende trend. Dit was vooral merkbaar bij de bruto toegevoegde waarde.

In een economie staan de bedrijfstakken onderling in nauw contact tot elkaar. Dat blijkt uit de interregionale input-outputtabel voor het jaar 2010. Om een product te maken of een dienst te produceren is er immers toelevering van materialen

1.50 Loonkost per eenheid product

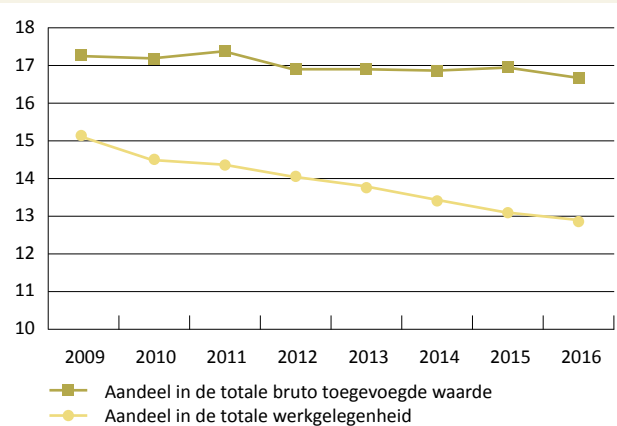
Evolutie van de loonkost per eenheid product in de totale economie en in de industrie en energie, van 2009 tot 2016, in peruu.

Bron: HERMREG, verwerking SVR.

1.51 Belang industrie

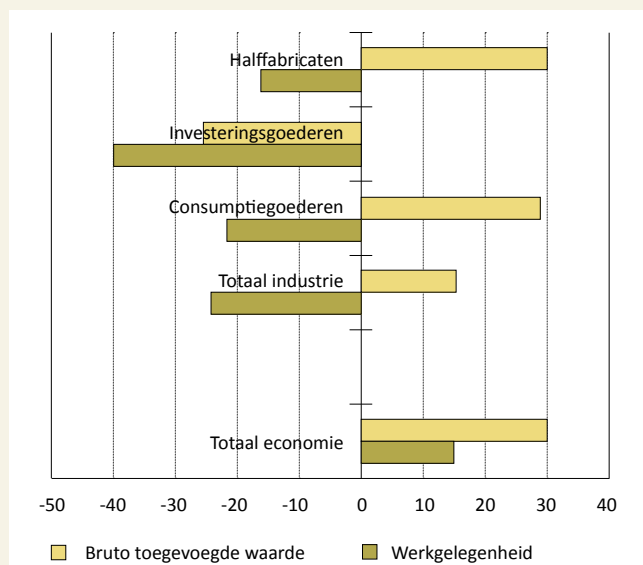
Evolutie van het aandeel van de industrie in de totale bruto toegevoegde waarde en in de totale werkgelegenheid, van 2009 tot 2016, in %.

Bron: HERMREG, verwerking SVR.

1.52 Evolutie industrie

Groei van de bruto toegevoegde waarde (in reële termen) en van de werkgelegenheid in de Vlaamse industrie naar hoofd-industriegroep en in de totale Vlaamse economie, 2000-2016, in %.

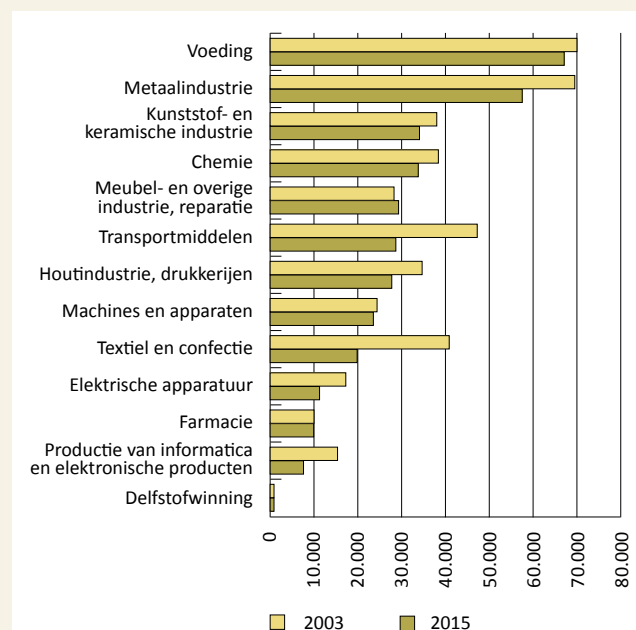
Bron: HERMREG, verwerking DKB-SVR.

en/of diensten nodig. De industrie doet een groter beroep op andere bedrijfstakken dan uit de directe bruto toegevoegde waarde of werkgelegenheid blijkt. De productie van 1 euro bruto toegevoegde waarde in de Vlaamse industrie vereist 1,17 euro productie voor de Vlaamse industrie. En de tewerkstelling van 1 persoon in de Vlaamse industrie vergt 1,27 personen die werken voor de Vlaamse industrie. De industrie is dus belangrijker in de economie dan uit de rechtstreekse cijfers zou blijken.

Op lange termijn (2000-2016) blijkt de bruto toegevoegde waarde in de industrie met 15,3% gegroeid te zijn in reële prijzen. Dat is minder dan voor de hele economie (+30,4%). De halffabricaten en consumptiegoederen hielden gelijke tred met het gemiddelde voor de hele economie (het gaat voornamelijk om chemie, metaalindustrie en voeding). De categorie van de investeringsgoederen kende een opmerkelijk andere ontwikkeling en zag zijn bruto toegevoegde waarde met 26,0% krimpen tussen 2000 en 2016. Dit is vooral te wijten aan de afname in de tak van de transportmiddelen en de elektronische producten. De divergentie tussen de industrie en de totale economie is nog duidelijker op het vlak van de werkgelegenheid: tussen 2000 en 2016 nam de werkgelegenheid in de industrie af met 24,3%. Dat staat tegenover een aangroei met 14,7% voor de hele economie. Alle hoofdindustriegroepen werden geconfronteerd met krimpende werkgelegenheidscijfers. Deze waren het sterkst in de categorie van de investeringsgoederen (-39,7%). Naar bedrijfstak blijkt dat tussen 2003 en 2015 de meeste werkgelegenheid verloren ging in de textiel en confectie (-21.000 personen), de transportmiddelen (-18.400) en de metaalindustrie (-12.200). De dalende werkgelegenheid gold globaal voor de meeste bedrijfstakken. Uitzonderingen zijn de meubel- en overige industrie (+1.100 personen) en de farmacie, die een stabilisatie van de werkgelegenheid kende over deze periode.

1.53 Werkgelegenheid industrietak

Werkgelegenheid naar bedrijfstak in het Vlaamse Gewest, 2003 en 2015, personen.

Bron: INR.

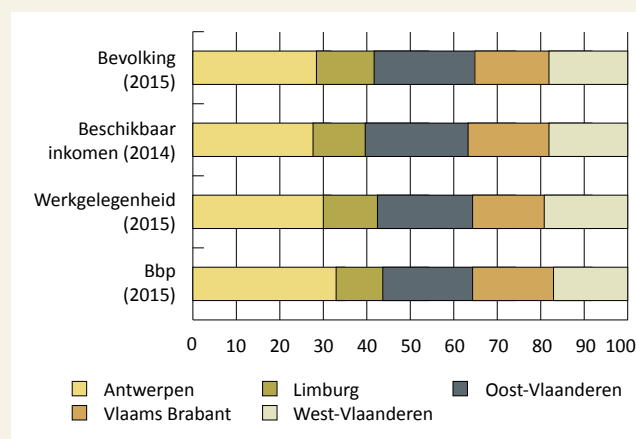
Provincies

Hierna komt een korte schets van de Vlaamse provincies aan bod.

Antwerpen is de belangrijkste Vlaamse provincie. Dit blijkt het duidelijkst uit het aandeel in het bbp (32,6% in 2015) en de werkgelegenheid (29,7%). Dan volgt Oost-Vlaanderen. De 3de en 4de plaats is – afhankelijk van de gekozen indicator – voor West-Vlaanderen of Vlaams-Brabant. Limburg is nummer 5.

1.54 Situering provincies

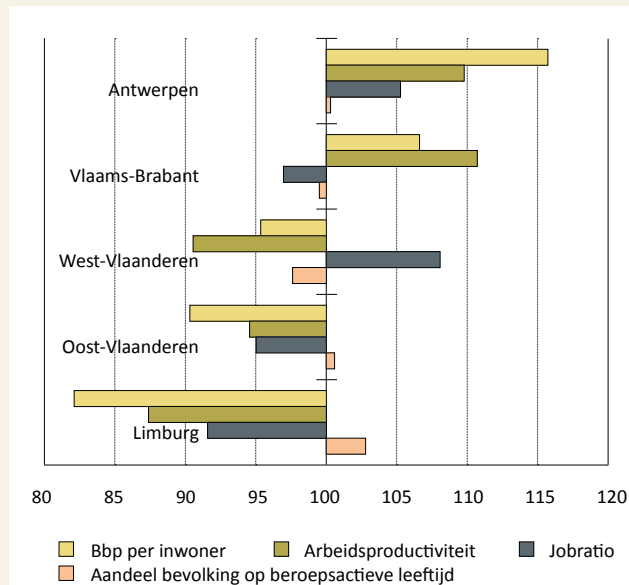
Spreiding van de bevolking, het beschikbaar inkomen, de werkgelegenheid en het bruto binnenlands product over de provincies, in 2014-2015, in %.

Bron: INR, verwerking DKB-SVR.

1.55 Componenten welvaart provincies

Bbp per inwoner, arbeidsproductiviteit, jobratio en aandeel bevolking op beroepsactieve leeftijd, provincies, in 2015, in indices (Vlaams Gewest = 100).

Bron: INR, verwerking SVR.

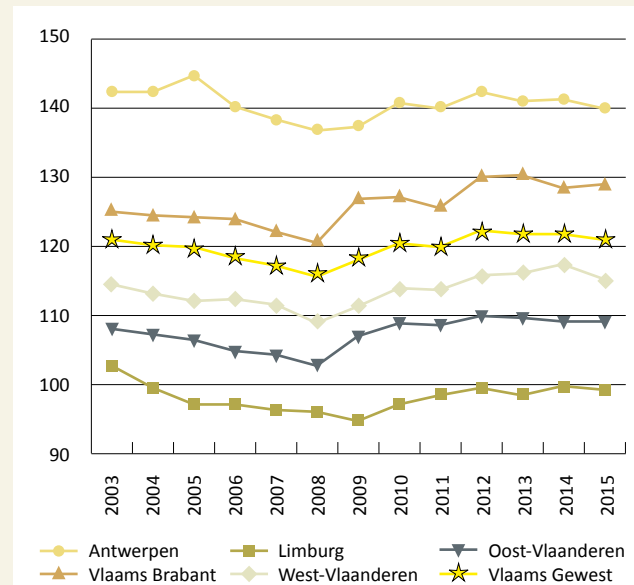
Het hoogste bbp per inwoner komt op naam van de provincie Antwerpen. Bij een waarde voor het Vlaamse Gewest in 2015 aan 100 haalt de provincie Antwerpen een index van 116. Dit komt vooral door een hoge arbeidsproductiviteit en in mindere mate ook door een hoge jobratio. De demografische component is neutraal. Vlaams-Brabant is de tweede provincie die hoger scoort dan het Vlaamse gemiddelde (index van 107 voor het bbp per inwoner). Dit is uitsluitend te danken aan een hoge arbeidsproductiviteit (de hoogste van alle provincies). De drie overige provincies scoren lager dan het Vlaamse gemiddelde. West-Vlaanderen heeft de hoogste jobratio als troef, maar een relatief lage arbeidsproductiviteit en in mindere mate een laag aandeel bevolking op beroepsactieve leeftijd, temperen er het bbp per inwoner. In Oost-Vlaanderen en vooral in Limburg zijn zowel de arbeidsproductiviteit als de jobratio lager dan het Vlaamse gemiddelde. De iets hogere demografische component kan het verschil niet maken.

In Europees perspectief hebben 4 Vlaamse provincies een hoger bbp per inwoner dan het EU28-gemiddelde. Enkel Limburg scoort nipt onder het EU28-gemiddelde. Van 2003 tot 2008 verloren de Vlaamse provincies stelselmatig terrein ten opzichte van het gemiddelde bbp per inwoner in de EU28 (voor Limburg zelfs tot in 2009). Nadien, tot 2012, konden de Vlaamse provincies dit verlies wegwerken, in Limburg kon dat ten dele. Dit wijst erop dat het Vlaamse Gewest en België relatief beter dan elders de gevolgen van de financieel-economische crisis van 2009 doorstonden. Dit heeft te maken met de goed uitgebouwde sociale stabilisatoren. De jongste jaren verloren de Vlaamse provincies opnieuw wat terrein.

In de jaren 2009-2015 was de reële economische groei het

1.56 Europese vergelijking provincies

Bbp per inwoner in euro koopkrachtpariteiten, provincies, 2003-2015, in indices (EU28 = 100).

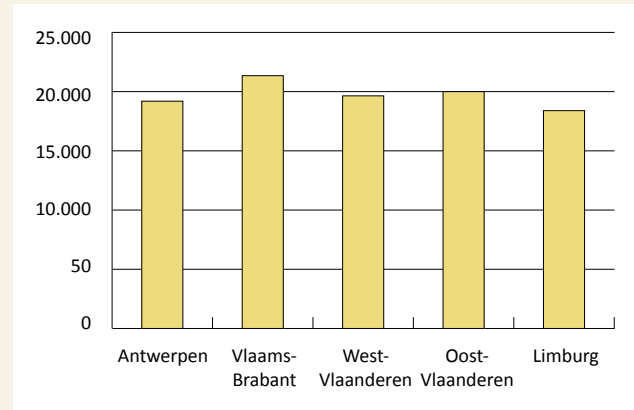
Bron: Eurostat.

sterkst in de provincie Antwerpen (gemiddeld +1,1%), gevolgd door Vlaams-Brabant (+1,0%), Oost-Vlaanderen (+0,9%) en West-Vlaanderen (+0,8%). Het zwakste groeicijfer was voor Limburg (+0,5%).

De welvaart kan vanuit twee hoeken bekeken worden: naast de geproduceerde welvaart op het grondgebied van een regio, ongeacht vanwaar de productiefactoren komen, is er ook de verdiende welvaart door de inwoners van die regio, waar ze dat ook deden. Het beschikbaar inkomen is anno 2014 met 21.600 euro per inwoner het hoogst in Vlaams-Brabant. Oost-

1.57 Beschikbaar inkomen provincies

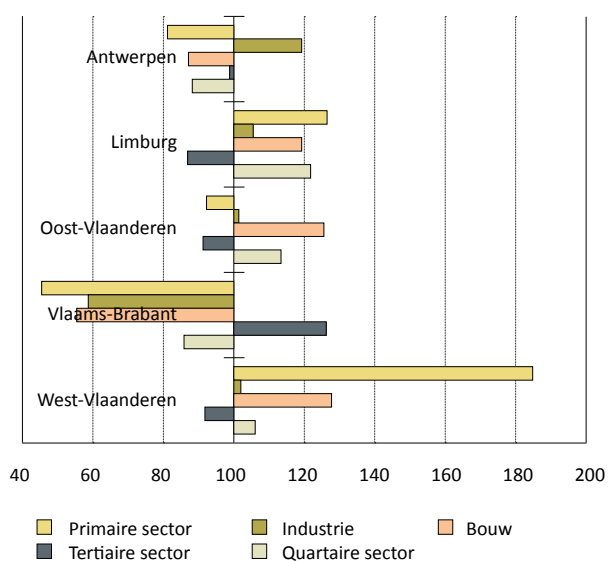
Beschikbaar inkomen per inwoner, provincies, in 2014, in euro.

Bron: INR.

1.58 Specialisatie provincies bruto toegevoegde waarde

Specialisatie-indices van de Vlaamse provincies op basis van de bruto toegevoegde waarde van de hoofdsectoren, 2015, index (Vlaams Gewest = 100).

Bron: INR, verwerking DKB-SVR.

en West-Vlaanderen komen hier op de tweede en derde plaats en de provincie Antwerpen (top bij bbp per inwoner) staat vierde qua beschikbaar inkomen per inwoner. Limburg is ook volgens deze indicator hekkensluiter. Tussen 2003 en 2014 nam het beschikbaar inkomen sterker toe in Oost- en West-Vlaanderen en in Limburg dan in Antwerpen en Vlaams-Brabant.

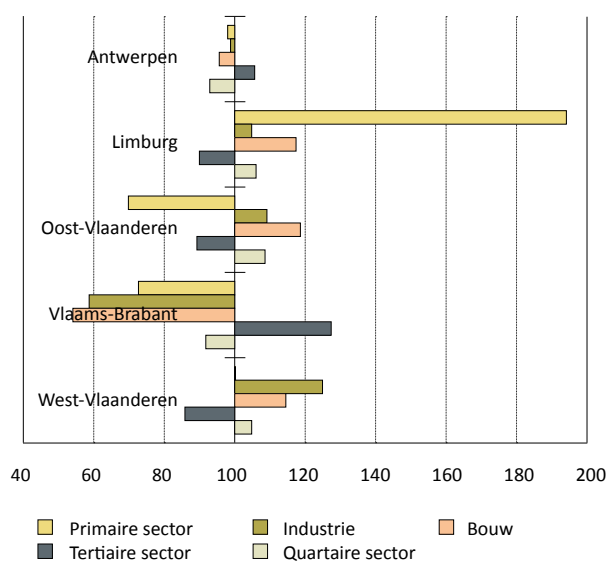
De provincie Antwerpen is volgens de bruto toegevoegde waarde gespecialiseerd in de industrie. Toch is er binnen de industrie veel verschil naargelang bedrijfstak. De Antwerpse specialisatie blijkt zich voor te doen in de chemie, farmacie, aardolieraffinage en machines en apparaten. Voeding en drank, textiel en confectie en elektronische producten komen er relatief minder aan bod. Het beeld is anders volgens de werkgelegenheid. Volgens deze indicator is Antwerpen enkel gespecialiseerd in de tertiaire sector, en dan voornamelijk een reeks zakelijke diensten, financieelwezen en telecommunicatie. De Limburgse economie is volgens beide maatstaven niet gespecialiseerd in de tertiaire sector maar wel in alle overige hoofdsectoren. Het gaat vooral om transportmiddelen, de metaalindustrie, de kunststofnijverheid, de bouwsector, het openbaar bestuur en het onderwijs en maatschappelijke diensten. De Oost-Vlaamse economie is gespecialiseerd in de industrie, de bouw en de quartaire sector. Het betreft voornamelijk textiel en confectie, voeding en drank, transportmiddelen, de rubber- en kunststofnijverheid, de bouw, onderwijs en gezondheidszorg.

In Vlaams-Brabant is de tertiaire sector de belangrijkste troef. Hebben een relatief sterke aanwezigheid: de handel, uitgeverijen en audiovisuele diensten, informatiediensten en zakelijke diensten.

In West-Vlaanderen ten slotte, is er een sterke specialisatie in

1.59 Specialisatie provincies werkgelegenheid

Specialisatie-indices van de Vlaamse provincies op basis van de werkgelegenheid van de hoofdsectoren, 2015, index (Vlaams Gewest = 100).

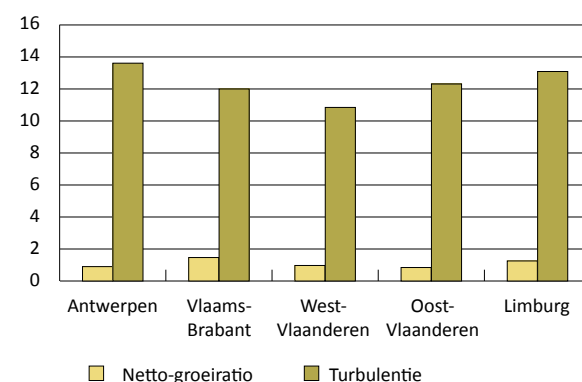
Bron: INR, verwerking DKB-SVR.

de primaire sector (vooral volgens de bruto toegevoegde waarde), de industrie, de bouw en de quartaire sector. Naast textiel en confectie, voeding en drank en machines en apparaten gaat het voornamelijk om de rubber- en kunststofnijverheid, de metaalindustrie, elektronische producten en maatschappelijke diensten. Hoewel West-Vlaanderen niet gespecialiseerd is in de tertiaire sector zijn hotels en restaurants en de sector van het onroerend goed belangrijke uitzonderingen hierop.

De netto-groeiratio van bedrijven was over de periode 2003-2015 gemiddeld het hoogst in de provincies Vlaams-Brabant en

1.60 Loop bedrijven provincies

Netto-groeiratio en turbulentie van de BTW-plichtige ondernemingen, Vlaamse provincies, gemiddeld 2003-2015.

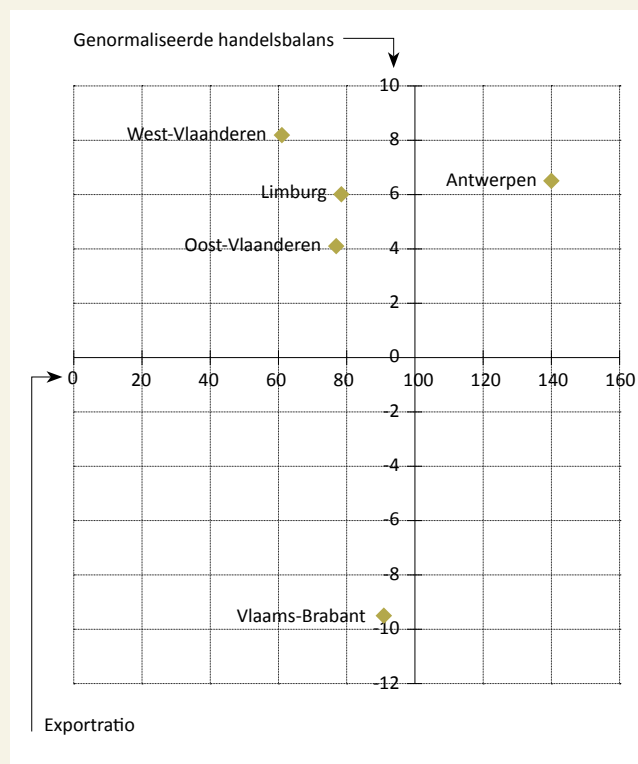

Bron: VKBO, verwerking DKB-SVR.

Limburg (1,5% en 1,2%). In de overige provincies was deze lager dan 1%. De turbulentie is een maat die aangeeft in welke mate het economisch weefsel zich vernieuwt. Deze indicator was gemiddeld over 2003-2015 het hoogst in de provincie Antwerpen, op de voet gevolgd door Limburg. West-Vlaanderen scoort met 10,8% het laagst onder de Vlaamse provincies.

1.61 Buitenlandse handel provincies

Aandeel van de export van goederen en diensten in het bbp en verschil tussen uit- en invoer in verhouding tot de som van uit- en invoer (ESR 2010), provincies, in 2013, in %.

Bron: NBB, verwerking DKB-SVR.

West-Vlaanderen telt naar verhouding het meeste zelfstandigen per 100 inwoners van 20-64 jaar (8,4% in 2015). In tweede orde komt Oost-Vlaanderen (6,7%). Vlaams-Brabant en Limburg scoren beide 6,1%. De provincie Antwerpen heeft met 5,1% de laagste ratio. Maar tussen 2003 en 2016 nam het aantal zelfstandigen het sterkst toe in de provincie Antwerpen (+17,7%). West-Vlaanderen is hier hekkensluiter (+2,7%).

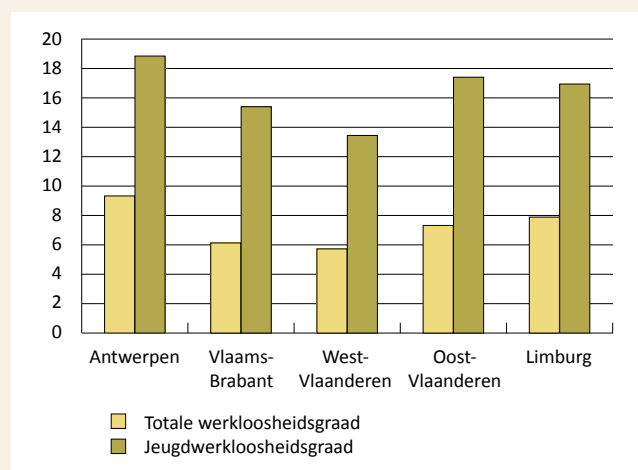
Enkel de provincie Antwerpen heeft een exportratio van (ver) boven 100%. De aanwezigheid van de grote haven is daar niet vreemd aan. De handelsbalans is in 4 Vlaamse provincies positief, behalve in Vlaams-Brabant, dat meer op diensten gericht is.

De werkzaamheidsgraad is anno 2015 het hoogst in West- en Oost-Vlaanderen (74,1% en 73,4%). Limburg haalt de laagste score (69,4%). Maar tussen 2003 en 2015 nam de werkzaamheidsgraad met 4,2 ppt toe in Limburg, sterker dan in de andere provincies.

De werkloosheidsgraad is anno 2016 het hoogst in de provincie Antwerpen (9,3%). West-Vlaanderen en Vlaams-Brabant noteren de laagste score (5,8% en 6,1%). In 2003 was de werkloosheidsgraad nog het hoogst in Limburg. Maar tussen 2003 en 2016 kende Limburg de sterkste daling van de werkloosheidsgraad (-1,6 ppt). De daling was niet zo sterk in West- en Oost-Vlaanderen en Vlaams-Brabant en Antwerpen kenden een (minieme) toename. De jeugdwerkloosheidsgraad is eveneens het hoogst in de provincie Antwerpen (18,7% in 2016).

1.62 Werkloosheid provincies

Totale en jeugdwerkloosheidsgraad, provincies, in 2016, in %.

Bron: VDAB, verwerking SVR.

DEFINITIES

Arbeidsproductiviteit Het bruto binnenlands product (bbp) per werkende (in loondienst of als zelfstandige).

Benchmarkregio's Dit zijn 16 Europese regio's die, op basis van de Regional Innovation Scoreboard van de Europese Commissie, de top uitmaken op het vlak van innovatie.

Brexit De uittrede van het Verenigd Koninkrijk uit de Europese Unie.

Bruto beschikbaar inkomen Netto beschikbaar inkomen plus het verbruik van vaste activa.

Exportratio De waarde van de uitvoer van goederen en diensten in % van het bbp.

Genormaliseerde handelsbalans Het verschil van de uit- en invoer van goederen en diensten in % van de som van de uit- en invoer van goederen en diensten. De indicator heeft een waarde tussen -100 en +100 en is een maat voor het relatieve handelssaldo.

Hoofdsectoren Primaire sector (land- en tuinbouw en visserij), secundaire sector (industrie en bouw), tertiaire sector (handel en commerciële diensten) en quataire sector (niet-commerciële, gesubsidieerde diensten).

Industrie NACE rev.2 Secties BB, CA tot en met CC, CE tot en met CM (winning van delfstoffen, voeding, textiel, hout-industrie, chemie, farmacie, kunststofnijverheid, metaal-industrie, informatica, elektrische apparatuur, productie van apparaten en werktuigen, transportmiddelen, meubel- en overige industrie, reparatie).

Interregionale input-outputtabel Dit geeft een overzicht van de monetaire stromen in en tussen de Belgische gewesten. Daarbij worden de intermediaire stromen (leveringen van goederen en diensten in het productieproces), de stromen van de finale vraag (consumptie, investeringen en export) en de stromen van de primaire inputs (elementen van de bruto toegevoegde waarde) weergegeven per bedrijfstak.

Investeringsratio De totale investeringen in % van het bbp.

Jobratio De totale werkgelegenheid in % van de bevolking 15-64 jaar.

Loonkost per eenheid product Aandeel van de loonsom in de bruto toegevoegde waarde. Voor de zelfstandigen is een raming gemaakt van hun inkomsten op basis van het gemiddelde loon van een werknemer.

Netto-groeiratio Verschil tussen aantal oprichtingen en stopzettingen en faillissementen van btw-plichtige ondernemingen in % van het aantal bestaande ondernemingen.

Peruun Per één. Vermenigvuldigd met 100 geeft dit procent.

Potentiële groei De economische groei die een economie kan realiseren bij een 'normale' inzet van de productiefactoren (arbeid, kapitaal). Meer groei proberen te realiseren zal tot prijsinflatie leiden.

Turbulentie Som van aantal oprichtingen en stopzettingen en faillissementen van btw-plichtige ondernemingen in % van het aantal bestaande ondernemingen.

Werkzaamheidsgraad Aantal werkenden woonachtig in een regio in verhouding tot de bevolking 20-64 jaar woonachtig in die regio.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

Avonds, L., Hambÿe, C., Hertveldt, B., Michel, B. & Van den Cruyce, B. (2016). Analyse van de interregionale input-output-tabel voor het jaar 2010. Federaal Planbureau. Brussel.
 Federaal Planbureau (2017). *Regionale economische vooruitzichten 2017-2022. Juli 2017*. Federaal Planbureau. Brussel.
 Internationaal Monetair Fonds (2017). *World Economic Outlook. Update – July 2017*. IMF. Wahington.
 OECD (2017). *OECD Economic Outlook. Volume 2017. Issue 1*. OECD. Parijs.

<http://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=29>
<https://www.nbb.be/nl/statistieken>
<http://www.oecd.org/eco/outlook/>
<http://www.plan.be/index.php?lang=nl>

BLIKVANGERS

- Terwijl de bevolking tussen 2000 en 2016 gestaag aangroeide met 9% (figuur 1.63), steeg het aantal private huishoudens met 15%. De gezinsverdunning zet zich dus verder door maar zwakt wel af (figuur 1.76).
- Meer dan een half miljoen inwoners of 8,4% van de Vlaamse bevolking zijn vreemdelingen (figuur 1.67). 2 op de 3 vreemdelingen in Vlaanderen hebben het staatsburgerschap van een (andere) lidstaat van de EU28 (65% op 1/01/2016), 1 op de 3 zijn derdelanders (35%).
- De bevolkingstoename wordt vooral beïnvloed door internationale migratie. Het natuurlijk saldo en binnenlands migratiesaldo spelen een kleinere rol (figuur 1.75).
- De totale vruchtbaarheid (in demografische zin) is gedaald, van 1,82 kinderen per vrouw in 2010 naar 1,67 in 2016. Die daling situeert zich vooral bij vrouwen in de leeftijden tot 30 jaar (figuur 1.71).
- Elk jaar neemt de levensverwachting bij geboorte nog met bijna een seizoen toe. De levensverwachting bij vrouwen (84,4 jaar in 2016) ligt hoger dan bij mannen (79,9). Op 65 jaar hebben mannen een levensverwachting van 19 jaar, vrouwen 22,2 jaar (figuur 1.72).
- Vlaanderen kampt al met een demografisch vervangingstekort op de arbeidsmarkt als we de ratio nemen van jongvolwassenen (18-24 jaar) en senioren (58-64 jaar) met hoofdverblijfplaats op het grondgebied. Ook Wallonië gaat die richting uit (figuur 1.69).

De omvang en de loop van de bevolking zijn essentiële parameters voor heel wat aspecten van het beleid. We zoomen achtereenvolgens in op de stand en de loop van de bevolking. Ook de evolutie van de huishoudens komt in beeld, zowel naar grootte als naar type.

Bevolking

Het bevolkingsaantal en de bevolkingsdichtheid, het aandeel van de buitenlandse bevolking en aspecten van de leeftijdsstructuur worden belicht.

Wettelijke bevolking

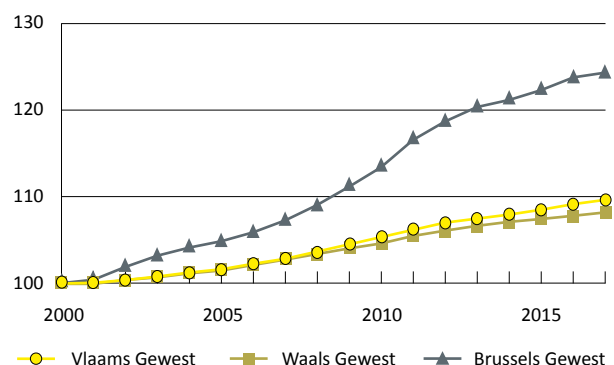
Het Vlaamse Gewest telt aan de start van 2017 6,5 miljoen inwoners (exact 6.516.011), omgerekend 58% van de (wettelijke) bevolking van België.

Tussen 2000 en 2017 groeide de bevolking van het Vlaamse Gewest aan met 10 procent. Het Waalse Gewest kende een gelijkaardige bevolkingsgroei (+8%), maar de hoofdstedelijke bevolking groeide sterker aan (+24%).

Er is aanduiding dat de groeisput van de bevolking in de gewesten in recente jaren wat is afgezwakt. Meest duidelijk is dat voor het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest (terugval van 10%-aangroei in 2007-2012 naar 5%-aangroei in 2012-2017).

1.63 Bevolkingsgroei

Evolutie van de wettelijke bevolking, per gewest van België, 2000-2017, groei-indexcijfers (bevolking 1/01/2000 = 100).

Noot: In de wettelijke bevolking zijn de personen ingeschreven in het wachtregister voor asielzoekers niet meegeteld (Wet van 24 mei 1994 tot oprichting van een wachtregister, artikel 4).
Bron: ADS, bewerking SVR.

1.64 Bevolkingsgroei per gewest en in grote Vlaamse centrumsteden

Wettelijke bevolking per gewest en voor de 5 grootste Vlaamse steden, stand 1/01/2000 en 1/01/2017, plus groei-indexcijfers voor aangeduide periodes (bevolking basisjaar = 100).

	Bevolking 2000 (x1000)	Bevolking 2017 (x1000)	Index 2000-2017	Index 2007-2012	Index 2012-2017
Vlaams Gewest	5.940	6.516	110	104	103
Waals Gewest	3.340	3.614	108	103	102
Brussels Gewest	959	1.192	124	110	105
Antwerpen	447	521	117	108	104
Gent	224	259	116	106	104
Brugge	116	118	102	100	101
Leuven	88	100	114	106	103
Mechelen	75	86	114	104	104

Bron: ADS, bewerking SVR.

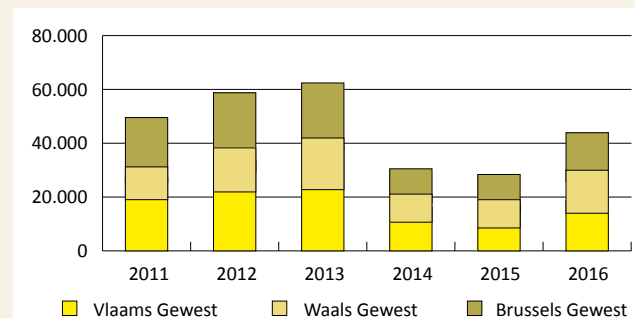
Die groeivertraging wordt ook vastgesteld voor grote steden als Antwerpen, Gent en Leuven. De topgroei in recente jaren (2012-2017) onder de Vlaamse steden met meer dan 40.000 inwoners zijn Vilvoorde (+6%), Roeselare (+5%) en Beringen (+5%).

Gewoonlijk verblijvende bevolking

Eurostat publiceert statistieken over de 'gewoonlijk verblijvende bevolking' (usually resident population) op het grondgebied, te weten de bevolking 'die al minstens 12 maanden (continu) op het grondgebied verblijft of het afgelopen jaar is aangeland met de intentie om er minstens een jaar te verblijven' (cf. Verordening (EG) nr. 862/2007).

1.65 Ingeschreven asielzoekers

Aantal personen ingeschreven in het wachtregister voor asielzoekers, per gewest, 2011-2016 (stand op 1 januari).

Noot: Het aantal ingeschreven asielzoekers werd afgeleid door het verschil te maken tussen het cijfer voor de 'gewoonlijk verblijvende bevolking' van Eurostat en het overeenkomstige cijfer voor de 'wettelijke bevolking' van ADS. De knik in 2014 heeft o.m. te maken met uitzuivering van het wachtregister voor asielzoekers.

Bron: Eurostat, ADS; bewerking SVR.

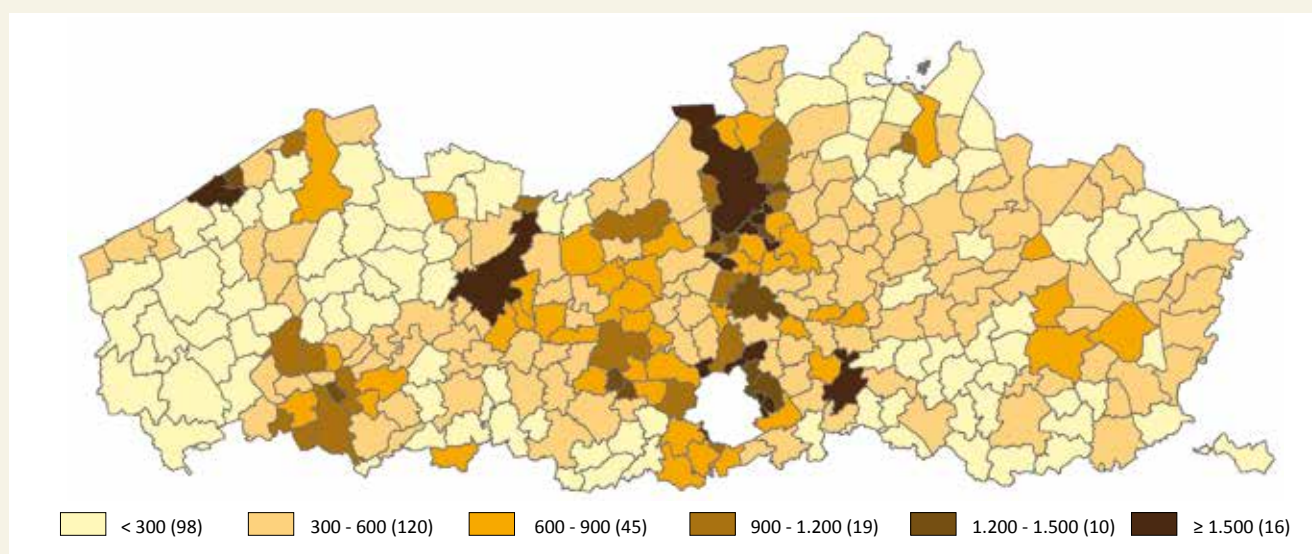
Lidstaat België rapporteert daarover aan Eurostat vanaf 2011. In de praktijk komt het erop neer dat ook de in het wachtregister voor asielzoekers ingeschreven personen worden meegeteld. Dat geeft begin 2016 een surplus van zo'n 43.000 eenheden ten opzichte van de stand voor de wettelijke bevolking van België. De 3 gewesten herbergen daarvan elk ongeveer een derde. Voor het hoofdstedelijke gewest is dat een relatief grote groep, maar daarin zijn ook de asielzoekers geteld voor wie in feite geen woonplaats kan worden aangeduid (Pelfrene & Lodewijckx, 2014).

Bevolkingsdichtheid

De gemiddelde bevolkingsdichtheid in het Vlaamse Gewest anno 2017 bedraagt 482 inwoners per km² (wettelijke bevol-

1.66 Bevolkingsdichtheid

Gemiddeld aantal inwoners per vierkante kilometer, Vlaamse steden en gemeenten, stand op 1/01/2017.

Bron: ADS, bewerking SVR.

king/totale oppervlakte volgens ADS). Elk jaar nog stijgt de bevolkingsdichtheid.

Op de kaart valt af te lezen dat de bevolkingsdichtheid vooral hoog is in het gebied van en omheen de centrale ruit tussen Gent, Antwerpen, Leuven en Brussel. Ook aan de kust, op de as tussen Kortrijk en Gent en in enkele centrale gemeenten van de provincie Limburg is er een vrij hoge bevolkingsdichtheid.

Buitenlandse bevolking

Ruim een half miljoen inwoners van het Vlaamse Gewest (exact 548.910 op 1/01/2017) zijn vreemdelingen in de zin dat ze niet de Belgische nationaliteit hebben. Omgerekend komt dit neer op 8,4% van de Vlaamse bevolking. Het Waalse Gewest telt naar verhouding iets meer vreemdelingen (10%); het Brussels Hoofdstedelijke Gewest veel meer (35%).

In de voorbije jaren ging het aandeel vreemdelingen nog steeds in stijgende lijn in Vlaanderen en in Brussel; in Wallonië is er stagnatie.

In Antwerpen is 1 op de 5 inwoners een vreemdeling (20,6% op 1/01/2017), maar ook in Leuven (18%), Turnhout (16%), Gent (14%), Genk (12%) en Mechelen (10%) is minstens 1 op de 10 een vreemdeling. Daarnaast zijn er ook tal van kleinere gemeenten met relatief veel vreemdelingen, vooral dan in het brede randgebied rond het hoofdstedelijke gewest of in Antwerpse en Limburgse grensgemeenten met Nederland.

2 op de 3 vreemdelingen in Vlaanderen hebben het staatsburgerschap van een (andere) lidstaat van de EU28 (65% op 1/01/2016), 1 op de 3 zijn derdelanders (35%). Onder de buiten-

landse EU-burgers staan de Nederlanders, Polen en Roemenen voorop; onder de derdelanders zijn dat Marokkanen, Turken en Afghanen.

Vergrijzing

De leeftijds piramide van de bevolking van het Vlaamse Gewest anno 2017 vertoont het karakteristieke profiel van een **verouderde bevolking**, met een zware top en een smalle basis. Vergelijking met de leeftijds piramide voor 1990 maakt aanschouwelijk hoe sterk de Vlaamse bevolking verouderd is. Andersom oogt de bevolking van het Brusselse Gewest heden jonger dan een kwarteeuw terug.

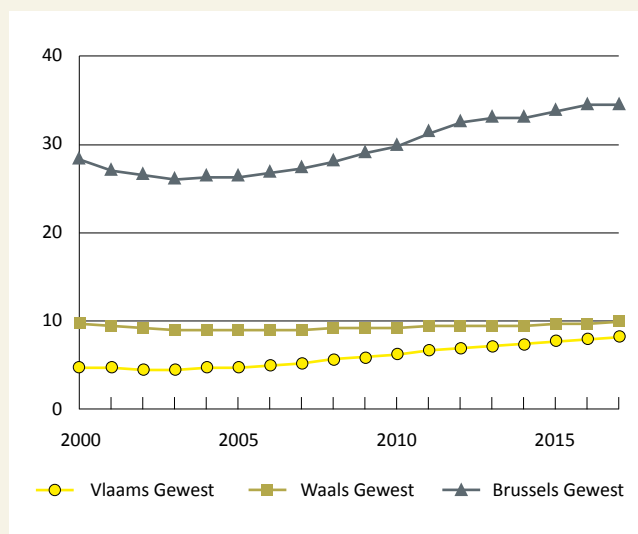
Een maat voor vergrijzing is het aandeel 65-plussers in de bevolking. Het Vlaamse Gewest is het meest vergrijsd (19,8% aan de start van 2017), van dichtbij gevolgd door het Waalse Gewest (18,0%), en meer op afstand door het Brusselse Gewest (13,1%).

In grote Vlaamse centrumsteden zoals Antwerpen (17%), Gent (17%), Leuven (16%) of Mechelen (17%) ligt het aandeel 65-plussers onder het Vlaamse gemiddelde. Maar dat kan verkeren, zoals in Oostende (28%), Brugge (23%) of Kortrijk (21%).

Voorals aan de kust worden soms hoge waarden genoteerd, meer bepaald in Koksijde (37%), Knokke-Heist (34%), Nieuwpoort (33%), De Haan (32%), Middelkerke (32%), De Panne (30%) en Blankenberge (30%). In dat verband heeft men het over een 'dubbele vergrijzing', een gevolg van de toestroom van jonggepensioneerden naar de kust (De Klerck, 2011).

1.67 Buitenlandse bevolking

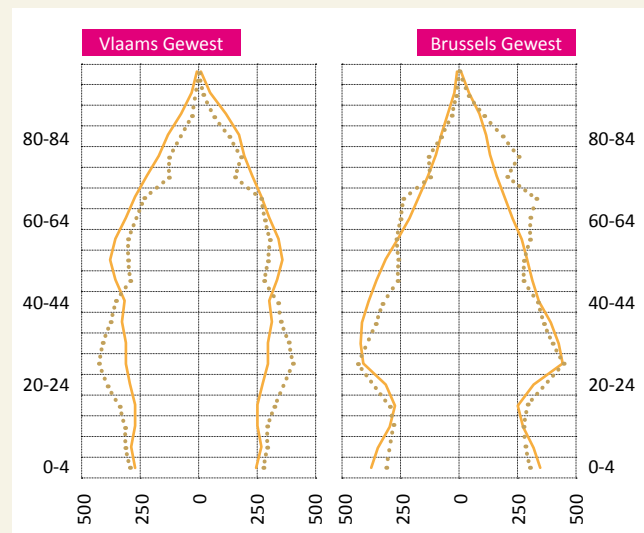
Evolutie van het aandeel vreemdelingen in de totale bevolking, per gewest, 2000-2017, in%.

Bron: ADS, bewerking SVR.

1.68 Leeftijdspiramide

Leeftijdspiramide van de bevolking op 1/01/2017 (volle lijn) en op 1/01/1990 (stippellijn) voor het Vlaamse Gewest (links) en het Brusselse Gewest (rechts), per leeftijdsgroep van 5 jaar, in aantal per 10.000 inwoners.

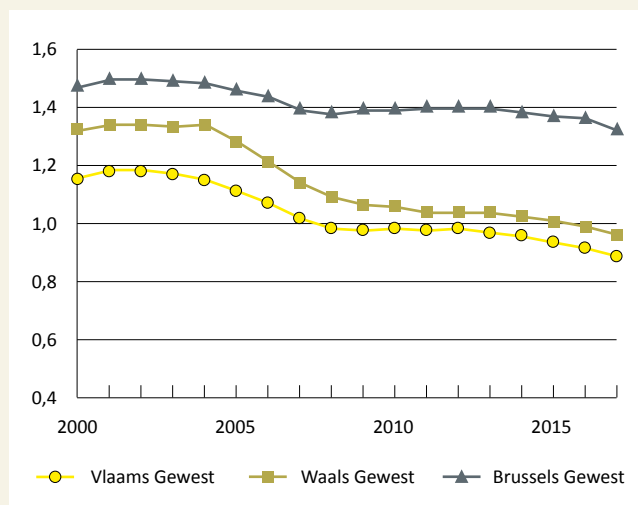

Noot: De leeftijds piramide geeft links van de centrale as de leeftijdsverdeling voor mannen, rechts die voor vrouwen.

Bron: ADS, bewerking SVR.

1.69 Doorstromingsratio bevolking op arbeidsleeftijd

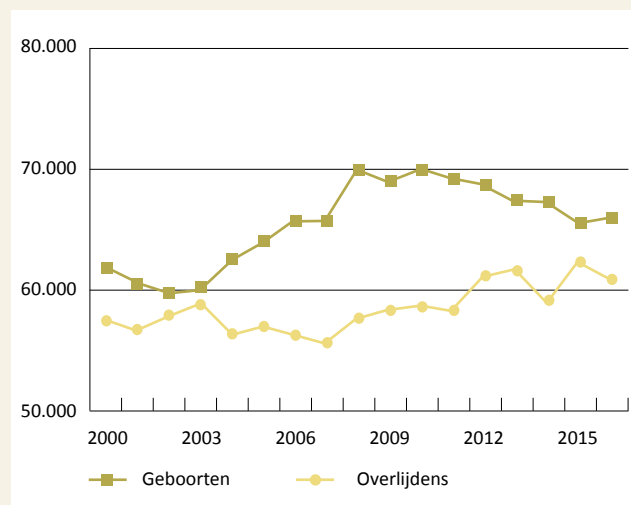
Demografische doorstromingsratio van de wettelijke bevolking op arbeidsleeftijd (aantal 18-24-jarigen/aantal 58-64-jarigen), per gewest, 2000-2017.

Bron: ADS; bewerking SVR.

1.70 Geboorten en overlijdens

Aantal levendgeborenen en aantal overlijdens in de wettelijke bevolking, Vlaams Gewest, 2000-2016.

Bron: ADS (Rijksregister, wettelijke bevolking), bewerking SVR.

Demografische doorstromingsratio

De leeftijden tussen 18 en 24 jaar zijn leeftijden waarop men gewoonlijk instroomt op de arbeidsmarkt; die tussen 58 en 64 jaar leeftijden waarop men gewoonlijk uitstroomt. De verhouding van beide leeftijdsgroepen geeft bijgevolg een idee hoe de potentiële instroom zich verhoudt tot de potentiële uitstroom. We zouden dit kunnen labelen als de 'demografische doorstromingsratio' van de bevolking op arbeidsleeftijd. Zijn beide groepen in evenwicht, dan is de ratio 1; is er een sterkere potentiële instroom dan uitstroom, dan is de ratio groter dan 1; en omgekeerd, kleiner dan 1 bij een sterkere potentiële uitstroom dan instroom.

Voor het Vlaamse Gewest ligt die ratio aan de start van 2017 op een waarde 0,89, wat een demografisch vervangingstekort uitdrukt. Voor het Waalse Gewest is er vooralsnog evenwicht tussen beide leeftijdsgroepen (0,96) maar de trend gaat richting vervangingstekort; voor het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest blijft een duidelijk – hoewel slinkend – overwicht van jongvolwassenen ten aanzien van de groep van senioren aangeduid (1,32).

Loop van de bevolking

De loop van de bevolking slaat op de wijziging van de bevolking als gevolg van de geboorten en overlijdens en de in- en uitwijkingen door migratie.

Geboorten en overlijdens

In 2016 werd in Vlaanderen voor het eerst sinds jaren opnieuw een stijging van het aantal geboorten geregistreerd: 65.992 levendgeborenen bij moeders uit de wettelijke bevolking tegenover 65.606 voor 2015 (+0,6%). Voor Wallonië (-1,7%) en voor het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest (-1,6%) is er een verdere daling.

In 2016 werden precies 60.913 sterfgevallen geteld in (de wettelijke bevolking van) het Vlaamse Gewest. Dat zijn er wat minder dan het jaar voordien (62.291).

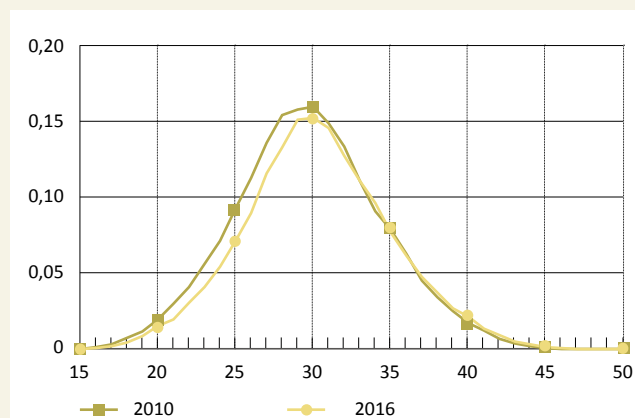
Er zijn meer geboorten dan overlijdens in het Vlaamse Gewest, waardoor de natuurlijke balans positief blijft (+0,8 per 1.000 leden van de wettelijke bevolking in 2016). In het Waalse Gewest is de natuurlijke aangroei van de bevolking quasi nihil (-0,2‰ in 2016) terwijl die in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest duidelijk positief is (+7,4‰).

Vruchtbaarheid

Vruchtbaarheid in demografische zin verwijst naar het feitelijk gerealiseerde aantal geboorten per vrouw. In de afgelopen jaren is de totale vruchtbaarheid (tussen 15 en 50 jaar) gedaald in het Vlaamse Gewest: van 1,82 kinderen per vrouw in 2010 naar 1,67 in 2016.

1.71 Leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers

Vruchtbaarheidskansen naar leeftijd van de vrouwelijke bevolking tussen 15 en 50 jaar, Vlaams Gewest, 2010 en 2016.

Noot: 1) Het vruchtbaarheidscijfer per leeftijd is de verhouding van de levendgeborenen bij vrouwen van een bepaalde leeftijd tot de (gemiddelde) getalsterkte van de vrouwen van die leeftijd. Hier betreft het de leeftijd die vrouwen (normaliter) tijdens het kalenderjaar zullen bereiken, van 15 tot en met 50 jaar. 2) Ontbrekende waarden voor leeftijd van de moeder zijn verdeeld over de leeftijden volgens de distributie voor gekende leeftijden. Bron: ADS (Rijksregister, wettelijke bevolking), bewerking SVR.

Vergelijking van de leeftijdsspecifieke vruchtbaarheid leert dat de daling zich hoofdzakelijk situeert in de leeftijden tot en met 30 jaar. Vraag is of dit zich later (binnen pakweg 5 à 10 jaar) zal vertalen in een hogere vruchtbaarheid op leeftijden boven de 30 jaar. Is er uitstel of afstel van geboorten?

Levensverwachting

De levensverwachting bij geboorte stijgt nog elk jaar, zij het in mindere mate dan voorheen (nog wel bijna een seizoen per jaar voor mannen, de helft daarvan voor vrouwen). Vandaag is de levensverwachting bijna 80 jaar voor mannen en 84 jaar voor vrouwen.

Ook op de leeftijd van 65 jaar is er jaarlijks winst. Mannen op de pensioenleeftijd kunnen nu rekenen met nog 19 levensjaren; vrouwen in doorsnee met goed 22 levensjaren.

1.72 Levensverwachting

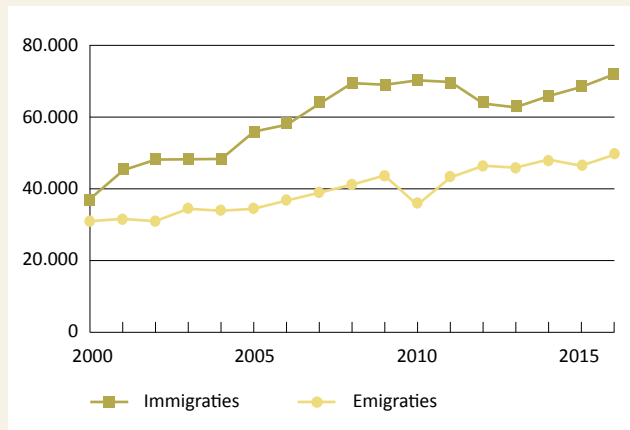
Evolutie van de levensverwachting bij geboorte en op leeftijd 65 jaar, Vlaams Gewest, per geslacht, selecte jaren.

		2000	2005	2010	2015	2016
Bij geboorte	Man	75,5	77,2	78,5	79,6	79,9
	Vrouw	81,4	82,5	83,3	83,9	84,4
Op leeftijd 65 *	Man	16,3	17,4	18,3	19,0	19,3
	Vrouw	20,4	21,0	21,7	22,2	22,5

* Meer bepaald de levensverwachting op 1 januari van het kalenderjaar waarin men 65 wordt.
Bron: ADS (Rijksregister, wettelijke bevolking, met leeftijd in verstrekten jaren), plus eigen bepaling SVR voor leeftijd 65.

1.73 Internationale migratie

Internationale immigratie en emigratie, 2000-2016.

Noot: De internationale immigratie en emigratie zijn in ruime zin opgevat: internationale immigratie = immigratie vanuit het buitenland (in strikte zin) + opnieuw ingeschreven personen + veranderd van register (binnen); internationale emigratie = emigratie naar het buitenland (in strikte zin) + ambtshalve geschrapte personen + veranderd van register (buiten).
-> Asielzoekers zijn niet meegeteld, wel de erkende vluchtelingen in de hoedanigheid van 'veranderd van register (binnen)'.
Bron: ADS, bewerking SVR.

Internationale migratie

De internationale immigratie is opnieuw toegenomen in recente jaren, zowel naar België als geheel (van afgerond 147.000 eenheden in 2013 naar 160.000 in 2016) als naar Vlaanderen (van 62.000 naar 72.000). Velen hebben het staatsburgerschap van een EU-lidstaat (inclusief België): van de groep die in 2015 vanuit het buitenland naar het Vlaamse Gewest immigreerde is dat 65% tegenover 35% 'derdelanders' (van buiten de Europese Unie).

Ook de internationale emigratie is recent toegenomen, zowel voor België (van afgerond 112.000 eenheden in 2013 naar 118.000 in 2016) als voor Vlaanderen (van 46.000 naar 49.000). Dernelanders zijn daarin naar verhouding minder vertegenwoordigd (21% van de 2015-emigranten uit Vlaanderen).

Het internationale migratiesaldo is positief. Voor het Vlaamse Gewest ligt dat in recente jaren licht boven de 20.000 eenheden (+3,5 per 1.000 leden van de gemiddelde bevolking van 2016). Dat saldo is ook al jaren positief voor het Waalse Gewest (+2,7‰ in 2016) en zeker ook voor het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest (+8,3‰).

Binnenlandse migratie

De binnenlandse migratie vertoont een positief saldo voor het Vlaamse Gewest (+1,8 per 1.000 leden van de gemiddelde bevolking van 2016). Dat is minder uitgesproken voor het Waalse Gewest (+0,9‰) terwijl voor het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest (-12,4‰) een negatief saldo wordt opgetekend.

Grote steden kenmerken zich vaak door een positief saldo voor de internationale migratie en een negatief saldo voor de bin-

1.74 Internationaal en binnenlandse migratiesaldo

Internationaal en binnenlands migratiesaldo per gewest en voor de 5 grootste Vlaamse steden, in 2015 en in 2016, per duizend eenheden van de (gemiddelde) bevolking (%).

	2015		2016	
	Inter-nationaal	Binnenlands	Inter-nationaal	Binnenlands
Vlaams Gewest	+3,3	+1,4	+3,5	+1,8
Waals Gewest	+2,4	+1,3	+2,7	+0,9
Brussels Gewest	+14,6	-11,3	+8,3	-12,4
Antwerpen	+7,5	-5,5	+6,5	-5,0
Gent	+10,8	+0,7	+5,4	-0,3
Brugge	+4,1	-0,5	+4,4	-1,0
Leuven	+8,3	-2,0	+7,1	-0,2
Mechelen	+4,2	-2,4	+4,3	+3,5

Bron: ADS, bewerking SVR.

nenlandse migratie. We vinden die combinatie bijvoorbeeld terug in Antwerpen (+6,5%, -5,0%) en in Brugge (+4,4%, -1,0%). In Gent (+5,4%, -0,3%) en in Leuven (+7,1%, -0,2%) is het recent ook aangeduid maar minder overtuigend. In Mechelen (+4,3%, +3,5%) is dat voor 2016 duidelijk niet het geval.

Componenten van bevolkingsgroei

De motor van de bevolkingsgroei in Vlaanderen is en blijft de internationale migratie, met haar jaarlijks inwijkingsoverschot. Ook de binnenlandse migratie en de natuurlijke aangroei dragen op hun beurt bij tot de bevolkingsgroei, zij het dat die laatste component aan belang inboet. Omge-

kend wordt de gekende bevolkingsgroei van 2016 (t.w. zonder de 'statistische aanpassing'), voor 58% verklaard door de netto internationale immigratie, gevolgd door de netto binnenlandse inwijking (29%) en het positieve natuurlijke saldo (13%).

Ook in Wallonië en in Brussel levert de internationale migratie de belangrijkste bijdrage aan de bevolkingsgroei van de regio. In Wallonië is er ook nog bijdrage vanwege de binnenlandse inwijking; in het hoofdstedelijke gewest vanwege de natuurlijke aangroei.

Huishoudens

Huishoudgrootte

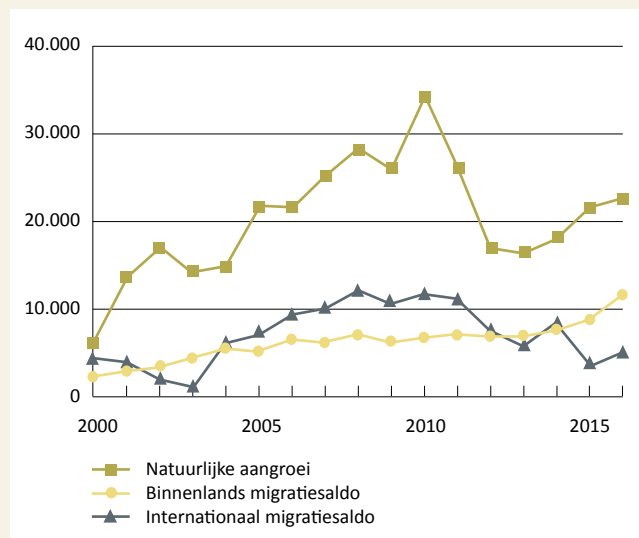
In 2016 zijn er afgerond 2.748.000 private huishoudens tegenover 2.213.000 in 1990, of een kwart meer (+24%). Tegenover de stand aan de start van de eeuwwisseling bedraagt de stijging 15%.

De gemiddelde omvang van private huishoudens in Vlaanderen en Wallonië volgt een parallelle evolutie, met in beide gewesten eerst een opmerkelijke daling, vooral dan in de jaren tussen 1995 en 2005, gevolgd door stagnatie op het lagere niveau. Voor het Vlaamse Gewest gaat de evolutie van 2,57 leden per huishouden in 1990 over 2,45 in 2000 naar 2,33 in 2016; voor het Waalse Gewest vinden we respectievelijk 2,48, 2,39 en 2,29.

In het hoofdstedelijke gewest is er een omgekeerde beweging, met een toename van de gemiddelde huishoudgrootte (van 1,97 in 1990 over 2,01 in 2001 naar 2,15 in 2016).

1.75 Componenten bevolkingsgroei

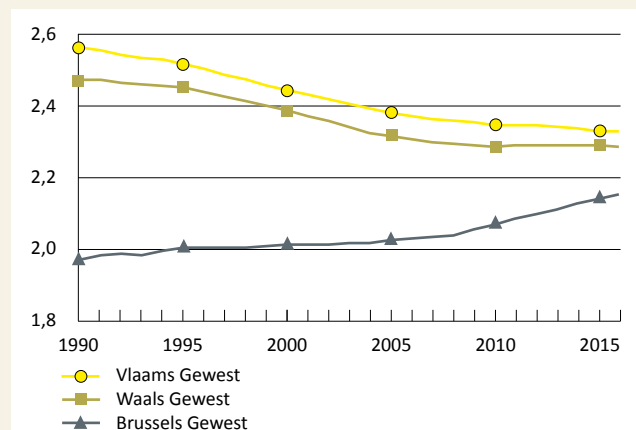
Natuurlijke aangroei, binnenlands en internationaal migratiesaldo, Vlaams Gewest, 2000-2016, aantallen.

Bron: ADS (Rijksregister, wettelijke bevolking), bewerking SVR.

1.76 Gemiddelde huishoudgrootte

Gemiddeld aantal leden per privaat huishouden, per gewest, 1990-2016, stand op 1 januari van het jaar.

Noot: De gemiddelde huishoudgrootte = aantal personen van de wettelijke bevolking woonachtig in private huishoudens/aantal private huishoudens. Aangenomen werd dat een huishouden van 10 of meer leden gemiddeld 11,5 leden telt.

Bron: ADS, bewerking SVR (datawarehouse demografie).

Een kleine minderheid verblijft in een collectief of institutioneel huishouden. In elk der gewesten ligt dat iets boven de 1% van de totale (wettelijke) bevolking (1,2% voor het Vlaamse Gewest in 2016). Veelal betreft het ouderen met een verblijf in een woonzorgcentrum.

Bij de ouderen (65+) vinden we opnieuw veel 'alleenwonenden' (43% van de huishoudens in die leeftijdsgroep). Ook het type 'gehuwd paar zonder kind' is evenwaardig aanwezig (44%), wat beduidend meer is dan generatie terug (37% in 1991). Oudere koppels kunnen nu blijkbaar langer samen door het leven blijven gaan.

Huishoudtype

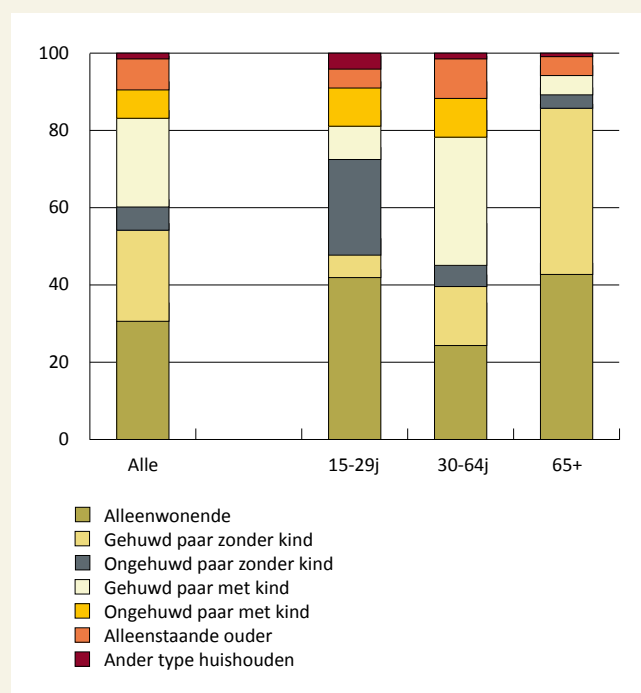
'Alleenwonende' is het modale huishoudenstype in de zin dat het meest voorkomt onder de huishoudens (31%). Dan volgen 'gehuwd paar met kind' (23%) en 'gehuwd paar zonder kind' (23%), op hun beurt gevolgd door 'alleenstaande ouder' (8%) en door 'ongehuwd samenwonende paren – met of zonder kinderen' (samen 13%).

Onder de jongvolwassenen (15-29 jaar) zijn er veel alleenwonenden (42% van de huishoudens in die leeftijdsgroep), maar de aandachtstrekker is vooral het overwicht van het type 'ongehuwd paar zonder kind' (25%) op het type 'gehuwd paar zonder kind' (6%).

In de groep van middelbare leeftijd is het type 'gehuwd paar met kind' dominant (33%), hoewel ook de types 'ongehuwd paar met kind' (10%) en 'alleenstaande ouder' (10%) beslist geen uitzonderingen meer zijn.

1.77 Huishoudenstype

Type van huishouden naar leeftijd referentiepersoon, Vlaams Gewest, 2016, in %.

* Aantal huishoudens = 2.748.019.

Bron: ADS, bewerking SVR (datawarehouse demografie).

DEFINITIES

Bevolkingsdichtheid De verhouding van de jaarlijks gemiddelde bevolking tot de gegeven omvang van het territorium (in km²). In Belgische statistieken is het gebruikelijk om de oppervlakte van de inlandse watergebieden bij te tellen bij het territorium. In Europese statistieken wordt dit in de regel niet meegeteld, zodat meer precies de bevolkingsdichtheid 'per oppervlakte land' wordt aangegeven. Voor landen met veel meren en rivieren (Finland, Nederland) maakt dat inderdaad veel uit.

Bruto geboortecijfer Aantal geboorten per jaar per duizend inwoners, berekend op de gemiddelde bevolking van het jaar.

Bruto sterftecijfer Aantal overledenen per jaar per duizend inwoners, berekend op de gemiddelde bevolking van het jaar.

Gemiddelde bevolking op jaarbasis De gemiddelde bevolking zoals die kan bepaald worden uit de tellingen op 1 januari van het jaar en op 31 december van het jaar (= stand op 1 januari van het volgende jaar). Biedt een aanmerkelijke benadering van de bevolking op 1 juli van het betreffende jaar.

Huishouden Het huishouden bestaat uit een persoon die gewoonlijk alleen leeft, ofwel uit twee of meer personen, al dan niet met elkaar verwant, die gewoonlijk in dezelfde woning wonen en er samenleven. Onder een collectief (of een institutioneel) huishouden verstaat men (in tegenstelling tot een privaat huishouden): kloostergemeenschappen, rusthuizen, weeshuizen, studenten- of arbeidershomes, verplegingsinrichtingen en gevangenis (definitie van ADS).

Leeftijdspiramide Gekantelde verdeling van de bevolking over leeftijds- en geslachtsgroepen. De jongste leeftijdsgroep vindt men aan de basis, de oudste aan de top. Links van de centrale as staan de mannen, rechts de vrouwen. De traditionele piramidevorm oogt vandaag meer als een boon.

Internationale migratie De migratie van en naar het buitenland, ook 'externe migratie' genoemd. Het verschil tussen de buitenlandse immigratie (+) en de buitenlandse emigratie (-) geeft het saldo van de buitenlandse/internationale migraties. Voor de bepaling van dat saldo wordt ook rekening gehouden met de 'ambtshalve schrappingen' (-), de 'opnieuw ingeschreven personen' na een voorgaande amtschapping in een voormalig kalenderjaar (+) en met de 'veranderingen van register', hetzij van het wachtregister voor asielzoekers naar een wettelijk bevolkingsregister (+), of omgekeerd (-).

Binnenlandse migratie De migratie van en naar een andere gemeente binnen België, ook 'interne migratie' genoemd. Het verschil tussen de binnenlandse inwijking (+) en de binnenlandse uitwijking (-), berekend over alle 308 gemeenten van het Vlaamse Gewest, geeft het saldo van de migraties tussen het Vlaamse Gewest en de beide overige gewesten van België.

Vergrijzing Proces van toename van het aandeel ouderen (in de regel vanaf 65 jaar) in de bevolking.

Vruchtbaarheidscijfer Het vruchtbaarheidscijfer per leeftijd is de verhouding van de levendgeborenen bij vrouwen van een bepaalde leeftijd tot de (gemiddelde) getalsterkte van de vrouwen van die leeftijd. Voor de leeftijd van de vrouwen wordt ofwel a) de leeftijd aangenomen die in de loop van het jaar (normaliter) zal bereikt worden gegeven hun geboortjaar, ofwel b) de leeftijd die bereikt werd op de laatste verjaardag. Bij optie (a) gaat het op elke leeftijd over één enkele generatie vrouwen (allen van hetzelfde geboortjaar); men noemt dit ook "projectieve" cijfers, meer bepaald voor aanwending in bevolkingsvooruitzichten (waarbij veelal de getalsterkte van de vrouwelijke bevolking op 1 januari van het jaar in aanmerking wordt genomen in plaats van de gemiddelde getalsterkte in dat jaar). Bij optie (b) betreffen de overeenkomstige vruchtbaarheidscijfers bij nader toezien twee generaties van vrouwen (die weliswaar in de loop van het jaar dezelfde leeftijd kunnen delen naargelang hun verjaardag al dan niet voorbij is).

Totaal vruchtbaarheidscijfer Het totale vruchtbaarheidscijfer (TVC) is de som van de vruchtbaarheidscijfers per leeftijd. Het TVC is gelijk aan het aantal kinderen dat een vrouw in het reproductieve leeftijdsinterval zou krijgen indien ze hetzelfde vruchtbaarheidscijfer zou blijven vertonen op elke leeftijd. Men spreekt in dat verband soms ook over het conjuncturele vruchtbaarheidsspeel in contrast met de finale afstamming waarbij de vruchtbaarheid van een generatie van vrouwen daadwerkelijk vanaf leeftijd 15 tot leeftijd 50 jaar (overheen alle kalenderjaren) is opgevolgd. Ruwweg wordt aangenomen dat een TVC = 2,1 vereist is om de bevolking op peil te houden (vervangingspeil).

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

De Klerck, P. (2014). *Vergrijzing en ouderenzorg aan de kust: moet er nog zand zijn?* Studiedienst van de Vlaamse Regering, SVR-Webartikel, 2011/8.

Pelfrene, E. & Lodewijckx, E. (2014). *De bevolking ingeschreven in het wachtregister van asielzoekers*. In: Pelfrene E. & Van Peer C., Internationale migraties en migranten in Vlaanderen, Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, SVR-Studie, 2014/1.

Algemene Directie Statistiek – Statistics Belgium (FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie):
<http://statbel.fgov.be/>

Studiedienst Vlaamse Regering (SVR) – Vlaamse Statistische Autoriteit (VSA):
<http://regionalestatistieken.vlaanderen.be/>

BESTUURLIJKE CONTEXT

1.4

BLIKVANGERS

- Gemeenten nemen gemiddeld deel aan 67 samenwerkingsverbanden, de spreiding gaat van 33 tot 153 samenwerkingsverbanden per gemeente. 37% van deze samenwerkingsverbanden wordt geïnitieerd door de lokale besturen zelf.
- De ontvangsten van de Vlaamse overheid zijn in 2016 gestegen met 4% na een forse stijging met 38% in 2015, vooral als gevolg van de zesde staatshervorming (figuur 1.78). De uitgaven nemen in 2016 toe met 3% (figuur 1.94).
- De bijdrage van de Vlaamse overheid aan de geconsolideerde brutoschuld bedraagt eind 2016 18,1 miljard euro (+4% tegenover 2015) (figuur 1.81).
- Het totaal aantal Vlaamse ambtenaren neemt – in tegenstelling tot de lokale besturen – toe omwille van de zesde staatshervorming en een aantal nieuwe maatschappelijke uitdagingen. Worden de effecten hiervan uitgezuiverd, dan is er een duidelijke afname (figuur 1.84).
- In tegenstelling tot de lokale en federale overheden neemt de tevredenheid over het beleid van de Vlaamse Regering en de Europese Commissie niet toe. Minder dan een derde van de bevolking is in de lente van 2016 tevreden over het beleid van de Vlaamse Regering, 18% is ontevreden (figuur 1.102). Ook de tevredenheid over de Vlaamse administratie is lichtjes gedaald (figuur 1.104).
- 4 op de 10 Vlamingen heeft een goede tot zeer goede indruk van de klantvriendelijkheid van de Vlaamse administratie. Dit oordeel is de jongste jaren nauwelijks gewijzigd (figuur 1.111).
- Betrouwbaarheid is het kenmerk dat het sterkst aan de Vlaamse administratie wordt gekoppeld, gevolgd door toegankelijkheid, klantgerichtheid en samenwerken. Kenmerken als voortdurend verbeteren, vernieuwend en efficiënt scoren iets lager. Transparantie scoort het laagst (figuur 1.112).
- 44% van de Vlamingen is van oordeel dat de overheid correcte, betrouwbare en nuttige informatie verstrekt. Globaal genomen is de tevredenheid over de informatieverstrekking er de voorbije jaren lichtjes op vooruit gegaan (figuur 1.110).

Met deze bestuurlijke context wordt de politieke en bestuurlijke omgeving geschetst waarbinnen en waarrond het Vlaamse beleid werkt. Dat gebeurt aan de hand van een heel deel indicatoren die zowel gaan over de Vlaamse overheid, de lokale overheid als de burgers.

In de eerste plaats wordt kort de bestuurlijke organisatie in Vlaanderen besproken. Daarna komen de inputfactoren van de overheid aan bod: wat zijn de middelen en het personeel waarover de Vlaamse en lokale overheid beschikken? In een derde punt volgt de output: welke investeringen en uitgaven doen deze overheden en hoe zit het met de efficiëntie? Het vierde deel zoomt in op enkele effecten van het beleid. Wat vinden burgers en lokale overheden van de prestaties en dienstverlening van de Vlaamse overheid en dat vanuit de bril van de waarden die de Vlaamse overheid belangrijk vindt: wendbaarheid, betrouwbaarheid en integriteit, transparantie en openheid, daadkracht en effectiviteit, efficiëntie en klantgerichtheid.

Bestuurlijke organisatie

Gemeenten zijn binnen de gemeentegrenzen bevoegd voor heel wat thema's die het belang van hun inwoners moeten dienen (gemeentelijk onderwijs, kinderopvang, bibliotheken, jeugdwerking, sport, groenbeheer, ...). Daarnaast voeren ze taken uit die hen door een hogere overheid (Vlaams of federaal) worden opgelegd, zoals het beheer van de bevolkingsregisters, het verdelen van officiële documenten, het beheer van het OCMW.

De manier waarop de bestuurlijke organisatie is vormgegeven, kan per gemeente variëren. Het Gemeentedecreet laat hen toe om bepaalde gemeentelijke taken te verzelfstandigen. Verzelfstandiging is het afzonderen van een bepaalde taak binnen de eigen structuur (interne verzelfstandiging) of in een andere rechtspersoon (externe verzelfstandiging). Bij interne verzelfstandiging kan men denken aan budgethouderschap. Externe verzelfstandiging kan bijvoorbeeld gaan over een autonoom gemeentebedrijf of een OCMW-vereniging.

Gemeenten werken ook samen met partners. Deze samenwerking wordt soms opgelegd door de Vlaamse of federale regering (bv. politie- en hulpverleningszones, Lokaal Gezondheidsoverleg, ...) of komt van onderuit tot stand, vaak in de vorm van intergemeentelijke samenwerkingsverbanden. Een **intercommunale** of intergemeentelijk samenwerkingsverband (IGS) is een vereniging van gemeenten met als doel taken gemeenschappelijk te realiseren. Ze werken vooral rond afvalinzameling en -verwerking, nutsvoorzieningen (elektriciteit, water, gas en kabel), maar ook rond sociale huisvesting, cul-

tuur, erfgoed of streekontwikkeling. De Vlaamse overheid, met name het Agentschap Binnenlands Bestuur houdt toezicht op de beslissingen van de IGS-en. De controle op de uitoefening van de taken van een gemeente zelf (het algemeen bestuurlijk toezicht) gebeurt grotendeels door de Vlaamse overheid. Slechts enkele zaken, zoals veiligheid, vallen onder de bevoegdheid van de federale overheid.

Gemeenten nemen gemiddeld deel aan 67 samenwerkingsverbanden, de spreiding gaat van 33 tot 153 samenwerkingsverbanden per gemeente. De samenwerkingsverbanden die geïnitieerd worden door de lokale besturen zelf, maken 37% uit van alle samenwerkingsverbanden. Er zijn immers ook nog samenwerkingsverbanden die elders hun oorsprong hebben: provinciaal (4%, bijvoorbeeld rond bibliotheken), Vlaams (27%, bijvoorbeeld rond sociale huisvesting) of federaal (7%, bijvoorbeeld de politiezones) of samenwerkingsverbanden die eerder belangenorganisaties zijn (1%, bijvoorbeeld VVSG) of gebiedsafbakend zijn (22%, bijvoorbeeld zorgregio's).

De beleidsdomeinen waarrond al deze samenwerkingsverbanden bestaan, zijn zeer verscheiden. De grootste groep samenwerkingsverbanden situeert zich in het domein zorg en gezondheid (28%), maar ook in ondernemen en werken (17,5%), veiligheidszorg (13%) en cultuur en vrije tijd (12,5%) wordt er heel wat samengewerkt. Deze vier domeinen samen zijn goed voor 71% van alle lokale samenwerkingsverbanden.

De meest verregaande vorm van samenwerking is uiteraard fuseren. Sinds 2016 neemt de Vlaamse overheid 500 euro per inwoner aan schulden over (met maximum van 20 miljoen euro per fusie) als gemeenten vrijwillig een fusie aangaan. Vooralsnog zijn volgende gemeenten hierop ingegaan (Meeuwen-Gruitrode & Opglabbeek, Kruishoutem & Zingem, Aalter & Knesselare, Overpelt & Neerpelt) en zijn er in andere gemeenten verregaande gesprekken voor fusie (Puurs & Sint-Amands, Deinze & Nevele, ...).

Provincies zijn bevoegd voor het voeren van beleid binnen de grenzen van de provincie. De taken worden vastgelegd in het provinciedecreet en omvatten (1) de taken die het lokale belang overstijgen en niet door gemeenten kunnen worden opgenomen; (2) de taken die ze uitvoeren op verzoek van andere overheden en (3) de gebiedsgerichte samenwerking tussen de besturen. Vanaf 1 januari 2018 zullen de provincies geen persoonsgebonden bevoegdheden meer hebben. Dat betekent dat ze geen taken meer zullen uitvoeren in het kader van cultuur, jeugd, sport, welzijn en gelijke kansen. De bevoegdheden zullen samen met de bijhorende middelen en het personeel worden overgedragen aan de Vlaamse overheid of de gemeenten.

De **Vlaamse overheid** is bevoegd voor zowel gemeenschaps- als gewestbevoegdheden. De opeenvolgende staatshervormingen hebben steeds meer bevoegdheden overgeheveld van het federale naar het Vlaamse niveau. De thema's waarin Vlaamse bevoegdheden vallen zijn heel breed en divers. Het gaat onder andere om ruimtelijke ordening, wonen, leefmilieu, natuurbeschoud, landbouw, economie, toerisme, energie, tewerkstelling, openbare werken, mobiliteit, verkeersveiligheid, wetenschappelijk onderzoek, cultuur, onderwijs, gezondheidszorg, justitie, ... Hoewel het dus om vele domeinen gaat, is de Vlaamse

overheid niet steeds verantwoordelijk voor alle aspecten van deze domeinen: vaak worden slechts delen van bevoegdheden overgedragen en worden geen homogene bevoegdheidspakketten overgedragen.

De Vlaamse overheid bestaat uit verschillende overheidsdiensten en is ingedeeld in 11 beleidsdomeinen. Elk beleidsdomein verzamelt een aantal samenhangende bevoegdheden en is opgebouwd uit een departement en verschillende agentschappen. De departementen werken onder direct gezag en verantwoordelijkheid van de minister. De agentschappen kennen een verschillende mate van verzelfstandiging. De verhouding tussen de minister en de agentschappen wordt vastgelegd in een beheersovereenkomst.

Het Regeerakkoord 2014 - 2019 voorziet dat het bestaande organisatiemodel wordt herdacht in die zin dat de Vlaamse overheid gaat functioneren als een holdingstructuur. De Vlaamse Regering zou dan als moedermaatschappij moeten werken, naast operationele entiteiten die een zekere autonomie hebben in hun dagelijks functioneren. De Vlaamse Regering zou als moedermaatschappij dan de gemeenschappelijke dienstverlening moeten bepalen en beslissen door wie deze uitgevoerd wordt.

De **federale overheid** is ook bevoegd voor bepaalde delen van het beleid inzake volksgezondheid, economie, werkgelegenheid, armoedebestrijding, verkeer, mobiliteit, wetenschap en ontwikkelingssamenwerking. Verder zijn ze ook volledig bevoegd voor federale belastingen, justitie en veiligheid, nationaliteit en vreemdelingenzaken, buitenlandse zaken, sociale zekerheid en pensioenen en landsverdediging. De federale overheid is gestructureerd in thematische federale overheidsdiensten die de minister ondersteunen en dienstverlening bieden aan de burgers. De federale overheidsdiensten werden (tijdelijk) aangevuld met een aantal programmatorische overheidsdiensten of POD's. POD's werken rond belangrijke maatschappelijke thema's die verscheidene federale overheidsdiensten doorkruisen, zoals gelijkekansenbeleid of duurzame ontwikkeling.

Middelen van Vlaamse en lokale overheid

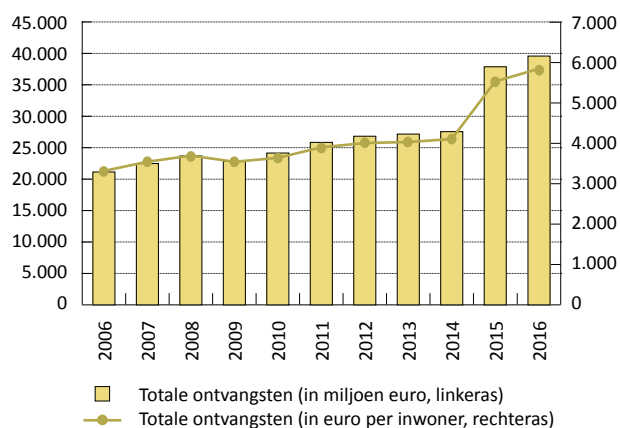
Dit luik belicht de inputzijde of de middelen die de Vlaamse en lokale overheden ter beschikking staan. Het gaat achtereenvolgens over de financiën en het personeel.

Financiën

Hieronder komen de financiën van de Vlaamse en lokale overheden aan bod. Zoals de voorgaande VRIND-edities vermeldt deze uitgave de werkelijke ontvangsten of realisaties in plaats van de begrotingscijfers. Er wordt ingegaan op de totale ontvangsten, de fiscale autonomie, de financiële toestand en ten slotte het aandeel van de ontvangsten van andere overheden in de totale ontvangsten.

1.78 Totale ontvangsten Vlaamse overheid

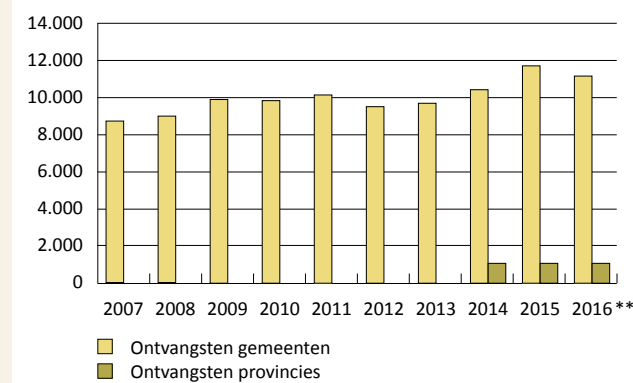
Evolutie van de totale ontvangsten van de Vlaamse overheid, in realisaties, van 2006 tot 2016, in miljoen euro en in euro per inwoner.

Bron: Departement FB, afdeling Financiële Diensten en Rapportering.

1.79 Ontvangsten gemeenten en provincies

Evolutie van de exploitatie- en investeringsontvangsten van gemeenten en provincies*, van 2007 tot 2016, in miljoen euro.

* Voor de provincies zijn via de BBC-databank slechts data beschikbaar vanaf 2014.

De cijfers van de gemeente Haaltert werden niet meegerekend, aangezien deze gemeente voor 2014 geen geldige jaarrekening had ingediend.

** Het cijfer voor 2016 is een extrapolatie.

Bron: Agentschap Binnenlands Bestuur.

Totale ontvangsten

De totale ESR-ontvangsten uit de Vlaamse begroting zijn in 2016 gestegen met 1,7 miljard euro (+4%), na een stijging met 10,5 miljard (+38%) in 2015. Ze komen uit op 39,6 miljard euro in 2016, tegenover 27,4 miljard in 2014. In 2014 De extra middelen vanaf 2015 worden voor het grootste deel verklaard door de zesde staatshervorming. Als gevolg hiervan krijgt de Vlaamse overheid vanaf 2015 immers 10,8 miljard euro extra middelen die langs verschillende kanalen naar het Vlaamse niveau toevloeien. Zo zijn er nieuwe dotaties van het federale niveau die nauw samenhangen met de nieuwe bevoegdheden en de uitgaven die daar verwacht worden. Daarnaast kan Vlaanderen vanaf 2015 nieuwe opbrengsten genereren door de gewestelijke opcentiemen op de federale personenbelasting. Het tarief van deze opcentiemen wordt autonoom door het Vlaamse niveau vastgelegd (zie verder onder Fiscale autonomie).

De Vlaamse ontvangsten per inwoner (inwoners Vlaamse Gewest + 30% van het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, conform de Brusselnorm) bedragen in 2016 5.800 euro, tegenover 4.100 euro in 2014.

De exploitatie- en investeringsontvangsten op gemeentelijk niveau bedragen in 2016 11,2 miljard euro, wat een daling met zo'n 4,5% ten opzichte van 2015 betekent. Het gaat hier echter over een extrapolatie op basis van slechts 245 van de 308 gemeenten, zodat dit cijfer niet meer dan een orde van grootte aanduidt. De provincies hebben exploitatie- en investeringsontvangsten van 1 miljard euro in 2016. Wanneer we de ontvangsten van de gemeenten, de provincies en de Vlaamse overheid als één geheel beschouwen, dienen we er echter rekening mee te houden dat de gemeenten en provincies in ruime mate vanuit de Vlaamse overheid worden gefinancierd. De overdrachten van het Vlaamse niveau naar de gemeenten en provincies bedroegen in 2015 om en nabij 4,6 miljard euro. De

gezamenlijke ontvangsten van de Vlaamse overheid, de gemeenten en de provincies (alleen exploitatie- en investeringsontvangsten) in 2015 bedroegen circa $40,2 + 11,7 + 1,1 - 4,6 = 48,4$ miljard euro. Gezien de daling van de Vlaamse en lokale ontvangsten in 2016, nemen de globale ontvangsten in dat jaar af.

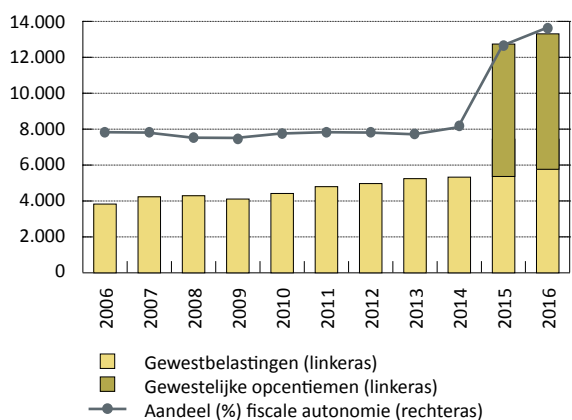
Fiscale autonomie

In 2016 is de opbrengst van de gewestbelastingen met 8,4% gestegen in vergelijking met 2015 en bedraagt 5,8 miljard euro. In de jaren volgend op het crisisjaar 2009 konden de gewestbelastingen behoorlijke groeicijfers voorleggen, met uitzondering van 2014 en 2015. Voor de gewestbelastingen zijn de gewesten vrijwel volledig bevoegd. Het Vlaamse Gewest int zelf de onroerende voorheffing, sinds 2011 de verkeersbelasting, de belasting op de inverkeerstelling en het eurovignet en sinds 2015 ook de registratie-, schenkings- en successierechten. Vanaf 2015 worden daarmee vrijwel alle gewestbelastingen door het gewest zelf geïnd en niet langer door de federale overheid.

Vóór de zesde staatshervorming waren de gewestbelastingen de enige ontvangsten waarover de deelstaten autonoom beslisten. Met het inwerkingtreden van de nieuwe staatshervorming is deze fiscale autonomie aanzienlijk uitgebreid. De federale overheid stelt vanaf 2015 een deel van de middelen die zij ontvangt via de personenbelasting open voor een systeem van opcentiemen. De federale overheid verlaagt het tarief van de personenbelasting met ongeveer 25% waarop de gewesten zelf een bijkomend tarief (opcentiemen, dat wil zeggen een percentage bovenop de federale personenbelasting) kunnen voorzien op de personenbelasting, geïnd in het gewest. De gewesten kunnen (al dan niet gedifferentieerde) opcentiemen heffen op belasting-schijven die ze zelf bepalen. Slechts onder bepaalde voorwaarden kunnen de gewesten echter afwijken van de progressiviteit van de personenbelasting. Voor het aanslagjaar 2017 wordt er een ongewijzigd uniform opcentiementarief van 35,117% toegepast.

1.80 Fiscale autonomie

Evolutie van de gewestbelastingen en gewestelijke opcentiemen en aandeel fiscale autonomie, van 2006 tot 2016, in miljoen euro en %.

Bron: Departement FB, afdeling Financiële Diensten en Rapportering.

De gewesten zijn daarnaast ook bevoegd om belastingverminderingen en –vermeerderingen, kortingen en belastingkredieten toe te staan. Dit geeft de Vlaamse overheid de mogelijkheid op een aantal vastgestelde domeinen belastingvoordelen toe te kennen. Het bekendste voorbeeld is de woonbonus voor de eigen woning. Deze belastingvoordelen worden echter als uitgaven beschouwd en komen hier niet aan bod.

In 2016 bedragen de voornoemde opcentiemen 7,6 miljard euro. Samen met de 5,8 miljard euro aan gewestbelastingen vormen zij de **fiscale autonomie** van de Vlaamse overheid. In totaal gaat het over een bedrag van 13,4 miljard euro of 34%

van de totale ontvangsten. Vóór 2015 vormde de fiscale autonomie, dat wil zeggen de gewestbelastingen, een aandeel van 19 à 20% van de ontvangsten.

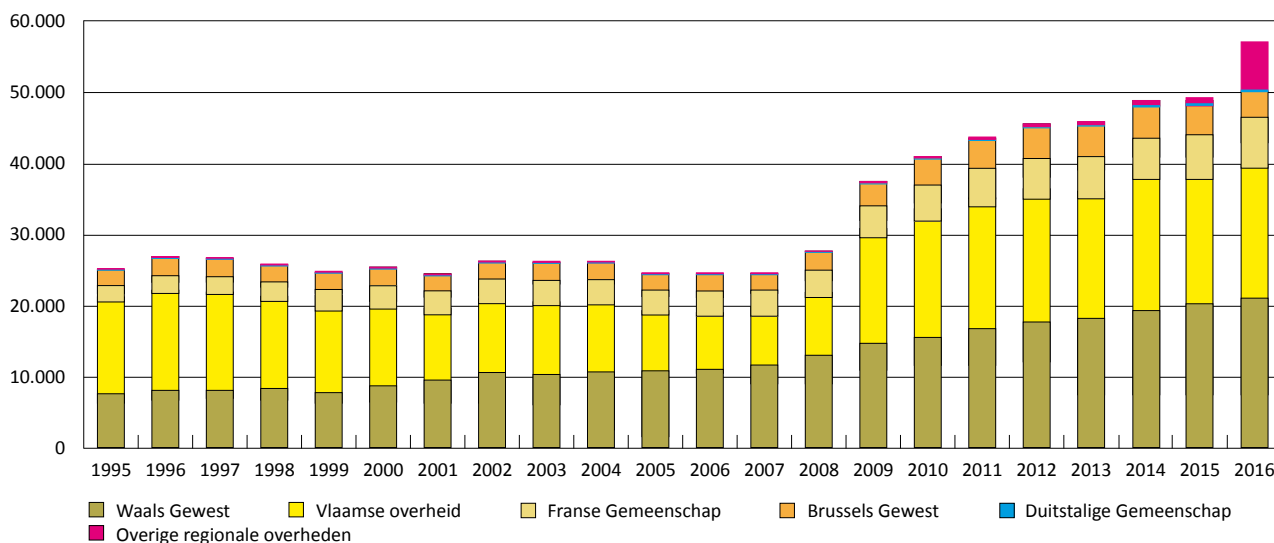
Financiële toestand

De bijdrage van de Vlaamse overheid aan de **geconsolideerde brutoschuld** bedraagt eind 2016 18,1 miljard euro. In vergelijking met eind 2015 is de schuld gestegen met 630 miljoen euro of een kleine 4%. De terugbetaling van de KBC-steun in 2015 (3 miljard euro inclusief premies) werd in 2016 onder andere gebruikt voor afbetaling (zonder herfinanciering) van 1,25 miljard schulden die voor de KBC-steun werden gemaakt. Niettemin nam de schuld in 2016 toe. Die stijging is voornamelijk het gevolg van de interne financiering van de sociale huisvestingssector en het PPS project 'Scholen van morgen'. In 2015 besliste de Vlaamse regering om voor de sociale huisvestingssector en de bouw van de scholen niet langer met gewaarborgde leningen te werken. Deze schuld wordt nu rechtstreeks opgehaald op de kapitaalmarkt door de Vlaamse Gemeenschap en dan intern gefinancierd. Hierdoor stijgt de directe schuld maar zal in de toekomst de gewaarborgde schuld afnemen. De schuld van de ziekenhuisinfrastructuur, die als gevolg van de zesde staatshervorming overgeheveld werd van de federale naar de Vlaamse overheid, zit nog niet in dit cijfer. Vlaanderen bereikte zijn laagste schuld net voor de financiële crisis. In 2009 nam de schuld van de Vlaamse overheid sterk toe door de overheidssteun verleend aan KBC en het begrotingstekort als gevolg van de financieel-economische crisis. Om die redenen nam de Vlaamse schuld in 2009 veel sterker toe dan in de andere regio's.

De totale schuld van de deelstaten is in 2016 toegenomen met 8,0 miljard of 16%. Dat heeft in hoofdzaak te maken met de in 2016 naar de Gemeenschappen overgedragen vorderingen van

1.81 Schuld deelstaten

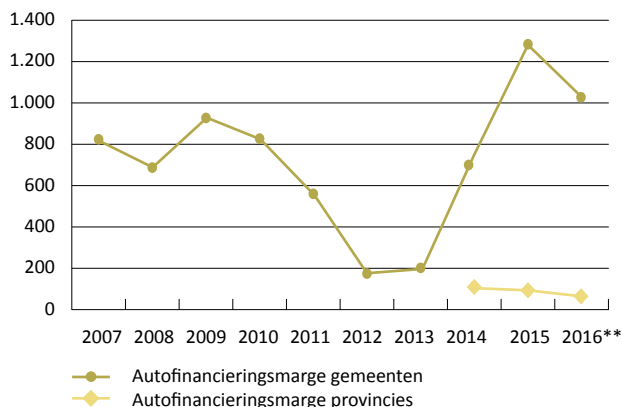
Evolutie van de bijdrage van de deelstaten tot de geconsolideerde brutoschuld, van 1995 tot 2016, in miljoen euro.

Bron: INR.

1.82 Autofinancieringsmarge

Evolutie van de autofinancieringsmarge*, naar type bestuur, van 2007 tot 2016, in miljoen euro.

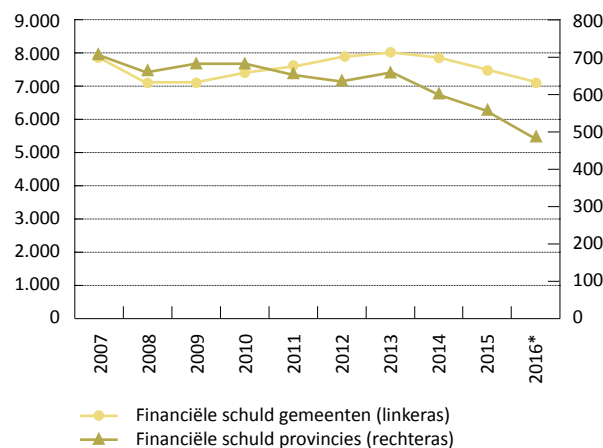
* De cijfers van de gemeente Haaltert werden niet meegerekend, aangezien deze gemeente voor 2014 geen geldige jaarrekening had ingediend. Voor de provincies zijn via de BBC-databank slechts data beschikbaar vanaf 2014.

** Het cijfer voor 2016 is een extrapolatie.

Bron: Agentschap Binnenlands Bestuur.

1.83 Financiële schuld

Evolutie van de financiële schuld*, naar type bestuur, van 2007 tot 2016, in miljoen euro.

* De cijfers van de gemeente Haaltert werden niet meegerekend, aangezien deze gemeente voor 2014 geen geldige jaarrekening had ingediend.

** Het cijfer voor 2016 is een extrapolatie.

Bron: Agentschap Binnenlands Bestuur.

de ziekenhuizen als gevolg van investeringen voor de bevoegdheidsoverdracht inzake ziekenhuisinfrastructuur. Die schuld wordt geraamd op 6,1 miljard euro. De grootste schuld bezit het Waalse Gewest (21,3 miljard euro), gevolgd door de Vlaamse overheid (18,1 miljard) en de Franse Gemeenschap (7,1 miljard). Van alle regionale overheden kon alleen het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest zijn schuld terugdringen (-3%).

De-Vlaamse schuld werd tot vorig jaar beoordeeld door de ratingbureaus Standard & Poor's (S&P) en Fitch. Het contract met deze bureaus liep af in 2016. Mede om de kosten te drukken werd ter vervanging slechts één bureau gekozen (Moody's), dat Vlaanderen in september 2016 de **rating** Aa2 toekende. Dit is de hoogste rating van de Belgische gewesten en zelfs een trap beter dan de federale overheid. Het is internationaal uitzonderlijk dat een regionale overheid beter scoort dan de soevereine (centrale of federale) overheid. De outlook is 'stable'.

De gemeentebesturen zijn decretaal verplicht in het eerste jaar van de legislatuur een meerjarenplan in te dienen dat moet voldoen aan een dubbel evenwichtscriterium: een toestandsevenwicht (korte termijn) en een structureel evenwicht (lange termijn).

- **Toestandsevenwicht:** wordt bepaald door het resultaat op kasbasis. De besturen moeten jaarlijks aantonen dat de totale ontvangsten volstaan om de totale uitgaven te dekken, rekening houdend met eventuele kasoverschotten van vorige jaren;
- **Structureel evenwicht op lange termijn:** wordt bepaald door de **autofinancieringsmarge (AFM)**. De besturen moeten kunnen aantonen dat op het einde van de planningsperiode de exploitatie-ontvangsten zullen volstaan om de exploitatie-uitgaven én de aflossingen van leningen te financieren. Dit betekent dat het be-

staande niveau van exploitatieontvangsten (dus zonder extra leningen of andere extra ontvangsten) volstaat voor de financiering van de exploitatie-uitgaven en aflossingen.

Om de financiële gezondheid van de gemeentefinanciën te beoordelen presenteert deze sectie twee indicatoren: de autofinancieringsmarge (AFM) en de financiële schuld.

Sinds 2013 was een duidelijke verbetering van de AFM van de gemeenten vast te stellen. Deze verbetering zou in 2016 (op basis van een extrapolatie-schatting) weliswaar doorbroken worden, maar de AFM is in 2016 nog altijd ruim groter dan nul. Ook de AFM van de provincies is in 2016 positief.

Sinds 2014 daalt de financiële schuld van de gemeenten gestaag. In 2016 neemt ze (volgens een extrapolatie) met 4,5% af. Ze bedraagt in dat jaar 7,2 miljard euro.

De financiële schuld van de provincies, die in 2016 minder dan 500 miljoen bedraagt (extrapolatieschatting), kent eveneens sinds 2014 een dalende trend.

Aandeel ontvangsten van andere overheden in totale ontvangsten

De btw en de personenbelasting, die door de federale diensten worden geïnd, worden gedeeltelijk doorgestort naar de gewesten en gemeenschappen en vormen samen met de federale dotaties voor de overgehevelde bevoegdheden de hoofdmoot van de Vlaamse ontvangsten. De btw dient uitsluitend voor de financiering van de gemeenschappen; de personenbelasting voor zowel de gemeenschappen als de gewesten. Zoals hierboven uiteengezet, wordt nog 66% van de Vlaamse ontvangsten

in 2016 federaal vastgelegd en kan Vlaanderen alleen over het resterende derde autonoom beslissen. Een van de belangrijkste vernieuwingen van de zesde staatshervorming is wel dat de hoogte van doorgestorte personenbelasting gedeeltelijk door de deelstaten wordt vastgelegd onder de vorm van de 'gewestelijke opcentiemen', waarvan het tarief autonoom door de gewesten wordt vastgesteld. De gemeenschappen hebben niet de mogelijkheid de hoogte van de hun doorgestorte personenbelasting (gedeeltelijk) zelf te bepalen.

Personeel Vlaamse en lokale overheden

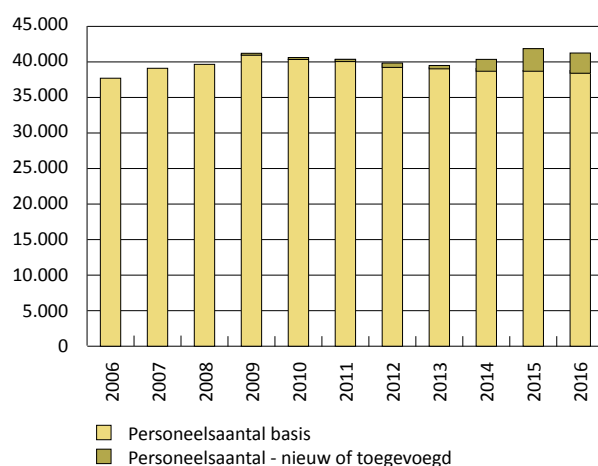
Wat het overheidspersoneel betreft, wordt eerst dieper ingegaan op het aantal personeelsleden en de personeelsbeschikbaarheid. Nadien worden de kosten voor het personeel meer in detail besproken.

Personeelsaantal en –beschikbaarheid

Het opstellen van een tijdsreeks over het aantal **personeelsleden van de Vlaamse overheid** is geen sinecure. Allereerst is er de afbakening van wat onder de Vlaamse overheid dient te worden verstaan. Sinds 2009 zijn hier verschillen waar te nemen, maar vanaf 2014 wordt het verschil groter omdat de Europese begrotingsregels het toepassingsgebied verder deden uitbreiden; zo zijn sinds 2014 onder andere de Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen, de Stichting Vlaamse Schoolsport en de Limburgse Investeringsmaatschappij mee opgenomen in de cijfers van de Vlaamse overheid. Nog recenter werden ook het Agentschap Integratie en Inburgering, het Muntpunt, Toegankelijke Vlaanderen en Beheer Kunstsite toegevoegd aan de entiteiten van de Vlaamse overheid. Ook door de opeenvolgende staatshervormingen kwamen meer bevoegdheden, financiële middelen en personeelsleden bij de Vlaamse overheid terecht. In 2015 kwamen meer dan 1.000 personeelsleden over, in 2016 was hun aandeel eerder beperkt: 111 overgedragen personeelsleden vanuit de federale overheid naar respectievelijk Zorg & Gezondheid en het departement Werk en Sociale Economie. Met het overgekomen federaal budget werden telkens 30 personeelsleden aangeworven bij het departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin en bij de

1.84 Personeel Vlaamse overheid

Evolutie van het aantal personeelsleden van de Vlaamse overheid, rekening houdend met ESR-definitie, staatshervorming en nieuwe entiteiten, situatie 31 december, van 2006 tot 2016.*

* Vlaamse overheid volgens ESR-toepassingsgebied, dit wijzigde in belangrijke mate in september 2014.

Bron: Agentschap Overheidspersoneel – HR Technologie en Data.

Vlaamse Belastingdienst. Eind 2016 werken in totaal 41.436 personeelsleden voor de Vlaamse overheid. Voor vergelijkingen in de tijd wordt dezelfde personeelsbasis gebruikt, zonder gewijzigd toepassingsgebied en zonder de extra personeelsleden van de zesde staatshervorming. Een vergelijking van het basisaantal tussen 2009 en 2016 geeft een afname van het personeelsaantal met 2.608 personeelsleden of -6,4%.

Bij de **lokale besturen** blijft het aantal voltijdse betrekkingen, vergeleken met 2006, ongeveer gelijk. Alle lokale besturen samen bieden werk aan ongeveer 170.000 personeelsleden of circa 130.000 voltijdse equivalenten (VTE). De sector van de lokale besturen omvat een brede waaier van overheidsbesturen. De gemeentelijke administraties en de OCMW's zijn veruit de grootste werkgevers, samen zijn ze goed voor 66% van de VTE van de lokale besturen. De autonome gemeente- en provinciebedrijven stellen het minste mensen te werk (samen nog geen 3%).

1.85 Personeel lokale besturen

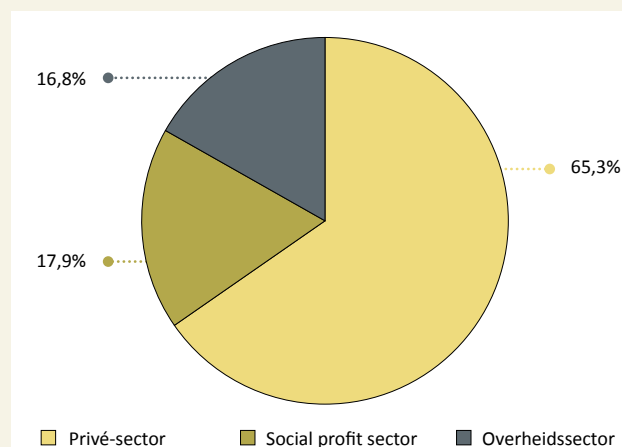
Personeel bij de lokale besturen, in 2006, 2015 en 2016, in VTE, telkens cijfers 2de kwartaal.

	In aantal VTE			Verschil			
	2006	2015	2016	2006-2016	%	2015-2016	%
Gemeenten	49.762,5	48.082,9	47.762,0	-2.000,5	96,0	-320,9	99,3
OCMW's	37.136,4	35.439,5	35.215,9	-1.920,5	94,8	-223,6	99,4
Politiezones	15.426,3	16.299,6	16.312,0	885,7	105,7	12,4	100,1
OCMW-verenigingen	10.236,7	13.315,1	13.572,0	3.335,3	132,6	256,9	101,9
Intergemeentelijke samenwerkingsverbanden	7.731,9	7.957,1	7.958,6	226,7	102,9	28,5	100,0
Provincies	4.966,4	4.352,0	4.323,3	-643,1	87,1	-28,7	99,4
Autonome gemeentebedrijven	1.968,1	2.947,3	1.527,7	-440,4	77,6	-1.419,6	51,8
Autonome provinciebedrijven	194,5	783,1	813,4	618,9	418,2	30,3	103,9
Totaal	127.423,0	129.176,6	127.485,0	62,1	100,0	-1.664,7	98,7

Bron: DIBISS, berekening ABB.

1.86 Werknemers naar sector

Aantal werknemers werkend in het Vlaamse Gewest, op 30/06/2015, naar sector (op basis van NACE-Bel 2008).

Bron: RSZ DMFA, bewerking Departement WSE.

Het aantal voltijds equivalenten van de lokale besturen neemt toe tot 135.528 in 2012, om nadien af te nemen tot 127.485 in 2016, quasi het zelfde aantal als in 2006. De procentueel grootste toename is er bij de autonome provinciebedrijven en de OCMW-verenigingen, dit wijst op het toenemend belang van deze vormen van verzelfstandiging. De gemeentelijke administraties kenden tussen 2006 en 2016 een afname van 2.000 VTE of -4%. De grote afname bij de autonome gemeentebedrijven (-1.419 of -48%) is te verklaren door het omvormen van het Antwerps Havenbedrijf tot een Naamloze Vennootschap van publiek recht.

Op basis van RSZ-gegevens werken in het Vlaamse Gewest 370.000 werknemers in de overheidssector. Dat is 1 op de 6 van het aantal werknemers. Om zicht te krijgen op de totale gesubsidieerde tewerkstelling dient ook de social profit meegerekend te worden. In die sector werken 390.000 werknemers, ook een zesde van het totaal. Samenvattend kan gesteld worden dat een derde van de werknemers in het Vlaamse Gewest tewerkgesteld is bij de overheid of in de gesubsidieerde sector. Vanaf 2008 zijn deze aandelen stabiel doorheen de tijd.

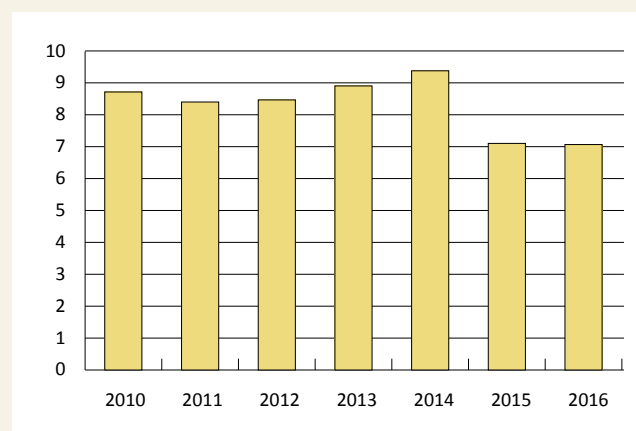
Personeelskosten

In de Vlaamse overheid ligt het aandeel van de **personeels-uitgaven** (lonen en sociale lasten) in de totale uitgaven tot 2014 tussen de 8% en 9%. Door de zesde staatshervorming is dit aandeel in 2015 en 2016 gedaald tot 7%. Ondanks de aanzienlijke uitbreiding van de bevoegdheden en de daarmee gepaard gaande middelen, is het personeelsbestand van de Vlaamse overheid niet in dezelfde mate uitgebreid, wat de daling van dit aandeel verklaart.

De **loonkost per gewerkt uur** maakt een onderscheid tussen de bruto en de netto VTE. Bij de bruto VTE wordt enkel de langdurige wijziging in het arbeidsregime zoals door loopbaanonderbreking en deeltijdse prestaties in rekening

1.87 Personeelsuitgaven Vlaamse overheid

Evolutie van het aandeel van de personeelsuitgaven in de totale uitgaven van de Vlaamse overheid, geconsolideerd, van 2010 tot 2016, in %.

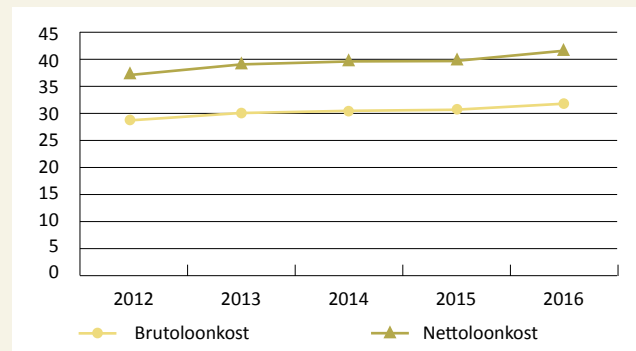
Bron: Departement FB, afdeling Financiële Diensten en Rapportering.

gebracht. Bij de netto VTE wordt bijkomend ook rekening gehouden met kortdurende afwezigheden, zoals ziekte, jaarlijks verlof en dergelijke. De loonkost per bruto gewerkt uur neemt licht toe met de jaren. Dit is vermoedelijk vooral te wijten aan de hogere verloning omwille van de toenemende anciënniteit. De loonkost per netto gewerkt uur stijgt nog iets meer, omdat daarbij ook rekening gehouden wordt met de toegenomen ziekteafwezigheden. Zo steeg het ziekteafwezigheidspercentage van 6,5% in 2012 tot 7,5% in 2016. Ook in de privésector stijgt het ziekteabsenteïsme van 5,9% in 2012 tot 7,3% in 2016.

De gemeenten en provincies hebben in verhouding tot hun totale uitgaven aanzienlijk hogere personeelsuitgaven (exploitatie-uitgaven bezoldigingen, sociale lasten en pensioenen, inclusief onderwijzend personeel) dan de Vlaamse overheid.

1.88 Loonkost per gewerkt uur

Gemiddelde budgetlast per VTE per gewerkt uur, netto* en bruto** VTE, van 2012 tot 2016 in euro en lopende prijzen.

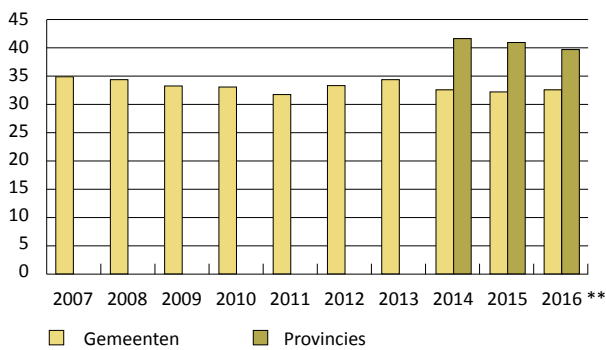
* Netto VTE geeft de werkelijk geleverde prestaties, daarbij wordt rekening gehouden met alle afwezigheden, ook de kortdurende zoals jaarlijkse vakantie, ziekte, ...

** Bruto VTE geeft het totaal te werken dagen waarvan enkel de onbeschikbare periodes (zoals loopbaanonderbreking) worden afgetrokken.

Bron: AgO – HR Technologie en Data.

1.89 Personeelsuitgaven gemeenten en provincies

Evolutie van het aandeel van de personeelsuitgaven in de totale uitgaven van de gemeenten en provincies*, naar type bestuur, van 2007 tot 2016, in %.

* De cijfers van de gemeente Haaltert werden niet meegerekend, aangezien deze gemeente voor 2014 geen geldige jaarrekening had ingediend.
Voor de provincies zijn via de BBC-databank slechts data beschikbaar vanaf 2014.
** Het cijfer voor 2016 is een extrapolatie.
Bron: Agentschap Binnenlands Bestuur.

Beide zijn moeilijk te vergelijken door de verschillende takenpakket en de daarmee samenhangende uitgavenstructuur. Voor de gemeenten bedraagt het aandeel van de personeelsuitgaven de jongste jaren 32% à 35%. Voor de provincies bedraagt het aandeel in 2016 zelfs 40%, zij het dat hier de personeelskosten de jongste jaren lijken af te nemen.

Outputzijde: de prestaties

Aan de outputzijde meten we de prestaties van de overheden. In de eerste plaats worden de investeringen onder de loep genomen. Daarna komen de uitgaven aan bod om af te sluiten met enkele efficiëntie-indicatoren. De uitgaven die worden gedaan in bepaalde beleidsdomeinen zijn natuurlijk maar een eerste inschatting van de prestaties van de overheid in deze. Details per beleidsdomein zijn te vinden in de afzonderlijke hoofdstukken verder in deze publicatie.

Investeringen

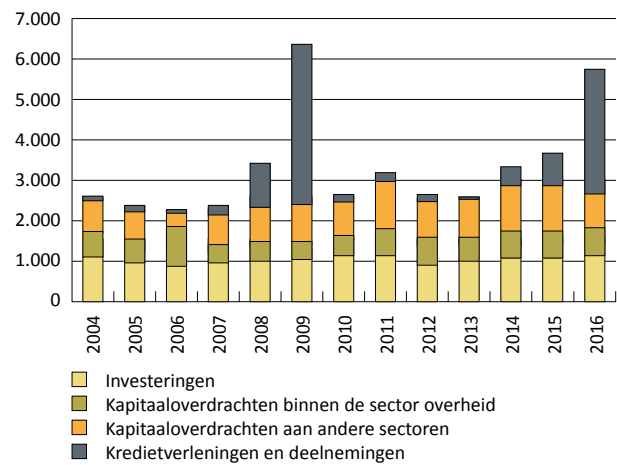
In deze sectie komen volgende zaken aan bod: de totale investeringen van de Vlaamse overheid en de gemeenten en provincies, het aandeel van de publieke investeringen in het bbp en ten slotte de totale investeringen per beleidsdomein.

Totale investeringen

De **investeringsuitgaven** worden hier in ruime zin opgevat: ze omvatten niet alleen de investeringen door de Vlaamse overheid zelf, maar ook de **kapitaaloverdrachten** (investeringsubsidies verstrekt door de Vlaamse overheid) alsook de **kredietverleningen en participaties (deelnemingen)**. Deze 3 subcategorieën zullen afzonderlijk worden weergegeven. Ook voor de gemeenten en provincies wordt een onderscheid tus-

1.90 Investerings Vlaamse overheid

Evolutie van de investeringsuitgaven naar hoofdgroepen (ESR-codes 2 digits), geconsolideerd, van 2004 tot 2016, in miljoen euro.

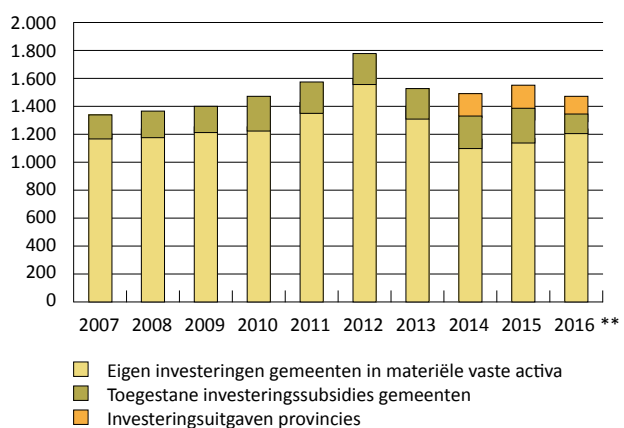
Bron: Departement FB, afdeling Financiële Diensten en Rapportering.

sen investeringen en investeringssubsidies gemaakt.

De Vlaamse investeringsuitgaven (in ruime zin) zijn goed voor 5,8 miljard euro in 2016 of 13% van de uitgaven, tegenover 9% in 2015. In 2016 bereiken de kredietverleningen en participaties een hoog niveau (7% van de uitgaven) doordat vanaf 2016 de uitvoeringsgegevens van de Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen en het Vlaams Woningfonds geïntegreerd zijn in de geconsolideerde gegevens van de Vlaamse overheid. Zonder die kredietverleningen en participaties maken de investerin-

1.91 Investerings gemeenten en provincies

Evolutie van de investeringsuitgaven*, naar subcategorie en type bestuur, van 2007 tot 2016, in miljoen euro.

* Voor de provincies zijn via de BBC-databank slechts data beschikbaar vanaf 2014.

De cijfers van de gemeente Haaltert werden niet meegerekend, aangezien deze gemeente voor 2015 geen geldige jaarrekening had ingediend.

** Het cijfer voor 2016 is een extrapolatie.

Bron: Agentschap Binnenlands Bestuur.

gen in 2016 6% van de uitgaven uit. De investeringen door de Vlaamse overheid zelf (zonder kapitaaloverdrachten) hebben een aandeel van 2,5% van de totale uitgaven en de kapitaaloverdrachten 3 %.

De investeringsuitgaven in materiële vaste activa (inclusief investeringssubsidies) van de gemeenten en provincies zijn in 2016 (extrapolatie) goed voor 1,5 miljard euro, wat een vijfde vormt van de publieke investeringen. Het aandeel in de totale uitgaven (13%) is dan ook vrijwel gelijk aan dat van de Vlaamse overheid.

Het leeuwendeel wordt hier gevormd door de eigen investeringen (12% van de totale uitgaven). De investeringssubsidies (1%) zijn dus veel minder belangrijk

In 2014 was een stijging tot 1,5 miljard vast te stellen. Dit niveau blijft, na een lichte stijging in 2015, in 2016 gehandhaafd..

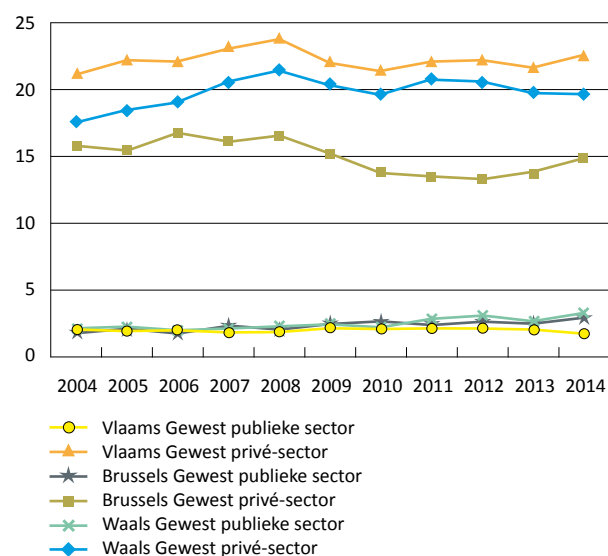
Privé- en publieke investeringen in % bbp

De publieke investeringen van alle overheden in het Vlaamse Gewest vormen slechts een beperkt deel van de totale investeringsmassa. In 2014 bedroeg dit aandeel niet meer dan 8%. Als aandeel van het bbp bedragen de **publieke investeringen** slechts 2%, tegenover 23% voor de **privé-investeringen**. Door de tijd zijn deze aandelen nauwelijks veranderd.

In de overige gewesten ligt het bbp-aandeel van de publieke investeringen (iets) hoger dan in het Vlaamse Gewest (3%). Het aandeel van de privé-investeringen ligt in de overige gewesten evenwel lager.

1.92 Investerings privé-publiek

Evolutie van het aandeel van de privé- en publieke investeringen, per gewest, van 2004 tot 2014, in % bbp.

Bron: HERMREG Federaal Planbureau.

Investerings per beleidsdomein

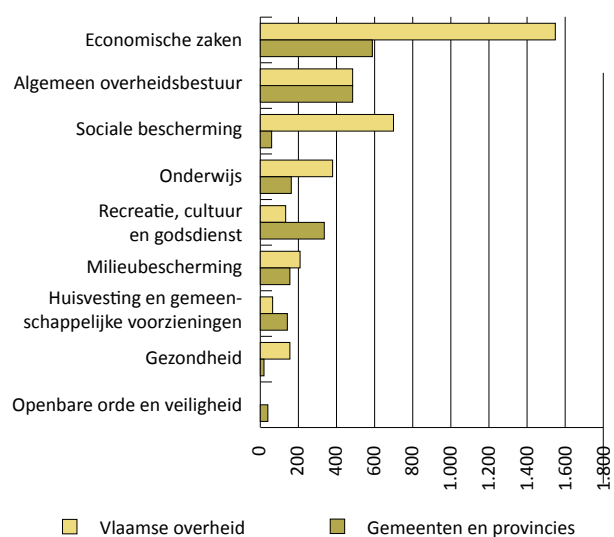
De gezamenlijke investeringen van de Vlaamse overheid zijn in 2015 sterk geconcentreerd op het beleidsdomein 'economische zaken', dat onder andere de investeringen in de wegeninfrastructuur inhoudt. Dit beleidsdomein neemt 42% van de totale investeringen voor zijn rekening voor een investeringsbedrag van 1,55 miljard euro. Op grote afstand volgen **investeringen in de beleidsdomeinen** 'sociale bescherming' (19%), 'algemeen overheidsbestuur' (13%) en 'onderwijs' (10%). De uitgaven die niet aan een bepaald beleidsdomein kunnen worden toegewezen zijn buiten beschouwing gelaten.

Bij de gemeenten en provincies zien we dat ook daar het beleidsdomein 'economische zaken' het grootst is, met 30% van de totale investeringen voor een investeringsbedrag van 0,6 miljard euro. Op grote afstand volgen investeringen in de beleidsdomeinen 'algemeen overheidsbestuur' (25%) en 'recreatie, cultuur en godsdienst' (17%).

Belangrijk is hierbij op te merken dat de uitgaven van het Vlaamse niveau en die van de gemeenten en provincies niet eenvoudig kunnen worden opgeteld. Het Vlaamse niveau keert immers een hoog bedrag aan subsidies uit aan de lokale besturen. Deze bedragen worden vervolgens ook door deze laatste overheden uitgegeven, zodat de betreffende uitgavenstromen dubbel zouden worden geteld wanneer de Vlaamse en lokale uitgaven worden gesommeerd. Deze stromen bedroegen in 2015 circa 200 miljoen euro (wat de investeringen betreft).

1.93 Investerings per beleidsdomein

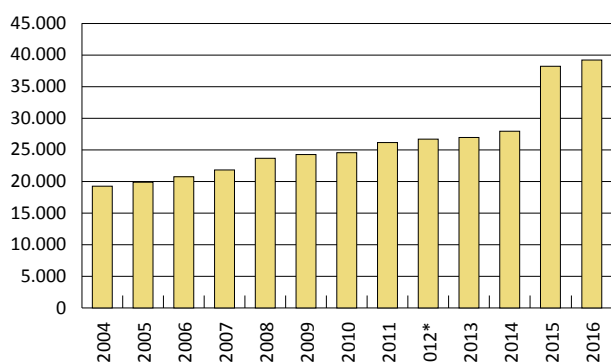
*Investerings van Vlaamse overheid, gemeenten en provincies *, per COFOG-beleidsdomein, in 2015, in miljoen euro.*

* Niet verdeelde uitgaven worden buiten beschouwing gelaten; exclusief de kredietverleningen door VMSW en VWF want in 2015 nog niet geïntegreerd in de geconsolideerde gegevens van de Vlaamse overheid.
Bron: Departement FB, afdeling Financiële Diensten en Rapportering, Agentschap Binnenlands Bestuur.

1.94 Uitgaven Vlaamse overheid

Evolutie van de uitgaven Vlaamse overheid, geconsolideerd, van 2004 tot 2016, in miljoen euro.

* Exclusief overflow ten gevolge van gewijzigde aanrekeningsregels Rekendecreet.

Bron: Departement FB, afdeling Financiële Diensten en Rapportering.

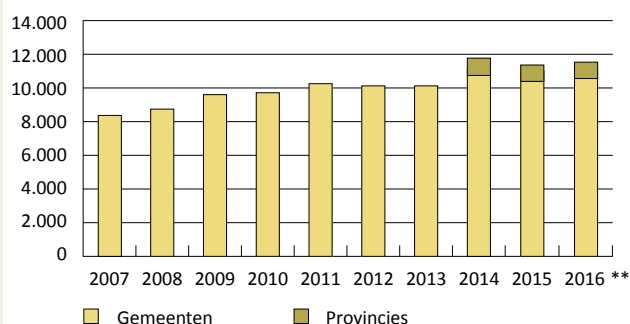
Een andere kanttekening betreft de hier weergegeven Vlaamse uitgaven. Zij zijn de som van de uitgaven van de Vlaamse ministeries, de Vlaamse overheidsagentschappen met rechtspersoonlijkheid en de diensten afzonderlijk beheer. Tussen deze entiteiten bestaan eveneens interne financieringsstromen die hier niet zijn uitgezuiverd, zodat ook hier dubbeltellingen kunnen voorkomen.

Uitgaven

Volgende aspecten komen aan bod: de totale uitgaven van de Vlaamse overheid en de gemeenten en provincies, de uitgaven naar type, de totale uitgaven per beleidsdomein en de begrotingstransparantie.

1.95 Uitgaven gemeenten en provincies

Evolutie van de exploitatie- en investeringsuitgaven van gemeenten en provincies*, naar type bestuur, van 2007 tot 2016, in miljoen euro.

* Voor de provincies zijn via de BBC-databank slechts data beschikbaar vanaf 2014.

De cijfers van de gemeente Haaltert werden niet meegerekend, aangezien deze gemeente voor 2015 geen geldige jaarrekening had ingediend.

** Het cijfer voor 2016 is een extrapolatie.

Bron: Agentschap Binnenlands Bestuur.

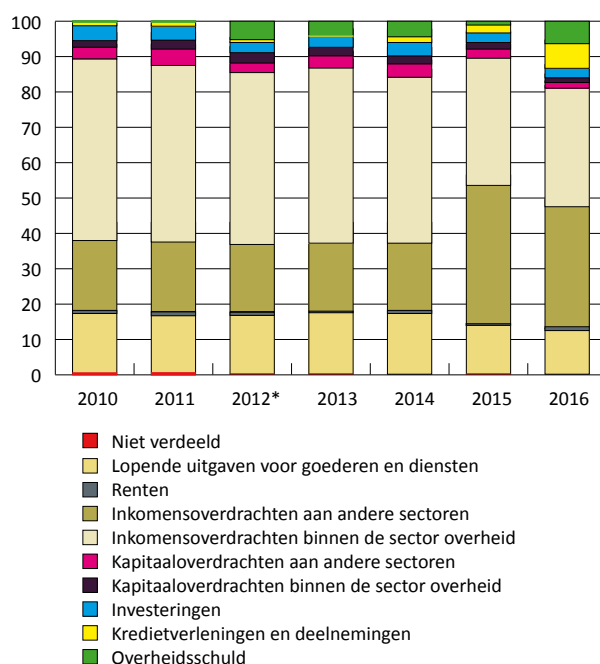
Totale uitgaven

De stijging van de **uitgaven** van de Vlaamse overheid in 2015 heeft alles te maken met de nieuwe bevoegdheden ingevolge de zesde staatshervorming. De totale ESR-uitgaven nemen in 2016 toe met 3%, na een stijging met 36% in 2015. De uitgaven bedragen in 2016 39,2 miljard euro. Er kwamen bevoegdheden over op het vlak van arbeidsmarkt (onder andere controle op werklozen, PWA's, dienstencheques), gezinsbijslag (onder andere kinderbijslag), gezondheidszorg (onder andere oudereninstellingen, ziekenhuizen), justitie (justitiehuisen, jeugdgevangenen, deel van het vervolgingsbeleid), verkeer (onder andere technische keuring, rijtscholen, binnenscheepvaart) en van andere domeinen (landbouw, rampenfonds, huurwetgeving, ...). In 2016 stijgen de overheidsuitgaven ten opzichte van 2015 voornamelijk doordat vanaf 2016 de uitvoeringsgegevens van de Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen en het Vlaams Woningfonds geïntegreerd zijn in de geconsolideerde gegevens van de Vlaamse overheid.

De exploitatie- en investeringsuitgaven van de Vlaamse gemeenten en provincies bedraagt in 2016 (schatting door extrapolatie) circa 11,5 miljard, waarvan 10,5 miljard voor rekening van de gemeenten en 1 miljard van de provincies. De exploitatie- en investeringsuitgaven van de gemeenten stijgen in 2016 met circa 2%, na een teruggang van 3,5% het jaar voordien. Bij de provincies is in 2016 een daling met circa 7% vast te stellen.

1.96 Uitgaven naar type

Evolutie van de uitgaven van de Vlaamse overheid naar hoofdgroepen (ESR-codes 2 digits), geconsolideerd, van 2010 tot 2016, in % van de totale uitgaven*.

* Exclusief overflow ten gevolge van gewijzigde aanrekeningsregels Rekendecreet.

Bron: Departement FB, afdeling Financiële Diensten en Rapportering.

Uitgaven naar type

In deze sectie worden de uitgaven van de Vlaamse overheid opgesplitst naar de aard van de ontvangers ervan. Naast het eigen apparaat worden de overdrachten naar andere overheden en de overdrachten naar andere sectoren (gezinnen, bedrijven en buitenland) onderscheiden. Daarnaast passeren ook de participaties, renten (interessen en huurgelden) en schuldaflossingen de revue.

De zesde staatshervorming zorgt ervoor dat de grootste verschuiving gaat in de richting van de inkomensoverdrachten aan andere sectoren, vooral gezinnen in de vorm van gezins- en kinderbijslag. Dit type van uitgaven steeg met 173% in 2015 (-1% in 2016) en bereikt in 2016 15,4 miljard euro. Het aandeel in de totale uitgaven klimt van 19% in 2014 tot 34% in 2016, zodat het nu de grootste uitgavenpost vormt. Andere belangrijke verschuivingen in relatieve termen vormen de 275%-toename van kredietverleningen en participaties en de toename van schuldaflossingen (overheidsschuld) met 514%. Zoals reeds hierboven aangehaald, heeft die laatste toename te maken met de afbetaling van schulden aangegaan voor de financiering van de KBC-steun in 2009.

De grootste categorie – net na de inkomensoverdrachten aan andere sectoren – vormt in 2016 'inkomensoverdrachten binnen de sector overheid', goed voor exact een derde van de uitgaven. De subsidies uit het Gemeente- en Stedenfonds die een jaarlijkse groeivoet hebben van 3,5%, vormen de hoofdmoot van de overdrachten aan andere overheden. De derde categorie is de 'lopende uitgaven voor goederen en diensten' of de lopende uitgaven binnen de Vlaamse overheid zelf. Zij neemt 12% van de uitgaven voor haar rekening. De totaliteit van de lopende uitgaven maakt zo 81% van de uitgaven uit. De investeringsuitgaven zijn zoals hierboven reeds gesteld goed voor 13%. De overheidsschuld staat voor 6% van de uitgaven.

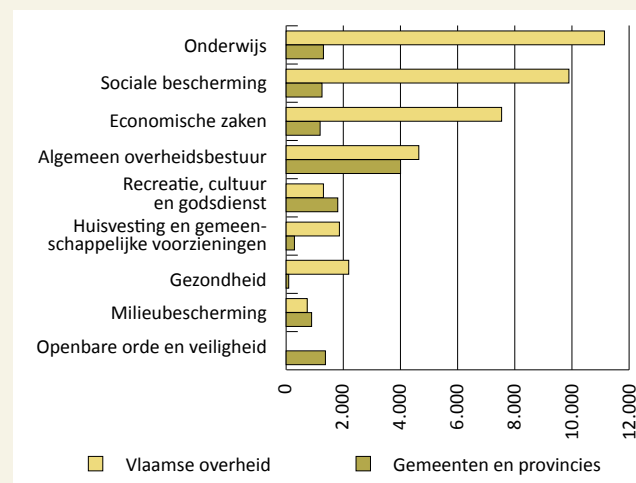
Uitgaven per beleidsdomein

Onderwijs neemt in 2015 binnen de uitgaven van de Vlaamse overheid de eerste plaats in. Dit beleidsdomein neemt 28% van de totale uitgaven voor zijn rekening met een bedrag van 11,1 miljard euro. De tweede en derde plaats worden bekleed door de beleidsdomeinen 'sociale bescherming' met 25% en 'economische zaken' (inclusief infrastructuuruitgaven) met 19%. De uitgaven die niet aan een bepaald beleidsdomein kunnen worden toegewezen zijn buiten beschouwing gelaten. Meer gedetailleerde data over de outputs en prestaties van de beleidsdomeinen zijn terug te vinden in de desbetreffende VRIND-hoofdstukken. In vergelijking met de periode voor het inwerkingtreden van de zesde staatshervorming in 2015 valt vooral het verminderd (relatief) belang van 'onderwijs' op (37% in 2014) en het toegenomen gewicht van 'sociale bescherming' (17% in 2014), vooral door de overheveling van de kinderbijslag naar het regionale niveau.

Bij de gemeenten en provincies wordt in 2015 33% van de uitgaven ingenomen door het beleidsdomein 'algemeen overheidsbestuur', gevolgd door 'recreatie, cultuur en godsdienst' (15%) en 'openbare orde en veiligheid' (11%).

1.97 Uitgaven per beleidsdomein

Uitgaven per COFOG-beleidsdomein, geconsolideerd, naar type bestuur, in 2015, in miljoen euro.*

* Niet verdeelde uitgaven worden buiten beschouwing gelaten.

Bron: Departement FB, afdeling Financiële Diensten en Rapportering, Agent-schap Binnenlands Bestuur.

Belangrijk is hierbij op te merken dat de uitgaven van het Vlaamse niveau en die van de gemeenten en provincies niet eenvoudig kunnen worden opgeteld. Het Vlaamse niveau keert immers een hoog bedrag aan subsidies uit aan de lokale besturen. Deze bedragen worden vervolgens ook door deze laatste overheden uitgegeven, zodat de betreffende uitgavenstromen dubbel zouden worden geteld wanneer de Vlaamse en lokale uitgaven worden gesommeerd. Deze stromen bedroegen in 2015 circa 4,6 miljard euro.

Begrotingstransparantie Vlaamse overheid

De Vlaamse overheid wil bij het toekennen van financiële middelen een duidelijker zicht krijgen op de outputs of prestaties (performance) die de begrotingsmiddelen tot stand brengen. De output van de overheid is het geheel van de geleverde diensten. De doelstelling is de efficiëntie te verhogen overeenkomstig het Pact 2020.

De vorderingen inzake **prestatiegericht begroten** worden gemeten aan de hand van de scores op een internationaal aanvaarde vragenlijst van de OESO (versie 2011). Deze evalu-

1.98 Prestatiegericht begroten: evolutie

Evolutie van de scores voor Vlaamse overheid op basis van de OESO-vragenlijst, van 2011 tot 2014, in %.

	Score
Begrotingsopmaak 2011	17,7
Begrotingsopmaak 2012	20,3
Begrotingsopmaak 2013	22,2
Begrotingsopmaak 2014	22,2

Bron: Departement FB, januari 2014.

1.99 Prestatiegericht begroten: benchmark

Scores voor België en de buurlanden op basis van de OESO-vragenlijst, in 2011, in %.

	Score
België	9
Duitsland	23
Frankrijk	38
Verenigd Koninkrijk	54
Nederland	57

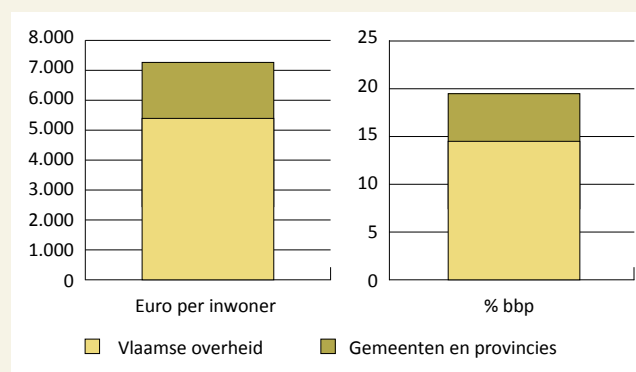
Bron: OESO, bewerking Departement FB, januari 2011.

eert de gebruikte soorten performance-informatie, het proces inzake het stellen van prestatiedoelstellingen, de opvolging ervan en de mate waarin deze informatie wordt benut tijdens het begrotingsproces. Vlaanderen heeft een vertaling gemaakt van de vragenlijst naar de Vlaamse context, zodat deze gebruikt kon worden voor het toekennen van een score aan de pact 2020-indicator voor de begrotingsopmaak 2011. Die meting had een score van 17,7% en vormt de nulmeting voor die indicator. Sindsdien is er jaarlijks een score voor het prestatiegericht begroten binnen de Vlaamse overheid toegekend, en dit tot en met 2014.

Gelet op het feit dat er begin 2015 een nieuw traject rond prestatiebegroting werd opgestart, werd er beslist om pas een volgende meting uit te voeren na afronding van dit traject. In 2014 haalt Vlaanderen een score van 22% op een schaal van 0% tot 100%. Vlaanderen doet het daarmee beter dan België (9%), maar minder goed dan de buurlanden (23% voor Duitsland tot 57% voor Nederland). Finland heeft binnen de OESO-landen de beste score met 58% (2011).

1.100 Uitgaven per inwoner en in % bbp

Uitgaven, geconsolideerd, naar type bestuur, in 2015, in euro per inwoner en in % bbp Vlaams Gewest.

Bron: Departement FB, afdeling Financiële Diensten en Rapportering, Agentschap Binnenlands Bestuur, Hermreg-Federaal Planbureau, Algemene Directie Statistiek.

Uitgaven per inwoner en in % bbp

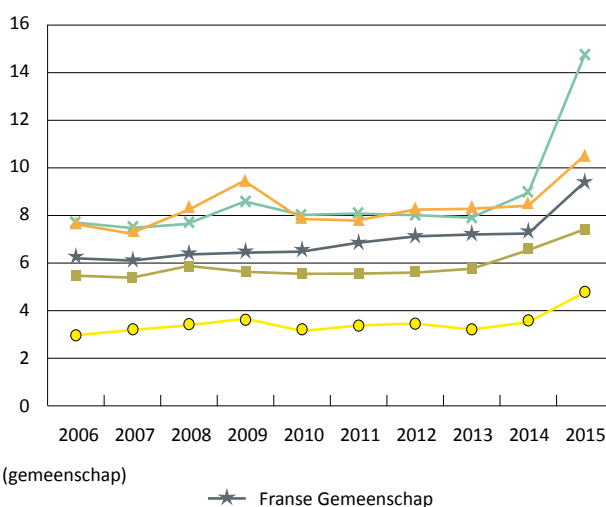
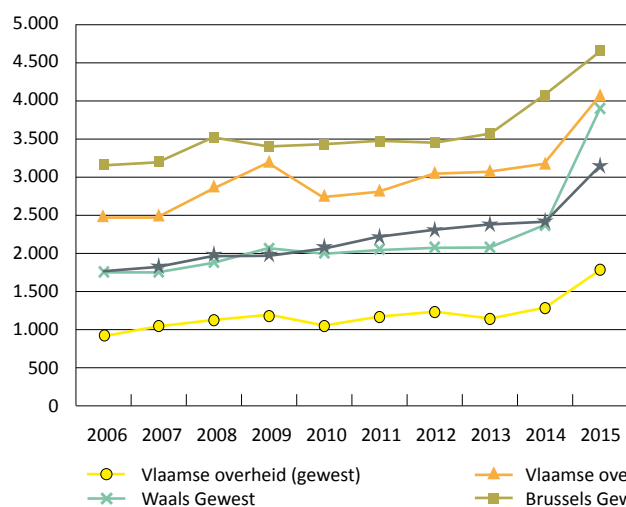
De geconsolideerde uitgaven van de Vlaamse overheid, gemeenten en provincies beliepen in 2015 7.300 euro per inwoner van het Vlaamse Gewest. Hiervan komt 5.400 euro of drie kwart voor rekening van de Vlaamse overheid en de resterende 1.900 euro of een kwart voor rekening van de gemeenten en provincies.

Uitgedrukt in aandeel van het bruto binnenlands product (bbp) van het Vlaamse Gewest, bedroegen de geconsolideerde uitgaven van de Vlaamse overheid, gemeenten en provincies 19,5%, waarvan opnieuw drie kwart voor rekening van de

1.101 Uitgaven deelstaten (Pact 2020)

Evolutie van de geconsolideerde uitgaven, naar deelstaat, van 2006 tot 2015, in euro per inwoner (links) en % bbp* (rechts).

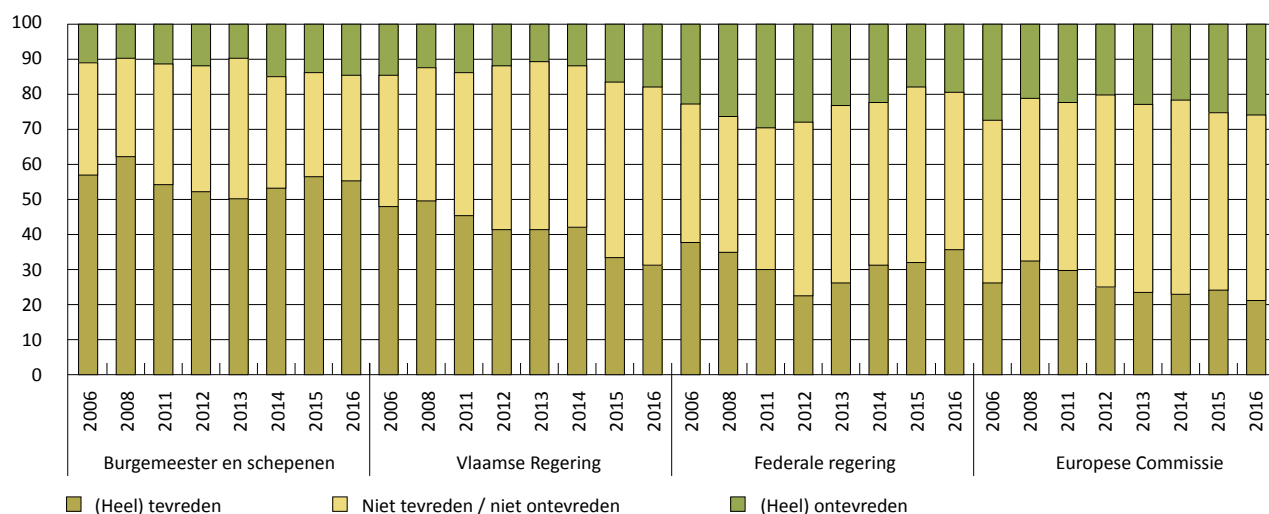

* 30% van de bevolking en van het bbp van het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest is versleuteld naar de Vlaamse Gemeenschap en 70% naar de Franse Gemeenschap, conform de Brusselnorm.

Bron: FOD Budget.

1.102 Tevredenheid beleid

Evolutie van de tevredenheid over het gevoerde beleid op verschillende overheidsniveaus, van 2006 tot 2016, in %.

Bron: SCV-survey.

Vlaamse overheid en een kwart voor rekening van de gemeenten en provincies.

Een vergelijking met de uitgaven van de andere deelstaten is een onderdeel van het Pact 2020 van de Vlaamse overheid. De benchmark met de andere deelstaten leert ons dat de Vlaamse overheid wat gemeenschapsbevoegdheden betreft (4.100 euro per inwoner of 10,6% bbp) in 2015 duidelijk meer uitgeeft dan de Franse Gemeenschap (3.150 euro per inwoner of 9,4% bbp). De gewestuitgaven van de Vlaamse overheid daarentegen (1.800 euro per inwoner of 4,8% bbp) liggen duidelijk onder die van het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest en die van het Waalse Gewest.

De overheid en zijn burgers

De Vlaamse overheid zet in op de efficiëntie, effectiviteit, kwaliteit, integriteit en klantgerichtheid van haar dienstverlening en een heldere, toegankelijke communicatie. Volgende waarden staan daarbij centraal: wendbaarheid, betrouwbaarheid en integriteit, transparantie en openheid, daadkracht en effectiviteit, efficiëntie en klantgerichtheid. De Vlaamse Regering wil met haar beleid vertrouwen winnen en meer vertrouwen geven aan de verschillende belanghebbenden.

In wat volgt komen 3 aspecten aan bod: een eerste reeks indicatoren hebben betrekking op diverse tevredenheidsaspecten, een tweede reeks belicht de contacten tussen de overheid en de burger en een derde luik slaat op het vertrouwen in instellingen en de overheid.

Bij de beoordeling van de resultaten is het belangrijk rekening te houden met de vaststelling dat burgers weinig onderscheid maken tussen de verschillende overheidsniveaus en de kennis van de bevoegdheidsverdeling eerder beperkt is. Doorgaans hebben ze wel een mening over hoe ze het optreden van

overheden in het algemeen percipiëren. In de mate dat daarbij de focus op Vlaamse bevoegdheden wordt gelegd, geeft dit wel een appreciatie van de Vlaamse overheid weer. De resultaten die hier worden voorgesteld zijn gebaseerd op survey-onderzoek zowel op Vlaams (SCV-survey) als Europees niveau (Eurobarometer). Voor meer toelichting over beide surveys: zie de bijlage achteraan deze editie. Om meer specifiek de appreciatie van de Vlaamse overheid door de lokale besturen en burgers te meten, is een tevredenheidsbarometer opgezet. Een korte toelichting over deze bevraging is ook in de bijlage toegevoegd.

Tevredenheid

Hieronder komen een reeks indicatoren aan bod die betrekking hebben op diverse tevredenheidsaspecten zoals de tevredenheid over het gevoerde beleid, de werking van de democratie, de tevredenheid over overheidsvoorzieningen en de werking van de Vlaamse administratie.

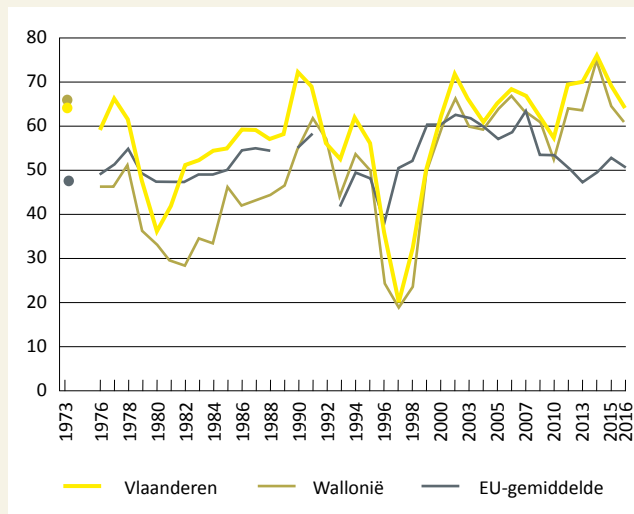
Tevredenheid met het overheidsbeleid

De tevredenheid van de burgers met het beleid loopt doorgaans samen met het overheidsniveau: hoe dichter bij de burger, hoe hoger de tevredenheid en hoe meer mensen zich duidelijk uitspreken. De jongste cijfers wijzen echter op een mogelijke kentering.

In 2016 is een ruime meerderheid van de bevolking tevreden over het beleid dat de burgemeester en het college van zijn stad of gemeente voert. 15% is niet tevreden. De gemiddelde tevredenheid ligt het hoogst in plattelandsgemeenten (64%) en het laagst in de grootsteden (41%). Het aandeel ontevredenen loopt in de grootsteden op tot 1 op de 5. De tevredenheid over het lokale overheidsbeleid is de jongste jaren vrij stabiel.

1.103 Werking democratie

Evolutie van de tevredenheid met de werking van de democratie in eigen land, van 1973 tot 2016, in %.

Bron: Eurobarometer.

In tegenstelling tot de lokale en federale overheden neemt de tevredenheid over het beleid van de Vlaamse Regering eerder af. Minder dan een derde van de bevolking is in de lente van 2016 tevreden, 18% is ontevreden. De tevredenheid ligt lager bij mensen tussen 25 en 45 jaar. De tevredenheid over de federale premier en zijn regering (35%) ligt ondertussen iets hoger als deze over de Vlaamse Regering. Een vijfde is ontevreden.

De tevredenheid over het beleid van de Europese Commissie is ondertussen teruggevallen tot een vijfde van de bevolking, met een kwart uitgesproken ontevredenen. Zowel over de Vlaamse als de Europese overheid spreekt de helft van de bevolking zich niet duidelijk uit, bij de federale overheid is dit iets minder (45%).

Tevredenheid werking democratie

In de lente van 2016 is bijna 65% van de Vlamingen tevreden over de werking van de democratie in eigen land. Dit is lager dan de piekscore in 2014 maar beduidend boven het Europese gemiddelde (50%). Er zijn nog iets hogere scores in de Scandinavische landen (Denemarken 88%, Zweden 80%, Finland 77%), Nederland (78%), Luxemburg (87%) en Ierland (70%). In Oost- en Zuid-Europa - op Polen en Malta na - is minder dan de helft van de inwoners tevreden over de werking van de democratie in eigen land.

57% van de Vlamingen is tevreden over de werking van de democratie in de Europese Unie. In Ierland, Denemarken, Litouwen, Luxemburg en Letland ligt deze score iets hoger. Gemiddeld scoort de Europese Unie 42%. In 17 landen, waaronder alle grote lidstaten, is in het voorjaar 2016 minder dan de helft van de bevolking tevreden.

1.104 Tevredenheid Vlaamse administratie

Tabel Evolutie van de tevredenheid van lokale besturen en burgers over de administraties op verschillende overheids-niveaus, tussen 2011 en 2016, gemiddelde score van 0 (heel ontevreden) tot 10 (zeer tevreden).

	Lokale besturen			Burgers		
	2011	2014	2016	2011	2013	2016
Vlaamse administratie	6,2	6,2	6,4	6,1	6,2	6,1
Gemeentelijke administratie	6,9	6,9	7,3	6,8	6,7	6,8
OCMW-administratie	7,3	7,2	7,5	6,6	6,1	6,3
Provinciale administratie	6,3	6,1	6,6	5,8	5,9	6
Nationale/federale administratie	5,4	5,4	5,8	5,5	5,7	5,6

Bron: Tevredenheidsbarometer lokale besturen en burgers.

Tevredenheid over de Vlaamse administratie

De algemene tevredenheid van de lokale besturen over de werking van de Vlaamse administratie schommelt rond 6,5 op een schaal van 0 tot 10. Bij de lokale besturen speelt ook het nabijheidsprincipe. Zij zijn het meest tevreden over de gemeentelijke en OCMW administraties dan volgen de provinciale en de Vlaamse administratie. Het minst tevreden is men over de federale administratie. Ten opzichte van vorige metingen gaat de tevredenheid er over de ganse lijn op vooruit. Hoogste tevredenheidsscores zijn er - op de provinciale administratie na - in de grootsteden. Dit in tegenstelling tot de centrumsteden waar de provinciale administratie iets beter scoort en men het meest tevreden is over de federale administratie.

Gemiddeld zijn de burgers iets minder tevreden over de Vlaamse administratie (6,1 op 10) dan de lokale overheden. De Vlaamse administratie scoort wel beter dan de federale administratie (5,6 op 10) maar heel wat lager dan de gemeentelijke administratie (6,8 op 10) of het OCMW (6,3 op 10). Terwijl de tevredenheid van de burgers er voor de lokale administraties op vooruit gaat, is deze voor de federale en Vlaamse administratie gedaald ten opzichte van de vorige meting in 2013.

Tevredenheid voorzieningen

De tevredenheid met voorzieningen is gebaseerd op een module in de SCV-survey waarbij een reeks van 15 voorzieningen, die minstens deels ook tot de Vlaamse bevoegdheden behoren, aan de respondenten worden voorgelegd. De tevredenheid over deze publieke voorzieningen loopt ver uit elkaar. 80% en meer is tevreden over de voorzieningen voor huisvuil, gezondheid, cultuur en sport. Hier zijn er amper mensen ontevreden. 3 op de 4 is tevreden over openbaar groen en onderwijs. Meer dan de helft van de bevolking uit zijn tevredenheid over kinderopvang, jongeren- en bejaardenvoorzieningen. Alle andere voorzieningen scoren gemiddeld onder de helft. Bij deze voorzieningen stijgen ook de aandelen ontevredenen. Over de staat van de voet-, fietspaden en wegen loopt dit op tot meer dan 40% ontevredenen.

1.105 Tevredenheid met openbare voorzieningen

Evolutie van de tevredenheid van de bevolking met openbare voorzieningen, van 2007 tot 2016, in %.

Voorziening	2007		2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016	
	NT	T	NT	T	NT	T	NT	T	NT	T	NT	T	NT	T	NT	T
Huisvuilvoorzieningen	9	82	5	85	4	88	5	89	3	91	5	87	7	86	5	89
Gezondheidsvoorzieningen	7	78	7	72	4	84	5	79	5	78	5	80	6	79	5	84
Culturele voorzieningen	3	83	3	79	3	84	2	84	2	85	4	81	4	82	3	84
Sportvoorzieningen	6	75	5	71	3	78	4	79	4	79	4	79	3	77	4	80
Openbaar groen	8	76	7	72	4	81	7	79	4	83	6	78	7	78	8	77
Onderwijs	7	78	7	73	4	82	5	81	7	75	7	75	10	71	9	75
Jongerenvoorzieningen	11	58	11	52	10	58	11	57	10	59	11	56	9	56	8	59
Bejaardenvoorzieningen	20	51	16	51	7	64	11	59	11	61	12	55	19	49	14	57
Kinderopvang	14	50	11	49	7	60	9	56	9	55	9	56	9	46	8	53
Openbaar vervoer	16	62	19	54	14	62	16	57	16	57	16	57	25	46	22	48
Begeleiding werklozen	23	41	25	31	22	34	26	32	22	32	31	27	30	25	23	32
Staat fiets- en voetpaden	39	38	46	28	40	33	32	42	29	45	31	44	41	34	44	32
Staat wegen	30	42	56	17	30	45	35	36	34	38	31	40	41	32	43	29
Opvang en begeleiding armen	35	26	37	20	30	26	35	22	25	29	33	24	35	22	31	27
Opvang en begeleiding vreemdelingen	28	27	33	20	27	25	32	23	21	27	28	25	22	24	23	26
Tevredenheidsindex (1-5)*	3,46		3,35		3,52		3,47		3,5		3,46		3,4		3,45	

NT: (helemaal) niet tevreden; T: (helemaal) tevreden.

* Tevredenheidsindex: gemiddelde score (op een schaal van 1 tot 5) op de verschillende voorzieningen (hoe hoger, hoe meer tevreden).

Bron: SCV-survey.

Laagste tevredenheidsscores zijn er voor de opvang en begeleiding van armen, sociaal zwakkeren en vreemdelingen. Over deze opvang en begeleiding – mogelijk door gebrek aan contact met deze diensten – spreekt bijna de helft van de Vlamingen zich niet duidelijk uit. Er doen zich geen grote appreciatieverschillen voor tussen mannen en vrouwen en ook het opleidingsniveau zorgt voor weinig verschillen. Het meest kritisch is men op actieve leeftijd en dan vooral tussen 25 en 35 jaar. De jongste (<25 jaar) en oudste leeftijdsgroepen (65-plussers) reageren iets milder. Laagste scores zijn er in de grootsteden.

Ten opzichte van 2015 is de tevredenheid over heel wat voorzieningen iets toegenomen.

In de tevredenheidsbarometer voor burgers wordt specifiek gepolst naar de tevredenheid met de dienstverlening van enkele Vlaamse overheidsdiensten. Ook hier zijn er lage scores voor de staat van de gewestwegen, de fiets- en de voetpaden. De tevredenheid is de jongste jaren nog verder gedaald. De tevredenheid over de bescherming van groen en het openbaar vervoer is er de jongste jaren ook op achteruit gegaan, deze over de kinderopvang is daarentegen toegenomen. Hoogste scores zijn er voor de bescherming van het erfgoed en de waterzuivering.

Toezicht

Het bestuurlijke toezicht van de Vlaamse overheid krijgt van de lokale besturen een score van 7 op 10. Reeds jaren levert de Vlaamse overheid inspanningen om de planverplichtingen van de lokale besturen te verlagen. In 2011 gaf 70% van de

1.106 Tevredenheid Vlaamse overheidsdiensten

Evolutie van de tevredenheid van burgers over enkele Vlaamse overheidsdiensten, in 2011, 2013 en 2016, score van 1 tot 5.

	2011	2013	2016
Begeleiding van werkzoekenden (VDAB)	3,39	3,27	3,18
Het openbaar vervoer met tram en bus (De Lijn)	3,41	3,32	3,12
Staat van fiets- en voetpaden	2,62	2,72	2,48
Staat van de gewestwegen	2,62	2,83	2,71
Zuivering van afvalwater	3,51	3,56	3,57
Bescherming van het culturele erfgoed, bijvoorbeeld monumenten, kunstwerken en landschappen	3,58	3,62	3,62
Bescherming van het groen	3,49	3,46	3,28
Toezicht op de kinderopvang	3,4	3,35	3,49
Kwaliteitsbewaking van het onderwijs in Vlaanderen	3,4	3,43	3,37

Bron: Tevredenheidsbarometer burgers.

1.107 Lokale besturen en Vlaamse dienstverlening

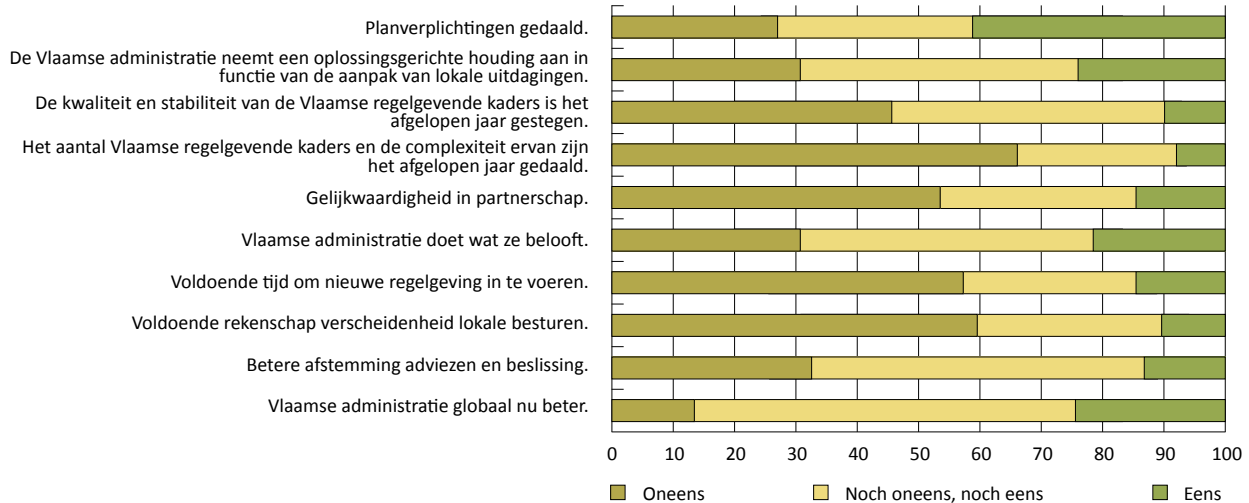
Evolutie van de algemene tevredenheid van lokale besturen met subsidies, vergunningen en uitoefening van het bestuurlijke toezicht, in 2011, 2014 en 2016, score van 0 tot 10.

	2011	2014	2016
Subsidies	5,9	5,8	6,1
Vergunningen	5,7	6,1	6,4
Uitoefening bestuurlijk toezicht	6,5	6,6	6,9

Bron: Tevredenheidsbarometer lokale besturen.

1.108 Relatie Vlaamse administratie en lokaal bestuur

Tevredenheid met diverse aspecten van de relatie tussen lokaal bestuur en Vlaamse administratie, in 2016, in %.

Bron: Tevredenheidsbarometer lokale besturen 2016.

gemeenten en steden aan daar nog weinig van te hebben ondervonden. In 2016 geven 4 op de 10 gemeenten aan dat er duidelijk vooruitgang is geboekt, nog een kwart is het daar niet mee eens.

Deze relatief betere scores op de globale tevredenheid worden niet bevestigd wanneer een aantal stellingen over het functioneren van de Vlaamse overheid worden voorgelegd. Alhoewel ook hier een globale verbetering wordt aangegeven, is er nog heel wat verbetering mogelijk volgens de lokale besturen. Het is wel zo dat meer lokale besturen vinden dat de planlastverplichtingen gedaald zijn. Toch vindt 2 op de 3 lokale besturen dat het aantal regelgevende kaders en de complexiteit ervan niet is gedaald. Meer dan de helft is van oordeel dat lokale besturen te weinig tijd krijgen om nieuwe regelgeving in te voeren. Daarbij wordt volgens hen onvoldoende rekening gehouden met de verscheidenheid aan lokale besturen. Toch geeft een kwart aan dat de Vlaamse administratie het vandaag beter doet. Een kleine minderheid is daar niet van overtuigd. In 2014 was dit nog een kwart van de gemeenten.

Contacten tussen de overheid en de burger

Hieronder worden de contacten tussen overheid en burgers besproken: Hoe klantvriendelijk is de overheid, hoe verloopt de informatieverstrekking, welke zijn de meest voorkomende klachten en in welke mate is men mee op de digitale snelweg?

Klantvriendelijkheid en informatieverstrekking overheid

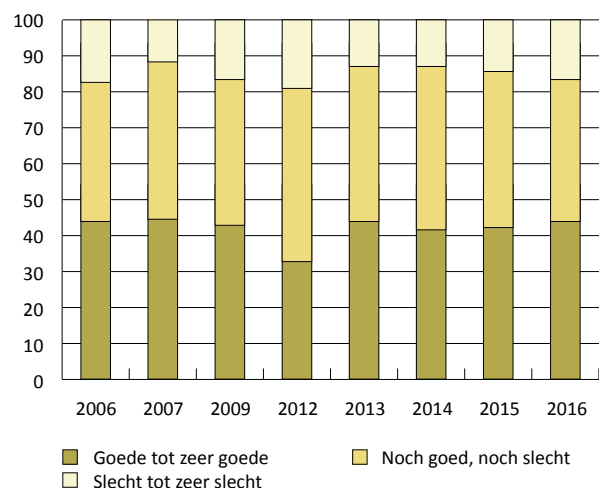
Gevraagd naar de klantvriendelijkheid van de overheid in het algemeen, antwoordt meer dan 4 op de 10 Vlamingen dat ze daarvan een goede tot zeer goede indruk hebben. Eenzelfde

aandeel spreekt zich niet duidelijk uit en 17% heeft een slechte tot zeer slechte indruk. Het oordeel over de klantvriendelijkheid is de jongste jaren nauwelijks gewijzigd.

44% van de Vlamingen is van oordeel dat de overheid correcte, betrouwbare en nuttige informatie verstrekt. Voor bijna 40% wordt er echter te weinig informatie gegeven, zeker over genomen beslissingen. Iets minder dan de helft van de bevolking vindt de overheidsinformatie te ingewikkeld, voor meer dan 1 op de 3 is de informatie ook moeilijk te vinden.

1.109 Klantvriendelijkheid

Evolutie van de indruk over de klantvriendelijkheid van overheidsdiensten, van 2006 tot 2016, in %.

Bron: SCV-survey.

1.110 Informatieverstrekking burgers

Evolutie van de tevredenheid over de informatieverstrekking door de overheid, van 2009 tot 2016, in %.

	2009	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Stellingen	Eens	Eens	Eens	Eens	Eens	Eens	Oneens	Eens
Overheid geeft correcte betrouwbare informatie.	42	31	36	43	46	48	22	44
Overheid geeft veel te weinig informatie.	44	50	46	43	44	46	29	39
Overheid voldoende info over beslissingen.	23	20	22	23	26	23	38	27
Meest info overheid te ingewikkeld om te begrijpen.	59	59	58	55	51	59	24	48
Overheid geeft nuttige informatie.	42	34	36	42	44	42	15	45
Info overheid moeilijk te vinden.	37	44	40	39	35	39	33	36

Bron: SCV-survey.

Globaal genomen is de tevredenheid over de informatieverstrekking er de voorbije jaren lichtjes op vooruit gegaan. Zo vinden minder mensen dat er te weinig informatie wordt gegeven. Er blijven wel nog duidelijke pijnpunten. Vooral lager geschoolden en ouderen vinden moeilijk hun weg, begrijpen de informatie niet altijd en zijn over het algemeen minder tevreden.

Informatieverstrekking en imago Vlaamse administratie

De tevredenheidsbarometers laten toe de tevredenheid van de lokale besturen en de burgers ten opzichte van de Vlaamse administratie in beeld te brengen. De lokale besturen zijn doorgaans tevreden (84%) over de correctheid van de informatie die ze van de Vlaamse overheid ontvangen. Een goede 60% vindt dat er voldoende en nuttige informatie wordt verschaft en de helft vindt dat de informatie vlot te vinden en duidelijk is. Aan de tijdigheid van de informatie schort er volgens de gemeentebesturen wel wat. Nog een derde is daarover tevreden. Meer dan de helft vindt dat de Vlaamse overheid geen informatie op maat geeft, voor een vijfde is dit wel in orde. Op de tevredenheid over de informatie op maat na, is er over de ganse lijn een toename van de tevredenheid over de verstrekte informatie.

De burgers zijn iets minder tevreden dan de gemeentebesturen over de informatieverstrekking door de Vlaamse administratie. Ook zij vinden dat er nog iets te weinig informatie op maat wordt verstrekt en dat deze vlotter zou moeten te vinden zijn. Het zou voor velen ook tijdiger mogen. De correctheid scoort van de bevraagde kenmerken het hoogst. Bij de burgers is er geen sprake van een globale toename van tevredenheid.

De tevredenheid over de Vlaamse administratie hangt deels samen met het imago van deze administratie bij de lokale besturen en de bevolking.

Van de voorgelegde kenmerken scoort betrouwbaarheid van de Vlaamse administratie bij de burgers het hoogst, gevolgd door toegankelijkheid, klantgerichtheid en samenwerken. Ze koppelen de Vlaamse administratie al iets minder aan kenmerken zoals voortdurend verbeteren, vernieuwend en efficiënt. Transparantie scoort het laagst. Dit ligt anders bij de lokale besturen. Vooreerst krijgen alle kenmerken hogere scores. Ook hier een hoogste score voor betrouwbaarheid. Lokale besturen vinden daarnaast kenmerken zoals vernieuwend en toegankelijkheid beter passen bij de Vlaamse administratie dan samenwerken, efficiëntie en transparantie. Bij de burgers verzwakt het imago in vergelijking met de vorige metingen terwijl het imago van de Vlaamse administratie bij de lokale besturen juist versterkt.

1.111 Informatieverstrekking Vlaamse administratie

Evolutie van de mate van tevredenheid over de diverse kenmerken van de informatieverstrekking door de Vlaamse administratie, tussen 2011 en 2016, score van 1 tot 5.

	Gemeentebesturen			Burgers		
	2011	2014	2016	2011	2013	2016
Op maat	2,71	2,62	2,76		2,89	2,89
Tijdig	3,04	3,01	3,12	3,08	3,09	3,12
Duidelijk	3,39	3,34	3,41	3,18	3,22	3,20
Vlot te vinden	3,43	3,39	3,48	3,11	3,07	3,09
Voldoende	3,48	3,41	3,58	3,29	3,30	3,32
Nuttig	3,54	3,53	3,62	3,41	3,36	3,40
Correct	3,75	3,69	3,87	3,53	3,50	3,56

Bron: Tevredenheidsbarometer lokale besturen en burgers.

1.112 Imago Vlaamse administratie

Evolutie van het imago van de Vlaamse administratie volgens burgers en lokale besturen, tussen 2011 en 2016, scores van 1 tot 5.

	Burgers			Lokale besturen		
	2011	2013	2016	2011	2014	2016
Transparantie	2,90	3,00	2,85	2,89	2,94	3,07
Efficiëntie	3,12	3,18	3,03	3,06	3,10	3,14
Samenwerken	3,15	3,24	3,12	3,15	3,19	3,22
Vernieuwend	3,17	3,23	3,05	3,21	3,31	3,38
Voortdurend verbeteren	3,17	3,21	3,07	3,15	3,24	3,29
Klantgericht	3,19	3,26	3,18	3,17	3,17	3,26
Toegankelijkheid	3,26	3,30	3,20	3,27	3,31	3,35
Betrouwbaar	3,65	3,64	3,53	3,58	3,71	3,65

Bron: Tevredenheidsbarometer lokale besturen en burgers.

Infolijn

De Vlaamse Infolijn is het centrale aanspreekpunt van de Vlaamse overheid dat burgers, bedrijven en organisaties wegwijs maakt in de overheid en een antwoord geeft op hun vragen. Dat gebeurt hoofdzakelijk via het gratis telefoonnummer 1700, elke werkdag bereikbaar tussen 9 en 19 uur, en de website www.vlaanderen.be.

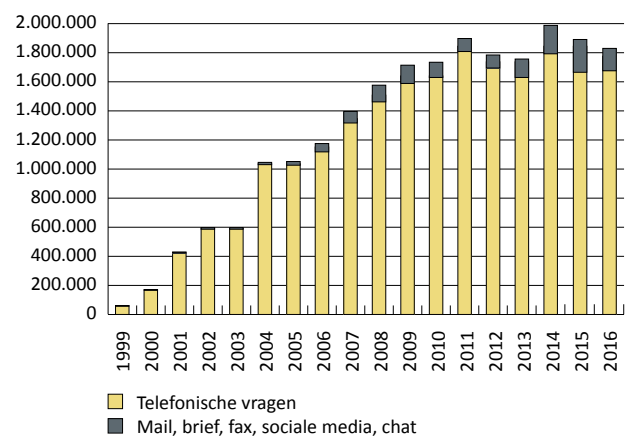
Sinds de start in 1999 groeide de bekendheid van het infonummer, alsook de samenwerking met nieuwe klanten, zoals onder meer met de Zorgkas (2001), De LijnInfo, en Kind en Gezin (2003). Ondertussen bemannen de voorlichters van de Vlaamse Infolijn in het contactcenter niet alleen het infonummer 1700, ze beantwoorden ook de oproepen van een 11-tal andere domeingebonden infonummers en infolijnen. Het aantal contacten kende daardoor snel een hoge vlucht.

In 2016 ontving de Vlaamse Infolijn 1,83 miljoen contacten, zo'n 3% minder dan in 2015. De twee grote partners, De Lijn (de LijnInfo) en het algemene informatienummer van Kind en Gezin, krijgen elk ongeveer 300.000 oproepen binnen. Naar andere lijnen, zoals de Taaltelefoon en het nummer van de Vlaamse Zorgkas, is het aantal oproepen veeleer beperkt. Voor de directe contacten, blijft de telefoon het belangrijkste kanaal. 1700, het gratis informatienummer van de Vlaamse overheid, wordt steeds bekender en klokte in 2016 af op een nieuw record van 1,1 miljoen contacten via telefoon, e-mail of chat. De verkeersbelasting, studietoelagen en de onroerende voorheffing genereerden de meeste contacten.

Vlaanderen.be was in 2016 meer dan ooit de toegangspoort tot informatie van en over de Vlaamse overheid. De website

1.113 Vlaamse Infolijn

Evolutie van het aantal oproepen Vlaamse Infolijn, van 1999 tot 2016.*

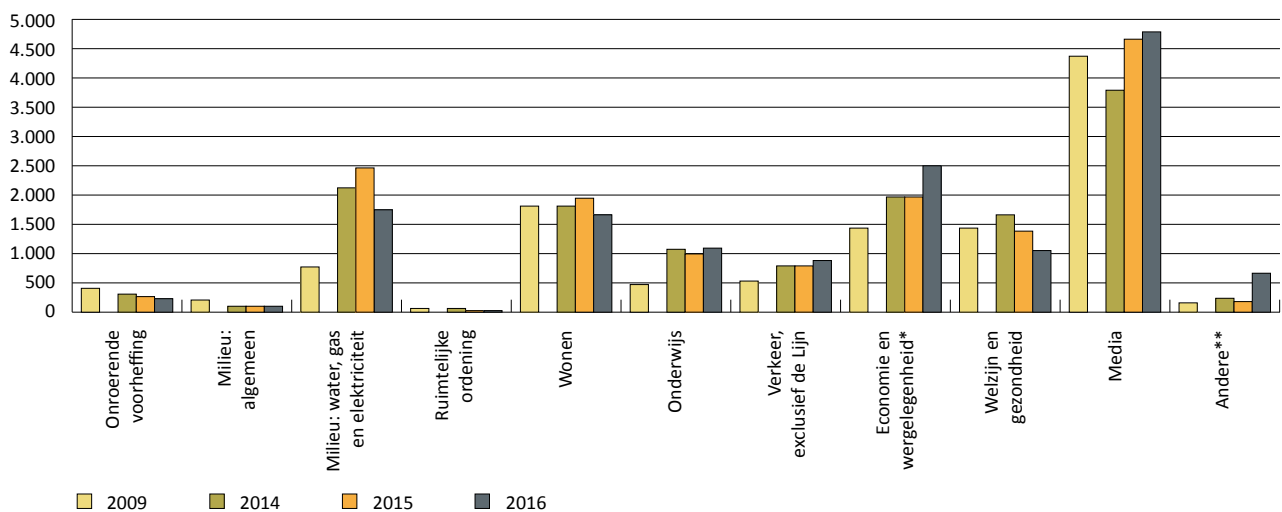
*De aantallen van 1999 hebben slechts betrekking op 10 maanden (in maart 1999 is de Vlaamse Infolijn van start gegaan).

Bron: Vlaamse Infolijn.

werd 8,1 miljoen keer bezocht. Ten opzichte van 2015 steeg het aantal pageviews met 43%. Als we de home-, de zoek-, de contactpagina en de publicatiedatabank buiten beschouwing laten, waren dit de populairste pagina's: 1. Werken voor Vlaanderen, 2. Verkeersbelasting, 3. Renovatiepremie.

1.114 Ontvankelijke eerstelijnsklachten

Evolutie van het aantal ontvankelijke eerstelijnsklachten, naar domein, van 2009 tot 2016.

Het aantal klachten voor het thema Verkeer, infrastructuur en mobiliteit is exclusief klachten van De Lijn en Viapass. De door hen gerapporteerde klachten bleken ook meldingen en gewone klantenreacties te bevatten en werden daarom niet opgenomen.

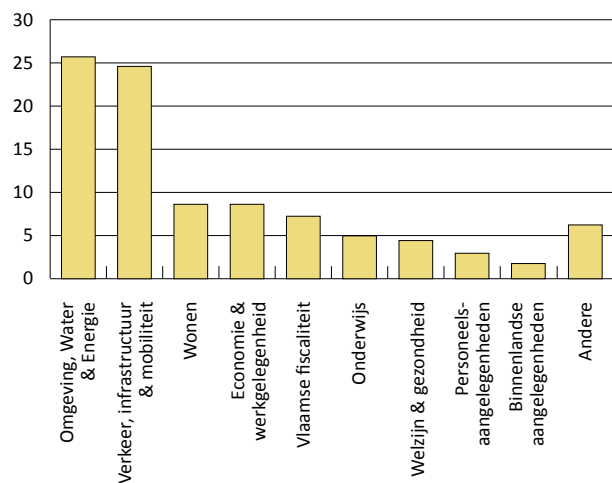
* sinds 2016 inclusief klachten Sodexo

** sinds 2016 inclusief klachten van Het Facilitair Bedrijf

Bron: Vlaamse Ombudsdienst.

1.115 Behandelde verzoeken

Verdeling van het aantal behandelde verzoeken bij de Vlaamse Ombudsdienst in 2016, naar thema, in %.

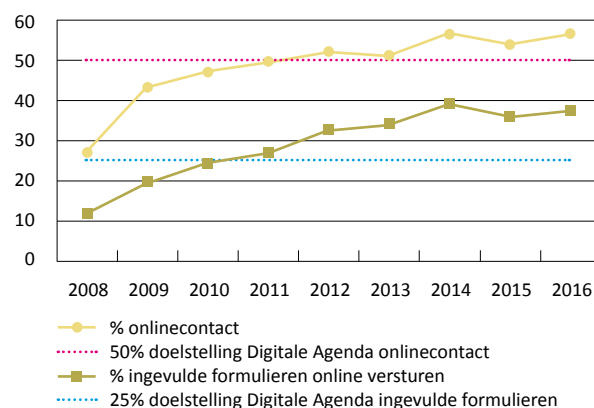

De categorie 'andere' slaat vooral op verzoeken die niet over de overheid handelen, met name consumentenklachten.

Bron: Vlaamse Ombudsdienst.

1.116 E-gov burgers

Evolutie van het aantal inwoners (tussen 16 en 74 jaar) die internet gebruikten voor interactie * met de overheid, van 2008 tot 2016, in %.

* Interactie met de overheid omvat minstens 1 van deze activiteiten: informatie verkrijgen van een officiële overheidswebsite, downloaden van formulieren van overheidswebsite of ingevulde formulieren verzenden via een overheidswebsite.

Bron: Eurostat.

Klachten

De klantentevredenheid kan onrechtstreeks ook afgelezen worden uit de klachten die burgers uiten over de werking van de overheid. Binnen de Vlaamse overheid is die georganiseerd op twee niveaus. Wanneer iemand zich onterecht behandeld voelt door de Vlaamse overheid, stapt hij eerst naar de klachtendienst van de betrokken instantie. Dit noemt men eerstelijnsklachtenbehandeling. Pas wanneer de klager vindt dat hij onvoldoende gehoor krijgt, kan hij terecht bij de Vlaamse Ombudsdienst. Deze ombudsdienst, een aan het Vlaams Parlement verbonden onafhankelijke instelling, treedt op als tweedelijnsklachtenbehandeling.

In 2016 liepen 14.716 ontvankelijke **eerstelijnsklachten** binnen, dat lijkt ongeveer evenveel als in 2015, maar sinds 2016 worden ook de klachten van Sodexo en Het Facilitair Bedrijf mee opgenomen, en die zijn elk goed voor een 500-tal klachten. Variatie in het aantal klachten betekent niet noodzakelijk dat de diensten beter of slechter presteren dan voorheen, maar kan te wijten zijn aan een betere en meer toegankelijke klachtenregistratie. Ook komen soms pieken voor in het aantal klachten na het ingaan van nieuwe regelgeving. Zo was er in 2015 nog een piek in het aantal klachten bij de VREG, het gevolg van het (plots) invoeren van het prosumentarief voor consumenten de zelf hun stroom opwekken. Die klachtenpiek was in 2016 omzeggens verdwenen.

In 2016 behandelde de Vlaamse Ombudsdienst 8.805 verzoeken, wat gezien kan worden als **tweedelijnsklachten**. Bij 9 op de 10 verzoeken kan de Vlaamse Ombudsdienst een 'onmiddellijke dienst' verlenen: de dienst wijst de burger er dan op dat zijn verzoek geen betrekking heeft op een Vlaamse overheidsdienst of dat hij zich eerst tot de klachtendienst van de betrokken overheidsinstantie moet wenden. Bij verzoeken die

louter vragen om informatie zijn, krijgt de verzoeker meteen het correcte antwoord of een doorverwijzing naar 1700. De Ombudsdienst behandelde in 2016 956 dossiers, bij 870 dossiers kwam het tot een beoordeling. Ruim een derde ervan eindigde in een verzoening tussen de betrokken partijen.

E-government

De Vlaamse overheid gaat voor 'radicaal digitaal' waarmee ze aangeeft zich te willen transformeren tot een **informatiegedreven overheid**. De voorbije jaren werd daarbij vooral gefocust op de integratie van 'front- en backoffices'. De Vlaamse overheid evolueert zo verder naar een omgeving waar gegevens ontsloten worden uit authentieke gegevensbronnen en waarbij deze informatie onderling uitgewisseld wordt. Daardoor moeten burgers en bedrijven steeds minder lastig gevallen worden met vragen om gegevens die al bekend zijn. De digitalisering brengt mee dat fysieke loketfuncties kunnen worden afgebouwd en de communicatie vlotter kan verlopen.

In 2016 geeft meer dan de helft van de bevolking aan het voorbije jaar internet te hebben gebruikt om contact te leggen met een overheid. Meer dan een derde heeft het gebruikt om formulieren via internet digitaal te versturen. Vlaanderen is daarmee geen koploper, maar scoort wel beter dan het Europese gemiddelde. Het bereikte hiermee ook al de EU-doelstellingen van de digitale agenda.

Uit de tevredenheidsbarometer bij burgers blijkt dat een derde van de bevolking contact via de post nog steeds verkiest boven andere contactmogelijkheden. Een vijfde geeft de voorkeur aan e-mail en amper een tiende aan het webloket.

Meer dan de helft van de lokale besturen verkiezen bij voorkeur e-mail voor hun transacties met de Vlaamse overheid,

1.117 Transacties vanuit lokale besturen

Voorkeurkanalen voor transacties tussen de lokale besturen en de Vlaamse overheid, in 2016, in %.

	Grootsteden	Centrumsteden	Stedelijke rand	Kleinere steden	Overgangsgebied	Platteland	Totaal
Webloket	67	11	33	21	33	33	30
E-mail	33	67	64	55	52	50	54
Post	0	11	3	13	8	14	10
Telefoon	0	11	0	3	6	3	4
Ander	0	0	0	8	2	0	2

Bron: Tevredenheidsbarometer lokale besturen, 2016.

30% verkiest een webloket. Bij de grootsteden loopt dit op tot 67% terwijl amper 10% van de centrumsteden zeggen dit via een webloket te willen regelen. Zij klagen dan ook het meest over de gebruiksvriendelijkheid van deze loketten en geven aan dat de Vlaamse loketten amper op elkaar zijn afgestemd en vinden dat de transacties tussen hen en de Vlaamse overheid niet logisch en eenvoudig verlopen. Dit wordt trouwens door een meerderheid van de steden aangegeven.

Digitale maturiteit Vlaamse overheid

De Vlaamse overheid stelt zichzelf als doel om tegen 2020 alle administratieve transacties tussen overheid en burgers en ondernemingen via digitale kanalen aan te bieden, met een maximale benadering vanuit een virtueel en digitaal loket.

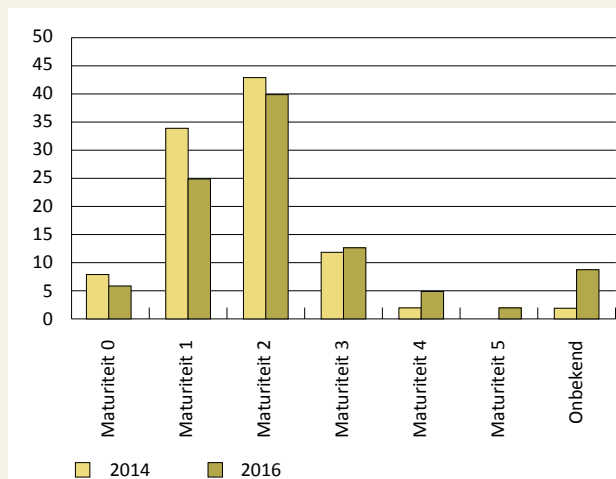
De Vlaamse overheid heeft een groot aanbod aan producten en dienstverlening (subsidies, voorzieningen, toelatingen, ...) gericht op verschillende doelgroepen (burgers, ondernemingen en organisaties). In de zomer van 2016 werd voor de tweede maal een onderzoek gedaan naar de **digitale maturiteit** van producten en diensten.

De digitale maturiteit wordt bepaald op een schaal van 0 tot 5:

- Score 0 - Geen informatie: er is online geen informatie over het product terug te vinden.
- Score 1 - Enkel informatie: er is online enkel informatie terug te vinden over het product, er is geen digitale interactie mogelijk.
- Score 2 - Downloadbaar formulier: de nodige formulieren worden digitaal aangeboden in een formaat dat kan gedownload worden. Om het ingevuld formulier in te dienen moet de gebruiker een bijkomende actie ondernemen (uploaden, terugmailen, per post versturen, afgeven aan het loket,...).
- Score 3 - Webformulier: de nodige formulieren worden aangeboden in de vorm van een online formulier, dat per definitie niet gedownload hoeft te worden en waarbij de ingevulde gegevens binnen de toepassing zelf bewaard en ingediend kunnen worden.
- Score 4 - E-loket: het volledige proces om het product te bekomen verloopt digitaal (aanvraag, verwerking en ontvangst).
- Score 5 - Automatische toekenning: het product wordt automatisch toegekend, de gebruiker dient zelf geen stappen te ondernemen om het product te bekomen.

1.118 Digitale maturiteit – Vlaamse overheid

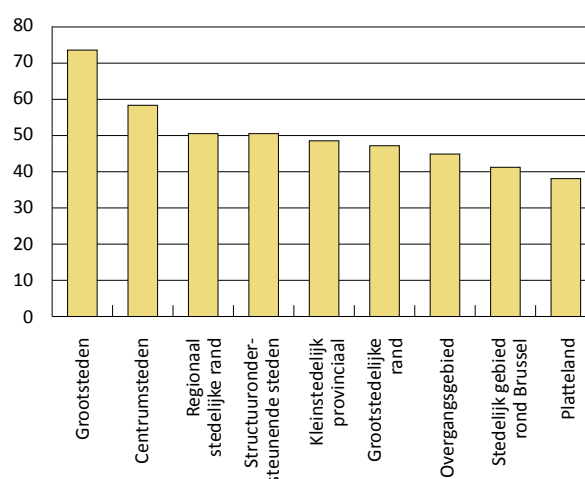
Evolutie van de digitale maturiteit van de producten en diensten van de Vlaamse overheid, score van 0 tot 5, van 2014 tot 2016, in %.

Bron: Informatie Vlaanderen, I-monitor 2016.

1.119 IT en stedelijkheid

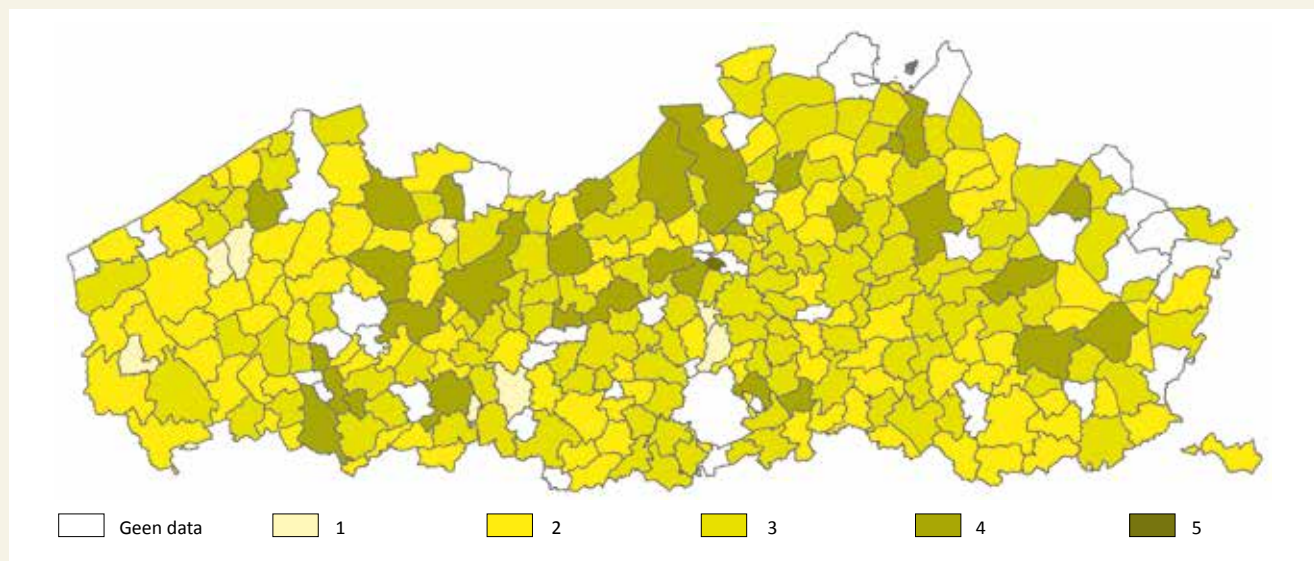
Digitale maturiteit en verstedelijkingsgraad, gemiddelde score op honderd, in 2016.

Bron: Informatie Vlaanderen, I-monitor 2016.

1.120 Digitale maturiteit lokale besturen

Digitale maturiteit van lokale besturen, score tussen 1 en 5, in 2016.

Bron: Informatie Vlaanderen, I-monitor 2016.

De meeste producten van de Vlaamse overheid behalen een score 2 voor digitale maturiteit, waarbij de mogelijkheid geboden wordt om zelf formulieren te downloaden. Enkel producten met een score van 4 of hoger voldoen aan de beleidsdoelstelling 'alle interacties met de overheid tegen 2020 digitaal' vermits er bij producten met een score van 0 tot 3 er minstens één stap in de interactie niet digitaal mogelijk is. Momenteel voldoet slechts 7% van de producten aan deze vereisten. Concreet betekent dit dat van de 440 bekeken fiches er slechts 31 producten volledig digitaal of automatisch afgehandeld worden. De digitale maturiteit is tussen 2014 en 2016 wel in positieve zin geëvolueerd.

Met een gemiddelde score van 2 zullen er nog veel inspanningen nodig zijn om aan de beleidsdoelstelling te voldoen. Hierbij is het voor de overheid belangrijk om prioriteit te geven aan die producten die het meest worden afgenomen door gebruikers en die voor hen een grote impact hebben.

Naast de digitale maturiteit van de Vlaamse overheid zelf, wordt ook de **digitale maturiteit van de lokale besturen** opgevolgd. De I-monitor meet de informatiematuriteit bij lokale besturen (gemeenten en OCMW's). Voor meer informatie over de I-monitor verwijzen we naar de bijlage achteraan deze editie. De I-monitor peilt naar de mate waarin gemeenten gebruik maken van authentieke gegevensbronnen, voldoende aandacht besteden aan informatieveiligheid, het gebruik van digitale impactanalyse bij beslissingen, aandacht besteden aan vereenvoudigen, digitaliseren en de klantvriendelijkheid bij processen en producten. De digitale maturiteit van lokale besturen wordt gemeten op basis van 6 aspecten: informatiebeheer, beleid, procesmanagement, capaciteit, samenwerking en e-dienstverlening. Elke gemeente of OCMW krijgt een score op 100 die wordt teruggebracht tot 5 types van maturiteit: van 0-20 type 1, van 21-40 type 2, van 41-60 type 3, van 61-80 type 4 en van 81 tot 100 type 5. De score kan slaan op het OCMW,

de gemeente of beide als ze een gezamenlijk IT-beleid voeren. De score van gemeenten waar een gezamenlijk IT-beleid gevoerd wordt, ligt het hoogst, deze van het OCMW het laagst. Het IT-beleid is het sterkst uitgebouwd in de grootsteden en het zwakst in plattelandsgemeenten en de rand rond Brussel.

Vertrouwen

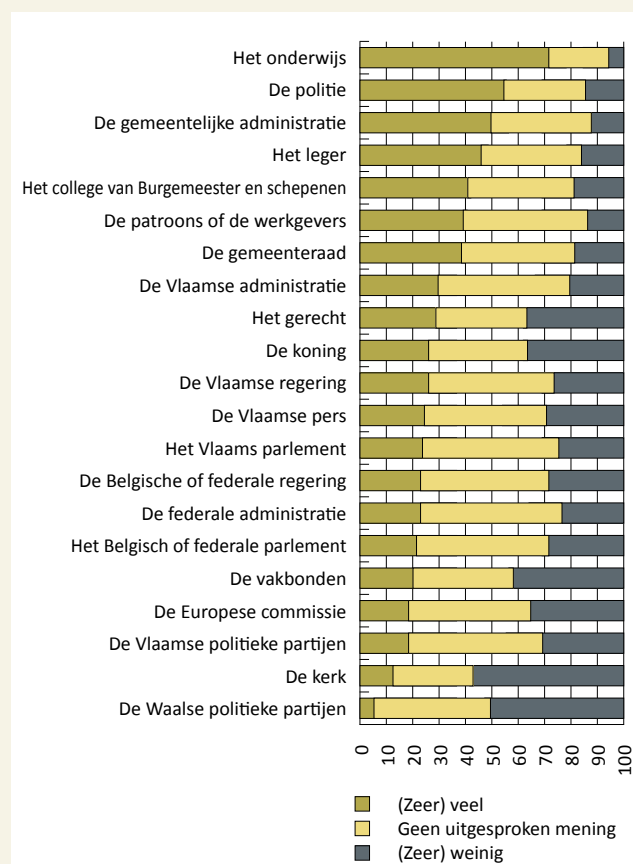
In de lente van 2016 is er - zoals in 2015 - een lichte stijging van het **globale vertrouwen in instellingen**. Van de voorgelegde 19 instellingen blijven het onderwijs, de politie en de gemeentelijke administratie het hoogst scoren. De laagste scores zijn er voor de politieke partijen en de kerk. Over heel wat instellingen nemen tot de helft van de burgers geen uitgesproken standpunt in. Het wantrouwen is nu reeds enkele jaren het hoogst voor de kerk. Meer dan de helft van de bevolking zegt daar geen of helemaal geen vertrouwen in te hebben. Ook het wantrouwen tegenover de vakbonden en de Waalse politieke partijen ligt zeer hoog.

Van de Vlaamse instellingen scoort de Vlaamse administratie iets hoger dan de Vlaamse Regering en het Vlaams Parlement. Een kwart heeft (veel) vertrouwen in parlement en regering, een ander kwart (helemaal) geen. Er is een opmerkelijke stijging van het vertrouwen in het leger. Blijkbaar heeft de aanwezigheid in het straatbeeld geen negatief effect op de beeldvorming. Dit geldt niet voor de Vlaamse pers en de vakbonden die aan vertrouwen inboeten.

De houdingen van mannen en vrouwen lopen vrij parallel. Vrouwen stellen wel iets meer vertrouwen in de vakbonden, de koning en in de Europese Commissie. Jongeren zijn doorgaans milder dan de middelste leeftijdsgroepen. De oudste leeftijdsgroepen staan het meest kritisch tegenover de vakbonden en het meest positief tegenover de koning. Hoe lager

1.121 Vertrouwen in instellingen

Vertrouwen in instellingen, in 2016, in %.

Bron: SCV-survey 2016.

de opleiding, hoe kritischer men reageert. De vakbonden, de koning en de kerk maken hierop een uitzondering: daar stellen lager geschoolden relatief iets meer vertrouwen in dan hoger geschoolden.

In de lente van 2016 ligt het vertrouwen van de Vlamingen voor alle politieke instellingen boven het Europese gemiddelde. Een ruime meerderheid van de Vlamingen heeft vertrouwen in de lokale en regionale overheden. Iets lager ligt de vertrouwensscore in de Verenigde Naties, gevolgd door deze in de Europese Unie, het federale parlement en de federale regering. Een vijfde van de bevolking vertrouwt politieke partijen. De scores zijn vergelijkbaar met deze van de voorgaande jaren. Vlaanderen verliest wel enige posities.

Europese cijfers met een verwante doch niet geheel dezelfde vraagstelling, geven aan dat de relatieve posities - in vergelijking met de andere EU lidstaten - vrij stabiel blijven. Opvallend zijn de hoge vertrouwenscores voor de Scandinavische landen, Luxemburg en Nederland op lokaal en nationaal niveau in tegenstelling tot hun vertrouwen in het Europese niveau. Het vertrouwen in de Europese Unie scoort hoog in Bulgarije, Litouwen en Malta. De Cyprioten en de Grieken zijn over de ganse lijn het meest wantrouwig. Ook wat betreft het vertrouwen in het Europees Parlement, de Europese Commissie en de Europese Centrale Bank zijn de onderlinge verschillen tussen de landen groot.

In de peilingen naar het **vertrouwen in administraties** speelt het nabijheidsprincipe sterker dan op het vlak van tevredenheid met de voorzieningen. Het provinciale niveau valt daarbij een klein beetje uit de toon. Zowel de burgers als de lokale besturen hebben het meeste vertrouwen in de instellingen waar ze nauwst mee te maken hebben: de gemeentelijke

1.122 Evolutie van het vertrouwen in instellingen

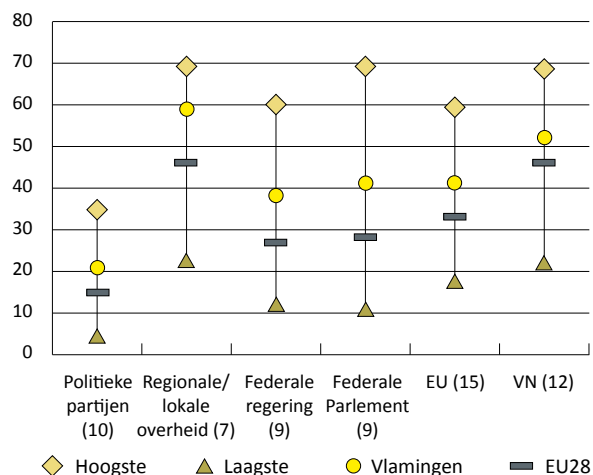
Evolutie van het aandeel van de bevolking dat veel tot zeer veel vertrouwen heeft in instellingen, van 2000 tot 2016, in %

(Ze)er veel	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Onderwijs	72	78	79	80	77	82	71	76	75	71	70	74	72
Politie	44	47	46	42	44	44	40	50	42	44	46	53	55
Gemeentelijke administratie	43	45	48	44	48	51	38	48	44	47	47	53	50
Leger	nb	32	25	22	24	28	22	27	26	26	29	33	46
Patroons/werkgevers	39	36	36	31	35	40	32	39	34	33	37	37	39
Vlaamse administratie	29	35	31	31	30	37	22	27	25	30	27	31	30
Gerecht	20	22	21	28	25	26	18	24	20	25	22	25	29
Koning	51	40	34	34	30	23	23	26	25	22	25	28	26
Vlaamse Regering	24	26	17	25	31	29	25	28	26	32	28	24	26
Vlaamse pers	15	18	18	20	22	24	19	25	21	29	29	30	24
Vlaams Parlement	25	24	18	22	28	26	23	26	25	29	26	23	24
Federale regering	25	22	15	19	21	16	13	12	12	20	19	21	23
Federale administratie	nb	16	13	17	16	14	15	19	14	22	20	20	23
Federale parlement	25	23	16	19	21	17	13	13	12	19	18	18	22
Vakbonden	27	29	27	27	29	30	26	28	26	25	25	22	20
Europese commissie	17	20	17	20	16	20	20	22	19	20	19	20	19
Vlaamse politieke partijen	15	15	12	15	20	20	14	17	16	23	18	17	19
Kerk	24	22	17	20	19	34	14	11	11	13	14	13	13
Waalse politieke partijen	6	7	4	6	5	5	5	6	6	8	8	7	6

Bron: SCV-survey.

1.123 Vertrouwen: Europees vergeleken

Vertrouwen in de overheid, Europees vergeleken*, in 2016, in %.

* Land met hoogste en laagste score, gemiddelde voor EU28 en score van de Vlaamingen. Onderaan staat tussen haakjes de rangschikking ten opzichte van de Europese lidstaten (Belgische cijfers opgesplitst tussen Vlaamingen en Franstaligen).

Bron: Eurobarometer 85.2 (lente 2016).

en de OCMW-administratie. Voor de stadsbesturen volgt dan het provinciale niveau. Dit ligt bij de burgers lichtjes anders. De Vlaamse administratie scoort zowel bij burgers als stadsbesturen iets hoger dan het federale niveau. De stadsbesturen geven over de ganse lijn iets hogere scores dan de burgers. Bij de stadsbesturen boeken de administraties ook nog vooruitgang. Dit is niet het geval bij de burgers.

1.125 Vertrouwen in administraties

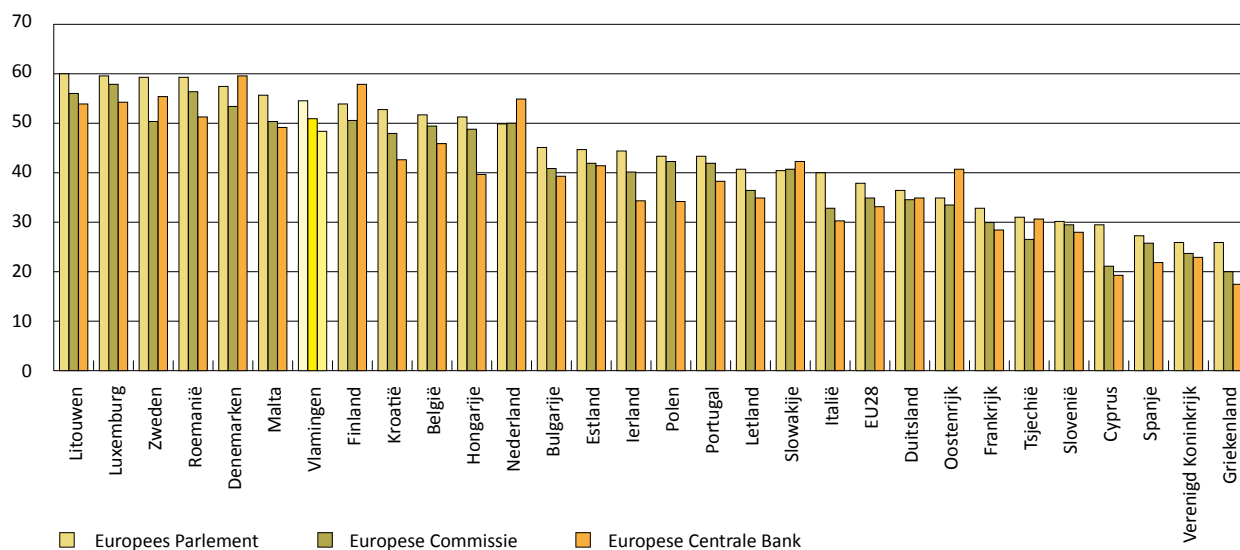
Evolutie van het vertrouwen van burgers en lokale besturen in administraties, van 2011 tot 2016, score van 0 tot 10.

	Burgers			Lokale besturen		
	2011	2013	2016	2011	2014	2016
Nationaal/federaal	5,6	5,7	5,7	6	5,9	6,2
Vlaams	6,1	6,2	6,2	6,4	6,4	6,5
Provinciaal	5,9	5,9	6,1	6,7	6,5	6,9
Gemeentelijk	6,7	6,7	6,8	7,2	7,1	7,6
OCMW	6,3	6	6,3	7,6	7,4	7,7

Bron: Vertrouwensbarometer lokale besturen en burgers.

1.124 Vertrouwen Europese instellingen

Vertrouwen in enkele Europese instellingen, 2015, Europese vergelijking, % dat eerder vertrouwen heeft.

Bron: Eurobarometer 84.3 (herfst 2015), bewerking SVR.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

Agentschap Binnenlands Bestuur. *BinnenBand, de tweemaandelijks publicatie van de administratie*, downloadbaar via <http://www.binnenland.vlaanderen.be/binnenband/index.htm>

Agentschap Binnenlands Bestuur (verschillende jaren). *Jaarbeeld*. Downloadbaar via <http://www.binnenland.vlaanderen.be/publicaties/>

Belfius (verschillende jaren). *Jaarlijkse studies over lokale financiën*. Geeft een beeld van de financiën van de diverse lokale besturen in België. Downloadbaar via <https://www.belfius.be/www.dexia.be/Nl/smallsites/research/PublicFinance/>

Bourgeois, G. (2009). *Beleidsnota Binnenlands Bestuur 2009-2014*. Brussel: Vlaams Parlement.

Bourgeois, G. (2014). *Beleidsnota Buitenlands Beleid, Internationaal Ondernemen en Ontwikkelingssamenwerking 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement.

Kegels, C., Verwerft, D.(2016). *De administratieve lasten in België voor het jaar 2014*. Brussel: Federaal Planbureau, Planning paper 115.

Turtelboom, A. (2014). *Beleidsnota Financiën en Begroting 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement.

Departement internationaal Vlaanderen: <http://www.vlaanderen.be/int/>

Jaarlijkse publicaties van de Sociaal-Economische raad van Vlaanderen (SERV): Evaluatierapport Begroting (januari) en Advies Begrotingsadvies (juli). Brussel: SERV. <http://www.serv.be>

Jaarverslag Vlaamse Infolijn

Jaarverslag Vlaamse Ombudsdienst

Vereniging Vlaamse Steden en Gemeenten (VVSG) *Lokaal*. Het maandelijks blad van de Vereniging voor Vlaamse Steden en Gemeenten.

Verlinden, H. (2017). *Absenteïsme in 2016. Vooral jonge werknemers steeds meer langdurig ziek: meer bewegen helpt*. Brussel: Securex, White paper.

Agentschap Binnenlands Bestuur:
<http://www.binnenland.vlaanderen.be>

Algemene Directie Statistiek:
<http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/index.jsp>

Bestuurszaken – wetsmatiging:
<http://www.bestuurszaken.be/wetsmatiging>

Dienst voor de Bijzondere Socialezekerheidsstelsels (DIBISS):
<https://www.dibiss.fgov.be/>

E-government Vlaamse overheid:
<http://www.vlaanderen.be/egovernment>

Eurostat: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>

Portaal regionale statistieken:
<http://regionalestatistieken.vlaanderen.be/statistieken>

Rijksdienst voor Sociale Zekerheid van de Provinciale en Plaatselijke Overheidsdiensten (RSZPPO): www.rszppo.fgov.be

Securex: www.securex.be/whitepapers

Vereniging van Vlaamse Provincies (VVP):
<http://www.vlaamseprovincies.be/>

Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten (VVSG):
<http://www.vvsg.be/Pages/default.aspx>

Vlaamse Infolijn: <http://www.vlaamseinfolijn.be/>

Vlaamse Ombudsdienst: <http://www.vlaamseombudsdienst.be/>

Vlaamse overheidscommunicatie:
<http://www.vlaanderen.be/communicatie>

Vlaamse overheid – begroting: <http://www.vlaanderen.be/nl/vlaamse-overheid/werking-van-de-vlaamse-overheid/de-vlaamse-begroting-cijfers>

Vlaamse overheid – staatshervorming: <http://www.vlaanderen.be/nl/vlaamse-overheid/staatshervorming/staatshervorming>

Vlaamse overheid – digitale maturiteit: <https://overheid.vlaanderen.be/bedrijfsinformatie/digitale-maturiteit-van-de-publieke-dienstverlening-in-vlaanderen>

DEFINITIES

Aanvullende belastingen Bij aanvullende belastingen wordt de grondslag (de belastbare materie) bepaald door een hogere overheid (Vlaamse Gemeenschap of federale overheid), die ook de inning op zich neemt. De gemeente beslist echter over het belastingtarief. De belangrijkste aanvullende belastingen zijn de opcentiemen op de onroerende voorheffing (OOV) en de aanvullende belasting op de personenbelasting (APB). De onroerende voorheffing (OV) wordt berekend op het kadastraal inkomen van onroerende goederen. Aangezien het kadastraal inkomen sterk verschilt naargelang van het gebied, kan een zelfde OOV-tarief leiden tot verschillende belastingopbrengsten in de onderscheiden gebieden. Het gaat over een van de gewestbelastingen die geïnd wordt door de Vlaamse Belastingdienst. Gemeenten stellen de opcentiemen autonoom vast bovenop het gewestaandeel van de OV. Een OOV-tarief van 1500 opcentiemen (in feite procenten) betekent dat, bovenop de onroerende voorheffing ten bate van het gewest, 1500% van gewestaandeel ten bate van de gemeente wordt geheven. De gemeente ontvangt in dat geval dus 15 maal zoveel als het gewest. De APB wordt berekend op de personenbelasting en is bestemd voor de gemeente waar de belastingplichtige woont. Zowel de personenbelasting als de APB worden geïnd door de Federale Overheidsdienst Financiën. Een APB-tarief van 7% betekent dat, bovenop de personenbelasting ten bate van de federale overheid, 7% hiervan ten bate van de gemeente wordt geheven.

Klachten Klachten komen eerst terecht bij de klachtendienst van de betrokken instantie. Dit noemt men eerstelijnsklachtenbehandeling. Pas wanneer de klager vindt dat onvoldoende gehoor is gegeven aan zijn klacht, kan hij terecht bij de Vlaamse Ombudsdienst (tweedelijnsklachtenbehandeling).

VTE of Voltijds Equivalenten Alle bezoldigde tewerkstelling wordt binnen een bepaald jaar herrekend naar voltijdse jobs. Onbetaalde verlofstelsels, zoals loopbaanonderbreking en deeltijdse afwezigheden, worden herrekend.

2.1

ONDERWIJS EN VORMING

Vroegtijdige schoolverlaters

6,8% in 2016
-1,8 ppt ten opzichte van 2008

Diploma hoger onderwijs

47% (30-34-jarigen) in 2016
+3,4 ppt ten opzichte van 2008

Levenslang leren

7,1% in 2016
-0,7 ppt ten opzichte van 2008

2.2

WERK EN SOCIALE ECONOMIE

Werkzaamheidsgraad

72% (20-64-jarigen) in 2016
-0,3 ppt ten opzichte van 2008

Langdurige werkloosheid

41,3% in 2016
+4,7 ppt ten opzichte van 2008

2.3

ONDERNEMEN EN INTERNATIONALE HANDEL

Netto-groeiratio van de ondernemingen

4,2% in 2016
+2,9 ppt ten opzichte van 2009

Uitvoer van goederen

302,4 miljard euro
(in werkelijke prijzen) in 2016
+38,4% in vergelijking met 2009

2.4

ONTWIKKELINGSSAMENWERKING

Officiële ontwikkelingshulp

55.583.308 euro in 2016
+28% ten opzichte van 2008

2.5

INNOVATIE

O&O-uitgaven

2,69% van het bbp in 2015
+0,63 ppt in vergelijking met 2009

Totaal aan O&O-personeel

46.517 VTE in 2015
+24% ten opzichte van 2009

FIGUREN

Onderwijs en vorming

2.1	Schoolbevolking basis- en secundair onderwijs	86
2.2	Leerlingen buitengewoon onderwijs	86
2.3	Evolutie geïntegreerd onderwijs	86
2.4	Hoger beroepsonderwijs	87
2.5	Studenten hoger onderwijs	87
2.6	Aantal inschrijvingen met een diplomacontract	88
2.7	Uitgaven in % bbp	88
2.8	Uitgaven per kleuter kleuteronderwijs	89
2.9	Uitgaven per leerling lager onderwijs	89
2.10	Uitgaven per leerling secundair onderwijs	89
2.11	Uitgaven per student hoger onderwijs	89
2.12	Kleuter-leerkracht-ratio in het kleuteronderwijs	90
2.13	Leerling-leerkracht-ratio in het lager onderwijs	90
2.14	Leerling-leerkracht-ratio in het secundair onderwijs	90
2.15	Student-docent-ratio in het hoger onderwijs	90
2.16	Scholingsgraad	91
2.17	Evolutie scholingsgraad	91
2.18	Aandeel kortgeschoolden	92
2.19	Gemiddeld schoolprofiel - basisonderwijs	92
2.20	Gemiddeld schoolprofiel - secundair onderwijs	93
2.21	Deelname 5-jarigen kleuteronderwijs	93
2.22	Deelname kleuteronderwijs volgens leeftijd	93
2.23	TIMSS 2015	94
2.24	Leerlingen ASO	95
2.25	Leerlingen TSO	95
2.26	Leerlingen BSO	95
2.27	Leerlingen KSO	95
2.28	Aantal leerlingen in het DBSO	96
2.29	Aantal unieke leerlingen in het DBSO en leertijd	96
2.30	Evolutie voltijds engagement	96
2.31	PISA 2015	97
2.32	Schoolse vertraging gewoon onderwijs	97
2.33	Schoolse vertraging naar onderwijsvorm	97
2.34	Problematische afwezigheden	98
2.35	Evolutie problematische afwezigheden	98
2.36	Vroegtijdige schoolverlaters	98
2.37	VSV-indicator	99
2.38	NEET-jongeren	99
2.39	Levenslang leren	100
2.40	Volwassenenonderwijs	100
2.41	Nederlands tweede taal	101
2.42	Onthaalklas anderstalige nieuwkomers	101
2.43	Opleidingsparticipatie werknemers	102
2.44	Opleidingsuren werknemers	102
2.45	Ervaringsbewijzen	102
2.46	Ervaringsbewijzen in de beroepsbevolking	103
2.47	Competentiegericht ondernemen	103
2.48	Deeltijds kunstonderwijs	103
2.49	Vreemde talen lager onderwijs	104
2.50	Vreemde talen secundair onderwijs	104
2.51	Starters hoger onderwijs	105
2.52	Diploma hoger onderwijs	105
2.53	Diploma hoger onderwijs internationaal	105
2.54	Erasmusstudenten	106
2.55	Studie- en stagemobiliteit binnen Europa (Erasmus)	106
2.56	Inkomende mobiele studenten uit Europa	106
2.57	Uitgaande mobiele studenten	107
2.58	Personeel	107
2.59	Salarissen lager onderwijs	108
2.60	Salarissen lager secundair	109
2.61	Salarissen hoger secundair	109
2.62	Evolutie inschrijvingen lerarenopleiding	109
2.63	Brussel - Nederlandstalig onderwijs	110
2.64	Brussel - gewoon onderwijs	110
2.65	Brussel - kleuteronderwijs	110
2.66	Brussel - lager onderwijs	110
2.67	Brussel - secundair onderwijs	111
2.68	Vlaamse Rand	111
2.69	DBFM	112

Werk en sociale economie

2.70	Demografische afhankelijkheidsratio	116
2.71	Bevolking op arbeidsleeftijd	116
2.72	Werkzaamheidsgraad globaal	117
2.73	Werkzaamheidsgraad ouderen	117
2.74	Werkzaamheidskloven	118
2.75	Werkzaamheidsgraad internationaal	118
2.76	Tijdelijke arbeid	119
2.77	Deeltijdarbeid	119
2.78	Atypische arbeid	120
2.79	Werkenden naar sector	120
2.80	Werknemers naar sector	120
2.81	Werkbaarheidsgraad	121
2.82	Werkbaarheidsindicatoren	121
2.83	ILO-werkloosheidsgraad globaal	122

2.84	Werkloosheidskloven	123
2.85	ILO-werkloosheidsgraad internationaal	123
2.86	Langdurige werkloosheid	124
2.87	VDAB-werkloosheidsgraad	124
2.88	Niet-werkende werkzoekenden verloop	125
2.89	Niet-werkende werkzoekenden naar kenmerken	125
2.90	VDAB-werkloosheidsgraad naar gemeente	126
2.91	Openstaande vacatures	126
2.92	Spanningsratio	127
2.93	Betaald educaties verlof	128
2.94	Opleidingscheques werknemers	128
2.95	Tewerkstellingscellen	129
2.96	Loopbaanonderbreking en tijdskrediet	129
2.97	Vlaamse aanmoedigingspremies	130
2.98	Uitstroom naar werk	130
2.99	IBO	131
2.100	Bereik kansengroepen in IBO	131
2.101	Bereik sociale economie	132
2.102	Kansengroepen in de sociale economie	133
2.103	Uitstroom naar reguliere arbeidsmarkt	133

Ondernemen en internationale handel

2.104	Groei ondernemingen	138
2.105	Spreiding ondernemingen	138
2.106	Geboorten en sterften	138
2.107	Overlevingsgraad	139
2.108	Ondernemerschap	139
2.109	Doelgroepen ondernemen	139
2.110	Gazellen	139
2.111	Houding tegenover ondernemerschap	140
2.112	Investeringsratio	140
2.113	Vraag, voorraden en capaciteitsbezetting	140
2.114	Kennisintensieve sectoren	141
2.115	Creativiteit	141
2.116	Nieuwe goederen en diensten	142
2.117	Innovatieve bedrijven	142
2.118	Innovatieve bedrijven internationaal	142
2.119	Technologische industrie / Bruto toegevoegde waarde	143
2.120	Technologische industrie / Werkgelegenheid	143
2.121	Kennisintensieve diensten / Bruto toegevoegde waarde	144
2.122	Kennisintensieve diensten / Werkgelegenheid	144
2.123	Doorbraak-sectoren	144
2.124	In- en uitvoer	146
2.125	Exporterende bedrijven	146
2.126	Goederen en diensten	146
2.127	Competitiviteit	146
2.128	Belang opkomende landen	147
2.129	Uitvoer en invoer	147
2.130	Uit- en invoerpakket	147
2.131	Uitvoer high-techgoederen	148
2.132	Marktaandeel	149
2.133	Buitenlandse directe investeringen	149

Ontwikkelingssamenwerking

2.134	Hulpafhankelijkheid	153
2.135	Vlaamse ODA partnerlanden	153
2.136	ODA	153
2.137	Belang ontwikkelingshulp	154
2.138	Rol individu	155
2.139	Persoonlijk engagement	155
2.140	Persoonlijke betrokkenheid	156
2.141	Kennis SDG's	156
2.142	Informatie ontwikkelingshulp	157

Innovatie

2.143	O&O-intensiteit in Vlaanderen	159
2.144	Internationale vergelijking	159
2.145	O&O-uitgaven - BERD	160
2.146	O&O-uitgaven - non-BERD	160
2.147	Aandeel niet-gericht versus gericht onderzoek	161
2.148	Wetenschapsbudget	161
2.149	Overheidsbudget internationaal	161
2.150	O&O personeel	162
2.151	Diploma's in wetenschap, wetenschappen en technologie	162
2.152	Belangstelling exacte en toegepaste wetenschappen	163
2.153	Mobiliteit van onderzoekers naar statuut	163
2.154	Publicatieoutput	164
2.155	Publicatieprofiel (specialisatie)	164
2.156	Octrooiaanvragen	165
2.157	Europese octrooikaart	165
2.158	Regionale octrooikaart	165
2.159	Technologische specialisatie	166
2.160	Economische specialisatie	167
2.161	Technologie versus exportperformantie	167

ONDERWIJS EN VORMING

2.1

BLIKVANGERS

- Vlaamse 15-jarigen zetten in alle domeinen een meer dan behoorlijke prestatie neer waardoor Vlaanderen internationaal telkens in de subtop staat. Wiskundige geletterdheid blijft het sterkste domein: enkel 5 Aziatische onderwijssystemen doen beduidend beter. Voor leesvaardigheid en wetenschappelijke geletterdheid scoren respectievelijk 6 en 9 onderwijssystemen beter en daar zijn ook telkens enkele Europese landen bij (figuur 2.31).
- Het aandeel vroegtijdige schoolverlaters is de jongste jaren lichtjes gedaald. In 2016 telt Vlaanderen 7% vroegtijdige schoolverlaters. Het Vlaamse Gewest haalt de Europese doelstelling van minder dan 10% maar de eigen doelstelling om het aandeel vroegtijdige schoolverlaters te halveren is nog veraf (figuur 2.36).
- 7% van de Vlamingen neemt deel aan levenslang leren. In het kader van de Pact 2020-strategie werd bepaald dat de deelname aan levenslang leren in 2020 15% moet bedragen. Het Vlaamse Gewest scoort ook in een Europese context niet zo goed. Het gemiddelde van alle EU-lidstaten ligt op 11% (figuur 2.39).
- In 2016 beschikt 47% van de 30-34-jarigen in het Vlaamse Gewest over een diploma hoger onderwijs. Daarmee voldoet Vlaanderen aan de EU 2020-doelstelling van 40%, maar nog net niet aan de Vlaamse aanscherping ervan (47,8%). Vrouwen doen het duidelijk beter dan mannen: 54% de 30-34-jarige vrouwen heeft een diploma het hoger onderwijs. Bij mannen is dat 41% (figuur 2.52).

In dit hoofdstuk komen na de kerncijfers en de scholingsgraad de strategische doelstellingen van de beleidsnota onderwijs aan bod. In de lopende regeerperiode wil het beleid zich concentreren op deze doelen: talenten van elke lerende ten volle ontwikkelen, voldoende, deskundig en gemotiveerd onderwijs-personeel garanderen, onderwijsinstellingen versterken en werk maken van het Masterplan Scholenbouw.

Kerncijfers

In dit eerste deel worden kerncijfers over leerlingen en studenten, personeel en onderwijsbudget gepresenteerd. Ook een aantal indicatoren in internationale context zijn hier terug te vinden.

Per onderwijsniveau wordt weergegeven hoeveel leerlingen of studenten er zijn. Daarbij komen relevante onderverdelingen aan bod: gewoon of buitengewoon onderwijs, de onderwijsvormen in het secundair onderwijs, het geïntegreerd onderwijs en de onthaalklas voor anderstalige nieuwkomers. Ook de Brusselse situatie, zowel het Nederlandstalig als het Franstalig onderwijs, wordt specifiek belicht. Een aantal indicatoren over onderwijsuitgaven en leerling-leerkracht-ratio worden internationaal vergeleken.

Leerlingen basis- en secundair onderwijs

In het Vlaamse onderwijs volgen meer dan 1,1 miljoen leerlingen basis- en secundair onderwijs. Bijna 270.000 kleuters bezoeken 2.339 kleuterscholen. In 2.434 lagere scholen volgen ruim 448.000 leerlingen dagelijks les. In totaal zijn er in het basisonderwijs 2.596 scholen die enkel kleuteronderwijs, enkel lager onderwijs of de beide samen aanbieden. In het voltijds secundair onderwijs volgen meer dan 438.000 scholieren les in 1.055 scholen.

Na 8 opeenvolgende jaren met een toename van het aantal inschrijvingen in het **kleuteronderwijs**, was er in het schooljaar 2014-2015 een daling van het aantal kleuters. Deze daling zet zich door in 2015-2016 (-713 kleuters). Ze is grotendeels terug te vinden in het gewoon kleuteronderwijs (-697 kleuters). In het buitengewoon kleuteronderwijs is er een lichte afname (-16 of -0,8%). In het **lager onderwijs** is er vanaf het schooljaar 2010-2011 een steeds grotere toename van het leerlingenaantal. In het schooljaar 2014-2015 was er een stijging met +11.368 leerlingen (+2,8%) in het gewoon lager onderwijs. In 2015-2016 is de aangroei nog iets groter, namelijk +11.814 (+2,9%). In het buitengewoon lager onderwijs zien we dat de daling van de voorbije 3 jaar zich versterkt doorzet. In 2015-2016 was er een afname met -1.905 (-6,9%) leerlingen.

2.1 Schoolbevolking basis- en secundair onderwijs

Aantal leerlingen in het voltijds basis- en secundair onderwijs, per onderwijsniveau en geslacht, gewoon en buitengewoon onderwijs, schooljaar 2015-2016.

	Aantal	% jongens	% meisjes
Kleuteronderwijs			
Gewoon	267.756	51,1	48,9
Buitengewoon	1.984	71,4	28,6
Totaal	269.740	51,2	48,8
Lager onderwijs			
Gewoon	422.911	50,4	49,6
Buitengewoon	25.578	64,0	36,0
Totaal	448.489	51,2	48,8
Secundair onderwijs			
Gewoon	418.228	51,0	49,0
Buitengewoon	20.333	65,2	34,8
Totaal	438.561	51,6	48,4

Om dubbeltellingen te vermijden, zijn in deze data de leerlingen in het buitengewoon onderwijs van het type 5 niet opgenomen.

Bron: O&V.

Na 8 opeenvolgende jaren waarin de leerlingpopulatie in het **secundair onderwijs** daalde, zien we in het schooljaar 2015-2016 terug een stijging met +1.053 (+0,2%) leerlingen. In het voltijds gewoon secundair onderwijs is de daling met -622 leerlingen die er vorig schooljaar nog was, omgezet in een toename met +1.381 (+0,3%) leerlingen. In het buitengewoon secundair onderwijs is er na een jarenlange toename van het aantal leerlingen voor het eerst een daling in 2015-2016: -328 leerlingen (-1,6%).

Buitengewoon onderwijs

Leerlingen uit het **buitengewoon onderwijs** zitten zowel absoluut als relatief het vaakst in het lager onderwijs: 5,7% van de schoolbevolking bevindt zich in het buitengewoon lager onderwijs. In het kleuteronderwijs ligt dat percentage een heel stuk lager (0,7%); in het secundair bedraagt dit 4,6%.

Op 21 maart 2014 werd het decreet betreffende maatregelen voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften ('**M-decreet**') aangenomen in het Vlaams Parlement. Het werd van kracht op 1 september 2015. Met dit decreet wordt een eerste belangrijke stap gezet in de realisatie van het VN-Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap (VRPH) dat in 2009 door alle Belgische overheden werd geratificeerd. Artikel 24 van het VRPH gaat uit van inclusief onderwijs als de regel en buitengewoon onderwijs als uitzondering. Het decreet scherpert de opdracht van scholen aan door het recht op redelijke aanpassingen in de opdracht van scholen expliciet in te schrijven. Het herziert tevens de procedures voor het afleveren van gemotiveerde verslagen en verslagen voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften. Er ligt daarbij een belangrijke klemtoon op het in kaart brengen van de onderwijsbehoeften van de leerlingen en de ondersteuningsnoden van de leraren. Een gemotiveerd verslag geeft toegang tot ondersteuning in het gewoon onderwijs, een verslag op een individueel aangepast curriculum in het gewoon onderwijs of toelating tot buitengewoon onderwijs.

2.2 Leerlingen buitengewoon onderwijs

Evolutie van het aantal leerlingen in het buitengewoon onderwijs per onderwijsniveau en van het aandeel ten opzichte van het totaal aantal leerlingen in dat onderwijsniveau, van het schooljaar 2001-2002 tot 2015-2016.

Schooljaar	Kleuter- onderwijs		Lager onderwijs		Secundair onderwijs	
2001 - 2002	1.686	0,7	26.794	6,2	16.084	3,7
2002 - 2003	1.726	0,7	26.901	6,2	16.402	3,8
2003 - 2004	1.720	0,7	26.952	6,3	16.792	3,8
2004 - 2005	1.791	0,8	26.768	6,4	17.393	3,8
2005 - 2006	1.821	0,8	26.753	6,4	17.801	3,9
2006 - 2007	1.907	0,8	26.794	6,5	18.189	4,0
2007 - 2008	1.950	0,8	27.140	6,6	18.263	4,0
2008 - 2009	1.977	0,8	27.543	6,7	18.548	4,1
2009 - 2010	1.962	0,8	27.705	6,8	19.015	4,2
2010 - 2011	1.975	0,8	28.225	6,9	19.487	4,4
2011 - 2012	1.986	0,8	28.566	6,9	19.835	4,5
2012 - 2013	2.023	0,8	28.481	6,8	20.177	4,6
2013 - 2014	2.042	0,8	28.307	6,6	20.495	4,7
2014 - 2015	2.000	0,7	27.483	6,3	20.661	4,7
2015 - 2016	1.984	0,7	25.578	5,7	20.333	4,6

Om dubbeltellingen te vermijden, zijn in deze data de leerlingen in het buitengewoon onderwijs van het type 5 niet opgenomen.

Bron: O&V.

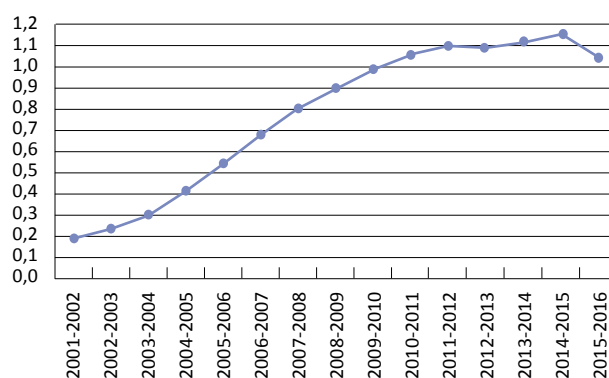
Na een jarenlange toename was er de voorbije 3 schooljaren een daling van het aantal leerlingen in het buitengewoon lager onderwijs. In het buitengewoon secundair onderwijs was er na vele jaren van aangroei voor het eerst een daling van de leerlingenaantallen in het schooljaar 2015-2016.

Geïntegreerd onderwijs

Het **geïntegreerd onderwijs** (GON) biedt leerlingen met een handicap of leer- of opvoedingsmoeilijkheden de kans om naar een school voor gewoon onderwijs te gaan. Een school

2.3 Evolutie geïntegreerd onderwijs

Evolutie van het aandeel GON-leerlingen ten opzichte van het totaal aantal leerlingen in het gewoon basis- en secundair onderwijs, van 2001-2002 tot 2015-2016.

Bron: O&V.

2.4 Hoger beroepsonderwijs

Aantal unieke inschrijvingen in een opleiding in het hoger beroepsonderwijs van het volwassenenonderwijs in de referentieperiode 1/4/2015-31/3/2016 en evolutietabel in HBO5 verpleegkunde van 2009-2010 tot 2015-2016.

Aantal unieke inschrijvingen				
Studiegebied	Mannen	Vrouwen	n.b.**	Totaal
Biotechniek	162	86	-	248
Gezondheidszorg	26	98	-	124
Handelswetenschappen en bedrijfskunde	4.982	4.529	4	9.515
Industriële wetenschappen en technologie	1.505	137	1	1.643
Sociaal-agogisch werk	1.536	4.374	2	5.912
Totaal	8.211	9.224	7	17.442

Evolutie			
Aantal cursisten HBO5 verpleegkunde	Mannen	Vrouwen	Totaal
2009-2010	727	4.544	5.271
2010-2011	804	5.033	5.837
2011-2012	827	5.428	6.255
2012-2013	915	5.954	6.869
2013-2014	999	6.384	7.383
2014-2015	1.009	6.393	7.402
2015-2016	1.029	6.405	7.434

* Unieke inschrijving in een opleiding: iemand die zich gedurende een referentieperiode twee of meer keer inschrijft in dezelfde opleiding en binnen hetzelfde stelsel, wordt slechts éénmaal geteld. Wie hij/zij zich twee (of meer) keer inschrijft in dezelfde opleiding, maar in een verschillend stelsel (de ene keer lineair, de andere keer modulair), dan wordt hij/zij tweemaal geteld. Wanneer hij/zij zich in twee verschillende opleidingen –al dan niet binnen hetzelfde studiegebied– inschrijft, wordt tweemaal geteld.

** Van een beperkt aantal cursisten werd het geslacht niet geregistreerd.

Bron: O&V.

voor buitengewoon onderwijs biedt daarbij ondersteuning. Steeds meer leerlingen maken hier gebruik van. In het schooljaar 2015-2016 kregen 11.752 leerlingen, wat overeenkomt met 1% van de totale schoolbevolking in het gewoon onderwijs, GON-ondersteuning. Daarnaast kregen 805 studenten in het hoger onderwijs GON-ondersteuning.

Hoger beroepsonderwijs

Op 1 september 2009 werd het **hoger beroepsonderwijs** (HBO5) ingevoerd. HBO5 behoort tot het niveau hoger onderwijs. De opleidingen zijn beroepsgericht en situeren zich tussen het secundair onderwijs en de professionele bachelor-

2.5 Studenten hoger onderwijs

Evolutie van het aantal studenten in het hogescholenonderwijs en in het universitair onderwijs, naar geslacht, van 2001-2002 tot 2015-2016.

Academiejaar	Studenten hogescholen			Studenten universiteiten		
	Aantal studenten	% mannen	% vrouwen	Aantal studenten	% mannen	% vrouwen
2001 - 2002 (1)	99.339	46,1	53,9	56.693	45,2	54,8
2002 - 2003	99.661	46,3	53,7	56.839	44,7	55,3
2003 - 2004	100.178	45,9	54,1	56.839	44,6	55,4
2004 - 2005 (2)	101.185	45,7	54,3	57.005	44,5	55,5
2005 - 2006 (3)	102.367	45,8	54,2	59.172	44,8	55,2
2006 - 2007	102.477	45,7	54,3	60.866	44,9	55,1
2007 - 2008	104.174	45,9	54,1	64.372	44,6	55,4
2008 - 2009 (4)	107.332	45,9	54,1	68.601	44,4	55,6
2009 - 2010	114.174	45,8	54,2	72.355	44,7	55,3
2010 - 2011	120.839	45,5	54,5	75.063	44,6	55,4
2011 - 2012	125.586	45,1	54,9	77.135	44,4	55,6
2012 - 2013	129.140	45,2	54,8	78.717	44,4	55,6
2013 - 2014 (5)	110.770	42,0	58,0	101.324	48,0	52,0
2014 - 2015	113.688	42,2	57,8	101.360	47,8	52,2
2015 - 2016	116.046	42,7	57,3	101.473	47,6	52,4

(1) Bij de hogescholen zijn inbegrepen in de cijfers: professioneel en academisch gerichte bacheloropleidingen, masteropleidingen, basisopleidingen en initiële lerarenopleidingen; bij de universiteiten zijn inbegrepen in de cijfers: academische gerichte bachelor en kandidaturen en licenties.

(2) Hogescholen: vanaf 2004-2005 zijn de professioneel en academisch gerichte bachelors, de masters, en de basisopleidingen in afbouw, inclusief HOKT SP, opgenomen. Universiteiten: vanaf 2004-2005 zijn de academisch gerichte bachelors en masters inbegrepen.

(3) Vanaf 2005-2006: het betreft de eerste inschrijving van de studenten met een diplomacontract; en dit in een instelling van het hoger onderwijs in het huidige academiejaar. Daarnaast kunnen de studenten zich nog inschrijven in een andere opleiding. Dit zijn dan tweede of volgende inschrijvingen. Alle onderwijstalen worden opgenomen. Tot 2004-2005 gaat het om het aantal hoofdinscripties in de Nederlandse onderwijstaal.

(4) Vanaf 2008-2009 wordt het concept 'eerste inschrijving' verlaten. Een student kan in meerdere opleidingen ingeschreven zijn. Een student die met een diplomacontract in verschillende opleidingen ingeschreven is, wordt meerdere keren meegeteld in de tabel. De teldatum voor het hoger onderwijs is 30 september (in plaats van 1 februari vóór 2008-2009).

(5) In academiejaar 2013-2014 hebben de hogescholen hun academische bachelor- en masteropleidingen, met uitzondering van de kunstopleidingen en de academische opleidingen van Hogere Zeevaartschool, overgedragen aan de universiteiten. Na de integratie bieden de hogescholen nog verder hun professionele opleidingen aan en binnen het kader van een "School of Arts" ook nog academische kunstopleidingen (in de studiegebieden Audiovisuele en beeldende kunst, en Muziek en podiumkunsten). Een School of Arts is een afzonderlijke structuur binnen een hogeschool of over verschillende hogescholen heen met een grote mate van autonomie. De universiteiten zijn vertegenwoordigd in het bestuur van de Schools of Arts. De Hogere Zeevaartschool blijft binnen het studiegebied Nautische wetenschappen ook nog zowel professionele als academische opleidingen aanbieden.

Bron: O&V.

opleidingen. De opleidingen kunnen worden ingericht door centra voor volwassenenonderwijs of door hogescholen. HBO5 verpleegkunde wordt als enige uitzondering enkel ingericht door instellingen van het voltijds secundair onderwijs. De opleiding verpleegkunde die vroeger tot de vierde graad van het beroepssecundair onderwijs behoorde, ging vanaf 1 september 2009 over naar het hoger beroepsonderwijs (HBO5 verpleegkunde). De driejarige opleiding HBO5 verpleegkunde (= 6 semesters) wordt modulair ingericht en leidt tot het diploma van gegradueerde. Op 1 februari 2016 werden er 7.434 cursisten geteld; ruim 86% daarvan zijn vrouwen.

In de referteperiode 1 april 2015 - 31 maart 2016 waren er in hoger beroepsonderwijs van het volwassenenonderwijs (ingericht door de centra voor volwassenenonderwijs) 17.442 unieke inschrijvingen in een opleiding. 53% hiervan zijn vrouwen.

Studenten hoger onderwijs

In het academiejaar 2015-2016 stijgt de totale studentenpopulatie in de basisopleidingen met 1,2% ten opzichte van het

academiejaar 2014-2015. Zowel aan de **universiteiten** als aan de **hogescholen** zijn vrouwen in de meerderheid. In 2015-2016 stijgt de studentenpopulatie in het hogescholenonderwijs met 2% (of + 2.358 studenten); de studentenpopulatie in het universitair onderwijs blijft zo goed als status quo 0,1% (+ 113 studenten).

Bij de inschrijvingen met een diplomacontract in een professioneel gerichte bachelor zijn vrouwen in de meerderheid. Ook bij de academisch gerichte bachelor en de masteropleiding vinden we dezelfde verhouding weer. Bij de professioneel gerichte bachelor trekt Handelswetenschappen en bedrijfskunde de meeste inschrijvingen aan, gevolgd door Onderwijs. In de academisch gerichte opleidingen trekken de studiegebieden Rechten, notariaat en criminologische wetenschappen en Economische en toegepaste economische wetenschappen de meeste inschrijvingen aan. Het studiegebied Psychologie en pedagogische wetenschappen is vooral populair bij vrouwen. De studiegebieden Industriële wetenschappen en technologie en Toegepaste wetenschappen zijn procentueel gezien de populairste studiegebieden bij de mannen.

Budget

De Vlaamse **onderwijsbegroting** bedraagt in 2016 11,055 miljard euro. Tegenover 2015 stijgt het budget met 1,9%.

Onderwijsuitgaven in % bbp

In 2013 bedroegen de Vlaamse onderwijsuitgaven, volgens de OESO-berekening, 5,6% van het bruto binnenlands product. Daarmee zit de Vlaamse Gemeenschap boven het EU22-ge-

2.6 Aantal inschrijvingen met een diplomacontract

Aantal inschrijvingen met een diplomacontract in de 5 grootste studiegebieden van de professioneel gerichte opleidingen en de 10 grootste studiegebieden in de academische gerichte opleidingen, naar studiegebied en geslacht, in 2015-2016, in absolute cijfers en %.

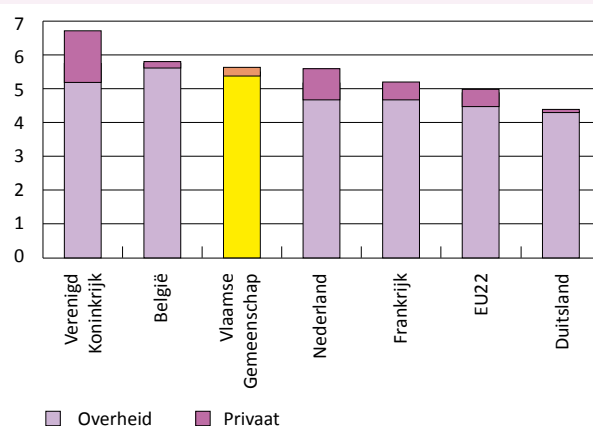
Professioneel gerichte opleidingen - 5 grootste studiegebieden	Totaal	% mannen	% vrouwen
Handelswetenschappen en bedrijfskunde	33.649	54,9	45,1
Onderwijs	20.377	29,6	70,4
Gezondheidszorg	19.700	17,7	82,3
Sociaal-agogisch werk	15.332	20,5	79,5
Industriële wetenschappen en technologie	15.326	84,0	16,0
Overige studiegebieden	6.672	45,9	54,1
Totaal	111.056	42,4	57,6

Academisch gerichte opleidingen - 10 grootste studiegebieden	Totaal	% mannen	% vrouwen
Rechten, notariaat en criminologische wetenschappen	11.691	37,6	62,4
Economische en toegepaste economische wetenschappen	11.148	61,1	38,9
Industriële wetenschappen en technologie	8.732	87,9	12,1
Psychologie en pedagogische wetenschappen	8.060	16,7	83,3
Geneeskunde	6.990	42,2	57,8
Bewegings- en revalidatiewetenschappen	6.949	43,3	56,7
Handelswetenschappen en bedrijfskunde	6.711	56,5	43,5
Wetenschappen	6.471	66,1	33,9
Toegepaste wetenschappen	6.045	76,7	23,3
Politieke en sociale wetenschappen	4.912	41,4	58,6
Overige studiegebieden	37.310	38,7	61,3
Totaal	115.019	48,1	51,9

Eén opleiding kan onder meerdere studiegebieden vallen. Deze werden opgenomen onder de noemer 'Overige studiegebieden'.
Bron: O&V.

2.7 Uitgaven in % bbp

Uitgaven voor onderwijsinstellingen als percentage van het bbp, volgens de OESO-berekening, naar private en overheidsuitgaven, in %, internationale vergelijking, in 2013.

Deze berekening omvat het Vlaamse onderwijsbudget, de financiële inspanning voor onderwijs en opleiding van gemeenten en provincies, de middelen van Syntra Vlaanderen, de kinderbijslag die ouders ontvangen voor kinderen boven de 18 jaar en de schoolpremie, de kost van de onderwijsadministratie, de Europese middelen, de pensioenen en alle uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling.
Bron: O&V, OESO.

middelste. Wanneer enkel de gespendeerde overheidsmiddelen worden beschouwd, geeft Vlaanderen 0,9% méér uit dan het gemiddelde EU22-land.

Overheidsuitgaven per leerling/student

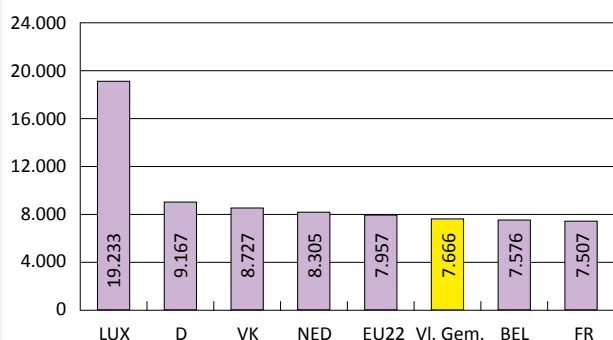
Vlaanderen gaf in 2013 voor alle onderwijsniveaus samen meer uit per leerling of student dan een gemiddeld EU22-land, behalve voor het kleuteronderwijs. Er wordt meer uitgegeven per leerling of student naarmate ze in een hoger onderwijsniveau zitten. Zo krijgt een kleuter in verhouding het minst overheidsmiddelen. Deze vaststelling moet wel gerelativeerd worden. Nergens in Europa – met uitzondering van Frankrijk – bestaat immers zo een uitgebreid kleuteronderwijs als in Vlaanderen (en België).

De relatieve positie van elk land bij de kostprijs per leerling/student wordt vooral bepaald door de volgende factoren:

- klasgrootte: hoe meer studenten gelijktijdig worden onderwezen, hoe goedkoper het is per student;
- tijd doorgebracht in het onderwijs per jaar: hoe meer lessen er worden gegeven, hoe groter de kostprijs;
- studierichtingen en hun relatief aandeel: sommige studierichtingen vereisen specifiek onderwijsmateriaal en zijn duurder dan andere;
- grootte van de overheid: landen met een grotere overheid kunnen meer geneigd zijn een hogere kostprijs per student te spenderen;
- demografie: wanneer een land een kleine cohort van studenten heeft en de totale uitgave voor hoger onderwijs blijft stabiel, dan stijgt de kostprijs per student;
- politieke beslissingen: verschillende patronen komen vaak van de uitgavenprioriteiten binnen de landen en ook bijvoorbeeld de druk die op het budget heerst;
- R&D: dit speelt een grote rol in de kostprijs van het hoger onderwijs.

2.8 Uitgaven per kleuter kleuteronderwijs

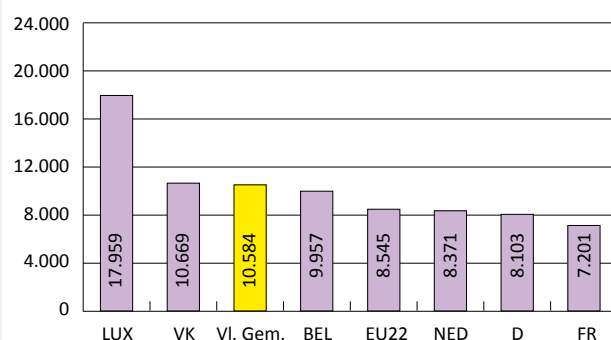
Uitgaven voor onderwijsinstellingen per kleuter in het kleuteronderwijs, in USD equivalenten, internationale vergelijking, in 2013.

Bron: O&V, OESO.

2.9 Uitgaven per leerling lager onderwijs

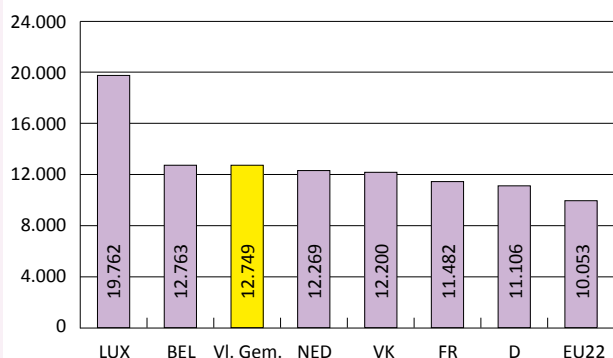
Uitgaven voor onderwijsinstellingen per leerling in het lager onderwijs, in USD equivalenten, internationale vergelijking, in 2013.

Bron: O&V, OESO.

2.10 Uitgaven per leerling secundair onderwijs

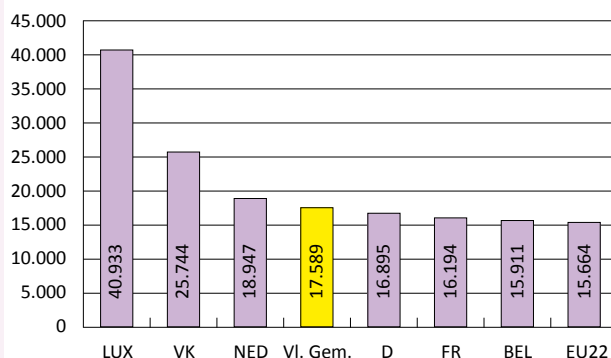
Uitgaven voor onderwijsinstellingen per leerling in het secundair onderwijs, in USD equivalenten, internationale vergelijking, in 2013.

Bron: O&V, OESO.

2.11 Uitgaven per student hoger onderwijs

Uitgaven voor onderwijsinstellingen per student in het hoger onderwijs, in USD-equivalenten, internationale vergelijking, in 2013.

Bron: O&V, OESO.

Leerling-leerkracht-ratio

De **leerling-leerkracht-ratio** geeft weer per hoeveel leerlingen één onderwijzend personeelslid bezoldigd wordt. Deze ratio geeft geen beeld van klasgrootte, maar is eerder een investeringsindicator.

Voor het kleuteronderwijs situeert Vlaanderen zich boven het EU22-gemiddelde van 13. De ratio van Duitsland, het buurland met de laagste leerling-leerkracht-ratio in het kleuteronderwijs, bedraagt 10 en die van Frankrijk, het buurland met de hoogste ratio in dit onderwijsniveau, komt op 22.

Wat het lager onderwijs betreft, positioneert Vlaanderen zich onder het EU22-gemiddelde (14). Luxemburg heeft de laagste ratio van de buurlanden (9) en het Verenigd Koninkrijk de hoogste (20).

Vlaanderen behoort in het secundair onderwijs tot de landen met de laagste ratio's. Het EU22-gemiddelde bedraagt 12. Vlaanderen (en België) en Luxemburg hebben de laagste ratio (10) en Nederland de hoogste van de buurlanden met 17.

In het hoger onderwijs heeft Vlaanderen een ratio boven het EU22-gemiddelde (17). Duitsland scoort laag met een ratio van 12 en België als geheel hoog met een ratio van 22.

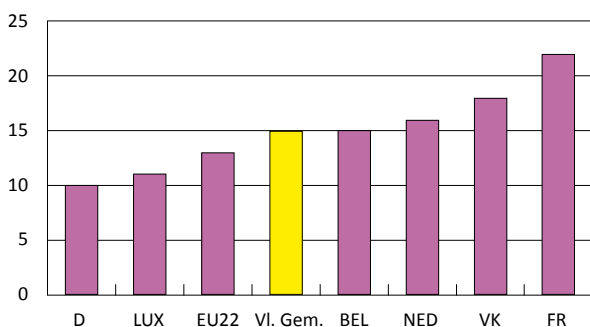
Scholingsgraad

De scholingsgraad staat prominent op de politieke agenda. Het Pact 2020 van de Vlaamse Regering stelt een halvering van het aandeel kortgeschoolden op de arbeidsmarkt tegen 2020 voorop. Hetzelfde Pact vereist een aanzienlijke stijging (niet gekwantificeerd) van het aandeel hogeschoolden in de leeftijdscategorie 20-29 jaar. Op Europees niveau is wel een gekwantificeerde doelstelling over de hogeschoolden afgesproken. De Europa 2020-strategie wil dat tegen 2020 de hogeschoolden 40% van de 30-34-jarigen uitmaken.

Er wordt eerst nagegaan hoe het vandaag gesteld is met de scholingsgraad van de Vlaamse bevolking in vergelijking met de situatie in de buurlanden. Tot slot komt de arbeidsmarktaandeel van kortgeschoolden, de meest kwetsbare groep, aan bod.

2.12 Kleuter-leerkracht-ratio in het kleuteronderwijs

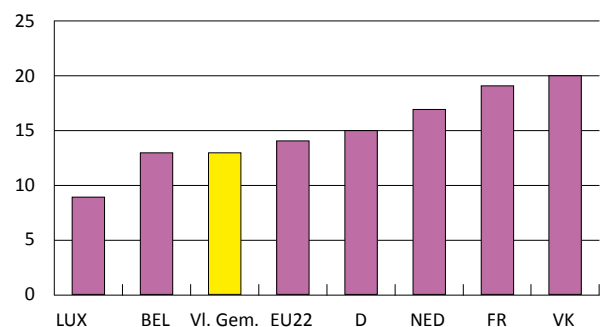
Kleuter-leerkracht-ratio in het kleuteronderwijs, internationale vergelijking, in 2013-2014.

Bron: O&V, OESO.

2.13 Leerling-leerkracht-ratio in het lager onderwijs

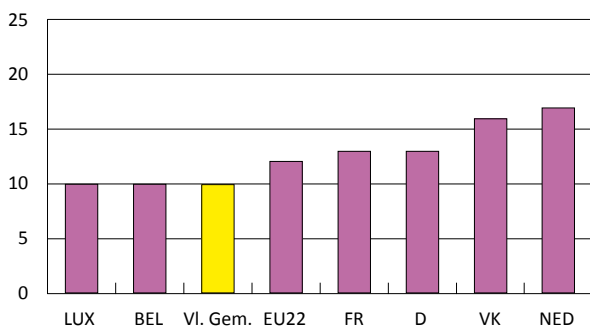
Leerling-leerkracht-ratio in het lager onderwijs, internationale vergelijking, in 2013-2014.

Bron: O&V, OESO.

2.14 Leerling-leerkracht-ratio in het secundair onderwijs

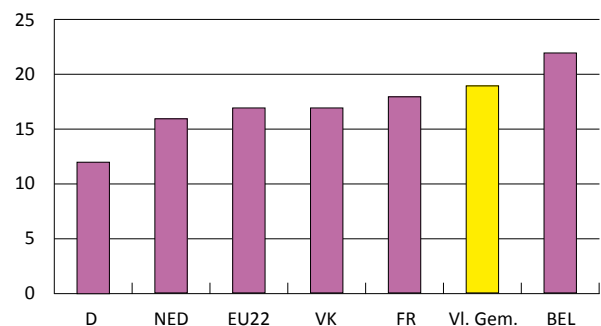
Leerling-leerkracht-ratio in het secundair onderwijs, internationale vergelijking, in 2013-2014.

Bron: O&V, OESO.

2.15 Student-docent-ratio in het hoger onderwijs

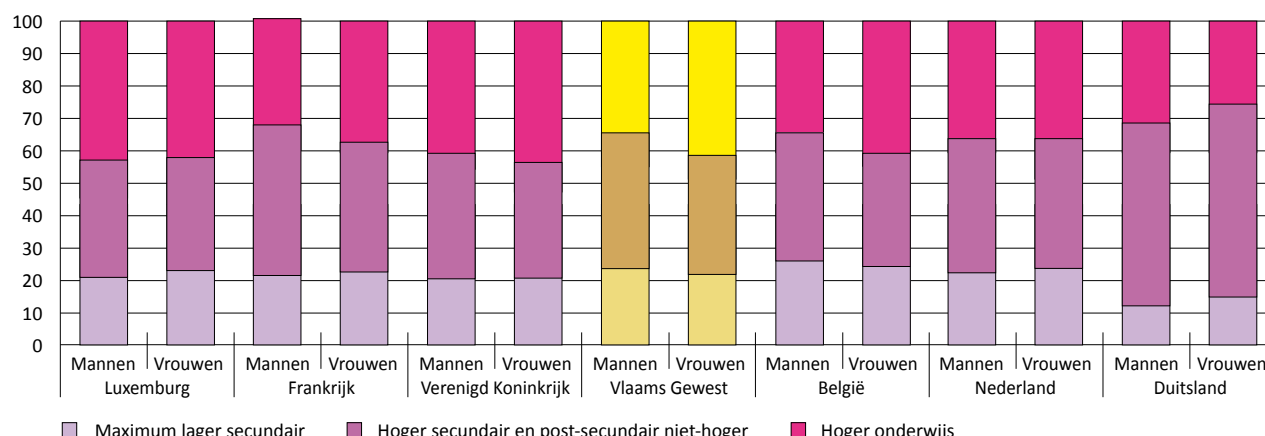
Student-docent-ratio in het hoger onderwijs, internationale vergelijking, in 2013-2014.

Bron: O&V, OESO.

2.16 Scholingsgraad

Scholingsgraad van de 25-64-jarigen, naar geslacht, internationale vergelijking, in 2016, in %.

Bron: O&V, ADS EAK, EUROSTAT LFS.

Wat het hoogst behaald diploma (of de scholingsgraad) betreft, zijn er 3 grote groepen:

- kortgeschoolden of laaggeschoolden (maximaal lager secundair onderwijs);
- middengeschoolden (secundair onderwijs afgewerkt);
- hooggeschoolden (diploma hoger onderwijs).

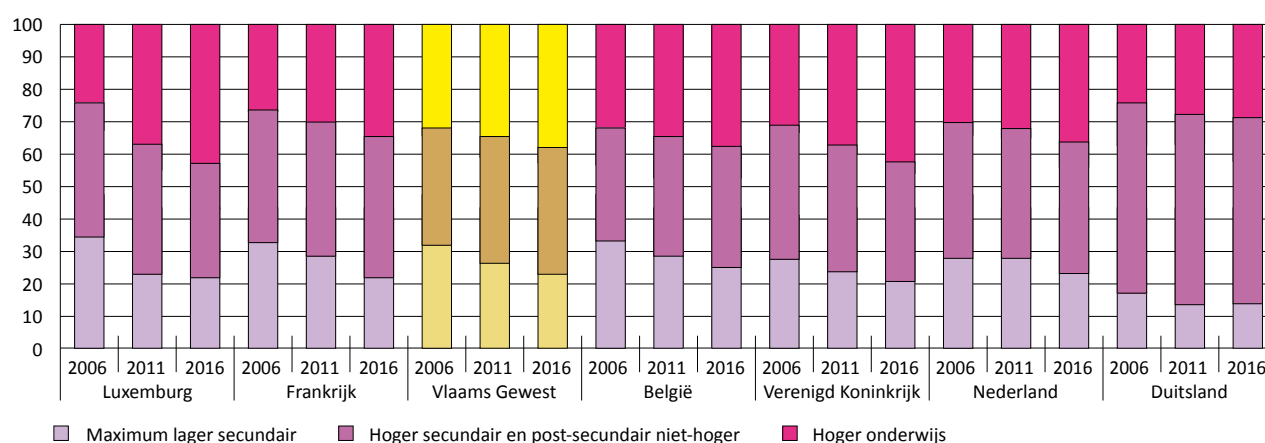
In het Vlaamse Gewest is in 2016 23% van de 25-64-jarige bevolking kortgeschoold, 40% middengeschoold en 38% hooggeschoold. Er zijn duidelijk meer hooggeschoolde Vlaamse vrouwen dan mannen. In Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk zien we een verschil in dezelfde richting, maar kleiner dan in het Vlaamse Gewest. In Nederland en Luxemburg is het verschil tussen mannen en vrouwen onbestaande en in Duitsland zijn er meer hooggeschoolde mannen. Verder zien we dat Duitsland een kleine groep laaggeschoolden (14% in 2016) heeft en relatief veel middengeschoolden (bijna 60%).

De evolutie in het afgelopen decennium geeft een zelfde beeld in het Vlaamse Gewest als in onze buurlanden. De groep kortgeschoolden neemt stelselmatig af, de groep middengeschoolden blijft vrij stabiel en de groep hooggeschoolden groeit aan. Toch valt op dat in Vlaanderen, net zoals in Luxemburg en het Verenigd Koninkrijk, de daling van het aandeel kortgeschoolden in de periode 2006-2016 relatief groot is. In vergelijking met bijvoorbeeld Nederland is de Vlaamse situatie in 2006 beïnvloedend minder goed. In 2016 echter telt het Vlaamse Gewest evenveel kortgeschoolden als Nederland. Voor het aandeel hooggeschoolden geldt dit ook: de evolutie in Vlaamse Gewest gaat iets sneller dan in Nederland.

De scholingsgraad heeft een duidelijke samenhang met de arbeidsmarktpositie: kortgeschoolden zijn vaker inactief. Als ze zich toch op de arbeidsmarkt begeven, zijn ze vaker werkloos. Terwijl in de gehele bevolking (15-64-jarigen) ongeveer 1 op

2.17 Evolutie scholingsgraad

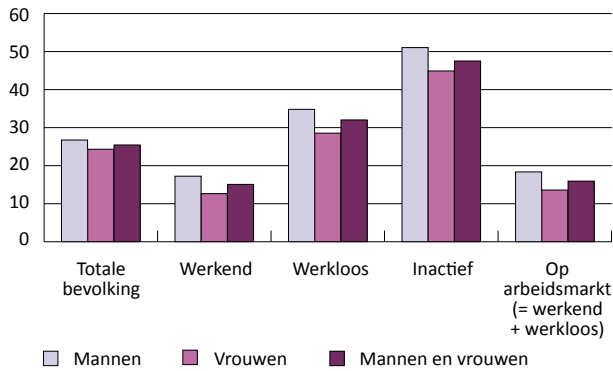
Evolutie van de scholingsgraad van de 25-64-jarigen, internationale vergelijking, van 2005 tot 2016, in %.

Bron: O&V, AD EAK, EUROSTAT LFS.

2.18 Aandeel kortgeschoolden

Aandeel kortgeschoolden, 15-64-jarigen, naar arbeidsmarktstatus en geslacht, in 2016, in %.

Bron: O&V, ADS EAK.

de 4 kortgeschoold is, blijkt dit onder de inactieven bijna de helft te zijn. Bij de werklozen is 32% kortgeschoold. De groep werkenden toont noodzakelijkerwijs het spiegelbeeld: daar is slechts 15% kortgeschoold. In het Pact 2020 wordt met het aandeel kortgeschoolden de werkenden en werkzoekenden bedoeld. De doelstelling van de Vlaamse overheid is dit aandeel in 2020 tot 10,4% te herleiden (een halvering ten opzichte van 2004). In 2016 bedraagt dit aandeel echter nog steeds 16%.

Talenten van elke lerende te volle ontwikkelen

Het succesvol doorlopen van het leerplichtonderwijs wordt vaak beschouwd als een basisvoorwaarde voor een goede start; hetzij op de arbeidsmarkt, hetzij in de verdere onderwijsloopbaan. Het is dan ook een doelstelling van het Pact

2020 om tegen 2020 het aantal schoolverlaters dat het secundair onderwijs zonder voldoende startkwalificaties verlaat, te halveren. De Europa 2020-strategie wil het aandeel vroegtijdige schoolverlaters tegen 2020 onder de 10% brengen. Vlaanderen heeft deze laatste doelstelling al bereikt.

In dit gedeelte wordt het leerplichtonderwijs vanuit verschillende invalshoeken bekeken. We starten met de stap vóór de leerplicht: de deelname aan het kleuteronderwijs. Daarna bekijken we het sociaal profiel van de scholen waarin de schoolloopbaan van de leerlingen zich afspeelt en er wordt ook gekeken hoe de Vlaamse overheid de gezinnen ondersteunt door het toekennen van schooltoelagen. De schoolloopbaan verloopt echter niet altijd even vlot. Leerlingen krijgen te maken met schoolse vertraging en er worden problematische afwezigheden genoteerd. Beide kunnen leiden tot het (te) vroeg verlaten van het leerplichtonderwijs.

Gemiddeld schoolprofiel

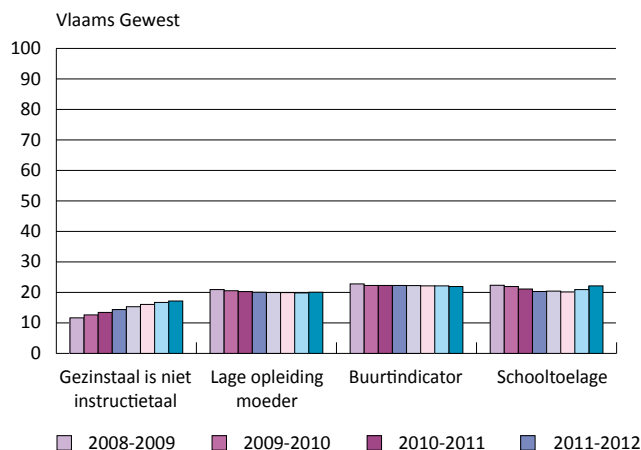
Het **sociaal profiel** van een school wordt bepaald op basis van 4 **leerlingenkenmerken**: ze zijn opgenomen als indicator van het Pact 2020 van de Vlaamse Regering (zonder streefwaarde):

- het opleidingsniveau van de moeder (wat iets zegt over de culturele bagage van de leerling);
- het ontvangen van een schooltoelage (wat iets zegt over de financiële draagkracht van het gezin van de leerling);
- de taal die de leerling spreekt in het gezin (wat iets zegt over het taalkundige en culturele kapitaal van het gezin);
- de buurt waar de leerling woont (wat iets zegt over het sociaal kapitaal van het gezin).

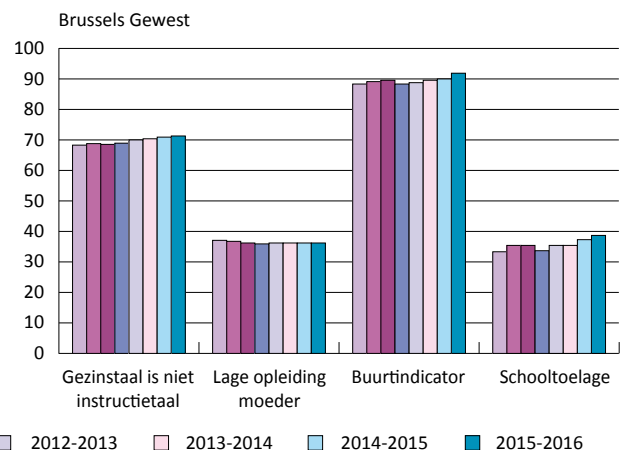
Het zijn ook deze 4 leerlingenkenmerken die, sinds het nieuwe financieringsbeleid, in het kleuter- en leerplichtonderwijs worden gebruikt bij het berekenen van de werkingsmiddelen die de scholen ontvangen.

2.19 Gemiddeld schoolprofiel - basisonderwijs

Evolutie van het aandeel leerlingen die de verschillende leerlingenkenmerken bezitten, gewoon basisonderwijs, naar gewest, van schooljaar 2008-2009 tot 2015-2016, in %.

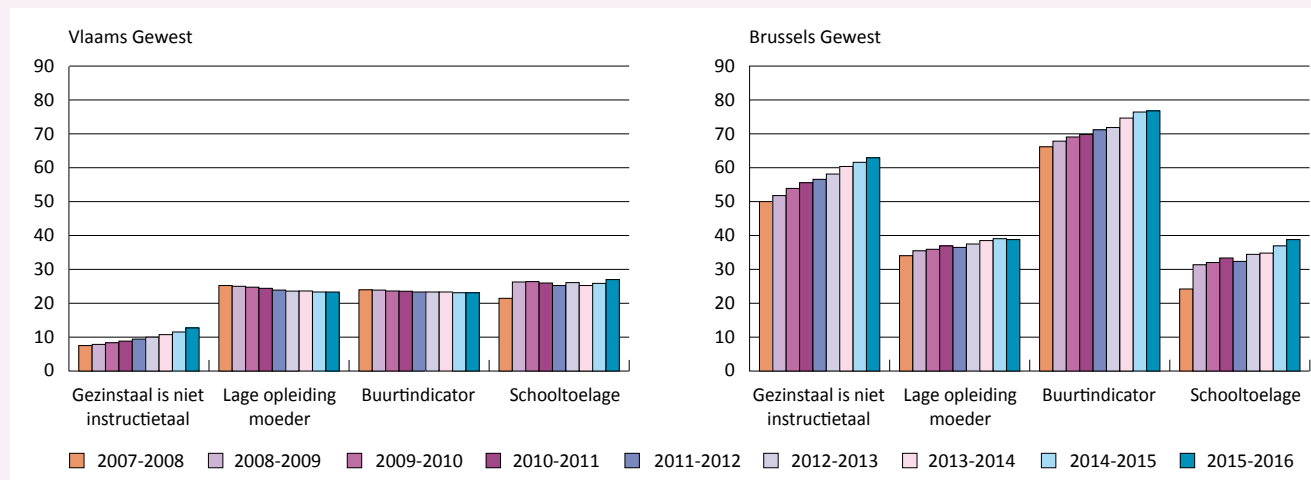

Bron: O&V.

2.20 Gemiddeld schoolprofiel – secundair onderwijs

Evolutie van het aandeel leerlingen die de verschillende leerlingenkenmerken bezitten, gewoon secundair onderwijs, naar gewest, van schooljaar 2007-2008 tot 2015-2016, in %.

Bron: O&V.

In het basisonderwijs van het Vlaamse Gewest bedraagt het aandeel van de leerlingen dat aan de leerlingenkenmerken voldoet telkens 17% à 22%. Het aandeel van de leerlingen dat thuis geen Nederlands spreekt, stijgt doorheen de jaren en heeft in het schooljaar 2015-2016 de kaap van 20 % behaald (Vlaamse Gemeenschap).

Als we de schoolpopulatie van het secundair onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap vergelijken met die van het basisonderwijs, dan valt op dat er verhoudingsgewijs meer leerlingen zijn met een laagopgeleide moeder, maar minder leerlingen die thuis geen Nederlands spreken. Het aandeel van de leerlingen dat thuis geen Nederlands spreekt, stijgt ook in het secundair onderwijs van schooljaar tot schooljaar en bereikt in 2015-2016 15%.

In het Nederlandstalig secundair onderwijs van het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest zijn de aandelen opvallend hoger dan in het Vlaamse Gewest. Terwijl in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest 63% van de leerlingen anderstalig is, bedraagt dit percentage in het Vlaams Gewest 13% (schooljaar 2015-2016).

Voor de overige kenmerken zijn de verschillen minder extreem, maar toch nog altijd aanzienlijk groot. Terwijl in het secundair onderwijs van het Vlaamse Gewest minder dan een kwart van de leerlingen een laagopgeleide moeder heeft, bedraagt dit in Brussel bijna 40%.

Kleuterparticipatie

Sinds het schooljaar 2007-2008, het 'Jaar van de Kleuter', heeft de Vlaamse overheid heel wat maatregelen genomen om zoveel mogelijk kleuters te laten participeren aan het kleuteronderwijs. Uit onderzoek (zie Publicaties en websites, Departement O&V. Rapporten omtrent kleuterparticipatie) kan men immers afleiden dat deelname aan het kleuteronderwijs een gunstige invloed heeft op de gelijke onderwijskansen en de slaagkansen van kinderen in hun verdere schoolloopbaan. Met **kleuterparticipatie** bedoelen we niet alleen de inschrijving in het kleuteronderwijs, maar ook een zo groot en zo regelmatig mogelijke aanwezigheid.

Op basis van de beschikbare cijfergegevens voor het schooljaar 2015-2016 blijkt dat zowel het aandeel in het kleuteronderwijs ingeschreven 5-jarigen als de effectieve aanwezigheid van de

2.21 Deelname 5-jarigen kleuteronderwijs

Evolutie van de deelname van 5-jarigen aan het kleuteronderwijs, van schooljaar 2009-2010 tot 2015-2016, in %.

Schooljaar	% in het kleuteronderwijs ingeschreven 5-jarigen	% ingeschreven 5-jarigen die minimum 220 halve dagen aanwezig waren
2009-2010	99,1	97,3
2010-2011	99,1	97,4
2011-2012	99,0	97,5
2012-2013	97,8	97,0
2013-2014	98,6	96,2
2014-2015	98,7	96,9
2015-2016	98,8	97,0

Bron: O&V.

2.22 Deelname kleuteronderwijs volgens leeftijd

Deelname van 3-, 4- en 5-jarigen aan het kleuteronderwijs, in het schooljaar 2015-2016, in %.

Leeftijd	% in het kleuteronderwijs ingeschreven	Verwachte 1/2 dagen aanwezigheid	% ingeschreven kleuters die voldoende aanwezig waren
3 jaar	98,6	150	96,4
4 jaar	98,9	185	97,0
5 jaar	98,8	220	97,0

Bron: O&V.

ingeschreven 5-jarigen (zeer) hoog is. Daarnaast stellen we vast dat het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest het hoogste aandeel heeft van kinderen dat de 220 halve dagen niet bereikt heeft (5,2%), gevolgd door de provincie Antwerpen (3,7%). In Limburg zijn nog 2,5% van de kinderen onvoldoende aanwezig. Bij de 5-jarige kleuters die gedurende het schooljaar 2013-2014 niet aan 220 halve dagen aanwezigheid komen, ligt het percentage GOK-leerlingen opmerkelijk hoger dan het Vlaamse gemiddelde. Het gaat hier dus om de meest kansarme leerlingen.

Wiskunde en wetenschappen – lager onderwijs (TIMSS)

In 2015 nam Vlaanderen opnieuw deel aan de internationaal vergelijkende studie **TIMSS** (Trends in International Mathematics and Science Study) Aan leerlingen uit het 4de leerjaar lager onderwijs werd een toets wiskunde en wetenschappen voorgelegd.

Vlaamse leerlingen behoren internationaal tot de subtop voor wiskunde; slechts 7 onderwijssystemen doen het beter, nog eens 4 landen doen evengoed als Vlaanderen. Alle andere deelnemende landen, waaronder heel wat Europese landen

2.23 TIMSS 2015

Gemiddelde score voor wiskunde en wetenschappen in TIMSS 2015 Grade 4, internationale vergelijking, in 2015.

	Wiskunde	Wetenschappen
Singapore	618	590
Zuid-Korea	608	589
Hong Kong	615	557
Chinees Taipei	597	555
Japan	593	569
Noord-Ierland	570	520
Russische Federatie	564	567
Ierland	547	529
Engeland	546	536
Vlaamse Gemeenschap	546	512
Kazachstan	544	550
Portugal	541	508
Verenigde Staten	539	546
Denemarken	539	527
Finland	535	554
Polen	535	547
Nederland	530	517
Duitsland	522	528
Zweden	519	540
Canada	511	525
Italië	507	516
Spanje	505	518
TIMSS-gemiddelde	500	500
Frankrijk	488	487

Significant beter dan de Vlaamse Gemeenschap

Niet-significant verschillend van de Vlaamse Gemeenschap

Significant slechter dan de Vlaamse Gemeenschap

Noot: de tabel toont alle onderwijssystemen die voor wiskunde beter of op hetzelfde niveau scoren als Vlaanderen; uit systemen die minder goed scoren werd een selectie gemaakt.

Bron: IEA, KULeuven.

waarmee Vlaanderen zich op relevante wijze kan vergelijken, zetten een beduidend lagere gemiddelde prestatie neer voor wiskunde. We zien in deze groep landen als Finland, Nederland en Duitsland.

Voor wetenschappen doen de Vlaamse leerlingen het minder goed. In bijna alle Europese deelnemende landen behalen de vierdeklassers een betere wetenschappenscore dan Vlaanderen. Portugal, Nederland, Italië en Spanje houden gelijke tred met Vlaanderen; enkel Frankrijk doet beduidend slechter.

Opwaarderen technisch en beroeps-onderwijs

In het schooljaar 2015-2016 zijn 418.228 leerlingen ingeschreven in het voltijds gewoon secundair onderwijs. De onthaalklas voor anderstalige nieuwkomers telt op 1 februari 4.113 leerlingen. 131.665 leerlingen zijn ingeschreven in de eerste graad. Na de eerste graad volgen 40% van de leerlingen algemeen secundair onderwijs. Meisjes zijn hier duidelijk in de meerderheid. Ruim 31% van de leerlingen volgt **technisch secundair onderwijs**, met een duidelijk overwicht van jongens. Iets meer dan 26% van de leerlingen volgt **beroepssecundair onderwijs**, waarvan meer jongens dan meisjes. Het kunstsecundair onderwijs trekt iets meer dan 2% van de leerlingen aan. Bijna 65% daarvan zijn meisjes.

Studieaanbod voltijds gewoon secundair onderwijs

Volgens het masterplan hervorming secundair onderwijs van 4 juni 2013 en de daaropvolgende conceptnota van 28 mei 2016 zijn er te veel verschillende studierichtingen in het voltijds gewoon secundair onderwijs. Leerlingen en ouders weten niet altijd in welke beroeps-en/of onderwijskwalificaties een studierichting uitmondt en welke vervolgmogelijkheden ze al dan niet biedt.

Het Agentschap Hoger Onderwijs, Volwassenenonderwijs, Kwalificaties en Studietoelagen heeft het studieaanbod van het voltijds gewoon secundair onderwijs gescreend. De resultaten van deze screening zullen mee de basis vormen voor de actualisering en de reductie van het studieaanbod van het voltijds gewoon secundair onderwijs, zoals voorzien in de beleidsnota Onderwijs 2014-2019. Elke studierichting moet een goede aansluiting verzekeran met het hoger onderwijs en/of de arbeidsmarkt.

Deeltijds onderwijs

Vanaf 15 of 16 jaar kan de leerling overstappen naar het stelsel van leren en werken. Alle leerlingen in dit stelsel moeten minimum 28 uren per week leren en werken. Leren en werken wordt op 2 manieren ingericht: via het **deeltijds beroepssecundair onderwijs** (DBSO) georganiseerd in een **centrum voor deeltijds onderwijs** (CDO) of in een **Syntra** (leertijd).

Duaal leren is momenteel in volle hervorming. Vanaf schooljaar 2015-2016 werden proefprojecten ingericht die allemaal werken

rond één of meerdere elementen uit het nieuwe concept voor duaal leren en werken.

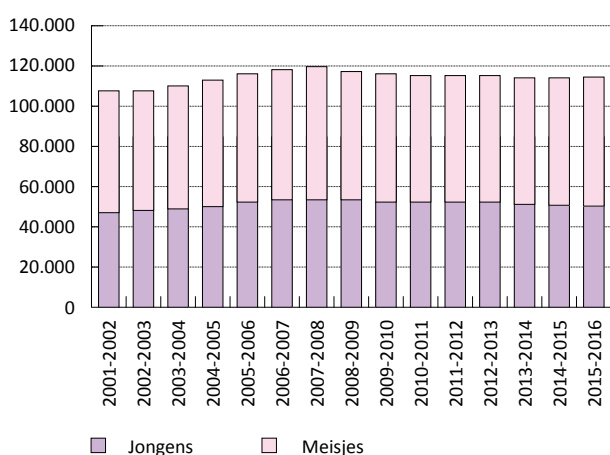
In een CDO volgen de leerlingen 15 uren les per week. Om te voldoen aan het voltijds engagement dienen zij de opleiding in het CDO aan te vullen met een werkcomponent. Deze werkcomponent wordt in het merendeel van de gevallen ingevuld met een concrete arbeidsdeelname die aansluit bij de opleiding. Leerlingen die niet klaar zijn om te werken, kunnen de werkcomponent invullen met een voortraject of brugproject bij een erkende promotor of een persoonlijk ontwikkelingstraject in een Centrum voor Deeltijdse Vorming (CDV). De brugprojecten mikken daarbij vooral op jongeren die arbeidsbereid

zijn, maar nog arbeidsgerichte attitudes en vaardigheden dienen te ontwikkelen; voortrajecten focussen op jongeren zonder duidelijk arbeidsmarktperspectief. Persoonlijke ontwikkelingstrajecten zorgen voor een intensieve begeleiding van kwetsbare jongeren. Het aantal jongeren in centra voor deeltijds onderwijs was de laatste jaren stijgend, maar het schooljaar 2015-2016 kende een lichte daling. In het schooljaar 2015-2016 volgden 8.775 leerlingen het DBSO; hiervan zijn 67% jongens. Het voltijds engagement in 2015-2016 bedraagt 62,3%, in absolute cijfers gaat het over 5.464 jongeren.

In de leertijd kunnen leerlingen een leerovereenkomst afsluiten die voorziet in 4 dagen praktijkopleiding in een organisatie

2.24 Leerlingen ASO

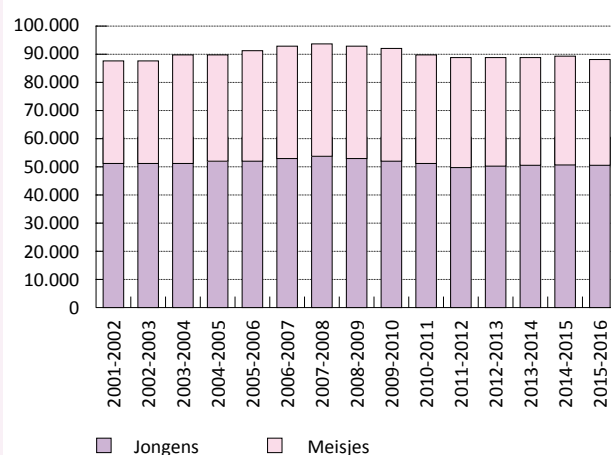
Evolutie van het aantal leerlingen in het algemeen secundair onderwijs, totaal, naar geslacht van het schooljaar 2001-2002 tot 2015-2016.

Bron: O&V.

2.25 Leerlingen TSO

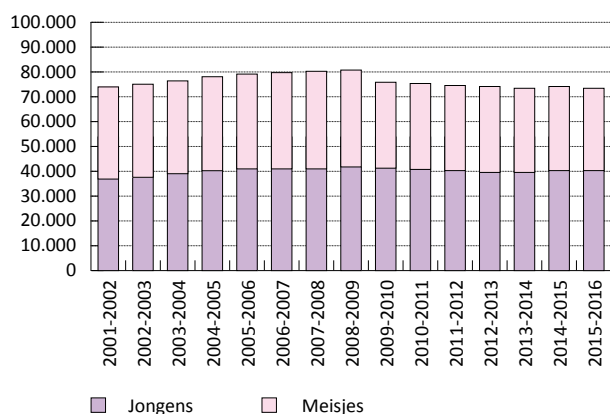
Evolutie van het aantal leerlingen in het technisch secundair onderwijs, totaal, naar geslacht van het schooljaar 2001-2002 tot 2015-2016.

Bron: O&V.

2.26 Leerlingen BSO

Evolutie van het aantal leerlingen in het beroepssecundair onderwijs, totaal, naar geslacht van het schooljaar 2001-2002 tot 2015-2016.

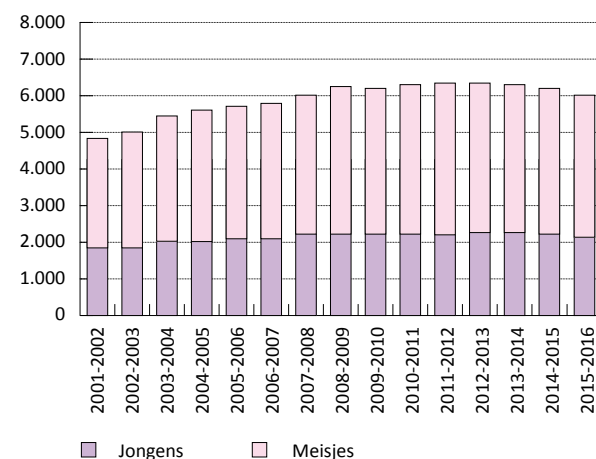

(1) In 2009-2010 werd de vroegere opleiding verpleegkunde van de 4de graad omgevormd tot hoger beroepsonderwijs (HBO5 verpleegkunde).

Bron: O&V.

2.27 Leerlingen KSO

Evolutie van het aantal leerlingen in het kunstsecundair onderwijs, totaal, naar geslacht van het schooljaar 2001-2002 tot 2015-2016.

Bron: O&V.

2.28 Aantal leerlingen in het DBSO

Aantal leerlingen in het DBSO naar voltijds of geen voltijds engagement, schooljaar 2015-2016.

Aantal leerlingen in DBSO	Voltijds engagement							Geen voltijds engagement				Geen registratie bij VDAB
	NEC	Thuis-helper	Brug	Voor-traject	Andere	POT	Totaal VE	Niet onmiddellijk beschikbaar	Te oriënteren	Tewerkstelling < 13 u	Totaal geen VE	
8.775	2.777	140	659	591	708	589	5.464	621	2.000	16	2.637	674
100%	31,6%	1,6%	7,5%	6,7%	8,1%	6,7%	62,3%	7,1%	22,8%	0,1%	30,1%	7,7%

Bron: O&V.

2.29 Aantal unieke leerlingen in het DBSO en leertijd

Evolutie van het aantal unieke leerlingen in het DBSO, van schooljaar 2001-2002 tot 2015-2016.

Schooljaar	Deeltijds beroepssecundair onderwijs			Leertijd Syntra Vlaanderen		
	Aantal leerlingen	% jongens	% meisjes	Aantal leerlingen	% jongens	% meisjes
2001-2002	6.229	65,1	34,9	7.063	68,3	31,6
2002-2003	6.279	65,2	34,8	7.264	69,1	30,8
2003-2004	6.342	65,1	34,9	6.704	69,0	30,9
2004-2005	6.380	65,5	34,5	6.141	68,7	31,3
2005-2006	6.445	66,1	33,9	5.876	68,6	31,4
2006-2007	6.573	66,5	33,5	5.685	68,7	31,3
2007-2008	6.687	67,1	32,9	5.432	67,9	32,1
2008-2009	6.935	66,9	33,1	4.834	66,9	33,1
2009-2010	7.332	67,1	32,9	4.681	67,6	32,4
2010-2011	7.871	67,2	32,8	4.536	66,8	33,2
2011-2012	8.241	67,2	32,8	4.283	66,9	33,1
2012-2013	8.636	67,8	32,2	4.055	65,9	34,1
2013-2014	8.867	67,5	32,5	3.816	66,5	33,5
2014-2015	8.807	67,1	32,9	3.378	66,5	33,5
2015-2016	8.775	67,1	32,9	3.077	65,6	34,4

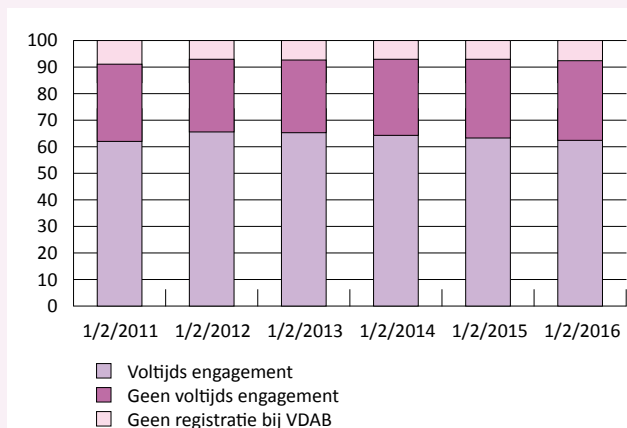
De cijfers van DBSO zijn de unieke inschrijvingen op teldatum 01/02/2016, de cijfers voor leertijd zijn de unieke inschrijvingen over het hele schooljaar 2015-2016. Bron: O&V, Syntra Vlaanderen.

die voldoet aan de voorwaarden als opleidingsplaats (onder andere een opleiding moet kunnen aangeleerd worden, vooropleiding en maturiteit opleider,...) en 1 dag theoretische vorming per week. Via deze onderwijsvormen kunnen jongeren

naast een certificaat van een opleiding, een getuigschrift van de 2de graad, de 3de graad of een diploma van het secundair onderwijs behalen. Deze getuigschriften zijn gelijkwaardig met de studiebekrachtiging die wordt uitgereikt in het voltijds beroepssecundair onderwijs.

2.30 Evolutie voltijds engagement

Evolutie van het voltijds engagement over de laatste 5 schooljaren, van 2011 tot 2016, telkens op 1 februari, in %.

Bron: O&V.

Wetenschappen, wiskunde en lezen bij 15-jarigen (PISA)

In 2015 vond de meest recente afname van het **PISA** (Programme for International Student Assessment)-onderzoek plaats. Daarbij worden bij 15-jarigen nagegaan hoe sterk ze zijn in wetenschappelijke geletterdheid, wiskundige geletterdheid en leesvaardigheid.

Vlaamse 15-jarigen zetten in alle domeinen een meer dan behoorlijke prestatie neer waardoor Vlaanderen internationaal telkens in de subtop staat. Wiskundige geletterdheid blijft, in internationaal perspectief, ons sterkste domein: enkel 5 Aziatische onderwijssystemen doen beduidend beter. Voor leesvaardigheid en wetenschappelijke geletterdheid dienen we respectievelijk 6 en 9 onderwijssystemen te laten voorgaan en daar zijn ook telkens enkele Europese landen bij. Bovendien houden ook meer landen gelijke tred met Vlaanderen voor leesvaardigheid en wetenschappelijke geletterdheid.

2.31 PISA 2015

Gemiddelde score voor wetenschappelijke geletterdheid, wiskundige geletterdheid en leesvaardigheid in PISA 2015, internationale vergelijking, in 2015.

	Wetenschappelijke geletterdheid	Leesvaardigheid	Wiskundige geletterdheid
Singapore	556	535	564
Japan	538	516	532
Estland	534	519	520
Taipei China	532	497	542
Finland	531	526	511
Macao-China	529	509	544
Canada	528	527	516
Vietnam	525	487	495
Hongkong-China	523	527	548
BSJG China	518	494	531
Korea	516	517	524
Vlaamse Gemeenschap	515	511	521
Nieuw-Zeeland	513	509	495
Slovenië	513	505	510
Australië	510	503	494
Verenigd Koninkrijk	509	498	492
Duitsland	509	498	506
Nederland	509	503	512
Zwitserland	506	492	521
Duitstalige Gemeenschap	505	501	502
Ierland	503	521	504
België	502	499	507
Denemarken	502	500	511
Polen	501	506	504
Portugal	501	498	492
Noorwegen	498	513	502
Verenigde Staten	496	497	470
Oostenrijk	495	485	497
Frankrijk	495	499	493
Zweden	493	500	494
OESO-gemiddelde	493	493	490
Spanje	493	496	486
Tsjechische Republiek	493	487	492

Significant beter dan de Vlaamse Gemeenschap

Niet-significant verschillend van de Vlaamse Gemeenschap

Significant slechter dan de Vlaamse Gemeenschap

In bovenstaande tabel wordt de gemiddelde score weergegeven van alle landen die, voor minstens één domein, boven het OESO-gemiddelde scoren. Bron: PISA, Ugent.

2.33 Schoolse vertraging naar onderwijsvorm

Aandeel leerlingen met schoolse vertraging van twee jaar of meer in het tweede jaar van de derde graad secundair onderwijs, naar onderwijsvorm en geslacht, in 2015-2016, in %.

	Totaal	Jongens	Meisjes
ASO	2,0	2,5	1,7
TSO	11,1	12,4	9,5
KSO	11,7	14,7	10,2
BSO	18,4	20,4	16,0

In deze tabel wordt schoolse vertraging berekend op basis van een vergelijking tussen het leerjaar waarin de leerling is ingeschreven en het leerjaar waarin de leerling op grond van zijn geboortjaar en bij normale studievordering ingeschreven zou moeten zijn. Door atypische studieovergangen kan een leerling schoolse vertraging oplopen die niet blijkt uit deze tabel (bijvoorbeeld overgang van 5de leerjaar naar 1B op basis van het leeftijdscriterium). Bron: O&V.

Schoolse vertraging

Schoolse vertraging is een belangrijk aandachtspunt in het onderwijsbeleid. Het Pact 2020 van de Vlaamse Regering bevat de indicator 'aandeel scholieren secundair onderwijs met een schoolse vertraging van 2 jaar of meer'. Het Pact stelt geen streefwaarde voorop. De schoolse vertraging is een belangrijke risicofactor voor het niet beëindigen van het secundair onderwijs.

Schoolse vertraging of schoolse achterstand is het aantal leerjaren vertraging dat een leerling oploopt ten aanzien van het leerjaar waarin hij zich zou bevinden als hij normaal zou vorderen. Het is niet noodzakelijk een gevolg van zittenblijven, maar kan ook veroorzaakt worden door bijvoorbeeld verlate instap in het lager onderwijs, ziekte, ... Schoolse vertraging geeft een beeld van de achterstand die een leerling in zijn totale schoolloopbaan heeft opgelopen. Schoolse voorsprong is het aantal leerjaren voorsprong dat een leerling heeft ten aanzien van het leerjaar waarin hij zich zou bevinden als hij normaal zou vorderen.

In het 6de leerjaar lager onderwijs heeft ongeveer 1% van de leerlingen minstens 2 jaar schoolse vertraging opgelopen.

2.32 Schoolse vertraging gewoon onderwijs

Evolutie van het aandeel leerlingen met schoolse vertraging van 2 jaar of meer in het 6de leerjaar lager onderwijs en in het 2de leerjaar van de 3de graad secundair onderwijs, van schooljaar 2007-2008 tot schooljaar 2015-2016, in %.

		2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016
Zesde leerjaar lager onderwijs	Jongens	1,1	1,0	1,1	1,2	1,2	1,3	1,2	1,1	1,1
	Meisjes	1,0	1,1	1,1	1,2	1,0	1,3	1,0	1,0	0,9
	Totaal	1,1	1,1	1,1	1,2	1,1	1,3	1,1	1,0	1,0
Tweede leerjaar derde graad voltijds secundair onderwijs	Jongens	12,3	11,6	12,1	12,3	12,2	12,0	11,9	11,2	11,0
	Meisjes	7,0	6,9	6,7	7,2	7,4	7,4	7,5	7,4	7,4
	Totaal	9,6	9,3	9,4	9,7	9,8	9,7	9,7	9,3	9,2

Schoolse vertraging wordt berekend door een vergelijking tussen het leerjaar waarin de leerling is ingeschreven en het leerjaar waarin de leerling op grond van zijn geboortjaar bij normale studievordering ingeschreven zou moeten zijn. Door atypische studieovergangen kan een leerling in het verleden schoolse vertraging opgelopen hebben die niet blijkt uit deze tabel (bijvoorbeeld overgang van 5de leerjaar naar 1B op basis van het leeftijdscriterium). Scholen die lager onderwijs inrichten volgens een specifieke pedagogische methode registreren leerlingen niet altijd per leerjaar. In het verleden vertekende dit de cijfers licht. Vanaf het schooljaar 2007-2008 worden de leerlingen uit het methodeonderwijs niet in rekening gebracht in de analyses.

Bron: O&V.

2.34 Problematische afwezigheden

Aantal meldingen van problematische afwezigheden ten opzichte van de schoolbevolking in het secundair onderwijs, naar soort secundair onderwijs en naar geslacht, schooljaar 2015-2016, in %.

Aantal meldingen van problematische afwezigheid in % t.o.v. de schoolbevolking			
	Voltijds	Deeltijds	BuSO
Mannen	1,6	52,7	7,9
Vrouwen	1,3	58,3	9,5
Totaal	1,4	54,5	8,4
Voltijds gewoon secundair onderwijs			
Eerste graad	0,9		
A-stroom	0,3		
B-stroom	3,0		
ASO	0,2		
KSO	1,2		
TSO	0,8		
BSO	5,5		
Onthaalklas	16,1		

Bron: O&V.

1,1% van de jongens heeft minstens 2 jaar schoolse vertraging opgelopen; bij de meisjes is dat 0,9%. In het 2de jaar van de 3de graad secundair onderwijs heeft bijna 1 leerling op 10 (9,2%) minstens 2 jaar schoolse achterstand. Hier is het verschil tussen jongens en meisjes veel groter: 11% bij de jongens tegenover 7,4% bij de meisjes. Op beide momenten in de schoolcarrière doet schoolse vertraging zich veel vaker voor bij niet-Belgische leerlingen.

Binnen het secundair onderwijs komen grote verschillen tussen de onderwijsvormen naar voor. In het BSO hebben leerlingen veel vaker schoolachterstand opgelopen dan in het TSO of KSO. TSO en KSO doen het op hun beurt minder goed dan het ASO. Meisjes doen het in alle onderwijsvormen beter dan jongens.

2.35 Evolutie problematische afwezigheden

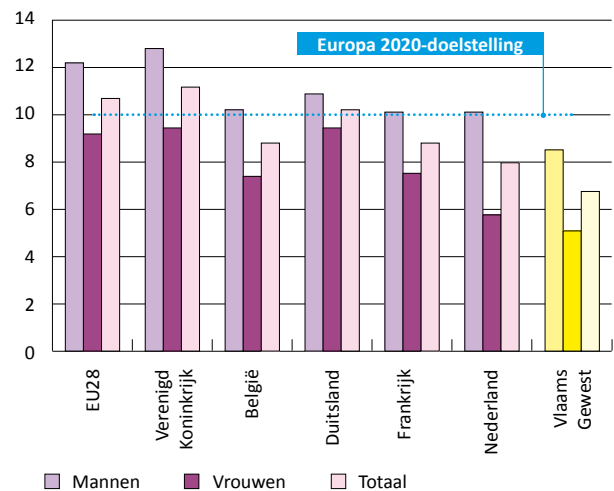
Evolutie van het aantal meldingen van problematische afwezigheden ten opzichte van de schoolbevolking in het secundair onderwijs, van schooljaar 2007-2008 tot schooljaar 2015-2016, in %.

	% problematische afwezigheden
2007-2008	1,2
2008-2009	1,2
2009-2010	1,4
2010-2011	1,5
2011-2012	1,5
2012-2013	1,6
2013-2014	1,7
2014-2015	2,0
2015-2016	2,3

Bron: O&V.

2.36 Vroegtijdige schoolverlaters

Vroegtijdige schoolverlaters, internationale vergelijking, naar geslacht, in 2016, in %.

Bron: O&V, ADS EAK, Eurostat LFS.

Problematische afwezigheden

Over het volledig secundair onderwijs bekeken was er in het schooljaar 2015-2016 2,3% van de leerlingen **problematisch afwezig**; dat zijn er merkbaar meer in vergelijking met 2007-2008. Het gaat over afwezigheden zonder geldige redenen van in totaal minstens 30 halve dagen per schooljaar. Binnen het secundair onderwijs bestaan er grote verschillen. In het deeltijds onderwijs is 54,5% van de schoolbevolking problematisch afwezig; in het gewoon voltijds secundair onderwijs gaat het over 1,4%; in het buitengewoon secundair onderwijs over 8,4%. Zowel in het deeltijds als het buitengewoon onderwijs zijn meisjes beduidend vaker problematisch afwezig dan jongens. Binnen het voltijds gewoon secundair onderwijs zijn er eveneens aanzienlijke verschillen. De B-stroom van de 1ste graad, het BSO en de onthaalklas voor anderstalige nieuwkomers tellen relatief veel problematisch afwezige leerlingen.

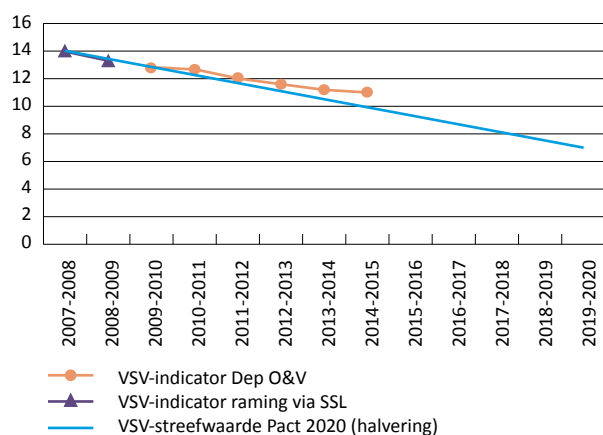
Schoolverlaten

Het is een doelstelling van het Pact 2020 om tegen 2020 het aantal schoolverlaters dat het secundair onderwijs zonder voldoende startkwalificaties verlaat, te halveren. De Europa 2020-strategie van de EU wil het aandeel **vroegtijdige schoolverlaters** tegen 2020 onder de 10% brengen. Vlaanderen heeft deze laatste doelstelling al bereikt, althans volgens de Europese indicator. De groep jongeren die het leerplichtonderwijs verlaat voordat zij een diploma of getuigschrift behalen wordt op 2 manieren opgevolgd: enerzijds via de Europese indicator 'Early Leavers from Education and Training', anderzijds via de berekeningen op de onderwijsdatabanken van het Vlaamse Ministerie Onderwijs & Vorming.

Een vroege schoolverlater wordt Europees gedefinieerd als een 18-24-jarige die maximaal beschikt over een kwalificatie van

2.37 VSV-indicator

Evolutie van de vroegtijdige schoolverlaters (indicator O&V, van 2007-2008 tot 2014-2015 ten opzichte van de doelstellingswaarde van het Pact 2020.

Technische noot: voor de nulmeting werd de VSV-indicator geraamd voor de jaren 2007-2008 en 2008-2009 op basis van de cijfers van het Steunpunt SSL. Bron: Steunpunt SSL, O&V.

het lager secundair onderwijs en geen onderwijs of opleiding meer volgt. De berekening gebeurt op basis van steekproefgegevens. In 2016 bedraagt de omvang van deze groep in het Vlaamse Gewest 6,8%. Daarmee behaalt het Vlaamse Gewest de Europese doelstelling en doet het duidelijk beter dan de gemiddelde EU-lidstaat. België in zijn geheel zakt in 2016 met 8,8% voor het eerst onder de 10%-drempel. Ook Nederland en Frankrijk bevinden zich onder de 10%-grens. Duitsland blijft weliswaar net boven de doelstelling hangen en maakte in 2016 geen vooruitgang ten opzichte van 2015.

De eigen Vlaamse indicator Vroegtijdig Schoolverlaten (VSV) werd oorspronkelijk door het Steunpunt Studie- en Schoolloopbanen ontwikkeld en wordt sinds enige tijd berekend door het Vlaamse Ministerie van Onderwijs & Vorming op de eigen onderwijsdatabanken. Het betreft jongeren die niet meer leerplichtig zijn en die het Vlaams secundair onderwijs verlaten zonder voldoende kwalificatie. De percentages worden jaarlijks berekend op de gehele cohorte van vroegtijdige schoolverlaters en de jongeren die zich wel kwalificeren.

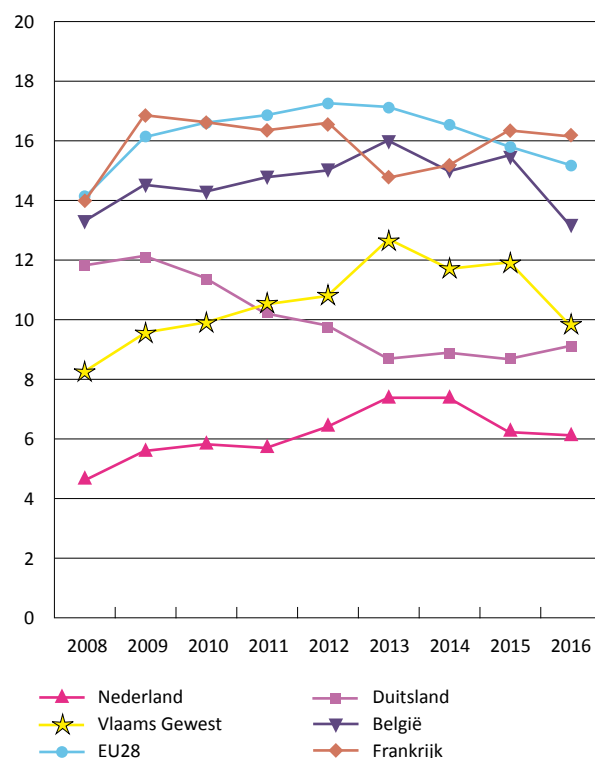
Volgens het Pact 2020 moet het aandeel vroegtijdige schoolverlaters in 2020 gehalveerd zijn ten opzichte van de nulmeting in 2008. De waarde van de nulmeting van de eigen Vlaamse indicator komt op 14% (2007-2008). Het tempo van de daling van de laatste jaren is vooralsnog niet sterk genoeg om deze halvering te realiseren. In 2014-2015 bedraagt het percentage vroegtijdige schoolverlaters 11%, terwijl de tussentijdse streefwaarde 9,9% bedraagt.

NEET-jongeren

De NEET-jongeren ofwel de 18- tot 24-jarige jongeren die noch werken, noch onderwijs of vorming volgen is enerzijds een ruimere groep dan de vroegtijdige schoolverlaters, aangezien

2.38 NEET-jongeren

Aandeel jongeren 18-24 jaar dat noch werkt, noch in onderwijs of vorming is, internationale vergelijking, van 2008 tot 2016, in %.

Bron: ADS EAK, Eurostat LFS.

ze ook de jongeren omvat met een diploma hoger of hoger secundair onderwijs. Anderzijds omvatten ze niet, in tegenstelling tot de vroegtijdige schoolverlaters, de werkenden. In 2016 bedraagt het aandeel van deze groep tegenover alle 18-24-jarigen in het Vlaamse Gewest 10%, tegenover 7% voor de vroegtijdige schoolverlaters. Daarmee doet het Vlaamse Gewest het beter dan de EU28 en Frankrijk, maar minder goed dan Nederland en Duitsland. Sinds 2014 is bovendien een dalende trend vast te stellen.

Levenslang leren

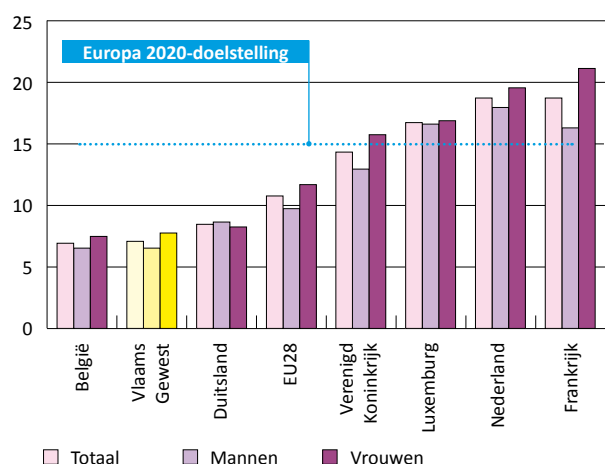
Leren stopt niet wanneer we als jongvolwassenen de poorten van de school, hogeschool of universiteit achter ons dichttrekken. In een snel veranderende maatschappij is het noodzakelijk te blijven leren. Het gaat hierbij zowel om opleidingen in het kader van de arbeidsmarkt als om de verdere persoonlijke of sociale ontwikkeling van individuen.

Levenslang leren (Europese benchmark)

Als de inwoners van het Vlaamse Gewest wordt gevraagd of zij recent deelnamen aan onderwijs of opleiding, blijkt het antwoord vaak 'nee' te zijn. Het Vlaams Gewest (en ook België) scoren daarmee in Europese context niet zo goed. In het kader

2.39 Levenslang leren

Aandeel 25-64-jarigen dat in de 4 weken voorafgaand aan de survey deelnam aan onderwijs of opleiding, naar geslacht, internationale vergelijking, in 2016, in %.

Bron: O&V, ADS EAK, Eurostat LFS.

van het Pact 2020 werd bepaald dat de deelname aan **levenslang leren** 15% moet bedragen in 2020. Het Vlaamse Gewest is in 2016 met een deelname van 7,1% ver van deze doelstelling verwijderd. Ook het gemiddelde van alle EU-lidstaten blijft met 10,8% duidelijk onder de doelstelling. De meeste van onze buurlanden doen het wel goed: Frankrijk, Nederland en Luxemburg overstijgen de doelstelling; het Verenigd Koninkrijk komt net iets tekort. Enkel in Duitsland bevindt de deelname aan onderwijs en opleiding zich in de buurt van het Vlaamse (en Belgische) cijfer.

Volwassenenonderwijs

In de referteperiode 1 april 2015-31 maart 2016 waren er in het **secundair volwassenenonderwijs** 316.860 unieke inschrijvingen in een opleiding en waren er 8.840 unieke inschrijvingen in een opleiding in de specifieke lerarenopleiding. In het **hoger beroepsonderwijs van het volwassenenonderwijs** telde men in dezelfde referteperiode 17.442 unieke inschrijvingen. De gegevens van het hoger beroepsonderwijs van het volwassenenonderwijs zijn eveneens geïntegreerd in de kerncijfers rond het hoger beroepsonderwijs.

2.40 Volwassenenonderwijs

Evolutie van het aantal unieke inschrijvingen in een opleiding in het secundair volwassenenonderwijs, in het hoger beroepsonderwijs van het volwassenenonderwijs en in de specifieke lerarenopleiding, referteperiodes 1/4/2008-31/3/2009 tot 1/4/2015-31/3/2016.

Secundair volwassenenonderwijs (1)	Lineair				Modulair			
	Mannen	Vrouwen	n.b.*	Totaal	Mannen	Vrouwen	n.b.*	Totaal
2008 - 2009	2.726	5.246	-	7.972	118.144	173.977	-	292.121
2009 - 2010	1.730	1.995	-	3.725	124.830	175.357	-	300.187
2010 - 2011	1.278	1.665	-	2.943	129.233	182.400	-	311.633
2011 - 2012	739	1.100	-	1.839	131.751	189.154	-	320.905
2012 - 2013	1	47	-	48	133.459	194.580	-	328.039
2013 - 2014	-	-	-	-	130.709	194.194	-	324.903
2014 - 2015	-	-	-	-	129.989	195.819	73	325.881
2015 - 2016	-	-	-	-	128.064	188.648	148	316.860
Hoger beroepsonderwijs van het volwassenenonderwijs (1)	Lineair				Modulair			
	Mannen	Vrouwen	n.b.*	Totaal	Mannen	Vrouwen	n.b.*	Totaal
2008 - 2009	1.167	789	-	1.956	9.800	13.309	-	23.109
2009 - 2010	1.016	693	-	1.709	7.466	9.020	-	16.486
2010 - 2011	883	571	-	1.454	7.416	8.887	-	16.303
2011 - 2012	755	535	-	1.290	7.763	9.182	-	16.945
2012 - 2013	703	439	-	1.142	7.826	8.945	-	16.771
2013 - 2014	683	383	-	1.066	7.777	9.146	-	16.923
2014 - 2015	-	-	-	-	8.368	9.492	2	17.862
2015 - 2016	-	-	-	-	8.211	9.224	7	17.442
Specifieke lerarenopleiding (1)	Modulair							
	Mannen	Vrouwen	n.b.*	Totaal				
2009 - 2010	3.009	5.305	-	8.314				
2010 - 2011	3.154	5.943	-	9.097				
2011 - 2012	3.097	6.102	-	9.199				
2012 - 2013	3.085	6.220	-	9.305				
2013 - 2014	3.163	6.262	-	9.425				
2014 - 2015	3.123	6.231	1	9.355				
2015 - 2016	3.031	5.807	2	8.840				

* Van een beperkt aantal cursisten zijn de gegevens naar geslacht niet beschikbaar.

(1) Referteperiode: van 1 april tot 31 maart van het daaropvolgende jaar.

Unieke inschrijving in een opleiding: iemand die zich gedurende een referteperiode 2 of meer keer inschrijft in dezelfde opleiding en binnen hetzelfde stelsel, wordt slechts éénmaal geteld. Wie zich 2 (of meer) keer inschrijft in dezelfde opleiding, maar in een verschillend stelsel (de ene keer lineair, de andere keer modulair), dan wordt hij/zij tweemaal geteld. Wie zich in 2 verschillende opleidingen – al dan niet binnen hetzelfde studiegebied – inschrijft, wordt tweemaal geteld.

Bron: O&V.

2.41 Nederlands tweede taal

Evolutie van het aantal unieke inschrijvingen in het studiegebied NT2 naar geslacht, in het secundair volwassenenonderwijs (referteperiode van 1/2/2007-31/3/2008 tot 1/5/2015-31/3/2016) en in de basiseducatie (referteperiode van 1/2/2010-31/3/2011 tot 1/4/2015-31/3/2016).

Secundair volwassenenonderwijs	Nederlands tweede taal							
	Mannen	Vrouwen	n.b.*	Totaal				
2007 - 2008	26.056	36.404	-	62.460				
2008 - 2009	26.646	35.994	-	62.640				
2009 - 2010	29.825	36.477	-	66.302				
2010 - 2011	33.259	40.279	-	73.538				
2011 - 2012	35.207	43.545	-	78.752				
2012 - 2013	34.763	44.720	-	79.483				
2013 - 2014	34.605	45.856	-	80.461				
2014 - 2015	36.463	49.282	13	85.758				
2015 - 2016	40.967	52.570	23	93.560				
Basiseducatie	Nederlands tweede taal				Alfabetisering Nederlands tweede taal			
	Mannen	Vrouwen	n.b.*	Totaal	Mannen	Vrouwen	n.b.*	Totaal
2010 - 2011	8.556	7.750	-	16.306	4.580	5.427	-	10.007
2011 - 2012	8.204	7.734	-	15.938	4.458	5.629	-	10.087
2012 - 2013	7.842	7.509	-	15.351	4.411	5.567	-	9.978
2013 - 2014	7.424	7.433	-	14.857	4.158	5.611	-	9.769
2014 - 2015	7.202	7.720	-	14.922	3.985	5.721	-	9.706
2015 - 2016	7.974	7.761	3	15.735	5.567	6.807	-	12.374

Aantal unieke inschrijvingen (cursist wordt maar 1 keer geteld) in een opleiding naar studiegebied en geslacht.

* Van een beperkt aantal cursisten zijn de gegevens naar geslacht niet beschikbaar.

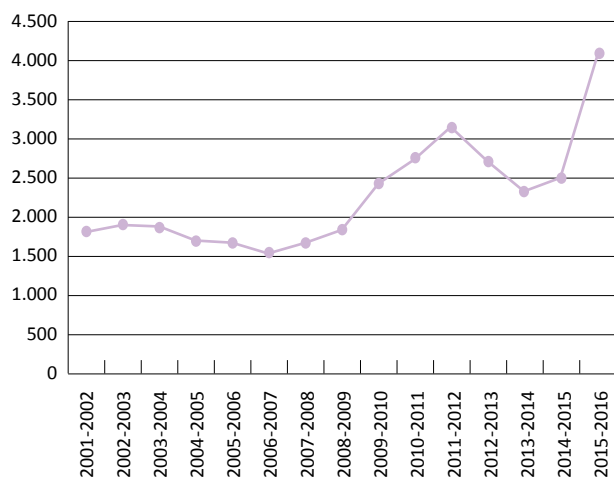
(1) Referteperiode: van 1 april tot 31 maart van het daaropvolgende jaar.

Bron: O&V.

De **centra voor basiseducatie** (CBE) bieden volwassenen de mogelijkheid om hun basisvaardigheden aan te scherpen. Vanaf 1 september 2008 is het decreet Volwassenenonderwijs in werking getreden voor de basiseducatie; het aantal centra werd teruggebracht van 29 naar 13. Tijdens de referteperiode 2015-2016 waren er in de CBE 58.850 unieke inschrijvingen in een opleiding.

2.42 Onthaalklas anderstalige nieuwkomers

Evolutie van het aantal leerlingen in de onthaalklas voor anderstalige nieuwkomers, van 2001-2002 tot 2015-2016.

Bron: O&V.

Nederlands voor anderstaligen

Nederlands voor anderstaligen (NT2) neemt een belangrijke plaats in het volwassenenonderwijs in.

De CVO telden tussen april 2015 en maart 2016 93.560 unieke inschrijvingen ('koppen') voor NT2, goed voor een stijging van 9,1% ten opzichte van de voorafgaande referteperiode. Uitgedrukt in financierbare cursisten ('inschrijvingen') gaat het om 197.904 inschrijvingen, een stijging van 3%.

In de CBE waren er in dezelfde referteperiode 28.109 unieke inschrijvingen in het studiegebied NT2 (inclusief Alfa NT2), of 53.381 financierbare cursisten (stijging ten opzichte van de voorgaande referteperiode met 14,4%).

In de referteperiode 2015-2016 is NT2 goed voor 29,5% van het aantal unieke cursisten in het secundair volwassenenonderwijs georganiseerd door de CVO en 47,8% van het aantal unieke cursisten in de CBE.

Onthaalklas anderstalige nieuwkomers

Onthaalonderwijs is onderwijs dat de taalvaardigheid Nederlands én de sociale integratie van de anderstalige nieuwkomer bevordert. Het onthaalonderwijs heeft tot doel de anderstalige nieuwkomer voor te bereiden op het instromen in het gewoon onderwijs en de doorstroming te bevorderen in de reguliere klaspraktijk en gedurende de verdere schoolloopbaan. Het onthaalonderwijs moet de anderstalige nieuwkomer in staat stellen op een efficiënte manier te functioneren in de klas, in overeenstemming met zijn leeftijd, als lerend individu en als lid van de klas- en schoolgemeenschap. In het schooljaar 2015-2016 werden 4.113 leerlingen geteld in de **onthaalklas voor**

2.43 Opleidingsparticipatie werknemers

Aandeel werknemers dat gedurende het boekjaar één of meer formele of informele opleidingen heeft gevolgd, in %, Vlaams Gewest, van 2010 tot 2014.

	2010		2011		2012		2013		2014	
	Formele opl.	Informele opl.	Formele opl.	Informele opl.	Formele opl.	Informele opl.	Formele opl.	Informele opl.	Formele opl.	Informele opl.
Totaal	32,4	19,9	33,6	20,6	36,2	23,1	37,3	24,8	37,9	25,9
0 tot 9	2,7	2,1	2,7	2,5	4,0	3,6	4,7	4,3	4,8	4,4
10 - 49	10,7	6,3	12,2	7,1	13,9	8,8	15,4	9,7	16,0	9,5
50 - 199	32,0	19,5	33,2	19,8	36,7	22,4	38,3	24,0	39,6	24,2
200 +	51,4	31,7	52,4	32,3	55,3	35,4	56,2	37,9	56,3	39,8

Bron: WSE, op basis van Balanscentrale (NBB) en RSZ.

anderstalige nieuwkomers (2.691 jongens en 1.422 meisjes). Dit is een forse stijging ten opzichte van vorig schooljaar. De onthaalklas voor anderstalige nieuwkomers is verbonden met het secundair onderwijs, maar wordt niet ingedeeld bij een bepaalde graad of leerjaar.

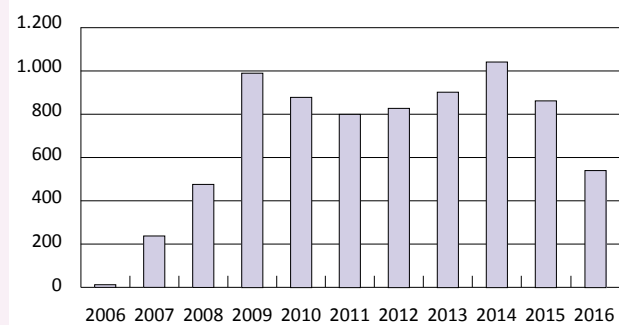
Scholen in het gewoon basisonderwijs ontvangen, onder bepaalde voorwaarden, in het schooljaar 2016-2017 tevens een extra toelage voor activiteiten in het kleuteronderwijs in het kader van initiatie in en versterking van het Nederlands.

Opleiding in ondernemingen

De **participatie aan formele opleidingen** is in 2014 zeer licht gestegen tot 38% van de werknemers. Zoals het Pact 2020 voorschrijft, is er dus sprake van een toename. In verhouding tot het totaal aantal gewerkte uren is de vormingsactiviteit echter beperkt: slechts 0,75% ervan werd aan formele vorming besteed. Naar de grootte van de onderneming zijn er grote verschillen. In de kleine ondernemingen (minder dan

2.45 Ervaringsbewijzen

Evolutie van het aantal titels van beroepsbekwaamheid/aantal uitgereikte ervaringsbewijzen, van 2006* tot 2016.

* Geen volledig jaar voor 2006.

Bron: Departement WSE.

10 werknemers) bedraagt de participatie amper 5% van de werknemers. In de grote ondernemingen (meer dan 200 werknemers) daarentegen stijgt de participatie tot 56%.

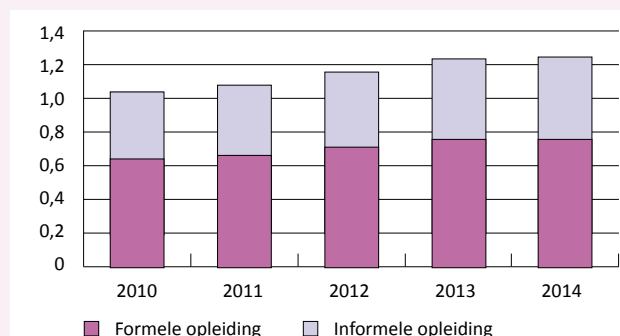
De **participatie aan informele opleidingen** is kleiner dan die aan formele opleidingen, maar is in 2014 eveneens toegenomen, tot 26% van de werknemers. Van het aantal gewerkte uren wordt slechts 0,5% aan informele opleidingsactiviteiten besteed. Ook hier zijn zeer grote verschillen naar ondernemingsgrootte vast te stellen. In de kleine ondernemingen (minder dan 10 werknemers) bedraagt de participatie slechts 4% van de werknemers. In de grote ondernemingen (meer dan 200 werknemers) daarentegen stijgt de participatie tot een tienvoud ervan. Het valt dus op dat het verschil tussen kleine en grote ondernemingen inzake informele opleidingen veel kleiner is dan wat formele opleidingen betreft. In de kleine ondernemingen is het verschil zelfs verwaarloosbaar, tenminste wat de participatie aangaat.

Ervaringsbewijzen

In de stimulering van het levenslang leren speelt de erkenning van competenties een belangrijke rol. De erkenning van **competenties** die mensen via niet-formeel leren hebben verworven, kan leiden tot een vlottere toegang tot onderwijs en opleiding en de leer- en opleidingstrajecten verkorten. Vandaar ook dat deze indicator in het Pact 2020 wordt opgevolgd. In oktober 2006 werd er voor het eerst ervaringsbewijzen afgegeven, namelijk voor 11 call center operators. Sindsdien is het aantal snel toegenomen. In 2007, het eerste volledige jaar waarvoor cijfers beschikbaar zijn, werden 240 ervaringsbewijzen uitgereikt. In 2010 en 2011 is het cijfer gedaald, maar tussen 2012 en 2014 stijgt het weer om in 2015 en 2016 opnieuw te dalen. In dat laatste jaar bedraagt het aantal afgegeven ervaringsbewijzen 539. Het aantal beroepen steeg tussen 2006 en 2015 van 1 tot 19. De belangrijkste in 2016 zijn: heftruckchauffeur (115), administratief commercieel medewerker binnendienst (82), en call center operator (65). In verhouding tot de beroepsbevolking blijven de aantallen echter laag: in verhouding tot de werkenden tussen 15 en

2.44 Opleidingsuren werknemers

Aandeel gewerkte uren dat gedurende het boekjaar aan formele of informele opleidingen werd besteed, in %, Vlaams Gewest, van 2010 tot 2014.

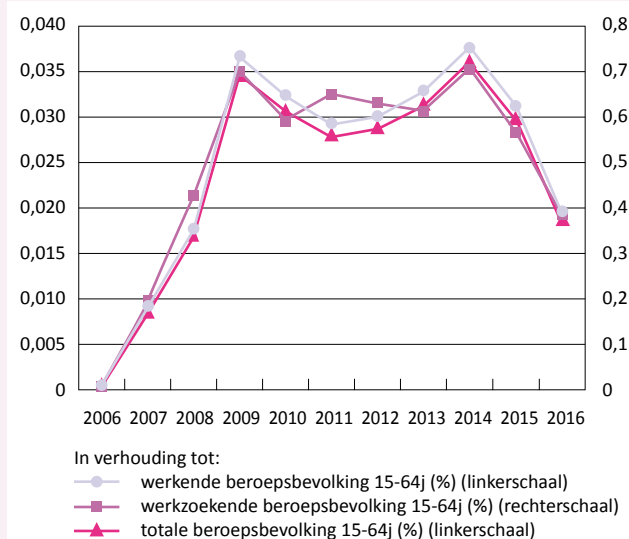

Bron: WSE, op basis van Balanscentrale (NBB) en RSZ.

2.46 Ervaringsbewijzen in de beroepsbevolking

Evolutie van de verhouding afgegeven titels van beroepsbekwaamheid/aantal uitgereikte ervaringsbewijzen tot de werkende, werkzoekende en totale beroepsbevolking, van 2006* tot 2016.

* Geen volledig jaar voor 2006.

Bron: Departement WSE, ADS EAK, Eurostat LFS.

64 jaar werden in 2016 0,02% ervaringsbewijzen afgegeven. In verhouding tot de werkzoekende 15-64-jarigen werden er 0,38% ervaringsbewijzen afgegeven.

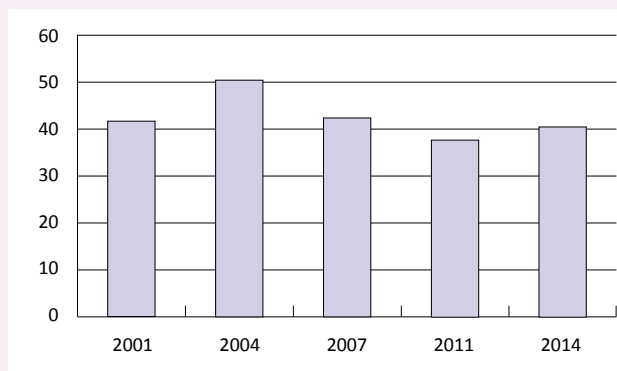
Competentiegericht ondernemen

In het Pact 2020 stelt het beleid zich tot doel dat tegen 2020 meer bedrijven en sectoren een **strategisch competentiebeleid** voeren. In 2014 slaagde 40,3% van de bevraagde ondernemingen en organisaties (overheid, onderwijs en non-profit) met ten minste 10 werknemers erin te voldoen aan 8 van de 15 indicatoren inzake hun competentiebeleid (ICO 2020). In 2011

2.47 Competentiegericht ondernemen

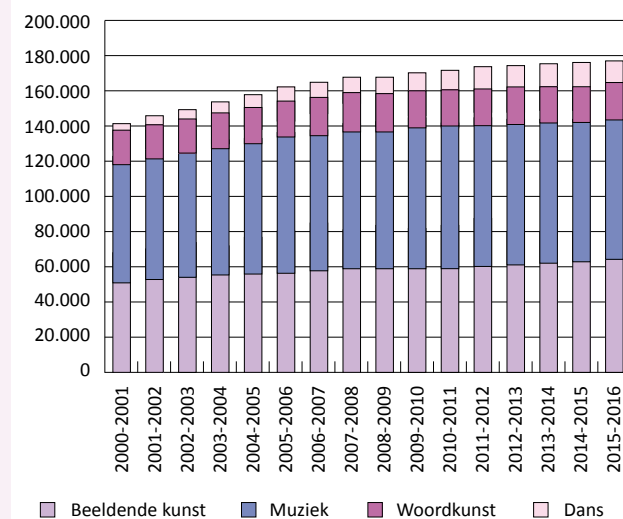
Evolutie van de indicator competentiegericht ondernemen (ICO/ICO 2020), in 2001, 2004, 2007, 2011 en 2014.

Bron: SERV, Stichting Innovatie & Arbeid.

2.48 Deeltijds kunstonderwijs

Evolutie van het aantal leerlingen in het deeltijds kunstonderwijs, van 2000-2001 tot 2015-2016, naar studierichting.

De telling is gebaseerd op het aantal financierbare leerlingen, geteld op 1 februari. Wie meer dan één studierichting volgt, wordt meer dan éénmaal geteld.

Bron: O&V.

was dit 37,6%. Statistisch betekent dit een status-quo. Aangezien de indicatoren sinds 2011 gebaseerd zijn op een grondig herziene vragenlijst, is vergelijking met de vorige versies van ICO niet mogelijk.

Naarmate de grootte van de onderneming toeneemt, stijgt ook de ICO 2020-score. Ondernemingen met 10 tot 49 werknemers halen een score van 34%, ondernemingen met meer dan 200 werknemers een score van 72%. Organisaties (overheid, onderwijs en non-profit) doen het ook duidelijk beter dan ondernemingen.

Deeltijds kunstonderwijs

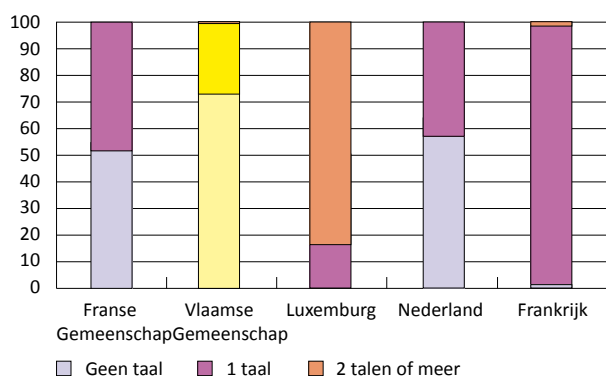
De schoolbevolking in het **deeltijds kunstonderwijs** neemt sinds het schooljaar 1994-1995 sterk toe. Met uitzondering van het schooljaar 2008-2009 is er sindsdien ieder jaar een toename van het aantal financierbare leerlingen. In 2015-2016 nam het aantal toe met 1.994 (+ 1,1%). 64.447 leerlingen volgen les in de studierichting Beeldende Kunst; 113.351 leerlingen in de studierichtingen Muziek, Woordkunst en Dans.

Vreemde talen lager onderwijs

In het gewoon lager onderwijs leert in Vlaanderen gemiddeld bijna 1 leerling op 3 (27,5%) een **vreemde taal**. Naast de leerlingen die verplicht Frans volgen zijn in dit cijfermateriaal ook de leerlingen opgenomen die een taalinitiatie volgen. In Vlaanderen en in de gemeenten met een speciaal statuut (Brussel, randgemeenten en taalgrensgemeenten) kan in het gewoon basisonderwijs gekozen worden voor taalinitiatie

2.49 Vreemde talen lager onderwijs

Aantal leerlingen die geen, één of twee of meer vreemde talen volgt in het lager onderwijs, internationale vergelijking, in 2014-2015.

Bron: O&V, Eurostat (website op 20 februari 2017).

in een andere taal dan het Nederlands, vroeger dan of naast het verplicht onderwijs in het Frans. Indien hiervoor gekozen wordt, moet steeds eerst taalinitiatie in het Frans aangeboden worden. Leerlingen die een dergelijke taalinitiatie volgen, zijn nu opgenomen in de cijfergegevens. Dit verklaart waarom een heel klein percentage leerlingen (0,1%) 2 talen of meer volgt.

Vreemde talen secundair onderwijs

Een leerling in de 1ste graad secundair leert in Vlaanderen gemiddeld 1,5 vreemde talen. De toestand in onze buurlanden is gelijkaardig, enkel Luxemburg doet beduidend beter (2,6 vreemde talen). In het hoger algemeen secundair onderwijs scoort Vlaanderen met gemiddeld 2,5 vreemde talen wel duidelijk beter. Luxemburg (3,0) heeft hier eveneens een nog hoger cijfer.

Hoger onderwijs

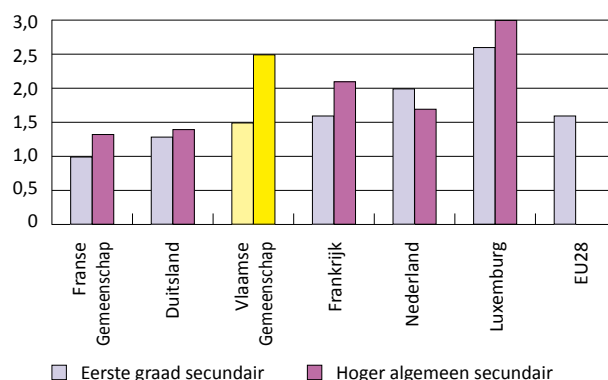
Het afwerken van het secundair onderwijs wordt vaak gezien als het veroveren van een behoorlijke startpositie. Meer en meer mensen proberen hun positie nog verder te versterken door een diploma te behalen in het hoger onderwijs. We starten dit onderdeel met meer informatie over de jongeren die na het secundair onderwijs de overstap maken naar het hoger onderwijs. Vooral in de jongere bevolkingsgroepen zijn de effecten daarvan op de scholingsgraad duidelijk zichtbaar. We bekijken hoe groot deze groep in Vlaanderen is en we proberen een zicht te krijgen op de verdeling van deze diploma's over de bevolkingsgroepen.

Wie begint aan hoger onderwijs?

In het Pact 2020 werd als doelstelling opgenomen dat 60% van de kinderen van niet-hooggeschoolde ouders deelnemen aan het hoger onderwijs. Dit wordt gemeten door na te gaan

2.50 Vreemde talen secundair onderwijs

Gemiddeld aantal vreemde talen per leerling in het secundair onderwijs, naar niveau, internationale vergelijking, in 2014-2015.

Bron: O&V, Eurostat (website op 20 februari 2017).

hoeveel leerlingen in (minstens 1 van) de 3 academiejaren volgend op het uitstromen uit het secundair onderwijs opduiken als student in het Vlaams hoger onderwijs. Hierbij wordt geen rekening gehouden met de kwalificatie die ze behaalden in het secundair onderwijs en de toegang tot het hoger onderwijs die vasthangt aan die kwalificatie. De doelstelling heeft betrekking op de democratisering van het hoger onderwijs en richt zich daarom op de jongeren van wie de ouders (in dit geval de moeder) geen diploma hoger onderwijs heeft.

De daling van de participatiegraden tijdens het laatste en het voorlaatste jaar kan gedeeltelijk te wijten zijn aan het feit dat deze jongeren slechts één schooljaar de kans hebben gehad om door te stromen naar hoger onderwijs. Toch kan men duidelijk concluderen dat de participatie van jongeren met een niet-hooggeschoolde moeder de laatste jaren niet betekenisvol toeneemt, en er dus geen vooruitgang wordt geboekt voor deze Pact 2020-doelstelling. De intergenerationale overdracht van het opleidingsniveau van de ouders op de kinderen blijft ongewijzigd. Terwijl de participatiegraad bij kinderen met een laaggeschoolde moeder circa 42% bedraagt, ligt de participatiegraad ongeveer dubbel zo hoog bij kinderen met een hoogopgeleide moeder (83%). Ook het geslacht van de leerling heeft een invloed: meisjes stromen meer door naar hoger onderwijs dan jongens.

Jongeren met een diploma hoger onderwijs

Bij de 20-34-jarigen beschikt vandaag 41% van de inwoners van het Vlaamse Gewest over een kwalificatie van het niveau hoger onderwijs. Bij de cijfers voor de 20-24-jarigen, van wie bijna 30% een kwalificatie uit het hoger onderwijs bezit, hoort een belangrijke kanttekening. De leeftijd waarop men vandaag in Vlaanderen zijn eerste diploma in het hoger onderwijs kan behalen is immers vaak 21 jaar. In dat opzicht geven de 25-29- en 30-34-jarigen een correcter beeld. Wanneer we die groepen bekijken, stijgt het aandeel aanzienlijk.

2.51 Starters hoger onderwijs

Evolutie van het aandeel starters in hoger onderwijs, naar scholingsgraad van de moeder en geslacht, uitstroomjaren 2008-2009 tot 2014-2015, in %.

Totaal	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015
Laaggeschoolde moeder	45	41	42	42	43	42	42
Middelgeschoolde moeder	66	65	64	64	65	64	63
Hooggeschoolde moeder	86	86	86	86	86	85	83
Indicator Pact 2020	57	55	55	55	56	56	55
Totaal	67	66	66	66	68	67	66
Mannen	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015
Laaggeschoolde moeder	36	34	33	34	35	34	34
Middelgeschoolde moeder	59	56	55	56	57	55	54
Hooggeschoolde moeder	82	82	81	81	82	81	80
Indicator Pact 2020	49	47	46	47	48	47	46
Totaal	61	59	59	60	61	60	59
Vrouwen	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015
Laaggeschoolde moeder	53	49	51	50	52	50	50
Middelgeschoolde moeder	73	74	74	73	73	73	71
Hooggeschoolde moeder	90	90	91	90	90	89	87
Indicator Pact 2020	65	64	65	64	65	64	63
Totaal	73	73	74	73	74	74	72

Opmerking: enkel de gegevens tot en met uitstroomjaar 2012-2013 zijn definitief in de zin dat voor 3 academiejaren volgend op het uitstroommoment nagegaan kon worden wie heeft deelgenomen aan het hoger onderwijs.
Bron: O&V.

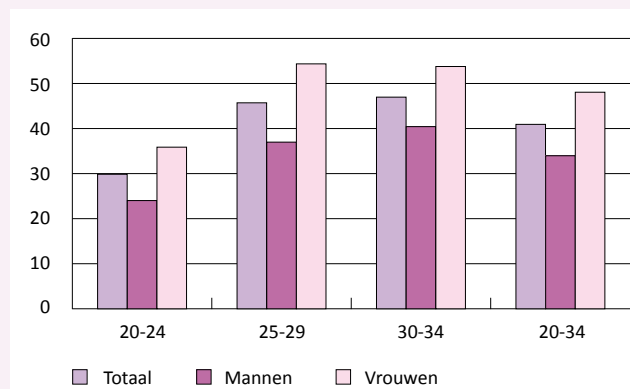
We kunnen stellen dat ruim 45% van 25-34-jarigen beschikt over een diploma uit het hoger onderwijs. Vrouwen doen het daarbij duidelijk beter dan mannen: meer dan de helft van de 25-34-jarige vrouwen heeft een diploma uit het hoger onderwijs. Bij mannen is dat ongeveer 38%.

Het behalen van een diploma hoger onderwijs staat ook prominent op de Europese agenda: in de EU 2020-strategie is bepaald dat tegen 2020 40% van de 30-34-jarigen hooggeschoold moet zijn. De Vlaamse aanscherping hiervan bedraagt 47,8%. Het Vlaamse Gewest behaalt in 2016 met 47% hooggeschoolde 30-34-jarigen ruim de 40%-norm. Ook de

eigen, scherpere doelstelling (47,8%) lijkt binnen handbereik te liggen. De 40%-norm wordt ook gehaald door België als geheel en onze buurlanden. Duitsland is hierbij de enige uitzondering; de groep jonge hooggeschoolden bedraagt er 33% in 2016.

2.52 Diploma hoger onderwijs

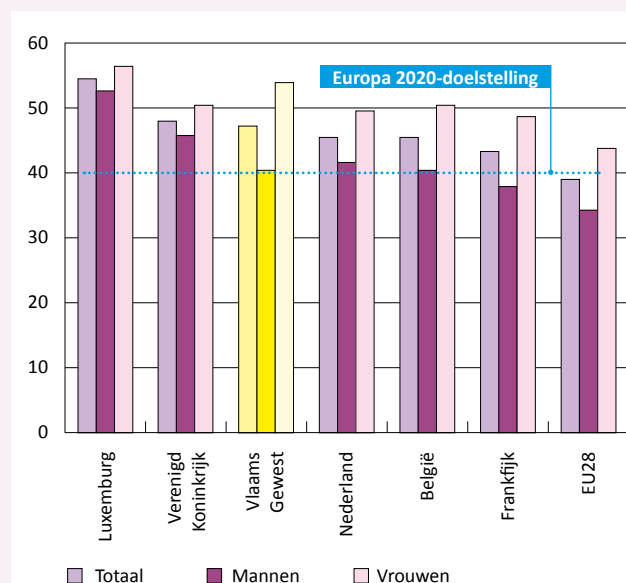
Proportie 20-34-jarigen die een diploma hoger onderwijs bezitten, naar leeftijd en geslacht, Vlaams Gewest, in 2016, in %.

Bron: O&V, ADS EAK.

2.53 Diploma hoger onderwijs internationaal

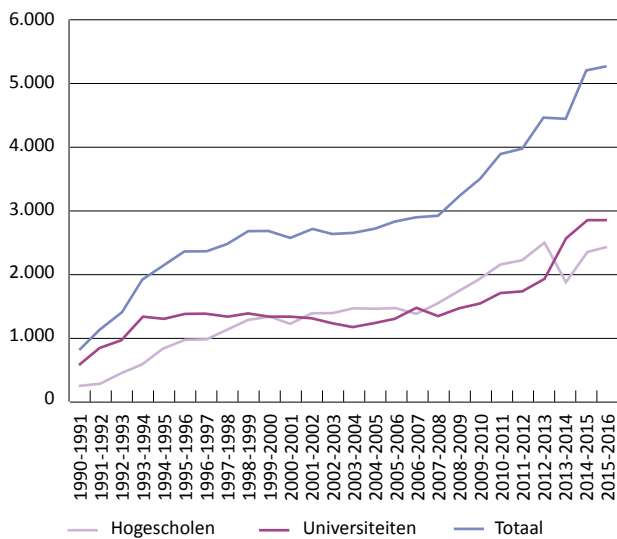
Proportie 30-34-jarigen die een diploma hoger onderwijs bezitten, naar geslacht, internationale vergelijking, in 2016, in %.

Bron: O&V, ADS EAK, Eurostat LFS.

2.54 Erasmusstudenten

Evolutie van het aantal Vlaamse Erasmusstudenten, naar soort instelling hoger onderwijs, van 1990-1991 tot 2015-2016.

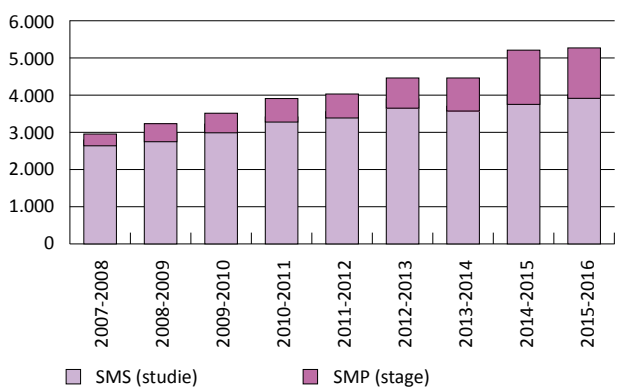
Bron: O&V, VZW Epos.

Erasmus: studenten

Het **Erasmus-programma** werd in 1987 gelanceerd en is het vlaggenschip van de Europese onderwijs- en opleidingsprogramma's voor mobiliteit en samenwerking binnen het hoger onderwijs in Europa. Het bestaat met andere woorden reeds 30 jaar. De verschillende acties van dit programma bieden niet alleen mogelijkheden voor studenten die in het buitenland willen studeren of een stage doen, maar ook voor onderwijzend en ander personeel, zelfs uit bedrijven, die in het buitenland college willen geven en voor personeel uit het hoger onderwijs dat in het buitenland een opleiding wil volgen.

2.55 Studie- en stagemobiliteit binnen Europa (Erasmus)

Evolutie van het aantal Vlaamse Erasmusstudenten, naar soort mobiliteit, van 2007-2008 tot 2015-2016.

Bron: O&V, VZW Epos.

Bovendien ondersteunt het programma ook de samenwerking van hoger onderwijsinstellingen via intensieve programma's, academische netwerken en multilaterale projecten en hun inspanningen voor een betere band met het bedrijfsleven.

Erasmusstudenten kunnen naar het buitenland gaan om er een deel van hun studies te doen of stage te lopen in een bedrijf of organisatie. Na afloop van hun buitenlandse studies of stage krijgen de Erasmusstudenten een erkenning van de behaalde studiepunten (credits). Sinds 2015 kunnen studenten ook studeren in een hele reeks landen buiten Europa. De uitgaande studentenmobiliteit is in 2015-2016 slechts licht gestegen. Enkel voor studenten die mobiel waren voor studiedoeleinden (SMS) was er een stijging tot 3.924 studenten. Voor de stages (SMP) was er een daling tot 1.353 (-10%).

Voor het eerst sinds jaren zijn er verschuivingen in de patronen betreffende populaire bestemmingslanden. Spanje is nu de populairste bestemming bij de Vlaamse Erasmusstudenten. De vroegere nummer 1, Frankrijk, komt op de 2de plaats te staan. De studentenmobiliteit voor studiedoeleinden ging vooral naar zuiderse landen. De studentenmobiliteit voor stages was nog altijd meer gericht op onze buurlanden.

Anders dan de vorige jaren waren voor de studies dit jaar vooral bedrijfskunde, administratie en rechten populair. Bij de stages waren gezondheidszorg en welzijn het populairst.

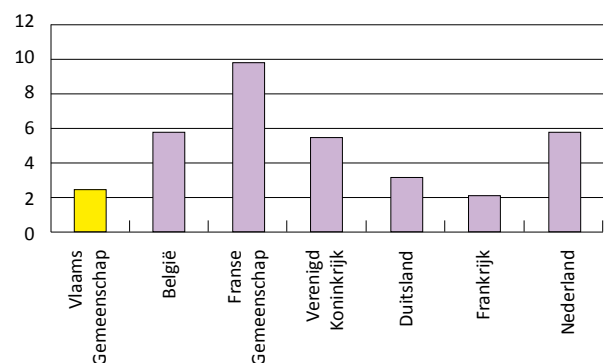
Wat de mobiliteit buiten Europa betreft, financiert de Europese Commissie zowel de uitgaande mobiliteit van Vlaamse studenten (naar bijvoorbeeld Rusland) als de inkomende mobiliteit van buitenlandse studenten (uit bijvoorbeeld Oekraïne). In 2015 gaat het om 45 uitgaande en 143 inkomende studenten.

Studentenmobiliteit

Naast Europese en andere uitwisselingsprogramma's is **diplo-mamobiliteit** ook een mogelijkheid om buitenlandse studieveraring op te doen. 'Inkomende mobiele studenten uit Europa' waren in het academiejaar 2014-2015 goed voor 2,5% van de

2.56 Inkomende mobiele studenten uit Europa

Aandeel inkomende mobiele studenten uit Europa ten opzichte van de totale populatie hoger onderwijs van het gastland, internationale vergelijking, in 2014-2015, in %.

Bron: O&V, Eurostat (website op 24 maart 2017).

2.57 Uitgaande mobiele studenten

Aandeel mobiele Belgische studenten naar gastland ten opzichte van de totale mobiele Belgische studentenpopulatie, in 2014-2015.

Belgische studenten naar	Aantal	%
Frankrijk	2.226	10,1
Duitsland	1.138	5,2
Luxemburg	445	2,0
Nederland	2.460	11,2
Verenigd Koninkrijk	2.882	13,1

Bron: O&V, OESO (OECD.stat - website op 11 mei 2017).

studentenpopulatie in het Vlaamse hoger onderwijs. Dit zijn studenten die niet de Belgische nationaliteit hebben en die hun vorig diploma (secundair onderwijs) niet in België behaald hebben. Wat België betreft, ligt het percentage mobiele studenten uit Europa beduidend hoger, namelijk 5,8%.

Bij uitgaande mobiliteit wordt er gekeken naar het aantal Belgische studenten dat zich in het buitenland inschrijft aan een instelling voor hoger onderwijs. De populairste bestemmingen in 2013-2014 zijn Nederland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk.

Voldoende, deskundig en gemotiveerd onderwijspersoneel garanderen

Personeel

Onze **leerkrachten** zijn het bindmiddel tussen de leerstof en de leerlingen. Zij hebben ongetwijfeld een groot aandeel in de goede leerresultaten van de Vlaamse leerlingen in internationaal perspectief. In wat volgt bekijken we het personeelsbestand van het Vlaamse onderwijs.

Het Vlaams onderwijs stelt een groot aantal mensen tewerk. In 2016 bestond het onderwijsbudget voor 69,5% uit lonen (exclusief de lonen in het hoger onderwijs). De omvang van het onderwijspersoneel is niet alleen een gevolg van schommelingen in de leerlingenaantallen; ook het beleid speelt een belangrijke rol. In het schooljaar 2015-2016 stonden in totaal 158.740 voltijdse equivalenten op de betaalrol van het beleidsdomein Onderwijs en Vorming. Dat is een stijging van 6% ten opzichte van 2005-2006. Daarnaast zijn er ook nog personeelsleden die niet door het beleidsdomein worden betaald.

2.58 Personeel

Evolutie van alle personeelscategorieën naar onderwijsniveau en statuut, in budgettaire voltijdse equivalenten, van 2005-2006 tot 2015-2016.

	2004 -2005	2005 -2006	2006 -2007	2007 -2008	2008 -2009	2009 -2010	2010 -2011	2011 -2012	2012 -2013	2013 -2014	2014 -2015	2015 -2016
Totaal personeel	148.723	148.455	149.496	151.340	154.707	156.174	155.882	154.942	157.850	157.212	157.788	158.740
Gewoon basisonderwijs	34,1	34,0	33,4	33,3	33,0	32,8	32,9	33,0	34,1	34,7	35,1	35,4
Buitengewoon basisonderwijs	5,3	5,5	5,5	5,6	5,1	5,2	5,3	5,4	5,4	5,4	5,4	5,4
Gewoon secundair onderwijs	42,3	41,8	41,9	41,7	41,4	40,6	40,1	39,8	38,7	38,5	38,1	37,7
Buitengewoon secundair onderwijs	3,9	4,0	4,2	4,3	4,3	4,5	4,6	4,8	4,9	5,1	5,1	5,2
HBO5 verpleegkunde (1)						0,5	0,6	0,6	0,7	0,7	0,8	0,8
Hogescholenonderwijs	6,2	6,2	6,3	6,3	6,4	6,4	6,4	6,3	6,3	5,5	5,2	5,2
Basiseducatie					0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,6
Secundair volwassenonderwijs	2,9	2,9	3,0	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,2	3,2	3,2
Hoger beroepsonderwijs van het volwassenenonderwijs	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Deeltijds kunstonderwijs	2,5	2,6	2,6	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7
Andere (2)	2,5	2,6	2,6	2,6	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,3	3,2
Vastbenoemden	71,5	72,5	72,2	71,7	70,7	70,9	71,6	72,8	72,9	73,4	72,9	72,9
Tijdelijken	28,5	27,5	27,8	28,3	29,3	29,1	28,4	27,2	27,1	26,6	27,1	27,1

Cijfers in januari. De cijfers bevatten het bestuurs- en onderwijzend personeel en andere personeelscategorieën (administratief personeel, werklidenpersoneel van het gemeenschapsonderwijs, opvoedend hulppersoneel, paramedisch personeel, CLB-personeel, inspectiepersoneel, pedagogische begeleiding, internaat personeel, kinderverzorgsters in het kleuteronderwijs), alle vervangingen, TBS+ en Bonus. Bij de hogescholen worden personeel met een mandaatvergoeding en gastprofessoren niet in de statistieken opgenomen. Het universitair personeel is niet in de cijfers inbegrepen. In het kader van de integratieprocedure van het onderwijs van het lange type van de hogescholen in het universitair onderwijs, zijn de personeelsleden van het integratiekader die door de Katholieke Universiteit Leuven en de Universiteit Gent zelf worden betaald vanaf 1 januari 2014 niet meer in de personeelsstatistieken van het hogescholenonderwijs opgenomen. In tegenstelling tot het academiejaar 2013-2014 zijn de personeelsleden van het integratiekader van de andere universiteiten niet meer in de statistieken van het personeel van de hogescholen opgenomen vanaf het academiejaar 2014-2015. Dit om dubbeltellingen te vermijden, want deze personeelsleden worden reeds vermeld in de tabellen van de universiteiten.

Vanaf 1 september 2000 werden de taken van de Psycho-Medisch-Sociale centra en de Centra voor Medisch Schooltoezicht overgenomen door de Centra voor Leerlingenbegeleiding (CLB's). Het personeel, dat behoorde tot het departement Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, werd overgeheveld naar het departement Onderwijs.

De toename in 'Andere' voor het schooljaar 2008-2009 is het gevolg van de opname van de personeelsleden in de internaten in deze categorie. Vroeger werden deze geteld bij het onderwijsniveau van de school waaraan het internaat verbonden was.

Vanaf 1 september 2008 wordt de betaling van het personeel van de Centra voor Basiseducatie overgenomen door het Beleidsdomein Onderwijs en Vorming. In uitvoering van het decreet Volwassenenonderwijs (15 juni 2007) treedt het Beleidsdomein op als 'derde betaler' voor personeelsleden die met een arbeidsovereenkomst verbonden zijn aan een Centrum voor Basiseducatie (Contractueel door Onderwijs) en niet op een andere manier worden betaald.

Bron: O&V.

Het onderwijspersoneel wordt onderverdeeld in enerzijds het bestuurs- en onderwijzend personeel en anderzijds de andere personeelscategorieën. Het personeel van de universiteit wordt apart besproken.

Bestuurs- en onderwijzend personeel

Het **bestuurspersoneel** bestaat uit directeurs, adjunct-directeurs en enkele selectieambten. Het **onderwijzend personeel** heeft een lesopdracht of is ter beschikking gesteld voorafgaand aan het rustpensioen. Het aantal voltijdse equivalenten in het bestuurs- en onderwijzend personeel op de betaalrol van het beleidsdomein Onderwijs en Vorming is tussen 2005-2006 en 2015-2016 met 5,2% toegenomen. Deze aangroei is terug te vinden op elk onderwijsniveau, behalve in het hogescholenonderwijs (dit mee door het integratiekader van de hogescholen in het universitair onderwijs) en het gewoon secundair onderwijs. Vergelijken we 2013-2014 met 2015-2016 dan zien we ook een daling in het buitengewoon basisonderwijs en het deeltijds kunstonderwijs. Het aantal tijdelijken in het Vlaams onderwijs daalt tegenover 2005-2006 en blijft ongeveer stabiel tegenover 2013-2014 indien we de basiseducatie niet meetellen. In 2015-2016 bedroeg het 27,9% (in koppen).

Verschillende maatregelen, zoals het decreet Gelijke Onderwijskansen, het onderwijsvoorrrangsbeleid en de inzet van ICT-coördinatoren leidden tot een toename van het aantal leerkrachten. Ook de open-end-financiering zorgt, via de stijgende leerlingenaantallen, voor een toenemend aantal leerkrachten. Naarmate het onderwijsniveau stijgt, daalt het aandeel vrouwen. Een uitzondering hierop vormt het HBO5 verpleegkunde.

Andere personeelscategorieën

De groep van niet-onderwijzend personeel stijgt continu sinds 2005-2006, maar blijft wel enigszins stabiel tegenover 2014-2015. In het secundair volwassenenonderwijs is er een grote toename.

Het aandeel vrouwelijk personeel neemt toe in de meeste onderwijsniveaus, van 78,5% in 2005-2006 tot 81,1% in 2015-2016. De grootste toename is te merken in het buitengewoon basisonderwijs. Bij het gewoon basisonderwijs, de hogescholen en het secundair volwassenenonderwijs is er een daling.

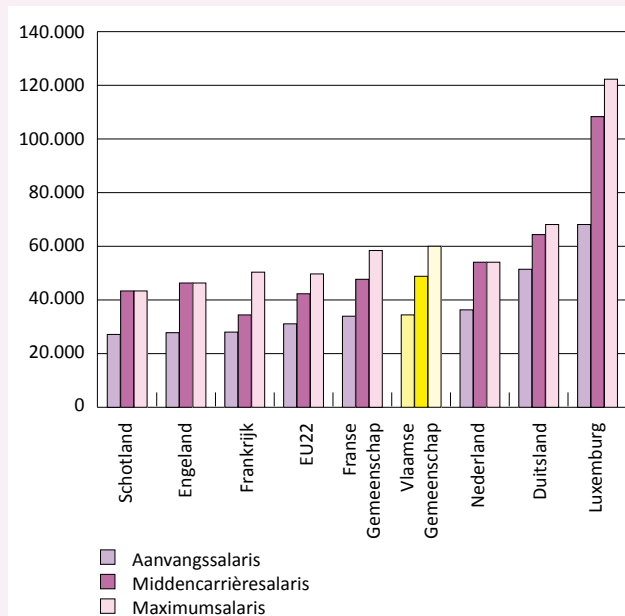
Sinds 2010-2011 varieert het aandeel vastbenoemde personeelsleden. Na de stijging in 2013-2014 zet de daling van 2014-2015 zich voort in 2015-2016.

Personeel universiteiten

Op 1 februari 2016 waren er bij de Vlaamse universiteiten 25.120,19 voltijdse eenheden aan het werk, waarvan 3.303,07 bij het Zelfstandig Academisch Personeel (ZAP) en 7.966,06 bij het Administratief en Technisch Personeel (ATP). De junior en postdoctorale onderzoekers zijn de grootste groep met 13.519,61 voltijdse eenheden.

2.59 Salarissen lager onderwijs

Salarissen van leerkrachten in het lager onderwijs naar carrièremoment, internationale vergelijking, in 2013-2014.

Bron: O&V, OESO.

Aan de universiteiten werken in 2016 globaal gezien 48% vrouwen. Er zijn echter wel verschillen tussen de verschillende personeelsstatuten. Uit de cijfers voor man/vrouw-verhoudingen binnen de Vlaamse universiteiten blijkt dat in 2016 47,7% van de 9.659,72 junior onderzoekers en 40,8% van de 3.403,89 postdoctorale onderzoekers vrouw is. Binnen de categorie (Tenure Track) docenten vermindert dit percentage verder tot 35%. Bij de gewoon hoogleraren is 14% vrouw. In de verschillende categorieën wordt een status quo vastgesteld. De academische pijplijn blijft nog altijd genderlekken vertonen vanaf het postdoctorale niveau.

De onderstaande cijfers geven wel aan dat er zich een positieve evolutie aftekent met betrekking tot de doorstroom naar het ZAP-kader: het aandeel vrouwen binnen het totale ZAP-personeelsbestand (op basis van VTE's) steeg immers van 20% in 2010 tot 25,6% in 2016. Hoewel de kloof almaar kleiner wordt is, is hij nog steeds pertinent aanwezig, zeker op de hoogste treden van de academische ladder.

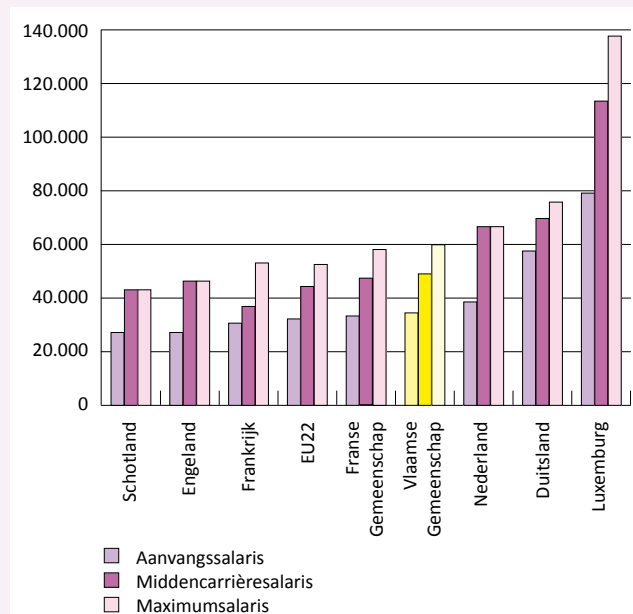
Bij het ATP blijft de stijging van het aantal tewerkgestelde vrouwen aanhouden, met een aandeel van 62% in 2016. Achtereenvolgens bedraagt het aandeel vrouwelijke ATP-leden in de graden D tot A respectievelijk 21%, 47%, 64% en 53%, van lage naar hoge graad.

Verloning van leerkrachten

De **salarissen** van leerkrachten verschillen sterk van land tot land. Zo kiezen Engeland en Schotland er bijvoorbeeld voor om hun leerkrachten, ongeacht het onderwijsniveau waar ze werkzaam zijn, gelijk te bezoldigen.

2.60 Salarissen lager secundair

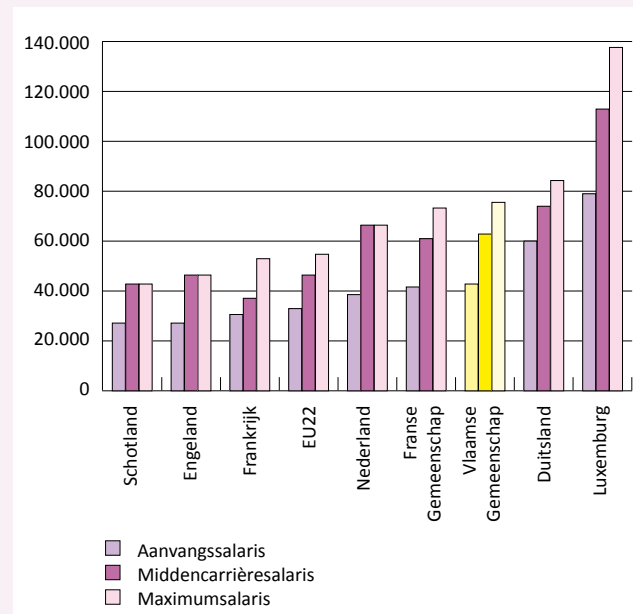
Salarissen van leerkrachten in het lager secundair onderwijs naar carrièremoment, internationale vergelijking, in 2013-2014.

Bron: O&V, OESO.

2.61 Salarissen hoger secundair

Salarissen van leerkrachten in het hoger secundair onderwijs naar carrièremoment, internationale vergelijking, in 2013-2014.

Bron: O&V, OESO.

Wat het lager onderwijs betreft situeert zowel het aanvangssalaris als het maximumsalaris in Vlaanderen zich boven het EU22-gemiddelde. Bij het maximumsalaris behoort de verloning in Vlaanderen zelfs tot de koplopers onder onze buurlanden. Qua aanvangssalaris heeft Schotland het laagste en Luxemburg het hoogste bedrag. Wat het maximumsalaris betreft heeft Schotland het laagste en Luxemburg het hoogste bedrag.

Voor het lager secundair onderwijs zit Vlaanderen eveneens boven het EU22-gemiddelde. Schotland heeft het laagste aanvangs- en maximumsalaris en Luxemburg in beide het hoogste.

In het hoger secundair onderwijs behoort Vlaanderen tot de landen met het hoogste aanvangssalaris en het hoogste maximumsalaris. Dezelfde landen als bij de lonen van het lager secundair hebben het laagste en hoogste aanvangs- en maximumsalaris.

Lerarenopleiding

In de **lerarenopleiding** zijn 2 verschillende soorten opleidingen: de geïntegreerde lerarenopleiding en de specifieke lera-

2.62 Evolutie inschrijvingen lerarenopleiding

Evolutie aantal inschrijvingen met een diplomacontract in een lerarenopleiding (geïntegreerde en specifieke lerarenopleiding) in het hogescholen- en universitair onderwijs en in de specifieke lerarenopleiding georganiseerd door de CVO's, van 2009-2010 tot 2015-2016.

Evolutie aantal inschrijvingen in de lerarenopleiding hoger onderwijs									Aantal unieke inschrijvingen in het volwassenenonderwijs	
Academiejaar	Professionele bachelor				Bachelor na bachelor	Specifieke lerarenopleiding na professioneel gerichte bachelor	Specifieke lerarenopleiding na master	Totaal	Referteperiode*	Totaal
	Kleuter-onderwijs	Lager onderwijs	Secundair onderwijs	Totaal						
2009-2010	4.091	5.781	10.049	19.921	1.203	4	1.928	23.056	2009-2010	8.314
2010-2011	4.511	6.446	10.777	21.734	1.260	17	2.034	25.045	2010-2011	9.097
2011-2012	4.844	6.877	10.838	22.559	1.307	20	1.945	25.831	2011-2012	9.199
2012-2013	4.781	7.006	10.555	22.342	1.270	19	1.905	25.536	2012-2013	9.305
2013-2014	4.856	7.100	10.268	22.224	1.407	26	1.926	25.583	2013-2014	9.425
2014-2015	4.879	7.143	9.661	21.683	1.341	19	1.795	24.838	2014-2015	9.355
2015-2016	4.600	6.609	9.168	20.377	1.265	17	1.689	23.348	2015-2016	9.355

* Referteperiode: van 1 april tot 31 maart van het daaropvolgende jaar.

Bron: O&V.

renopleiding. De geïntegreerde lerarenopleiding leidt tot een professionele bachelor en kan men volgen aan een hogeschool. Hierbij kan men kiezen voor een opleiding leraar kleuteronderwijs, leraar lager onderwijs en leraar secundair onderwijs. Verschillende hogescholen bieden bachelor na bachelor opleidingen aan die aansluiten bij de opleiding tot professionele bachelor in het onderwijs. In het academiejaar 2015-2016 waren er 20.377 inschrijvingen met een diplomacontract in de professionele gerichte bachelor; in de bachelor na bachelor opleidingen gaat het om 1.265 inschrijvingen.

In de specifieke lerarenopleiding, die wordt aangeboden door de hogescholen, universiteiten en CVO's, wordt enkel gefocust op het pedagogisch aspect. Het eerder behaald hoofddiploma, in het hoger of secundair onderwijs of de werkervaring in een praktijkvak, bepaalt in welke vakken men les mag geven. In de referentieperiode 1/4/2015 – 31/3/2016 waren er 9.355 unieke inschrijvingen in de CVO's voor deze opleiding. In de specifieke lerarenopleiding na professioneel gerichte bachelor aan de hogescholen waren er in het academiejaar 2015-2016 17 inschrijvingen met een diplomacontract; in de specifieke lerarenopleiding na master aan de universiteiten 1.689.

2.63 Brussel – Nederlandstalig onderwijs

Aantal leerlingen in het Nederlandstalig gewoon onderwijs in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, naar onderwijsniveau en taal, in het schooljaar 2015-2016 (aantal leerlingen op 1 februari 2016).

	% homogeen Nederlandstalig	% taalgemengd	% homogeen Franstalig	% homogeen anderstalig
Kleuteronderwijs	6,6	40,0	33,6	19,8
Lager onderwijs	8,2	39,5	32,1	20,2
Secundair onderwijs	16,3	34,3	28,2	21,2

Aan alle kinderen (of aan hun ouders) in het gewoon onderwijs, gefinancierd of gesubsidieerd door de Vlaamse Overheid, wordt bij eerste instap voorgesteld welke taal zij meestal spreken met de vader, de moeder, de broers/zussen en de vrienden. Er is de keuze tussen 'Nederlands', 'Frans', 'Andere taal', 'Ik kan hierop niet antwoorden (geen contact/overleden)'. Bovenstaande tabel is enkel gebaseerd op de antwoorden die gegeven zijn bij de interactietalen met de ouders.

Bron: O&V.

2.64 Brussel – gewoon onderwijs

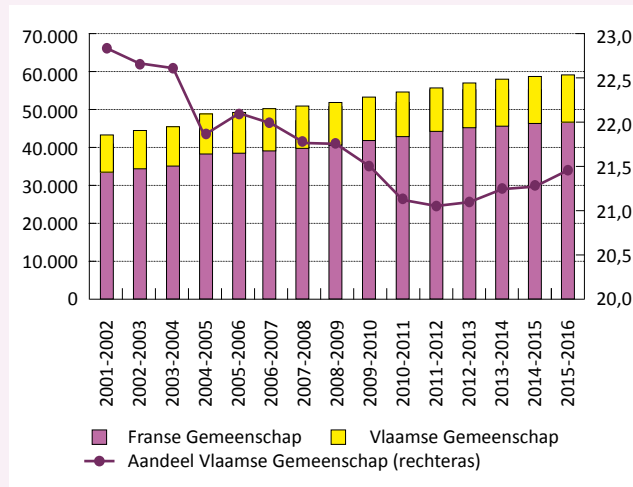
Aantal leerlingen in het gewoon onderwijs in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, naar onderwijsniveau en Gemeenschap, totaal, naar geslacht, in het schooljaar 2015-2016.

	Franse Gemeenschap			Vlaamse Gemeenschap			Brussels Gewest
	Totaal	% jongens	% meisjes	Totaal	% jongens	% meisjes	Totaal
Kleuteronderwijs	46.489	51,0	49,0	12.696	51,2	48,8	59.185
Lager onderwijs	74.409	50,7	49,3	17.036	49,5	50,5	91.445
Secundair onderwijs	77.115	50,1	49,9	14.323	47,5	52,5	91.438

Bron: ETNIC, O&V.

2.65 Brussel – kleuteronderwijs

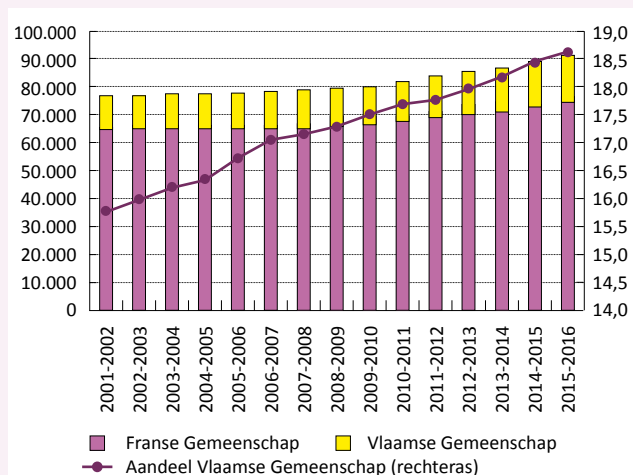
Evolutie van het aantal leerlingen in het gewoon kleuteronderwijs in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, naar onderwijsniveau en naar Gemeenschap, van het schooljaar 2001-2002 tot 2015-2016.

Bron: ETNIC, O&V.

2.66 Brussel – lager onderwijs

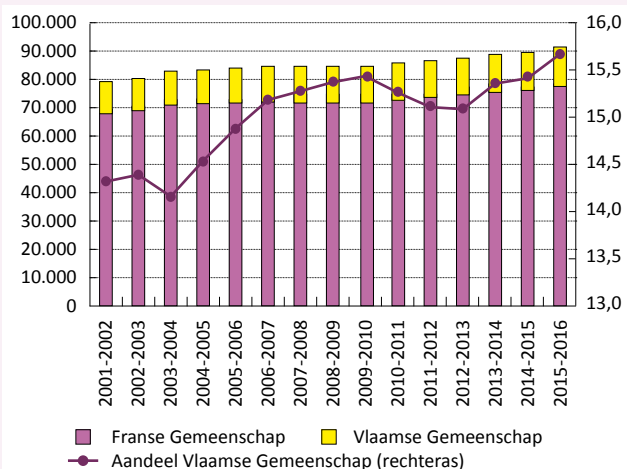
Evolutie van het aantal leerlingen in het gewoon lager onderwijs in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, naar onderwijsniveau en naar Gemeenschap, van het schooljaar 2001-2002 tot 2015-2016.

Bron: ETNIC, O&V.

2.67 Brussel – secundair onderwijs

Evolutie van het aantal leerlingen in het gewoon secundair onderwijs in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, naar onderwijsniveau en naar Gemeenschap, van het schooljaar 2001-2002 tot 2015-2016.

Bron: ETNIC, O&V.

2.68 Vlaamse Rand

Aantal leerlingen in de Vlaamse Rand, naar onderwijsniveau en naar geslacht, in het schooljaar 2015-2016.

	Jongens	Meisjes	Totaal
Nederlandstalig onderwijs			
Gewoon kleuteronderwijs	7.412	6.944	14.356
Gewoon lager onderwijs	11.156	10.970	22.126
Buitengewoon lager onderwijs	328	211	539
Voltijds gewoon secundair onderwijs	8.692	7.973	16.665
Buitengewoon secundair onderwijs	76	56	132
Totaal Nederlandstalig	27.664	26.154	53.818
Franstalig onderwijs (1)			
Gewoon kleuteronderwijs	580	574	1.154
Gewoon lager onderwijs	854	885	1.739
Totaal Franstalig	1.434	1.459	2.893
Totaal	29.098	27.613	56.711

(1) Franstalig onderwijs = Franstalige scholen en Franstalige afdelingen van Nederlandstalige scholen die onder de bevoegdheid van de Vlaamse overheid ressorteren in de faciliteitengemeenten van de Vlaamse Rand.

De leerlingen zijn geteld in de fusiegemeente waar de hoofdzetel (administratieve zetel) van de school gevestigd is. Om dubbelstellingen te vermijden zijn de leerlingen in het buitengewoon onderwijs van het type 5 niet inbegrepen in de data.

Bron: O&V.

Onderwijsinstellingen versterken

Leerlingen Brussel en Rand

In het **Brusselse Hoofdstedelijke Gewest** bieden zowel de Franse Gemeenschap als de Vlaamse Gemeenschap onderwijs aan. In het gewoon kleuter-, lager en secundair onderwijs vinden we in het schooljaar 2015-2016 in totaal 242.068 leerlingen. Daarvan zit 18,2% in een school van de Vlaamse Gemeenschap. Het aandeel van de Vlaamse Gemeenschap vertoont belangrijke verschillen naargelang het onderwijsniveau:

- 21,5% in het gewoon kleuteronderwijs;
- 18,6% in het gewoon lager onderwijs;
- 15,7% in het gewoon secundair onderwijs.

Aan alle kinderen (of aan hun ouders) in het gewoon onderwijs, gefinancierd of gesubsidieerd door de Vlaamse Overheid, wordt bij eerste instap voorgelegd welke taal zij meestal spreken met de vader, de moeder, de broers/zussen en de vrienden. Er is de keuze tussen 'Nederlands', 'Frans', 'Andere taal', 'Ik kan hierop niet antwoorden (geen contact/overleden)'. De cijfers 2015-2016 zijn enkel gebaseerd op de antwoorden die gegeven zijn bij de interactietalen met de ouders.

Tot in 2014-2015 werd de indicator gebruikt van bij de Vlaamse Gemeenschapscommissie, waarbij de vraag gesteld werd aan de personeelsleden van de school welke taal de kinderen spreken met hun ouders. Er lijkt ten opzichte van 2014-2015 een stijging te zijn van de categorie 'taalgemengd', maar dit kan dus een gevolg zijn van de andere manier van bevraging. De stelling vanuit de voorbije jaren dat de leerlingen die opgroeien in een homogeen Nederlandstalig gezin een minderheid vormen binnen de Brusselse scholen blijft wel duidelijk overeind.

Werk maken van het masterplan scholenbouw

Schoolinfrastructuur

In 2016 zijn er 247 miljoen euro subsidies toegekend voor scholenbouwprojecten in het gesubsidieerd onderwijs. Hiervan gaat 115 miljoen euro naar grote bouwprojecten, met name de dossiers op de wachtlijst. De andere 132 miljoen euro gaat naar kleinere verbouwings- en renovatiewerken met het oog op de renovatie van het bestaande verouderde schoolpatrimonium. Voor de dossiers die voortvloeien uit uitzonderingsprocedures, zoals werken ten gevolge van overmacht en zeer dringende ingrepen, is er 79 miljoen euro vrijgemaakt. Tenslotte gaat 53 miljoen euro naar dossiers voor eerder kleine bouwwerken (via de verkorte procedure).

De Vlaamse overheid is de voorbije jaren op zoek gegaan naar een alternatieve manier om de lange wachtlijst in scholenbouw in te korten. De inhaalbeweging voor schoolinfrastructuur werd zo in het leven geroepen en per decreet vastgelegd. Na een openbare procedure heeft de overheid een private partner aangeduid die instaat voor het ontwerp, de bouw, het onderhoud en de financiering van de scholen. Deze private partner is een samenwerking tussen AG Real Estate en BNP Paribas Fortis. De publieke en private partner vormen samen de DBFM-vennootschap, genaamd **"DBFM Scholen van Morgen nv"**. Deze is verantwoordelijk voor de concrete uitwerking van het programma.

Het DBFM-programma Scholen van Morgen bestaat uit 182 scholenbouwprojecten, goed voor meer dan 200 nieuwe of gerenoveerde schoolgebouwen. Momenteel zijn er 133 projecten volledig opgeleverd, bevinden 27 projecten zich in de

bouwfase, 5 projecten in aanbestedingsfase en 17 projecten in ontwerpfase.

Na realisatie kunnen de inrichtende machten de gebouwen inzetten voor hun pedagogisch project. De DBFM-vennootschap staat ook in voor het onderhoud van de gerealiseerde schoolinfrastructuur gedurende 30 jaar. Tijdens deze periode betalen de inrichtende machten een beschikbaarheidsvergoeding. Na 30 jaar wordt de gerealiseerde infrastructuur aan de inrichtende machten overgedragen.

Eind 2016 lanceerde minister van Onderwijs Hilde Crevits ook een projectoproep voor huursubsidies naar de scholen om hun capaciteit uit te breiden of hun gebouwen te vernieuwen. Vandaag hebben 35 scholen groen licht gekregen. Dit komt op termijn overeen met een jaarlijkse huursubsidie voor meer dan 2.920.000 euro. Het gaat om gebouwen (bestaande of nog nieuw te bouwen) die voorheen nog geen enkele onderwijsbestemming hadden. De projecten zullen ruim 9.500 leerlingen ten goede komen en meer dan 2.000 bijkomende plaatsen in de klas creëren. Zo wordt de modernisering van het bestaande schoolpatrimonium versneld én wordt er extra schoolcapaciteit gecreëerd.

2.69 DBFM

Aantal geschatte op te starten en geleverde DBFM-bouwwerken, toestand 30/05/2017, in aantallen.

	Aantal bouwwerken
Per 31/12/2013	2
Per 31/12/2014	45
Per 31/12/2015	123
Per 31/12/2016	46
Per 31/12/2017	11
Per 31/12/2018	7
Per 31/12/2019	2
Per 31/12/2020	18
Per 31/12/2021	3
Per 31/12/2022	0

	Aantal opleveringen
2014	1
2015	24
2016	101
2017	45
2018	10
2019	7
2020	0
2021	15
2022	3

Het aantal opleveringen zijn inclusief faseringen.
Bron: AGIO

DEFINITIES

Leerlingen De leerlingenaantallen hebben betrekking op het aantal ingeschreven leerlingen en studenten op 1 februari 2016. De leerlingen en studenten die ingeschreven zijn in Franstalige afdelingen van Nederlandstalige scholen of in Franstalige scholen onder de bevoegdheid van de Vlaamse overheid worden niet in dit cijfermateriaal opgenomen. In het hoger onderwijs wordt (tenzij anders vermeld) het aantal actieve inschrijvingen weergegeven op 30 september 2015. Eén student kan meerdere inschrijvingen hebben in het hoger onderwijs. In het volwassenenonderwijs wordt het aantal inschrijvingen in opleidingen gestart binnen de referteperiode geteld. In het deeltijds kunstonderwijs wordt het aantal inschrijvingen van financierbare leerlingen geteld. In beide onderwijsniveaus ligt het aantal inschrijvingen hoger dan het aantal fysieke personen, omdat een leerling voor meerdere cursussen ingeschreven kan zijn. Leerlingen die omwille van een langdurige ziekte les volgen in het buitengewoon onderwijs (de zogenaamde type-5-leerlingen) worden, om dubbeltellingen te vermijden, niet in het cijfermateriaal opgenomen.

Leerling-leerkracht-ratio De leerling-leerkracht-ratio geeft aan hoeveel leerlingen er zijn per bezoldigd onderwijzend personeelslid. Het geeft dus geen beeld van de gemiddelde klasgrootte. Ook het buitengewoon onderwijs werd in het Vlaamse cijfermateriaal geïntegreerd. De omkadering is er groter dan in het gewoon onderwijs. Ook het deeltijds onderwijs en het volwassenenonderwijs zijn in de cijfergegevens vervat. Voor de personeelsgegevens moet erop gewezen worden dat al het onderwijzend personeel (budgettaire fulltime-equivalenten) opgenomen is. Zo zitten er personeelsleden in de cijfers die geen klasleerkracht zijn, bijvoorbeeld taakleerkrachten. Ook personeelsleden die zorgen voor vervangingen van minder dan een jaar werden in de basisgegevens opgenomen. We volgen daarmee de OESO-instructies over de 'coverage' en hun definities over leerkrachten.

Overheidskost per leerling Op internationaal vlak worden de kosten per leerling op basis van het aantal financierbare studenten berekend en uitgedrukt in US-dollar-equivalenten. Uitgaven voor onderwijsinstellingen per student in vergelijking met het bbp per capita worden berekend door de onderwijsuitgaven per student in de nationale munteenheid af te zetten als percentage van het bbp per capita, ook in de nationale munteenheid. In de gevallen waarbij de onderwijsuitgaven en de bbp-data een andere referentieperiode beslaan, worden de onderwijsdata aan de referentieperiode van de bbp-data aangepast. Men maakt daarbij gebruik van de inflatie-ratio's.

Personeel

Gegevens afkomstig van het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming:

In de personeelsstatistieken wordt enkel het personeel geregistreerd dat ofwel rechtstreeks door het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming wordt betaald, ofwel waarvan de lonen ten laste van de werkingsenveloppe van het hoger onderwijs zijn. Het personeel dat geniet van het stelsel 'terbeschikkingstelling voorafgaand aan het rustpensioen' (TBS55+) is dus opgenomen in de statistieken. Het meester-, vak- en dienstpersoneel van het gesubsidieerd onderwijs komt niet aan bod in de statistieken. De gesubsidieerde contractuelen worden ook buiten beschouwing gelaten omdat zij niet volledig door het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming worden betaald. De personeelsgegevens hebben betrekking op de maand januari zoals gekend in juni, tenzij anders aangegeven.

Gegevens afkomstig van de VLIR:

De personeelsgegevens voor het universitair onderwijs zijn afkomstig van de Vlaamse Interuniversitaire Raad (VLIR), en hebben betrekking op 1 februari 2015.

Salariëring van leerkrachten

Deze indicator geeft een beeld van de salarissen van leerkrachten in het onderwijs. De gegevens zijn afkomstig uit de OESO-databank. De salarissen zijn aangepast volgens de 'Purchasing Power Parity' (PPP), zodat vergelijkingen tussen de landen verantwoord zijn. Deze PPP-index wordt jaarlijks door de OESO samengesteld en is een coëfficiënt die per land de koopkracht weergeeft. Er wordt een onderscheid tussen het aanvangs-, het midden carrière- en het maximumsalaris van leerkrachten gemaakt. Het aanvangssalaris is het brutosalaris per jaar voor een voltijds aangestelde leerkracht in het begin van zijn/haar loopbaan met het minimum opleidingsniveau dat vereist is om volledig gekwalificeerd te zijn. Het midden carrière-salaris verwijst naar het brutosalaris per jaar na 15 jaar loopbaan voor een voltijds aangestelde leerkracht met het minimum opleidingsniveau dat vereist is om volledig gekwalificeerd te zijn. Hetzelfde geldt voor het maximumsalaris, met dit verschil dat de berekening gebeurt op basis van 27 jaar dienstanciënniteit voor leerkrachten in het kleuter-, lager en in de 1ste graad secundair onderwijs en 25 jaar loopbaan voor geaggregeerden in het secundair onderwijs - groep 2. De term 'brutosalaris' verwijst naar de geïndexeerde bruto jaarwedde, verhoogd met de eindejaarstoelage en het vakantiegeld. Het brutojaarsalaris wordt berekend uitgaande van het salaris van de maand januari. Dit wordt getransponeerd tot een volledig jaar-salaris. Voor het 'hoger technisch en beroepssecundair onderwijs' – wat overeenkomt met de 2de en 3de graad

VOOR MEER INFORMATIE

secundair onderwijs BSO/KSO/TSO – zijn er geen cijfergegevens in de internationale dataverzameling geïntegreerd. In dit soort onderwijs komen te veel verschillende salarisschalen voor om zinvolle gemiddelden te berekenen. Dat is ook in het buitenland het geval, waardoor de OESO besliste om hiervoor geen indicator te berekenen.

Schoolse vertraging Schoolse vertraging wordt berekend op basis van een vergelijking tussen het leerjaar waarin de leerling is ingeschreven en het leerjaar waarin de leerling op grond van zijn geboortjaar en bij normale studievordering ingeschreven zou moeten zijn. Het is niet noodzakelijk een gevolg van zittenblijven, maar kan ook veroorzaakt worden door bijvoorbeeld verlate instap in het lager onderwijs, ziekte, ... Door atypische studieovergangen kan een leerling schoolse vertraging oplopen die niet blijkt uit deze indicator (bijvoorbeeld overgang van 5de leerjaar lager onderwijs naar 1B secundair onderwijs op basis van het leeftijds criterium). Scholen die lager onderwijs inrichten volgens een specifieke pedagogische methode registreren leerlingen niet altijd per leerjaar. In het verleden vertekende dit de cijfers licht. Vanaf het schooljaar 2007-2008 worden de leerlingen uit het methodeonderwijs niet in rekening gebracht in de analyses.

Vroegtijdige schoolverlater (SSL/Departement O&V) Deze indicator werd door het Steunpunt Studie- en Schoolloopbanen (SSL) ontwikkeld en berekend. Recent werd de indicator door het Departement Onderwijs & Vorming herzien en geactualiseerd. Het betreft jongeren die niet meer leerplichtig zijn en die het Vlaamse secundair onderwijs verlaten zonder voldoende kwalificatie. De percentages worden jaarlijks berekend op de gehele cohorte van vroegtijdige schoolverlaters en de jongeren die zich wel kwalificeren.

Publicaties en websites

Crevits, H. (2014). *Beleidsnota onderwijs 2014-2019*, p. 24. Geraadpleegd op 24 juni 2016 via <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/beleidsnota-2014-2019-onderwijs>

Departement Onderwijs & Vorming:

Rapporten omtrent kleuterparticipatie:

Rapport 'Literatuuronderzoek' van het Departement Onderwijs & Vorming, april 2015; *Rapport 'Kleuterparticipatie – inventaris van acties'*, Departement Onderwijs & Vorming, juli 2015; *Rapport 'Kleuterparticipatie: inschrijvingen en aanwezigheden – kwantitatief' van het Departement Onderwijs & Vorming*, juni 2015; *Rapport 'Kleuterparticipatie – kwalitatief onderzoek' van het Departement Onderwijs & Vorming*, maart 2016

<https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/elke-dag-kleuteronderwijs-telt>

<http://www.onderwijs.vlaanderen.be/nl/hoge-kleuterparticipatie-maar-extra-maatregelen-nodig>

Statistisch Jaarboek van het Vlaams Onderwijs – Schooljaar 2015-2016. Brussel

OECD (2016), *Education at a Glance 2016 OECD Indicators*.

Parijs.

Vlaamse Regering (2013). *Masterplan hervorming secundair onderwijs*, p. 8-9. Geraadpleegd op 24 juni 2016 via <https://www.vlaamsparlament.be/dossiers/hervorming-van-het-secundair-onderwijs>

Screening curriculum: <http://www.ond.vlaanderen.be/curriculum/secundair-onderwijs/screening.htm>

Departement Onderwijs & Vorming: *Onderwijsstatistieken* - <http://onderwijs.vlaanderen.be/node/2567>

ETNIC: www.statistiques.cfwb.be

Organisatie voor Economische Samenwerking & Ontwikkeling: www.oecd.org

PISA: https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/programme-for-international-student-assessment-pisa#Resultaten_PISA_2015

TIMSS: <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/trends-in-international-mathematics-and-science-study-timss>

Vlaamse Gemeenschapscommissie: www.vgcb.be

Vlaamse Interuniversitaire Raad: www.vlir.be

WERK EN SOCIALE ECONOMIE

2.2

BLIKVANGERS

- Net als tijdens de voorgaande jaren blijft de totale werkzaamheidsgraad ook in 2016 stabiel op 72%. De mannelijke werkzaamheid nam in het meest recente jaar wel toe en ook bij de 50- en 55-plussers is dat het geval (figuren 2.72 en 2.73). Bij de jongeren en bij de meeste kansengroepen (vrouwen, personen afkomstig van buiten de EU en personen met een arbeidshandicap) daalt de werkzaamheidsgraad.
- In 2016 heeft 51% van de werknemers een werkbare job. Daarmee is de tussen 2004 en 2013 geboekte vooruitgang volledig verloren gegaan. Na een duidelijke toename tussen 2007 en 2013 is er in 2016 een stagnering van de werkbaarheidsgraad bij zelfstandige ondernemers. Net zoals bij de loontrekkenden is werkstress ook bij zelfstandigen het belangrijkste knelpunt om te komen tot meer werkbaar werk (figuren 2.81 en 2.82).
- Voor het eerst in 4 jaar was er in 2016 weer sprake van een daling van de werkloosheid. Het aantal niet-werkende werkzoekenden verminderde in 2016 met 3,5%. Ondanks de globale werkloosheidsdaling kunnen bepaalde groepen werkzoekenden (nog) niet of in mindere mate van het herstel genieten. Zo groeit het aantal werkzoekenden afkomstig van buiten de EU28- of EVA-landen nog verder aan en ook de groep werkzoekenden met een arbeidshandicap neemt toe (figuren 2.88 en 2.89).
- Eind 2015 stelden de verschillende werkvormen van de sociale economie in totaal 26.334 doelgroepwerknemers te werk. Dat komt overeen met 1% van de totale werkende bevolking tussen 20 en 64 jaar. Ten opzichte van 2014 blijft de totale tewerkstelling in de sociale economie min of meer stabiel. (figuur 2.101).

Dit hoofdstuk start met een schets van de huidige toestand op de Vlaamse arbeidsmarkt. Om een accurater beeld te krijgen van de staat van de arbeidsmarkt en de voornaamste uitdagingen voor het beleid, komen in eerste instantie de bevolking op arbeidsleeftijd, de werkenden en de werkzoekenden aan bod. Daarna wordt ingegaan op de aansluitingsproblemen tussen vraag en aanbod.

De Vlaamse Regering heeft een aantal lange termijn doelstellingen bepaald in het Pact 2020 en in het regeerakkoord 2014-2019. Bedoeling is om in te zetten op de versterking van competenties en de ondersteuning van loopbanen en de activering van werkzoekenden. De Vlaamse Regering wil ook werk maken van een versterkte sociale economie. In het tweede deel van dit hoofdstuk komen enkele beleidsmaatregelen en -programma's aan bod die werden opgezet om deze doelstellingen mee te verwezenlijken.

Situatie Vlaamse arbeidsmarkt

Hier volgt een overzicht van de ruime omgeving waarin de Vlaamse arbeidsmarkt en het arbeidsmarktbeleid zijn ingebed. Vooreerst worden de bevolking op arbeidsleeftijd en een aantal onderliggende componenten besproken. Nadien wordt dieper ingegaan op de werkenden, de werklozen en de aansluitingsproblemen tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt.

Bevolking op arbeidsleeftijd

De Vlaamse demografische afhankelijkheidsratio, die de verhouding weergeeft tussen het aantal personen buiten arbeidsleeftijd (jongeren tot en met 19 jaar en de ouderen vanaf 65 jaar) en het aantal personen op arbeidsleeftijd (20-64 jaar), groeit gestaag aan. In 2000 waren er voor elke 100 Vlamingen op arbeidsleeftijd 66 buiten deze arbeidsleeftijd. Volgens de prognoses zullen er anno 2030 in het Vlaamse Gewest 85 afhankelijke inwoners zijn per 100 20-64-jarigen. In 2060 zou deze ratio op 93 komen. Het Waalse Gewest krijgt na een lichte afname tot in 2011 ook te maken met een toenemende ratio, al is de stijging minder uitgesproken dan in Vlaanderen. Het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest kent eveneens een beduidend lagere en minder groeiende demografische afhankelijkheidsratio.

De bevolking op arbeidsleeftijd (20-64 jaar) kan volgens de internationaal geldende definitie van de International Labour Organization (ILO) naar socio-economische positie in 3 grote categorieën ingedeeld worden: de werkenden, de werklozen of werkzoekenden en de niet-beroepsactieven. Voor Vlaanderen komen we in 2016 aan 72,0% werkenden, 3,5% werklozen

en 24,4% niet-beroepsactieven. De eerste 2 vormen samen de **beroepsbevolking**.

Het aantal **werkende** 20-64-jarigen groeit lichtjes aan op jaar-basis in 2016. In vergelijking met 2006 zijn er ruim 6% meer mensen aan het werk. Het aantal mannelijke werkenden (53%) heeft nog steeds een overwicht op de vrouwen (47%). Ook in de overige Belgische gewesten is dat het geval.

In 2016 daalt het aantal **(ILO-)werklozen** met 8% in vergelijking met het jaar voordien. Er zijn nog wel ongeveer 4% werklozen meer ten opzichte van 10 jaar geleden. Anno 2016 zijn er nog altijd meer mannelijke dan vrouwelijke werkzoekenden; in 2006 was het net andersom.

Het aantal **niet-beroepsactieven** kent in 2016 een lichte stijging ten aanzien van 2015. Een decennium terug waren ze met bijna 2% minder. Vrouwen blijven in deze groep sterk in de meerderheid. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest is dat zelfs nog iets nadrukkelijker het geval dan in de andere gewesten.

Werkenden

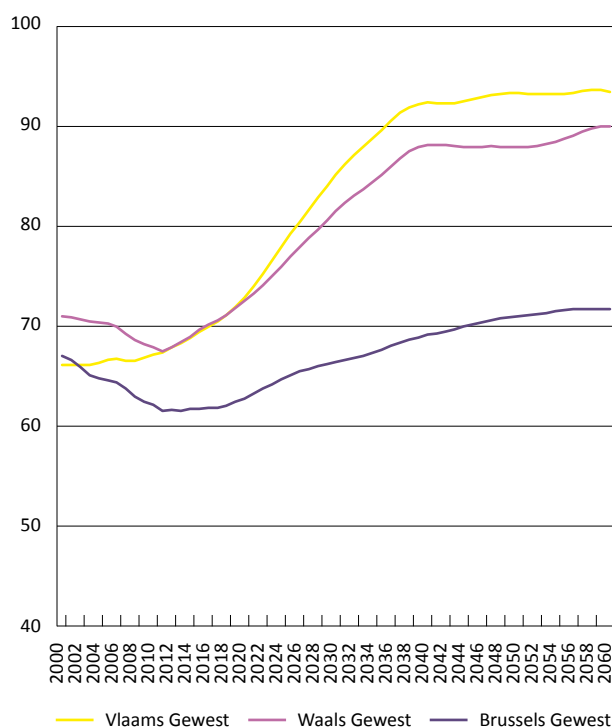
In wat volgt komt eerst de werkzaamheidsgraad, zowel globaal als naar verschillende achtergrondkenmerken, aan bod. Nadien wordt er ingegaan op verscheidene arbeidsregimes en wordt er gekeken naar de werkenden per sector en naar statuut. Tot slot wordt aandacht besteed aan werkbaar werk.

Werkzaamheidsgraad

Vlaanderen wil met de arbeidsmarkt tegen 2020 een stuk verder staan dan vandaag. Een reeks doelstellingen, opgesteld in het kader van het Pact 2020 en de Europa 2020-strategie, geven deze ambitie vorm. De kerndoelstelling is het bereiken van een **werkzaamheidsgraad** van ruim 76% bij de Vlaamse 20-64-jarigen tegen 2020. Op die manier levert het Vlaamse Gewest een bijdrage aan de Europese strategie om voor de ganse EU een werkzaamheidsgraad van 75% te realiseren. Om de globale werkzaamheid op te krikken, moet de werkzaamheidsgraad van bijna alle bevolkingsgroepen omhoog.

2.70 Demografische afhankelijkheidsratio

Evolutie/vooruitzichten van het aantal personen buiten arbeidsleeftijd per 100 personen op arbeidsleeftijd (20-64 jaar), naar gewest, van 2000 tot 2060.*

* Op basis van bevolkingswaarnemingen 2000-2016 en bevolkingsvooruitzichten 2017-2060.

Bron: ADS, FPB, bewerking SVR.

Sinds de financieel-economische crisis van 2008-2009 blijft de Vlaamse werkzaamheidsgraad hangen rond 72%. Anno 2016 zijn er net 72 op 100 Vlamingen op beroepsactieve leeftijd (20-64 jaar) aan het werk. Daarmee scoort Vlaanderen beter dan de andere 2 gewesten en het Belgische gemiddelde.

2.71 Bevolking op arbeidsleeftijd

Bevolking op arbeidsleeftijd (20-64 jaar) naar socio-economische positie, in 2016, naar geslacht en gewest, jaargemiddelde, in aantal en in %.

	Vlaams Gewest	Waals Gewest	Brussels Gewest	België
Werkenden (aantal)	2.746.000	1.324.000	437.600	4.507.500
Man (%)	53,4	53,6	54,3	53,6
Vrouw (%)	46,6	46,4	45,7	46,4
Werkzoekenden (aantal)	134.400	153.700	88.100	376.200
Man (%)	54,9	54,7	57,2	55,4
Vrouw (%)	45,1	45,3	42,8	44,6
Niet-beroepsactieven (aantal)	931.800	638.400	206.500	1.776.700
Man (%)	40,9	40,9	36,7	40,4
Vrouw (%)	59,1	59,1	63,3	59,6
Totaal bevolking op arbeidsleeftijd (aantal)	3.812.100	2.116.100	732.200	6.660.400
Man (%)	50,4	49,9	49,7	50,1
Vrouw (%)	49,6	50,1	50,3	49,9

Bron: ADS EAK, bewerking SVR.

2.72 Werkzaamheidsgraad globaal

Evolutie van de werkzaamheidsgraad (20-64 jaar), van 2008 tot 2016, naar geslacht, leeftijd, onderwijsniveau, nationaliteit*, geboorteland* en arbeidshandicap**, jaargemiddelde, in %.

	Vlaams Gewest									Waals Gewest	Brussels Gewest	België	EU28
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016	2016	2016	2016
Totaal (20-64 jaar)	72,3	71,5	72,1	71,8	71,5	71,9	71,9	71,9	72,0	62,6	59,8	67,7	71,0
Mannen	78,3	77,2	77,4	77,0	76,7	76,8	76,2	75,6	76,3	67,3	65,3	72,3	76,8
Vrouwen	66,1	65,7	66,7	66,4	66,2	66,9	67,6	68,2	67,7	57,9	54,3	63,0	65,3
20-24 jaar	56,1	49,6	50,8	50,0	48,6	48,1	46,1	47,7	46,1	31,7	24,7	38,9	50,7
25-49 jaar	87,9	86,8	86,8	86,4	85,9	85,7	85,8	85,2	85,2	74,8	67,4	79,7	78,9
50-64 jaar	49,1	50,9	53,1	53,6	54,6	56,5	57,5	58,1	59,1	52,5	54,9	56,6	63,4
55-64 jaar	34,3	35,8	38,2	38,9	40,5	42,9	44,3	45,6	46,7	42,8	47,0	45,4	55,3
Laaggeschoold	53,4	52,6	53,3	52,0	51,7	52,0	51,8	50,6	50,4	40,7	39,8	45,6	53,6
Middengeschoold	74,8	73,2	74,1	74,0	72,9	73,4	72,0	72,3	72,3	62,6	53,8	67,7	71,6
Hooggeschoold	85,0	84,2	84,1	83,8	83,9	83,2	84,4	84,1	84,1	80,1	77,9	82,2	83,4
Belgen	72,8	72,2	72,9	72,7	72,4	72,7	72,9	72,7	73,1	63,7	59,6	69,0	71,7
EU-burger (exclusief Belgen)	71,5	68,0	70,1	68,5	70,3	69,3	70,3	72,0	70,4	61,0	71,4	67,8	74,7
Niet-EU-burger	47,2	46,9	44,4	46,3	42,7	46,4	44,6	48,7	46,0	36,7	40,1	41,8	56,6
Geboren in België	73,3	72,9	73,5	73,3	73,3	73,4	73,6	73,6	74,0	64,5	63,7	70,2	71,8
Geboren in ander land EU	68,4	67,0	68,6	69,0	69,0	70,0	70,0	70,6	71,4	59,6	73,6	68,3	72,6
Geboren buiten EU	56,3	53,4	53,4	53,0	51,8	54,9	53,3	53,7	53,0	46,9	45,5	49,1	61,2
Personen met arbeidshandicap	-	37,5	33,5	38,6	38,7	40,4	42,7	43,1	41,0	33,5	32,6	37,6	-
Personen zonder arbeidshandicap	-	75,7	76,8	76,8	76,7	76,8	76,7	76,9	77,4	68,6	64,4	73,2	-

* Vanaf 2013 EU28, voordien EU27.

** Personen met hinder in dagelijkse bezigheden door langdurige handicap of ziekte.

Bron: Eurostat LFS, ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

In vergelijking met het EU28-gemiddelde (71%) houdt Vlaanderen voorlopig stand, maar de laatste 3 jaar lijkt wel een Europese inhaalbeweging ingezet. Een aantal landen zoals Duitsland, Zweden, Tsjechië, Ierland en de Baltische staten bereiken in 2016 elk de nationale doelstelling die ze tegen 2020 naar voren hebben geschoven. Vlaanderen is nog 4 procentpunten verwijderd van de 76%-doelstelling tegen 2020. Een aantal specifieke groepen (vrouwen, ouderen, laaggeschoolden, personen afkomstig van buiten de EU en personen met een handicap) blijven ondervertegenwoordigd op de arbeidsmarkt. Vandaar dat Vlaanderen bijkomende doelstellingen tegen 2020 geformuleerd heeft met het oog op de activering van een aantal van deze kwetsbare groepen.

In het Vlaamse Gewest hebben in 2016 ongeveer 68% van de vrouwen en 76% van de mannen een betaalde baan. Daarmee zijn de vrouwen nog een eind verwijderd van de 75%-werkzaamheidsdoelstelling die Vlaanderen nastreeft in het kader van de Europa 2020-strategie. Terwijl de arbeidsdeelname van de mannen de laatste jaren licht daalde, nam de werkzaamheidsgraad bij de vrouwen iets toe. Het verschil in werkzaamheid tussen mannen en vrouwen verminderde hierdoor van 12 procentpunten in 2008 tot bijna 9 procentpunten in 2016.

De Vlaamse arbeidsmarkt wordt nog steeds gekarakteriseerd door een zogenaamd 'citroenmodel' met een erg hoge arbeids-

2.73 Werkzaamheidsgraad ouderen

Evolutie van de werkzaamheidsgraad (50-64 jaar), van 2008 tot 2016, naar leeftijdsklassen, jaargemiddelde, in %.

		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
50-54 jaar	Mannen	85,1	85,5	87,5	87,0	86,3	87,4	86,1	84,2	87,2
	Vrouwen	63,7	67,8	69,4	70,1	70,6	71,9	74,3	75,1	74,5
	Totaal	74,5	76,8	78,6	78,7	78,5	79,7	80,3	79,7	81,0
55-59 jaar	Mannen	62,4	61,7	65,7	66,7	66,8	68,9	70,3	69,7	72,1
	Vrouwen	40,0	42,6	45,3	48,0	51,0	55,4	56,5	60,1	60,7
	Totaal	51,3	52,2	55,6	57,4	59,0	62,2	63,9	64,9	66,4
60-64 jaar	Mannen	21,8	23,3	25,3	23,6	24,1	25,8	27,2	27,4	28,7
	Vrouwen	9,7	12,4	13,2	13,2	15,5	16,3	17,3	19,5	19,9
	Totaal	15,7	17,9	19,2	18,4	19,8	21,1	22,3	23,4	24,3

Bron: ADS EAK, bewerking SVR.

deelname in de middelste leeftijdsgroep, een late intrede bij het begin van de loopbaan en een sterk vervroegde uittrede aan het einde van de loopbaan. De grote kloof tussen de werkzaamheid van de mensen jonger en ouder dan 50 jaar is de voorbije jaren wel steeds kleiner geworden, maar blijft anno 2016 met 20 procentpunten toch nog beduidend. De jongerenwerkzaamheid (20-24 jaar) is tussen 2008 en 2016 behoorlijk gedaald van 56% naar 46%. Steeds meer jongeren studeren verder.

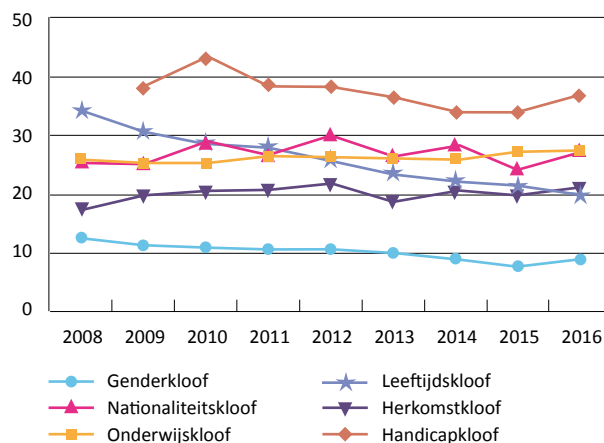
De lage werkzaamheid bij ouderen blijft één van de belangrijkste pijnpunten op de Vlaamse arbeidsmarkt. Om dit aan te pakken wil Vlaanderen tegen 2020 respectievelijk 60% en 50% van de 50-plussers en 55-plussers aan het werk. De 50- en 55-plussers zijn de laatste jaren steeds vaker aan het werk. Ze hebben de afgelopen jaren substantiële vooruitgang geboekt. Er zijn in 2016 59% van de 50-plussers aan de slag; dat is 1 procentpunt meer dan in 2015. Bij de 55-plussers ligt de arbeidsdeelname lager met 47%; ook dat is 1 procentpunt meer dan het jaar voordien. De afgesproken werkzaamheidsdoelstellingen tegen 2020 komen zo weer een stapje dichterbij.

De werkzaamheidsgraad van de Vlaamse laaggeschoolden blijft veel lager dan die van de midden- en hogeschoolden. Anno 2016 is slechts iets meer dan de helft van de laaggeschoolden op arbeidsleeftijd aan het werk. Het verschil in werkzaamheid tussen laag- en hoger geschoolden komt dan op 28 procentpunten en is de laatste jaren nog beperkt toegenomen.

De werkzaamheidsgraad van personen met een niet-EU-nationaliteit kent tussen 2008 en 2016 een schommelend verloop. Omdat een groot deel van de bevolking afkomstig van buiten de EU ondertussen de Belgische nationaliteit verworven heeft, is het accurater om deze groep niet op basis van nationaliteit maar op basis van geboorteland af te bakenen. Het niveau van de werkzaamheid van de personen geboren buiten de EU

2.74 Werkzaamheidskloven

Evolutie van het verschil in de werkzaamheidsgraad tussen mannen en vrouwen, tussen 20-49-jarigen en 50-64-jarigen, tussen Belgen en niet-EU-burgers** (nationaliteitskloof), tussen personen geboren in België en geboren buiten de EU** (herkomstkloof), tussen personen zonder handicap en personen met handicap, en tussen midden/hogeschoolden en laaggeschoolden, van 2008 tot 2016, in procentpunten.*

* Het gaat telkens om alle 20-64-jarigen.

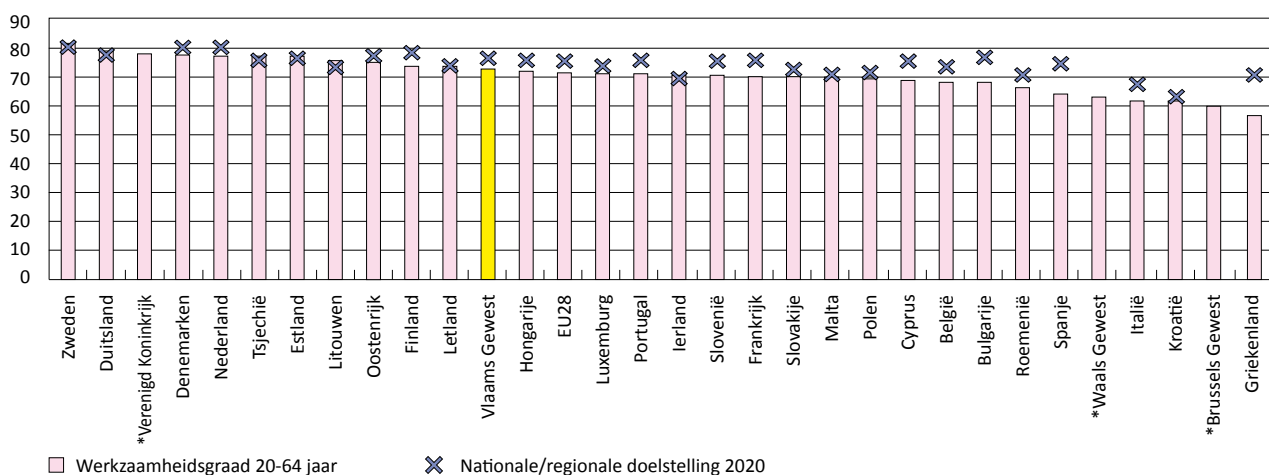
** Vanaf 2013 EU28, voordien EU27.

Bron: ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

is sinds 2008 voortdurend afgenomen, met uitzondering van 2013 en 2015 (+0,4 procentpunten), en bedraagt in 2016 53%. Het verschil met de werkzaamheid van personen geboren in België blijft groot (21 procentpunten in 2016) en ook de afstand tot de 64%-werkzaamheidsdoelstelling tegen 2020 voor personen geboren buiten de EU is nog beduidend.

2.75 Werkzaamheidsgraad internationaal

Werkzaamheidsgraad (20-64 jaar), met nationale/regionale streefdoelen 2020, gewesten en EU-landen, in 2016, jaargemiddelde, in %.*

* Geen nationale/regionale doelstelling bepaald.

Bron: Eurostat LFS, ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

2.76 Tijdelijke arbeid

Evolutie van het aandeel tijdelijke arbeid bij loontrekkenden (15-64 jaar), van 2008 tot 2016, naar geslacht en leeftijd, gewesten, België en Europese vergelijking, jaargemiddelde, in %.

	Vlaams Gewest									Waals Gewest	Brussels Gewest	België	EU28
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016	2016	2016	2016
Totaal (15-64 jaar)	6,9	6,8	6,7	7,5	6,5	6,6	7,3	7,7	7,9	10,6	12,7	9,1	14,2
Mannen	5,2	5,2	5,3	6,2	5,6	5,8	6,3	7,1	7,0	9,8	12,5	8,3	13,8
Vrouwen	8,9	8,7	8,3	9,0	7,5	7,4	8,4	8,3	8,8	11,5	13,0	10,0	14,7
15-24 jaar	25,2	29,8	27,0	30,7	26,8	27,6	31,1	32,8	34,8	48,4	42,4	39,0	43,8
25-49 jaar	5,4	5,1	5,4	5,9	5,4	5,4	6,1	6,4	6,6	9,6	13,3	8,2	13,1
50-64 jaar	3,8	3,2	3,0	3,6	2,5	2,9	3,1	3,1	3,3	4,0	nb	3,6	6,9

Bron: Eurostat LFS, ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

Bij personen met een arbeidshandicap wordt op een werkzaamheidsgraad van 43% tegen 2020 gemikt. Dit streefdoel werd behaald in 2015, maar in 2016 is de werkzaamheid bij de bevolking met een arbeidshandicap gedaald tot 41%. Het verschil in arbeidsdeelname tussen personen met een arbeidshandicap en personen zonder handicap vergroot en blijft aanzienlijk (36 procentpunten in 2016).

Arbeidsregime

Een meer flexibele arbeidsmarkt wordt naar voren geschoven als een instrument om het aanpassingsvermogen van werknemers en ondernemingen te bevorderen. Een blik op het gebruik van een aantal vormen van contractuele en temporele flexibiliteit in Vlaanderen geeft een gemengd beeld.

Het aandeel **tijdelijk loontrekkende werkenden** kent in het Vlaamse Gewest de voorbije jaren een schommelend verloop en fluctueert tussen 6,5% en 7,9%. Dat is een stuk lager dan in de overige gewesten en het EU28-gemiddelde van 14,2% in 2016. Het contract voor onbepaalde duur blijkt meer ingeburgerd te zijn in Vlaanderen dan in de rest van Europa. Tijdelijke arbeid ligt bij vrouwen hoger dan bij mannen. In 2016 waren 88 op de 1.000 van de Vlaamse loontrekkende vrouwen met een tijdelijk contract aan de slag, tegenover 70 op de 1.000 loontrekkende mannen. Tijdelijke arbeid is ook sterk leeftijds-

gebonden en is vooral een zaak van jongeren. Dit onderlijnt het belang van tijdelijk werk als intredekanaal op de arbeidsmarkt. Bij Vlaamse jongeren komen tijdelijke arbeidsovereenkomsten relatief meer voor dan bij de totale bevolking op arbeidsleeftijd, maar minder dan bij tal van hun Europese leeftijdsgenoten.

Het aandeel **deeltijds werkenden** is in het Vlaamse Gewest doorheen de jaren overwegend toegenomen en komt in 2016 op 25,4%. Daarmee ligt het aandeel van deeltijdarbeid duidelijk hoger dan het EU28-gemiddelde van 19,5%. Tertiaïsering heeft geleid tot een markt van deeltijdse jobs. Een andere belangrijke factor is de financiële ondersteuning van de vele stelsels van loopbaanonderbreking en tijdskrediet. Deeltijdarbeid is nog steeds in hoge mate een vrouwelijk verschijnsel. In 2016 waren 43,6% van de werkende vrouwen deeltijds aan de slag tegen zo'n 9,5% bij de mannen. De meerderheid van de Vlaamse vrouwen die een deeltijdse baan hebben, geeft aan dit te doen omwille van de combinatie arbeid-gezin.

Er is ook nog de **arbeid volgens een afwijkend uurrooster** (atypische arbeid). Opmerkelijk is dat vrouwen meer op zaterdag en zondag werken dan mannen. Beide vormen van atypisch werk zijn de voorbije jaren overwegend toegenomen. Nachtwerk, avondwerk en ploegenarbeid komen dan weer meer voor bij mannen. Deze drie atypische werkvormen nemen de laatste jaren beperkt af. Vlaamse loontrekkenden zijn

2.77 Deeltijdarbeid

Evolutie van het aandeel deeltijdarbeid bij werkenden (15-64 jaar), van 2008 tot 2016, naar geslacht en leeftijd, gewesten, België en Europese vergelijking, jaargemiddelde, in %.

	Vlaams Gewest									Waals Gewest	Brussels Gewest	België	EU28
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016	2016	2016	2016
Totaal (15-64 jaar)	23,2	24,0	24,3	25,5	25,4	24,6	24,1	25,0	25,4	24,4	20,8	24,7	19,5
Mannen	7,1	8,1	8,2	8,9	8,7	8,3	8,1	9,2	9,5	9,1	10,7	9,5	8,8
Vrouwen	42,7	43,1	43,5	45,1	45,2	43,7	42,6	42,9	43,6	42,1	32,8	42,1	31,9
15-24 jaar	16,7	20,6	22,2	23,4	23,1	23,2	24,7	26,6	26,1	34,8	32,6	28,9	32,4
25-49 jaar	21,5	21,6	21,6	22,7	22,1	21,4	21,0	21,3	21,6	22,4	19,8	21,6	17,3
50-64 jaar	31,0	32,3	32,6	33,7	34,9	33,0	31,4	33,3	33,8	27,0	21,5	30,8	20,4

Bron: Eurostat LFS, ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

2.78 Atypische arbeid

Evolutie van het aandeel loontrekkenden met een atypisch contract (15-64 jaar), van 2008 tot 2015, naar geslacht, gewesten, België en Europese vergelijking, jaargemiddelde, in %.

		Vlaams Gewest								Waals Gewest	Brussels Gewest	België	EU28
		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015	2015	2015	2015
Nachtarbeid	Mannen	5,9	5,2	5,4	4,9	4,1	4,1	4,1	3,8	4,5	4,4	4,1	8,4
	Vrouwen	2,7	2,5	2,5	2,3	1,8	1,6	1,9	1,9	2,4	1,2	2,0	4,5
	Totaal	4,4	3,9	4,1	3,6	3,0	2,9	3,0	2,9	3,5	2,9	3,1	6,5
Avondwerk	Mannen	13,9	13,9	14,2	12,5	10,7	10,3	10,0	9,9	9,6	13,8	10,1	16,2
	Vrouwen	9,4	9,6	10,0	8,1	7,3	6,8	6,7	7,2	6,8	7,4	7,1	13,7
	Totaal	11,8	11,9	12,2	10,4	9,1	8,6	8,4	8,5	8,3	10,7	8,7	15,0
Zaterdagwerk	Mannen	12,9	12,6	13,5	14,4	14,3	14,3	14,4	14,1	17,4	20,9	15,7	22,5
	Vrouwen	16,6	16,4	16,6	17,6	17,0	18,4	18,9	18,1	19,6	15,9	18,3	23,4
	Totaal	14,6	14,4	15,0	16,9	15,5	16,2	16,5	16,0	18,5	18,5	17,0	22,9
Zondagwerk	Mannen	8,2	7,8	8,0	9,0	8,6	8,7	8,9	8,9	10,1	12,1	9,5	12,9
	Vrouwen	8,9	9,0	9,1	9,6	9,3	10,3	10,8	10,4	10,7	8,1	10,3	13,1
	Totaal	8,5	8,4	8,5	9,3	8,9	9,4	9,8	9,6	10,4	10,2	9,9	13,0
Ploegenarbeid	Mannen	11,7	11,0	11,3	10,8	10,1	10,1	10,2	9,3	7,2	5,1	8,3	19,6
	Vrouwen	6,7	6,8	6,8	6,1	5,7	5,7	5,5	5,0	4,4	3,2	4,7	17,1
	Totaal	9,3	9,0	9,2	8,6	8,0	8,0	7,9	7,2	5,9	4,2	6,5	18,4

Bron: Eurostat LFS, ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

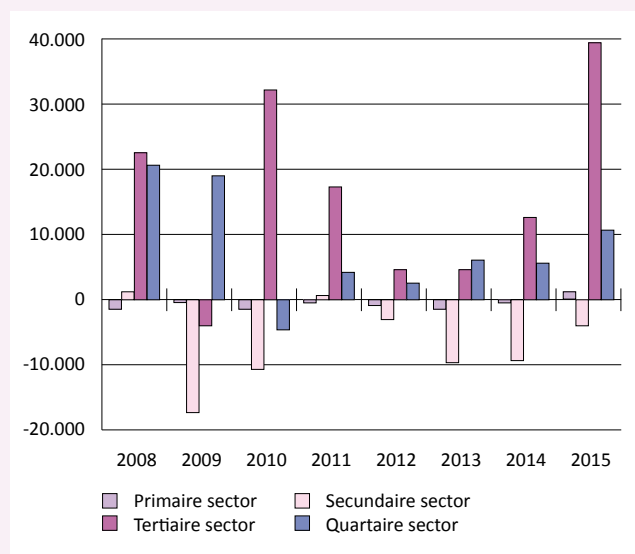
gemiddeld genomen minder in afwijkende arbeidsvormen tewerkgesteld dan hun collega's elders in de Europese Unie. Ook in het Waalse Gewest en het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest is dat het geval.

Werkenden naar sector en statuut

Er zijn volgens de Vlaamse Arbeidsrekening in 2015 bij benadering 2,8 miljoen werkenden in Vlaanderen. Dat zijn er 2% meer dan in 2014. Daarvan zijn er nagenoeg 84% aan de slag als loontrekkende en de resterende 16% werkt als zelfstandige of helper.

2.79 Werkenden naar sector

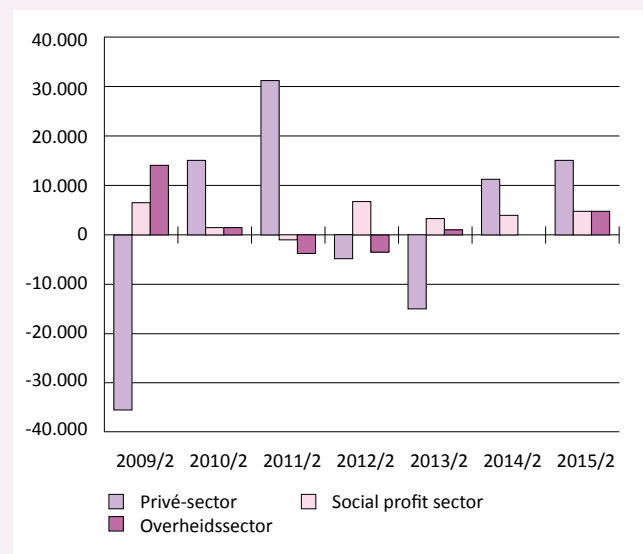
Evolutie van het aantal werkenden (20-64 jaar), van 2008 tot 2015, naar hoofdsector (op basis van NACE-Bel 2008), jaar-op-jaar wijziging, in absolute aantallen.

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

2.80 Werknemers naar sector

Evolutie van het aantal werknemers werkend in het Vlaamse Gewest, van 2009 tot 2015, op 30 juni, naar sector (op basis van NACE-Bel 2008), jaar-op-jaar wijziging in absolute aantallen.

Bron: RSZ DMFA, bewerking Departement WSE.

2.81 Werkbaarheidsgraad

Evolutie van de werkbaarheidsgraad, van 2004 tot 2016, naar beroepsstatuut en kansengroepen, in %.

	Werknemers					Zelfstandigen			
	2004	2007	2010	2013	2016	2007	2010	2013	2016
Globaal	52,3	54,1	54,3	54,6	51,0	47,7	47,8	51,4	50,7
Vrouwen	51,4	52,6	53,1	52,6	49,7	46,9	47,7	50,3	49,4
50-54-jarigen	47,1	52,2	51,5	53,7	48,2	53,0	53,1	53,9	49,6
55-plussers	58,5	54,6	56,5	55,3	53,2	53,4	52,1	56,3	58,7
Laaggeschoolden	44,6	46,1	47,5	49,1	44,0	43,3	48,4	48,3	47,8
Personen met een arbeidshandicap (erg)	-	19,2	23,9	22,0	21,2	-	-	-	-
Personen met een arbeidshandicap (in zekere mate)	-	36,2	38,1	41,3	36,2	-	-	-	-

Bron: SERV-Stichting Innovatie & Arbeid.

In vergelijking met 2008 zijn er circa 4% meer werkenden in 2015. De tewerkstellingsevolutie kent een verschillend patroon naargelang de hoofdsector. Terwijl het aantal werkenden in de primaire en secundaire sectoren afkalft over de periode 2008-2015, neemt de werkzaamheid verder toe in de dienstensectoren. De verdeling van het aantal werkenden naar hoofdsector toont aan dat Vlaanderen een diensteneconomie is: 47% werkt in de tertiaire sector en 32% in de quataire sector. De industrie en bouw is goed voor 19% van de werkenden en de rest is werkzaam in de landbouw.

In 2015 zijn bijna 2 op de 3 werknemers actief in de privé-sector. Iets minder dan 2 op de 10 werkt in de social profit sector en de rest is aan de slag in de overheidssector. In vergelijking met 2014 zijn er in elk van de sectoren meer loontrekkenden aan het werk.

Werkbaar werk

Om de vroege uitstroom uit de arbeidsmarkt te beperken en werkenden langer actief te houden, is ook aandacht vereist

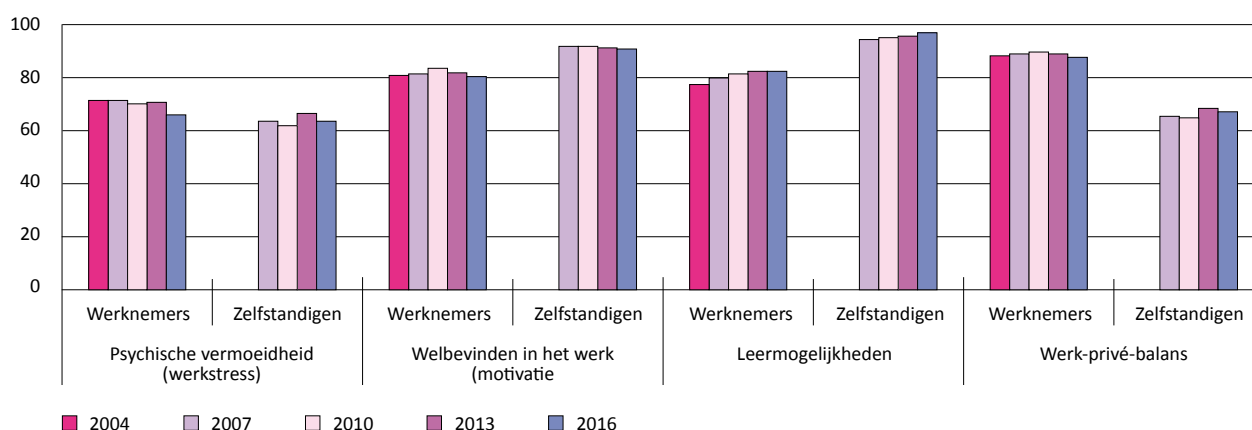
voor een kwaliteitsvolle job of zogenaamd '**werkbaar werk**'. Dit is een job waar men niet overspannen of ziek van wordt, die boeiend en motiverend is, voldoende kansen biedt op blijven/bijleren en voldoende ruimte laat voor gezin en privéleven. Het Pact 2020 voorziet dat de werkbaarheidsgraad, die het aandeel werkenden met een kwaliteitsvolle job weergeeft, bij zowel werknemers als zelfstandige ondernemers jaarlijks gemiddeld met 0,5 procentpunt groeit. De **werkbaarheidsgraad** zou daardoor tegen 2020 moeten uitkomen op minstens 60% voor werknemers en zo dicht mogelijk bij 55% voor zelfstandigen.

Het aandeel van de Vlaamse werknemers met een kwaliteitsvolle job op het vlak van psychische vermoeidheid (werkstress), welbevinden in het werk, leermogelijkheden en werk-privé-balans is gestegen van 52,3% in 2004 naar 54,6% in 2013. In 2016 heeft 51% van de loontrekkenden werkbaar werk. Daarmee gaat de vooruitgang, die tussen 2004 en 2013 behaald werd, volledig verloren en neemt de afstand tot het 60%-streefdoel in 2020 toe.

Werkstress blijft het grootste knelpunt voor de werkbaarheid van loontrekkende jobs. Alleen op vlak van leermogelijkheden

2.82 Werkbaarheidsindicatoren

Evolutie van de werkbaarheidsindicatoren, van 2004 tot 2016, naar beroepsstatuut, % niet-problematisch.

Bron: SERV-Stichting Innovatie & Arbeid.

werd er het voorbije decennium systematisch verbetering geboekt.

Net als in de voorgaande jaren wijkt de werkbaarheidsgraad voor vrouwen en sommige kansengroepen ook in 2016 in meerdere of mindere mate af van de globale werkbaarheid bij de werknemers. Zowel voor de vrouwen als voor de laaggeschoolde loontrekkenden, de personen met een handicap en de 50-54-jarigen ligt de werkbaarheidsgraad lager dan het algemeen gemiddelde. Enkel bij de 55-plussers is dat net andersom.

Tussen 2007 en 2013 steeg de werkbaarheidsgraad bij de zelfstandige ondernemers van 47,7% naar 51,4%. Anno 2016 zijn er 50,7% werkbare jobs bij zelfstandigen, waarmee de afstand tot de 55%-doelstelling terug lichtjes groter wordt. Over gans de periode 2007-2016 is het aandeel zelfstandige ondernemers met werkbaar werk met 3 procentpunten gegroeid. In 2016 ligt de werkbaarheidsgraad bij de zelfstandige 55-plussers hoger dan globaal; bij vrouwen, 50-54-jarigen en laaggeschoolden is dat niet zo.

Net zoals bij de loontrekkenden is werkstress ook bij de zelfstandigen het belangrijkste knelpunt kort gevolgd door de werk-privé-balans.

Werkloosheid

Om de werkloosheid te bekijken wordt zowel gebruik gemaakt van enquêtegegevens (EAK/LFS) als van administratieve VDAB-data. Hierbij dient opgemerkt te worden dat de werkloosheid volgens de EAK niet volledig overeenstemt met de administratieve werkloosheidssituatie. De meetmethode van de EAK

heeft als gevolg dat een aantal werklozen die administratief 'niet-werkend werkzoekend' zijn, toch beschouwd worden als 'niet beschikbaar voor de arbeidsmarkt'. Ze worden daardoor tot de niet-beroepsactieve bevolking gerekend en bijgevolg ook niet meegenomen in de berekening van de werkloosheidsgraad. Dit leidt tot een onderschatting van de werkloosheid in vergelijking met de administratieve situatie op basis van de inschrijving bij de VDAB.

ILO-werkloosheidsgraad

In 2016 daalt de globale **ILO-werkloosheidsgraad** (15-64 jaar) in het Vlaamse Gewest volgens de EAK-enquête naar 4,9%. De Vlaamse werkloosheidsgraad blijft daarmee ruim onder het niveau van België en de andere gewesten. Net zoals in de voorgaande jaren zijn Vlamingen op beroepsactieve leeftijd minder vaak op zoek naar een job dan gemiddeld genomen in de Europese Unie (8,7%). Vlaanderen moet in 2016 enkel Tsjechië, Malta en Duitsland laten voorgaan die in 2016 de laagste werkloosheidsgraad laten optekenen in de EU. Duitsland is, samen met Malta, Hongarije, Tsjechië, Roemenië en het Verenigd Koninkrijk, één van de weinige lidstaten die in 2016 een lagere werkloosheidsgraad hebben dan in 2008. In landen die erg hard door de crisis getroffen werden zoals onder meer Griekenland, Spanje en Cyprus, ligt de werkloosheid een stuk hoger in 2016 dan in 2008.

In vergelijking met 2015 is de vrouwelijke werkloosheidsgraad gestabiliseerd en de mannelijke werkloosheidsgraad afgenomen. Daarmee is de genderkloof weer bijna gedicht. In Vlaanderen zijn zowel de vrouwen als de mannen minder

2.83 ILO-werkloosheidsgraad globaal

Evolutie van de ILO-werkloosheidsgraad (15-64 jaar), van 2008 tot 2016, naar geslacht, leeftijd, onderwijsniveau**, nationaliteit*** en geboorteland***, jaargemiddelde, in %.*

	Vlaams Gewest									Waal Gewest	Brussels Gewest	België	EU28
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016	2016	2016	2016
Totaal (15-64 jaar)	3,9	5,0	5,2	4,3	4,6	5,1	5,1	5,2	4,9	10,6	16,9	7,9	8,7
Mannen	3,7	5,0	5,2	4,2	4,6	5,1	5,2	5,7	5,0	10,8	17,6	8,1	8,5
Vrouwen	4,2	5,0	5,1	4,4	4,5	5,0	5,0	4,6	4,7	10,3	16,1	7,6	8,9
15-24 jaar	10,5	15,7	15,6	12,7	12,8	16,6	16,1	15,2	14,1	27,9	35,9	20,1	18,7
25-49 jaar	3,2	3,9	4,3	3,5	4,1	4,3	4,4	4,4	4,4	9,9	16,2	7,5	8,2
50-64 jaar	3,6	3,9	4,0	3,4	3,0	3,4	3,4	4,1	3,3	7,6	13,8	5,5	6,5
55-64 jaar	3,6	4,3	4,0	3,4	3,0	3,8	3,3	4,2	3,3	7,6	14,1	5,7	6,5
Laaggeschoold	6,0	6,9	8,0	7,1	7,1	7,3	7,7	8,8	8,3	18,2	29,4	14,5	15,1
Middengeschoold	3,2	3,8	3,9	3,1	3,9	3,8	4,3	4,3	4,2	9,7	18,5	7,0	6,8
Hooggeschoold	1,9	2,5	2,6	2,1	2,8	2,7	2,5	2,7	2,4	4,5	8,1	3,7	4,7
Belgen	3,5	4,5	4,7	3,8	3,9	4,5	4,5	4,7	4,2	10,0	16,6	7,0	8,2
EU-burger (exclusief Belgen)	6,8	8,6	8,8	8,2	8,9	9,3	8,0	8,8	7,9	9,6	11,8	9,8	9,2
Niet-EU-burger	23,3	21,6	24,7	19,9	24,6	22,6	22,0	18,2	22,0	31,8	30,9	27,2	17,9
Geboren in België	3,3	4,2	4,3	3,5	3,5	4,2	4,2	4,2	3,9	9,6	14,0	6,3	8,1
Geboren in ander land EU	6,1	8,0	8,4	6,7	7,9	7,1	7,9	8,9	6,2	10,1	10,1	8,6	10,1
Geboren buiten EU	14,8	16,9	17,7	15,0	17,4	16,0	15,6	16,0	16,3	22,7	27,3	21,4	16,6

* In 2011 wijzigde de bevraging waardoor een deel van de werkzoekenden verschoof naar de niet-beroepsactieven. Hierdoor zijn de data vanaf 2011 niet volledig vergelijkbaar met die van de jaren voordien.

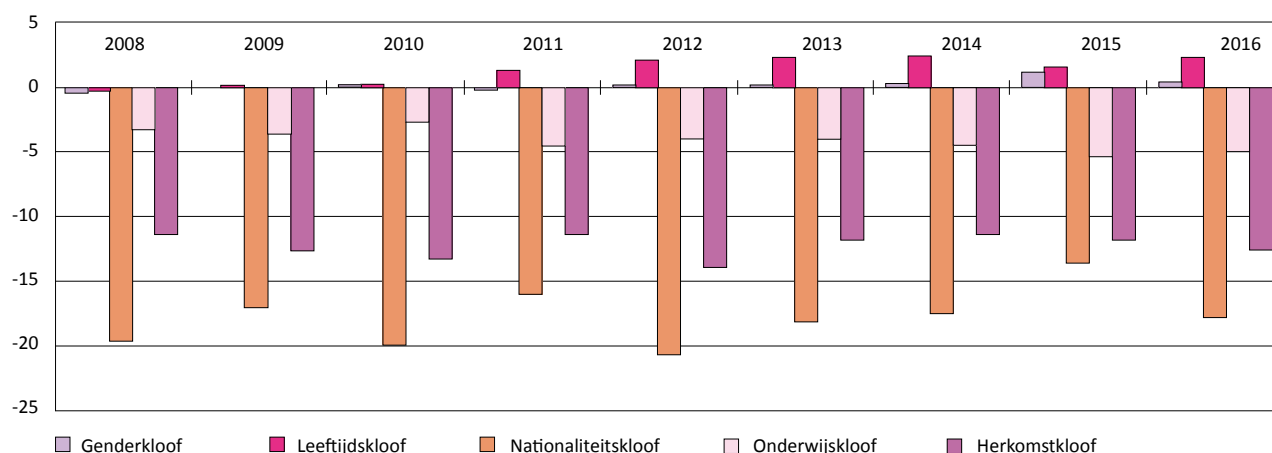
** 25-64 jaar.

*** Vanaf 2013 EU28, voordien EU27.

Bron: Eurostat LFS, ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

2.84 Werkloosheidskloven

Evolutie van het verschil in de ILO-werkloosheidsgraad* tussen mannen en vrouwen, tussen 15-49-jarigen en 50-64-jarigen, tussen Belgen en niet-EU-burgers** (nationaliteitskloof), tussen personen geboren in België en geboren buiten de EU** (herkomstkloof) en tussen midden/hooggeschoolden en laaggeschoolden, van 2008 tot 2016, in procentpunten.

* Het gaat telkens om alle 15-64-jarigen, behalve bij de onderwijskloof (25-64 jaar).

** Vanaf 2013 EU28, voordien EU27.

Bron: ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

vaak werkloos dan in de andere gewesten en gemiddeld genomen in de EU28.

Circa 14 op de 100 jongeren (15-24 jaar) die zich aanbieden op de arbeidsmarkt hebben geen baan in 2016. Dat zijn er 1 procentpunt minder dan in 2015, maar toch blijft de werkloosheidsgraad bij de jongeren bijna 3 keer hoger dan het globale gemiddelde. Gebrek aan werkervaring en te lage of verkeerde scholing speelt de jongeren parten.

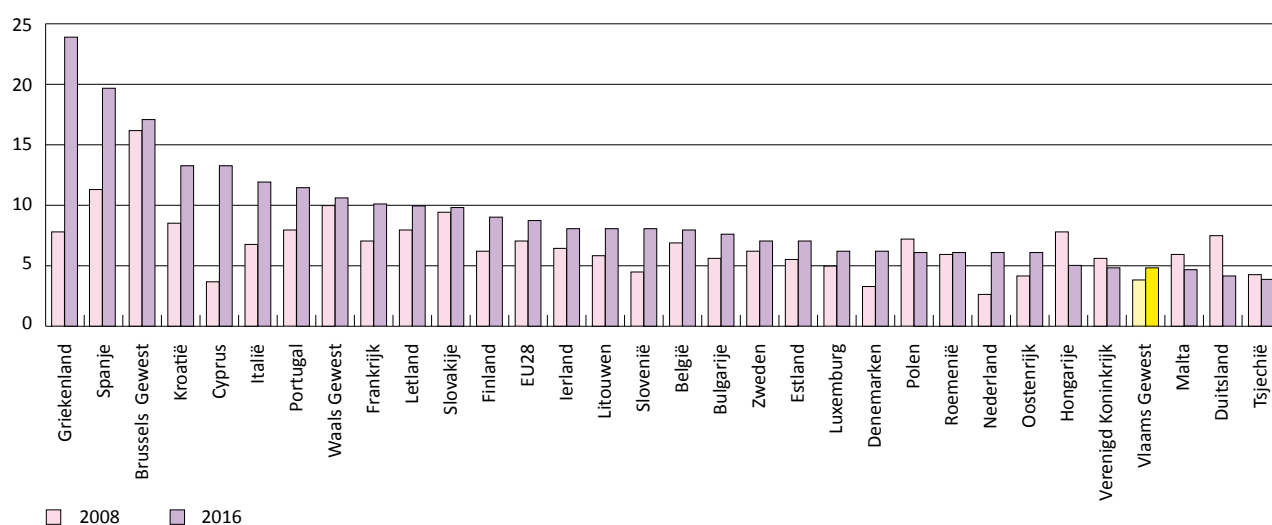
Bij de 50-plussers blijft de werkloosheidsgraad beperkt tot

3,3%. Dit wil niet zeggen dat deze leeftijdsgroep volop aan het werk is, maar veeleer dat heel wat ouderen zich niet langer op de arbeidsmarkt aanbieden.

Ook de laaggeschoolden lopen naast de ondervertegenwoordiging op het vlak van werkzaamheid, een hoger risico op werkloosheid. In vergelijking met de andere gewesten en de meeste Europese landen ligt de werkloosheidsgraad bij de Vlaamse laaggeschoolden eerder aan de lage kant.

2.85 ILO-werkloosheidsgraad internationaal

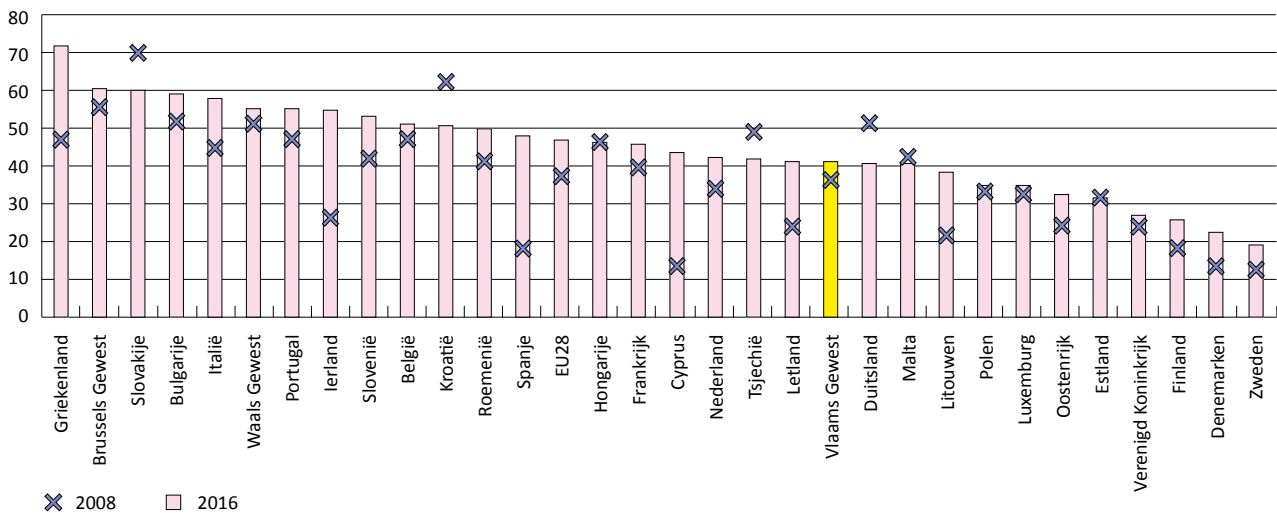
ILO-werkloosheidsgraad (15-64 jaar), in 2008 en 2016, naar gewesten en Europese vergelijking, jaargemiddelde, in %.

Bron: Eurostat LFS, ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

2.86 Langdurige werkloosheid

Aandeel langdurig werklozen (langer dan 12 maanden) binnen de totale groep ILO-werklozen (+15 jaar), in 2008 en 2016, naar gewesten en Europese vergelijking, jaargemiddelde, in %.

Bron: Eurostat LFS, ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

De achterstand van personen met een nationaliteit van buiten de Europese Unie op de Vlaamse arbeidsmarkt komt ook sterk tot uiting in de werkloosheidscijfers. De ILO-werkloosheidsgraad ligt bij hen in 2016 5 keer hoger dan bij personen met de Belgische nationaliteit. Als gekeken wordt naar geboorteland, blijkt de werkloosheidsgraad bij personen geboren buiten de EU 4 keer hoger te liggen dan personen geboren in België.

In 2016 ligt het aandeel langdurige werklozen binnen het totale aantal ILO-werklozen (41,3%) hoger dan in 2008 (36,6%). Dat is ook het geval in het leeuwendeel van de EU-lidstaten. Tot de sterkste groeiers behoren onder meer Griekenland, Spanje, Cyprus en Ierland; stuk voor stuk landen waar de crisis hard toesloeg. In Vlaanderen is het aandeel werklozen die langer dan 12 maanden op zoek zijn naar een job wel een stuk lager in vergelijking met de andere gewesten en met het EU28-gemiddelde.

Werkzoekenden VDAB

De Vlaamse werkloosheid blijkt conjunctuurgevoelig. Voor het eerst in 4 jaar daalt het aantal **niet-werkende werkzoekenden** (NWWZ) weer. In 2016 gaat het om een daling van 3,5% (op jaarbasis) tot 224.779 personen. Dat zijn er toch nog aanzienlijk meer dan vóór de financieel-economische crisis in 2008 toen Vlaanderen 168.890 NWWZ telde.

De evolutie van de **VDAB-werkloosheidsgraad**, die aangeeft welk aandeel van de beroepsbevolking ingeschreven is als niet-werkende werkzoekende, volgt een gelijkaardig patroon als bij de NWWZ. In 2016 komt de VDAB-werkloosheidsgraad op 7,5%; dit ligt op hetzelfde niveau als in 2013. Niettegenstaande de globale werkloosheidsdaling in 2016 kunnen niet alle groepen werkzoekenden reeds en in dezelfde mate genieten van het herstel.

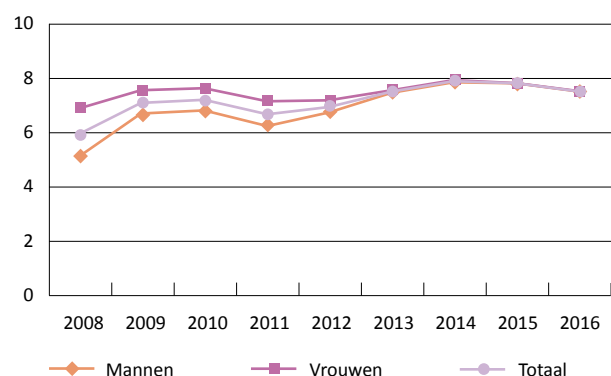
In 2016 daalt de mannelijke werkloosheid (-3,9%) in iets hogere mate dan de werkloosheid bij vrouwen (-3,0%). Er zijn nog steeds meer mannelijke dan vrouwelijke werkzoekenden en dit is al zo sinds 2009. De ommekeer sinds dat crisisjaar wordt mee gevoed door sectorale ontwikkelingen, banengroei in de dienstensectoren en het verlies van jobs in de conjunctuurgevoelige industrie.

Zowel bij de jongeren (-1,4%) als bij de 50-plussers (-2,7%) neemt de werkloosheid minder af dan globaal het geval is. Doordat de werkzoekenden langer beschikbaar moeten blijven voor de arbeidsmarkt groeit het aantal 60-plussers op zoek naar werk.

De laaggeschoolde werkloosheid neemt anno 2016 lichtjes af (-1,6%) terwijl ze bij de midden- en hoggeschoolden boven-

2.87 VDAB-werkloosheidsgraad

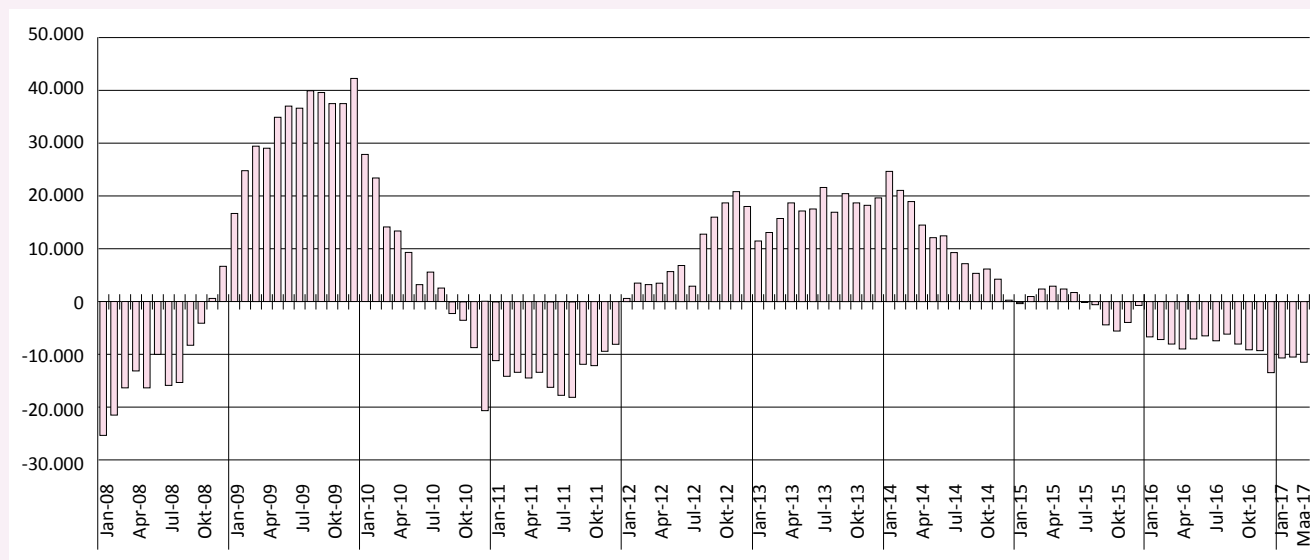
Evolutie van de VDAB-werkloosheidsgraad, naar geslacht, van 2008 tot 2016, jaargemiddelde, in %.

Bron: VDAB.

2.88 Niet-werkende werkzoekenden verloop

Evolutie van de niet-werkende werkzoekenden, van 2008 tot 2017, maandcijfers, jaar-op-jaar verschillen in absolute aantallen.

Bron: VDAB.

gemiddeld daalt. Met een aandeel van 46% blijven de laaggeschoolden de grootste groep uitmaken binnen de NWWZ.

De betere conjunctuur en banengroei is merkbaar in de meer dan gemiddelde afname van het aantal kortdurige werkzoekenden in 2016 (-6,5%). Het aantal personen die langer dan 1 jaar werkzoekend zijn, blijft status quo. Wijzigingen in het eindeloopbaanbeleid, waarbij oudere werkzoekenden verplicht worden zich langer in te schrijven bij de VDAB of een andere arbeidsbemiddelingsdienst, spelen hier mee een rol.

In 2016 groeit het aantal werkzoekenden die een huidige of vorige nationaliteit hebben van buiten de EU28 of EVA-landen nog aan (+1,8%). Dit in tegenstelling tot de NWWZ die een huidige of vorige nationaliteit hebben van binnen de EU28 of EVA-landen (-5,3%).

Mee als gevolg van de langere beschikbaarheid stijgt het aantal werkzoekenden met een arbeidshandicap in 2016 nog met 1,9% daar waar het aantal niet-gehandicapte werkzoekenden (-4,4%) verder daalt.

2.89 Niet-werkende werkzoekenden naar kenmerken

Evolutie van het aantal niet-werkende werkzoekenden, van 2008 tot 2016, naar enkele kenmerken, jaargemiddelde.

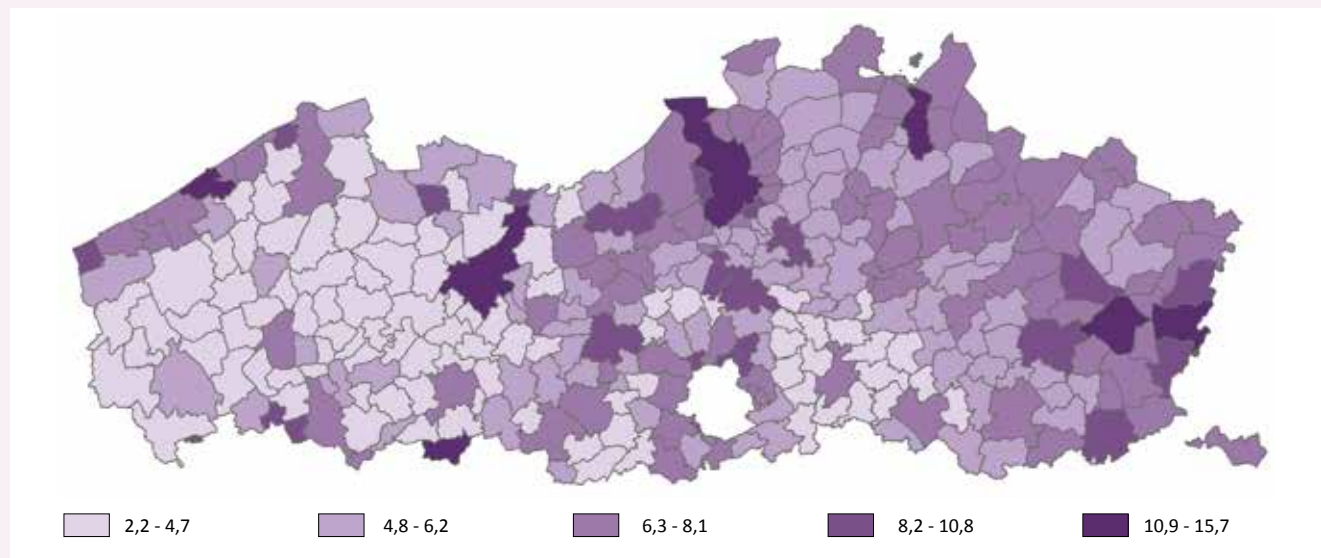
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Totaal (aantal)	168.890	202.808	208.242	195.008	204.437	221.901	233.349	232.927	224.779
Aandeel in %									
Geslacht									
mannen	47,8	52,0	51,9	51,2	52,7	53,7	53,6	53,8	53,6
vrouwen	52,2	48,0	48,1	48,8	47,3	46,3	46,4	46,2	46,4
Leeftijd									
< 25 jaar	20,6	22,4	21,8	21,1	22,0	22,2	20,7	19,8	20,2
25-49 jaar	52,5	53,3	53,0	52,4	53,1	54,0	54,1	52,7	52,1
+ 50 jaar	26,8	24,3	25,2	26,6	24,9	23,8	25,2	27,5	27,7
Studieniveau									
laaggeschoold	52,6	51,1	50,5	50,1	49,0	47,1	45,7	45,6	46,5
middengeschoold	32,4	33,4	33,5	33,9	34,9	36,0	36,7	35,7	35,1
hooggeschoold	14,9	15,5	16,0	16,0	16,2	17,0	17,6	18,7	18,4
Werkloosheidsduur									
kortdurig (< 1 jaar)	57,6	61,0	56,9	56,1	57,8	58,3	56,0	53,7	52,0
langdurig (≥ 1 jaar)	42,4	39,0	43,1	43,9	42,2	41,7	44,0	46,3	48,0
Origine*									
EU28 of EVA	79,3	78,4	77,2	75,7	74,4	74,4	74,8	74,5	73,1
buiten EU28 of EVA	20,7	21,6	22,8	24,3	25,6	25,6	25,2	25,5	26,9
Arbeidshandicap									
neen	83,1	84,8	85,7	85,7	87,0	86,8	86,5	86,2	85,5
ja	16,9	15,2	14,3	14,3	13,0	13,2	13,5	13,8	14,5

* De indeling naar origine is gebaseerd op de huidige en de vorige nationaliteit. De EVA-landen zijn IJsland, Liechtenstein, Noorwegen en Zwitserland.

Bron: VDAB.

2.90 VDAB-werkloosheidsgraad naar gemeente

Globale VDAB-werkloosheidsgraad, in 2016, naar gemeente, jaargemiddelde, in %.

Bron: VDAB.

Op vlak van werkloosheidscijfers zijn er grote intergemeentelijke verschillen. Stedelijke gebieden scoren doorgaans minder gunstig dan landelijke gebieden. Antwerpen en Gent bijvoorbeeld kennen een hoge werkloosheidsgraad. Ook Limburg met de voormalige mijn gemeenten noteert hoge werkloosheidsgraden in onder andere Maasmechelen en Genk.

Aansluitings(problemen) tussen vraag en aanbod

De (mis)match tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt wordt belicht aan de hand van de openstaande vacatures, de spanningsratio en de knelpuntberoepen.

Openstaande vacatures

De impact van de economische conjunctuur weerspiegelt zich, zij het met enige vertraging, in de evolutie van het aantal **openstaande jobaanbiedingen** bij de VDAB die de voorraad van beschikbare vacatures op een bepaald ogenblik weer-geven. De Vlaamse vacaturemarkt kende de afgelopen jaren een golvend verloop. In 2008 beleefde deze markt het laatste topjaar vóór de financieel-economische crisis. Na de terugval in 2009 volgden er jaren van stabilisatie en herstel. In 2012 begon het aantal openstaande vacatures te dalen, hoewel het globale vacaturepeil nog steeds vrij hoog bleef in vergelijking met de periode voor de crisis. Er werden dan nog 31.754 openstaande vacatures per maand geteld. In 2013 werd de terugval intenser en in 2014 bleef het aantal openstaande vacatures quasi stabiel. In 2015 was er opnieuw sprake van een stijging en ook in 2016 gaat de klim verder. In 2016 staan er elke maand gemiddeld 31.477 vacatures open bij de VDAB. Deze toename gaat ook gepaard met een verdere verhoging van de werkervaringsvereisten. Waar er in 2010 voor circa 55% van de

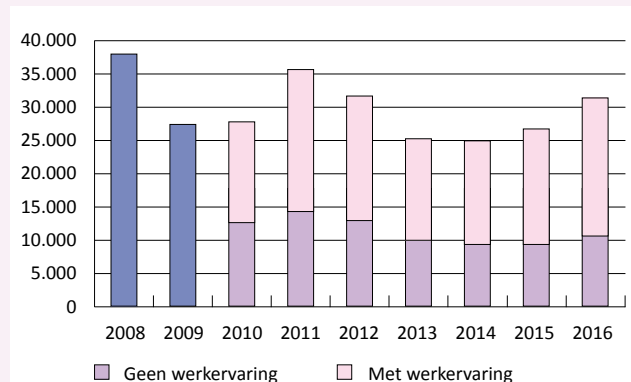
openstaande vacatures werkervaring gevraagd werd, is dat in 2016 voor nagenoeg 66% het geval.

Spanningsratio

In tijden van laagconjunctuur of crisis neemt de krapte op de arbeidsmarkt gewoonlijk af. Een vermindering van de krapte komt tot uiting in een stijgende **spanningsratio**, die de verhouding weergeeft van het aantal niet-werkende werkzoe-

2.91 Openstaande vacatures

Evolutie van het gemiddeld aantal openstaande vacatures rechtstreeks aan de VDAB gemeld in het Normaal Economisch Circuit (NEC) zonder uitzendopdrachten (exclusief vacatures via wervings- en selectiekantoren) per maand, naar werkervaringsvereisten, van 2008 tot 2016.*

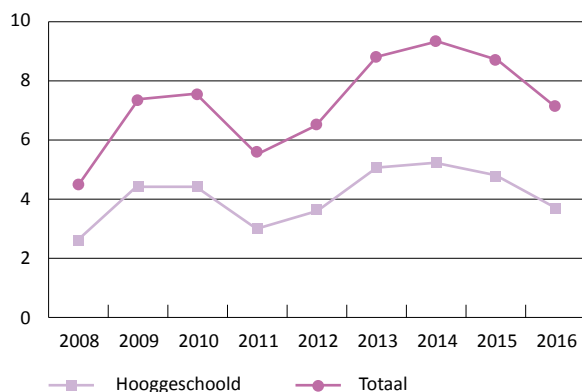

* Vóór 2010 was de werkgever niet verplicht aan te geven of werkervaring vereist was, vanaf 2010 geldt er wel een verplichting.

Bron: VDAB, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

2.92 Spanningsratio

Evolutie van de verhouding tussen het aantal niet-werkende werkzoekenden en het aantal openstaande VDAB-vacatures (exclusief vacatures via wervings- en selectiekantoren), totaal en hooggeschoolden, van 2008 tot 2016, gemiddelde januari-december.

Bron: VDAB, bewerking Steunpunt Werk.

kenden per openstaande VDAB-vacature. In het crisisjaar 2009 en ook in 2010 wordt de Vlaamse arbeidsmarkt wat minder krap. Anno 2011 wordt de krapte terug wat opgevoerd en klokt de spanningsratio (exclusief werving en selectie) af op 5,5. In 2012, toen economie en arbeidsmarkt temperden, wordt de krapte lichtjes teruggebracht tot 6,4 niet-werkende werkzoekenden per openstaande werkaanbieding. Die stijgende tendens zet zich verder door in 2013 en ook 2014. Anno 2015 leidt een toenemend aantal openstaande VDAB-vacatures in combinatie met een stabiliserend aantal niet-werkende werkzoekenden terug tot een lagere spanningsratio. Ook in 2016 daalt de spanningsindicator en worden er gemiddeld 7,1 NWWZ per openstaande vacature genoteerd. Dit is het gevolg van de dalende werkloosheid in combinatie met een groeiende vacaturemarkt. De spanningsratio voor de hooggeschoolden volgt doorheen de jaren eenzelfde patroon als de globale spanningsratio, maar ligt wel steeds op een lager niveau. Dat is ook in 2016 het geval wanneer de spanningsratio voor hooggeschoolden op 3,7 komt.

Knelpuntberoepen

Uit de vacatures van de VDAB worden de zogenaamde **knelpuntberoepen** geselecteerd. Dat zijn beroepen waarvoor er moeilijk geschikte kandidaten gevonden worden. Mogelijke oorzaken kunnen zijn: een te klein aantal afgestudeerden in bepaalde studierichtingen, onvoldoende competenties bij de arbeidsreserve of specifieke werkomstandigheden die het beroep minder aantrekkelijk maken.

De knelpuntenlijst 2016-2017 bevestigt opnieuw het tekort aan technische profielen. Van onderhoudsmechaniciërs over technici tot technisch leidinggevend; het blijft voor werkgevers problematisch om voldoende geschikte arbeidskrachten met een technische achtergrond te vinden. Omdat te weinig jongeren kiezen voor een technische opleiding en door de groeiende

vervangingsvraag als gevolg van de vergrijzing wordt de problematiek alleen maar groter.

Daarnaast blijven eveneens de andere klassieke knelpunten bestaan met onder meer beroepen uit de gezondheidszorg, ICT-specialisten, chef-koks, vrachtwagenbestuurders. De oorzaak van het knelpunt ligt niet altijd bij een tekort aan kandidaten; soms spelen eerder specifieke arbeidsomstandigheden een rol of is er een gebrek aan bepaalde competenties bij de kandidaten.

Vlaams arbeidsmarktbeleid

De Vlaamse arbeidsmarkt staat, in het bijzonder voor de kansengroepen, voor belangrijke uitdagingen: een te lage werkzaamheidsgraad, de nood aan een betere afstemming van vraag en aanbod (de aanpak van knelpuntvacatures), de vraag naar nieuwe en andere competenties, veranderende loopbanen, ... Daarom is het van belang elk talent te benutten, meer mensen aan de slag te krijgen en ze langer aan het werk te houden in meer werkbare loopbanen. De Vlaamse Regering wil daartoe onder meer binnen een loopbaangerichte aanpak de nadruk leggen op individuele talenten en ambities, personen met een grotere afstand tot de arbeidsmarkt op maat ondersteunen en ook mensen versterken in hun loopbaan. Om een geslaagd activerings- en competentiebeleid te voeren wordt er zowel met de Vlaamse sociale partners als de federale overheid overleg gepleegd.

Competenties versterken en loopbanen ondersteunen

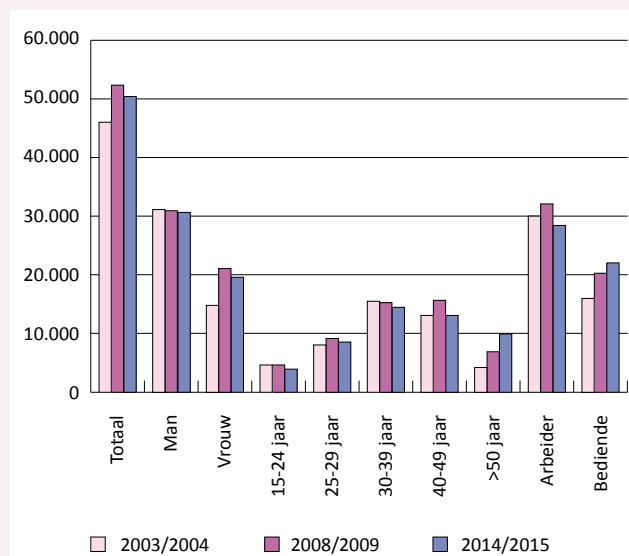
In Vlaanderen verlaten nog te veel jongeren de schoolbanken met ten hoogste een diploma van het lager secundair onderwijs op zak. Ook op het vlak van deelname aan levenslang leren is er nog een lange weg af te leggen. De steeds wijzigende competentievereisten vergroten de noodzaak voor de werkenden en de werkzoekenden om zich tijdig bij te scholen. Het beschikken over aangepaste competenties stelt mensen in staat een crisis beter het hoofd te bieden en om hun loopbaan proactief op te pakken. De Vlaamse overheid is er zich terdege van bewust dat er moet ingezet worden op meer toekomstgerichte competentie- en loopbaanontwikkeling en heeft een aantal ondersteunende maatregelen en programma's lopen zoals onder meer betaald educatief verlof, opleidingscheques, loopbaanbegeleiding, activerend herstructureringsbeleid en aanmoedigingspremies voor loopbaanonderbreking/tijdskrediet.

Betaald educatief verlof

Tijdens het schooljaar 2014-2015 hebben 50.458 werknemers **betaald educatief verlof** genomen; dit komt overeen met bijna 3% van het totaal aantal werknemers uit de privé-sector die in aanmerking komen voor de maatregel. Het bereik van de maatregel ten aanzien van het totaal aantal werknemers uit de privé-sector kent weinig schommelingen doorheen de schooljaren. Jongeren, 50-plussers, bedienden en vrouwen zijn ondervertegenwoordigd in het stelsel van betaald educatief verlof. Voor de 25-39-jarigen, arbeiders en mannen geldt het omgekeerde.

2.93 Betaald educatief verlof

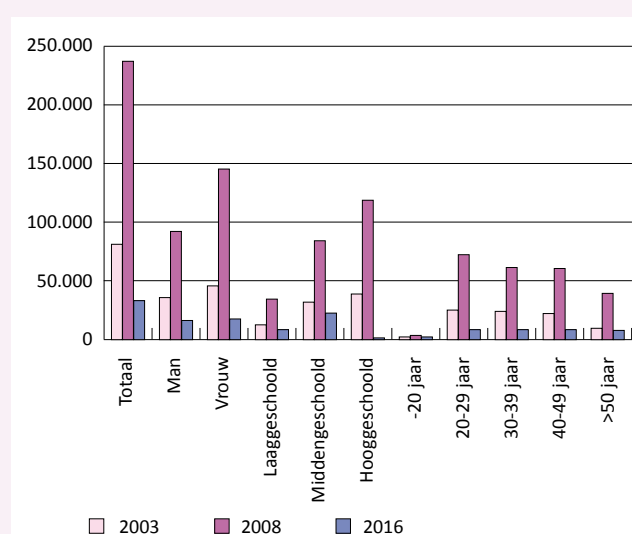
Evolutie van het aantal werknemers met betaald educatief verlof, van 2003/2004 tot 2014/2015, naar enkele achtergrondkenmerken.

Bron: FOD WASO, Departement WSE.

2.94 Opleidingscheques werknemers

Evolutie van het aantal gehonoreerde en nog openstaande aanvragen naar opleidingscheques voor werknemers, van (september) 2003 tot 2016, naar enkele achtergrondkenmerken.

Bron: VDAB, bewerking Departement WSE.

Opleidingscheques werknemers

Sinds september 2003 kunnen, naast bedrijven, ook werknemers **opleidingscheques** aanvragen om een opleiding te volgen. Van bij de start was het systeem erg succesvol. Een wijziging in de regelgeving midden 2010, waarbij deze beperkt werden tot arbeidsmarktgerelateerde opleidingen, leidde tot een aanzienlijke terugval in het aantal aanvragen. Het aantal aangevraagde cheques verminderde van 238.987 in 2009 naar 33.391 in 2016. Sinds 2015 kunnen hooggeschoolden geen gebruik meer maken van opleidingscheques, tenzij de opleiding volgt uit een persoonlijk ontwikkelingsplan (POP) dat opge maakt werd tijdens loopbaanbegeleiding. Bijgevolg zijn er ook in 2015 en 2016 nog steeds een aantal hooggeschoolde gebruikers, maar veel minder dan in de voorgaande jaren. Over het algemeen maken mannen, laaggeschoolden en -20-jarigen minder gebruik van opleidingscheques.

Loopbaanbegeleiding

Vanaf 2005 tot midden 2013 kon een werkende elke 6 jaar terecht bij een erkend centrum voor loopbaan dienstverlening of bij de VDAB voor een intensieve **loopbaanbegeleiding**. Vanaf juli 2013 werd het systeem hervormd. Elke werknemer en zelfstandige kan sindsdien bij de VDAB terecht voor een loopbaancheque waarmee men 4 uur loopbaanbegeleiding kan volgen. Dat kan bij één van de door de VDAB erkende loopbaan centra in heel Vlaanderen. Elke gebruiker heeft om de 6 jaar recht op 2 loopbaancheques (of 2 x 4 uur). In 2016 zijn 20.546 loopbaanbegeleidingen gestart. Vergelijken met zo'n 6.000 loopbaanbegeleidingen per jaar in de periode 2008-2012, betekent dit ruim een verdrievoudiging ten op-

zichte van de periode voor de hervorming van de loopbaancheques. Vooral hooggeschoolden (75%), 30-49-jarigen (69%) en vrouwen (68%) vragen loopbaancheques aan. Daarentegen maken kansengroepen steeds minder vaak gebruik van loopbaancheques: 20% van de aanvragers behoorde tot één van de kansengroepen, tegenover circa 26% voor de hervorming. De kansengroepen dalen relatief gezien, maar in absolute aantallen worden er meer bereikt in het nieuwe systeem.

Activerend herstructureringsbeleid

Indien voor werknemers ontslag onontkoombaar is, worden ze zo snel mogelijk begeleid naar een nieuwe job. Dat gebeurt in Vlaanderen via een activerend herstructureringsbeleid, dat de bruggen van werkloosheid naar werk verstevigt. Er zijn verscheidene maatregelen in dat kader, waaronder actieve begeleiding naar werk in de **tewerkstellingscellen**. Sinds de start van de werking van tewerkstellingscellen in 2006 werden er bijna 93.000 werknemers na collectief ontslag geregistreerd als werkzoekende bij de VDAB. Bijna 57% van alle ingeschreven werkzoekenden werd ook effectief ingeschreven in een tewerkstellingscel en van die ingeschrevenen volg(d)en circa 84% outplacement. Tussen mei 2006 en december 2016 stroomde 49% van de totale groep geregistreerde collectief ontslagen werknemers uit naar werk. De uitstroomkans naar werk van deze groep is niet alleen afhankelijk van de conjunctuur, maar ook van de aard van de bedrijven met een collectief ontslag en de grootte van de collectieve ontslagen. Daardoor kan de uitstroom een iets volatieler verloop kennen dan bij de andere werkzoekenden, al is de uitstroom de laatste jaren vrij stabiel gebleven rond de 50%.

2.95 Tewerkstellingscellen

Evolutie van het bereik in en de uitstroom uit de tewerkstellingscellen, van 2006 tot 2016.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Totaal
Doelgroep collectief ontslag	1.782	6.869	7.921	10.397	9.979	8.738	8.600	9.434	8.480	12.135	8.298	92.633
- waarvan ingeschreven in tewerkstellingscel	719	4.033	4.431	6.119	6.644	4.869	4.304	4.980	4.642	7.811	4.434	52.986
- waarvan in outplacement	574	2.814	3.764	5.247	5.442	4.435	3.813	4.288	3.575	7.063	3.755	44.770
Uitstroom naar werk na 6 maanden												
- aantal	1.057	3.832	3.642	4.354	4.382	4.353	4.419	4.746	4.314			35.099
- in %	59%	56%	46%	42%	44%	50%	51%	50%	51%			49%

Bron: VDAB, bewerking Departement WSE.

Loopbaanonderbreking of tijdscrediet

Steeds meer Vlamingen onderbreken hun loopbaan of verminderen tijdelijk hun arbeidsprestaties. Ze doen hiervoor een beroep op de verschillende **federale stelsels van loopbaanonderbreking en tijdscrediet** die per sector en statuut uitgewerkt werden. Sinds een aantal jaren zijn er ook bijzondere stelsels (thematische verloven) ingevoerd rond ouderschapsverlof, medische bijstand en palliatief verlof. In januari 2002 trad het nieuwe federale systeem van tijdscrediet voor de privé-sector in werking. Ondanks de gestage groei van het aandeel mannen in bepaalde stelsels van loopbaanonderbreking, is dit nog steeds een overwegend vrouwelijke aangelegenheid. In 2006 ging 69% van de betalingen voor loopbaanonderbreking, thematische verloven en tijdscrediet naar vrouwen; in 2016 is dat nog steeds 66%.

Werknemers die loopbaanonderbreking of tijdscrediet opnemen, kunnen onder bepaalde voorwaarden een **bijkomende**

aanmoedigingspremie krijgen van de **Vlaamse overheid**.

Ook bij de Vlaamse aanmoedigingspremies verschilt de reglementering al naargelang de sector.

Ten gevolge van de 6de staatshervorming is sinds 2 september 2016 de loopbaanonderbreking in de Vlaamse openbare sector vervangen door het Vlaams zorgkrediet. Het is niet meer mogelijk om het Vlaams zorgkrediet op te nemen zonder motief of in het kader van eindeloopbaan. De aanmoedigingspremie openbare sector is mee opgenomen in dit Vlaams zorgkrediet en bestaat dus ook niet meer sinds 2 september 2016. Voor de privé- en social profitsector zijn wel nog steeds aanmoedigingspremies voorzien, maar kunnen deze niet meer gecumuleerd worden met een onderbrekingsuitkering in het kader van een thematisch verlof.

In 2016 zijn er 48.343 personen met een aanvraag voor een aanmoedigingspremie die werd goedgekeurd. Daarvan werkt 51,2% in de privé, 39,5% bij de overheid en 9,3% in de social profit. Daarnaast varieert het gebruik van de aanmoedigings-

2.96 Loopbaanonderbreking en tijdscrediet

Evolutie van werknemers in loopbaanonderbreking, thematische verloven en tijdscrediet, van 2006 tot 2016, naar geslacht en stelsel, in fysieke eenheden, jaargemiddelde.

	2006	2008	2010	2012	2014	2016
Loopbaanonderbreking en thematische verloven						
Volledige onderbreking (aantal)	5.539	5.042	4.045	3.753	3.021	2.868
Mannen (%)	29,0	27,8	19,8	24,3	24,7	23,6
Vrouwen (%)	71,0	72,2	80,2	75,7	75,3	76,4
Vermindering van prestaties (aantal)	41.918	45.545	42.858	45.044	44.035	50.860
Mannen (%)	25,6	26,2	29,3	27,0	26,9	27,0
Vrouwen (%)	74,4	73,8	70,7	73,0	73,1	73,0
Ouderschapsverlof, medische bijstand, palliatieve zorgen (aantal)	26.483	32.459	44.109	44.645	53.103	55.695
Mannen (%)	21,6	24,6	29,4	30,3	30,6	32,3
Vrouwen (%)	78,4	75,4	70,6	69,7	69,4	67,7
Tijdscrediet*						
Volledige onderbreking (aantal)	8.198	6.914	5.516	4.455	3.723	2.444
Mannen (%)	27,7	25,6	24,8	22,8	24,4	13,5
Vrouwen (%)	72,3	74,4	75,2	77,2	75,6	86,5
Vermindering van prestaties** (aantal)	65.164	78.162	88.584	93.039	93.039	92.243
Mannen (%)	39,7	39,6	39,6	39,2	38,2	39,7
Vrouwen (%)	60,3	60,4	60,4	60,8	61,8	60,3

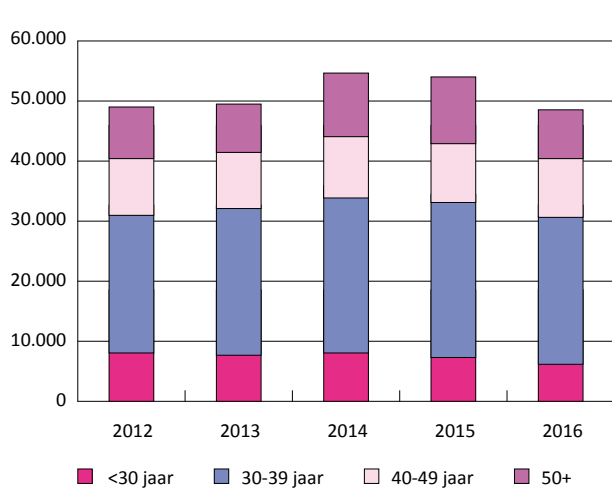
* Sinds 1 januari 2002 in voege in de privé-sector.

** In 2010 is ook crisistijdscrediet meegeteld.

Bron: RVA.

2.97 Vlaamse aanmoedigingspremies

Evolutie van het aantal personen die in de loop van het jaar een Vlaamse aanmoedigingspremie goedgekeurd kregen, van 2012 tot 2016.

Bron: Departement WSE.

premie naar geslacht en leeftijd. Vrouwen nemen het leeuwendeel van de aanmoedigingspremies voor hun rekening. Bijna de helft van de premieontvangers is tussen de 30 en 39 jaar, de andere helft is gelijkmatiger verdeeld over de overige leeftijdsklassen. De nieuwe maatregel 'zorgkrediet', gelanceerd in september 2016, telde reeds 1.127 goedgekeurde dossiers.

Versterkt activeringsbeleid

Het Vlaamse regeerakkoord 2014-2019 spreekt de ambitie uit om het activerend arbeidsmarktbeleid te versterken. Wie zijn job verliest, moet kunnen rekenen op begeleiding naar werk op maat. De Vlaamse overheid gebruikt daarvoor ook specifieke tewerkstellingsstimuli. Worden hier besproken: het sluitende maatpak voor werkzoekenden en enkele specifieke tewerkstellings- en opleidingsmaatregelen.

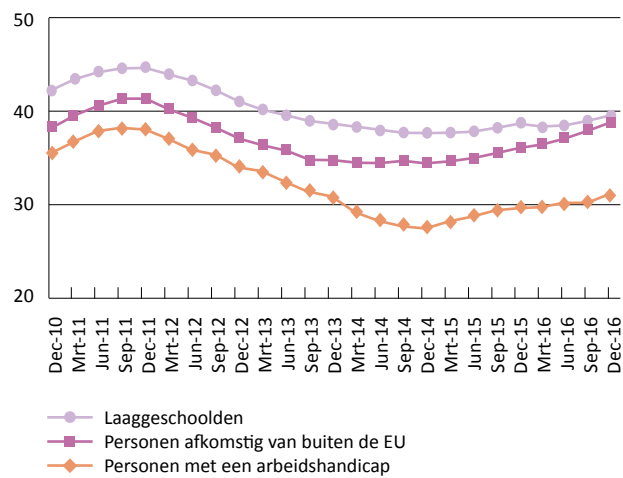
Sluitend maatpak voor werkzoekenden

De VDAB en haar partners bieden verschillende vormen van begeleiding en competentieversterking aan om werkzoekenden te ondersteunen in hun zoektocht naar werk. In de doelstellingen van de beheersovereenkomst van de VDAB wordt gefocust op de uitstroom naar werk 12 maanden na inschrijving als werkzoekende. Er wordt niet alleen gestreefd naar een maximale activering van alle werkzoekenden met bijzondere aandacht voor kansengroepen, maar ook voor langdurige werkzoekenden wordt er een specifieke aanpak opgezet.

In 2016 zet de verbetering van het economisch klimaat zich verder door, en bijgevolg ook het aanwervingsbeleid, wat de tewerkstellingskansen voor jongeren verder doet groeien. In het laatste kwartaal van 2016 vinden opnieuw meer jongeren 12 maanden na instroom in de werkloosheid een job (62%).

2.98 Uitstroom naar werk

Uitstroom naar werk, naar enkele kansengroepen, van 2010 tot 2016, in %.

Bron: VDAB, bewerking Departement WSE.

Dat is een stijging op jaarbasis met 2 procentpunten.

In 2016 was 51% van de werkzoekende 25-54-jarigen 12 maanden na inschrijving weer aan het werk, een stijging van 2 procentpunten op jaarbasis.

In 2016 was 23% van de werkzoekende 55-plussers één jaar na hun inschrijving terug aan het werk, ruim 3 procentpunten minder dan in 2015. De daling is het gevolg van de gewijzigde federale regelgeving rond beschikbaarheid die in voege trad op 1 januari 2015. Aanvankelijk was er enige onduidelijkheid over het statuut van bepaalde SWTers (stelsel van werkloosheid met bedrijfstoelag), waardoor deze zich massaal hebben ingeschreven in de eerste helft van 2016. Nadien bleek dit niet nodig omdat deze enkel passief beschikbaar moesten blijven (vrijstelling) waardoor ze weer verdwenen uit de werkloosheid. Dit had een sterk negatieve invloed op de uitstroomresultaten. In globaal heeft 53% van de werkzoekenden een job gevonden binnen de 12 maanden na hun instroom in de werkloosheid, een toename van ruim 1 procentpunten op jaarbasis.

Ook de uitstroom naar werk van werkzoekenden uit enkele kansengroepen (laaggeschoolden, personen van buiten de EU, arbeidsgehandicapten) is blijven stijgen in de loop van 2016. Binnen de totaliteit van de kansengroepen hebben laaggeschoolden en personen afkomstig van buiten de EU gemiddeld de grootste kans (allebei circa 40%) om uit te stromen naar werk. De personen van buiten de EU zijn de meest conjunctuurgevoelige kansengroep, zodat ze in vergelijking met de laaggeschoolden een iets sterkere groei van de uitstroom laat optekenen. Er is een behoorlijk grote kloof met de uitstroom van de personen met een arbeidshandicap (31%).

Tewerkstellings- en opleidingsmaatregelen

Met een **individuele beroepsopleiding** (IBO) volgt een werkzoekende gedurende 1 tot 6 maanden een opleiding in een **on-**

2.99 IBO

Evolutie van het aantal gestarte individuele beroepsopleidingen in de onderneming, van 2005 tot 2016.

Bron: VDAB, bewerking Departement WSE.

derneming. Daarna krijgt hij of zij ook effectief een contract bij dat bedrijf. Anno 2016 werden er 15.257 IBO's opgestart. Dit zijn er 122 of 0,8% minder dan in 2015. Sinds oktober 2013 kan na een IBO ook een arbeidsovereenkomst van bepaalde duur worden afgesloten als de werkgever aantoonde dat dit de gangbare praktijk is bij aanwervingen. Arbeidsovereenkomsten van onbepaalde duur blijven evenwel de regel. Het aandeel van de meeste kansengroepen neemt lichtjes toe (50-plussers, personen afkomstig van buiten de EU, personen met een arbeidshandicap en langdurig werkzoekenden), met uitzondering van het aandeel van de laaggeschoolden dat stabiel blijft ten opzichte van het voorgaande jaar.

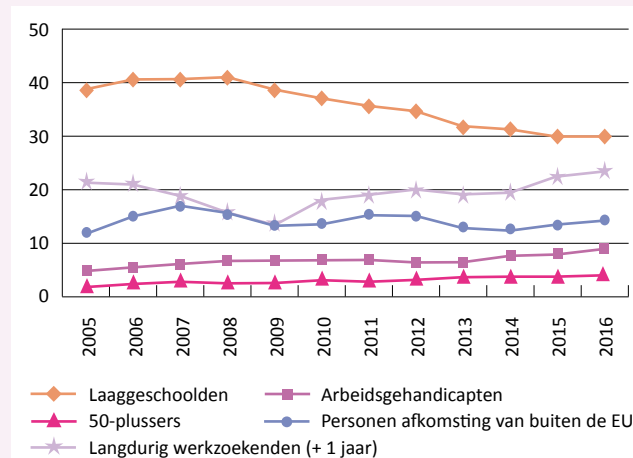
De Vlaamse overheid wil de integratie van personen met een handicap in de arbeidsmarkt bevorderen. Met de **Vlaamse Ondersteuningspremie** (VOP) maakt ze het voor werkgevers aantrekkelijker om personen met een arbeidshandicap in dienst te nemen of te houden. In het laatste kwartaal van 2016 zijn er 16.004 personen met recht op een VOP.

Werk maken van een versterkte sociale economie

De Vlaamse overheid heeft het afgelopen decennium via de sociale economie heel wat inspanningen geleverd om duurzame banen te creëren voor mensen die op de reguliere arbeidsmarkt moeilijk aan de slag kunnen. Maar de sociale economie is meer dan alleen maar een instrument voor de tewerkstelling van kansengroepen. De sector bestaat uit een reeks van bedrijven en initiatieven die bepaalde maatschappelijke meerwaarden willen realiseren en zich daarbij laten leiden door de beginselen van **maatschappelijk verantwoord ondernemen**. Door oog te hebben voor principes als voorrang van arbeid op kapitaal, democratische besluitvorming, maatschappelijke inbedding, transparantie, kwaliteit en duurzaamheid, proberen de bedrijven uit de sociale economie de juiste

2.100 Bereik kansengroepen in IBO

Evolutie van het aandeel deelnemers in een individuele beroepsopleiding in de onderneming, naar kansengroepen*, van 2005 tot 2016, in %.

* Voor 2007 baseerde VDAB zich bij de indeling naar origine op nationaliteit, zelfregistratie en een naamherkenningsprogramma. Sinds 2007 wordt dit geoperationaliseerd via de huidige nationaliteit en de vorige nationaliteit. Bron: VDAB.

balans te vinden tussen economische, sociale en ecologische waarden. De overheid wil via de sociale economie ook reguliere ondernemingen stimuleren om deze principes een centrale plaats te geven in de bedrijfsvoering.

In wat volgt, komen eerst de verschillende werkvormen en doelgroepen van de sociale economie aan bod. Vervolgens wordt ingegaan op de effectieve tewerkstelling binnen de sector, op de vertegenwoordiging van een aantal kansengroepen in de sector en op de uitstroom van de sociale economie naar de reguliere arbeidsmarkt.

Werkvormen en doelgroepen

In de loop van 2015 werd de sociale economie grondig hervormd. De belangrijkste werkvormen van de sociale economie werden van dan af de maatwerkbedrijven en –afdelingen. De maatwerkbedrijven omvatten de sociale werkplaatsen en de beschutte werkplaatsen, de maatwerkafdelingen vervingen de vroegere invoegbedrijven die geleidelijk aan uitdoven. Maar doordat de Raad van State in januari 2016 het Besluit van de Vlaamse Regering ter uitvoering van het decreet maatwerk bij collectieve inschakeling heeft geschorst, trad voorlopig de oude regelgeving weer in werking. Ondertussen keurde de Vlaamse Regering in februari 2017 het hernieuwde maatwerkbesluit goed waardoor de maatwerkregelgeving in werking zal treden vanaf 1 januari 2019. Maar tot die datum blijft de bestaande regelgeving van kracht. Daarom wordt in wat volgt nog gesproken over beschutte en sociale werkplaatsen en invoegbedrijven in plaats van over maatwerkbedrijven en –afdelingen. Daarnaast zijn er ook nog de arbeidszorginitiatieven en de initiatieven in het kader van de lokale diensten economie. Elk van deze werkvormen richt zich op een specifieke

groep van personen met een grote afstand tot de reguliere arbeidsmarkt.

De **sociale werkplaatsen** verschaffen werkgelegenheid aan zeer moeilijk inzetbare werkzoekenden in een beschermde arbeidsomgeving. In de praktijk gaat het om mensen met een laag opleidingsniveau, die minstens 5 jaar inactief zijn en fysieke, psychische of sociale beperkingen of moeilijkheden hebben. In de **beschutte werkplaatsen** kunnen werkzoekende personen met een arbeidshandicap terecht die door hun handicap voorlopig of definitief niet aan de slag kunnen op de gewone arbeidsmarkt.

Ook de **invoegbedrijven** zorgen voor duurzame werkgelegenheid voor kansengroepen, maar in tegenstelling tot de eerder genoemde werkvormen doen zij dat binnen de reguliere economie. Ondernemingen die de principes van maatschappelijk verantwoord ondernemen onderschrijven, krijgen tijdelijke en degressieve subsidies voor de tewerkstelling van invoegwerknemers. Het gaat hierbij om laag- en middengeschoolde langdurig werklozen, werkzoekende personen met een arbeidshandicap, leefloontrekkers en werkzoekende leerlingen van het deeltijds beroepssecundair onderwijs.

Arbeidszorginitiatieven richten zich op personen die omwille van persoons- en/of maatschappijgebonden redenen niet (meer) kunnen werken onder een arbeidscontract in het reguliere of beschermende tewerkstellingscircuit. Hoewel ook hier de arbeidsdeelname centraal staat, besteden deze initiatieven tegelijk uitgebreid aandacht aan de zorgbegeleiding van de werknemer. Het gaat om vrijwillig onbetaald werk onder begeleiding en met behoud van een uitkering.

Met de **lokale diensteneconomie** ten slotte wil de overheid een aanvullend dienstenaanbod realiseren dat inspeelt op maatschappelijke noden en behoeften die niet of onvoldoende beschikbaar zijn op de markt of via de reguliere dienst- en hulpverlening. Deze diensten koppelen duurzame tewerkstelling aan het verhogen van de leefbaarheid en leefkwaliteit van een buurt of wijk. Het gaat onder meer om huishoudelijke hulp, kinderopvang en groenonderhoud. De lokale diensteneconomie mikt op de tewerkstelling van laag- en middengeschoolde langdurig werklozen, leefloontrekkers en rechthebbenden op financiële maatschappelijke hulp.

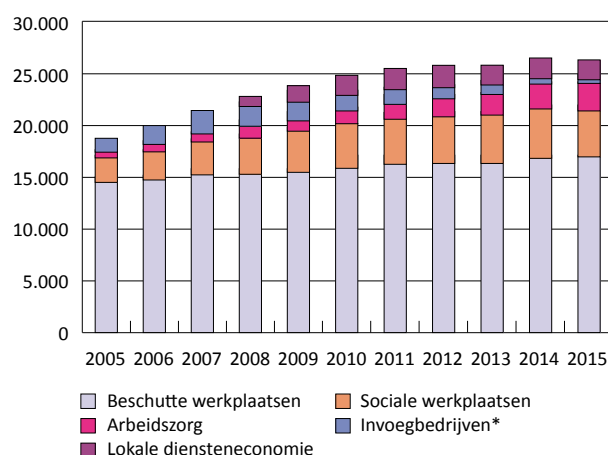
Bereik sociale economie

Eind 2015 stelden de verschillende werkvormen van de sociale economie in totaal 26.334 doelgroepwerknemers te werk. Dat komt overeen met 1% van de totale werkende bevolking tussen 20 en 64 jaar. Ten opzichte van 2014 blijft de totale tewerkstelling in de sociale economie min of meer stabiel.

Bij de invoegbedrijven is er tegenover eind 2014 sprake van een sterke daling van het aantal doelgroepwerknemers (-58%). Ook bij de sociale werkplaatsen en de lokale diensteneconomie is het aantal werknemers beperkt gedaald (respectievelijk -6% en -4%). Dat wordt gecompenseerd door een duidelijke stijging van het aantal tewerkgestelde personen in de arbeidszorginitiatieven (+15%) en een beperkte stijging bij de beschutte werkplaatsen (+1%).

2.101 Bereik sociale economie

Evolutie van het aantal doelgroepwerknemers in de sociale economie, van 2005 tot 2015, in personen, telkens op 31 december.

* Tot en met 2007 omvatten de gegevens over invoegbedrijven ook de collectieve invoegbedrijven. Vanaf 2008 vallen de collectieve invoegbedrijven onder de lokale diensteneconomie.

Bron: Departement WSE.

Eind 2015 werkte 65% van de doelgroepwerknemers in een beschutte werkplaats en 17% in een sociale werkplaats. De arbeidszorginitiatieven en de lokale diensteneconomie zijn goed voor respectievelijk 10% en 8% van het aantal doelgroepwerknemers, de invoegbedrijven voor 1%.

Kansengroepen in de sociale economie

Algemeen genomen zijn de meeste kansengroepen duidelijk oververtegenwoordigd in de sociale economie in vergelijking met hun aandeel in de werkende bevolking. Dat is zeker het geval bij de personen met een handicap, de laaggeschoolden en de ouderen. Bij de jongeren en de personen afkomstig van buiten de EU komt het aandeel in de sociale economie min of meer overeen met hun aandeel in de totale werkende bevolking. Enkel de vrouwen zijn duidelijk ondervertegenwoordigd in de sociale economie.

Als meer in detail wordt gekeken, blijken er duidelijke verschillen naar kansengroep en werkvorm. De ondervertegenwoordiging van vrouwen komt terug in alle werkvormen, behalve in de invoegbedrijven. Dat houdt verband met het feit dat een aanzienlijk deel van de invoegbedrijven met dienstencheques werkt. Deze cheques worden voornamelijk gebruikt voor de vergoeding van activiteiten in sectoren waar traditioneel vooral vrouwen werken.

De 50-plussers zijn nagenoeg overal oververtegenwoordigd. Enkel bij de invoegbedrijven en bij de arbeidszorginitiatieven blijft het verschil tussen hun aandeel bij de doelgroepwerknemers en hun aandeel in de totale werkende bevolking beperkt. De jongeren zijn enkel bij de invoegbedrijven duidelijk oververtegenwoordigd. In de sociale werkplaatsen zijn ze nagenoeg

2.102 Kansengroepen in de sociale economie

Aandeel van vrouwen, 50-plussers, jongeren, personen afkomstig van buiten de Europese Unie, personen met een arbeidshandicap en laaggeschoolden in het aantal doelgroepwerknemers op 31 december in de sociale economie en hun aandeel in de totale werkende bevolking, in 2015, in %.

	% vrouwen	% 50-plussers	% jonger dan 25	% personen afkomstig van buiten de EU**	% personen met een handicap ***	% Laaggeschoold
Beschutte werkplaatsen	39	33	8	4	100	91
Sociale werkplaatsen	36	43	1	23	12	70
Arbeidszorg	34	29	6	8	35	78
Invoegbedrijven	49	28	11	30	4	62
Lokale diensteneconomie	40	37	5	27	8	68
Totaal in sociale economie	38	35	7	9	71	84
% in werkende bevolking*	47	28	7	7	9	15

* Op basis van EAK-gegevens van 2015 voor personen van 20 tot 64 jaar (jaargemiddelde).

** Bij de aandelen in de sociale economie gaat het om personen met een huidige of geboorternationaliteit van buiten de Europese Economische Ruimte (EU, Noorwegen, IJsland en Liechtenstein), bij het aandeel in de werkende bevolking om de personen geboren buiten de EU.

*** Bij de aandelen in de sociale economie gaat het om de door de overheid erkende personen met een arbeidshandicap (pmah). Bij het aandeel in de werkende bevolking gaat het om de personen die zelf aangeven hinder te ondervinden door een handicap of langdurig gezondheidsprobleem.

Bron: Departement WSE, ADS EAK.

afwezig. Bij de andere werkvormen benadert hun aandeel min of meer het aandeel jongeren in de werkende bevolking. Het aandeel laaggeschoolden ligt in alle werkvormen veel hoger dan het aandeel laaggeschoolden in de totale werkende bevolking. Dat is weinig verwonderlijk aangezien bij alle werkvormen de laaggeschoolden een prioritaire doelgroep zijn.

Personen afkomstig van buiten de Europese Unie zijn in de invoegbedrijven, de lokale diensteneconomie en de sociale werkplaatsen duidelijk oververtegenwoordigd, in de beschutte werkplaatsen ondervertegenwoordigd.

De personen met een arbeidshandicap ten slotte zijn in nagenoeg alle werkvormen sterk aanwezig. Enkel in de invoegbedrijven zijn ze duidelijk ondervertegenwoordigd. De beschutte werkplaatsen, waar een handicap een noodzakelijk tewerkstellingscriterium is, halen uiteraard een percentage van 100%.

Uitstroom naar werk

Voor personen die uittreden uit de sociale economie wordt in de maanden daarna door de VDAB onderzocht of ze al dan niet aan het werk zijn. Bij de analyse van het aantal personen dat uitstroomt moet ermee rekening worden gehouden dat het bij de sociale werkplaatsen en de lokale diensteneconomie gaat om programma's waaraan men voor onbepaalde duur kan deelnemen. Bij de invoegbedrijven is die periode beperkt, waardoor er dus sprake is van een 'automatische' uitstroom als de subsidiëring eindigt. Het aandeel uitstromers ten opzichte van het totale aantal werknemers lag in 2014 dan ook het hoogst in de invoegbedrijven (47%). Bij de andere werkvormen ligt dat aandeel een pak lager. Bij de arbeidszorginitiatieven gaat het slechts om 4%.

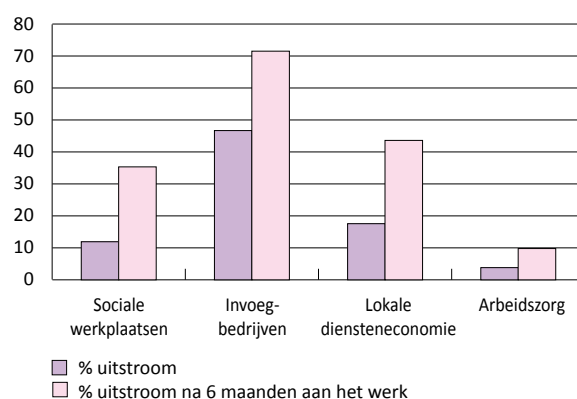
Het is gezien de doelstellingen van het invoegprogramma niet verwonderlijk dat 72% van de personen die in 2014 uitstroomden uit de invoegbedrijven een half jaar na het aflopen van de subsidie nog steeds aan het werk zijn. Bij de lokale diensteneconomie ligt dat aandeel werkenden 6 maanden na

het einde van het arbeidscontract op 43%, bij de sociale werkplaatsen op 36% en bij de arbeidszorginitiatieven op 10%.

De uitstroom naar werk vanuit de beschutte werkplaatsen kan niet op dezelfde manier gemeten worden. Uit de jaarlijkse enquêtes van het vroegere VSAWSE bij de beschutte werkplaatsen bleek echter dat de uitstroom naar regulier werk zeer gering is. De cijfers van 2013 gaven aan dat het slechts gaat om 30 personen op een totaal van bijna 16.400 in de beschutte werkplaatsen tewerkgestelde doelgroepwerknemers.

2.103 Uitstroom naar reguliere arbeidsmarkt

Aandeel doelgroepwerknemers dat uitstroomt ten opzichte van het cumulatief bereik (= totaal aantal personen dat in loop van het jaar tewerkgesteld werd) per werkvorm en aandeel uitstromers dat zes maanden na het einde van het arbeidscontract of de subsidie aan het werk is, in de loop van 2014, in %.

Bron: Departement WSE, VDAB.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

Boey, R. (2015). Langdurige werkloosheid in Vlaanderen. *OverWerk. Tijdschrift van het Steunpunt WSE*, 4/2015, 24-31. Leuven: Steunpunt WSE / Uitgeverij Acco.

Bourdeaud'hui, R., Janssens, F. & Vanderhaeghe, S. (2016). *Vlaamse werkbaarheidsmonitor 2016 – zelfstandige ondernemers*. Brussel: Stichting Innovatie & Arbeid.

Bourdeaud'hui, R., Janssens, F. & Vanderhaeghe, S. (2017). *Vlaamse werkbaarheidsmonitor 2016 – werknemers*. Brussel: Stichting Innovatie & Arbeid.

Boons, I. (2017). *De Vlaamse Sociale Economie in 2015*. Brussel: Departement WSE.

De Klerck, W., Boey, R., Djait, F., Gonzalez-Garibay, M., Jacobs, M. & Raymenants, J. (2016). *De Vlaamse arbeidsmarkt na 2020. Analyse door de studiedienst van het Departement WSE*. Brussel: Departement WSE.

Herremans, W. & Vanderbiesen, W. (2015). De Vlaamse arbeidsmarkt: het kantelpunt bereik? *OverWerk. Tijdschrift van het Steunpunt WSE*, 4/2015, 8-23. Leuven: Steunpunt WSE / Uitgeverij Acco.

Herremans, W., Vanderbiesen, W., Rober, A., Vansteenkiste, S., Neefs, B., Theunissen, G., Sels, L. & Sourbron, M. (2015). *Terugblik op de Vlaamse arbeidsmarkt. Ontwikkelingen sinds de jaren tachtig*. WSE Report 1-2015. Leuven: Steunpunt WSE.

Sels, L., Vansteenkiste, S. & Knipprath, H. (2017). *Toekomstverkenningen arbeidsmarkt 2050*. Werk.Rapport 2017 nr.1. Leuven: Steunpunt Werk, HIVA - KU Leuven.

Homans, L. (2014). *Beleidsnota Sociale Economie 2014-2019*. Brussel: Vlaamse Regering.

Muyters, P. (2014). *Beleidsnota 2014-2019 Werk, Economie, Wetenschap en Innovatie*. Brussel: Vlaams Parlement.

Muyters, P. (2016). *Beleidsbrief Werk, Economie, Wetenschap en Innovatie 2016-2017*. Brussel: Vlaams Parlement.

RVA (2017). *Jaarverslag 2016*. Brussel: RVA.

Samoy, E. (2016). *Handicap en arbeid. Deel I: definities en statistieken*. Brussel: Departement WSE.

Samoy, E. (2016). *Labour market participation of people with work limitations due to health problems Data from the EU Labour Force Survey Belgium and the Regions*. Brussel: Departement WSE.

VDAB (2017). *Lijst knelpuntberoepen 2016-2017*. Brussel: VDAB.

VDAB (2017). *Jaarverslag 2016*. Brussel: VDAB.

VDAB (2016). *Halfjaarlijkse Arbeidsmarktbalans juni 2016*. Brussel: VDAB.

VDAB (2017). *Werkloosheid en vacatures. Jaarbalans 2016*. Brussel: VDAB.

Enquête naar de arbeidskrachten (EAK), FOD Economie, Algemene Directie Statistiek: <http://statbel.fgov.be/nl/statistiek/gegevensinzameling/enquetes/eak/>

Labour Force Survey (LFS), Eurostat: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/lfs/data/database>

Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (RVA): <http://www.rva.be/nl/documentatie/statistiek>

Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen (SERV): <http://www.serv.be/stichting>

Steunpunt Werk: <http://www.steunpuntwerk.be>

Vlaams Ministerie voor Werk en Sociale Economie, Departement Werk en Sociale Economie (WSE): <http://www.werk.be/cijfers-en-onderzoek>

Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding (VDAB): <http://www.vdab.be/trends>
<http://arvastat.vdab.be>

DEFINITIES

Arbeidsgehandicapte niet-werkende werkzoekenden

Voor 2009 bestond de doelgroep van arbeidsgehandicapten uit 3 categorieën van werkzoekenden:

- werkzoekenden erkend door het Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap (VAPH);
- werkzoekenden uit het buitengewoon onderwijs;
- werkzoekenden met beperkte of zeer beperkte geschiktheid (op basis van een medisch onderzoek).

Vanaf 2009 wordt een werkzoekende als arbeidsgehandicapt beschouwd wanneer na een administratief onderzoek, uit attesten of verslagen, blijkt dat hij:

- ingeschreven is bij het VAPH;
- een kwalificatie of getuigschrift heeft uit het buitengewoon onderwijs, of ex-BUSO of BLO-leerling is zonder dat er kwalificaties of getuigschriften behaald zijn;
- recht heeft op een inkomensvervangende of integratietegemoetkoming;
- in het bezit is van een afschrift van een definitief geworden gerechtelijke beslissing of van een attest van een bevoegde federale instelling waaruit een blijvende graad van arbeidsongeschiktheid blijft;
- recht heeft op bijkomende kinderbijslag of recht heeft op verhoogde kinderbijslag (als ouder met een handicap);
- recht heeft op een invaliditeitsuitkering in het kader van de ziekteverzekering;
- een attest heeft van een arbeidshandicap, afgeleverd door een door de VDAB erkende dienst of arts.

Avondwerk Loontrekkenden die 50% of meer van de werkdagen tijdens de referentiemaand van de enquête tussen 19 uur en 23 uur gewerkt hebben.

Beroepsbevolking Personen op arbeidsleeftijd die actief zijn op de arbeidsmarkt, hetzij als werkzoekende, hetzij als werkende.

Bevolking op arbeidsleeftijd Iedereen in de leeftijdscategorie van 20 tot en met 64 jaar.

Deeltijdarbeid bij de werkenden Aandeel deeltijds werken binnen de totale groep werkenden. Er bestaan verschillende modaliteiten van deeltijds werk: minder dagen per week werken, minder uren per dag werken, een halve dag minder per week werken, ...

Hooggeschoolden Personen met een diploma hoger onderwijs of universitair onderwijs (inclusief voortgezette universitaire opleiding en een doctoraat met proefschrift).

(ILO-) niet-beroepsactieven Personen die niet tot de werkenden, noch tot de werkzoekenden behoren.

(ILO-) werkenden Personen die in de referentieweek van bevraging minstens één uur arbeid hebben verricht.

ILO-werkloosheidsgraad Aandeel ILO-werklozen in de beroepsbevolking (berekend op basis van enquête-cijfers).

(ILO-) werklozen Personen zonder betrekking die werk zoeken, daarvoor concrete stappen hebben gezet gedurende de laatste vier weken en bovendien binnen de 2 weken kunnen beginnen werken, en de personen zonder betrekking die een job hebben die binnen de 3 maanden begint. De ILO-definitie van werklozen wijkt af van de definitie van niet-werkende werkzoekenden bij de VDAB.

Laaggeschoolden Personen zonder diploma, met een diploma lager onderwijs, of secundair onderwijs van de 1ste of 2de graad.

Loontrekkenden Personen die betaalde arbeid verrichten in dienstverband.

Middengeschoolden Personen met een diploma van het secundair onderwijs van de 3de graad, samen met de personen in het bezit van een diploma postsecundair niet-hoger onderwijs.

Nachtarbeid Loontrekkenden die 50% of meer van de werkdagen tijdens de referentiemaand van de enquête tussen 23 uur en 05 uur gewerkt hebben.

Niet-werkende werkzoekenden Werkzoekenden met werkloosheidsuitkeringsaanvraag (WZUA) + jongeren in Beroepsinschakelingstijd (BIT) + vrij ingeschreven niet-werkende werkzoekenden + andere.

Niet-werkende werkzoekende van buitenlandse herkomst (VDAB) Werkzoekenden met een herkomst van buiten de EU. Voor 2007 was de indeling naar etniciteit gebaseerd op nationaliteit, de vrijwillige registratie in het AMI-systeem en een door de VDAB-studiedienst ontwikkeld naamherkenningsprogramma. Er wordt een indeling gemaakt in etnisch EU en etnisch niet-EU. Vanaf 2007 is de indeling naar herkomst gebaseerd op de huidige en de vorige nationaliteit.

Normaal Economisch Circuit De werkaanbiedingen worden naargelang de aard van de arbeidsovereenkomst of subsidieregeling ingedeeld in 'circuits'. Een van deze circuits is het 'Normaal Economisch Circuit', naast onder meer de tewerkstellingsmaatregelen. Het Normaal Economisch Circuit (zonder uitzendopdrachten) bestaat uit de vaste en tijdelijke (zonder uitzendopdrachten) circuits. In januari 2015 werd het Normaal Economisch Circuit (zonder uitzendopdrachten) opgesplitst in NEC (zonder uitzendopdrachten) rechtstreeks aan VDAB gemeld en NEC (zonder uitzendopdrachten) via wervings- en selectiekanalen. De rapportering spitst zich vanaf nu toe op het NEC (zonder uitzendopdrachten) rechtstreeks aan VDAB gemeld. Alle cijfers van voor januari 2015 werden herrekend.

Ploegenarbeid Loontrekkenden die tijdens de referentiemaand van de enquête in een stelsel van twee, drie, vier of meer ploegen gewerkt hebben.

Tijdelijk werkenden bij de loontrekkenden Aandeel tijdelijk werkende loontrekkenden binnen de volledige groep van loontrekkenden. Tijdelijke arbeid omvat contracten van beperkte duur, voor een bepaalde taak of seizoen, voor stage of uitzendarbeid.

VDAB-werkloosheidsgraad Verhouding tussen het aantal niet-werkende werkzoekenden tussen 18 en 65 jaar en de beroepsbevolking tussen 18 en 65 jaar.

Werkzaamheidsgraad Aandeel werkenden in de bevolking op arbeidsleeftijd (20-64 jaar).

Zaterdagwerk Loontrekkenden die twee of meer zaterdagen tijdens de referentiemaand van de enquête hebben gewerkt.

Zelfstandigen Personen die zelfstandig zijn in hoofdberoep of als helper, aangesloten bij de sociale verzekeringsfondsen voor zelfstandigen.

Zondagwerk Loontrekkenden die twee of meer zondagen tijdens de referentiemaand van de enquête hebben gewerkt.

ONDERNEMEN EN INTERNATIONALE HANDEL 2.3

BLIKVANGERS

- Het Vlaamse Gewest telde op 1 januari 2017 548.000 BTW-plichtige ondernemingen, 22.900 meer dan een jaar voordien (figuur 2.104). Het aandeel van de grotere ondernemingen neemt de laatste jaren iets toe (figuur 2.105). De netto-groeiratio van de ondernemingen komt op 4,2% in 2016, het hoogste cijfer sinds de crisis van 2009 (figuur 2.106).
- Het aandeel zelfstandigen in de bevolking van 15-64 jaar blijft met 9,9% in 2016 vrij stabiel de laatste jaren (figuur 2.108).
- Anno 2016 vindt 65% van de Vlamingen dat ondernemers een hoge status hebben en respect verdienen. De houding tegenover ondernemerschap zit daarmee in de lift: sedert 2009 werd in geen enkel jaar beter gescoord (figuur 2.111).
- Een hoge capaciteitsbezettingsgraad (84,3% bij de aanvang van het tweede kwartaal 2017), verbeterde vraagvooruitzichten en een afname van de voorraden stimuleren de investeringen (figuur 2.113).
- In 2016 zijn 8,5% van de werkenden te vinden in kennisintensieve sectoren, een ombuiging van de dalende trend van de laatste jaren (figuur 2.114).
- 57% van de Vlaamse bedrijven kan innovatief genoemd worden in 2014, een hoge score in internationaal perspectief (figuur 2.118).
- De technologische industrie is goed voor 4,3% van de werkgelegenheid in 2015 (figuur 2.120). Voor de hoogtechnologische diensten is dat 2,3% (figuur 2.122).
- De Vlaamse uitvoer van goederen groeide in 2016 in werkelijke prijzen met 1,5%. Dat is het beste groeicijfer sedert 2012 (figuur 2.124). Het Vlaamse Gewest telt in 2016 18.160 exporterende ondernemingen. Dat aantal neemt de laatste 3 jaren af (figuur 2.125). De EU28 is met 70,3% van onze uitvoer en 60,3% van onze invoer in 2016 veruit de belangrijkste Vlaamse handelspartner (figuur 2.129).
- In 2016 ging het Vlaamse marktaandeel in de BRIC er met goed 10% op vooruit (figuur 2.132).

Dit hoofdstuk gaat over 'ondernemen' en 'internationaal ondernemen'. Het eerste deel beschrijft diverse facetten van ondernemerschap (aantal ondernemingen, investeren, kapitaal) en van innovatie en creativiteit (innoverende Vlamingen, producten, processen en sectoren). Het tweede, internationale gedeelte analyseert de evolutie van de Vlaamse buitenlandse handel, de structuur ervan naar handelspartner en product, een competitiviteitsindicator, de marktaandelen en de buitenlandse directe investeringen.

Ondernemen

In het Pact 2020 zijn 3 luiken gewijd aan economie. Het eerste luik beschrijft de voorwaarden om te komen tot een duurzame topregio (bbp, arbeidsproductiviteit,...). Dit wordt behandeld in het deel over de macro-economische ontwikkelingen. Het luik 'innovatie' legt de noodzaak uit om de omzet uit nieuwe of verbeterde producten te verhogen, de speerpunt domeinen verder te ontwikkelen en meer mensen tewerk te stellen in kennisintensieve sectoren. In het derde luik komt 'ondernemerschap' aan bod. Het gaat niet enkel over meer ondernemen, inclusief ondernemen bij doelgroepen (vrouwen, ouderen,...), maar eveneens over doorgroei van starters.

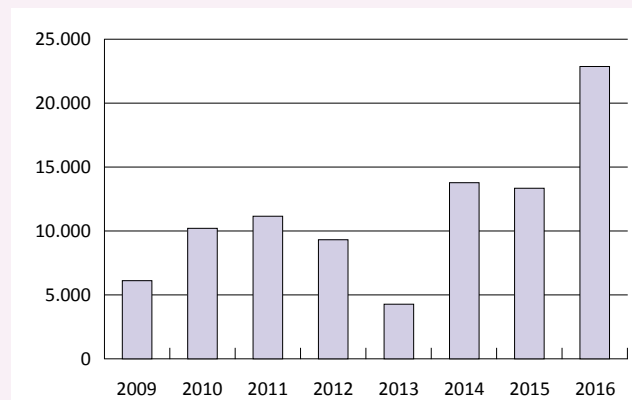
De beleidsnota 2014-2019 van de minister bevoegd voor economie focust op het versterken van ondernemerschap, onder meer door opleiding en het verminderen van administratieve lasten. De Vlaamse overheid kan hieraan actief bijdragen door het creëren van de randvoorwaarden voor ondernemerschap. Dat slaat op het opvolgen en faciliteren van kredietverlening door banken, het invullen van specifieke financieringsnoden door de Participatiemaatschappij Vlaanderen en een clusterbeleid waarbij ondernemingen, onderzoekers en overheid zich engageren om rond specifieke domeinen waardeketens te scheppen. Ook het industrieel ondernemen is belangrijk. Slimme specialisatie moet de synergie bevorderen tussen performante economische en kennisactoren. Het reconversiebeleid is bedoeld voor bedrijven en/of bedrijfssectoren die getroffen zijn door belangrijke collectieve ontslagen of om te voldoen aan milieu-eisen, sanering brownfields en dergelijke. Ten slotte is er aandacht voor het concurrentievermogen van de ondernemingen.

Ondernemerschap

Een open, innovatiegedreven economie is gebaseerd op goed ondernemerschap. De indicatoren gaan over het aantal, type en groei van ondernemingen, overlevingsgraden en snelle groeiers. Ondernemerschap heeft ook betrekking op het aantal zelfstandigen en de houding van de bevolking tegenover ondernemen.

2.104 Groei ondernemingen

Evolutie van de jaarlijkse groei van het aantal BTW-plichtige ondernemingen, van 2009 tot 2016 volgens de ADS-definitie, in absolute aantallen.

Bron: ADS, verwerking SVR.

Investeren is geloven in ondernemen. Naast de investeringsratio worden ook enkele randvoorwaarden besproken.

Ondernemen

Op 1 januari 2017 waren er in het Vlaamse Gewest 548.000 BTW-plichtige ondernemingen waaronder 301.000 vennootschappen en 247.000 zelfstandigen. Op één jaar tijd zijn er 22.900 ondernemingen bijgekomen. Dat is de sterkste toename in jaren.

Veruit de meeste Vlaamse ondernemingen hebben minder dan 5 werknemers in dienst. Het aandeel van de grotere ondernemingen neemt de laatste jaren wel iets toe.

De **geboortegraad** (alle ondernemingen) komt in 2016 op 10,5%, op 2014 na, het hoogste cijfer sedert 2009 toen de economische recessie uitbrak. De **sterftegraad** (alle ondernemingen) ligt op een lager niveau (6,3% in 2016). Deze indicator daalde de afgelopen jaren. De netto-groeiratio (het verschil van geboorte- en sterftegraad) van het totaal aantal ondernemingen is met 4,2% dan ook de hoogste sedert 2009. De turbulentie, of de som van geboorte- en sterftegraad, bedraagt 16,8% anno 2016. Ook dit is een relatief hoog cijfer.

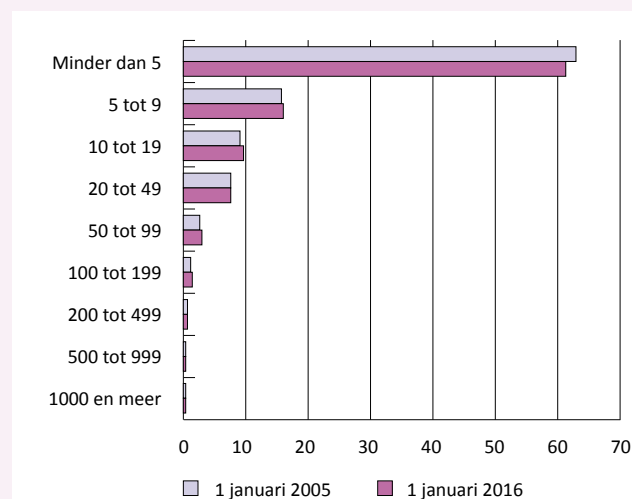
Een bloeiend ondernemerschap heeft niet alleen betrekking op bedrijven die erbij komen, maar ook op doorgroei van bestaande bedrijven. Van alle ondernemingen die in 2010 opgericht werden was 72,8% 5 jaar later nog in leven. De **overlevingsgraden** dalen logischerwijs met de tijd. Toch doet deze indicator het in de laatste 2 geregistreerde jaren, 2014 en 2015, minder goed. Startende ondernemingen worden met tal van problemen geconfronteerd op het vlak van liquiditeit, bedrijfsvoering, betalingsachterstand, personeelsinvulling en/of de lancering van producten. De jaren van zwakke conjunctuur wegen extra zwaar.

Eén van de steunpijlers voor goed ondernemerschap is een voldoende aantal personen die een zelfstandige activiteit uitoefenen. In 2016 telt het Vlaamse Gewest 9,9% **zelfstandigen** in de bevolking van 15 tot en met 64 jaar. Op lange termijn neemt deze indicator een vrij stabiel verloop aan. In vergelijking met de buurlanden doet het Vlaamse Gewest het relatief goed. Enkel Nederland scoort hoger (12,9%). In Frankrijk en Duitsland is het aandeel zelfstandigen met 7,7% en 8,0% lager. De EU28 daarentegen telt 10,8% zelfstandigen onder de bevolking van 15-64 jaar. Dat komt door de hogere score in een aantal zuiderse EU-landen en in de nieuwe lidstaten.

Ondernemerschap stimuleren wil zeggen dat alle potentieel ingezet moet worden, dus ook bij vrouwen, ouderen, gehandi-

2.105 Spreiding ondernemingen

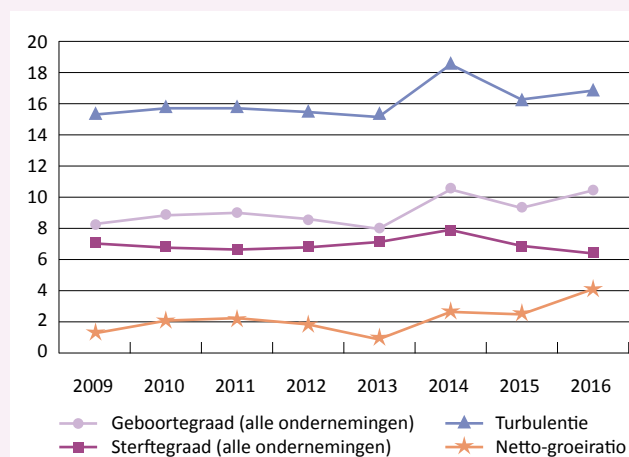
Spreiding van het aantal bedrijven met personeel in dienst, naar grootteklasse van het personeel, 1 januari 2009 en 1 januari 2016, in %.

Bron: ADS, RSZ, verwerking SVR.

2.106 Geboorten en sterften

Evolutie van de sterfte- en geboortegraad, turbulentie en netto-groei van ondernemingen, van 2009 tot 2016, volgens de ADS-definitie, in %.

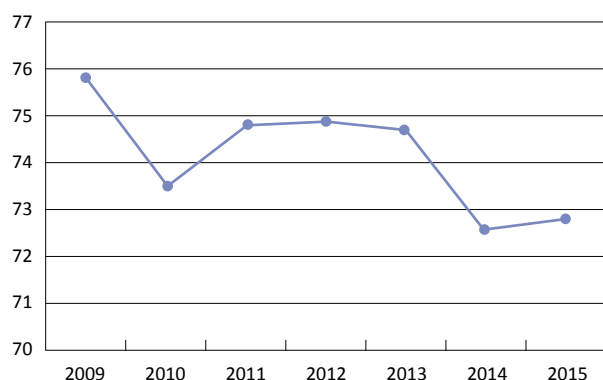

* Veranderingen van vennootschapsvormen en overnames worden ook als stopzetting gezien.

Bron: ADS, KBO, verwerking SVR.

2.107 Overlevingsgraad

Evolutie van het aandeel starters dat 5 jaar later nog actief is, van 2009 tot 2015, in %.

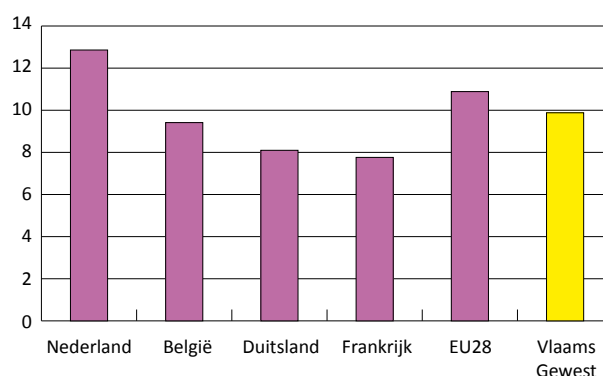
Bron: ADS, KBO, bewerking SVR.

capten en personen van niet-EU-herkomst. Het aandeel zelfstandigen bij de **vrouwen** bedraagt in 2016 6,9%. Op 10 jaar tijd stijgt, noch daalt deze indicator bij de vrouwen wezenlijk. De **bevolking van 50 jaar of ouder** telt 11,6% zelfstandigen. Ook hier is er de laatste jaren geen merkbare kentering. Op 1 januari 2015 lag de indicator op een duidelijk lager niveau bij **personen van niet-EU-herkomst** (6,0% ten opzichte van de bevolking 18-64 jaar, KSZ-definitie).

Het aandeel snelgroeiende ondernemingen of **gazellen** kwam op 1 januari 2015 op 2,7% van de Vlaamse ondernemingen met 10 of meer werknemers. Deze indicator ging de laatste jaren in dalende lijn tot begin 2015 op welk ogenblik er een lichte opleving was. Gazellen zijn belangrijk omwille van hun voor-

2.108 Ondernemerschap

Aandeel van de zelfstandigen in de bevolking van 15-64 jaar, in het Vlaamse Gewest, België, EU28 en de buurlanden, in 2016, in %.

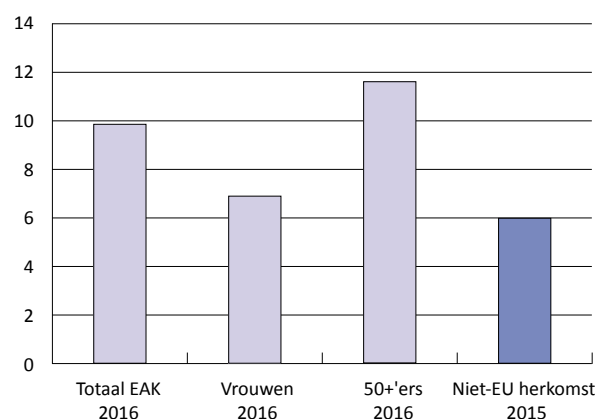
Bron: ADS EAK, Eurostat.

beeldfunctie voor beginnende bedrijven. Onderzoek wijst uit dat hoge-groei-ondernemingen het vooral goed doen in regio's met veel innovatieve kenmerken. Dit kan gestimuleerd worden door in te zetten op de kwaliteit van instituties, een hoogopgeleide bevolking, de aanwezigheid van een creatieve klasse en de aanwezige infrastructuur.

Ondernemerschap kan maar goed gedijen als het breed gedragen wordt door de bevolking. In 2016 is 56% van de Vlamingen van mening dat **ondernemerschap** een wenselijke carrière-reuze is. Deze indicator stijgt daarmee voor het tweede opeenvolgende jaar, zij het lichtjes. In de jaren 2010-2012, toen de economie zich gedeeltelijk herstelde van de recessie van 2009, was tussen 60 en 70% van de Vlamingen gewonnen voor

2.109 Doelgroepen ondernemen

Aandeel van de zelfstandigen, totaal, vrouwen, personen van 50 jaar of ouder en personen van niet-EU-herkomst** in de bevolking 15-64 jaar*, in 2016, in %.

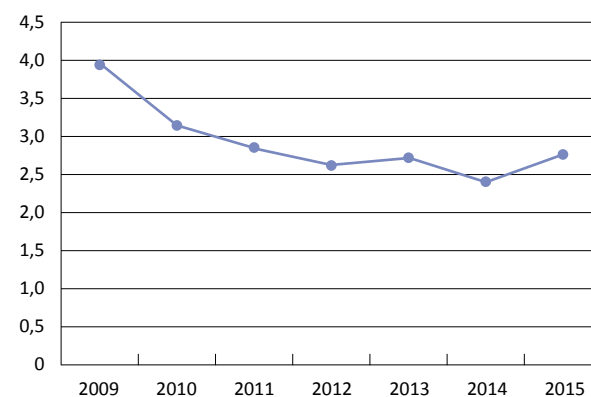
* Bevolking 50-64 jaar voor zelfstandigen van 50 jaar of ouder.

** 1 januari 2015.

Bron: ADS EAK, KSZ, bewerking SVR.

2.110 Gazellen

Evolutie van het aandeel van de ondernemingen met 10 of meer werknemers in het basisjaar die op 3 jaar tijd een groei kenden van het personeelsbestand van minstens 20% op jaar-basis, van 1 januari 2009 tot 1 januari 2015, in %.

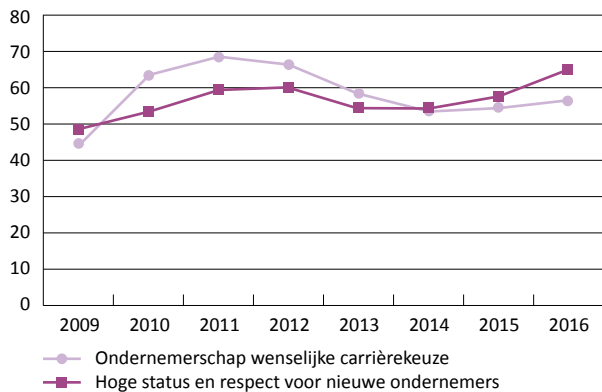

Bron: ADS, KBO, verwerking SVR.

2.111 Houding tegenover ondernemerschap

Evolutie van het aandeel volwassen Vlamingen dat vindt dat ondernemerschap een wenselijke carrièrekeuze is en aandeel dat vindt dat nieuwe ondernemers een hoge status hebben en respect verdienen, van 2009 tot 2016, in %.

Bron: GEM.

ondernemerschap als carrièrekeuze. Verder vindt 65% van de Vlamingen in 2016 dat ondernemers een hoge status hebben en respect verdienen. De houding tegenover ondernemerschap zit daarmee in de lift. Sedert 2009 werd in geen enkel jaar beter gescoord.

Investeren

De totale **investeringsratio** steeg in 2014 tot boven 25% van het bbp en blijft sindsdien zowat op dat niveau (25,1% in 2016). De private sector is de belangrijkste investeerder. In 2013 bedroeg de investeringsratio van de private sector 21,7%.

De investeringsbeslissing hangt af van vele factoren. Daarbij zijn belangrijk: het laag niveau van de voorraden, een hoge bezettingsgraad van het productievermogen en goede vraagvoorzichten.

Er zijn signalen dat het investeringsklimaat in de industrie verbeterd. De **capaciteitsbezettingsgraad** in de industrie (exclusief voeding) bedroeg bij de start van het tweede kwartaal van 2017 84,3%, net zoals een kwartaal eerder. De indicator komt daarmee vlot boven het lange-termijngemiddelde van 80,8% (van 2de kwartaal 1988 tot 2de kwartaal 2017) uit. Het is van de hoogconjunctuur van 2007 geleden dat nog zulke hoge waarden opgetekend werden. Ook trekken de **vraagvoorzichten** aan en neemt het **voorraadniveau** af. Verder zijn volgens het Federaal Planbureau (FPB) ook de verbeterde rendabiliteit en de soepeler kredietvoorwaarden belangrijk. Al deze factoren kunnen de investeringen in de nabije toekomst stimuleren.

De Nationale Bank van België (NBB) voert halfjaarlijks een investeringsenquête uit bij Belgische industriële ondernemers. Uit deze gegevens blijkt dat zij hun investeringen voor 2017 met zo maar even 24% wensen uit te breiden (in werkelijke

2.112 Investeringsratio

Evolutie van de investeringsratio, totale economie en private sector, van 2009 tot 2016, in %.

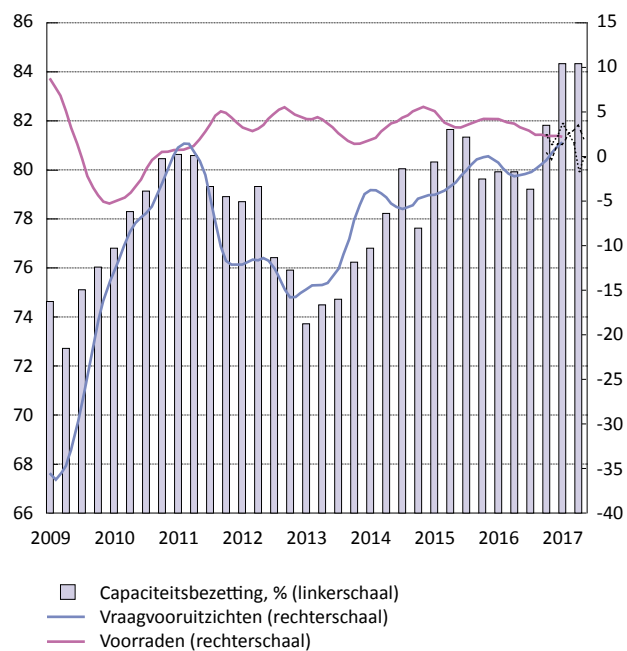

Bron: HERMREG, bewerking SVR.

prijzen). Dat is meer dan het dubbele van het jaar voordien. Toch moeten deze resultaten voorzichtig geïnterpreteerd worden omdat ze meestal te optimistisch zijn vergeleken met de resultaten nadien.

2.113 Vraag, voorraden en capaciteitsbezetting

Evolutie van het verloop van de capaciteitsbezettingsgraad (in %), de vraagvoorzichten en het voorraadniveau in de Vlaamse industrie (kloof tussen de positieve en de negatieve antwoorden in procentpunten), van januari 2009 tot mei 2017.

Bron: NBB.

Kapitaal

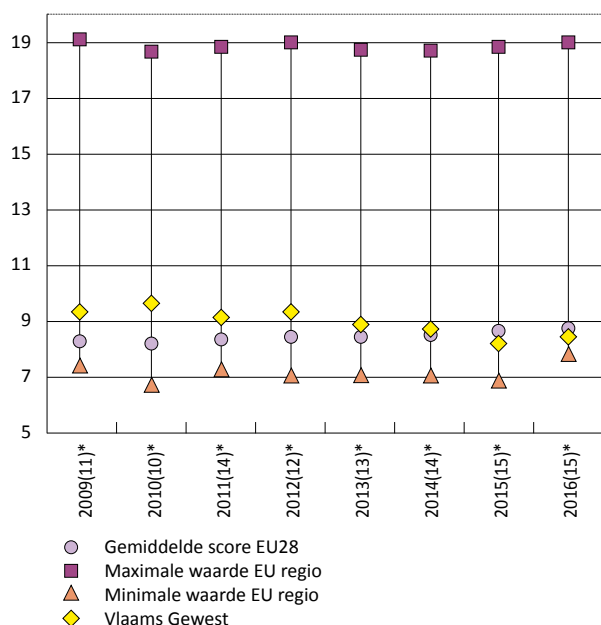
De Vlaamse Regering is er zich van bewust dat de toegang tot kapitaal één van de voorwaarden is voor meer en sterker ondernemerschap.

De Belgische ondernemers vellen een vrij gunstig oordeel over de voorwaarden om een krediet te bekomen. In het eerste kwartaal van 2017 zijn er 30 procentpunten meer ondernemers van oordeel dat de algemene voorwaarden voor het bekomen van **krediet** gunstig zijn dan er zijn die ze als ongunstig beschouwen. Toch is dit iets minder goed dan een jaar eerder. De ondernemers zijn immers iets sceptischer geworden over de omvang van de rentevoeten.

Risicokapitaal is van belang omdat daarmee investeringsprojecten met een hoog risicogehalte gefinancierd worden. Voor deze categorie van investeringen is het niet altijd vanzelfsprekend om aan de nodige financiële middelen te geraken. De investeringen in risicokapitaal vertegenwoordigen in België anno 2016 0,28% van het bbp. Dat is matig hoog, zij het dat deze indicator nogal kan schommelen van jaar tot jaar. Van de andere Europese landen doet vooral Luxemburg (2,18%) het goed, gevolgd door Frankrijk, Nederland en Denemarken (0,50 à 0,60%). Duitsland zet een vrij matig resultaat neer (0,22%).

2.114 Kennisintensieve sectoren

Evolutie van het aandeel van de werkgelegenheid in kennisintensieve sectoren (technologische industrie en hoogtechnologische diensten). Positie van het Vlaamse Gewest ten opzichte van de benchmarkregio's (tussen haakjes), van 2009 tot 2016, in %.*

* Het gaat om personen wonend in een land (of regio), ongeacht waar ze werken.

Bron: Eurostat, bewerking SVR.

Innovatie en creativiteit

Innovatie en creativiteit zijn belangrijk voor een economie omdat dit de bronnen zijn die voor meer toegevoegde waarde kunnen zorgen. De toepassing van innovatie heeft betrekking op de aanwezigheid van kennisintensieve en creatieve sectoren, het aandeel van nieuwe en vernieuwde producten of diensten in de omzet en het aandeel innovatieve bedrijven. Andere aspecten, zoals levenslang leren, O&O en octrooien, komen verder in VRIND aan bod.

Innovatie en creativiteit kunnen bekeken worden vanuit meerdere invalshoeken: de werkende (werknemer en zelfstandige), het product/ proces of de bedrijfstak.

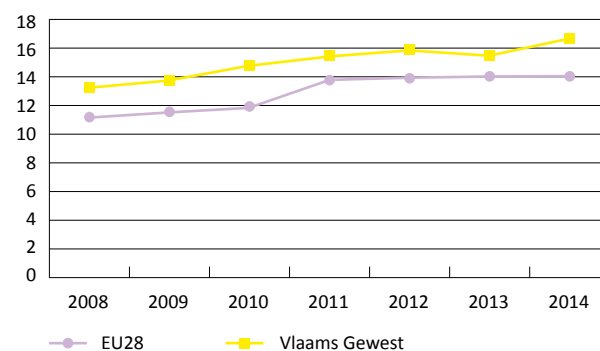
Innovatieve vlamingen

In 2016 waren er op 100 werkenden die woonden in het Vlaamse Gewest 8,5 aan de slag in **kennisintensieve sectoren**. Dit aandeel nam de laatste jaren lichtjes af tot in 2015, vooral in de industriële component van deze indicator. In 2016 was er een lichte toename. De EU28 heeft een gemiddelde van 8,7%. In een vergelijking met 17 benchmarkregio's die excellent presteren op het vlak van innovatie staat het Vlaamse Gewest op een 15de plaats. In 2009 stond het Vlaamse Gewest nog op een 11de plaats. De Duitse benchmarkregio's halen de hoogste scores (tussen 10 en 20%). België in zijn geheel bereikt 7,7%. Onder de buurlanden presteert Duitsland behoorlijk goed (12,3%); Frankrijk en Nederland daarentegen noteren lagere cijfers (7,4% en 6,3%) omwille van een zwakkere industriële component.

Ontwikkelde economieën kunnen niet blijven groeien door alsmaar efficiënter te worden, omdat ze al een hoog efficiëntieniveau bereikt hebben. Voor deze economieën zijn innovatie en ook creativiteit steeds belangrijker als drijvende kracht van

2.115 Creativiteit

Evolutie van het aandeel van de creatieve beroepen in de beroepsbevolking, EU28 en het Vlaamse Gewest, van 2008 tot 2014, in %**.*

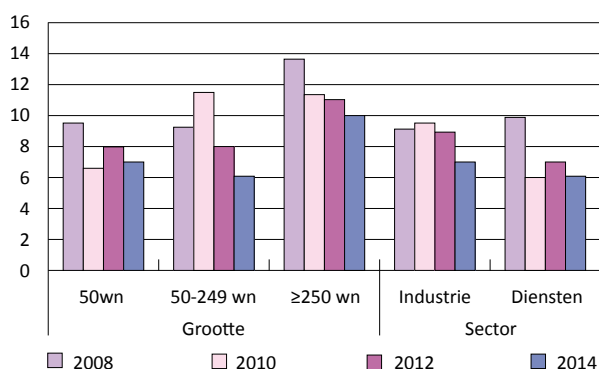

* Het gaat om personen wonend in een land (of regio), ongeacht waar ze werken.

** De definitie werd gewijzigd (verengd) in vergelijking met vorige edities. Bron: Eurostat, bewerking SVR.

2.116 Nieuwe goederen en diensten

Evolutie van het aandeel van de omzet gerealiseerd door nieuwe of verbeterde producten of diensten naar personeels-klasse en hoofdbedrijfstak, van 2008 tot 2014, in %.

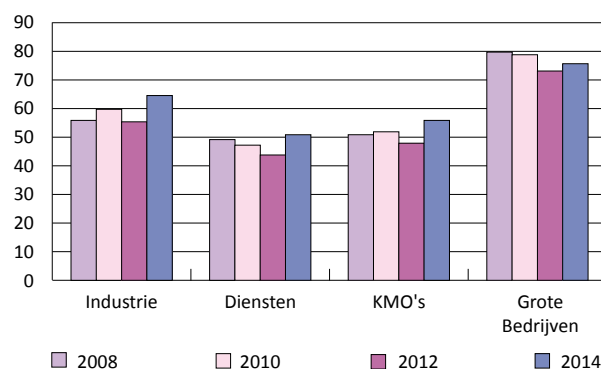
Bron: CIS-2015, ECOOM.

groei. Dat is des te belangrijker daar de toenemende vergrijzing en de kosten van de sanering van de overheidsfinanciën zullen wegen op ons groeipotentieel de komende jaren. Creativiteit slaat op het combineren van bestaande toepassingen of procedés en de omzetting daarvan in een origineel product of proces. Dit biedt immers ook mogelijkheden om meerwaarde te creëren. Creativiteit is echter moeilijk te meten. Men kan gebruik maken van het aandeel van creatieve beroepen in de actieve bevolking.

In 2014 is 16,6% van de Vlaamse actieve bevolking werkzaam in een **creatief beroep**. Dit omvat naast wetenschappers ook personen die werken in de kunstsector, onderwijzend personeel en dergelijke. De waarde van deze indicator neemt met de tijd toe, maar dat is in andere landen ook het geval.

2.117 Innovatieve bedrijven

Evolutie van het aandeel van bedrijven dat bezig was met de ontwikkeling van nieuwe of verbeterde producten of diensten, naar hoofdsector en bedrijfsgrootte, van 2008 tot 2014, in %.

Bron: CIS-2015, ECOOM.

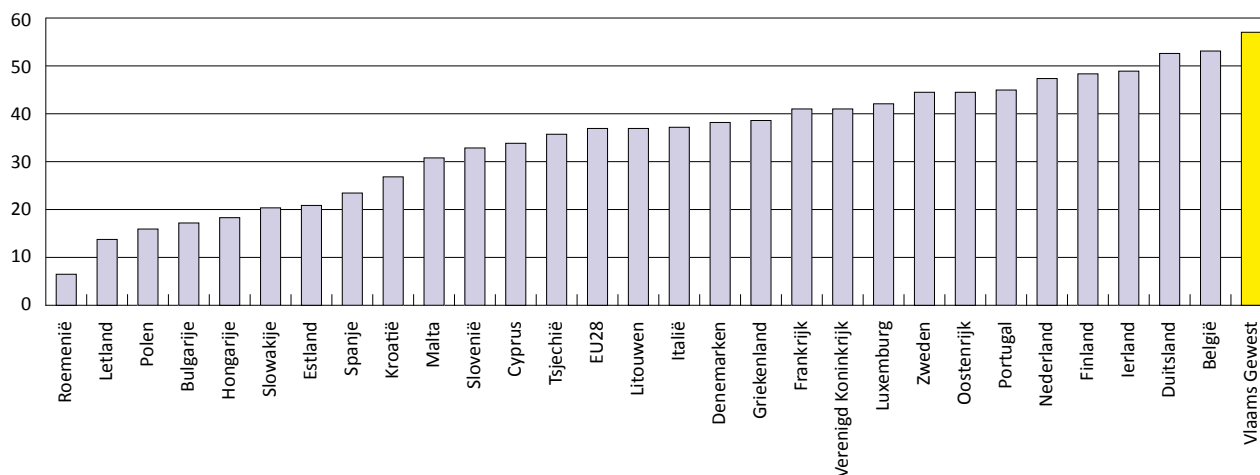
Het Vlaamse Gewest staat 6de tussen de 17 benchmarkregio's, met de Scandinavische benchmarkgebieden op kop. Het EU28-gemiddelde komt op 14,0%. Nederland scoort met 16,6% even hoog als het Vlaamse Gewest. Dat is niet het geval voor Duitsland en Frankrijk, die lager scoren (13,9% en 12,7%).

Innovatieve producten en processen

In 2014 kwam 7% van de omzet van Vlaamse bedrijven voor rekening van **goederen en diensten die nieuw waren voor de afzetmarkt of voor de onderneming**. Dat is iets lager dan in 2012 (8%) of 2010 (7,5%). Verder is er nauwelijks verschil tussen de industrie (7%) en de diensten (6%). KMO's van minder dan 250 werknemers (7%) scoren lager dan grote bedrijven (10%).

2.118 Innovatieve bedrijven internationaal

Aandeel van bedrijven dat bezig was met de ontwikkeling van nieuwe of verbeterde producten of diensten, het Vlaamse Gewest en EU28-landen, in 2014, in %.

Bron: CIS-2013, ECOOM.

Nog in 2014 kon 57% van de Vlaamse bedrijven **innovatief** genoemd worden. Dat wil zeggen dat ze bezig waren met de ontwikkeling van nieuwe of verbeterde producten of processen. De industrie is meer innovatief (65%) dan de dienstensector (51%). Ook hier doen KMO's het minder goed (56%) dan grote bedrijven (76%). Het aantal innovatieve bedrijven nam toe ten opzichte van 2012 (49%).

In internationaal perspectief scoren we hiermee zeer hoog: geen enkel EU28-land haalt een hogere innovatiescore. België bereikt 53%, op de voet gevolgd door Duitsland. In Ierland, Finland en Nederland is net niet de helft van de bedrijven innovatief.

Innovatieve sectoren

Innovatieve sectoren hebben een gemiddeld hoog aandeel O&O. In wat volgt worden de technologische industrietakken en de kennisintensieve marktdiensten besproken. Deze sectoren zullen in kaart gebracht worden aan de hand van de bruto toegevoegde waarde en totale werkgelegenheid.

Industrie

De industrie is vandaag minder belangrijk in de economie dan enkele decennia terug. De industrie boekte immers grotere efficiëntiewinsten dan andere sectoren waardoor het werkgelegenheidsaandeel van andere sectoren automatisch toeneemt. Daarbij komt ook een toegenomen vraag naar tertiaire diensten parallel met de stijgende welvaart. Toch blijft de industrie belangrijk voor Vlaanderen. Het Nieuw Industrieel Beleid besteedt er dan ook de nodige aandacht aan. De industrie van de toekomst is gebaseerd op innovatie en creëert op duurzame wijze welvaart.

Anno 2015 heeft de **technologische industrie** een aandeel in de Vlaamse bruto toegevoegde waarde van 8,2%. Het

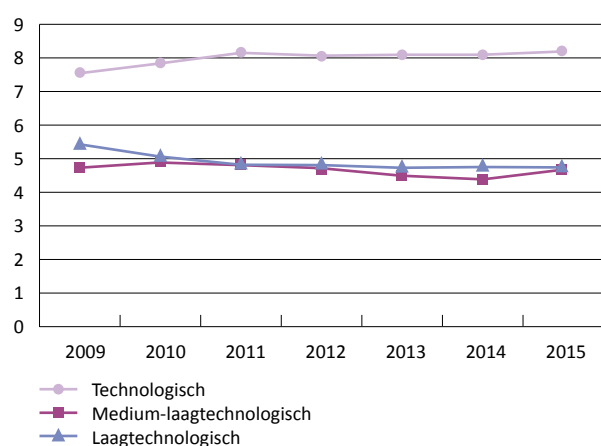
gaat daarbij vooral over chemie, farmacie, productie van computers en elektronische apparaten, machines en transportmiddelen. Voor de medium-laagtechnologische industrie (aardolieaffinage, kunststofnijverheid, metaalproducten,...) en de laagtechnologische industrie (voeding, textiel, papier- en meubelindustrie,...) bedragen de aandelen respectievelijk 4,7% en 4,8%. Het aandeel van de industrie in de bruto toegevoegde waarde is de laatste jaren traditioneel dalende, maar toch werd een lichte toename geregistreerd in 2015 ten opzichte van 2014. Dat komt enkel door de medium-laagtechnologische en technologische industrie.

De industrie als geheel is zwakker vertegenwoordigd in de bruto toegevoegde waarde van de EU28 dan in die van het Vlaamse Gewest. Dat komt door het lagere aandeel van de technologische industrie in de EU28 (7,3% in 2014). De medium-laagtechnologische industrie en de laagtechnologische industrie zijn er goed voor respectievelijk 4,0% en 4,2%. De technologische industrie is relatief goed aanwezig in de bruto toegevoegde waarde van Duitsland en een aantal nieuwe EU-lidstaten, met name Tsjechië, Hongarije en Slovenië.

De technologische industrie neemt in 2015 4,3% van de totale Vlaamse werkgelegenheid voor zijn rekening. Voor de medium-laagtechnologische en laagtechnologische industrie komt dat op respectievelijk 4,0% en 4,9%. Elk van deze industriebranches kent een dalend aandeel van de werkgelegenheid over de tijd. Het werkgelegenheidsaandeel van de technologische industrie is wat hoger in de EU28 (4,6% in 2014), in tegenstelling tot de bruto toegevoegde waarde. Dat illustreert meteen ook het hogere Vlaamse productiviteitsniveau. Met de jaren is er ook voor de EU28 een afname van het aandeel van de technologische industrie. De medium-laagtechnologische industrie en laagtechnologische industrie hebben een werkgelegenheidsaandeel in de EU28 van 4,1% en 5,2%, eveneens hoger dan in het Vlaamse Gewest. Wat de technologische industrie betreft scoren Tsjechië (10,0% in 2014), Duitsland (8,1%), Slowakije (7,5%), Hongarije (7,4%) en Slovenië (7,1%) het hoogst.

2.119 Technologische industrie / Bruto toegevoegde waarde

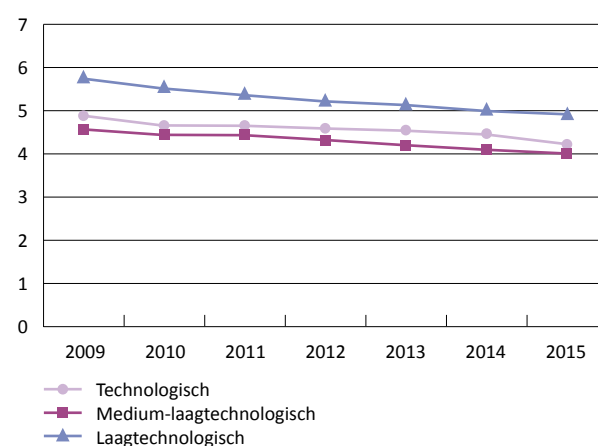
Evolutie van het aandeel van de industrietakken naar technologie-intensiteit in de totale bruto toegevoegde waarde, van 2009 tot 2015, in %.

Bron: INR, bewerking SVR.

2.120 Technologische industrie / Werkgelegenheid

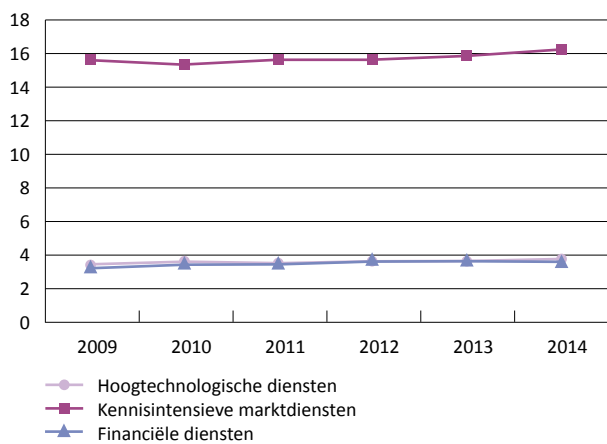
Evolutie van het aandeel van de industrietakken naar technologie-intensiteit in de totale werkgelegenheid, van 2009 tot 2015, in %.

Bron: INR, bewerking SVR.

2.121 Kennisintensieve diensten / Bruto toegevoegde waarde

Evolutie van het aandeel van de marktdiensten naar kennisintensiteit in de totale bruto toegevoegde waarde, van 2009 tot 2014, in %.

Bron: INR, bewerking SVR.

Marktdiensten

Er is een onderscheid tussen 3 types kennisintensieve diensten: **hoogtechnologische diensten**, marktdiensten en financiële diensten. De niet-marktdiensten blijven buiten beschouwing.

De kennisintensieve diensten maken samen 23,6% uit van de Vlaamse bruto toegevoegde waarde in 2014. Het gaat in hoofdzaak om kennisintensieve marktdiensten (16,2%), waaronder de zakelijke diensten. De financiële en hoogtechnologische diensten zijn minder belangrijk (3,8% en 3,6%). Het aandeel van de kennisintensieve diensten stijgt met de tijd. In de EU28 stonden de kennisintensieve diensten anno 2014 in voor 19,6% van de bruto toegevoegde waarde. Van onze buurlanden scoort Nederland hoog (25,6%). De cijfers voor Duitsland en Frankrijk zijn 18,0% en 20,4%.

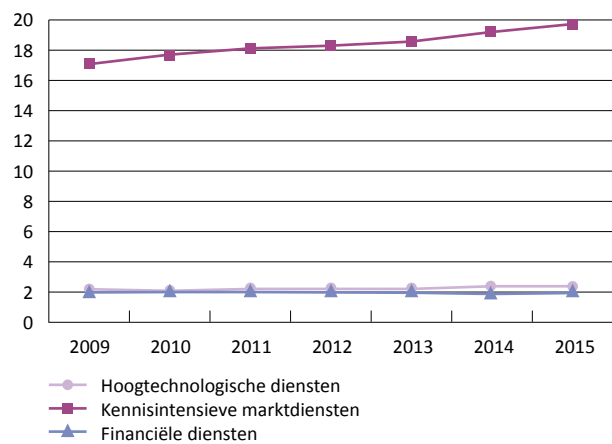
Tot slot vertegenwoordigden de totale kennisintensieve diensten 23,8% van de totale Vlaamse werkgelegenheid in 2015. Het belangrijkste zijn opnieuw de kennisintensieve marktdiensten (19,7% van de totale werkgelegenheid). De financiële diensten of de hoogtechnologische diensten zijn veel minder omvangrijk (telkens om en bij 2%). Het belang van de kennisintensieve diensten in de Vlaamse werkgelegenheid neemt door de jaren lichtjes toe. De EU28 hebben in 2014 een aandeel van de kennisintensieve diensten in de totale werkgelegenheid van 17,1%, minder hoog dan in het Vlaamse Gewest. Nederland scoort opnieuw zeer goed (25,0%). Duitsland (18,0%) en Frankrijk (19,4%) halen lagere cijfers.

Doorbraak-sectoren

Gezondheidszorg, logistiek, life sciences en cleantech zijn activiteiten met een groot ontwikkelingspotentieel mits er

2.122 Kennisintensieve diensten / Werkgelegenheid

Evolutie van het aandeel van de marktdiensten naar kennisintensiteit in de totale werkgelegenheid, van 2009 tot 2015, in %.

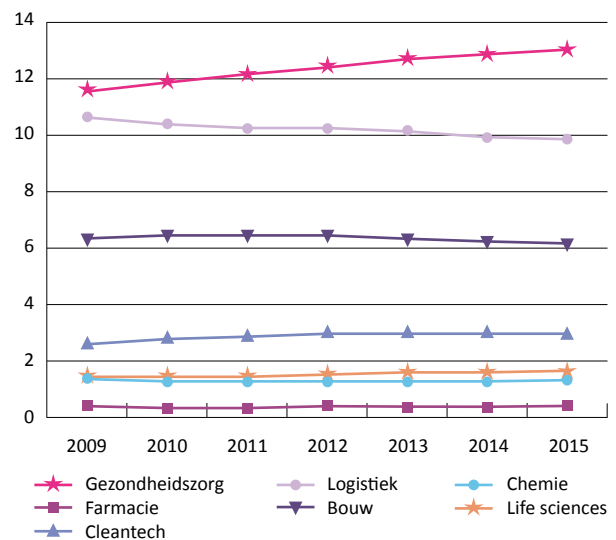

Bron: INR, bewerking SVR.

geïnnoveerd wordt. Verder zijn ook chemie, farmacie en bouw belangrijke Vlaamse bedrijfstakken. Hier worden die doorbraaksectoren genoemd. Het introduceren van innovatieve toepassingen leidt ertoe dat deze bedrijven producten of processen ontwikkelen die minder gemakkelijk imiteerbaar zijn zodat de fabrikant langer de vruchten kan plukken van zijn inspanningen. Dat komt de concurrentiekracht ten goede en zorgt voor meer toegevoegde waarde en jobs.

2.123 Doorbraak-sectoren

Evolutie van het aandeel van de doorbraak-sectoren in de Vlaamse werkgelegenheid*, van 2009 tot 2015, in %.

* Het gaat om de werkgelegenheid aangeboden in het Vlaamse Gewest, ongeacht waar de arbeidskrachten vandaan komen.

Bron: INR, bewerking SVR.

De evolutie van de onderscheiden sectoren geeft een gemengd beeld:

Gezondheidszorg neemt in 2015 7,5% van de totale bruto toegevoegde waarde en 13,0% van de totale werkgelegenheid voor zijn rekening. Het belang van deze sector neemt volgens beide maatstaven lichtjes toe met de tijd. Het is bovendien een minder conjunctuurgevoelige, maar wel een typisch arbeidsintensieve sector.

Logistiek was in 2014 verantwoordelijk voor 12,6% van de Vlaamse bruto toegevoegde waarde en 9,9% van de werkgelegenheid in 2015. Deze sector verliest wat aan belang de laatste jaren.

Chemie komt in 2015 op een bruto toegevoegde waarde-aandeel van 3,4%. Voor de werkgelegenheid is dat 1,3%. Het aandeel in de bruto toegevoegde waarde steeg in 2015 opvallend. Dat van de werkgelegenheid blijft de laatste jaren stabiel.

Farmacie is met een aandeel in de bruto toegevoegde waarde van 1,5% in 2015 minder belangrijk onder de doorbraaksectoren. Hetzelfde geldt voor de werkgelegenheid (0,4%). Het belang van deze sector evolueerde niet veel de laatste jaren.

Bouwactiviteiten hebben zowel in de bruto toegevoegde waarde als in de werkgelegenheid een aandeel van 6,2% anno 2015. De bouw zag zijn gewicht toenemen tot omstreeks 2011, waarna een lichte afname optrad.

Life sciences of biowetenschappen maken in 2015 1,6% van de bezoldigde tewerkstelling uit. Op 5 jaar tijd is dat een lichte toename. Er zijn ongeveer 35.800 bezoldigden aan het werk in de life sciences. Activiteiten rond biotechnologisch onderzoek en de ontwikkeling van specifieke geneesmiddelen zullen aan belang winnen bij een vergrijzende en sterker zorg-behoevende bevolking.

Cleantech spitst zich eerder toe op processen dan op activiteiten en laat zich daarom moeilijk in sectorale statistieken vatten. Het zijn wetenschappelijke, ecologische toepassingen die zorgen voor duurzame productieprocessen. Cleantech-activiteiten zijn in 2015 goed voor een bezoldigde tewerkstelling van 65.300 plaatsen of 2,9% van het totaal voor de ganse economie. Het aandeel bleef stabiel in 2015. Investerings in milieu- en energietechnologie horen bij een modern productieproces. Vandaar dat ook deze sector toekomstkansen biedt.

Internationale handel

Exporteren is van cruciaal belang voor de Vlaamse economie. Bedrijven die succesvol zijn op vreemde markten, doorstaan de toets van de internationale concurrentie. In het luik Internationalisering van het Pact 2020 komt dit aan bod in 4 subdoelstellingen:

1. Vlaanderen herwint tegen 2020 zijn in de afgelopen tien jaar verloren marktaandeel in de wereldexportmarkt en exploreert in veel sterkere mate dan vandaag onbenut potentieel op het vlak van internationalisatie (zowel in goederen als in diensten);
2. Het aantal buitenlandse directe investeringen in het Vlaamse Gewest neemt toe, evenals het ermee gepaard gaande investeringsbedrag;
3. Tegen 2020 neemt het aantal exporterende bedrijven toe, het aantal exporterende kmo's verdubbelt (tegenover 2007);
4. Het aandeel van de totale Vlaamse uitvoer naar snel-groeiende markten groeit tegen 2020 tot 10%.

De beleidsnota 'Buitenlands Beleid, Internationaal Ondernemen en Ontwikkelingssamenwerking' 2014-2019 vertrekt van deze doelstellingen, en onderstreept het belang van de internationalisatie van de economie en van de uitbouw van Vlaanderen als een sterke en innovatieve economie omdat dit onze concurrentiepositie verstevigt.

De hier besproken indicatoren beschrijven de evolutie van de in- en uitvoer en de structuur ervan, maar ook de uitvoerratio, het aantal exporterende bedrijven, het belang van goederen en diensten in de buitenlandse handel, de geharmoniseerde competitiviteitsindicator en de directe buitenlandse directe investeringen.

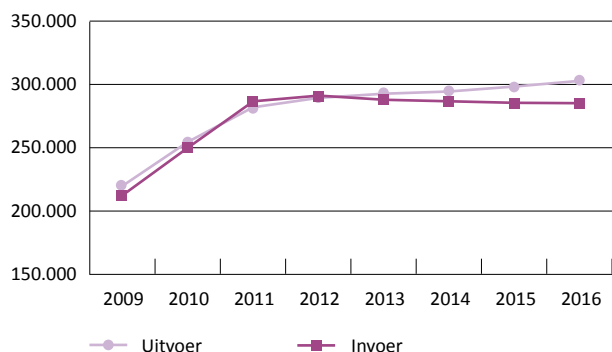
Belang uit- en invoer

De Vlaamse **uitvoer** van goederen groeide in 2016 in werkelijke prijzen met 1,5% tot 302,4 miljard euro. Dat is het beste groeicijfer sedert 2012. De **buitenlandse orderpositie** van de Vlaamse industriële bedrijven zit in de lift, hetgeen doet vermoeden dat de exportcijfers voor 2017 het verder goed zullen doen. De Vlaamse **invoer** van goederen kwam op 284,9 miljard euro in 2016 of een daling met 0,4% in werkelijke prijzen ten opzichte van het jaar voordien. Het is nu al het vierde opeenvolgende jaar dat de import afneemt, zij het telkens lichtjes.

De **uitvoerratio** bedroeg 123,1% van het bbp in 2016. Dit cijfer is hoog omdat in het bbp de uitvoer is verminderd met de invoer. Er is ook veel doorvoer door niet-ingezetenen via Vlaamse wegen en havens die in de export- en importcijfers is vervat. Sedert 2012 is de uitvoerratio licht dalende. Dat uitvoer belangrijk is voor de Vlaamse economie blijkt uit het feit dat de export in 2010 goed was voor 37% van de bruto toegevoegde waardecreatie in het Vlaamse Gewest, waarvan 24% afkomstig van goederen en 13% van diensten.

2.124 In- en uitvoer

Evolutie van de waarde van de Vlaamse in- en uitvoer van goederen volgens het communautair concept (exclusief Belgische interregionale handel), van 2009 tot 2016, in miljoen euro.

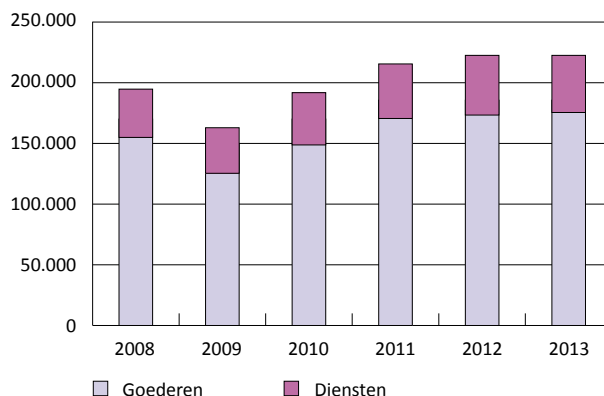
Bron: INR.

Volgens de Nationale Bank van België (NBB) telde het Vlaamse Gewest in 2016 18.160 **exporterende ondernemingen**. Dat aantal neemt de laatste 3 jaren af.

In 2013 bedroeg de totale Vlaamse uitvoer van **goederen en diensten** (volgens het ESR 2010) 223 miljoen euro. Daarvan stonden de diensten in voor 21,8%. Het belang van de diensten nam toe tot in 2009 (23,8%), nadien nam het weer wat af. De uitvoer van goederen en diensten stagneerde in 2013 (toename met 0,1% in werkelijke prijzen). De categorie van de goederen kende een aangroei met 0,5%. Dit kwam vooral op naam van de bedrijfstakken van de farmacie, elektriciteit en gas, voedingsmiddelen en de handel. De diensten lieten een daling noteren met 1,4%. Dat was voornamelijk toe te schrijven aan de sector van het vervoer en de opslag. De sectoren van de handel, onroerend goed en farmaceutische sector ken-

2.126 Goederen en diensten

Evolutie van de uitvoer van goederen en de diensten (ESR 2010 concept), van 2008 tot 2013, in miljoen euro.

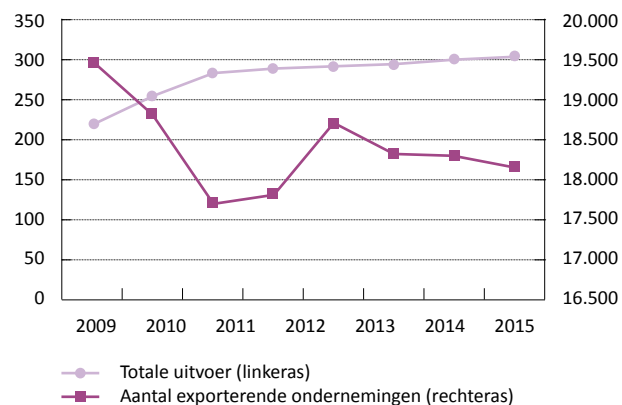
Bron: NBB, BISA, IWEPS, SVR.

den een toename van de uitvoer van diensten, maar konden het resultaat niet voldoende beïnvloeden.

De Vlaamse exportprestaties hangen nauw samen met de concurrentiekracht van de Vlaamse economie. De **geharmoniseerde competitiviteitsindicator** (HCI) is een maatstaf voor de prijs- en kostencompetitiviteit. Een toename van de HCI duidt op een verslechtering van het concurrentievermogen en een daling op een verbetering ervan. Tussen maart 2016 en april 2017 liet de Vlaamse concurrentiepositie een (lichte) verbetering optekenen. Hoewel de munten van vooral het Verenigd Koninkrijk, China en Turkije goedkoper werden tegenover de euro, en dus de Vlaamse HCI negatief beïnvloedden, bleek de duurdere Russische roebel, VS dollar, Japanse yen, Indische roepie, en Braziliaanse real de doorslag te geven. In mei 2017 verslechterde de Vlaamse HCI opnieuw. Dat was voornamelijk te wijten aan de goedkopere VS dollar, Chinese yuan en Japanse yen.

2.125 Exporterende ondernemingen

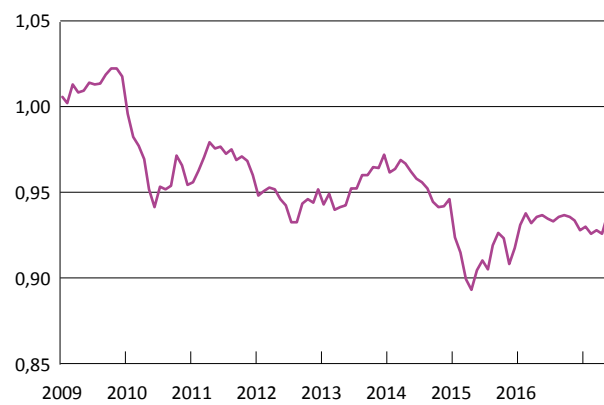
Evolutie van het aantal exporterende ondernemingen en uitvoerbedrag (in miljard euro), van 2009 tot 2016.

Bron: INR.

2.127 Competitiviteit

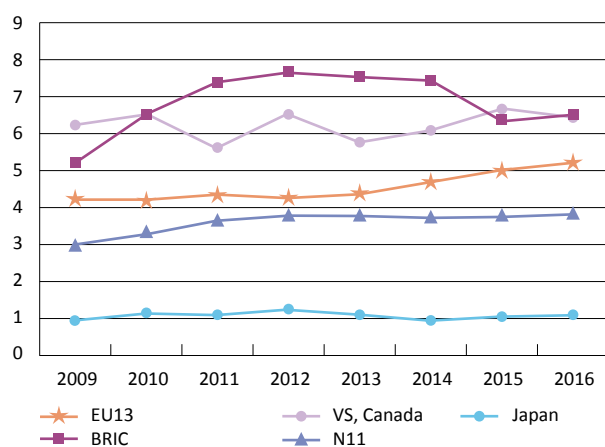
Evolutie van de Vlaamse geharmoniseerde competitiviteitsindicator ten opzichte van de euro, januari 2009 – mei 2017.

Bron: SVR op basis van UNCTAD, Eurostat, INR, OESO.

2.128 Belang opkomende landen

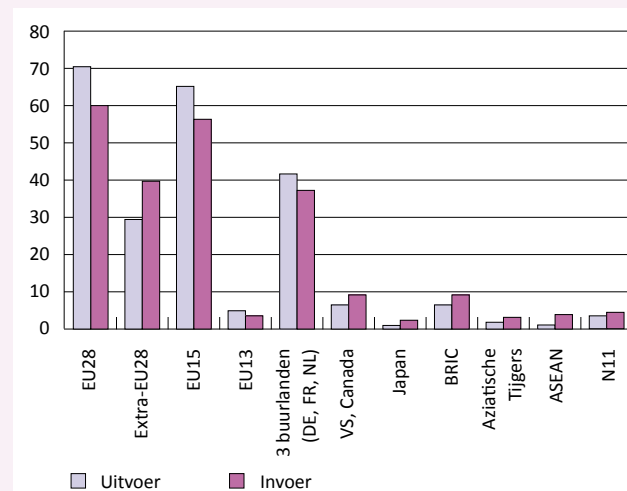
Evolutie van het aandeel van de EU13, Noord-Amerika, Japan, BRIC en N11 in de Vlaamse uitvoer, van 2009 tot 2016, in % van de totale uitvoer.

* EU15, EU13, 3 buurlanden, Noord-Amerika, Japan, BRIC, Aziatische Tijgers, ASEAN, N11.
Bron: INR.

2.129 Uitvoer en invoer

Aandeel van de EU28, de rest van de wereld en de voornaamste handelsblokken* in de Vlaamse uitvoer en invoer, in 2016, in %.

* EU15, EU13, 3 buurlanden, Noord-Amerika, Japan, BRIC, Aziatische Tijgers, ASEAN, N11.
Bron: INR.

Partners en producten

Door de kleine thuismarkt en de ligging tussen grote, welvarende economieën is de Vlaamse uitvoer in de eerste plaats gericht op de buurlanden en op de Europese Unie in het algemeen.

De **EU28** blijft met 70,3% de belangrijkste exportmarkt voor het Vlaamse Gewest anno 2016. Het gaat vooral om de EU15-kernlanden (65,1%). Binnen deze groep zijn Duitsland, Frankrijk en Nederland goed voor 41,5% van de Vlaamse uitvoer. De 13 overige EU-landen nemen 5,2% af van de Vlaamse export. Het belang van de EU28 neemt de laatste 3 jaren opnieuw toe. Dat komt vooral door het toegenomen gewicht van het Verenigd Koninkrijk, Italië en Frankrijk. Nederland kende dan weer een terugloop (absoluut en procentueel). Noord-Amerika en Japan vertegenwoordigen 6,5% en 1,1%. Hun aandeel varieerde niet sterk de afgelopen jaren. De opkomende handelsblokken wonen aan belang in het Vlaamse uitvoerpakket tot omstreeks 2012/2013. Nadien daalt hun belang. De **BRIC** staat in 2016 voor 6,5% van de Vlaamse uitvoer. Voor de N11 is dat 3,8%. De Aziatische Tijgers en ASEAN zijn met 1,8% en 1,4% minder belangrijk.

Ook aan de kant van de invoer is de **EU28** de belangrijkste handelspartner (60,3% in 2016), zij het minder sterk dan bij de uitvoer. En ook hier komt dat vooral op naam van de 3 buurlanden (37,3%). De EU13 zijn goed voor 3,8%. Het aandeel van de EU28 nam vrij sterk af tussen 2009 en 2015, wat wil zeggen dat de Vlaamse invoer gediversifieerder wordt. In 2016 won de EU28 voor het eerst opnieuw lichtjes aan belang. Dit komt door de EU15-kernlanden. De 13 nieuwe lidstaten zagen hun aandeel in de Vlaamse import met de tijd geleidelijk aan toenemen. Dit is ook zo voor Noord-Amerika (9,4% in 2016). De opkomende handelsblokken hebben een groter gewicht in de

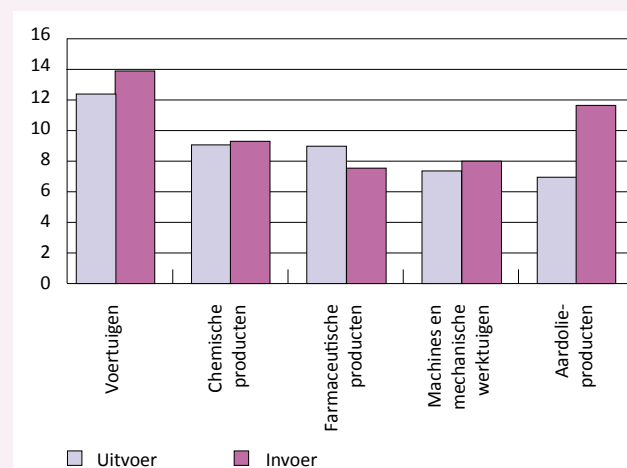
Vlaamse import- dan exportstructuur, vooral de **BRIC** (9,2%). Quasi de helft van de import uit de BRIC is afkomstig van China.

De 5 belangrijkste **producten** zijn anno 2016 goed voor 44,6% van de Vlaamse uitvoer. Het gaat om voertuigen, chemische producten, farmaceutische producten, machines en mechanische werktuigen en aardolieproducten. Het belang van de top-5 neemt nu al sedert 3 jaar af. Dat komt door het afnemende belang van de waarde van aardolieproducten in de Vlaamse export (van 13,1% in 2013 naar 7,0% in 2016).

De 5 belangrijkste importproducten hebben in 2016 een belang

2.130 Uit- en invoerpakket

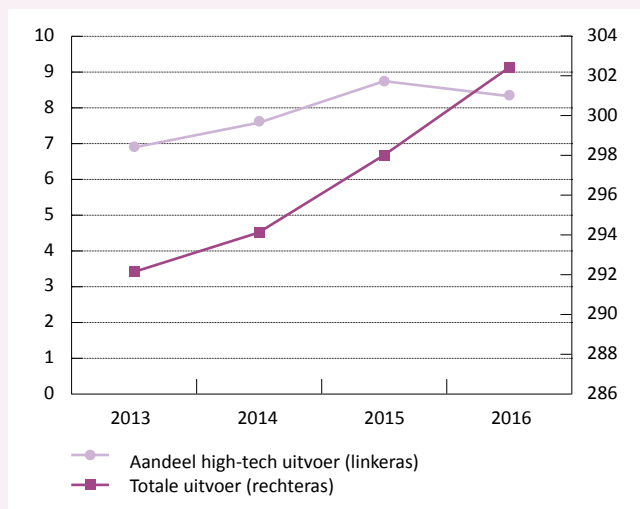
Aandeel van de 5 belangrijkste uit- en invoerproducten van het Vlaamse Gewest, in 2016, in %.

Bron: INR.

2.131 Uitvoer high-techgoederen

Evolutie van het aandeel van de high-tech uitvoer* in de totale uitvoer (in %) en totale high-techuitvoer (in miljard euro), van 2013 tot 2016.

* Gebaseerd op de SITC rev.4 indeling.

Bron: INR.

van 50,3%. Ook hier wordt de ranglijst van de belangrijkste producten aangevoerd door voertuigen. Maar op de tweede plaats komen aardolieproducten. Ook aan de importzijde werd de top-5 wat minder belangrijk de laatste jaren. Vooral de waarde van aardolieproducten nam af (van 20,8% in 2013 tot 11,6% in 2016).

Hoogtechnologische goederen bevatten een belangrijke technologische component en kunnen daardoor moeilijker geïmitteerd worden. Door zich meer toe te leggen op deze categorie van goederen kan Vlaanderen producten met hoge toegevoegde waarde produceren en exporteren. Daardoor kan Vlaanderen zijn marktpositie uitbreiden of op zijn minst behouden.

Volgens de high-techgoederenindeling exporteerde het Vlaamse Gewest in 2016 voor 25,2 miljard euro hoogtechnologische goederen, iets minder dan het jaar voorheen. In verhouding tot de totale goederenuitvoer komt dat op 8,3%, een daling ten opzichte van 2015. Bijna de helft van de Vlaamse hoogtechnologische uitvoer bestaat uit farmaceutische producten.

Marktaandelen

Marktaandelen worden veel gebruikt als men het concurrentievermogen van landen wil bestuderen.

Vooreerst 2 aandachtspunten: de nieuwe groeilanden kennen een relatief sterke economische ontwikkeling. Dat betekent dat zij meer en meer handel voeren, zowel onderling als met andere handelsblokken. Daardoor verliezen de Westerse landen automatisch marktaandeel. Verder worden de prestaties van het Vlaamse Gewest op de groeiemarkten vergeleken met de buurlanden Duitsland, Frankrijk en Nederland. Maar dat zijn grotere economieën dan de Vlaamse. Omwille van die reden

alleen al hebben onze buurlanden meer kans om een groter marktaandeel te hebben in een bepaalde afzetmarkt. Zo voert Duitsland steeds de rangorde van grootste marktaandeel aan.

Het Vlaamse totale wereldmarktaandeel komt anno 2016 op 2,11%. Dat brokkelt de laatste jaren vrij stelselmatig af tot in 2012. Nadien stabiliseert het wat. In 2015 werd nog 2,02% genoteerd. Ook onze buurlanden kennen op lange termijn een daling van hun wereldmarktaandeel. Duitsland slaagde erin een deel van zijn marktaandeel te herwinnen tussen 2012 en 2015. In Frankrijk was er een stabilisatie de laatste jaren. Het Nederlandse wereldmarktaandeel zat in de lift tot 2009, maar zakte opvallend in de crisisjaren tot 2012 waarna er zich ook daar een stabilisatie aftekende. Daar het beleid zich oriënteert op snelgroeiende markten of markten met veel potentieel komen hier de handelsblokken buiten de EU15 aan bod. Het beeld voor de periode 2009-2016 is niet hetzelfde voor elk handelsblok: Het Vlaamse Gewest verliest geleidelijk marktaandeel in de BRIC, de Aziatische Tijgers en Noord-Amerika. Het marktaandeel in de N11 en Japan is ongeveer schommelend. In de nieuwe EU-lidstaten en Sub-Sahara Afrika wordt de laatste jaren winst geboekt.

Het marktaandeel van het Vlaamse Gewest in de nieuwe **EU12**-lidstaten komt in 2016 op 2,38%. Alle buurlanden hebben een hogere waarde, vooral Duitsland (21,54%). De geografische nabijheid van de nieuwe EU-lidstaten verklaart dit. Tussen 2009 en 2016 verloor het Vlaamse Gewest heel lichtjes marktaandeel in de EU12. Frankrijk verloor sterker terrein. Duitsland en Nederland wisten echter marktaandeel te winnen. Enkel in 2016 steeg het Vlaamse marktaandeel in de EU12 met 2,9%. Dit is minder dan in Duitsland of Nederland. Opnieuw deed Frankrijk het minder goed.

Het Vlaamse Gewest heeft anno 2016 een marktaandeel van 0,94% in de **BRIC**. Dat is fors minder dan Duitsland (5,67%). Nederland scoort met 1% quasi even hoog als het Vlaamse Gewest. Tussen 2009 en 2016 verloren zowel het Vlaamse Gewest als de buurlanden marktaandeel in de BRIC. In 2016 nam het Vlaamse marktaandeel er met 10,7% toe in vergelijking met 2015. Dat is ongeveer even goed als Duitsland; Frankrijk kende een minder sterke toename het laatste jaar en Nederland een sterkere stijging.

In de **N11** kan het Vlaamse Gewest een marktaandeel van 0,77% realiseren in 2016. Hier verloor Vlaanderen sedert 2009 terrein (-7%). Duitsland bleef status quo, maar Frankrijk en Nederland verloren er sterker marktaandeel. Maar in het jaar 2016 alleen won het Vlaamse Gewest 5,8% terrein in de N11, sterker dan de buurlanden.

Het Vlaamse Gewest neemt in 2016 0,41% van de invoer van de **Aziatische Tijgers** voor zijn rekening. Tussen 2009 en 2016 kromp het Vlaamse marktaandeel er met goed 10%. Onze buurlanden kenden allemaal een toename, het sterkst in Nederland. In 2016 steeg het Vlaamse marktaandeel er met 3,6% ten opzichte van 2015, opnieuw minder goed dan in de buurlanden.

Het Vlaamse marktaandeel in **Noord-Amerika** bedraagt 0,80% in 2016. Duitsland wist als enige buurland zijn markt-

aandeel in de VS te vergroten tussen 2009 en 2016. Maar in 2016 alleen was het ook enkel Duitsland dat er achteruitging.

Het marktaandeel van het Vlaamse Gewest in **Japan** komt op 0,59% in 2016. Dat is vrijwel gelijk aan het Nederlandse marktaandeel. Tussen 2009 en 2016 won het Vlaamse Gewest er 12,1%, minder dan Duitsland, maar beter dan wat Nederland deed. Frankrijk verloor er terrein. Ten opzichte van 2015 breidde het Vlaamse Gewest zijn marktaandeel in Japan uit met 12,9%. Van onze buurlanden deed enkel Duitsland het beter.

Het Vlaamse Gewest heeft een marktaandeel van 2,51% in **Sub-Sahara Afrika** in 2016. De (grotere) buurlanden scoren hoger. Het Vlaamse Gewest kon zijn marktaandeel opvallend uitbreiden tussen 2009 en 2016. Dat staat in contrast tot de afname waarmee de 3 buurlanden te maken hebben. Enkel in 2016 kromp het Vlaamse marktaandeel echter lichtjes (-1,7%).

2.132 Marktaandelen

Marktaandelen van het Vlaamse Gewest, Duitsland, Frankrijk en Nederland in een aantal handelsblokken in 2009, in 2015 en in 2016, in %.

Vlaams Gewest					
	2009	2015	2016	2016, Index (2009=100)	2015-16 (%)
EU12	2,32	2,31	2,38	102,5	2,9
BRIC	1,00	0,85	0,94	93,9	10,7
N11	0,83	0,73	0,77	93,3	5,8
Aziatische Tijgers	0,45	0,39	0,41	89,8	3,6
Noord-Amerika	0,98	0,80	0,80	81,7	0,8
Japan	0,53	0,52	0,59	112,1	12,9
Sub-Sahara Afrika	1,96	2,55	2,51	128,0	-1,7
Wereld	2,45	2,02	2,11	85,9	4,5
Duitsland					
	2009	2015	2016	2016, Index (2009=100)	2015-16 (%)
EU12	22,28	23,75	24,57	110,3	3,5
BRIC	6,43	5,14	5,67	88,3	10,4
N11	4,63	4,46	4,61	99,5	3,4
Aziatische Tijgers	2,63	2,74	2,88	109,6	5,2
Noord-Amerika	4,28	5,02	4,84	113,2	-3,5
Japan	2,75	2,96	3,39	123,3	14,5
Sub-Sahara Afrika	5,12	4,47	4,52	88,3	1,2
Wereld	9,52	8,50	8,87	93,1	4,4
Frankrijk					
	2009	2015	2016	2016, Index (2009=100)	2015-16 (%)
EU12	4,31	3,84	3,88	89,9	0,9
BRIC	1,57	1,40	1,45	92,1	3,0
N11	1,93	1,71	1,72	89,6	0,6
Aziatische Tijgers	1,31	1,21	1,33	101,2	9,5
Noord-Amerika	1,59	1,46	1,50	94,1	2,5
Japan	1,21	1,08	1,15	94,9	5,8
Sub-Sahara Afrika	5,24	3,79	3,92	74,8	3,4
Wereld	4,00	3,14	3,22	80,4	2,4
Nederland					
	2009	2015	2016	2016, Index (2009=100)	2015-16 (%)
EU12	4,85	5,31	5,50	113,4	3,6
BRIC	1,07	0,88	1,00	93,7	14,0
N11	1,58	1,33	1,33	84,3	0,2
Aziatische Tijgers	0,81	0,99	1,16	142,8	16,6
Noord-Amerika	1,12	0,88	0,89	80,1	1,3
Japan	0,62	0,61	0,63	101,3	2,4
Sub-Sahara Afrika	3,72	3,26	2,95	79,2	-9,7
Wereld	4,07	3,53	3,64	89,7	3,3

Bron: Eurostat, UNCTAD, INR, bewerking SVR.

Buitenlandse directe investeringen

Buitenlandse directe investeringen gaan dikwijls gepaard met de inplanting of uitbouw van vestigingen en jobs in een land. Los daarvan wordt ook veelal kennis in een economie geïnjecteerd.

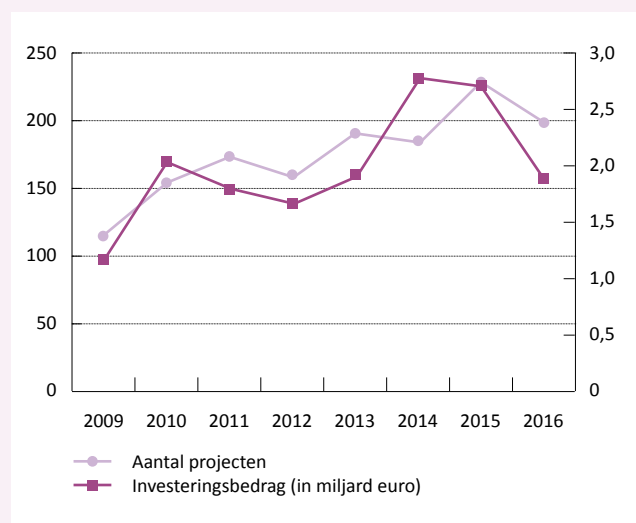
Het Vlaamse Gewest kon in 2016 198 projecten van buitenlandse investeerders verwelkomen. Dit is minder hoog dan in 2015, maar beter dan alle andere jaren gedurende het laatste decennium. Het investeringsbedrag situeert zich met 1,87 miljard euro minder hoog dan de afgelopen 3 jaren. Deze buitenlandse directe investeringen zouden circa 4.260 jobs moeten opleveren. Dat is dan weer goed in vergelijking met de afgelopen jaren. Gegeven de aanslagen in het voorjaar van 2016 en de gepaard gaande onzekerheid zijn dit al bij al nog goede cijfers.

Greenfield-investeringen zijn de belangrijkste categorie (43%). Fusies en overnames vormen 30% van de projecten en uitbreidingsinvesteringen zijn goed voor 26%. In vergelijking met de 2 voorgaande jaren winnen fusies en overnames aan belang in het totaal aantal investeringsprojecten. De meeste projecten vinden plaats in de verwerkende nijverheid (28%), verkoop en marketing (24%), logistiek en O&O (elk 20%).

De Verenigde Staten zijn qua aantal projecten de belangrijkste buitenlandse investeerder (17%), op de voet gevolgd door Nederland (16%). De top-5 wordt vervolledigd door Frankrijk (10%), Duitsland (9%) en Japan (9%). Het aandeel van de projecten uit Europa neemt met 8 procentpunt toe tot 61%.

2.133 Buitenlandse directe investeringen

Evolutie van het aantal en het bedrag (in miljard euro) van de buitenlandse directe investeringsprojecten, van 2009 tot 2016.

Bron: FIT.

DEFINITIES

Cleantech Een ruime groep van bedrijfstakken en toepassingen rond hernieuwbare energie en energie-efficiëntie, waterzuivering en -hergebruik, sensoren en controlesystemen in industriële toepassingen, materiaalconversie en recycling, afval- en afvalwaterzuivering en -behandeling en monitoring en controle van energie-opwekking.

Communautair concept Een meetconcept voor de buitenlandse handel waarbij alle intra- en extracommunautaire in- en uitvoerbewegingen in aanmerking genomen worden. Er wordt ook rekening gehouden met in- en uitvoertransacties van niet-ingezetenen die in België BTW-plichtig zijn en waarbij geen ingezetenen betrokken zijn. Dit laatste is niet zo in het nationale concept.

Creatieve beroepen ISCO 08 codes 21, 221, 225, 226, 23, 25, 262, 263, 264, 265, 342 en 343: wetenschappers, ontwerpers, architecten, onderwijzend personeel, ICT personeel, bibliothecarissen, journalisten, kunstenaars, sportbeoefenaars.

Directe buitenlandse investeringen Directe investering in de productiecapaciteit van een land met fysieke verwerking van infrastructuur of gronden tot gevolg. Indirecte buitenlandse investeringen slaan op investeringen in aandelen of obligaties.

ESR2010 Dit is het nieuwe raamwerk voor de opmaak van de nationale en regionale rekeningen. De belangrijkste wijziging met het oude ESR95 is de activatie van O&O uitgaven, waardoor het niveau van het bbp substantieel verhoogt.

Financiële diensten NACE rev.2 64-66: financiële instellingen, verzekeringswezen, hulpbedrijven van financiële instellingen.

Gazellen (of hoge-groeiondernemingen) Aandeel van de bedrijven met 10 werknemers in het startjaar dat gedurende drie opeenvolgende jaren een tewerkstellingsgroei van minstens 20% op jaarbasis heeft gekend.

Geboortegraad Aantal nieuw opgerichte BTW-plichtige natuurlijke en rechtspersonen in % van het aantal bestaande op 1 januari van het jaar (heropstart wordt niet meegerekend).

Gezondheidszorg NACE rev.2 86 (menselijke gezondheidszorg) en 87-88 (maatschappelijke dienstverlening).

HCI (geharmoniseerde competitiviteitsindicator) De HCI wordt berekend voor het Vlaamse Gewest ten opzichte van een ruime set van 56 handelspartners. Een daling

van deze indicator wijst op een verbeterende concurrentiekracht. Dat kan doordat de inflatie lager is in het Vlaamse Gewest in vergelijking met de meeste van de partnerlanden, of omdat wisselkoers van de euro gunstig evolueert ten opzichte van de niet-eurolanden of omdat er zich wijzigingen voordoen in het handelspatroon (meer handel met landen die qua inflatie en wisselkoers ongunstiger evolueren). Het omgekeerde is uiteraard waar voor een stijging van de HCI. De berekeningen voor de Vlaamse HCI nemen een aanvang in januari 2004. De Vlaamse HCI is in sterke mate afgestemd op de berekeningen van de HCI's voor de eurolanden door de Europese Centrale Bank (ECB). Een exacte vergelijkbaarheid is niet mogelijk daar de ECB het basismateriaal voor de berekeningen niet vrijgeeft, en enkel de methode in een aantal papers omschrijft.

Hoogtechnologische diensten NACE rev.2 59-63 en 72: Audio- en videoproductie, telecommunicatie, programmering, consultancy, diensten op het vlak van informatieverlening.

Innovatief bedrijf Een bedrijf dat a) nieuwe of verbeterde producten of diensten op de markt heeft gebracht, b) nieuwe of duidelijk verbeterde productieprocessen heeft geïntroduceerd, c) lopende of afgebroken innovatieactiviteiten heeft verricht.

Investeringsratio Investerings van de totale / private sector in % van het bbp.

Kennisintensieve marktdiensten NACE rev.2 50-51, 69-71, 73-74, 78 en 80: vervoer over water, luchtvaart, diverse consultancy, technische testen en dergelijke, arbeidsbemiddeling, beveiligingsdiensten.

Laagtechnologische industrie NACE rev.2 10-18, 31-32: voeding, tabak, textiel, confectie, leer, houtindustrie, papier, drukkerijen, meubelindustrie, overige industrie.

Life sciences NACE rev.2 20.590 (vervaardiging van andere chemische producten), 21.100 (vervaardiging van farmaceutische grondstoffen), 21.201 (vervaardiging van geneesmiddelen), 46.460 (groothandel in farmaceutische producten), 47.740 (detailhandel in medische en orthopedische artikelen), 72.110 (speur- en ontwikkelingswerk op biotechnologisch gebied), 72.190 (speur- en ontwikkelingswerk op natuurwetenschappelijk gebied).

Logistiek NACE rev.2 46 (groothandel en handelsbemiddeling), 49 (vervoer over land), 50 (vervoer over water), 51 (luchtvaart) en 52 (opslag en vervoersondersteunende activiteiten).

VOOR MEER INFORMATIE

Marktaandeel Aandeel van de export van een land of regio in de totale invoer van een landengroep.

Medium-laagtechnologische industrie NACE rev.2 19, 22-25 en 33: aardolieraffinage, rubber en kunststofnijverheid, keramische nijverheid, vervaardiging van metaalproducten, reparatie en installatie van machines.

Netto-groeiratio Verschil tussen geboortegraad en sterftegraad.

Onderneming BTW-plichtige entiteit hetzij als vennootschap, hetzij als zelfstandige.

Oprichtingsratio Aantal oprichtingen in % van het aantal actieve ondernemingen.

Overlevingsgraad Index van het aantal startende ondernemingen dat na 1, 2, ..., 5 jaar nog in leven is (aantal starters in basisjaar = 100).

Risicokapitaal Geld dat aan een onderneming verstrekt wordt (via aandelenparticipatie of een converteerbare obligatie) in ruil voor een bepaald belang in die onderneming. Meestal geven de risicokapitaalverstrekkers ook managementondersteuning.

Sterftegraad Aantal geschrapte BTW-plichtige natuurlijke en rechtspersonen in % van het aantal bestaande op 1 januari van het jaar.

Technologie-enquêtes Is op basis van de Community Innovation Survey (CIS) van de Europese Commissie. De CIS wordt op driejaarlijkse basis georganiseerd. De CIS wordt schriftelijk afgenomen bij productieverantwoordelijken.

Technologische industrie NACE rev.2 20, 21, 26, 27-30: chemie, farmacie, productie van computers, elektronische en optische producten, productie van elektrische uitrusting, van machines, wagens en andere transportmiddelen.

Turbulentie Som van geboortegraad en sterftegraad.

Uittredingsratio Aantal stopzettingen en faillissementen in % van het aantal actieve ondernemingen.

Uitvoerratio Verhouding van de export tot het bbp (in %).

Publicaties en websites

Federaal Planbureau: www.plan.be

Nationale Bank van België: <http://stat.nbb.be/>

UNCTAD: <http://unctad.org/en/Pages/Statistics.aspx>

BLIKVANGERS

- De Vlaamse officiële ontwikkelingshulp (ODA) kende het voorbije decennium een schommelend verloop. In 2011 werd voor het eerst de kaap van 50 miljoen euro overschreden. Anno 2016 komt de Vlaamse officiële ontwikkelingshulp op ongeveer 55,6 miljoen euro; dat is 3,1% meer dan in het jaar voordien (figuur 2.136).
- In 2015 geeft bijna 9 op de 10 Vlamingen en EU-inwoners aan dat ontwikkelingshulp belangrijk is (figuur 2.137). Minder dan de helft van de Vlaamse inwoners is van mening dat ze een individuele rol kunnen spelen bij de aanpak van de armoede in de ontwikkelingslanden; een kleine meerderheid is van het tegendeel overtuigd (figuur 2.138). Bijna 2 op de 3 geeft aan dat ze bereid zijn om meer te betalen voor producten om zo de mensen in deze landen te ondersteunen (figuur 2.139).

Na een korte beschrijving van de context voor de Vlaamse ontwikkelingssamenwerking wordt er gekeken naar de hulpafhankelijkheid van de Vlaamse partnerlanden en komt de plaats van Vlaanderen op de donorranking in deze landen aan bod. Vervolgens staat de officiële ontwikkelingshulp in de schijnwerper. Om af te ronden wordt er gepeild naar diverse aspecten van het draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking bij de bevolking.

Vlaamse partnerlanden internationale samenwerking

Tal van mondiale problemen en bedreigingen zoals honger of ziekte vinden hun oorzaak in structurele armoede en ongelijkheid. Deze kwesties kunnen niet effectief aangepakt worden zonder deze structurele armoede te bestrijden en de vicieuze cirkel van ontwikkelingsachterstand te doorbreken. De Vlaamse Regering wil een actieve bijdrage leveren om de internationale armoede verder te doen afnemen. Daarbij richt het beleid zich op het nieuwe wereldwijde kader voor duurzame ontwikkeling en armoedebestrijding dat na 2015 de Millenniumdoelstellingen voor ontwikkeling (MDG's) van de Verenigde Naties (VN) opvolgt met name de Agenda 2030 voor duurzame ontwikkeling. Deze agenda, die 17 duurzame ontwikkelingsdoelen (SDG's) omvat, ziet de sociale, economische en ecologische dimensies van duurzame ontwikkeling onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Internationale ontwikkelingshulp is maar één aspect in de strijd tegen armoede, naast economische ontwikkeling, handel, buitenlandse investeringen,... Om een zo groot mogelijke impact te hebben, wil Vlaanderen als kleine donor de ontwikkelingshulp zo efficiënt mogelijk inzetten. Daarom wordt de directe samenwerking op 3 landen in zuidelijk Afrika geconcentreerd: Malawi, Mozambique en Zuid-Afrika.

Hulpafhankelijkheid is de verhouding tussen de ontvangen officiële ontwikkelingshulp of ODA (Official Development Assistance) en het bruto nationaal inkomen (BNI) van de ontwikkelingslanden. Die indicator vertoont de laatste decennia over het algemeen een dalende trend als gevolg van meer binnenlands kapitaal, internationale handel, zuid-zuid-samenwerking, enzovoort. Deze afnemende hulpafhankelijkheid is ook waar te nemen in Mozambique, 1 van de 3 Vlaamse partnerlanden. Tussen 2013 en 2015 daalde de hulpafhankelijkheid verder. In Zuid-Afrika blijft de, weliswaar lage, hulpafhankelijkheid vrij stabiel hangen rond 0,3 à 0,5% van het BNI. Internationale hulp speelt er eerder een geringe rol in de totale welvaart van het land. In het derde partnerland van Vlaanderen, Malawi, is de hulpafhankelijkheid het hoogste en minder bestendig.

De bijdrage van de Vlaamse bilaterale ODA in deze partnerlanden kan vergeleken worden met die van andere bilaterale donoren. In Malawi stond Vlaanderen anno 2015 op de 7de plaats in de **donorranking**, goed voor 1,6% van de officiële ontwikkelingshulp via het kanaal van de bilaterale samenwerking met donoren aan dat land. Net zoals in voorgaande jaren voeren de VSA en het Verenigd Koninkrijk het klassement aan. Voor Mozambique gaat het om een 21ste stek op de ranglijst, goed voor nagenoeg 0,5% van de totale bilaterale ODA die dat land ontvangt. Daar voeren de VSA en Zweden de donorranglijst aan in 2015. In Zuid-Afrika staat Vlaanderen op de 11de plaats in de rangorde van bilaterale donoren, goed voor circa 0,5% van de totale bilaterale ODA aan dit partnerland. Net zoals het jaar voordien behoren de VSA en Duitsland er tot de grootste donoren in 2015.

Officiële ontwikkelingshulp

Vlaanderen wil een solidaire deelstaat zijn. Daarom engageerde de Vlaamse Regering zich onder andere via het Pact 2020 tot een sterke toename van de middelen voor ontwikkelings-samenwerking. Daartoe werden 2 doelstellingen geformuleerd

2.134 Hulpafhankelijkheid

Evolutie van de hulpafhankelijkheid van de partnerlanden van de Vlaamse ontwikkelingssamenwerking, van 2013 tot 2015, in miljoen US dollar en in %.

	2013	2014	2015
Malawi			
ODA (miljoen US dollar)	1.133	931	1.049
Hulpafhankelijkheid (ODA/BNI, in %)	21,1	15,8	16,5
Mozambique			
ODA (miljoen US dollar)	2.313	2.106	1.815
Hulpafhankelijkheid (ODA/BNI, in %)	14,5	12,6	12,5
Zuid-Afrika			
ODA (miljoen US dollar)	1.297	1.077	1.421
Hulpafhankelijkheid (ODA/BNI, in %)	0,4	0,3	0,5

Bron: OESO, Wereldbank.

waarin gesteld wordt dat Vlaanderen de totale **officiële ontwikkelingshulp** of **ODA** zal verdubbelen en samen met andere decentrale entiteiten 7% van de totale Belgische ODA zal leveren.

2.135 Vlaamse ODA partnerlanden

Evolutie Vlaamse ODA (in miljoen euro), plaats donorranking en aandeel van de Vlaamse ODA in de totale bilaterale ODA dat partnerland ontvangt (in %), van 2005 tot 2015.*

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Malawi											
Vlaamse ODA (in miljoen euro)	-	0,75	1,64	0,71	5,57	7,82	4,92	9,31	7,39	6,17	8,53
Plaats donorranking	-	18	13	16	9	8	9	8	9	8	7
% van de totale bilaterale ODA	-	0,21	0,57	0,23	1,70	1,98	1,51	1,85	1,50	1,46	1,60
Mozambique											
Vlaamse ODA (in miljoen euro)	4,79	2,82	5,57	7,00	5,33	4,97	7,93	2,95	8,71	4,55	5,42
Plaats donorranking	18	19	19	19	19	20	18	21	19	20	21
% van de totale bilaterale ODA	0,69	0,33	0,71	0,75	0,57	0,52	0,64	0,25	0,67	0,41	0,54
Zuid-Afrika											
Vlaamse ODA (in miljoen euro)	4,47	6,50	3,36	4,51	3,92	3,85	3,54	5,46	4,67	2,22	4,44
Plaats donorranking	15	14	15	15	12	15	16	12	14	15	11
% van de totale bilaterale ODA	0,98	1,10	0,78	0,74	0,65	0,64	0,51	0,81	0,53	0,30	0,46

* Deze ranking omvat landen, geen regio's.

Bron: Departement Buitenlandse Zaken, DGD, CRS OESO.

2.136 ODA

Evolutie van de ODA van de Vlaamse overheid, van de Vlaamse gemeenten en provincies en van België, van 2003 tot 2016, in 1.000 euro.

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Vlaanderen (Vlaamse overheid)	26.856,8	28.901,4	30.241,1	32.043,0	40.619,8	43.400,3	49.544,2	48.117,3	54.037,4	51.200,0	55.755,4	55.080,7	53.906,2	55.583,3
Vlaanderen (gemeenten en provincies)	8.167,4	8.157,3	9.421,1	7.523,1	7.655,8	8.136,8	8.966,0	10.430,0	10.349,8	9.492,6	9.085,2	10.225,3	8.816,1	
België	1.591.270	1.176.012	1.573.973	1.575.720	1.426.543	1.654.753	1.873.797	2.268.828	2.018.494	1.815.270	1.731.510	1.845.390	1.717.581	
% aandeel Vlaamse ODA in totale Belgische ODA	2,2	3,2	2,5	2,5	3,4	3,1	3,1	2,6	3,2	3,3	3,7	3,5	3,7	

Bron: Departement Buitenlandse Zaken, DGD.

De ODA van de Vlaamse overheid, de uitgaven die voldoen aan de internationale criteria voor ontwikkelingssamenwerking, kende het afgelopen decennium een schommelend verloop. In 2011 overschrijdt de Vlaamse ODA voor het eerst de kaap van 50 miljoen euro. Anno 2016 bedraagt de Vlaamse officiële ontwikkelingshulp nagenoeg 55,6 miljoen euro; dat is 3,1% meer dan in 2015.

In 2015 gaven de Vlaamse gemeenten en provincies circa 8,8 miljoen euro uit aan ontwikkelingssamenwerking. Samen met de ODA van de Vlaamse overheid komt de totale Vlaamse ODA daarmee op circa 62,7 miljoen euro of 3,7% van de officiële ontwikkelingssamenwerking van België. Dit percentage kende de voorbije jaren een schommelend verloop en ligt nog een eindje af van de beoogde 7%.

Draagvlak ontwikkelingssamenwerking

De Vlaamse Regering is er zich van bewust dat ontwikkelingssamenwerking maar succesvol kan zijn als er een ruim draagvlak bij de bevolking voor is en tracht dit dan ook te verstevigen. Belangrijke elementen hierbij zijn kennis, houding en gedrag.

In 2015 geeft 87% van de Vlaamse bevolking aan dat ontwikkelingshulp belangrijk is. Dat zijn er 9 procentpunten meer dan in het crisisjaar 2009. Circa 2 op de 5 Vlamingen denkt zelfs dat het heel belangrijk is om mensen in ontwikkelingslanden te helpen.

Ook de gemiddelde Europeaan erkent het belang van ontwikkelingshulp en vindt het thema even belangrijk in 2015 als in 2009. In vergelijking met 2009 hecht in 14 op de 27 lidstaten een kleiner deel van de bevolking belang aan ontwikkelingshulp. In de overige 13 landen komt de steun op eenzelfde of

hoger peil uit. In al de lidstaten denken minstens 2 op de 3 respondenten dat hulp bieden aan personen in ontwikkelingslanden belangrijk is. In 12 EU-landen, met op kop Zweden en Luxemburg, loopt dit zelfs op tot ruim 9 op de 10.

Er lijkt verdeeldheid te zijn omtrent de rol die een individu kan spelen bij de strijd tegen armoede. Ongeveer 51% van de Vlamingen denkt dat ze geen individuele rol kunnen spelen bij de aanpak van armoede in ontwikkelingslanden; circa 47% is hier wel van overtuigd.

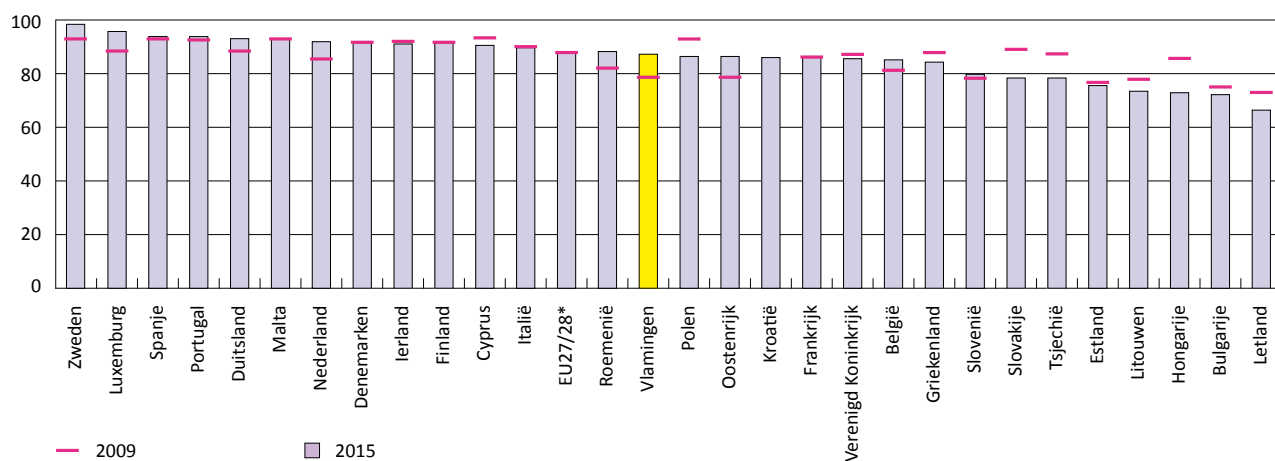
Een ruime helft van de EU28-inwoners meent dat ze op individueel vlak een rol kunnen spelen in de armoedebestrijding in ontwikkelingslanden. Toch vindt bijna 45% dat dit niet het geval is. Tussen de lidstaten zijn er behoorlijk wat verschillen. In 15 landen, waaronder België, is minstens de helft van de bevolking akkoord dat ze een individuele bijdrage kunnen leveren om de armoede in de ontwikkelingslanden tegen te gaan. In Zweden zijn haast 9 op de 10 het hiermee eens. Ook in Ierland, Luxemburg en Spanje zijn praktisch 2 op de 3 overtuigd dat ze een steentje kunnen bijdragen in de strijd tegen de armoede in ontwikkelingslanden. In 13 EU-landen gaat een meerderheid van de ondervraagden niet akkoord met de stelling dat men een rol kan spelen in de armoedeaanpak. In Estland, Letland en Bulgarije denken zelfs 3 op de 4 mensen dat er voor hen als individu geen rol is weggelegd om de armoede in ontwikkelingslanden aan te pakken.

Bijna 2 op de 3 Vlaamse inwoners geeft te kennen dat ze bereid zijn om meer te betalen voor levensmiddelen of andere producten om zo mensen in ontwikkelingslanden te ondersteunen. Het merendeel is bereid tot 5% meer te betalen; slechts een kleine groep zegt zelfs meer dan 10% extra te willen betalen. Ongeveer 35% van de Vlamingen is niet bereid om meer te betalen.

In de Europese Unie als geheel is er meer terughoudendheid; daar is gemiddeld 45% die aangeven dat ze bereid zijn om

2.137 Belang ontwikkelingshulp

*Evolutie in de mening over de belangrijkheid van hulp aan mensen in ontwikkelingslanden, in 2009 en 2015, Europese vergelijking, % dat het belangrijk** vindt.*

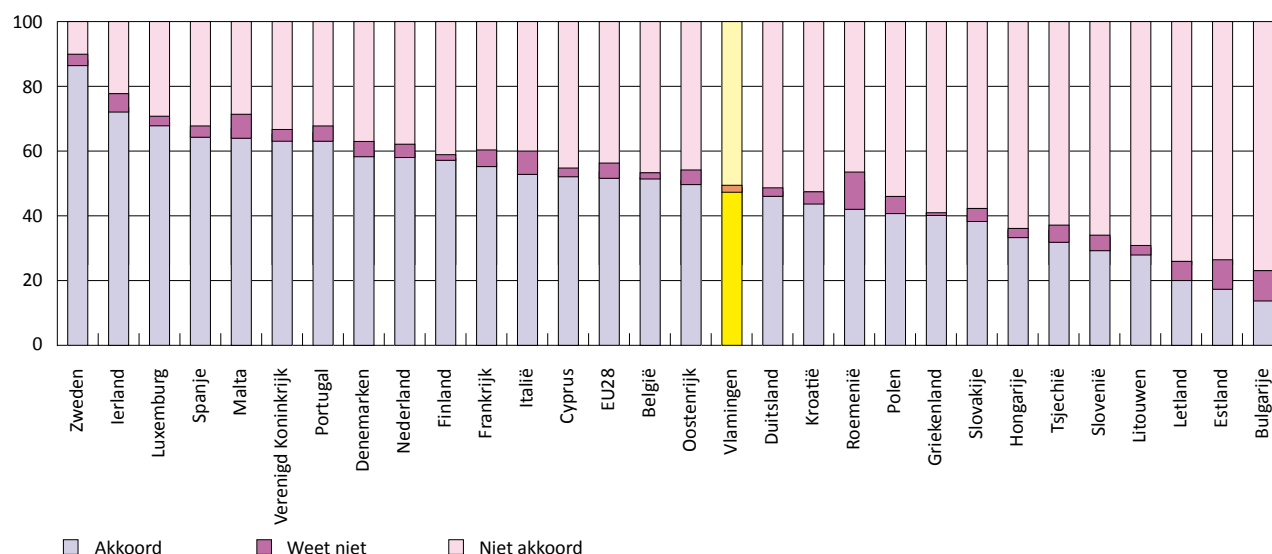
* EU28 in 2015, voordien EU27.

** De antwoordcategorieën 'heel belangrijk' en 'tamelijk belangrijk' werden samengenomen.

Bron: Eurobarometer 71.2 (lente 2009) - 84.4 (herfst 2015), bewerking SVR.

2.138 Rol individu

Mate van akkoord gaan met de stelling 'Als individu kan men een rol spelen bij het bestrijden van de armoede in de ontwikkelingslanden', in 2015, Europese vergelijking, %*.

* De antwoordcategorieën 'helemaal akkoord' en 'eerder akkoord' werden samengenomen evenals de categorieën 'helemaal niet akkoord' en 'eerder niet akkoord'.
Bron: Eurobarometer 84.4 (herfst 2015), bewerking SVR.

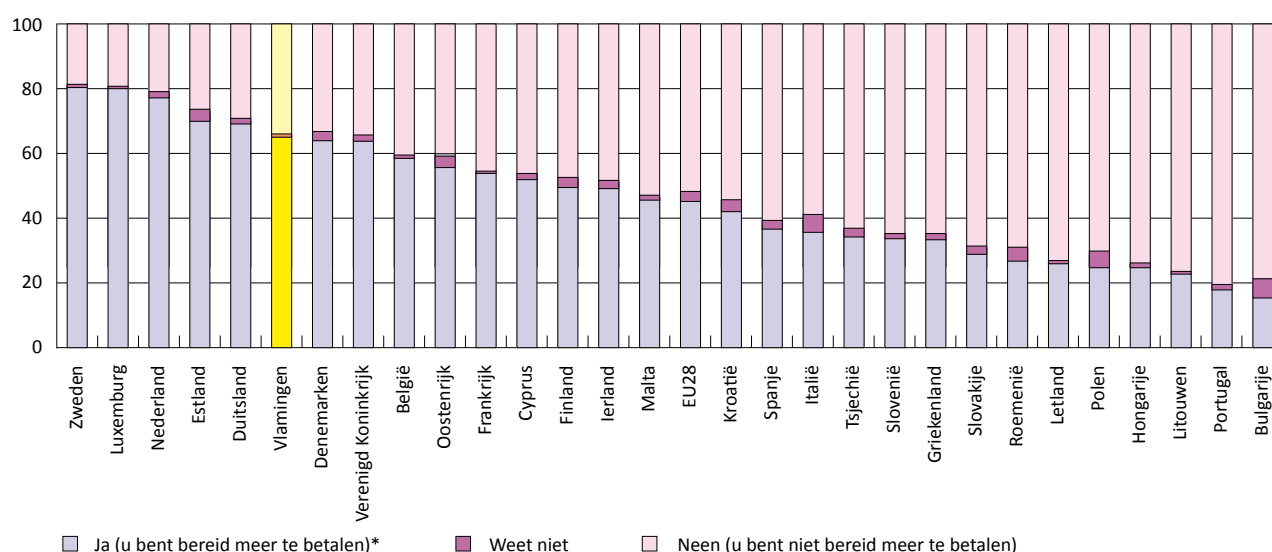
meer te betalen tegen 52% die niet meer willen betalen. Tussen de landen onderling vallen er verschillen te noteren. In 11 van de 28 EU-lidstaten zegt minstens de helft van de inwoners dat ze bereid zijn meer te betalen voor levensmiddelen of andere producten uit ontwikkelingslanden. In Zweden en Luxemburg zijn er dit 8 op de 10 en in Nederland ongeveer 3

op de 4. In 15 EU-landen is de helft en meer van de bevolking niet bereid om meer te betalen.

Bijna de helft van de Vlamingen geeft aan persoonlijk betrokken te zijn bij het helpen van mensen in ontwikkelingslanden. Het grootste deel doet dit door geld te schenken aan

2.139 Persoonlijk engagement

Bereidheid om meer te betalen voor levensmiddelen of andere producten uit ontwikkelingslanden om mensen die in die landen wonen te ondersteunen (bijvoorbeeld voor eerlijke handel producten), in 2015, Europese vergelijking, %*.

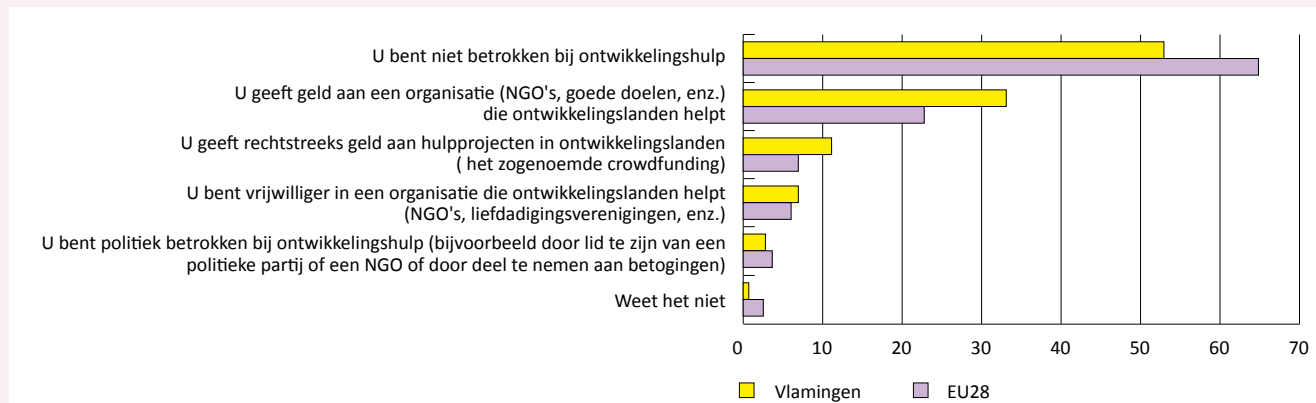

* De antwoordcategorie 'ja' omvat 3 antwoordcategorieën: 'ja, u bent bereid tot 5% meer te betalen', 'ja, u bent bereid tussen 6% en 10% meer te betalen' en 'ja, u bent bereid meer dan 10% meer te betalen'.

Bron: Eurobarometer 84.4 (herfst 2015), bewerking SVR.

2.140 Persoonlijke betrokkenheid

Persoonlijke betrokkenheid bij de hulp aan ontwikkelingslanden aan de hand van stellingen* die van toepassing zijn op de respondent, in 2015, Europese vergelijking, in %.

* Meerdere antwoorden mogelijk.

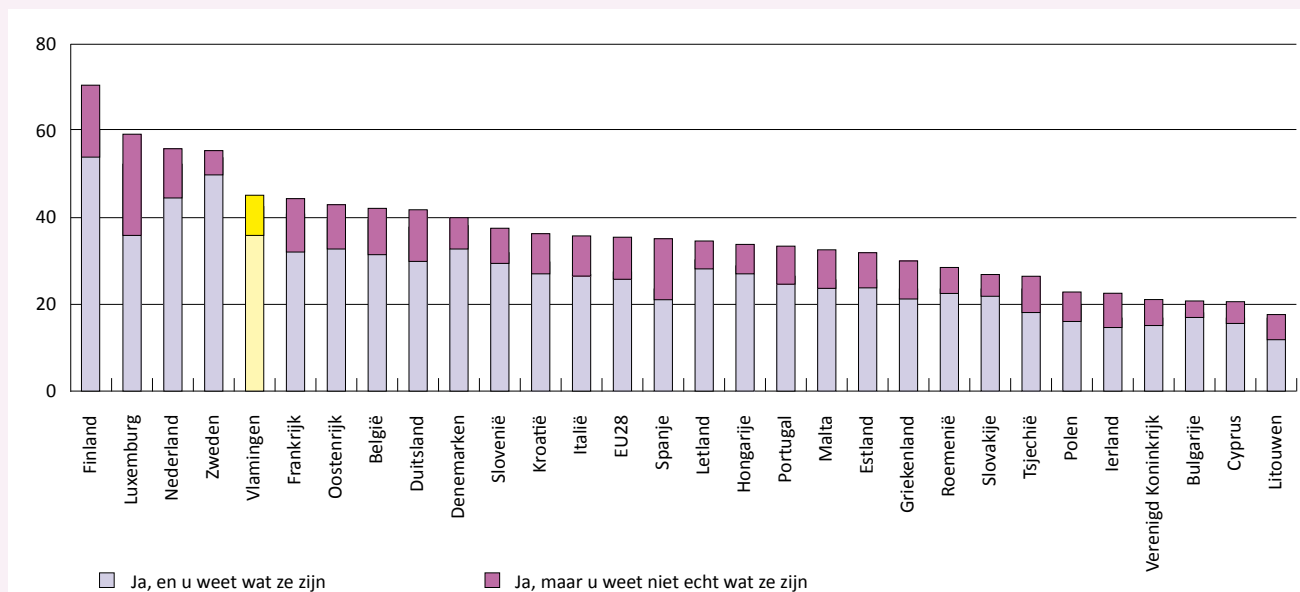
Bron: Eurobarometer 84.4 (herfst 2015), bewerking SVR.

een organisatie die ontwikkelingslanden helpt (33%) of door rechtstreeks geld aan hulpprojecten in ontwikkelingslanden te geven (11%). Een kleinere groep is politiek betrokken (2,5%) of aan de slag als vrijwilliger in een organisatie die ontwikkelingslanden helpt (6,8%). Ruimschoots de helft van de Vlaamse bevolking zegt niet betrokken te zijn bij ontwikkelingshulp. De gemiddelde Europeaan is minder persoonlijk betrokken bij het verlenen van hulp aan personen in ontwikkelingslanden. Ongeveer 1 op de 3 is persoonlijk betrokken en het merendeel hiervan doet dit door geld te doneren.

De Vlamingen, en ook de rest van de EU28-bevolking, lijken niet altijd goed op de hoogte te zijn van de doelstellingen die de overheden naar voor schuiven om de problemen in de ontwikkelingslanden mee aan te pakken. Zo werd in de herfst van 2015 gevraagd of men ooit iets gehoord of gelezen heeft over de internationaal afgesproken duurzame ontwikkelingsdoelstellingen. Circa 45% van de Vlaamse inwoners heeft al gehoord of gelezen over de doelstellingen inzake duurzame ontwikkeling van de VN. Enkel 1 op de 10 Vlamingen heeft niet alleen kennis genomen van de SDG's, maar weet ook wat ze zijn. De overige Vlaamse inwoners die te kennen geven op de

2.141 Kennis SDG's

Kennis over SDG's in 2015 op basis van de vraag of men reeds iets gehoord of gelezen heeft over de doelstellingen inzake duurzame ontwikkeling die door de internationale gemeenschap zijn afgesproken, Europese vergelijking, % positieve antwoorden.

Bron: Eurobarometer 84.4 (herfst 2015), bewerking SVR.

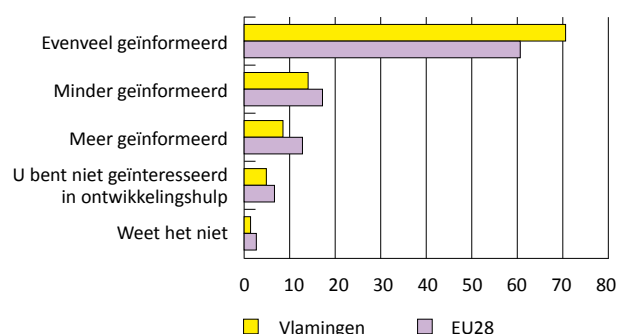
hoogte te zijn van de SDG's (36%), weten evenwel niet echt wat ze inhouden.

In de EU28 ligt het bewustzijn in verband met de duurzame ontwikkelingsdoelstellingen gemiddeld genomen lager (35%) dan in Vlaanderen. Tussen de lidstaten onderling zijn er grote verschillen. In Finland geven 7 op de 10 aan gehoord of gelezen te hebben over de SDG's, in Litouwen zijn er dat bijna 2 op de 10.

Bij de Vlamingen (71%) overheerst het gevoel dat ze in 2015 evenveel geïnformeerd zijn over ontwikkelingshulp als in 2014. Ongeveer 1 op de 6 geeft aan dat ze minder geïnformeerd zijn en bijna 1 op de 10 voelt zich net meer op de hoogte. In de EU28 voelen 6 op de 10 zich evenveel geïnformeerd over ontwikkelingshulp in 2015 als in 2014; circa 2 op de 10 onder vinden dat ze minder weten.

2.142 Informatie ontwikkelingshulp

Mate waarin men zich geïnformeerd voelt over ontwikkelingshulp in 2015 in vergelijking met 2014, Europese vergelijking, in %.

Bron: Eurobarometer 84.4 (herfst 2015), bewerking SVR.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Bourgeois, G. (2014). *Beleidsnota Buitenlands Beleid, Internationaal Ondernemen en Ontwikkelingssamenwerking 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement.
- Bourgeois, G. (2015). *Beleidsbrief Buitenlands Beleid, Internationaal Ondernemen en Ontwikkelingssamenwerking 2015-2016*. Brussel: Vlaams Parlement.
- Bourgeois, G. (2016). *Beleidsbrief Buitenlands Beleid, Internationaal Ondernemen en Ontwikkelingssamenwerking 2016-2017*. Brussel: Vlaams Parlement.
- TNS Opinion & Social (2016). *The European Year for Development – Citizens' views on development, cooperation and aid*. Special Eurobarometer 441.

Departement Buitenlandse Zaken: <http://www.fdfa.be/>

Vlaamse ontwikkelingssamenwerking: <http://www.fdfa.be/nl/duurzame-ontwikkeling/ontwikkelingssamenwerking>

Eurobarometer: <http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/publicopinion/index.cfm>

Sustainable Development Goals:

<https://sustainabledevelopment.un.org/sdgs>

BLIKVANGERS

- In 2015 besteedt Vlaanderen 2,69% van het bruto binnenlands product aan onderzoek en ontwikkeling (figuur 2.144).
- Het totaal aan O&O-personeel neemt onafgebroken toe. In 2015 zijn ruim 46.500 voltijdse equivalenten actief in Vlaanderen (figuur 2.150).
- Ten opzichte van de Europese referentielanden, behoort Vlaanderen tot de top op het vlak van publicatie-output. In 2015 worden in Vlaanderen 27,4 publicaties per 10.000 inwoners geteld (figuur 2.154).
- Vlaanderen staat op Europees niveau in de subtop voor de octrooiaanvragen. In 2013 bedraagt het aantal aangevraagde octrooien in het Vlaamse Gewest 222 per miljoen inwoners (figuur 2.156).

In een ontwikkelde economie is het des te belangrijker om maatschappelijke uitdagingen aan te pakken door innovatieve oplossingen. Deze zorgen voor nieuwe jobs, stellen onze bedrijven in staat om internationaal door te groeien en moeten Vlaanderen zo bij de top van de Europese regio's brengen. Onderzoekers, bedrijven en de overheid werken hiertoe heel nauw samen.

In het Pact 2020 wordt dit vertaald in 4 doelstellingen.

- Vanuit een oogpunt van economische en maatschappelijke valorisatie besteedt Vlaanderen 3% van zijn bruto binnenlands product (bbp) aan onderzoek en ontwikkeling (O&O).
- Dat uit zich in een verdubbeling (vanaf 2007) van de omzet uit nieuwe of verbeterde producten en diensten, een hogere vertegenwoordiging van de speerpunt domeinen, zoals ICT en gezondheidszorg, logistiek en een slim elektriciteitsnetwerk en een hoger aandeel werkenden in kennisintensieve sectoren tot op een gelijk niveau als de Europese topregio's.
- Ook het aantal patentaanvragen stijgt jaar op jaar. Innovatie wordt meer en beter verspreid over alle sectoren, bedrijfstypes en maatschappelijke geledingen heen, mede met het oog op het bevorderen van duurzame ontwikkeling.
- De overheidssteun voor eco-innovatie staat tegen 2020 op het niveau van de top 5 van de Europese regio's.

In dit hoofdstuk gaat de aandacht naar maatregelen en inspanningen die wetenschap, technologie en innovatie stimuleren (input) en het menselijk potentieel. Ook de daaruit voortvloeiende resultaten worden in kaart gebracht (output). Deze elementen zijn immers cruciaal voor het in stand houden en verder versterken van onze kenniseconomie en welvaart.

Het eerste luik van dit hoofdstuk belicht de inputzijde, waar de O&O-intensiteit of de financiële inspanningen van zowel de private als de publieke sector aan bod komen. Daarna worden de overheidsinspanningen voor O&O gedetailleerd onder de loep genomen. Het menselijk potentieel voor het uitvoeren van de O&O-activiteiten is eveneens opgenomen in dit luik.

Het tweede luik concentreert zich op de effectieve output van het onderzoek dat uitgevoerd werd. Verder is ook een deel over slimme specialisatie in Vlaanderen opgenomen.

Input

De economische ontwikkeling is een dynamisch proces waarbij landen en regio's doorheen de tijd genoodzaakt worden om steeds op een andere manier competitief te blijven en economische groei te creëren. Dit proces verloopt in 3 fasen.

In de eerste ontwikkelingsfase kunnen landen en regio's hun economische groei vooral realiseren door een hogere inzet van goedkope productiefactoren (arbeid en kapitaal). In deze **factorgedreven economieën** worden vooral gestandaardiseerde goederen en diensten geproduceerd.

In de tweede ontwikkelingsfase is economische groei hoofdzakelijk het resultaat van efficiëntieverhoging in de (massa-) productie van goederen en diensten. **Efficiëntiegedreven economieën** kenmerken zich door een hoge mate van industrialisatie. In dit stadium is het belangrijk dat de beroepsbevolking voldoende opgeleid is zodat zij de beste en meest efficiënte technologieën kunnen toepassen in het productieproces.

In de derde fase van economische ontwikkeling is economische groei hoofdzakelijk het resultaat van innovatie. Regio's die zich in deze fase bevinden, worden **innovatiegedreven economieën** genoemd. Ze kunnen niet langer concurreren op basis van lage prijzen door de hoge kosten van de aanwezige productiefactoren. Efficiëntieverhoging behoort evenmin tot de mogelijkheden omdat men steeds dichterbij de grens van de technologische mogelijkheden zit. Landen en regio's die zich zoals Vlaanderen in deze ontwikkelingsfase bevinden, zijn verplicht 'anders' te gaan concurreren. Hierbij ligt de nadruk op innovatie en de creatie van kennis en innovatieve producten. Eén van de belangrijkste voorwaarden voor innovatie, is een voldoende hoog niveau van uitgaven voor O&O.

Innovatie op zich is niet voldoende om tot economische groei te komen. Pas als innovatieve ideeën effectief omgezet worden in producten creëren ze een belangrijke toegevoegde waarde voor de economie. Daarom is het belangrijk dat de O&O-inspanningen gepaard gaan met voldoende ondernemer-

schap en creativiteit. In hoofdstuk 2.3 Ondernemen en internationale handel wordt het ondernemerschap in Vlaanderen in kaart gebracht.

O&O-intensiteit

Het totaal van de O&O-uitgaven van een land of regio worden in de internationale nomenclatuur aangeduid als de 'Gross Expenditure on Research & Development' (bruto binnenlandse uitgaven voor O&O) of kortweg GERD. De GERD is de som van de O&O-uitgaven van de 4 grote sectoren waar dat onderzoek wordt uitgevoerd (los van de herkomst van de middelen):

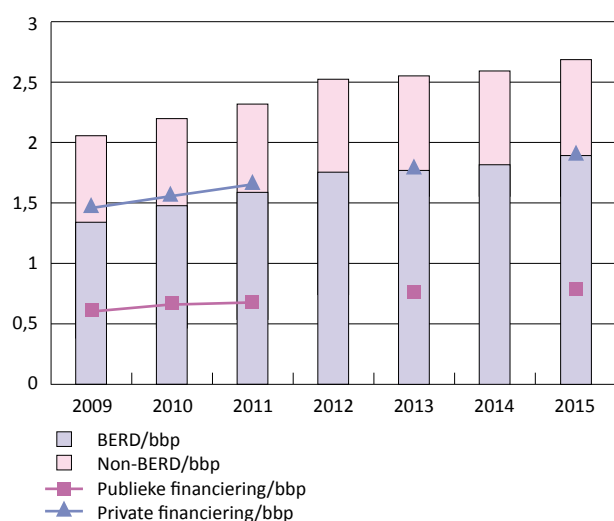
1. O&O-uitgaven in de ondernemingen, inclusief de met haar verbonden collectieve onderzoekscentra (BERD);
2. de O&O-uitgaven in de publieke onderzoekscentra (GOVERD);
3. de O&O-uitgaven in het hoger onderwijs (universiteiten, hogescholen en de hiermee verbonden onderzoeksinstellingen) (HERD);
4. de O&O-uitgaven in de semi-publieke, private non-profit organisaties (PNP).

Een van de meest gebruikte indicatoren om de O&O-activiteit weer te geven, is de **O&O-intensiteit**: het percentage van het bruto binnenlandse product (bbp) dat besteed wordt aan O&O. Het bbp wordt sinds de VRIND editie 2015 berekend volgens het ESR 2010 rekenstelsel.

De 3%-norm is een Europees streefcijfer, ook gekend als de Barcelonadoelstelling. Dit cijfer werd vastgelegd in 2002, en stelde dat de O&O-uitgaven tegen 2010 3% van het bbp moesten bedragen (O&O-intensiteit). Deze doelstelling bleek al snel te ambitieus voor de meeste lidstaten. Maar dit cijfer blijft als

2.143 O&O intensiteit in Vlaanderen

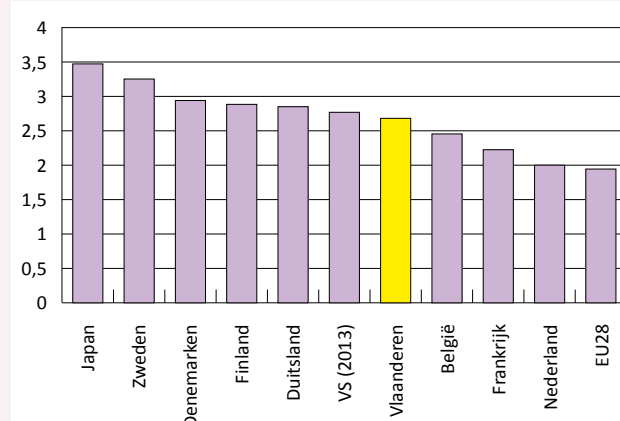
Evolutie van het de O&O-uitgaven (BERD en non-BERD) ten opzichte van het bbp in Vlaanderen en de herkomst van de financiering ervan (privaat of publiek), van 2009 tot 2015, in %.

Bron: EWI, ECOOM, 3% nota 2017.

2.144 Internationale vergelijking

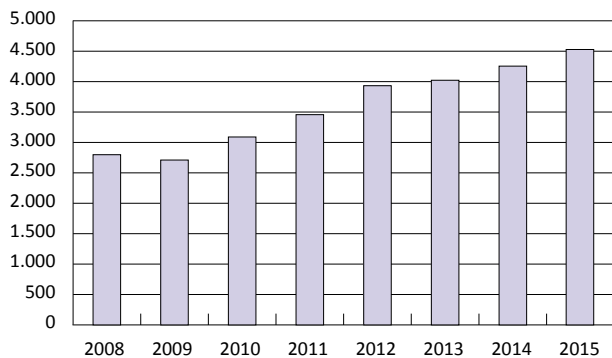
Internationale vergelijking van de totale O&O-intensiteit, in 2015, in % bbp.

Noot: EU28: schatting door EU-secretariaat; Duitsland: voorlopig en nationale schatting; Denemarken, Zweden, Frankrijk, Nederland en België: voorlopig cijfer; VS: voorlopig en meeste kapitaaluitgaven niet meegerekend; Japan: samengesteld volgens het systeem van de Nationale Rekeningen. Bron: EWI, ECOOM: 3% nota 2017 en OECD database - Main Science and Technology Indicators.

2.145 O&O-uitgaven – BERD

Evolutie van de Vlaamse O&O-uitgaven door de bedrijven (BERD), van 2008 tot 2015, in miljoen euro (lopende prijzen).

Bron: EWI, ECOOM 3% nota 2017.

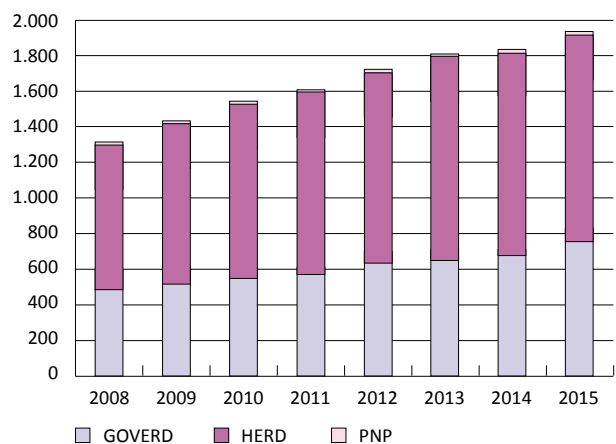
headline indicator internationaal van groot belang en werd daarom bekrachtigd in de nieuwe toekomstagenda Europa 2020 van de Europese Commissie. Voldoende hoge O&O is één van de kernvereisten opdat de EU haar plaats tussen de innovatieve economieën kan behouden, dan wel versterken. Ook nationaal en regionaal blijft dit streefcijfer enorm belangrijk. Vlaanderen engageert zich in het Pact 2020 en het Vlaams hervormingsprogramma in het kader van Europa 2020 voluit om de 3%-norm te halen. De private sector zou daarbij moeten instaan voor 2/3 van de inspanningen, de publieke sector voor 1/3.

In het Vlaamse Gewest bedraagt de O&O-intensiteit gebaseerd op de O&O enquêtes (uitgevoerd bij de bedrijven en de non-profit) voor 2015 2,69%. Vanaf 2009 (2,06%) zit de O&O-intensiteit sterk in de lift. De stijging valt vooral op te tekenen bij de private sector maar ook bij de publieke sector is er een toename. De publieke sector (=nonBERD) draagt voor 0,80 procentpunt bij aan de O&O-intensiteit in Vlaanderen, de private sector (=BERD) voor 1,89 procentpunt. Wanneer de O&O-intensiteit van het Vlaamse Gewest voor 2015 wordt opgesplitst naar de herkomst van middelen en niet naar de plaats van uitvoering van het onderzoek zoals hierboven, dan resulteert dit in 1,90% (of ongeveer 71% van de totale O&O-intensiteit) private financiering en 0,79% (of ongeveer 29% van de totale O&O-intensiteit) publieke financiering. Een internationale vergelijking voor 2015 van het percentage van private financiering in de totale GERD, toont dat Vlaanderen hier hoog scoort met 71%. Duitsland (66%) en Zweden (61%) vervulden hier de top 3, terwijl het EU28-gemiddelde 55% bedraagt.

Er is een onderscheid tussen de gewest- en de gemeenschapsbenadering. De gewestbenadering heeft louter betrekking op alle inspanningen geleverd op het grondgebied van het Vlaamse Gewest en geldt als internationale vergelijkingsbasis. Bij de gemeenschapsbenadering worden ook de O&O-uitgaven meegenomen van de Vlaamse instellingen uit het hoger onderwijs (universiteiten en hogescholen) gelegen in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. Een berekening volgens de gemeenschapsbenadering voor 2015 resulteert in een O&O-intensiteit van 2,74%.

2.146 O&O-uitgaven – non-BERD

Evolutie van de non-BERD en de opsplitsing naar de verschillende subsectoren, van 2008 tot 2015, in miljoen euro (lopende prijzen).

Bron: EWI, ECOOM 3% nota 2017.

Europees vergeleken scoort Vlaanderen een pak hoger dan het EU28-gemiddelde, Nederland en Frankrijk. Toch volgt het Vlaamse Gewest nog steeds op afstand van Zweden die deze 3%-norm wel haalt. Denemarken, Finland en Duitsland halen een O&O intensiteit die dit streefcijfer sterk benadert. De Europese Unie als geheel (1,95%) blijft nog altijd duidelijk achter bij de voornaamste concurrenten, zoals de VS (2,79%) en Japan (3,49%).

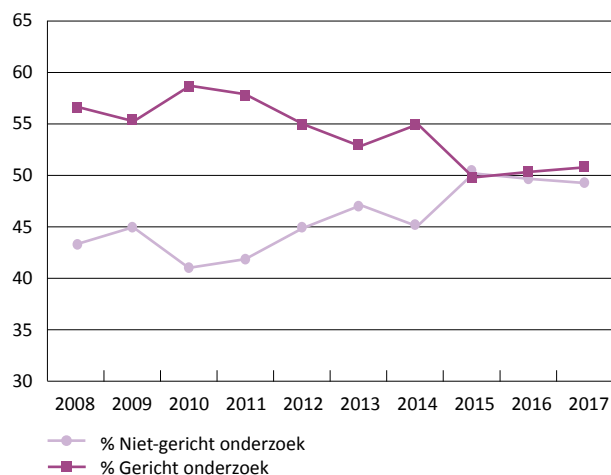
O&O private sector

In 2015 werd in de **bedrijven** 4.538 miljoen euro gespendeerd aan O&O-activiteiten (in lopende of werkelijke prijzen), wat correspondeert met een O&O-intensiteit van 1,89%. Dat is een stijging ten opzichte van 2013 (1,77%) en 2014 (1,82%). De absolute O&O-uitgaven voor de bedrijven liggen in 2015 ook duidelijk hoger dan in 2013 en 2014. Het gros van de O&O-inspanningen in Vlaanderen is geconcentreerd bij grote bedrijven, in het bijzonder bij multinationale ondernemingen die hier actief zijn. Dat wil niet zeggen dat kleinere binnenlandse ondernemingen in hun productieproces geen gebruik kunnen maken van technologie elders ontwikkeld.

De O&O-uitgaven in het **hoger onderwijs** (HERD) kennen diverse financieringsbronnen. Het deel van de HERD gefinancierd met private middelen (binnenlandse bedrijven) bedroeg in 2015 17%. Dat is internationaal gezien een hoog cijfer. Vlaanderen scoort bijgevolg goed op het vlak van interactie tussen ondernemingen en hoger onderwijs. Enkel Duitsland komt in de buurt (14,1%). Het percentage ligt ook ruim boven dat van de Scandinavische landen en is dubbel zo hoog als het cijfer voor de EU28. De bedrijven zijn dus een belangrijke opdrachtgever en financieringsbron van het onderzoek aan de Vlaamse universiteiten. Wanneer ook nog de onderzoeksmiddelen gefinancierd door de buitenlandse bedrijven meegenomen worden bij deze vergelijking stijgt het percentage verder tot 17,3%.

2.147 Aandeel niet-gericht versus gericht onderzoek

Evolutie van het aandeel niet-gericht versus gericht onderzoek, van 2008 tot 2017*, in %.

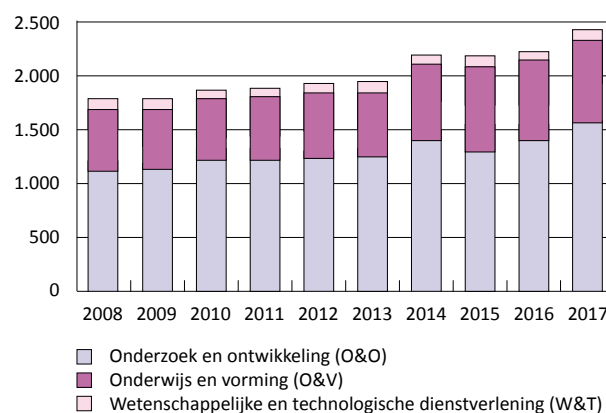

* Initiële kredieten 2017.

Bron: Speurgids Ondernemen en Innoveren 2017.

2.148 Wetenschapsbudget

Evolutie van de verdeling van het Vlaamse wetenschaps- en innovatiebudget voor O&O, O&V en W&T, afgeleid uit het Horizontaal Begrotingsprogramma Wetenschapsbeleid (HB-PWB), van 2008 tot 2017*, in miljoen euro.

* Initiële kredieten 2017.

Bron: Speurgids Ondernemen & Innoveren 2017.

O&O publieke sector

De O&O-uitgaven in de **publieke sector** (non-BERD = GOVERD + HERD + PNP) bedroegen in 2015 1.934 miljoen euro volgens de gewestbenadering. Ruim 38% van de uitgaven gebeurt door de publieke onderzoekscentra (GOVERD) en 60% zijn uitgaven in het hoger onderwijs (HERD). In absolute cijfers blijven de O&O-uitgaven uit de publieke sector licht toenemen. De O&O-intensiteit in de publieke sector is met 0,80% in 2015 ongeveer vergelijkbaar met het niveau van 2013 en 2014. Het aandeel van de O&O-uitgaven in de publieke sector binnen de totale O&O-uitgaven bedraagt ongeveer 30% en dit wijkt amper af van het aandeel uit 2013 en 2014.

O&O-overheidskredieten

Bij de begrotingsopmaak in 2017 werd er een budget van 2,435 miljard euro voorzien voor wetenschaps- en innovatiebeleid. Hiervan werd 1,565 miljard euro voorzien voor O&O, 775 miljoen euro voor onderwijs en vorming (O&V) en 95 miljoen euro voor wetenschappelijke en technologische dienstverlening (W&T). Het budget voorzien voor wetenschap en innovatie in het algemeen en meer specifiek vooral het O&O-budget, stijgt naar een historisch hoogtepunt.

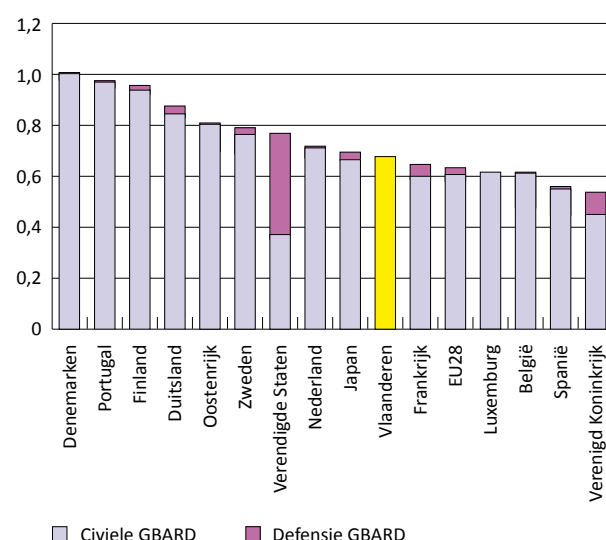
Van de 1,565 miljard euro voorzien voor O&O is 772 miljoen voor het **niet-gericht** onderzoek en 793 miljoen voor het **gericht** onderzoek, met andere woorden een verhouding niet-gericht ten opzichte van gericht van 49/51. Niet-gericht onderzoek wordt gedreven door wetenschappelijke ambitie en nieuwsgierigheid, terwijl gericht onderzoek een economisch of maatschappelijk doel nastreeft.

Het **O&O-budget** van de Vlaamse overheid in strikte zin (Vlaamse uitgavenbegroting) bedraagt voor 2016 0,62% van

het bbp in Vlaanderen. Met toevoeging van het Vlaams aandeel van de federale O&O-kredieten loopt dit op tot 1.844 miljoen euro (of 0,73% van het bbp) en na optellen van de middelen van het EU-Kaderprogramma tot 2.004 miljoen euro (of 0,79% van het bbp). Internationaal vergeleken scoort Vlaanderen gemiddeld op het vlak van O&O-overheidskredieten. In 2015 scoort Vlaanderen met 0,66% boven het Europese gemiddelde (0,64%).

2.149 Overheidsbudget internationaal

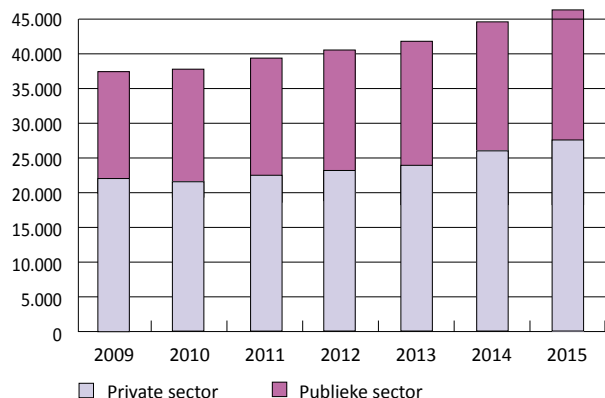
Internationale vergelijking van de O&O-overheidsbudgetten (GBARD), in 2015, uitgedrukt in % van het bbp.

Bron: Speurgids Ondernemen & Innoveren 2017.

2.150 O&O-personeel

Evolutie van het O&O-personeel in de private en de publieke sector, van 2009 tot 2015, in voltijdse equivalenten.

Bron: ECOOM: 3% nota 2017.

Menselijk potentieel

Wil Vlaanderen zijn ambitie als topkennisregio waarmaken, dan zijn blijvende investeringen in voldoende, kwalitatief en mobiel O&O-personeel noodzakelijk. Het is van belang dat Vlaanderen concurrentieel blijft op de internationale arbeidsmarkt voor onderzoekers. In dit deel komen ook de studenten en hun studiekeuze, het aantal doctoraten en de mobiliteit van onderzoekers aan bod.

O&O-personeel

In 2015 bedraagt het totaal **O&O-personeel** in het Vlaamse Gewest 46.517 voltijdse equivalenten (VTE). De absolute personeelsinspanningen stegen de voorbije vijf jaar zowel in de ondernemingen als in de publieke sector. Het merendeel van het O&O-personeel (59,3%) is werkzaam in de private sector. Het aandeel van de publieke sector (40,7%) vertoont een lichte daling ten opzichte van 2014.

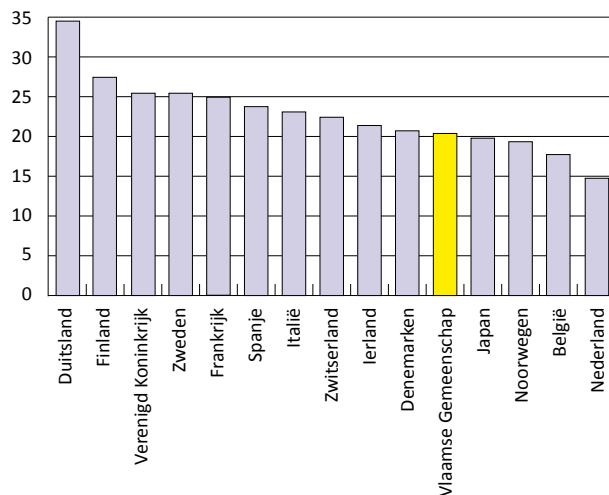
Studenten en studiekeuze

In het academiejaar 2015-2016 schreven 47.457 studenten (of 64,1% van de Vlaamse 18-jarigen) zich voor het eerst in aan een Vlaamse hogeschool of universiteit. Meer dan de helft van deze generatiestudenten startte een professionele bacheloropleiding aan een hogeschool (zie ook hoger onderwijs in hoofdstuk 2.1).

Ongeveer 33% of 6.547 generatiestudenten aan de universiteit kiest voor een **wetenschappelijk-technische opleiding** (dit omvat de studiegebieden wetenschappen, toegepaste wetenschappen, toegepaste biologische wetenschappen, farmacie, biomedische wetenschappen, biotechniek, industriële wetenschappen en technologie en productontwikkeling). Ten opzichte van het vorig academiejaar valt er een lichte stijging te noteren, die het grootst is bij de farmaceutische wetenschappen en de toegepaste biologische wetenschappen.

2.151 Diploma's in wiskunde, wetenschappen en technologie

Internationale vergelijking van diploma's in wiskunde, wetenschappen en technologie in het hoger onderwijs ten opzichte van alle diploma's in het hoger onderwijs, academiejaar 2013-2014, in %.

Bron: Eurostat, departement O&V (cijfer Vlaamse Gemeenschap).

Bij de academisch en professioneel gerichte bachelors aan de hogescholen kiest 16,9% van de nieuwe studenten voor een opleiding in één van de volgende technologische studiegebieden: biotechniek, industriële wetenschappen en technologie of nautische wetenschappen.

Diploma's

In 2014 bedraagt het aantal diploma's in **wiskunde, wetenschappen en technologie** in het Vlaamse hoger onderwijs 20,6% van het totaal aantal diploma's. Hiermee scoort Vlaanderen eerder laag in een internationale vergelijking, maar het aandeel is wel licht gestegen. Duitsland, Finland, het Verenigd Koninkrijk en Zweden halen hier meer dan 25%. Enkel Japan, Noorwegen en Nederland scoren hier nog lager.

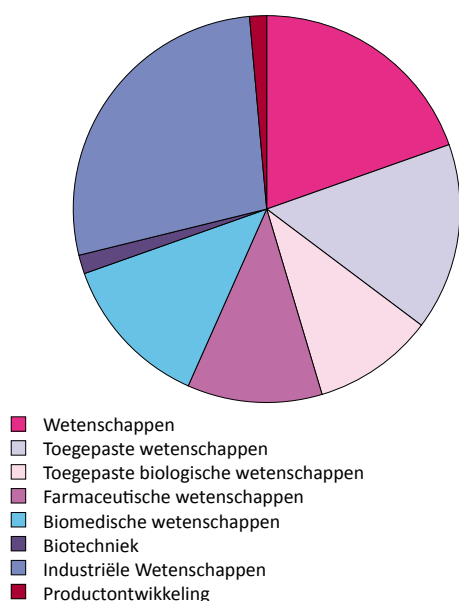
Doctoraten

De instroom in onderzoeksfuncties van het hoger onderwijs verschilt van discipline tot discipline. De wetenschappen en technologierichtingen voorzien nog altijd de grootste doorstroming naar onderzoekscarrières. Het aantal afgeleverde **doctoraten** ten opzichte van het potentieel aan onderzoekers (het aantal afgestudeerden in een 2de cyclus binnen eenzelfde studiegebied) bedraagt voor de wetenschappen en de toegepaste biologische wetenschappen meer dan 35%. Voor wijsbegeerte en moraalwetenschappen, toegepaste wetenschappen, godgeleerdheid, godsdienstwetenschappen en kerkelijk recht ligt dit met 25% ook nog relatief hoog.

Het totaal aantal uitgereikte doctoraten neemt al geruime tijd toe. Tijdens het academiejaar 2015-2016 werden aan de

2.152 Belangstelling exacte en toegepaste wetenschappen

Spreiding van het aantal generatiestudenten aan Vlaamse universiteiten ingeschreven bij de exacte en toegepaste wetenschappen, verdeling per discipline, in het academiejaar 2015-2016, in absolute cijfers.

Bron: Departement Onderwijs en vorming – Databank Hoger Onderwijs.

Vlaamse universiteiten 1.956 doctoraten uitgereikt en dit ligt in de lijn met het aantal voor het academiejaar 2014-2015. Ten opzichte van vijf jaar geleden ligt het aantal afgestudeerden met een doctoraat ongeveer 37 % hoger. Het aantal doctoraatsdiploma's uitgereikt aan vrouwen nam de voorbije vijf jaar toe van 623 (academiejaar 2010-2011) naar 922 (academiejaar 2015-2016), een stijging van ongeveer 50%. Dit houdt in dat het aandeel vrouwelijke gedoctoreerden groter werd de voorbije vijf jaar en nu 47% bedraagt.

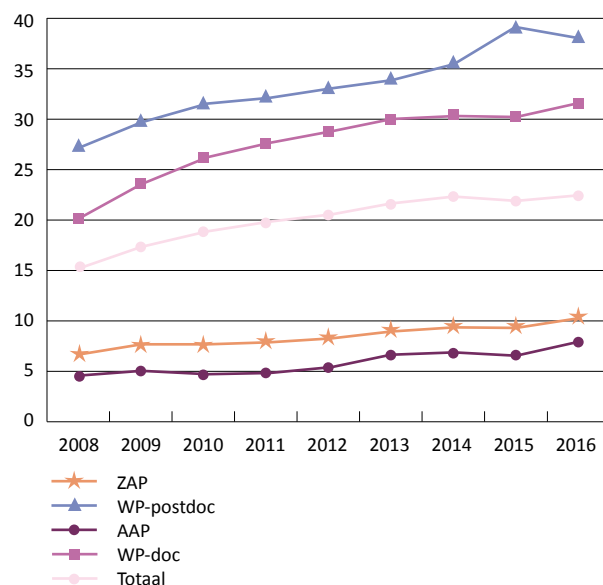
Een internationale vergelijking van het aantal nieuw gedoctoreerden toont dat Vlaanderen tussen 2014 en 2015 in de internationale ranking gestegen is en nu een 9 plaats inneemt op 29 landen (Noorwegen, Zwitserland en EU28 zonder Griekenland).

Internationale mobiliteit van onderzoekers

Het aantal **buitenlandse onderzoekers** aan de Vlaamse universiteiten zit al een aantal jaren in de lift, vooral bij de extern gefinancierde personeelscategorieën. Voor het Zelfstandig Academisch Personeel (ZAP) en het Assisterend Academisch Personeel (AAP) is een vergelijkbare, maar veel minder uitgesproken stijging van buitenlandse personeelsleden merkbaar. Het totale aandeel niet-Belgen is toegenomen van 8% in 2003 naar ruim 23% in 2016. Omwille van de vergelijking met de voorgaande jaren werd het personeel uit het integratiekader, dat is overkomen uit de hogescholen, niet meegerekend. Het aandeel buitenlanders in deze personeelscategorieën (OP1, OP2 en OP3) bedraagt slechts 3%.

2.153 Mobiliteit van onderzoekers naar statuut

Evolutie van het aandeel buitenlandse onderzoekers aan Vlaamse universiteiten naar statuut, van 2008 tot 2016, in %.

Bron: VLIR Personeelsstatistieken, ECOOM.

De grootste groep buitenlanders komt uit andere EU-landen zoals Nederland, Italië en Duitsland. Maar ook China, Spanje en India zijn sterk vertegenwoordigd. Wanneer we het verschil tussen EU- en niet-EU-nationaliteiten per personeelsgroep nader beschouwen valt op dat het aandeel niet-EU-onderzoekers nauwelijks boven de 1,5% uit komt voor het ZAP en AAP. Bij de extern gefinancierde onderzoekers nemen de niet-EU-onderzoekers een aandeel in van bijna 15%.

Intersectorale mobiliteit van onderzoekers

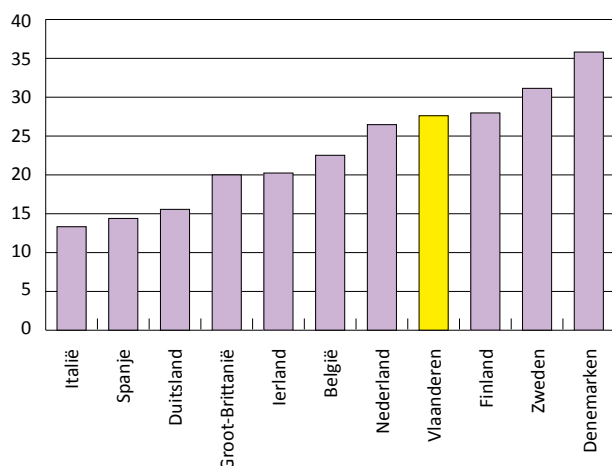
In Vlaanderen worden onderzoekers niet enkel opgeleid voor een academische carrière. Integendeel, de niet-academische arbeidsmarkt is sinds een aantal jaren de grootste werkgever van doctoraathouders in Vlaanderen. Volgens recente ECOOM-cijfers zijn 74,4% van de cohorte gedoctoreerd in de academiejaren 2006-2007 tot 2008-2009 3 jaar na het doctoraat niet meer actief in een bezoldigde post-doc- of ZAP-functie aan een Vlaamse universiteit. Dat aandeel is maar in kleine mate toegenomen over de tijd heen. Een deel daarvan zal (academisch) actief zijn buiten Vlaanderen. Het grootste deel zal een carrière uitbouwen op de niet-academische arbeidsmarkt in Vlaanderen.

Output

Dit deel bespreekt de output of de resultaten van de maatregelen en inspanningen die wetenschap, technologie en innovatie stimuleren. Daarbij wordt zowel ingegaan op de wetenschappelijke publicaties als op het aantal octrooien. Ook de slimme specialisatie en de spin-offs komen aan bod.

2.154 Publicatieoutput

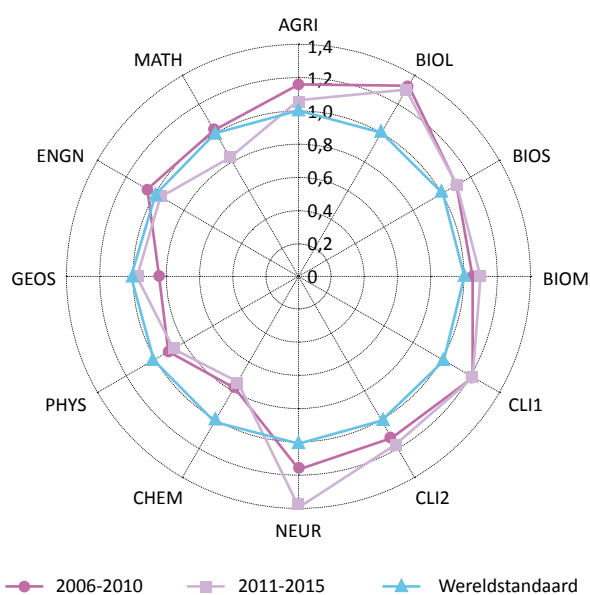
Aantal publicaties per 10.000 inwoners in Vlaanderen en Europese referentielanden, in 2015.

Bron: ECOOM. Vlaams Indicatorenboek WTI 2017.

2.155 Publicatieprofiel (specialisatie)

Het publicatieprofiel van het Vlaamse onderzoek op basis van de activiteitsindex AI, perioden 2006-2010 en 2011-2015.

Noot:

AGRI= Agronomie en Omgevingswetenschappen

BIOL= Biologie (op het organisme en het supraorganismevlak)

BIOS= Biowetenschappen (algemene, cellulaire en subcellulaire biologie, genetica)

BIOM= Biomedisch onderzoek

CL11= Klinisch en experimentele geneeskunde (algemene en interne geneeskunde)

CL12= Experimentele geneeskunde II (niet-interne vlakken) NEUR= Neuro- en Gedragwetenschappen

CHEM= Chemie PHYS= Fysica

GEOS= Aard- en Ruimtetwetenschappen ENG= Technische wetenschappen

MATH= Wiskunde

Bron: ECOOM (SCIE), Vlaams Indicatorenboek WTI 2015.

Wetenschappelijke publicaties

De Vlaamse **wetenschappelijke publicatieactiviteit** (tijdschriften- en proceedings- literatuur) is de voorbije jaren sterk gestegen. In 2015 bedraagt deze output 27,4 publicaties per 10.000 inwoners terwijl dit cijfer in 2006 nog 16,8 was. In Europa bevindt het Vlaamse Gewest met dit cijfer in 2015 op de 4de plaats, voor Nederland, vlak na Finland en halen Denemarken en Zweden nog hogere cijfers. Het aandeel van Belgische publicaties waar Vlaanderen aan heeft bijgedragen, vertoont kleine fluctuaties over de voorbije jaren maar blijft eigenlijk stabiel rond 73%.

Citaties weerspiegelen de erkenning van gepubliceerde onderzoeksresultaten door de wetenschappelijke gemeenschap. Het aantal citaties van een publicatie vormt geen rechtstreekse kwaliteitsmaat, maar een groot aantal ontvangen citaties per publicatie drukt wel een bepaalde impact uit. In vergelijking met een tiental Europese referentielanden en China positieert Vlaanderen zich op het vlak van de relatieve citatiekaart tot de wetenschappelijke top samen met Zweden, Denemarken, Nederland en het Verenigd Koninkrijk.

Daarnaast zijn Vlaamse wetenschappelijke publicaties almaar meer het resultaat van een sterke internationale samenwerking. In 2014 had 68,6% van de opgenomen publicaties een buitenlandse coauteur. Vlaanderen neemt op het vlak van co-publicaties samen met België de leidende positie in ten opzichte van een reeks referentielanden, met Zweden en Denemarken die de top vervolledigen.

De specialisatie van het Vlaamse onderzoek tijdens de perioden 2006-2010 en 2011-2015 wordt in de activiteitsindex weergegeven. Deze activiteitsindex is een evenwichtsindicator die de relatieve activiteit in een vakgebied met betrekking tot de wereldstandaard weergeeft. Als de activiteit van een land in enkele gebieden boven de wereldstandaard ligt, moet de activiteit in andere gebieden noodzakelijkerwijs beneden de standaard liggen. Het diagram beschrijft het profiel van Vlaanderen eenduidig als type 1. Dit is het Westerse onderzoeksmodel met bio- en medische wetenschappen als overheersende gebieden. Tussen 2011 en 2015 valt de sterke groei van het onderzoek in de aard- en ruimtetwetenschappen (GEOS) en de neuro- en gedragwetenschappen (NEUR) op en een daling bij de wiskunde (MATH) en Agronomie en Omgevingswetenschappen (AGRI). Toch blijft het globaal beeld eerder onveranderd.

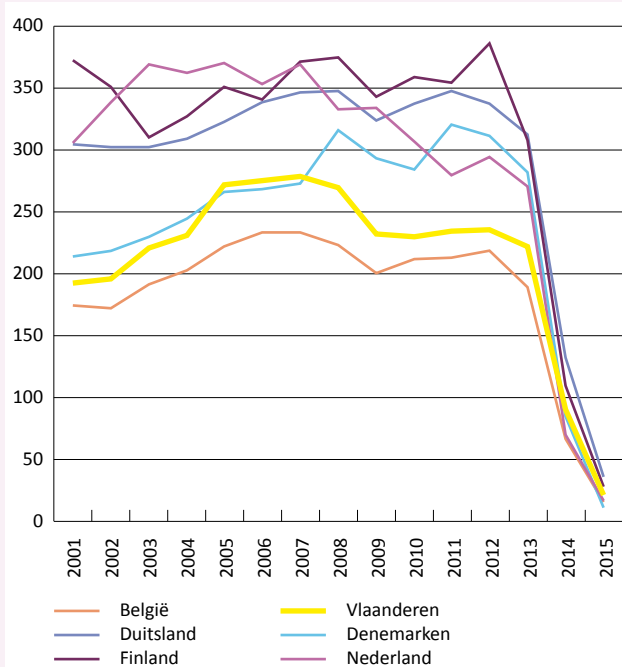
Octrooien

Octrooien hebben als doelstelling de uitvinder(s) te beschermen en hen een tijdelijk monopolie toe te kennen voor het gebruik. Dit laat de aanvragers toe voldoende te kunnen putten uit de innovatieve inspanningen. Daarnaast geven octrooigegevens een inzicht in de technologische vooruitgang. Ze vormen immers een indicator die gebruikt wordt om een beeld te krijgen van de innovatiegraad binnen een organisatie, een regio of een innovatiesysteem.

Het Vlaamse cijfer voor 2013 komt op 222 octrooiaanvragen per miljoen inwoners naar origine van uitvinder of aanvrager.

2.156 Octrooiaanvragen

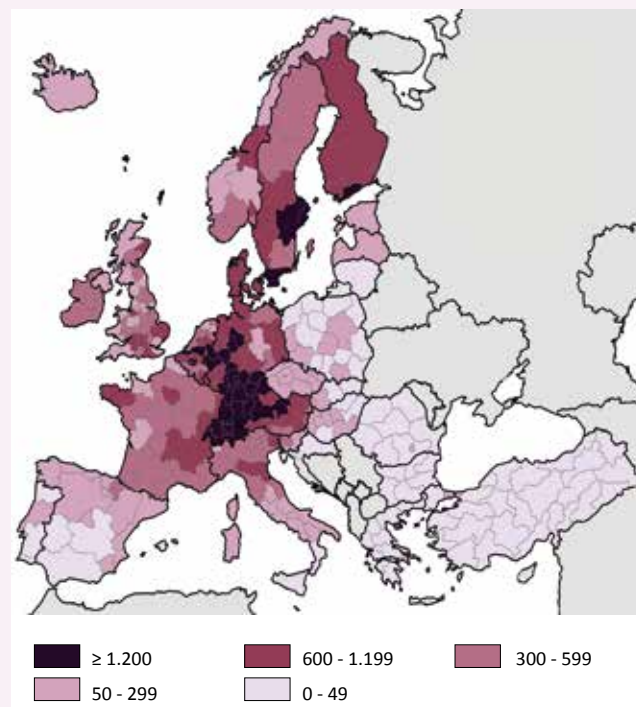
Internationale vergelijking EPO-octrooiaanvragen naar herkomst van uitvinder of aanvrager, van 2001 tot 2015, in aantal per miljoen inwoners.

Bron: ECOOM

2.157 Europese octrooikaart

Aantal EPO-patenten (uitvinder) in de Europese NUTS2 regio's, van 2011 tot 2015 per miljoen inwoners

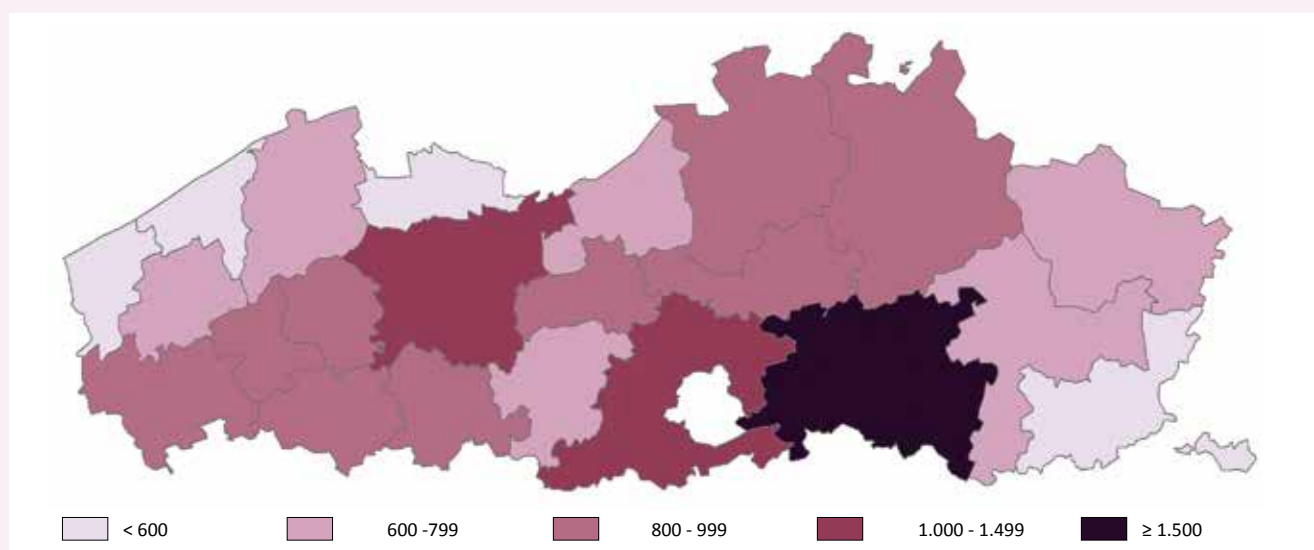
Bron: Eurostat, ECOOM.

De internationale vergelijking van het aantal octrooiaanvragen geeft aan dat Vlaanderen zich in de subtop bevindt. Voor octrooiaanvragen in Vlaanderen is een stijgende trend zichtbaar tot medio jaren 2000. Na 2007 treedt er een daling op in het aantal aanvragen, waarna het aantal weer stabiel blijft over de periode 2009-2013. Dit is ook het geval voor België

en Nederland. In de andere referentielanden (Duitsland, Denemarken, Finland) wordt minder fluctuatie geobserveerd. De terugval voor de laatste jaren (2014 en 2015) heeft te maken met de vertraging waarmee octrooiaanvragen bij EPO worden gepubliceerd (18 maanden na aanvraag).

2.158 Regionale octrooikaart

Aantal EPO-patenten (uitvinder) in de arrondissementen, van 2011 tot 2015, per miljoen inwoners.

Bron: Eurostat, ECOOM.

Een nader zicht op de aanvragers leert dat vooral (multinationale) bedrijven actief zijn in het aanvragen van octrooien. Daarnaast profileren kenniscentra (bijvoorbeeld Imec en VIB) en universiteiten zich meer en meer als octrooiaanvragers.

De regionale octrooikaart voor Vlaanderen splitst de octrooien (per miljoen inwoners) op naar arrondissement. Op basis van informatie van de uitvinder wordt de top 5 samengesteld uit Leuven, Gent, Halle-Vilvoorde, Kortrijk en Tielt. De topregio's op basis van informatie over de aanvrager zijn Leuven, Brugge en Kortrijk. Daarna volgen Gent en Tielt.

De Europese octrooikaart deelt de octrooiactiviteit op naar 276 Europese regio's op NUTS2 niveau (octrooien per miljoen inwoners). De top 5 op basis van de informatie over de aanvrager bestaat uit Nordwestschweiz (CH), Oberbayern (DE), Inner London – West (UK), Helsinki-Uusimaa (FI) en Stuttgart (DE). Vlaams-Brabant staat in deze rangschikking op plaats 42, West-Vlaanderen op 49, Oost-Vlaanderen op 76, Antwerpen op 79 en Limburg op 96. Op basis van informatie over de uitvinder is de top 5 als volgt samengesteld: Nordwestschweiz (CH), Vorarlberg (AT), Karlsruhe (DE), Mittelfranken (DE) en Stuttgart (DE). De Vlaamse provincies nemen de volgende plaatsen in: Vlaams-Brabant op 22, Oost-Vlaanderen op 58, Antwerpen op 62, West-Vlaanderen op 86 en Limburg op 87.

Slimme specialisatie

'Slimme specialisatie' is een Europees beleidsconcept dat staat voor een sterkere prioritering van overheidsmiddelen voor innovatie en transformatie in regio's en voor het stimuleren van nieuwe groeipolen in tijden van structurele groei- en

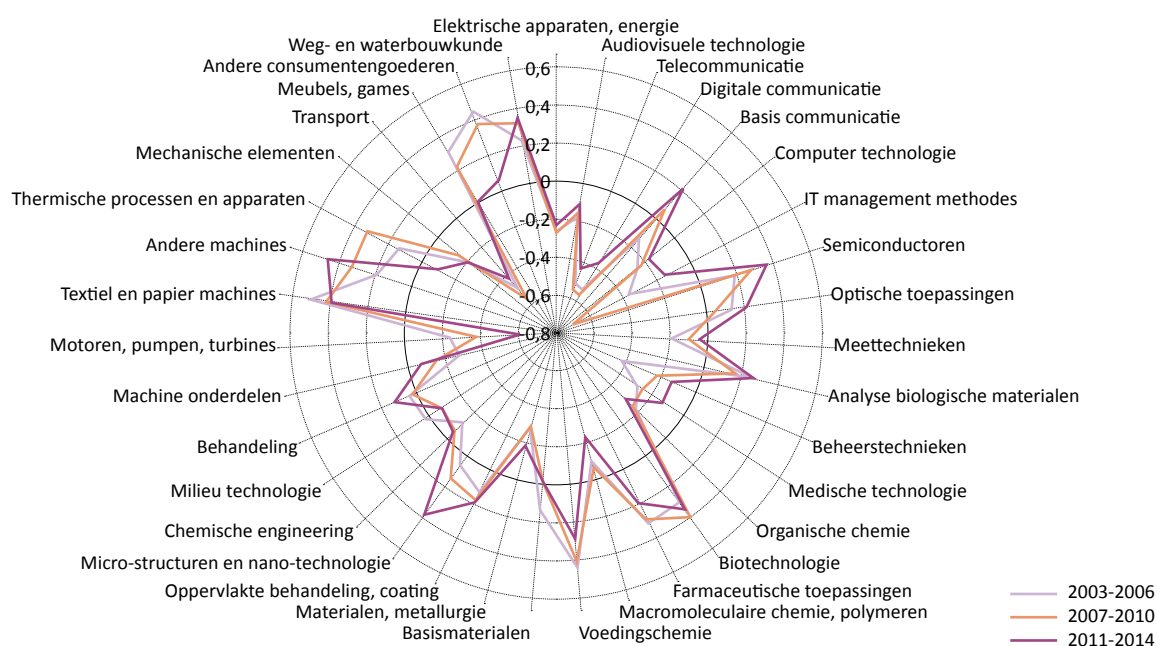
traging. In Vlaanderen is het nieuwe innovatiebeleid gericht op 'innovatieknooppunten' die moeten focussen op toekomstgerichte clusters met een internationaal onderscheidend profiel, die nieuwe internationale niches kunnen innemen met hoge maatschappelijke en toegevoegde waarde.

Slimme specialisatiestrategieën zijn er dus op gefocust om regionale innovatiesystemen te optimaliseren, door op innovatie gerichte sterktes te exploiteren en door zwaktes gericht aan te pakken. Dit wordt beschouwd als een essentieel beleidsinstrument voor het behoud van welvaart en werkgelegenheid binnen regio's en voor een competitief en economisch slagkrachtig Europa; het maakt als dusdanig een belangrijk deel uit van de Europa 2020-strategie. Het vraagt bovendien een uitgesproken internationaal perspectief, waarbij het hechte samenwerking stimuleert tussen aangrenzende regio's en tussen regio's met vergelijkbare specialisatieprofielen. Het cluster-concept, waarbij bedrijven en kennisinstellingen nauw samenwerken, is uitermate bruikbaar tijdens de design- en implementatiefase van slimme specialisatie strategieën. Het in kaart brengen en benchmarken van clusters is aldus een waardevol instrument om patronen van slimme specialisatie te identificeren en mogelijks bij te sturen. Hiervoor worden de unieke kenmerken en kwaliteiten van elk land en elke regio op een rij gezet, de concurrentievoordelen van elke regio worden onderstreept en de nodige middelen en betrokken instanties worden samengebracht.

In wat volgt wordt een beknopt overzicht geboden van relevante specialisatiepatronen voor Vlaanderen. De basisindicatoren hebben betrekking op technologische specialisatie en economische specialisatie.

2.159 Technologische specialisatie

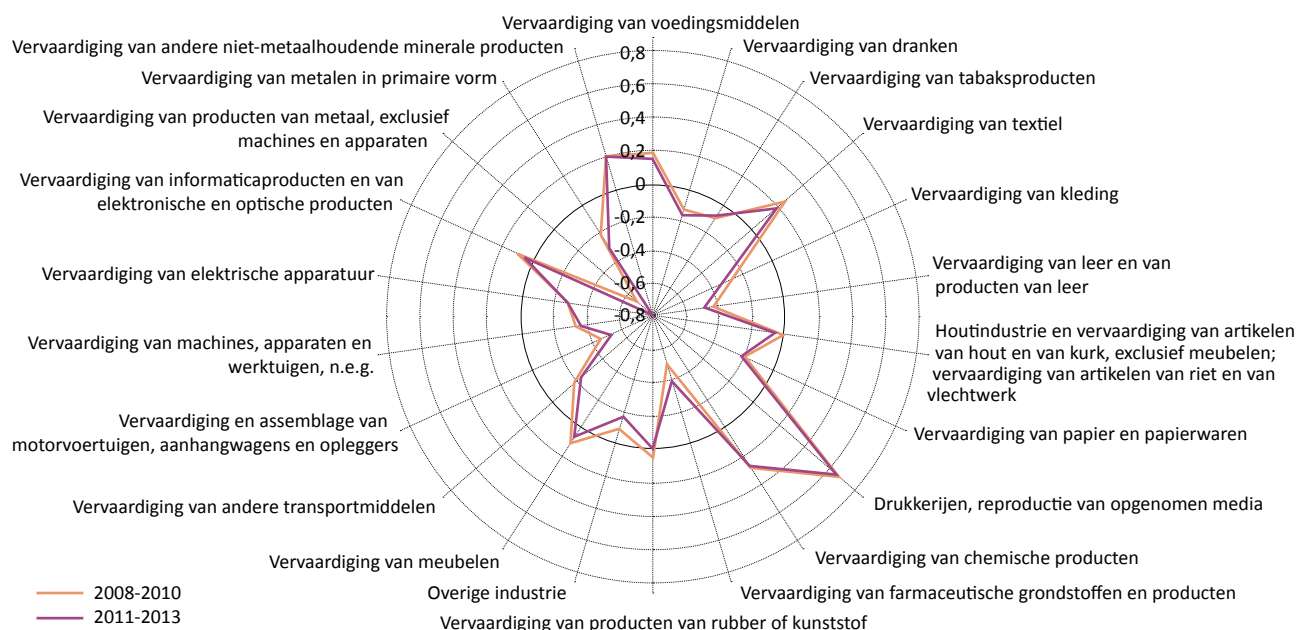
Evolutie van RTAN op basis van EPO octrooien, 2003-2006, 2007-2010 en 2011-2014, index tussen -1 en +1.

Bron: ECOOM.

2.160 Economische specialisatie

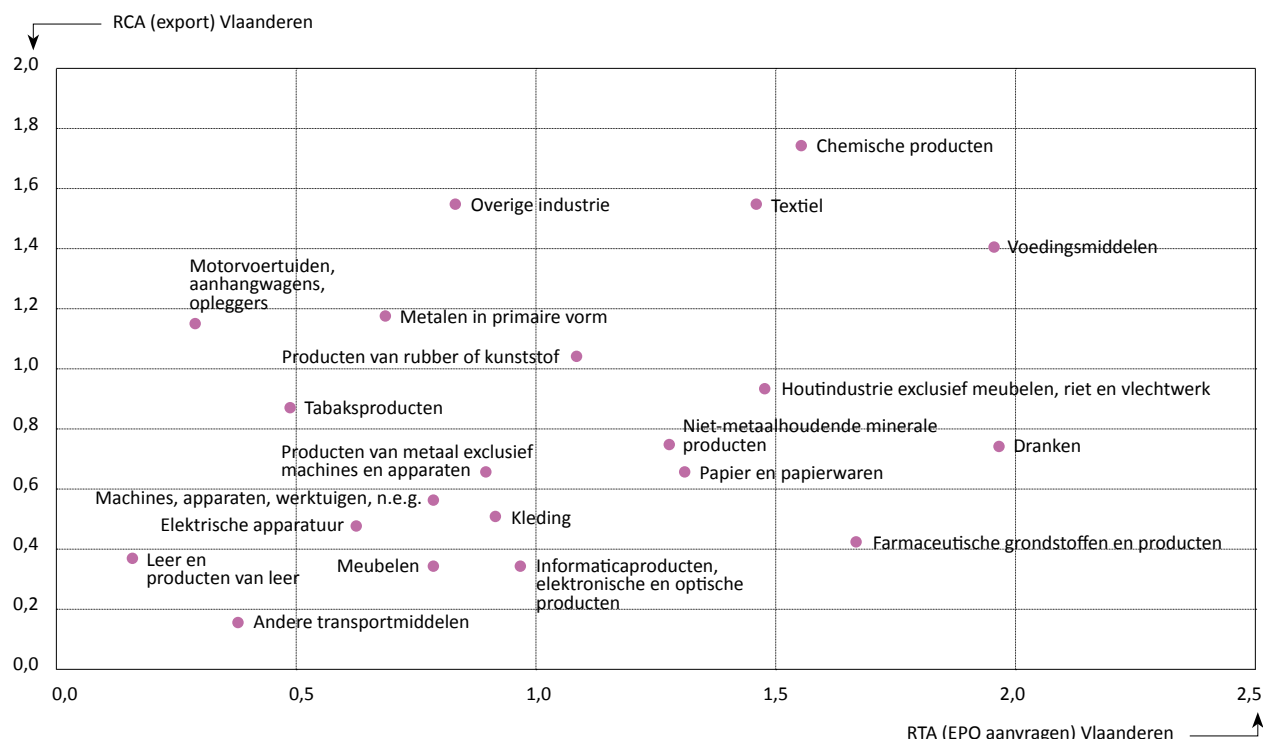
Evolutie van RCAN op basis van exportcijfers NACE rev 2, 2008-2010; 2011-2013, index tussen -1 en +1.

* Een vergelijking met de cijfers van VRIND editie 2015 toont enige verschuivingen. Deze zijn deels veroorzaakt door wijzigingen in het kader van een geüpdatete NACE classificatie van economische sectoren (van NACE rev. 1 naar NACE rev. 2). Zo werd de eerdere 'Voedingsmiddelen en dranken' sector in de herziene classificatie opgesplitst in enerzijds 'Voedingsmiddelen' en anderzijds 'Dranken', waarbij Vlaanderen nu hoog scoort op de eerste en laag op de laatste. Bron: ECOOM

2.161 Technologie versus exportperformantie

Verband tussen technologische en economische specialisatie, RTA en RCA, 2008-2014.

* Voor de berekening van de RCA en RTA waarden werden de gegevens van de volgende referentielanden en regio's gebruikt: Vlaanderen, België, Oostenrijk, Denemarken, Finland, Frankrijk, Duitsland, Griekenland, Ierland, Italië, Luxemburg, Nederland, Portugal, Spanje, Sweden en Verenigd Koninkrijk. NACE sector 19 (Vervaardiging van cokes en van geraffineerde aardolieproducten) wordt niet opgenomen in de grafiek. De reden is het ontbreken van export gegevens voor een aantal EU-landen, waardoor een vertekend beeld van de RCA waarden ontstaat. NACE sector 18 (Drukkerijen, reproductie van opgenomen media) heeft de hoogste RTA en RCA waarden (2,38; 4,91). Deze sector werd niet opgenomen in de grafiek om de andere sectoren duidelijker te visualiseren. Bron: ECOOM.

Voor **technologische specialisatie** wordt de RTA (Relative Technological Advantage) gebruikt. Deze relatieve index is de ratio van het aandeel octrooien voor een bepaald technologiedomein in Vlaanderen ten opzichte van het aandeel voor datzelfde technologiedomein wereldwijd. De index (RTAN) varieert tussen -1 (onderspecialisatie) en +1 (maximale specialisatie) met 0 als neutrale waarde. Voor de **economische specialisatie** wordt de RCA genomen (Relative Competitive Advantage). Deze index (RCAN) wordt op dezelfde manier berekend als de RTA, maar met gebruik van export per sector (NACE) in plaats van octrooivolumes per technologiedomein.

Vlaanderen toont over de ganse periode 2002-2014 de sterkste technologische specialisatie (RTAN > 0,35) in de domeinen textiel en papier machines, biotechnologie en voedingschemie. Domeinen van onderspecialisatie voor Vlaanderen situeren zich in hoofdzaak binnen ICT (IT methodes voor management, digitale communicatie, telecommunicatie) en in transport. Wat trends betreft is een verhoging van de specialisatiegraad zichtbaar voor nanotechnologie. Een parallelle analyse voor België resulteert in een gelijkaardig profiel, al is er op nationaal niveau een specialisatie in macromoleculaire chemie en polymeren, die binnen Vlaanderen minder uitgesproken is.

Het **economische specialisatieprofiel** voor Vlaanderen toont een sterke specialisatie in drukkerijen en reproductie van opgenomen media. Verder is ook een specialisatie (RCAN > 0,2) zichtbaar in de vervaardiging van chemische producten, de textielindustrie, overige industrie en tenslotte de vervaardiging van voedingsmiddelen. Sectoren met een economische

onderspecialisatie (RCAN < -0,4) zijn de farmaceutische sector, vervaardiging van andere transportmiddelen, vervaardiging van leer en van producten van leer, vervaardiging van informaticaproducten en van elektronische en optische producten. Dit economisch specialisatieprofiel blijft relatief stabiel over de beschouwde perioden 2008-2010 en 2011-2013.

Voor de meeste domeinen liggen de technologische en economische specialisatiegraden in elkaars verlengde (hoog voor chemie en voedingsmiddelen en dranken; laag voor telecom, kantoor machines en computers, andere transportmiddelen). Uitzonderingen zijn farmacie, alsook pulp- en papierproducten: de technologische specialisatie is voor deze sectoren aanzienlijk, maar lijkt zich niet in dezelfde mate te vertalen naar een economische specialisatie. Voor motorvoertuigen, kleding, en tabak wordt het omgekeerde geobserveerd: de economische specialisatie binnen deze sectoren contrasteert met een relatief beperkte technologische specialisatie in Vlaanderen.

Spin-offs

Jaarlijks worden door het Expertisecentrum O&O Monitoring (ECCOOM) ook cijfers berekend voor het aantal nieuw opgerichte **spin-offs**. Het betreft hier nieuwe ondernemingen waarvan de oprichting afhankelijk is van het gebruik van kennis en intellectuele eigendom die gecreëerd of ontwikkeld werd aan een universiteit. In de periode 2011-2015 zijn er 89 spin-offs opgestart.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

Hahn, J. (2013). *Innovatiepotentieel voor groei benutten: Commissaris Hahn zet EU regio's aan tot actie*. Persbericht Europese Commissie. Brussel.

Departement EWI – Cijfers en indicatoren:

<http://www.ewi-vlaanderen.be/cijfers-en-indicatoren>

Expertisecentrum O&O Monitoring: www.ecoom.be

DEFINITIES

GERD Bruto binnenlandse uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling. Het is gelijk aan de O&O uitgaven van bedrijven, overheid, instellingen voor hoger onderwijs en private non-profitinstellingen (GERD = BERD + GOVERD + HERD + PNP).

O&O intensiteit De uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling (O&O) als percentage van het bruto binnenlands product (bbp).

GBARD Government Budget Appropriations or outlays for R&D.

3.1

ZORG

Hulpvragen in 2016

105.000 en **30.000**
hulpvragen begeleidingen CAW
120.000
hulpoproepen bij hulplijnen

Formele kinderopvang
52% van de baby's
en peuters in 2016
+10 ppt ten opzichte van 2006

3.2

GEZONDHEID

Risicogedrag jongeren
(regelmatig gebruik)

Tabak 7%, **alcohol 12%**, **cannabis 3%** in 2016
Tabak 12%, **alcohol 26%**, **cannabis 3%** in 2005

Verloren potentiële levensjaren
(per 1.000 persoonsjaren)

Mannen
van **89** in 2009 naar **82,5** in 2014
Vrouwen
van **60,5** in 2009 naar **56,5** in 2014

3.3

INKOMEN, ARMOEDE EN SOCIALE UITSLUITING

Armoederisico
10,5% in 2016

Stabiel ten opzichte van 2008

Kansarmoede-index bij geboorte

12,8% in 2016
+ 4,9 ppt ten opzichte van 2008

3.4

GELIJKE KANSSEN

Loonkloof
7,5% in 2014
- 4,5 ppt ten opzichte van 2008

Kloof werkzaamheidsgraad

76% bij mannen
68% bij vrouwen
of kloof van 8 ppt in 2016
79% bij mannen en **59%** bij vrouwen
of kloof van 20 ppt in 2000

3.5

DIVERSITEIT, INBURGERING EN INTEGRATIE

Buitenlandse herkomst
20,5% personen van
buitenlandse herkomst in 2016
32% in Waals Gewest,
71% in Brussels Gewest

Wantrouwen tegen vreemdelingen

13% in 2016
- 8 ppt ten opzichte
van 2008

FIGUREN

Zorg

3.1	Tele-Onthaal	174
3.2	Hulplijnen	175
3.3	Aard van de problemen CAW	175
3.4	Profiel cliënteel CAW	175
3.5	Cliënten Diensten Maatschappelijk Werk	176
3.6	Justitiehuisen	176
3.7	Opvangplaatsen baby's en peuters	177
3.8	Aantal plaatsen en opgevangen baby's en peuters	177
3.9	Opvangplaatsen schoolgaande kinderen	178
3.10	Preventieve gezinsondersteuning	179
3.11	Huizen van het Kind	179
3.12	Opvoedingsondersteuning	179
3.13	Centra voor Kinderzorg en Gezinsondersteuning	180
3.14	Vertrouwenscentra Kindermishandeling	180
3.15	Adoptie	180
3.16	Ondersteuningscentra en gerechtelijke jeugdhulp	181
3.17	Integrale toegangspoort	182
3.18	Jongeren op wachtlijst	182
3.19	Capaciteit private voorzieningen Jongerenwelzijn	182
3.20	Gemeenschapsinstellingen	182
3.21	Langdurige aandoening en hinder	183
3.22	Toegekende hulpmiddelen	183
3.23	Actieve zorgvragers	184
3.24	Actieve zorgvragen	184
3.25	Gebruik van voorzieningen	184
3.26	Persoonlijke-assistentiebudget	185
3.27	Gezinszorg	185
3.28	Thuiszorgvoorzieningen	186
3.29	Mantelzorg	186
3.30	Tijdelijke opvang	187
3.31	Permanente opvang ouderen	187
3.32	Zorgzwaarte	187
3.33	Zorgverzekering	188
3.34	Leeftijd Zorgverzekering	188
3.35	Capaciteit van de zorgvoorzieningen	189
3.36	Stedelijkheid en zorgvoorzieningen	189

Gezondheid

3.37	Borstkankerscreening	192
3.38	Borstkankerscreening per gemeente	192
3.39	Baarmoederhalskankerscreening	193
3.40	Dikkedarmkankerscreening	193
3.41	Vaccinatiegraad peuters	194
3.42	Vaccinatiegraad adolescenten	194
3.43	Vaccinatiegraad griep	195
3.44	Tabak, alcohol, drugs	196
3.45	Roken	196
3.46	Dagelijkse rokers	196
3.47	Rookgedrag jongeren	197
3.48	Evolutie rookgedrag jongeren	197
3.49	Overconsumptie alcohol	197
3.50	Alcoholgebruik jongeren	198

3.51	Evolutie alcoholgebruik jongeren	198
3.52	Cannabisgebruik	198
3.53	Cannabisgebruik jongeren	198
3.54	Evolutie cannabisgebruik jongeren	199
3.55	Fysieke activiteit	199
3.56	Consumptie fruit en groenten	199
3.57	Europese vergelijking consumptie fruit en groenten	200
3.58	Overgewicht en zwaarlijvigheid	200
3.59	Europese vergelijking zwaarlijvigheid	200
3.60	Ongevallensterfte	201
3.61	Europese vergelijking ongevallensterfte	201
3.62	Zelfdoding	202
3.63	Europese vergelijking zelfdoding	202
3.64	Suïdepogingen	202
3.65	Zelfgerapporteerde depressie	203
3.66	Diagnoses CGG	203
3.67	Wachttijden CGG	204
3.68	Belangrijkste doodsoorzaken	204
3.69	Sterfgevallen chronische aandoeningen	205
3.70	Vermijdbare sterfte	205
3.71	Verloren potentiële jaren	206
3.72	Levensverwachting	206
3.73	Foeto-infantiele sterfte	207
3.74	Europese vergelijking zuigelingensterfte	207
3.75	HIV en AIDS	207
3.76	SOI	208
3.77	TBC	208
3.78	Diabetes	208
3.79	Maternale leeftijd	209
3.80	Inducties, epidurales en keizersneden	209
3.81	Medisch begeleide voortplanting	210
3.82	Borstvoeding	210

Inkomen, armoede en sociale uitsluiting

3.83	Beschikbaar inkomen per inwoner	213
3.84	Evolutie beschikbaar inkomen	213
3.85	Beschikbaar inkomen	213
3.86	Bevolking onder de armoederisicodrempel	214
3.87	Bevolkingsgroepen onder de armoederisicodrempel	215
3.88	Aantal personen onder de armoederisicodrempel	215
3.89	Bevolking onder de armoederisicodrempel naar leeftijd	216
3.90	Bevolking onder de armoederisicodrempel naar activiteitenstatus	216
3.91	Bevolking (18-64 jaar) onder de armoederisicodrempel naar opleiding	216
3.92	Armoede in Europa	217
3.93	Europese vergelijking kansengroepen	217
3.94	Subjectieve armoede en ernstige materiële deprivatie	218
3.95	Bevolkingsgroepen in subjectieve armoede en ernstige materiële deprivatie	218

3.96	Subjectieve armoede en ernstige materiële deprivatie in Europa	219	3.142	Economische zelfstandigheid	242
3.97	Afzonderlijke items deprivatiemaat	219	3.143	Houding tegenover rollen van mannen en vrouwen	243
3.98	Armoede en sociale uitsluiting volgens EU2020-definitie	220	3.144	Evolutie van de houding tegenover rollen van mannen en vrouwen	243
3.99	Inkomensongelijkheid	221	3.145	Maatschappelijke positie mannen en vrouwen anno 2017	244
3.100	Achterstallige betalingen en collectieve schuldenregeling	221	3.146	Sociale participatie van mannen en vrouwen	245
3.101	Achterstallige betalingen: regionale verschillen	222	3.147	Mannen en vrouwen in parlementen, raden, regeringen en colleges	245
3.102	Sociale zekerheidsuitkeringen	222	3.148	Seksuele oriëntatie	246
3.103	Sociale bijstand: RMI en RMH	222	3.149	Leeftijdverdeling holebi's	246
3.104	Sociale bijstand: ouderen, personen met een handicap en kinderen	223	3.150	Sociale participatie van hetero's en holebi's	246
3.105	Aandeel personen met een sociale uitkering	223	3.151	Evolutie van de houding tegenover holebi's	247
3.106	Opleidingsniveau	224	3.152	Personen met een functiebeperking naar leeftijd	248
3.107	Vroegtijdige schoolverlaters	224	3.153	Werkzaamheidsgraad personen met een functiebeperking	248
3.108	Laaggeletterdheid	224	3.154	Personen met een handicap in de Vlaamse overheid	248
3.109	Activiteitsstatus	225	3.155	Sociale participatie van personen met en zonder een functiebeperking	249
3.110	Zeer lage werkintensiteit	225	3.156	Houding tegenover personen met een handicap	249
3.111	Eigenaars en huurders	226	3.157	Evolutie van de houding tegenover personen met een handicap	250
3.112	Woonkosten en woonkwaliteit	226	3.158	Maatschappelijke participatie van kansengroepen	251
3.113	Energiearmoede	227		Diversiteit, integratie en inburgering	
3.114	Afsluitingen	227	3.159	Vreemdelingen naar gewest	254
3.115	Evolutie woonkwaliteit	227	3.160	Top 10 van de vreemdelingen	254
3.116	Gezondheid	228	3.161	Leeftijd Belgen en vreemdelingen	254
3.117	Uitstel gezondheidszorg	228	3.162	Vreemdelingen per gemeente	255
3.118	Verhoogde tegemoetkoming	228	3.163	Vreemdelingen in West-Europa	255
3.119	Maatschappelijke participatie	229	3.164	Nationaliteitsverwervingen	256
3.120	Kinderen in armoede of sociale uitsluiting	229	3.165	Personen van buitenlandse herkomst in de gewesten	256
3.121	Kinderen onder de armoederisicodrempel naar achtergrondkenmerken	230	3.166	Buitenlandse herkomst en vreemde nationaliteit	256
3.122	Kansarmoede-index	230	3.167	Nationaliteitshistoriek personen van buitenlandse herkomst	257
3.123	Kansarmoede-index per gemeente	231	3.168	Personen van buitenlandse herkomst naar leeftijd	257
	Gelijke kansen		3.169	Buitenlandse herkomst per gemeente	257
3.124	Loonkloof	235	3.170	Internationale migratie van vreemdelingen	258
3.125	Loonkloof in Europa	235	3.171	Top 10 van immigrerende vreemdelingen	258
3.126	Werkzaamheidsgraad naar leeftijd	236	3.172	Asielzoekers	259
3.127	Kloof werkzaamheidsgraad naar opleiding	236	3.173	Nationaliteit asielaanvragen	259
3.128	Evolutie werkzaamheidsgraad vrouwen	236	3.174	Asielzoekers in West-Europa	259
3.129	Onderwijsniveau	237	3.175	Erkenningen, subsidiaire bescherming en regularisaties	260
3.130	Seksesegregatie in het secundair onderwijs	237	3.176	Reden van migratie naar West-Europa	260
3.131	Seksesegregatie in het hoger onderwijs	237	3.177	Arbeidskaarten	261
3.132	Sectorsegregatie	238	3.178	Samenstelling van de buurt	261
3.133	Verticale segregatie	238	3.179	Houding tegenover diversiteit	262
3.134	Vrouwen als bestuurders en zaakvoerders	239	3.180	Intolerantie-index	262
3.135	Verticale segregatie in Europa	239	3.181	Werkzaamheid naar nationaliteit en geboorteland	263
3.136	Evolutie werkzaamheidsgraad vrouwen naar gezinssituatie	240	3.182	Werkzaamheid naar herkomst en geslacht	263
3.137	Deeltijdwerk naar gezinssituatie	240	3.183	Werkzaamheid naar herkomst en geboorteland	264
3.138	Evolutie werkzaamheidsgraad in VTE	240	3.184	Werkloosheid naar herkomst en geboorteland	264
3.139	Deeltijdwerk van vrouwen in EU	241	3.185	Dagloonklasse naar herkomst	265
3.140	Loopbaanonderbreking	241			
3.141	Gebrek aan opvang	241			

3.186	Lage werkintensiteit naar herkomst	265
3.187	Armoede en sociale uitsluiting naar geboorteland	266
3.188	Sociale participatie naar herkomst	266
3.189	Maatschappelijke participatie van personen van niet-EU-herkomst	267
3.190	Nieuwkomers	268
3.191	Top 10 nieuwkomers	268
3.192	Nieuwkomers naar verblijfsstatuut	268
3.193	Nieuwkomers per gemeente	269
3.194	Inburgeringstrajecten	269

ZORG

3.1

BLIKVANGERS

- Het aantal hulpvragen dat terecht komt bij het algemeen welzijnswerk is hoog. In 2016 gaat het om meer dan 105.000 hulpvragen en meer dan 30.000 begeleidingen bij de Centra voor Algemeen Welzijnswerk en meer dan 120.000 oproepen bij de hulplijnen, zoals Tele-Onthaal en de Zelfmoordlijn 1813 (figuur 3.2).
- Eind 2016 zijn er 425 plaatsen per 1.000 kinderen. In totaal maakt meer dan de helft van de baby's en peuters (51,9%) effectief gebruik van formele kinderopvang. (figuur 3.8).
- Het bereik van de preventieve gezinsondersteuning is hoog en neemt nog licht toe, dit is een indicatie voor een grotere toegankelijkheid van de zorgverlening voor jonge gezinnen (figuur 3.10).
- In 2014 trad de Integrale jeugdhulp in werking. Meer dan 12.500 kinderen en jongeren meldden zich aan bij de toegangspoort. Eind 2016 stonden net geen 5.000 kinderen en jongeren aangemeld op een wachtlijst van een voorziening (figuren 3.17 en 3.18).
- Het aantal gezinnen dat minimaal 4u. gezinszorg krijgt stijgt jaar na jaar (figuur 3.27).
- In de thuisverpleging is ongeveer de helft van de cliënten zwaar tot heel zwaar zorgbehoevend, dit aandeel blijft constant doorheen de tijd. In de woonzorgcentra is de zorgzwaarte heel wat groter. 4 op de 5 bewoners zijn zwaar tot zeer zwaar zorgbehoevend. In de woonzorgcentra neemt het aandeel toe met de tijd. (figuur 3.32)
- Het Pact 2020 voorziet erin dat Vlaanderen een toegankelijk en betaalbaar kwaliteitsvol aanbod aan hulp- en zorgverlening uitbouwt, dat toereikend is in het licht van de zich wijzigende maatschappelijke behoeften en sociaal-demografische ontwikkelingen. Er is in alle zorgsectoren een vooruitgang van de capaciteit (figuur 3.35).
- De zorgvoorzieningen zijn niet gelijkmatig verspreid over de Vlaamse gemeenten. De permanente ouderenzorg is proportioneel beter uitgebouwd in de grotere steden. De gezinszorg is beter uitgebouwd in kleinere steden en op het platteland. De kinderopvang is het best uitgebouwd in de grootstedelijke rand, in de centrumsteden en op het platteland (figuur 3.36).

Alle mensen verdienen zorg en ondersteuning op maat. De overheid wil daartoe bijdragen via een consistent geheel van beleidsacties, gekoppeld aan 6 strategische doelstellingen. Participatie aan een zorgzame samenleving staat daarbij centraal. De strategische doelstellingen uit de beleidsnota van de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Gezin (WVG) zijn:

- Mensen versterken in hun welbevinden door gezondheids- en welzijnsproblemen te voorkomen en door een laagdrempelige eerstelijns hulp, die ingebed is in de samenleving;
- Vertrekkend van de mogelijkheden van mensen, zorg op maat realiseren;
- De ondersteuning van gezinnen versterken door essentiële elementen van het Vlaamse gezinsbeleid beter op elkaar af te stemmen;
- De justitiehuisen herkenbaar positioneren in het beleidsdomein WVG en gericht investeren op het raakvlak tussen hulpverlening en justitie om tot een betere samenwerking te komen;
- Door middel van diverse regelgevende en maatschappelijke instrumenten de kwaliteit van zorg stimuleren en sociaal ondernemerschap kansen geven;
- Om de toenemend complexe zorgvragen te kunnen beantwoorden, dient het beleidsdomein WVG samen te werken met andere Vlaamse beleidsdomeinen, de verschillende bestuursniveaus, de wetenschap, de actoren op het terrein en de gebruikers.

De hulp- en zorgverlening die Vlaanderen organiseert, komt in dit hoofdstuk aan bod. Als eerste wordt het algemeen welzijnswerk besproken. Dat is het aanbod dat voor iedereen toegankelijk is. Nadien volgt de hulp- en zorgverlening voor specifieke doelgroepen, zoals gezinnen met kleine kinderen, jongeren met problemen, personen met een handicap en hulpbehoevende ouderen. Dit hoofdstuk eindigt met een overzicht van de regionale spreiding van de zorgvoorzieningen.

Algemeen welzijnswerk

Het algemeen welzijnswerk (AWW) onderscheidt zich van de andere welzijnssectoren door de laagdrempeligheid: iedereen met een zorgvraag kan bij het AWW aankloppen. Het AWW staat in voor het onthaal van alle hulpvragers en heeft een belangrijke preventieve opdracht, namelijk de instroom van hulpvragen naar de zwaardere zorgsectoren filteren en kanaliseren. Allereerst worden Tele-Onthaal en enkele andere hulplijnen besproken. Daarna volgen de Centra Algemeen Welzijnswerk en de Diensten Maatschappelijk Werk van de Ziekenfondsen.

Tele-Onthaal

Onder het motto 'praten is de eerste stap' biedt Tele-Onthaal een universele en laagdrempelige preventielijn waar iedereen de kans krijgt om in vertrouwen met iemand te praten over de meest uiteenlopende onderwerpen, anoniem, gratis en de klok rond. Door de nodige tijd en aandacht te krijgen, door een luisterend oor te vinden of door verwezen te worden naar de meest geschikte professionele hulpverlening, zetten de oproepers vaak een eerste stap om bij zichzelf kracht te hervinden.

In 2016 kreeg **Tele-Onthaal** 122.638 telefonische oproepen, voor het tweede jaar op rij een stijging (+ 7.106 tegenover 2015). Omgerekend zijn dat 335 oproepen per dag. De afgelopen jaren heeft Tele-Onthaal sterk ingezet op de bekendmaking van haar hulpaanbod. Een grotere naambekendheid is een mogelijke verklaring voor de stijgende oproepcijfers. Vrouwen vinden doorgaans makkelijker de weg naar het 106-nummer (65%). Meer dan de helft van de oproepers is ouder dan 50. Het aantal jongeren dat telefonisch contact zoekt, blijft gering. In 2 op de 3 gesprekken is de oproeper alleenwonend.

Sinds 2002 is Tele-Onthaal ook bereikbaar via internetchat. In 2016 waren er 10.064 online-contacten, een toename met meer dan 2.000 tegenover 2015. Enerzijds is de vraag naar een laagdrempelig chathulpaanbod duidelijk hoog, vooral bij jongeren. Anderzijds heeft de dienst ook inspanningen gedaan om het

chathulpaanbod in 2016 te optimaliseren. Het online-publiek is duidelijk jonger dan het publiek dat telefonisch contact zoekt. Goed 60% van de online-oproepers is jonger dan 25. Het geeft aan dat het gaat om een aan de telefoondienst complementaire dienstverlening.

Zowel in de telefoongesprekken als in de chat zijn "relaties" het voornaamste gespreksonderwerp: over spanningen en conflicten binnen een partnerrelatie of met kinderen maken oproepers zich het meeste zorgen. "Gezondheid" is het tweede belangrijke gespreksthema, wat varieert van depressies over angsten en fobieën tot ziektes en pijn. "Eenzaamheid" en "tekort aan sociale contacten" sluit de top 3 van de telefonische gespreksthema's. Meer gevoelige thema's als zelfdoding en slachtofferbeleving (seksueel misbruik, pesterijen) komen beduidend meer online aan bod dan aan de telefoon.

Zelfmoordlijn 1813

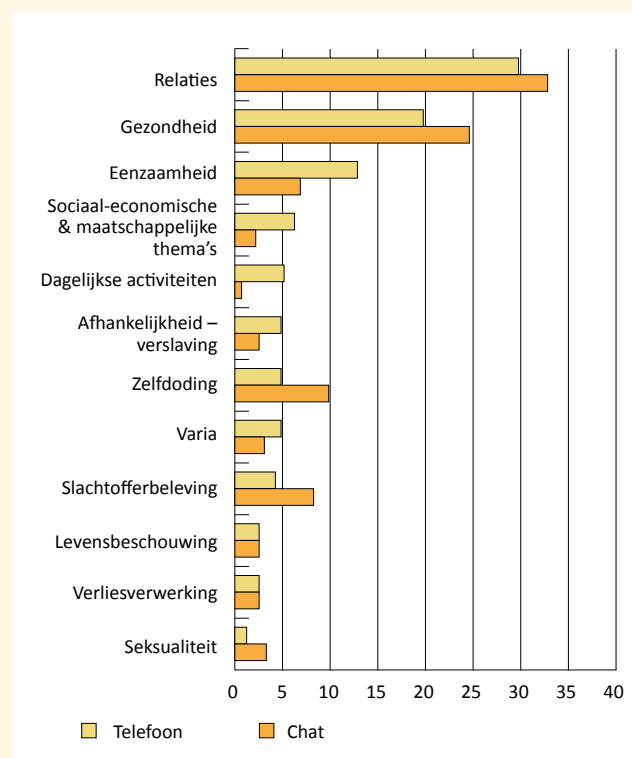
Naast de universele hulplijn van Tele-Onthaal zijn er in Vlaanderen ook een aantal hulplijnen die specifieke hulpverlening en ondersteuning bieden rond zelfdoding. Zo organiseert het Centrum voor Preventie van Zelfdoding de **Zelfmoordlijn 1813**. Het is een anonieme hulplijn voor iedereen die zelf aan zelfdoding denkt, zich zorgen maakt om iemand anders, of nabestaande is. De noodlijn is bereikbaar via telefoon, chat en e-mail en wordt bemand door vrijwilligers. Er is bovendien een samenwerking met Tele-Onthaal, die oproepen beantwoordt wanneer alle medewerkers reeds in gesprek zijn. In 2016 werden 14.559 oproepen door medewerkers van de Zelfmoordlijn 1813 beantwoord en 5.698 werden overgenomen door Tele-Onthaal. Het gaat om het hoogste aantal oproepen sinds de oprichting van de Zelfmoordlijn en een stijging met 10% ten opzichte van 2015. De meeste oproepen komen binnen via de telefoon, al zit de online hulpverlening in de lift (21% van de oproepen). Via de verschillende media bereikt de Zelfmoordlijn 1813 verschillende doelgroepen. De problemen die de oproepers ervaren zijn divers, maar in alle leeftijdsgroepen komen "eenzaamheid" en "zich niet begrepen voelen" naar voor als de meest geregistreerde problemen. Bij 57% van de oproepers ouder dan 70 is eenzaamheid de belangrijkste onderliggende problematiek. Bij jongeren onder de 20 wordt daarnaast pesten en/of mishandeling aangehaald. Bij de jongvolwassenen en de volwassenen vullen "financiële problemen" het probleem van eenzaamheid aan.

Hulplijn Geweld

Elke burger die vragen heeft over geweld, misbruik en kindermishandeling kan contact opnemen met de **Hulplijn Geweld**. De hulplijn is bereikbaar op het telefoonnummer 1712. Hulpverleners van de Centra voor Algemeen Welzijnswerk en de Vertrouwenscentra Kindermishandeling geven informatie en advies. In 2015 waren er 4.707 oproepen, die in totaal handelden over 5.934 personen. Bij 2 op de 3 gemelde personen gaat het om kindermishandeling, meestal om situaties van intra-familiale kindermishandeling. Ook partnergeweld is een problematiek die vaak gemeld wordt (18%). De problematiek van oudermishandeling wordt in 3% van de gevallen geregistreerd.

3.1 Tele-Onthaal

Onderwerpen van de telefonische en online-contacten (chat) bij Tele-Onthaal, naar thema, in 2016, in %.

Bron: Federatie van Tele-Onthaaldiensten.

3.2 Hulplijnen

Aantal contacten (telefoon, mail en chat) bij de verschillende hulplijnen, van 2014 tot 2016, absolute aantallen.

	2014	2015	2016
Tele-Onthaal	113.405	115.531	122.637
Zelfmoordlijn 1813	14.536	18.283	20.257
Meldpunt Geweld	4.676	4.707	nb
Holebifoon	939	912	nb

Bron: Federatie van Tele-Onthaal, Centrum ter Preventie van Zelfdoding, Cavarla, 1712.be.

Holebifoon

Iedereen die vragen heeft over holebiseksualiteit kan telefonisch, via e-mail of chat zijn of haar verhaal kwijt of naar extra informatie vragen. De dienstverlening is anoniem. In 2016 steeg het aantal oproepen licht. De meeste oproepen komen via chat en mail (63%). Vooral jongeren nemen contact op: meer dan de helft is jonger dan 26 jaar. Toch wordt de holebifoon gecontacteerd door alle leeftijden, de jongsten zijn tussen de 12 en 13 jaar, de oudsten tussen de 66 en 75 jaar. Thema's die het meest aan bod komen zijn coming out en aanvaarding, verliefdheid en relaties en eenzaamheid. Veel verschil qua thema's op basis van genderidentiteit is er niet. Mannen stellen wel meer vragen over seksuele gezondheid, culturele en religieuze achtergrond en zoeken vaker contact. Vragen over asiel en hulpvragen betreffende landen waar holebi's en transgenders het moeilijk hebben, stijgen.

Autonome Centra Algemeen Welzijnswerk

De **Centra voor Algemeen Welzijnswerk** (CAW) bieden professionele hulp voor iedereen die dat wenst. Er gaat extra aandacht naar personen, gezinnen en bevolkingsgroepen met een verhoogd risico op verminderde welzijnsmogelijkheden waaronder

3.4 Profiel cliënteel CAW

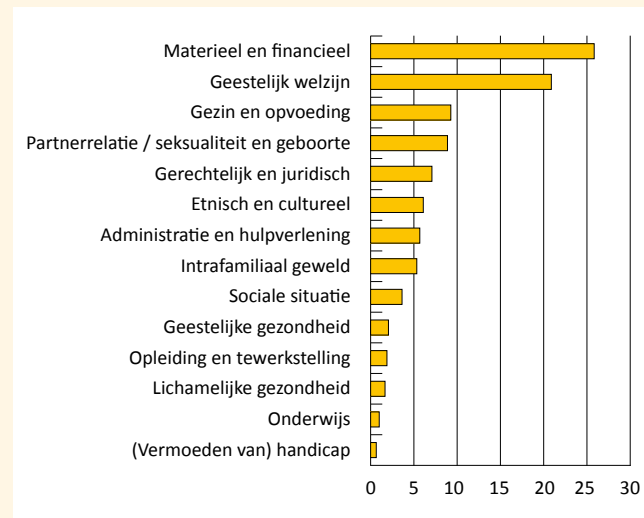
Profiel van cliënten van de CAW's, naar geslacht, leeftijd en herkomst, in 2015 en 2016, in %.

		2015		2016	
		Onthaal	Begeleiding	Onthaal	Begeleiding
Geslacht	Mannen	43,6	45,9	47,2	49,3
	Vrouwen	56,4	54,1	52,8	50,7
Leeftijd	0-11j	1,6	5,2	1,5	5,0
	11-17j	8,7	4,2	7,9	4,7
	18-25j	19,8	14,8	20,2	15,3
	26-59j	64,0	69,1	64,9	68,9
	60+	5,9	6,6	5,6	6,1
Buitenlands origine		29,6		35,5	
N		90.762	27.350	106.920	31.292

Bron: SOM de federatie van sociale ondernemingen - Sector CAW.

3.3 Aard van de problemen CAW

Verdeling van de geregistreeerde problematieken bij de CAW's, in 2016, in %.

Bron: SOM de federatie van sociale ondernemingen - Sector CAW.

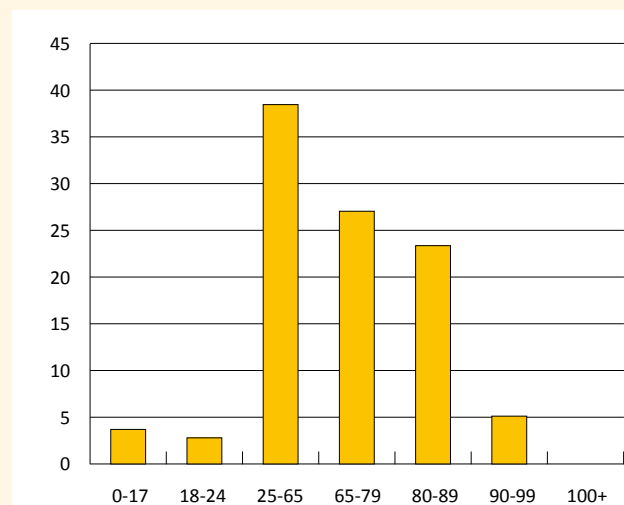
in 2016 ook heel wat vluchtelingen. In totaal werden in 2016 bijna 107.000 cliënten geholpen en werden meer dan 31.000 cliënten voor langere tijd begeleid. In vergelijking met 2015 is dit een stijging met 18%. Deze stijging kan deels verklaard worden door een toegenomen vraag naar eerstelijns welzijnswerk, maar ook door de ingebruikname in 2016 van het elektronisch hulpverleningsdossier binnen het justitieel welzijnswerk en van het elektronisch cliëntdossier in de andere diensten van de CAW's.

De CAW's bieden voor uiteenlopende problemen een brede waaier aan hulpverlening. De belangrijkste problematieken van de cliënten zijn 'materiële/financiële problemen' en 'geestelijk welzijn', gevolgd door 'relatieproblemen' en 'administratief/juridische problemen'. Meer dan 6 op de 10 keer bestaat de hulpverlening uit het geven van informatie of advies. In 3 op de 10 hulpverleningen wordt ondersteuning of opvang geboden. Doorheen de tijd blijven deze verhoudingen zo goed als onveranderd.

Het profiel van de cliënten binnen de CAW's blijft over de jaren heen ongeveer hetzelfde. Het totale cliënteel van de CAW's bestaat uit iets meer vrouwen dan mannen. Voor 2016 zien we dat de verhouding tussen mannen en vrouwen dichterbij elkaar toegroeit, zeker voor begeleidingen. Dit heeft te maken met het opnemen van de registratiegegevens van de cliënten binnen het justitieel welzijnswerk. Naar leeftijd zijn er grote verschillen. Zestigplussers en minderjarigen vinden moeilijker de weg naar de CAW's: 2 op de 3 cliënten zijn tussen de 25 en 60 jaar. 1 op de 3 cliënten zijn personen van buitenlandse herkomst.

3.5 Cliënten Diensten Maatschappelijk Werk

Leeftijdverdeling van de cliënten van de Diensten Maatschappelijk Werk (DMW), in 2016, in %.

Bron: Intermutualistisch initiatief van de DMW van de Ziekenfondsen.

Diensten Maatschappelijk Werk van de Ziekenfondsen

Bij de **Diensten Maatschappelijk Werk** van de Ziekenfondsen (DMW) kan men terecht met vragen of problemen in verband met sociale rechten (kinderbijslag, pensioenen, Vlaamse zorgverzekering, ...) en voor algemene ondersteuning (aanvragen thuiszorg, ondersteuning voor administratieve aangelegenheden, ...). De diensten maken deel uit van een ziekenfonds. Ze zijn toegankelijk voor iedereen, maar ze richten zich vooral naar de "eigen leden". Ze richten zich specifiek naar personen die door ziekte, handicap, ouderdom of vanuit sociale kwetsbaarheid tijdelijk of blijvend problemen ondervinden. In 2016 werden 221.342 cliënten bereikt. Iets meer dan 1 op de 4 cliënten is ouder dan 80 jaar. Jongeren en jongvolwassenen worden minder bereikt, slechts 6,5% van het cliënteel is jonger dan 25 jaar. Van de personen die een beroep doen op de Diensten Maatschappelijk Werk is 40% een zorgbehoevende oudere, 30% een chronisch zieke en 30% een persoon met een handicap. 2 op de 3 contacten vinden plaats op kantoor, 1 op de 3 via een huisbezoek.

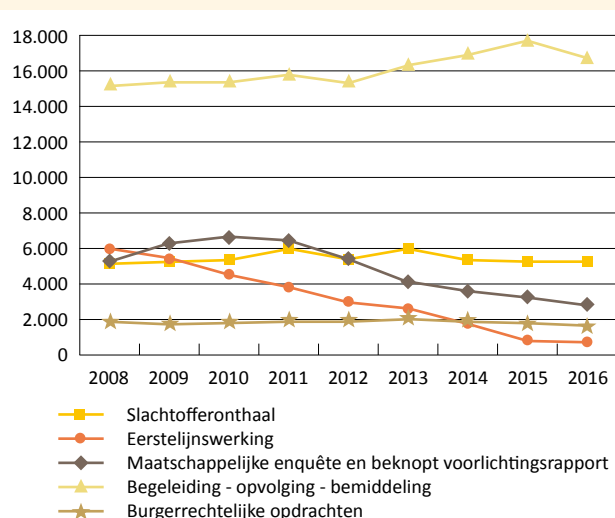
Justitiehuizen

Met de zesde staatshervorming werden de bevoegdheden van de **Justitiehuizen** overgeheveld naar de gemeenschappen. Het werk van de justitieassistenten kent talrijke raakvlakken met de hulp- en dienstverlening aan daders en slachtoffers van misdrijven, met de jeugdhulp- en de eerstelijns hulpverlening. De regering ziet het toevoegen van een justitieel luik aan het welzijns-, gezondheids- en gezinsbeleid dan ook als een belangrijke uitdaging van deze regeerperiode.

De Justitiehuizen zorgen voor het onthaal, de ondersteuning en het informeren van slachtoffers van strafbare feiten in

3.6 Justitiehuizen

Evolutie van de dossiers van de justitiehuizen, naar kerntaak, van 2008 tot 2016, in aantal.

Bron: Departement WVG, Afdeling Justitiehuizen.

het kader van de gerechtelijke procedure. In 2016 waren er 5.232 nieuwe dossiers waarin de tussenkomst van slachtofferonthaal gevraagd werd. De Justitiehuizen verzorgen ook een eerstelijnswerking voor alle burgers met vragen over of problemen met justitie. In 2016 waren er 757 eerstelijnsinterventies. Over de jaren heen is er een afname van deze interventies. Dit is het gevolg van de keuze om het aantal permanentie-uren te verminderen en meer de focus te leggen op de opdrachten onder mandaat van een opdrachtgevende overheid. Verder stellen de Justitiehuizen verslagen op om in het kader van lopende opdrachten de gerechtelijke en administratieve overheden te helpen adequate beslissingen te nemen. Die verslagen passen in een strafrechtelijk kader (de maatschappelijke enquête en het beknopt voorlichtingsrapport) of in een burgerrechtelijk kader. In 2016 werden 2.815 rapporten opgesteld in het kader van strafrecht. Dit aantal neemt af sinds 2011. Het aantal rapporten in het burgerrechtelijk kader (1.746 in 2016) stabiliseert de jongste jaren. Veruit de grootste taak van Justitiehuizen is de begeleiding van verdachte of veroordeelde daders van strafbare feiten. De begeleiding heeft als doel dat minder nieuwe strafbare feiten worden gepleegd en dat de slaagkans op sociale integratie van meerderjarigen wordt bevorderd. De opvolging van daders houdt een controlerend en een begeleidend aspect in: de justitie-assistent houdt toezicht op de naleving van de voorwaarden en biedt waar nodig ondersteuning zodat de dader rond de voorwaarden kan werken. Concreet gaat het hierbij om werkstraffen, probatiebegeleidingen, begeleidingen elektronisch toezicht, begeleidingen beperkte detentie, begeleidingen vrijheid op proef in het kader van de internering, begeleidingen van de voorlopige en voorwaardelijke invrijheidstelling of invrijheidgestelden onder toezicht, de vrijheid onder voorwaarden als alternatief voor de voorlopige hechtenis en de bemiddeling in strafzaken. In 2016 werden 16.685 van dit soort begeleidingen opgestart. Een eerste daling na een jarenlange toename. Dat begeleiding, opvolging en bemiddeling veruit het belangrijkste takenpakket

van de dienst uitmaakt is het gevolg van het huidige strafrechtelijk beleid. Dat trekt de kaart van diversificatie van het strafarsenaal, waarbij de klemtoon ligt op een snelle en efficiënte uitvoering van straffen, door onder andere de uitbreiding van het elektronisch toezicht.

Kinderen en gezinnen

In dit deel komt zowel het formele aanbod aan opvang voor baby's en peuters, als het aanbod voor schoolgaande kinderen aan bod. Nadien wordt de preventieve gezinsondersteuning, de bijzondere hulpverlening voor kinderen en de kindermishandeling besproken. Dit deel eindigt met een paragraaf over adoptie.

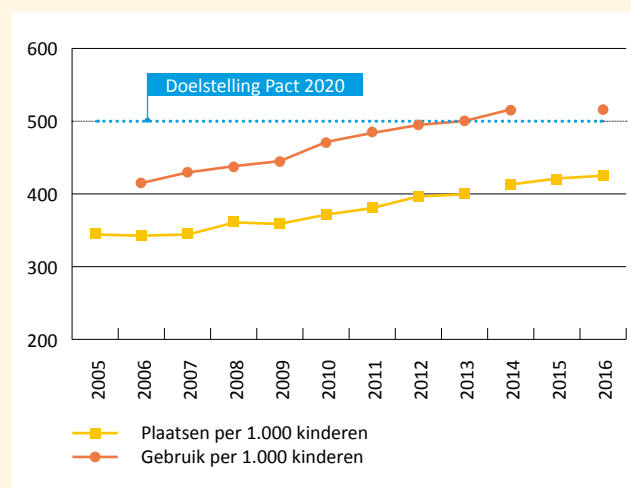
Opvang van baby's en peuters

Met het decreet Kinderopvang van baby's en peuters wil de Vlaamse overheid stap voor stap voldoende, kwaliteitsvolle kinderopvang realiseren die voor iedereen toegankelijk is. De opvang moet zowel betaalbaar zijn voor de ouders als financieel leefbaar zijn voor de opvangsector. Het decreet trad in werking op 1 april 2014. Met het decreet wordt ingezet op de uitbreiding van het aantal plaatsen, een beter kwaliteitsbeleid en meer pedagogische en bedrijfsmatige ondersteuning. Zolang het aanbod voor baby's en peuters niet volstaat, bepaalt de overheid in functie van de toegankelijkheid welke groepen bij voorrang kunnen gebruik maken van het aanbod. Verder wordt de uitbouw van de kinderopvang voor baby's en peuters met een specifieke zorgbehoefte gestimuleerd.

Eind 2016 waren er in totaal 93.077 plaatsen voor de opvang van baby's en peuters. Het hoogste aantal plaatsen wordt voorzien in de groepsopvang. De gezinsopvang telt wel het hoogste aantal opvanglocaties, maar heeft omwille van haar kleinschaligheid een lagere totale capaciteit. In 3 op de 4 opvangplaatsen voor baby's en peuters gaat het om opvang met inkomenstarief. Daarbij wordt de bijdrage die betaald dient te worden, bepaald aan de hand van het inkomen van het gezin

3.8 Aantal plaatsen en opgevangen baby's en peuters

Het aantal kinderen dat gebruikmaakt* van de formele opvang voor baby's en peuters in het Vlaams Gewest en het aantal plaatsen** voor baby's en peuters, per 1.000 kinderen van 0 tot 3 jaar, Vlaamse Gemeenschap, van 2005 tot 2016.

* Breuk in de tijdsreeks: de berekeningswijze is in 2016 gewijzigd.

** Breuk in de tijdsreeks: de berekeningswijze is sinds 2014 gewijzigd.

Bron: Kind en Gezin.

van het opgevangen kind, het aantal kinderen ten laste en de duur van de kinderopvang.

Het Pact 2020 stelt dat tegen 2020 voor minstens de helft van de kinderen jonger dan 3 jaar kwaliteitsvolle en formele kinderopvang aangeboden moet worden. Eind 2016 waren er 425 plaatsen per 1.000 kinderen. Er is sinds 2005 een constante stijging van het aantal plaatsen. Omdat heel wat baby's en peuters niet voltijds naar de kinderopvang gaan, ligt het aantal kinderen dat gebruik maakt van de kinderopvang al heel wat hoger dan de helft. Tellingen en datastromen gedurende

3.7 Opvangplaatsen baby's en peuters

Aantal opvanglocaties en aantal plaatsen in de kinderopvang van baby's en peuters, naar opvangvorm en naar inkomenstarief, Vlaamse Gemeenschap, op 31/12, van 2014 tot 2016.

	2014		2015		2016	
	Aantal opvanglocaties	Aantal opvangplaatsen	Aantal opvanglocaties	Aantal opvangplaatsen	Aantal opvanglocaties	Aantal opvangplaatsen
Gezinsopvang	5.718	31.274	5.546	30.604	5.218	29.844
Zonder inkomenstarief	716	4.980	643	4.542	578	4.144
Met inkomenstarief	5.002	26.294	4.903	26.062	4.640	25.700
Groepsopvang	2.051	56.509	2.071	57.817	2.091	59.002
Zonder inkomenstarief	943	19.402	954	19.936	958	20.202
Met inkomenstarief	1.108	37.107	1.117	37.881	1.133	38.800
Groepsopvang (samenwerking)	327	3.914	326	4.010	344	4.231
Zonder inkomenstarief	0	0	0	0	0	0
Met inkomenstarief	327	3.914	326	4.010	344	4.231
Totaal	8.096	91.697	7.943	92.431	7.653	93.077

Bron: Kind en Gezin.

3.9 Opvangplaatsen schoolgaande kinderen

Aantal opvanglocaties en aantal plaatsen in de kinderopvang voor schoolgaande kinderen, naar opvangvorm en naar inkomens-tarief, Vlaamse Gemeenschap, op 31/12, van 2014 tot 2016.

	2014		2015		2016	
	Aantal opvanglocaties	Aantal opvangplaatsen	Aantal opvanglocaties	Aantal opvangplaatsen	Aantal opvanglocaties	Aantal opvangplaatsen
Gezinsopvang	200	1.089	221	1.208	196	1.092
Zonder inkomens-tarief	15	92	12	82	10	62
Met inkomens-tarief	185	997	209	1.126	186	1.030
Groepsopvang	890	39.583	902	41.095	927	43.986
Zonder inkomens-tarief	890	39.583	902	41.095	927	43.986
Met inkomens-tarief						
Groepsopvang (samenwerking)	23	256	18	221	20	246
Zonder inkomens-tarief						
Met inkomens-tarief	23	256	18	221	20	246
Totaal	1.113	40.928	1.141	42.524	1.143	45.324

Bron: Kind en Gezin.

één maand in 2016 leren dat 519 op de 1.000 baby's en peuters gebruik maakten van kinderopvang.

De Vlaamse Regering investeert verder in de groei van het aanbod. Het decreet bepaalt: binnen het beschikbare aanbod aan kinderopvang, heeft elk gezin met een behoefte aan kinderopvang recht op kinderopvang. Er worden 2 fases voorzien. Tegen 2016 beoogt men een aanbod voor minstens de helft van de kinderen jonger dan 3 jaar en vanaf 2020 voor alle gezinnen met een behoefte aan kinderopvang, binnen het afgesproken budgettaire kader. Een belangrijke nuance hierbij is dat dit recht niet overal kan worden uitgevoerd zolang er geen dekkend aanbod is.

Opvang van schoolgaande kinderen

Eind 2016 waren er in totaal 45.324 plaatsen voor de opvang van schoolgaande kinderen. De kinderen worden er voor of na de schooluren en tijdens de schoolvakanties opgevangen. Het gaat vooral om plaatsen in de groepsopvang. Slechts een beperkt aantal plaatsen biedt opvang aan waar gezinnen volgens hun inkomen kunnen betalen. Het aanbod is met 10% toegenomen sinds 2014.

Preventieve gezinsondersteuning

De preventieve gezinsondersteuning bestaat uit een prenataal en postnataal aanbod dat verstrekt wordt door Kind en Gezin en tal van andere organisaties. Aanstaaende ouders kunnen via verschillende kanalen informatie vinden: de website van Kind en Gezin, elektronische zwangerschapsnieuwsbrieven, het zwangerschapsboekje en andere brochures, infosessies Kind op Komst, de Kind en Gezin-lijn, ... Voor wie de stap naar medische opvolging van de zwangerschap moeilijk is omwille van financiële beperkingen, verslavingsproblemen, een onzeker verblijfsstatuut, ... biedt Kind en Gezin een laagdrempelig onthaal. Hun gratis aanbod tijdens de zwangerschap bestaat uit huisbezoeken en/of consulten in een prenataal steunpunt.

Op plaatsen zonder prenataal steunpunt worden kwetsbare zwangere vrouwen en hun partner begeleid door de verpleegkundige van Kind en Gezin en eventueel een gezinsondersteuner via huisbezoeken. De preventieve gezinsondersteuning na de geboorte verloopt in belangrijke mate via Kind en Gezin.

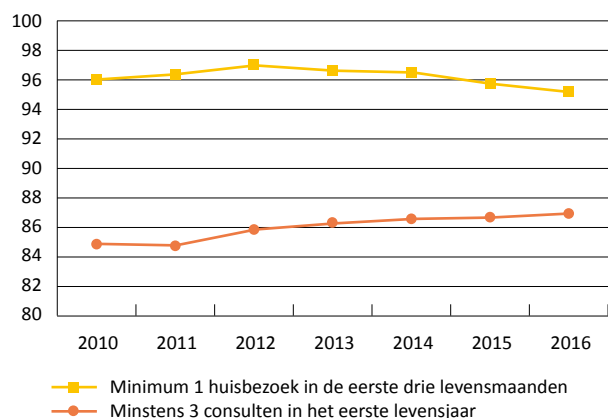
De dienstverlening die Kind en Gezin postnataal aanbiedt, start in de periode voor of net na de geboorte met een bezoek in de kraamkliniek of thuis. De verpleegkundige bespreekt met de ouder(s) wat ze kunnen verwachten en luistert naar welke ondersteuning zij willen van Kind en Gezin. Samen met de ouders worden afspraken gemaakt over een dienstverlening op maat. De taken van de verpleegkundige en de gezinsondersteuner tijdens deze bezoeken zijn gericht op het ondersteunen van de ouders op alle domeinen van de opvoeding en de verzorging van het kind, het informeren over het zorgaanbod en het voorbereiden op het volgende contactmoment, bijvoorbeeld de gehoortest. Het bereik van de huisbezoeken ligt al vele jaren boven de 95%, zodat bijna alle gezinnen minstens 1 huisbezoek krijgen tijdens de eerste 3 levensmaanden van het pasgeboren kind. Het bereik daalt erg licht sinds 2012.

Naast de huisbezoeken nemen de consulten in het **consultatiebureau** een centrale plaats in binnen de preventieve gezinsondersteuning van Kind en Gezin. De consulten zijn zo gepland dat ze aansluiten bij belangrijke veranderingen in de ontwikkeling van het kind en/of bij de aangewezen leeftijden voor vaccinaties. Zes consulten gaan door bij de arts. De verpleegkundige ziet het kind daarnaast minstens op 4 consulten. Welke zorgverlener het kind ziet op welke leeftijd verschilt van consultatiebureau tot consultatiebureau. Meer dan 85% van de kinderen gaat tijdens het eerste levensjaar minimaal 3 keer op consultatie, opnieuw een lichte stijging.

De **preventieve gezinsondersteuning** door Kind en Gezin in de eerste levensjaren is als indicator opgenomen in het Pact 2020 als indicatie van de toegankelijkheid van de zorgverlening voor gezinnen met pasgeboren kinderen. Het hoge bereik van de preventieve gezinsondersteuning wijst op een grote

3.10 Preventieve gezinsondersteuning

Evolutie van het aandeel kinderen met minimum 1 huisbezoek in de eerste 3 levensmaanden en het aandeel kinderen met minstens 3 consulten in het eerste levensjaar, van 2010 tot 2016, Vlaams Gewest, in %.

Bron: Kind en Gezin.

toegankelijkheid. De erg lichte schommelingen van deze cijfers laten niet toe om te spreken van een structurele toe- of afname. Omwille van onder meer de vaccinaties en de steun bij opvoedingsvragen, is het belangrijk dat ook voor oudere kinderen een hoog bereik gehaald wordt.

Naast het aanbod preventieve gezinsondersteuning van Kind en Gezin zijn tal van andere organisaties actief die (aanstaande) gezinnen met kinderen en jongeren, en de kinderen en jongeren zelf, ondersteunen in het opvoeden en opgroeien. Met de Huizen van het Kind, een nieuwe beleidslijn, is het de bedoeling in te zetten op samenwerking tussen deze verschillende organisaties.

De **Huizen van het Kind** zijn lokale samenwerkingsverbanden. Via zo'n samenwerkingsverband wordt lokaal een geïntegreerd aanbod uitgebouwd dat aansluit op de noden en verwachtingen van ouders en kinderen, met daarbij bijzondere aandacht voor maatschappelijk kwetsbare gezinnen en de toenemende diversiteit. In het Vlaamse Gewest zijn 133 Huizen

3.11 Huizen van het Kind

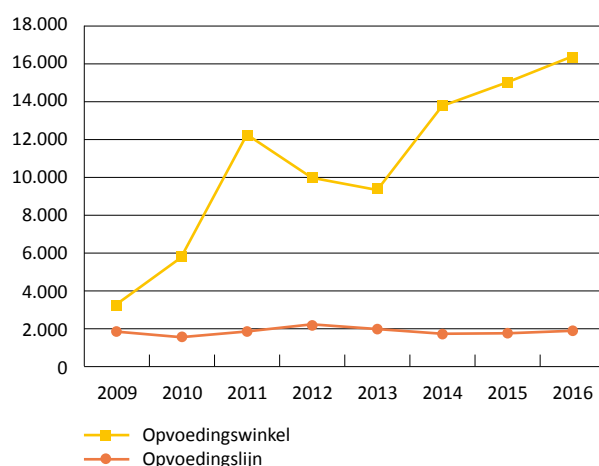
Aantal Huizen van het Kind en aantal bediende gemeenten, naar provincie, 31/12/2016.

	Aantal erkend	Aantal gemeenten	% gemeenten gedekt
Antwerpen	33	54	77,1
Vlaams-Brabant	24	33	50,8
Limburg	22	31	70,5
Oost-Vlaanderen	27	34	52,3
West-Vlaanderen	27	38	59,4
Vlaams Gewest	133	190	61,7
Brussels Gewest	1	nvt	

Bron: Kind en Gezin.

3.12 Opvoedingsondersteuning

Aantal contacten van de Opvoedingswinkels en de Opvoedingslijn, van 2009 tot 2016.

Bron: Kind en Gezin.

van het Kind erkend. Daarmee worden 62% van de gemeenten bediend. In de provincies Antwerpen en Limburg ligt deze verhouding nog iets hoger.

In de Huizen van het Kind krijgen minimaal volgende pijlers vorm: preventieve gezondheidszorg, acties ter bevordering van sociale cohesie en ook opvoedingsondersteuning. **Opvoedingsondersteuning** heeft als doel om de verantwoordelijken in het hele opvoedingsproces (ouders, grootouders, ...) te verrijken alsook om ondersteuning te bieden bij opvoedingsvragen en – problemen.

Daarnaast bieden nog andere diensten opvoedingsondersteuning. De **Opvoedingswinkels** helpen ouders aan algemene informatie over opvoeding en ontwikkeling. Ouders kunnen hier ook terecht voor een gesprek over de opvoedingssituatie. Verder organiseren ze allerlei activiteiten over opvoeding. In Vlaanderen en Brussel worden 24 opvoedingswinkels door Kind en Gezin erkend. Aan de **Opvoedingslijn** kunnen ouders telefonisch vragen stellen over de opvoeding van kinderen. In 2016 behandelden ze samen meer dan 18.000 oproepen en vragen. Daarenboven hebben de opvoedingswinkels ook heel wat groepsgerichte activiteiten.

Bijzondere hulpverlening voor kinderen

De **Centra voor Kinderzorg en Gezinsondersteuning (CKG's)** bieden aan gezinnen met kinderen van 0 tot 12 jaar een tijdelijke ondersteuning om een moeilijke periode door te komen. Deze centra focussen zich op gezinnen waarin de opvoeding tijdelijk belemmerd wordt, gezinnen die om uiteenlopende redenen in een opvoedingscrisis of risicosituatie voor een problematische opvoeding zijn beland, het erkennen en benutten van de mogelijkheden van de ouders en de kinderen en op acute crisissituaties waarvoor onmiddellijk een oplos-

3.13 Centra voor Kinderzorg en Gezinsondersteuning

Aantal gezinnen in begeleiding en aantal plaatsen in de Centra voor Kinderzorg en Gezinsondersteuning (CKG), Vlaamse Gemeenschap, op 31/12, van 2013 tot 2016.

	2013	2014	2015	2016
Aantal gezinnen mobiele begeleiding	2.060	2.160	2.219	2.255
Aantal gezinnen ambulante training	1.430	1.372	1.258	1.277
Aantal plaatsen ambulante opvang	93	96	101	94
Aantal plaatsen residentiële opvang	448	451	454	460

Bron: Kind en Gezin.

sing gevonden moet worden. Die hulp kan bestaan uit: een pedagogische begeleiding aan huis, een verblijf van het kind in het centrum gedurende een dagdeel of 24 op 24 uur, gekoppeld aan gezinsbegeleiding en/of specifieke opvoedingsondersteunende trainingsprogramma's, gericht naar ouders en hun kind(eren). In 2016 werden meer dan 3.500 gezinnen begeleid of getraind door de CKG's, een stijging tegenover het voorgaande jaar. De residentiële capaciteit van de centra neemt jaar na jaar toe.

Kindermishandeling

De **Vertrouwenscentra Kindermishandeling** (VK) vormen een aanspreekpunt voor alle mogelijke situaties van geweld op kinderen. Jeugdhulpverleners of dienstverleners die een vermoeden hebben of ongerust zijn over de veiligheid van een kind, kunnen contact opnemen met een VK voor advies of een actieve tussenkomst. De vertrouwenscentra kindermishandeling organiseren samen met de centra voor algemeen welzijnswerk de meldpunten "Geweld, misbruik en kindermishandeling" (1712) voor burgers. In 2016 noteerden de vertrouwenscentra meldingen over 9.133 kinderen. De aandelen naar leeftijd zijn redelijk gelijk verdeeld: ongeveer 1 op de 3 aangemelde kinderen is tussen de 0 en de 6 jaar, een ander derde tussen de 6 en 12 jaar en het resterende derde tussen de 12 en de 18 jaar.

3.14 Vertrouwenscentra Kindermishandeling

Belangrijkste gemelde problematiek* bij de Vertrouwenscentra Kindermishandeling, 2015 en 2016, in %.

Meldingen over mishandeling of verwaarlozing	2015	2016
Lichamelijke mishandeling of verwaarlozing	28,8	28,6
Emotionele mishandeling of verwaarlozing	29,4	29,9
Seksueel misbruik	14,8	14,9
Meldingen risicosituatie	13,9	13,6
Meldingen verwerkingsproblematiek	1,2	1,1
Onbekende/andere/onduidelijke problematiek	7	6,1
Meldingen grensoverschrijdend gedrag door minderjarigen	4,6	4,9
Niet ingevuld	0,3	0,8
Aantal gemelde kinderen	9440	9835

* Meerdere problematieken per kind mogelijk.

Bron: Kind en Gezin.

De meeste meldingen (71%) komen uit de hoek van de hulpverleners, de scholen of de kinderopvang. Bijna 15% van de meldingen komt uit de primaire omgeving van het kind. Het gaat daarbij meestal om meldingen door de moeder, de grootouders of de burens. Slechts een zeer beperkt aantal meldingen komt uit de omgeving van de dader of gebeurt anoniem.

Uit de vermelde problematiek blijkt dat kinderen het vaakst aangemeld worden omwille van een vermoeden van emotionele mishandeling of verwaarlozing (30%) en lichamelijke mishandeling of verwaarlozing (29%). 15% van de kinderen werd aangemeld voor een vermoeden van seksueel misbruik, veelal door een familielid. In 5% van de gevallen is er een melding van grensoverschrijdend gedrag door minderjarigen. De verhoudingen van de verschillende problematieken blijven ongeveer stabiel doorheen de tijd.

Adoptie

In de loop van 2016 hebben de door Kind en Gezin erkende adoptiediensten in totaal 85 kinderen geplaatst voor **adoptie**. Dit zijn er 8 minder dan in 2015. Bekeken per land: dan komen de meeste geadopteerde kinderen uit België (27%). De

3.15 Adoptie

Leeftijd van de adoptiekinderen, van 2013 tot 2016, in aantal en %.

	2013		2014		2015		2016	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Jonger dan 1 jaar	40	40,4	28	33,3	24	25,8	24	28,2
1 tot 2 jaar	21	21,2	14	16,7	23	24,7	22	25,9
2 tot 3 jaar	15	15,2	13	15,5	14	15,1	10	11,8
3 tot 4 jaar	5	5,1	8	9,5	7	7,5	5	5,9
4 tot 5 jaar	3	3	8	9,5	7	7,5	10	11,8
5 tot 10 jaar	15	15,1	12	14,3	16	17,2	13	15,3
>= 10 jaar	0	0	1	1,2	2	2,2	1	1,2
Totaal	99	100	84	100	93	100	85	100

Bron: Kind en Gezin

3.16 Ondersteuningscentra en gerechtelijke jeugdhulp

Aantal aanmeldingen bij ondersteuningscentra en sociale diensten van de jeugdrechtsbank, van 2014* tot 2016.

	Ondersteuningscentrum Jeugdzorg			Sociale dienst gerechtelijke jeugdhulp		
	2014	2015	2016	2014	2015	2016
Antwerpen	856	1.091	1.274	1.012	1.517	1.674
Limburg	429	730	876	496	629	684
Oost-Vlaanderen	838	973	1.340	590	829	910
Vlaams-Brabant - Brussel	378	553	728	552	710	743
West-Vlaanderen	538	960	1.119	456	607	723
Totaal	3.039	4.307	5.337	3.106	4.292	4.734

* In 2014 van 1 maart tot 31 december.

Bron: Agentschap Jongerenwelzijn.

kinderen uit het buitenland komen vooral uit Guinea (17%) en Oeganda (13%), gevolgd door Polen (9%) en Ethiopië (7%). Op het moment van de plaatsing in het gezin is 66% van de kinderen jonger dan 3 jaar. Meer dan 1 op de 4 adoptiekinderen is jonger dan 1 jaar, 17% is 5 jaar of ouder. Opmerkelijk verschil is dat kinderen die via binnenlandse adoptie geplaatst worden allemaal tot de jongste leeftijdsgroep (jonger dan 1 jaar) behoren. De meeste kinderen die geadopteerd worden via interlandelijke adoptie zijn ouder dan 1 jaar. Via interlandelijke adoptie werd in 2016 slechts 1 kind geadopteerd jonger dan 1 jaar. Van de 85 kinderen die door bemiddeling van een adoptiedienst (binnenland of interlandelijk) in Vlaanderen geadopteerd worden, komen er 8 terecht bij een alleenstaande moeder en 1 bij een alleenstaande vader. 76 kinderen worden geadopteerd door koppels, waarvan 64 door heteroparen en 12 kinderen door mannenparen (via binnenlandse adoptie).

Jeugdzorg

Op 1 maart 2014 trad het decreet **Integrale Jeugdhulp** in werking dat een verregaande samenwerking verankert tussen alle sectoren die betrokken zijn bij jeugdhulp. Dit moet ertoe leiden dat kinderen en jongeren steeds ergens terecht kunnen en dat er geen onderbrekingen zijn in de hulpverlening. De regering wil hierop voort bouwen met een duidelijk plan van aanpak. Centraal in de versterkte, vereenvoudigde, integrale en innovatieve jeugdhulp staan de kinderen en de jongeren en hun gezinscontext. Het actieplan jeugdhulp wordt verder uitgevoerd en daarbij ligt de prioriteit bij de rechtstreeks toegankelijke hulp, de crisisjeugdhulp en de residentiële hulp voor adolescente meisjes. De werking van het agentschap Jongerenwelzijn wordt door de invoering van Integrale Jeugdhulp niet langer beperkt tot kinderen of jongeren in een moeilijke leefsituatie, maar reikt naar alle kinderen en jongeren in Vlaanderen en Brussel.

In de jeugdhulp wordt een onderscheid gemaakt tussen rechtstreeks toegankelijke en niet-rechtstreeks toegankelijke jeugdhulp. De voor iedereen toegankelijke hulp zijn diensten waar een kind, jongere of zijn ouder zelf naartoe kan stappen voor informatie, hulp, ondersteuning, ... Het gaat onder andere over huisartsen, politie, preventieteam van Kind & Gezin, Centra voor Leerlingenbegeleiding en Jongeren Adviescentra. Over het aantal jongeren of kenmerken van de

jongeren die van deze diensten gebruik maken, bestaan geen eenduidige cijfers.

De niet-rechtstreeks toegankelijke jeugdhulpverlening kan enkel ingezet worden met het akkoord en de tussenkomst van de intersectorale toegangspoort. De hulpverlening die zich hier situeert is gespecialiseerd.

Hulpverleners uit de rechtstreeks toegankelijke hulpverlening proberen zoveel mogelijk zelf om te gaan met verontrustende situaties en trachten de begeleiding binnen de vrijwillige hulpverlening te houden. Soms lukt dat evenwel niet en is de situatie zo onveilig of bedreigend dat de hulpverlener het Ondersteuningscentrum Jeugdzorg (OCJ) inschakelt om hem bij te staan in de hulpverlening. Ook het kind of de jongere zelf, zijn ouders of zijn vertrouwenspersoon kunnen rechtstreeks bij het OCJ aankloppen wanneer de hulpverlening vast gelopen is. Zolang de hulp via het OCJ loopt, is er sprake van vrijwillig aanvaarde jeugdhulp. Als er gevaar dreigt en/of als het echt niet meer lukt om vrijwillig samen verder te werken kan het OCJ het dossier naar het parket doorsturen. Het parket kan beslissen om de jeugdrechter te vorderen en de sociale diensten van de gerechtelijke jeugdhulp in te schakelen. In dat geval gaat het om gedwongen hulpverlening. In 2016 waren er 5.337 aanmeldingen bij het OCJ en 4.734 bij de sociale diensten van de gerechtelijke jeugdhulp. Hoewel Antwerpen de grootste provincie is, kent Oost-Vlaanderen meer aanmeldingen bij het OCJ. Voor de Sociale diensten van de gerechtelijke jeugdhulp telt de provincie Antwerpen wel veruit het grootste aantal aanmeldingen. De toename in vergelijking met 2014 heeft een aantal oorzaken. Het huidige systeem werd in 2014 ingevoerd. Bovendien bevatten de gegevens van 2014 slechts informatie over 10 maanden. Het is bijgevolg nog te vroeg om een stijgende trend te kunnen vaststellen.

Sinds 1 maart 2014 is er in elke regio 1 intersectorale toegangspoort die de brug vormt tussen de rechtstreeks en de niet-rechtstreeks toegankelijke jeugdhulp. In 2016 werden 12.589 kinderen en jongeren aangemeld. Door de overgangperiode waren sommige jongeren die reeds niet rechtstreeks toegankelijke hulp kregen, nog niet opgenomen in het registratiesysteem. Dit verklaart het lager aantal aanmeldingen in 2016. Eind 2016 waren in totaal 4.992 kinderen en jongeren aangemeld die op een wachtlijst van een voorziening stonden. Een administratieve beleidsprioriteit voor 2016 was het nagaan

3.17 Integrale toegangspoort

Aantal minderjarigen aangemeld bij de integrale toegangspoort naar provincie*, van 2014** tot 2016.

	2014*	2015	2016
Antwerpen	3.724	4.313	3.718
Limburg	1.555	1.901	1.789
Oost-Vlaanderen	3.327	3.091	2.758
Vlaams-Brabant - Brussel	1.589	2.014	1.782
West-Vlaanderen	2.434	3.039	2.572
Totaal	12.600	14.307	12.589

* Voor een zelfde kind of jongere kunnen verschillende A-documenten worden ingediend, soms bij een andere regionale toegangspoort, soms door een andere aanmelder. Het totaalcijfer geeft het uniek aantal kinderen en jongeren weer, dit is dus niet altijd gelijk aan de som van de categorieën

** In 2014 van 1 maart tot 31 december.

Bron: Agentschap Jongerenwelzijn.

3.18 Jongeren op wachtlijst

Aantal kinderen en jongeren aangemeld en/of op een wachtlijst van een voorziening naar provincie*, op 31/12, van 2014 tot 2016.

	2014	2015	2016
Antwerpen	2.514	2.458	1.497
Limburg	736	841	540
Oost-Vlaanderen	1.643	1.702	1.290
Vlaams-Brabant - Brussel	890	847	573
West-Vlaanderen	1.644	1.502	1.015
Totaal	7.427	7.347	4.992

* Een kind of een jongere kan voor meerdere typemodules op hulp wachten. Het totaalcijfer geeft het uniek aantal kinderen en jongeren weer, dit is dus niet altijd gelijk aan de som van de categorieën.

Bron: Agentschap Jongerenwelzijn.

of de geregistreerde hulpvraag van de cliënten nog actueel was. Dit verklaart grotendeels de daling van het aantal wachtenden.

Het private aanbod van **Jongerenwelzijn** is fundamenteel hertekend. Door een gemoduleerd aanbod kunnen de voorzieningen een hulpverleningstraject op maat van de hulpvraag

van het kind, de jongere en zijn gezinscontext aanbieden en kunnen zij gericht gebruik maken van noodzakelijke ondersteuning. Bovendien creëert dit meer mogelijkheden voor een naadloze samenwerking tussen de brede instap en de rechtstreeks en niet-rechtstreeks toegankelijke hulpverlening, waardoor flexibel ingespeeld kan worden op veranderende hulpvragen. Er is in vergelijking met de voorgaande jaren een

3.19 Capaciteit private voorzieningen Jongerenwelzijn

Erkende capaciteit in modules in de private voorzieningen, op 31/12, van 2104 tot 2016, aantal erkende modules.

	2014	2015	2016
Organisaties voor bijzondere jeugdzorg contextbegeleiding i.f.v. positieve heroriëntering	459	439	445
Organisaties voor bijzondere jeugdzorg contextbegeleiding laagintensief	3.960	3.994	4.053
Organisaties voor bijzondere jeugdzorg contextbegeleiding breedsporig	1.297	1.297	1.299
Organisaties voor bijzondere jeugdzorg contextbegeleiding kortdurend intensief	331	331	365
Organisaties voor bijzondere jeugdzorg contextbegeleiding i.f.v. autonoom wonen basisintensiteit	280	282	276
Organisaties voor bijzondere jeugdzorg contextbegeleiding i.f.v. autonoom wonen middenintensiteit	474	474	480
Organisaties voor bijzondere jeugdzorg dagbegeleiding in groep	635	635	627
Organisaties voor bijzondere jeugdzorg verblijf	2.906	2.906	2.905
Organisaties voor bijzondere jeugdzorg ondersteunende begeleiding	85	85	85
Centra integrale gezinszorg verblijf	126	126	126
Centra integrale gezinszorg contextbegeleiding	223	223	223
Onthaal- oriëntatie- en observatiecentra verblijf in het kader van diagnostiek	256	256	256
Onthaal- oriëntatie- en observatiecentra diagnostiek in het kader van een problematische levenssituatie	354	354	354
Diensten voor crisishulp aan huis (= begeleidingen)	540	582	582
Ondersteunende pleegzorg	419	503	649
Perspectiefbiedende pleegzorg	4.565	4.755	4.952
Perspectiefzoekende pleegzorg	341	399	461

Bron: Agentschap Jongerenwelzijn.

3.20 Gemeenschapsinstellingen

Aantal opnames per campus, naar regime en geslacht, in 2016.

	De Hutten		De Markt		Beernem		Ruisselede		Wingene		De Grubbe	
	Open	Gesloten	Open	Time-out	Open	Gesloten	Open	Time-out	Open	Gesloten	Open	Gesloten
Meisjes	-	-	-	174	26	89	-	170	-	-	-	-
Jongens	-	113	180	163	-	-	92	182	-	101	-	313

Bron: Agentschap Jongerenwelzijn.

toename van de capaciteit. Deze situeert zich bij de pleegzorg en bij de crisishulpverlening aan huis en de kortdurend intensieve contextbegeleiding.

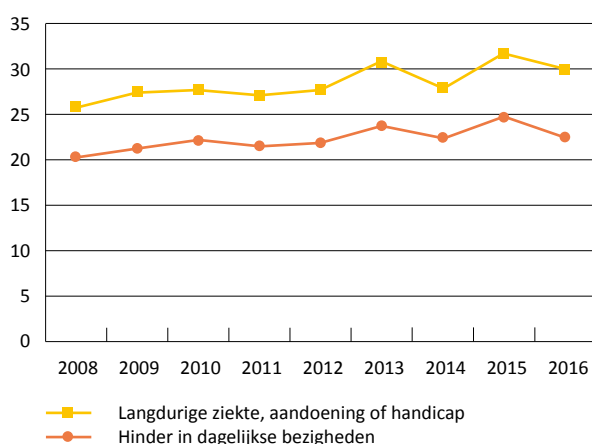
Voor jongeren bij wie de bescherming van de eigen integriteit of van de maatschappij in het gedrang is, zijn er de gemeenschapsinstellingen. Ze bieden pedagogische hulpverlening aan jongeren bij wie beveiligde opvang binnen een structurerend en vrijheidsbeperkend kader tijdelijk noodzakelijk is. Deze hulpverlening maakt deel uit van een breder hulptraject dat erop gericht is jongeren terug te integreren in de samenleving met haar geldende waarden en normen. De hulpverlening in de gemeenschapsinstellingen moet er uiteindelijk toe leiden dat de jongere en de personen in zijn omgeving een beter toekomstperspectief ontwikkelen. In 2016 werden meer dan 1.600 jongeren in een gemeenschapsinstelling opgenomen, een stijging tegenover het jaar voordien. Het aantal plaatsen voor meisjes is sinds 2014 met een derde toegenomen. Toch zijn het vooral jongens (71%) die in de gemeenschapsinstellingen opgevangen worden.

Personen met een handicap

Verbinden voor zorg, zoals de Vlaamse Regering wil, gaat bij uitstek over noden van **personen met een handicap**. De regering wil dat zij kunnen rekenen op extra ondersteuning. De inspanningen om mensen met de grootste ondersteuningsnoden te helpen worden opgedreven. Mensen met een beginnende zorgnood moeten zo lang mogelijk zelf beslissingen kunnen nemen met betrekking tot de invulling van hun zorgnoden en vragen. De regering wil mensen zo lang mogelijk in staat stellen om in hun thuisomgeving te blijven wonen. Dit deel behandelt het aantal personen met een handicap die gekend zijn bij het VAPH, de materiële hulpverlening, de voorzieningen en het persoonlijke-assistentiebudget.

3.21 Langdurige aandoening en hinder

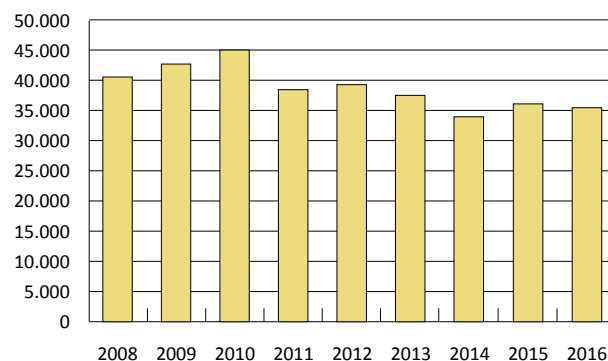
Aandeel respondenten (18+) dat aangeeft last te hebben van langdurige ziekte, aandoening of handicap en aandeel dat aangeeft door die aandoening hinder te ondervinden in de dagelijkse bezigheden, van 2008 tot 2016, in %.

Bron: SCV-survey.

3.22 Toegekende hulpmiddelen

Aantal goedgekeurde aanvragen voor tussenkomsten voor hulpmiddelen, van 2008 tot 2016.

Bron: VAPH.

Ongeveer een derde van de meerderjarige bevolking lijdt aan een langdurige ziekte, aandoening of handicap. Iets minder dan een kwart van de bevolking geeft aan dat ze omwille van die aandoening hinder ondervinden bij de dagelijkse bezigheden. Een vergelijking over de jaren maakt duidelijk dat zowel het voorkomen van langdurige aandoeningen als het ondervinden van hinder omwille van die aandoeningen bij de totale bevolking redelijk beperkt stijgt.

Hulpmiddelen

Meerderjarige personen met een handicap die in Vlaanderen wonen, jonger zijn dan 65 jaar en behoefte hebben aan bepaalde zorgen of hulp, kunnen ondersteuning aanvragen bij het Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap (VAPH). Belangrijk om te vermelden is dat sinds enkele jaren elke vraag naar ondersteuning van een minderjarige ingediend wordt bij de Intersectorale Toegangspoort (zie deel Jeugdzorg). Dit heeft uiteraard zijn invloed op het aantal aanvragen van minderjarigen bij het VAPH.

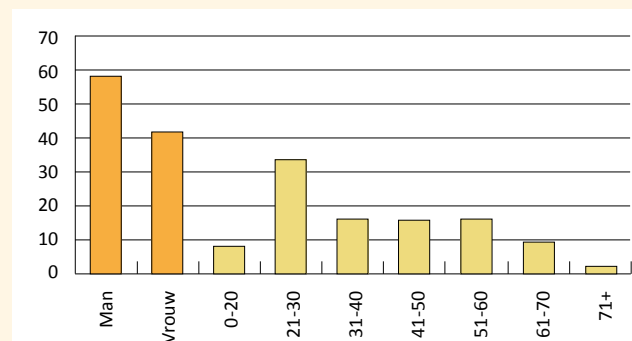
Een belangrijke pijler van de werking van het VAPH wordt gevormd door de tegemoetkomingen in de kosten van rechtstreekse ondersteuning van personen met een handicap. Er wordt tussengekomen in de kosten van **hulpmiddelen**, zoals aanpassingen aan de woning of de auto, of de kosten voor bijstand, zoals de assistentie van een doventolk. In 2016 werden ruim 35.000 van dit soort hulpmiddelen toegekend aan minder- en meerderjarigen. Dat zijn er 700 minder dan het jaar voordien. Het meest frequent worden hulpmiddelen voor aanpassing van de woning aangevraagd, gevolgd door hulpmiddelen voor mobiliteit en communicatiemateriaal.

Voorzieningen

Een tweede belangrijke pijler van de werking van het VAPH zijn de **voorzieningen**. Het VAPH vergunt en erkent voor-

3.23 Actieve zorgvragers

Profiel van de actieve zorgvragers, naar geslacht en leeftijd, in 2016, in %.

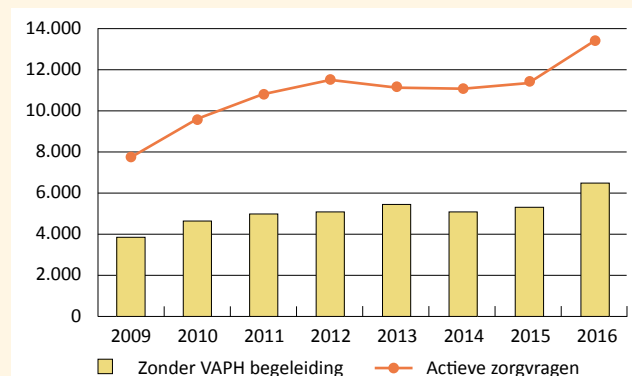
Bron: VAPH.

zieningen die instaan voor de opvang, ondersteuning en begeleiding van personen met een handicap. In 2016 werd de overstap gemaakt naar persoonsvolgende financiering voor meerderjarige personen met een handicap. Daarbij stelt het VAPH personen met een handicap een budget ter beschikking. Dit budget kan de persoon naar eigen keuze inzetten bij een vergunde zorgaanbieder of op een andere manier. Personen met een handicap vragen voortaan een goedkeuring voor een bepaalde budgetcategorie. 2016 was bijgevolg een overgangsjaar, waarmee bij de interpretatie van de gegevens rekening moet gehouden worden.

Elke vraag van een meerderjarige persoon met een handicap naar ondersteuning door een voorziening wordt genoteerd in de Centrale Registratie Zorgvragen. Op 31 december 2016 waren in totaal 13.308 meerderjarige personen met een actieve zorgvraag geregistreerd. De minderjarigen worden niet meer bij

3.24 Actieve zorgvragen

Het aantal in de Centrale Registratie Zorg opgenomen actieve zorgvragen van meerderjarigen en het aantal van hen dat momenteel geen andere begeleiding van het VAPH krijgt, van 2009 tot 2016.

Bron: VAPH.

3.25 Gebruik van voorzieningen

Aantal personen met een actieve begeleidingsovereenkomst met een ondersteuningsvorm van het VAPH, situatie op 31/12, 2015 en 2016.

	2015	2016
Diensten ondersteuningsplan	1.079	1.572
Rechtstreekse toegankelijke hulp	5.125	6.493
Thuisbegeleiding	7.688	8.849
Multifunctionele centra	10.103	10.023
Flexibel aanbod meerderjarigen	23.623	23.952
Totaal	47.618	50.889

Bron: VAPH.

het VAPH geregistreerd. Na de stabilisatie van het aantal geregistreerde zorgvragers de voorbije jaren was er in 2016 opnieuw sprake van een stijging. Deze stijging is voornamelijk te wijten aan de transitie naar persoonsvolgende financiering. Elke vraag die op de Centrale Registratie van Zorgvragen (CRZ) geregistreerd werd, werd vertaald naar een vraag voor een specifieke persoonlijke financieringscategorie. Dit had een aanzuigeffect op mensen die wel een geldige toewijzing hadden, maar niet noodzakelijk een dringende vraag naar ondersteuning geregistreerd hadden op de CRZ. Indien zij hun goedkeuring wensten te behouden, was het voldoende om een actieve vraag naar ondersteuning te registreren op de CRZ. Zorgvragers die geen vraag lieten registreren zouden anders nadien opnieuw de hele procedure moeten doorlopen. De meeste van de dringende zorgvragen hebben betrekking op het verkrijgen van een persoonlijk assistentiebudget, voor begeleid wonen of voor een bezigheidstehuis.

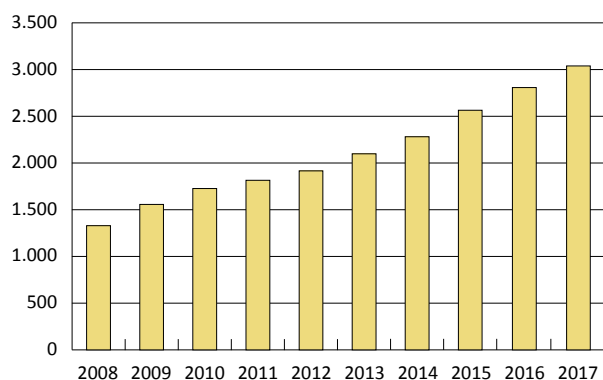
Meer mannen (58%) dan vrouwen hebben een actieve zorgvraag. Meer dan 1 op de 3 personen met een actieve zorgvraag zijn twintigers, 1 op de 10 personen met een actieve zorgvraag is ouder dan 60 jaar. Dat kan omdat de leeftijdsgrens enkel geldt bij de allereerste aanmelding. Dus als men aangemeld is voor de leeftijd van 65 jaar dan kan men ook op latere leeftijd beroep blijven doen op het VAPH.

Personen met een actieve zorgvraag hoeven niet noodzakelijk geen ondersteuning te hebben. Meer dan de helft krijgt al een of andere VAPH-ondersteuning. Het kan gaan om een migratievraag, waarbij de persoon ondersteuning aanvraagt binnen dezelfde zorgvorm, maar door een andere dienst of het kan gaan om een vraag naar meer intensieve begeleiding, bijvoorbeeld van deeltijds naar voltijds. Omgekeerd betekent dit wel dat de andere helft van de personen met een geregistreerde actieve zorgvraag nog geen ondersteuning van het VAPH krijgt. De absolute stijging in 2016 kan verklaard worden door van de transitie naar persoonsvolgende financiering en het ermee gepaard gaande aanzuigeffect van de CRZ. De verhouding tussen actieve zorgvragen met en zonder VAPH-ondersteuning blijft wel gelijk, ongeveer fifty-fifty.

Het zorgaanbod voor personen met een handicap is de laatste jaren sterk geëvolueerd, waardoor vergelijken met vorige jaren niet vanzelfsprekend is. Zo werd de capaciteit van de

3.26 Persoonlijke-assistentiebudget

Effectieve PAB-gebruikers, op 1/1, van 2008 tot 2017.

Bron: VAPH.

rechtstreeks toegankelijke hulp uitgebouwd en werden diverse erkenningen voor minderjarigen gegroepeerd in Multifunctionele Centra voor Minderjarigen (MFC). Bij de volwassenenzorg werd een gelijkaardige operatie opgezet wat resulteerde in de centra voor Flexibel Aanbod voor Meerderjarigen (FAM) in afwachting van de overstap naar vergunde zorgaanbieders. Binnen het toeleidingstraject kregen de Diensten Ondersteuningsplan een rol in netwerkvorming en bij het opstellen van de ondersteuningsplannen.

Waar vroeger het aantal erkende plaatsen nog enigszins een zicht gaf op het aantal personen dat ondersteund werd, is dit door de invoering van de methodiek van subsidiëren en erkennen in personeelspunten niet meer het geval. Een alternatieve indicatie van de capaciteit is de evolutie van de actieve begeleidingsovereenkomsten met een ondersteuningsvorm bij het VAPH. Eind 2016 maakten bijna 51.000 personen gebruik van de verschillende ondersteuningsvormen, een duidelijke stijging in vergelijking met eind 2015.

Persoonlijke-assistentiebudget

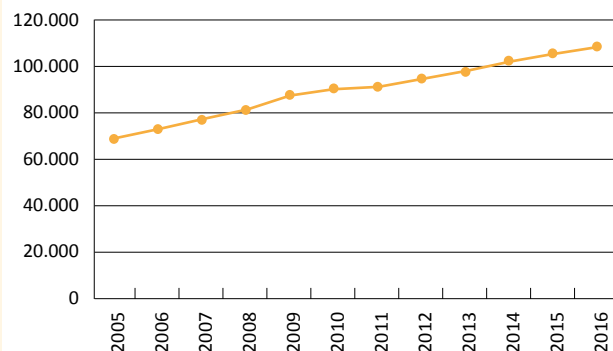
Met een **persoonlijke-assistentiebudget** (PAB) kan een persoon met een handicap iemand in dienst nemen die hem of haar thuis, op school of op het werk praktisch en organisatorisch helpt. Begin 2017 hebben 3.022 personen effectief een PAB opgestart. Hun aantal neemt jaar na jaar toe. De vraag naar een PAB blijft evenwel groot. Op het einde van 2016 stonden 3.753 meerderjarige personen met een actieve PAB-vraag geregistreerd op de Centrale Registratie Zorg.

Ouderen

De Vlaamse Regering wil dat Vlamingen met een zorgnood zo lang mogelijk zelf beslissingen kunnen nemen met betrekking tot de invulling van hun zorgnoden en vragen. Ze wil de mensen helpen om zo lang mogelijk in hun thuisomgeving te blijven wonen. Hierbij wordt de nadruk gelegd op ondersteuning

3.27 Gezinszorg

Aantal gezinnen dat minimaal 4 uur gezinszorg krijgt, van 2005 tot 2016.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

en zorg van mensen in hun thuisomgeving. Daarom wordt een groeipad voorzien voor de verschillende thuiszorgdiensten. Mensen die zorg opnemen voor familie en/of vrienden moeten zich meer ondersteund en gewaardeerd weten. Deze mantelzorgers zouden zich geen zorgen meer moeten maken over het moment waarop de zorg hun draagkracht overstijgt of waarop zij die zorg niet meer kunnen opnemen. Om dit te realiseren wordt geïnvesteerd in tijdelijke opvangmogelijkheden die het toelaten dat de zorg voor de mantelzorger draaglijk wordt. Achtereenvolgens wordt de thuiszorg, de mantelzorg, de tijdelijke opvang, de permanente opvang en de zorgverzekering besproken.

Thuiszorg

De **thuiszorg** verwijst naar de zorg aan huis of de zorg die er specifiek op gericht is de gebruiker langer thuis te laten wonen of na een tijdelijke opvang sneller naar huis te laten terugkeren. Deze voorzieningen staan open voor alle leeftijdsgroepen. Het merendeel van de gebruikers zijn ouderen. Wanneer de zelfzorg en de informele zorg de noden niet meer kunnen lenigen, is thuiszorg de eerste schakel in de formele hulpverlening aan ouderen. Er is een brede waaier aan diensten ontstaan. Deze worden hoofdzakelijk georganiseerd door private non-profitorganisaties, ziekenfondsen, OCMW's en andere openbare besturen.

Het aantal geholpen gezinnen is toegenomen. In 2015 en 2016 waren geen extra middelen voor de diensten gezinszorg en aanvullende thuiszorg. Er is toen de keuze gemaakt om in te zetten op taakuitzuivering binnen de gezinszorg. Daardoor konden poetstaken die nog uitgevoerd werden door een verzorgende van de gezinszorg, mogelijks overgedragen worden naar logistiek personeel van de aanvullende thuiszorg. Het gevolg daarvan is dat het aantal uren gezinszorg daalde, maar dat deze van de thuiszorg toenamen. Zo werd de afbouw van het aanbod voor de gebruikers minimaal gehouden. En werden er zelfs meer gezinnen geholpen. Deze diensten bieden aan gebruikers met een verminderd zelfzorgvermogen persoons-

3.28 Thuiszorgvoorzieningen

Evolutie van het aantal erkende en/of gesubsidieerde thuiszorgvoorzieningen, situatie op 1/1, van 2008 tot 2017.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Regionale dienstencentra	51	57	59	59	60	60	61	60	60	60
Lokale dienstencentra	163	172	182	189	192	204	212	221	226	241
Vereniging van gebruikers en mantelzorgers	5	5	6	6	6	5	6	6	6	6
Diensten voor oppashulp	49	49	49	47	46	48	50	53	53	55
Diensten voor gastopvang							3	3	3	3
Diensten maatschappelijk werk van het ziekenfonds							28	28	28	26
Diensten voor thuisverpleging							195	195	195	192

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

verzorging, huishoudelijke hulp en aanvullende thuiszorg. In 2016 werden door alle diensten gezinszorg samen 16.216 miljoen uren gezinszorg gepresteerd en in 2016 kregen meer dan 108.000 gezinnen minimaal 4 uur hulp. Naast de gezinszorg zijn er nog de poetshulp (4,5 miljoen uren), de karweihulp (143.000 uren) en de professionele oppashulp (194.000 uren).

Naast de diensten voor gezins- en aanvullende thuiszorg zijn er nog heel wat diensten die ondersteuning bieden voor thuiswonende personen met een zorgbehoefte. In tegenstelling tot de gezinszorg zijn niet voor al deze diensten gegevens beschikbaar over het aantal personen of gezinnen dat deze diensten bereiken, wel over het aantal erkende of gesubsidieerde diensten. Er is een ruim verspreid en gevarieerd aanbod aan diensten. Vooral het aantal lokale dienstencentra is de voorbije jaren toegenomen.

Mantelzorg

Een belangrijke vorm van ondersteuning geven mensen aan elkaar: ouders aan zorgbehoevende kinderen, kinderen aan hun

zorgbehoevende ouders, burens die elkaar een handje helpen wanneer iemand ziek is, ... Deze zorg en hulpverlening heet mantelzorg. Ongeveer de helft van de Vlamingen heeft het voorbije jaar minstens 1 keer **mantelzorg** verleend. Een derde van de Vlamingen biedt occasioneel mantelzorg en 17% doet dat intensief (dagelijks of wekelijks). Over het algemeen bieden meer vrouwen dan mannen mantelzorg, en vrouwen doen het ook intensiever dan mannen. Ook naar leeftijd zijn er verschillen, waarbij het grootste aandeel mantelzorgers gevonden wordt bij de 55- tot 64-jarigen (57%). In de leeftijdscategorie van 65 tot 74 is het aandeel intensieve mantelzorgers het hoogst. In die leeftijdscategorie geeft ruim 1 op 4 dagelijks of wekelijks mantelzorg.

Tijdelijke opvang

Om de mantelzorg te ondersteunen zijn 2 zogenaamde 'transmurale' voorzieningen in het leven geroepen die zorgbehoevenden hetzij overdag, hetzij voor een korte aansluitende periode opvangen. Op die manier krijgt de mantelzorger even wat respijt en kan hij of zij weer op adem komen. Een **dagverzorgingscentrum** biedt 65-plussers buitenshuis en enkel overdag verzorging, persoonsverzorging en huishoudelijke hulp. Vorig jaar kwamen er 26 dagverzorgingscentra bij. De tweede soort voorziening zijn de **centra voor kortverblijf**. Daar kunnen 65-plussers ofwel gedurende een beperkte periode dag en nacht ofwel alleen 's nachts huisvesting en zorg krijgen. Vorig jaar werden 107 extra plaatsen gecreëerd, waardoor begin dit jaar 71% van de voorziene programmatie gerealiseerd was.

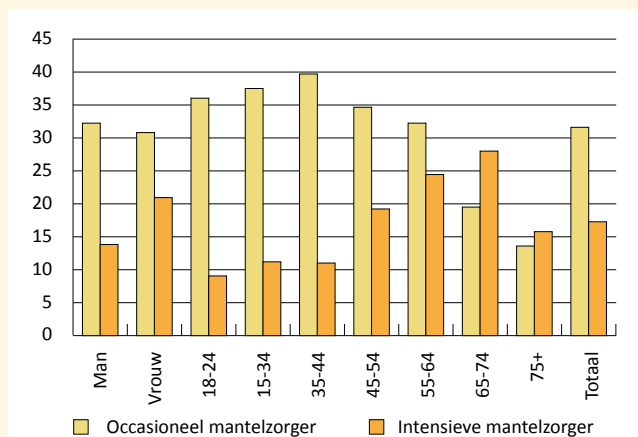
Permanente opvang

Wanneer in het zorgcontinuüm de zelfzorg, mantelzorg, thuiszorg en andere ondersteuningsvormen niet meer volstaan om de zorgbehoevende op een kwalitatieve manier thuis te laten wonen, kan de zorgbehoevende terecht in 2 permanente opvangvoorzieningen: een woonzorgcentrum of een assistentiewoning.

Een **woonzorgcentrum** is een voorziening waar aan de gebruikers van 65 jaar of ouder, die er permanent verblijven, huisvesting en zorg wordt aangeboden. Begin 2017 telde het Vlaamse Gewest 78.269 plaatsen in woonzorgcentra. Dit aantal neemt jaar na jaar toe. Tussen 2011 en 2017 kwamen er meer dan 11.469 plaatsen bij. Het aandeel plaatsen per 1.000 65-plus-

3.29 Mantelzorg

Aandeel mantelzorgers naar geslacht, leeftijd en intensiteit van de geboden hulp*, in 2016, in %.

* Intensief is dagelijks en wekelijks; occasioneel is alle minder frequente mantelzorgers.

Bron: SCV-survey 2016.

3.30 Tijdelijke opvang

Evolutie van het aantal gerealiseerde plaatsen en het aantal geprogrammeerde plaatsen in centra voor kortverblijf en het aantal dagverzorgingscentra, situatie op 1/1, van 2011 tot 2017.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Centra voor kortverblijf							
Gerealiseerde plaatsen	1.271	1.450	1.640	1.815	2.013	2.176	2.283
Programmatiecijfers	2.513	2.697	2.762	2.829	2.892	2.894	3.228
Dagverzorgingscentra							
Aantal voorzieningen*	117	131	157	194	217	235	259

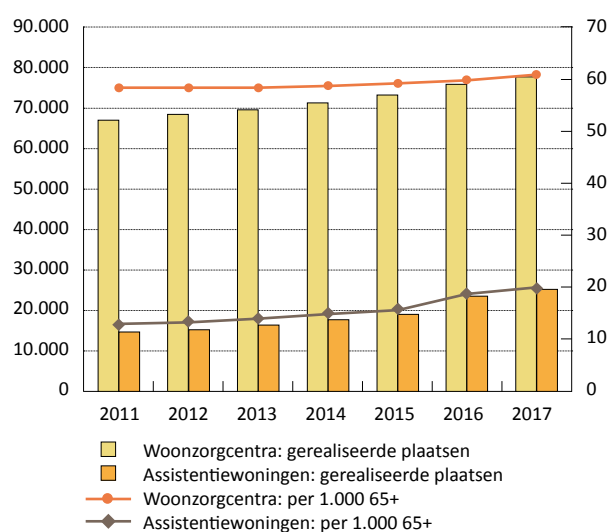
* Tot en met 2012 is het aantal centra met een erkenning in onderzoek niet beschikbaar, waardoor het voor deze jaren enkel om de erkenningen gaat. Met ingang van 2013 zijn de erkenningen in onderzoek inbegrepen. De dagverzorgingscentra volgens artikel 51 zijn pas opgenomen na 1/1/2013.
Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

sers steeg van 58 naar 61 begin 2017. De stijging van het aantal woonzorgplaatsen (+16%) is groter dan de aangroei van het aantal 65-plussers (+12%).

Een **assistentiewoning** is een voorziening waar 65-plussers permanent kunnen verblijven met hulp- en zorgomkadering die minder intensief is dan in een woonzorgcentrum. Begin 2017 waren er in het Vlaamse Gewest 22.206 plaatsen in assistentiewoningen. Voor de meldingsplichtige assistentiewoningen komen er nog eens 3.209 plaatsen bij. Ook dit aantal neemt jaar na jaar toe, zeker de laatste jaren is de groei behoorlijk sterk. Sedert 2011 kwamen er 10.457 plaatsen bij. Ook hier is de toename van het aantal plaatsen groter dan de toename van het aantal 65-plussers. In 2011 waren er 13 plaatsen per 1.000 65-plussers. Dit aandeel steeg tot 20 plaatsen per 1.000 in 2017.

3.31 Permanente opvang ouderen

Evolutie van het aantal gerealiseerde plaatsen in woonzorgcentra en in assistentiewoningen (linkeras) en van het aantal plaatsen per 1.000 65-plussers (rechteras), op 1/1, van 2011 tot 2017.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

Zorgzwaarte

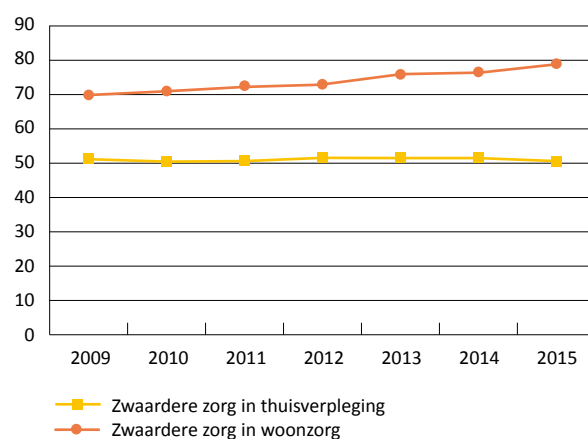
De **zorgzwaarte** is een maat voor de mate van zorgbehoevendheid van een persoon. De zorgzwaarte van de bewoners van de woonzorgcentra en van personen die geholpen worden door de thuisverpleging kunnen met elkaar en over de laatste jaren heen vergeleken worden. In de thuisverpleging is ongeveer de helft van de cliënten zwaar tot heel zwaar zorgbehoevend. In de tijd is er weinig verandering waar te nemen. In de woonzorgcentra is de zorgzwaarte heel wat groter. Bijna 4 op de 5 bewoners zijn zwaar tot zeer zwaar zorgbehoevend. Dit aandeel neemt toe met de tijd.

Zorgverzekering

Vertrekkende van de mogelijkheden van de zorgbehoevende zelf, wil de Vlaamse Regering zorg op maat realiseren. De zorgverzekering biedt een tegemoetkoming in de kosten voor niet-medische zorg en de ontvangers ervan kunnen zelf bepa-

3.32 Zorgzwaarte

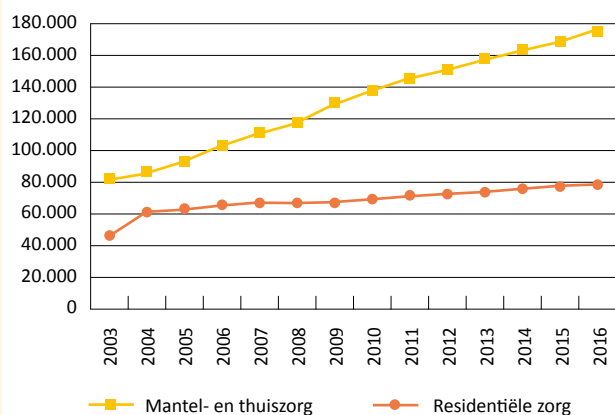
Evolutie van de zorgzwaarte in de thuisverpleging en de woonzorgcentra, van 2009 tot 2015, in %.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid en IMA

3.33 Zorgverzekering

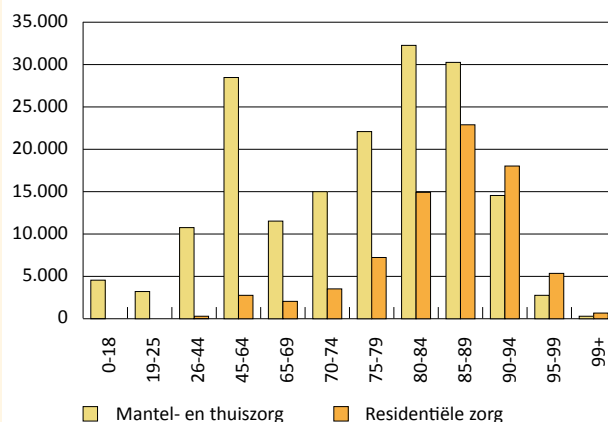
Evolutie van het aantal personen dat een uitkering krijgt in het kader van de zorgverzekering, naar aard van de tussenkomst, van 2003 tot 2016.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

3.34 Leeftijd Zorgverzekering

Aantal personen dat een uitkering krijgt in het kader van de zorgverzekering, naar aard van de tussenkomst en naar leeftijd, in 2016.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

len hoe ze dat bedrag spenderen. De zorgbehoevende heeft daarbij de regie zelf in handen. De **Vlaamse Zorgverzekering** vormt een belangrijke eerste pijler van de verder uit te bouwen Vlaamse sociale bescherming.

Het aantal gerechtigden op de zorgverzekering blijft stijgen. Er waren in 2016 meer dan 240.000 personen met een tegemoetkoming. De zorgverzekering biedt een tegemoetkoming in de kosten voor niet-medische zorg. Iedereen ouder dan 25 jaar betaalt 50 euro per jaar, personen die recht hebben op een verhoogde tegemoetkoming in de ziekteverzekering 25 euro. Bewoners van een woonzorgcentrum, een rust- en verzorgingstehuis of een psychiatrisch verzorgingstehuis ontvangen een maandelijkse uitkering van 130 euro. Zorgbehoevenden die in de thuissituatie verzorgd worden, ontvangen eveneens een uitkering van 130 euro per maand als zij kunnen aantonen dat ze lijden aan een ernstig en langdurig verminderd zelfzorgvermogen.

80% van de uitkeringen gaan naar ouderen (65-plussers) en meer dan de helft naar 80-plussers. Omdat de leeftijd waarop ouderen de stap zetten naar een woonzorgcentrum stijgt, is het niet geheel onverwacht dat pas vanaf de leeftijd van 90 jaar het aantal rechthebbenden op basis van residentiële zorg hoger ligt dan die van de rechthebbenden die nog thuis wonen.

Investerings in voorzieningen

Het Pact 2020 voorziet dat Vlaanderen tegen 2020 een toegankelijk en betaalbaar kwaliteitsvol aanbod aan hulp- en zorgverlening uitbouwt, dat toereikend is in het licht van de zich wijzigende maatschappelijke behoeften en sociaal-demografische ontwikkelingen. Er is in alle zorgsectoren een vooruitgang van de capaciteit. De afname bij de voorzieningen voor personen met een handicap in 2014 is te wijten aan de start van de Intersectorale Toegangspoort waardoor heel

wat voorzieningen voor minderjarigen overgingen naar Jongerenwelzijn.

Om de capaciteit te verhogen en de kwaliteit te verbeteren, waardoor het zorgaanbod meer gedifferentieerd wordt, is er financiële ondersteuning van de infrastructuurwerken in de zorgsector nodig. Het Vlaams Infrastructuurfonds voor Persoonsgebonden Aangelegenheden (VIPA) geeft financiële steun aan zorg- en gezondheidsvoorzieningen die infrastructuurwerken willen uitvoeren.

Regionale spreiding

Steden hebben een centrumfunctie. Dit impliceert onder meer dat een aantal voorzieningen beter is uitgebouwd in de steden dan in de omliggende regio. De spreiding op basis van de verstedelijkingsgraad wordt nagegaan voor voorzieningen die op oudere bevolkingsgroepen zijn gericht (de residentiële voorzieningen, de gezinszorg en de zorgverzekering) en de kinderopvang. Ten slotte nemen we de Brusselse situatie onder de loep.

De zorgvoorzieningen zijn niet gelijkmatig verspreid over de Vlaamse gemeenten. Proportioneel zijn de meeste rusthuisbedden in woonzorgcentra te vinden in en rond Antwerpen en Gent en in de centrumsteden. Ook plattelandsgemeenten zijn iets beter voorzien dan gemiddeld. Assistentiewoningen zijn iets meer geconcentreerd in de grotere steden. De gezinszorg en de zorgverzekering is dan weer beter uitgebouwd in de kleinere steden en de plattelandsgemeenten. Het aanbod aan opvang voor baby's en peuters en voor schoolgaande kinderen is het laagst in de grootsteden en het hoogst in de grootste delijke rand, in de centrumsteden en op het platteland. Uitzondering hierop vormt de Brusselse rand, die trouwens ook voor de andere zorgvoorzieningen duidelijk minder uitgerust is dan andere gebieden.

3.35 Capaciteit van de zorgvoorzieningen

Evolutie van de totale capaciteit van de verschillende zorgvoorzieningen, toestand op 31/12, van 2010 tot 2016.

		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kinderopvang	Baby's en peuters (nieuw decreet vanaf 1 april 2014, breuk in de reeks)	78.945	80.989	82.208	83.601	91.697	92.431	93.077
	Schoolgaande kinderen	32.308	33.184	34.003	34.679	40.928	42.524	45.324
Jeugdhulp	Private voorzieningen (vanaf 1 maart 2014 erkende capaciteit in modules)	6.569	6.716	6.922	7.128	17.251	17.641	18.138
Personen met een handicap	Personen met een actieve ondersteuning						47.618	50.889
	(Semi-)residentieel	24.511	24.703	24.809	24.897	23.909	n.b.	n.b.
	Ambulant	10.748	12.324	12.524	12.841	13.231	n.b.	n.b.
Ouderen	Regionale dienstencentra	59	60	60	61	60	60	60
	Lokale dienstencentra	189	192	204	212	221	226	241
	Vereniging van gebruikers en mantelzorgers	6	6	5	6	6	6	6
	Diensten voor oppashulp	47	46	48	50	53	53	55
	Diensten voor gastopvang				3	3	3	3
	Diensten maatschappelijk werk van het ziekenfonds				28	28	28	26
	Diensten voor thuisverpleging				195	195	195	192
	Centra voor kortverblijf	1.271	1.450	1.640	1.815	2.013	2.176	2.283
	Dagverzorgingscentra - aantal voorzieningen	117	131	157	194	217	235	261
	Woonzorgcentra	67.479	68.844	70.018	71.811	74.070	76.539	78.948
	Assistentiewoningen	14.990	15.629	16.696	18.061	19.211	20.417	22.307

Bron: Kind & Gezin, Jongerenwelzijn, VAPH, Zorg en Gezondheid

In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest wordt 30% van de bevolking als doelgroep van de Vlaamse zorgvoorzieningen beschouwd. Wanneer deze Brusselnorm gehanteerd wordt, kunnen enkel de opvangvoorzieningen voor baby's en peuters en de opvang van schoolgaande kinderen de vergelijking met het Vlaamse niveau doorstaan. Alle andere zorgvoorzieningen hinken qua aanbod ver achter op het Vlaamse Gewest.

3.36 Stedelijkheid en zorgvoorzieningen

Proportionele aanwezigheid van zorgvoorzieningen.

	Woonzorg-centra	Assistentie-woningen	Uren Gezinszorg	Zorg-verzekering	Opvang baby's en peuters	Opvang schoolgaande kinderen
Eenheid	%65+	%65+	per inwoner	% inw.	% 0-2 jaar	% 3-11 jaar
Jaar	2017	2017	2015	2016	2016	2015
Grootsteden	6,9	3,9	2,4	2,9	36,7	1,7
Centrumsteden	6,6	2,2	2,6	4,2	47,0	6,1
Grootstedelijke rand	6,5	2,0	2,3	3,2	51,1	6,3
Regionaal stedelijke rand	5,7	1,8	2,5	4,0	44,5	7,7
Strategisch gebied rond Brussel	5,7	2,1	1,1	2,2	36,8	1,7
Structuurondersteunende steden	6,1	1,6	2,9	4,3	42,5	6,1
Kleinstedelijk provinciaal	5,9	1,4	2,4	4,5	36,8	7,1
Overgangsgebied	5,7	1,8	2,4	3,9	42,9	7,6
Platteland	6,5	1,6	2,9	4,1	45,8	8,7
Vlaams Gewest	6,2	2,0	2,5	3,9	42,4	6,3
Brussels Hoofdstedelijk Gewest	1,4	0,6	0,4	1,2	43,1	6,6

* Voor het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest werd 30% van de Brusselse bevolking of de doelgroep beschouwd.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid, Kind en Gezin.

DEFINITIES

Brusselnorm Een principe dat staat voor de politieke wil van de Vlaamse Regering om in Brussel te investeren. Grosso modo kan gesteld worden dat het Nederlandstalige aanbod in Brussel gericht is op 30% van de Brusselaars.

Intersectorale Toegangspoort Om de toegang tot de niet-rechtstreeks toegankelijke jeugdhulp te centraliseren, is een intersectorale toegangspoort opgericht. Deze vervangt de vroegere aparte toegangspoorten van Bijzondere Jeugdzorg, Algemeen Welzijnswerk, Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap, Geestelijke Gezondheidszorg, Kind en Gezin en Onderwijs.

Mantelzorg Zorg die vrijwillig en niet-professioneel geboden wordt aan langdurig hulpbehoevende familieleden, vrienden of burens.

Transmurale voorziening (ouderen) Hulpverlening door een keten van verschillende hulpverleners. Hier gebruikt in het kader van de tijdelijke ondersteuning van de hulpverlening die geboden wordt door mantelzorgers.

VOOR MEER INFORMATIE:

Publicaties en websites

Federatie van Tele-Onthaaldiensten in Vlaanderen (2017). *Jaarverslag 2016*. Gent.

Mostinkx, J. & Deven, F. (red.). (2014). *Welzijn en zorg in Vlaanderen 2014-2015*. Mechelen: Wolters Kluwer.

Vlaamse Regering (2014). *Regeerakkoord 2014-2019*. Brussel.

Van Deurzen, J. (2014). *Beleidsnota Welzijn, Volksgezondheid en Gezin*. Brussel.

Kind en Gezin: <http://www.kindengezin.be>

Vlaams Agentschap Personen met een Handicap:

<http://www.vaph.be>

Steunpunt Algemeen Welzijnswerk: <http://www.steunpunt.be>

Agentschap Jongerenwelzijn:

<http://www.vvg.vlaanderen.be/jongerenwelzijn/>

Ouderenzorg:

<http://www.zorg-en-gezondheid.be/ouderenzorg.aspx>

Thuiszorg: <http://www.zorg-en-gezondheid.be/thuiszorg.aspx>

Tele-onthaal: <http://www.tele-onthaal.be/>

Zorgverzekering: <http://www.zorg-en-gezondheid.be/Cijfers/Vlaamse-zorgverzekering/Lopende-dossiers-tenlastenemingen/>

VIPA: <http://www.vipa.be>

Gemeentelijke cijfers:

<http://regionalestatistieken.vlaanderen.be/>

GEZONDHEID

3.2

BLIKVANGERS

- In 2015 werd 64,3% van de 50-69-jarige vrouwen onderzocht op borstkanker (figuur 3.37). 63,5% van de vrouwen tussen de 25 en 64 jaar heeft zich de afgelopen 3 jaar preventief laten onderzoeken op baarmoederhalskanker (figuur 3.39). De dekkingsgraad voor het Bevolkingsonderzoek Dikkedarmkanker voor mannen en vrouwen tussen de 56 en 74 jaar bedraagt 63,4% (figuur 3.40).
- De vaccinatiegraad bij peuters blijft stabiel en hoog genoeg om groepsimmunitet te verkrijgen. Ook bij adolescenten wordt voor de meeste vaccins een vaccinatiegraad van meer dan 90% gehaald. De vaccinatie tegen baarmoederhalskanker bij meisjes is met bijna 90% een succes (figuren 3.41 en 3.42).
- 48% van de Vlamingen is te zwaar: 35% valt in de categorie overgewicht en 13% van de bevolking is zwaarlijvig. Zowel overgewicht als zwaarlijvigheid nemen toe doorheen de tijd (figuur 3.58). Vlaanderen doet het niet slecht in vergelijking met andere Europese landen.
- Zowel bij mannen als vrouwen blijft de algemene doelstelling rond ongevallensterfte bereikt. Het aantal verkeersslachtoffers daalde bij mannen en vrouwen met respectievelijk 60% en 66% (figuur 3.60).
- Iedere dag sterven 3 Vlamingen door zelfdoding (figuur 3.62). Voor mannen is er tussen het gestandaardiseerde aantal overlijdens in 2000 en 2014 een daling van 23%. Voor vrouwen was er een daling met 11%. Wel zijn er elk jaar een aantal overlijdens waarbij de intentie niet kan bepaald worden. Deze nemen de laatste jaren toe, waardoor ook de onzekerheid rond het gerapporteerde suïdecijfer toeneemt. De zelfdodingscijfers in Vlaanderen zijn hoog vergeleken met andere Europese landen.

Het Vlaams gezondheidsbeleid heeft als doel om voor de Vlamingen gezondheidswinst te realiseren en de performantie van de gezondheidszorg te vergroten. Ziektepreventie, gezondheids promotie en vroegdetectie zijn daarvoor cruciale instrumenten. Het gestructureerd werken met uitdagende, maar realistische en door stakeholders gedragen gezondheidsdoelstellingen maakt een verschil en deze werkwijze wordt dan ook verder uitgebreid.

Het eerste deel gaat dieper in op de in dit kader geformuleerde gezondheidsdoelstellingen. Het tweede deel bevat een aantal omgevingsindicatoren rond sterfte en ziekten. In een derde deel komen zwangerschap en geboorte aan bod.

70% van de volwassen Vlamingen zegt in goede gezondheid te verkeren, een cijfer dat nauwelijks verandert over de jaren (SCV-survey). Circa 1 op de 10 volwassen Vlamingen wordt voortdurend belemmerd in de dagelijkse bezigheden door een chronische ziekte of handicap. Dit cijfer neemt vooral toe vanaf 55 jaar, bij de 75-plussers ondervindt een kwart permanente hinder.

Gezondheidsdoelstellingen

In navolging van de Wereldgezondheidsorganisatie (WGO) is de Vlaamse overheid in 1998 gestart met het formuleren van Vlaamse gezondheidsdoelstellingen. Door het stellen van specifieke, meetbare en algemeen aanvaarde doelstellingen die men in een bepaalde periode wil realiseren, worden accenten gelegd binnen het preventieve gezondheidsbeleid. Het preventieve gezondheidsbeleid is decretaal verankerd. Een gezondheidsconferentie formuleert de voorstellen voor gezondheidsdoelstellingen. De Vlaamse Regering en het Vlaams Parlement beslissen over de doelstellingen en de aan te wenden strategieën. Op deze wijze wordt gezocht naar een breed maatschappelijk draagvlak voor de doelstelling in kwestie. Deze gezondheidsdoelstellingen zijn eveneens opgenomen in het Pact 2020.

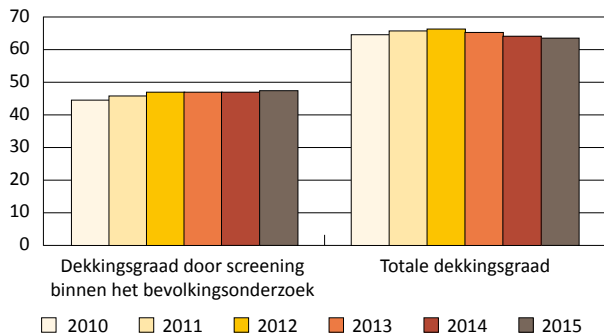
In wat volgt wordt ingegaan op de gezondheidsdoelstellingen rond bevolkingsonderzoeken naar kanker, vaccinaties, tabak, alcohol en drugs, voeding en beweging, ongevallen en depressie en zelfdoding.

Bevolkingsonderzoeken naar kanker

De gezondheidsdoelstelling voor bevolkingsonderzoek naar kanker van de baarmoederhals, borst en dikke darm luidt als volgt: Tegen 2020 zijn de Vlaamse bevolkingsonderzoeken naar kanker van de baarmoederhals, borst en dikke darm efficiënt georganiseerd, rekening houdend met kosteneffectiviteit en

3.37 Borstkankerscreening

Evolutie van de dekkingsgraad door screening binnen het Bevolkingsonderzoek Borstkanker en de totale dekkingsgraad, doelgroep vrouwen van 50 tot 69 jaar, van 2010 tot 2015, in %.

Totale dekkingsgraad: aandeel vrouwen uit de doelgroep die een mammografie kregen binnen of buiten het bevolkingsonderzoek of die niet in aanmerking kwamen voor een screening.

Bron: Centrum voor Kankeropsporing.

met maatschappelijke en wetenschappelijke evoluties op vlak van bevolkingsonderzoek, en dragen ze bij tot gezondheidswinst voor de bevolking van Vlaanderen.'

Deze doelstelling is opgesplitst in een aantal concrete subdoelstellingen, onder andere: 'Het Bevolkingsonderzoek **Borstkanker** realiseert voor de deelnemers maximale voordelen en minimale nadelen, dat wil zeggen bij zo veel mogelijk vrouwen uit de doelgroep wordt borstkanker in een vroeger stadium ontdekt, er gebeuren zo weinig mogelijk overbodige medische interventies, het resultaat wordt tijdig meegedeeld en er vindt passend vervolgonderzoek plaats in geval van afwijkend resultaat.'

Sinds 2001 loopt in Vlaanderen het Bevolkingsonderzoek Borstkanker. Hierdoor krijgen alle vrouwen tussen 50 en 69 jaar de mogelijkheid om elke twee jaar een screeningsmammografie te laten uitvoeren in een daarvoor erkende mammografische eenheid. Ze ontvangen hiervoor een uitnodigingsbrief of kunnen deelnemen na verwijzing door hun arts.

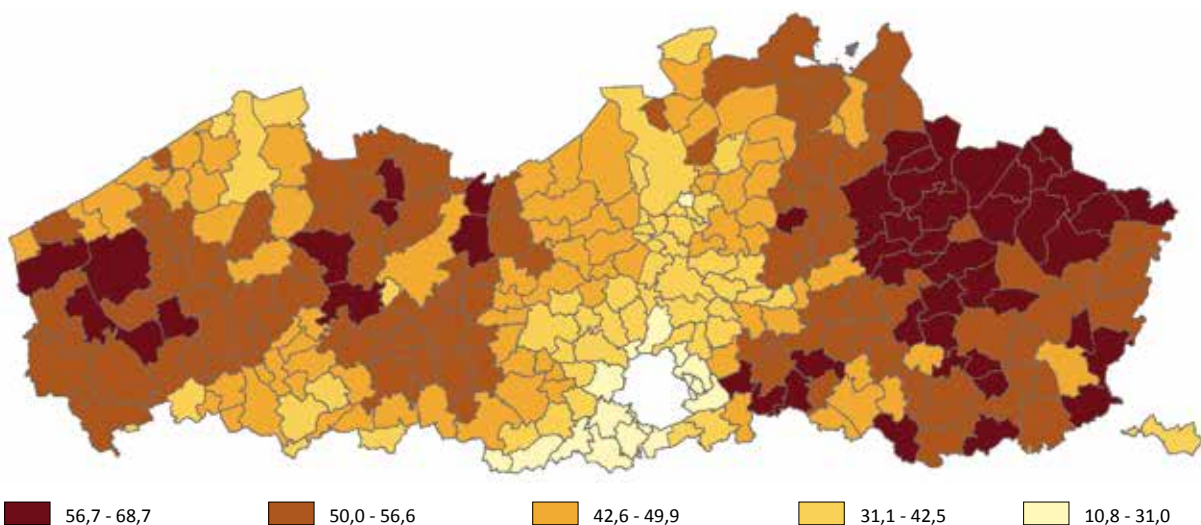
Uit de gegevens van het centrum voor kankeropsporing blijkt dat de totale dekkingsgraad van vrouwen in de doelgroep (50 tot 69 jaar) voor uitnodigingsjaar 2015 64,3% bedraagt: 47,4% nam deel aan het bevolkingsonderzoek, 14,2% van de vrouwen zijn gedekt door een mammografie buiten het bevolkingsonderzoek, 2,7% hoefde niet meer gescreend te worden wegens kanker of borstamputatie. 35,7% van de vrouwen uit de doelgroep kregen geen screening, noch binnen, noch buiten het bevolkingsonderzoek, hoewel ze hiervoor wel in aanmerking kwamen. Dit blijft een hoog percentage waardoor de streefwaarde van 75% voor totale dekking nog steeds niet gehaald wordt.

Binnen Vlaanderen verschilt de dekkingsgraad naar provincie. In Limburg is de deelname aan het bevolkingsonderzoek het meest succesvol, met een dekkingsgraad van 57,8% in 2015. In Vlaams-Brabant wordt maar 40,1% van de vrouwen uit de doelgroep gemobiliseerd, mede door de lage dekkingsgraad in het gebied rond Brussel. De regio Leuven daarentegen kent een hoge dekkingsgraad. In West-Vlaanderen is er een hoge dekking in de westhoek en een lagere dekking in het zuid- en noordoosten van de provincie.

De tweede subdoelstelling luidt: 'Het Bevolkingsonderzoek **Baarmoederhalskanker** realiseert voor de deelnemers maximale voordelen en minimale nadelen, dat wil zeggen bij zo veel mogelijk vrouwen uit de doelgroep wordt baarmoederhalskanker in een vroeger stadium ontdekt, er gebeuren zo weinig mogelijk overbodige medische interventies en er vindt passend vervolgonderzoek plaats in geval van afwijkend resultaat.'

3.38 Borstkankerscreening per gemeente

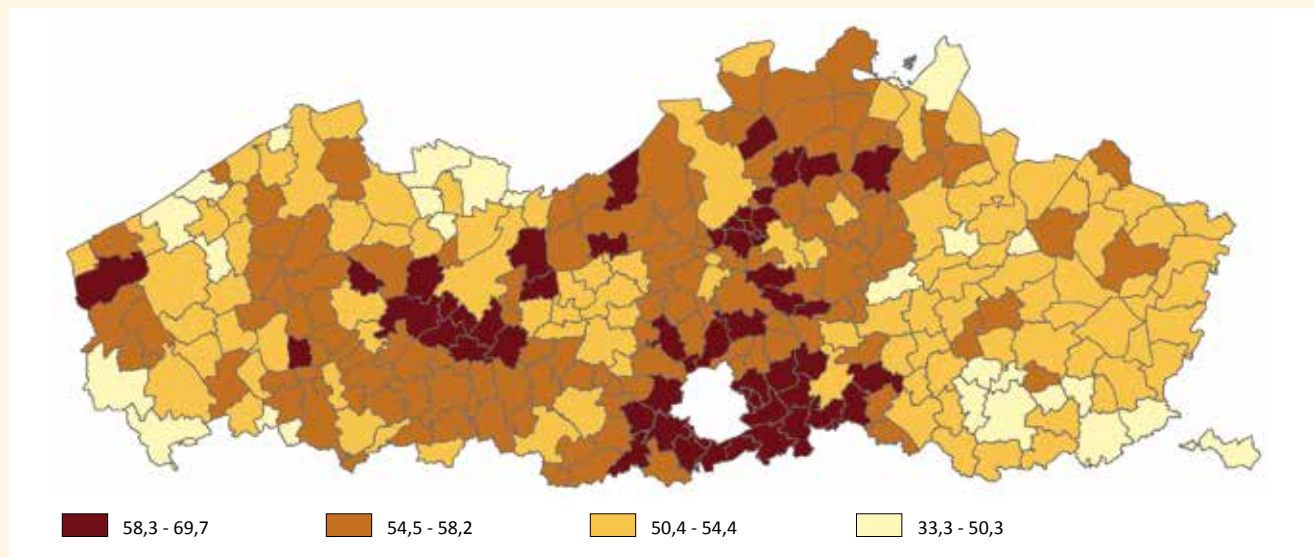
Indeling van de gemeenten naar gelang de dekkingsgraad door screening binnen het Bevolkingsonderzoek Borstkanker in 2015, doelgroep vrouwen van 50 tot 69 jaar, in %.

Bron: Centrum voor Kankeropsporing.

3.39 Baarmoederhalskankerscreening

Indeling van de gemeenten naar gelang de dekkingsgraad door screening binnen en buiten het Bevolkingsonderzoek Baarmoederhalskanker in 2015, doelgroep vrouwen van 25 tot 64 jaar, in %.

Bron: Centrum voor Kankeropsporing.

In 2013 is de Vlaamse overheid gestart met een veralgemeend bevolkingsonderzoek naar baarmoederhalskanker. Daarbij wordt de aanbeveling gevolgd van de Wereldgezondheidsorganisatie en de Europese Unie om bij vrouwen van 25 tot en met 64 jaar om de 3 jaar een uitstrijkje te laten nemen.

De totale dekkingsgraad, het aandeel vrouwen dat in aanmerking komt voor een uitstrijkje en er ook effectief een liet nemen in het betreffend jaar of de 2 voorgaande jaren, bedraagt 60,5% voor 2015. Dit zijn voorlopige cijfers en een lichte

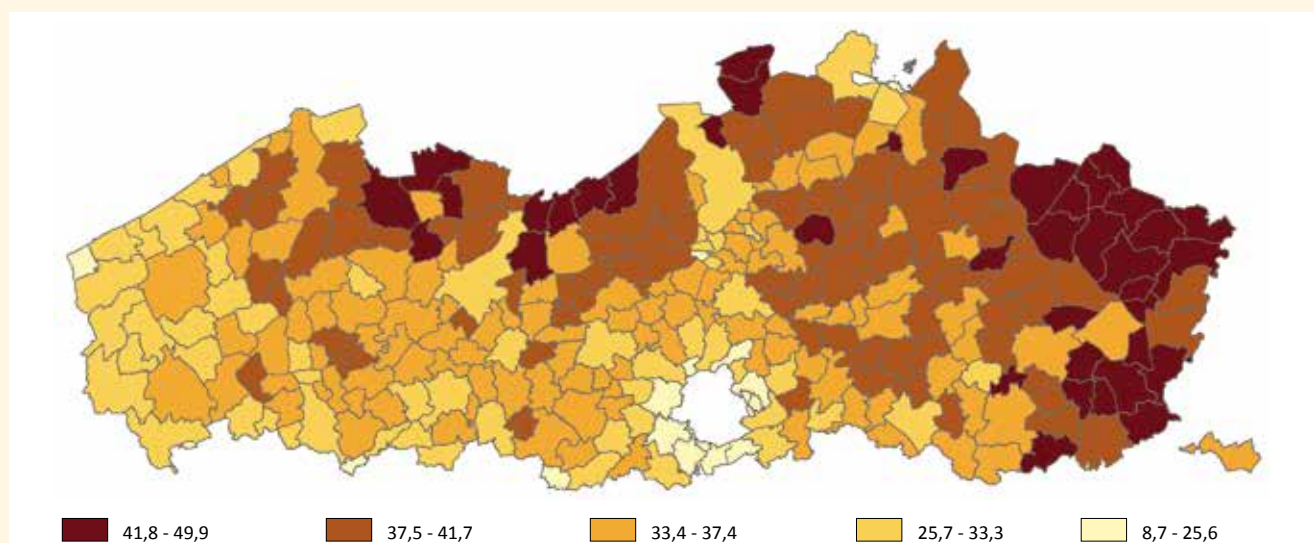
onderschatting. De definitieve cijfers van 2013 tonen een dekking van 63,5%. Binnen de gezondheidsdoelstellingen wordt er gestreefd naar een totale dekking van 65% tegen 2020.

De hoogste dekking is er in de leeftijdsgroep 30 tot 39 jaar, namelijk 66%. Daarna daalt de dekking tot 46% voor de 60- tot 64-jarigen.

De hoogste dekkingsgraden liggen in Vlaams-Brabant, in de rand rond Brussel. Limburg kent de laagste dekkingsgraden, net als een groot deel van West-Vlaanderen.

3.40 Dikkedarmkankerscreening

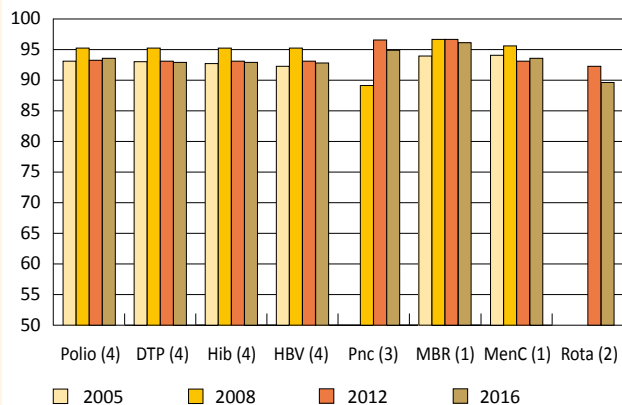
Indeling van de gemeenten naar gelang de dekkingsgraad door screening binnen het Bevolkingsonderzoek Dikkedarmkanker in 2015, doelgroep mannen en vrouwen van 56 tot 74 jaar, in %.

Bron: Centrum voor Kankeropsporing.

3.41 Vaccinatiegraad peuters

Evolutie van de vaccinatiegraad bij kinderen tussen de 18 en 24 maanden, in 2005, 2008, 2012 en 2016, in %.

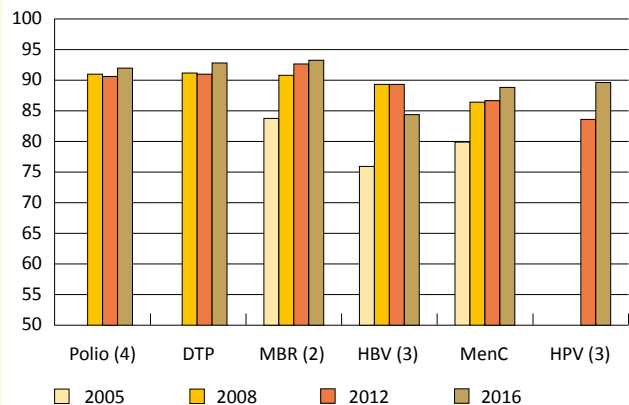
Opmerking: Vaccin (dosis).

DTP: Difterie-Tetanus-Kinkhoest; Hib: H. influenzae type b; HBV: Hepatitis B; Pnc: Pneumokokken; MBR: Mazelen-Bof-Rode hond; MenC: Meningokokken van serogroep C; Rota: Rotavirus.

Bron: Vandermeulen & Theeten (2017).

3.42 Vaccinatiegraad adolescenten

Evolutie van de vaccinatiegraad bij adolescenten (16-jarigen), in 2005, 2008, 2012 en 2016, in %.

Opmerking: Vaccin (dosis).

DTP: Difterie-Tetanus-Kinkhoest; MBR: Mazelen-Bof-Rode hond; HBV: Hepatitis B; MenC: Meningokokken van serogroep C; HPV: Humaan papillomavirus. Bron: Vandermeulen & Theeten (2017).

En tot slot subdoelstelling 3: 'Het Bevolkingsonderzoek **Dikkedarmkanker** realiseert voor de deelnemers maximale voordelen en minimale nadelen, dat wil zeggen bij zoveel mogelijk mannen en vrouwen uit de doelgroep wordt dikke darmkanker in een vroeger stadium ontdekt, het resultaat wordt tijdig meegedeeld en er vindt passend vervolgonderzoek plaats in geval van afwijkend resultaat.'

In 2013 startte het Vlaams Bevolkingsonderzoek Dikkedarmkanker voor mannen en vrouwen van 56 tot en met 74 jaar.

De totale dekking bedraagt 63,4% voor uitnodigingsjaar 2015. Het noorden van Limburg kent de hoogste dekkingsgraad. De rest van Limburg doet het ook goed, net als het deel van Antwerpen dat grenst aan Limburg. De laagste dekkingsgraden vinden we in Vlaams-Brabant in de rand rond Brussel. Het oosten van Vlaams-Brabant doet het iets beter. West- en Oost-Vlaanderen kennen een betere dekkingsgraad in het noorden dan in het zuiden.

Vaccinaties

De gezondheidsdoelstelling rond vaccinaties luidt als volgt: Tegen 2020 moet een kwaliteitsvol vaccinatiebeleid in Vlaanderen erop gericht zijn de bevolking gedurende het hele leven doeltreffend te beschermen tegen vaccineerbare infectieziekten die een ernstige impact kunnen hebben op de levenskwaliteit.'

Deze doelstelling is opgesplitst in een aantal concrete subdoelstellingen, onder andere moet tegen 2020:

- voor kinderen en jongeren voor elk van de vaccinatiemomenten de vaccinatiegraad bereikt worden die nodig is voor het garanderen van groepsimmunititeit;
- minstens 50% van de risicogroepen voor complicaties

van griep jonger dan 65 jaar gevaccineerd worden tegen seizoensgriep;

- minstens 75% van de 65-plussers gevaccineerd zijn tegen seizoensgriep.

De vaccinatiegraadstudie 2016 onderzocht hoeveel peuters (18-24 maanden) en adolescenten (16-jarigen) gevaccineerd zijn met de in Vlaanderen aanbevolen vaccins.

De vaccinatiegraad bij peuters (18-24 maanden) blijft stabiel en zeer hoog (93-96% per vaccin). Voor het hexavalente vaccin (polio, DTP, Hib en HBV, het pneumokokkenvaccin en het meningokokken C-vaccin) is de vaccinatiegraad de voorbije jaren globaal stabiel gebleven. Vermits de vaccinatiegraad voor deze vaccins meer dan 90% bedraagt, blijft in 2016 een voldoende hoge vaccinatiegraad aangehouden om groepsimmunitet te waarborgen. Voor het mazelen-bof-rubellavaccin (MBR) nam de vaccinatiegraad tussen 2005 en 2008 toe, en bleef sindsdien stabiel. De doelstelling van 95% voor de eerste dosis MBR-vaccin, vereist voor de eliminatie van mazelen in België, blijft dus ook in 2016 behaald zowel op Vlaams als op provinciaal niveau.

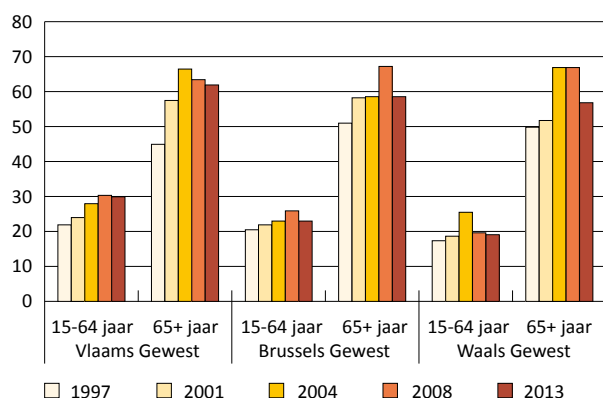
Voor het rotavirusvaccin, ook aanbevolen door de Hoge Gezondheidsraad maar niet gratis aangeboden, daalt de vaccinatiegraad licht voor de tweede dosis vergeleken met 2012. De vaccinatiegraad blijft 8 jaar na publicatie van de aanbeveling echter op een hoog niveau en benadert dit van de andere zuigelingenvaccins.

Een vergelijking van de vaccinatiegraadgegevens voor adolescenten in het jaar 2016 met de cijfers van 2012 toont voor de meeste vaccins en vaccindosissen een stabiele tot licht toegenomen vaccinatiegraad tussen 90,5% en 93,4%, behalve voor MenC (88,9%) en HBV (84,3%).

Bij adolescenten werd noch voor de eerste, noch voor de tweede dosis MBR de door de WGO vooropgestelde drempel

3.43 Vaccinatiegraad griep

Aandeel van de doelpopulatie dat tegen griep gevaccineerd is in de loop van het laatste vaccinatie seizoen in 1997, 2001, 2004, 2008 en 2013, naar leeftijd en gewest, in %.

Doelpopulatie: personen van 15 jaar en ouder met een specifieke chronische aandoening (astma, chronische bronchitis, een cardiovasculaire pathologie, hoge bloeddruk, nierproblemen of diabetes) en personen van 65 jaar en ouder.

Bron: Gezondheidsenquête WIV.

van 95% bereikt, maar over een verloop van 10 jaar is er een toename met 10% en wordt voor het eerst de drempel van 95% voor de tweede dosis benadert.

De HPV-vaccinatie (onder andere tegen baarmoederhalskanker) voor meisjes is nog toegenomen voor elk van de 3 dosissen waarbij met een vaccinatiegraad van bijna 90% voor de derde dosis van een succes kan gesproken worden.

In 2013 was in het Vlaamse Gewest 30% van de doelpopulatie tussen 15 en 64 jaar gevaccineerd tegen griep in de loop van het laatste vaccinatie seizoen. Bij de 65-plussers loopt dit aandeel op tot 62%. De gezondheidsdoelstelling stelt tegen 2020 vaccinatiegraden van respectievelijk 50% en 75% voorop.

Er is nagenoeg geen verschil tussen mannen en vrouwen en ook opleidingsniveau speelt geen rol van betekenis. Tussen 1997 en 2004 was er een duidelijke toename van het percentage risicopersonen dat wordt gevaccineerd in het afgelopen vaccinatie seizoen, daarna volgde een stabilisering.

Het aandeel risicopersonen dat gevaccineerd werd tegen griep in het afgelopen vaccinatie seizoen lag in 2013 hoger in het Vlaamse Gewest dan in de andere gewesten, zeker in de leeftijdsgroep 15-64 jaar.

Tabak, alcohol, drugs

De gezondheidsdoelstellingen rond tabak, alcohol en drugs evenals rond voeding en beweging liepen eind 2015 af. Om te komen tot nieuwe doelstellingen en strategieën om die doelstellingen te kunnen realiseren, werd conform het preventiedecreet een traject doorlopen dat uitmondde in de Gezondheidsconferentie van december 2016.

Op deze Gezondheidsconferentie werd voor alle beleidsdomeinen de volgende overkoepelende gezondheidsdoelstelling

vastgelegd: 'In 2025 leeft de Vlaming gezonder door gezond te eten, zittend gedrag te mijden, voldoende te bewegen, gezonder met alcohol om te gaan en tabak en drugs af te zweren.' De komende periode worden hiervoor gezamenlijke subdoelstellingen opgemaakt die betrekking hebben op de leefwereld van alle Vlamingen: het gezin, vrije tijd, de school, de werkvloer, de zorg- en welzijnssector en de buurt.

De vorige gezondheidsdoelstelling wilde gezondheidswinst op bevolkingsniveau realiseren door tegen het jaar 2015 het gebruik van tabak, alcohol en illegale drugs terug te dringen.

Deze doelstelling werd verder specifiek omschreven per middel.

Tabak:

- bij personen van 15 jaar en jonger is het percentage rokers niet hoger dan 11%;
- bij personen van 16 jaar en ouder is het percentage rokers niet hoger dan 20%.

Alcohol:

- bij personen van 15 jaar en jonger is het percentage dat meer dan 1 keer per maand drinkt niet hoger dan 20%;
- bij mannen van 16 jaar en ouder is het percentage dat meer dan 21 eenheden per week drinkt niet hoger dan 10%;
- bij vrouwen van 16 jaar en ouder is het percentage dat meer dan 14 eenheden per week drinkt niet hoger dan 4%.

Illegale drugs:

- bij personen van 17 jaar en jonger is het percentage dat 12 maanden voor de bevraging cannabis of een andere illegale drug heeft gebruikt niet hoger dan 7%;
- bij 18- tot 35-jarigen is het percentage dat 12 maanden voor de bevraging cannabis of een andere illegale drug heeft gebruikt niet hoger dan 8%.

De gezondheidsdoelstelling over roken stelde dat tegen 2015 bij personen van 15 jaar en jonger het percentage rokers niet hoger dan 11% mocht zijn.

Bij de basismeting in 2004-2005 bedroeg het percentage laatstejaarsgebruikers van tabak 14%. In de daarop volgende jaren bleven de resultaten rond dit percentage schommelen. Van 2010-2011 tot 2012-2013 daalde het laatstejaarsgebruik om daarna sterk maar eenmalig te stijgen. In de twee laatste schooljaren daalde het aandeel opnieuw en het meest recente resultaat geeft aan dat de doelstelling inmiddels wel werd behaald.

Het aandeel rokers vanaf de leeftijd van 16 jaar moest tegen 2015 minder dan 20% bedragen. De Gezondheidsenquête 2013 telde nog 22% rokers in Vlaanderen, een duidelijke daling tegenover 2004.

Wat alcohol betreft zou tegen 2015 bij personen van 15 jaar en jonger het percentage dat meer dan 1 keer per maand drinkt niet hoger mogen zijn dan 20%. Bij de basismeting dronk 27% van de leerlingen jonger dan 16 vaker dan 1 keer per maand alcohol. Dit percentage kende de afgelopen jaren een geleidelijke daling.

3.44 Tabak, alcohol, drugs

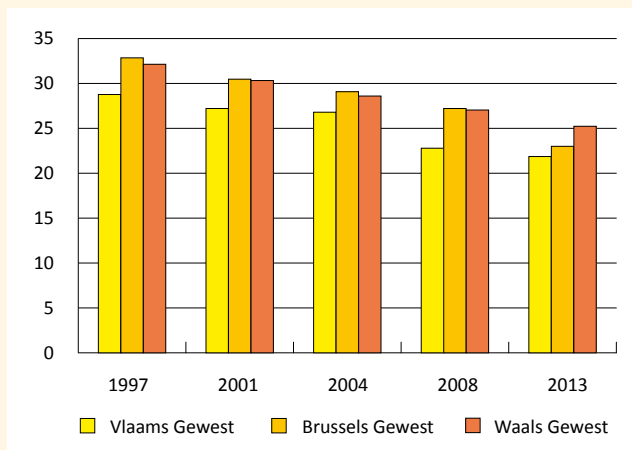
Aandelen per middel en doelstelling 2015, naar geslacht en leeftijd, in %.

Jongeren	Schooljaar 2004-2005	Schooljaar 2015-2016	Doel 2015
Aandeel rokers tot 15 jaar	14	10	max 11
Aandeel dat meer dan 1 keer per maand alcohol drinkt tot 15 jaar	27	11	max 20
Aandeel dat ooit cannabis of een andere illegale drug heeft gebruikt tot 17 jaar	19	13	max 14
Aandeel dat 12 maanden voor de bevraging cannabis of een andere illegale drug heeft gebruikt tot 17 jaar	10	10	max 7
Volwassenen	2004	2013	Doel 2015
Aandeel rokers vanaf 16 jaar	27	22	max 20
Aandeel mannen vanaf 16 dat meer dan 21 eenheden per week drinkt	13	8	max 10
Aandeel vrouwen vanaf 16 dat meer dan 14 eenheden per week drinkt	5	4	max 4
Aandeel dat 12 maanden voor de bevraging cannabis of een andere illegale drug heeft gebruikt bij de 18-35 jarigen	11	7	max 8

Bron: Leerlingenbevraging VAD, Gezondheidsenquête WIV.

3.45 Roken

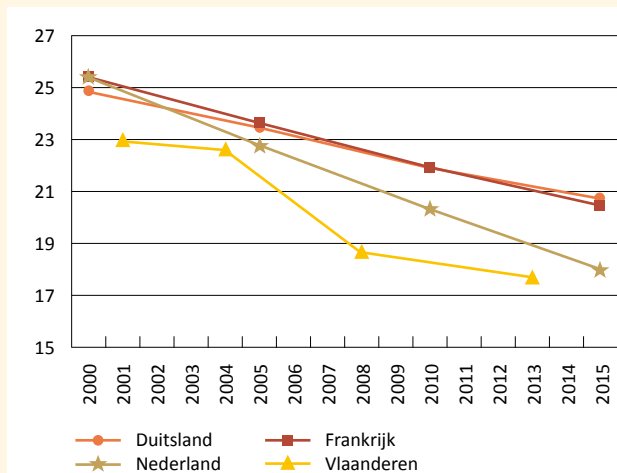
Evolutie aandeel rokers (15 jaar en ouder) in 1997, 2001, 2004, 2008 en 2013, naar gewest, in %.

Bron: Gezondheidsenquête WIV.

3.46 Dagelijkse rokers

Evolutie van het aandeel dagelijkse rokers van 15 jaar en ouder, Vlaanderen en de buurlanden, van 2000 tot 2015, in %.

Bron: WHO, Gezondheidsenquête WIV.

Sinds het schooljaar 2009-2010 werd de doelstelling bereikt. Ondertussen komen we uit op 11% dat minstens 1 keer per maand drinkt en dat ligt duidelijk onder de gezette doelstelling.

Het percentage volwassen mannen dat wekelijks meer dan 21 eenheden alcohol drinkt zou in 2015 nog maximaal 10% mogen bedragen, in 2013 was dit 8%. Het aandeel volwassen vrouwen dat wekelijks meer dan 14 eenheden alcohol drinkt moet terug naar 4% wat in 2013 werd bereikt.

Wat illegale drugs betreft was het doel dat het aandeel personen van 17 jaar en jonger dat ooit cannabis of een andere illegale drug heeft gebruikt in 2015 niet hoger zou liggen dan 14%. Het aandeel dat 12 maanden voor de bevraging cannabis of een illegale drug heeft gebruikt, mocht in 2015 niet hoger zijn dan 7%.

In het schooljaar 2004-2005 had 19% van de jongeren tussen 12 en 17 jaar ooit illegale drugs gebruikt. Sindsdien is dat aandeel al golvend geëvolueerd. Het resultaat in schooljaar 2015-2016 ligt wel onder de gestelde standaard.

Sinds schooljaar 2014-2015 kende het laatstejaarsgebruik een daling maar het ligt in 2015-2016 (10%) toch nog een eind verwijderd van de verwachte 7%. De gezondheidsdoelstellingen voor illegale drugs worden op basis van de huidige stand van zaken dus deels behaald.

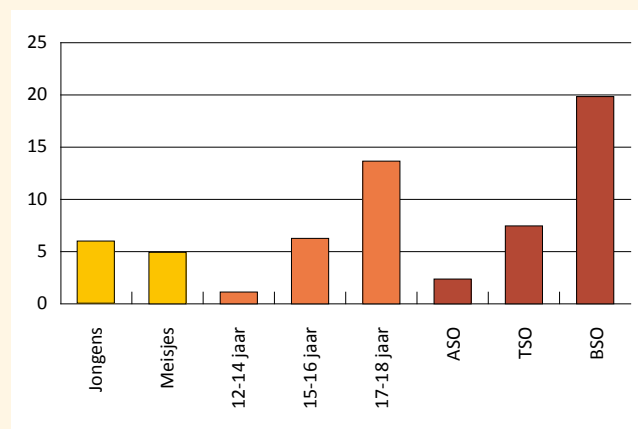
7% van de 18-35jarigen gebruikte tijdens het jaar voor de bevraging cannabis, wat minder is dan de doelstelling van maximaal 8% in 2015.

In 2013 rookte in het Vlaamse Gewest 22% van de bevolking van 15 jaar en ouder (18% dagelijks en 4% occasioneel). Het percentage rokers daalde tussen 1997 en 2013 van 29% tot 22%. Mannen roken vaker dan vrouwen (25% tegenover 19%). De prevalentie van roken varieert weinig in functie van de leeftijd, alhoewel bij de senioren deze prevalentie iets minder hoog ligt. Het opleidingsniveau speelt zeker een rol: hoogopgeleiden roken minder.

Het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest telde 23% rokers, het Waalse Gewest 25%. Deze verschillen zijn niet significant na correctie voor leeftijd en geslacht. Wat de dagelijkse rokers

3.47 Rookgedrag jongeren

Dagelijkse rokers bij leerlingen in het secundair onderwijs, naar geslacht, leeftijd en onderwijsvorm, schooljaar 2015-2016, in %.

Bron: Leerlingenbevraging VAD.

betreft, was de verdeling per gewest respectievelijk 18%, 18% en 22%. Hier scoorde het Waalse Gewest significant hoger, ook na correctie voor leeftijd en geslacht.

Het aandeel dagelijkse rokers daalt in Vlaanderen net als in de buurlanden doorheen de tijd.

Tijdens het schooljaar 2015-2016 gaf driekwart van de middelbare scholieren aan nog nooit tabak te hebben gerookt. Onder de 25% die wel ooit een sigaret hebben opgestoken, rookt 5% dagelijks. 64% van deze dagelijkse rokers rookt minder dan 10 sigaretten per dag. De gemiddelde leeftijd waarop rokende jongeren hun eerste sigaret hebben opgestoken, was 14,6 jaar.

Het aandeel ooit-gebruikers van tabak ligt bij jongens nog 3 procentpunten hoger dan bij meisjes en het dagelijks gebruik slechts 1 procentpunt. Het dagelijks roken neemt sterk toe met de leeftijd, bij de 17-18-jarigen rookt 14% dagelijks. Leerlingen in het TSO en vooral BSO roken beduidend meer dan leerlingen in het ASO.

Tussen het schooljaar 2000-2001 en 2015-2016 is een sterke daling te merken in het tabaksgebruik bij jongeren. De grootste afname doet zich voor in het 'ooit gebruik' (-29 procentpunten). Ook het regelmatig gebruik van tabak blijft licht dalen.

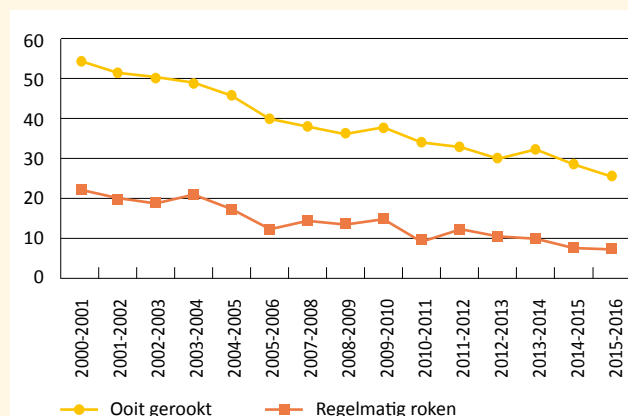
In het Vlaamse Gewest dronk in 2013 6% van de bevolking te veel alcohol. Het percentage overconsumptie (meer dan 14 glazen per week voor vrouwen en meer dan 21 glazen voor mannen) daalt sinds 2001.

Overconsumptie van alcohol komt dubbel zo vaak voor bij mannen (8%) als bij vrouwen (4%).

De overconsumptie vertoont een piek in de leeftijdsgroep 15 tot 24 jaar en in de leeftijdsgroep 45 tot 64 jaar. Het opleidingsniveau speelt geen rol. In 2013 lag de overconsumptie van alcohol in het Vlaamse Gewest lager dan in de 2 andere gewesten.

3.48 Evolutie rookgedrag jongeren

Evolutie in tabaksgebruik van leerlingen in het secundair onderwijs, van schooljaar 2000-2001 tot schooljaar 2015-2016, in %.

Bron: Leerlingenbevraging VAD.

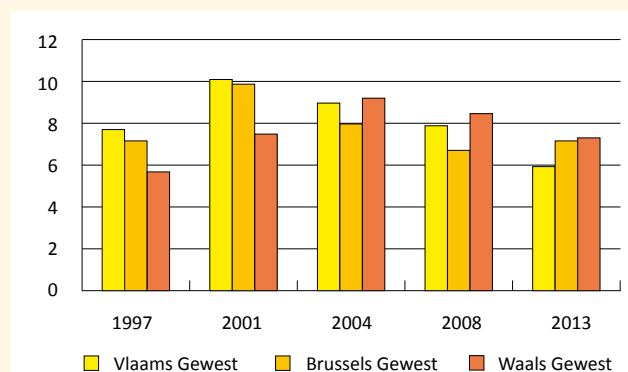
Alcohol is het enige genotsmiddel dat door de meerderheid van de jongeren ooit gebruikt werd: aan het einde van het secundair onderwijs heeft 86% van de leerlingen minstens 1 keer alcohol gedronken. De gemiddelde leeftijd waarop men een eerste glas drinkt, is 14,4 jaar.

Van alle leerlingen in het secundair onderwijs in het schooljaar 2015-2016 drinkt 12% regelmatig alcohol, jongens vaker dan meisjes. Met de leeftijd neemt de frequentie van alcoholgebruik snel toe: 14% van de 15- tot 16-jarigen en 31% van de 17- tot 18-jarigen drinkt regelmatig alcohol. In het ASO is de groep regelmatige drinkers kleiner dan in het TSO en het BSO.

De voorbij 15 jaar daalde zowel het ooit-gebruik als het regelmatig gebruik van alcohol. De 12% regelmatige gebruikers tijdens schooljaar 2015-2016 betekenen meer dan een halve-

3.49 Overconsumptie alcohol

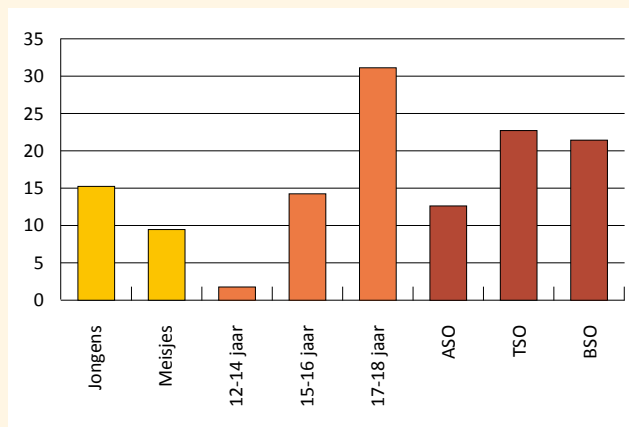
Evolutie aandeel overconsumptie alcohol (>21 eenheden/week bij mannen en >14 eenheden/week bij vrouwen) bij personen van 15 jaar en ouder in 1997, 2001, 2004, 2008 en 2013, naar gewest, in %.

Bron: Gezondheidsenquête WIV.

3.50 Alcoholgebruik jongeren

Regelmatig alcoholgebruik bij leerlingen in het secundair onderwijs, naar geslacht, leeftijd en onderwijsvorm, schooljaar 2015-2016, in %.

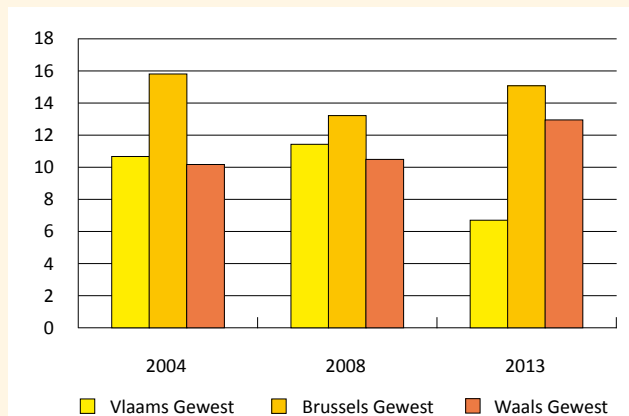
Bron: Leerlingenbevraging VAD.

ring tegenover de 29% regelmatige gebruikers tijdens schooljaar 2000-2001. Deze daling is grotendeels toe te schrijven aan een sterke afname van het alcoholgebruik bij de jongste leerlingen. De cijfers wijzen erop dat meer jongeren hun eerste glas alcohol pas op latere leeftijd drinken.

In het Vlaamse Gewest gaf in 2013 7% van de personen van 18 tot 35 jaar aan minstens eenmaal cannabis gebruikt te hebben in de 12 maanden voorafgaand aan de enquête. Een duidelijk lager percentage dan in 2008. Mannen (10%) gebruiken vaker cannabis dan vrouwen (3%). Het gebruik van cannabis varieert niet significant in functie van het opleidingsniveau. Het gebruik lag in het Vlaamse Gewest duidelijk lager dan in de andere gewesten.

3.52 Cannabisgebruik

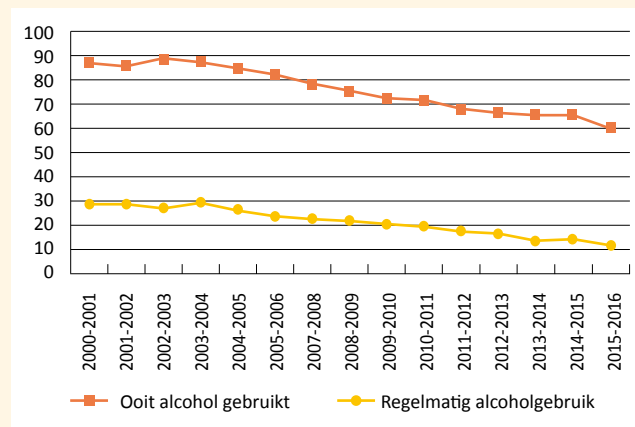
Evolutie aandeel cannabisgebruik in de 12 maanden voor de bevraging bij personen van 18 tot 35 jaar in 2004, 2008 en 2013, naar gewest, in %.

Bron: Gezondheidsenquête WIV.

3.51 Evolutie alcoholgebruik jongeren

Evolutie in alcoholgebruik van leerlingen in het secundair onderwijs, van schooljaar 2000-2001 tot schooljaar 2015-2016, in %.

Bron: Leerlingenbevraging VAD.

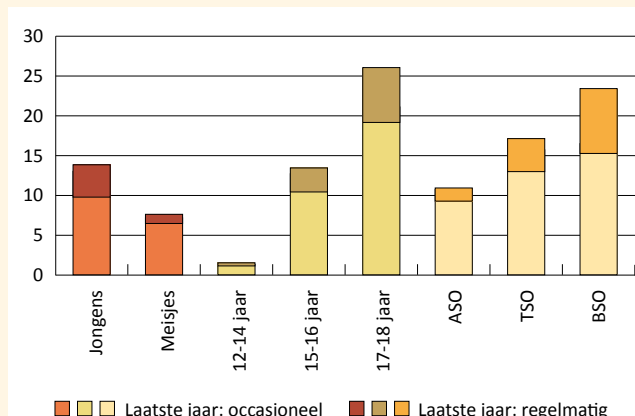
Cannabis blijft bij jongeren de meest populaire onder de illegale drugs: in het schooljaar 2015-2016 heeft 15% van alle leerlingen ooit cannabis geprobeerd tegenover 4% leerlingen die ooit een andere illegale drug hebben geprobeerd. De gemiddelde leeftijd waarop een eerste keer cannabis werd gebruikt is 15,6 jaar.

In het schooljaar 2015-2016 heeft 11% van alle leerlingen het jaar voor de bevraging cannabis gebruikt: 8% occasioneel, 3% regelmatig.

Cannabis is populairder bij jongens dan bij meisjes en het gebruik neemt gradueel toe met de leeftijd. In de groep 17- tot 18-jarigen heeft 26% het voorbije jaar cannabis gebruikt, 7% deed dit regelmatig. Leerlingen uit het BSO en TSO hebben het laatste jaar vaker cannabis gebruikt, vooral het regelmatige gebruik ligt in het BSO (8%) en het TSO (4%) hoger dan in het

3.53 Cannabisgebruik jongeren

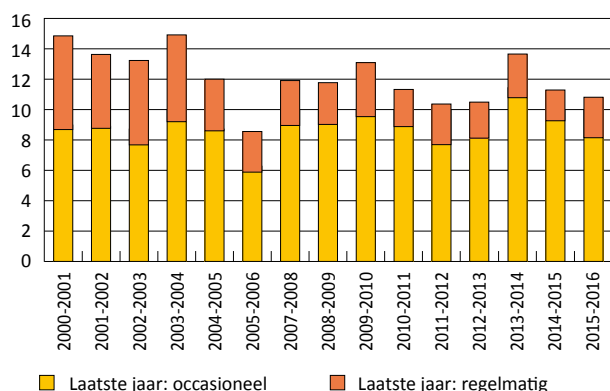
Gebruik van cannabis in de 12 maanden voor de bevraging bij leerlingen in het secundair onderwijs, naar geslacht, leeftijd en onderwijsvorm, schooljaar 2015-2016, in %.

Bron: Leerlingenbevraging VAD.

3.54 Evolutie cannabisgebruik jongeren

Evolutie in laatstejaarsgebruik van cannabis bij leerlingen in het secundair onderwijs, van schooljaar 2000-2001 tot schooljaar 2015-2016, in %.

Bron: Leerlingenbevraging VAD.

ASO (2%). Onder de gebruikers van cannabis zijn er meer occasionele dan regelmatige gebruikers en dit in alle leeftijdscategorieën, in de 3 onderwijsvormen en zowel bij jongens als meisjes.

Het gebruik tijdens het afgelopen jaar schommelt al jaren rond de 12%. Het regelmatige gebruik van cannabis blijft beperkt en fluctueert al jaren tussen de 2% en 3%.

Voeding en beweging

Deze gezondheidsdoelstelling wilde gezondheidswinst realiseren door een stijging van het aantal mensen dat voldoende fysiek actief is, evenwichtig eet en een gezond gewicht nastreeft.

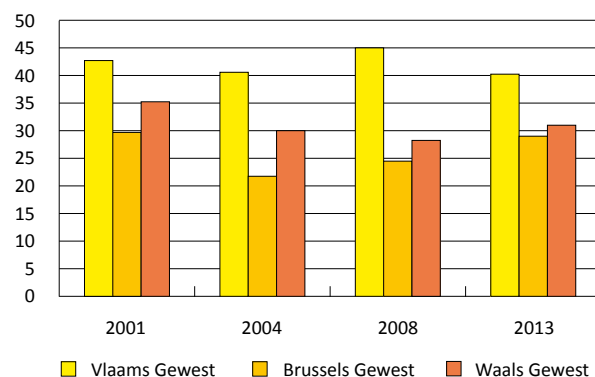
Deze doelstelling was opgesplitst in een aantal concrete subdoelstellingen, onder andere diende tegen 2015:

- het aandeel personen dat voldoende fysiek actief is om gezondheidswinst te behalen met 10 procentpunten te stijgen;
- het aandeel mensen dat evenwichtig eet te stijgen overeenkomstig de aanbevelingen van de actieve voedingsdriehoek;
- het aandeel personen met een gezond gewicht minstens behouden te blijven.

In 2013 besteedde 40% van de Vlamingen minstens 30 minuten per dag aan matige of intensieve lichaamsbeweging. Het percentage mannen dat minstens 30 minuten per dag aan lichaamsbeweging besteedt (52%) is bijna dubbel zo hoog als het percentage vrouwen (28%). De lichaamsbeweging daalt gestaag met de leeftijd: van 56% bij de jongvolwassenen (15-24 jaar) tot 13% in de oudste leeftijdsgroep (75-plussers). Na correctie voor leeftijd en geslacht zijn er geen verschillen voor wat betreft het opleidingsniveau. Tegenover 2008 (45%) was er een afname van het aandeel mensen met minstens 30 mi-

3.55 Fysieke activiteit

Evolutie aandeel van de bevolking (15 jaar en ouder) dat minstens 30 minuten per dag aan lichaamsbeweging doet in 2001, 2004, 2008 en 2013, naar gewest, in %.

Bron: Gezondheidsenquête WIV.

nuten lichaamsbeweging per dag.

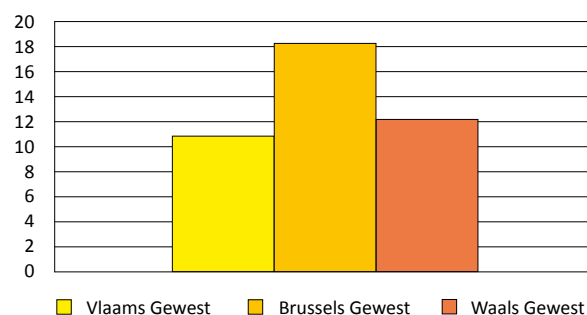
Het aandeel mensen met minstens matige lichaamsbeweging was hoger in het Vlaamse Gewest (40%) dan in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest (29%) en het Waalse Gewest (31%).

De Wereldgezondheidsorganisatie beveelt aan om minstens 400 gram fruit en groenten per dag te eten. Dat komt overeen met 5 porties fruit en groenten.

In 2013 at slechts 11% van de Vlamingen de aanbevolen dagelijkse hoeveelheid fruit en groenten, waarbij meer vrouwen (13%) dan mannen (9%) de aanbeveling halen. Het percentage ligt het laagst bij kinderen en jongvolwassenen waarna het toeneemt met de leeftijd en het hoogst is in de leeftijdsgroep van 65 tot 74 jaar, om in de oudste leeftijdsgroepen weer sterk te dalen. Er is een duidelijk verband met het opleidingsniveau: mensen met een diploma hoger onderwijs geven vaker aan dagelijks minstens 5 porties fruit en groenten te eten dan mensen met een lager opleidingsniveau.

3.56 Consumptie fruit en groenten

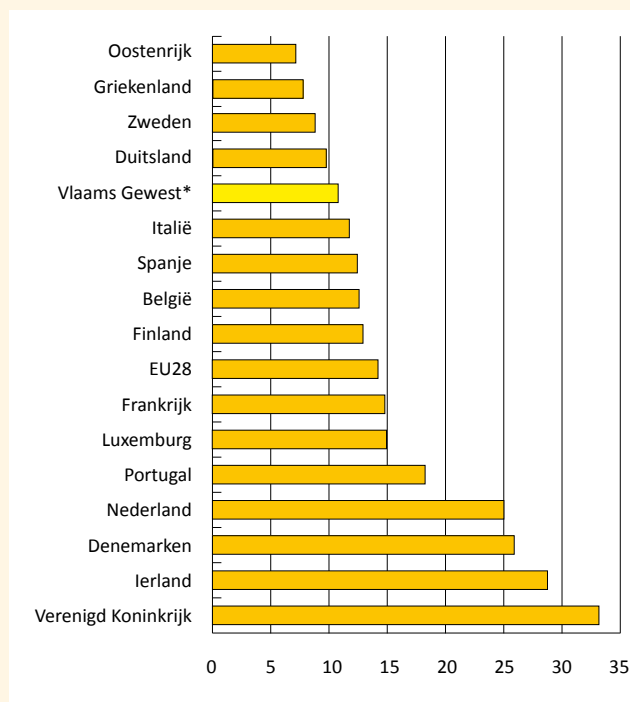
Aandeel van de bevolking dat de aanbevolen dagelijkse hoeveelheid fruit en groenten eet (5 porties of 400g) in 2013, naar gewest, in %.

Bron: Gezondheidsenquête WIV.

3.57 Europese vergelijking consumptie fruit en groenten

Aandeel van de bevolking dat de aanbevolen dagelijkse hoeveelheid fruit en groenten eet (5 porties) in 2014, Europese vergelijking, in %.

* cijfer 2013.

Bron: Eurostat, Gezondheidsenquête WIV.

In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest at 18% van de bevolking de dagelijks aanbevolen hoeveelheid fruit en groenten. Dit percentage was hoger dan in het Vlaamse en het Waalse Gewest (respectievelijk 11% en 12%).

Vergeleken met de andere EU15-landen scoort Vlaanderen niet zo goed wat het eten van de aanbevolen dagelijkse hoeveelheid fruit en groenten betreft.

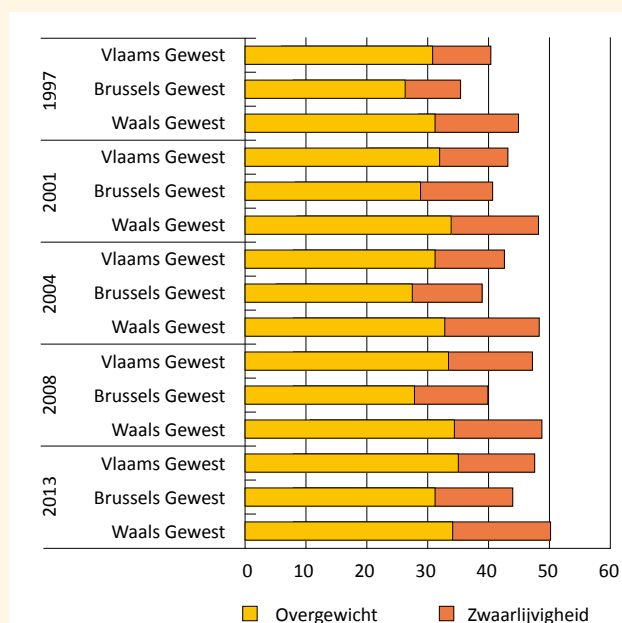
In het Vlaamse Gewest had in 2013 50% van de volwassen bevolking een gezond gewicht (BMI tussen 18,5 en 25). Een bijna even groot aandeel (48%) was te zwaar: 35% viel in de categorie overgewicht (BMI tussen 25 en 30) en 13% van de bevolking was zwaarlijvig (BMI hoger dan 30). 3% van de volwassen bevolking was te mager.

Het percentage overgewicht is veel hoger bij mannen dan bij vrouwen. Wat zwaarlijvigheid betreft, gaat het om ongeveer evenveel vrouwen dan mannen (respectievelijk 13% en 12%). Zowel overgewicht als zwaarlijvigheid nemen toe met de leeftijd en dit tot de leeftijdsgroep van 65 tot 74 jaar. Vanaf de leeftijdsgroep van 55 tot 64 jaar kampt meer dan de helft van de volwassen bevolking met overgewicht. In de leeftijdsgroep van 55 tot 74 jaar is bijna 1 persoon op de 5 zwaarlijvig. Hoe lager het opleidingsniveau, hoe hoger de prevalentie van overgewicht en zwaarlijvigheid. Over de verschillende meetmomenten heen is er een stijgende trend waar te nemen, zowel voor overgewicht als zwaarlijvigheid. Het Waalse Gewest telde een iets hoger aandeel volwassen zwaarlijvigen.

Vergeleken met de andere EU15-landen telt Vlaanderen relatief weinig zwaarlijvigen.

3.58 Overgewicht en zwaarlijvigheid

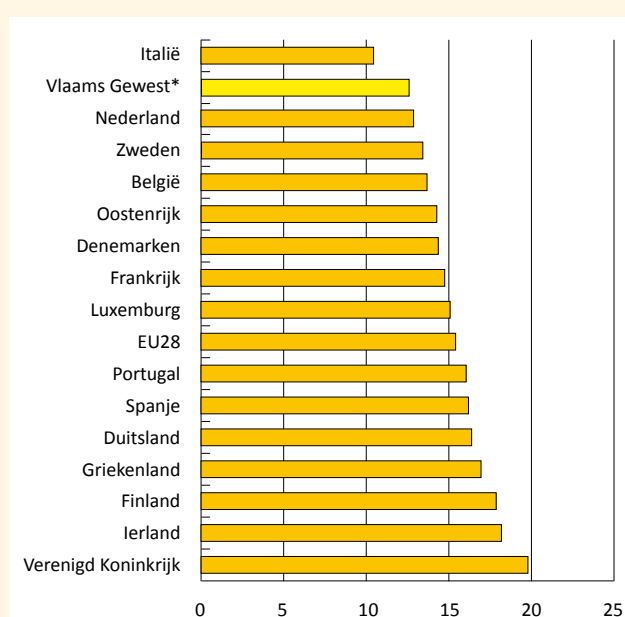
Evolutie aandeel van de volwassen bevolking (18 jaar en ouder) met overgewicht (BMI ≥ 25) en zwaarlijvigheid (BMI ≥ 30) in 1997, 2001, 2004, 2008 en 2013, naar gewest, in %.

Bron: Gezondheidsenquête WIV.

3.59 Europese vergelijking zwaarlijvigheid

Zwaarlijvigheid (BMI ≥ 30) bij volwassenen in 2014, Europese vergelijking, in %.

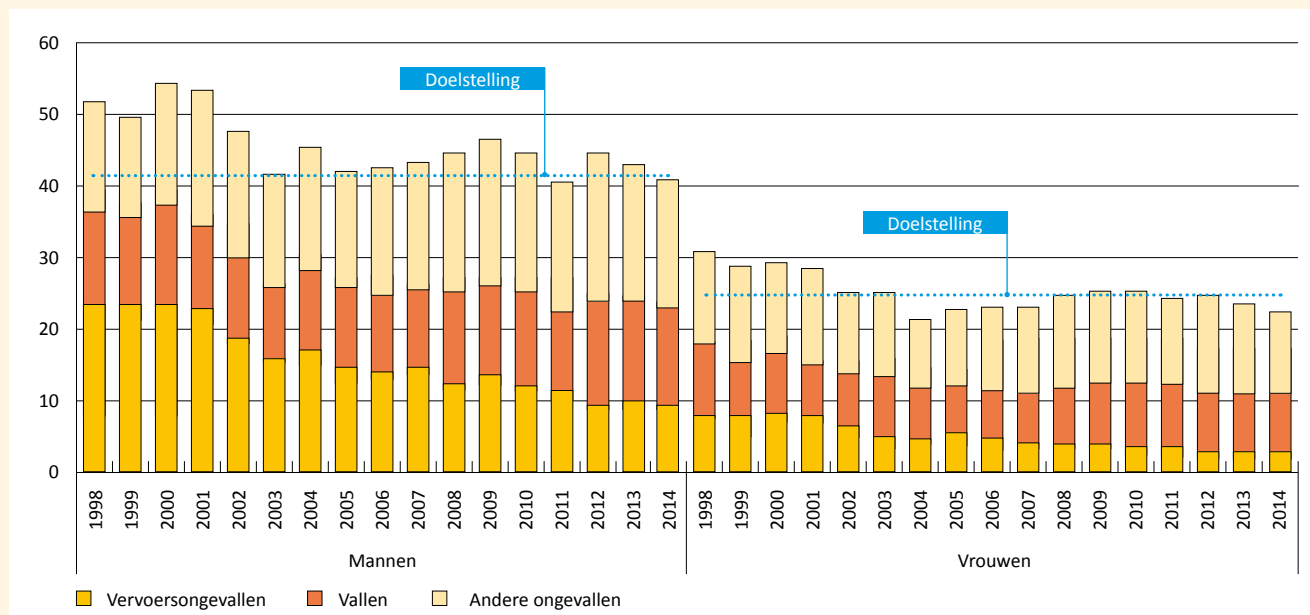

* : cijfer 2013.

Bron: Eurostat, Gezondheidsenquête WIV.

3.60 Ongevallensterfte

Evolutie van de direct gestandaardiseerde sterfte door ongevallen, naar geslacht, van 1998 tot 2014, per 100.000 inwoners.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

Ongevallensterfte

Een vijfde gezondheidsdoelstelling stelt dat het aantal dodelijke ongevallen in de privésfeer en het verkeer moet afnemen met 20% ten opzichte van 1998.

Tussen 1998 en 2014 is de gestandaardiseerde sterfte door ongevallen bij mannen gedaald met 21%. Daarmee is voor mannen de globale doelstelling bereikt. De sterfte bij mannen door vervoersongevallen daalde tussen 1998 en 2014 met 60%. De sterfte door overige ongevallen nam echter toe bij mannen: de sterfte door te vallen steeg met 5% ten opzichte van 1998, de sterfte door andere niet-vervoersongevallen steeg met 14%.

Over dezelfde periode is de sterfte door ongevallen bij vrouwen gedaald met 28%. Daarmee blijft de globale doelstelling voor vrouwen bereikt. Het aantal vrouwelijke vervoerslachtoffers verminderde met 66% en het aantal sterfgevallen door een ongelukkige val nam af met 18%. De sterfte bij vrouwen door andere ongevallen daalde met 12% ten opzichte van 1998.

Vergeleken met de andere EU15-landen bevindt Vlaanderen zich eerder in de middenmoot.

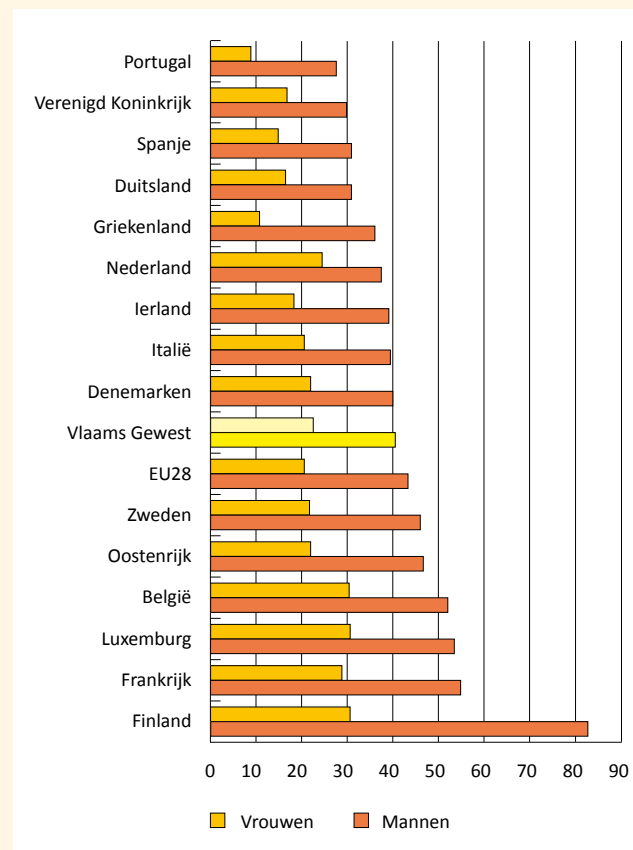
Zelfdoding en depressie

Een laatste gezondheidsdoelstelling geeft aan dat het aantal zelfdodingen tussen 2000 en 2020 met 20% moet dalen.

In 2014 stierven 1.066 Vlamingen door zelfdoding, 1% meer dan in 2013. Ruim 2 op de 3 van hen zijn mannen. Zelfdoding is een van de meest voorkomende doodsoorzaken bij jonge volwassenen tussen 15 en 54 jaar. De gemiddelde leeftijd van

3.61 Europese vergelijking ongevallensterfte

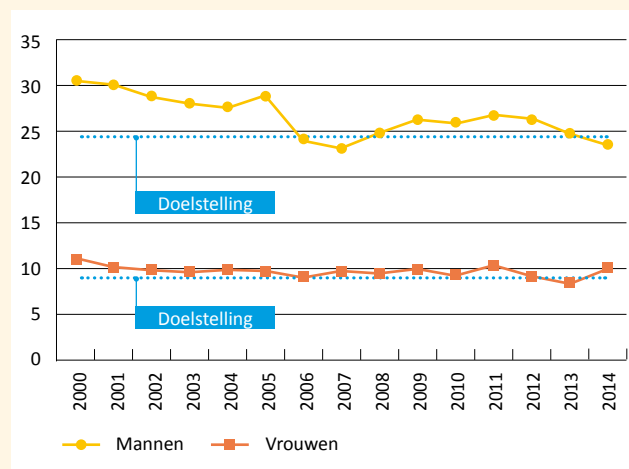
Gestandaardiseerde sterfte door ongevallen, Europese vergelijking, naar geslacht, in 2014, per 100.000 inwoners.

Bron: Eurostat, Agentschap Zorg en Gezondheid.

3.62 Zelfdoding

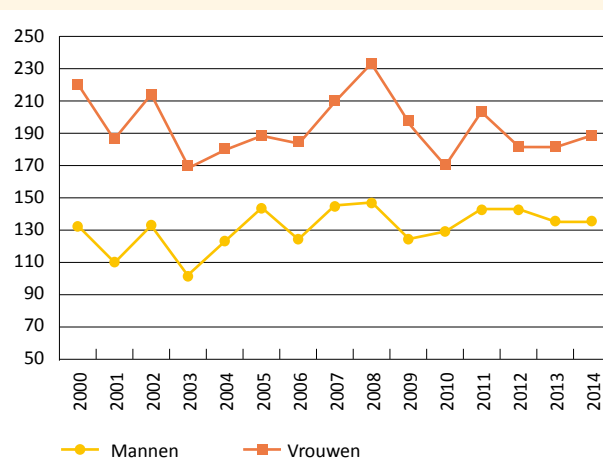
Evolutie van de direct gestandaardiseerde sterftcijfers door zelfdoding, naar geslacht, van 2000 tot 2014, per 100.000 inwoners.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

3.64 Suïcidepogingen

Evolutie van het gestandaardiseerd aantal personen dat een suïcidepoging ondernam, van 2000 tot 2014, per 100.000 inwoners.

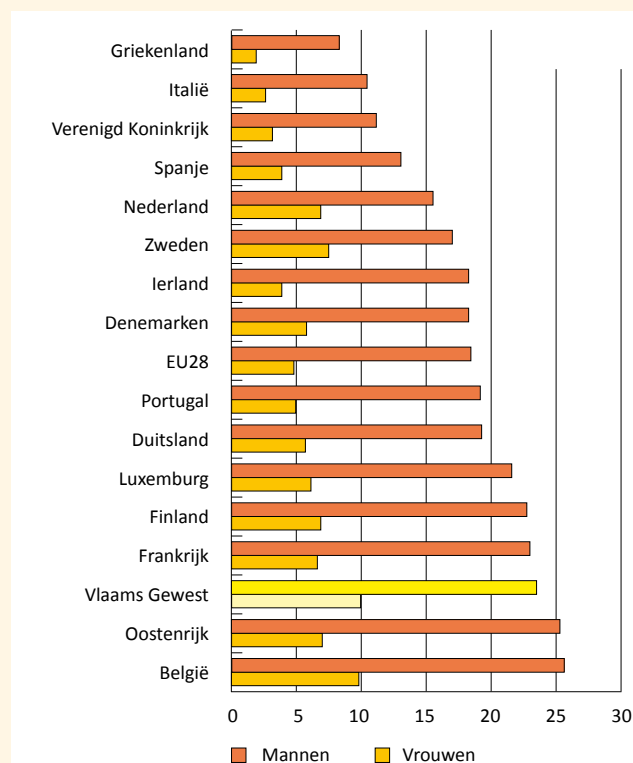
Bron: Eenheid voor zelfmoordonderzoek (UGent).

mannen die suïcide plegen is 51 jaar, die van vrouwen 53 jaar. De meest voorkomende methode is verhangen. De helft van de zelfdodingen gebeurt bij mannen jonger dan 50 en vrouwen jonger dan 54. Dat relatief groot aantal overlijdens in deze jongere leeftijdsgroepen zorgt ervoor dat zelfdoding voor

bijna evenveel verloren jaren verantwoordelijk is als longkanker of ischemische hartziekten. Het totaal aantal doden door longkanker en ischemische hartziekten ligt nochtans respectievelijk 3 en 4 keer hoger dan het aantal suïcides.

3.63 Europese vergelijking zelfdoding

Gestandaardiseerde sterfte door zelfdoding, Europese vergelijking, naar geslacht, in 2014, per 100.000 inwoners.

Bron: Eurostat, Agentschap Zorg en Gezondheid.

Wanneer er rekening gehouden wordt met de veranderende leeftijdsverdeling, waren er in 2014 duidelijk minder overlijdens door zelfdoding dan in 2000 (gestandaardiseerd aantal op basis van de Europese standaardbevolking). Wel zijn er elk jaar een aantal overlijdens waarbij de intentie niet kan bepaald worden. Deze 'overlijdens door onbepaalde intentie' nemen de laatste jaren toe, waardoor ook de onzekerheid rond het gerapporteerde suïcidecijfer toeneemt.

Voor mannen is er tussen het gestandaardiseerde aantal overlijdens in 2000 en 2014 een daling van 23%. Bij de mannen lijkt de doelstelling dus al gehaald. Voor vrouwen lag in 2014 het gestandaardiseerde aantal overlijdens door zelfdoding 11% lager dan in 2000.

De stijgende cijfers van overlijdens door onbepaalde intentie hebben hier evenwel een temperende invloed. Worden die bij de suïcides opgeteld, is er een veel kleinere daling met 11% bij de mannen en zelfs een stijging met 2% bij de vrouwen. De doelstelling van -20% lijkt dan nog veraf.

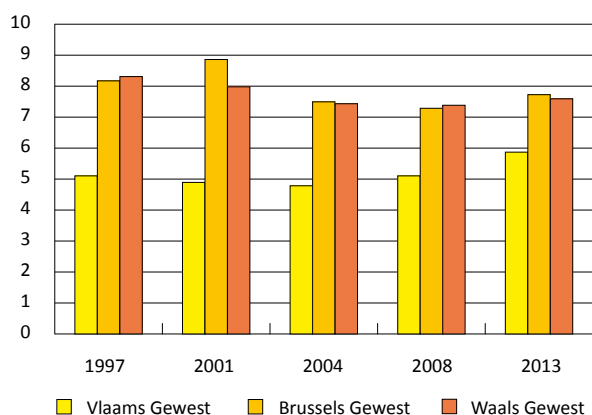
Binnen de EU15 bevindt Vlaanderen zich in het gezelschap van landen met hoge suïcidecijfers: bij vrouwen kent Vlaanderen relatief het hoogste aantal zelfdodingen, bij mannen heeft enkel Oostenrijk (en België) nog hogere zelfdodingscijfers.

In 2014 registreerden 37 spoeddiensten van Vlaamse ziekenhuizen in totaal 2.147 suïcidepogingen ondernomen door 2.071 personen. Dat komt neer op 159 pogers per 100.000 inwoners van 10 jaar of ouder, een toename met 1,3% ten opzichte van 2013.

Wordt dit doorgetrokken naar Vlaanderen dan waren er in 2014 naar schatting 28 pogingen per dag. Deze cijfers tonen vooral aan dat er veel meer suïcidepogingen dan zelfdodingen zijn.

3.65 Zelfgerapporteerde depressie

Evolutie aandeel van de bevolking (15 jaar en ouder) met een depressie in de 12 maanden voor de bevraging in 1997, 2001, 2004, 2008 en 2013, naar gewest, in %.

Bron: Gezondheidsenquête WIV.

Meer vrouwen dan mannen ondernemen een suïcidepoging: 6 op de 10 pogingen wordt ondernomen door een vrouw. De helft van de aangemelde suïcidepogers heeft reeds eerder één of meerdere suïcidepogingen ondernomen. Bijna de helft van hen ondernam een poging gedurende het afgelopen jaar. Het hoogste absolute aantal suïcidepogers is tussen 20 en 24 jaar en tussen 40 en 49 jaar oud. De gemiddelde leeftijd is 41 jaar. Ruim 3 op de 4 suïcidepogingen (78%) gebeurt via zelfvergiftiging (voornamelijk door middel van benzodiazepines of andere sedatieven). Mensen die zichzelf verwonden doen dat het

vaakst door middel van een scherp voorwerp of verhangings. Bij 29% van de suïcidepogingen werd er alcohol ingenomen. De grootste subgroep van de suïcidepogers is ongehuwd (41%); dat is significant meer het geval bij mannen (46%) dan bij vrouwen (38%).

In 2013 rapporteerde 6% van de bevolking van 15 jaar en ouder in het Vlaamse Gewest tijdens het jaar voorafgaand aan de bevraging een depressie. 78% raadpleegt hiervoor een gezondheidswerker, 67% neemt geneesmiddelen en 23% volgt psychotherapie.

De prevalentie van depressie blijft min of meer constant sinds 1997. De lichte stijging in 2013 is statistisch niet significant. Dubbel zoveel vrouwen (8%) als mannen (4%) rapporteren een depressie.

Depressie komt minder voor bij jongeren en neemt toe tot de leeftijd van 55 tot 64 jaar. Zoals de meeste van de andere indicatoren met betrekking tot geestelijke gezondheid zijn er relatief minder personen van 65 tot 74 jaar die een depressie aangeven in vergelijking met de aangrenzende leeftijdsgroepen. Depressies worden minder gerapporteerd door hoger opgeleiden. Depressies worden minder vaak gerapporteerd door de inwoners van het Vlaamse Gewest (6%) dan door die van het Brusselse Hoofdstedelijke en Waalse Gewest (8%), en het verschil is significant na correctie voor leeftijd en geslacht.

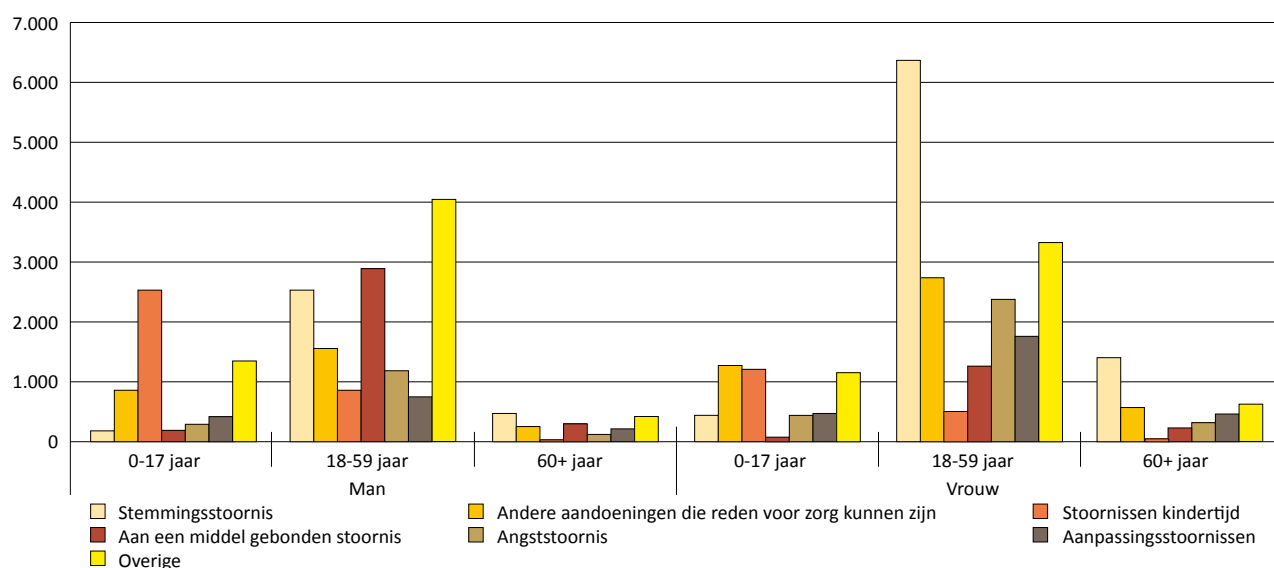
In 2015 kregen 57.287 personen hulp in een Centrum voor Geestelijke Gezondheidszorg (CGG). Dit zijn er bijna 800 meer dan in 2014. In de periode 2010-2015 steeg het aantal cliënten gemiddeld met 1,4% per jaar.

De grootste groep cliënten van een CGG is tussen de 18 en 59 jaar (67%), gevolgd door jongeren tot 17 jaar (22%). Ouderen zijn met 11% minimaal vertegenwoordigd.

Enkel bij jongeren zijn er meer jongens dan meisjes: 12 tegenover 10. In de andere leeftijdsgroepen is er steeds een over-

3.66 Diagnoses CGG

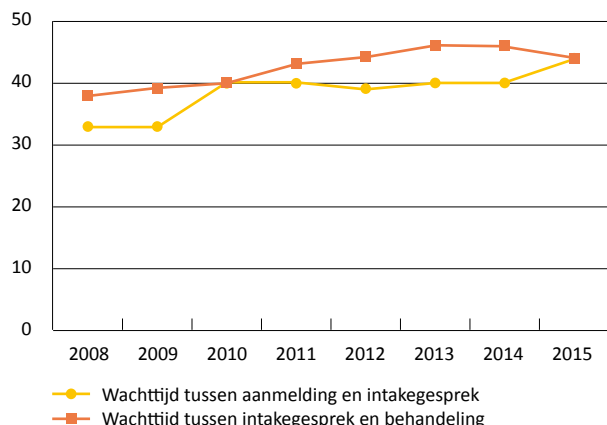
Belangrijkste diagnoses bij de Centra Geestelijke Gezondheidszorg in 2015, naar leeftijd en geslacht, aantal zorgperiodes in behandelingsfase.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

3.67 Wachttijden CGG

Evolutie gemiddelde wachttijden bij de Centra Geestelijke Gezondheidszorg, van 2008 tot 2015, in dagen.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

wicht van vrouwen, wat bij de 60-plussers oploopt tot 21 vrouwen tegenover 10 mannen. Jongeren komen vooral vanuit de gezondheidszorg (28%) en via de onderwijsactoren (28%) terecht bij een CGG. 22% komt zonder gespecialiseerde verwijzing. Bij volwassenen wordt de grootste groep (46%) doorverwezen door gezondheidswerkers. Eveneens een grote groep (29%) komt zonder een gespecialiseerde verwijzing, uit eigen beweging of op aanraden van familie of vrienden. 10% wordt doorverwezen door de justitionele sector. 44% van de 60-plussers wordt doorverwezen vanuit de gezondheidszorg, 26% komt zonder gespecialiseerde verwijzing en dan vooral uit eigen beweging. Daarnaast wordt nog 14% vanuit de ouderenzorg doorverwezen.

Bij volwassen vrouwen zijn stemmingsstoornissen de belangrijkste diagnose, bij mannen stoornissen gebonden aan middelegebruik. Bij jongeren maken stoornissen ontstaan in de kinderjaren het leeuwendeel uit. Deze verhoudingen blijven quasi constant doorheen de tijd.

De wachttijden bij de CGG's werden de afgelopen jaren langer. De gemiddelde wachttijd tussen de aanmelding en het intakegesprek nam geleidelijk toe van 37 dagen in 2008 tot 46 dagen in 2014. In 2015 werd een gemiddelde wachttijd van 44 dagen genoteerd. De wachttijd tussen het intakegesprek en de start van de behandeling bedroeg eveneens 44 dagen in 2015. In de zorg voor verstandelijk gehandicapten moeten cliënten gemiddeld het langst wachten op een eerste gesprek, de ouderenzorg kent de kortste wachttijden.

Mortaliteit en morbiditeit

Dit deel gaat in op een aantal cijfers rond algemene sterfte, vermijdbare sterfte, verloren potentiële jaren, levensverwachting en foeto-infantiele sterfte. Daarnaast komen ook seksueel overdraagbare aandoeningen en tbc aan bod.

Algemene sterfte

Het sterfterisico, de kans dat iemand sterft op een bepaalde leeftijd, is vooral hoog in het eerste levensjaar en vanaf 55 jaar. Vanaf 30 jaar stijgen de sterftekansen exponentieel. Tussen 15 en 44 jaar overlijden mannen en vrouwen vooral door uitwendige oorzaken, zoals ongevallen en zelfdoding. Vanaf 45 en 50 jaar komen borst- en longkanker opzetten. Op oudere leeftijd zijn hart- en vaat-aandoeningen de belangrijkste doodsoorzaken.

Vele van deze doodsoorzaken zijn gedeeltelijk vermijdbaar, zoals (vervoers)ongevallen en longkanker.

3.68 Belangrijkste doodsoorzaken

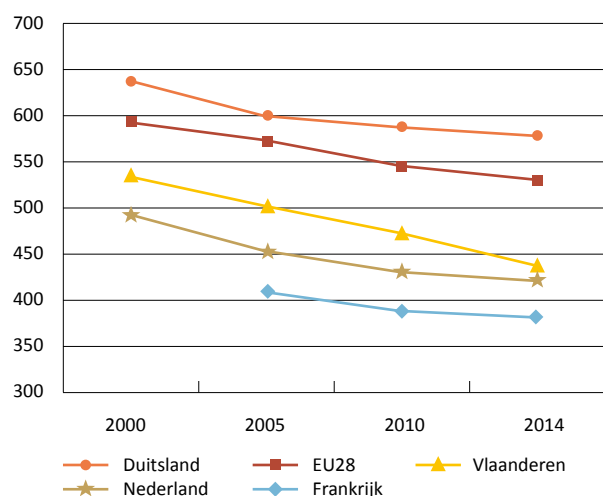
Belangrijkste doodsoorzaken per leeftijdsgroep in 2014, naar geslacht, absoluut aantal en relatief belang in de leeftijdsgroep.

	Mannen	Vrouwen
0 jaar	Aandoeningen met oorsprong in de perinatale periode (70 / 57%)	Aandoeningen met oorsprong in de perinatale periode (46 / 47%)
1-14 jaar	Aangeboren afwijkingen (10 / 17%)	Niet-vervoersongevallen (4 / 12%)
15-19 jaar	Suicide (19 / 31%)	Suicide (9 / 36%)
20-24 jaar	Vervoersongevallen (42 / 37%)	Suicide / Vervoersongevallen (6 / 19%)
25-29 jaar	Suicide (50 / 40%)	Suicide (12 / 26%)
30-34 jaar	Suicide (53 / 34%)	Suicide (15 / 22%)
35-39 jaar	Suicide (56 / 30%)	Suicide (19 / 16%)
40-44 jaar	Suicide (76 / 29%)	Suicide / Borstkanker (32 / 15%)
45-49 jaar	Suicide (80 / 17%)	Borstkanker (55 / 17%)
50-54 jaar	Longkanker (74 / 9%)	Borstkanker (77 / 14%)
55-59 jaar	Longkanker (202 / 15%)	Longkanker (115 / 15%)
60-64 jaar	Longkanker (321 / 18%)	Longkanker (136 / 13%)
65-69 jaar	Longkanker (472 / 18%)	Borstkanker (160 / 11%)
70-74 jaar	Longkanker (462 / 16%)	Longkanker (149 / 9%)
75-79 jaar	Longkanker (479 / 11%)	Cerebrovasculaire aandoeningen (267 / 9%)
80-84 jaar	Ischemische hartziekten (473 / 9%)	Cerebrovasculaire aandoeningen (500 / 10%)
85+ jaar	Hartdecompensatie (952 / 11%)	Hartdecompensatie (2.091 / 15%)

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

3.69 Sterfgevallen chronische aandoeningen

Evolutie van het ruwe sterftecijfer door chronische aandoeningen, Vlaanderen, buurlanden en EU28, in 2000, 2005, 2010 en 2014, per 100.000 inwoners.

Chronische aandoeningen: ICD-10 codes COO-C97, E10-E14, I20-I25, I60-I69, J40-J47 en K70, K73-K74.

Bron: Eurostat, Agentschap Zorg en Gezondheid.

Het ziekenhuis is zowel voor mannen als voor vrouwen de meest voorkomende plaats van overlijden. In 2014 vonden 51% van de overlijdens bij mannen en 43% van de overlijdens bij vrouwen daar plaats. Omdat mannen vaker op jongere leeftijd overlijden, sterven zij meer in het eigen huis dan vrouwen: 27% van alle overlijdens bij mannen tegenover 19% bij vrouwen. Vrouwen sterven dan weer vaker in een woonzorgcentrum dan mannen: 36% bij vrouwen tegenover 18% bij mannen.

Het aandeel sterfgevallen te wijten aan chronische aandoeningen, een indicator in het kader van de Sustainable Development Goals, ligt in Vlaanderen nog wel iets hoger dan Nederland en Frankrijk, maar de dalende trend in Vlaanderen is meer uitgesproken dan in de buurlanden en het gemiddelde voor de EU28.

Vermijdbare sterfte

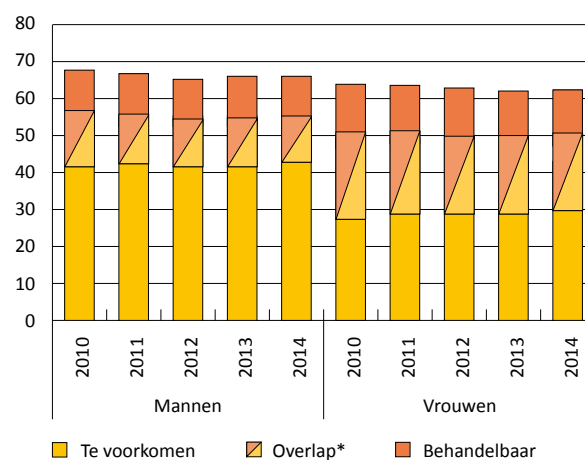
Vermijdbare sterfte zijn alle sterfgevallen door doodsoorzaken gedefinieerd als 'te voorkomen', als 'behandelbaar' of als beide, waarbij elk overlijden maar 1 keer is geteld.

Een sterfgeval is 'te voorkomen' als alle of de meeste sterfgevallen door die oorzaak zouden kunnen worden vermeden door gezondheidsbeleid in de ruimste zin (preventiemaatregelen). Een doodsoorzaak is 'behandelbaar' als alle of de meeste sterfgevallen door die oorzaak zouden kunnen worden vermeden door een optimale kwaliteit en bereikbaarheid van de gezondheidszorg. Vermijdbare sterfte vormt zo een indicator voor waar nog verbeteringen mogelijk zijn in het gezondheidsbeleid.

Bijna 2 op de 3 overlijdens voor de leeftijd van 75 jaar zou theoretisch op één of andere manier vermeden kunnen wor-

3.70 Vermijdbare sterfte

Evolutie van het percentage vermijdbare sterfte door te voorkomen doodsoorzaken, behandelbare doodsoorzaken of beide, leeftijdsgroep 0 tot 74 jaar, naar geslacht, van 2010 tot 2014.

* De percentages binnen vermijdbare sterfte mogen niet eenvoudig opgeteld worden, omdat sommige doodsoorzaken beschouwd worden als zowel preventief te voorkomen als te vermijden door een vroegtijdige opsporing en behandeling.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

den. Bij mannen zijn in 2014 66% van de overlijdens vermijdbaar, 55% preventief te voorkomen en 23% te behandelen. Bij vrouwen gaat het om 62% vermijdbare sterfte, 51% te voorkomen en 32% te behandelen doodsoorzaken. De voornaamste te voorkomen sterfgevallen betreffen zelfdodingen, ongevallen, longkanker en ischemische hartziekten. Behandelbaar zijn borstkanker, colorectale kanker, ischemische hartziekten en cerebrovasculaire aandoeningen.

De vermijdbare sterfte is in de periode 2010-2014 gedaald, bij zowel mannen als vrouwen.

Verloren potentiële jaren

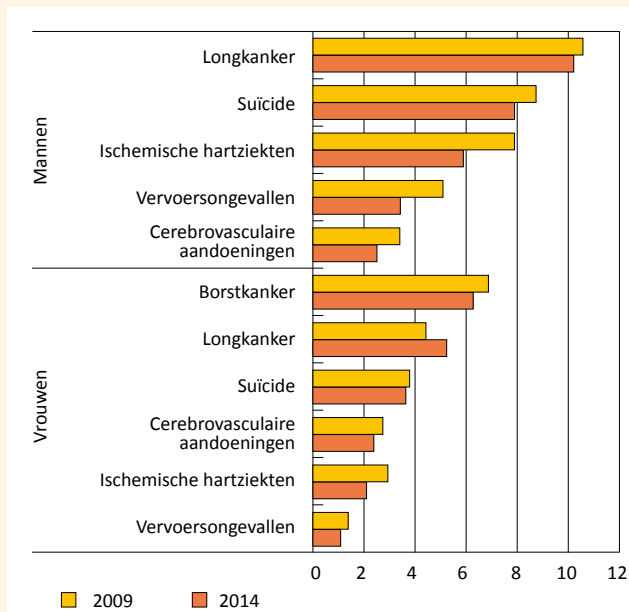
Er is sprake van verloren potentiële jaren (VPI) als iemand sterft voor zijn 75ste verjaardag. Hoeveel jaren er verloren gaan, hangt af van zijn of haar levensverwachting.

Het totale VPI-cijfer bij mannen daalde van 89,0 in 2009 naar 82,5 per 1.000 persoonsjaren in 2014. Deze daling is vooral te danken aan de afname van de verloren potentiële jaren door ischemische hartziekten, vervoersongevallen, cerebrovasculaire aandoeningen en zelfdoding maar werd deels teniet gedaan door de stijging van vroegtijdige sterfte door chronisch leverlijden.

Het totale VPI-cijfer bij vrouwen daalde van 60,1 in 2009 naar 56,5 per 1.000 persoonsjaren in 2014. Deze daling is vooral te danken aan de daling van de verloren potentiële jaren door ischemische hartziekten, borstkanker, cerebrovasculaire aandoeningen en colorectale kanker maar werd deels teniet gedaan door de stijging van vroegtijdige sterfte door longkanker, chronisch leverlijden en COPD.

3.71 Verloren potentiële jaren

Verloren potentiële jaren voor enkele belangrijke doodsoorzaken in 2009 en 2014, leeftijdsgroep 1 tot 74 jaar, berekend ten opzichte van de levensverwachting, naar geslacht, per 1.000 persoonsjaren.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

Het totale aantal verloren potentiële jaren is bij mannen anderhalve maal groter dan bij vrouwen

In 2014 veroorzaakten 3 doodsoorzaken bij mannen 29% van de verloren potentiële jaren: longkanker, zelfdoding en ischemische hartziekten.

Bij vrouwen bestaat de top 3 uit borstkanker, longkanker en zelfdoding. 27% van de verloren potentiële jaren bij vrouwen is te wijten aan deze 3 doodsoorzaken. Bij vrouwen is na borstkanker, longkanker de tweede oorzaak van verloren jaren geworden. Het VPI-cijfer voor longkanker is de laatste jaren namelijk sterk gestegen, terwijl het cijfer voor ischemische hartziekten sterk is gedaald.

Sommige doodsoorzaken hebben veel impact wegens sterfte op jonge leeftijd, waarbij er bij elk overlijden heel wat jaren verloren gaan. Andere doodsoorzaken hebben veel impact wegens het grote aantal overlijdens op latere leeftijd. Hier gaan minder jaren per overlijden verloren, maar het grote aantal overlijdens geeft de doorslag.

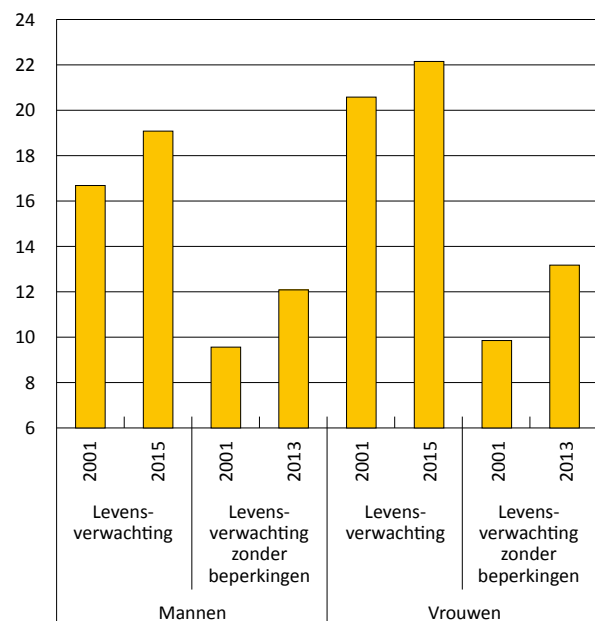
Zo spelen vervoersongevallen en suicide een belangrijke rol door de sterfte op relatief jonge leeftijd en zijn kankers en (ischemische) hartziekten belangrijk omwille van het grote aantal overlijdens dat zij veroorzaken op latere leeftijd.

Levensverwachting

In 2015 lag de levensverwachting bij geboorte voor inwoners van het Vlaamse Gewest op 79,6 jaar bij mannen; bij vrouwen op 83,9 jaar. Elk jaar nog is er een toename van de levensver-

3.72 Levensverwachting

Levensverwachting en levensverwachting zonder beperkingen op 65 jarige leeftijd, in 2001, 2013 en 2015, naar geslacht, in jaren.

Bron: ADS (bewerking SVR), WIV.

wachting bij zowel mannen als vrouwen (gemiddeld ongeveer een seizoen per jaar voor mannen, de helft daarvan voor vrouwen).

Op 1 januari van het jaar waarin men 65 jaar wordt hebben mannen in het Vlaamse Gewest nog een levensverwachting van 19,0 jaar; bij vrouwen is dat 22,2 jaar.

Ook de levensverwachting zonder beperkingen (in goede gezondheid) op 65 jaar stijgt.

Foeto-infantiele sterfte

Het aantal foeto-infantiele overlijdens blijft schommelen rond de 8 per 1.000 geboortes. Het gaat om de som van het aantal doodgeboorten en van de zuigelingsterfte.

Het cijfer voor doodgeboorte steeg opmerkelijk in 2010 omdat vanaf dan ook de in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest niet-officieel aangegeven doodgeboren kinderen zijn opgenomen. In Vlaanderen gebeurt dit al sinds 2007.

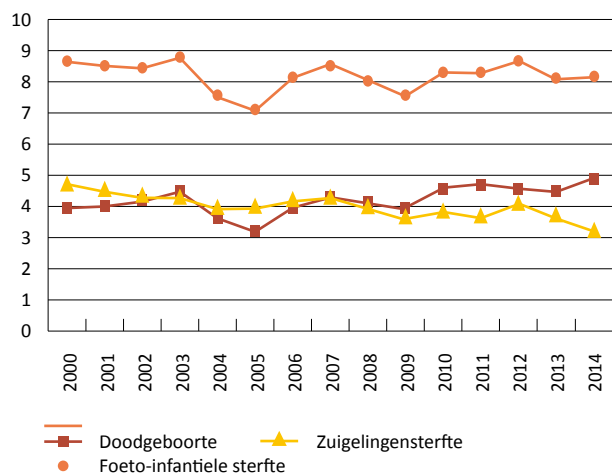
De zuigelingensterfte bedraagt 3,2 per 1.000 geboortes in 2014. In de meeste EU15-landen ligt de zuigelingensterfte lager dan 4 per 1.000 geboortes.

HIV en andere SOI

In 2015 werden er 1.001 nieuwe HIV-infecties gediagnosticeerd, of gemiddeld 2,7 gevallen per dag. Dit betekent een daling met 5% tegenover 2014. In 2012 werd het hoogste aantal nieuwe diagnoses opgetekend sinds het begin van de epidemie. De

3.73 Foeto-infantiele sterfte

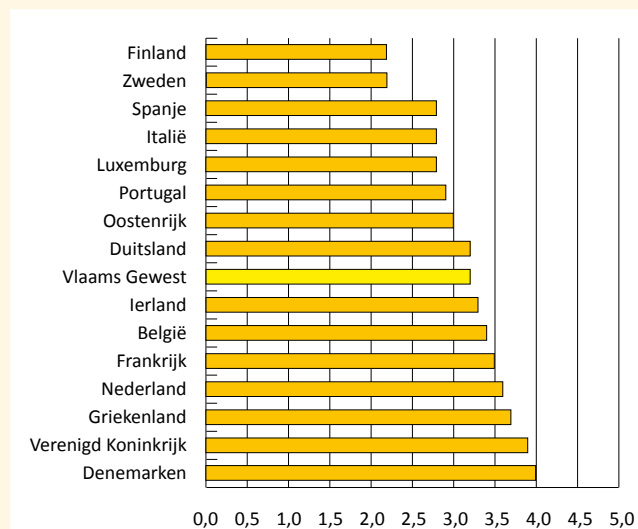
Evolutie van de foeto-infantiele sterftecijfers per 1.000 geboortes, van 2000 tot 2014.

Opmerking: vanaf 2007 ook met niet officieel aangegeven doodgeboortes bij SPE, vanaf 2010 ook met niet officieel aangegeven doodgeboortes bij CEPIP.
Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

3.74 Europese vergelijking zuigelingensterfte

Aantal sterfgevallen van kinderen beneden de leeftijd van 1 jaar, Europese vergelijking, in 2014, per 1.000 levendgeborenen.

Bron: Eurostat.

HIV-epidemie in België treft hoofdzakelijk 2 groepen: homoseksuelen die de Belgische of een andere Europese nationaliteit hebben, en heteroseksuele mannen en vrouwen die vooral afkomstig zijn van Sub-Saharaans Afrika. De waargenomen daling is toe te schrijven aan de afname van HIV-diagnoses in de Sub-Saharaanse populatie.

In 2015 steeg het aantal HIV-diagnoses bij homoseksuelen met 5%. In 2015 vertegenwoordigden de diagnoses bij homoseksuelen 50% van de nieuw geregistreerde HIV-infecties waarvan de overdrachtswijze gekend is. De overdracht werd vooral gerapporteerd bij Belgen; zij vertegenwoordigden 66% van de diagnoses bij deze groep. 18% van de nieuwe diagnoses bij homoseksuelen werden vastgesteld bij personen met een andere Europese nationaliteit. De stijging van het aantal diagnoses deed zich zowel voor bij homoseksuelen met de Belgische nationaliteit (+3%) als met een andere Europese nationaliteit (+7%).

In de periode 2000-2012 schommelde het aantal vastgestelde HIV-infecties via heteroseksuele overdracht tussen de 400 en 500 per jaar. In 2015 daalde dat aantal met 28% ten opzichte van 2012.

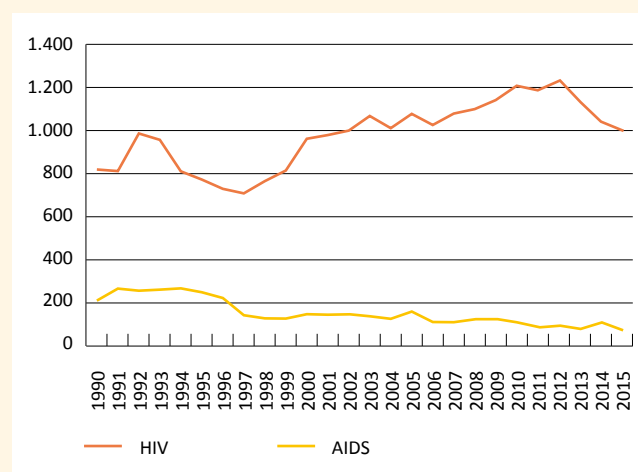
In 2015 vertegenwoordigden deze diagnoses 45% van de nieuw geregistreerde infecties waarvan de overdrachtswijze gekend is. De overdracht van HIV via heteroseksuele contacten werd vooral gerapporteerd bij personen afkomstig van Sub-Saharaans Afrika: zij vertegenwoordigden 45% van het aantal vastgestelde infecties via heteroseksuele overdracht. Twee derde van deze diagnoses werd vastgesteld bij vrouwen. 32% van de nieuwe diagnoses via heteroseksuele contacten werd vastgesteld bij personen met de Belgische nationaliteit.

In 2015 werden er 79 nieuwe AIDS-diagnoses gerapporteerd. Sinds 1983 gaat het om een totaal van 4.646 gediagnosticeerden waarvan er 2.493 overleden zijn.

Het aantal sterfgevallen ten gevolge van de ziekte is sterk gedaald. In de periode 1992-1995 waren er jaarlijks gemiddeld 176 sterfgevallen. In 2015 zijn 60 sterfgevallen gemeld. Deze daling is het gevolg van de nieuwe therapieën bij seropositieven sinds 1996. Het gevolg is dat het aantal personen dat nog in leven is met de infectie toeneemt.

3.75 HIV en AIDS

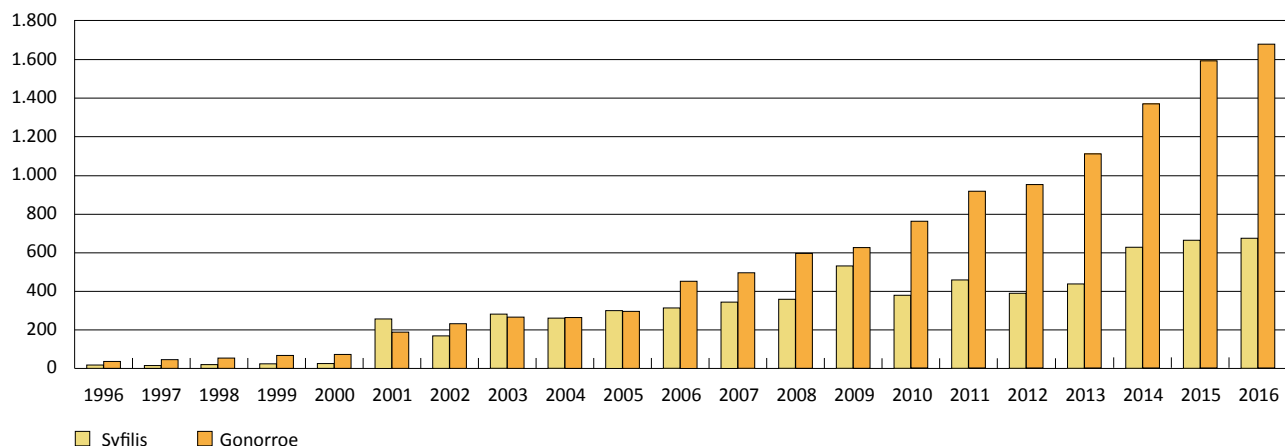
Evolutie van het aantal nieuwe HIV-seropositieven en AIDS-gevallen, België, van 1990 tot 2015.

Bron: WIV.

3.76 SOI

Evolutie van het aantal meldingen van syfilis en gonorroe, van 1996 tot 2016.

Bron: Agentschap Zorg en Gezondheid.

De voorbije jaren neemt het aantal gevallen van syfilis en vooral gonorroe fors toe. De oorzaak is meer onveilig vrijgedrag, zowel bij holebi's als bij hetero's. Dit heeft uiteraard ook mogelijke repercussies bij de verspreiding van HIV.

TBC

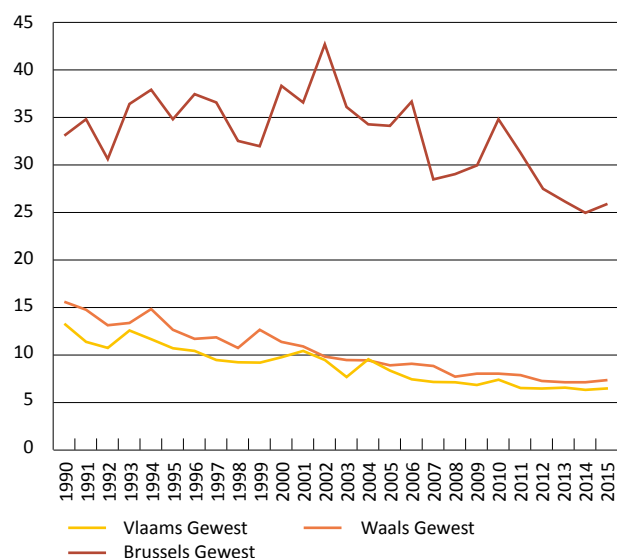
De tuberculose-incidentie in Vlaanderen is al jaren gestaag aan het dalen en bedraagt 6,5 per 100.000 inwoners in 2015, een lichte stijging tegenover 2014 die deels toe te wijzen is aan de tijdelijk verhoogde vluchtelingeninstroom.

In het Waalse Gewest bedraagt de incidentie 7,4 per 100.000 inwoners. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest ligt de incidentie 4 keer hoger dan in Vlaanderen (25,9 per 100.000 inwoners in 2015). De incidentie is in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest de afgelopen jaren wel duidelijk gedaald. Andere grote steden tonen ook een verhoogde incidentie, een trend die in gans Europa waargenomen wordt. In Antwerpen gaat het bijvoorbeeld om 19,1 per 100.000 inwoners.

Een verhoogd risico voor tuberculose hangt sterk samen met armoede en armoedige levensomstandigheden. In 2015 waren de groepen met verhoogd risico vooral con-

3.77 TBC

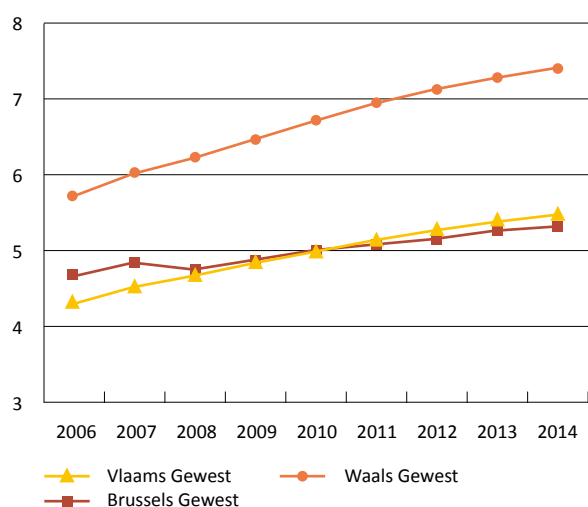
Evolutie van de tuberculose-incidentie in de 3 Belgische gewesten, van 1990 tot 2015, per 100.000 inwoners.

Bron: VRGT.

3.78 Diabetes

Evolutie van de prevalentie van diabetes in de 3 Belgische gewesten, van 2006 tot 2014, in %.

Opm.: het gaat om het aantal rechthebbenden met afleveringen antidiabetica of met naar diabetes verwijzende nomenclatuur per 100 rechthebbenden.
Bron: Intermutualistisch Agentschap (IMA).

tactpersonen van tuberculosegevallen met 10% (5% in 2014), gevangenen met 1%, mensen zonder papieren met 5% en asielzoekers met 8% (tegenover 3% in 2014). De proportie dak- en thuislozen steeg van 1% in 2014 tot 4% in 2015. De proportie van nieuwe immigranten steeg van 3% in 2014 naar 9% in 2015. Mensen zonder papieren, asielzoekers en nieuwe immigranten samen zijn goed voor 22% van alle gevallen.

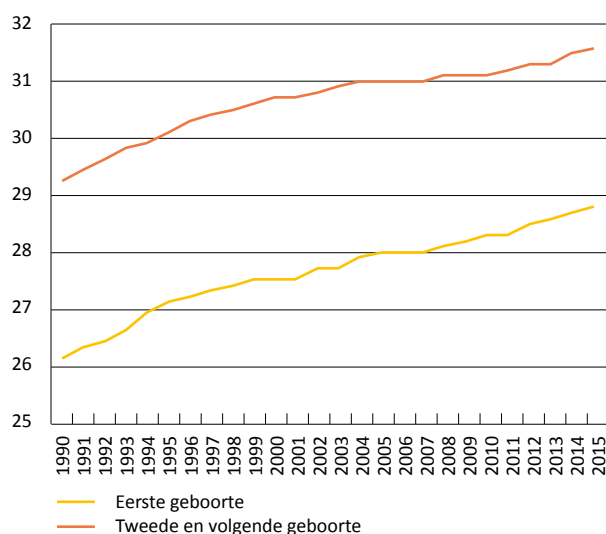
Diabetes

In België zijn er geen exacte cijfers over het aantal mensen met diabetes en het jaarlijks aantal nieuwe gevallen. Er is immers geen systematische registratie. Er kan wel een schatting gemaakt worden op basis van de Gezondheidsenquête en op basis van gegevens uit de ziekteverzekering (geneesmiddelenverbruik). Op basis van deze gegevens kunnen we duidelijk besluiten dat het aantal mensen met diabetes in de afgelopen decennia meer dan verdubbeld is. Het gaat vooral om een stijging in het aantal mensen met type 2 diabetes, de meest voorkomende vorm (meer dan 9 op 10) van diabetes. Oorzaken zijn te zoeken in de vergrijzing van de bevolking en onze ongezonde leefstijl, dit naast een toegenomen diagnosticering.

De Internationale Diabetes Federatie (IDF) brengt diabetesstatistiek over de hele wereld in kaart. De prevalentie van diabetes voor België wordt door het IDF geschat op 8% van de volwassen Belgische bevolking. Volgens voorspellingen zal dit minstens oplopen tot 10% in 2030. Deze cijfers omvatten zowel gekende als ongekende diabetes. Naar schatting 1 op 3 van de mensen met diabetes weet niet dat hij of zij de aandoening heeft en wordt er dus ook niet voor behandeld. Type 2 diabetes komt frequenter voor in bepaalde bevolkingsgroepen: men ziet een twee- tot zesvoudige stijging bij personen van Turkse/Marokkaanse origine.

3.79 Maternale leeftijd

Evolutie van de gemiddelde maternale leeftijd bij een eerste, een tweede en volgende geboorten, van 1990 tot 2015, in jaren.

Bron: SPE.

Zwangerschap en geboorte

In 2015 werden er in Vlaanderen voor het vijfde jaar op rij minder kinderen geboren dan het jaar voordien: 65.052 levend-geborenen bij moeders uit de wettelijke bevolking van het Vlaamse Gewest. De trend is dalend in alle provincies.

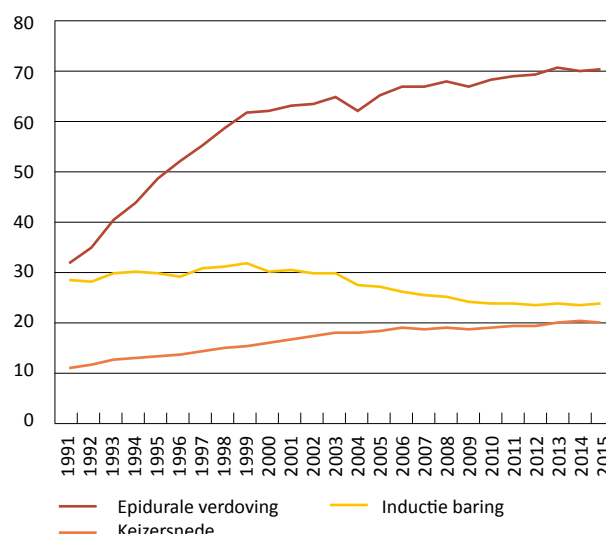
De gemiddelde leeftijd van zowel de eerst- als meerbarende vrouw is een fractie gestegen en bedroeg in 2015 respectievelijk 28,8 jaar en 31,6 jaar. Vlaamse vrouwen stellen hun kindwens uit. Het aandeel van de 35-plussers steeg en was goed voor 16,7% van de verlossingen. 2,7% was 40 jaar of ouder op het moment van de bevalling. In 1991 was dit 0,8%. In Vlaanderen is het aantal tienerzwangerschappen beperkt, slechts 1,3% was jonger dan 20 jaar bij de bevalling.

Mee als gevolg van deze hogere maternale leeftijd wordt de medisch begeleide bevruchting alsmaar belangrijker (de vruchtbaarheid neemt immers af met de leeftijd). In 2015 kwam 7% van de zwangerschappen tot stand na gebruik van vruchtbaarheidsbevorderende technieken, een toename met de helft op 10 jaar tijd. Dat leidde bij 376 vrouwen (8,5% van de medisch bevruchte zwangerschappen) tot de geboorte van een meerling: 32% van de meerlingen is een gevolg van artificiële reproductietechnieken.

Voor het derde jaar op rij ligt het percentage keizersneden boven de 20%. Wel is er voor het eerst sinds jaren een lichte daling merkbaar (-0,1%). Bij 23,9% van de zwangerschappen werd de baring ingeleid. De voorbije zes jaar is er hier een stabilisatie. De epidurale pijnstilling kende een steile opmars van 32% in 1991 naar 70% in 2015.

3.80 Inducties, epidurales en keizersneden

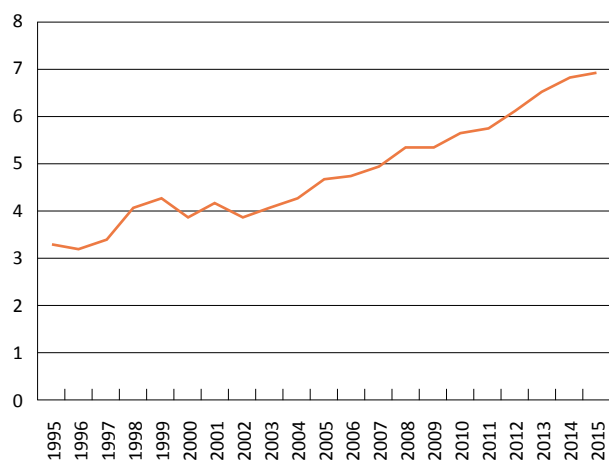
Evolutie van het aantal inducties, epidurales en keizersneden bij bevallingen, van 1991 tot 2015, in %.

Bron: SPE.

3.81 Medisch begeleide voortplanting

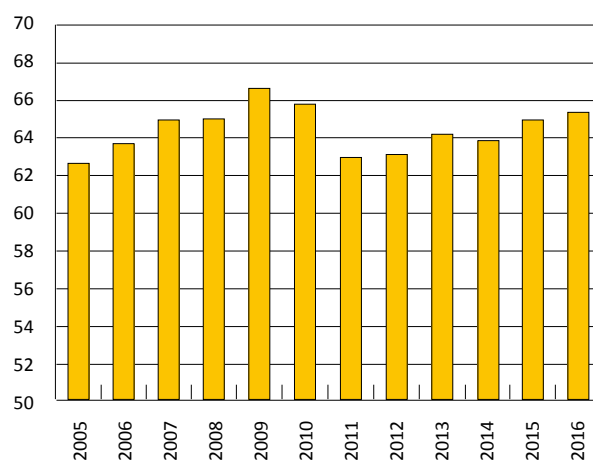
Evolutie van de medisch begeleide voortplanting, van 1995 tot 2015, in %.

Bron: SPE.

3.82 Borstvoeding

Evolutie van het aandeel kinderen dat op dag 6 als startvoeding uitsluitend borstvoeding krijgt, van 2005 tot 2016, in %.

Bron: Kind en Gezin.

Zowel het aantal geboortes met een laag geboortegewicht (<2,5 kg) als vroeggeboortes (<37 weken) is sinds 2000 bijna ongewijzigd gebleven en hun aandelen bedraagt respectievelijk 6,8% en 7,5% van het totaal aantal geboortes in 2015.

In 2015 liet één vrouw het leven in het kraambed. Over het algemeen is de moedersterfte laag en bedraagt doorheen de jaren ongeveer 1 op 20.500 bevallingen.

In 2016 krijgt 65,4% van de pasgeboren kinderen op dag 6 als startvoeding uitsluitend borstvoeding. Een toename met 0,4 procentpunt tegenover 2015. De daling van het aandeel borstgevoede kinderen vanaf 2010 kan gedeeltelijk verklaard worden door de overschakeling naar het nieuwe registratiesysteem van Kind en Gezin.

Borstvoeding heeft niet alleen een grotere biologische waarde, het verteert ook beter, het beschermt tegen infecties en draagt bij tot het voorkomen van koemelkeiwitalergie.

Kinderen met een moeder van niet-Belgische origine krijgen op dag 6 veel vaker borstvoeding (ongeveer 75%) dan kinderen met een moeder van Belgische origine, en dit ongeacht of het gezin leeft in kansarmoede of niet. Bij kinderen met een moeder van Belgische origine doet er zich wel een groot verschil voor naargelang het gezin al dan niet in kansarmoede leeft. Kinderen in kansarmoede krijgen veel minder borstvoeding dan de kinderen die niet in kansarmoede leven (38% versus 64%).

Kinderen met een moeder tussen 25 en 35 jaar krijgen het meest uitsluitend borstvoeding op dag 6 (67%). Van de kinderen met een tienermoeder krijgt maar de helft uitsluitend borstvoeding op dag 6.

VOOR MEER INFORMATIE:

Publicaties en websites

- Devlieger, R., Martens, E., Martens, G., Van Mol, C. & Cammu, H. (2016). *Perinatale activiteiten in Vlaanderen 2015*. Brussel: Studiecentrum voor Perinatale Epidemiologie.
- Kind & Gezin (2016). *Het kind in Vlaanderen 2015*. Brussel.
- Sasse, A., Deblonde, J., Jamine, J., Ost, C. & Van Beckhoven, D. (2016). *Epidemiologie van AIDS en HIV-infectie in België. Toestand op 31 december 2015*. Brussel: Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid.
- Vandermeulen, C. & Theeten, H. (2017). *Studie van de vaccinatiegraad in Vlaanderen 2016*. Brussel: Vlaams Agentschap Zorg en Gezondheid.
- Rosiers, J., De Paepe, N., Geirnaert, M. & Van Damme, J. (2017). *VAD-leerlingenbevraging in het kader van een drugbeleid op school. Syntheserapport schooljaar 2015-2016*. Brussel: VAD.
- Centrum voor Kankeropsporing (2017). *Jaarrapport Centrum voor Kankeropsporing 2016*. Brussel.
- VRGT (2017). *Tuberculose in Vlaanderen 2015*. Brussel.

Agentschap Zorg en gezondheid:

<http://www.zorg-en-gezondheid.be/Cijfers/>

Gezondheidsenquête door middel van interview, Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid - Afdeling Epidemiologie: www.gezondheidsenquête.be

Kind en Gezin: <http://www.kindengezin.be>

Beleidsdomein Welzijn, Volksgezondheid en Gezin:

<http://www.vlaanderen.be/welzingegezondheid>

Vlaams Infectieziektebulletin:

<http://www.infectieziektebulletin.be>

Centrum voor Kankeropsporing:

<https://www.bevolkingsonderzoek.be>

Vereniging voor Alcohol- en andere Drugproblemen:

<http://www.vad.be/>

Vlaamse Vereniging voor Respiratoire Gezondheidszorg en

Tuberculosebestrijding: <http://www.vrgt.be/>

DEFINITIES

Gezondheidsconferentie Een gezondheidsconferentie bestaat onder meer uit vertegenwoordigers van de Vlaamse regering, uit inhoudelijke deskundigen, uit vertegenwoordigers van de doelgroepen en uit vertegenwoordigers van de Logo's. Vertegenwoordigers van partnerorganisaties, organisaties met terreinwerking, individuele zorgaanbieders en instanties die gestalte kunnen geven aan het facettenbeleid kunnen deel uitmaken van een gezondheidsconferentie in functie van hun betrokkenheid bij het onderwerp en op basis van hun competenties.

Directe standaardisatie Gezondheidsparameters hangen sterk samen met de leeftijd van de individuen. Daarom is het voor vergelijkingen in de tijd en in de ruimte belangrijk rekening te houden met de leeftijdsamenstelling van de bevolking. Het effect van een verschillende leeftijdsverdeling wordt uitgeschakeld door voor een populatie de sterfte te berekenen die zou bestaan indien deze leeftijdsverdeling overal gelijk zou zijn. Een direct gestandaardiseerd sterftecijfer is in die zin een theoretisch cijfer dat alleen nut heeft bij vergelijkingen in de tijd of tussen verschillende populaties. Men kan hiervoor verschillende standaardpopulaties gebruiken: van een welbepaalde bestaande populatie tot een volledig theoretische populatie (bijvoorbeeld de Europese Standaardbevolking).

Verloren Potentiële Jaren Het totaal aantal jaren dat in de bevolking verloren is gegaan door voortijdige sterfte, dit is sterfte voor een bepaalde leeftijd, bijvoorbeeld voor de leeftijd van 75 jaar.

Vermijdbare sterfte Alle sterfgevallen gedefinieerd als 'te voorkomen', als 'behandelbaar' of als beide, waarbij elk overlijden maar 1 keer is geteld. Een sterfgeval is 'te voorkomen' als alle of de meeste sterfgevallen door die oorzaak zouden kunnen worden vermeden door gezondheidsbeleid in de ruimste zin (preventiemaatregelen). Een sterfgeval is 'behandelbaar' als alle of de meeste sterfgevallen door die oorzaak zouden kunnen worden vermeden door een optimale kwaliteit en bereikbaarheid van de gezondheidszorg.

Ischemische hartziekten Ischemische hartklachten zijn klachten van het hart die ontstaan doordat de bloedtoevoer naar de hartspier zelf onvoldoende is, meestal door vernauwingen of verstoppingen van de kransslagaders.

Foeto-infantiele sterfte Foeto-infantiele sterfte betreft elk sterfgeval van een kind tijdens het eerste levensjaar, levend- of doodgeboren, en is dus in feite de som van doodgeboorte (het aantal kinderen dat als doodgeboren wordt aangegeven met een geboortegewicht van minstens 500 gram of, als het gewicht niet gekend is, een zwangerschapsduur van minstens 22 weken) en infantiele sterfte (sterfte die zich voordoet tussen de geboorte en het bereiken van de leeftijd van 1 jaar).

INKOMEN, ARMOEDE EN SOCIALE UITSLUITING

3.3

BLIKVANGERS

- Vlaanderen haalt inzake beschikbaar inkomen per inwoner de top 3 van de best presterende EU-landen (figuur 3.83). Vergeleken met andere EU-regio's bezet het de 21ste plaats op 97 regio's waarvoor cijfers beschikbaar zijn.
- Iets meer dan 1 op de 10 Vlamingen (680.000 personen) leeft in een huishouden met een inkomen onder de armoederisicodrempel (figuur 3.86). Daarmee haalt Vlaanderen een 2de plaats in de EU-rangschikking na Tsjechië (figuur 3.92). Het aandeel personen onder de armoederisicodrempel is de afgelopen jaren vrij stabiel gebleven.
- Bij ouderen en gepensioneerden is het armoederisico de voorbije jaren afgenomen, bij werklozen, personen op beroepsactieve leeftijd met lage opleiding, personen in eenoudergezinnen, personen in een gezin met (zeer) lage werkintensiteit, huurders en personen geboren buiten de EU is het toegenomen (figuren 3.89 tot 3.91).
- Het armoederisico ligt voor de meeste groepen in Vlaanderen lager dan het EU28-gemiddelde (figuur 3.93). Bij de ouderen haalt Vlaanderen een score gelijkaardig aan het EU-gemiddelde. De personen geboren buiten de EU is de enige groep waar het armoederisico in Vlaanderen hoger ligt dan het EU-gemiddelde.
- 1,2 miljoen Vlamingen kunnen zich geen week vakantie buitenshuis permitteren en ruim 1 miljoen Vlamingen leven in een gezin dat moeite heeft met een onverwachte uitgave van 1.100 euro (figuur 3.97).
- 1 op de 3 volwassen Vlamingen ontvangt een vervangingsinkomen of sociale bijstandsuitkering (figuur 3.105). Als de pensioenen niet worden meegerekend, gaat het om 1 op de 10 Vlamingen. Dat laatste aandeel is het afgelopen decennium licht gedaald.
- 12% van de Vlaamse kinderen (150.000 personen) leeft in een gezin met een inkomen onder de armoederisicodrempel (figuur 3.120). Het armoederisicopercentage ligt het hoogst bij kinderen in een gezin waar niet of nauwelijks wordt gewerkt (figuur 3.121). De kansarmoede-index van 2016 geeft aan dat 12,8% van de geboorten plaats vindt in een kansarm gezin (figuur 3.122).

De strijd tegen armoede is voor de Vlaamse Regering een top-prioriteit. Zij wil de inkomenssituatie van de armste gezinnen verbeteren en ervoor zorgen dat alle Vlamingen volwaardig aan alle domeinen van de samenleving kunnen participeren. In het **Pact 2020** verbindt zij er zich toe om de armoede tegen 2020 sterk te verminderen. Tegen 2020 moet het aandeel Vlamingen dat leeft in armoede of geconfronteerd wordt met sociale uitsluiting laag liggen in vergelijking met de best presterende EU-landen. Daarnaast beoogt het Pact 2020 een halvering van het aantal kinderen dat geboren wordt in armoede, een sterke reductie van het aandeel laaggeletterden en een duidelijke verbetering van de woonkwaliteit in Vlaanderen. In het kader van de **Europa 2020-strategie** heeft de Vlaamse Regering zich als doel gesteld om de armoede en sociale uitsluiting tegen 2020 te reduceren met 30% en de kinderarmoede te halveren. Al deze doelstellingen werden door de huidige Vlaamse Regering verder verfijnd en in acties vertaald in het Vlaams Actieplan Armoedebestrijding 2015-2019.

Armoede is meer dan een tekort aan inkomen. Het verwijst naar een geheel van onderling verbonden vormen van uitsluiting op verschillende domeinen van het individuele en sociale leven. Financiële moeilijkheden zijn tegelijk vaak oorzaak en gevolg van achterstand op het vlak van onder meer tewerkstelling, onderwijs, huisvesting, gezondheid en maatschappelijke participatie.

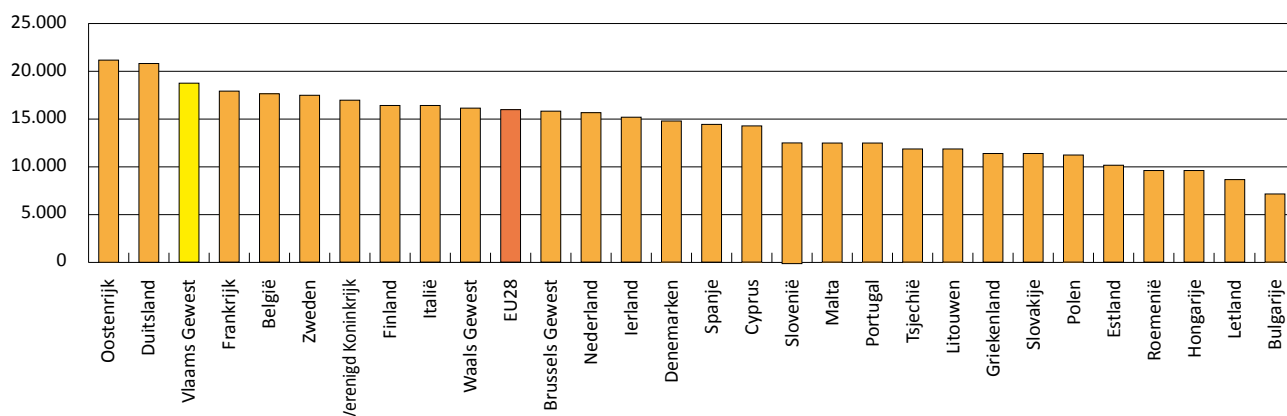
In een eerste deel komen de financiële aspecten van armoede aan bod en de wijze waarop het beschikbare inkomen over de bevolking is verdeeld. De mindere positie van mensen met een laag inkomen op het vlak van onderwijs, arbeidsdeelname, huisvesting, gezondheid en maatschappelijke participatie komt aan bod in deel 2. In deel 3 wordt ten slotte ingegaan op de specifieke situatie van kinderen.

Welvaartsverdeling en armoede Beschikbaar inkomen

Het bruto binnenlands product (bbp) wordt vaak gebruikt om de geproduceerde welvaart in een land of regio te meten. Het geeft inzicht in de totale waarde van goederen en diensten die worden geproduceerd, maar is geen goede indicator voor het inkomen dat de inwoners daadwerkelijk in handen hebben. Daarvoor kijkt men best naar het **beschikbaar inkomen**. Dat bekomt men door van het geheel aan inkomsten van de inwoners (inkomsten uit economische activiteit, uit vermogen en uit sociale transfers) de door hen verschuldigde belastingen en sociale bijdragen af te trekken. Door dat inkomen uit te drukken in koopkrachtpariteiten (KKP) wordt het mogelijk internationaal te vergelijken.

3.83 Beschikbaar inkomen per inwoner

Beschikbaar inkomen per inwoner in euro koopkrachtpariteiten gebaseerd op de finale consumptie, in de Belgische gewesten en de EU28-landen (geen cijfers voor Luxemburg en Kroatië), in 2014.

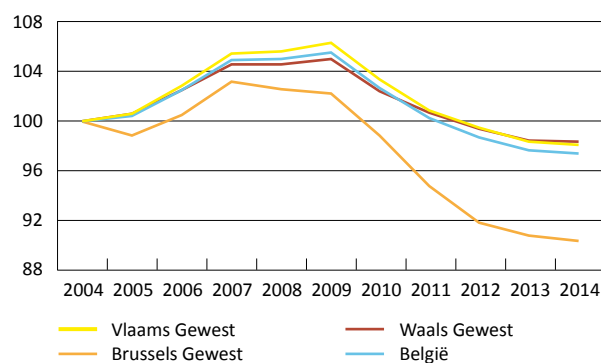
Bron: Eurostat, bewerking SVR.

Het Vlaamse Gewest scoort met een beschikbaar inkomen van 18.600 euro (in KKP) behoorlijk hoog in Europa. Het haalt een 3de plaats in de rangschikking van de EU-landen, na Oostenrijk en Duitsland. Als niet op landenniveau gekeken wordt, maar op het niveau van met Vlaanderen vergelijkbare EU-regio's (NUTS 1-niveau), dan haalt het Vlaamse Gewest een 21ste plaats op 97 regio's waarvoor informatie beschikbaar is. De Duitse deelstaten Hamburg, Beieren, Baden-Württemberg en Rijnland-Palts en de Britse hoofdstad Londen vormen de top 5 van EU-regio's met het hoogste beschikbaar inkomen per inwoner.

Het gemiddelde beschikbare inkomen ligt in Vlaanderen hoger dan in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest en Wallonië. Als de evolutie van het beschikbaar inkomen bekeken wordt over de jaren en gecorrigeerd wordt voor de inflatie (reële evolutie),

3.84 Evolutie beschikbaar inkomen

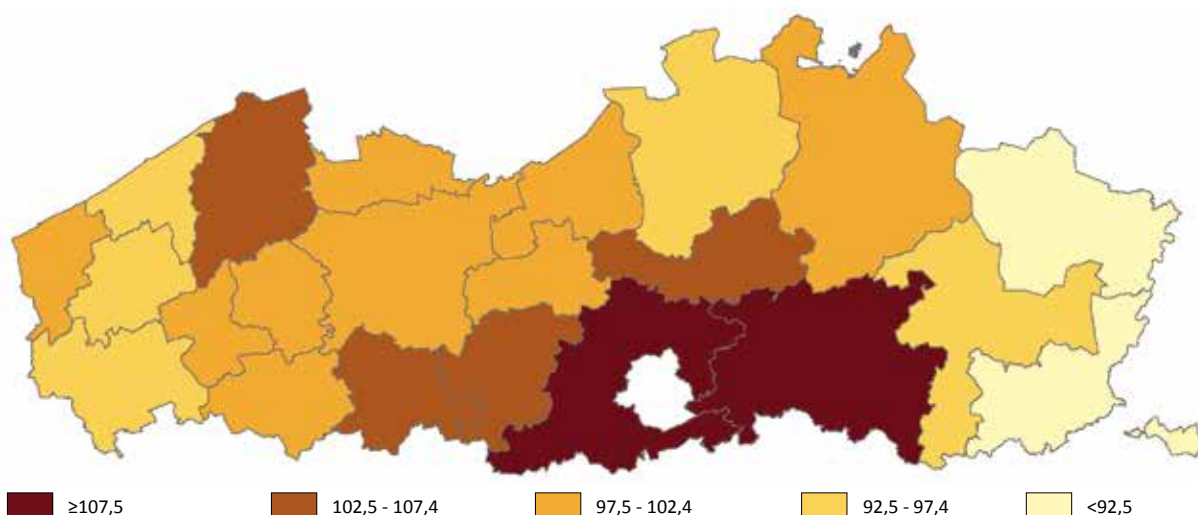
Reële evolutie van het beschikbaar inkomen per inwoner in België en de gewesten, van 2004 tot 2014, index (2004=100).

Bron: INR, bewerking SVR.

3.85 Beschikbaar inkomen

Vergelijking van het beschikbaar inkomen per inwoner per arrondissement met het Vlaamse gemiddelde, in 2014 (Vlaams Gewest=100).

Bron: INR, bewerking SVR.

blijkt dat zowel in het Vlaamse Gewest als in België in zijn geheel het beschikbaar inkomen tot 2009 is gestegen maar vanaf 2010 weer is gedaald, in 2012-2014 zelfs tot iets onder het niveau van 2004. De evolutie in het Waalse Gewest loopt grotendeels parallel aan die in het Vlaamse Gewest, in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest zakt het beschikbaar inkomen echter al vanaf 2010 ver onder het niveau van 2004.

Binnen Vlaanderen bestaan er duidelijke regionale verschillen. Het beschikbaar inkomen ligt het hoogst in Vlaams-Brabant en het laagst in de arrondissementen Maaseik en Tongeren.

Bevolking onder de armoederisicodrempel

Om zicht te krijgen op de armoedesituatie van een land of regio wordt traditioneel gebruik gemaakt van het armoederisicopercentsage: het aandeel personen dat moet rondkomen met een inkomen onder de **armoederisicodrempel**. Deze drempel is bepaald op 60% van het mediaan netto beschikbaar gestandaardiseerde huishoudinkomen in het land. Er wordt vanuit gegaan dat personen die leven in een huishouden met een inkomen onder de armoederisicodrempel een verhoogd risico op armoede lopen. Door het huishoudinkomen te standaardiseren wordt rekening gehouden met de grootte en samenstelling van het huishouden.

De Belgische armoederisicodrempel lag volgens de EU-SILC-survey van 2016 voor een alleenstaande op 13.377 euro per jaar of 1.115 euro per maand. Voor elke bijkomende volwassene in het huishouden wordt dat bedrag verhoogd met een factor 0,5, voor elk kind met een factor 0,3. Voor een gezin met 2 volwassenen en 2 kinderen ligt de armoederisicodrempel zo op 2.341 euro per maand. Ongeveer 1 op de 10 Vlamingen (10,5%) moest volgens de EU-SILC van 2016 zien rond te komen met een

inkomen onder deze armoederisicodrempel. Dat komt overeen met ongeveer 680.000 personen. Deze indicator wordt berekend op basis van het totale beschikbare jaarinkomen van het huishouden in het jaar voorafgaand aan de survey. De cijfers van de EU-SILC-survey van 2016 hebben dus betrekking op het huishoudinkomen van 2015. Bij deze cijfers dient te worden opgemerkt dat bepaalde kwetsbare bevolkingsgroepen zoals personen in collectieve huishoudens, personen zonder wettige verblijfsvergunning of dak- en thuislozen in surveyonderzoek niet of nauwelijks vertegenwoordigd zijn.

Het aandeel personen onder de armoederisicodrempel is sinds 2004 vrij stabiel gebleven. De beperkte schommelingen zijn statistisch niet significant. In het Vlaamse Hervormingsprogramma voor de EU2020-strategie heeft de Vlaamse Regering zich ertoe verbonden om het aantal personen met een inkomen onder de armoederisicodrempel tussen 2008 en 2020 met 30% te verminderen. Dat betekent dat in 2020 het aantal personen met een huishoudinkomen onder de armoederisicodrempel gedaald moet zijn tot maximaal 430.000 personen.

Het verschil in armoederisico tussen vrouwen en mannen blijft beperkt. Naar leeftijd scoort de leeftijdsgroep tussen 25 en 49 jaar het best. Personen ouder dan 65 jaar scoren iets minder goed. Hierbij dient opgemerkt te worden dat het armoederisicopercentsage enkel rekening houdt met het ontvangen huishoudinkomen uit economische activiteit, vermogen, eigendom en sociale transfers, niet met de volledige waarde van eventueel beschikbare spaartegoeden of eigendommen. Maar ook in Europees opzicht scoren de Vlaamse ouderen minder goed. Terwijl Vlaanderen bij de leeftijdsgroepen tot 50 jaar telkens de top haalt van de Europese rangschikking, zakt het bij de personen van 65 jaar en ouder naar een 11de plaats (cijfers op basis van EU-SILC 2015).

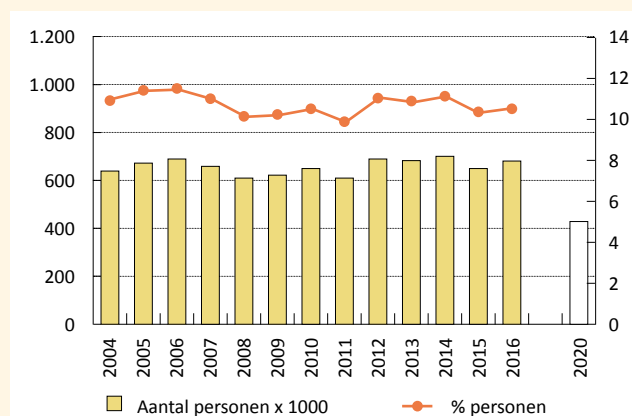
Personen in eenoudergezinnen, personen in grote gezinnen en alleenstaanden lopen een hoger risico op armoede dan gemiddeld. Bij de eenoudergezinnen moet ongeveer 3 op de 10 zien rond te komen met een inkomen onder de armoederisicodrempel.

Werk vormt een belangrijke buffer tegen armoede. Het armoederisicopercentsage ligt bij werkenden duidelijk lager dan bij werklozen, gepensioneerden en andere niet-actieven. Het aandeel onder de armoederisicodrempel ligt het hoogst bij de werklozen. Daar gaat het om bijna 1 op de 4 personen. Een job vormt echter geen sluitende bescherming tegen armoede. Dat blijkt uit het feit dat 90.000 Vlamingen die werken toch moeten rondkomen met een huishoudinkomen onder de armoederisicodrempel. Als gekeken wordt naar de werkintensiteit op gezinsniveau ligt het risico op armoede het hoogst bij leden van gezinnen waar niet of slechts zeer beperkt wordt gewerkt (werkintensiteit lager dan 0,2). De helft van de personen in deze gezinnen loopt een verhoogd risico op armoede.

Naast tewerkstelling beperkt ook scholing het armoederisico. Het armoederisicopercentsage van personen met een diploma hoger onderwijs ligt 4 keer lager dan dat van personen met hoogstens een diploma lager secundair onderwijs. Het armoederisicopercentsage ligt bij huurders ruim 4 keer hoger dan bij eigenaars en bij personen geboren buiten de EU 5 keer hoger dan bij personen geboren in de EU (inclusief België).

3.86 Bevolking onder de armoederisicodrempel

Evolutie van de bevolking met een gestandaardiseerd netto beschikbaar huishoudinkomen onder de Belgische armoederisicodrempel na sociale transfers, van 2004 tot 2016 (inkomen van 2003 tot 2015) en doelstelling 2020, in aantal personen x 1.000 (linkse as) en in % (rechtse as).

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

Het armoederisicopercentage ligt ook duidelijk hoger bij personen met een functiebeperking. Het gaat om personen die hinder ondervinden in hun dagelijkse bezigheden door een langdurige ziekte, aandoening of handicap. Het armoederisicopercentage ligt bij deze groep dubbel zo hoog als bij personen zonder functiebeperking.

Ten slotte kan Vlaanderen op basis van de EU-SILC-survey opgedeeld worden in stedelijke en niet-stedelijke gebieden. Het stedelijke gebied omvat de steden met minstens 50.000 inwoners en een bevolkingsdichtheid van meer dan 1.500 inwoners per km². Het armoederisicopercentage ligt iets hoger in de stedelijke gebieden (14%) dan in de niet-stedelijke gebieden (10%). Onderzoek op basis van administratieve gegevens bevestigt dat de hoogste percentages van armoede en sociale achterstand gemeten worden in de meest dichtbebouwde stedelijke gebieden, zeker als ook andere dan financiële aspecten in rekening worden gebracht (Marissal e.a., 2012). Op basis van deze administratieve gegevens kan ook het niet-stedelijke gebied verder worden opgesplitst. Daaruit blijkt dat de armoede

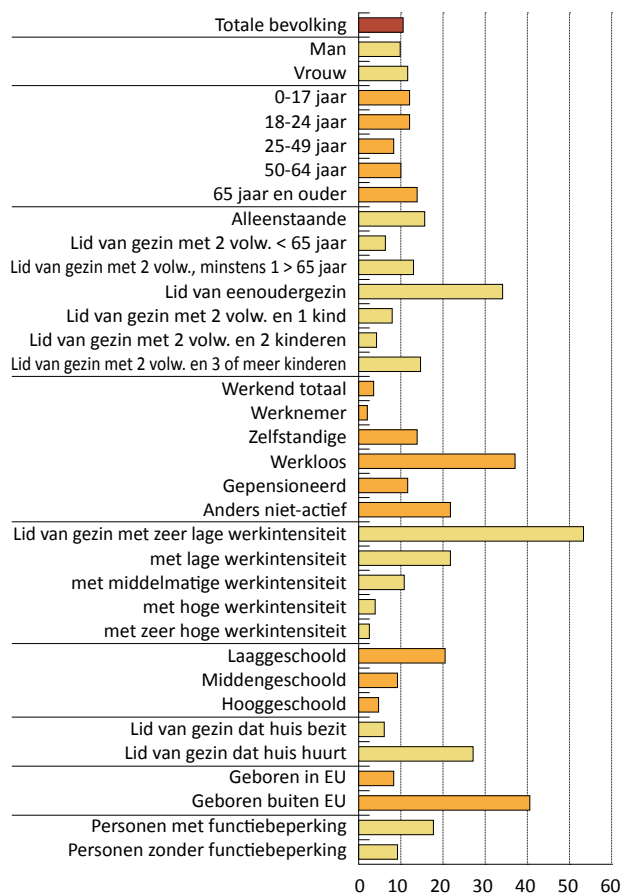
en sociale achterstand op het platteland hoger ligt dan in de meer bevolkte niet-stedelijke gebieden.

Dat het totale aandeel personen onder de armoederisicodrempel min of meer stabiel gebleven is tijdens het voorbije decennium, betekent niet dat dit bij alle groepen het geval is. Bij ouderen is het armoederisicopercentage sinds 2006 opvallend gedaald. Mogelijk hangt dit samen met hogere pensioenrechten van vrouwen (door langere loopbanen) en de verbetering van de laagste pensioenen in deze periode. Bij de jongere leeftijdsgroepen lijkt er eerder sprake van een lichte stijging.

Samen met de afname van het armoederisicopercentage van 65-plussers daalt ook het aandeel gepensioneerden onder de armoederisicodrempel. Daartegenover staat dat het aandeel werklozen onder de armoederisicodrempel in de periode vanaf 2013 duidelijk hoger ligt dan in de jaren vóór 2012. Bij de werkenden blijft het armoederisicopercentage over de jaren heen nagenoeg stabiel. De stijging van het armoederisicopercentage bij werklozen houdt mogelijk verband met een stijgende

3.87 Bevolkingsgroepen onder de armoederisicodrempel

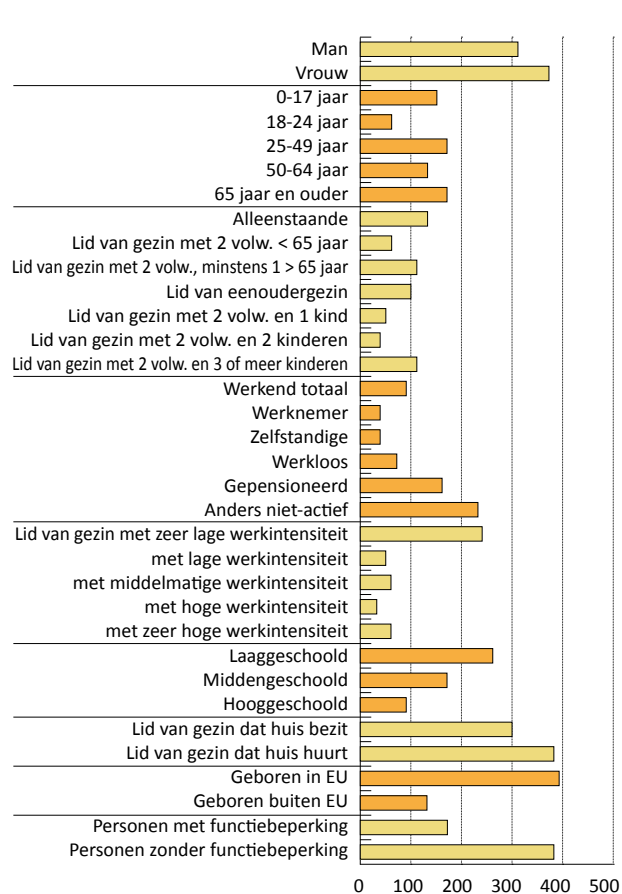
Bevolking met een gestandaardiseerd netto beschikbaar huishoudinkomen onder de Belgische armoederisicodrempel na sociale transfers, naar geslacht, leeftijd, huishoudtype, activiteitenstatus, werkintensiteit van het huishouden, opleiding, woonsituatie, geboorteland en functiebeperking, in 2016 (inkomen 2015), in %.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

3.88 Aantal personen onder de armoederisicodrempel

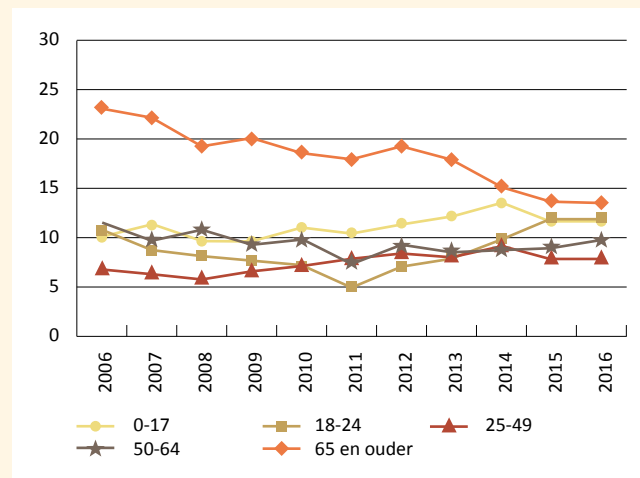
Aantal personen met een gestandaardiseerd netto beschikbaar huishoudinkomen onder de Belgische armoederisicodrempel na sociale transfers, naar geslacht, leeftijd, huishoudtype, activiteitenstatus, werkintensiteit van het huishouden, opleiding, woonsituatie, geboorteland en functiebeperking, in 2016 (inkomen 2015), x 1.000.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

3.89 Bevolking onder de armoederisicodrempel naar leeftijd

Evolutie van de bevolking met een gestandaardiseerd netto beschikbaar huishoudinkomen onder de Belgische armoederisicodrempel na sociale transfers, naar leeftijdsgroep, van 2006 tot 2016 (inkomen 2005 tot 2015), in %.

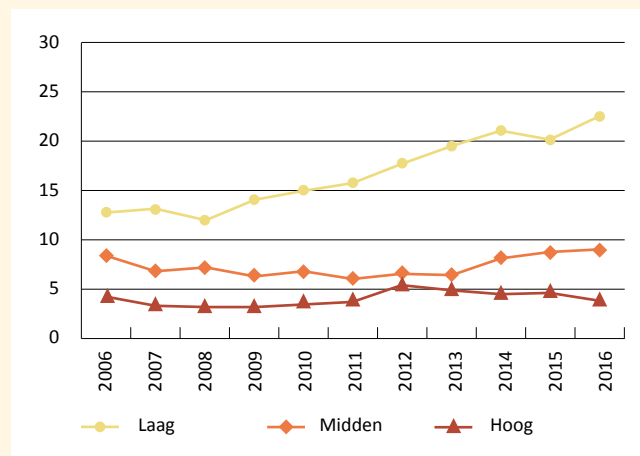
Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

degressiviteit van de werkloosheidsuitkeringen (=afname van de hoogte van de uitkering naarmate de werkloosheid langer duurt) in de meest recente jaren.

Bij de bevolking op beroepsactieve leeftijd (18-64 jaar) is er daarnaast ook sprake van een verschillende evolutie naar scholingsgraad. Het armoederisico van de laaggeschoolden in deze groep is tussen 2009 en 2016 duidelijk toegenomen. Bij de midden- en hooggeschoolden blijft het aandeel onder de armoederisicodrempel min of meer stabiel.

3.91 Bevolking (18-64 jaar) onder de armoederisicodrempel naar opleiding

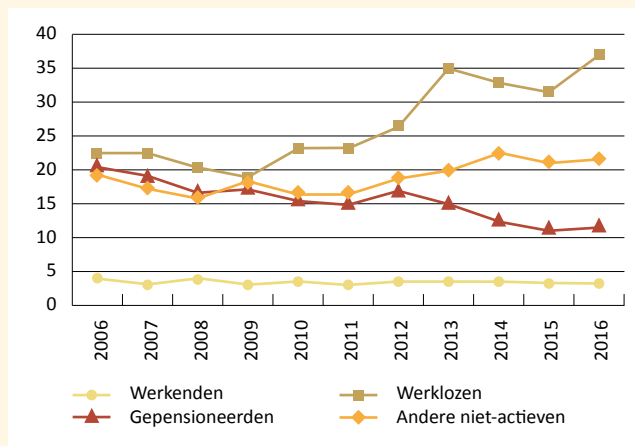
Evolutie van de bevolking op beroepsactieve leeftijd (18-64 jaar) met een gestandaardiseerd netto beschikbaar huishoudinkomen onder de Belgische armoederisicodrempel na sociale transfers, naar opleiding, van 2006 tot 2016 (inkomen 2005 tot 2015), in %.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

3.90 Bevolking onder de armoederisicodrempel naar activiteitenstatus

Evolutie van de bevolking met een gestandaardiseerd netto beschikbaar huishoudinkomen onder de Belgische armoederisicodrempel na sociale transfers, naar activiteitenstatus, van 2006 tot 2016 (inkomen 2005 tot 2015), in %.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

Ten slotte is er tussen 2006 en 2016 ook sprake van een stijging van het armoederisico bij personen in eenoudergezinnen, bij personen in een gezin met (zeer) lage werkintensiteit, bij huurders en bij de personen geboren buiten de EU. Bij de andere groepen is de evolutie minder eenduidig.

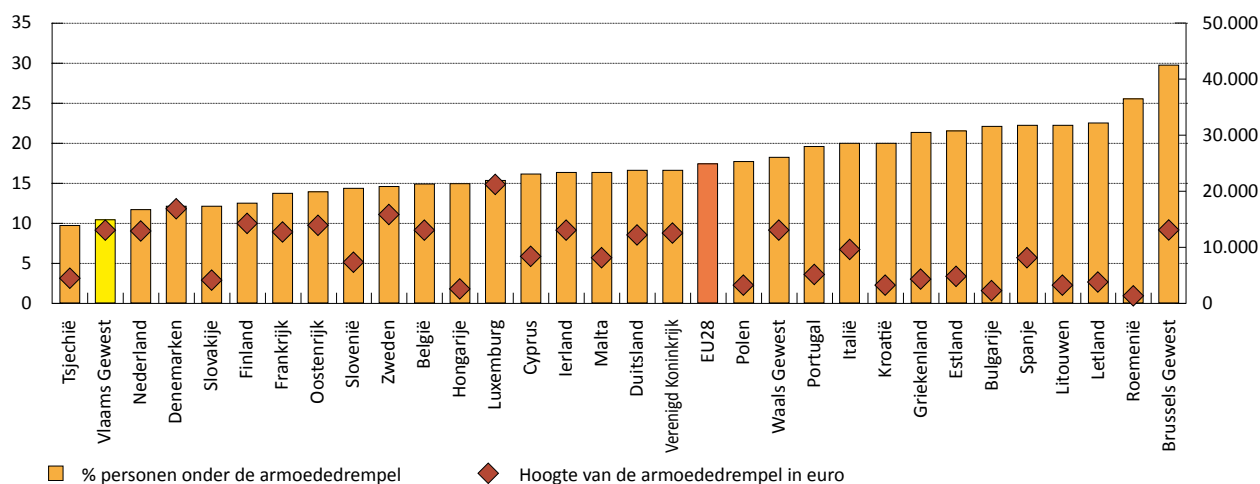
Het Vlaamse armoederisicopercentage lag volgens de EU-SILC-survey van 2015 (inkomen 2014) duidelijk lager dan het EU28-gemiddelde (respectievelijk 10% en 17%). Vlaanderen haalt daarmee een 2de plaats in de EU-rangschikking na Tsjechië. In het Pact 2020 heeft de Vlaamse Regering zich als doel gesteld dat het aandeel inwoners in Vlaanderen dat leeft in armoede in 2020 laag moet liggen in vergelijking met de best presterende EU-landen. Sinds 2008 bekleedt Vlaanderen telkens een plaats in de top 3 van de best scorende EU-landen. Het armoederisicopercentage in het Waalse Gewest bedraagt 18%, in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest 30%.

Het is opvallend dat verschillende Oost- en Centraal-Europese landen (Tsjechië, Slowakije, Slovenië en Hongarije) niet beduidend slechter scoren dan de West- en Noord-Europese landen, terwijl de levensstandaard er lager ligt. Dat heeft te maken met het feit dat het hier gaat om een relatieve armoedemaat, berekend op basis van het mediaaninkomen in elk land afzonderlijk. Dat gebeurt vanuit de redenering dat een minimaal aanvaardbare levensstandaard - en dus ook de armoederisicodrempel - afhankelijk is van de specifieke sociaaleconomische situatie van het land in kwestie.

Als Vlaanderen niet met de EU-landen maar met andere regio's (NUTS 1-niveau) uit de EU28-landen wordt vergeleken, haalt Vlaanderen een 3de plaats op 43 regio's waarvoor in de EU-SILC 2015 (inkomen 2014) gegevens beschikbaar zijn. De Nederlandse regio Zuid-Nederland en Noordoost-Italië scoren nog iets beter. Het Waalse Gewest haalt in deze rangschikking de 24ste plaats, het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest staat op plaats 39.

3.92 Armoede in Europa

Bevolking met een gestandaardiseerd netto beschikbaar huishoudinkomen onder de nationale armoederisicodrempel na sociale transfers in % (linkse as) en hoogte van de armoederisicodrempel voor een alleenstaande per jaar in euro (rechtse as), in de Belgische gewesten en in de lidstaten van de Europese Unie, in 2015 (inkomen 2014).

Bron: EU-SILC ADS, Eurostat.

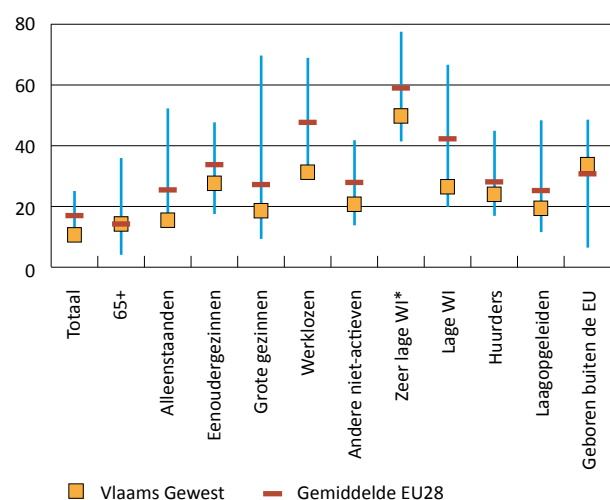
Als de inkomenssituatie van de bevolkingsgroepen die in het Vlaamse Gewest een hoger risico lopen op armoede vergeleken wordt met de situatie van deze groepen in de 28 EU-landen, blijkt een diffuus beeld. Bij de meeste groepen scoort Vlaanderen duidelijk beter dan het gemiddelde van de 28 EU-landen. Bij de ouderen haalt Vlaanderen een score gelijkaardig aan het EU-gemiddelde. De personen geboren buiten de EU is de enige

groep waar het armoederisico in Vlaanderen hoger ligt dan het EU-gemiddelde.

De EU-SILC-survey werkt met een roterend panel. Dat wil zeggen dat dezelfde gezinnen verschillende jaren na elkaar worden bevraagd en dat elk jaar slechts een kwart van de steekproef wordt vernieuwd. Daardoor is het mogelijk om de inkomenssituatie van gezinnen door de tijd heen te volgen. 6% van de Vlamingen leefde in een gezin met een inkomen onder de armoederisicodrempel in de EU-SILC-survey van 2016 (inkomen 2015) en in minstens 2 van de 3 voorgaande survey-jaren. Dat komt overeen met ongeveer 370.000 personen. Als dat vergeleken wordt met het totale aandeel personen onder de armoederisicodrempel, dan blijkt dat iets meer dan de helft van de personen onder de armoederisicodrempel in Vlaanderen zich in een positie van langdurige armoede bevinden. Het aandeel personen in langdurige armoede fluctueert tussen 2007 en 2016 tussen 5% en 7%, maar deze schommelingen zijn statistisch niet significant. Op het vlak van langdurige armoede haalt Vlaanderen een 3de plaats in de EU-rangschikking.

3.93 Europese vergelijking kansengroepen

Bevolking met een gestandaardiseerd netto beschikbaar huishoudinkomen onder de nationale armoederisicodrempel na sociale transfers bij een aantal kansengroepen, spreiding van de scores van de 28 EU-landen (streep), het EU-gemiddelde en de score van het Vlaamse Gewest, in 2015 (inkomen 2014), in %.

* WI: werkintensiteit.

Bron: EU-SILC ADS, Eurostat.

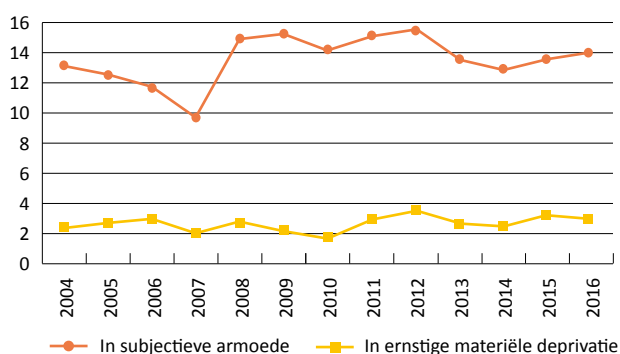
Subjectieve armoede

In bovenstaande cijfers wordt op een objectieve manier nagegaan of het inkomen waarover mensen beschikken al dan niet boven een bepaalde drempel ligt. Maar de inkomensgerelateerde verwachtingen en behoeften verschillen van gezin tot gezin. De objectieve vergelijking van het beschikbare inkomen met de armoederisicodrempel wordt daarom best aangevuld met een subjectieve inschatting van het inkomen door de betrokkenen zelf.

In 2016 leefde 14% van de Vlamingen in een huishouden waarvan de referentiepersoon zelf aangeeft dat men (zeer) moeilijk rond komt met het beschikbare inkomen. Dat komt overeen

3.94 Subjectieve armoede en ernstige materiële deprivatie

Evolutie van de bevolking in een huishouden dat volgens de referentiepersoon (zeer) moeilijk rondkomt met het beschikbare inkomen (subjectieve armoede) en bevolking in een huishouden dat minstens 4 van 9 items mist/niet kan omwille van financiële redenen (ernstige materiële deprivatie), van 2004 tot 2016, in %.*

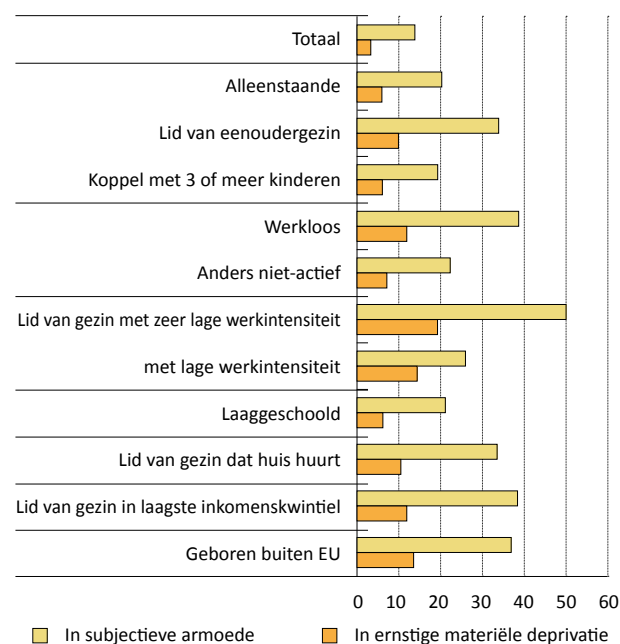

* Deze 9 items zijn: 1 week vakantie buitenshuis per jaar, een maaltijd met vis, vlees, kip of een vegetarisch alternatief om de 2 dagen, een wasmachine, een kleuren-tv, een telefoon, een auto, het huis degelijk kunnen verwarmen, een onverwachte financiële uitgave van 1.100 euro kunnen doen, de rekeningen voor huur/hypotheek, nutsvoorzieningen of leningen/aankopen op afbetaling kunnen betalen.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

3.95 Bevolkingsgroepen in subjectieve armoede en ernstige materiële deprivatie

Bevolking in een huishouden dat volgens de referentiepersoon (zeer) moeilijk rond komt (subjectieve armoede) en bevolking in een huishouden dat minstens 4 van 9 items mist/niet kan omwille van financiële redenen (ernstige materiële deprivatie), groepen waarvan het percentage minstens 1,5 keer hoger ligt dan het gemiddelde, in 2016, in %.*

* Zie figuur 3.94.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

met ongeveer 910.000 personen. Deze cijfers lagen in de periode 2008-2012 duidelijk hoger dan in de jaren daarvoor, maar lijken na 2012 weer iets lager te liggen. In tegenstelling tot het percentage personen onder de armoederisicodrempel dat berekend wordt op basis van het totale huishoudinkomen in het jaar voorafgaand aan de survey, heeft deze subjectieve armoedemaat betrekking op de situatie op het moment waarop de survey wordt afgenomen (de EU-SILC-survey van 2016 werd afgenomen medio 2016).

In tegenstelling tot bij de objectieve armoederisicopercentages blijven de verschillen tussen de leeftijdsgroepen bij deze indicator beperkt. Bovendien zijn het hier net de ouderen die de laagste percentages optekenen. Naar huishoudtype geven de personen in eenoudergezinnen en de alleenstaanden duidelijk vaker dan gemiddeld aan (zeer) moeilijk rond te komen. Wat socio-economische positie, opleiding en geboorteland betreft, lopen de resultaten van deze indicator grotendeels gelijk met de resultaten van de objectieve armoederisicopercentages. Werklozen en niet-actieven (zonder gepensioneerden) en leden van gezinnen waar niet of beperkt wordt gewerkt, hebben het moeilijker om rond te komen, net als laaggeschoolden, huurders en personen geboren buiten de EU. Het is ten slotte weinig verwonderlijk dat het aandeel personen in **subjectieve armoede** afneemt naarmate het inkomensniveau stijgt. Tegelijk geven de scores per inkomenskwintiel aan dat subjectieve armoede niet beperkt blijft tot de laagste inkomensgroep.

Er zijn in Vlaanderen relatief gezien minder personen in subjectieve armoede dan in de meeste EU-landen. Het Vlaamse Gewest haalt in 2015 in de Europese rangschikking een 8ste plaats na de Scandinavische landen, Duitsland, Luxemburg, Nederland en Oostenrijk. Het Waalse Gewest (28%) scoort iets hoger dan het EU-gemiddelde (26%). In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest leeft 38% van de bevolking in subjectieve armoede.

De verschillen tussen de landen zijn opvallend groter dan bij de objectieve armoederisicopercentages. In Zweden leeft 5% van de inwoners in subjectieve armoede. In Griekenland loopt dat op tot bijna 80% van de bevolking. De Zuid-, Centraal- en Oost-Europese landen scoren op deze indicator, in tegenstelling tot bij de objectieve armoederisicopercentages, wel duidelijk minder goed dan de West- en Noord-Europese landen.

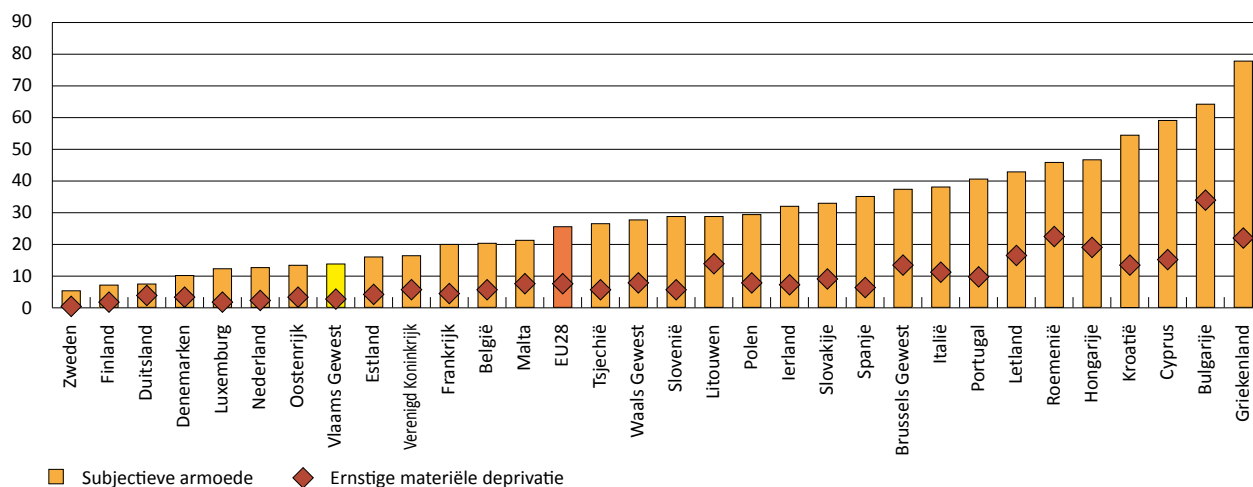
Ernstige materiële deprivatie

Op Europees niveau werd enkele jaren geleden een armoede-indicator ontwikkeld die niet zozeer focust op het inkomen zelf, maar op het feit of men mede dankzij dit inkomen kan genieten van een minimale levensstandaard. Dat gebeurt door na te gaan hoeveel items uit een lijst van 9 basisitems elk gezin moet missen omwille van financiële redenen. Vervolgens wordt per land of regio het percentage individuen berekend dat leeft in een ernstig materieel gedepriveerd gezin: een gezin dat om financiële redenen niet beschikt over minstens 4 van deze 9 items.

Volgens de EU-SILC-survey van 2016 leefde 3% van de Vlamingen in een ernstig materieel gedepriveerd gezin. Dat komt

3.96 Subjectieve armoede en ernstige materiële deprivatie in Europa

Bevolking in een huishouden dat volgens de referentiepersoon (zeer) moeilijk rondkomt met het beschikbare inkomen (subjectieve armoede) en bevolking in een huishouden dat minstens 4 van 9 items* mist/niet kan omwille van financiële redenen (ernstige materiële deprivatie), in de Belgische gewesten en in de lidstaten van de Europese Unie, in 2015, in %.

* Zie figuur 3.94.

Bron: EU-SILC ADS, Eurostat.

overeen met ongeveer 190.000 personen. Het aandeel ernstig gedepriveerden schommelt sinds 2004 telkens tussen 2% en 3% van de Vlaamse bevolking. In 2010 zakte dat aandeel beperkt onder de 2% en in 2012 kwam het iets boven de 3% uit. Enkel tussen deze 2 jaren was er sprake van een significante stijging van het aandeel personen in **ernstige materiële deprivatie**.

In het Vlaamse Hervormingsprogramma voor de EU2020-strategie heeft de Vlaamse Regering zich ertoe verbonden om het aantal personen in een ernstig materieel gedepriveerd gezin tussen 2008 en 2020 met 30% te verminderen. Dat betekent dat in 2020 het aantal personen dat leeft in een ernstig materieel gedepriveerd gezin moet dalen tot maximaal 120.000 personen.

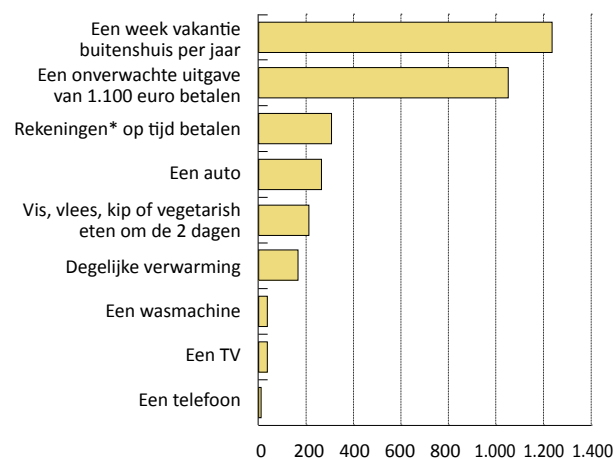
Groepen die minder goed scoren bij de objectieve armoederisicopercentages en de subjectieve armoede, doen dat ook op vlak van ernstige materiële deprivatie. Het gaat om leden van eenoudergezinnen en alleenstaanden, werklozen en niet-actieven (zonder gepensioneerd), gezinnen waar niet of slechts beperkt wordt gewerkt, huurders, personen in het laagste inkomenskwintiel en personen geboren buiten de EU. Opvallend is ook dat net als bij de subjectieve armoedemaat het de ouderen zijn die hier van alle leeftijdsgroepen het best scoren. Het aandeel ernstig materieel gedepriveerden ligt het hoogst bij de jongeren.

Als wordt gekeken naar de afzonderlijke items van de deprivatiemaat dan blijken 'geen week vakantie per jaar kunnen betalen' en 'geen onverwachte uitgave van 1.100 euro aankunnen' de hoogste scores te halen. 1,2 miljoen Vlamingen kunnen zich geen week vakantie buitenshuis permissen en ruim 1 miljoen Vlamingen leven in een gezin dat moeite heeft met een onverwachte uitgave van 1.100 euro.

In Europees opzicht ligt het aandeel personen in ernstige materiële deprivatie relatief laag in Vlaanderen. Het haalt in 2015 een 5de plaats na Zweden, Luxemburg, Finland en Nederland. De hoogste deprivatiescores worden opgetekend in de EU-landen uit Zuid-, Centraal- en Oost-Europa. Het Pact 2020 stelt als doelstelling voorop dat het aandeel Vlamingen in armoede of sociale uitsluiting – waaronder het aandeel personen in ernstige materiële deprivatie – tegen 2020 laag moet liggen in vergelijking met de best presterende EU-landen.

3.97 Afzonderlijke items deprivatiemaat

Aantal personen in een huishouden dat genoemd item moet missen/niet kan omwille van financiële redenen, in 2016, x 1.000.

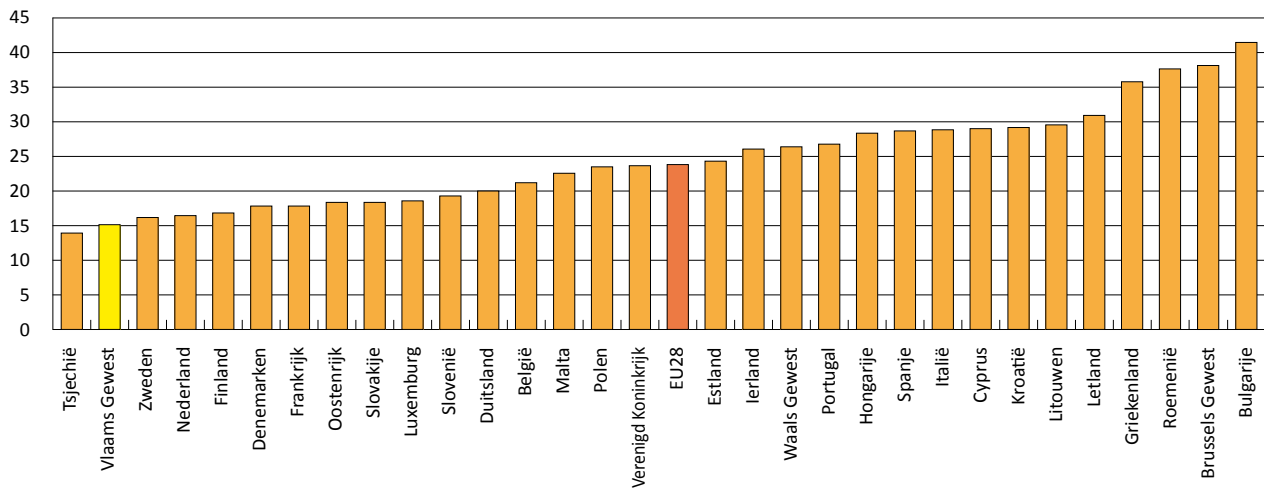

* Rekeningen voor huur/hypotheek, nutsvoorzieningen of leningen/aankopen op afbetaling.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

3.98 Armoede en sociale uitsluiting volgens EU2020-definitie

Bevolking die voldoet aan minstens 1 van volgende voorwaarden: leeft in een gezin met een gestandaardiseerd netto beschikbaar huishoudinkomen onder de nationale armoederisicodrempel na sociale transfers, leeft in een huishouden in ernstige materiële deprivatie (zie figuur 3.94), is jonger dan 60 jaar en leeft in een huishouden met werkintensiteit lager dan 0,2, in de Belgische gewesten en in de lidstaten van de Europese Unie, in 2015 (inkomen 2014), in %.

Bron: EU-SILC ADS, Eurostat.

Armoede volgens de Europa 2020-definitie

In 2010 werd door de Europese Unie een plan opgesteld om van de Unie tegen 2020 een slimme, duurzame en inclusieve economie te maken: de zogenaamde Europa 2020-strategie (EU2020). Daarbij werden 5 centrale doelstellingen naar voor geschoven op 5 verschillende domeinen. Een van die doelstellingen heeft betrekking op armoede en sociale inclusie. Bedoeling is om tegen 2020 het aantal armen of sociaal uitgesloten in de hele Unie met 20 miljoen te verminderen. Daarvoor werd ook een nieuwe samengestelde armoede-indicator uitgewerkt. Deze indicator beschouwt iemand als arm of sociaal uitgesloten als hij of zij voldoet aan minstens 1 van volgende voorwaarden:

1. leeft in een gezin met een inkomen onder de nationale armoederisicodrempel na sociale transfers;
2. leeft in een gezin met ernstige materiële deprivatie;
3. is jonger dan 60 jaar en leeft in een gezin met zeer lage werkintensiteit.

Gemeten aan de hand van deze samengestelde EU2020-indicator leefde volgens de EU-SILC-survey van 2016 14,5% van de Vlaamse bevolking in armoede of sociale uitsluiting. Het gaat om ongeveer 940.000 personen. In het Vlaamse Hervormingsprogramma voor de EU2020-strategie heeft de Vlaamse Regering zich ertoe verbonden om het aantal personen in armoede of sociale uitsluiting volgens de EU2020-definitie tussen 2008 en 2020 met 30% te verminderen. Dat betekent dat in 2020 het aantal personen in armoede of sociale uitsluiting in Vlaanderen moet gedaald zijn tot maximaal 650.000 personen. De cijfers geven aan dat er sinds 2008 voorlopig geen sprake is van een daling van het aantal personen in armoede of sociale uitsluiting.

Vlaanderen haalde volgens de EU-SILC-survey van 2015 op het vlak van armoede of sociale uitsluiting een 2de plaats in de Europese rangschikking na Tsjechië. In het Pact 2020 is de doelstelling opgenomen dat het aandeel personen in armoede of sociale uitsluiting in Vlaanderen tegen 2020 laag moet liggen in vergelijking met de best presterende EU-landen. In het Waalse Gewest leeft 26% van de bevolking in armoede of sociale uitsluiting, in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest 38%.

Een deel van de personen in armoede of sociale uitsluiting voldoet tegelijk aan 2 of 3 van de genoemde voorwaarden. Ruim 1% van de Vlamingen (ongeveer 80.000 personen) tikt aan op alle 3 de criteria. Dat wil zeggen dat ze leven in een huishouden met een inkomen onder de armoederisicodrempel, dat ernstig materieel gedepriveerd is en waar sprake is van een zeer lage werkintensiteit.

Inkomensverdeling

Bovenstaande gegevens hebben vooral betrekking op de situatie van de minst goedgevoelde groepen maar zeggen weinig over de wijze waarop het beschikbare inkomen verdeeld is over de gehele bevolking. Een internationaal vaak gebruikte maat om de inkomensverdeling in een land of regio in kaart te brengen, is de **inkomenskwintielverhouding** die het aandeel van het inkomen van de 20% rijksten in het totale inkomen vergelijkt met dat van de 20% armsten. Deze verhouding lag in het Vlaamse Gewest volgens de EU-SILC-survey van 2016 (inkomen 2015) op 3,5. Dat betekent dat het totale inkomen van de 20% rijksten 3,5 keer hoger ligt dan het totale inkomen van de 20% armsten.

Een andere maat voor de inkomensongelijkheid is de **ginicoëfficiënt**. Deze coëfficiënt kijkt niet enkel naar de inkomens van

de 20% rijksten en armsten, maar brengt de inkomens van de gehele bevolking in rekening. De maat geeft een waarde tussen 0 en 100 waarbij 0 staat voor een samenleving waar iedereen een gelijk inkomen heeft en 100 voor een samenleving waar al het inkomen toekomt aan 1 persoon. Vlaanderen haalde volgens de EU-SILC-survey van 2016 (inkomen 2015) een waarde van 24.

In het Pact 2020 heeft de Vlaamse Regering zich als doelstelling gesteld dat de inkomensongelijkheid tegen 2020 merkbaar moet dalen. Sinds 2004 is noch de inkomenskwintielverhouding, noch de ginicoëfficiënt significant gestegen of gedaald.

In Europees perspectief blijft de Vlaamse inkomensongelijkheid beperkt. Vlaanderen scoort zowel op basis van de inkomenskwintielverhouding als op basis van de ginicoëfficiënt op hetzelfde niveau als de best presterende EU-landen. In het Waalse Gewest liggen de inkomenskwintielverhouding en de ginicoëfficiënt (respectievelijk 3,6 en 25) ongeveer op het zelfde niveau als in Vlaanderen. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest liggen beide indicatoren duidelijk hoger (respectievelijk 5,8 en 37).

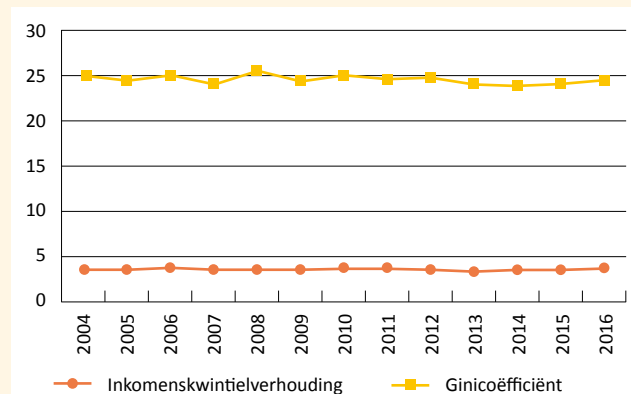
Betalingsproblemen en schulden

Betalingsproblemen en schuldoverlast vormen vaak een belangrijk probleem voor mensen met een laag inkomen. Eind 2016 stonden 139.441 Vlamingen met afbetalingsmoeilijkheden geregistreerd bij de Centrale voor Kredieten aan Particulieren van de Nationale Bank van België. Deze Centrale registreert alle kredieten die door natuurlijke personen worden afgesloten en de eventuele wanbetalingen met betrekking tot deze kredieten. Het aantal geregistreerde personen met betalingsachterstand is de afgelopen jaren gestaag toegenomen: van 2,2% van de meerderjarige bevolking in 2007 tot 2,7% in 2016. Hierbij dient te worden opgemerkt dat in deze cijfers enkel rekening wordt gehouden met kredieten (voor consumptie of hypotheek), maar niet met andere schulden zoals schulden voor huur, energiefacturen, gezondheidskosten, telefoon/internet of fiscale schulden. In de EU-SILC-survey wordt jaarlijks gevraagd naar achterstallige betalingen voor huur of hypotheek, elektriciteit, water of gas, aankopen op afbetaling of een andere lening. In 2016 leefde 5% van de Vlamingen in een gezin met minstens 1 achterstallige betaling in het afgelopen jaar. Dat komt overeen met ongeveer 310.000 personen. In tegenstelling tot de bovenstaande cijfers van de Nationale Bank wordt hier niet alleen rekening gehouden met kredieten maar ook met andere mogelijke schulden. Het percentage personen in een huishouden met achterstallen schommelt sinds 2008 tussen 5% en 6% van de bevolking.

Het aandeel personen met **achterstallige betalingen** verschilt niet naar geslacht. Naar leeftijd is er een opvallende afname naarmate de leeftijd stijgt. Naar huishoudtype hebben leden van eenoudergezinnen en grote gezinnen het vaakst achterstallige betalingen. Werklozen en niet-actieven hebben vaker achterstallen dan gepensioneerden en werkenden. Personen in gezinnen waar niet of beperkt wordt gewerkt, hebben vaker achterstallen dan personen in andere gezinnen, laagopgeleiden vaker dan hoogopgeleiden, huurders vaker dan eigenaars, de lagere inkomensgroepen vaker dan de hogere inkomensgroepen en personen geboren buiten de EU vaker dan personen geboren binnen de EU.

3.99 Inkomensongelijkheid

Evolutie van de inkomenskwintielverhouding en de ginicoëfficiënt, van 2004 tot 2016 (inkomen 2003 tot 2015).

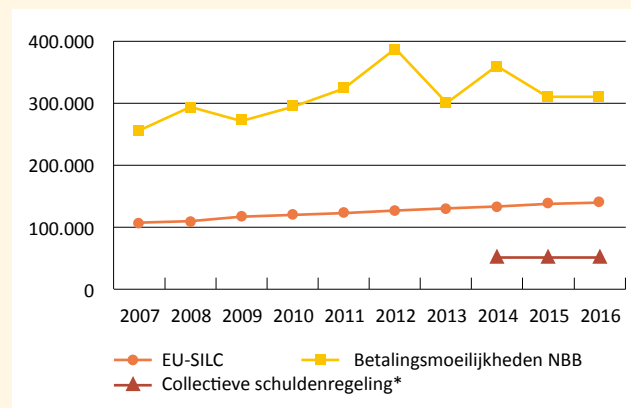
Bron: EU-SILC ADS.

In vergelijking met de andere Europese landen blijft het aandeel personen met betalingsproblemen in Vlaanderen beperkt. Enkel Tsjechië en Zweden scoren in 2015 nog iets beter dan Vlaanderen.

Personen die geconfronteerd worden met overmatige schuldenlast of ernstige financiële moeilijkheden kunnen beroep doen op de procedure van **collectieve schuldenregeling**. Deze procedure werd in het leven geroepen om mensen die hun schulden niet meer de baas kunnen, de kans te geven om in de mate van het mogelijke hun schulden te betalen en

3.100 Achterstallige betalingen en collectieve schuldenregeling

Evolutie van het aantal personen in een huishouden met minstens 1 achterstallige betaling inzake hypotheek/huur, nutsvoorzieningen (gas, elektriciteit, water) en leningen (aankopen op afbetaling of andere leningen) tijdens het afgelopen jaar (EU-SILC), aantal met betalingsmoeilijkheden geregistreerde personen bij de Kredietcentrale van de Nationale Bank van België (Betalingsmoeilijkheden NBB) en personen met uitstaande collectieve schuldenregeling, van 2007 tot 2016.

* Geen cijfers voor het Vlaamse Gewest beschikbaar voor jaren tot 2013.
Bron: NBB, EU-SILC ADS, bewerking SVR.

3.101 Achterstallige betalingen: regionale verschillen

Aantal met betalingsmoeilijkheden geregistreerde personen bij de Kredietcentrale van de Nationale Bank van België en aandeel ten opzichte van het aantal meerderjarige inwoners in %, eind 2016.

	Aantal	In %
Grootsteden	26.114	4,3
Centrumsteden	21.702	3,1
Grootstedelijke rand	4.621	2,0
Regionaal stedelijk gebied	6.600	2,2
Stedelijk gebied rond Brussel	6.085	2,8
Structuurondersteunende steden	16.204	2,9
Provinciaal kleinstedelijk gebied	15.724	2,9
Overgangsgebied	25.671	2,1
Platteland	16.723	2,0
Totaal Vlaams Gewest	139.444	2,7
Brussels Gewest	51.653	5,6

Bron: NBB, ADS, bewerking SVR.

tegelijk een menswaardig leven te leiden. Eind 2016 stonden er in het Vlaamse Gewest in totaal 50.251 lopende procedures van collectieve schuldenregeling geregistreerd bij de Centrale voor Kredieten aan Particulieren van de Nationale Bank. De cijfers kunnen gezien worden als een aanwijzing van de meest extreme vorm van overmatige schuldenlast.

Het aantal met betalingsmoeilijkheden geregistreerde personen ligt relatief gezien het hoogst in de grootsteden Antwerpen en Gent, op enige afstand gevolgd door de centrumsteden. De gemeenten in de grootstedelijke rand, op het platteland, in het

overgangsgebied en het regionaal stedelijk gebied scoren relatief gezien het laagst. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest ligt het relatief aantal personen met achterstallen nog duidelijk hoger dan in de Vlaamse grootsteden.

Sociale zekerheid en bijstand

Sociale transfers spelen een belangrijke rol bij de bestrijding van armoede. Zonder **sociale uitkeringen** zou 39% van de Vlaamse bevolking onder de armoederisicodrempel terechtkomen. Als de pensioenen gezien worden als primaire inkomens en niet als transfers, gaat het nog steeds om 20% van de bevolking. Die aandelen blijven de laatste jaren min of meer stabiel.

De sociale zekerheid zorgt onder meer voor een vervangingsinkomen bij loonverlies door oppensioenstelling, werkloosheid of arbeidsongeschiktheid. Begin 2016 ontvingen ruim 1,2 miljoen Vlamingen een **pensioenuitkering** (zonder werk). Het is gezien de vergrijzing van de bevolking weinig verwonderlijk dat dit aantal jaarlijks gestaag toeneemt.

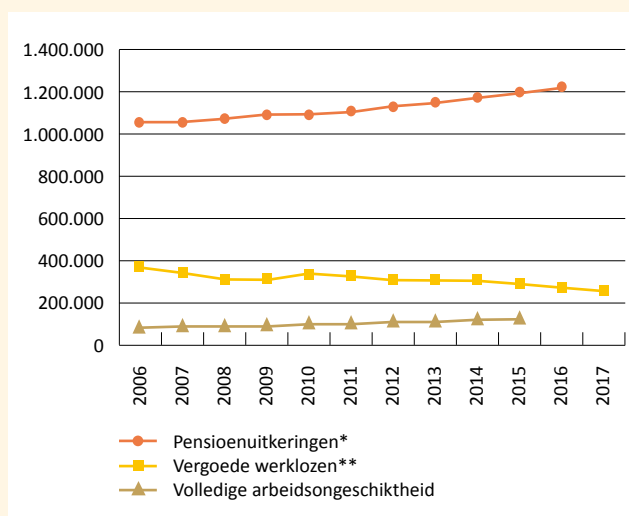
Het aantal door de RVA vergoede **werklozen** lag begin 2017 op goed 257.000 personen. Dat is het laagste niveau van de voorbije 10 jaar.

Begin 2015 ontvingen ongeveer 120.000 Vlamingen een ziekte- of invaliditeitsuitkering voor volledige **arbeidsongeschiktheid**. Dat aantal neemt de afgelopen jaren duidelijk toe.

Naast de klassieke sociale uitkeringen (pensioenen, werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidsuitkeringen, ziekte- en invaliditeitsuitkeringen en kinderbijslag), probeert de overheid via de **sociale bijstandsuitkeringen** de inkomenssituatie van de minst goedgevoelde groepen te verbeteren.

3.102 Sociale zekerheidsuitkeringen

Evolutie van het aantal pensioenuitkeringen, door de RVA vergoede werklozen en uitkeringen voor volledige arbeidsongeschiktheid bij begin van het jaar, van 2006 tot 2017.

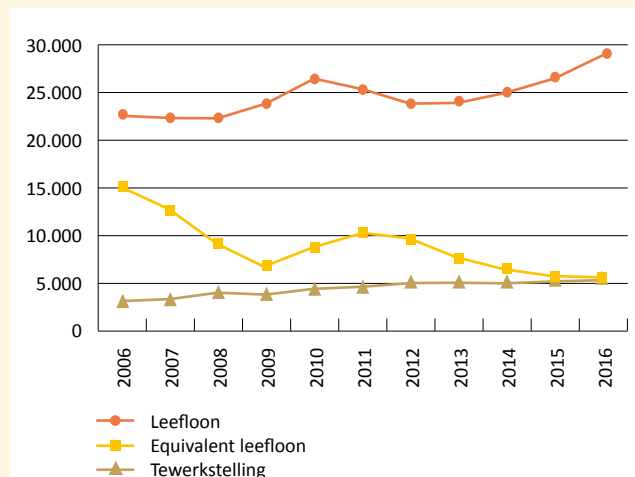
* Zonder werk, inclusief IGO/GIB.

** Inclusief werkloosheid met bedrijfstoelag (vroegere brugpensioen).

Bron: KSZ, RVA.

3.103 Sociale bijstand: RMI en RMH

Evolutie van het aantal begunstigden van het (equivalent) leefloon en/of een tewerkstellingsmaatregel in het kader van het Recht op Maatschappelijke Integratie (RMI) of het Recht op Maatschappelijke Hulp (RMH), tijdens de eerste maand van het jaar, van 2006 tot 2016.

Bron: POD MI.

Het gaat in eerste instantie om het leefloon dat men ontvangt in het kader van het Recht op Maatschappelijke Integratie (RMI) en het equivalent leefloon in het kader van het Recht op Maatschappelijke Hulp (RMH). Het RMH is er voor mensen die niet in aanmerking komen voor het RMI maar die zich in een vergelijkbare noodsituatie bevinden. Begin 2016 ontvingen in Vlaanderen ongeveer 29.300 personen een **leefloon**. Dat aantal is na een stijging tussen 2008 en 2010 en een daling tussen 2010 en 2012, in de meest recente jaren weer duidelijk gestegen. Nog eens ongeveer 5.600 personen ontvingen begin 2016 een **equivalent leefloon**. Dat aantal nam tot 2009 zeer sterk af om tussen 2009 en 2011 weer iets te stijgen. Tussen 2012 en 2016 daalt het aantal personen met een equivalent leefloon weer. Naast het (equivalent) leefloon kan het RMI en het RMH ook ingevuld worden via een tewerkstellingsmaatregel met tussenkomst van het OCMW. Begin 2016 ging het om ongeveer 5.600 personen. Dat aantal is tot 2012 gestaag gestegen, maar in de jaren daarna min of meer gelijk gebleven.

Slechts een beperkt aantal 65-plussers ontvangt een leefloon omdat zij aparte regelingen kennen: het **Gewaarborgd Inkomen voor Bejaarden** (GIB) dat sinds 2002 geleidelijk vervangen wordt door de **Inkomensgarantie voor Ouderen** (IGO). Meestal gaat het om een toeslag bovenop het pensioen, zodat men een bedrag bekomt dat vergelijkbaar is met het leefloon. Het wordt toegekend aan personen die de pensioengerechtigde leeftijd hebben bereikt maar die door omstandigheden geen of geen voldoende loopbaan hebben kunnen opbouwen. Begin 2016 ging het samen om ongeveer 57.400 ouderen.

Personen met een handicap kunnen een beroep doen op een **Inkomensvervangende Tegemoetkoming** (IVT) indien

zij geen arbeid kunnen verrichten en/of een **Integratietegemoetkoming** (IT) indien zij bijkomende kosten te dragen hebben vanwege een vermindering van hun zelfredzaamheid. Begin 2016 werd in Vlaanderen aan bijna 87.000 personen een IVT en/of een IT uitgekeerd. Het aantal personen met een IVT en/of IT neemt de laatste jaren duidelijk toe. Factoren die hierin een rol spelen zijn de vergrijzing van de bevolking, een betere bekendheid van het stelsel en een snellere behandeling van de aanvragen.

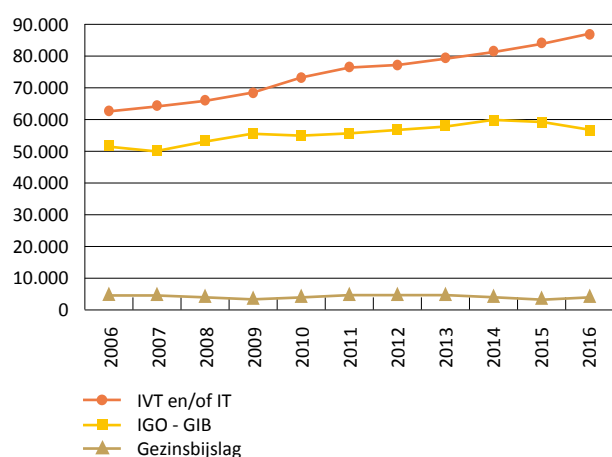
De **gewaarborgde gezinsbijslag** ten slotte is bedoeld voor gezinnen die geen recht hebben op andere gezinsbijslag omdat ze niet voldoen aan de gestelde voorwaarden en van wie de inkomsten een bepaalde grens niet overschrijden. Begin 2016 ging het om ongeveer 4.500 rechtgevendende kinderen.

Begin 2016 ontvingen in het Vlaamse Gewest 1 op de 3 volwassen personen een vervangingsinkomen (werkloosheidsuitkering, pensioenuitkering of uitkering voor volledige arbeidsongeschiktheid) of een bijstandsuitkering (leefloon, equivalent leefloon, IGO/GIB of IVT-IT). Dat aandeel ligt nagenoeg even hoog in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. In het Waalse Gewest gaat het om 39% van de bevolking van 18 jaar en ouder. Als geen rekening gehouden wordt met de pensioenen gaat het in het Vlaamse Gewest om 10% van de volwassen bevolking, in het Waalse en Brusselse Hoofdstedelijke Gewest om respectievelijk 16% en 18%.

Het aandeel personen met een pensioenuitkering ligt het hoogst in het Vlaamse Gewest, kort gevolgd door het Waalse Gewest. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest ligt dat aandeel opvallend lager. Het aandeel personen met een werkloosheidsuitkering ligt het hoogst in het Brusselse Hoofdstedelijke

3.104 Sociale bijstand: ouderen, personen met een handicap en kinderen

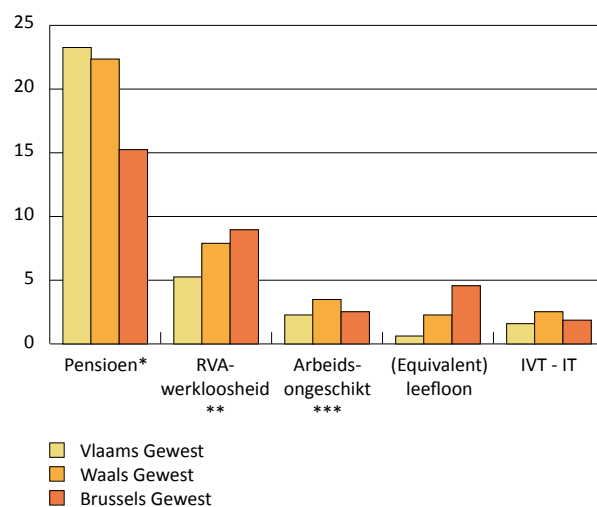
Evolutie van het aantal begunstigden van de Inkomensgarantie voor Ouderen (IGO) en het Gewaarborgd Inkomen voor Bejaarden (GIB), de Inkomensvervangende Tegemoetkoming aan Personen met een Handicap (IVT) en/of Integratietegemoetkoming (IT) en het aantal rechtgevendende kinderen op gewaarborgde gezinsbijslag, bij het begin van het jaar, van 2006 tot 2016.

Bron: FPD, FOD SZ, FAMIFED.

3.105 Aandeel personen met sociale uitkering

Aantal begunstigden van een vervangingsinkomen of sociale bijstandsuitkering tegenover de bevolking van 18 jaar en ouder, begin 2016, in %.

* Zonder werk, inclusief IGO/GIB.

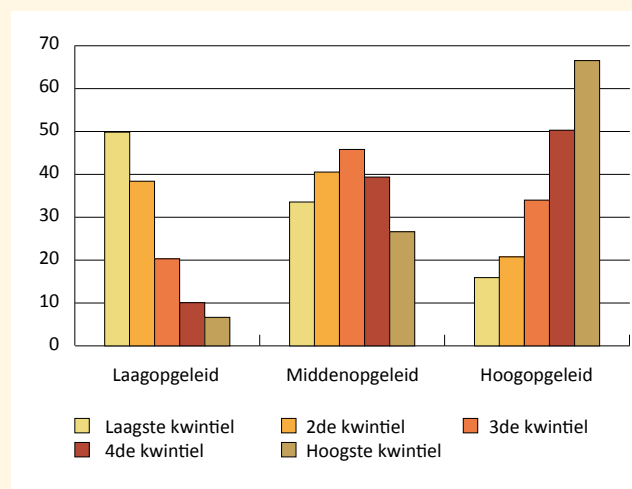
** Inclusief werkloosheid met bedrijfstoeslag (vroegere brugpensioen).

*** Cijfers voor 2015.

Bron: KSZ, RVA, POD MI, FOD SZ, ADS, bewerking SVR.

3.106 Opleidingsniveau

Bevolking van 18 jaar en ouder naar opleidingsniveau, per inkomensgroep, in 2016, in %.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

Gewest, net als het aandeel personen dat een (equivalent) leefloon trekt. Het aandeel personen met een uitkering voor arbeidsongeschiktheid en het aandeel personen met een tegemoetkoming voor personen met een handicap (IVT-IT) ligt iets hoger in het Waalse Gewest dan in de andere gewesten.

Het aandeel volwassenen dat leeft van een vervangingsinkomen of bijstandsuitkering is in het Vlaamse Gewest tussen 2006 en 2016 licht toegenomen met 0,3 procentpunten. In de andere gewesten nam dat aandeel af: in het Waalse Gewest daalde het met 0,8 procentpunten, in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest met 4,6 procentpunten. Als geen rekening gehouden wordt met de pensioenen nam het aandeel personen met een uitkering tussen 2006 en 2016 in alle gewesten af met 1,3 tot 1,7 procentpunten.

Sociale uitsluiting

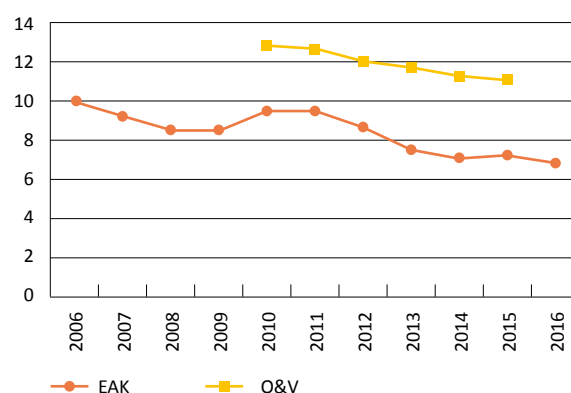
Armoede uit zich niet alleen op financieel vlak: inkomensarmoede gaat veelal gepaard met uitsluiting en achterstand op heel wat andere domeinen. In wat volgt, wordt achtereenvolgens ingegaan op de bestaande achterstand op het vlak van tewerkstelling, huisvesting, onderwijs, gezondheid en maatschappelijke participatie.

Onderwijs

Wie laag geschoold is, loopt meer kans op een lagere inkomenspositie dan wie hoger geschoold is. Dat bleek al uit de uiteenlopende scores van hoog- en laagopgeleiden op de verschillende armoede-indicatoren. Dat blijkt ook duidelijk uit het opleidingsniveau van de bevolking per inkomensgroep. Van de personen in de laagste inkomensgroep is 50% laagopgeleid (hoogstens een diploma lager secundair onderwijs), bij de hoogste inkomensgroep ligt dat aandeel op 7%. Omgekeerd is

3.107 Vroegtijdige schoolverlaters

Evolutie van het aandeel vroegtijdige schoolverlaters op basis van surveygegevens (EAK) en op basis van administratieve gegevens van het Departement Onderwijs & Vorming (O&V), van 2006 tot 2016, in %.

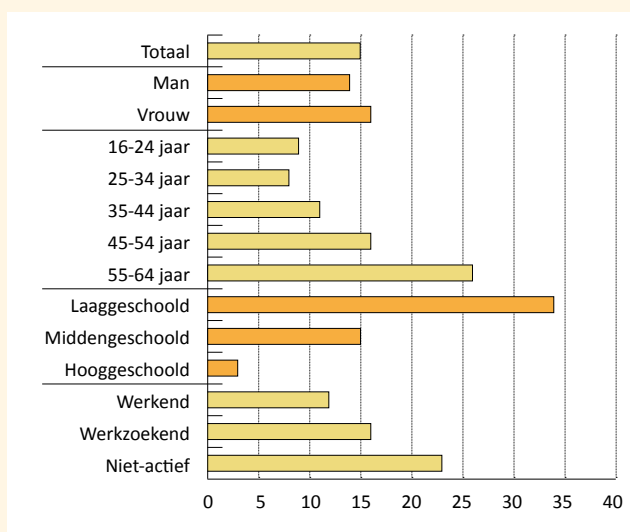
Bron: EAK ADS, Departement O&V, bewerking SVR.

slechts 16% van de laagste inkomensgroep hoogopgeleid (diploma hoger onderwijs) tegenover 67% van de personen in de hoogste inkomensgroep.

Een basisniveau van geletterdheid is vereist om volwaardig maatschappelijk te kunnen functioneren. In 2012 bleek 15% van de Vlamingen tussen 16 en 65 jaar laaggeletterd. Het gaat om personen die scoren onder niveau 2 op de PIAAC-geletterdheidsschaal, wat beschouwd wordt als de drempel voor functionele geletterdheid. In vergelijking met de IALS-enquête

3.108 Laaggeletterdheid

Bevolking van 16 tot 65 jaar die onder niveau 2 scoren op de PIAAC-geletterdheidsschaal, naar geslacht, leeftijd, opleiding en activiteitenstatus, in 2012, in %.

Bron: PIAAC, OESO.

uit 1996 is dat aandeel nagenoeg stabiel gebleven. In het Pact 2020 heeft de Vlaamse Regering er zich toe verbonden om de **laaggeletterdheid** in Vlaanderen tegen 2020 te doen dalen tot 3% van de bevolking.

De PIAAC-resultaten van 2012 geven aan dat het aandeel laaggeletterden sterk stijgt met de leeftijd. Het ligt ook duidelijk hoger bij laagopgeleiden en bij personen die niet-actief zijn op de arbeidsmarkt.

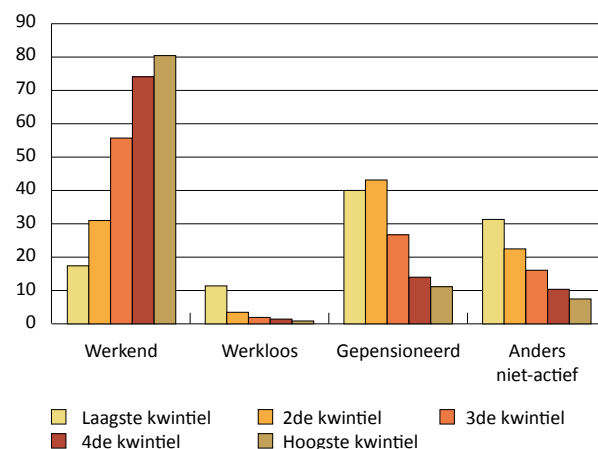
Zowel de gegevens van de EAK-enquête als de administratieve gegevens van het Departement Onderwijs & Vorming geven ten slotte aan dat het aandeel **vroegtijdige schoolverlaters** in Vlaanderen in de meest recente jaren gestaag daalt. Volgens de EAK-enquête gaat het in 2016 om 7% van de schoolverlaters. Het Departement Onderwijs & Vorming telt volgens een iets andere definitie en komt op 11% vroegtijdige schoolverlaters in 2015. Het gaat telkens om jongeren die het onderwijs verlaten zonder diploma en daardoor een verhoogd risico lopen op armoede en sociale achterstand.

Tewerkstelling

Werk vormt een belangrijke buffer tegen armoede. Het risico om in armoede terecht te komen ligt bij personen met een job beduidend lager (zie hoger). Ook de activiteitenstatus van de bevolking per inkomensgroep wijst duidelijk op het sterk positieve effect van tewerkstelling op de inkomenssituatie. Van de personen in de laagste inkomensgroep is 17% aan het werk, bij de hoogste inkomensgroep ligt dat aandeel op 81%. Omgekeerd ligt het aandeel werklozen, gepensioneerden en anders niet-actieven beduidend hoger bij de laagste inkomensgroepen.

3.109 Activiteitenstatus

Bevolking van 18 jaar en ouder naar activiteitenstatus, per inkomensgroep, in 2016, in %.

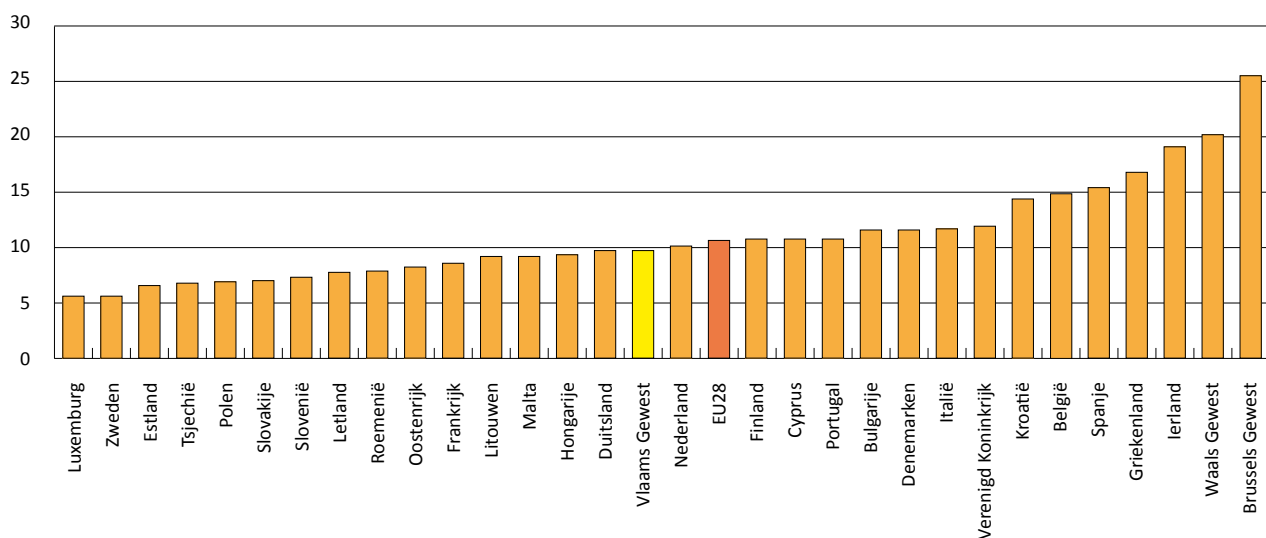
Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

Bij de gezinnen waar niet of slechts beperkt wordt gewerkt, worden de hoogste armoederisicopercentages gemeten. Iets meer dan de helft van de leden van gezinnen met een zeer lage werkintensiteit moet rondkomen met een inkomen onder de armoederisicodrempel.

Volgens de EU-SILC-survey van 2016 leefde 10% van de Vlamingen tot 60 jaar in een gezin met een **zeer lage werkintensiteit**. Het gaat om gezinnen waar door de volwassenen in het jaar voorafgaand aan de survey niet of slechts beperkt wordt gewerkt. Dat komt overeen met ongeveer 460.000 personen.

3.110 Zeer lage werkintensiteit

Bevolking van 0 tot 59 jaar in een huishouden met werkintensiteit lager dan 0,2, in de Belgische gewesten en in de lidstaten van de Europese Unie, in 2015, in %.

Bron: EU-SILC ADS, Eurostat.

De cijfers geven aan dat het aandeel personen in een gezin met zeer lage werkintensiteit tussen 2004 en 2008 gedaald is van 10% naar 8% en tussen 2010 en 2014 weer gestegen is naar 10%. Deze variaties zijn evenwel niet groot genoeg om statistisch significant te zijn.

In het Vlaamse Hervormingsprogramma voor de EU2020-strategie heeft de Vlaamse Regering zich ertoe verbonden om het aantal personen in een gezin met zeer lage werkintensiteit tussen 2008 en 2020 met 30% te verminderen. In 2020 moet dat aantal daardoor gedaald zijn tot maximaal 250.000 personen. Op vlak van het aandeel personen in gezinnen met zeer lage werkintensiteit bezet Vlaanderen in de Europese rangschikking met een 15de plaats een plaats in de middenmoot. Het Pact 2020 stelt als doelstelling voorop dat het aandeel personen in armoede of sociale uitsluiting – waaronder het aandeel personen in zeer lage werkintensiteit – tegen 2020 laag moet liggen in vergelijking met de best presterende EU-landen. Het Waalse en Brusselse Hoofdstedelijke Gewest nemen op deze indicator beiden een plaats in achteraan de rangschikking van EU-landen.

Huisvesting

Wie over een laag inkomen beschikt, kan moeilijker een eigen woning aankopen en is daardoor vaker aangewezen op de (private) huurmarkt. Het is bekend dat op de private huurmarkt de situatie op het vlak van betaalbaarheid en kwaliteit minder goed is dan op de eigendomsmarkt en de sociale huurmarkt. Uiteraard ligt het aandeel sociale huurders (huurders beneden de marktprijs) wel duidelijk hoger in de laagste inkomensgroepen.

Bij personen met een laag inkomen kunnen de woonkosten behoorlijk zwaar doorwegen in het huishoudbudget. Door Eurostat wordt de grens voor een te zware woonkost gelegd op 40% van het beschikbare huishoudinkomen. In 2016 leefde 7% van de Vlamingen in een huishouden met een te zware

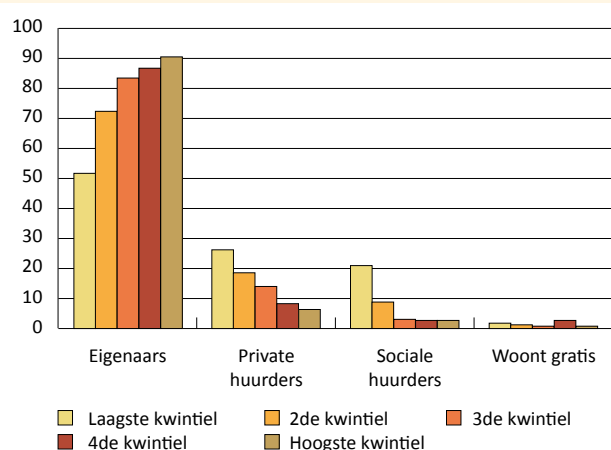
woonkost. Dat komt overeen met ongeveer 420.000 personen. Bij gezinnen met een laag inkomen gaat een relatief groter aandeel van het budget op aan **woonkosten**. Het is dan ook weinig verwonderlijk dat bij de gezinnen in de laagste inkomensgroep de woonkosten vaker boven de grens van 40% liggen dan bij de andere gezinnen.

Dat de woonkost behoorlijk kan doorwegen op het gezinsbudget blijkt ook uit het feit dat een aanzienlijke groep gezinnen problemen heeft met het betalen van de elektriciteits- of gasfactuur. Een klant die zijn energiekosten niet tijdig betaalt, krijgt een herinneringsbrief in de bus. Wie daarop binnen een bepaalde termijn niet reageert, krijgt een aangetekende ingebrekestelling. Reageert de klant ook hier niet op of komt hij de in een afbetalingsplan gemaakte afspraken niet na, dan mag de commerciële leverancier het contract met zijn klant opzeggen. Als de klant geen nieuwe commerciële leverancier vindt, dan neemt de netbeheerder in zijn rol van sociale leverancier de levering van elektriciteit en/of gas over. Eind 2016 ging het om ruim 78.000 huishoudens voor elektriciteit en goed 57.000 voor gas. Dat komt overeen met respectievelijk 2,9% en 3,1% van het totaal aantal huishoudelijke afnemers. Het aantal door de netbeheerders van elektriciteit en gas voorziene huishoudens is na een beperkte afname sinds 2011 in 2016 weer iets toegenomen.

Bij wanbetaling bij de sociale leverancier plaatst de netbeheerder een budgetmeter die de klant verplicht om vooraf te betalen voor de levering van elektriciteit en/of gas. Indien de klant niet vooraf betaalt, valt de stroomlevering terug op een minimale levering waardoor het moeilijk wordt om meerdere

3.111 Eigenaars en huurders

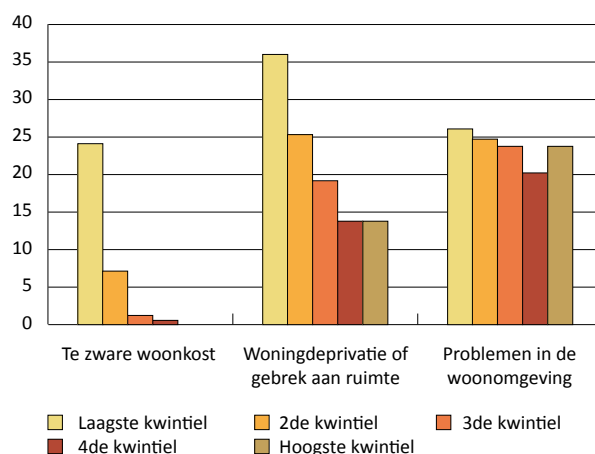
Bevolking naar woonsituatie, per inkomensgroep, in 2016, in %.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

3.112 Woonkosten en woonkwaliteit

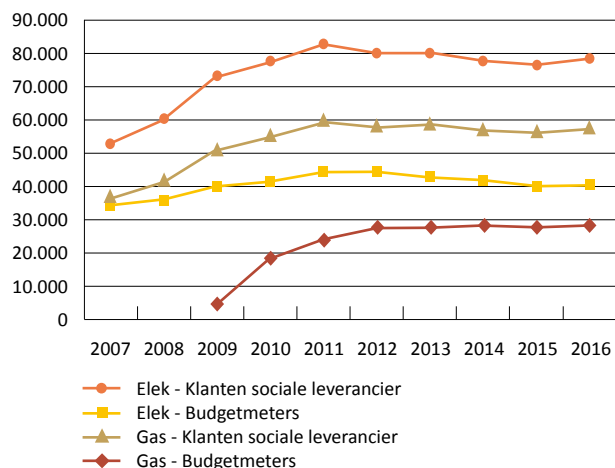
Bevolking met een te zware woonkost (leeft in een huishouden waar de totale woonkosten voor huur/aflossing van de lening, verzekering, taksen, onderhoud en nutsvoorzieningen meer dan 40% bedragen van het beschikbare huishoudinkomen), met woningdeprivatie (gebrek aan basiscomfort, een structureel probleem en/of een te donkere woning) of een gebrek aan ruimte en met problemen in de woonomgeving (hinder door lawaai, vervuiling of criminaliteit), per inkomensgroep, in 2016, in %.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

3.113 Energiearmoede

Evolutie van het aantal klanten van de netbeheerders als sociale leverancier en het aantal geplaatste budgetmeters op het einde van het jaar, voor elektriciteit (elek) en gas, van 2007 tot 2016.

Bron: VREG.

toestellen tegelijk te gebruiken. Bij gas wordt in het geval van niet-betaling via de budgetmeter de levering helemaal afgesloten. Eind 2016 verbruikten bijna 41.000 huishoudens stroom via een budgetmeter. Dat aantal is in de meest recente jaren iets gedaald. In de loop van 2009 werden ook de eerste budgetmeters geplaatst voor de levering van gas. Eind 2016 ging het om bijna 28.000 huishoudens. Dat aantal blijft sinds 2013 min of meer stabiel.

Bij blijvende wanbetaling kan een vraag tot volledige afsluiting voorgelegd worden aan de Lokale Adviescommissie (LAC) van de gemeente. In de wintermaanden worden in dergelijke situatie elektriciteit en gas niet afgesloten. In de loop van 2016 werden na LAC-advies 1.184 afnemers volledig afgesloten van de elektriciteitsvoorzieningen en 1.567 gezinnen van aardgas toevoer. Het aantal afgesloten afnemers van elektriciteit lag in 2016 iets hoger dan in 2015, het aantal afgesloten afnemers van gas iets lager.

Het aantal gezinnen waarvan de watertoevoer werd afgesloten na LAC-advies is tussen 2014 en 2015 beperkt gestegen. In 2015 ging het om 3.322 gezinnen.

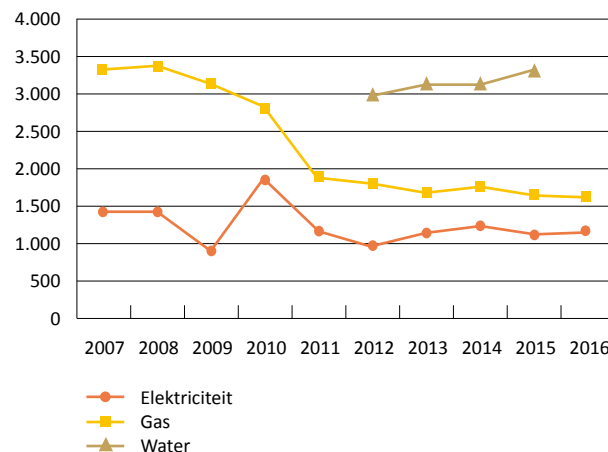
Huishoudens met een laag inkomen wonen vaker in huizen van mindere kwaliteit. Het gaat om huizen met **woningdeprivatie** (zonder basiscomfort, met structurele problemen en/of te donkere huizen) of met een **gebrek aan ruimte**. Bij het laagste inkomenskwintiel gaat om 36%, bij het hoogste inkomenskwintiel om 14%.

Iets meer dan een vijfde van de Vlaamse bevolking leefde in 2016 in een huis van mindere kwaliteit. Dat komt overeen met ongeveer 1,4 miljoen personen. Dat aandeel is na een daling tussen 2011 en 2014, in 2016 weer iets gestegen.

In het Pact 2020 heeft de Vlaamse Regering zich ertoe verbonden om het aantal personen dat woont in een huis met een gebrekkige kwaliteit, tussen 2006 en 2020 met 50% te

3.114 Afsluitingen

Evolutie van het aantal wegens wanbetaling na LAC-advies afgesloten afnemers van elektriciteit, gas en water in de loop van het jaar, van 2007 tot 2016.

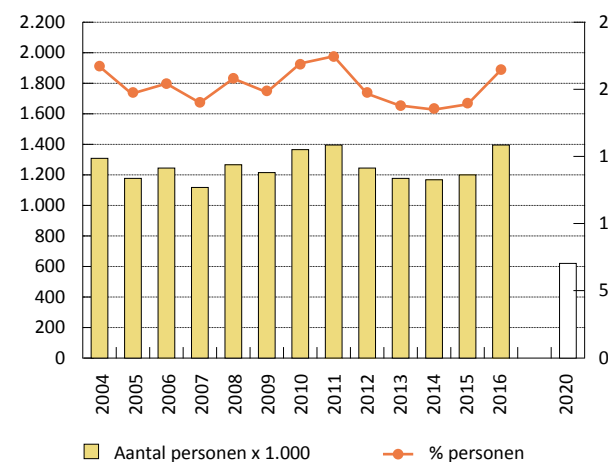
Bron: VREG, VMM.

verminderen. Dat betekent dat in 2020 het aantal bewoners van dergelijke huizen gedaald moet zijn tot maximaal 620.000 personen.

In Europees opzicht scoort Vlaanderen in 2015 goed op vlak van het aandeel personen dat leeft in een huis met een gebrek aan ruimte (1ste plaats in EU-rangschikking). Wat betreft woningdeprivatie haalt Vlaanderen met een 12de plaats de betere middenmoot van de EU-rangschikking.

3.115 Evolutie woonkwaliteit

Evolutie van de bevolking met woningdeprivatie (gebrek aan elementair comfort, een structureel probleem en/of een te donkere woning) en/of een gebrek aan ruimte, van 2004 tot 2016 en doelstelling 2020, in %.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

Ten slotte valt op dat de verschillen naar inkomensgroep op vlak van de woonomgeving relatief beperkt blijven. Het aandeel personen dat hinder ondervindt door lawaai van burens of de straat, door vervuiling door verkeer of industrie of door criminaliteit, geweld of vandalisme ligt niet heel veel hoger in de laagste inkomensgroep dan in de hoogste inkomensgroep.

Gezondheid

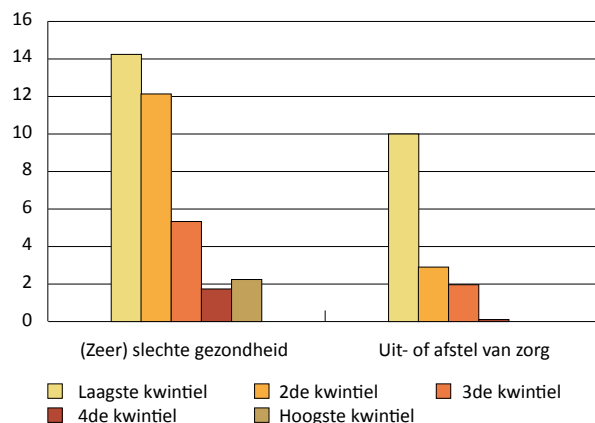
Ook op vlak van gezondheid bestaan er nog steeds opvallende sociale verschillen. Mensen met een laag inkomen zeggen beduidend vaker over een (zeer) slechte **gezondheid** te beschikken. In het laagste inkomenskwintiel gaat het om 14%, in het hoogste kwintiel slechts om 2%. Het geeft aan dat de gezondheidssituatie van een individu samenhangt met diens sociaaleconomische situatie.

Er bestaat voor een beperkt deel van de bevolking nog steeds een probleem van toegang tot de gezondheidszorg. In 2016 leefde 3% van de Vlamingen in een gezin dat in het voorbije jaar minstens 1 keer een bezoek aan de arts of tandarts heeft moeten uitstellen omwille van financiële redenen. Dat komt overeen met ongeveer 190.000 personen. Dat aandeel schommelt sinds 2011 tussen 3% en 4%. Een vergelijking maken met de periode vóór 2011 is moeilijk wegens een breuk in de tijdreeks. Ook hier scoren de personen uit de laagste inkomensgroep opvallend minder goed.

Om de toegang tot de gezondheidszorg te verzekeren, bestaat er voor bepaalde groepen een apart statuut: de verhoogde tegemoetkoming in de ziekteverzekering. Het geeft recht op een hogere terugbetaling voor geneeskundige verzorging en geneesmiddelen, een derdebetalersregeling bij artsen die daarmee instemmen en een gunstiger stelsel voor het persoonlijk aandeel (remgeld) in geval van hospitalisatie. Begin

3.116 Gezondheid

Bevolking van 16 jaar en ouder die de eigen gezondheids-toestand als (zeer) slecht omschrijft en bevolking in een huishouden waar 1 van de leden het voorbije jaar een bezoek aan de (tand)arts heeft moeten uit- of afstellen om financiële redenen, per inkomensgroep, in 2016, in %.

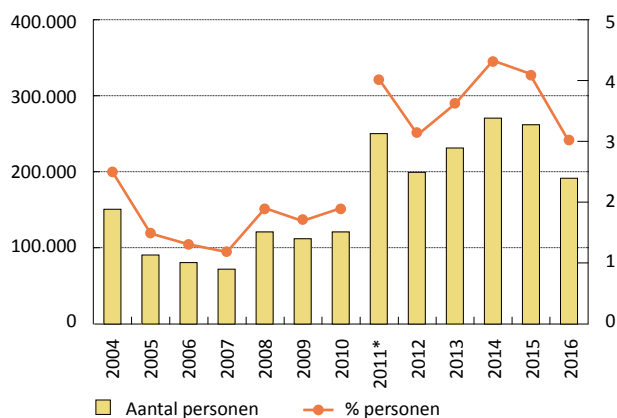

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

2017 genoten ruim 935.000 personen in het Vlaamse Gewest van dit recht. Dit statuut wordt toegekend aan personen die een bepaald sociaal voordeel ontvangen (leefloon of gelijkaardige OCMW-hulp, IGO of GIB, uitkering voor personen met een handicap...), personen met een specifieke hoedanigheid van wie het gezinsinkomen een bepaalde grens niet overschrijdt (wezen, gepensioneerden, invaliden, weduwen/weduwnaars, personen met een erkende handicap die geen uitkering ontvangen, ...) en sinds midden 2007 ook aan personen uit gezinnen met een bescheiden inkomen (OMNIO-statuuut). Vanaf juli

3.117 Uitstel gezondheidszorg

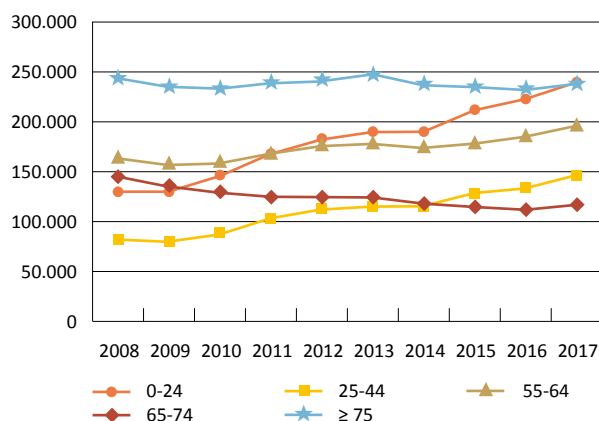
Evolutie van de bevolking in een huishouden waar 1 van de leden het voorbije jaar een bezoek aan de (tand)arts heeft moeten uit- of afstellen om financiële redenen, van 2004 tot 2016, in aantal personen (linkse as) en in % (rechtse as).

* Breuk in de tijdreeks wegens gewijzigde vraagstelling.
Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

3.118 Verhoogde tegemoetkoming

Evolutie van het aantal personen met een verhoogde tegemoetkoming in de ziekteverzekering, naar leeftijd, bij het begin van het jaar, van 2008 tot 2017.

Bron: KSZ, bewerking SVR.

2010 komen ook personen die minstens 1 jaar werkloos zijn en leden van eenoudergezinnen in aanmerking, vanaf maart 2011 ook de rechthebbenden op een verwarmingstoelagage toegekend door het OCMW.

Enkel bij diegenen die een recht op verhoogde tegemoetkoming krijgen op basis van een bepaald sociaal voordeel gebeurt de toekenning automatisch. De andere personen die denken recht te hebben op de verhoogde tegemoetkoming moeten dit statuut zelf aanvragen. Een bepaald deel van de doelgroep heeft dit nog niet gedaan.

Opgesplitst naar leeftijd valt op dat het aantal personen met een verhoogde tegemoetkoming in de leeftijdsgroepen 0 tot 24 jaar en 25 tot 44 jaar tussen 2008 en 2017 sterk is toegenomen (respectievelijk +86% en +79%). Bij de 45-64-jarigen gaat het om een stijging van 19%. Bij de 65-74-jarigen en bij de 75-plussers is er echter sprake van een afname van het aantal personen met een voorkeursregeling (respectievelijk -19% en -3%).

Maatschappelijke participatie

Armoede en bestaansonzekerheid gaan ook gepaard met achterstand op het vlak van maatschappelijke integratie en **participatie**. Lagere inkomensgroepen participeren minder aan cultuur, doen minder aan sport, nemen minder actief deel aan het verenigingsleven, maken minder gebruik van het internet en participeren minder aan politiek. De participatie van personen in het laagste en hoogste inkomenskwintiel ligt bij cultuur op respectievelijk 26% en 65%, bij sport op 45% en 78%, bij verenigingen op 40% en 63%, bij internet op 67% en 97% en bij politiek op 31% en 60%. Opvallend: die verschillen tussen de inkomensgroepen zijn er niet als het gaat om de intensiteit van de **sociale contacten** met burens, familie of vrienden.

Armoede bij kinderen

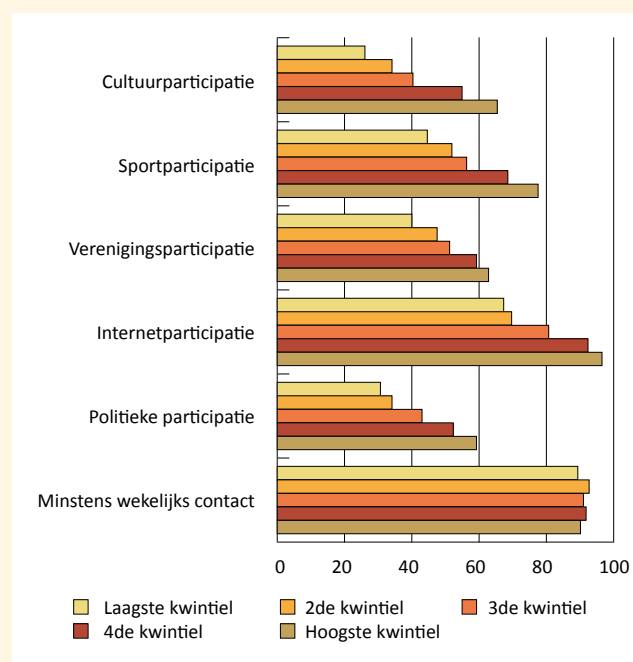
Aangezien kinderen een belangrijke aandachtsgroep vormen voor het Vlaamse armoedebeleid, worden tot slot nog een aantal indicatoren besproken die focussen op de specifieke situatie van deze groep.

Volgens de EU-SILC-survey van 2016 leefde 12% van de Vlaamse kinderen van 0 tot 17 jaar in een huishouden met een inkomen onder de armoederisicodrempel (op basis van het inkomen van 2015). Dat komt overeen met ongeveer 150.000 kinderen. Dat aandeel lijkt in de meest recente jaren iets hoger te liggen dan in de jaren daarvoor, maar deze schommelingen zijn statistisch niet significant. In het Vlaamse Hervormingsprogramma voor de EU2020-strategie heeft de Vlaamse Regering er zich toe verbonden om het aantal kinderen in een gezin met een inkomen onder de armoederisicodrempel tussen 2008 en 2020 met 50% te verminderen. Dat betekent dat in 2020 het aantal kinderen onder de armoederisicodrempel gedaald moet zijn tot maximaal 60.000 kinderen.

Vlaanderen haalt volgens de EU-SILC van 2015 bij het aandeel kinderen onder de armoederisicodrempel een 3de plaats in de

3.119 Maatschappelijke participatie

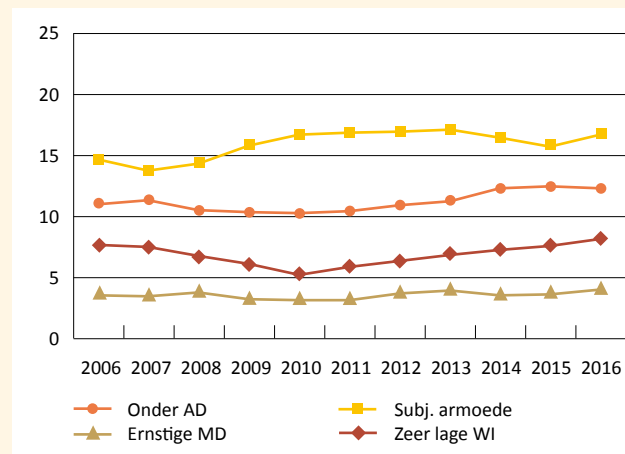
Bevolking die het afgelopen jaar geparticipeerd heeft aan cultuur (minstens 1 keer per jaar deelname aan 3 verschillende culturele activiteiten), die aan sport doet (inclusief wandelen of fietsen), die actief lid is van minstens één vereniging, die tijdens de laatste 3 maanden internet heeft gebruikt, die politiek participeert (minstens 1 keer in afgelopen jaar deelname aan 1 politieke activiteit) en die minstens wekelijks contact heeft met burens, familie of vrienden, per inkomensgroep, in 2014-2016, in %.

Bron: SCV-survey 2014-2016 (gepoolde dataset).

3.120 Kinderen in armoede of sociale uitsluiting

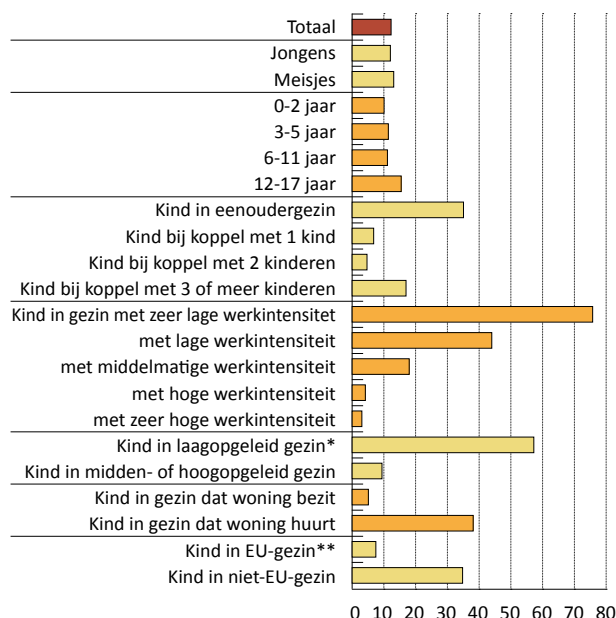
Evolutie van de bevolking van 0 tot 17 jaar in een gezin met een inkomen onder de armoederisicodrempel (AD), in een gezin waarvan de referentiepersoon aangeeft moeilijk rond te komen (subjectieve armoede), in een gezin met ernstige materiële deprivatie (MD) en in een gezin met zeer lage werkintensiteit (WI), van 2006 tot 2016, voortschrijdende gemiddelden: telkens gemiddelde van jaar x, x-1 en x-2, in %.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

3.121 Kinderen onder de armoederisicodrempel naar achtergrondkenmerken

Bevolking van 0 tot 17 jaar met een gestandaardiseerd netto beschikbaar huishoudinkomen onder de Belgische armoederisicodrempel na sociale transfers, naar geslacht, leeftijd, huishoudtype, werkintensiteit van het huishouden, opleidingsniveau, woonsituatie en geboorteland van de ouders, in 2014-2016 (inkomen 2013-2015), in %.

* Laagopgeleid gezin: geen van de volwassen leden van het gezin heeft een diploma hoger secundair onderwijs.

** EU-gezin: alle volwassen leden van het gezin zijn geboren binnen de EU; niet-EU-gezin: minstens 1 volwassene is geboren buiten de EU.

Bron: EU-SILC ADS 2014-2016 (gepoolde dataset), bewerking SVR.

rangschikking van EU-landen. Het Waalse Gewest (22%) scoort ongeveer op hetzelfde niveau als het EU-gemiddelde (21%). In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest leven 4 op de 10 kinderen onder de armoederisicodrempel.

18% van de Vlaamse kinderen leeft in een gezin dat zelf aan geeft moeilijk rond te komen, 4% leeft in een ernstig materieel gedepriveerd gezin en 8% leeft in een gezin waar niet of nauwelijks wordt gewerkt (zeer lage werkintensiteit). Het aandeel kinderen in gezinnen die moeilijk rondkomen blijft de voorbije jaren min of meer stabiel. Dat is ook het geval bij het aandeel kinderen in ernstige materiële deprivatie. Het aandeel kinderen in een gezin met zeer lage werkintensiteit is na een daling tussen 2006 en 2010 in de meest recente jaren weer gestaag gestegen.

Inzake armoederisico blijken er bij de kinderen geen grote verschillen naar geslacht. Wat leeftijd betreft, ligt het armoederisico iets hoger bij de jongeren van 12 tot 17 jaar dan bij de andere leeftijdsgroepen. Naar huishoudtype zijn vooral de kinderen in eenoudergezinnen er minder goed aan toe. In mindere mate is dat ook het geval voor kinderen in grote gezinnen. De hoogste armoederisicopercentsages worden echter gemeten bij kinderen in gezinnen waar niet of slechts beperkt wordt gewerkt. Daarnaast scoren ook kinderen die leven in een laagopgeleid gezin, in een gezin dat de eigen woning huurt en in een gezin waarvan minstens 1 ouder geboren is buiten de EU duidelijk minder goed dan gemiddeld.

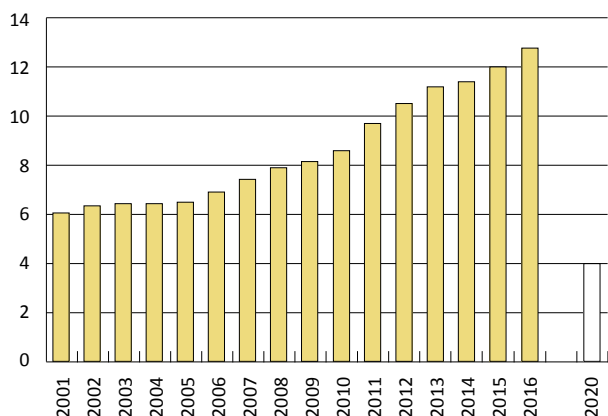
Een alternatieve indicator die verschillende van de hierboven behandelde aspecten van de armoedesituatie bij kinderen tegelijk in rekening brengt, is de kansarmoede-index van Kind en Gezin. Aan de hand van het maandinkomen van het gezin, de opleiding en de arbeidssituatie van de ouders, de ontwikkeling van de kinderen, de huisvesting en de gezondheidssituatie van het gezin, wordt geregistreerd hoeveel van de kinderen die geboren worden in Vlaanderen leven in een kansarm gezin. Een gezin wordt als kansarm beschouwd als het op minstens 3 van de genoemde criteria zwak scoort. Daarbij wordt niet gewerkt met jaarcijfers maar met het gemiddelde van het jaar en de 2 voorgaande jaren. Dat zorgt voor robuustere resultaten. In 2016 haalde de kansarmoede-index een score van 12,8. Dat betekent dat 12,8% van de geboorten in de periode 2014-2016 in het Vlaamse Gewest plaatsvond in een volgens de criteria van Kind en Gezin kansarm gezin. De kansarmoede-index is sinds 2005 sterk toegenomen.

In het Pact 2020 heeft de Vlaamse Regering zich ertoe verbonden om het aantal kinderen dat geboren wordt in een kansarm gezin tussen 2008 en 2020 met 50% te verminderen. Dat betekent dat in 2020 de kansarmoede-index van Kind en Gezin gedaald moet zijn tot maximaal 4%.

Het aandeel geboorten in kansarme gezinnen verschilt sterk van gemeente tot gemeente. De kansarmoede-index lag in 2016 in Boom op 38%. In Kruishoutem en Sint-Martens-Latem ging het om amper 0,5%. De top 10 van slechtst scorende Vlaamse gemeenten bestaat naast Boom uit Blankenberge, Genk, Oostende, Nieuwpoort, Antwerpen, Maasmechelen, Turnhout, Ronse en Heusden-Zolder.

3.122 Kansarmoede-index

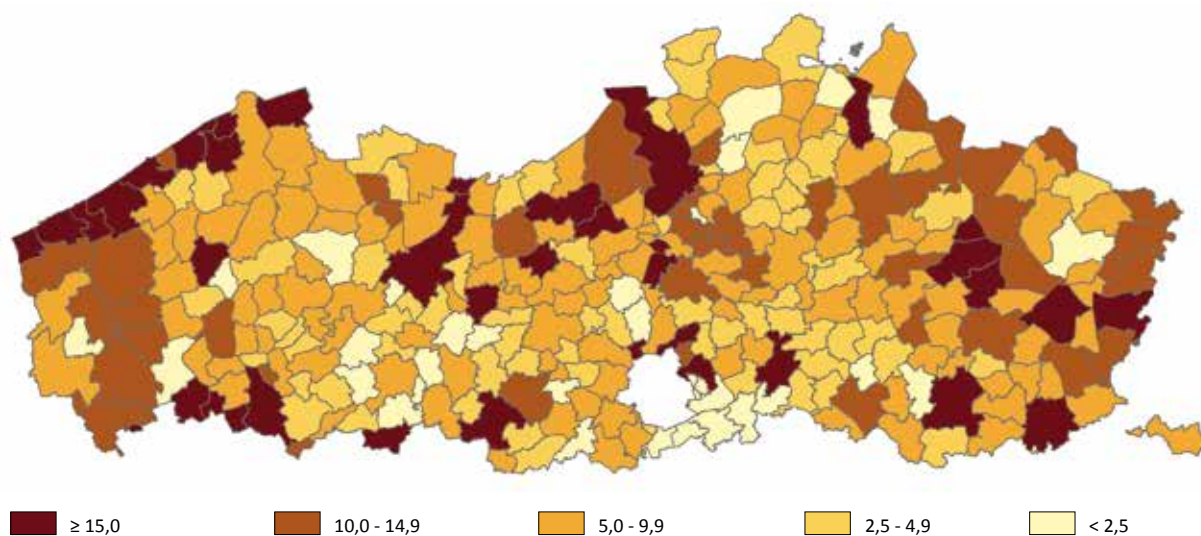
Evolutie van aantal kinderen geboren in een kansarm gezin in jaar X en de jaren X-1 en X-2 en dat woont in het Vlaamse Gewest op 31 december van jaar X, gedeeld door het totaal aantal kinderen geboren in die 3 jaar en dat woont in het Vlaamse Gewest op 31 december van jaar X * 100, van 2001 tot 2016 en doelstelling 2020.

Bron: Kind en Gezin.

3.123 Kansarmoede-index per gemeente

Aantal kinderen geboren in een kansarm gezin in 2014-2016 en dat woont in het Vlaams Gewest op 31 december 2016, gedeeld door het totaal aantal kinderen geboren in 2014-2016 en dat woont in het Vlaams Gewest op 31 december 2016 * 100.

Bron: Kind en Gezin.

DEFINITIES

Armoederisicodrempel De armoederisicodrempel wordt bepaald op 60% van het mediaan gestandaardiseerde netto beschikbaar huishoudinkomen van een land.

Armoederisicopercentage Het aandeel personen dat leeft in een huishouden dat moet rondkomen met een gestandaardiseerd netto beschikbaar huishoudinkomen onder de armoederisicodrempel.

EU-SILC-survey De 'European Union Statistics on Income and Living Conditions' (EU-SILC) is een enquête naar inkomens en andere levensomstandigheden, met als voornaamste doel het opstellen van vergelijkbare indicatoren in het kader van armoede en sociale insluiting binnen de Europese Unie. De uitvoering van de EU-SILC-survey is sinds 2004 bij Europese verordening verplicht voor alle landen. De EU-SILC wordt gecoördineerd door Eurostat en voor België uitgevoerd door de Algemene Directie Statistiek (ADS) van de FOD Economie. Het betreft een enquête die wordt afgenomen bij een steekproef van private huishoudens uit het Rijksregister, waarbij de referentiepersoon van het huishouden (gezinshoofd) wordt geïnterviewd evenals elk huishoudlid van 16 jaar en ouder. Deze aanpak resulteert in een dataset op huishoud- en individueel niveau. De EU-SILC is opgebouwd als een 4 jaar durend roterend panel. Dat betekent dat elk jaar een kwart van de huishoudens vervangen wordt door een nieuwe steekproef van huishoudens. In de meest recente EU-SILC-survey (EU-SILC 2016) werden in het Vlaamse Gewest in totaal via de huishoud- en individuele vragenlijst gegevens verzameld voor 7.188 personen. In het Waalse Gewest ging het om 4.153 personen, in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest om 2.432 personen.

Gestandaardiseerd huishoudinkomen Om het mogelijk te maken het inkomen van huishoudens van verschillende grootte en samenstelling met elkaar te vergelijken, wordt het totale huishoudinkomen gestandaardiseerd. Dat gebeurt door het totale huishoudinkomen te delen door een equivalentiefactor. Het eerste huishoudlid krijgt een gewicht van 1. Voor elke bijkomende persoon van 14 jaar en ouder in het huishouden wordt die factor verhoogd met 0,5, voor elk kind jonger dan 14 jaar met een factor 0,3. Vervolgens wordt aan elk lid van het gezin een gelijk deel van het huishoudinkomen toegewezen, met name het totale huishoudinkomen gedeeld door de equivalentiefactor.

Inkomenskwintielverhouding De verhouding van het aandeel van de 20% van de bevolking met het hoogste inkomen in het totale inkomen, tot het aandeel van de 20% van de bevolking met het laagste inkomen in het totale inkomen. Het gaat telkens om het gestandaardiseerde netto beschikbare huishoudinkomen.

Koopkrachtpariteiten Wisselkoers gecorrigeerd voor het verschil in prijsniveau tussen 2 landen. Wordt berekend op basis van de kostprijs van een korf van gelijkaardige producten en diensten in beide landen.

Kwintiel Wanneer de inkomens van laag naar hoog worden gerangschikt, kunnen zij worden opgedeeld in 5 gelijke groepen of kwintielen. Het laagste kwintiel omvat dan de 20% laagste inkomens, het hoogste kwintiel de 20% hoogste inkomens.

Mediaan inkomen Het middelste inkomen wanneer de inkomens van laag naar hoog worden gerangschikt.

Werkintensiteit van het huishouden Het aantal werkelijk gewerkte maanden door alle leden van het huishouden van 18 tot 59 jaar (exclusief studenten van 18 tot 24 jaar) in het jaar voorafgaand aan de survey ten opzichte van het aantal maanden dat die personen tijdens dat jaar maximaal hadden kunnen werken. Volgende categorieën van werkintensiteit (WI) worden gebruikt:

- zeer lage werkintensiteit: $WI < 0,2$
- lage werkintensiteit: WI tussen 0,2 en 0,45
- middelmatige werkintensiteit: WI tussen 0,45 en 0,55
- hoge werkintensiteit: WI tussen 0,55 en 0,85
- zeer hoge werkintensiteit: $WI > 0,85$

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

Marissal, P., May, X. & Mesa-Lombillo, D. (2012). *Stedelijke en plattelandsarmoede*. Brussel: Federaal Wetenschapsbeleid.

Nationale Bank van België (2017). *Centrale voor Kredieten aan Particulieren – Statistieken 2016*. Brussel.

Studiedienst van de Vlaamse Regering (2017). *Vlaamse Armoedemonitor 2017*. Brussel.

VREG (2017). *Sociale statistieken 2016*. Brussel.

Algemene Directie Statistiek - Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC): <http://statbel.fgov.be/silc>

Eurostat: <http://www.ec.europa.eu/eurostat>

Federaal Agentschap voor de Kinderbijslag (FAMIFED): <http://www.famifed.be/home>

Federale Overheidsdienst Sociale Zekerheid (FOD SZ): <http://www.socialsecurity.fgov.be/>

Federale Pensioendienst (FPD): <http://www.sfpd.fgov.be/nl>

Instituut voor Nationale Rekeningen (INR): <http://inr-icn.fgov.be/>

Kind en Gezin: <http://www.kindengezin.be>

Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid (KSZ): <http://ksz-bcss.fgov.be>

Nationale Bank van België (NBB): <http://www.nbb.be>

POD Maatschappelijke Integratie (POD MI): <http://www.mi-is.be/nl>

Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (RVA): <http://www.rva.be>

Vlaamse Milieumaatschappij (VMM): <https://www.vmm.be/>

Vlaamse Reguleringsinstantie voor de Elektriciteit- en Gasmarkt (VREG): <http://www.vreg.be>

BLIKVANGERS

- De loonkloof tussen mannen en vrouwen is sinds 2000 sterk gedaald (figuur 3.124). Het gemiddeld uurloon van mannen ligt wel nog steeds 7,5% hoger dan dat van vrouwen.
- De werkzaamheidsgraad van vrouwen is sinds 2000 met 9 procentpunten gestegen. Die toename was relatief gezien het grootst bij de oudere leeftijdsgroepen (figuur 3.128). Wel is het zo dat een groot deel van deze groei werd gerealiseerd via deeltijdse jobs.
- Vrouwen hebben hun opleidingsachterstand tegenover mannen opgehaald. In alle leeftijdsgroepen tot 55 jaar zijn zij nu hoger opgeleid dan mannen (figuur 3.129).
- Naarmate vrouwen meer kinderen hebben, zijn ze minder aan het werk of werken ze vaker deeltijds (figuren 3.136 en 3.137). Bij mannen is dat verband er niet.
- Iets minder dan 6 op de 10 vrouwen op beroepsactieve leeftijd hebben een eigen inkomen gelijk aan of hoger dan het minimumloon (figuur 3.142). Bij de mannen gaat het om ruim 7 op de 10.
- De houding van de Vlamingen tegenover gendergelijkheid in het gezin is de afgelopen 20 jaar duidelijk positiever geworden (figuur 3.144) zowel bij mannen als bij vrouwen.
- De sociaaleconomische en maatschappelijke positie van hetero's en holebi's verschilt slechts in beperkte mate. Holebi's doen wel vaker aan sport en gebruiken vaker het internet (figuur 3.150). Inzake sociale contacten is er enkel een verschil bij de contacten met familie. Die liggen iets lager bij holebi's dan bij hetero's.
- De maatschappelijke positie van personen met een functiebeperking is minder goed dan die van personen zonder functiebeperking: ze zijn vaker laagopgeleid, beschikken over een lager inkomen, zijn minder aan het werk en participeren minder aan cultuur, doen minder vaak aan sport, zijn minder vaak actief lid van een vereniging, gebruiken minder vaak het internet en zijn minder vaak politiek actief (figuren 3.153 en 3.155). De houding van de Vlamingen tegenover personen met een handicap is de voorbije jaren iets positiever geworden (figuur 3.157).

De Vlaamse overheid streeft naar een samenleving waar gelijkwaardigheid, gelijke kansen en respect centraal staan. Een dergelijke samenleving is vandaag nog geen realiteit voor iedereen. Ook in Vlaanderen niet. Achterstellingsmechanismen en discriminatie zorgen er nog steeds voor dat mensen of groepen ongelijk behandeld worden en niet de kans krijgen om volwaardig te participeren aan het maatschappelijke leven. Uit onder meer de Pact 2020-doelstellingen blijkt dat de Vlaamse Regering de maatschappelijke positie van alle kansengroepen wil verbeteren. Daarbij wordt aandacht besteed aan de situatie van vrouwen, ouderen, alleenstaanden en alleenstaande ouders, holebi's en transgenders, laaggeschoolden, personen met een handicap en personen afkomstig van buiten de EU. In het Vlaamse gelijkheidsbeleid ligt de focus op het bestrijden van achterstelling op basis van gender, seksuele identiteit, handicap en een gebrek aan toegankelijkheid.

In wat volgt, wordt eerst ingegaan op de genderproblematiek met onder meer een bespreking van de verschillende aspecten en oorzaken van de nog steeds bestaande loopbaankloof tussen mannen en vrouwen. Daarna wordt aandacht besteed aan de maatschappelijke positie van holebi's en personen met een handicap en de houding van de Vlamingen ten opzichte van deze groepen. Stereotype beeldvorming is een belangrijke belemmerende factor om te komen tot volwaardige participatie van kansengroepen. Ten slotte wordt kort ingegaan op de maatschappelijke participatie van de andere genoemde kansengroepen.

Gender

Loopbaankloof

Mannen verdienen vandaag nog steeds meer dan vrouwen. Deze kloof is niet louter toe te schrijven aan loondiscriminatie op basis van geslacht. Een groot deel van het verschil hangt samen met typische loopbaanverschillen tussen mannen en vrouwen. Vrouwen zijn ondervertegenwoordigd in sectoren waar hogere lonen worden uitbetaald, staan lager op de carrièreladder en stappen vaker (tijdelijk) uit de arbeidsmarkt. Gezien de complexiteit van de problematiek, is het dan ook meer aangewezen te spreken over een **loopbaankloof** dan over een loonkloof.

Loonverschil

Het verschil tussen het gemiddelde uurloon van een voltijds werkende man en vrouw in Vlaanderen bedroeg in 2014 7,5%.

Vergeleken met begin jaren 2000 is de situatie wel merkbaar verbeterd. De **loonkloof** tussen mannen en vrouwen bedroeg in 2000 nog 19%. Deze cijfers zijn berekend op basis van de lonen van voltijdse werknemers in de privésector in bedrijven met 10 medewerkers of meer. Vlaamse cijfers voor alle werknemers – voltijds en deeltijds en voor alle sectoren – zijn niet beschikbaar. Belgische cijfers tonen voor alle werknemers in 2014 een verschil in het uurloon van 8%.

De loonkloof is nog groter als niet gekeken wordt naar het gemiddelde uurloon van mannen en vrouwen, maar naar het maand- of jaarloon. Dat heeft te maken met de duidelijke verschillen in premies bovenop het loon en in arbeidsduur tussen mannen en vrouwen. Cijfers voor heel België wijzen op een stijging van de loonkloof van 8% op basis van het uurloon naar 21% op basis van het jaarloon.

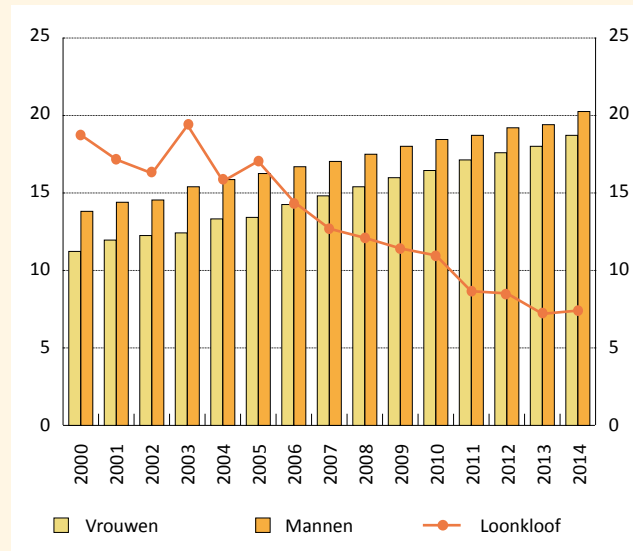
Op Europees niveau scoort ons land op vlak van de loonkloof behoorlijk goed. In 2015 lag slechts in 3 EU-landen de loonkloof lager dan in België. In de buurlanden ligt de loonkloof duidelijk hoger, uitgezonderd in Luxemburg.

Arbeidsdeelname

Een eerste belangrijke factor die een gedeelte van de bestaande loonkloof tussen mannen en vrouwen kan verklaren, heeft betrekking op de jongere leeftijdsstructuur van het vrouwelijke segment van de arbeidsmarkt. In de oudere leeftijdsklassen zijn vrouwen minder vaak beroepsactief. Bij de vrouwen van 25 tot 49 jaar ligt de werkzaamheidsgraad telkens op 80% of hoger. Bij de oudere leeftijdsgroepen daalt de **werkzaamheidsgraad** snel.

3.124 Loonkloof

Evolutie van het gemiddeld bruto uurloon van mannelijke en vrouwelijke voltijdse werknemers in bedrijven met 10 medewerkers of meer in de private sector in euro (linkse as) en het verschil tussen beide uurlonen in % van het uurloon van mannen (loonkloof - rechtse as), van 2000 tot 2014.

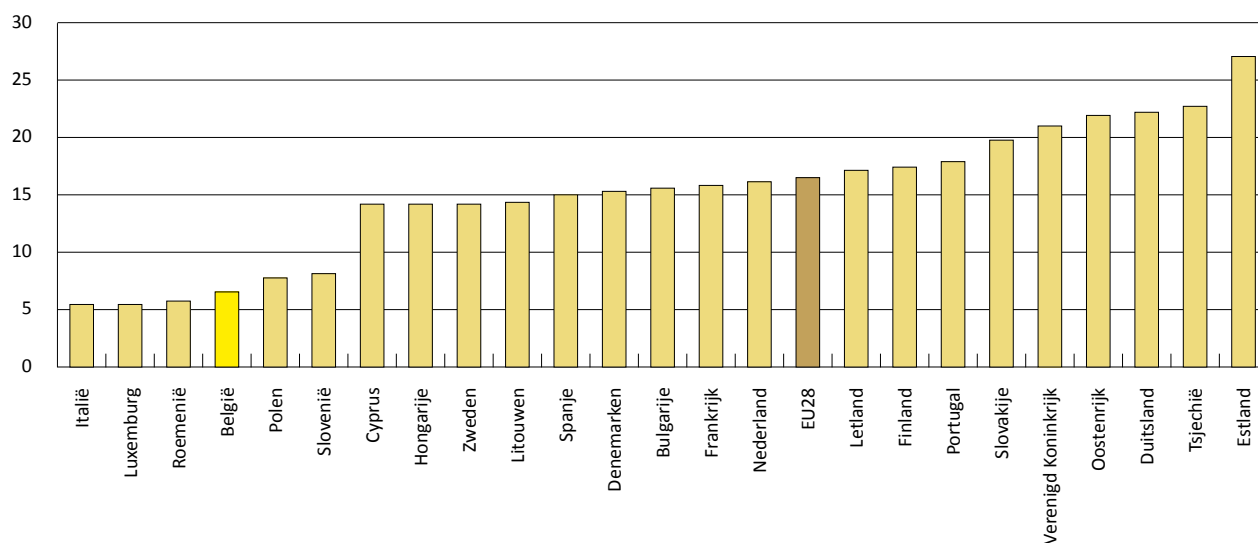

Bron: ADS SES, bewerking SVR.

Er bestaat een duidelijk verband tussen het opleidingsniveau van vrouwen en de werkzaamheidsgraad. Bij de hoogopgeleiden blijft de genderkloof, berekend als de verhouding tussen de werkzaamheidsgraad van mannen en van vrouwen, in

3.125 Loonkloof in Europa

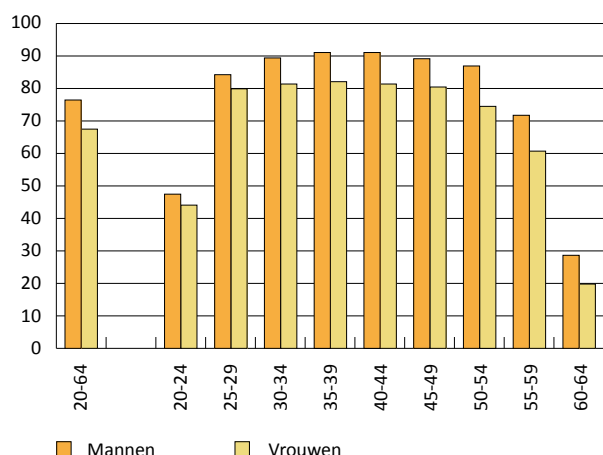
Het verschil tussen bruto uurloon van mannelijke en vrouwelijke werknemers in de private sector in euro in % van het uurloon van mannen, EU28-landen, in 2015.*

* Geen gegevens beschikbaar voor Ierland, Griekenland en Malta.
Bron: Eurostat.

3.126 Werkzaamheidsgraad naar leeftijd

Werkzaamheidsgraad naar leeftijd en geslacht, in 2016, in %.

Bron: ADS EAK, bewerking SVR.

nagenoeg alle leeftijdsgroepen beperkt (lager dan 1,20). Enkel bij de groep van 60 tot 64 jaar loopt de kloof duidelijk hoger op. Bij de laaggeschoolden is er in nagenoeg alle leeftijdsgroepen sprake van een duidelijke kloof tussen de werkzaamheidsgraad van mannen en vrouwen (hoger dan 1,20).

Terwijl algemeen genomen de arbeidsdeelname van mannen tussen 2000 en 2016 gedaald is van 79% naar 76%, is de werkzaamheidsgraad van vrouwen er de voorbije 15 jaar duidelijk op vooruit gegaan. De totale vrouwelijke werkzaamheidsgraad ligt in Vlaanderen in 2016 op 68%. Dat is 9 procentpunten hoger dan in 2000. De stijging van de vrouwelijke werkzaamheidsgraad in de voorbije decennia was relatief gezien het grootst bij de oudere leeftijdsgroepen. Bij de vrouwen van 50 tot 54 jaar ligt de werkzaamheidsgraad in 2016 1,6 keer hoger dan in 2000, bij de groep van 55 tot 59 jaar 2,5 keer hoger en bij de groep van 60 tot 64 jaar zelfs 3,6 keer hoger.

3.127 Kloof werkzaamheidsgraad naar opleiding

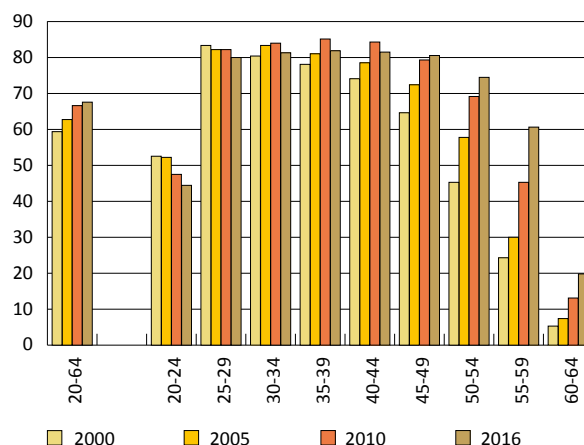
Verhouding van de werkzaamheidsgraad van mannen en van vrouwen, per leeftijdsgroep en opleidingsniveau, in 2016.

	Totaal	Laag opgeleid	Midden opgeleid	Hoog opgeleid
Totaal	1,13	1,41	1,20	1,04
20-24	1,07	0,97	1,26	0,84
25-29	1,06	1,57	1,12	0,97
30-34	1,10	1,34	1,18	1,05
35-39	1,11	1,49	1,14	1,06
40-44	1,12	1,45	1,18	1,04
45-49	1,11	1,35	1,12	1,06
50-54	1,17	1,40	1,18	1,07
55-59	1,19	1,33	1,17	1,12
60-64	1,44	1,22	1,55	1,38

Bron: ADS EAK, bewerking SVR.

3.128 Evolutie werkzaamheidsgraad vrouwen

Evolutie van de werkzaamheidsgraad van vrouwen per leeftijdsgroep, van 2000 tot 2016, in %.

Bron: ADS EAK, bewerking SVR.

De werkzaamheidsgraad van vrouwen mag de laatste decennia dan wel duidelijk zijn toegenomen, toch blijft er vandaag nog steeds een achterstand ten opzichte van de mannelijke arbeidsdeelname. Vrouwen werken ook vaker deeltijds dan mannen (zie verder). Vrouwen stappen daarnaast vaker dan mannen (tijdelijk) uit de arbeidsmarkt. Daardoor ligt de gemiddelde **opgebouwde anciënniteit** bij vrouwen lager dan bij mannen, wat resulteert in een lager gemiddeld loon en uiteindelijk ook in een lager pensioen.

Vlaamse cijfers over de loonkloof naar leeftijd zijn niet beschikbaar, maar Belgische cijfers geven aan dat deze duidelijk oploopt bij de oudere leeftijdsgroepen. In 2014 bleef de loonkloof bij de groepen tot 34 jaar beperkt tot 2%. In de groep van 35 tot 44 jaar gaat het al om 7% en bij de groepen van 45 tot 54 jaar en 56 tot 64 jaar loopt dat op tot respectievelijk 10% en 16%.

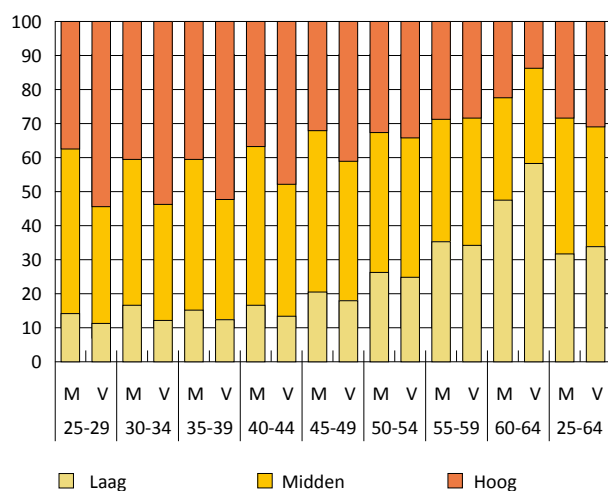
Scholingsgraad

Zou het kunnen dat mannen hoger geschoold zijn dan vrouwen en daarom beter betaald worden? Enkel bij de oudste leeftijdsgroep (60-64 jaar) is dat nog het geval. In de groepen tot 54 jaar zijn vrouwen telkens beduidend hoger geschoold dan mannen.

Dat jongere vrouwen beter geschoold zijn dan mannen wordt ook geïllustreerd door het feit dat het aandeel vroegtijdige schoolverlaters bij mannen hoger ligt dan bij vrouwen. Het gaat om jongeren tussen 18 en 24 jaar die kortgeschoold zijn en geen verdere opleiding volgen. Volgens de EAK-survey lag dat aandeel in 2016 bij de vrouwen op 5,1%, bij de mannen op 8,5%. Een gelijkaardig verschil tonen de administratieve data van het Departement Onderwijs & Vorming over het aandeel **vroegtijdige schoolverlaters**. Bij de vrouwen ging het in 2015 om 8,4%, bij de mannen om 13,5%.

3.129 Onderwijsniveau

Onderwijsniveau naar geslacht en leeftijd, in 2016, in %.

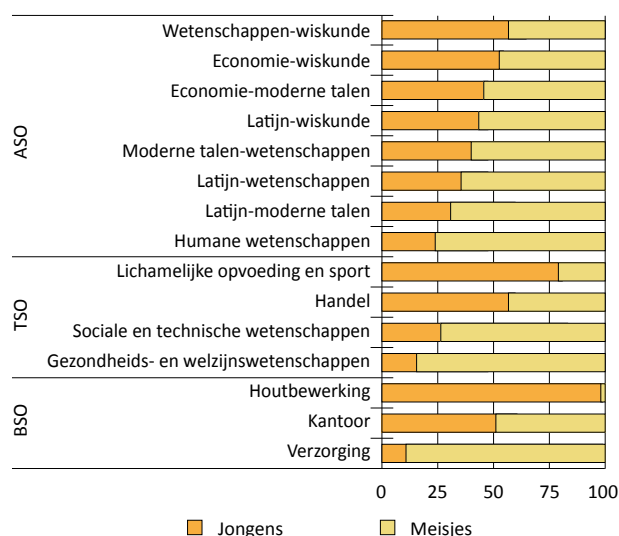

Bron: ADS EAK, bewerking SVR.

Vrouwen mogen hun opleidingsachterstand dan wel al omgebogen hebben in een voorsprong, het blijft wel zo dat vrouwen andere opleidingen volgen dan mannen. Zowel in de laatste jaren van het secundair onderwijs als in het hoger onderwijs is er duidelijk sprake van een opsplitsing naar geslacht. In het algemeen secundair onderwijs (ASO) is deze segregatie nog het minst aanwezig, al kennen ook hier de menswetenschappelijke en taalrichtingen een eerder vrouwelijk publiek terwijl de wiskundige en exact-wetenschappelijke richtingen meer mannelijke leerlingen aantrekken.

3.130 Seksesegregatie in het secundair onderwijs

Aandeel jongens en meisjes in de 15 meest gevolgde studierichtingen van de derde graad van het secundair onderwijs, schooljaar 2015-2016, in %.

Bron: Departement O&V.

Deze **seksesegregatie** is ook terug te vinden in het hoger onderwijs. Vrouwen zijn oververtegenwoordigd in studiegebieden als onderwijs, gezondheidszorg en de menswetenschappelijke richtingen. In de exact-wetenschappelijke en economische richtingen zijn mannen in de meerderheid. In het afgelopen decennium is er op dit vlak weinig veranderd.

Horizontale segregatie

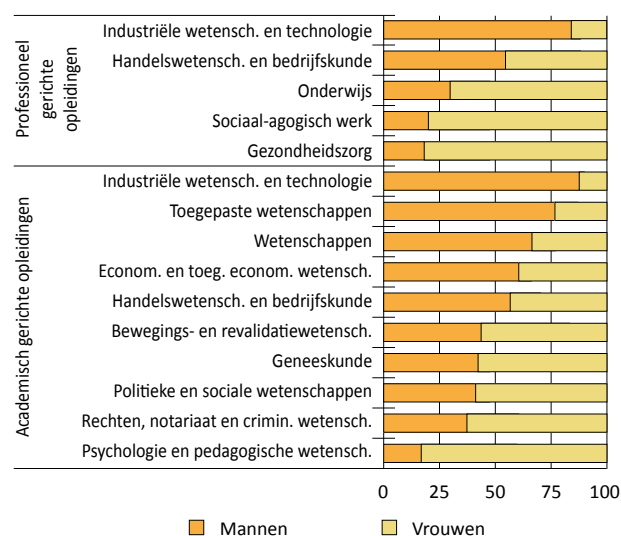
De seksegregatie uit het onderwijs zet zich voort op de arbeidsmarkt. Mannen en vrouwen zijn niet evenredig gespreid over de verschillende hoofdtakken en subsectoren van de economie. Deze **horizontale segregatie** speelt een belangrijke rol in de loonkloof: in sectoren waar vrouwen oververtegenwoordigd zijn, liggen de lonen vaak lager, en omgekeerd. Globaal genomen ligt het aandeel vrouwen het laagst in de secundaire sector - de sector met het hoogste gemiddelde loon - terwijl vrouwen behoorlijk tot sterk vertegenwoordigd zijn in de niet-commerciële dienstensector. Als gekeken wordt naar de indeling in subsectoren blijken vrouwen minder aan de slag in sectoren met de hoogste lonen (de chemische industrie, energie, de metallurgie en de informaticabranche). Omgekeerd zijn vrouwen oververtegenwoordigd in minder goed betaalde sectoren (de maatschappelijke dienstverlening, overige diensten aan personen en de kleinhandel).

Verticale segregatie

Als men de aanwezigheid van mannen en vrouwen op de verschillende hiërarchische niveaus bekijkt, blijkt de arbeidsmarkt ook verticaal opgesplitst. Bij de personen met een leidinggevende functie van 50 jaar en ouder is slechts 1 op de

3.131 Seksesegregatie in het hoger onderwijs

Aandeel mannen en vrouwen in de 15 meest gevolgde studierichtingen van het hoger onderwijs, academiejaar 2015-2016, in %.

Bron: Departement O&V.

3.132 Sectorsegregatie

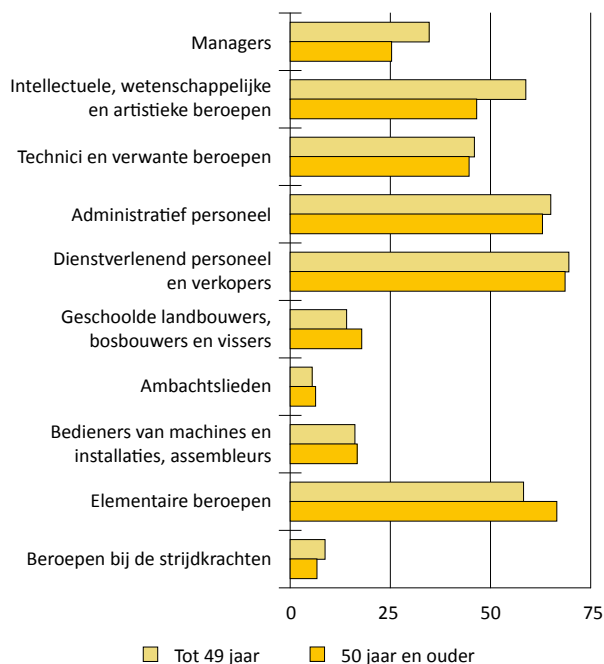
Aandeel vrouwen bij de loontrekkenden in % en het gemiddelde bruto jaarloon in euro, per sector, in 2015.

	Aandeel vrouwen	Gemiddeld loon
Primaire sector	33,3	25.910
Vervaardiging van dranken, voeding en tabak	36,4	54.467
Textiel en kleding	47,2	45.108
Grafische nijverheid	27,6	56.238
Chemische industrie	27,0	99.572
Rubber- en kunststofnijverheid	21,8	61.380
Vervaardiging van bouwmaterialen	12,7	58.194
Metallurgie	9,6	86.112
Vervaardiging van metaalproducten	12,9	49.585
Vervaardiging van informatica en elektronische producten	31,7	74.803
Vervaardiging van (elektrische) apparaten en werktuigen	17,2	62.952
Vervaardiging van transportmiddelen	14,8	66.327
Houtindustrie en vervaardiging van meubels	18,2	48.981
Overige industrie	42,7	nb
Energie en water	26,4	96.046
Afval en recyclage	17,1	60.250
Bouw	9,0	53.075
Totaal secundaire sector	20,0	62.038
Reparatie en installatie van machines en consumentenartikelen	13,5	64.308
Garagewezen	17,6	59.959
Groothandel en handelsbemiddeling	34,7	70.464
Kleinhandel	67,2	36.244
Transport	15,2	52.172
Logistiek	33,1	62.247
Post	32,8	nb
Horeca en toerisme	53,2	33.119
Informatie en media	45,9	70.967
Telecommunicatie	32,0	57.033
Informaticatechnologie	22,2	85.000
Financiële diensten	54,0	74.327
Consultancy en wetenschappelijke activiteiten	49,4	71.196
Uitzendbureaus en arbeidsbemiddeling	45,3	35.688
Onderhoud van gebouwen, tuinen en landschapsverzorging	78,0	nb
Overige zakelijke dienstverlening	45,5	36.374
Overige diensten aan personen	79,5	17.496
Totaal tertiaire sector	46,6	50.622
Recreatie, cultuur en sport	48,5	44.571
Openbare besturen	49,2	56.634
Onderwijs	71,1	58.735
Gezondheidszorg	82,4	49.357
Maatschappelijke dienstverlening	81,4	35.969
Belangenvertegenwoordiging	60,1	52.140
Totaal quataire sector	69,0	50.614
Algemeen totaal	49,2	52.882

Bron: Vlaamse Arbeidsrekening, Instituut voor de Nationale Rekeningen, bewerking SVR.

3.133 Verticale segregatie

Aandeel vrouwen per beroepsgroep volgens ISCO-indeling naar leeftijd, in 2016, in %.

Bron: ADS EAK, bewerking SVR.

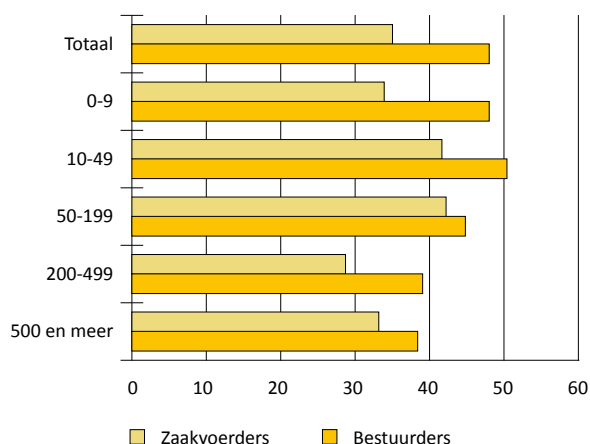
4 een vrouw. Deze ondervertegenwoordiging van vrouwen bij de leidinggevendenden hangt deels samen met de lagere werkzaamheid en anciënniteit van oudere vrouwen. Toch kan de leeftijdsstructuur maar een deel van het verschil verklaren want ook bij de jongere leeftijdsgroepen (tot 49 jaar) blijven vrouwen – zij het in mindere mate – nog steeds ondervertegenwoordigd in hogere functies. Dat heeft vooreerst te maken met het feit dat de arbeidsparticipatie ook bij jongere vrouwen veelal lager ligt dan bij mannen. Vrouwen werken vaker deeltijds of nemen sneller loopbaanonderbreking of tijdskrediet. Maar daarnaast spelen ook andere, minder becijferbare factoren een rol. Vaak wordt verwezen naar het zogenaamde **glazen plafond**: een barrière die vrouwen verhindert even vlot door te stromen naar hogere functies als mannen. Het plafond is het cumulatieve gevolg van allerhande organisatiestructuren en gedragspatronen op de arbeidsmarkt en in het gezin die - vaak onbedoeld of onbewust - discriminerend zijn voor vrouwen.

Naast een ondervertegenwoordiging van vrouwen bij leidinggevendenden (managers) ligt het aandeel vrouwen bij de meer uitvoerende beroepsgroepen zoals administratief personeel, dienstverlenend personeel en elementaire beroepen (schoonmakers, ongeschoolde arbeiders, ...) duidelijk boven de 50%.

Deze cijfers worden bevestigd door gegevens uit de Kruispuntbank Ondernemingen (KBO) over de samenstelling van de raden van bestuur van commerciële vennootschappen en bedrijven en over het profiel van de zaakvoerders van deze vennootschappen.

3.134 Vrouwen als bestuurders en zaakvoerders

Aandeel vrouwen bij bestuurders en zaakvoerders naar ondernemingsgrootte (aantal werknemers), in 2016, in %.

Bron: KBO, bewerking SVR.

In 2016 zijn 48% van de leden van de raden van bestuur van de Vlaamse bedrijven vrouwen. Bij de zaakvoerders is het overwicht van de mannen groter: daar gaat het om 31% vrouwen. Het overwicht van mannen bij zaakvoerders komt terug bij alle bedrijfsgroottes. Het overwicht is het grootst bij de kleinste bedrijven (tot 10 werknemers) en bij de grote bedrijven (vanaf 200 werknemers). Bij de bestuurders is het overwicht van mannen minder groot, maar ook hier is er een verband met de grootte van de onderneming: hoe meer mensen het bedrijf tewerkstelt, hoe groter het overwicht van mannen in de raad van bestuur. In kleinere bedrijven (tot 50 werknemers) zetelen ongeveer evenveel mannen en vrouwen in de raden van bestuur, vanaf 50 werknemers daalt het aandeel vrouwelijke bestuurders tot 45% en boven de 200 werknemers valt dit aandeel terug tot onder de 40%.

Het beperkte aandeel vrouwen in leidinggevende functies vindt men terug in heel wat EU-landen. Gemiddeld werd in 2016 slechts 1 op de 3 managementfuncties ingevuld door een vrouw. Slechts een aantal Oost-Europese landen halen een aandeel vrouwen van 40% of meer. De West-Europese landen doen het opvallend minder goed. Het aandeel vrouwen in een managementfunctie ligt in het Vlaamse Gewest (32%) iets onder het EU-gemiddelde (34%). In het Waalse Gewest ligt dat aandeel beperkt hoger (36%), in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest iets lager (31%).

Combinatie gezin en arbeid

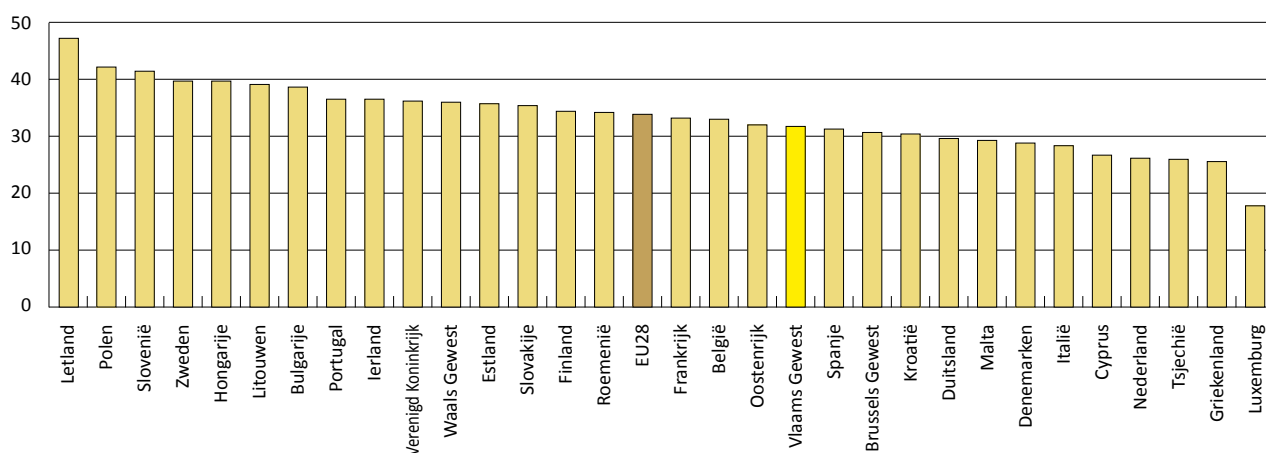
Het werd al vermeld dat mannen meer actief zijn op de arbeidsmarkt dan vrouwen en dat dit onder meer via de daarmee verbonden anciënniteitopbouw een belangrijke rol speelt in de loonkloof tussen mannen en vrouwen. De mindere arbeidsparticipatie van vrouwen hangt sterk samen met de nog steeds bestaande **traditionele rolverdeling** binnen heel wat gezinnen. Vrouwen spenderen nog steeds meer tijd aan het huishouden en de opvoeding van de kinderen, werken vaker deeltijds om zorgtaken op te nemen binnen het gezin en stappen vaker (tijdelijk) uit de arbeidsmarkt.

Er bestaat vandaag nog altijd een duidelijk verschil tussen het aantal uren dat mannen en vrouwen besteden aan huishoudelijk werk en kinderopvoeding en -zorg. Vrouwen waren in 2013 goed 6 uur per week meer bezig met het huishouden dan mannen. Bij kinderopvoeding en -zorg gaat het om een verschil van circa 1,5 uur. Wel is het zo dat beide verschillen sinds 1999 sterk zijn afgenomen. Dat is een gevolg van het feit dat mannen nu meer uren besteden aan huishoudelijke taken, vrouwen minder. Hetzelfde geldt bij de uren gespenseerd aan de zorg en opvoeding van kinderen.

Het verschil in tijd gespenseerd door mannen en vrouwen aan het huishouden en de zorg en opvoeding voor kinderen, is terug te vinden bij nagenoeg alle leeftijdsgroepen vanaf 25 jaar.

3.135 Verticale segregatie in Europa

Aandeel vrouwen in ISCO-beroepsgroep van managers, Belgische gewesten en EU28-landen, in 2016, in %.

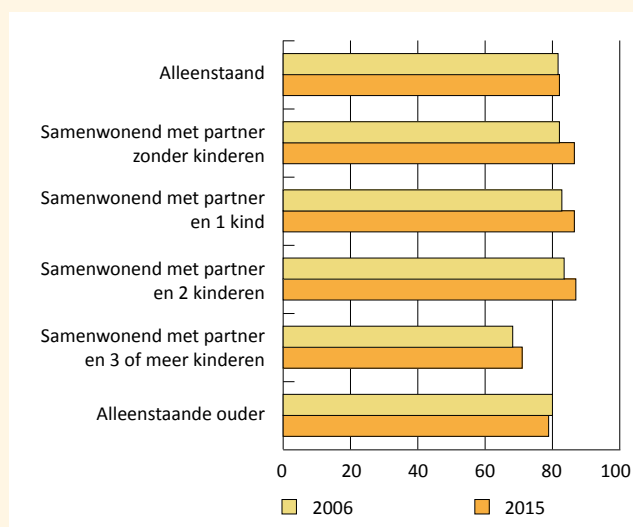

Bron: Eurostat LFS, bewerking SVR.

3.136 Evolutie werkzaamheidsgraad vrouwen naar gezinssituatie

Evolutie van de werkzaamheidsgraad van vrouwen tussen 25 en 49 jaar naar gezinssituatie, van 2006 tot 2015, in %.

Bron: ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

Het is dus niet zo dat er bij de jongere leeftijdsgroepen sprake is van een gelijkere taakverdeling tussen mannen en vrouwen. Naar opleiding is er wel een duidelijk verschil. Bij laagopgeleiden ligt het verschil tussen het aantal uren door mannen en vrouwen gespendeerd aan huishoudelijk werk dubbel zo hoog als bij hoogopgeleiden. Maar dat heeft vooral te maken met het feit dat laagopgeleide vrouwen veel meer uren aan het huishouden besteden dan hoogopgeleide vrouwen. Bij de opvoeding en zorg voor de kinderen zijn de verschillen naar opleiding minder groot. Wel is het zo dat zowel mannen als vrouwen hieraan meer uren besteden naarmate ze hoger opgeleid zijn.

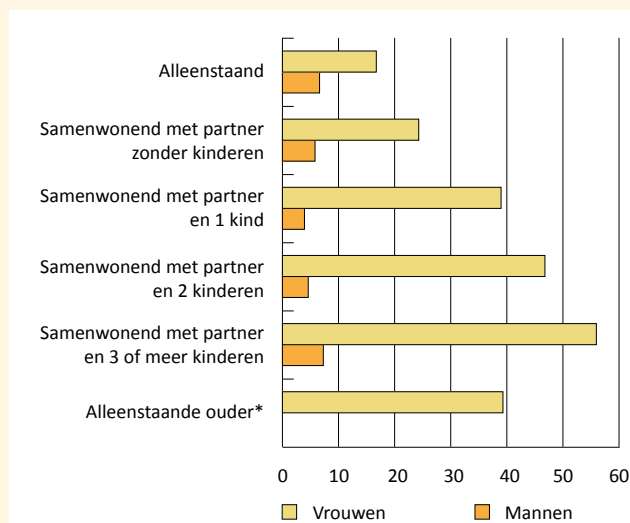
Dat vrouwen nog steeds meer tijd besteden aan het huishouden en de opvoeding van kinderen zorgt ervoor dat de werkzaamheidsgraad van vrouwen tussen 25 en 49 jaar opvallend afneemt naarmate ze meer kinderen hebben. Dat is vooral het geval wanneer er in het gezin minstens 3 kinderen aanwezig zijn. Bij mannen is dat veel minder het geval. De mannelijke werkzaamheidsgraad van deze leeftijdsgroep ligt als er kinderen in het gezin aanwezig zijn steeds boven de 90%. In het Pact 2020 werd vooropgesteld om de werkzaamheidsgraad van vrouwen met kinderen te doen stijgen. Bij de vrouwen met een partner en kinderen is de werkzaamheidsgraad tussen 2006 en 2015 telkens gestegen met 3 tot 4 procentpunten. Bij de alleenstaande moeders is er eerder sprake van een beperkte daling van de werkzaamheid.

Daarnaast werken vrouwen vaker deeltijds dan mannen. Bij vrouwen van 15 tot 64 jaar gaat het om 44%, bij mannen om 10%. Ook hier is er bij vrouwen een duidelijk verband tussen **deeltijds werk** en het aantal kinderen in het gezin. Bij mannen is dat verband er niet.

Gemiddeld werkt in de EU28 bijna 1 op de 3 van de vrouwen deeltijds. Bij de mannen is dat 9%. Vlaanderen scoort op het

3.137 Deeltijdwerk naar gezinssituatie

Aandeel deeltijds werkende mannen en vrouwen tussen 25 en 49 jaar naar gezinssituatie, in 2015, in %.

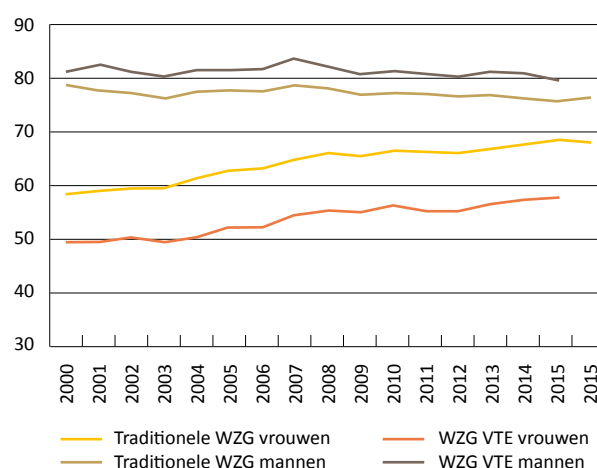
* Geen cijfers beschikbaar over deeltijdarbeid bij alleenstaande vaders.
Bron: ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

niveau van de top 5 van landen met het hoogste aandeel deeltijds werkende vrouwen. Enkel in Nederland, Oostenrijk en Duitsland ligt het aandeel deeltijds werkende vrouwen nog hoger dan in Vlaanderen. Buitenbeentje is Nederland waar ruim driekwart van de vrouwen deeltijds werken.

Omwille van het relatief hoge aandeel deeltijds werkende vrouwen is het van belang om naast de traditionele werkzaamheidsgraad die geen rekening houdt met gepresteerde uren, ook te kijken naar de evolutie van de **werkzaamheids-**

3.138 Evolutie werkzaamheidsgraad in VTE

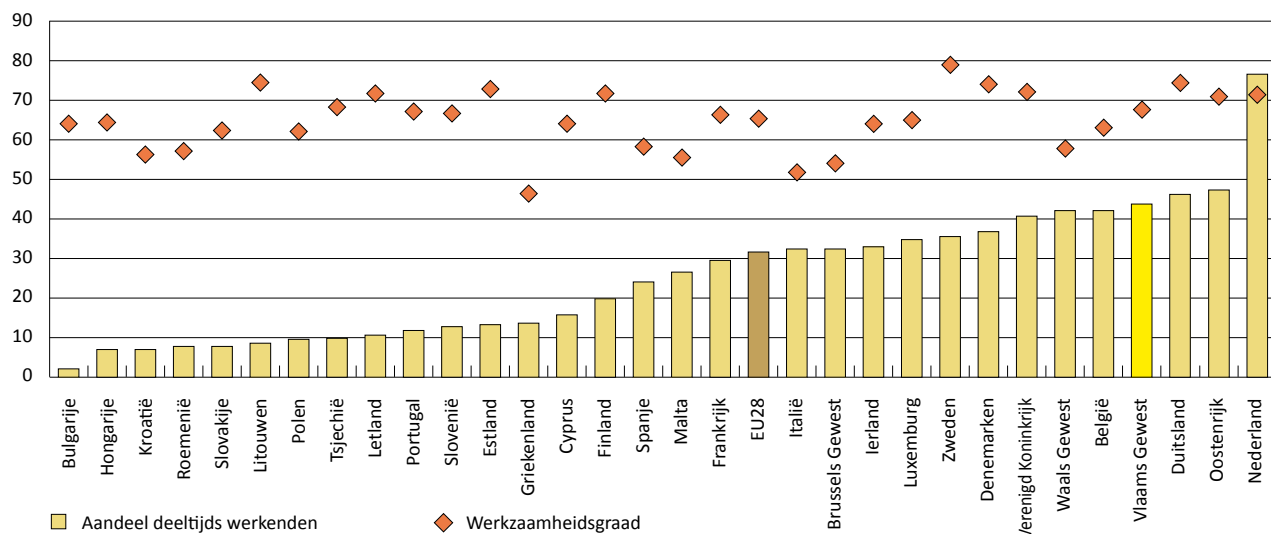
Evolutie van de werkzaamheidsgraad van mannen en vrouwen (20-64 jaar) in personen (traditionele WZG) en in voltijds equivalenten (WZG VTE), van 2000 tot 2016, in %.

Bron: ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

3.139 Deeltijdwerk van vrouwen in EU

Aandeel deeltijds werkende vrouwen in het totaal aantal werkende vrouwen (15-64 jaar) en de werkzaamheidsgraad van vrouwen (20-64 jaar), Belgische gewesten en EU28-landen, in 2016, in %.

Bron: Eurostat LFS.

graad in voltijdse equivalenten (VTE). Op basis van de traditionele werkzaamheidsgraad zien we tussen 2000 en 2016 een sterke daling van het verschil in de werkzaamheidsgraad van mannen en vrouwen van 21 tot 9 procentpunten. Die daling wordt echter duidelijk minder groot als de werkzaamheidsgraad wordt uitgedrukt in VTE en dus het arbeidsvolume mee in rekening wordt gebracht. Bij de mannen ligt de werkzaamheidsgraad in VTE nog iets hoger dan de traditionele werkzaamheidsgraad, bij de vrouwen opvallend lager. De cijfers van 2015 over de VTE-werkzaamheidsgraad wijzen op een verschil tussen mannen en vrouwen van 22 procentpunten.

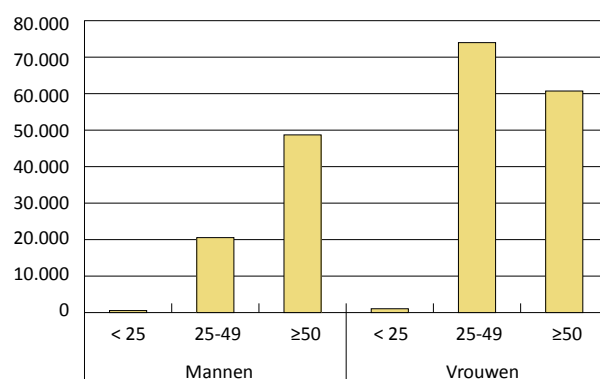
Naast meer deeltijdwerk stappen vrouwen ook vaker tijdelijk geheel of gedeeltelijk uit de arbeidsmarkt. Het aandeel mannen in het totaal aantal werknemers dat gebruik maakt van **loopbaanonderbreking**, tijdskrediet of één van de specifieke thematische verloven (ouderschapsverlof, verlof voor medische redenen of palliatief verlof) blijft nog steeds beperkt tot 1 op de 3.

Daarnaast blijken mannen en vrouwen op verschillende momenten in hun loopbaan gebruik te maken van deze mogelijkheden. Mannen doen dit voornamelijk op het einde van de loopbaan vanaf 50 jaar (70%). Ook bij de vrouwen doet een aanzienlijke groep dit op het einde van de loopbaan (45%), maar de grootste groep is bij hen te vinden tussen 25 en 49 jaar (55%) om meer tijd te kunnen investeren in het gezin en de kinderen.

Een belangrijk aspect in de mindere arbeidsprestatie van vrouwen is de mate waarin dit een gevolg is van een gebrek aan opvangmogelijkheden voor de kinderen of andere afhankelijke personen. In het Pact 2020 wordt als doel gesteld dat het aandeel personen dat niet of deeltijds werkt omwille van **zorgverantwoordelijkheden** en gebrek aan gepaste opvangdiensten tegen 2020 duidelijk moet afnemen. De cijfers wijzen voorlopig op een daling van dit aandeel sinds 2012.

3.140 Loopbaanonderbreking

Aantal mannen en vrouwen met loopbaanonderbreking, tijdskrediet of één van de thematische verloven (ouderschapsverlof, verlof voor medische redenen of palliatief verlof) per leeftijdsgroep, maandgemiddelden voor 2016.

Bron: RVA.

3.141 Gebrek aan opvang

Evolutie van het aandeel mannen en vrouwen van 15 tot 64 jaar dat niet of deeltijds werkt omwille van zorgverantwoordelijkheden en gebrek aan gepaste opvang, van 2012 tot 2015, in %.

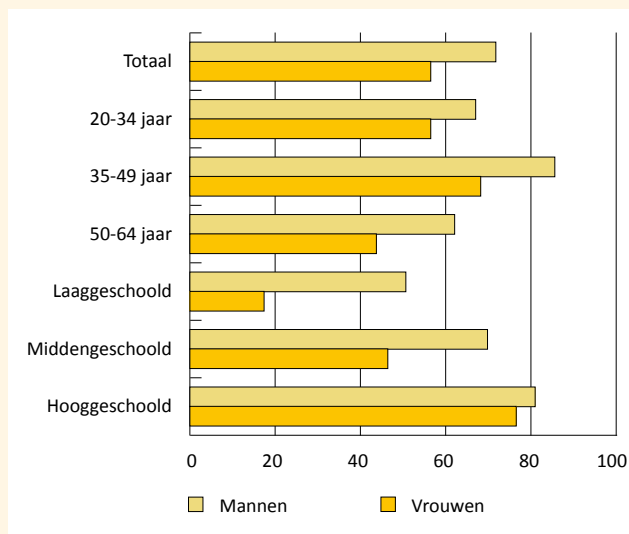
	2012	2013	2014	2015
Man	nb	nb	nb	nb
Vrouw	28,1	18,2	15,9	14,1
Totaal	27,8	18,3	15,8	14,1

Nb: aandeel niet bekend wegens een te laag aantal respondenten in de EAK-survey.

Bron: ADS EAK, bewerking FOD WASO & Steunpunt Werk/Departement WSE.

3.142 Economische zelfstandigheid

Aandeel economisch zelfstandige mannen en vrouwen (20-64 jaar), naar leeftijd en opleiding, surveyjaar 2016 (inkomen 2015), in %.

Bron: EU-SILC ADS, bewerking SVR.

Economische zelfstandigheid

De lagere arbeidsdeelname van vrouwen en de lagere verloning van vrouwen heeft invloed op de mate waarin vrouwen economisch zelfstandig zijn. Op basis van de gegevens van de EU-SILC-survey kan nagegaan worden in hoeverre mannen en vrouwen beschikken over een individueel bruto inkomen uit bezoldigde arbeid of uit zelfstandige activiteit dat hoger ligt dan het gewaarborgd minimumloon. Dat minimumloon lag in België in 2015 op 1.502 euro bruto per maand. Er wordt hier dus geen rekening gehouden met het inkomen van de eventuele aanwezige partner of andere leden van het huishouden, noch met inkomen uit uitkeringen of inkomen vergaard op gezinsniveau (inkomen uit onroerende goederen, uit vermogen of overdrachten tussen gezinnen). Deze indicator geeft zo een inschatting van de mate waarin personen al dan niet economisch afhankelijk zijn van de partner, van andere gezinsleden of van sociale transfers. Bij de berekening van de cijfers worden – in tegenstelling tot bij de berekening van de loonkloof – alle personen op beroepsactieve leeftijd meegenomen, zowel de personen die actief zijn op de arbeidsmarkt als de personen die niet actief zijn op de arbeidsmarkt.

Op basis van de gegevens van de EU-SILC-survey van 2016 (inkomen van 2015) kunnen 72% van de mannen en 57% van de vrouwen tussen 20 en 64 jaar beschouwd worden als economisch zelfstandig.

In alle leeftijdsgroepen ligt het aandeel economisch zelfstandigen duidelijk hoger bij de mannen dan bij de vrouwen. Het verschil is het kleinst bij de jongste leeftijdsgroep (20 tot 34 jaar). Bij de vrouwen van 50 tot 64 jaar is minder dan de helft economisch zelfstandig.

Opgesplitst naar scholing blijft het verschil tussen de hooggeschoelde mannen en vrouwen beperkt. Bij de midden- en

laaggeschoolden is er wel een duidelijk verschil: bij de laaggeschoelde mannen is ongeveer de helft economisch zelfstandig, bij de laaggeschoelde vrouwen gaat het slechts om 18%.

Houding tegenover de rolverdeling tussen mannen en vrouwen

De complexe problematiek van de loopbaankloof tussen mannen en vrouwen staat niet op zichzelf maar is onlosmakelijk verbonden met een bredere maatschappelijke context. Het begrip 'gender' speelt daarbij een cruciale rol. Daarmee wordt verwezen naar het geheel van sociale verwachtingen over gedragingen, rollen en levenspatronen van mannen en vrouwen. Die verwachtingen vormen een kader waarbinnen ideeën over mannen en vrouwen tot stand komen en hebben een grote impact op de ontwikkelingskansen van individuele mannen en vrouwen.

De SCV-survey brengt periodiek de opvattingen bij de bevolking over de rollen van mannen en vrouwen in het gezin en in de samenleving in kaart. De resultaten van de SCV-survey van 2016 geven aan dat op een aantal algemene stellingen de grote meerderheid van zowel mannen als vrouwen een standpunt inneemt pro gendergelijkheid. Slechts een kleine minderheid is het eens met de stelling dat een goede schoolopleiding voor een meisje minder belangrijk is dan voor een jongen en vindt het onnatuurlijk als een vrouw in een bedrijf de leiding uitoefent over mannen.

Tegelijk blijkt een behoorlijk aandeel van de bevolking het opvoeden van kinderen nog steeds te beschouwen als een voornamelijk vrouwelijke taak: 36% van de mannen en 20% van de vrouwen is het eens met de stelling dat vrouwen beter geschikt zijn voor de opvoeding van kinderen dan mannen. Daar staat tegenover dat ongeveer 8 op de 10 mannen en 9 op de 10 vrouwen het eens zijn met de stelling dat mannen en vrouwen even geschikt zijn om kleine kinderen op te voeden. Bij de zuiver huishoudelijke taken, met name de vaat en de strijk, blijkt de vaat een minder grote drempel te vormen dan de strijk. Terwijl 95% van de mannen en vrouwen de vaat evengoed een taak voor de man als voor de vrouw vinden, zakt dit bij de strijk tot 8 op de 10.

80% van de mannen en vrouwen vindt het goed te begrijpen dat vrouwenorganisaties zich inspinnen om het aandeel van vrouwen in topfuncties te vergroten. Maar slechts 4 op de 10 mannen willen het aantal topfuncties voor vrouwen in 5 jaar tijd zien verdubbelen. Bij de vrouwen gaat het om 6 op de 10. De helft van de mannen en vrouwen zou het goed vinden als de volgende eerste minister een vrouw zou zijn. Ongeveer 3 op de 10 vinden dat vrouwen voorrang moeten krijgen bij managementtrainingen. Ruim 4 op de 10 zijn geen voorstander van een voorkeursbeleid voor vrouwen, ook als er in een bedrijf of organisatie maar weinig vrouwen een topfunctie bekleden.

Om de globale evolutie in beeld te brengen, kunnen op basis van de 15 stellingen 3 verschillende indices worden berekend: een index die de houding in beeld brengt tegenover een gelijke taakverdeling in het huishouden, een index over een gelijke taakverdeling bij de opvoeding van kinderen en een index die betrekking heeft op de houding tegenover een gelijke verte-

3.143 Houding tegenover rollen van mannen en vrouwen

Aandeel respondenten dat het (helemaal) eens is met de uitspraken, naar geslacht, 18-85 jaar, in 2016, in %.

	Algemeen	Mannen	Vrouwen	Verskil tussen mannen en vrouwen in ppt.
Algemeen				
Voor een meisje is het niet zo belangrijk als voor een jongen om een goede schoolopleiding te hebben.	3	3	3	ns
Jongens kun je nu eenmaal in het algemeen vrijer opvoeden dan meisjes.	16	18	13	5
Gelijke taakverdeling in het huishouden				
Strijken is evengoed een taak van de man als van de vrouw.	78	76	80	4
De vaat doen is evengoed een taak van de man als van de vrouw.	95	95	95	ns
Gelijke taakverdeling bij de opvoeding van kinderen				
Een vrouw is beter geschikt om kinderen op te voeden dan een man.	28	36	20	14
Mannen en vrouwen zijn even geschikt om kleine kinderen op te voeden.	83	79	86	7
Gelijke aanwezigheid in topfuncties				
Het is onnatuurlijk als een vrouw in een bedrijf leiding uitoefent over mannen.	4	4	4	ns
Vrouwen hebben te weinig invloed op de besluitvorming over belangrijke maatschappelijke kwesties.	39	34	44	10
Het aantal vrouwen in topfuncties zou de komende vijf jaar minstens moeten verdubbelen.	51	43	59	16
Tegenwoordig hebben vrouwen evenveel kansen als mannen om een topfunctie te bereiken.	46	48	45	ns
Het zou goed zijn als de volgende eerste minister een vrouw is.	49	49	49	ns
Om vrouwen de kans te geven hun achterstand in besluitvormende posities in te halen, zouden bedrijven hen voorrang moeten geven bij het deelnemen aan managementtrainingen.	32	28	35	7
Ook als er in een bedrijf of organisatie maar weinig vrouwen een topfunctie bekleden, is een voorkeursbeleid voor vrouwen ongewenst.	41	44	39	5
Het is goed te begrijpen dat vrouwenorganisaties zich inspannen om het aandeel van vrouwen in topfuncties te vergroten.	80	80	81	ns

Ns: verschil in opvattingen tussen mannen en vrouwen niet significant op niveau $p \leq 0,05$.

Bron: SCV-survey 2016.

genwoordiging in topfuncties. De berekeningen geven aan dat de weerstand tegen een gelijke taakverdeling tussen mannen en vrouwen in het huishouden en bij de opvoeding van kinderen tussen 1996 en 2016 is afgenomen, bij zowel mannen als vrouwen. Bij de index over een gelijke vertegenwoordiging in topfuncties is er geen sprake van een significante verandering tussen 2006 en 2016, noch bij de mannen, noch bij de vrouwen. Deze houding werd niet gemeten vóór 2006.

Mannen staan op de 3 aspecten significant negatiever tegenover gendergelijkheid dan vrouwen. De weerstand tegen een gelijke verdeling van de huishoudelijke taken en de opvoeding van kinderen neemt toe met de leeftijd. Bij de weerstand tegen vrouwen in topfuncties valt op dat jongeren negatiever staan tegenover meer gendergelijkheid dan ouderen. Hoog-opgeleiden ten slotte staan positiever tegenover een gelijke taakverdeling in het huishouden en de opvoeding van kinderen, maar dat is niet het geval bij de opvattingen over de vertegenwoordiging van vrouwen in topfuncties.

M/V-verschillen anno 2017

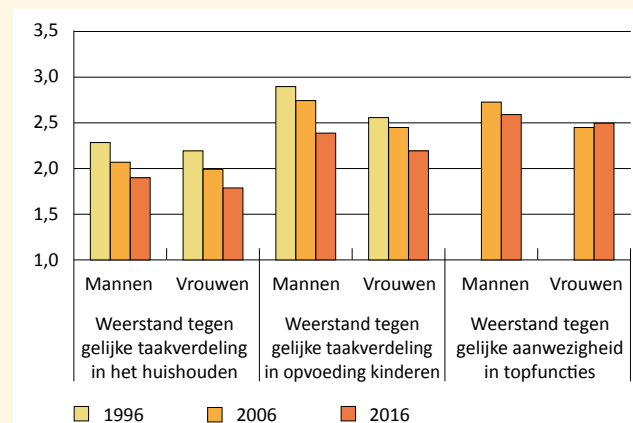
Als gekeken wordt naar een hele lijst van indicatoren die de maatschappelijke positie van mannen en vrouwen in kaart brengen, blijkt dat op een aantal terreinen de achterstand van vrouwen op mannen verkleind of (quasi) verdwenen is. Een reeds besproken voorbeeld daarvan is de scholingsgraad: jonge vrouwen zijn tegenwoordig hoger geschoold dan hun mannelijk-

ke leeftijdsgenoten. Op verschillende domeinen blijven niettemin hardnekkige verschillen bestaan. Een meer uitgebreide bespreking per thema is te vinden in de andere hoofdstukken in VRIND.

3.144 Evolutie van de houding tegenover rollen van mannen en vrouwen

Evolutie van de houding van de bevolking tegenover gelijke taakverdeling in het huishouden en bij de opvoeding van kinderen en tegenover gelijke aanwezigheid in topfuncties naar geslacht, 18-85 jaar, van 1996 tot 2016, index met schaal van 1 tot 5 (hoe hoger, hoe negatiever).

Bron: SCV-survey.

3.145 Maatschappelijke positie mannen en vrouwen anno 2017

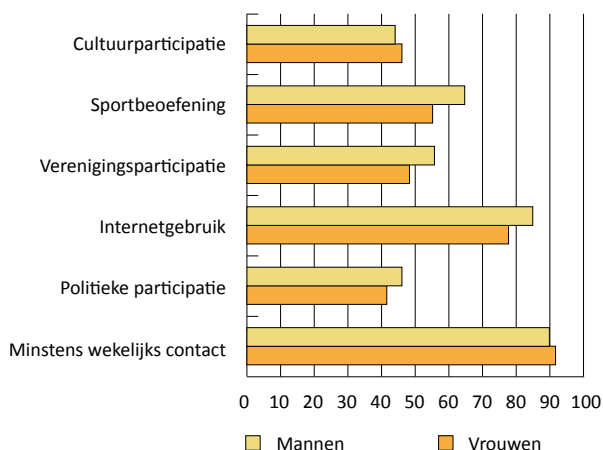
Situatie van mannen en vrouwen op vlak van onderwijs, werk en welzijn: absolute (N) en relatieve aantallen (in %).

	Eenheid	Mannen	Vrouwen	Genderkloof M/V*
Onderwijs				
Onderwijsresultaten 15-jarigen:				
Leesvaardigheid	Punten	503	533	0,94
Wiskundige geletterdheid	Punten	530	512	1,04
Wetenschappelijke geletterdheid	Punten	521	509	1,02
Algemeen secundair onderwijs (ASO)	N	50.346	64.069	0,79
Technisch secundair onderwijs (TSO)	N	50.676	37.633	1,35
Kunst secundair onderwijs (KSO)	N	2.119	3.887	0,55
Beroepssecundair onderwijs (BSO)	N	40.442	33.278	1,22
Deeltijds beroepssecundair onderwijs	N	5.836	2.918	2,00
Buitengewoon secundair onderwijs	N	13.247	7.086	1,87
Schoolse vertraging (≥ 2 jaar) 3de graad secundair	In %	11,0	7,4	1,49
Vroegtijdige schoolverlaters	In %	13,5	8,4	1,61
Generatiestudenten hoger onderwijs:				
Professioneel gerichte bachelor	N	11.518	15.102	0,76
Academisch gerichte bachelor	N	10.024	10.819	0,93
Hooggeschoolden:				
Bij 25- tot 30-jarigen	In %	38,9	54,3	0,72
Bij 25- tot 64-jarigen	In %	34,3	41,5	0,83
Bestuurs- en onderwijzend personeel:				
Basisonderwijs	N	8.963	55.902	0,16
Secundair onderwijs	N	25.507	42.531	0,60
Hogescholenonderwijs	N	3.398	4.882	0,70
Universitair onderwijs AAP	N	814	1.082	0,75
Universitair onderwijs ZAP	N	2.456	847	2,90
Levenslang leren	In %	6,5	7,8	0,83
Werk				
Werkzaamheidsgraad	In %	76,3	67,7	1,13
ILO-werkloosheidsgraad	In %	5,0	4,7	1,06
Niet-werkende werkzoekenden (VDAB)	N	120.406	104.373	1,15
Niet-beroepsactieven	N	542.000	710.000	0,76
Zelfstandigen/helpers	N	285.117	153.420	1,86
Deeltijdse arbeid	In %	9,2	42,9	0,21
Tijdelijke arbeid	In %	7,1	8,3	0,86
Loopbaanonderbreking en tijdskrediet:				
Volledige onderbreking	N	1.009	4.303	0,23
Vermindering van prestaties	N	50.315	92.788	0,54
Thematische verloven	N	17.985	37.709	0,48
Gemiddeld bruto uurloon voltijdse werknemers	Euro	20,3	18,8	1,08
Vlaams overheidspersoneel:				
Middenmanagement	In %	65,1	34,9	1,87
Topfuncties	In %	77,3	22,7	3,41
Managers bij de werkenden	In %	10,0	5,3	1,89
Uittredeleeftijd	Jaren	59,8	59,2	1,01
Welzijn				
Levensverwachting bij geboorte	Jaren	79,8	84,3	0,95
Rokers	In %	25	18,9	1,32
Overmatig alcoholgebruik	In %	7,8	4,2	1,86
Cannabisgebruik	In %	4,5	2,5	1,80
Overgewicht	In %	53,6	42,2	1,27
Voldoende lichaamsbeweging	In %	53,1	27,8	1,91
Zelfgerapporteerde depressies	In %	4,1	7,6	0,54
Zelfdoding per 100.000 inwoners	N	23,6	10,0	2,36
Leefloontrekkenden	N	13.421	15.890	0,84
Aandeel onder de armoededrempel	In %	10	11	0,91
Komt moeilijk rond	In %	13	16	0,81
Gebrekkige kwaliteit van de huisvesting	In %	21	22	0,95
Te zware woonkosten	In %	6	7	0,86

* De 'genderkloof' wordt berekend door per item de mannelijke score te delen door de vrouwelijke score. Een cijfer groter dan 1 wijst er op dat de mannelijke score hoger ligt dan die van de vrouwen. De cijfers na de komma geven tegelijk aan hoeveel hoger, uitgedrukt in procenten. Een genderkloof tussen 0 en 1 duidt op het omgekeerde: een hoger cijfer voor vrouwen dan voor mannen. Let op: een hogere score van mannen is voor hen niet altijd positief.
Bron: zie elders in VRIND.

3.146 Sociale participatie van mannen en vrouwen

Aandeel mannen en vrouwen dat het afgelopen jaar geparticipeerd heeft aan cultuur (minstens 1 keer per jaar deelname aan 3 verschillende culturele activiteiten), dat aan sport doet (inclusief wandelen of fietsen), dat actief lid is van minstens één vereniging, dat tijdens de laatste 3 maanden internet heeft gebruikt, dat politiek participeert en dat minstens wekelijks contact heeft met burens, familie of vrienden, in 2014-2016, in %.

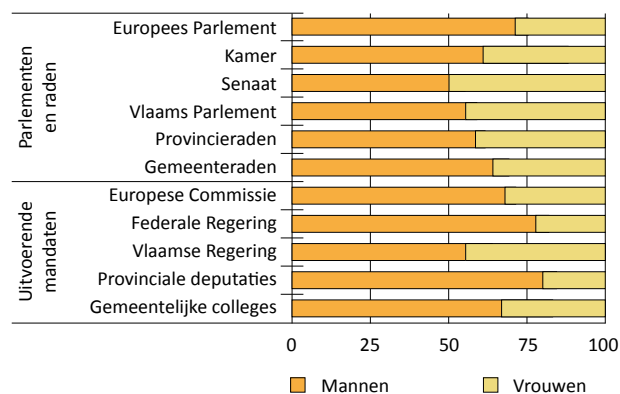
Bron: SCV-survey 2014-2016 (gepoolde dataset).

De gegevens in de overzichtstabel gaan vooral in op de sociaaleconomische positie naar geslacht. Op basis van de resultaten van de SCV-survey kan daarnaast ook de sociale participatie van mannen en vrouwen in beeld gebracht worden. Daaruit blijkt dat er enkel op vlak van cultuurparticipatie en frequentie van sociale contacten weinig of geen verschillen bestaan tussen mannen en vrouwen, al is het wel zo dat mannen vaker dan vrouwen contact hebben met burens en vrouwen vaker dan mannen met de familie. Op vlak van sportparticipatie, verenigingsparticipatie, internetgebruik en politieke participatie zijn er wel nog steeds duidelijke verschillen. Op al deze domeinen participeren mannen vaker dan vrouwen.

Het verschil op vlak van politieke participatie blijkt ten slotte ook uit de aanwezigheid van mannen en vrouwen in de parlementen en provincie- en gemeenteraden. Daarin is nog steeds sprake van een oververtegenwoordiging van mannen. Het aandeel mannen lag na de verkiezingen van 2014 het hoogst bij de Belgische vertegenwoordigers in het Europees Parlement (71%). Daarna volgen de gemeenteraden (64%), de Kamer van Volksvertegenwoordigers (61%), de provincieraden (58%) en het Vlaams Parlement (56%). Enkel in de Senaat die sinds 2014 niet meer rechtstreeks wordt verkozen maar wordt samengesteld uit 50 senatoren uit de deelstaatparlementen en 10 gecoöpteerde senatoren, is er tegenwoordig een evenwicht tussen het aandeel mannen en vrouwen. Bij de uitvoerende mandaten is het overwicht van mannen op de meeste niveaus nog groter. Het aandeel mannen lag na de verkiezingen van 2014 het laagst in de Vlaamse Regering (56%).

3.147 Mannen en vrouwen in parlementen, raden, regeringen en colleges

Aandeel mannen en vrouwen in het Europees Parlement (enkel Belgische parlementsleden), Kamer, Senaat, Vlaams Parlement, Vlaamse provincieraden en gemeenteraden en in de Europese Commissie, federale en Vlaamse Regering, de Vlaamse provinciale deputaties en de gemeentelijke Colleges van Burgemeester en Schepenen, in 2014*, in %.

* Het gaat telkens om de initiële samenstelling na de verkiezingen van 2014 (de verkiezingen van 2012 bij de provincie- en gemeenteraden, deputaties en gemeentelijke colleges): wijzigingen tijdens de legislatuur worden buiten beschouwing gelaten.
Bron: Europees Parlement, Europese Commissie, FOD BZ, ABB, IGVM, bewerking SVR.

Holebi's

Een tweede belangrijke doelgroep van het Vlaamse gelijkheidskansenbeleid zijn holebi's en transgenders. In wat volgt wordt ingegaan op de maatschappelijke positie van holebi's en de houding van de Vlamingen tegenover holebiseksualiteit. Vandaag kunnen in ons land personen van hetzelfde geslacht met elkaar huwen en staat het hen net als heterokoppels vrij om kinderen te adopteren. Daardoor lijken belangrijke strijdpunten in de emancipatiestrijd van homo's, lesbiennes en biseksuelen verworven. Maar daarmee is niet alles geregeld. Een maatschappelijk klimaat creëren waarin men zonder problemen kan uitkomen voor de eigen seksuele oriëntatie is minstens even belangrijk als de strijd voor juridische gelijkberechtiging.

Transgenders zijn personen waarbij het geboortegeslacht niet overeenstemt met hun genderidentiteit (hoe ze zich voelen). In de SCV-survey van 2015 werd voor het eerst de houding van de Vlamingen tegenover transgenders gemeten. Voor de bespreking van de resultaten van deze meting wordt verwezen naar de vorige editie van VRIND.

Maatschappelijke positie holebi's

In de SCV-survey wordt sinds een aantal jaren gevraagd naar de seksuele oriëntatie van de respondenten. Op basis daarvan kan een algemene inschatting gemaakt worden van het demografische en sociaaleconomische profiel van holebi's. Personen die zichzelf 2 of meer geven op de zogenaamde Kinseyschaal

3.148 Seksuele oriëntatie

Inschatting van de eigen seksuele oriëntatie op de Kinsey-schaal, in 2014-2016, in %.

	Mannen	Vrouwen	Totaal
0 - exclusief heteroseksueel	86	85	86
1	7	7	6
2	2	2	2
3 - biseksueel	1	2	2
4	0	1	0
5	0	0	0
6 - exclusief homoseksueel	2	1	1
Totaal hetero (0-1)	93	93	92
Totaal holebi (2-6)	5	4	5
Weet niet/geen antwoord	2	3	3
Algemeen totaal	100	100	100

Bron: SCV-survey (gepoolde dataset 2014-2016).

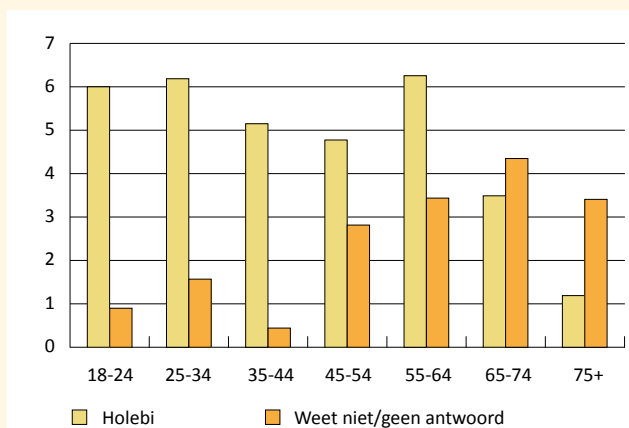
worden daarbij beschouwd als holebi's. Deze schaal loopt van 0 (exclusief heteroseksueel), over 3 (biseksueel) tot 6 (exclusief homoseksueel).

Op basis de resultaten de SCV-survey kan 5% van de meerderjarige Vlamingen beschouwd worden als holebi. Naar geslacht blijft het verschil beperkt. Naar leeftijd is er wel een duidelijk verschil. Het aandeel holebi's bij de oudste leeftijdsgroepen ligt opvallend lager. Mogelijk houdt dit verband met een lagere 'coming out' in deze groepen. Daarnaast ligt ook het aandeel personen dat 'weet niet' antwoordt of niet antwoordt, in de oudere leeftijdsgroepen hoger dan in de jongere leeftijdsgroepen.

De SCV-data geven aan dat de verschillen op vlak van sociaaleconomische positie tussen holebi's en hetero's relatief beperkt blijven. Naar opleiding en inkomen zijn er geen signi-

3.149 Leeftijdsverdeling holebi's

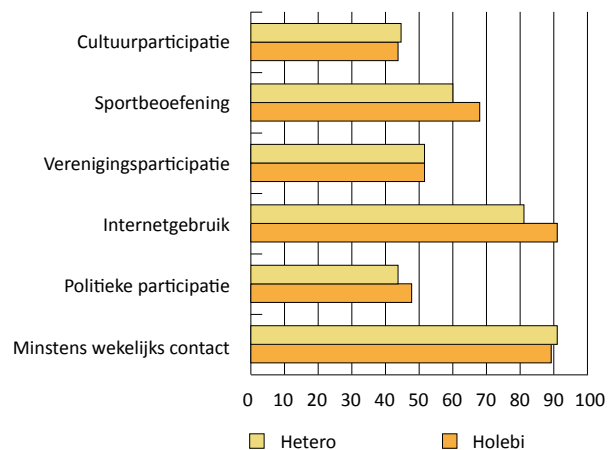
Aandeel holebi's en personen die 'weet niet' of niet antwoorden op de vraag naar seksuele oriëntatie, naar leeftijd, in 2014-2016, in %.

Bron: SCV-survey (gepoolde dataset 2014-2016).

3.150 Sociale participatie van hetero's en holebi's

Aandeel hetero's en holebi's dat het afgelopen jaar geparticipeerd heeft aan cultuur (minstens 1 keer per jaar deelname aan 3 verschillende culturele activiteiten), dat aan sport doet (inclusief wandelen of fietsen), dat actief lid is van minstens één vereniging, dat tijdens de laatste 3 maanden internet heeft gebruikt, dat politiek participeert en dat minstens wekelijks contact heeft met burens, familie of vrienden, in 2014-2016, in %.

Bron: SCV-survey 2014-2016 (gepoolde dataset).

ficante verschillen. Holebi's zijn iets vaker dan hetero's aan het werk en minder vaak op pensioen, maar dat hangt samen met het jongere leeftijdsprofiel van holebi's. Ook naar subjectieve inschatting van de eigen gezondheid zijn er geen opvallende verschillen.

Wat maatschappelijke participatie betreft, blijken er weinig of geen verschillen tussen holebi's en hetero's op vlak van cultuurparticipatie, deelname aan het verenigingsleven en politieke participatie. Holebi's doen wel vaker aan sport en gebruiken vaker het internet. Wat sociale contacten betreft is er enkel een verschil bij de contacten met familie. Die liggen iets lager bij holebi's dan bij hetero's. Bij contacten met burens en vrienden of kennissen zijn er geen verschillen.

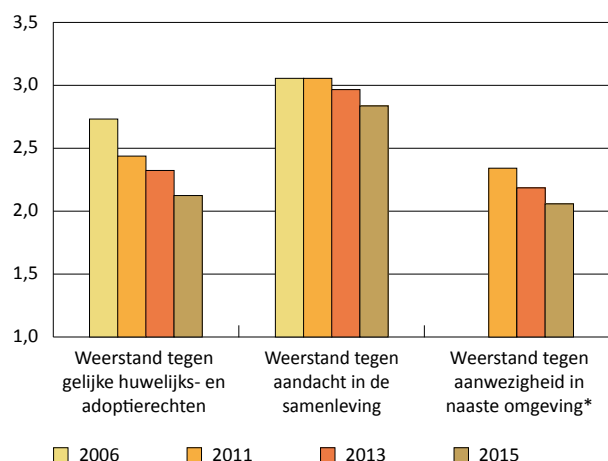
Kijken we naar de tevredenheid met het leven in het algemeen dan is er op basis van de SCV-resultaten geen verschil vast te stellen tussen holebi's en hetero's. Beide groepen wijken niet of nauwelijks af van het algemene gemiddelde. Daarnaast werd ook de tevredenheid bevraagd met verschillende specifieke aspecten van het dagelijkse leven zoals de woning, de buurt waarin men woont, het inkomen, het werk, de besteding van de vrije tijd, de gezondheid en de sociale contacten. Ook daar werden geen significante verschillen opgetekend tussen holebi's en hetero's.

We vinden geen opvallende verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke holebi's, noch naar sociaaleconomische positie, noch naar maatschappelijke participatie, noch naar tevredenheid met het leven in het algemeen of specifieke aspecten. Vrouwelijke holebi's zijn iets minder vaak actief op de arbeids-

3.151 Evolutie van de houding tegenover holebi's

Evolutie van de houding van de bevolking tegenover gelijke huwelijks- en adoptierechten voor holebi's, tegenover aandacht voor holebiseksualiteit in de samenleving en tegenover aanwezigheid van holebiseksualiteit in de naaste omgeving, 18-85 jaar, van 2006 tot 2015, index met schaal van 1 tot 5 (hoe hoger, hoe negatiever).

* Niet bevraagd in 2006.

Bron: SCV-survey.

markt, maar een gelijkaardig verschil is er ook tussen vrouwelijke en mannelijke hetero's.

Bij dit alles dient opgemerkt te worden dat bovenstaande bevindingen gebaseerd zijn op de resultaten van de SCV-survey die gericht is op de bevolking van 18 jaar en ouder. De situatie van jongere holebi's komt daardoor niet in beeld. Europees onderzoek maakt duidelijk dat het welbevinden van jonge holebi's lager ligt dan dat van hun heteroseksuele leeftijdsgenoten. Zo geeft een grote meerderheid van de holebi's aan tijdens hun schoolloopbaan slachtoffer of getuige geweest te zijn van discriminerend gedrag.

Houding tegenover holebiseksualiteit

De meest recente meting van de houding van de Vlamingen tegenover holebi's en holebiseksualiteit gebeurde via de SCV-survey van 2015 en werd al uitgebreid besproken in de vorige editie van VRIND. Hier worden de belangrijkste resultaten kort hernomen. Uit de SCV-meting bleek dat holebiseksualiteit tegenwoordig breed aanvaard wordt. 91% van de Vlamingen vindt dat holebi's hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen. Het homohuwelijk, ingevoerd in België in 2006, wordt goedgekeurd door goed drie kwart van de Vlamingen. En een ruime meerderheid gaat akkoord met gelijke adoptierechten voor holebikoppels.

Daartegenover staat wel nog steeds een relatief klein deel van de bevolking dat zich expliciet verzet tegen holebiseksualiteit. 15% vindt seksuele betrekkingen tussen 2 mannen niet ok, 13%

tussen 2 vrouwen. 6% wil geen holebileerkracht voor zijn of haar kind. 5% wil geen homokoppel als buur. Maar naast deze beperkte groep die holebiseksualiteit expliciet afwijst, is er ook een grotere groep die weliswaar op de meeste stellingen een positieve, sociaal aanvaarde houding aanneemt, maar op andere, meer subtiele stellingen zich eerder negatief opstelt tegenover holebiseksualiteit. Zo vindt ongeveer een derde van de Vlamingen dat er in onze samenleving te veel aandacht is voor holebiseksualiteit en dat holebi's niet zo overdreven moeten doen. 4 op de 10 gaan akkoord met de stelling dat als holebi's net zo behandeld willen worden als iedereen, ze niet zoveel ophef moeten maken over hun seksuele voorkeur. 18% van de Vlamingen zou het een probleem vinden als zijn of haar kind zou samenleven met iemand van hetzelfde geslacht. Deze resultaten geven aan dat ondanks een op het eerste zicht brede, algemene aanvaarding, een meer impliciete negatieve houding tegenover holebiseksualiteit toch nog steeds behoorlijk verspreid is.

Het bovenstaande maakt duidelijk dat de houding ten opzichte van holebiseksualiteit niet eenduidig is. Personen kunnen een verschillende houding aannemen naargelang het gaat om huwelijks- en adoptierechten, de aandacht voor holebiseksualiteit in de samenleving of de aanwezigheid van holebiseksualiteit in de naaste omgeving. Voor elk van deze dimensies werden stellingen in de SCV-survey opgenomen. Door de antwoorden op stellingen die betrekking hebben op dezelfde dimensie samen te nemen, kan de houding van Vlamingen per dimensie in kaart gebracht worden en kunnen vergelijkingen gemaakt worden over de tijd en tussen bevolkingsgroepen.

Algemeen genomen blijkt dat de houding tegenover **huwelijks- en adoptierechten** voor holebi's tussen 2006 en 2015 duidelijk positiever is geworden. Ook de houdingen tegenover de andere aspecten zijn in de meest recente jaren verbeterd, zij het dat dit bij de houding tegenover de aandacht voor holebiseksualiteit in de samenleving vrij beperkt blijft. De houding tegenover de aanwezigheid van holebi's in de naaste omgeving wordt wel pas bevraagd sinds 2011.

Uit de analyse blijkt verder dat mannen iets negatiever staan tegenover holebiseksualiteit dan vrouwen, dat de houding negatiever wordt naarmate de leeftijd toeneemt en dat hoger opgeleiden een positievere houding aannemen dan lager opgeleiden. Ook staan personen die holebi's persoonlijk kennen positiever tegen holebiseksualiteit dan personen die geen holebi's kennen.

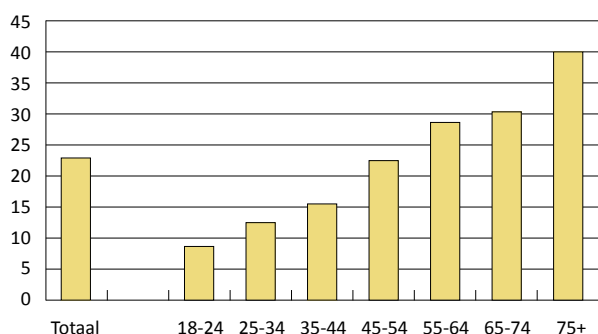
Handicap

Maatschappelijke positie personen met een handicap

Om zicht te krijgen op de positie en de mate van maatschappelijke participatie van personen met een handicap wordt gebruik gemaakt van de gegevens van de SCV-survey. De afbakening van de groep gebeurt op basis van het feit of respondenten al dan niet aangeven hinder te ondervinden in hun dagelijkse bezigheden door een langdurige ziekte, aandoening

3.152 Personen met een functiebeperking naar leeftijd

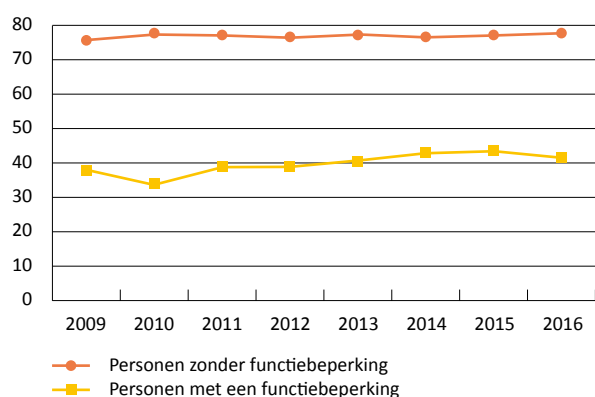
Aandeel personen met een functiebeperking naar leeftijd, in 2014-2016, in %.

Bron: SCV-survey (gepoolde dataset 2014-2016).

3.153 Werkzaamheidsgraad van personen met een functiebeperking

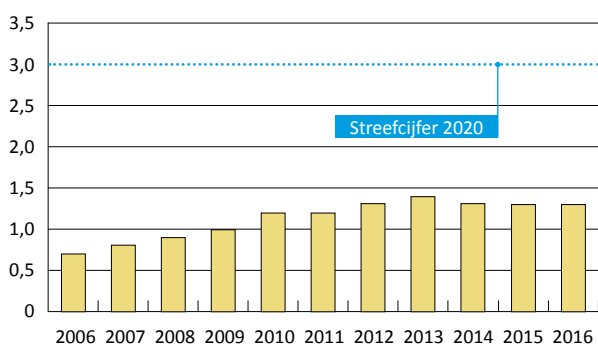
Evolutie van de werkzaamheidsgraad van de personen met en zonder functiebeperking, 20-64 jaar, van 2009 tot 2016, in %.

Bron: ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

3.154 Personen met een handicap in de Vlaamse overheid

Evolutie van het aandeel personen met een handicap tewerkgesteld in de Vlaamse overheid en streefcijfer in 2020, van 2006 tot 2016, in %.

Bron: Dienst Diversiteitsbeleid.

of handicap. Er zijn een aantal bemerkingen te maken bij deze operationalisering van de doelgroep. Het gaat ten eerste om een subjectieve inschatting van de persoon zelf en komt dus niet noodzakelijk overeen met een beleidsdefinitie van handicap, zoals gebruikt wordt in wetteksten of administratieve procedures. Daarnaast ontbreekt informatie over het soort aandoening en de aard van de beperkingen die voortvloeien uit de stoornis. Ook is het zo dat personen met ernstige beperkingen vaak verblijven in collectieve huishoudens en net die groep met surveys moeilijk bereikt kan worden. En tot slot is het uiterst moeilijk om mensen met een verstandelijke beperking of bepaalde fysieke beperkingen via een survey te bereiken. Met deze bemerkingen moet bij de interpretatie van de volgende cijfers zeker rekening worden gehouden.

In de periode 2014 tot 2016 geeft 23% van de meerderjarige bevolking aan af en toe of voortdurend hinder te ondervinden van een langdurige ziekte, aandoening of handicap in de dagelijkse bezigheden. Bij de vrouwen ligt het aandeel **personen met een functiebeperking** opvallend hoger dan bij de mannen (27% tegenover 19%). Naar leeftijd zijn de oudste leeftijdsgroepen oververtegenwoordigd. Bij de 18-24-jarigen gaat het om 9% van de bevolking, bij de 75-plussers loopt dat op tot 40%.

De SCV-gegevens wijzen op een duidelijke achterstand op **sociaaleconomisch** vlak. Personen met een functiebeperking zijn vaker dan personen zonder beperking laagopgeleid (45% tegenover 29%) en bevinden zich vaker in het laagste inkomenskwintiel (27% tegenover 18%). Dat is niet alleen een gevolg van de oudere leeftijdsstructuur van de groep personen met een functiebeperking, want ook de groep tot 65 jaar bevindt zich in een vergelijkbare mindere sociaaleconomische positie. Het hangt deels samen met het feit dat personen met een functiebeperking minder vaak aan het werk zijn dan personen zonder functiebeperking. De werkzaamheidsgraad van personen met een functiebeperking lag volgens de EAK-enquête in 2016 op 41%. Dat is 36 procentpunten lager dan de werkzaamheidsgraad van de personen zonder functiebeperking. Terwijl de werkzaamheidsgraad van de personen zonder beperking in de meest recente jaren min of meer stabiel gebleven is, is de werkzaamheidsgraad van personen met een functiebeperking tussen 2010 en 2015 beperkt toegenomen. Tussen 2015 en 2016 is de werkzaamheidsgraad van personen met een functiebeperking echter weer gedaald waardoor de kloof met de werkzaamheid van personen zonder beperking opnieuw is gestegen.

De Vlaamse overheid wil op het vlak van tewerkstelling van personen met een handicap een voorbeeldfunctie vervullen. Zij heeft zichzelf tot doel gesteld dat tegen 2020 minstens 3% van het totaal aantal **personeelsleden** personen met een handicap zouden zijn. In 2016 ging het echter slechts om 1,3% van de personeelsleden. Dat aandeel ligt na een gestage stijging tussen 2006 en 2013 in de meest recente jaren weer iets lager. Daarmee is de afstand tot het streefcijfer van 3% nog iets groter geworden.

Wat **maatschappelijke participatie** betreft, blijken personen met een functiebeperking op de meeste domeinen minder actief dan personen zonder functiebeperking. Ze participeren

minder aan cultuur, doen minder vaak aan sport, zijn minder vaak actief lid van een vereniging, gebruiken minder vaak het internet en zijn minder vaak politiek actief. Op vlak van frequentie van sociale contacten is er geen verschil tussen personen met en zonder functiebeperking. Wel is het zo dat personen met een functiebeperking vaker contact hebben met burens en minder vaak met vrienden dan personen zonder een functiebeperking.

En ook hier geldt weer dat dit niet alleen een gevolg is van het feit dat de personen met een functiebeperking gemiddeld ouder zijn dan personen zonder functiebeperking, want ook de personen met een functiebeperking tot 65 jaar participeren minder dan hun leeftijdsgenoten zonder functiebeperking.

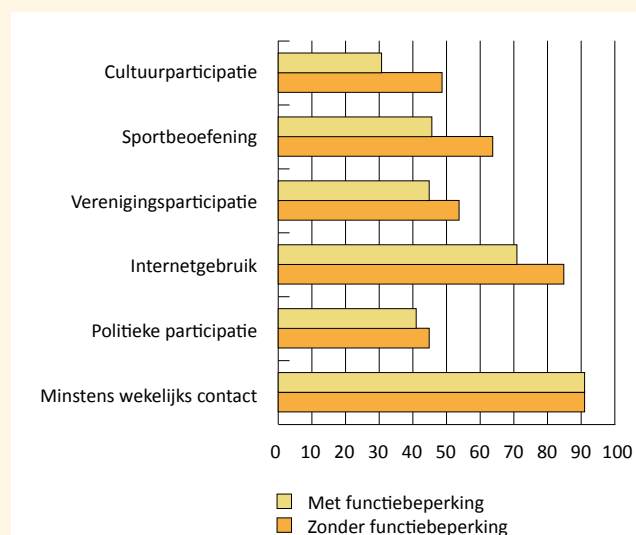
Dit alles resulteert in een lagere **tevredenheid** van personen met een functiebeperking met het leven in het algemeen. Ook voor alle specifieke aspecten die worden bevraagd in de SCV-survey zoals de woning, de buurt waarin men woont, het inkomen, het werk, de besteding van de vrije tijd, de gezondheid en de sociale contacten, ligt de tevredenheid bij personen met een functiebeperking telkens lager dan bij personen zonder functiebeperking.

Houding tegenover personen met een handicap

In de SCV-survey van 2016 werden 3 verschillende aspecten van de houding tegenover personen met een handicap bevraagd: de houding tegenover gelijke rechten voor personen met een handicap, de houding tegenover contacten met per-

3.155 Sociale participatie van personen met en zonder een functiebeperking

Aandeel personen met en zonder functiebeperking dat het afgelopen jaar geparticipeerd heeft aan cultuur (minstens 1 keer per jaar deelname aan 3 verschillende culturele activiteiten), dat aan sport doet (inclusief wandelen of fietsen), dat actief lid is van minstens één vereniging, dat tijdens de laatste 3 maanden internet heeft gebruikt, dat politiek participeert en dat minstens wekelijks contact heeft met burens, familie of vrienden, in 2014-2016, in %.

Bron: SCV-survey 2014-2016 (gepoolde dataset).

3.156 Houding tegenover personen met een handicap

Aandeel respondenten dat het (helemaal) eens en (helemaal) oneens is met de uitspraken, 18-85 jaar, in 2016, in %.

	% (helemaal) eens	% (helemaal) oneens
Gelijke rechten		
Mensen met een handicap moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen (+)	82	3
Mensen met een handicap zouden in onze samenleving evenveel kansen moeten krijgen als mensen zonder handicap (+)	90	2
Kinderen met een lichamelijke handicap moeten naar dezelfde scholen kunnen gaan als andere kinderen (+)	72	11
Kinderen met een verstandelijke handicap moeten naar dezelfde scholen kunnen gaan als andere kinderen (+)	30	41
Mensen met een lichamelijke handicap hebben het recht om een gezin te stichten (+)	83	3
Mensen met een verstandelijke handicap hebben het recht om een gezin te stichten (+)	40	21
Contacten in naaste omgeving		
U vindt het lastig als een persoon met een lichamelijke handicap u op straat aanspreekt (-)	3	95
U zou het geen probleem vinden als er een persoon met een lichamelijke handicap in het huis naast u zou komen wonen (+)	87	12
U vindt het lastig als een persoon met een verstandelijke handicap u op straat aanspreekt (-)	7	87
U zou het geen probleem vinden als er een persoon met een verstandelijke handicap in het huis naast u zou komen wonen (+)	80	14
U zou het een probleem vinden als uw kind zou samenwonen met een persoon met een lichamelijke handicap (+)	12	69
Overheidssteuning		
Werkgevers zouden meer aangespoord moeten worden om meer mensen met een handicap aan te werven, ook al leidt dit tot extra kosten (+)	68	8
De speciale parkeerplaatsen voor mensen met een handicap, moeten voor iedereen beschikbaar zijn als alle andere parkeerplaatsen bezet zijn (-)	8	89
Mensen met een handicap krijgen van ons belastinggeld voordelen die anderen beter kunnen gebruiken (-)	8	76

Bron: SCV-survey.

sonen met een handicap en de houding tegenover overheids-ondersteuning voor personen met een handicap.

Gelijke rechten voor personen met een handicap worden op het eerste zicht breed gesteund. Ruim 8 op de 10 Vlamingen vinden dat personen met een handicap hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen. 9 op de 10 ondersteunen de stelling dat mensen met een handicap evenveel kansen zouden moeten krijgen als mensen zonder handicap. Maar de aard van de handicap bepaalt mee de houding. Het recht op inclusief onderwijs en op het stichten van een gezin wordt veel meer ondersteund voor personen met een lichamelijke handicap dan voor personen met een verstandelijke handicap. Een minderheid staat negatief tegenover inclusief onderwijs voor personen met een lichamelijke handicap (11%). Ook tegenover het recht om een gezin te stichten voor personen met een lichamelijke handicap verzet slechts een kleine minderheid zich openlijk (3%). In het geval van personen met een verstandelijke handicap liggen die aandelen respectievelijk bijna 4 en 7 keer hoger.

Als gevraagd wordt naar de houding tegenover **contacten met personen met een handicap**, stelt de overgrote meerderheid het niet lastig te vinden als ze op straat worden aangesproken door een persoon met een handicap. Toch vinden ruim 1 op de 10 Vlamingen het een probleem als een persoon met een handicap zijn of haar buur zou worden. Daarbij blijkt weinig of geen verschil naar de aard van de handicap. Een ongeveer even grote groep geeft aan het een probleem te vinden als hun kind zou samenwonen met een persoon met een lichamelijke handicap.

Ten slotte vinden 7 op de 10 Vlamingen dat werkgevers meer aangespoord moeten worden om meer personen met een handicap aan te nemen. Daartegenover staat dat bijna 1 op de 10 vindt dat de speciale parkeerplaatsen voor personen met een handicap moeten opengesteld worden voor iedereen als de andere plaatsen volzet zijn. Een even grote groep is van mening dat personen met een handicap belastinggeld krijgen dat andere groepen beter zouden kunnen gebruiken.

In het Pact 2020 wordt de SCV-meting van de houding tegenover personen met een handicap gebruikt om op te volgen of de vooroordelen tegenover deze groep toe- of afnemen. Daartoe worden 3 indices berekend voor de 3 gemeten verschillende aspecten van de houding: de houding tegenover gelijke rechten voor personen met een handicap, de houding tegenover contacten met personen met een handicap en de houding tegenover overheids-ondersteuning voor personen met een handicap. In vergelijking met de eerdere meting in 2014 is de houding van de Vlamingen op alle 3 de aspecten iets positiever geworden.

Naar achtergrondkenmerken blijkt er weinig of geen verschil tussen de houding van mannen en vrouwen. Wat leeftijd betreft, wordt duidelijk dat de jongere groepen meestal positiever staan tegenover personen met een handicap dan de oudere leeftijdsgroepen. Enkel bij de houding tegenover ondersteuning door de overheid zijn het de middelste leeftijdsgroepen die de meest positieve houding aannemen. Ten slotte blijken hoog opgeleiden telkens positiever te staan dan laagopgeleiden. Maar al bij al zijn de gevonden verschillen naar geslacht, leeftijd en opleiding steeds vrij beperkt.

Maatschappelijke participatie van kansengroepen

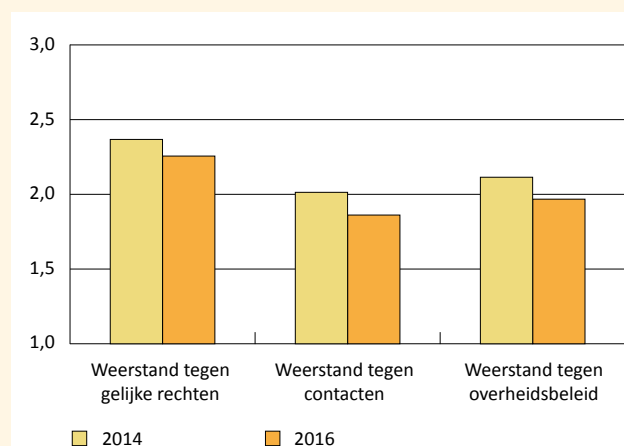
Tot slot wordt in wat volgt nog kort ingegaan op de maatschappelijke participatie van alle kansengroepen: niet alleen vrouwen, holebi's en personen met een handicap, maar ook laagopgeleiden, alleenstaanden en alleenstaande ouders en personen met een niet-EU-herkomst. De maatschappelijke positie van personen van buitenlandse herkomst en de houding van de bevolking tegenover vreemdelingen en migratie komt ook uitgebreid aan bod in hoofdstuk 3.5 over diversiteit, inburgering en integratie.

In het Pact 2020 heeft de Vlaamse Regering zich tot doel gesteld om de maatschappelijke participatie van al deze kansengroepen te verbeteren en dit op vlak van cultuur, sport, het verenigingsleven, internetgebruik en politieke participatie. De vorderingen worden gemeten door het aandeel van elke kansengroep bij de participanten te vergelijken met het aandeel van de kansengroep in de totale bevolking. Is die verhouding gelijk aan 1 dan is er sprake van een **proportionele deelname** van de kansengroep in kwestie. Is die verhouding lager dan 1 dan neemt de kansengroep te weinig deel.

Bij nagenoeg alle groepen en op quasi alle domeinen wijzen de resultaten van de SCV-survey op een achterstand. Uitzondering hierop zijn de holebi's die op nagenoeg alle domeinen proportioneel of meer dan proportioneel participeren. Ook de alleenstaande ouders halen op verschillende domeinen

3.157 Evolutie van de houding tegenover personen met een handicap

Evolutie van de houding van de bevolking tegenover gelijke rechten voor personen met een handicap, tegenover contacten met personen met een handicap en tegenover overheids-ondersteuning voor personen met een handicap naar leeftijd, 18-85 jaar, van 2014 tot 2016, index met schaal van 1 tot 5 (hoe hoger, hoe negatiever).

Bron: SCV-survey.

3.158 Maatschappelijke participatie van kansengroepen

Verhouding van het aandeel in de participatie tegenover het aandeel in de bevolking, per kansengroep, in 2014-2016.

	Vrouwen	Laaggeschoolden	Ouderen (55+)	Personen met een functiebeperking
Cultuurparticipatie	1,03	0,46	0,64	0,69
Sportbeoefening	0,92	0,73	0,84	0,77
Verenigingsparticipatie	0,93	0,79	0,95	0,87
Internetgebruik	0,96	0,72	0,75	0,87
Politieke participatie	0,95	0,65	0,86	0,94
Gemiddelde score	0,96	0,67	0,81	0,83

	Niet-EU-herkomst*	Holebi's	Alleenstaande ouders	Alleenstaanden
Cultuurparticipatie	0,75	0,98	1,14	0,78
Sportbeoefening	1,03	1,13	0,85	0,79
Verenigingsparticipatie	0,62	1,00	0,73	0,92
Internetgebruik	1,12	1,11	1,05	0,72
Politieke participatie	0,64	1,09	1,07	0,85
Gemiddelde score	0,83	1,06	0,97	0,81

Cultuurparticipatie: minstens 1 keer in het afgelopen jaar deelname aan 3 verschillende culturele activiteiten; sportbeoefening: aan sport doen inclusief fietsen en wandelen; lidmaatschap vereniging: actief lid van minstens 1 vereniging; internetgebruik: minstens 1 keer gebruik van internet in afgelopen 3 maanden; politieke participatie: minstens 1 keer in afgelopen jaar deelname aan 1 politieke activiteit.

* Herkomst wordt bepaald op basis van de huidige nationaliteit van de persoon, de geboortenationaliteit van de persoon en de geboortenationaliteit van de ouders. Is 1 van deze 4 een niet-EU-nationaliteit, dan wordt de persoon beschouwd als een persoon van niet-EU-herkomst.

Bron: SCV-survey (gepoolde dataset 2014-2016).

een score hoger dan 1. Hetzelfde geldt voor de cultuurparticipatie bij vrouwen en voor de internet- en sportparticipatie van personen met een niet-EU-herkomst. Maar bij alle andere groepen en alle andere aspecten is er telkens sprake van een achterstand. Algemeen genomen is de achterstand het grootst bij de laaggeschoolden.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

European Union Agency for Fundamental Rights (2013). EU LGBT survey - *European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey - Results at a glance*.

Homans, L. (2014). *Beleidsnota Gelijke Kansen 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement.

IGVM & FOD WASO (2017). *De loonkloof tussen vrouwen en mannen in België. Rapport 2017*.

Algemene Directie Statistiek: <http://statbel.fgov.be>
Dienst Diversiteitsbeleid:

<http://www.bestuurszaken.be/diversiteitsbeleid>

Eurostat: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

Gelijke Kansen in Vlaanderen: <http://www.gelijkekansen.be>

Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen (IGVM):

<http://igvm-iefh.belgium.be/nl>

Onderwijsstatistieken van het Departement O&V:

<http://onderwijs.vlaanderen.be/onderwijsstatistieken>

Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening: <http://www.rva.be>

Steunpunt Werk: <http://www.steunpuntwerk.be>

Vlaams Tijdsbestedingsonderzoek van de Onderzoeksgroep TOR (VUB): www.tijdsbestedingsonderzoek.be

DEFINITIES

Holebi's Verzamelterm voor homoseksuelen, lesbiennes en biseksuelen. In de SCV-survey wordt ter beschrijving van de eigen seksualiteit de zogenaamde Kinseyschaal gebruikt. Deze 7-puntenschaal loopt van 0 (exclusief heteroseksueel), over 3 (biseksueel) tot 6 (exclusief homoseksueel). De respondenten die zichzelf in de categorieën 2 tot en met 6 plaatsen, worden beschouwd als holebi's.

Hooggeschoolden Personen met een diploma hoger onderwijs (van het korte of het lange type) of met een diploma universitair onderwijs.

Laaggeschoolden Personen zonder diploma of met hoogstens een diploma lager (secundair) onderwijs.

Levenslang leren Aandeel personen tussen 25 en 64 jaar dat een opleiding heeft gevolgd tijdens een referentieperiode van 4 weken voorafgaand aan de bevraging.

Middengeschoolden Personen met hoogstens een diploma hoger secundair onderwijs of met een diploma postsecundair niet-hoger onderwijs.

Personen met een functiebeperking Personen die aangeven af en toe of voortdurend gehinderd te worden in hun dagelijkse bezigheden door een langdurige ziekte, aandoening of handicap.

Werkzaamheidsgraad Aandeel werkenden in de bevolking op arbeidsleeftijd (20-64 jaar).

DIVERSITEIT, INBURGERING EN INTEGRATIE

3.5

BLIKVANGERS

- Het aantal vreemdelingen in het Vlaamse Gewest is de voorbije 25 jaar bijna onafgebroken gestegen. Vooral tijdens de meest recente jaren is de stijging van het aantal vreemdelingen telkens behoorlijk groot. Begin 2017 ging het om bijna 549.000 personen of 8,4% van de totale bevolking (figuur 3.159).
- Bijna 2 op de 3 vreemdelingen zijn EU-burgers. Het opvallend Europese karakter van de vreemde bevolking in Vlaanderen en België wordt in de buurlanden enkel overtroffen in Luxemburg (figuur 3.163).
- Begin 2016 was 20,5% van de Vlaamse bevolking van buitenlandse herkomst (figuur 3.165). 4 op de 10 personen van buitenlandse herkomst hebben nog steeds de nationaliteit van het herkomstland. Bij de personen afkomstig uit de EU13-landen ligt het aandeel met een huidige vreemde nationaliteit het hoogst (74%), bij de personen van Turkse en Marokkaanse herkomst het laagst (respectievelijk 15% en 18%).
- Het aantal vreemdelingen dat jaarlijks naar Vlaanderen immigrereert, is tussen 2000 en 2016 verdubbeld (figuur 3.170). In 2015 kwamen bijna 48.800 vreemdelingen zich in Vlaanderen vestigen. De stijging van het aantal immigranten is relatief gezien het grootst bij de Polen, de Roemenen en de Bulgaren (figuur 3.171). Bij de Marokkanen neemt het aantal immigranten vanaf 2012 opvallend af. In 2016 valt ook het relatief hoge aantal Syrische immigranten op.
- In 2016 vroegen 14.670 personen voor de eerste keer asiel aan in België. In 2015 ging het nog om bijna 3 keer zoveel personen. Het gaat om het laagste aantal asielaanvragen sinds 2008 (figuur 3.172).
- In vergelijking met de vorige metingen is de houding van de Vlamingen tegenover vreemdelingen en migratie in 2015 en 2016 opvallend positiever geworden (figuren 3.179 en 3.180). De intolerantie tegenover vreemdelingen neemt toe met de leeftijd en af met de opleiding. Inwoners van de grootsteden zijn het meest tolerant.
- De sociaaleconomische positie van personen met een niet-EU-herkomst is nog steeds een pak slechter dan de positie van personen van Belgische of EU-herkomst. Dat blijkt onder meer uit gegevens over werkzaamheid, werkloosheid, arbeidsregime en dagloonklasse van de verschillende herkomstgroepen (figuren 3.181 tot 3.186). Personen van buitenlandse herkomst geboren in België doen het wel duidelijk beter dan personen van buitenlandse herkomst geboren buiten België.

De Vlaamse samenleving is de voorbije decennia grondig veranderd. Diversiteit is een dagelijkse realiteit geworden. De Vlaamse Regering kiest voor een maatschappijmodel waarin mensen samenleven op grond van gelijkwaardigheid, binnen een kader van normen en waarden eigen aan de Vlaamse samenleving en met respect voor ieders eigenheid. Het einddoel is een actieve participatie van allen en de creatie van voldoende sociale samenhang.

Dit hoofdstuk beschrijft achtereenvolgens de omvang van de vreemde bevolking en de bevolking van buitenlandse herkomst, de wijze waarop wordt samengeleefd, het Vlaamse inburgeringsbeleid en de bijzondere groep van de woonwagenbewoners.

Aanwezigheid en instroom

De huidige diversiteit van de Vlaamse samenleving is een gevolg van de verschillende migratiegolven van de voorbije decennia. In de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog ging het vooral om Italianen en Polen die kwamen werken in de steenkoolmijnen. Vanaf halverwege de jaren 1950 werden die groepen aangevuld met personen uit Spanje, Griekenland, Marokko en Turkije. In 1974 werd een immigratiestop ingesteld die officieel nog steeds van kracht is. Deze immigratiestop is echter niet van toepassing op een aantal groepen. Zo genieten EU-burgers vrij verkeer binnen de Europese Unie. Daarnaast is nog migratie mogelijk vanuit landen van buiten de EU in het kader van gezinshereniging of gezinsvorming. De immigratiestop is ook niet van toepassing op asielzoekers die op basis van de bepalingen van het Verdrag van Genève als vluchteling erkend worden. Ten slotte kunnen buitenlandse studenten en arbeidsmigranten via een systeem van specifieke verblijfs- en arbeidsvergunningen tijdelijk in ons land verblijven.

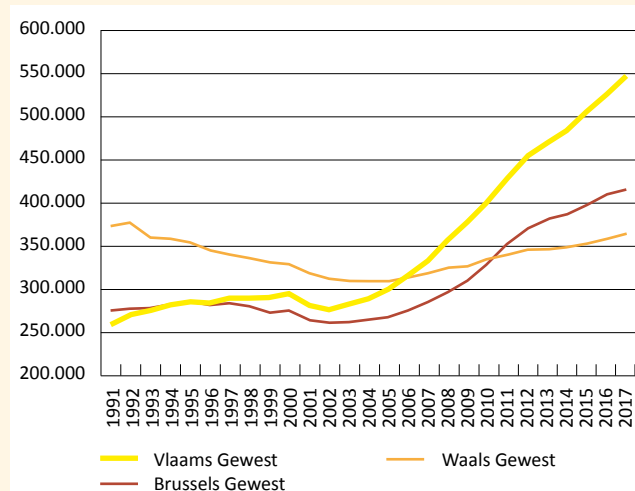
De instroom van al deze groepen en hun nakomelingen zorgen voor een toenemende verkleuring van de Vlaamse samenleving. Hierna wordt eerst ingegaan op het aantal personen met een huidige vreemde nationaliteit. Daarna komt het aantal personen van buitenlandse herkomst aan bod. Ten slotte wordt ingegaan op de jaarlijkse instroom van vreemdelingen in Vlaanderen.

Personen met een vreemde nationaliteit

Begin 2017 woonden er in het Vlaamse Gewest 548.910 **vreemdelingen** (= personen met een huidige vreemde nationaliteit), goed voor 8,4% van de bevolking. Het aantal vreemdelingen is de voorbije 25 jaar bijna onafgebroken gestegen. Enkel begin jaren 2000 daalde dat aantal in beperkte mate. Vooral het laatste decennium is de stijging van het aantal vreemdelingen telkens behoorlijk groot.

3.159 Vreemdelingen naar gewest

Evolutie van het aantal personen met een huidige vreemde nationaliteit, per gewest, van 1991 tot 2017, telkens op 1 januari.

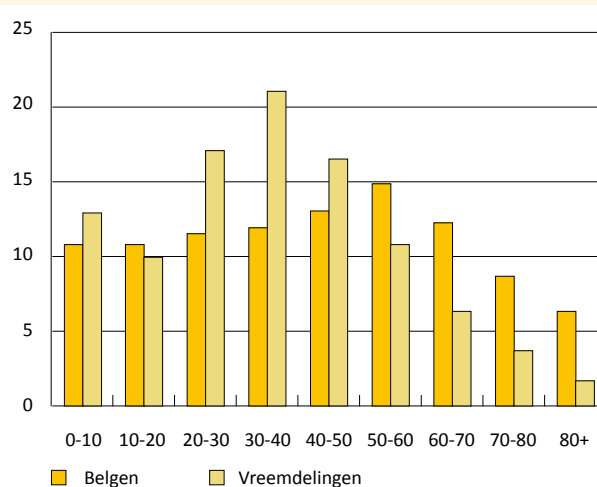
Bron: ADS, bewerking SVR.

Het Vlaamse Gewest is vandaag het gewest met het hoogste aantal vreemdelingen. Het relatieve aandeel vreemdelingen ligt in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest (34,8%) en het Waalse Gewest (10,1%) wel nog duidelijk hoger. Alles samen woonden er begin 2017 in België 1.327.776 vreemdelingen, wat overeenkomt met 11,7% van de totale bevolking.

Begin 2017 had een kwart van de vreemdelingen in het Vlaamse Gewest de Nederlandse nationaliteit (25%). Daarna volgen de Polen (7%), de Roemen en de Marokkanen (elk 5%), de Italianen, de Fransen en de Bulgaren (elk 4%), de Spanjaarden, de

3.161 Leeftijd Belgen en vreemdelingen

Aandeel van elke leeftijdsgroep in de bevolking met Belgische nationaliteit (Belgen) en in de bevolking met vreemde nationaliteit (vreemdelingen) op 1 januari 2017, in %.

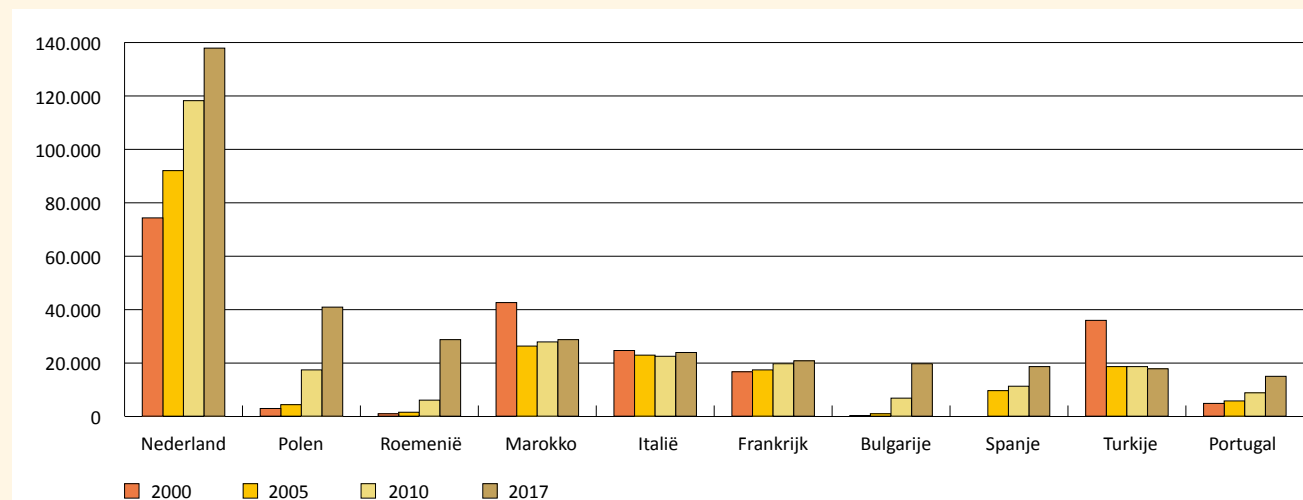
Bron: ADS, bewerking SVR.

Turken en de Portugezen (elk 3%). Bijna 2 op de 3 vreemdelingen hebben de nationaliteit van een lidstaat van de Europese Unie (64%).

De algemene toename van het aantal vreemdelingen tijdens de voorbije decennia heeft zich niet gelijkmatig voorgedaan bij alle nationaliteiten. Het aantal Nederlanders is sinds 2000 bijna verdubbeld. Het aantal Polen, Roemenen en Bulgaren is relatief gezien nog veel sterker gestegen, maar in tegenstelling tot de Nederlanders situeert de toename van deze groepen zich vooral tijdens de meest recente jaren. Ook het aantal

3.160 Top 10 van de vreemdelingen

Aantal personen van de 10 talrijkste vreemde nationaliteiten in 2017 en het aantal personen met deze nationaliteiten in 2000, 2005 en 2010, telkens op 1 januari.

Bron: ADS, bewerking SVR.

Spanjaarden en Portugezen is de jongste jaren duidelijk toegenomen. Daar staat tegenover dat het aantal Marokkanen en Turken aanzienlijk is gedaald doordat een groot deel van hen sinds de versoepeling van de nationaliteitswetgeving in 2000 Belg is geworden.

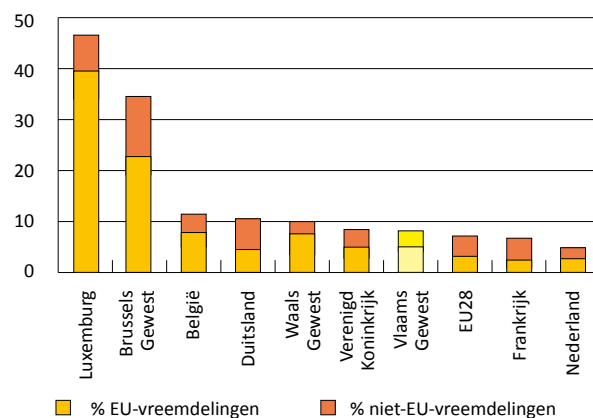
Het profiel van de vreemdelingen verschilt duidelijk van dat van de Belgen. Bij de vreemde bevolking zijn de mannen in de meerderheid (52%), bij de Belgen lichtjes in de minderheid (49%). Maar vooral naar leeftijd is het verschil opvallend. Bij de Belgen zijn de leeftijdsgroepen van 40 tot 60 jaar relatief gezien het grootst, bij de vreemdelingen zijn dat de groepen van 20 tot 50 jaar. Bovendien ligt het aandeel van de oudere leeftijdsgroepen opvallend lager bij de vreemdelingen dan bij de Belgen. Het aandeel 60-plussers is bij de Belgen (27%) meer dan dubbel zo hoog als bij de vreemdelingen (12%).

Het aandeel vreemdelingen ligt in het Vlaamse Gewest het hoogst in de grensstreek met Nederland in de provincies Antwerpen en Limburg, in de rand rond Brussel, in de grootsteden Antwerpen en Gent en in Midden-Limburg. Ook de centrumsteden scoren vrij hoog. De nationaliteit van de vreemdelingen verschilt van regio tot regio. Aan de grens met Nederland gaat het vooral om Nederlanders, in de rand rond Brussel om EU-burgers. De niet-Europese vreemdelingen wonen hoofdzakelijk in Antwerpen, Gent en de centrumsteden.

Vergeleken met de buurlanden ligt het aandeel vreemdelingen in Vlaanderen ongeveer op het niveau van het Verenigd Koninkrijk, iets boven dat van Frankrijk en Nederland en onder dat van Duitsland en Luxemburg. In de hele Europese Unie heeft goed 7% van de bevolking een vreemde nationaliteit. Luxemburg scoort van alle EU-landen het hoogst met 46% van de bevolking. Het opvallend Europese karakter van de vreemde bevolking in Vlaanderen en België wordt in de buurlanden enkel overtroffen in Luxemburg.

3.163 Vreemdelingen in West-Europa

Aandeel vreemdelingen met EU-nationaliteit en aandeel vreemdelingen met nationaliteit van buiten de EU, telkens in de totale bevolking op 1 januari 2016, in België*, de gewesten*, de buurlanden en de totale EU28, in %.

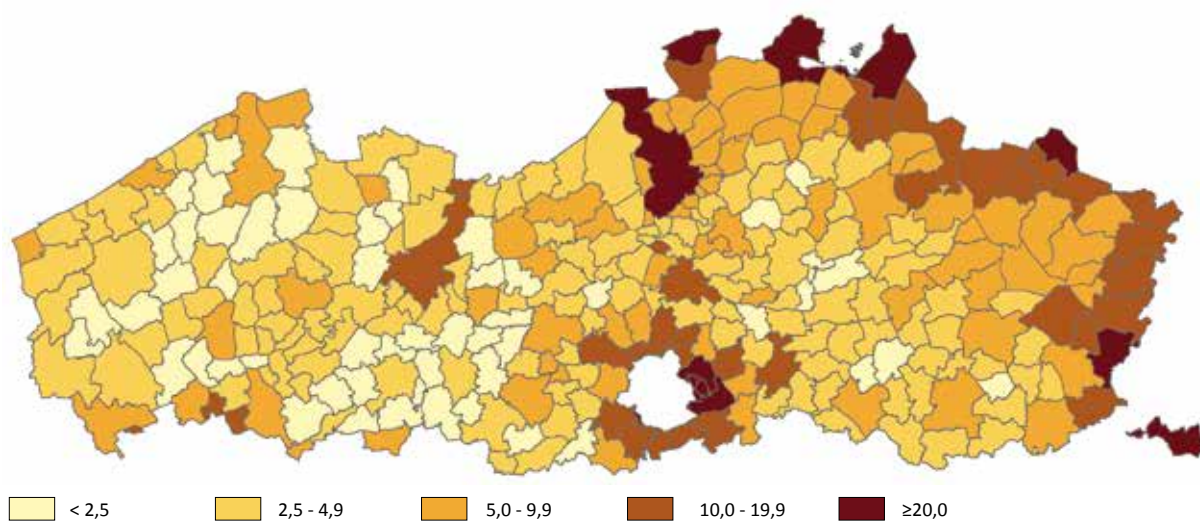

* Cijfers voor België en de gewesten zijn gebaseerd op cijfers ADS.
Bron: Eurostat, ADS, bewerking SVR.

In de vermelde cijfers over personen met een huidige vreemde nationaliteit wordt enkel rekening gehouden met diegenen met een langdurige (meer dan 3 maanden) verblijfsvergunning. Daardoor blijven asielzoekers waarvan de procedure loopt en personen die onwettig in ons land verblijven buiten beeld. Begin 2016 lag het aantal asielzoekers in de procedure (ingeschreven in het wachtregister) met woonplaats in het Vlaamse Gewest op ongeveer 14.000. Over de personen zonder wettige verblijfsvergunning zijn geen Vlaamse cijfers beschikbaar.

3.162 Vreemdelingen per gemeente

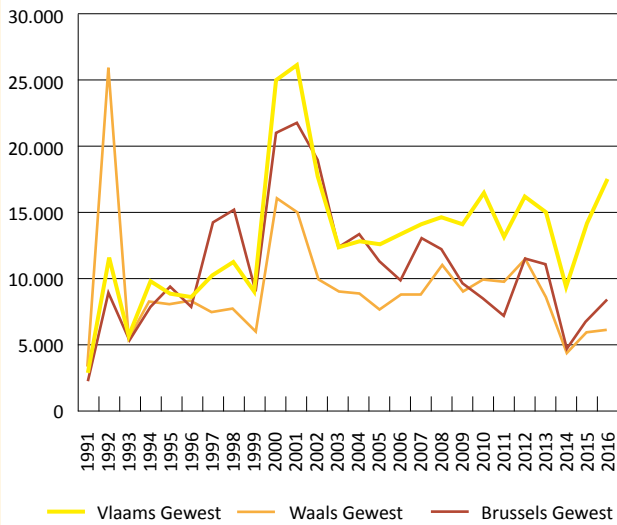
Aandeel van de bevolking met een vreemde nationaliteit per gemeente, op 1 januari 2017, in %.

Bron: ADS, bewerking SVR.

3.164 Nationaliteitsverwervingen

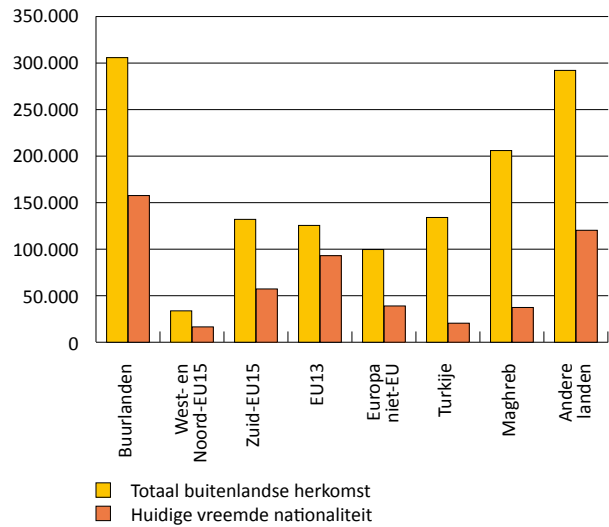
Evolutie van het aantal vreemdelingen dat de Belgische nationaliteit heeft verworven, per gewest, telkens in de loop van het jaar, van 1991 tot 2016.

Bron: ADS.

3.166 Buitenlandse herkomst en vreemde nationaliteit

Aantal personen van buitenlandse herkomst per herkomstgroep en aantal personen met een huidige nationaliteit van deze landengroepen, op 1 januari 2016.

Bron: DWH AM&SB KSZ, ADS, bewerking SVR.

Personen van buitenlandse herkomst

Bovenstaande cijfers slaan enkel op de personen met een huidige vreemde nationaliteit en dus niet op alle **personen van buitenlandse herkomst**. Zo hebben heel wat vreemdelingen in de loop van de voorbije decennia de Belgische nationaliteit verworven. Het aantal nationaliteitswijzigingen kende door wijzigingen aan de procedures een piek in de jaren 1985, 1992 en 2000-2001. Na een daling in 2014 tot onder de 10.000 **nationaliteitsverwervingen** steeg dat aantal in de meest recente

jaren weer tot bijna 17.500 in 2016. Ook in de andere gewesten is er na een daling in 2014 weer sprake van een stijging in 2015 en 2016, zij het dat deze stijging in het Waalse en Brusselse Hoofdstedelijke Gewest minder sterk is dan in Vlaanderen.

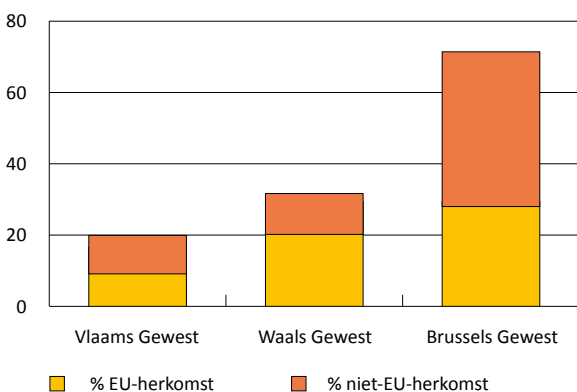
Als bij het aandeel vreemdelingen (personen met een huidige vreemde nationaliteit) ook de personen worden geteld die de Belgische nationaliteit hebben verworven, komt men tot het aandeel personen dat geboren is met een andere dan de Belgische nationaliteit. Begin 2016 ging het samen om 14,6% van de Vlaamse bevolking. Telt men daarbij ook de personen die Belg zijn vanaf hun geboorte maar een vader of moeder hebben die zelf bij hun geboorte een niet-Belgische nationaliteit hadden, dan komt men tot het totaal aantal personen van buitenlandse herkomst. Het gaat om de doelgroep van het Vlaamse integratiebeleid zoals omschreven in artikel 3 van het Vlaamse Integratiedecreet van 2013. Begin 2016 ging het in totaal om 1.328.178 personen of 20,5% van de Vlaamse bevolking. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest loopt het aandeel personen van buitenlandse herkomst op tot 71% van de bevolking, in het Waalse Gewest gaat het om 32%.

In het Vlaamse Gewest is de groep personen van niet-EU-herkomst (55%) iets groter dan de groep personen met een herkomst van binnen de EU (45%). In het Waalse Gewest gaat het vooral om personen van EU-herkomst (64%), in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest om personen van niet-EU-herkomst (61%).

Iets minder dan een kwart van de personen van buitenlandse herkomst is afkomstig uit de buurlanden (23%). Daarna volgen de personen afkomstig uit de Maghrebijnse landen (15%), de personen afkomstig uit Turkije en de personen afkomstig uit de Zuid-EU15-landen (telkens 10%). Dat wijkt duidelijk af van de

3.165 Personen van buitenlandse herkomst in de gewesten

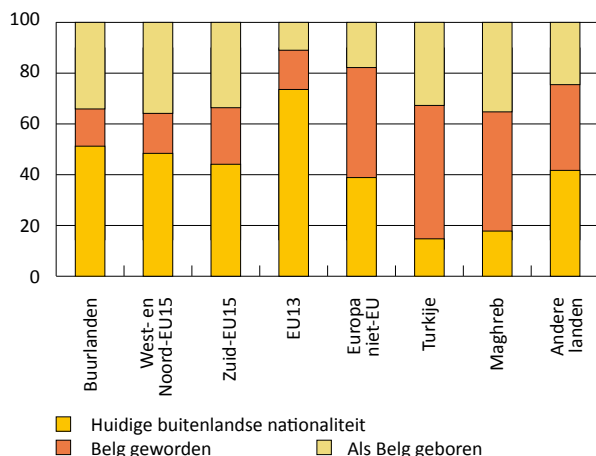
Aandeel personen van EU-herkomst en aandeel personen van niet-EU-herkomst, telkens in de totale bevolking op 1 januari 2016, per gewest, in %.

Bron: DWH AM&SB KSZ, bewerking SVR.

3.167 Nationaliteitshistoriek personen van buitenlandse herkomst

Aandeel van het aantal personen met een huidige buitenlandse nationaliteit, van Belg geworden personen en van als Belg geboren personen in het totaal aantal personen van buitenlandse herkomst per herkomstgroep, op 1 januari 2016.

Bron: DWH AM&SB KSZ, bewerking SVR.

volgorde van groepen als enkel gekeken wordt naar de huidige nationaliteit van de persoon. Ook dan vormen personen met een nationaliteit van de buurlanden de grootste groep (29%), maar zij worden nu gevolgd door de EU13-burgers (17%) en de personen met een nationaliteit van de Zuid-EU15-landen (11%).

Algemeen genomen hebben 4 op de 10 personen van buitenlandse herkomst nog steeds de nationaliteit van het herkomstland, 3 op de 10 zijn zelf Belg geworden en nog eens 3 op de 10 zijn geboren als Belg maar hebben een vader of moeder met een vreemde geboortenationaliteit.

Deze aandelen variëren sterk naar herkomstgroep. Bij de per-

3.169 Buitenlandse herkomst per gemeente

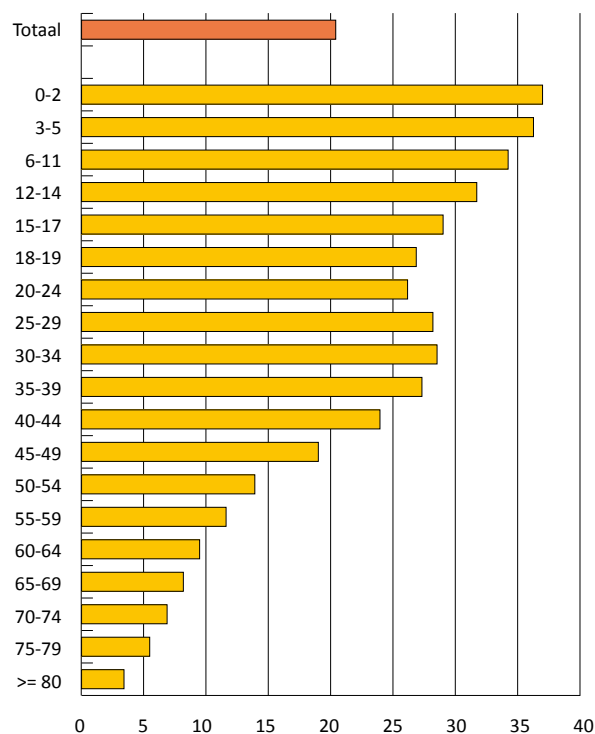
Top 10 van gemeenten met het hoogste aandeel personen van buitenlandse herkomst (totaal) en het aandeel personen van niet-EU-herkomst, telkens in % van de totale bevolking, op 1 januari 2016.

	Totaal buitenlandse herkomst	%	Niet-EU-herkomst	%
1	Baarle-Hertog	68,3	Machelen	37,8
2	Maasmechelen	56,6	Vilvoorde	34,8
3	Genk	56,3	Antwerpen	33,7
4	Machelen	51,5	Genk	28,1
5	Drogenbos	50,2	Heusden-Zolder	26,8
6	Vilvoorde	50,1	Mechelen	25,3
7	Hamont-Achel	49,3	Zaventem	24,9
8	Kraainem	49,2	Drogenbos	24,4
9	Antwerpen	48,0	Boom	24,3
10	Zaventem	46,7	Wemmel	22,9

Bron: DWH AM&SB KSZ, bewerking SVR.

3.168 Personen van buitenlandse herkomst naar leeftijd

Aandeel personen van buitenlandse herkomst in de bevolking per leeftijdsgroep, op 1 januari 2016, in %.

Bron: DWH AM&SB KSZ, bewerking SVR.

sonen afkomstig uit de EU13-landen ligt het aandeel met een huidige vreemde nationaliteit het hoogst (74%), bij de personen van Turkse en Marokkaanse herkomst het laagst (respectievelijk 15% en 18%).

Het aandeel personen van buitenlandse herkomst verschilt sterk naar leeftijd. Bij de jongste groep (0-2 jaar) gaat het om 37% van de bevolking. Bij de 80-plussers is slechts 4% van buitenlandse herkomst.

In Baarle-Hertog, Maasmechelen, Genk, Machelen, Drogenbos en Vilvoorde ligt het aandeel personen van buitenlandse herkomst boven de 50% van de totale bevolking. Machelen, Vilvoorde en Antwerpen scoren het hoogst als enkel gekeken wordt naar het aandeel personen afkomstig van buiten de EU.

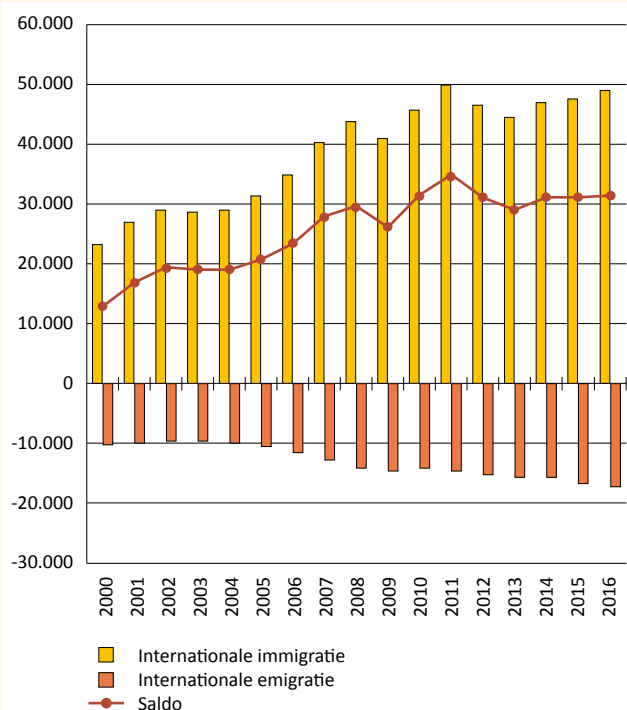
Instroom van vreemdelingen

Vreemdelingen komen om verschillende redenen naar België: om een gezin te vormen of er zich mee te herenigen, om te studeren, om te werken of om als vluchteling asiel aan te vragen.

In de loop van 2016 kwamen 48.786 vreemdelingen (personen met een huidige vreemde nationaliteit) zich vanuit het buitenland langdurig (meer dan 3 maanden) in het Vlaamse Gewest vestigen. De internationale immigratie is tussen 2000 en 2016

3.170 Internationale migratie van vreemdelingen

Evolutie van het aantal personen met vreemde nationaliteit dat zich vanuit het buitenland in het Vlaamse Gewest is komen vestigen (immigraties in strikte zin, dus zonder registerwijzigingen en herinschrijvingen na schrappingen), aantal personen met een vreemde nationaliteit dat vanuit het Vlaamse Gewest naar het buitenland is vertrokken (emigraties in strikte zin, dus zonder schrappingen en registerwijzigingen) en saldo van beide bewegingen, telkens in de loop van het jaar, van 2000 tot 2016.

Bron: ADS, bewerking SVR.

verdubbeld. Het aantal vreemdelingen dat jaarlijks vanuit het Vlaamse Gewest naar het buitenland vertrekt, is in dezelfde periode veel minder sterk gestegen. Het ging in 2016 om 17.411 personen. Zie ook hoofdstuk 1.3 Demografische context. Let wel: de cijfers in hoofdstuk 1.3 betreffen de migratie van zowel Belgen als vreemdelingen en omvatten de verschillende componenten van migratie (migratie in strikte zin, registerwijzigingen en schrappingen/herinschrijvingen). Hier gaat het enkel om de migraties van vreemdelingen in strikte zin.

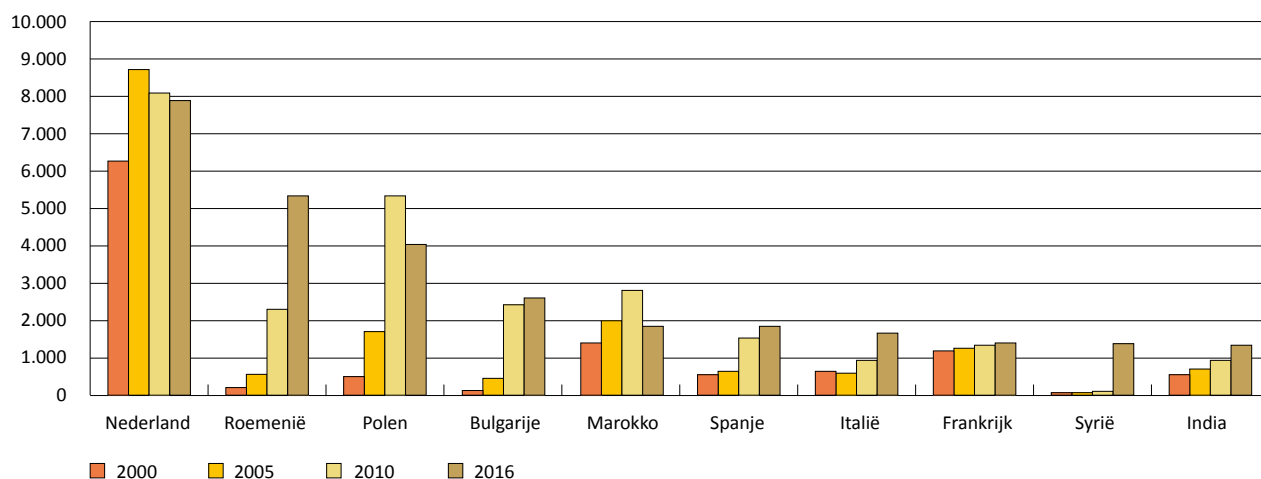
Het aantal immigranten is sinds 2000 bij bijna alle nationaliteiten gestegen maar niet bij alle groepen in dezelfde mate en op hetzelfde moment. Bij de Nederlanders is er sprake van een grote stijging tot 2008, maar een daling in de meest recente jaren. Daartegenover staat dat het aantal inwijkelingen uit Roemenië, Polen en Bulgarije en in mindere mate ook uit Spanje en Italië juist tijdens de meest recente jaren sterk is toegenomen. Bij de Marokkanen nam het aantal immigranten vanaf 2012 opvallend af. In 2016 valt ook het relatief hoge aantal Syrische immigranten op. Zij bekleden in dat jaar voor het eerst een plaats in de top 10 van de meest immigrerende nationaliteiten.

Bovenstaande cijfers over immigratie van vreemdelingen houden geen rekening met **asielzoekers** en **erkende vluchtelingen**. In 2016 vroegen 14.670 personen voor de eerste keer asiel aan in België. Het gaat om het laagste aantal asielzoekers sinds 2008. In 2015 vroegen bijna 3 keer meer personen voor de eerste keer asiel aan dan in 2016. Eenzelfde persoon kan meerdere keren na elkaar een aanvraag indienen. Als ook rekening gehouden wordt met herhaalde asielaanvragen, ligt het aantal asielzoekers in 2016 op 18.710.

In 2016 werden vooral asielaanvragen ingediend door personen uit Syrië (18%) en Afghanistan (15%). Ook in 2015 vormden deze 2 nationaliteiten samen met de Irakezen al de top 3 van asiel-

3.171 Top 10 van immigrerende vreemdelingen

Aantal vanuit het buitenland immigrerende personen met vreemde nationaliteit van de 10 talrijkste immigrerende nationaliteiten in de loop van 2016 en het aantal immigranten met deze nationaliteiten in de loop van 2000, 2005 en 2010.*

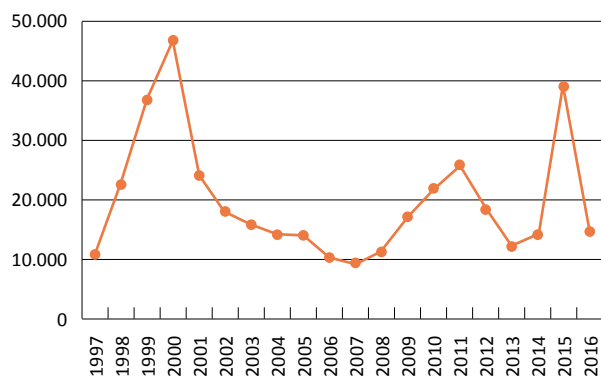

* Het gaat enkel om immigratie in strikte zin, dus zonder registerwijzigingen en herinschrijvingen na schrappingen.

Bron: ADS, bewerking SVR.

3.172 Asielzoekers

Evolutie van het aantal personen met een eerste asielaanvraag, België, van 1997 tot 2016.

Bron: CGVS, Myria.

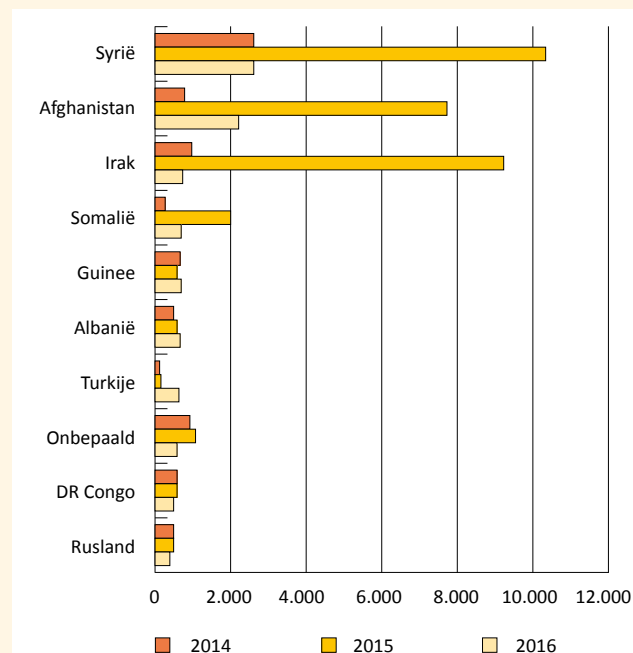
aanvragende nationaliteiten in België, maar het aantal asielaanvragen uit deze 3 landen lag in dat jaar wel vele malen hoger.

Een bijzondere groep vormen de 1.076 niet-begeleide minderjarige asielzoekers. Ook dat aantal ligt bijna 3 keer lager dan in 2015.

De sterke stijging van het aantal asielzoekers in België vanaf midden 2015 en de nagenoeg even sterke daling van deze groep eind 2015 is duidelijk ook te zien in Nederland, Luxemburg en in de totale Europese Unie. Ook in Duitsland is het aantal asielzoekers in de 2de helft van 2015 sterk gestegen, maar daar heeft die stijging zich doorgezet tot en met de zomer van 2016. Opvallend is nog dat het aantal asielzoekers in

3.173 Nationaliteit asielaanvragen

Top 10 van de nationaliteiten van de personen met een eerste asielaanvraag, België, van 2014 tot 2016.

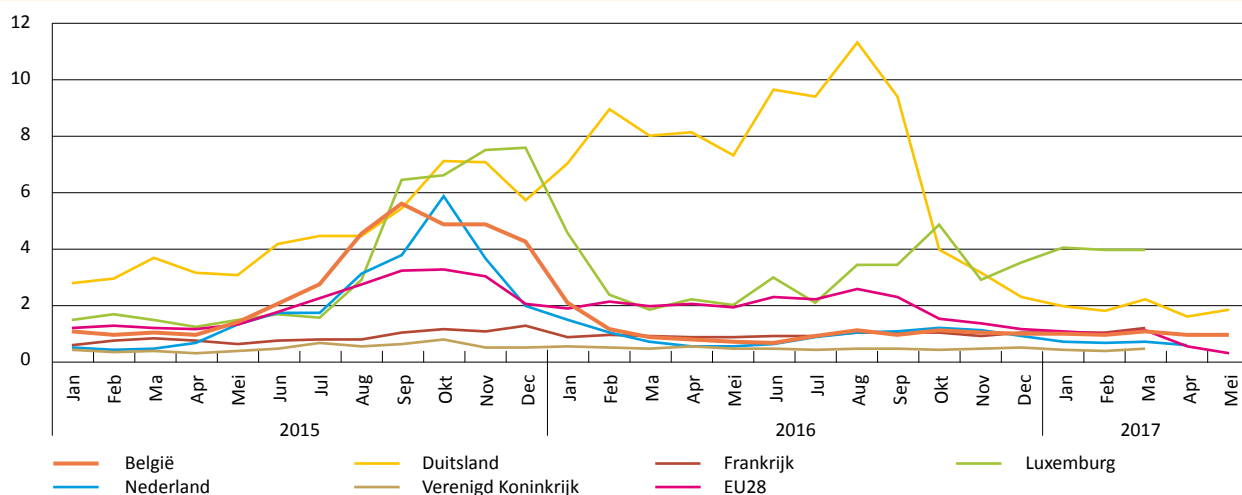
Bron: CGVS, Myria.

het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk in de hele periode sinds begin 2015 vrij stabiel is gebleven en dit op een in vergelijking met de andere West-Europese landen relatief laag peil.

Niet alle asielzoekers worden uiteindelijk ook als **vluchteling** erkend. In 2016 werden in België 9.603 asioldossiers positief be-

3.174 Asielzoekers in West-Europa

Maandelijks aantal personen met een eerste asielaanvraag, in België, de buurlanden en de totale EU28, van januari 2015 tot mei 2017, in aantallen per 10.000 inwoners*.

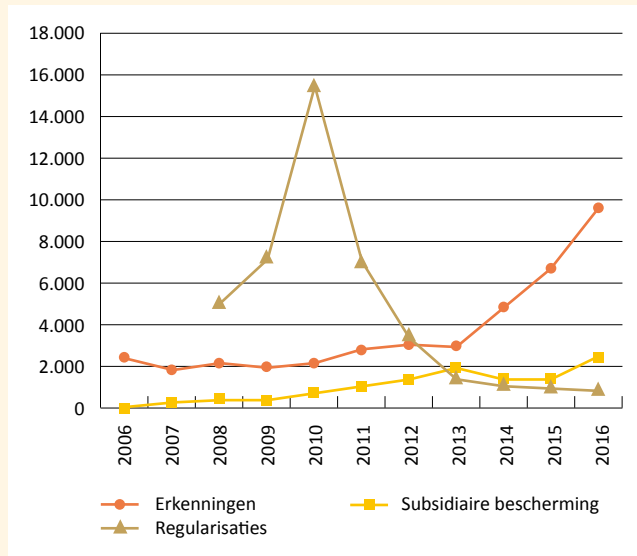

* Telkens afgezet tegenover het totaal aantal inwoners op 1 januari 2015.

Bron: Eurostat, bewerking SVR.

3.175 Erkenningen, subsidiaire bescherming en regularisaties

Evolutie van het aantal dossiers met erkenning als vluchteling, dossiers met toekenning van het subsidiaire beschermingsstatuut en dossiers met regularisaties, België, van 2006 tot 2016.

Bron: CGVS, DVZ, Myria.

oordeeld, wat overeenkomt met 12.197 personen. Dat aantal is in de meest recente jaren opvallend gestegen. In 2016 ging het vooral om personen afkomstig uit Syrië (45%) en Irak (22%).

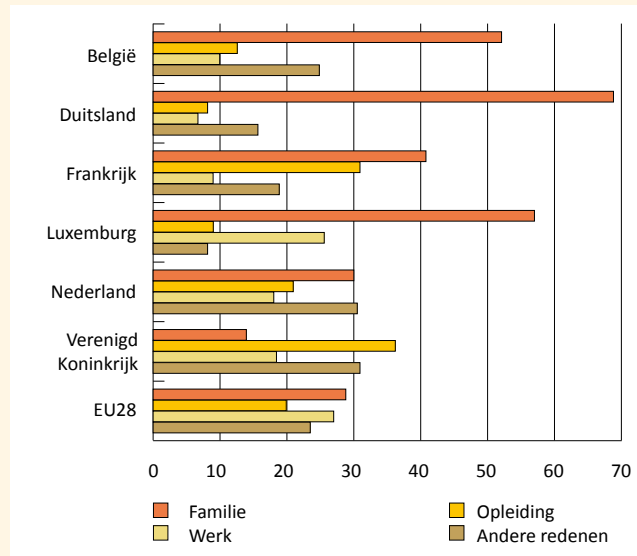
In 2.486 asiëldossiers werd het **subsidiaire beschermingsstatuut** toegekend, goed voor 3.281 betrokken personen. Het gaat om personen die niet in aanmerking komen voor het statuut van vluchteling, maar waarvan gedacht wordt dat zij bij terugkeer naar hun eigen land gevaar lopen. Bij de personen die in 2016 dergelijk subsidiair beschermingsstatuut kregen, vormen de Syriërs (49%), de Afghanen (25%) en de Irakezen (17%) de grootste groepen.

In 2016 werden ten slotte 858 dossiers geregulariseerd, wat overeenkomt met 1.205 personen. Een **regularisatie** geeft de betrokkene een tijdelijk of definitief verblijfsrecht omwille van een onredelijk langdurige asiëlprocedure of om medische of andere humanitaire redenen. Na een opvallende stijging in de periode 2009-2010 omwille van de regularisatiecampagne van personen met 'een duurzame lokale verankering' eind 2009, is het aantal betrokken personen in de meest recente jaren weer sterk gedaald.

Als voor de hele groep niet-EU-immigranten gekeken wordt naar de officieel geregistreerde **redenen van verblijf**, blijkt dit sterk te variëren van land tot land. In België ligt het aandeel van niet-EU-migranten met familiale redenen (onder meer gezinshereniging) als verblijfsredenen in 2015 net boven de 50%. In Duitsland en Luxemburg ligt dit aandeel nog hoger, in de andere West-Europese landen en de totale EU28 duidelijk lager. Daartegenover staat dat het aandeel van opleiding en werk als verblijfsredenen in België in vergelijking met de andere landen relatief laag ligt. De restcategorie met onder meer asiel en subsidiaire bescherming was in België in 2015 goed voor 25%

3.176 Reden van migratie naar West-Europa

Aandeel afgeleverde eerste verblijfsvergunningen aan niet-EU-immigranten per verblijfsredenen, in België, de buurlanden en de totale EU28, in 2015, in %.

Bron: Eurostat, bewerking SVR.

van het totaal aantal niet-EU-immigraties. Dat komt ongeveer overeen met het EU-gemiddelde.

Werknemers van buiten de zogenaamde 'EU+-landen' (de EU-lidstaten, Zwitserland, Noorwegen, IJsland en Liechtenstein) dienen in principe een **arbeidskaart** aan te vragen om arbeid in loondienst te kunnen verrichten in Vlaanderen. Vreemdelingen die als arbeidsmigrant het land binnenkomen moeten een arbeidskaart B aanvragen. Deze werkvergunning is verbonden aan een welbepaalde functie (specifiek beroep) voor een specifieke werkgever en voor een beperkte duur (meestal 12 maanden). Na een aantal jaar kunnen deze personen een arbeidskaart A aanvragen die geldig is voor elk beroep in loondienst, voor om het even welke werkgever en zonder tijdsrestrictie. Voor vreemdelingen die van een tijdelijk verblijfsrecht genieten op basis van andere gronden dan werk (zoals studenten of asiëlzoekers) bestaat er ten slotte de arbeidskaart C. Deze kaart is geldig voor elk beroep in loondienst, voor elke werkgever, maar is beperkt tot de geldigheidsduur van het tijdelijke verblijfsrecht.

De cijfers over het aantal arbeidskaarten zegt niet zozeer iets over de omvang van de arbeidsmigratie in Vlaanderen, maar wel over het aan vreemdelingen toegekende recht om in Vlaanderen te werken. Daarnaast dient opgemerkt te worden dat heel wat categorieën vreemdelingen vrijgesteld zijn van een werkvergunning (EU-burgers en niet-EU-werknemers gedetacheerd vanuit een EU+-onderneming) en dat de hier gepresenteerde cijfers zowel de eerste aanvragen als hernieuwingen omvatten.

In 2016 werden in Vlaanderen 14.369 C-kaarten, 7.645 B-kaarten en 179 A-kaarten uitgereikt. De sterke stijging van het aantal B-kaarten tussen 2006 en 2008 is toe te schrijven aan de overgangsmaatregel om de instroom van EU-burgers van de in

2004 toegetreden lidstaten (Estland, Letland, Litouwen, Hongarije, Polen, Slowakije, Slovenië en Tsjechië) tot de arbeidsmarkt in België te beperken. Tot 2008 hadden personen uit deze landen nood aan een arbeidskaart B om in België te kunnen werken. Tussen 2010 en 2013 was er opnieuw een stijging van het aantal B-kaarten door een vergelijkbare regeling voor de burgers van de in 2007 toegetreden EU-landen (Roemenië en Bulgarije). Deze overgangsmaatregel voor Roemenië en Bulgarije werd in België opgeheven vanaf 1 januari 2014, wat de sterke terugval in het aantal uitgereikte arbeidskaarten B in de meest recente jaren verklaart. Vanaf 2014 worden er weer meer C-kaarten uitgereikt dan B-kaarten zoals ook het geval was tot 2005. De A-kaarten worden slechts in zeer beperkte mate toegekend.

Samenleven in diversiteit

De Vlaamse Regering kiest voor een maatschappijmodel waarbij iedereen met elkaar samenleeft op grond van gelijkwaardigheid, binnen een kader van normen en waarden eigen aan de Vlaamse samenleving en met respect voor ieders eigenheid. Het einddoel is te komen tot een actief en gedeeld burgerschap. Dat vereist een actieve participatie van allen en de creatie van voldoende sociale samenhang. In wat volgt, komen eerst verschillende elementen aan bod die van invloed zijn op de sociale samenhang in de samenleving: contacten tussen personen van verschillende herkomst en houdingen tegenover elkaar. Daarna wordt ingegaan op de mate waarin vreemdelingen en personen van buitenlandse herkomst participeren aan de verschillende domeinen van het maatschappelijke leven.

Sociale samenhang

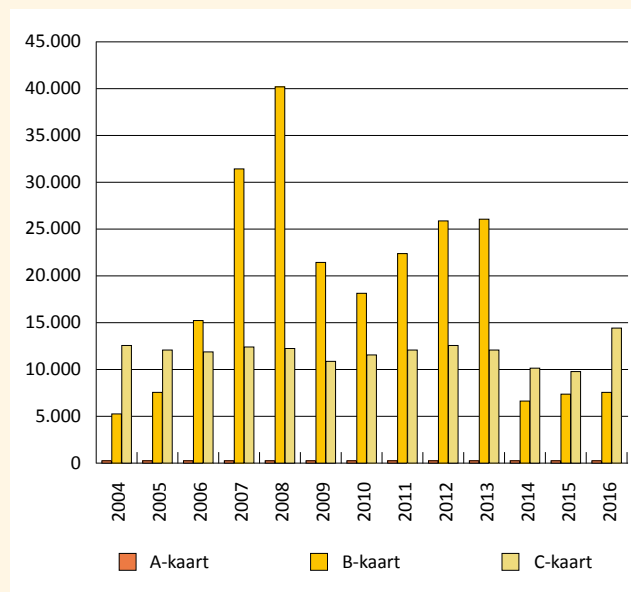
Drie kwart van de Vlamingen geeft aan een persoon van een andere herkomst of uit een andere cultuur persoonlijk te kennen. Het gaat om een persoon waarmee men het afgelopen jaar minstens 1 keer in contact is gekomen. Wie aangeeft iemand van een andere herkomst of cultuur te kennen, omschrijft die persoon in ongeveer 6 op de 10 gevallen als een vriend of kennis. In goed 4 op de 10 gevallen gaat het om een collega of buur. In 2 op de 10 gevallen gaat het om een lid van een vereniging waar de respondent lid van is. Goed de helft van de Vlamingen geeft aan minstens wekelijks contact te hebben met een persoon van een andere herkomst of cultuur.

Bijna de helft van de Vlamingen woont in een buurt met bijna alleen mensen van Belgische herkomst. 37% woont in een buurt met meer personen van Belgische herkomst dan van buitenlandse herkomst, 10% in een buurt met ongeveer evenveel personen van buitenlandse als van Belgische herkomst en 5% in een buurt met meer personen van buitenlandse dan van Belgische herkomst. In de meest recente jaren is het aandeel personen in een buurt met bijna alleen personen van Belgische herkomst gedaald. De aandelen in de andere categorieën zijn beperkt toegenomen.

De herkomstssamenstelling van de buurt verschilt sterk naar verstedelijkingsgraad. In de grootsteden woont 2 op de 10 inwoners in een buurt met bijna alleen personen van Belgi-

3.177 Arbeidskaarten

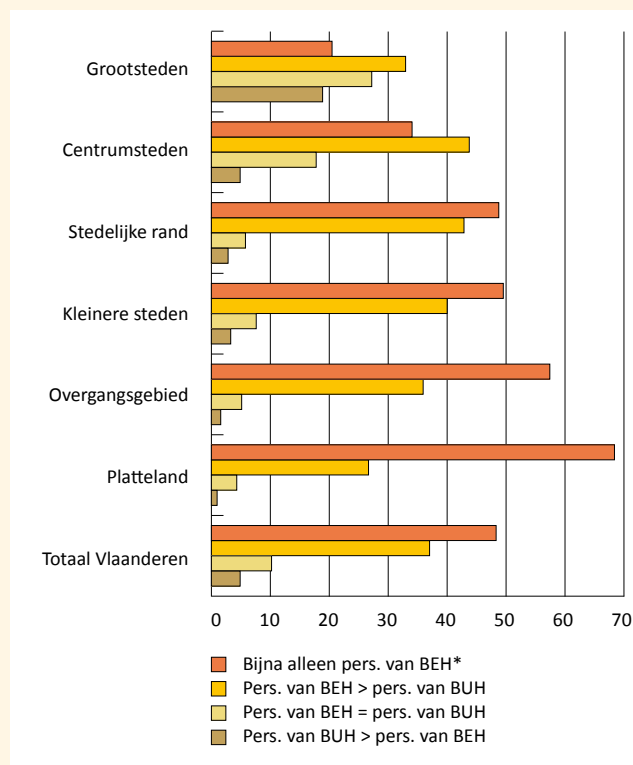
Evolutie van het aantal uitgereikte arbeidskaarten A, B en C in het Vlaamse Gewest, van 2004 tot 2016.

Bron: Departement WSE.

3.178 Samenstelling van de buurt

Samenstelling van de huidige buurt naar verstedelijking, in 2016, in %.

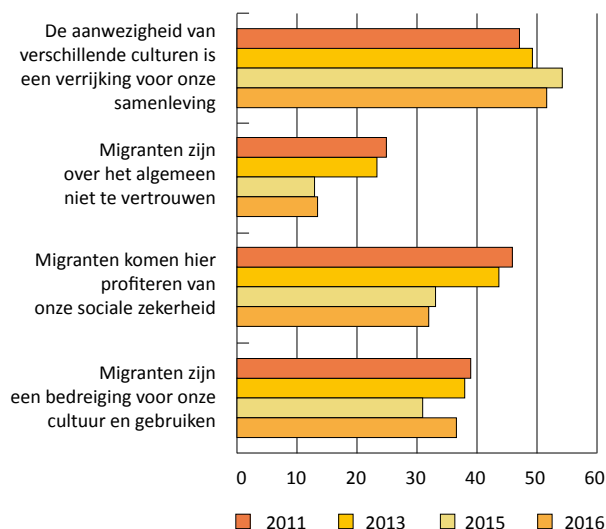

* BEH = personen van Belgische herkomst, BUH = personen van buitenlandse herkomst.

Bron: SCV-survey 206.

3.179 Houding tegenover diversiteit

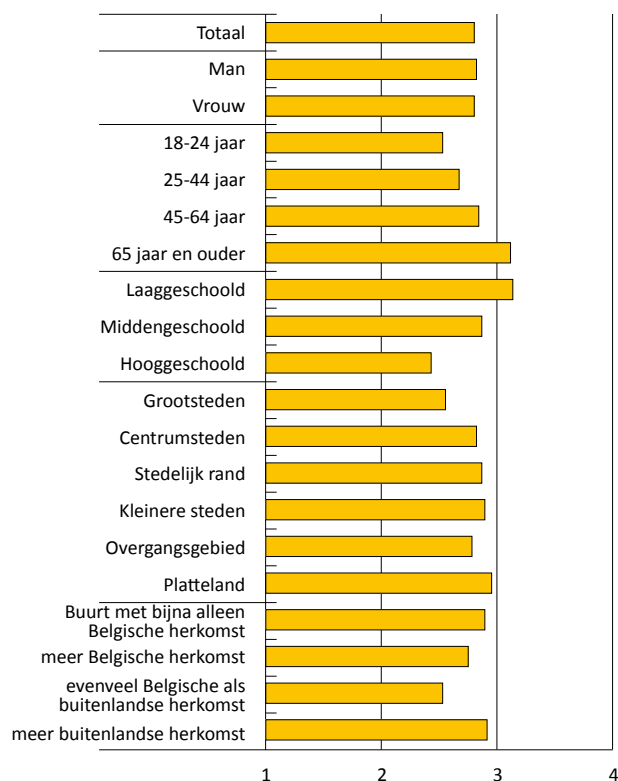
Evolutie van het aandeel personen dat het (helemaal) eens is met de stellingen, 18-85 jaar, van 2011 tot 2016, in %.

Bron: SCV-survey.

3.180 Intolerantie-index

Houding tegenover vreemdelingen en migratie naar geslacht, leeftijd, opleiding, woonplaats en samenstelling van de buurt, in 2016, samengestelde variabele (gemiddelde score van 4 stellingen) met schaal van 1 tot 5 (hoe hoger de score, hoe negatiever de houding).

Bron: SCV-survey 2016.

sche herkomst. Op het platteland loopt dat op tot 7 op de 10 inwoners. Bijna de helft van de inwoners in de grootsteden woont in een buurt met minstens evenveel personen van buitenlandse herkomst als van Belgische herkomst. Op het platteland gaat het slechts om 5% van de bevolking.

In het Pact 2020 engageert de Vlaamse Regering er zich toe om discriminatie tegen 2020 uit te bannen. Aangezien attitudes aan de basis liggen van discriminerend gedrag is het belangrijk om de aanwezigheid van vooroordelen en negatieve gevoelens ten aanzien van kansengroepen na te gaan en te zien of deze gevoelens toe- of afnemen.

Uit de resultaten van de SCV-survey van 2016 blijkt dat de helft van de bevolking de aanwezigheid van andere culturen een verrijking vindt voor onze samenleving. 13% gaat akkoord met de stelling dat migranten niet te vertrouwen zijn. Ongeveer 3 op de 10 Vlamingen is van oordeel dat migranten profiteren van de sociale zekerheid en bijna 4 op de 10 vindt dat migranten een bedreiging zijn voor onze cultuur en gebruiken. De opvallend positievere houding die al te zien was bij de meting in 2015 wordt bevestigd in 2016. In vergelijking met de metingen in de jaren voor 2015 is de houding tegenover migranten positiever geworden. Het aandeel personen dat het eens is met de negatief geformuleerde stellingen is afgenomen. Enkel bij de stelling waarin migranten worden beschreven als een bedreiging voor onze cultuur en gebruiken, ligt het aandeel instemmers in 2016 iets hoger dan in 2015.

Ook als de verschillende stellingen worden samengebracht tot één samengestelde intolerantie-index, blijkt dat de **houding tegenover vreemdelingen** in 2015 en 2016 significant positiever is geworden ten opzichte van de voorgaande jaren. De index geeft aan dat de intolerantie toeneemt met de leeftijd en afneemt naarmate men hoger opgeleid is. Inwoners van de grootsteden zijn het meest tolerant. Ook hangt de samenstelling van de buurt samen met de houding tegenover diversiteit: personen die wonen in een gemengde buurt zijn toleranter dan personen die wonen in een buurt met bijna alleen personen van Belgische herkomst of met meer personen van buitenlandse dan van Belgische herkomst.

Discriminatie is nog niet uitgebannen. Dat blijkt uit het aantal meldingen ingediend bij Unia (opvolger van het Interfederaal Gelijkekansencentrum) en de 13 Vlaamse lokale contactpunten. In 2016 kwamen 1.361 Nederlandstalige meldingen binnen over raciale discriminatie of discriminatie op basis van geloof/levensbeschouwing. Het aantal meldingen ligt daarmee hoger dan in 2015 (1.209), maar lager dan in 2014 (1.421), 2013 (1.276) en 2012 (1.552). Zoals in de voorgaande jaren vormen ook in 2016 de meldingen over discriminatie in het domein media en internet de grootste groep (32%). Daarna volgen de meldingen over de domeinen goederen/diensten (20%) en werk (19%).

Participatie

Met elkaar samenleven impliceert ook dat iedereen actief en volwaardig aan de Vlaamse samenleving kan participeren. Nog steeds blijkt de maatschappelijke positie van vreemdelingen en personen van buitenlandse herkomst op een aantal belangrijke domeinen minder gunstig. En ook binnen deze groepen

bestaan duidelijke verschillen: personen van buiten de EU zijn veelal nog duidelijk slechter af dan personen van binnen de EU.

Nationaliteit speelt nog steeds een belangrijke rol op de arbeidsmarkt, vooral dan voor mensen van buiten de Europese Unie. Uit de gegevens van de EAK-survey blijkt dat in 2016 46% van de niet-EU-burgers tussen 20 en 64 jaar aan het werk was. Daarmee ligt de **werkzaamheidsgraad** van niet-EU-burgers 27 procentpunten lager dan bij Belgen en 24 procentpunten lager dan bij personen met een nationaliteit van binnen de Europese Unie (exclusief België).

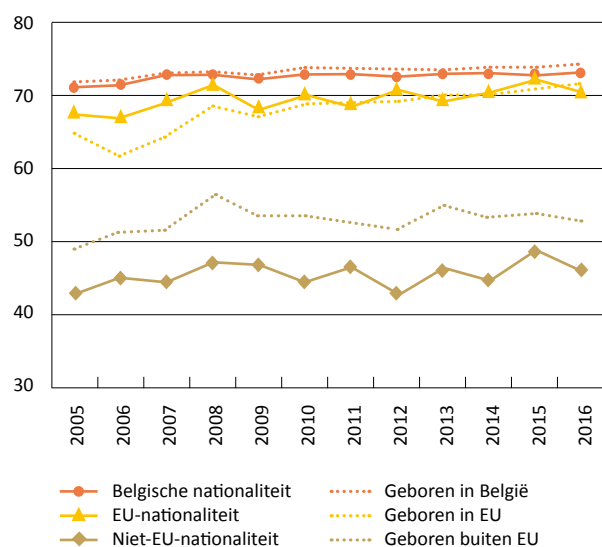
Door te kijken naar het geboorteland in plaats van de huidige nationaliteit kan een deel van de groep personen die in de loop der jaren Belg is geworden, mee in rekening worden gebracht. De werkzaamheidsgraad van personen geboren buiten de Europese Unie (53%) ligt iets hoger dan de werkzaamheidsgraad van personen met een nationaliteit van buiten de EU. Maar ook bij deze groep blijft er nog steeds een kloof van respectievelijk 21 en 19 procentpunten bestaan met de werkzaamheidsgraad van personen geboren in België en personen geboren binnen de Europese Unie (buiten België).

Zowel bij de niet-EU-burgers als bij de personen geboren buiten de EU is de werkzaamheidsgraad tegenover 2005 slechts beperkt gestegen.

Internationale vergelijking maakt duidelijk dat in nagenoeg alle EU15-landen de werkzaamheidsgraad van personen geboren buiten de EU hoger ligt dan in Vlaanderen. Enkel in België in zijn geheel en in de andere Belgische gewesten ligt de werkzaamheidsgraad van personen geboren buiten de EU lager.

3.181 Werkzaamheidsgraad naar nationaliteit en geboorteland

Evolutie van de werkzaamheidsgraad naar nationaliteit en geboorteland, 20-64 jaar, van 2005 tot 2016, jaargemiddelde, in %.

Bron: ADS EAK, bewerking Steunpunt Werk/Departement WSE.

De precare positie op de arbeidsmarkt van personen van buiten de EU blijkt ook uit de werkloosheidscijfers. Volgens de EAK-survey ligt de werkloosheidsgraad van personen geboren buiten de EU op 16%. Dat is 4 keer hoger dan bij personen geboren in België en bijna 3 keer hoger dan bij personen geboren binnen de EU (buiten België).

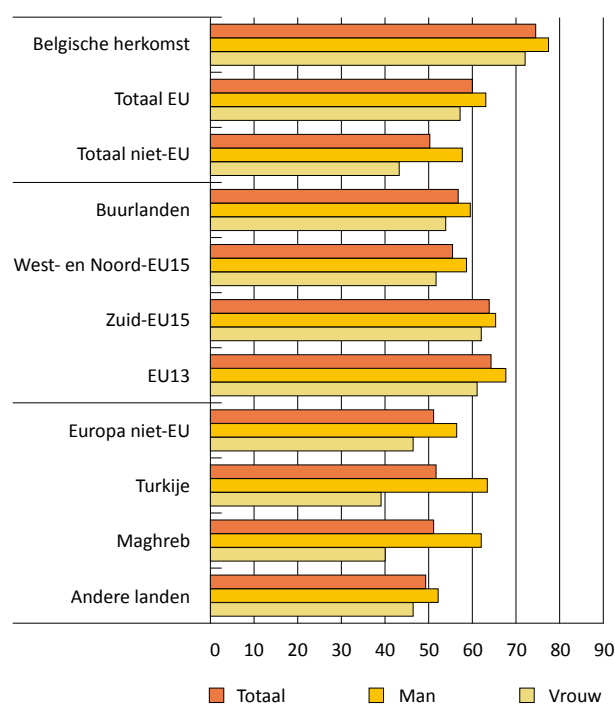
Bovenstaande EAK-surveygegevens worden bevestigd door de administratieve gegevens van de Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid (KSZ). De sociaaleconomische gegevens van de KSZ kunnen gekoppeld worden aan de Rijksregistergegevens over de nationaliteitshistoriek van de persoon en diens ouders. Dat maakt het mogelijk om op basis van gegevens van de gehele bevolking de tewerkstellingspositie van de verschillende herkomstgroepen in beeld te brengen en doorheen de tijd op te volgen. De herkomstoperationalisering gebruikt door de KSZ komt overeen met de doelgroep zoals omschreven in artikel 3 van het Vlaamse Integratiedecreet van 2013.

De KSZ-gegevens geven een duidelijk verschil aan tussen de werkzaamheidsgraad van personen van Belgische herkomst en personen van buitenlandse herkomst, vooral dan personen afkomstig van buiten de EU. In 2016 lag de werkzaamheidsgraad bij de personen van Belgische herkomst op 75%. Bij de personen met een EU-herkomst gaat het om 60%, bij de personen met een niet-EU-herkomst om 51%.

De werkzaamheidsgraad ligt bij alle herkomstgroepen beduidend lager bij vrouwen dan bij mannen. Het grootste verschil

3.182 Werkzaamheid naar herkomst en geslacht

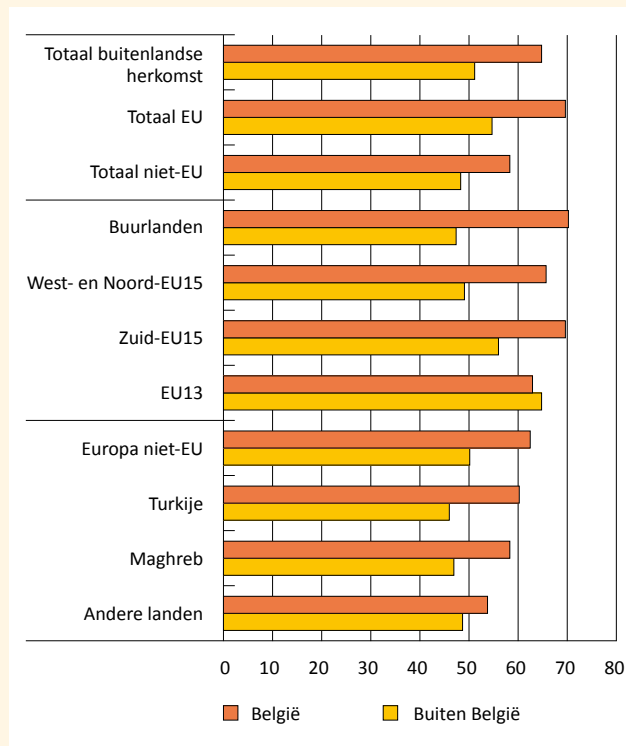
Werkzaamheidsgraad naar herkomstgroep, totaal en naar geslacht, 20-64 jaar, op 1 januari 2016, in %.

Bron: DWH AM&SB KSZ, bewerking SVR.

3.183 Werkzaamheid naar herkomst en geboorteland

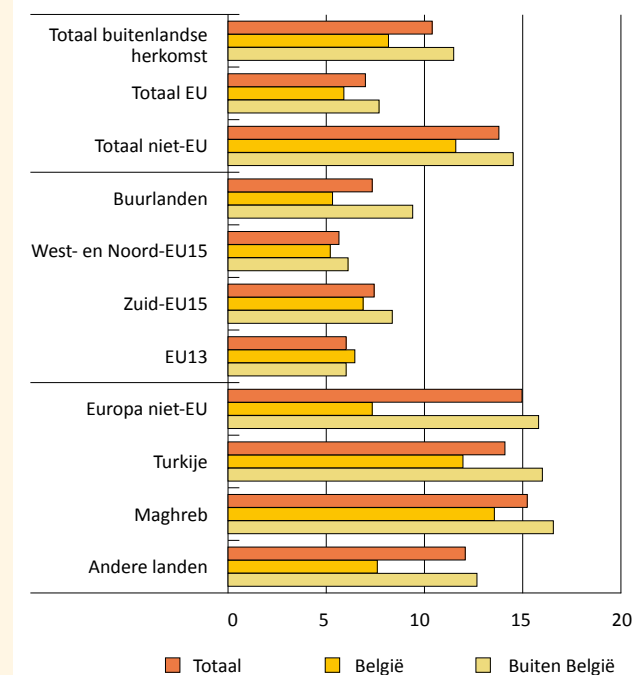
Werkzaamheidsgraad naar herkomstgroep en geboorteland (België of buiten België), 20-64 jaar, op 1 januari 2016, in %.

Bron: DWH AM&SB KSZ, bewerking SVR.

3.184 Werkloosheid naar herkomst en geboorteland

Werkloosheidsgraad naar herkomstgroep, totaal en naar geboorteland (België of buiten België), 15-64 jaar, op 1 januari 2016, in %.

Bron: DWH AM&SB KSZ, bewerking SVR.

is te vinden bij de personen van Turkse en Maghrebijnse herkomst. Daar zijn slechts 4 op de 10 vrouwen tussen 20 en 64 jaar aan het werk. Bij de mannen van Turkse en Maghrebijnse herkomst gaat het telkens om iets meer dan 6 op de 10.

Wel is het zo dat de werkzaamheid van de personen van buitenlandse herkomst die in België geboren zijn (65%) duidelijk hoger ligt dan de arbeidsdeelname van de personen van buitenlandse herkomst geboren in het buitenland (51%). Bij de personen met een EU-herkomst gaat het om een verschil van 15 procentpunten, bij de personen van niet-EU-herkomst om 10 procentpunten. Dat verschil is terug te vinden bij nagenoeg alle herkomstgroepen. Enkel bij de personen afkomstig uit de EU13-landen is dat verschil er niet.

Ook de KSZ-werkloosheidsgraad van personen van buitenlandse herkomst ligt duidelijk hoger dan bij de personen van Belgische herkomst (4%), zeker bij de groepen afkomstig van buiten de EU (14%). In tegenstelling tot bij de EAK-gegevens gaat het hier enkel om uitkeringsgerechtigde werklozen. Ook hier scoren de personen van buitenlandse herkomst geboren in België bij nagenoeg alle herkomstgroepen beter dan de personen van buitenlandse herkomst geboren in het buitenland.

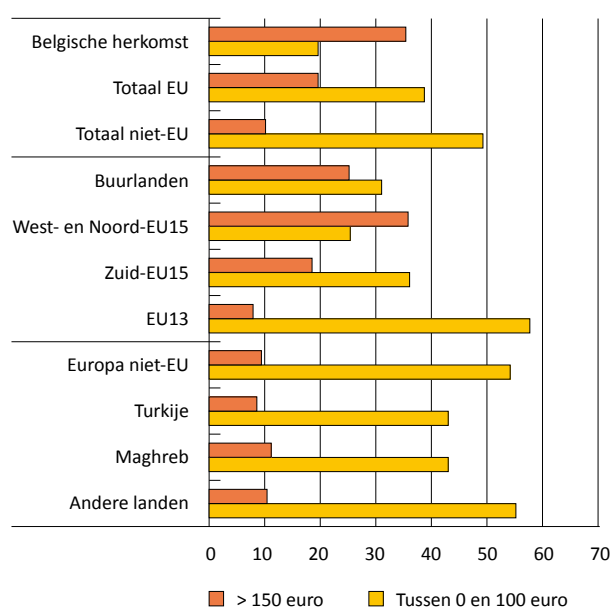
De KSZ-gegevens geven ten slotte bijkomende informatie over onder meer het arbeidsregime en de dagloonklasse van de personen van buitenlandse herkomst. Daaruit blijkt dat het aandeel loontrekkenden tewerkgesteld in een regime van

uitzendarbeid, seizoensarbeid, gelegenhedsarbeid in land- en tuinbouw of in de horeca, duidelijk verschilt naar herkomstgroep. Bij de personen met een niet-EU-herkomst gaat het om 8%, bij de personen van Belgische herkomst om 2%. Daarnaast is er ook op vlak van het **dagloon** een opvallend verschil naar herkomst. Terwijl het aandeel met een dagloon lager dan 100 euro (bruto) bij de personen van Belgische herkomst beperkt blijft tot een vijfde van de loontrekkenden, loopt dat bij de personen van niet-EU-herkomst op tot de helft. Omgekeerd ligt het aandeel loontrekkenden met een dagloon van meer dan 150 euro meer dan 3 keer hoger bij de personen van Belgische herkomst dan bij de personen van niet-EU-herkomst.

Bij de hierboven besproken indicatoren werd telkens gekeken naar de arbeidssituatie van het individu. De arbeidssituatie kan ook bekeken worden op huishoudniveau door het aantal volwassenen in het huishouden in rekening te brengen dat aan het werk is en hun arbeidsregime. Op basis daarvan kan de werkintensiteit van het huishouden worden berekend. Deze werkintensiteit varieert tussen 0 (geen enkel volwassen lid van het gezin werkt) tot 1 (alle volwassen leden van het gezin werken voltijds). Er bestaat tussen de verschillende herkomstgroepen een duidelijk verschil inzake het aandeel personen in een gezin met **zeer lage werkintensiteit** (werkintensiteit lager dan 0,2). Bij de personen van Belgische herkomst ging het in 2015 om 8%. Bij de personen met een EU-herkomst loopt dat op tot 21%, bij de personen met een niet-EU-herkomst tot 27%.

3.185 Dagloonklasse naar herkomst

Aandeel loontrekkenden met dagloon* onder 100 euro en boven 150 euro van 20 tot 64 jaar naar herkomstgroep, op 1 januari 2016, in %.

* Het gaat hier niet om het werkelijke loon, maar om het brutoloon dat de werknemer zou ontvangen wanneer hij of zij de job in kwestie één dag voltijds zou uitvoeren.

Bron: DWH AM&SB KSZ, bewerking SVR.

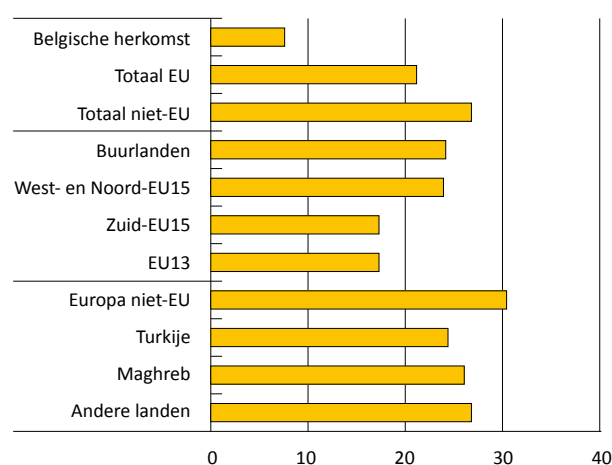
De algemene cijfers over de **onderwijsdeelname** van vreemdelingen wijzen niet direct op achterstelling. Het aandeel leerlingen met een vreemde nationaliteit in het gewoon kleuter, lager en secundair onderwijs lag in het schooljaar 2015-2016 respectievelijk op 10%, 9% en 8%, wat ongeveer overeenkomt met het aandeel vreemdelingen in de betreffende leeftijdsgroep. In het buitengewoon kleuter, lager en secundair onderwijs liggen die percentages respectievelijk 5, 3 en 3 procentpunten hoger. In het secundair onderwijs blijken er daarnaast duidelijk verschillen naar studierichting. In de 2de en 3de graad van het ASO en TSO ligt het aandeel vreemdelingen telkens tussen 4% en 6%. In het BSO ligt dat aandeel op 12%. In het deeltijds beroepssecundair onderwijs stijgt het aandeel vreemdelingen tot 22%.

Meer nog dan met nationaliteit hangen de slaagkansen in het onderwijs samen met de aan- of afwezigheid van een taalachterstand. Daarom is het nuttig om ook te kijken naar de taal van het gezin waarin de leerlingen opgroeien. Het gewoon kleuter- en lager onderwijs telde begin 2016 respectievelijk 22% en 19% leerlingen met een niet-Nederlandse **thuis taal**. In het secundair onderwijs gaat het om 14% van de leerlingen. In het KSO gaat het om 8% van de leerlingen, in het TSO om 10%, in het ASO om 11%. In het BSO stijgt dat aandeel tot 19%, in het deeltijds beroepssecundair onderwijs tot 26%.

De Vlaamse resultaten van het PISA-onderzoek uit 2015 over de **onderwijsprestaties** van 15-jarigen geven aan dat au-

3.186 Lage werkintensiteit naar herkomst

Aandeel personen van 0 tot 59 jaar dat leeft in een gezin met zeer lage werkintensiteit ($\leq 0,2$) naar herkomstgroep, op 1 januari 2015, in %.

Bron: DWH AM&SB KSZ, bewerking SVR.

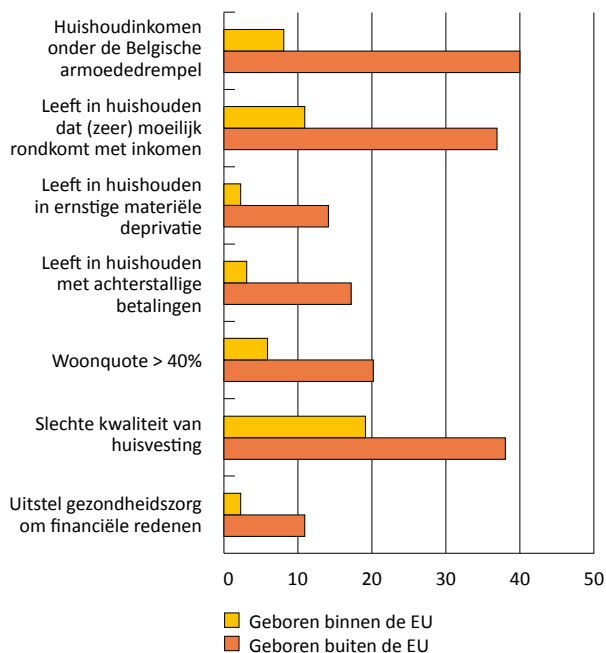
tochtone leerlingen (zelf en hun ouders in België geboren) veel beter scoren dan leerlingen die zelf of wiens ouders in het buitenland geboren zijn. Van de autochtone leerlingen haalt 13% het basisvaardigheidsniveau op vlak van wetenschappelijke geletterdheid niet, bij de leerlingen met een migratieachtergrond loopt dat op tot 39%. Ook als rekening gehouden wordt met de verschillen in sociaaleconomische achtergrond van beide groepen blijven de autochtone leerlingen beduidend beter scoren.

Ook andere indicatoren die dieper ingaan op de schoolloopbaan van leerlingen wijzen op achterstand bij personen met een niet-Nederlandse thuistaal. In het schooljaar 2015-2016 had 4% van de leerlingen met een niet-Nederlandse thuistaal in het laatste jaar van het gewoon lager onderwijs al 2 of meer jaar schoolse vertraging opgelopen. Bij de leerlingen met Nederlands als thuistaal is dat slechts 0,5%. In het secundair onderwijs loopt de **schoolse achterstand** verder op: 29% van de leerlingen in het 2de leerjaar van de 3de graad van het gewoon secundair onderwijs met een vreemde thuistaal heeft 2 of meer jaar vertraging opgelopen. Bij de leerlingen met Nederlands als thuistaal gaat het slechts om 7%. Uiteindelijk verlaten jongeren met een andere thuistaal dan het Nederlands veel vaker het secundair onderwijs zonder diploma. In 2015 verlieten 22% van de leerlingen met een niet-Nederlandse thuistaal het secundair onderwijs zonder diploma. Bij de leerlingen met Nederlands als thuistaal ligt het aandeel **vroegtijdige schoolverlaters** 3 keer lager (7%).

Ook wat het **hogere onderwijs** betreft, lijkt het aandeel personen met een vreemde nationaliteit (8% in 2015-2016) niet direct te wijzen op achterstand. Maar een aanzienlijk deel van de vreemdelingen ingeschreven in het Vlaamse hoger onderwijs komt hier enkel om te studeren en vertrekt daarna weer. Als enkel gekeken wordt naar de deelname aan het ho-

3.187 Armoede en sociale uitsluiting naar geboorteland

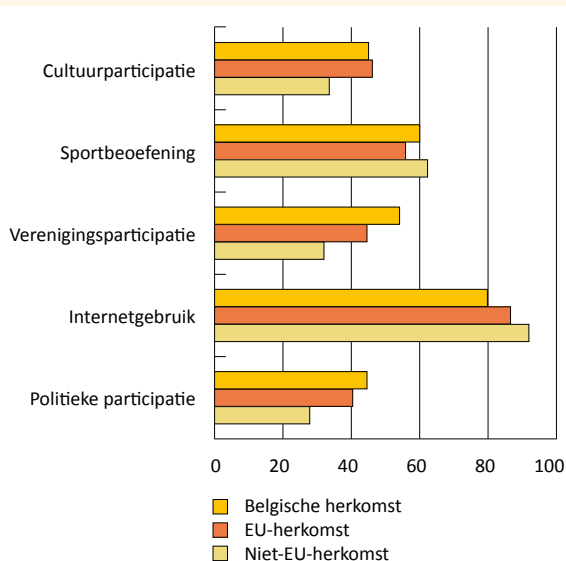
Positie van personen geboren in een EU-land (inclusief België) en personen geboren buiten de EU op vlak van inkomen, huisvesting en gezondheid, in 2016, in %.

Zie hoofdstuk 3.3 voor meer informatie over de verschillende indicatoren.
Bron: ADS EU-SILC 2016, bewerking SVR.

3.188 Sociale participatie naar herkomst

Bevolking die het afgelopen jaar geparticipeerd heeft aan cultuur (minstens 1 keer per jaar deelname aan 3 verschillende culturele activiteiten), die aan sport doet (inclusief wandelen of fietsen), die actief lid is van minstens één vereniging, die tijdens de laatste 3 maanden internet heeft gebruikt en die politiek participeert, naar herkomstgroep, in 2014-2016, in %.

Bron: SCV-survey 2014-2016 (gepoolde dataset).

ger onderwijs van de personen die in Vlaanderen secundair onderwijs hebben gevolgd, blijkt een ander beeld. Zo volgden 7 op de 10 leerlingen met een Belgische nationaliteit die in Vlaanderen in 2015 een diploma secundair onderwijs hebben gehaald in het daaropvolgende academiejaar een professionele of academische bachelor opleiding. Bij de niet-Belgen gaat het om de helft van de leerlingen.

Als ten slotte naar de volledige volwassen bevolking wordt gekeken, blijkt een duidelijke opleidingsachterstand van personen van buiten de EU. Volgens de EAK-enquête van 2016 is 49% van de niet-EU-burgers tussen 20 en 64 jaar laag opgeleid. Bij de Belgen en de EU-burgers gaat het respectievelijk om 20% en 27%. Een vergelijkbare kloof naar geboorteland: bij de personen geboren buiten de EU bedraagt het aandeel laagopgeleiden 44%, bij de personen geboren in België 19% en bij de personen geboren in een ander EU-land 25%.

Personen geboren buiten de EU moeten ook vaker rondkomen met een inkomen onder de armoededrempel, geven vaker zelf aan **financiële problemen** te hebben, leven vaker in een materieel gedepriveerd huishouden en hebben vaker problemen met de betaling van rekeningen. Ook het aandeel van het inkomen dat aan **huisvesting** wordt besteed, ligt bij personen van buiten de EU beduidend vaker boven de kritische drempel van 40%. Bovendien zijn de huizen waarin zij wonen doorgaans van mindere kwaliteit.

De zwakkere socio-economische positie van personen van buitenlandse herkomst blijkt ook uit de cijfers van Kind en Gezin over geboorten in kansarme gezinnen. Aan de hand van een aantal criteria, wordt bij elke geboorte nagegaan of het gezin kansarm is (zie hoofdstuk 3.3). Op basis daarvan wordt een kansarmoede-index berekend die aangeeft hoeveel kinderen in de afgelopen 3 jaar geboren werden in een kansarm gezin. Deze index lag in 2016 bij kinderen met een moeder met een Belgische geboortenationaliteit (6%) beduidend lager dan bij kinderen met een moeder die bij haar geboorte niet de Belgische nationaliteit had (32%). Dat zorgt ervoor dat bijna 2 op de 3 kinderen die in kansarmoede worden geboren, een moeder hebben met een vreemde geboortenationaliteit.

Tot slot is het op basis van de resultaten van de SCV-survey mogelijk om de mate van **sociale participatie** van de verschillende herkomstgroepen in beeld te brengen. Sinds een aantal jaar wordt in deze survey niet alleen gevraagd naar de huidige nationaliteit van de persoon, maar ook naar de geboortenationaliteit en de geboortenationaliteit van de ouders, zodat een herkomstafbakening mogelijk wordt overeenkomstig artikel 3 van het Vlaamse Integratiedecreet van 2013. Door 3 edities van de survey samen te nemen, worden de aantallen van de verschillende herkomstgroepen groot genoeg om betrouwbare uitspraken te doen. Uit deze analyse blijkt dat personen met een niet-EU-herkomst beduidend minder vaak dan personen van Belgische en EU-herkomst participeren aan cultuur, het verenigingsleven en de politiek. Op vlak van internet is het net omgekeerd: daar zijn het de personen van Belgische herkomst die minder participeren dan de personen van buitenlandse herkomst. Op vlak van sportparticipatie is er geen significant verschil naar herkomst. Er dient hierbij opgemerkt te worden dat aangezien de SCV-survey wordt afgeno-

3.189 Maatschappelijke participatie van personen van niet-EU-herkomst

Verhouding van het aandeel van personen van niet-EU-herkomst in het totaal aantal participanten tegenover het aandeel van personen van niet-EU-herkomst in de totale bevolking, in 2014-2016.

	Niet-EU-herkomst
Cultuurparticipatie	0,75
Sportbeoefening	1,03
Verenigingsparticipatie	0,62
Internetgebruik	1,12
Politieke participatie	0,64
Gemiddelde score	0,83

Bron: SCV-survey (gepoolde dataset 2014-2016).

men in het Nederlands, personen van buitenlandse herkomst die onvoldoende Nederlands begrijpen automatisch afvallen als mogelijke respondenten.

In het Pact 2020 heeft de Vlaamse Regering er zich toe verbonden om de participatie van kansengroepen - waaronder personen van niet-EU-herkomst - op bovengenoemde domeinen substantieel te verhogen. De vorderingen op dit vlak worden gemeten door het aandeel van elke kansengroep bij de participanten te vergelijken met het aandeel van de kansengroep in de totale bevolking. Is die verhouding gelijk aan 1 dan is er sprake van een **proportionele deelname** van de kansengroep in kwestie. Is die verhouding lager dan 1 dan neemt de kansengroep te weinig deel. Bij de personen van niet-EU-herkomst wijzen de SCV-resultaten op 3 van de 5 opgevolgde domeinen op een duidelijke achterstand. Dat is niet het geval op vlak van sport- en internetparticipatie. Op dat vlak halen de personen van niet-EU-herkomst een score hoger dan 1.

Inburgering als opstap naar integratie

Ook de 'nieuwe' Vlaming zelf wordt door de Vlaamse overheid aangesproken op zijn of haar individuele verantwoordelijkheid. Er wordt van hem of haar gevraagd actief deel te nemen aan de samenleving door onder meer de taal en de omgangsvormen te leren kennen en te respecteren.

Inburgering is een belangrijk onderdeel van het integratiebeleid en kan gezien worden als een eerste, begeleide opstap naar een volwaardige deelname aan de samenleving. Inburgering brengt inburgeraars via een zo kort mogelijk **inburgeringstraject** aan de drempel van de reguliere voorzieningen door hun zelfredzaamheid te verhogen. Er worden 3 dimensies van zelfredzaamheid onderscheiden:

- sociale zelfredzaamheid is bereikt wanneer de betrokkene voldoende vertrouwd is met onze samenleving om er zelfstandig zijn weg te vinden;
- professionele zelfredzaamheid is bereikt wanneer de betrokkene kan instromen in de arbeidsmarkt met het oog op duurzame tewerkstelling of in staat is een beroepsopleiding te volgen;

- educatieve zelfredzaamheid is bereikt wanneer de betrokkene in staat is om aan het reguliere onderwijsaanbod deel te nemen. Educatieve zelfredzaamheid kan na het behalen van het diploma leiden tot professionele zelfredzaamheid.

Iedereen die een inburgeringstraject doorlopen heeft, moet een zekere mate van sociale zelfredzaamheid bereikt hebben, naast de keuze om prioritair te werken aan educatieve of professionele zelfredzaamheid.

Het inburgeringstraject bestaat uit een vormingsprogramma ondersteund door individuele begeleiding (trajectbegeleiding). Het vormingsprogramma omvat een cursus maatschappelijke oriëntatie, een opleiding Nederlands als tweede taal en loopbaanoriëntatie. De concrete invulling van de onderdelen is afhankelijk van het specifieke profiel van de inburgeraar en wordt vastgelegd in een inburgeringscontract.

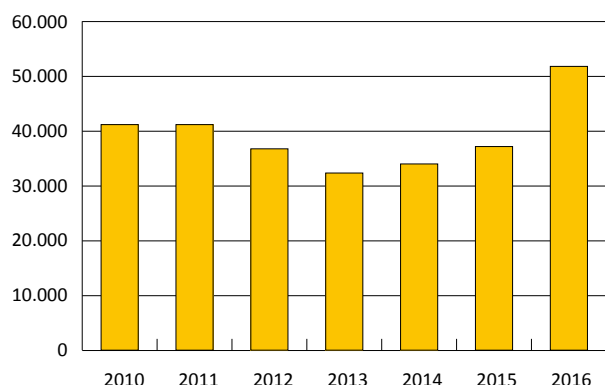
Het Vlaamse inburgeringsbeleid richt zich op vreemdelingen van 18 jaar en ouder die zich langdurig (meer dan 3 maanden) of definitief in Vlaanderen of Brussel komen vestigen. Ook Belgen die in het buitenland geboren zijn en minstens één ouder hebben die in het buitenland geboren is, behoren tot de doelgroep van het inburgeringsbeleid. Iedereen die tot de doelgroep behoort, heeft recht op een inburgeringstraject. Een aantal groepen zijn echter verplicht om dergelijk traject te volgen. Het gaat vooreerst om de zogenaamde **'nieuwkomers'**: personen met een vreemde nationaliteit die voor het eerst meer dan 3 maanden in Vlaanderen verblijven en Belgen geboren buiten België met minstens één ouder geboren buiten België die zich voor het eerst in het Rijksregister inschrijven. Ook asielzoekers die meer dan 4 maanden geleden hun asielaanvraag hebben ingediend worden als nieuwkomers beschouwd. Hun verplichting om een inburgeringstraject te volgen, gaat echter pas in van zodra zij als vluchteling erkend worden. Naast de nieuwkomers zijn ook bedienaars van de erkende erediensten verplicht om een inburgeringstraject te volgen. Een aantal groepen is vrijgesteld van de plicht tot het volgen van een inburgeringstraject. Het gaat om de niet-Belgische staatsburgers van een EU-lidstaat, Noorwegen, IJsland, Liechtenstein of Zwitserland ('EU+-landen') en hun familieleden, om inburgeraars die al een inburgeringsattest hebben gehaald en om arbeidsmigranten die een tijdelijk verblijfsstatuut hebben dat kan leiden tot een definitief verblijf. Ook nieuwkomers van 65 jaar en ouder of nieuwkomers die ernstig ziek zijn of een handicap hebben, zijn niet verplicht een inburgeringstraject te volgen, net zomin als diegenen die een diploma kunnen voorleggen van het Belgische of Nederlandse onderwijs of die een volledig schooljaar hebben gevolgd in het onthaalonderwijs. De inburgeringsplicht geldt niet voor nieuwkomers in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest.

Ook minderjarige nieuwkomers behoren tot de doelgroep van inburgering. Bij hen wordt erop toegezien dat ze effectief worden toegeleid naar een onderwijsinstelling.

Wie inburgeringsplichtig is, moet zich binnen de 3 maanden aanmelden bij één van de 3 Agentschappen Integratie en Inburgering en moet met regelmaat deelnemen aan de verschillende onderdelen van het inburgeringstraject (minstens 80% van de lessen). Verplichte inburgeraars die hun plicht niet nakomen en rechthebbende inburgeraars die hun inbur-

3.190 Nieuwkomers

Evolutie van het aantal meerderjarige nieuwkomers in het Vlaamse Gewest, van 2010 tot 2016.

Bron: Kruispuntbank Inburgering.

geringscontract niet naleven, kunnen een administratieve geldboete krijgen.

Het decreet van 7 juni 2013 betreffende het Vlaamse integratie- en inburgeringsbeleid dat in werking is getreden op 29 februari 2016 wijzigt het bestaande inburgeringsbeleid op enkele punten. Voortaan wordt het inburgeringsattest toegekend op basis van behaalde resultaten en niet langer op basis van

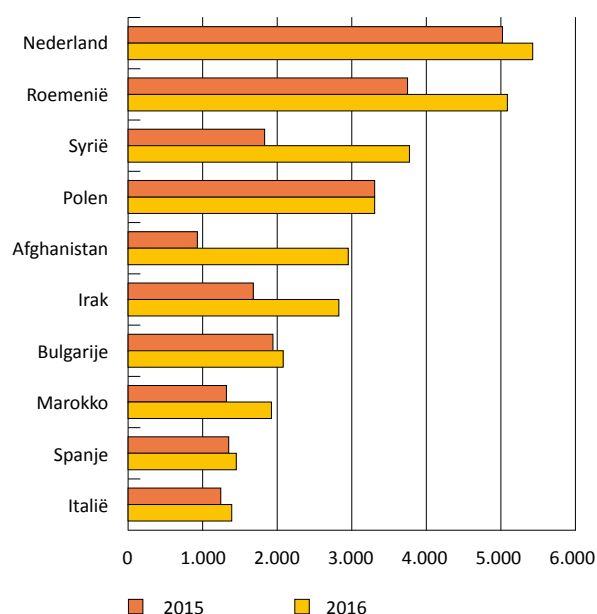
geleverde inspanningen. Daarnaast is de inburgeringsplicht uitgebreid naar inburgeraars die binnen de 5 jaar na vestiging in Brussel of Wallonië naar het Vlaamse Gewest verhuizen. Sinds 1 september 2014 was het taalniveau al opgetrokken van niveau A1 naar niveau A2. Voor inburgeraars die de opleiding alfabetisering Nederlands tweede taal volgen (alfaklanten), bleef het taalniveau evenwel beperkt tot niveau A1. Voortaan moeten ook alfaklanten voor de mondelinge vaardigheden niveau A2 behalen, voor de schriftelijke vaardigheden het deelcertificaat 'alfa NT2-schriftelijk zelfredzaamheid 2'.

In 2016 stroomden 52.015 meerderjarige nieuwkomers in. Dat zijn er bijna 15.000 meer dan in 2015 en ook duidelijk meer dan in de jaren voor 2015. Dat heeft onder meer te maken met de sterke instroom van asielzoekers in de 2de helft van 2015 en het feit dat zij pas 4 maanden na het indienen van hun asielaanvraag beschouwd worden als nieuwkomers. Daarnaast worden niet-Europese studenten en hun familieleden voortaan ook beschouwd als nieuwkomers en dus opgenomen in de instroomcijfers, tenzij hun verblijf niet langer dan een jaar kan duren en niet verlengbaar is.

Deze cijfers slaan niet op het aantal vreemdelingen dat zich in een bepaald jaar vanuit het buitenland in Vlaanderen komt vestigen (zie daarvoor de cijfers over de internationale immigratie van vreemdelingen), maar op de personen die voor het eerst behoren tot de doelgroep van het Vlaamse inburgeringsbeleid. Deze groepen komen niet helemaal overeen. Zo worden bijvoorbeeld asielzoekers niet meegenomen in de cijfers over immigratie van vreemdelingen, maar wel bij de nieuwkomers

3.191 Top 10 nieuwkomers

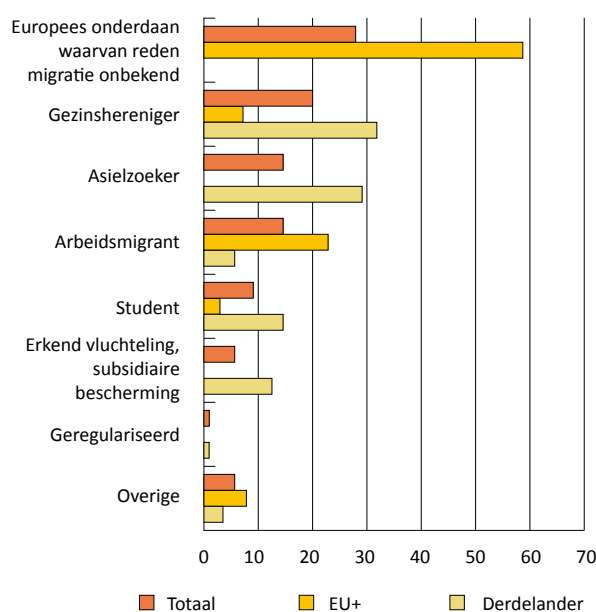
Top 10 van nationaliteiten bij de meerderjarige nieuwkomers in 2016 en het aantal nieuwkomers met deze nationaliteiten in 2015.

Bron: Kruispuntbank Inburgering.

3.192 Nieuwkomers naar verblijfsstatuut

Aantal meerderjarige nieuwkomers in het Vlaamse Gewest naar verblijfsstatuut, totaal en per nationaliteitsgroep, in 2016.

Bron: Kruispuntbank Inburgering.

(vanaf 4 maanden na hun asielaanvraag). Personen die geen zicht hebben op een permanent verblijf worden dan weer niet meegeteld bij de nieuwkomers, maar wel bij de internationale immigratie.

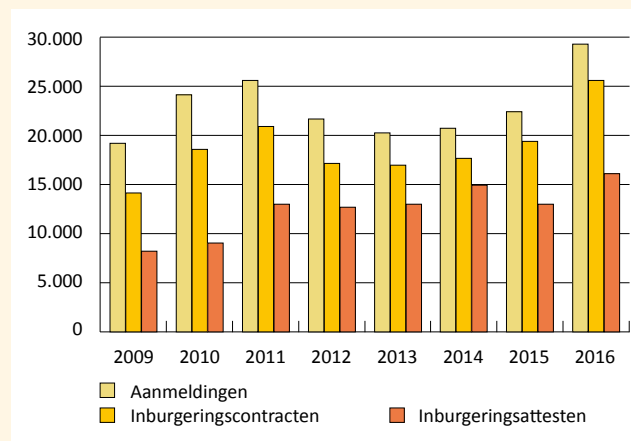
Door de instroom van vluchtelingen steeg het aandeel nieuwkomers uit zogenaamde 'derde landen' (buiten de EU+) tussen 2015 en 2016 van 40% naar 51%. De grootste groep nieuwkomers zijn in 2016 de Nederlanders. Daarna volgen de Roemenen, de Syriërs, de Polen en de Afghanen. Deze top 5 wijkt enigszins af van de top 5 in 2015. Toen namen de Polen en Bulgaren plaats 3 en 4 in na de Nederlanders en de Roemenen. De Syriërs stonden toen pas op plaats 5, de Afghanen op plaats 11.

De grootste groep van de meerderjarige nieuwkomers in 2016 zijn Europese onderdanen waarvan de migratiereden voorlopig onbekend is (28%). Europese onderdanen worden in afwachting van een woonstcontrole door de wijkagent ingeschreven in het wachtregister. Op dat moment behoren zij al tot de nieuwkomers maar is hun verblijfsreden nog onbekend. Een op de 5 van de nieuwkomers zijn gezinsherenigers. Arbeidsmigranten en asielzoekers zijn elk goed voor 15% van de nieuwkomers. Daarna volgen de studenten (9%) en de erkende vluchtelingen/subsidiar beschermde (6%).

Er bestaan op dit vlak opvallende verschillen tussen nieuwkomers uit de EU+-landen en derde landen. Bij de EU+-nieuwkomers vormen de Europese onderdanen met onbekende migratiereden veruit de grootste groep (59%). Daarna volgen de arbeidsmigranten (23%). Bij de derdelanders zijn de grootste groepen de gezinsherenigers (32%), de asielzoekers (29%), de studenten (15%) en de erkend vluchtelingen/subsidiar beschermde (13%).

3.194 Inburgeringstrajecten

Evolutie van het aantal inburgeraars dat zich bij één van de 3 Agentschappen Integratie en Inburgering (tot 2014 onthaal bureau) heeft aangemeld, een inburgeringscontract heeft getekend en een inburgeringsattest heeft behaald, in het Vlaamse en Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, van 2009 tot 2016.

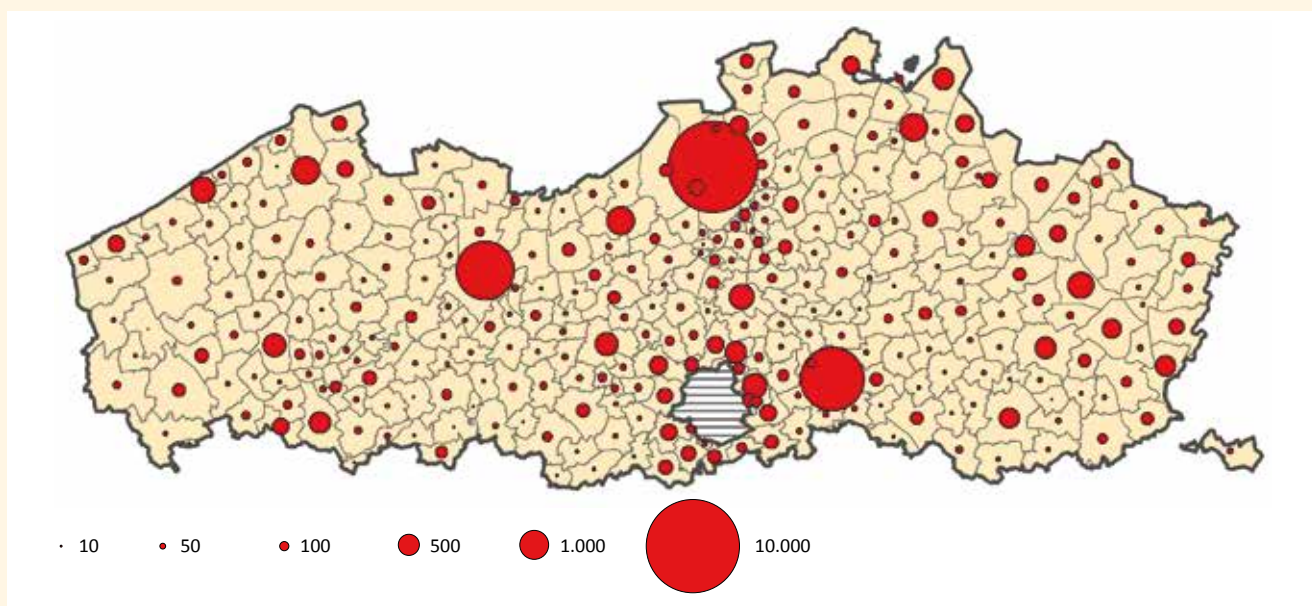
Bron: Kruispuntbank Inburgering.

De nieuwkomers wonen vooral in de steden, op de eerste plaats in Antwerpen en Gent. Ook Leuven scoort behoorlijk hoog. Daarna volgen de andere centrumsteden, de rand rond Brussel, Midden-Limburg en de grensstreek met Nederland in de provincies Antwerpen en Limburg.

Van alle nieuwkomers die in 2016 zijn ingestroomd is 20% verplicht om een inburgeringstraject te volgen. In 2016 hebben

3.193 Nieuwkomers per gemeente

Aantal meerderjarige nieuwkomers per gemeente, in 2016.

Bron: Kruispuntbank Inburgering.

29.289 inburgeraars zich voor het eerst aangemeld bij één van de 3 Agentschappen Integratie en Inburgering. Ook dat aantal ligt duidelijk hoger dan in de voorgaande jaren. Er werden 25.631 **inburgeringscontracten** afgesloten, waarvan 45% met verplichte inburgeraars. In de loop van 2016 werden 16.268 **inburgeringsattesten** afgeleverd.

Zowel het aantal aanmeldingen, contracten als afgeleverde attesten lag in 2016 duidelijk hoger dan in de voorgaande jaren.

De inburgering van **minderjarige anderstalige nieuwkomers** gebeurt vooral door school te lopen. In het secundair onderwijs krijgen de anderstalige minderjarige nieuwkomers een jaar lang een Nederlands taalbad om daarna over te stappen naar het regulier onderwijs. In het schooljaar 2015-2016 zaten 4.113 leerlingen in de onthaalklas voor anderstalige nieuwkomers in het secundair onderwijs. Dat aantal ligt duidelijk hoger dan in 2014-2015 (2.508 leerlingen). In het basisonderwijs worden de anderstalige nieuwkomers deels afzonderlijk onderwezen en deels in de reguliere klas.

Woonwagenbewoners

Binnen het Vlaamse integratiebeleid is er ook aandacht voor **woonwagenbewoners**: mensen met een eigen, nomadische cultuur die traditioneel in een woonwagen wonen of gewoond hebben. Zij kunnen zowel in een woonwagen wonen als in een huis of appartement. In die zin mag de term 'woonwagenbewoners' niet strikt geïnterpreteerd worden. Deze groep is zeer heterogeen. Het gaat om Voyageurs, Manoesjen en Roms. De Manoesjen arriveerden in de 15de eeuw in onze streken en spreken naast het Nederlands hun eigen Manoesj-taal. De Roms zijn afkomstig uit Oost-Europa. Zij zijn sinds het einde van de 19de eeuw in verschillende golven naar West-Europa gekomen, leven sterk nomadisch en spreken Romanés met als tweede taal Frans. De Roma spreken ook Romanés zoals de Roms, maar ze zijn recent vanuit Oost-Europa geïmmigreerd waar ze in huizen of appartementen woonden, niet in woonwagens. Zij behoren daardoor niet tot de groep woonwagenbewoners zoals bepaald in het Vlaamse Integratiedecreet. De meeste woonwagenbewoners die permanent in het Vlaamse of Brusselse Hoofdstedelijke Gewest wonen, hebben de Belgische nationaliteit. De woonwagenbevolking is opvallend jong: bijna de helft is minderjarig.

Woonwagenbewoners leven in familieverband op **woonwagenterreinen**. Begin 2017 zijn er 487 standplaatsen op 30 residentiële woonwagenterreinen (ingericht voor permanente bewoning) in Vlaanderen en het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. Voor de doortrekkende gezinnen die in Vlaanderen halt houden, zijn er momenteel 5 doortrekkersterreinen met 70 standplaatsen. Daarnaast hebben enkele gemeenten een regeling voor de opvang van doortrekkers op pleisterplaatsen.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

Van den Broucke, S., Noppe, J., Stuyck, K., Buysschaert, P., Doyen, G. & Wets, J. (2015). *Vlaamse Migratie- en Integratiemonitor 2015*. Brussel: Steunpunt Inburgering en Integratie/Agentschap Binnenlands Bestuur.

Myria - Federaal Migratiecentrum (2017). *Migratie in Cijfers en in Rechten 2017*. Brussel: Myria.

Agentschap voor Binnenlands Bestuur (ABB):

<http://www.integratiebeleid.be>

<http://www.inburgering.be>

Algemene Directie Statistiek (ADS): <http://statbel.fgov.be/nl>
Commissariaat-generaal voor de Vluchtelingen en de Staatlozen (CGVS): <http://www.cgvs.be/nl>

Dienst Vreemdelingenzaken (DVZ): <http://dofi.ibz.be>

Departement Onderwijs & Vorming (O&V):

<http://onderwijs.vlaanderen.be/onderwijsstatistieken>

Eurostat: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

Lokale Inburgerings- en Integratiemonitor:

<http://regionalestatistieken.vlaanderen.be/monitor-lokale-inburgering-en-integratie>

Myria - Federaal Migratiecentrum: <http://www.myria.be/nl>

Steunpunt Werk: <http://www.steunpuntwerk.be>

Unia: <http://www.unia.be/nl>

DEFINITIES

Armoederisicodrempel De armoederisicodrempel wordt bepaald op 60% van het mediaan gestandaardiseerde netto beschikbaar huishoudinkomen van een land.

Ernstige materiële deprivatie Een ernstig materieel gedepriiveerd huishouden mist minstens 4 van volgende 9 items omwille van financiële redenen: 1 week vakantie per jaar, een maaltijd met vis, vlees, kip of vegetarisch alternatief om de 2 dagen, een wasmachine, een kleuren-tv, een telefoon, een auto, de rekeningen voor huur of hypotheek en nutsvoorzieningen kunnen betalen, het huis degelijk kunnen verwarmen, een beperkte onverwachte financiële uitgave van 1.100 euro kunnen doen.

EU15-landen De lidstaten die voor het jaar 2004 zijn toegetreten tot de Europese Unie. Deze groep landen kan worden opgedeeld in de West- en Noord-EU15-landen (Frankrijk, Luxemburg, Nederland, Duitsland, Denemarken, Ierland, Verenigd Koninkrijk, Finland, Oostenrijk en Zweden) en de Zuid-EU15-landen (Italië, Griekenland, Portugal en Spanje).

EU13-landen De lidstaten die vanaf het jaar 2004 zijn toegetreten tot de Europese Unie: Estland, Letland, Litouwen, Hongarije, Polen, Slovenië, Slowakije, Tsjechië, Cyprus, Malta, Bulgarije, Roemenië en Kroatië.

Nieuwkomer Een persoon is een nieuwkomer als hij een vreemde nationaliteit heeft en voor het eerst meer dan 3 maanden in Vlaanderen verblijft, als hij de Belgische nationaliteit heeft die geboren is buiten België, minstens één ouder heeft die geboren is buiten België en hoogstens een jaar in België woont of als hij een asielzoeker is die meer dan 4 maanden geleden zijn asielaanvraag heeft ingediend. Elke nieuwkomer is in principe verplicht een inburgeringstraject te volgen, al zijn verschillende groepen van deze verplichting vrijgesteld. Het gaat dus niet om het aantal vreemdelingen dat zich in een bepaald jaar in Vlaanderen komt vestigen, maar om diegenen die voor het eerst behoren tot de doelgroep van het Vlaamse inburgeringsbeleid.

Persoon van buitenlandse herkomst De afbakening van het begrip 'buitenlandse herkomst' is gebaseerd op de omschrijving van de doelgroep van het Vlaamse integratiebeleid in artikel 3 van het Vlaamse Integratiedecreet (2013): "personen die legaal en langdurig in het land verblijven en die bij hun geboorte niet de Belgische nationaliteit bezaten of van wie minstens één van de ouders bij geboorte niet de Belgische nationaliteit bezat". In de praktijk worden om de herkomst van een persoon te bepalen volgende 4 criteria in rekening gebracht: de huidige nationaliteit van de persoon, de geboortenationaliteit van de persoon, de geboortenationaliteit van de vader en de geboortenationaliteit van de moeder. Is 1 van

deze 4 criteria een niet-Belgische nationaliteit, dan wordt de persoon beschouwd als een persoon van buitenlandse herkomst.

Thuis taal Volgens het Departement Onderwijs & Vorming is de thuis taal niet het Nederlands als de leerling in het gezin met niemand of in een gezin met 3 gezinsleden (zonder de leerling) met maximum 1 gezinslid Nederlands spreekt. Broers en zussen worden als 1 gezinslid beschouwd.

Vreemdeling Persoon met een huidige vreemde (= niet-Belgische) nationaliteit.

Vluchteling/asielzoeker/subsidiaire bescherming Een asielzoeker is een vreemdeling die in België een aanvraag indient om erkend te worden als vluchteling die voldoet aan de voorwaarden van artikel 1 van het Internationaal Vluchtelingenverdrag van 1951. Een vluchteling wordt daarin gedefinieerd als “de persoon die een gegronde vrees heeft voor vervolging om reden van zijn of haar ras, religie, nationaliteit, politieke overtuiging of het behoren tot een bepaalde sociale groep, die zich buiten zijn of haar land van herkomst bevindt en die omwille van die vrees de bescherming van dat land niet kan of wil inroepen.” Om als vluchteling erkend te worden moet een asielaanvraag worden ingediend bij de Dienst Vreemdelingenzaken. Het is het Commissariaat-generaal voor de Vluchtelingen en Staatlozen dat de vluchtelingenstatus toekent of weigert. Indien een asielzoeker geen vluchteling is die voldoet aan de voorwaarden van artikel 1 van het Internationaal Vluchtelingenverdrag maar toch een reëel risico op ‘ernstige schade’ loopt in geval van terugkeer naar zijn land, wordt hem het subsidiaire beschermingsstatuut toegekend.

Werkzaamheidsgraad Aandeel werkenden in de bevolking op arbeidsleeftijd.

Werkenden Volgens de EAK-definitie zijn werkenden personen die in de referentieweek van de bevraging minstens één uur arbeid hebben verricht. Dat verschilt van de definitie van werkenden zoals gebruikt door de KSZ. Daar gaat het om personen die werken in loondienst (zowel in de privésector als in de overheidssector), personen die tewerkgesteld zijn als zelfstandige, personen die tewerkgesteld zijn als helper bij een werkgever die het statuut van zelfstandige heeft en personen die tegelijk werken in loondienst en als zelfstandige of helper bij een zelfstandige.

Werkloosheidsgraad Aandeel werklozen in de beroepsbevolking (= werkenden en werklozen).

Werklozen Volgens de EAK-definitie zijn werklozen personen zonder betrekking die werk zoeken, daarvoor concrete stappen hebben gezet gedurende de laatste 4 weken en bovendien binnen de 2 weken kunnen beginnen met werken en de personen zonder betrekking die een job hebben die binnen de 3 maanden begint. Dat verschilt van de definitie van werklozen zoals gebruikt door de KSZ. Daar gaat het om werkzoekenden na voltijdse tewerkstelling met werkloosheidsuitkering, werkzoekenden na een vrijwillig deeltijdse job met werkloosheidsuitkering, werkzoekenden na studies, met wachtuitkering of overbruggingsuitkering en werkzoekenden met begeleidingsuitkering. Het gaat bij de KSZ dus enkel om uitkeringsgerechte werkzoekenden.

Woonquote Aandeel van het inkomen dat aan huisvestingskosten wordt besteed.

CULTUUR EN VRIJE TIJD

4

4.1

CULTUUR EN JEUGD

Actief lidmaatschap verenigingen

51% actief lid in 2016
Stabiel de voorbije decennia

Museumbezoek

Circa **3** miljoen bezoekers in 2016
+ **0,8 miljoen** ten opzichte van 2009

Jeugdbewegingen

245.865 leden in 2015
+9% meer dan in 2009

4.2

SPORT

Actief sporten

64% in 2016
Circa **10 ppt** meer dan in 2008

Doping

2,7% overtreders in 2016
5,2% in 2008

4.3

MEDIA

Sociale media

68% op sociale media in 2016
EU-gemiddelde: **52%**

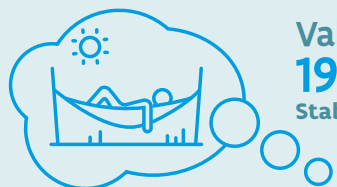

Online aankopen

62% in 2016
EU-gemiddelde: **55%**

4.4

TOERISME

Vakantie-armoede

19% in 2016
Stabiel jongste decennium

FIGUREN

Cultuur en jeugd

4.1	Cultuur- en vrijetijdsaanbod	276
4.2	UITpas	276
4.3	Cultuurproducten	276
4.4	Culturele inhoud	277
4.5	Cultuurparticipatie	277
4.6	Publieksgroepen	277
4.7	Cultuurparticipatie en verstedelijking	278
4.8	Cultuurinformatie	278
4.9	Actief lidmaatschap	279
4.10	Lidmaatschap naar opleiding	279
4.11	Deelname activiteiten	279
4.12	Brusselmiddelen	280
4.13	(Podium-)kunstenaanbod	280
4.14	Podiumkunsten in cultuurcentra	281
4.15	Deelnemers podiumkunsten in cultuurcentra	281
4.16	Voorstellingen en toeschouwersaantallen gesubsidieerde podiumorganisaties	282
4.17	Deelname podiumkunsten	282
4.18	Ratio hoog- over laagopgeleide deelnemer	283
4.19	Internationalisering	283
4.20	Bioscoopaanbod	284
4.21	Toeschouwers bioscopen	284
4.22	Bioscoopbezoek	284
4.23	Toeschouwersaantallen Vlaamse films	285
4.24	Boekenverkoop	285
4.25	Lezen	285
4.26	Erkende erfgoedorganisaties	286
4.27	Cultureel erfgoed	287
4.28	Topstukken	287
4.29	Immaterieel cultureel erfgoed	288
4.30	Museumbezoek naar opleiding en leeftijd	288
4.31	Bezoekersaantallen	288
4.32	Deelname Erfgoeddag	289
4.33	Erfgoedactiviteiten	289
4.34	Sociaal-cultureel werk	290
4.35	Sociaal-culturele verenigingen	290
4.36	Sociaal-cultureel aanbod in Brussel	290
4.37	Aanbod sociaal-cultureel werk	291
4.38	Deelname sociaal-cultureel werk	291
4.39	Amateurkunsten	291
4.40	Amateurkunsten	292
4.41	Collectie	292
4.42	Collectie naar soort	293
4.43	Bibliotheekactiviteiten	293
4.44	Leners naar gemeente	294
4.45	Leners	294
4.46	Ontleningen	295
4.47	Bibliotheekbezoek	295
4.48	Cultuurcentra	295
4.49	Aanbod cultuurcentra	296
4.50	Aanbod Gemeenschapscentra	296
4.51	Aanbod vzw "de Rand"	297
4.52	Cultuurcentra deelnemers	297
4.53	Gemeenschapscentra vzw 'de Rand'	297
4.54	Gemeenschapscentra in Brussel	297
4.55	Gemeentelijke jeugdwerkinitiatieven	298
4.56	Afdelingen Jeugdbewegingen	298
4.57	Jeugdwerkindex	299
4.58	Jeugdwerkindex	299
4.59	Jeugdverblijfcentra	299
4.60	Leden jeugdbewegingen	300
4.61	Lokale netwerken armoede	300
4.62	Cultuurbudget	301
4.63	Aantal vestigingen	301
4.64	Tewerkstelling cultuursector	302
4.65	Uitgaven aan cultuur	302

Sport

4.66	Sportclubs	306
4.67	Grootte sportclubs	306
4.68	Gemiddeld ledenaantal	306
4.69	Voornaamste sportaccommodaties	307
4.70	Module-organisaties	307
4.71	VTS-gekwallificeerden	307
4.72	VTS-kwalificatie	308
4.73	Sportbeoefening	308
4.74	Sportbeoefening naar leeftijd	308
4.75	Sportbeoefening achtergrondkenmerken	309
4.76	Sportfrequentie	309

4.77	Sportdiversiteit	309
4.78	Top 10 sporten	309
4.79	Actief lidmaatschap	310
4.80	Leden sportclubs	310
4.81	Jeugdleden sportclubs	310
4.82	Oudere leden	311
4.83	Bijwonen sportwedstrijd	311
4.84	Schoolsportactiviteiten	312
4.85	Schoolsportevenementen	312
4.86	Brede school	313
4.87	Sportkampen	313
4.88	Sportklassen	313
4.89	Sportkampen sportfederaties	314
4.90	Topsportscholen	314
4.91	Trainers	315
4.92	Ondersteuning topsporters (Sport Vlaanderen)	315
4.93	Medailles en finaleplaatsen - olympisch	316
4.94	Medailles en finaleplaatsen - paralympisch	316
4.95	Topsportindex	317
4.96	Dopingovertreders	317
4.97	Dopinggebruik	318
4.98	Vestigingen	318
4.99	Tewerkstelling	319
4.100	Bedrijven sportsector	319

Media

4.101	Internetaansluiting	322
4.102	Reden geen internettoegang	322
4.103	Mediaagebruik	323
4.104	Internetgebruik	323
4.105	Toestel voor internettoegang	323
4.106	Breedte internetgebruik	324
4.107	Internetproblemen	324
4.108	Volgen van de actualiteit	325
4.109	ICT-toepassingen	325
4.110	VRT-bereik	326
4.111	Weekbereik VRT naar relevante doelgroep	326
4.112	Ondertiteling VRT	327
4.113	Ondertiteling MEDIALAAN	327
4.114	Ondertiteling De Vijver Media	328
4.115	Investerings telecomsector	329
4.116	Onlinemuziek	330
4.117	Marktaandeel radio's	331
4.118	Websitebezoek radio's	331
4.119	Televisiediensten	332
4.120	Online videomateriaal/televisie kijken	332
4.121	Marktaandeel tv-zenders	333
4.122	Marktaandeel uitgevers kranten	334
4.123	Nieuwsportalen	334
4.124	Mediaconcentratie	335
4.125	Reclamedruk	336
4.126	Uitgesteld tv-kijken	337
4.127	Inkomsten VRT	337
4.128	Vertrouwen juistheid berichtgeving	338
4.129	Cultuur en criminaliteit in het nieuws	339
4.130	Binnen- en buitenlandse nieuwsitems	339
4.131	Vlaamse identiteit op VRT	340
4.132	Eigen productie VRT	340
4.133	Doelgroepen in beeld	341

Toerisme

4.134	Overlevingsgraad	345
4.135	Werkgelegenheid	345
4.136	Omzet horeca	345
4.137	Werkgelegenheid horeca	345
4.138	Overnachtingen	346
4.139	Spreiding overnachtingen	346
4.140	Overnachtingen naar macrobestemming	347
4.141	Logiescapaciteit	347
4.142	Verblijfsmotief	347
4.143	Binnenlandse overnachtingen	348
4.144	Buitenlandse overnachtingen	348
4.145	Overnachtingen naar herkomstland	349
4.146	Attracties	349
4.147	Vakantieparticipatie	350
4.148	Vakantieparticipatie benchmark	350
4.149	Reden niet-vakantie	350
4.150	Vakantie-armoede	351
4.151	Steunpunt Vakantieparticipatie	351
4.152	Lange vakantiebestemming	352
4.153	Bestedingen lange vakantie	352
4.154	Korte vakantiebestemming	353
4.155	Bestedingen korte vakantie	353

CULTUUR EN JEUGD

4.1

BLIKVANGERS

- In 2016 bevat de UiT-databank gegevens over ruim 180.000 culturele evenementen (Figuur 4.1).
- Ruim de helft van de Vlamingen is minstens actief in 1 vereniging (figuur 4.9). Een derde zegt online te participeren in verenigingen, bewegingen, hobby- of sportclubs, een buurtcomité, een vrijwilligersorganisatie of een oudervereniging.
- In totaal bereiken de voorstellingen van de gesubsidieerde en erkende organisaties in 2015 3,8 miljoen toeschouwers, een toename ten opzichte van 2014 (figuur 4.16).
- In totaal gaan in 2016 1,9 miljoen bioscoopbezoekers naar 41 Vlaamse (co)producties (figuur 4.23). Na een piek in 2015 is dit een terugval naar het gemiddelde niveau van de voorbije jaren.
- De erkende musea en de musea van de Vlaamse Gemeenschap trekken in 2016 3 miljoen bezoekers. De bezoekersaantallen zitten de voorbije jaren in stijgende lijn (figuur 4.31).
- In 2016 bezoekt 35% van de bevolking een bibliotheek. Het bibliotheekbezoek is daarmee stabiel, er is wel een daling bij de regelmatigste bezoekers (figuur 4.47).
- De eigen activiteiten van de cultuurcentra trekken de afgelopen jaren rond de 3 miljoen deelnemers en in 2015 rond de 3,3 miljoen deelnemers. Vooral het podiumaanbod binnen de eigen activiteiten trekt veel volk, met 8 op de 10 van het totale aantal deelnemers (figuur 4.52).
- De grote jeugdbewegingen tellen in 2015 ruim 245.000 leden. De ledenaantallen bereikten in 2006 een piek. Daarna was er een kleine terugval. De jongste jaren liggen de ledenaantallen opnieuw wat hoger (figuur 4.60) en in 2015 wordt een nieuwe piek bereikt.
- De groei-index voor de werkgelegenheid in de culturele sector is in 2015 minder goed dan die voor de totale werkgelegenheid in Vlaanderen. Het aantal vestigingen blijft stabiel (figuren 4.63 en 4.64).

De Vlaamse minister van Cultuur wil een cultuurbeleid uitbouwen dat vertrekt vanuit de kracht van de Vlaamse culturele actoren en het publiek. Een beleid dat wegen opent en ruimte geeft. Een duurzame en ambitieuze cultuurbeleidsvisie vertrekt daarbij van de waarde van cultuur voor de samenleving. Door zich cultureel te engageren doen mensen competenties op die hen houvast bieden binnen andere levensdomeinen.

Een eerste deel van dit hoofdstuk beschrijft het globale culturele aanbod en participatie. Een tweede deel bespreekt de kunsten. Een derde deel behandelt het cultureel erfgoed en een vierde deel gaat in op het sociaal-cultureel werk. Hierbij worden telkens het aanbod en de participatie besproken als ook belangrijke transversale thema's zoals cultuureducatie, digitalisering of internationaal cultuurbeleid. Een laatste deel behandelt enkele economische aspecten van cultuur.

Globale participatie en aanbod

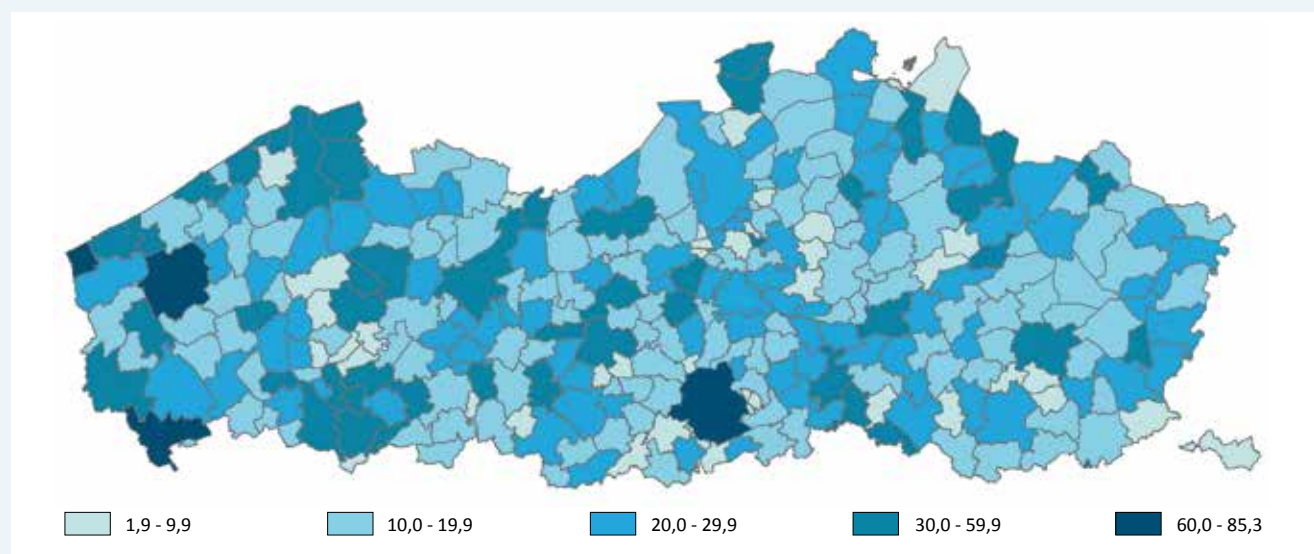
De Vlaamse Regering wil inzetten op een emanciperend cultuurbeleid. Het is belangrijk dat iedereen binnen een superdiverse samenleving kansen krijgt en uitgedaagd wordt om levenslang en levensbreed te participeren aan cultuur. In het Pact 2020 wordt een verhoging van de cultuurparticipatie en een evenredige participatie van de kansengroepen als doel vooropgesteld. Een eerste deel van deze sectie geeft een beeld van het cultuuraanbod. Het tweede deel bekijkt de algemene deelname aan cultuur.

Algemeen aanbod

De UiT-databank van CultuurNet Vlaanderen geeft een beeld van het globale aanbod in de culturele en vrijetijdsector in Vlaanderen en Brussel. Deze databank bevat gegevens over ruim 180.000 culturele evenementen op jaarbasis. Culturele evenementen worden hierbij ruim afgebakend. Naast de klassieke culturele evenementen zoals theater, muziekvoorstellingen en tentoonstellingen worden ook evenementen zoals kermissen of feestelijkheden, markten of braderieën, beurzen en quizen opgenomen. De volledigheid van deze databank verbetert jaarlijks. De invoer gebeurt decentraal (vaak door de organisatoren) en activiteiten van grote gemeenten zijn vaak vollediger opgenomen dan activiteiten in middelgrote en kleine gemeenten. Hierbij is het al dan niet partner zijn van het Uit-netwerk bepalend voor de kwaliteit en volledigheid van de gegevens. Op dit moment zijn meer dan 80% van de gemeenten lid van het Uit-netwerk. Er is een vrij goede spreiding van de culturele en vrijetijdsevenementen over Vlaanderen. Het aanbod per 1.000 inwoners is hoog in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. Ook Gent en heel wat centrumsteden

4.1 Cultuur- en vrijetijdsaanbod

Aantal ingevoerde evenementen in de UiTdatabank, in 2016, per 1.000 inwoners.

Bron: UiTdatabank.

4.2 UiTPas

Aantal pashouders op 01/04/2017.

	MIA	Niet-MIA	Eindtotaal
Paspartoe Brussel	6.403	3.225	9.628
UiTPAS Dender	8.604	12.661	21.263
UiTPAS Gent	15.796	7.762	23.551
UiTPAS Kempen	3.940	892	4.832
UiTPAS Leuven	1.286	761	2.047
UiTPAS Maasmechelen	124	361	485
UiTPAS Mechelen	2.817	1.381	4.197
UiTPAS Oostende	1.593	3.706	5.296
UiTPAS Zuidwest	6.114	12.848	18.960
Eindtotaal	46.630	43.516	90.138

*MIA=Mensen in Armoede

Bron: Cultuurnet.

hebben een ruim aanbod. Door de bredere afbakening van cultuurevenementen zijn er daarnaast echter ook heel wat andere gemeenten met een hoog aanbod.

Het beleid heeft altijd gestreefd naar een goede spreiding van het cultureel aanbod. Onderzoek van het steunpunt cultuur (Lievens, J. et al., 2015) toont aan dat gemeentekennmerken wel degelijk een invloed hebben op het bezoek aan theater- en dansvoorstellingen en concerten. Uit het onderzoek blijkt dat, na rekening te houden met persoonskenmerken zoals geslacht, leeftijd, opleiding en subjectief inkomen, ook het aantal activiteiten en het aantal grote locaties een invloed uitoefenen op de participatie. Het verschil in de participatie tussen ge-

4.3 Cultuurproducten

Het gebruik van internet voor het verkrijgen van cultuurproducten, in 2009 en 2014, in %.

PaS09	PaS14	Jaar	Niet	Incidenteel	Frequent	Zeer frequent
Boeken		2009	90,7	8,8	0,4	0,1
	Online boeken kopen	2014	83,6	14,9	1,5	0,1
	E-books downloaden	2014	90,8	7,7	1,3	0,3
Tickets voor culturele activiteiten		2009	77,5	21,3	1,1	0,0
		2014	68,3	30,1	1,4	0,1
Betaalde film video		2009	96,7	2,6	0,4	0,2
Cd/dvd muziek		2009	86,0	10,7	2,5	0,7
	Cd's, dvd's, iTunes,...	2014	79,0	16,5	3,8	0,7
Betaalde muziekfile		2009	93,4	5,0	1,3	0,2
	Betalend muziek beluisteren	2014	90,1	5,4	2,2	0,9
	Betalend TV/Films/Video bekijken	2014	83,4	12,3	3,1	1,1
Niet betaalde muziekfile		2009	80,9	10,6	5,9	2,6
Niet betaalde film of video		2009	90,8	6,3	2,2	0,7
	Gratis muziek beluisteren of films/ video bekijken	2014	43,2	17,5	20,1	12,1
	Gratis muziek beluisteren of films/ video downloaden	2014	70,3	14,0	10,5	2,9

Leeswijzer: incidenteel (een uitzonderlijke keer of maandelijks), occasioneel (meermaals per maand tot wekelijks) en frequent (meermaals per week en dagelijks).

Bron: PaS09 en PaS14.

4.4 Culturele inhoud

Het gebruik van internet voor de creatie van culturele inhoud, in 2009 en 2014, in%.

		Niet	Incidenteel	Occasioneel	Frequent
Zelf gemaakte foto's online plaatsen	PaS09	79,5	15,0	4,3	1,1
	Pas14	56,6	16,5	23,3	3,6
Zelf gemaakte muziek online plaatsen	PaS09	98,3	1,5	0,3	0,0
Zelf gemaakte filmpjes online geplaatst	PaS09	94,8	4,5	0,5	0,2
Zelf gemaakte muziek of video's online geplaatst	Pas14	89,9	5,7	3,8	0,6
Literatuur online geplaatst (eigen teksten, gedichten,...)	PaS09	97,3	2,0	0,5	0,2
Andere teksten, commentaren op andermans werk,... online geplaatst	PaS09	90,5	6,7	1,8	0,9
Zelfgeschreven berichten plaatsen op blog of website	PaS14	78,9	8,8	9,2	3,0

Leeswijzer: incidenteel (een uitzonderlijke keer of maandelijks), occasioneel (meermaals per maand tot wekelijks) en frequent (meermaals per week en dagelijks).
Bron: PaS09 en PaS14.

meenten is dan ook deels te verklaren door kenmerken van het aanbod.

De beleidsnota van de minister van Cultuur stelt de beschikbaarheid van de UiTpas in heel Vlaanderen als doel om de veelheid aan kortings-, voordeel-, klanten- en kansenvoeren terug te brengen tot één geautomatiseerd systeem. In de lente van 2017 zijn er al meer dan 90.000 UiT-pashouders. Voor ongeveer de helft van de passen betreft het mensen in armoede.

De vertrouwde met **e-commerce** kan de toegankelijkheid van het aanbod verhogen.

De afgelopen jaren is er een duidelijke stijging inzake het online verwerven van cultuurproducten vast te stellen. Het bekijken, beluisteren en/of downloaden van content is vrij sterk toegenomen de voorbije 5 jaar en dan vooral de gratis-variant. Ook het online aankopen van tickets voor culturele activiteiten zit in de lift. Het verwerven van klassieke dragers zoals boeken, cd's en dvd's kent meteen een terugval en wordt aangevuld met nieuwere vormen van online verwerven en consumeren van culturele content.

Het internet kan ook gebruikt worden voor het zelf creëren van **culturele inhoud**. Zowel voor de participatiegraad als de frequentie is er een aanzienlijke toename. Dit is niet verwonderlijk, want onder meer door de opkomst van online sociale netwerken en steeds krachtigere mobiele toestellen is het veel

gemakkelijker geworden om zelf klank-, beeld- en tekstmateriaal te produceren en met elkaar te delen.

Algemene participatiegraad

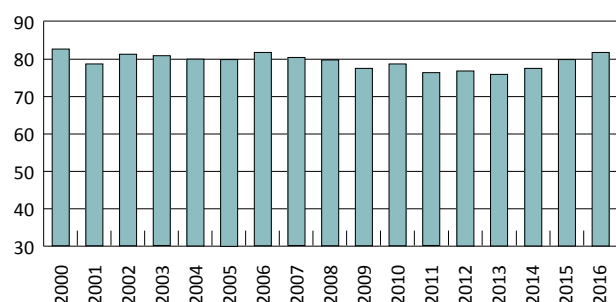
Bij de berekening van de algemene cultuurparticipatiegraad spelen 10 activiteiten een rol: bijwonen of bezoeken van een concert (4 aparte genres), een museum, een bibliotheek, een bioscoop, een dans- of balletvoorstelling, een theater- en een operavoortelling.

De jongste jaren neemt ongeveer vier vijfde van de bevolking deel aan minstens één van deze culturele activiteiten. De algemene **participatiegraad** vertoont daarmee een lichte stijging. Voor meer dan 4 op de 10 participanten gaat het om een eenmalige deelname. Daarom wordt deze algemene participatiegraad verder verfijnd in vier publieksgroepen.

De opdeling in **vier publieksgroepen** gebeurt op basis van de frequentie en diversiteit van de participatie. Het 'kernpubliek' participeert minstens 3 keer per jaar aan 3 van de 10 activiteiten. De 'belangstellende participanten' nemen minstens 1 keer per jaar aan 3 verschillende soorten activiteiten deel. Ongeveer 47% zit in 2016 in één van deze twee groepen en kan als 'regelmatig cultuurparticipant' worden omschreven. Ook dit aandeel gaat de voorbije jaren in licht stijgende lijn. Een derde

4.5 Cultuurparticipatie

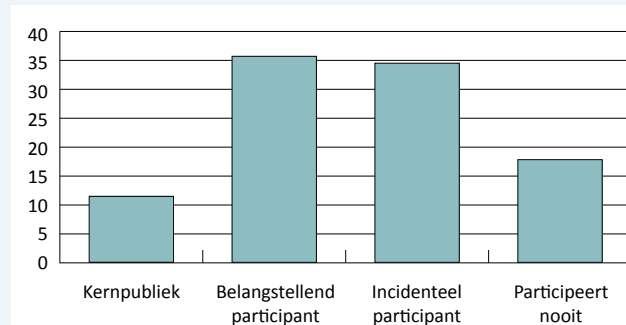
Evolutie algemene cultuurparticipatiegraad, van 2000 tot 2016, in %.

Bron: SCV-survey.

4.6 Publieksgroepen

Cultuurparticipatie in vier publieksgroepen, in 2016.

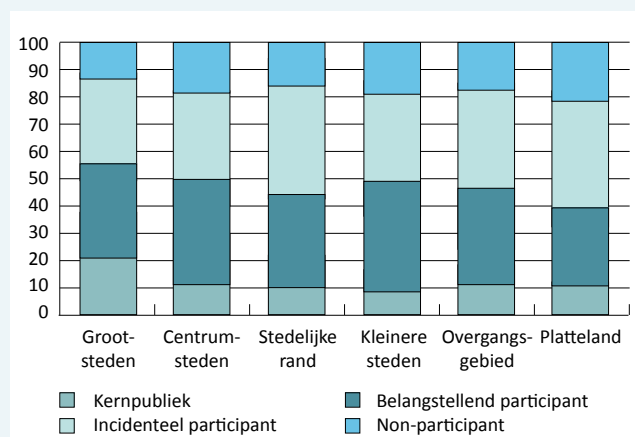
Bron: SCV-survey.

groep zijn de 'incidentele participanten', die minder intensief en divers aan cultuur deelnemen. Deze cultuurpassanten bestrijken ruim een derde van de bevolking. Ten slotte is er de groep die aan geen enkele activiteit participeert. Deze groep omvat in 2016 minder dan een vijfde van de bevolking. De verdeling van de Vlaamse bevolking over deze publieksgroepen is vrij stabiel in de tijd, al is er in de recentste jaren wel een lichte toename bij de belangstellende participanten en kernpubliek en een afname van de niet-participanten.

Het beleid wil niet alleen een toename van een regelmatige cultuurparticipatie, maar wil ook alle lagen van de bevolking bereiken. Een steeds terugkerende vaststelling is dat vooral laagopgeleiden weinig uithuizig aan cultuur deelnemen. Het aandeel dat helemaal niet participeert is bij de laagopgeleiden het dubbele van het Vlaamse gemiddelde. Bij de hoogopgeleiden participeert slechts een klein percentage helemaal niet en hoogopgeleiden hebben een groot aandeel in het kernpubliek en de belangstellende participanten. Opleiding heeft het sterkste unieke effect wanneer andere variabelen zoals geslacht of leeftijd in de analyse worden betrokken. Het effect van geslacht en leeftijd blijft beperkter, al neemt het aantal non-participanten duidelijk toe met de leeftijd en zijn er maar weinig 75-plussers die regelmatig deelnemen aan een cultuur-evenement buitenshuis. In de steden ligt de cultuurparticipatie wat hoger, vooral in de grootsteden is het kernpubliek meer aanwezig.

4.7 Cultuurparticipatie en verstedelijking

Cultuurparticipatie naar verstedelijgingsgraad, in 2016, in %.*

*Zie figuur verstedelijgingsgraad bijlage 1.
Bron: SCV-survey 2016.

In het onderzoek van het steunpunt Cultuur (Lievens et al., 2015) wordt dieper ingegaan op de participatieverschillen. Ook zij stellen nog steeds een sterke participatiekloof vast die deels te linken valt aan onderwijs. Daarnaast blijft er een onverminderd sterk belang van het cultureel klimaat in het

4.8 Cultuurinformatie

Het gebruik van internet voor het opzoeken van cultuurinformatie, in 2009 en 2014, in %.

		Niet	Incidenteel	Occasioneel	Frequent
Klassiek, opera, operette	2009	91,7	7,4	0,8	0,0
	2014	88,2	10,0	1,5	0,3
Pop- of rock, jazz, dance of wereldmuziek	2009	70,4	22,7	5,7	1,0
	2014	65,8	26,4	6,7	1,1
Vlaamse pop, schlagers, levenslied, chanson	2009	88,7	9,9	1,2	0,1
	2014	85,0	12,7	2,0	0,1
Boeken	2009	75,0	20,9	3,5	0,6
	2014	61,5	29,0	7,9	1,5
Cinema en film	2009	61,5	26,9	9,6	2,1
	2014	44,1	42,6	11,7	1,6
Theater en dans	2009	84,0	14,1	1,7	0,2
	2014	78,2	18,8	2,6	0,3
Beeldende kunst	2009	89,6	8,6	1,6	0,2
	2014	86,7	10,5	2,4	0,4
Monumenten en architectuur	2009	80,7	16,8	2,3	0,1
	2014	71,8	24,2	3,6	0,5
Mode en design	2009	76,9	17,5	4,8	0,9
	2014	69,5	20,1	8,6	1,7
Cultuurkalenders	2009	79,0	18,0	2,7	0,2
	2014	77,0	19,1	3,4	0,4
Programma's van Culturele Centra	2009	76,6	20,1	3,0	0,3
	2014	76,1	20,4	3,3	0,3
Aanbod van bibliotheken (online catalogus)	2009	87,6	10,5	1,8	0,3
	2014	83,1	13,7	3,0	0,2
Kunstzinnige hobby	2009	85,5	9,9	3,3	1,3
	2014	82,8	11,1	4,3	1,9

Leeswijzer: incidenteel (een uitzonderlijke keer of maandelijks), occasioneel (meermaals per maand tot wekelijks) en frequent (meermaals per week en dagelijks).
Bron: PaS09 en PaS14.

thuismilieu. Ook de sociaal-economische status van de ouders, de eigen kapitaalsaccumulatie (cultureel en economisch) en cultuureducatie worden in hun model opgenomen. De invloed van leeftijd wordt ook dieper onderzocht. Naast de invloed van leeftijd op zich, speelt ook de generatie waartoe men behoort een rol in de deelname aan activiteiten.

Vlaanderen scoort, Europees vergeleken, gemiddeld op vlak van cultuurparticipatie. Koplopers zijn enkele Scandinavische landen en Nederland (zie VRIND 2014, figuur 3.3).

Digitalisering is een belangrijk aandachtspunt voor het Vlaamse beleid. Zowel het online participeren door het opzoeken van cultuurinformatie als het ervaren van culturele inhoud gebruik makend van schermen is de voorbije 5 jaar er duidelijk op vooruit gegaan.

Iedereen die actief lid of bestuurslid is in minstens één vereniging wordt meegeteld in de participatiegraad in het **verenigingsleven**. Een actief lid is iemand die aan de activiteiten van de vereniging deelneemt en een bestuurslid is iemand die binnen de vereniging een officiële functie vervult zoals voorzitter, secretaris of penningmeester. Dit lidmaatschap aan het verenigingsleven was de afgelopen jaren vrij stabiel. In 2016 is de helft van de bevolking actief lid. Sportverenigingen hebben een belangrijk aandeel in deze participatiegraad. Indien ze buiten beschouwing gelaten worden, zakt de deelname tot ongeveer vier op de tien.

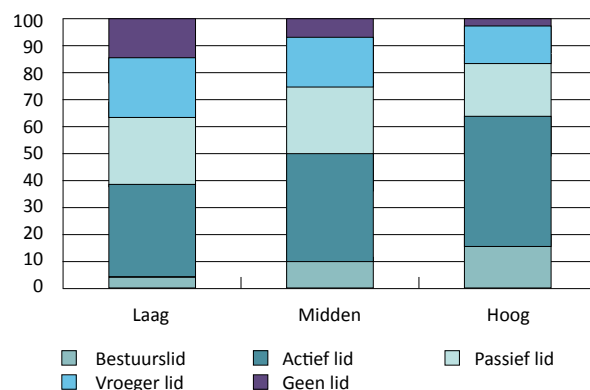
Ongeveer 2 op de 10 van de actieve leden of 1 op de 10 volwassen Vlamingen is bestuurslid. Dit cijfer kent lichte schommelingen doorheen de tijd.

Het lidmaatschap aan het verenigingsleven verschilt tussen bevolkingsgroepen. Vrouwen zijn in 2016 nog steeds minder actief lid dan mannen. Dit verschil naar geslacht verkleint wanneer men de sportverenigingen buiten beschouwing laat.

Leeftijd heeft minder effect op de participatie aan verenigingen, al is er vanaf 75 jaar een zekere afname. Toch is ruim 4 op

4.10 Lidmaatschap naar opleiding

Lidmaatschap van een vereniging, naar opleiding, in 2016, in %.

Bron: SCV-survey 2016.

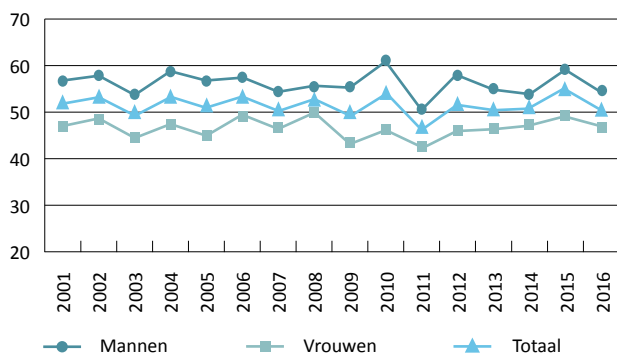
de 10 van de 75-plussers nog een actief verenigingslid. De verschillen naar opleiding zijn in vergelijking met andere sectoren (bijvoorbeeld kunstenparticipatie) minder groot: 4 op de 10 laagopgeleiden, de helft van de personen met een gemiddeld opleidingsniveau en twee derde van de hoogopgeleiden zijn actief lid van een vereniging. Urbanisatiegraad heeft nauwelijks invloed op de deelname aan het verenigingsleven.

Een derde van de Vlamingen zegt online te participeren in verenigingen, bewegingen, hobby- of sportclubs, een buurtcomité, een vrijwilligersorganisatie of een oudervereniging. Dit is stabiel ten opzichte van 2015. Deze **online participatie** ligt hoger bij mannen, jongeren en hoger opgeleiden.

Je hoeft niet noodzakelijk lid te zijn om aan de activiteiten van verenigingen deel te nemen. Ongeveer 6 op de 10 volwassen Vlamingen nam het afgelopen jaar deel aan de activiteiten van minstens één vereniging, 4 op de 10 deed dit minstens maandelijks en ongeveer een vijfde nam op wekelijkse basis

4.9 Actief lidmaatschap

Evolutie van het actief lidmaatschap van een vereniging, naar geslacht, van 2001 tot 2016, in %.*

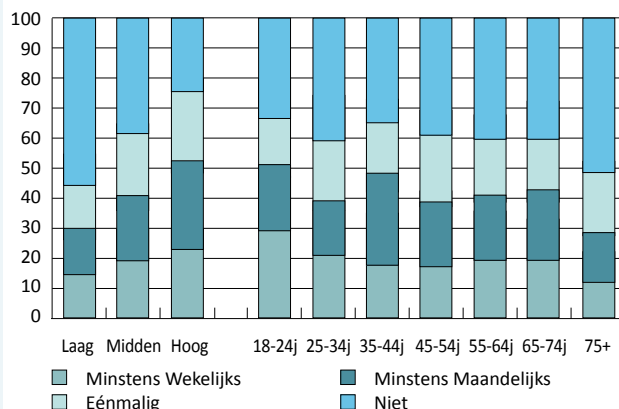

*Actief lidmaatschap= actief lid of bestuurslid.

Bron: SCV-survey.

4.11 Deelname activiteiten

Deelname aan activiteiten van verenigingen, naar opleiding en naar leeftijd, in 2016, in %.

Bron: SCV-survey 2016.

4.12 Brusselmiddelen

Middelen cultuur en jeugd vanuit Programma Brusselse aangelegenheden en middelen totaal programma.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Middelen cultuur vanuit Brusselse Aangelegenheden						
Concert Klara	13.855	18.155	19.330	38.660	15.462	15.654
Subsidie aan OPB	1.580.000					
Subsidie aan de 11 juli-viering	445.000	445.000				
Subsidie aan Muntpunt	225.000	2.596.000	2.582.000	2.482.000	2.462.000	2.469.000
Subsidie aan Brusselbinnenstebuiten	98.000	101.000	101.000	101.000	101.000	102.000
Subsidie aan Denkmal (Art@school)		75.000				
Reflectiedag Kunstenaars in de Klas			12.000			
Subsidie aan de KVS			150.000	150.000	150.000	150.000
Subsidie aan Kuumba				100.000	100.000	101.000
Investeringssubsidie aan Magritte						90.000
Projectsubsidies	1.581.980	1.664.640	1.523.156	1.351.580	1.249.120	1.210.900
Samenwerkingsplatform Deeltijds Kunstonderwijs			150.000	150.000	140.000	70.000
Totaal	3.943.835	4.899.795	4.537.486	4.373.240	4.217.582	4.208.554
Middelen jeugd vanuit Brusselse Aangelegenheden						
Subsidie aan Studio Globo	70.000	71.000	98.000	98.000	98.000	129.000
Projectsubsidies	50.000	184.420	152.300	148.320	279.450	435.070
ABC - investeringssubsidie nieuwbouw			458.550			
Stad Brussel - inrichting pocketpark - speeltuigen				6.000	31.600	
Totaal	120.000	255.420	708.850	252.320	377.450	564.070
Investeringsdotatie Vlaamse Gemeenschapscommissie	3.166.000	3.166.000	3.166.000	2.082.000	1.916.000	2.116.000
Erfpachtvergoeding Muntpunt	1.726.415	1.756.656	1.828.562	1.896.436	1.748.928	1.901.140
Totaal Cultuur en Jeugd	8.956.250	10.077.871	10.240.898	8.603.996	8.291.560	8.789.764
Totaal Programma (inclusief investeringen en algemene dotatie VGC)	47.784.000	48.474.000	48.567.000	47.534.000	45.315.000	45.562.000

Bron: Agentschap Binnenlands Bestuur.

deel. Naar achtergrondkenmerken is er ongeveer hetzelfde beeld als bij het actieve lidmaatschap: iets meer mannen dan vrouwen nemen deel aan de activiteiten van verenigingen, meer hoogopgeleiden dan laagopgeleiden en de deelname aan activiteiten vermindert met de leeftijd en dan vooral vanaf de leeftijd van 75 jaar.

De cultuurbeleving in **Brussel** is een belangrijk aandachtspunt voor het beleid. Ongeveer een vijfde van de middelen van het beleidsdomein Brusselse aangelegenheden gaan naar jeugd en cultuur. Bovendien moet hierbij nog de kanttekening gemaakt worden dat de algemene dotatie van de Vlaamse Gemeenschapscommissie niet bestemd is, zodat een mogelijk toewijzing van deze middelen aan culturele projecten/organisaties door de VGC niet kan worden gedetecteerd. Waarschijnlijk ligt het aandeel dus nog hoger.

Kunsten

Het Vlaamse cultuurbeleid wil een professionele en kwalitatieve kunstensector die de maatschappelijke en culturele diversiteit in de samenleving aanspreekt en weerspiegelt. Achtereenvolgens worden in dit deel de podiumkunsten, de filmsector en de letteren behandeld. De verschillende componenten van het aanbod en de participatie worden in beeld gebracht.

Podiumkunsten

Op basis van de UiT-databank van Cultuurnet kan een goede inschatting van het (podium-)kunstenaanbod in Vlaanderen en Brussel gemaakt worden. Muziek-, theater- en filmvoorstellingen nemen een groot deel van het aanbod in. Dansvoorstellingen vormen slechts een klein deel van het aanbod.

Het podiumaanbod dat zich in de gesubsidieerde cultuurcentra afspeelt, kan accuraat in kaart gebracht worden. Jaarlijks vinden meer dan 16.000 podiumactiviteiten plaats in de cul-

4.13 (Podium-)kunstenaanbod

Aantal activiteiten op basis van de UiT-databank volgens de belangrijkste categorieën, in 2016.

	Brussel	Vlaanderen
Muziek	5.749	14.988
Dansvoorstelling	275	990
Festivals	372	1.820
Film	4.276	13.509
Theatervoorstelling	1.558	10.666
Expo	1.640	6.385

Bron: UiT-databank.

4.14 Podiumkunsten in cultuurcentra

Aantal podiumactiviteiten in cultuurcentra, eigen en receptief, naar uitvoerder en genre, in 2015.

	Professionele uitvoerders		Amateurlkunstenaars	
	Eigen activiteiten	Receptieve activiteiten	Eigen activiteiten	Receptieve activiteiten
Theater	3.931	395	104	1.109
Dans	583	13	16	648
Populaire muziek (incl. musical)	1.297	276	166	457
Klassieke muziek (incl. opera)	553	115	109	349
Wereldmuziek, jazz, folk	495	51	46	38
Muziektheater	482	70	24	98
Literatuur	225	64	57	58
Amusement (incl. humor, cabaret)	1.134	174	98	245
Film, audiovisuele en nieuwe media	2.477	406	5	145
Totaal	11.177	1.564	625	3.147

Opmerking: Cijfers exclusief de grootsteden.

Bron: Departement CJSJ, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

tuurcentra. In 2015 ligt het totaal aantal activiteiten op 16.513. In dit hoofdstuk wordt alleen het podiumaanbod van de cultuurcentra en de deelname eraan behandeld. Een volledig overzicht van de activiteiten en deelnemers van de cultuurcentra volgt in hoofdstuk 3.

In 2015 zijn er in totaal ongeveer 2,7 miljoen toeschouwers voor deze podiumvoorstellingen (eigen activiteiten) in de cultuurcentra. Voor de professionele uitvoerders zijn deze cijfers vrij stabiel. Voor de amateurlkunstenaars schommelen deze cijfers doorheen de jaren met een opvallende piek in 2015. Het merendeel van de toeschouwers woont voorstellingen van professionele uitvoerders bij. Theater, Film, audiovisuele en nieuwe media en populaire muziek trekken de meeste toeschouwers. Elk van deze 3 genres bereikt een vijfde tot een kwart van de deelnemers aan het podiumkunstenaan-

bod. De Brusselse gemeenschapscentra trekken in 2015 ongeveer 86.000 toeschouwers voor podiumvoorstellingen (VGC, 2015). De Brusselnorm kan hier moeilijk op toegepast worden aangezien het niet noodzakelijk om unieke deelnemers gaat.

De **gesubsidieerde en erkende organisaties** zorgen in 2015 voor meer dan 15.000 voorstellingen en zitten daarmee terug in stijgende lijn na de daling van 2014. Meer dan een kwart van de voorstellingen vinden in het buitenland plaats. Van de voorstellingen in Vlaanderen kadert meer dan de helft binnen het kunstendecreet.

In totaal bereiken de voorstellingen van deze gesubsidieerde en erkende organisaties in 2015 3,8 miljoen toeschouwers (Departement CJSJ, afdeling kunsten), een sterke stijging ten opzichte van 2014 die volledig toe te schrijven is aan de voorstellingen die in Vlaanderen plaatsvinden.

Ruim 70% van de toeschouwers woont nu een voorstelling in Vlaanderen en Brussel bij. De overige 30% betreft toeschouwers die een internationale voorstelling van een Vlaamse podiumorganisatie hebben bijgewoond. Het aandeel van de internationale voorstellingen neemt daarmee duidelijk af ten opzichte van 2014. Ongeveer 13% van de toeschouwers in Vlaanderen ging naar een cultuurcentrum voor het bijwonen van de voorstelling. In aandeel is dat een daling, maar in absolute aantallen stijgt het aantal toeschouwers in de cultuur- en gemeenschapscentra wel. De gesubsidieerde organisaties hebben daarmee wellicht een belangrijk aandeel in de deelname aan het receptieve aanbod van de cultuur- en gemeenschapscentra. De toeschouwers betreffen geen unieke bezoekers. Dus mogelijk wordt een breed publiek bereikt maar het is ook mogelijk dat een beperkt publiek heel intensief participeert.

De bovenstaande cijfers behandelen enkel het erkende en gesubsidieerde aanbod. Grote verschuivingen in de algemene participatie aan podiumkunsten zijn de voorbije jaren niet opgetreden. In 2016 is de **participatie** aan de diverse genres in grote mate vergelijkbaar met de voorbije jaren. Al valt de

4.15 Deelnemers podiumkunsten in cultuurcentra

Evolutie van het aantal toeschouwers aan podiumactiviteiten georganiseerd door een cultuurcentrum, naar uitvoerders en genre, van 2011 tot 2014.

	2011	2012	2013	2014	2015	2011	2012	2013	2014	2015
	Professionele kunstenaars					Amateurlkunstenaars				
Theater	642.890	653.705	626.027	585.140	626.997	16.881	19.178	15.995	13.570	38.269
Dans	99.106	85.941	82.665	88.582	85.205	8.863	10.985	11.421	2.939	7.304
Populaire muziek (incl. musical)	541.201	524.789	545.969	552.119	508.908	36.069	52.146	38.390	65.832	44.936
Klassieke muziek (incl. opera)	93.833	98.932	92.520	87.665	93.211	14.741	19.396	17.907	18.050	25.360
Wereldmuziek, jazz, folk	120.084	109.265	93.177	130.130	111.982	20.815	26.392	22.736	12.744	112.260
Muziektheater	90.047	108.595	83.994	84.077	85.085	15.989	3.014	4.551	5.654	10.514
Literatuur	28.971	29.159	26.909	25.345	26.081	2.236	1.765	4.090	3.387	2.132
Amusement (incl. humor, cabaret)	321.809	345.431	375.930	334.122	335.969	121.033	85.057	58.497	18.414	55.417
Film, audiovisuele en nieuwe media	493.671	493.285	475.638	461.143	532.113	1.586	2.668	3.291	2.937	1.273
Totaal	2.431.612	2.449.102	2.402.829	2.348.323	2.405.551	238.213	220.601	176.878	143.527	297.465

Opmerking: Cijfers exclusief de grootsteden.

Bron: Departement CJSJ, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

4.16 Voorstellingen en toeschouwersaantallen gesubsidieerde podiumorganisaties.

Aantal voorstellingen en aantal toeschouwers voor de gesubsidieerde en erkende podiumorganisaties, van 2011 tot 2015

	2011		2012		2013		2014		2015	
Presentatiecircuit	Voorstellingen	Toeschouwers	Voorstellingen	Toeschouwers	Voorstellingen	Toeschouwers	Voorstellingen	Toeschouwers	Voorstellingen	Toeschouwers
Binnen Kunstendecreet	5.618	1.062.609	5.758	1.065.524	7.892	872.913	4.801	988.007	5.651	1.025.363
Cultuur- en gemeenschapscentra	2.273	421.133	2.477	394.865	2.487	366.419	1.935	310.592	2.423	388.304
Andere	2.114	352.002	2.292	340.245	2.752	588.591	2.130	326.885	2.412	1.331.327
Onbekend	274	51.754	177	126.552	62	16.536	135	26.085	237	41.493
Voorstellingen in Vlaanderen	10.279	1.887.498	10.704	1.927.186	13.193	1.844.459	9.001	1.651.569	10.723	2.786.487
Wallonië	184	42.650	197	38.957	231	43837	100	26.008	145	31.122
Nederland	928	172.234	1.074	172.255	963	125127	857	198.780	894	158.120
Frankrijk	892	281.930	935	278.981	1165	232164	1.034	313.323	1.257	326.802
Duitsland	257	61.666	522	533.132	445	83672	404	138.458	430	125.322
Andere Europese landen	1.219	200.594	1.155	223.757	1179	187484	1.233	382.138	1.449	281.595
Noord-Amerika (+Mexico)	516	147.734	143	43.032	167	26856	210	42.927	113	27.917
Zuid-Amerika	70	18.141	80	19.830	59	17345	70	15.158	58	16.811
Azië	85	23.959	89	28.926	94	33021	88	31.051	106	24.110
Afrika	29	4.597	33	6.059	25	5334	22	3.646	35	22.240
Australië (+ Nieuw Caledonië) en Nieuw Zeeland	21	4.991	83	23.657	43	12673	55	14.567	33	9.073
België									2	1.751
Brussel									24	9.843
Onbekend	0	0	1	65	2	0	0	0	12	1.000
Voorstellingen internationaal	4.201	958.496	4.312	1.368.651	4.373	767.513	4.073	1.166.056	4.558	1.035.706
Totaal aantal voorstellingen	14.480	2.845.994	15.016	3.295.837	17.566	2.611.972	13.074	2.817.625	15.281	3.822.193

Bron: Departement CJSM, afdeling Kunsten en Erfgoed.

4.17 Deelname podiumkunsten

Evolutie van het aandeel van de bevolking dat deelneemt aan de podiumkunsten, naar soort en frequentie, van 2010 tot 2016, in %.

	2010			2011			2012			2013			2014			2015			2016		
	Nooit	1 of 2 keer	Meer dan 3 keer	Nooit	1 of 2 keer	Meer dan 3 keer	Nooit	1 of 2 keer	Meer dan 3 keer	Nooit	1 of 2 keer	Meer dan 3 keer	Nooit	1 of 2 keer	Meer dan 3 keer	Nooit	1 of 2 keer	Meer dan 3 keer	Nooit	1 of 2 keer	Meer dan 3 keer
Klassiek concert/festival	89	8	3	91	7	2	91	6	3	90	7	3	91	7	3	92	7	2	91	7	3
Rock- of popconcert/festival	77	17	6	77	18	5	78	17	5	76	18	6	77	17	6	76	19	5	75	19	6
Jazz- of bluesconcert/festival	93	5	2	94	5	1	95	5	1	93	6	2	94	5	1	93	6	1	93	6	2
Folkloristisch of traditioneel concert/festival	93	7	1	94	5	1	95	4	1	94	5	1	95	4	1	96	4	1	94	5	1
Opera	95	4	1	94	5	1	93	5	2	93	6	1	93	6	1	93	5	2	92	7	1
Ballet- of dansvoorstelling	85	13	2	87	11	1	86	13	1	86	12	2	86	12	2	80	17	3	80	18	2
Theater- of toneelvoorstelling	61	28	11	65	27	9	63	28	9	66	26	9	65	26	10	59	32	10	59	31	10
Cabaret, stand-up comedian, revue of show	81	17	2	82	15	3	84	14	3	84	14	3	84	14	2	81	16	3	80	17	3
Musical	85	14	2	85	14	1	84	14	2	87	12	1	87	12	1	86	13	1	86	13	1
Concert of festival met wereldmuziek	89	10	1	92	7	1	93	6	1	91	8	1	94	6	1	92	8	1	92	8	1
Concert met kleinkunst of chansons	93	7	1	94	5	1	95	5	0	94	5	1	95	5	1	94	6	1	92	7	1
Concert of festival met fanfare, harmonie, brassband of parademuziek		5	1	95	4	1	94	5	1	94	5	1	94	5	1	95	4	1	94	5	1
Concert of festival met house, techno, drum'n bass, DJ-set	94	5	2	94	5	1	93	5	2	93	4	3	93	6	1	91	7	2	91	7	2
Concert of festival met populaire Vlaamse muziek, 10 om te zien, schlagers of levenslied	94	6	1	95	5	1	95	5	0	95	4	1	96	4	1	94	5	1	94	6	1

Bron: SCV-survey.

hogere deelname bij theater- en dansvoorstellingen op. Ook het steunpunt Cultuur stelt op basis van de PaS-bevragingen een min of meer stabiele participatie voor de periode 2004-2014 vast (Van Steen et al., 2015). Zij stellen enkel een stijging voor de niet klassieke concerten vast. Wel wijzen zij erop dat de participatie door generatie-effecten onder druk zou kunnen komen te staan. De jongste generatie neemt minder deel aan klassieke concerten, podiumactiviteiten en musicals, wat mogelijk wijst op een afbrokkeling van deze activiteiten in hun leefwereld.

In het algemeen ligt het bijwonen van concerten bij mannen (41%) en vrouwen (38%) dicht bij elkaar. Voor enkele types van concerten zijn er meer mannelijke deelnemers (pop-rock, house, jazz) en het bijwonen van een musical ligt hoger bij vrouwen. Maar in globo zijn er weinig verschillen in podiumkunstenparticipatie tussen mannen en vrouwen. Sommigen genres zijn hoofdzakelijk populair bij de jonge leeftijdscategorieën zoals een stand up comedian, pop- of rockconcerten en concerten met house, techno of drum'n bass. De leeftijdsgrens schuift voor een aantal genres wel wat op. Daarnaast zijn er ook enkele genres die 18-24-jarigen weinig bijwonen zoals een klassiek concert of een voorstelling van een kleinkunstenaar. Musicals, opera en fanfaremuziek zijn minder leeftijdsgevoelig.

Het bijwonen van theatervoorstellingen is vrij goed gespreid over de leeftijdscategorieën. De 75-plussers tellen wat minder participanten. Dansvoorstellingen worden dan weer het vaakst bijgewoond door de 25-44-jarigen.

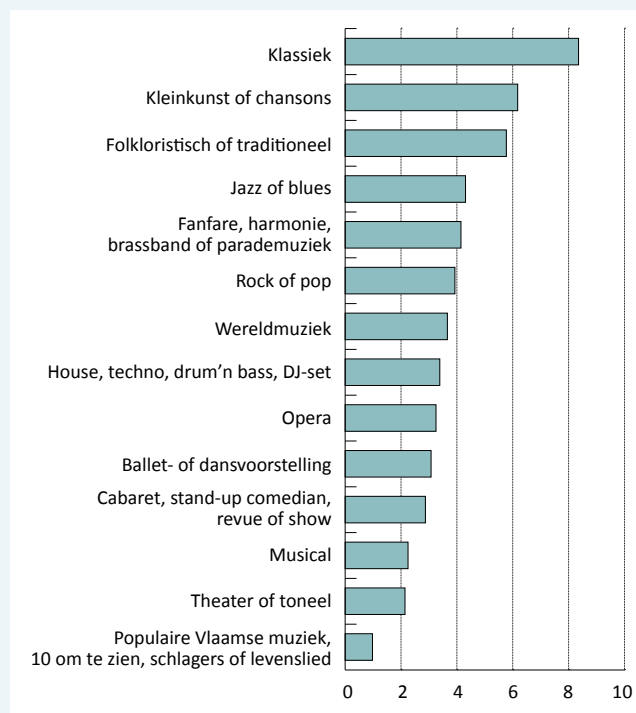
Naar opleiding blijven er net als de voorbije jaren grote verschillen voor de meeste genres. Alleen voor concerten met populaire Vlaamse muziek is er geen verschil. Voor het bezoek aan een theatervoorstelling, een musical en een stand-up comedian blijft het verschil nog beperkt tot ongeveer twee participerende hoogopgeleiden voor elke laagopgeleide die deelneemt. Voor alle andere genres zijn er dit meer dan drie. Zeer grote participatieverschillen zijn er voor klassieke concerten, kleinkunst en folkloristische concerten met vijf of meer participerende hoogopgeleiden voor elke laagopgeleide deelnemer.

Internationaal vergeleken zijn Vlamingen een middenmoter wat de participatie aan theater en concerten betreft. Nederland, enkele Scandinavische landen en enkele Baltische staten scoren het best voor theaterbezoek (zie VRIND 2014, figuur 3.44). Ook voor concertbezoek (zie VRIND 2014, figuur 3.45) zijn het vooral de Scandinavische en Baltische staten die goed scoren.

De jongste jaren is **internationalisering** een belangrijk beleidsthema. Het Vlaamse internationale cultuurbeleid wil zich positioneren op het internationale veld en wil Vlaanderen alle mogelijkheden van groei en ontplooiing aanreiken. Voor het professionele podiumkunstenveld (theater, dans, performance, muziektheater, opera,...) zijn een aantal indicatoren ter beschikking. De internationale dimensie van de producties is door de jaren sterk toegenomen, maar stabiliseert de voorbije jaren.

4.18 Ratio hoog- over laagopgeleide deelnemer

Verhouding tussen het aandeel hoogopgeleide en laagopgeleide deelnemers* aan podiumkunsten, in 2016.

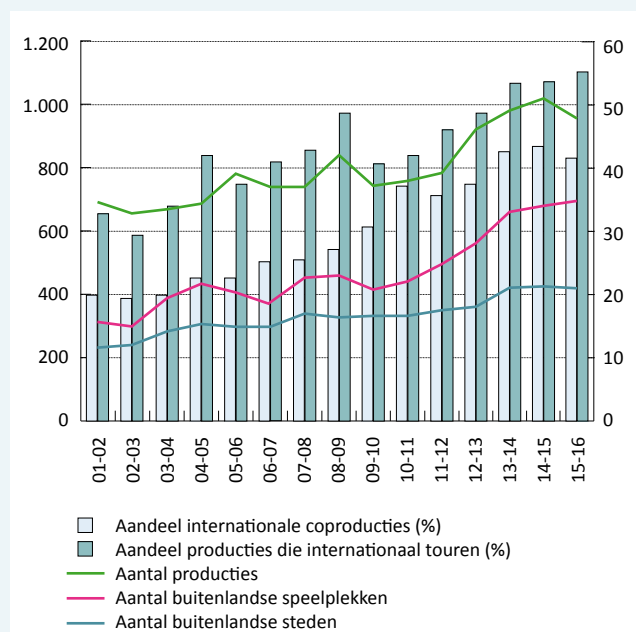

*Hoogopgeleid = universitair + niet universitair hoger onderwijs, laag opgeleid = geen of lager onderwijs + lager secundair. Indien deze verhouding 1 is, is er geen verschil.

Bron: SCV-survey 2016.

4.19 Internationalisering

Aantal (linkeras) en aandeel (rechteras) internationale (co)producties en aantal bezochte steden en speelplekken, van 2001-2002 tot 2015-2016.

Bron: Kunstenpunt.

4.20 Bioscoopaanbod

Evolutie van het aantal bioscoopzalen, zitplaatsen en vertoningen in België en de gewesten, in 2004 en van 2012 tot 2015.

	2004			2012			2013			2014			2015		
	Zalen	Zitplaatsen	Vertoningen	Zalen	Zitplaatsen	Vertoningen	Zalen	Zitplaatsen	Vertoningen	Zalen	Zitplaatsen	Vertoningen	Zalen	Zitplaatsen	Vertoningen
Vlaams Gewest	239	51.905	285.645	246	52.858	295.456	238	51.464	293.228	235	51.182	281.195	235	50.553	295.145
Brussels Gewest	67	15.281	107.796	63	14.434	99.988	65	14.863	99.288	65	14.414	94.940	65	14.169	98.816
Waals Gewest	187	40.564	230.291	171	37.903	232.269	173	37.796	236.903	173	37.107	235.253	172	37.689	235.923
Totaal	493	107.750	623.732	480	105.195	627.713	476	104.123	629.419	473	102.702	611.388	472	102.410	629.884

Bron: ADS.

4.21 Toeschouwers bioscopen

Evolutie van het aantal filmtoeschouwers per jaar, in België en de gewesten, van 2005 tot 2015.

Aantal toeschouwers per jaar	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
België	22.096.786	23.929.057	22.676.549	21.922.504	21.336.257	21.313.998	22.275.859	21.764.317	20.871.645	20.887.585	21.425.049
Vlaams Gewest	10.640.291	11.657.279	11.235.858	10.844.070	10.426.437	10.223.991	10.574.967	10.236.597	10.128.943	9.844.087	10.370.084
Brussels Gewest	4.084.643	4.322.277	4.023.630	3.947.458	3.720.327	3.787.573	3.752.513	3.866.677	3.657.869	3.568.173	3.417.611
Waals Gewest	7.371.852	7.949.501	7.417.061	7.130.976	7.189.493	7.302.434	7.948.379	7.661.044	7.084.832	7.475.325	7.637.354

Bron: ADS.

Film

In dit deeltje wordt voornamelijk het bioscoopbezoek besproken. Andere items in verband met media worden besproken in het VRIND-hoofdstuk media.

Dat er zich voor de bioscopen een sterke concentratie heeft voltrokken, blijkt uit de cijfers over het aantal bioscoopzalen. In 2015 worden 473 zalen in België geteld, waarvan ongeveer de helft in Vlaanderen. In de jaren 1960 was dit ongeveer het drievoudige, begin jaren 1990 werd de negatieve trend omge-

bogen. De afgelopen jaren is het aantal zalen in Vlaanderen vrij stabiel. Hetzelfde geldt voor het aantal vertoningen. In een zaal lopen in 2015 gemiddeld 1.250 vertoningen.

In 2015 verkochten de Vlaamse bioscopen ongeveer 10,4 miljoen **tickets**, wat een lichte stijging is ten opzichte van de jongste jaren. Het Vlaamse Gewest blijft de Belgische regio met het minste aantal bioscoopbezoeken per inwoner.

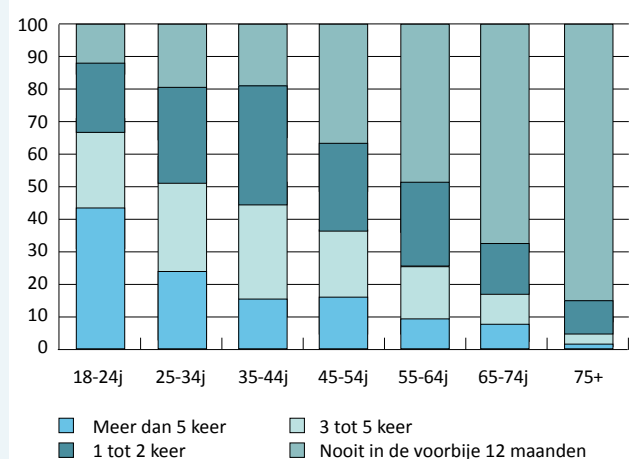
6 op de 10 Vlamingen gaat in 2016 naar een bioscoop. Daarmee ligt het deelnamecijfer wat hoger dan de voorbije jaren. De meerderheid van de bezoekers participeert meermaals. Naar geslacht is er geen verschil. Vooral jongeren bezoeken een bioscoop. 9 op de 10 18- tot 24-jarigen is participant. Bij toenemende leeftijd neemt dit stelselmatig af. Naar opleidingsniveau zijn er grote verschillen. Bij de lager opgeleiden (maximaal lager secundair) is ongeveer 4 op de 10 participant en 20% een regelmatig bezoeker, bij de hoger opgeleiden (hogeschool + universitair) is ruim driekwart participant en ruim 4 op de 10 regelmatig bezoeker. Het steunpunt cultuur stelt op basis van de PaS14 een lichte daling vast van het bioscoopbezoek en vermoedt dat het naar de film gaan meer en meer onder druk zal komen te staan door verschuivingen aan de aanbodzijde zoals de impact van internet en nieuwe media.

In totaal gaan in 2016 ongeveer 1,9 miljoen bioscoopbezoekers naar 41 Vlaamse (co)producties. Het aantal bezoekers daalt daarmee, na de piek in 2015, terug naar het gemiddelde niveau van recente jaren. Het aantal producties stijgt nog wat, vooral door het toenemend aantal Vlaamse documentaires dat in de bioscoop verschijnt.

Een recente, nog in volle expansie zijnde, exploitatievorm is deze van de **Video-On-Demand** (VOD). De komst van strea-

4.22 Bioscoopbezoek

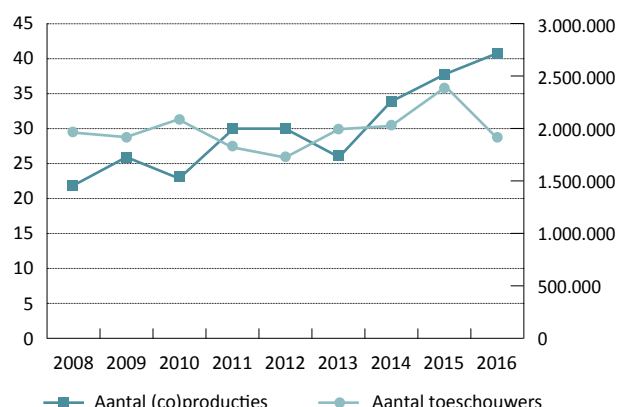
Frequentie van het bioscoopbezoek, naar leeftijd, in 2016, in %.

Bron: SCV-survey 2016.

4.23 Toeschouwersaantallen Vlaamse films

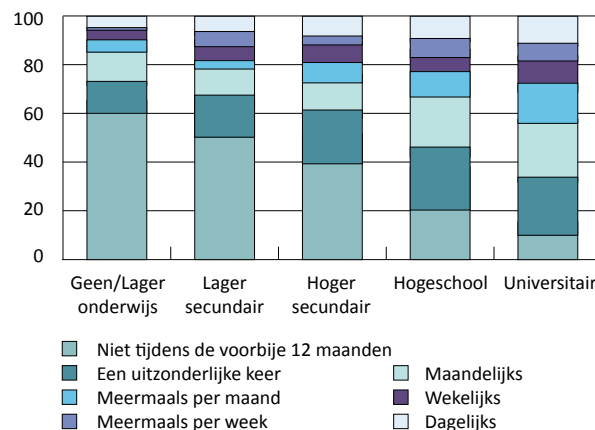
Evolutie van het aantal Vlaamse (co)producties per releasejaar (linkeras) en aantal toeschouwers Vlaamse films (incl. overloop, excl. korte of middellange films) (rechteras), van 2008 tot 2016.

Bron: jaarverslag VAF 2016.

4.25 Lezen

Frequentie van het lezen van een boek naar opleidingsniveau, in 2016, in %.

Bron: SCV-survey 2016.

mingdiensten als Netflix en nieuwe initiatieven van telecom-bedrijven als Proximus en Telenet doen deze markt verder expanderen. Voor 2016 zijn in totaal meer dan 200.000 VOD-transacties voor Vlaamse (co)producties geregistreerd. In 2016 werden 88 Vlaamse (co)producties vertoond op de Vlaamse omroepen. Daarvan waren er 62 fictiefilms met in totaal ruim 15,3 miljoen kijkers, 18 documentaires met in totaal ruim 2,1 miljoen kijkers en acht animatiefilms met meer dan 300.000 kijkers.

Vlamingen zijn een goede middenmoter voor het bioscoopbezoek. Denemarken, Zweden en Nederland zijn de koplopers (zie VRIND 2014, figuur 3.49).

Letteren

De **boekenverkoop** in Vlaanderen is er de jongste jaren wat op achteruit gegaan. In 2016 daalt de omzet van de verkoop van papieren boeken in Vlaanderen licht met 0,7 %. De kinderboeken doen het opvallend goed met een omzetsijging van ongeveer 3%. Alle andere boekengenres tonen een lichte daling in hun omzetcijfers. Strips kennen de grootste omzetsdaling van ongeveer 5%. De verkoop van digitale boeken stijgt naar 3,9 % van de totale boekenmarkt.

Het sterkst groeiende kanaal in de verkoop van papieren boeken zijn de internetwinkels. Hun omzet stijgt in 2016 met 19%

4.24 Boekenverkoop

Aandeel verkochte boeken en omzet naar genre, totaal aantal verkochte stuks en omzet over de genres, van 2009 tot 2016, in %.

	% van totaal aantal stuks							
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Strips	14	14	13	13	14	13	15	14
Non-fictie informatief	13	13	13	13	13	13	12	12
Non-fictie vrije tijd	22	19	21	19	19	19	18	17
Fictie en literaire non-fictie	22	22	23	26	26	27	24	24
Kinderboeken	22	24	22	22	23	24	24	25
Anderen	7	7	7	6	6	4	7	8
Absoluut aantal (x1.000)	16.770	16.217	16.698	16.399	15.613	14.998	15.012	14.727*

	% van totale waarde							
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Strips	6	7	6	6	7	7	8	7
Non-fictie informatief	20	20	19	19	19	19	18	18
Non-fictie vrije tijd	26	24	26	24	24	24	23	23
Fictie en literaire non-fictie	25	24	25	28	28	27	27	26
Kinderboeken	18	19	17	17	17	19	19	20
Anderen	6	6	6	5	5	5	6	6
Waarde (x1.000.000)	207,4	205,0	210,6	207,6	200,6	195,8	187,9	186,6

* Inclusief e-books.

Bron: boek.be, GFK-jaarrapportage. *inclusief e-books.

en hun marktaandeel stijgt van 14,4 % naar 17,2 %. De boeken-sector volgt daarmee de stijgende trend van de internetverkoop in andere sectoren in ons land.

Er worden de voorbije jaren meer boeken gelezen. 63% van de Vlamingen leest in 2016 minstens één boek. In 1998 was dit 55%. Er is een verschil naar geslacht. Vrouwen **lezen** meer en frequenter een boek. Bij hoogopgeleiden ligt het percentage lezers veel hoger dan bij laagopgeleiden. In de oudere leeftijdscategorieën zijn er minder lezers, maar het aandeel dagelijkse lezers is er wel hoog.

Uit de PaS 2014 blijkt dat ook specifiek het lezen van dichtbundels of romans toenam van 33% in 2004 tot 40% in 2014.

Vlamingen scoren internationaal matig wat het lezen van een boek betreft. In Nederland, Zweden, Denemarken, Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Estland leest bijna 8 op 10 een boek gedurende het jaar. In Vlaanderen is dat zoals gezegd 6 op de 10 (zie VRIND 2014, figuur 3.51).

Cultureel erfgoed

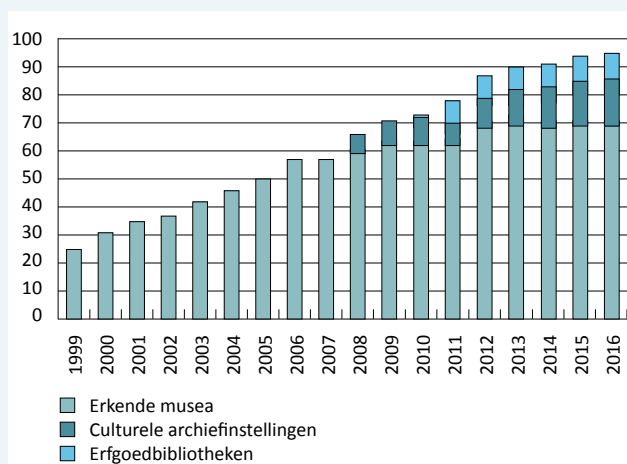
De meest uiteenlopende voorwerpen, van kunstwerken over historische objecten tot getuigenissen van het dagelijkse leven, en ook gebruiken en tradities kunnen als erfgoed beschouwd worden. Cultureel erfgoed is een gemeenschappelijk goed voor de samenleving. Het vormt onze geheugens, levert een bijdrage aan onze individuele en collectieve identiteitsvorming, geeft inzichten in kunstbeoefening, maatschappijen en mensen uit het verleden, maar ook uit het heden. Met uitzondering van de musea voor schone kunsten is cultureel erfgoed in Vlaanderen een relatief jong beleidsveld dat nog in volle ontwikkeling is. Het aantal erkende of ondersteunde organisaties maakte een sterke groei door de voorbije jaren. Het gaat hier enkel om het roerend en immaterieel erfgoed. Het onroerend erfgoed komt aan bod in hoofdstuk 4.1.

Cultureel-erfgoedorganisaties

Het aantal erkende collectiebeherende organisaties (musea, culturele archiefinstellingen en erfgoedbibliotheken) is de jongste jaren geleidelijk toegenomen. Sinds 1998 kunnen musea een erkenning aanvragen. Sinds 2008 bestaat in Vlaanderen ook een kwaliteitslabel voor culturele archiefinstellingen en erfgoedbibliotheken. Het cultureel-erfgoedbeleid wil zich hiermee inschakelen in de internationale kwaliteitscriteria. In 2016 zijn er in totaal 95 collectiebeherende organisaties met een kwaliteitslabel, waarvan 69 musea, 17 culturele archiefinstellingen en 9 erfgoedbibliotheken. Dit omvat ook de eigen instellingen van de Vlaamse Gemeenschap: het Kasteel van Gaasbeek, het Museum van Hedendaagse Kunst (M HKA) en het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten (KMSKA). Daarnaast zijn er nog heel wat niet erkende musea, culturele archieven en erfgoedbibliotheken. Een overzicht (erkend + niet erkend) van de belangrijkste musea is te vinden op de website van okv.be. Deze website bevat informatie over meer dan 600 Vlaamse en Brusselse musea, met daarnaast ook informatie over musea in de voornaamste Europese steden. In 2015 lan-

4.26 Erkende erfgoedorganisaties

Evolutie van het aantal erkende musea, culturele archiefinstellingen en erfgoedbibliotheken van 1999 tot 2016.

Bron: Departement CJSB, afdeling Cultureel Erfgoed.

ceerde FARO de erfgoedapp (www.erfgoedapp.be). Deze app geeft een uitgebreid overzicht van de verschillende actoren in Vlaanderen die werken met cultureel erfgoed.

Van de erkende collectiebeherende organisaties worden enkel diegene met een landelijke of internationale werking gesubsidieerd door de Vlaamse overheid. In 2016 waren dit 21 musea en 6 culturele archiefinstellingen.

Naast collectiebeherende organisaties ondersteunt de Vlaamse overheid ook dienstverlenende organisaties met een landelijke werking. Deze organisaties ondersteunen andere actoren bij de zorg voor en omgang met hun cultureel erfgoed. Deze ondersteuning kan zich richten op zowel professionele actoren als vrijwilligers.

De grootste dienstverlenende organisatie is FARO, het Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed. Andere dienstverleners zijn enerzijds expertisecentra, organisaties die ondersteuning geven en kennis genereren over een specifiek erfgoedaspect zoals digitalisering, kerkelijk erfgoed of immaterieel erfgoed. Anderzijds zijn er de landelijke organisaties voor volkscultuur die een dienstverlening aanbieden aan een netwerk van voornamelijk vrijwilligers en daarbij focussen op bepaalde historische praktijken zoals heemkunde of familiekenne. Momenteel zijn er 11 landelijke expertisecentra voor cultureel erfgoed en landelijke organisaties voor volkscultuur.

Ten slotte zijn er nog dienstverlenende organisaties met een specifieke opdracht. Archiefbank Vlaanderen is een geautomatiseerd register dat het privaatrechtelijk archivalisch cultureel erfgoed integraal in kaart brengt. Andere samenwerkingsverbanden, zoals de Vlaamse Erfgoedbibliotheek of samenwerkingsverbanden van musea (3), bieden een specifieke dienstverlening aan die zich richt tot de deelnemende leden.

De Vlaamse overheid ondersteunt ook lokale en provinciale besturen in de uitvoering van hun lokale of regionale cultureel-erfgoedbeleid. Doel hiervan is om een dienstverlening aan

te bieden op regionaal of lokaal niveau. Een cultureel-erfgoedconvenant wordt gesloten met een samenwerkingsverband tussen gemeenten (totaal inwonersaantal minimaal 50.000) met een voldoende aanwezigheid van cultureel erfgoed. Door deze overeenkomst met resultaatsverbintenis, beoogt men een duurzaam en integraal beleid met betrekking tot het culturele erfgoed op lokaal niveau. Het aantal gesloten cultureel-erfgoedconvenants is de voorbije jaren geleidelijk gestegen. De huidige cultureel-erfgoedconvenants met intergemeentelijke samenwerkingsverbanden zijn gesloten voor de beleidsperiode 2015-2020. Er zijn er 16.

Topstukken

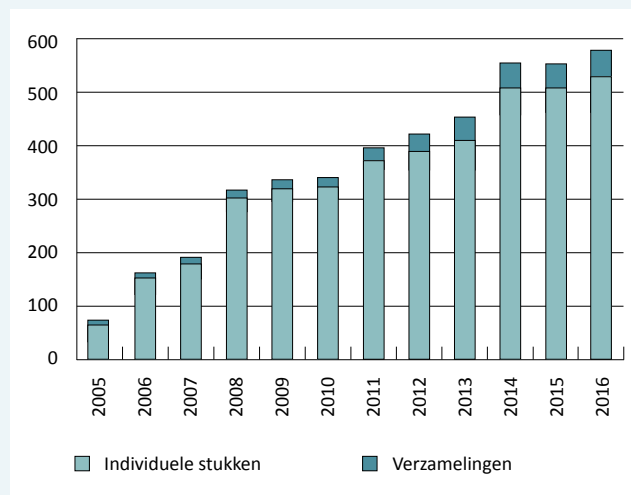
Het beleid wil het roerend cultureel erfgoed van uitzonderlijk belang beschermen.

Roerend erfgoed dat aan de criteria 'zeldzaam en onmisbaar' van het Topstukkendecreet beantwoordt, mag niet buiten Vlaanderen gebracht worden zonder voorafgaande toelating van de Vlaamse overheid. Gebeurt dit toch, dan kan de Vlaamse overheid, in toepassing van de internationale verdragen en Europese wetgeving, de terugkeer van dit erfgoed naar Vlaanderen vorderen.

De topstukken die daarenboven in de Topstukkenlijst werden opgenomen genieten van bijkomende bescherming. Voor deze topstukken gelden beschermingsmaatregelen met betrekking tot fysieke ingrepen en worden er subsidies voorzien voor de restauratie. Het aantal beschermde topstukken is de voorbije jaren sterk toegenomen. In 2016 stonden er 529 individuele stukken en 50 verzamelingen op de lijst. Het betreft 455 top-

4.28 Topstukken

Evolutie van het aantal topstukken, van 2005 tot 2016.

Bron: Departement CJSM, afdeling Cultureel Erfgoed.

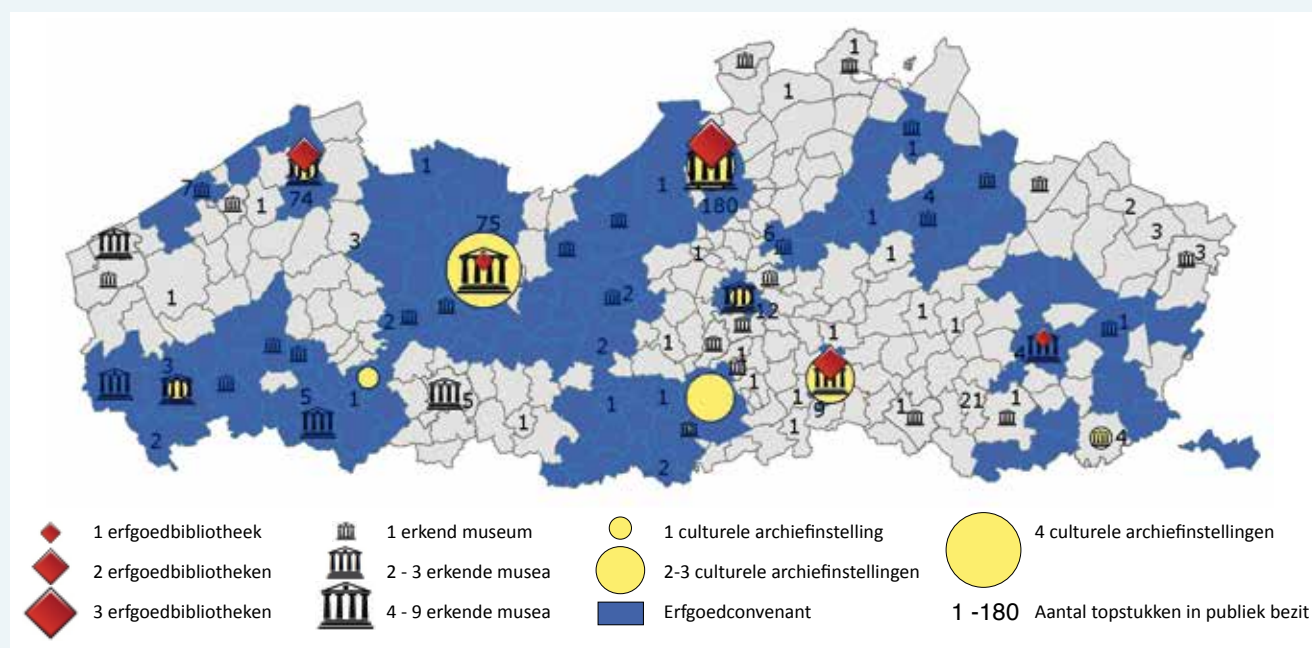
stukken in publiek bezit en 124 topstukken in privébezit.

Immaterieel Cultureel Erfgoed

Het aantal beschermde elementen op de Inventaris Vlaanderen voor Immaterieel Cultureel Erfgoed stijgt jaar na jaar. Elementen die opgenomen zijn in deze inventaris kunnen voorgedragen worden voor opname in de Representatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid van

4.27 Cultureel erfgoed

Spreading erkende musea, deelnemende gemeenten erfgoedconvenants, erkende archiefinstellingen en topstukken in publiek bezit, in 2016.

Bron: Departement CJSM, afdeling Cultureel Erfgoed.

4.29 Immaterieel cultureel erfgoed

Evolutie van het aantal beschermde elementen immaterieel cultureel erfgoed, van 2007 tot 2016.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Aantal op inventaris Vlaanderen	0	8	18	19	26	33	38	41	43	45
Aantal op Representatieve Lijst UNESCO	0	0	2	6	6	6	6	8	8	8
Aantal in het Register van voorbeeldpraktijken UNESCO	0	0	0	0	1	1	1	2	2	2

Bron: Departement CJSM, afdeling Cultureel Erfgoed.

Unesco. In 2016 staan 8 beschermde elementen van de Vlaamse inventaris op deze lijst en staan twee elementen in het Register van voorbeeldpraktijken van de UNESCO.

www.immaterieelerfgoed.be is het digitaal platform voor immaterieel erfgoed in Vlaanderen. De website geeft immaterieel erfgoed een gezicht, sensibiliseert over erfgoedzorg en ondersteunt het netwerk. De databank inventariseert immaterieel erfgoed, bundelt erfgoedzorgvoorbeelden en informatie over gemeenschappen en organisaties betrokken bij immaterieel erfgoed. Dit stimuleerde het gebruik van het platform en verhoogde de kwaliteit van de gedocumenteerde elementen op het vlak van boring en gedragenheid. Tapis plein vzw modereert het platform.

Erfgoedparticipatie

Ruim de helft van de bevolking bezoekt in 2016 een museum, een tentoonstelling of een galerij. Dit cijfer is vrij stabiel over de jaren. Naar geslacht zijn er geen significante verschillen. De participatie van ouderen ligt onder het gemiddelde: bij de 75-plussers is slechts een kwart bezoeker. Naar opleidingsniveau is er een duidelijk onderscheid: 8 op de 10 universitair heeft minstens één museum bezocht het afgelopen jaar. Bij de laagst geschoolden bezoekt slechts een vijfde minstens een museum. Ruim 4 op de 10 van de bevolking bezoekt een mu-

seum, een tentoonstelling of een galerij in België en een derde van de bevolking bezoekt een museum in het buitenland. Het museumbezoek ligt hoger onder stadsbewoners.

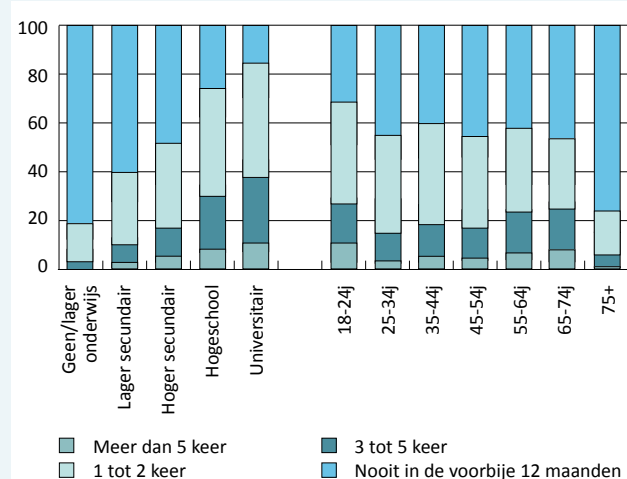
De erkende musea en de musea van de Vlaamse Gemeenschap trekken in 2016 3 miljoen bezoekers. De bezoekersaantallen zitten de jongste jaren duidelijk in stijgende lijn. Dit stemt overeen met de resultaten van de PaS-surveys waarin een stijging van vooral het incidentele bezoek aan musea (vooral aan niet-kunst musea) wordt vastgesteld (Van Steen et al., 2015).

Vlamingen staan in de top 10 van de EU28 wat het museumbezoek betreft. Zweden is afgetekend koploper (zie VRIND 2014, figuur 3.54).

Ruim de helft van de Vlaamse bevolking zegt in 2016 een bezienswaardig gebouw of monument bezocht te hebben, 1 op de 5 neemt deel aan een historische wandeling en ruim 1 op de 10 woont een herdenkingsfeest of historische optocht bij. Deze deelnamecijfers zijn vrij stabiel de voorbije jaren. Er zijn weinig verschillen naar geslacht voor deelname aan erfgoedactiviteiten. Voor het bezoek van een bezienswaardig gebouw of monument valt de lage participatie van de 75-plussers op. Wat het maken van een historische wandeling betreft, hebben de 45- tot 74-jarigen het meest regelmatige deelnemers.

4.30 Museumbezoek naar opleiding en leeftijd.

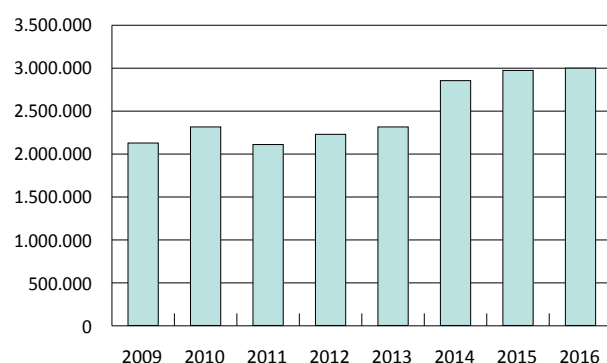
Aandeel van de bevolking dat een museum, tentoonstelling of galerij bezoekt, naar opleiding en leeftijd, in 2016, in %.

Bron: SCV-survey 2016.

4.31 Bezoekersaantallen

Evolutie van de bezoekersaantallen van musea met een Vlaamse indeling en de musea van de Vlaamse Gemeenschap, van 2009 tot 2016.

* Sinds 1 mei 2011 is het KMSKA gesloten voor renovatie, maar is de collectie op specifieke locaties nog te bezichtigen.

Bron: Departement CJSM, afdeling Cultureel Erfgoed.

4.32 Deelname Erfgoeddag

Evolutie van het aantal deelnemende organisaties, aantal activiteiten en schatting van de bezoekers aan de Erfgoeddag, van 2005 tot 2016.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Aantal deelnemende organisaties	436	507	460	400	471	400	393	517	544	511	529	450
Aantal activiteiten	738	814	692	600	648	600	542	800	746	669	700	650
Schatting aantal bezoekers	220.000	210.000	210.000	210.000	220.000	235.000	240.000	250.000	220.000	250.000	210.000	200.000

Bron: FARO, Vlaams Steunpunt voor cultureel erfgoed.

Bij de 75-plussers ligt participatie veruit het laagst. Voor het bijwonen van een historische optocht zijn er beperkte leeftijdsverschillen. Naar opleidingsniveau zijn de verschillen het duidelijkst. Voor alle drie de activiteiten participeren de lager opgeleiden duidelijk minder dan de hoger opgeleiden. Het bezoeken van een bezienswaardig gebouw of monument ligt hoger onder stadsbewoners.

De Erfgoeddag trekt de voorbije jaren meer dan 200.000 bezoekers. Het aantal georganiseerde activiteiten neemt in 2016 af ten opzichte van de voorbije jaren.

Vlaanderen zit in de middenmoot in de EU28 wat het bezoeken van een historische site betreft. Zweden, Denemarken en Nederland voeren de ranglijst aan (zie VRIND 2014, figuur 3.57).

Sociaal-cultureel werk en lokaal cultuurbeleid

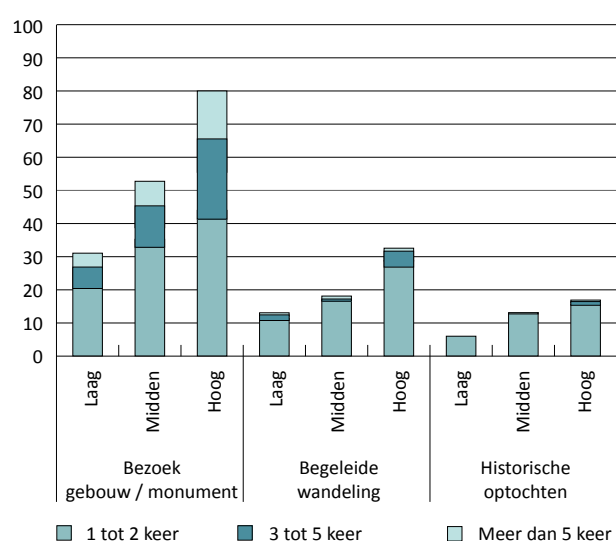
Het sociaal-cultureel werk is historisch één van de belangrijkste instrumenten in de democratisering van cultuur. Het Vlaamse cultuurbeleid wil dan ook dat het sociaal-cultureel

werk zijn voortrekkersrol als bruggenbouwer in een superdiverse samenleving blijft spelen en op deze manier zorgt voor sociale cohesie, maatschappelijk engagement, diversiteit en burgerschap. Ook de amateurkunsten, als motor voor creativiteit en verbinding, en de circuskunsten, als participatieve en gemeenschapsvormende kunstvorm, verdienen de nodige aandacht. In uitvoering van het regeerakkoord van de Vlaamse Regering 2014-2019 zijn de sectorale subsidies aan de lokale besturen vanaf 2016 geïntegreerd in het Gemeentefonds. Voor lokaal cultuurbeleid gaat het om de middelen voor het gemeentelijk cultuurbeleid, de openbare bibliotheek en het cultuurcentrum van de Vlaamse gemeenten. Voor de Brusselsese gemeenten en de faciliteitengemeenten in de Vlaamse Rand geldt dit niet. Deze gemeenten ontvangen voor 2016 nog steeds subsidies van de Vlaamse overheid in uitvoering van het decreet Lokaal Cultuurbeleid. Voor het jeugdwerk blijft de focus gericht op een inclusief en integraal beleid. Kinderen en jongeren ruimte geven is een belangrijke doelstelling van het lokale jeugdbeleid. Hierbij moeten alle jongeren worden bereikt. Groepen die nu ondervetegenwoordigd zijn in het jeugdwerk zoals meisjes, jongeren met een beperking, jongeren met een lagere opleiding, of een migratie-achtergrond moeten meer bereikt worden door het jeugdwerk.

Het sociaal-cultureel werk, de amateurkunsten, het bibliotheekbezoek, de cultuurcentra en het jeugdwerk komen hieronder achtereenvolgens aan bod. Hierbij worden telkens aspecten van het aanbod en participatie bekeken.

4.33 Erfgoedactiviteiten

Aandeel deelnemers en frequentie deelname aan drie erfgoedactiviteiten, naar opleiding, in 2016, in %.

Bron: SCV-survey 2016.

Sociaal-cultureel werk

In 2016 subsidieerde de Vlaamse overheid 127 organisaties in het sociaal-cultureel volwassenenwerk. Dit aantal is de voorbije jaren vrij stabiel. Er worden 3 werksoorten onderscheiden: de verenigingen, de bewegingen en de vormingsinstellingen. Eerst wordt het aantal organisaties in elke vorm besproken, vervolgens hun aanbod.

In 2016 zijn 53 landelijke **sociaal-culturele verenigingen** erkend en gesubsidieerd (b.v. Davidsfonds, Federatie van Marokkaanse Verenigingen, VTBKultuur,...). In 2015 telden de gesubsidieerde sociaal-culturele verenigingen in totaal meer dan 13.000 afdelingen (inclusief afdelingen in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest), wat stabiel is ten opzichte van de voorbije jaren. Vooral de afdelingen van de etnisch-culturele federaties kenden in de tweede helft van de jaren 2000 een sterke stijging.

4.34 Sociaal-cultureel werk

Kerncijfers sociaal-cultureel werk voor volwassenen, van 2013 tot 2017.

Organisaties	2013	2014	2015	2016	2017
Sociaal-culturele verenigingen	57	56	56	54	53
Reguliere verenigingen	54	54	55	53	52
Startsubsidie	1	1	1	1	1
Niet erkende migrantenverenigingen	2	1			
Sociaal-culturele bewegingen	31	31	31	35	35
Sociaal-culturele vormingsinstellingen	36	36	35	37	37
Volkshogescholen	13	13	13	13	13
Landelijke vormingsinstellingen	23	23	22	24	24
Gespecialiseerde vormingsinstellingen	17	17	16	17	17
Syndicale vormingsinstellingen	3	3	3	3	3
Vormingsinstellingen voor personen met een handicap	3	3	3	3	3
Federatie van vormingsdiensten voor personen met een handicap – Vijftact	1	1	1	1	1
Steunpunt SoCius	1	1	1	1	1
Belangenorganisatie FOV	1	1	1	1	1
Totaal	127	126	125	128	127

Bron: Departement CJSM, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

In 2017 zijn er 35 sociaal-culturele **vormingsinstellingen** (de Halewynstichting, Natuurpunt Educatie,...) en 31 **bewegingen** (Pax Christi Vlaanderen, De Wakkere Burger,...) erkend.

De afgelopen jaren organiseerden de verenigingen tussen de 250.000 en 280.000 publieksgerichte activiteiten, hun aantal blijft vrij stabiel. De Vormingplus-centra organiseren in 2014 bijna 5.800 activiteiten. Het aantal activiteiten daalt, maar het aantal uren stijgt. Een derde van hun aanbod is gericht op belangrijke aandachtspunten van het beleid: digitale geletterdheid, interculturaliteit en duurzaamheid. De activiteiten van de landelijke vormingsinstellingen kennen de jongste twee jaren een lichte daling, maar het aantal gepresteerde uren van deze instellingen gaat er wat op vooruit.

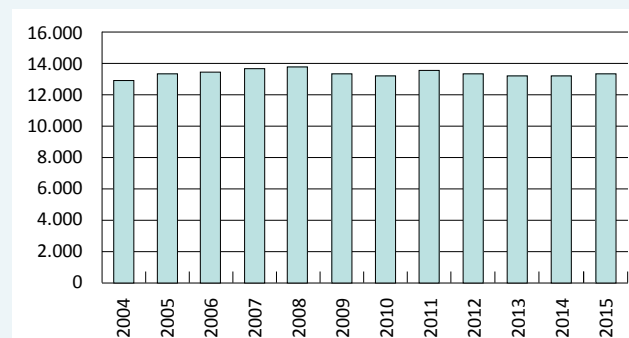
De erkende verenigingen tellen ruim 2,1 miljoen **leden**. Het aantal leden is de voorbije jaren licht gedaald. Een verklaring hiervoor ligt in het feit dat het concept lidmaatschap op verschillende manieren wordt ingevuld. Heel wat organisaties kiezen voor andere participatiemodellen met meer nadruk op actieve deelname en vrijwillige inzet. Hun ledenaantallen

krimpen. Andere zetten wel in op een actieve ledenwerking en -werving. Hun ledenaantallen groeien. Maar in het algemeen is er, wat de formele lidmaatschappen betreft, een licht dalende trend. De verenigingen kunnen rekenen op ongeveer 180.000 vrijwilligers waarvan ongeveer 123.000 bestuursleden. Het aantal vrijwilligers is daarmee de voorbije jaren vrij stabiel. Het aantal vrijwilligers voor bestuursfuncties, die de ruggengraat van de verenigingen vormen, daalt nog verder. Het aantal deelnemers aan de publieksgerichte activiteiten van deze verenigingen daalt in 2014 een beetje verder tot ongeveer 8,8 miljoen.

Naast de deelname aan het verenigingsleven is er een ruime deelname aan de activiteiten van vormingsinstellingen. De landelijke vormingsinstellingen hebben in 2015 meer dan 250.000 deelnemers, wat een duidelijke toename is. Ook het aantal deelnames bij Vormingplus-centra neemt toe. Samen met het Minderhedenforum stimuleert Vormingplus de participatie van etnisch-culturele minderheden aan het beleid (Boekstaven, 2013).

4.35 Sociaal-culturele verenigingen

Evolutie van het aantal afdelingen van de erkende verenigingen* (inclusief Brussel), van 2004 tot 2015.

Bron: Departement CJSM, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

4.36 Sociaal-cultureel aanbod in Brussel

Evolutie van het aantal door de VGC erkende en gesubsidiëerde lokale en bovenlokale verenigingen, volgens type, van 2008 tot 2014.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Sociaal-culturele verenigingen	188	218	204	198	219	211	203
Amateurkunstverenigingen	87	80	83	75	95	82	74
Seniorenverenigingen	77	75	77	88	97	85	83
Zelforganisaties*	49	92	112	147	174	182	155
Totaal	401	465	476	508	585	560	515

*Zelforganisaties zijn verenigingen met mensen met een bepaalde etnisch-culturele achtergrond die sociaal-culturele activiteiten organiseren.
Bron: VGC.

4.37 Aanbod sociaal-cultureel werk

Evolutie van het aanbod van de verschillende organisaties voor sociaal-cultureel werk, van 2007 tot 2014.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Verenigingen								
Aantal publieksgerichte activiteiten	265.826	279.645	279.492	265.362	256.691	261.937	270.722	270.840
Vormingplus-centra								
Activiteiten	3.910	4.324	5.289	5.805	6.048	6.360	6.728	5.787
Uren	31.012	35.023	36.739	35.237	36.354	35.460	35.005	36.773
Landelijke vormingsinstellingen								
Aantal educatieve activiteiten	11.869	11.981	11.805	10.454	11.406	12.915	12.776	12.575
Aantal uren educatieve activiteiten (formeel en niet-formeel)	117.219	111.128	109.820	103.246	108.719	109.825	111.207	112.200

Bron: FOV, Boekstaven.

4.38 Deelname sociaal-cultureel werk

Evolutie van het aantal deelnemers aan erkende sociaal-culturele verenigingen en vormingsinstellingen, van 2007 tot 2014.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Verenigingen								
Aantal leden erkende sociaal-culturele verenigingen	2.578.382	2.252.874	2.276.456	2.225.655	2.210.457	2.195.108	2.172.084	2.140.927
Aantal deelnemers aan publieksgerichte activiteiten	8.559.077	9.158.272	9.312.179	9.234.969	9.426.585	9.073.952	8.972.130	8.834.706
Aantal vrijwilligers	184.173	173.490	173.621	181.656	184.688	182.619	184.172	184.841
Bestuursleden	132.107	138.667	135.280	134.583	129.732	126.044	124.113	122.958
Vormingplus-centra								
Deelnemers	63.317	72.274	79.497	87.970	95.657	98.719	101.496	110.927
Unieke deelnemers			47.000	48.800	56.275	51.302	62.882	/
De landelijke vormingsinstellingen								
Deelnemers	188.104	234.990	242.027	228.127	222.130	247.803	228.704	251.913

Bron: bevraging Boekstaven van FOV.

In Brussel erkende de VGC in 2014 in totaal 515 lokale en bovenlokale verenigingen. Dit aantal is wat afgenomen ten opzichte van de voorgaande jaren.

bij Opendoek is de voorbije jaren sterk gestegen. De sterke daling bij Poppunt in 2014 had te maken met een nieuwe registratie (voor 2014 konden bandleden zich individueel registreren).

Amateurkunsten

De sector van de amateurkunsten wordt gedragen door 9 grote spelers met meer dan 12.000 **aangesloten of geregistreerde groepen**. Vooral het aantal geregistreerde groepen

Het aantal actieve leden van een **vereniging voor amateur-kunstbeoefening** schommelt de voorbije jaren rond 5% van de Vlamingen. De verschillen naar geslacht zijn eerder beperkt voor het actieve lidmaatschap. Er is een vrij goede spreiding over de leeftijdsgroepen met een piek bij de 65-74-jarigen.

4.39 Amateurkunsten

Evolutie van het aantal aangesloten en geregistreerde groepen amateurkunsten voor de verschillende koepels, van 2003 tot 2015.

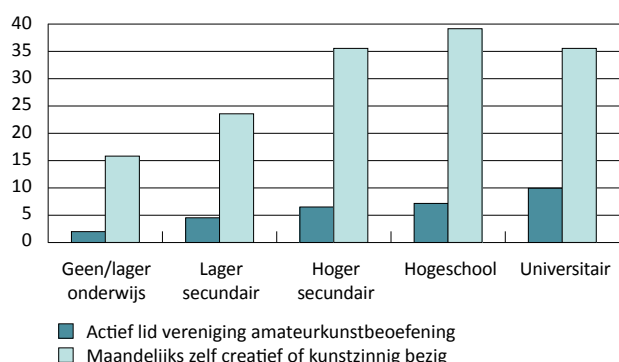
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Creatief Schrijven						28	30	30	30	30	31	31	
Centrum voor Beeldexpressie	315	333	342	335	329	328	326	333	325	319	325	338	343
Danspunt	275	300	299	339	341	355	379	368	383	370	381	390	
Koor en Stem*	778	819	811	841	822	841	817	852	947	962	1.000	969	
Kunstwerk(t)*	128	125	171	155	116	131	163	154	376	370	369	361	
Muziekmozaïek	194	247	268	284	297	124	135	182	163	223	330	303	
Opendoek*	790	786	807	801	823	839	897	904	913	2.256	2.349	2.452	
Vlamo	1.016	1.128	1.645	1.681	1.180	1.189	1.202	1.210	1.208	1.208	1.208	1.203	
Poppunt*	4.431	3.755	4.080	4.737	5.551	5.939	5.100	7.707	10.968	12.944	14.760	6.310	10.280
Totale	7.927	7.493	8.423	9.173	9.459	9.774	9.049	11.740	15.313	18.682	20.753	12.357	

* De som van aangesloten groepen en geregistreerde groepen (groepen die actief en regelmatig gebruik maken van de dienstverlening en dus tot het bereik van de organisatie behoren); aantal geregistreerde groepen zijn deze die zich op de website van de koepel aanmeldde

Bron: Departement CJSW, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

4.40 Amateurkunsten

Aandeel van de bevolking dat actief lid is van een amateurkunstenvereniging en zelf creatief/kunstzinnig bezig is, naar opleiding, in 2016, in %.

Bron: SCV-survey 2016.

Meer hoogopgeleiden dan laagopgeleiden zijn actief lid van een amateurkunstenvereniging.

Ook buiten de context van een vereniging kunnen Vlamingen creatief zijn. Bijna een derde van de bevolking geeft in 2016 aan maandelijks **creatief/kunstzinnig bezig** te zijn. Wat in de lijn ligt van 2015, maar een toename is ten opzichte van de jaren daarvoor. Het percentage ligt hoger bij vrouwen (35%) dan bij mannen (27%). Meer hoogopgeleiden dan laagopgeleiden zijn maandelijks creatief/kunstzinnig bezig. Mensen jonger dan 35 jaar zijn het vaakst maandelijks zelf creatief/kunstzinnig bezig.

Vergeleken met andere Europeanen beoefenen Vlamingen relatief vaak een artistieke activiteit. Voor elk type activiteit scoren ze boven het gemiddelde van de EU28 (zie VRIND 2014, figuur 3.10).

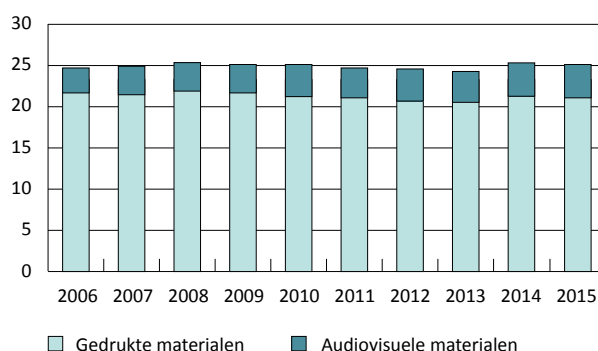
De Vlaamse overheid geeft sinds enkele jaren sterke impulsen aan de creatie en spreiding van de **Vlaamse circuskunst**. In 2016 bezoekt ruim 10% van de Vlamingen een circus, een stijging vergeleken met de voorgaande jaren. Hoogopgeleiden gaan bijna 3 keer zo veel dan laagopgeleiden. Voor de 25- tot 44-jarigen ligt, waarschijnlijk door de aanwezigheid van jonge kinderen in het gezin, de participatiegraad duidelijk het hoogst (SCV, 2016).

Bibliotheken

In het Vlaamse Gewest richten 286 gemeenten en 8 intergemeentelijke verenigingen een openbare bibliotheek in. In de faciliteitengemeenten Drogenbos en Kraainem hebben de cultuurraden een Nederlandstalige privaatrechtelijke bibliotheek opgericht. Zodoende beschikken inmiddels 304 van de 308 Vlaamse gemeenten over een bibliotheekvoorziening. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest richten de Vlaamse Gemeenschapscommissie (VGC) en alle gemeentebesturen van de Brusselse gemeenten een Nederlandstalige bibliotheek in.

4.41 Collectie

Evolutie van de gedrukte en audiovisuele materialen in de openbare bibliotheken, van 2006 tot 2015, in miljoen exemplaren.

Bron: Departement CJSB, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

Naast de gewone bibliotheken worden ook vier gespecialiseerde organisaties voor bibliotheekwerk (bibliotheken voor blinden, slechtzienden en personen met een andere leesbeperking) ondersteund.

De Vlaamse overheid stimuleert ook een bibliotheekwerking voor de gevangenen.

Gevangenisbibliotheken bieden materialen en diensten aan in samenwerking met de openbare bibliotheken. Bijzondere aandacht is er voor de vele culturen en talen die in de gevangenen aanwezig zijn. Om de reguliere bibliotheekwerking uit te breiden sluit de Vlaamse overheid convenanten af met gemeenten met een gevangenis op hun grondgebied. In 2016 werden in Vlaanderen 16 gevangenen in 12 gemeenten ondersteund. In Brussel is er een convenant met de VGC.

De totale **collectie** van de Vlaamse en Brusselse openbare bibliotheken ligt in 2015 rond de 25 miljoen stuks. Dit is stabiel ten opzichte van 2014. Een derde van de gedrukte materialen zijn gericht op de jeugd, bij de audiovisuele materialen is dit 11%. De audiovisuele materialen maken inmiddels 16% van de totale collectie uit. Na jaren van stijging blijft dit aandeel de voorbije jaren vrij stabiel. Bij de gedrukte materialen is het aandeel van strips geleidelijk toegenomen, maar de jongste jaren is dit aandeel stabiel. Het aandeel van non-fictie boeken is geleidelijk afgenomen. Bij de audiovisuele materialen valt vooral de opmars van dvd's op. Het aandeel van de gewone cd is duidelijk afgenomen maar maakt in 2015 nog steeds bijna de helft van de audiovisuele materialen uit.

De collectie van de gevangenisbibliotheken omvat ruim 117.000 stuks. Ongeveer de helft zijn boeken gevolgd door cd's (19%), dvd's (16%) en strips (13%).

Er zijn verschillende indicatoren om een idee te krijgen van de relatieve grootte en kwaliteit van een bibliotheekcollectie. Een eerste indicator is de collectie per inwoner. In 2015 bedraagt de collectie bijna 4 stuks per inwoner. Een andere indicator is de bezitscoëfficiënt of de verhouding tussen het aantal

4.42 Collectie naar soort

Evolutie van de audiovisuele en de gedrukte materialen in de openbare bibliotheken, van 2006 tot 2015, in aandeel en totaal aantal.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Cd	64,8	62,8	61,1	59,3	57,1	54,3	52,4	50,3	47,8	45,8
Dvd	12,9	15,1	19,0	21,8	24,5	27,3	29,8	31,4	34,0	35,2
Onbekend	11,6	12,2	11,5	11,6	12,0	12,9	12,8	13,6	15,6	16,3
Cd-rom	6,1	5,3	4,6	3,7	2,9	2,3	1,7	1,3	0,0	0,0
Andere AVM	4,7	3,5	2,3	1,5	1,1	0,6	0,6	0,6	1,0	0,9
Daisy-boeken	0,0	0,0	0,3	0,6	0,8	0,9	1,1	1,2	1,4	1,5
Games	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,3
Muziek dvd	0,0	1,1	1,3	1,4	1,6	1,6	1,5	1,5	0,0	0,0
Audiovisuele materialen	3.156.159	3.359.222	3.400.058	3.544.996	3.673.601	3.764.290	3.818.187	3.936.045	4.020.159	4.033.492
Fictie	50,7	50,4	49,0	49,1	49,2	49,5	49,4	49,6	46,7	46,5
Non-fictie	34,4	34,2	32,2	31,6	31,2	30,8	30,3	30,1	28,9	28,7
Onbekend	7,0	7,3	7,3	7,3	7,4	6,9	7,4	7,2	13,1	13,4
Strips	5,7	6,1	6,1	6,5	6,8	7,1	7,4	7,7	7,6	7,7
Tijdschriftnummers	0,0	0,0	3,5	3,8	3,9	4,3	4,3	4,2	3,7	3,7
Naslagwerken	2,1	1,9	1,7	1,5	1,4	1,2	1,0	1,0	0,0	0,0
Bladmuziek	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,0	0,0
Gedrukte materialen	21.527.015	21.425.120	21.746.685	21.532.019	21.282.421	20.953.112	20.621.290	20.388.936	21.233.835	21.050.667

Bron: Departement CJSJ, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

werken in de collectie en het aantal leners. In 2015 bedraagt de bezitscoëfficiënt bij de jeugd bijna 17 stuks per lener voor de gedrukte materialen. Bij de volwassenen lag deze duidelijk lager met ongeveer 11 stuks per lener. Voor de audiovisuele materialen zien we een omgekeerd beeld, deze ligt bij de volwassenen met 3 stuks per lener duidelijk hoger dan bij de jeugd waar dit 1 stuk per lener is. Het vernieuwingsritme toont het percentage nieuwe werken in de totale collectie. Dit

bedraagt 8,3% in 2015. Het vernieuwingsritme ligt ongeveer op hetzelfde niveau voor de audiovisuele materialen en voor de gedrukte materialen. Het vernieuwingsritme van de audiovisuele materialen neemt de voorbije jaren wel duidelijk af terwijl dit van de gedrukte materialen stabiel blijft.

De bibliotheken zetten heel wat activiteiten op touw, onder meer in het kader van leesstimulatie, cultuureducatie en e-

4.43 Bibliotheekactiviteiten

Aantal bibliotheekactiviteiten en aantal deelnemers, in 2014 en 2015.

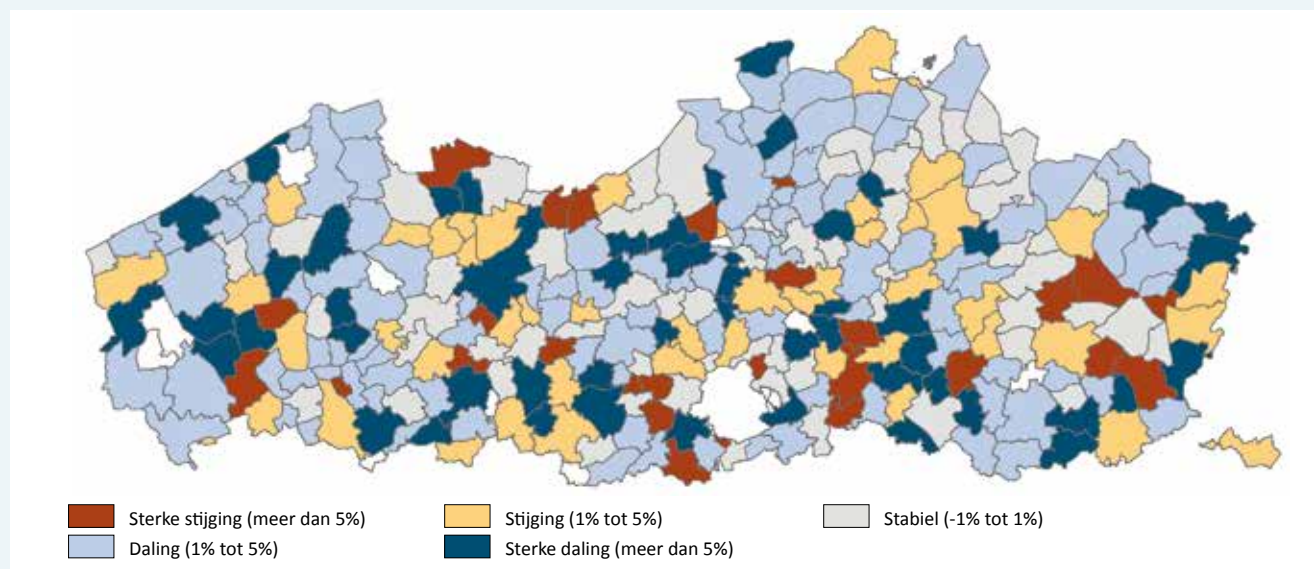
Soort activiteit	2014		2015	
	Activiteiten	Deelnemers*	Activiteiten	Deelnemers*
Bibliotheekintroducties en -instructies	13.010	126.523	14.542	133.643
Themapakketten/Vertelkoffers	7.826	nvt	8.203	nvt
Themastands	8.117	nvt	9.380	nvt
Voorlees- en vertelsessies	7.819	48.135	8.180	57.620
Auteurslezingen	2.966	84.912	3.126	86.593
Workshops en cursussen ICT en digitale media: inhoudelijk	1.867	9.929	1.697	12.245
Theatervoorstellingen/Poppenkast/Kamishibai	1.596	23.582	1.644	33.028
Taalstimulerende activiteiten	1.172	15.132	2.547	28.204
Informatiesessies/Lezingen (community information)	1.008	29.647	1.379	32.564
Workshops en cursussen ICT en digitale media: technisch	1.103	4.893	1.589	7.398
Clubs en kringen	1.012	7.590	1.295	11.714
Tentoonstellingen	927	nvt	933	nvt
Loopbaanstimulerende activiteiten	101	1.329	201	1.191
Debatten	67	3.075	96	2.334
Taalcursussen	143	131	169	205
Concerten/Muziekvoorstellingen	282	9.841	298	12.408
Filmvoorstellingen	306	11.676	398	17.721
Totaal	49.322	376.395	55.677	436.868

* Opm: deelnemersaantallen facultatief in te vullen door de bibliotheken.

Bron: Departement CJSJ, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

4.44 Leners naar gemeente

Evolutie van het aantal leners naar gemeente, 2014-2015.

Bron: Departement CJSM, afdeling Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen.

inclusie. In 2015 worden in totaal meer dan 55.000 activiteiten met ruim 436.000 deelnemers georganiseerd. Een duidelijke toename.

In 2015 is ruim een vijfde van de bevolking geregistreerd als een **lener** bij een openbare bibliotheek. Dit komt neer op 1,45 miljoen leners waarvan circa 43.000 in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. Tussen 1990 en 2000 was er een duidelijke stijging van het aantal leners, nadien stabiliseerde het aantal leners en sinds 2007 is er een geleidelijke daling. De evolutie van het aantal leners verschilt naargelang de gemeente. In bijna een kwart van de gemeenten neemt in 2015 het lenersaantal toe.

Het grootste deel van de leners komt uit het eigen werkgebied van de bibliotheek. Bij de jeugd komt minder dan een vijfde van buiten het werkgebied, bij de volwassenen loopt dit op tot bijna een kwart. Ongeveer 59% van de leners in 2015 zijn vrouw. In totaal worden er ruim 19 miljoen bezoeken geteld, in tegenstelling tot het aantal leners neemt dit aantal de voorbije jaren toe. Bijna de helft van de leners in 2015 is geregistreerd op "Mijn bibliotheek" en kan als digitale gebruiker worden beschouwd. Dit is een sterk toename. Ook de "Bibliotheekportalen" bereiken steeds meer unieke bezoekers, van ruim 1,8 miljoen unieke bezoekers in 2014 naar 3,2 miljoen unieke bezoekers in 2015. Het aantal vrijwilligers in de bibliotheken nam toe van 2.195 vrijwilligers die zich 124.356 uren engageerden in 2009 tot 3.821 vrijwilligers die zich 192.613 uren engageerden in 2015.

In de gevangenisbibliotheken worden geen unieke leners geregistreerd. In 2016 werden er 66.000 bibliotheekbezoeken in de gevangenissen geteld.

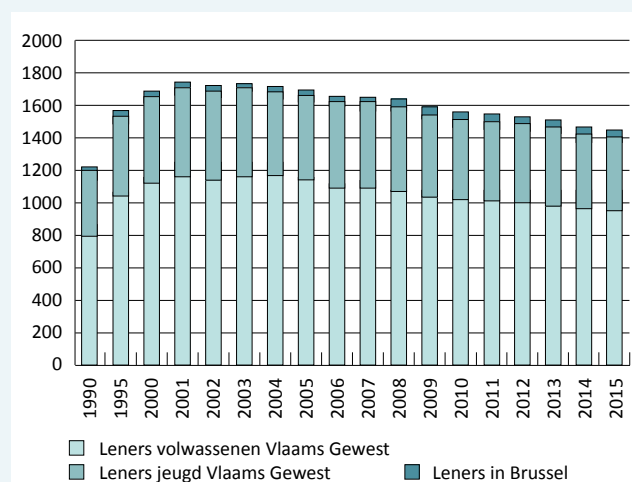
Het aantal **uitleningen** blijft de jongste jaren vrij stabiel. De gebruikscoëfficiënt, die toont hoe vaak de items gemiddeld de

deur uitgaan, is de voorbije jaren lichtjes toegenomen voor de gedrukte materialen van 2,2 in 2006 tot 2,4 keer in 2015. Voor de audiovisuele materialen is er een lichte afname van de gebruikscoëfficiënt van 2,8 in 2006 naar 2,5 in 2015. De strips bij de gedrukte materialen en de dvd's bij de audiovisuele materialen liggen met een gebruikscoëfficiënt van meer dan 4 boven het gemiddelde.

Men moet niet noodzakelijk geregistreerd zijn als lener om een bibliotheek binnen te stappen. Er kan gebruik gemaakt wor-

4.45 Leners

Evolutie van het lenersaantal in bibliotheken, volwassenen en jeugd, van 1990 tot 2015, in 1.000 leners.

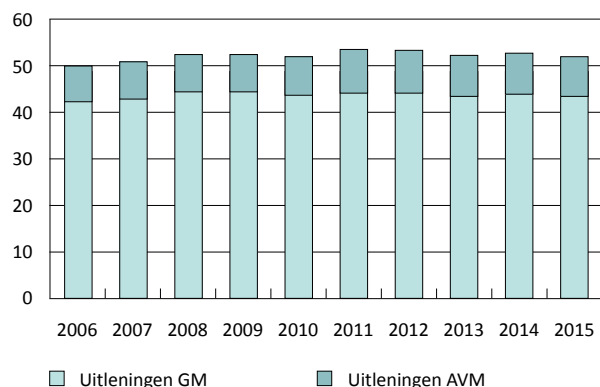

Opm.: voor deze indicator zijn het aantal kaarten voor niet-individueel bij het lenersaantal geteld.

Bron: Departement CJSM, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

4.46 Ontleningen

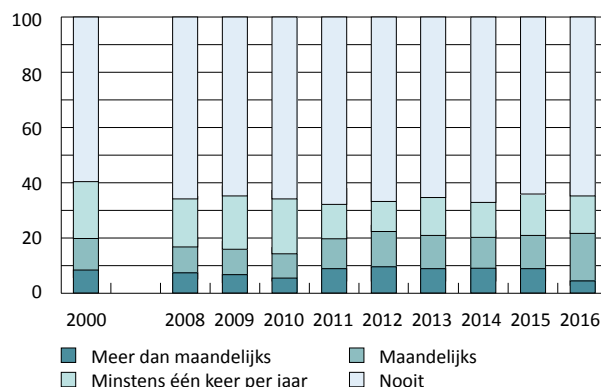
Evolutie van het aantal ontleningen van gedrukte en audiovisuele materialen, van 2006 tot 2015, in miljoen ontleningen.

Bron: Departement CJSW, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

4.47 Bibliotheekbezoek

Evolutie van het aandeel van de bevolking dat een bibliotheek bezoekt, van 2000 tot 2016, in %.

Bron: SCV-survey.

den van de leeszaal of de kaart van iemand anders. De openbare bibliotheken tellen in 2015 dan ook ongeveer 1,5 miljoen gebruikers.

Naast de openbare bibliotheken kan er gebruik gemaakt worden van een bibliotheek op het werk, in de school of in een instelling. In 2016 blijkt 35% van de bevolking een bibliotheek bezocht te hebben. Het **bibliotheekbezoek** is daarmee stabiel, al is er wel een daling bij de regelmatigste bezoekers.

Bij de vrouwen (40%) ligt het bibliotheekbezoek hoger dan bij de mannen (31%). De jongste leeftijdscategorie (18 tot 24-jarigen) scoort het best voor bibliotheekbezoek. De oudste leeftijdscategorieën kennen lage bezoekcijfers, maar dit is

waarschijnlijk sterk gerelateerd met het opleidingsniveau. Het bibliotheekbezoek ligt een stuk hoger bij hoogopgeleiden dan bij laagopgeleiden.

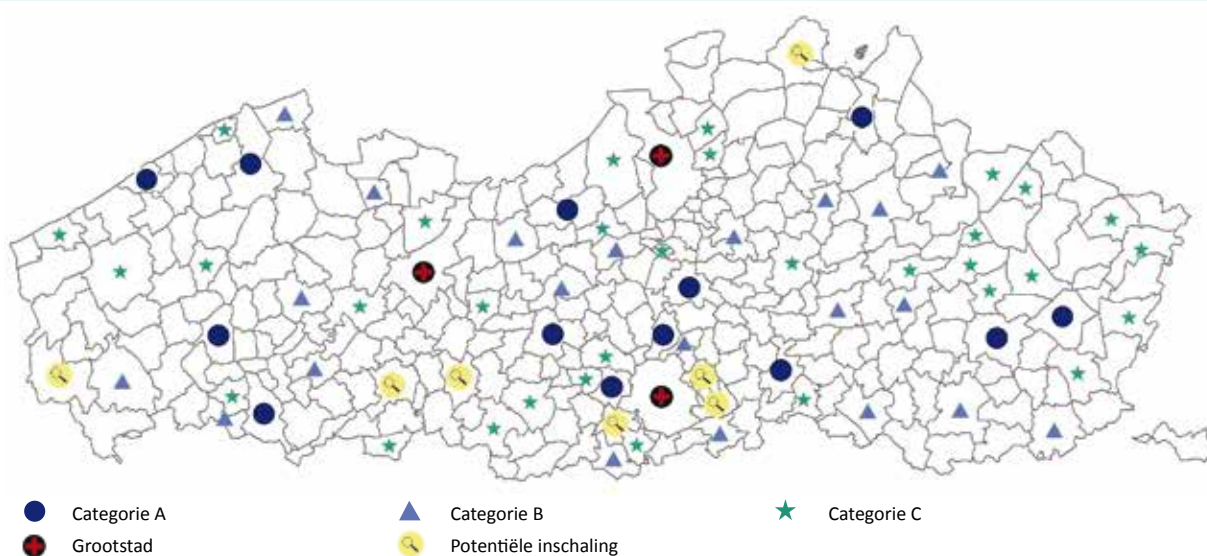
Vlaanderen staat net in de top 10 wat betreft het bibliotheekbezoek in de EU28. De Scandinavische landen scoren het best (zie VRIND 2014, figuur 3.15).

Cultuurcentra

In 2016 telde Vlaanderen 69 cultuurcentra. Ongeveer een kwart van de activiteiten die deze cultuurcentra organiseren zijn 'eigen activiteiten'.

4.48 Cultuurcentra

Spreiding cultuurcentra, naar categorie, in 2016.

Bron: Departement CJSW, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

4.49 Aanbod cultuurcentra

Evolutie van het aantal activiteiten (eigen, receptief) van de cultuurcentra en de procentuele verdeling naar soort, van 2006 tot 2015.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Eigen activiteiten	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
podium	56,9	54,4	52,4	47,2	53,5	56,5	56,4	55,8	53,9	53,6
educatieve activiteiten	25,8	27,7	23,3	33,3	25,5	24,8	25,6	25,4	26,0	25,8
tentoonstellingen	3,6	3,4	3,7	3,0	3,3	3,2	3,0	3,0	3,3	3,2
andere activiteiten	13,7	14,5	20,5	16,4	17,7	15,6	15,0	15,8	16,8	17,4
Totaal eigen activiteiten (N)	18.138	20.391	22.021	24.810	21.795	21.159	21.061	21.305	21.735	22.000
Receptieve activiteiten	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
podium	6,9	7,0	7,0	6,9	7,0	6,5	6,6	6,6	6,8	6,6
educatieve activiteiten	22,2	19,5	19,2	17,4	17,8	18,9	17,8	18,2	16,9	15,9
tentoonstellingen	0,7	0,8	0,7	0,7	0,7	0,6	0,5	0,5	0,6	0,6
andere activiteiten	70,3	72,7	73,0	75,0	74,5	74,1	75,1	74,7	75,7	76,9
Totaal receptieve activiteiten (N)	64.274	65.364	66.824	65.650	66.777	70.786	73.234	73.245	71.833	71.192
Totaal eigen en receptieve activiteiten (N)	82.412	82.412	88.845	90.460	88.572	91.945	94.295	94.550	93.568	93.192

Opm.: cijfers exclusief de grootsteden.

Bron: Departement CJSN, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

Bij een eigen activiteit is het cultuurcentrum de organisator of heeft het een beduidend inhoudelijke en financiële inbreng. Het ruime receptieve aanbod wordt georganiseerd door individuele of georganiseerde gebruikers (verenigingen, clubs,...) in de infrastructuur van het cultuurcentrum. Heel vaak ondersteunen de cultuurcentra dit receptieve aanbod door het ter beschikking stellen van technische en organisatorische kennis. In het eigen aanbod is het aanbod aan podiumactiviteiten (theater, dans, muziek,...) opvallend. De helft van het aantal eigen activiteiten valt onder 'podium' en ongeveer een kwart van de activiteiten heeft betrekking op educatieve activiteiten.

De voorbije jaren is het totaal aantal activiteiten vrij stabiel. In 2015 is er een lichte terugval. Deze is volledig te wijten aan de receptieve activiteiten. De eigen activiteiten nemen nog lichtjes toe. Daarnaast worden nog activiteiten opgezet door de Brusselse gemeenschapscentra (22) en de gemeenschapscentra beheerd door vzw 'deRand' (7). De activiteiten van de Brusselse gemeenschapscentra zijn minder op de podiumkunsten gericht dan de Vlaamse cultuurcentra. Gemeenschapsvorming en educatie maakt een belangrijk aandeel van het aanbod uit. De activiteiten van de gemeenschapscentra beheerd door vzw 'deRand' stijgen in 2016 verder.

De **eigen activiteiten** van de cultuurcentra, waarbij het cultuurcentrum de organisator is of een beduidende inhoudelijke en financiële inbreng heeft, trekken de jongste jaren rond de 3 miljoen deelnemers (exclusief omkaderingsactiviteiten). Vooral het podiumaanbod binnen de eigen activiteiten trekt veel volk, met 8 op de 10 van het totale aantal deelnemers. De deelname aan dit podiumaanbod leek de voorbije jaren wel lichtjes terug te lopen, maar kent in 2015 een duidelijke stijging. Ook het globale aantal deelnemers liep lichtjes terug, maar stijgt in 2015. Het gaat hier niet om unieke deelnemers. Mogelijk wordt een ruim publiek bereikt, maar het kan evengoed om een kleiner, intensief participerend publiek gaan.

Volgens een onderzoek van het steunpunt Cultuur (De Keere et al., 2015) bestaat het gebruikerspubliek van cultuur- en gemeenschapscentra vooral uit mensen met een goed inkomen, die actief zijn in het verenigingsleven en hoger opgeleid zijn. Daarnaast heeft een hoger sociaal-economische status en het zelf cultuuractief zijn van de ouders een positieve invloed op het bezoek aan een cultuurcentrum.

Om de beleving van de cultuurbezoeker waardevoller, intenser en kwaliteitsvoller te maken, organiseren heel wat cultuurcen-

4.50 Aanbod Gemeenschapscentra

Eigen activiteiten van Brusselse Gemeenschapscentra, van 2009 tot 2015.

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Theatervoorstellingen	363	354	440	365	485		
Concerten	292	291	370	333	367		
Podium						720	899
Repetities en voorbereiding creaties	825	1.208	1.196	1.321	1.132		
Tentoonstellingen						76	62
Sportactiviteiten	679	1.062	1.081	1.044	693	159	150
Cursusdagen	6.592	8.564	8.489	7.824	8.240		
Educatie (aantal cursussen)						1.428	1.551
Andere (vergaderen, feesten, repeteren)/ Gemeenschapsvorming						1.101	983

Bron: VGC, bewerking BRIO.

4.51 Aanbod vzw 'de Rand'

Evolutie van de activiteiten in de gemeenschapscentra die beheerd worden door vzw 'de Rand', van 2003 tot 2016.

Aantal activiteiten	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Sint-Genesius-Rode	18	20	15	18	15	28	37	42	46	37	45	31	44	53
Overijse	19	22	14	17	13	23	30	35	48	40	46	62	69	62
Wezembeek-Oppeem	26	21	18	18	21	21	43	42	46	42	44	44	48	57
Kraainem	17	19	11	13	11	14	22	42	33	24	48	50	52	49
Linkebeek*	14	17	17	16	16	11	22	28	37	33	33	36	51	41
Wemmel	40	45	37	36	37	47	52	52	82	60	67	76	64	82
Totaal	134	144	112	118	113	144	206	241	292	236	283	299	328	344

* inclusief de Muse in Drogenbos.
Bron: Jaarbeeld vzw "de Rand" 2016.

tra **omkaderingsinitiatieven**. Dit zijn flankerende activiteiten die een inhoudelijk opstapje zijn naar de geplande activiteit. Ongeveer een vijfde van de eigen activiteiten wordt voorzien van dergelijke inhoudelijk verdiepende omkaderingsactiviteiten, zoals een inleiding, een nabespreking, een workshop. Jaarlijks zijn er in totaal meer dan 200.000 deelnemers aan deze initiatieven. In 2015 zijn dit ongeveer 223.000 deelnemers. De Brusselse gemeenschapscentra trekken in 2015 ruim 300.000 unieke deelnemers. Vooral het podiumaanbod en de gemeenschapsvorming trekken veel deelnemers. Hiermee wordt de Brusselnorm gehaald. De deelnemersaantallen bij de gemeenschapscentra van vzw 'de Rand' zijn in 2016 duidelijk gestegen.

4.54 Gemeenschapscentra in Brussel

Aantal deelnemers aan activiteiten van de gemeenschapscentra in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, in 2015.

	Eigen	Receptief
Podiumaanbod	86.157	
Educatief aanbod	35.541	
Gemeenschapsvorming	43.445	
Tentoonstellingen	10.530	
Sport	8.611	
Totaal aantal unieke deelnemers	184.284	119.178

Bron: VGC.

4.52 Cultuurcentra deelnemers

Evolutie van het aantal deelnemers* aan de eigen activiteiten van cultuurcentra, van 2006 tot 2015.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Andere	136.860	158.485	201.048	230.322	188.650	274.518	224.207	227.809	213.352	267.380
Educatief	87.155	90.838	87.769	136.434	95.949	97.998	87.130	87.804	89.315	86.746
Omkadering	169.220	188.065	195.558	236.342	205.311	211.861	202.164	243.147	200.913	223.385
Podium	2.407.406	2.597.523	2.653.274	2.619.150	2.660.039	2.669.825	2.669.703	2.579.707	2.491.850	2.703.016
Totaal	2.800.641	3.034.911	3.137.649	3.222.248	3.149.949	3.254.202	3.183.204	3.138.467	2.995.430	3.280.527

Opm.: Voor tentoonstellingen worden geen deelnemers geregistreerd en de cijfers zijn exclusief de grootsteden. 'Eigen activiteiten': activiteiten waarvan het cultuurcentrum de organisator is of toch zeker een beduidende inhoudelijke en financiële inbreng had. Exact getelde en geraamde deelnemers.
Bron: Departement CJSM, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

4.53 Gemeenschapscentra vzw 'de Rand'

Evolutie van het aantal deelnemers aan activiteiten in de gemeenschapscentra die beheerd worden door vzw 'de Rand', van 2003 tot 2016.

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Sint-Genesius-Rode	2.334	2.971	2.103	2.595	1.583	2.877	5.356	6.159	6.120	6.241	6.263	4.562	5.689	6.124
Overijse	3.070	3.602	1.943	1.882	2.387	4.196	3.445	5.302	6.235	5.118	6.797	7.137	6.821	8.398
Wezembeek-Oppeem	2.186	1.581	1.489	1.375	1.745	2.057	3.632	4.135	4.589	4.271	4.333	4.299	4.089	4.286
Kraainem	2.300	2.096	1.846	2.150	1.545	1.931	3.365	4.178	4.300	3.455	3.516	4.057	2.969	3.114
Linkebeek*	2.155	2.849	2.653	2.581	2.291	1.155	3.153	3.530	3.783	4.426	4.486	4.933	6.506	5.292
Wemmel	8.456	8.731	7.279	8.431	7.104	9.226	9.271	8.632	12.539	11.243	10.503	11.038	9.503	13.598
Totaal	20.501	21.830	17.313	19.014	16.655	21.442	28.222	31.936	37.566	34.754	35.898	36.026	35.577	40.812

* inclusief de Muse in Drogenbos.
Bron: Jaarbeeld vzw "de Rand" 2016.

Jeugdwerk

Jeugdwerkaanbod

Dit deel bespreekt volgende aspecten van het jeugdwerkaanbod: de vertegenwoordiging van jongeren in jeugdraden, de gemeentelijk en particuliere jeugdwerkinitiatieven, de jeugdwerkindex, de afdelingen van jeugdbewegingen, de speelbossen, en de jeugdverblijfscentra.

Stimulering van de **inspraak van kinderen en jongeren** in het lokale jeugdbeleid is een belangrijk aandachtspunt voor het beleid. De mate waarin de min 25-jarigen vertegenwoordigd worden op de algemene vergadering van de lokale jeugdraden (alle gemeenten die antwoorden gaven aan een jeugdraad te hebben) kan hier deels een beeld over geven. Deze vertegenwoordiging is omgekeerd evenredig met de inwonersklasse. Hoe groter het aantal inwoners, hoe kleiner de vertegenwoordiging op de jeugdraad per 1.000 inwoners jonger dan 25 jaar. Gemiddeld telt de algemene vergadering van de jeugdraad 5 vertegenwoordigers per 1.000 jongeren. Maar liefst 70% van de adviezen van de jeugdraad heeft betrekking

op jeugdwerkbeleid. Dit aandeel is de voorbije 10 jaar vrijwel ongewijzigd gebleven.

In maar liefst 8 op de 10 Vlaamse gemeenten organiseert het gemeentebestuur speelpleinwerking. Grabbelpas en SWAP worden door steeds minder gemeenten georganiseerd. **Publieke initiatieven** voor kleuters worden in steeds meer gemeenten opgestart.

Gemiddeld telt een Vlaamse gemeente 16 **particuliere jeugdwerkinitiatieven**. Dit aantal is over de voorbije jaren vrij constant gebleven.

De **jeugdwerkindex** geeft het aantal jeugdwerkinitiatieven per 1.000 jongeren. Het jeugdwerk kende zijn hoogtepunt in 2004, toen er gemiddeld 4,14 jeugdwerkinitiatieven waren per 1.000 inwoners van 0 t.e.m. 24 jaar. Daarna daalde de jeugdwerkindex, maar in 2014 is er opnieuw een lichte stijging.

De jeugdwerkinitiatieven zijn redelijk goed gespreid over Vlaanderen. Opvallend is het groot aantal gemeenten in West-Vlaanderen met een algemene jeugdwerkindex groter dan 4. Een duidelijke invloed van verstedelijkingsgraad is er niet.

Het aantal afdelingen van jeugdbewegingen neemt geleidelijk af. Naast fusies, speelt ook schaalvergroting en de toegenomen mobiliteit van de jeugd (en hun ouders) een rol. Dit fenomeen hangt nauw samen met schaalvergroting in andere domeinen, zoals in het onderwijs. Als kinderen niet in het eigen dorp naar school kunnen, en zich hiervoor verder moeten verplaatsen, wordt de stap kleiner om dit ook in de vrije tijd te doen. De Chiro- en scoutsverenigingen kennen nog steeds een ruime spreiding over Vlaanderen. Gemiddeld zijn er bij de grote jeugdbewegingen ongeveer 5 kinderen per begeleider.

Speelruimte voor jongeren blijft een belangrijk aandachtspunt voor het beleid. In 2014 had 61% van de gemeenten een speelbos op zijn grondgebied, een stabilisatie ten opzichte van 2010. Vooral in de provincie Antwerpen en het noorden van Limburg zijn er veel gemeenten met een speelbos.

In totaal zijn er in 2016 576 **erkende jeugdverblijfscentra** met een totale overnachtingcapaciteit van meer dan 41.000 bedden. Deze aantallen zitten de voorbije jaren in stijgende lijn. In de best uitgeruste jeugdverblijven (type C) en de hostels

4.55 Gemeentelijke jeugdwerkinitiatieven

Evolutie van het percentage gemeenten met gemeentelijke jeugdwerkinitiatieven, tussen 2007 en 2014.

	2007	2010	2014
Speelpleinwerking	78	80	80
Gemeentelijke spelanimatie-initiatieven	25	28	23
Grabbelpas	54	52	40
SWAP	49	38	23
Tienerwerking (niet SWAP)	27	35	33
Kleuterwerking	15	23	25
Jeugdhuisen, jeugdclubs	22	20	22
Jeugdatelier	16	16	13
Jeugdmuziekatelier	10	13	10
Kinder- en jeugdboerderij	5	8	8
(Tijdelijke) jeugdwerkinitiatieven			13
Totaal gemeenten (N)	287	279	287

Bron: Cijferboek lokaal jeugdbeleid 2014.

4.56 Afdelingen Jeugdbewegingen

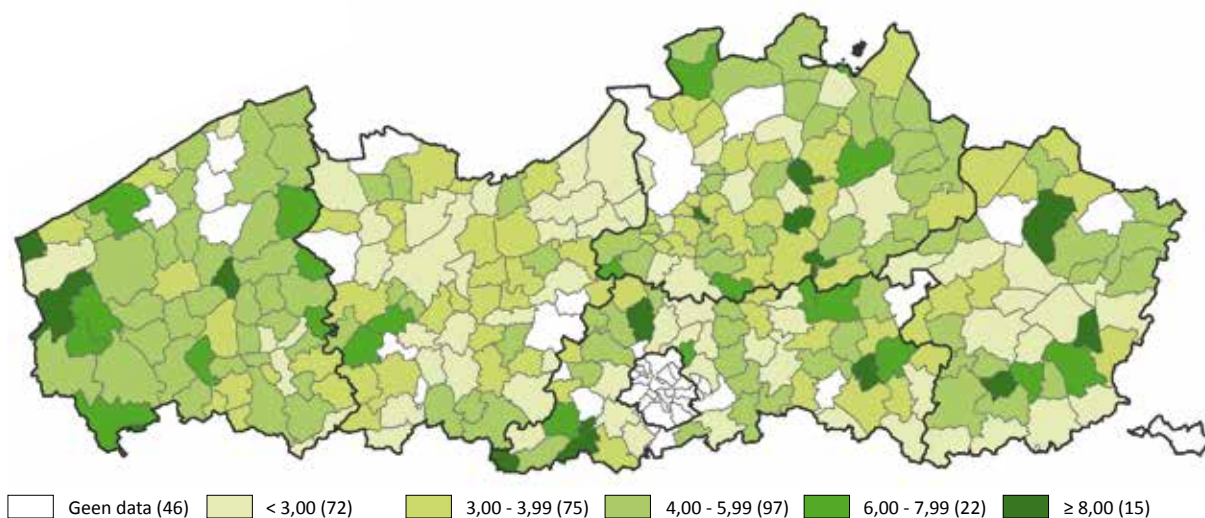
Evolutie van het aantal afdelingen van de jeugdbewegingen, van 2000 tot 2015.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Chirojeugd Vlaanderen	1.110	1.026	995	1.002	985	985	968	961	961	949	946	938	926	913	917	899
FOS Open Scouting	53	53	55	55	55	56	56	54	52	51	50	50	50	49	50	51
KSA	306	309	302	299	314	297	288	288	288	284	289	287	285	283	280	278
Scouts en Gidsen Vlaand.	603	628	654	588	583	656	575	560	565	575	566	573	550	553	538	571
VNJ	78	66	60	54	58	36	36	30	28	28	28	28	28	28	28	
KLJ	314	307	301	298	296	295	291	285	309	281	278	275	275	271	272	260
Totaal	2.464	2.389	2.367	2.296	2.291	2.325	2.214	2.178	2.203	2.168	2.157	2.151	2.114	2.097	2.085	2.059

Bron: Departement CJSM, afdeling Jeugd.

4.57 Jeugdwerkindex

Spreiding van de jeugdwerkindex, in 2014.

Bron: Cijferboek lokaal jeugdwerkbeleid 2014.

(jeugdherbergen) worden het aantal overnachtingen geregistreerd. In 2016 zijn dit ongeveer 466.000 overnachtingen.

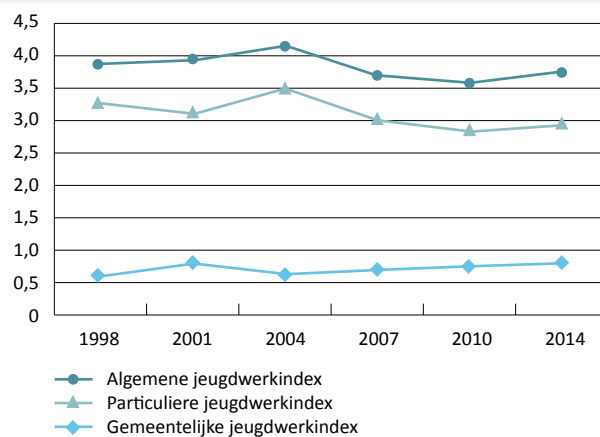
Deelname aan jeugdwerk

Bijna de helft van de bevolking is of was lid van een **jeugdbeweging**. Bijna 6 op de 10 van de 18-24-jarigen is minstens voormalig lid van een jeugdvereniging. Bij de 75-plussers is dit maar 4 op de 10. Ook naar opleidingsniveau is er een duidelijk verschil. Bijna 7 op de 10 van de laagopgeleiden was nooit lid, tegenover 4 op de 10 van de hoogopgeleiden (SCV-survey 2016).

Op basis van administratieve registratiegegevens kan de evolutie van ledenaantallen van de grote jeugdbewegingen worden bekeken. Deze grote jeugdbewegingen tellen in 2015

4.58 Jeugdwerkindex

Evolutie jeugdwerkindex naar initiatiefnemer, tussen 1998 en 2014.

Bron: Cijferboek lokaal jeugdwerkbeleid 2014.

4.59 Jeugdverblijfcentra

Aantal erkende jeugdverblijfcentra naar type en erkende overnachtingscapaciteit (in bedden), van 2010 tot 2016.

	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016	
	Aantal centra (def. erkend)	Aantal erkende overnachtingscapaciteit (per dag) (def. erkend)	Aantal centra (def. erkend)	Aantal erkende overnachtingscapaciteit (per dag) (def. erkend)	Aantal centra (def. erkend)	Aantal erkende overnachtingscapaciteit (per dag) (def. erkend)	Aantal centra (def. erkend)	Aantal erkende overnachtingscapaciteit (per dag) (def. erkend)	Aantal centra (def. erkend)	Aantal erkende overnachtingscapaciteit (per dag) (def. erkend)	Aantal centra (def. erkend)	Aantal erkende overnachtingscapaciteit (per dag) (def. erkend)	Aantal centra (def. erkend)	Aantal erkende overnachtingscapaciteit (per dag) (def. erkend)
Jeugdverblijven type A	129	7.022	122	6.820	142	8.042	166	9.476	179	10.555	189	11.198	206	12.326
Jeugdverblijven type B	139	8.239	138	8.117	155	8.778	155	8.870	155	8.941	161	9.116	161	8.990
Jeugdverblijven type C	141	12.339	136	12.619	141	12.990	148	14.224	148	13.919	154	14.400	162	15.098
Hostels	14	1.308	20	1.987	26	2.598	30	2.919	37	3.681	45	4.602	47	4.828

Noot: Type C zijn de best uitgeruste jeugdverblijven, aan type A worden de minste eisen gesteld.

Bron: Departement CJSM, afdeling Jeugd.

4.60 Leden jeugdbewegingen

Evolutie van de ledenaantallen van de grote jeugdbewegingen, in 2000 en van 2006 tot 2015.

	2000	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
FOS Open Schouting	6.388	9.412	8.100	8.019	7.721	7.800	8.054	8.096	8.322	7.360	7.494
Chirojeugd Vlaanderen	93.187	95.378	94.870	92.605	92.865	94.712	97.888	99.135	103.458	104.598	107.576
KSA	33.414	39.855	40.648	36.403	32.338	32.368	32.756	32.989	33.555	33.554	34.396
KLJ	20.947	26.707	24.932	26.842	24.858	24.114	23.894	23.881	19.708	20.162	20.280
VNJ	1.953	1.008	1.155	1.110	1.032	1.118		907	907	1.050	
Scouts en Gidsen Vlaanderen	69.667	72.563	74.128	72.500	69.726	71.923	71.216	74.582	71.717	73.865	76.119
Totaal	225.556	244.923	243.833	237.479	228.540	232.035	233.808	239.590	237.667	240.589	245.865

Bron: Departement CJSM, afdeling Jeugd.

ruim 245.000 leden. Bijna de helft van hun leden is jonger dan twaalf jaar. De ledenaantallen bereikten in 2006 een piek. Daarna was er een kleine terugval. De jongste jaren liggen de ledenaantallen opnieuw wat hoger en liggen in 2015 terug op het niveau van 2006.

Uit de **JOP-monitor 3** (Bradt, Pleysier, Put, Siongers en Spruyt, 2014) blijkt dat ongeveer 57% van de jongeren (14- tot 30-jarigen) actief of organiserend deelnemer in het verenigingsleven is. Ongeveer een derde van de verenigings-participanten participeert aan een of meerdere jeugdwerk-verenigingen. Dit komt neer op ongeveer een vijfde van de Vlaamse jongeren. Binnen de jeugdwerkverenigingen hebben de jeugd- en jongerenbewegingen het grootste aandeel. De verenigingsdeelname van de 12-13-jarigen ligt opvallend hoger dan bij de 14- tot 30-jarigen. In totaal is meer dan 80% lid van een of andere vereniging en meer dan 4 op de 10 is lid van een jeugdbeweging.

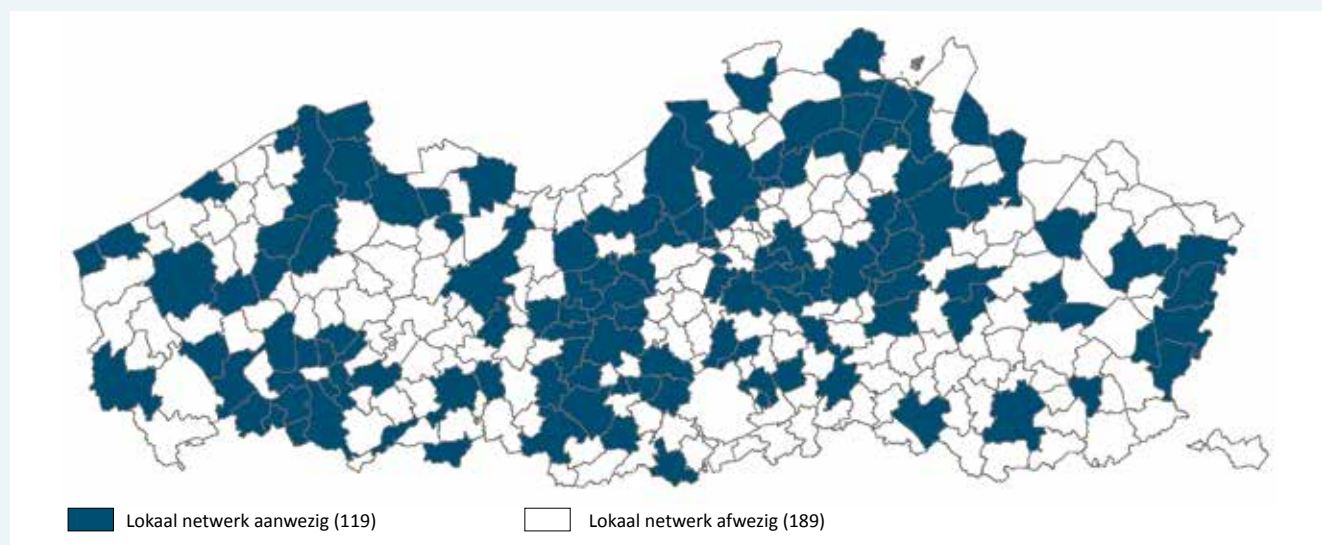
In 2015 werd in Brussel door de VGC een vernieuwde speelpleinwerking gelanceerd. Hierdoor is er in de paas- en zomervakantie een rijk en gevarieerd spel- en speelaanbod voor kinderen en jongeren uit Nederlandstalige scholen in Brussel van 3 tot 14 jaar. Het aantal uniek ingeschreven kinderen verdubbelde hiermee in vergelijking met de voorgaande jaren tot meer dan 2.300 op 18 speelpleinlocaties in 11 Brusselse gemeenten. In 2016 verhoogde de VGC de capaciteit naar 24 speelpleinen wat tot 3.500 ingeschreven kinderen van 3 tot 14 jaar in de zomervakantie en meer dan 1.000 kinderen in de paasvakantie leidde.

Lokale netwerken voor personen in armoede

De aanpak van armoede is ook een opdracht voor het lokale niveau. De Vlaamse overheid moedigt daarom gemeenten aan om op lokaal vlak een dynamisch beleid uit te bouwen voor de kansengroep personen in armoede.

4.61 Lokale netwerken armoede.

Spreiding van de lokale netwerken voor personen in armoede, in 2017.

Bron: Departement CJSM, afdeling Sociaal-Cultureel Werk.

Op het terrein zelf ervaart men doorgaans zeer sterk de nood om meer samen te werken en te overleggen. Daarom zet de Vlaamse overheid via het Participatiedecreet bewust in op de creatie van lokale netwerken. Deze netwerken krijgen als opdracht de participatiedrempels voor personen in armoede op het vlak van cultuur, jeugdwerk en sport weg te werken.

De lokale netwerken voor armoede zijn al redelijk gespreid over Vlaanderen al zijn er nog grote blinde vlekken in vooral Limburg, West-Vlaanderen en Vlaams-Brabant.

Economische cijfers

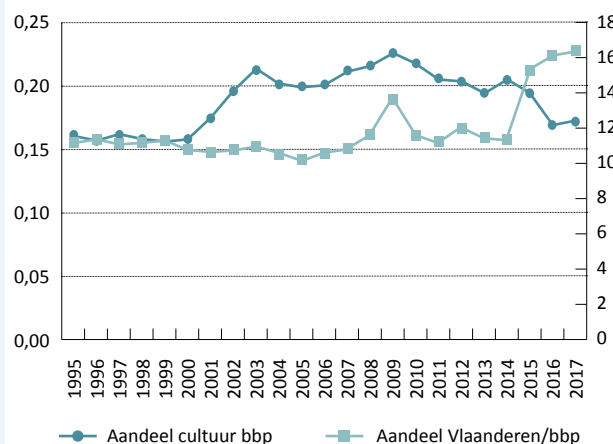
Cultuur heeft een belangrijke economische waarde en heeft daarnaast multiplicatoreffecten binnen de bredere economie en positieve spillovereffecten binnen sectoren zoals media, toerisme, buitenlandse handel en innovatie. De culturele sector vormt ook een motor van lokale en regionale ontwikkeling. Deze bijdrage behandelt het budget voor cultuur in relatie tot het Vlaamse bruto binnenlands product (bbp), de werkgelegenheid in de culturele sector en de bestedingen van de huishoudens aan cultuur en sport.

Budget cultuur

Het aandeel van het cultuurbudget ten opzichte van het bbp is vrij stabiel de afgelopen jaren. Tussen 2000 en 2003 steeg dit aandeel. Daarna was er tussen 2006 en 2009 een verdere stijging. Na de piek in 2009 neemt het aandeel geleidelijk terug af en ligt inmiddels terug op het niveau van 2002. Het aandeel van het totale Vlaamse budget ten opzichte van het bbp bleef daarentegen grotendeels stabiel tot 2014. Door de verdere federalisering is er vanaf 2015 wel een sterke stijging voor dit aandeel.

4.62 Cultuurbudget

Aandeel van het budget cultuur in het Vlaamse bbp (linkeras) en aandeel van het totale Vlaamse budget in het Vlaamse bbp (rechteras), van 1995 tot 2016.

Bron: Instituut voor beeldende, audiovisuele en mediakunst + SVR-update.

Werkgelegenheid

Meer dan 5.000 RSZ-plichtige vestigingen tellen begin 2016 ruim 47.000 werknemers in de cultuursector. Ten opzichte van de voorgaande jaren is dit voor de werkgelegenheid een verdere terugval. De groei-index voor cultuur is in 2016 ook minder goed dan die voor de totale werkgelegenheid in Vlaanderen. Het aantal vestigingen blijft vrij stabiel.

4.63 Aantal vestigingen

Evolutie van het aantal vestigingen in de culturele sector, van 2005 tot 2016.

	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Drukkerijen	961	885	852	818	787	752	712	673	643	617
Uitgeverijen	301	306	307	287	273	265	262	254	240	225
Films, Video, Geluidsopnamen	213	222	226	213	210	220	232	239	249	254
Radio	57	52	49	50	51	49	46	47	50	49
Architecten	593	698	740	744	729	733	748	743	733	724
Educatie	287	346	334	389	398	393	413	421	425	437
Creative activiteiten, kunst en amusement	683	734	710	814	802	815	793	803	795	795
Bibliotheken, archieven, musea	456	487	519	689	681	692	684	697	708	713
Ontspanning en recreatie	399	402	376	381	380	361	372	351	340	345
Verenigingen	1.011	1.214	1.242	1.229	1.195	1.178	1.191	1.151	1.179	1.142
Totaal cultuur	4.961	5.346	5.355	5.614	5.506	5.458	5.453	5.379	5.362	5.301
Alle sectoren	151.660	156.696	157.628	159.653	159.612	158.935	158.512	158.895	161.994	162.427
Groei-index cultuur	100,0	107,8	107,9	113,2	111,0	110,0	109,9	108,4	108,1	106,9
Groei-index alle bedrijven	100,0	103,3	103,9	105,3	105,2	104,8	104,5	104,8	106,8	107,1

Bron: RSZ en RSZPPO.

4.64 Tewerkstelling cultuursector

Evolutie van het aantal VTE's in de cultuursector, van 2005 tot 2016.

	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Drukkerijen	11.467	10.811	11.073	10.262	9.852	9.603	9.304	8.681	8.440	8.004
Uitgeverijen	6.017	6.260	6.035	5.918	5.624	5.437	5.440	5.433	5.261	5.642
Films, Video, Geluidsopnamen	2.423	2.350	2.387	2.428	2.497	2.479	2.435	2.477	2.361	2.298
Radio	1.076	1.135	1.280	1.244	1.239	1.156	1.095	1.055	1.040	1.018
Architecten	1.474	1.843	1.978	1.925	1.974	1.949	2.019	2.072	2.101	2.072
Educatie	6.794	7.073	7.463	8.050	8.386	8.166	8.304	7.217	7.257	7.168
Creatieve activiteiten, kunst en amusement	5.226	5.760	5.643	6.138	6.299	6.629	6.036	5.864	5.809	5.915
Bibliotheken, archieven, musea	7.500	6.500	6.802	7.262	7.426	7.149	7.215	7.228	7.302	7.391
Ontspanning en recreatie	1.535	1.872	1.945	2.176	2.059	1.801	1.911	1.796	1.831	1.848
Verenigingen	4.489	6.215	6.352	6.585	6.962	6.891	6.956	6.712	6.425	5.828
Totaal cultuur	48.001	49.819	50.958	51.988	52.318	51.260	50.715	48.535	47.827	47.184
Alle sectoren	2.013.754	2.139.878	2.160.072	2.146.956	2.170.097	2.183.163	2.186.590	2.181.218	2.202.641	2.222.319
Groei-index cultuur	100,0	103,8	106,2	108,3	109,0	106,8	105,7	101,1	99,6	98,3
Groei-index totale tewerkstelling	100,0	106,3	107,3	106,6	107,8	108,4	108,6	108,3	109,4	110,4

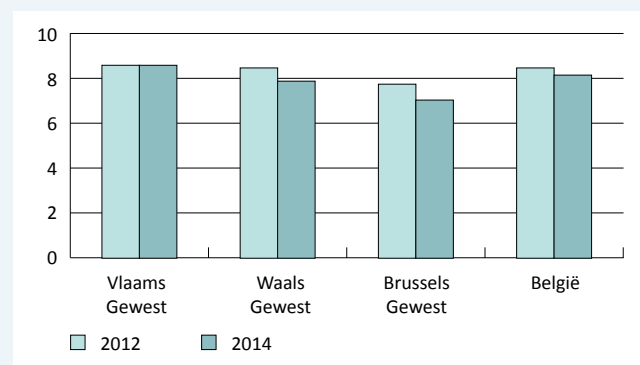
Bron: RSZ en RSZPPO.

Huishoudbudget

Een Vlaams gezin besteedt in 2014 bijna 9 % van het totale huishoudbudget aan cultuur en vrije tijd. Dit aandeel is daarmee stabiel ten opzichte van 2012. In het Waalse Gewest en in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest wordt respectievelijk 8 en 7 % van het totale huishoudbudget aan cultuur en vrije tijd besteedt in 2014. Voor beide betekent dit een daling ten opzichte van 2012. Naargelang van het inkomen zit hier wel variatie op. Het kwartiel met de laagste inkomens besteedt slechts 6% aan cultuur en vrije tijd, het kwartiel met de hoogste inkomens bijna 9%.

4.65 Uitgaven aan cultuur

Aandeel van het totale huishoudbudget dat aan de cultuur en vrije tijd uitgegeven wordt, in 2012 en 2014, in %.

Noot: Door een grondige wijziging van de gehanteerde categorieën in de huishoudbudgetenquête 2012 ten opzichte van eerdere edities is een vergelijking in de tijd momenteel niet mogelijk.

Bron: ADSEI, huishoudbudgetenquête 2012-2014.

DEFINITIES

UiTdatabank De UiTdatabank, een opdracht van CultuurNet Vlaanderen, verzamelt alle gegevens over vrije tijd en cultuur in Vlaanderen en Brussel. Sinds haar lancering in 2005 is het platform uitgegroeid tot het meest volledige en kwalitatieve agendasyteem met meer dan 6.000 personen en organisaties die activiteiten invoeren. De UiTdatabank is dé bron voor de vrijetijdsagenda's van UiTinVlaanderen.be, lokale besturen en de meeste Vlaamse dagbladen, magazines en (sites van) televisiezenders.

Erfgoedconvenant Een cultureel-erfgoedconvenant is een onderhandelde overeenkomst met resultaatsverbintenis tussen de Vlaamse Gemeenschap en een gemeente, een intergemeentelijk samenwerkingsverband of een provincie. Door het sluiten van een cultureel-erfgoedconvenant neemt het lokale of regionale bestuur de verantwoordelijkheid op zich voor de ontwikkeling van een lokaal of regionaal cultureel-erfgoedbeleid en ligt de uitvoering van dat beleid bij haar. De open formule van dit instrument zorgt ervoor dat de afsprakenregeling op maat van elke partner kan worden gesloten, zodat de gemeente, het intergemeentelijk samenwerkingsverband of de provincie zelf haar cultureel-erfgoedbeleid kan invullen binnen de krijtlijnen opgesteld door de Vlaamse Gemeenschap.

Immaterieel cultureel erfgoed Het immaterieel cultureel erfgoed betekent zowel de praktijken, voorstellingen, uitdrukkingen, kennis, vaardigheden als de instrumenten, objecten, artefacten en culturele ruimtes die daarmee worden geassocieerd, die gemeenschappen, groepen en, in sommige gevallen, individuen erkennen als deel van hun cultureel erfgoed. Dit immaterieel cultureel erfgoed, overgedragen van generatie op generatie, wordt altijd herschapen door gemeenschappen en groepen als antwoord op hun omgeving, hun interactie met de natuur en hun geschiedenis, en geeft hen een gevoel van identiteit en continuïteit, en bevordert dus het respect voor culturele diversiteit en menselijke creativiteit. In deze conventie wordt uitsluitend rekening gehouden met het immaterieel cultureel erfgoed dat zowel compatibel is met bestaande internationale instrumenten voor mensenrechten als met de vereiste van wederzijds respect tussen de gemeenschappen, groepen en individuen, en met duurzame ontwikkeling.

Definitie culturele tewerkstelling NACE-codes 2008: 18.120, 18.130, 18.140, 18.200, 58.110, 58.130, 58.140, 58.190, 58.210, 59.111, 59.112, 59.113, 59.114, 59.120, 59.130, 59.140, 59.201, 59.202, 59.203, 59.209, 60.100, 60.200, 71.111, 71.112, 71.113, 85.520, 85.593, 90.011, 90.012, 90.021, 90.022, 90.023, 90.029, 90.031, 90.032, 90.041, 90.042, 91.011, 91.012, 91.020, 91.030, 91.041, 91.042, 93.211, 93.212, 93.291, 93.292, 93.299, 94.991, 94.992, 94.933, 94.994, 94.995, 94.999.

Categorie-indeling cultuurcentra

Categorie C

- a) een schouwburg met ten minste 300 zitplaatsen of een polyvalente zaal met 300 zitplaatsen waarvan ten minste 150 op een uitschuifbare tribune of op vaste gradinen;
- b) een andere polyvalente ruimte van ten minste 150 m²;
- c) één of meerdere tentoonstellingsruimten met een totale oppervlakte van ten minste 150 m²;
- d) vier lokalen voor cultureel gebruik.

Categorie B

- a) een schouwburg met ten minste 350 zitplaatsen of een polyvalente zaal met 350 zitplaatsen waarvan ten minste 200 op een uitschuifbare tribune;
- b) een andere polyvalente ruimte van ten minste 200 m²;
- c) één of meerdere tentoonstellingsruimten met een totale oppervlakte van ten minste 200 m²;
- d) vijf lokalen voor cultureel gebruik.

Categorie A

- a) een schouwburg met ten minste 400 zitplaatsen en een toneeltoren;
- b) een polyvalente ruimte van ten minste 250 m²;
- c) één of meerdere tentoonstellingsruimten met een totale oppervlakte van ten minste 300 m²;
- d) zes lokalen voor cultureel gebruik.

JOP-monitor 3 en JOP-schoolmonitor 2013 Enquêtes die de leefwereld van jongeren in kaart brengen. De derde afname van de JOP-monitor gebeurde bij 3.675 jongeren. De eerste afname van de JOP-schoolmonitor bij 6.688 jongeren via steekproeftrekking van scholen in Brussel, Gent en Antwerpen.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Lievens, J., Siongers, J. en Waeghe, H. (Red.) (2015). *Participatie in Vlaanderen 1. Basisgegevens van de Participatiesurvey 2014*. Leuven/Den Haag: Acco.
- Lievens, J., Siongers, J. en Waeghe, H. (Red.) (2015). *Participatie in Vlaanderen 2. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2014*. Leuven/Den Haag: Acco.
- Astrid Van Steen, Mart Willekens, Sofie Beunen, Jessy Siongers en John Lievens (2015). *Evoluties in cultuurdeelname: trends over generaties en opleidingen heen*. Participatie in Vlaanderen 2 : eerste analyses van de participatiesurvey 2014. p.37-70. Leuven/Den Haag: Acco.
- Deweppe, A.; Picone, I. (2015). *E-cultuur: het internet als instrument voor virtuele participatie*. Participatie in Vlaanderen 2 : eerste analyses van de participatiesurvey 2014. p.37-70. Leuven/Den Haag: Acco.
- Bradt, L., Pleysier, S., Put, J., Siongers, J. en Spruyt, B. (2014). *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-Monitor 3 en de JOP-School-Monitor 2013*. Leuven/Den Haag: Acco.
- De Keere, K., de Korte, K., Glorieux, I. (2015): 'Daarna eentje drinken?' Profiel en activiteiten van bezoekers aan cultuur- en gemeenschapscentra. In: J. Lievens, J. Siongers & H. Waeghe, *Participatie in Vlaanderen II. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2014*, Leuven: Acco: 91-106 - TOR 2015/48.
- CJSM (2015). *Cijferboek lokaal jeugdbeleid 2014*. Brussel: Departement CJSM.
- FOV (2013). *Boekstaven 2013. Grafische editie*. Brussel: FOV.
- Janssens, J. (2011). *De 'ins & outs' van podiumland. Een veldanalyse*. Brussel: Vlaams Theater Instituut vzw.
- Vzw 'de Rand' (2017). *Jaarbeeld 2016*. Wemmel: Vzw 'de Rand'.
- VGC (2016). *Jaarverslag 2016: Brusselaars maken samen stad*. Brussel: VGC.
- BAM (2011). *Frisse lucht-lange adem. Historiek, cijfers en scenario's v/h beeldende kunstveld in Vlaanderen*. Gent: BAM.
- BAM (2011). *Voorbij de vertoning. Analyse van het Vlaams audiovisueel vertoning- en distributieveld*. Gent: BAM.
- VAF (2017). *Jaarverslag 2016 Vlaams Audiovisueel Fonds vzw*. Brussel: VAF.
- Gatz,S. (2014). *Beleidsnota cultuur, 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement.
- Gatz,S. (2014). *Beleidsnota jeugd, 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement.
- Lievens, J. en Waeghe, H. (Red.) (2011). *Participatie in Vlaanderen 1. Basisgegevens van de Participatiesurvey 2009*. Leuven/Den Haag: Acco.
- Lievens, J. en Waeghe, H. (Red.) (2011). *Participatie in Vlaanderen 2. Eerste analyse van de Participatiesurvey 2009*. Leuven/Den Haag: Acco.
- www.kennisportaalccenbib.be
- www.vlaanderen.be/cultuur
- www.re-creatiefvlaanderen.be/srv/
- www.vub.ac.be/TOR
- www.cultuurnet.be
- www.cultuurlokaal.be
- www.ambrassade.be
- www.muziekcentrum.be
- www.vti.be
- www.vca.be
- www.socius.be
- www.vcob.be
- www.cultureelerfgoed.be
- www.vcv.be
- www.iak.be
- www.stichtinglezen.be
- www.ibknet.be
- www.poppunt.be
- www.vai.be
- www.tento.be
- www.vaf.be
- <http://www.cultuurnet.be/uitdatabank>

SPORT

4.2

BLIKVANGERS

- Vlaanderen telt in 2016 meer dan 21.000 sportaccommodaties. Het voorbije decennium is er een duidelijke stijging merkbaar van sporthallen en van openlucht sportvelden (+14 %), terwijl het aantal sportlokalen minder snel stijgt (+6%). Opmerkelijk blijft de daling van zowel het aantal overdekte (-15%) als het aantal openlucht zwembaden (-32%) (figuur 4.69).
- De 'lichte sportinfrastructuur' wint verder aan belang. Vlaanderen telt momenteel 162 mountainbikeroutes en 17 mountainbikenetwerken, samen goed voor 7.550 mountainbikekilometers, 171 Finse pistes, 100 fit-o-meterparcours, 71 loopomlopen en 11 100% natuurlopen.
- In 2016 zegt ruim zes op de tien Vlamingen aan sport te doen. Sport wordt hierbij ruim opgevat, ook recreatief wandelen en fietsen worden meegeteld (figuur 4.73). De jongste jaren neemt de sportparticipatie toe.
- Het aantal leden van de door Sport Vlaanderen gesubsidieerde sportfederaties neemt de voorbije jaren geleidelijk toe. In 2015 is er opnieuw een stijging met 3,9%. Procentueel is de stijging bij de vrouwen groter dan bij de mannen (figuur 4.80).
- Het aantal jeugdleden stijgt in 2015 sterk met 6,4%. Bij de -12 jarigen was de stijging het grootst met opnieuw een toename van meer dan 8%. Ook bij 12-15 jarigen en de 16-18 jarigen zien we een duidelijke stijging (figuur 4.81).
- Voor de Olympiade Rio (2013-2016) zorgde voor een recordscore op de Vlaamse topsportindex. Na een zwakke start voor de Paralympiade Rio (2013-2016) zit ook de topsportindex voor Paralympische disciplines terug in stijgende lijn (figuur 4.95).
- In 2016 bedraagt het aantal vastgestelde dopingpraktijken bij sporters binnen wedstrijdverband 3,8%. Dit percentage is vrij stabiel (figuur 4.96).

In het regeerakkoord stelt de Vlaamse Regering iedereen te willen stimuleren om een leven lang te sporten. Het Vlaamse sportbeleid wil er voor zorgen dat dit kan op een kwaliteitsvolle, gezonde en democratische manier. De sportparticipatie verhogen, en hierdoor de fysieke fitheid bevorderen en de sociale cohesie versterken staan centraal in dit beleid. De bedoeling is om in samenwerking met diverse partners zoals sportfederaties, sportclubs, gemeentelijke sportdiensten, scholen en bedrijven een gezonde sportmentaliteit te ontwikkelen en te bouwen aan een sportvriendelijke leefomgeving.

Dit hoofdstuk is opgebouwd rond volgende invalshoeken: een kwaliteitsvol sportaanbod, de sportparticipatie, het topsportbeleid, het medisch verantwoord sporten of gezond sporten en enkele economische aspecten van de sportsector.

Kwaliteitsvol sportaanbod

Om de sportparticipatie te faciliteren wil het Vlaamse beleid verder bouwen aan een kwaliteitsvol sportaanbod. Samen met of via de ondersteuning van sportactoren wil de Vlaamse overheid kwalitatieve sportproducten en een sportaanbod op maat van iedereen aanbieden. Dit aanbod moet rekening houden met het veranderende sportgedrag en speelt in op specifieke noden en maatschappelijke en sportieve trends. Bijvoorbeeld door innovatie in het aanbod en de organisatie van de sport.

Sportclubs

De sportclubs blijven het kloppend hart van het **georganiseerde sportaanbod**. De nodige aandacht gaat dan ook uit naar de ondersteuning van sportclubs en de verhoging van de kwaliteit van hun aanbod.

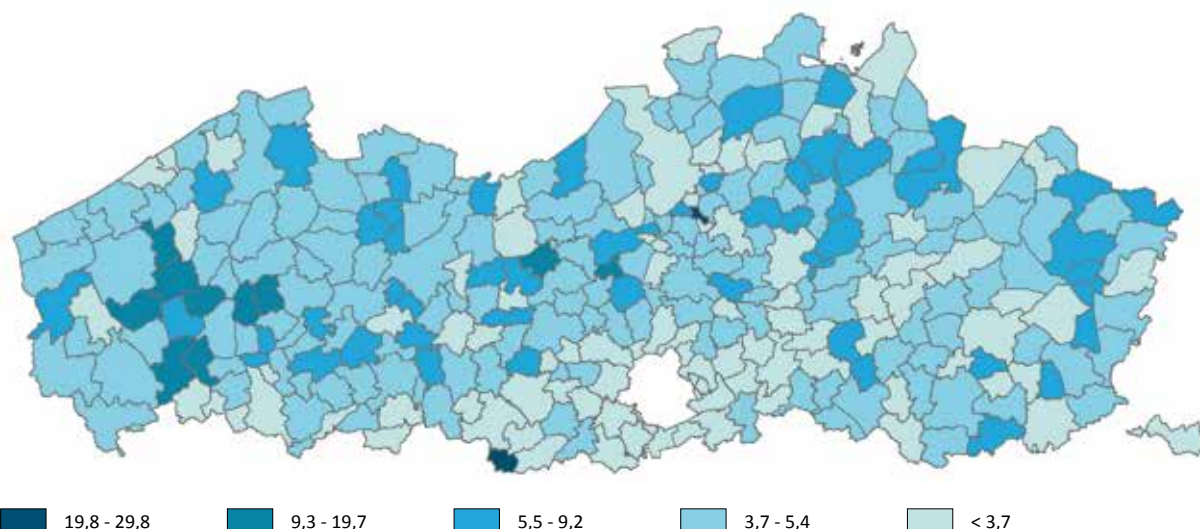
De Sportdatabank Vlaanderen telt eind 2016 gegevens over 24.391 sportclubs. De overgrote meerderheid van de sportclubs is bij een sportfederatie aangesloten (79,1%), slechts een fractie hiervan (2,3%) bij een niet erkende sportfederatie. Toch zijn nog 5.100 sportclubs nergens bij aangesloten.

Het aantal sportclubs met minder dan 60 leden bij de gesubsidieerde Vlaamse sportfederaties blijft licht dalen, terwijl het aantal grote sportclubs licht blijft stijgen. Het aandeel middelgrote sportclubs blijft in 2015 status quo.

Het gemiddeld aantal sportende leden in de sportclubs aangesloten bij de gesubsidieerde sportfederaties schommelt de jongste 10 jaar rond 80 leden maar vertoont de voorbije 4 jaren een stijgende tendens. In 2015 stond het gemiddelde

4.66 Sportclubs

Aantal sportclubs opgenomen in de Sportdatabank Vlaanderen, per 1000 inwoners, toestand 31 december 2016.

Bron: Sport Vlaanderen.

4.67 Grootte sportclubs

Evolutie van de omvang van sportclubs, in 2003-2004, 2012, 2013, 2014 en 2015, in %.

Omvang	2003-2004 *	2012 **	2013 ***	2014 ***	2015 ***
% kleine sportclub <60 leden	51,0	67,2	66,0	66,0	65,1
% middelgrote sportclub 60-200 leden	29,5	22,1	22,0	22,0	22,2
% grote sportclubs > 200 leden	19,5	10,7	12,0	12,0	12,7

* 2003-2004: bevraging 'Hoe goed zit je bij de Vlaamse sportclubs?' Sport Vlaanderen.

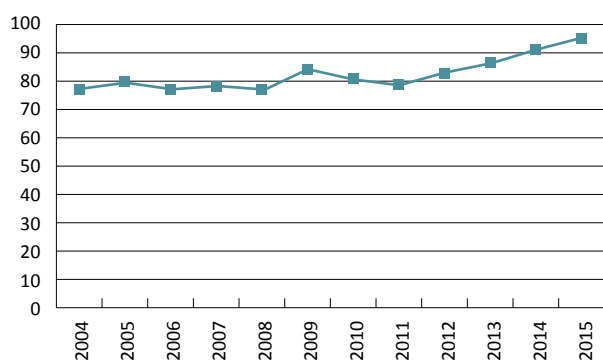
** 2012: De Grote Sportclubenquête, Sport Vlaanderen.

*** 2013, 2014, 2015: data sportclubs van de gesubsidieerde sportfederaties, Sport Vlaanderen.

Bron: Sport Vlaanderen.

4.68 Gemiddeld ledenaantal

Evolutie van het gemiddelde ledenaantal voor de sportclubs van de gesubsidieerde sportfederaties, tussen 2004 en 2015.

Bron: Sport Vlaanderen.

ledenaantal op 95. De mediaan, minder gevoelig aan uitschieters dan het gemiddelde, ligt in 2015 net als in 2014 op 32. De sportclubs zijn vrij goed gespreid over Vlaanderen. Al zijn er wel enkele regionale verschillen. Zo is de concentratie aan sportclubs vooral in West-Vlaanderen wat hoger en scoort Vlaams-Brabant eerder zwak.

Sportinfrastructuur

De sportclubs moeten beschikken over een kwaliteitsvolle en goede infrastructuur. De nabijheid van kwalitatieve, functionele en up-to-date sportinfrastructuur is nog steeds een essentiële vereiste en een kritische succesfactor voor sportparticipatie.

De inventaris van Sport Vlaanderen geeft een totaalbeeld van de **voornaamste sportaccommodaties**. Vlaanderen telt in 2016 meer dan 21.000 sportaccommodaties.

In 2016 blijft het aantal sportlokalen en het aantal sporthallen verder toenemen. Het aantal overdekte zwembaden, openlucht zwembaden en openlucht sportvelden daalde licht ten opzichte van 2015.

Vergeleken met 2005 is er een duidelijke stijging merkbaar van sporthallen en van openlucht sportvelden (+14 %), terwijl het aantal sportlokalen minder snel stijgt (+6%). Opmerkelijk blijft de daling van zowel het aantal overdekte (-15%) als het aantal openlucht zwembaden (-32%).

De algemene maatschappelijke ontwikkelingen en een toenemende individualisering laten zich ook in de sportsector voelen: naast sporten in clubverband wordt er meer individueel en in niet of lichtgeorganiseerd verband gesport, waarbij sporten niet afhankelijk is van de deelname van anderen, van

4.69 Voornaamste sportaccommodaties

Evolutie van de voornaamste sportaccommodaties, naar soort, in 2005 en van 2010 tot 2016.

	2005		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Sporthallen	1.247		1.337	1.342	1.322	1.333	1.362	1.403	1.421
Sportlokalen	4.629		4.580	4.500	4.561	4.670	4.792	4.854	4.909
Overdekte zwembaden	275		249	247	241	244	244	241	233
Openlucht zwembaden	96		70	70	70	69	69	67	65
Openluchtsportvelden	11.204		11.948	12.157	12.449	12.497	12.731	12.842	12.740

Bron: inventaris Sport Vlaanderen.

een vast engagement of van vaste tijdstippen. De belangrijkste randvoorwaarde bij het faciliteren van deze sportvormen is uitnodigende en laagdrempelige sportvoorzieningen. Vlaanderen telt momenteel (mei 2017) 162 mountainbikeroutes en 17 mountainbikenetwerken, samen goed voor 7.550 km mountainbikeplezier, 171 Finse pistes, 100 fit-o-meterparcours, 71 loopomlopen en 11 100% natuurlopen. Het aanbod van dit type sportvoorzieningen neemt jaarlijks toe.

Kwalitatieve begeleiding

Via een kwaliteitsvol aanbod aan opleidingen en bijscholingen wil het sportbeleid het niveau van trainers en sportbegeleiders verhogen. De Vlaamse Trainersschool (VTS), een samenwerkingsverband tussen Sport Vlaanderen, de universiteiten en hogescholen met een opleiding lichamelijke opvoeding en de erkende Vlaamse sportfederaties, is hierbij de belangrijkste actor.

De Vlaamse Trainersschool (VTS) richt zich in de eerste plaats tot de vele vrijwilligers die in de sportclubs actief zijn. De

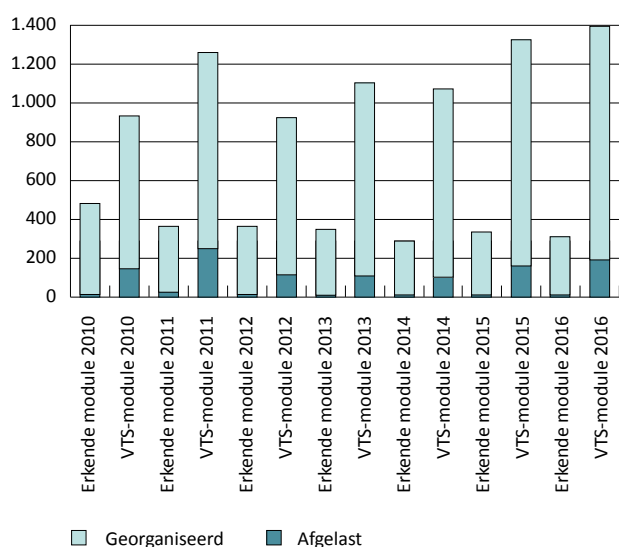
sportclubs moeten over goed gevormde lesgevers, trainers en begeleiders beschikken. Zo zal de dienstverlening aan de competitief en aan de recreatief gerichte sporters verbeteren en zal de kwaliteit van de sportbeoefening er op vooruit gaan.

In 2016 werden in totaal 1.703 modules georganiseerd. In de on-even jaren vinden er in regel meer module-organisaties plaats, doordat er in deze jaren steeds heel wat opleidingen Voetbal doorgaan. Het totaal aantal door de Vlaamse Trainersschool (VTS) georganiseerde module-organisaties zitten, na een terugval in 2012, de voorbije jaren opnieuw in de lift. De Vlaamse Trainersschool levert alle mogelijke inspanningen om de cursussen te laten doorgaan.

In 2016 behaalden 6.893 personen een **VTS-kwalificatie**. Tussen 2010 en 2016 behaalde de meerderheid (69,4%) hiervan een VTS-kwalificatie via een cursusorganisatie. Ongeveer één derde (30,6%) behaalde een VTS-kwalificatie op basis van inschaling, (generieke) assimilatie, via een EVC- of EVK-procedure of een GOT.

4.70 Module-organisaties

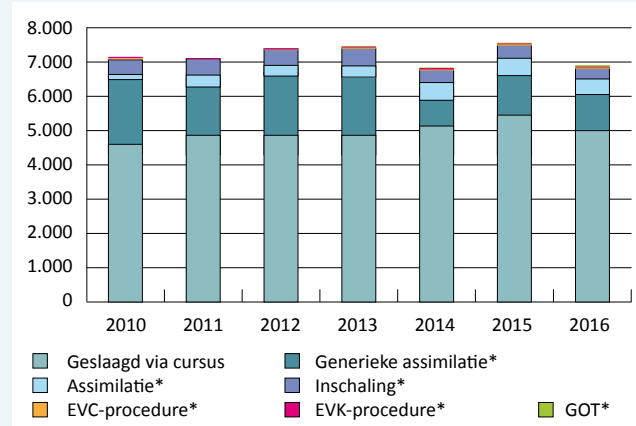
Evolutie van het aantal door de Vlaamse Trainersschool georganiseerde of erkende modules, van 2010 tot 2016.

Bron: Sport Vlaanderen.

4.71 VTS-gekwalficeerden

Evolutie van het aantal gekwalficeerden via de Vlaamse Trainersschool, van 2010 tot 2016.

Opmerking: In 2011 werden extra 10.041 gediplomeerden van de KBVB geassimileerd met een VTS-kwalificatie Voetbal en in 2013 werden extra 852 gediplomeerden van Nelos geassimileerd met een VTS-kwalificatie Duiken. In 2014 zijn er een 900-tal minder generieke assimilaties omwille van het in voege treden van de 2-jarige Master LO. In 2015 en 2016 zijn er minder generieke assimilaties wat duidt op een verminderd aantal afgestudeerde Masters LO. * Zie de definitielijst achteraan het hoofdstuk voor extra toelichting bij deze begrippen.

Bron: Sport Vlaanderen.

4.72 VTS-kwalificatie

Aantal lesgevers/trainers naar sporttakgerichte VTS-kwalificatie, van 2014 tot 2016.

	2014	2015	2016
Geen VTS-kwalificatie in de betrokken sporttak	33.547	40.364	37.493
VTS-initiator in de betrokken sporttak	15.450	15.604	13.738
VTS-instructeur B in de betrokken sporttak	2.805	2.771	2.472
VTS-trainer B in de betrokken sporttak	4.198	3.716	3.209
VTS-trainer A in de betrokken sporttak	2.375	2.265	1.622
Bachelor LO	2.999	2.764	2.488
Master LO	1.636	2.743	1.323
Totaal aantal lesgevers/trainers in de sportclubs	63.010	70.227	62.345

Bron: Sport Vlaanderen.

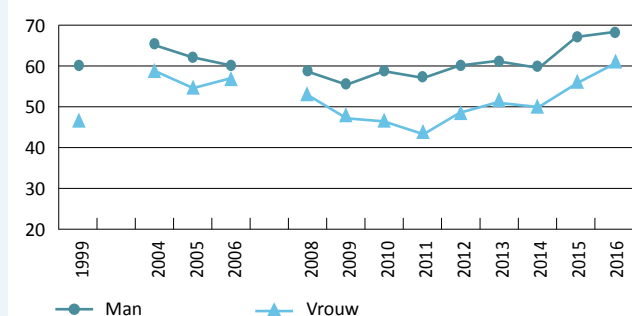
Op basis van detailgegevens van de actieve trainers in de sportclubs werd de voorbije jaren sterk ingezet op een meer correcte registratie, met behoorlijke schommelingen van de cijfers tot gevolg. Het aantal door de gesubsidieerde sportfederaties opgegeven actieve trainers in de clubs komt voor 2016 op 62.345 te staan. De VTS-kwalificatiegraad van de trainers neemt geleidelijk toe en bedraagt in 2016 ongeveer 40%. Van alle VTS-gekwalificeerde trainers heeft 2 op de 3 een initiatordiploma of hiermee gelijkgestelde kwalificatie.

Sportparticipatie

De Vlaamse Regering wil een gezonde sportmentaliteit ontwikkelen, waarbij sport een vaste gewoonte wordt in het leven van elke Vlaming. Bijzondere aandacht gaat uit naar de fysieke fitheid van jongeren en de participatie van kansengroepen zoals personen met een handicap en mensen in armoede. Om de sportparticipatie structureel te verhogen, is het van belang voldoende aandacht te hebben voor de kwaliteit van de sportbeoefening. Achtereenvolgens komen de algemene sportparticipatie, het sporten in clubverband, de passieve deelname en de jeugdsport aan bod.

4.73 Sportbeoefening

Evolutie aandeel sportbeoefenaars, naar geslacht, in 1999 en van 2004 tot 2016, in %.

Bron: SCV-survey.

Algemene sportdeelname

Tussen 1969 en 2009 is het **actief sportcontact** (dat wil zeggen jaarlijks minimum 2 keer gesport hebben) verviervoudigd (Scheerder, 2013). De grootste stap voorwaarts vond plaats in de jaren 1970. In de jaren 1990 en begin 2000 nam de participatie geleidelijk verder toe. Tussen 2009 en 2014 was er een stabilisatie van de participatie.

De voorbije 2 jaren zegt ruim 60% van de Vlamingen aan sport te doen (SCV-survey, inclusief wandelen en fietsen). Zowel voor mannen als vrouwen zit de participatie in de lift. Het is nog afwachten of deze trend zich doorzet de komende jaren. Het verschil in participatie tussen mannen en vrouwen is de voorbije vijf jaar vrij stabiel en is vergelijkbaar met wat vastgesteld wordt in de Participatiesurvey 2014 (PaS 2014).

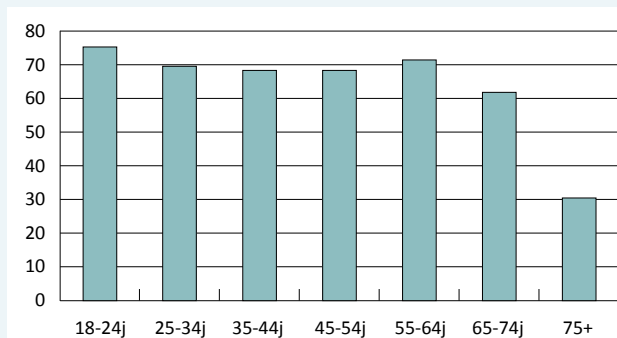
De participatie ligt het hoogst bij de jongste leeftijdsgroep (18-24-jaar). Daarna daalt de participatie, maar blijft geruime tijd op een vrij stabiel niveau. Bij de 65-74-jarigen neemt de participatie iets af, maar een sterke daling is er pas bij de 75-plussers. Ook een eerdere studie van Scheerder (2013) toont aan dat de daling van de participatiegraad zich op steeds latere leeftijd inzet.

Naar opleidingsniveau blijven er duidelijke verschillen. Er zijn bijna dubbel zoveel sporters bij de hoogopgeleiden dan bij de laagopgeleiden. Mensen met een functiebeperking hebben een lagere sportdeelname. Vooral bij mensen die voortdurend last hebben van een ziekte of functiebeperking ligt de sportdeelname lager. Naar urbanisatiegraad zijn de verschillen beperkt.

De PaS 2014 (Scheerder J. et al., 2015) bevestigt deze resultaten en ook een aantal andere achtergrondkenmerken zoals het subjectieve inkomen, het sportkapitaal van de ouders en het eigen sportverleden blijken een belangrijke rol te spelen in de sportparticipatie. De gegevens in de PaS-survey tonen verder aan dat het subjectief inkomen en het diploma de twee sterkste determinanten zijn voor non-participatie en sociale uitsluiting in de sport, gevolgd door de leeftijd, het geslacht, de sociaaleconomische situatie van de ouders en de leefsituatie (Theeboom et al., 2015). Een belangrijke vaststelling is dat personen die op een aantal domeinen geconfronteerd worden met een maatschappelijk kwetsbare positie in beduidend mindere mate aan sport doen dan anderen.

4.74 Sportbeoefening naar leeftijd

Percentage sportbeoefenaars, naar leeftijd, in 2016, in %.

Bron: SCV-survey 2016.

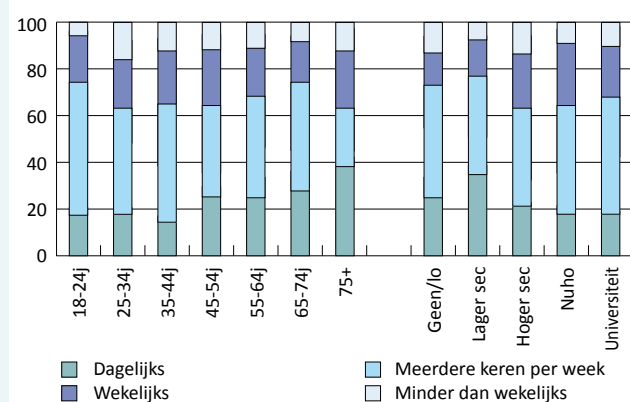
Het overgrote deel van de sporters beoefent zijn sport regelmatig, onafgezien van de leeftijd of het opleidingsniveau. Ongeveer 9 op de 10 mannelijke en vrouwelijke sporters zegt wekelijks aan sport te doen. Bij de oudere sporters en de lager opgeleide sporters is de groep dagelijkse beoefenaars het grootst. Deze groepen tellen dus wel minder sporters, maar diegenen die sporten doen dit vaak intenser.

Ook op basis van de PaS 2014 (Scheerder J. et al., 2015) komt men tot de conclusie dat er bij de meeste sporters een zekere regelmaat in het sporten aanwezig is. Daarnaast geeft dit onderzoek ook informatie over de intensiteit van de sportbeoefening. Een kwart van de participanten sport maximaal 1 uur per week, bijna een derde sport tussen 1 en 3 uur per week, bijna een vijfde sport tussen 3 en 5 uur per week en een kwart sport meer dan 5 uur per week.

Ongeveer 4 op de 10 sporters beperkt zich tot het beoefenen van 1 sport. Ruim een derde doet 2 sporten een kwart doet 3 of meer sporten in 2016. De **sportdiversiteit** lijkt daarmee wat verder toe te nemen. Het aantal mensen dat 3 of meer sporten beoefent neemt al een tijdje toe. Hoger opgeleiden beoefenen het vaakst meerdere sporten. Naar leeftijd en geslacht zijn er slechts beperkte verschillen.

4.76 Sportfrequentie

Frequentie van de sportbeoefening bij sporters naar leeftijd en opleidingsniveau, in 2016, in %.

Bron: SCV-survey 2016.

4.75 Sportbeoefening achtergrondkenmerken

Percentage sportbeoefenaars naar enkele andere achtergrondkenmerken, in 2009 en 2014, in %.

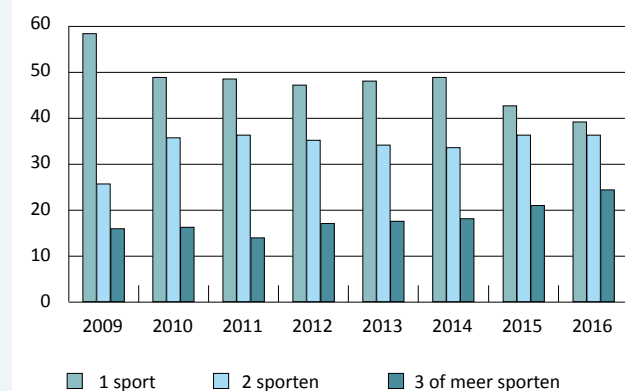
	2009	2014
Inkomen (subjectief)		
Moeilijk rondkomen	50	42
Tussenin rondkomen	60	58
Makkelijk rondkomen	69	74
Sport van ouders toen respondent 12-14 jaar oud was		
Geen van beide ouders deed aan sport	59	57
Één van beide ouders deed aan sport	72	77
Beide ouders deden aan sport	81	90
Sport vroeger (eerste jaren middelbaar)		
Geen sport	52	48
Sport in clubverband	72	75
Sport buiten clubverband	67	66

Bron: PaS 2009 en PaS 2014.

Sportvoorkeuren zijn vrij stabiel. Lopen is een paar plaatsen opgeschoven in de ranglijst. Daarnaast wisselden zwemmen en fitness soms van plaats, maar de voorbije jaren ziet de top 8 er steeds hetzelfde uit. Yoga staat voor het eerst in de top 10 en gevechtssport komt na een jaar afwezigheid terug in de top 10. Voetbal blijft de enige teamsport bij de eerste 10.

4.77 Sportdiversiteit

Evolutie van het aandeel sporters in functie van het aantal beoefende sporten, van 2009 tot 2016, in %.

Bron: SCV-survey.

4.78 Top 10 sporten

Evolutie van de rangschikking van de meest beoefende sporten, van 2009 tot 2016, in % van de bevolking.

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	fietsen	fietsen	fietsen	fietsen	fietsen	fietsen	fietsen	fietsen
2	wandelen	wandelen	wandelen	wandelen	wandelen	wandelen	wandelen	wandelen
3	lopen/joggen	lopen/joggen	lopen/joggen	lopen/joggen	lopen/joggen	lopen/joggen	lopen/joggen	lopen/joggen
4	zwemmen	fitness	fitness	fitness	fitness	fitness	fitness	fitness
5	fitness	zwemmen	zwemmen	zwemmen	zwemmen	zwemmen	zwemmen	zwemmen
6	voetbal	voetbal	voetbal	voetbal	voetbal	voetbal	voetbal	voetbal
7	tennis	tennis	tennis	tennis	tennis	tennis	tennis	tennis
8	dansen	gevechtssport	dansen	dansen	turnen	dansen	dansen	dansen
9	turnen	skiën	badminton	badminton	dansen	gevechtssport	skiën	yoga
10	squash	paardrijden	volleybal	skiën	paardrijden	turnen	turnen	gevechtssport

Bron: SCV-survey en ISSP 2007.

4.79 Actief lidmaatschap

Evolutie van het actieve lidmaatschap in een sportvereniging, naar geslacht, van 2004 tot 2016, in %.

		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Actief lid	Man	25	24	25	26	23	21	26	22	26	23	24	28	21
	Vrouw	16	15	19	16	20	13	17	17	16	17	17	20	17
	Totaal	20	20	22	21	21	17	21	19	21	20	20	24	19
Bestuurslid	Man	4	5	5	5	5	5	4	5	3	4	4	3	3
	Vrouw	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	1	1
	Totaal	2	3	3	2	3	3	2	3	2	2	2	2	2

Bron: SCV-survey.

1 op de 8 sporters beoefent een sport in competitieverband. Ruim een derde beoefent minstens 1 sport in een sportclub, 1 op de 8 doet dit in een sociale of culturele vereniging. Daarnaast sport ruim de helft met zijn partner en kinderen, 6 op de 10 met vrienden. Bijna 8 op de 10 doet aan sport op individuele basis. Deze cijfers zijn vrij stabiel. Slechts 2% geeft in 2016 aan zijn sport als bedrijfsport te beoefenen. Deze bevindingen liggen in lijn met de resultaten van de PaS 2014 waar 4 op de 10 sporters zijn sport in clubverband beoefent en 8 op de 10 sporters dit in een lichtgeorganiseerde context doet.

Europees vergeleken behoren de Vlamingen tot de betere middenmoot. Vooral de Scandinavische landen scoren hoger. Het verbeteren van de gezondheid en de fitheid zijn de vaakst genoemde redenen om te sporten zowel in Vlaanderen als de EU28. Daarnaast wordt ook het plezier maken en ontspannen de element van sport vaak als motivatie genoemd. Geen tijd en gebrek aan interesse in sport zijn de voornaamste redenen om niet te sporten zowel in Vlaanderen als in de EU28 (Zie figuur 4.88 VRIND 2016).

Sporten in clubverband

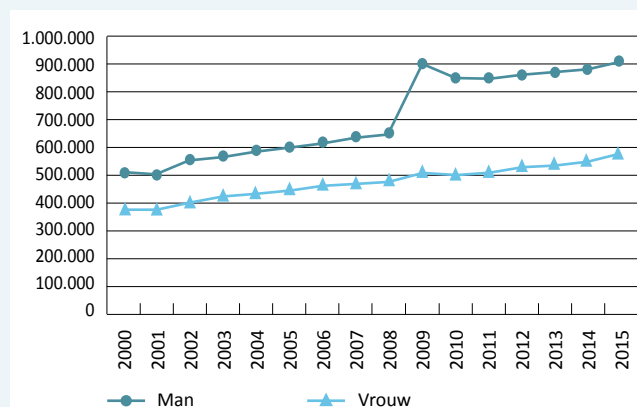
In 2016 gaf bijna een vijfde van de bevolking aan **actief lid** te zijn van een sportvereniging. Na een piek in 2015 ligt het actieve lidmaatschap daarmee terug op het niveau van de vorige jaren. Ongeveer 2% van de bevolking neemt een bestuursfunctie op, een stabiel cijfer de voorbije jaren. Mannen zijn vaker actief lid en bestuurslid van een sportvereniging dan vrouwen. Deze genderkloof blijft, maar lijkt voor het gewone actieve lidmaatschap af te nemen.

Het actieve lidmaatschap bij hoogopgeleiden ligt in 2016 meer dan dubbel zo hoog als bij laagopgeleiden. Bijna 1 op de 5 personen met een functiebeperking is actief lid, voor diegenen die voortdurend last hebben van hun functiebeperking daalt dit tot minder dan 1 op de 10. Het lidmaatschap ligt ook duidelijk lager bij de 65-plussers. Naar urbanisatiegraad zijn er geen verschillen.

Europees vergeleken doet Vlaanderen het goed wat betreft het lidmaatschap van een sportclub. Het behoort tot de betere landen na Duitsland, Nederland, Zweden, Denemarken en Luxemburg.

4.80 Leden sportclubs

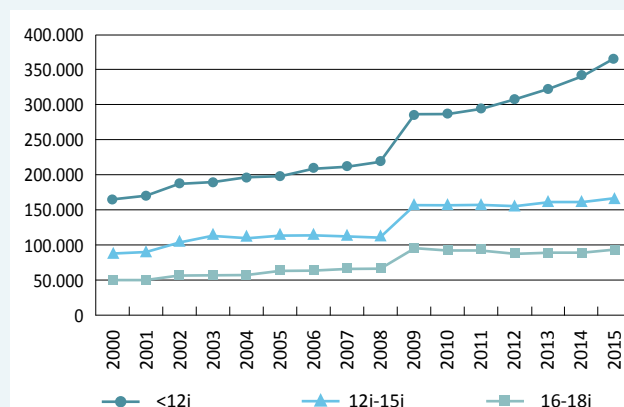
Evolutie van het aantal aangesloten leden in de sportclubs van de gesubsidieerde Vlaamse sportfederaties, naar geslacht, van 2000 tot 2015.

* De grote stijging van het aantal leden in 2009 is het gevolg van de subsidiëring van de Voetbalfederatie Vlaanderen.
Bron: Sport Vlaanderen.

4.81 Jeugdleden sportclubs

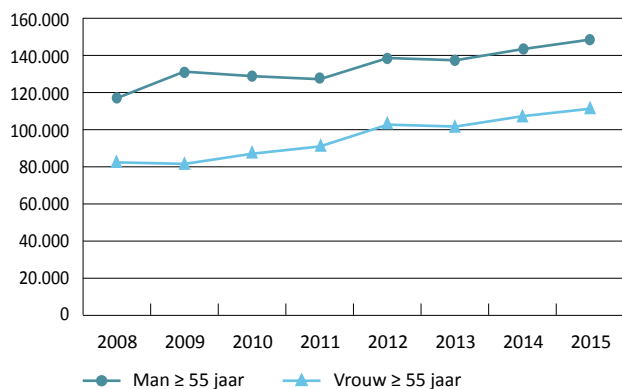
Evolutie van het aantal aangesloten kinderen en jongeren tot 18 jaar in de sportclubs van de gesubsidieerde Vlaamse sportfederaties, van 2000 tot 2015.

* De grote stijging van het aantal leden en jeugdleden in 2009 is het gevolg van de subsidiëring van de Voetbalfederatie Vlaanderen.
Bron: Sport Vlaanderen.

4.82 Oudere leden

Evolutie van het aantal aangesloten leden uit de leeftijdscategorie 55 jaar en ouder (senioren) in de sportclubs van de gesubsidieerde Vlaamse sportfederaties, naar geslacht, van 2008 tot 2015.

Bron: Sport Vlaanderen.

In 2015 doen ongeveer 1,5 miljoen leden aan sport bij een door Sport Vlaanderen erkende sportfederatie. Hierbij dient opgemerkt dat het niet altijd om unieke leden gaat. Sommige leden zijn immers lid van meer dan 1 vereniging.

Het aantal leden van de door Sport Vlaanderen gesubsidieerde sportfederaties neemt de voorbije jaren geleidelijk toe. In 2015 is er opnieuw een stijging van 3,9%. Procentueel is de stijging bij de vrouwen groter (+4,5%) dan bij de mannen, zodat de genderkloof kleiner wordt. Hoewel het aandeel van de vrouwen de voorbije 5 jaar van 37,3% naar 38,9% steeg, blijft het beduidend lager dan dat van de mannen.

Het aantal **jeugdleden** stijgt in 2015 met 6,4%. Bij de -12 jarigen was de stijging het grootst met opnieuw een toename van 8,4%. Ook bij 12-15 jarigen (+ 3,8%) en de 16-18 jarigen (+3,5%) is er een duidelijke, maar kleinere stijging.

De voorbije jaren werd de nadruk gelegd op het activeren van senioren met onder andere de Sportelcampagne. De ledenaantallen van de 55-plussers zitten dan ook in stijgende lijn. Ook in 2015 is er opnieuw een stijging van 3,3%. Het aandeel van de vrouwelijke 55-plussers blijft stijgen en evolueerde van 38,2% in 2009 naar 42,9% in 2015.

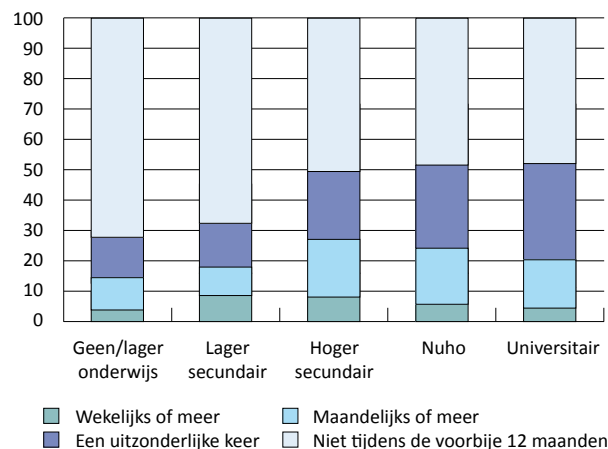
Passieve deelname

Ruim 4 op de 10 volwassen Vlamingen heeft in 2016 een **sportevenement** bijgewoond. Deze passieve betrokkenheid bij sport hangt vrij sterk samen met de eigen sportbeoefening en is stabiel de voorbije jaren. Meer dan de helft van de mannen ging naar een sportwedstrijd. Bij de vrouwen ongeveer een derde.

Bij de -45-jarigen is meer dan de helft minstens één keer naar een sportwedstrijd gaan kijken de afgelopen 12 maanden,

4.83 Bijwonen sportwedstrijd

Het bijwonen van een sportwedstrijd naar opleiding, in 2016, in %.

Bron: SCV-survey 2016.

daarna neemt dit stelselmatig af bij toenemende leeftijd. De frequentste bezoekers zijn terug te vinden bij de leeftijdscategorie van 35 tot 44 jaar. Van de laagopgeleiden woont minder dan een derde een sportwedstrijd bij, bij hoogopgeleiden is dit meer dan de helft. Deze verschillen tussen diverse bevolkingsgroepen zijn vrij stabiel de voorbije jaren.

Slechts een klein deel (1 op de 10) van de toeschouwers zegt dat het bijwonen van een sportevenement een effect heeft op hun eigen sportparticipatie. Desalniettemin is het niet onbelangrijk dat deze kleine groep hoofdzakelijk aangeeft erdoor gestimuleerd te worden om meer te sporten, te blijven sporten of te beginnen met sporten (Willem A. et al., 2015).

Jeugdsport

Hieronder komen de schoolsport, de sportkampen en de sportklassen aan bod.

Schoolsport

De jongste jaren blijft het aantal deelnemende scholen aan de diverse schoolsportinitiatieven nagenoeg gelijk. Voor het tweede opeenvolgende jaar wordt zowel in het basis als het secundair onderwijs een lichte daling van het aantal deelnemers vastgesteld.

Na een kleine dip in 2015 steeg het aantal deelnemers aan de Vlaamse Veldloopweek voor scholen in 2016 met 11% tot een nieuw recordaantal van bijna 257.000 leerlingen. Deze door SVS en Sport Vlaanderen georganiseerde schoolsportactie blijft daarmee het meest succesvolle project binnen de Vlaamse schoolsportacties.

In 2016 werd, na 20 edities, de organisatie van De Gordel voor Scholen stopgezet en vervangen door 3 provinciaal georga-

4.84 Schoolsportactiviteiten

Evolutie van deelnemende scholen en aantal deelnames aan schoolsportactiviteiten, in 2000-2001, 2004-2005 en van 2009-2010 tot 2015-2016.

	2000-2001	2004-2005	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016
Aantal scholen	3.091	3.185	3.359	3.566	3.571	3.582	3.643	3.669	3.678
Basisonderwijs	2.156	2.245	2.342	2.431	2.431	2.434	2.380	2.399	2.410
BLO	170	179	198	210	210	211	196	201	201
Secundair	662	669	712	803	809	816	952	949	946
BUSO	103	92	107	122	121	121	115	120	121
Aantal deelnames	902.090	1.051.212	1.169.74	1.017.449	1.026.143	1.045.185	1.035.908	1.018.928	997.283
Basisonderwijs	740.047	859.838	977.045	852.326	856.000	870.399	867.425	843.197	825.496
Secundair	160.074	191.374	192.696	165.123	170.143	174.786	168.483	175.731	171.787

Bron: Sport Vlaanderen.

niseerde 'Sportsterrendagen' voor leerlingen uit het basisonderwijs en de eerste graad van het secundair onderwijs. De beschikbare plaatsen zijn snel ingevuld door de nadruk die wordt gelegd op kwaliteitsvolle sportinitiaties. In totaal namen bijna 11.000 leerlingen deel. Het aantal deelnemers aan de 4 provinciaal georganiseerde 'Survivaltrophys' voor scholen neemt de voorbije jaren sterk toe.

Brede school met sportaanbod, een gezamenlijk project van Sport Vlaanderen en SVS, wil via een anders georganiseerd, laagdrempelig en flexibel sportaanbod zoveel mogelijk kinderen en jongeren de kans te geven om op eigen tempo naschools te sporten. De bestaande producten 'Sportsnack' (Sportief Naschools Actieve Kids) voor het basisonderwijs en 'Sport na School-pas (SNS-pas)' voor het secundair worden in heel Vlaanderen gefaciliteerd en georganiseerd in samenwerking met de lokale scholen, gemeenten en sportclubs of sportaanbieders. Hierbij worden 32 halftijds gedetacheerde leerkrachten Lichamelijke Opvoeding (flexibele opdracht leerkracht LO) ingezet, die instaan voor de uitbouw van een aantrekkelijk sportaanbod en de promotie via de scholen.

Vlaanderen werd in meerdere regio's ingedeeld afhankelijk van het aantal plaatselijke secundaire scholen en de mogelijkheid om onmiddellijk na de schooluren een aantrekkelijk lokaal sportaanbod te realiseren. Een regio bestaat uit 1 tot ongeveer 6 gemeenten. In het schooljaar 2015-2016 is er een verdere

stijging van zowel het aantal regio's als het aantal gemeenten waar minstens 1 **SNS-activiteit** wordt ontwikkeld.

Uit een analyse van het profiel van de deelnemende jongeren blijkt dat 68% van de SNS-deelnemers niet sportactief is in clubverband (prioritaire doelgroep). In tegenstelling tot de algemene sportparticipatiecijfers doen via SNS meer meisjes dan jongens aan sport, respectievelijk 59% en 41%. Driekwart van de deelnemers zijn 15- tot 19-jarigen. Het andere kwart van de SNS-passen worden aangekocht door 11- tot 14-jarigen. Deze cijfers tonen aan dat op deze manier een zeer moeilijk te bereiken segment van de Vlaamse jongeren wat sportbeoefening betreft wordt aangesproken: niet-sportende meisjes van de 2de en de 3de graad secundair onderwijs.

Het naschools sportaanbod voor het basisonderwijs wordt aansluitend op het laatste lesuur en meestal op de school zelf aangeboden. Voor kinderen uit de laatste kleuterklas tot en met de 3de graad van het lager onderwijs wordt een bewegings- en omnisportaanbod op maat uitgebouwd, waarbij plezierbeleving centraal staat. Het aanbod is gericht op een brede motorische basisvorming: van de ontwikkeling van bewegingsvaardigheden bij kleuters naar meer sportspecifieke vaardigheden bij de oudste leeftijdsgroepen. In het verleden werd de taak van de Follo's (flexibele opdracht leerkracht LO) hoofdzakelijk gericht op het ontwikkelen van een aanbod voor het secundair onderwijs. Vanaf het schooljaar 2014-2015 wer-

4.85 Schoolsportevenementen

Evolutie van het aantal deelnemers aan grote schoolsportevenementen, in 2000 en van 2004 tot 2016.

	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Vlaamse Veldloopweek	136.783	163.001	181.335	188.886	177.487	203.304	210.883	207.556	217.122	219.866	229.982	236.600	231.811	257.958
Gordel voor Scholen	29.952	32.612	32.252	29.703	25.588	25.588	26.073	27.807	25.108	22.137	18.596	18.163	9.980	
Sportsterrendagen (3 provinciale organisaties)														10.919
Avonturentrophy voor scholen / Survivaltrophys	1.248	1.434	1.290	1.068	1.064	1.116	1.026	990	1.014	1.086	894	1.048	1.520	1.808
100 sportkriebels / sportprikkel	4.846	4.611	4.458	4.480	4.435	5.216	5.516	5.506	6.657	5.877	4.960	5.478	5.322	3.481

Bron: Sport Vlaanderen.

den ook bijkomende inspanningen verwacht naar de uitbouw van **Sportsnacks**. Voor het 2de schooljaar op rij heeft dit geleid tot een stijging van het aantal deelnemende gemeenten, scholen en deelnemers.

“Multimove voor kinderen” biedt 3- tot 8-jarige kinderen een gevarieerd bewegingsprogramma aan, waarin de focus op de algemene ontwikkeling van vaardigheden ligt en een sporttak niet meteen herkenbaar is. Door kinderen in uitdagende bewegingssituaties te plaatsen wordt hun motorische ontwikkeling geprikkeld. Plezierbeleving staat daarbij centraal. In het schooljaar 2015-2016 organiseerden 41 aanbieders een Multimove-aanbod binnen het Brede School concept. In totaal werden 1.917 kinderen bereikt. Daarnaast wordt Multimove ook georganiseerd buiten de Brede School context. In totaal waren er 304 erkende Multimove-organisaties op het einde van het schooljaar 2015-2016.

Sportkampen en sportklassen

De **sportkampen** van Sport Vlaanderen worden georganiseerd tijdens de schoolvakanties. In 2016 stijgt het aantal georganiseerde sportkampen, voor het aantal deelnemers zet de vorig jaar ingezette daling zich echter verder. De reden hiervoor is dat er sinds 2015 tijdens de zomervakantie een week minder sportkampen georganiseerd worden.

Vanaf 2009 wordt een gedifferentieerde prijzenpolitiek toegepast voor kansarmen. Er wordt een korting van 50 % toegekend aan gezinnen met een laag inkomen. Om de efficiëntie van deze gedifferentieerde prijzenpolitiek te verhogen werkt Sport Vlaanderen sinds eind 2013 samen met het Steunpunt Vakantieparticipatie van Toerisme Vlaanderen. Enerzijds werd het aanbod van de sportkampen 2015 door het steunpunt bekend gemaakt aan 1.300 sociale organisaties. Anderzijds onderzoekt het steunpunt in hoeverre de kandidaat deelnemers in aanmerking komen om van 50% korting te genieten. Het steunpunt baseert zich daarbij op de Europese normen voor

4.86 Brede school

Aanbod en aantal deelnemers Sport na School-pas, Sportsnack en Multimove, 2013-2014, 2014-2015, 2015-2016.

	2013-2014	2014-2015	2015-2016
SNS-pas			
Aantal regio's	37	47	50
Aantal gemeenten	82	134	170
Aantal deelnemers	9.030	8.880	10.614
Sportsnack			
Aantal gemeenten	50	82	97
Aantal scholen	145	190	257
Aantal deelnemers	8.691	9.935	13.832
Multimove			
Aantal organisaties		17	41
Totaal aantal kinderen		1.249	1.917

Bron: Sport Vlaanderen.

het bepalen van de armoedegrens. Het aantal deelnemers met korting zat aanvankelijk in stijgende lijn, maar valt sinds 2015 wat terug.

Sport Vlaanderen organiseert ook **sportklassen**. De klas verhuist dan van maandag tot vrijdag naar een centrum van Sport Vlaanderen en krijgt naast de gewone vakken van de eigen leraar, minstens twee uur sport per dag van lesgevers van Sport Vlaanderen. In het schooljaar 2015-2016 namen ruim 18.000 leerlingen deel aan een sportklasse. Vanaf het schooljaar 2009-2010 wordt een korting van 50 % toegekend aan leerlingen die een schooltoelage genieten. Het aantal leerlingen dat hiervan genoot, blijft verder stijgen.

De Vlaamse sportfederaties kunnen aanvullend gesubsidieerd worden voor de organisatie van sportkampen in internaatverband van minimaal 5 dagen, waarbij iedere deelnemer minstens 4 uur begeleide sportactiviteiten per dag krijgt door gekwalificeerde lesgevers.

4.87 Sportkampen

Evolutie van het aantal ingerichte sportkampen en deelnemers aan sportkampen van Sport Vlaanderen, van 2006 tot 2016.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Aantal ingerichte sportkampen	859	872	924	908	864	856	954	1.016	1.037	1.017	1.088
Totaal aantal deelnemers sportkampen	9.716	10.201	10.172	9.786	9.365	9.074	9.475	9.492	9.859	8.524	7.764
waarvan deelnemers uit gezinnen met een laag inkomen				174	200	209	268	231	376	271	231

Bron: Sport Vlaanderen.

4.88 Sportklassen

Evolutie van het aantal sportklassen en het aantal deelnemers, van 2005-2006 tot 2015-2016.

	2005-2006	2006-2007	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016
Aantal sportklassen	373	377	375	389	396	387	392	405	395	368	409
Aantal deelnemers sportklassen	17.190	17.325	17.429	18.065	17.839	17.543	17.724	19.238	17.969	18.785	18.498
waarvan aantal deelnemende leerlingen met schooltoelage					722	992	932	955	1.027	1.104	1.172

Bron: Sport Vlaanderen.

4.89 Sportkampen sportfederaties

Evolutie van het aantal ingerichte sportkampen en deelnemers aan sportkampen van de Vlaamse sportfederaties, van 2006 tot 2016.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Aantal Vlaamse sportfederaties die worden gesubsidieerd voor het organiseren van sportkampen	17	17	17	18	17	16	14	15	15	15	14
Aantal ingerichte sportkampen	437	450	451	408	386	361	374	349	341	310	267
Aantal deelnemers	11.075	11.156	11.257	11.009	10.299	10.373	10.080	9.449	8.953	8.124	7.173
waarvan aanwezige deelnemers uit kansengroepen (personen in armoede en personen met een handicap) op de georganiseerde sportkampen				334	389	247	346	331	257	208	204
waarvan aanwezige deelnemers (personen in armoede) op de georganiseerde sportkampen				181	243	122	195	187	131	82	70
waarvan aanwezige deelnemers (personen met een handicap) op de georganiseerde sportkampen				153	146	125	151	144	126	126	134

Bron: Sport Vlaanderen.

Binnen dit kader worden er in 2016 door de Vlaamse sportfederaties 267 sportkampen georganiseerd met in totaal 7.173 deelnemers. De dalende trend van de laatste jaren zet zich door voor zowel het aantal ingerichte sportkampen als het aantal deelnemers.

Sinds 2009 worden de sportfederaties gestimuleerd om ook mensen uit kansengroepen (personen in armoede en personen met een handicap) toe te leiden naar hun sportkampen.

In 2016 organiseerden 7 van de 14 voor sportkampen gesubsidieerde sportfederaties samen 44 sportkampen waaraan mensen uit kansengroepen deelnamen. Omdat alle sportkampen openstaan voor mensen in armoede (inclusie) en er voor de personen met een handicap eerder specifieke sportkampen voor deze doelgroep worden georganiseerd, is het aantal georganiseerde sportkampen voor personen met een handicap een stuk lager dan het aantal georganiseerde sportkampen waar personen in armoede aan deelnemen. In totaal namen 204 jongeren uit kansengroepen deel. Dit aantal zit net als de algemene deelnamecijfers in dalende lijn.

Topsport

Het Vlaams regeerakkoord wil een ambitieus Vlaams topsportbeleid voeren. Samen met het nastreven van topsportresultaten worden maximale inspanningen geleverd om een ruimer begrip en draagvlak te creëren voor het maatschappelijk belang van topsport. Topsport moet volgens haar ook een voorbeeldfunctie vervullen voor jong talent. De Vlaamse topsporters en hun omkadering dienen als ambassadeurs positief bij te dragen tot het imago van Vlaanderen in de wereld. Belangrijk voor een succesvol topsportbeleid blijft ook het detecteren van talent en een daar aan gekoppelde goede begeleiding.

Topsportscholen

Vlaanderen telt 6 topsportscholen met de specifieke studierichting Topsport, zowel op ASO-, TSO- als BSO-niveau. In deze studierichting krijgen de leerlingen binnen het uurrooster wekelijks 4, 6 of 10 uur training in hun sport en 2 uren licha-

4.90 Topsportscholen

Evolutie van de kerncijfers topsportscholen, van 2004-2005 tot 2016-2017.

	2004-2005	2005-2006	2006-2007	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017
Aantal participerende sportfederaties in topsportscholen	17	16	16	17	17	17	17	17	17	17	16	15	15
Sportfederatie													
Voor topsport erkend en gesubsidieerd	14	13	13	14	15	16	17	17	17	15	15	14	14
Niet voor topsport erkend en gesubsidieerd	3	3	3	3	2	1	0	0	0	2	1	1	1
Leerlingen in Topsportschool	426	507	513	561	723	687	725	688	662	622	554	519	511
Man	314	341	355	398	512	508	530	493	475	433	372	356	350
Vrouw	112	166	158	163	211	179	195	195	187	189	182	163	161
Uitgereikte topsportstatuten	514	578	568	622	779	759	874	929	839	690	709	668	669
Man	357	378	389	434	534	547	625	618	580	475	452	445	444
Vrouw	157	200	179	188	245	212	249	311	259	215	257	223	225

Bron: Sport Vlaanderen.

melijke opvoeding, aangepast aan hun sport. De sportieve opleiding en begeleiding gebeurt door trainers aangesteld door de sportfederaties, die een bijzonder convenant met de topsportschool en de Vlaamse minister van Onderwijs ondertekend hebben.

In het schooljaar 2016-2017 participeren 15 sportfederaties in de verschillende topsportscholen, waarvan 14 sportfederaties topsportsubsidies ontvangen.

Het aantal leerlingen/topsporters nam tot 2011 toe. Vanaf dan daalt het aantal leerlingen/topsporters ten opzichte van de voorgaande jaren. Ook in het schooljaar 2016-2017 wordt deze dalende trend voortgezet.

Om in een studierichting topsport te kunnen inschrijven, dienen de leerlingen over een topsportstatuut te beschikken dat wordt uitgereikt door de selectiecommissie van het topsportconvenant op basis van strenge selectiecriteria. De verhouding tussen het aantal leerlingen in een topsportschool en het aantal uitgereikte topsportstatuten was in 2008 geëvolueerd tot een percentage boven 90%. Op een uitschieter in 2013 (90%) na, ligt dit percentage de voorbije schooljaren lager. In het schooljaar 2016-2017 bedroeg de verhouding 76%.

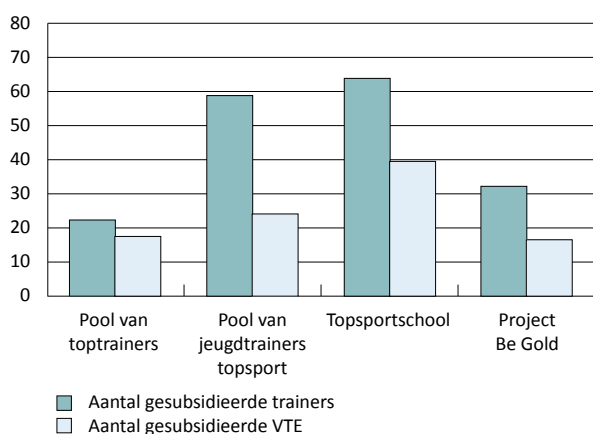
De topsportscholen zijn een belangrijk instrument in het topsportbeleid, maar zeker niet het enige. Via bijvoorbeeld de pool van jeugdtrainers en het pilootproject "Flexibel leertraject buiten de topsportschool" (sinds het schooljaar 2013-2014) zijn ook alternatieve trajecten naast de topsportscholen mogelijk.

Topsporters

De stuurgroep Topsport heeft in 2004 vastgesteld dat er in een groot aantal sporttakken in Vlaanderen te weinig expertise en competentie van toptrainers aanwezig is en/of ingeschakeld wordt. Vanuit de afdeling Topsport van Sport Vlaanderen worden daarom **toptrainers** en jeugdtrainers ad hoc gefinancierd

4.91 Trainers

Aantal gesubsidieerde trainers, aantal gesubsidieerde VTE, in 2016.

Bron: Sport Vlaanderen.

om beloftevolle jongeren en elitesporters optimaal te omkaderen en voor te bereiden op topsportprestaties. Daarnaast zijn er nog de trainers verbonden aan de topsportscholen en de trainers in het 'Be Gold-project'. Het in 2004 opgerichte 'Be Gold-project' biedt ondersteuning over de gemeenschappen heen. Talentvolle jonge sporters worden zo voorbereid op de Olympische Spelen op middellange en lange termijn. Het gaat in dit project dus uitsluitend over olympische en paralympische disciplines.

In totaal werden 177 topsporttrainers ondersteund in 2016, goed voor 97,5 VTE. Het aantal VTE stijgt daarmee licht in vergelijking met 2015. Deze topsporttrainers begeleidde in 2016 in totaal meer dan 1.500 topsporters en/of topsporttalenten.

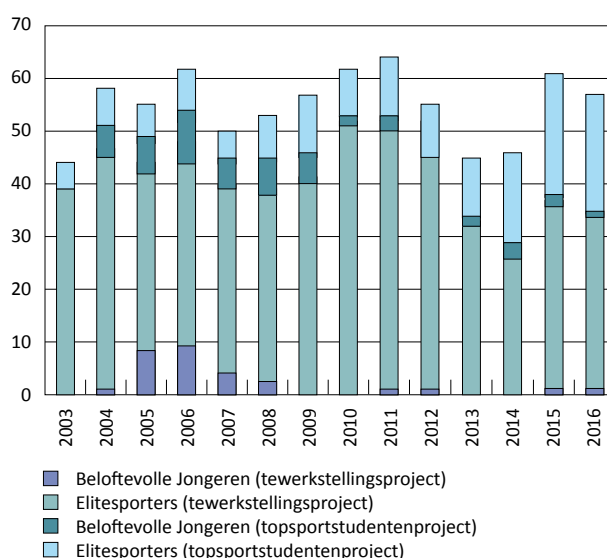
Om de doorstroming vanuit het secundair naar het hoger onderwijs mogelijk te maken en de combinatie topsport en studies te optimaliseren, werd in 2003 het Bloso-Topsportstudentenproject Hoger Onderwijs opgestart voor de categorie Elitesporters en een jaar later voor de categorie Beloftevolle Jongeren.

Eenmaal de studies achter de rug, blijkt vaak dat topsport moeilijk te combineren is met werk. Daarom werd reeds in 1995 het Bloso-Tewerkstellingsproject Topsport in het leven geroepen, waarbij topsporters zich aan hun discipline kunnen wijden zonder financiële beslommeringen.

De voorbije jaren daalde het aantal **tewerkgestelde topsporters** (van 51 in 2010 tot 26 in 2014), maar nam in 2015 opnieuw toe (36 tewerkgestelde topsporters). Ook het aantal contractuele topsporters/studenten steeg van 20 (2014) naar 25 (2015). In 2016 blijft het aantal tewerkgestelde topsporters

4.92 Ondersteuning topsporters (Sport Vlaanderen).

Evolutie van het aantal atleten opgenomen in het Tewerkstellingsproject en Topsportstudentenproject van Sport Vlaanderen, van 2003 tot 2016.

Bron: Sport Vlaanderen.

en topsporters/studenten quasi status quo. Sinds 2007 worden beloftevolle jongeren en elitesporters begeleid voor de combinatie topsport en studie, topsport en werk en de na-carrière. De Vlaamse topsporter kan een beroep doen op een variëteit aan ondersteuningsmogelijkheden en bij specifieke noden worden projecten opgestart. Vlaamse topsporters krijgen dan niet alleen een tewerkstellingscontract maar worden ook begeleid om tijdens en na hun sportcarrière optimaal te functioneren in de maatschappij.

Medailles

Medailles op grote internationale wedstrijden vormen een graadmeter voor het succes van het topsportbeleid. Deze

4.93 Medailles en finaleplaatsen - olympisch

Behaalde medailles en top-8-plaatsen op Olympische Spelen, Wereldkampioenschappen en Europese Kampioenschappen in olympische disciplines door en met Vlaamse topsporters, voor de periode 2000-2016.

Olympische Spelen				
	Goud	Zilver	Brons	Top 8
2000	0	2	3	5
2002	0	0	0	3
2004	0	0	2	12
2006	0	0	0	1
2008	2	0	0	10
2010	0	0	0	0
2012	0	0	1	9
2014	0	0	0	3
2016	1	2	2	12
Wereldkampioenschap				
	Goud	Zilver	Brons	Top 8
2000	0	2	2	6
2001	2	2	2	13
2002	1	1	3	7
2003	4	4	4	7
2004	1	1	0	4
2005	2	0	2	9
2006	1	0	4	9
2007	0	2	2	6
2008	0	0	0	5
2009	1	1	3	6
2010	2	0	3	15
2011	2	1	1	9
2012	0	0	1	1
2013	0	0	2	7
2014	0	0	1	7
2015	1	1	1	12
2016	0	0	1	11
Europees Kampioenschap				
	Goud	Zilver	Brons	Top 8
2000	3	2	3	10
2001	3	4	2	9
2002	1	3	2	12
2003	0	2	6	12
2004	1	2	1	8
2005	1	0	2	16
2006	4	2	2	9
2007	1	1	3	11
2008	1	2	2	14
2009	2	1	5	15
2010	1	0	5	15
2011	1	0	0	14
2012	1	0	0	17
2013	0	1	4	14
2014	1	1	1	17
2015	1	0	1	8
2016	2	5	5	29

Bron: Sport Vlaanderen.

graadmeter blijft natuurlijk beperkt tot sporten waarvoor in die jaren Europese Kampioenschappen (EK), Wereldkampioenschappen (WK) en Olympische Spelen (OS) worden georganiseerd.

Prestaties op deze kampioenschappen in Olympische en Paralympische disciplines kunnen gemeten worden met de internationale topsportindex. Elk land krijgt punten voor medailles en voor top 8-plaatsen op EK-WK-OS. Het totale aantal toe te kennen punten bedroeg zowel in Londen als in Beijing ongeveer 127.500 punten per Olympiade in de Olympische disciplines. In de Olympiade Rio werden 4 nieuwe medaille-events toegevoegd, en steeg het totale aantal toe te kennen punten naar 131.000 punten.

Voor de Paralympische sporttakken worden louter medailles op EK-WK-PS in aanmerking genomen. Het totaal aantal toe te kennen punten in de Paralympische disciplines bleef in de Paralympiades Londen en Rio status quo op 99.000 punten.

België scoorde 636 punten in de Olympiade Londen en 868 punten in de Olympiade Rio, respectievelijk de 42ste en 35ste plaats in de wereldrangschikking. Vlaanderen scoorde 488 punten in de Olympiade Londen en 651 punten in de Olympiade Rio. Het marktaandeel van Vlaanderen (0,09% van de wereld-

4.94 Medailles en finaleplaatsen - paralympisch

Behaalde medailles en top-8-plaatsen op Olympische Spelen, Wereldkampioenschappen en Europese Kampioenschappen in paralympische disciplines door en met Vlaamse topsporters, voor de periode 2000-2016.

Paralympische Spelen				
	Goud	Zilver	Brons	Top 5
2004	2	1	2	3
2006	0	0	0	4
2008	0	0	1	5
2010	0	0	0	2
2012	1	1	3	6
2014	0	0	0	0
2016	4	2	2	4
Wereldkampioenschap				
	Goud	Zilver	Brons	Top 5
2006	1	2	2	2
2007	2	0	0	5
2008	0	0	0	0
2009	0	0	1	5
2010	0	1	5	2
2011	2	2	1	8
2012	0	0	1	0
2013	0	0	0	3
2014	0	0	3	2
2015	4	1	0	2
2016	0	0	0	0
Europees Kampioenschap				
	Goud	Zilver	Brons	Top 5
2005	1	3	1	3
2006	0	0	0	0
2007	1	0	0	2
2008	0	0	0	0
2009	1	2	0	6
2010	0	0	0	0
2011	1	0	4	3
2012	0	0	1	1
2013	0	0	1	4
2014	0	2	1	6
2015	4	0	0	1
2016	2	0	3	12

Bron: Sport Vlaanderen.

4.95 Topsportindex

Behaalde indexpunten door Vlaamse topsporters in olympische disciplines en in paralympische disciplines, jongste 4 olympiades.

	Europees Kampioenschap	Wereldkampioenschap	Olympische/Paralympische Spelen	Totaal
Behaalde indexpunten door Vlaamse topsporters in olympische disciplines				
Olympiade Athene (2000-2004)	200	208	188	597
Olympiade Beijing (2004-2008)	209	180	176	565
Olympiade Londen (2008-2012)	205	163	120	488
Olympiade Rio (2012-2016)	228	159	264	651
Behaalde indexpunten door Vlaamse topsporters in paralympische disciplines				
Olympiade Beijing (2004-2008)	66	132	24	222
Olympiade Londen (2008-2012)	90	209	132	431
Olympiade Rio (2012-2016)	83	117	93	293

Bron: Sport Vlaanderen.

bevolking) steeg van 0,38% in de Olympiade Londen naar een historisch record van 0,50% in de Olympiade Rio. België scoorde 573 punten in de Paralympiade Londen en 454 punten in de Paralympiade Rio, respectievelijk de 35ste en 41ste plaats in de wereldrangschikking. Vlaanderen scoorde 431 punten in de Paralympiade Londen en 293 punten in de Paralympiade Rio. Het marktaandeel van Vlaanderen (0,09% van de wereldbevolking) daalde van 0,44% in de Paralympiade Londen naar 0,29% in de Paralympiade Rio, hoofdzakelijk te wijten aan de mindere prestaties bij aanvang van de Paralympiade Rio (2013 en 2014). Mede door de goede prestaties op de Paralympische Spelen 2016 is de Vlaamse topsportindex voor Paralympische disciplines opnieuw in opwaartse lijn.

Anti-Doping

Het regeerakkoord stelt dat Vlaanderen een koploper moet blijven op het vlak van antidopingbeleid, met efficiëntie en klantvriendelijkheid als uitgangspunt. Initiatieven zijn genomen en gerealiseerd om de antidopingregelgeving te actualiseren en te verfijnen. De interne regelgeving is inmiddels aangepast aan de nieuwe regels van de WADA-code 2015 en de internationale standaarden.

In 2016 werden in totaal 1.874 **dopingtests** uitgevoerd, waarvan 1.126 binnen wedstrijdverband, 724 buiten wedstrijdverband en 24 in fitnesscentra. Daarnaast werden 826 bloedafnames gedaan om het biologisch paspoort vast te leggen. Binnen wedstrijdverband werden in 3,8% van de tests dopingpraktijken vastgesteld. Buiten wedstrijdverband werden slechts 3 dopingpraktijken vastgesteld bij gerichte controles. Bij de controles in de fitnesscentra werd een percentage van 20,8% dopingpraktijken (zie definities achteraan de tekst) opgetekend.

Binnen wedstrijdverband - waarbij ongeveer een derde elitesporters en twee derde breedtesporters worden getest - zijn er voornamelijk afwijkende resultaten voor anabolica en testosteron. Deze stoffen werken spierversterkend en verbeteren het recuperatievermogen. Daarna volgen stimulantia, stoffen die de sporter helpen om de maximale pijngrens te verleggen en alerter te reageren. Het gaat onder meer om amfetamines.

Tot slot komen ook diuretica regelmatig voor. Deze stoffen zijn vochtafdrijvend en worden voornamelijk in sporten met gewichtscategorieën gebruikt.

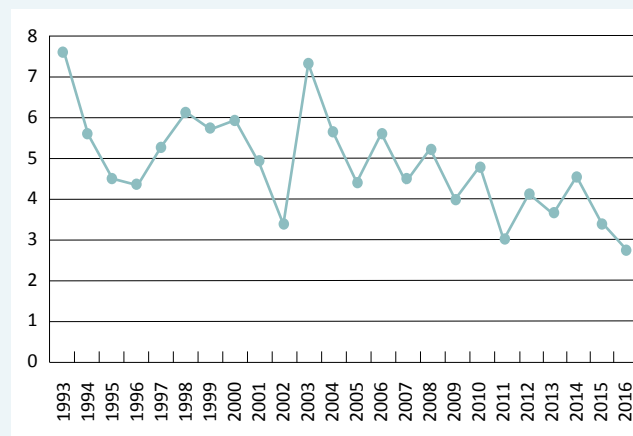
Het hoogste aantal dopingpraktijken werd in 2016 vastgesteld bij bodybuilding, daarna volgen paardenrensport, boksen en zaalvoetbal.

Alleen de sporten waarbij een relevant aantal stalen (twaalf of meer) zijn afgenomen, zijn in aanmerking genomen. Hoopvol is dat bij een aantal sporten, zoals badminton, beachvolleybal, boogschieten, duatlon, golf, handbal, hockey, jiu-jitsu, karate, paardrijden, roeien, skeeleren, shorttrack, schermen, tafeltennis, tennis, triatlon, volleybal, waterski, wushu en zeilen geen enkel afwijkend resultaat is vastgesteld.

Voor bepaalde sporten wordt soms een zeer hoog percentage afwijkingen vastgesteld. Dat kan, statistisch gezien, op toeval berusten omdat er maar een klein aantal sporters getest is. Daardoor kunnen enkele afwijkende resultaten een vertekend beeld geven en leiden tot een hoog overtredingspercentage in

4.96 Dopingovertreders

Evolutie van het aandeel dopingovertreders ten opzichte van het totaal aantal controles, van 1993 tot 2016, in %.

Bron: NADO Vlaanderen.

4.97 Dopinggebruik

Evolutie van het aantal geteste en aandeel positief bevonden personen bij de meest gecontroleerde sporttakken, van 2010 tot 2016.

	Controles												% Positief					
	In wedstrijd verband						Buiten wedstrijdverband											
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Bodybuilding	33	24	36	38	42	36	0	0	0	1	0	7	30,3	33,3	16,7	23,1	21,4	25,6
Kickboksen	60	72	66	90	66	24	0	0	0	0	0	0	6,7	13,9	15,2	6,7	9,1	4,2
Atletiek	142	161	141	167	203	144	102	72	49	39	41	65	0,8	1,3	0,5	1,9	2,0	1,0
Wielrennen	448	421	478	522	468	190	434	295	317	292	283	275	1,0	2,4	1,9	2,1	1,2	1,3
Basketbal	46	36	48	42	30	36	30	18	24	42	18	30	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,0
Boksen	66	59	83	59	54	30	1	6	3	4	4	5	10,4	6,2	9,3	11,1	3,7	8,6
Tennis	18	24	26	22	32	24	12	10	8	6	11	5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Powerlifting	24	48	42	30	12	12	0	0	0	0	0	8	4,2	2,1	0,0	13,3	8,3	5,0
Triatlon	36	42	36	42	18	30	37	35	24	44	41	28	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,7
Zwemmen	30	18	24	17	18	24	33	25	30	22	21	43	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,5
Volleybal	42	36	36	30	36	12	54	56	30	54	0	37	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Voetbal	192	108	156	162	144	102	77	72	60	54	30	106	0,4	0,6	0,5	0,5	0,0	0,5
Judo	54	24	18	36	60	30	14	9	11	10	7	9	0,0	3,0	0,0	4,3	3,0	2,6
IJshockey	18	24	18	24	12	24	0	0	0	0	0	0	5,6	0,0	11,1	16,7	0,0	8,3
Motorsport	18	24	18	28	12	42	0	0	0	0	0	0	0,0	4,2	0,0	3,6	0,0	2,4
Paardenrensport	6	0	7	30	18	18	0	0	0	0	0	0	16,7	0,0	28,6	3,3	5,6	11,1

Bron: NADO Vlaanderen.

het algemeen. Sommige hoge percentages kunnen ook te wijten zijn aan heel gerichte testing.

Het aantal dopingpraktijken in fitnesscentra blijft zoals hierboven aangegeven met 20,8% erg hoog. Het gaat voornamelijk om het gebruik van anabolica. Het percentage is waarschijnlijk hoger dan het algemene gemiddelde in fitnesscentra omdat de tests gericht zijn uitgevoerd in fitnesscentra waarvan ernstig

vermoed wordt dat er doping gebruikt wordt. Toch is het aantal afwijkende resultaten nog steeds zorgwekkend vanwege het massale gebruik van anabolen. Die stoffen houden een groot gevaar in voor de fysieke en psychische gezondheid van de sporter (agressie, hartproblemen, verhoogde kans op tumoren enzovoort). Dit gegeven verantwoordt de voortdurende controle in deze sector.

4.98 Vestigingen

Evolutie van het aantal vestigingen in de sportsector, van 2008 tot 2016.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kernproducten	1.478	1.434	1.632	1.592	1.558	1.559	1.608	1.678	1.744
Sport- en recreatieonderwijs	24	23	22	22	24	27	23	22	25
Exploitatie van sportaccommodaties	742	687	877	852	835	840	863	852	868
Activiteiten van sportclubs	258	255	269	253	245	239	251	270	277
Activiteiten van sportbonden en -federaties	66	64	50	51	63	66	66	75	79
Fitnesscentra	253	273	277	274	263	261	262	307	341
Overige sportactiviteiten, n.e.g.	96	103	107	108	103	103	113	127	128
Exploitatie van snooker- en biljartenzalen	39	29	30	32	25	23	30	25	26
Toegeleverde producten	672	658	625	638	592	578	570	570	571
Vervaardiging van andere kleding en toebehoren, n.e.g.	30	28	26	25	23	21	18	19	16
Vervaardiging van sportartikelen	6	6	4	4	4	5	5	4	4
Reparatie en onderhoud van schepen	73	70	63	64	57	56	55	58	54
Groothandel in sport- en kampeerartikelen, met uitzondering van fietsen	221	218	204	202	185	180	172	176	170
Detailhandel in sport- en kampeerartikelen in gespecialiseerde winkels	325	318	311	325	305	299	297	301	310
Verhuur en lease van sport- en recreatieartikelen	17	18	17	18	18	17	23	12	17
Totaal sport	2.150	2.092	2.257	2.230	2.150	2.137	2.178	2.248	2.315
Alle sectoren	156.696	157.628	159.653	159.612	158.935	158.512	158.895	161.994	162.427
Groei sport (index)	100,0	97,3	105,0	103,7	100,0	99,4	101,3	104,6	107,7
Groei alle sectoren (index)	100,0	100,6	101,9	101,9	101,4	101,2	101,4	103,4	103,7

Bron: RSZ en RSZPPO.

4.99 Tewerkstelling

Evolutie van de tewerkstelling in de sportsector, van 2008 tot 2016.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kernproducten	11.056	11.156	10.780	10.767	10.665	10.763	10.829	10.722	10.895
Sport- en recreatieonderwijs	131	151	159	167	136	170	168	189	214
Exploitatie van sportaccommodaties	6.751	6.912	6.457	6.315	6.144	6.116	6.284	6.096	6.242
Activiteiten van sportclubs	2.059	2.063	2.293	2.215	2.235	2.290	2.317	2.347	2.336
Activiteiten van sportbonden en -federaties	372	387	248	261	408	431	433	459	485
Fitnesscentra	1.284	1.139	1.134	1.243	1.185	1.188	1.024	1.057	1.136
Overige sportactiviteiten, n.e.g.	373	424	426	506	505	512	537	522	434
Exploitatie van snooker- en biljartzalen	86	80	63	60	52	56	66	52	48
Toegeleverde producten	4.576	4.610	4.660	4.632	4.482	4.422	4.164	4.277	4.114
Vervaardiging van andere kleding en toebehoren, n.e.g.	309	259	247	232	204	206	186	197	182
Vervaardiging van sportartikelen	52	46	35	33	33	36	41	10	9
Reparatie en onderhoud van schepen	990	999	968	854	809	762	665	642	633
Groothandel in sport- en kampeerartikelen, met uitzondering van fietsen	1.031	1.023	1.051	919	812	788	726	753	751
Detailhandel in sport- en kampeerartikelen in gespecialiseerde winkels	2.091	2.174	2.244	2.477	2.516	2.515	2.434	2.565	2.455
Verhuur en lease van sport- en recreatieartikelen	103	109	115	117	108	115	112	110	84
Totaal sport	15.632	15.766	15.440	15.399	15.147	15.185	14.993	14.999	15.009
Alle sectoren	2.139.878	2.160.072	2.146.956	2.170.097	2.183.163	2.186.590	2.181.218	2.202.641	2.222.319
Groei sport (index)	100,0	100,9	98,8	98,5	96,9	97,1	95,9	96,0	96
Groei alle sectoren (index)	100,0	100,9	100,3	101,4	102,0	102,2	101,9	102,9	103,9

Bron: RSZ en RSZPPO.

Economische aspecten

Naast een zinvolle vrijetijdsbesteding is sport steeds meer een bron van economische activiteit en werkgelegenheid.

In ongeveer 2.300 RSZ-plichtige vestigingen worden circa 15.000 mensen tewerkgesteld. Het aantal tewerkgestelde mensen bleef de voorbije jaren stabiel.

Ongeveer 1 op de 4 vestigingen leveren kernproducten (fitnesscentra, exploitatie sportaccommodaties). Het overige kwart van de vestigingen betreft toegeleverde producten (vervaardiging sportartikelen). De tewerkstelling bij de kernproducten stijgt een beetje in 2015, terwijl bij de toegeleverde producten de tewerkstelling lichtjes daalt.

In Brussel zijn er ongeveer 400 RSZ-plichtige vestigingen in de sportsector waar ruim 3.000 mensen tewerkgesteld worden.

De jaarrekeningen van de bedrijven maken het mogelijk om een aantal kerncijfers van bedrijven in de sportsector te schetsen. Er kan wel enkel een uitspraak gedaan worden over jaarrekeningplichtige bedrijven. De kleinere zelfstandige en eenpersoonsbedrijven komen er niet in voor, evenmin als de VZW's of de overheidsinstellingen.

De toegevoegde waarde is de afgelopen jaren duidelijk toegenomen. De schuldgraad verbeterde in 2011 sterk maar neemt weer lichtjes toe. De rendabiliteit op het eigen vermogen blijft op een vrij laag niveau liggen.

4.100 Bedrijven sportsector

Evolutie van enkele economische kerncijfers voor de sportsector, van 2006 tot 2013. De ratio's zijn gebaseerd op gemiddelden.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Kernproducten sport								
Bruto toegevoegde waarde (€ mln)	201,0	282,5	312,8	332,0	368,5	375,3	389,4	392,1
Algemene schuldgraad (%)	71,1	72,0	69,9	70,9	71,3	71,4	72,0	72,0
Netto-rendabiliteit van het eigen vermogen, na belastingen (%)	6,6	6,0	2,2	-0,8	-2,9	1,3	1,8	1,7
Toegeleverde producten sport								
Bruto toegevoegde waarde (€ mln)	391,1	423,4	441,3	449,6	470,5	436,4	455,2	489,2
Algemene schuldgraad (%)	61,7	66,1	62,2	64,4	65,9	56,6	58,4	59,3
Netto-rendabiliteit van het eigen vermogen, na belastingen (%)	9,8	32,2	8,4	4,5	5,1	2,6	2,9	3,1
Totaal sport								
Bruto toegevoegde waarde (€ mln)	587,2	701,7	748,9	776,1	807,7	834,4	844,6	881,3
Algemene schuldgraad (%)	65,4	68,4	65,4	67,0	62,5	68,0	68,3	68,6
Netto-rendabiliteit van het eigen vermogen, na belastingen (%)	8,7	23,1	6,0	2,7	2,3	2,2	2,3	2,3

Bron: Bureau Van Dijk.

DEFINITIES

Assimilatie Is een gelijkstelling met een VTS-kwalificatie op basis van een buiten- of binnenlandse kwalificatie, vermeld op de assimilatietafel van de VTS. De persoon die geassimileerd wordt, ontvangt hiervoor van de VTS een schriftelijk bewijs van zijn kwalificatie doch geen VTS-diploma.

Dopingpraktijk De volgende gevallen worden als dopingpraktijk beschouwd:

1. Het gebruik of de poging tot gebruik van een verboden stof (bv. amfetamines) of methode (bv. ozontherapie) door een sporter.
2. Het bezit van een verboden stof of een verboden methode.
3. Fraude of poging tot fraude bij de dopingcontrole.
4. Handel of poging tot handel in een verboden stof of verboden methode
5. Weigeren, niet opdagen zonder geldige reden of ontwijken van een dopingcontrole.
6. Een sporter aanmoedigen tot of helpen bij dopinggebruik.
7. Drie inbreuken inzake verblijfsgegevens binnen 12 maanden.
8. Samenwerken met voor dopingpraktijken veroordeelde personen.

EVC-procedure EVC staat voor Erkenning van Verworven Competenties, een systeem met als doel het onderscheiden en waarderen van de zichtbare en onzichtbare competenties waarover men beschikt en dat kan resulteren in het toekennen van een gelijkstelling met een VTS-kwalificatie of vrijstelling(en) voor delen van een VTS-opleiding.

EVK-procedure EVK staat voor Eerder Verworven Kwalificatie. Deze eerder verworven kwalificaties behaald via andere opleidingsverstrekkers (bijvoorbeeld in het buitenland), kunnen door de VTS worden erkend indien deze voldoen aan bepaalde inhoudelijke voorwaarden.

Finse piste Een Finse piste is een speciaal loopparcours voor joggers. Om het loopcomfort te verbeteren bestaat de bovenlaag uit een verende laag. De zachte, dempende toplaag geeft een aangenaam loopgevoel en voorkomt beter blessures. Een speciale funderingslaag van ongeveer 15 cm zorgt voor voldoende drainage.

Generieke assimilatie Sinds het academiejaar 2010-2011 worden alle afgestudeerde Masters Lichamelijke Opvoeding van UGent, VUB en KU Leuven nominatief geassimileerd voor 8 kwalificaties Initiator. Het verschil met een gewone assimilatie is dat dit generiek voor 8 kwalificaties gebeurt, waar een gewone assimilatie slechts individueel voor 1 kwalificatie en op vraag van de betrokkene wordt toegekend.

GOT GOT staat voor geïndividualiseerde opleidingstrajecten voor (ex-)topsporters

Inschaling Is een gelijkstelling met een VTS-kwalificatie op basis van het succesvol beëindigen van een opleidingstraject aan een universiteit of hogeschool met een opleiding Lichamelijke Opvoeding. De persoon die wordt ingeschaald, ontvangt hiervoor een VTS-diploma.

Tewerkstelling, vestigingen en bedrijven sportsector

Omvat voor kernproducten (NACE-classificatie 2008): 85.510, 93.110, 93.121, 93.130, 93.199, 93.291. Voor toegeleverde producten (NACE-classificatie 2008): 14.199, 32.300, 33.150, 46.496, 47.640, 77.210.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Lievens, J., Siongers, J. en Waeghe, H. (Red.) (2015). *Participatie in Vlaanderen 1. Basisgegevens van de Participatiesurvey 2014*. Leuven/Den Haag: Acco.
- Lievens, J., Siongers, J. en Waeghe, H. (Red.) (2015). *Participatie in Vlaanderen 2. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2014*. Leuven/Den Haag: Acco.
- Willem, A., Theeboom, M., Scheerder, J. (2015). Sportevenementen als katalysator voor sportparticipatie?. In: Lievens J., Siongers J., Waeghe H. (Eds.), *Participatie in Vlaanderen 2. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2014*. Leuven/Den Haag: Acco, 319-332.
- Scheerder, J., Borgers, J., Willem, A. (2015). Sportdeelname in Vlaanderen. Trends en profielen. In: Lievens J., Siongers J., Waeghe H. (Eds.), *Participatie in Vlaanderen 2. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2014*. Leuven/Den Haag: Acco, 209-249.
- Scheerder, J., Borgers, J., Willem, A. (2015). Sportdeelname in Vlaanderen. De organisatorische context van sportbeoefening. In: Lievens J., Siongers J., Waeghe H. (Eds.), *Participatie in Vlaanderen 2. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2014*. Leuven/Den Haag: Acco, 251-281.
- Theeboom, M., Nols, Z., Derom, I., De Bosscher, V., De Martelaer, K., Willem, A. & Scheerder, J. (2015). Sportparticipatie in Vlaanderen: sociale uitsluiting van kansengroepen. In: Lievens, J., Siongers, J. & Waeghe, H. (Eds.), *Participatie in Vlaanderen: Eerste analyses van de Participatiesurvey 2014* (Vol. 2). (pp. 333-359). Leuven: Acco.
- Theeboom, M., Scheerder, J., Willem, A., Nols, Z., Wittock, H., De Martelaer, K., Clarys, P., De Bosscher, V., Borgers, J., Thibaut, E., Seghers, J., Lefevre, J., De Cocker, K., Haerens, L., De Bourdeaudhuij, I., Cardon, G., Deforche, B. (2015). Sport en fysieke activiteit. In: Lievens J., Siongers J., Waeghe H. (Eds.), *Participatie in Vlaanderen 1. Basisgegevens van de Participatiesurvey 2014*. Leuven/Den Haag: Acco, 197-249.
- Galle, C. (2012). *De Grote Sportclubenquête. De Resultaten-14 september 2012*. Antwerpen: Bloso.
- Muyters, P. (2014). *Beleidsnota sport, 2014-2019. "Door samenspel winnen"* Brussel: Vlaamse Regering.
- Van Lierde, A. en Willems, T. (2004) *Hoe goed zit het met de Vlaamse sportclubs?* Bloso: Brussel.
- Scheerder, J., Vandermeersch, H., Borgers, J., Thibaut, E., Vos, S. (2013). *Vlaanderen sport! Vier decennia sportbeleid en sportparticipatie*. Sociaalwetenschappelijk onderzoek naar Bewegen & Sport, 5. Gent: Academia Press.

www.sport.vlaanderen
www.nado.vlaanderen

MEDIA

4.3

BLIKVANGERS

- Opdat Vlaanderen zou behoren tot de Europese top van de informatiemaatschappij, is een inhaalbeweging nodig voor het bezit van nieuwe media (figuur 4.101) en voor het gebruik van de meeste mediatoepassingen (figuur 4.109). Voor het gebruik van sociale media en voor het downloaden of spelen van onlinespelletjes sluit het Vlaamse Gewest aan bij de Europese top (figuur 4.109).
- In 2016 heeft 14,3% van de 18-plussers nooit een computer of een smartphone gebruikt in het voorbije kwartaal (p. 322), waardoor heel wat burgers digitaal onbereikbaar blijven.
- In 2016 gebruikte 85% van de 18-plussers in het voorbije kwartaal het internet en 60% mobiel internet (figuur 4.104). De Vlaming maakt een steeds breder gebruik van de mogelijkheden van het internet, al blijft dit gebruik zeer beperkt voor een kwart van de internetgebruikers (p. 323). Verder is het gemiddeld aantal gebruikte toepassingen door internetgebruikers groter naarmate men jonger is, als men man is, hoger geschoold is of als het gezinsinkomen groter is (figuur 4.106).
- 11% van de Vlamingen maakte in het voorbije kwartaal verbinding met het internet via een smart-tv (figuur 4.105). Vlamingen kijken iets minder dan de gemiddelde Europeaan naar internettelevisie van een televisiezender en ze kijken ook minder naar onlinevideomateriaal. Toch heeft in 2016 al 49% van de Vlamingen een van deze toepassingen voor privéredenen gebruikt in de voorbije drie maanden. Bij de jongeren en de hooggeschoolden ligt dat percentage rond de 70% (figuur 4.120).
- Er is een sterke opkomst van streamingdiensten voor muziek (figuur 4.116) en televisiecontent (p. 332).
- Binnen de mediamarkt doen zich opvallende wijzigingen in de distributie voor. MEDIALAAN lanceerde in 2015 Stieve free en nam in 2016 'VikingCo nv/Mobile Vikings' over. Telenet verwierf in 2016 de eigendom over Base. De VRT biedt sinds 2017 met haar online videoplatform VRT NU zowel een aanbod-op-aanvraag als live-streaming van de televisienetten en radionetten aan (figuur 4.124).

In de beleidsnota Media 2014-2019 worden 4 strategische doelstellingen voor het mediabeleid naar voor geschoven:

- aandacht voor de mediagebruiker in het mobiele en digitale tijdperk;
- inzetten op digitale technologie als motor van groei en verandering;
- verzekeren van een divers en kwaliteitsvol aanbod; en
- transparante, effectieve en afdwingbare spelregels.

Dit hoofdstuk gaat dieper in op de eerste 3 strategische doelstellingen. Hierbij komen volgende aspecten aan bod: het mediagebruik, de technologische ontwikkelingen en het media-aanbod.

De mediagebruiker in het mobiele en digitale tijdperk

Wat de mediaparticipatie betreft, onderscheidt de beleidsnota Media 2014-2019 twee operationele doelstellingen. Vooreerst wordt mediawijsheid gezien als een essentiële factor. Verder wil men zorgen voor een toegankelijk en betaalbaar aanbod. Wat de tweede doelstelling betreft, wordt alleen de toegankelijkheid besproken.

Mediawijsheid

Volgens de beleidsnota Media 2014-2019 moet de burger bewust en kritisch met media kunnen omgaan, zeker in de hedendaagse digitale breedbandomgeving, waar gebruikers de media niet enkel passief ondergaan maar er ook actief aan participeren. Actieve deelname aan de media veronderstelt toegankelijke en betaalbare media. Ook kwetsbare doelgroepen moeten voldoende mediatoegang hebben en mediageletterd zijn. Mediagebruikers moeten bovendien de nodige vaardigheden verwerven om met nieuwe (sociale) media om te gaan.

Achtereenvolgens komen de mediatoegang, het mediagebruik en de mediavaardigheden aan bod. Verschillen tussen bevolkingsgroepen worden daarbij toegelicht. De gebruikte cijfers betreffen in de SCV-survey de 18-plussers en in de ICT-survey burgers van Eurostat de 16- tot 74-jarigen. Omdat de Eurostat-survey een jonger publiek heeft, zijn de cijfers voor ICT-bezit en -gebruik er over het algemeen wat hoger. Voor meer informatie zie de methodologische bijlage.

Mediabezit

Het is de ambitie van de Vlaamse Regering dat elke Vlaming toegang heeft tot een divers en kwalitatief hoogstaand media-

4.101 Internetaansluiting

Internationale vergelijking van het bezit van een internet- en een breedbandaansluiting (totaal, vast, mobiel), in 2016, in % van de huishoudens.

	Internet	Breedband	Vast BB	Mobiel BB
EU28	85	83	74	41
Vlaams Gewest	86	84	81	31
Waals Gewest	81	79	77	16
Brussels Gewest	88	86	84	21
Maximum in EU28	97	97	96	85
Buurlanden				
Nederland	97	95	95	42
Luxemburg	97	97	96	36
Verenigd Koninkrijk	93	92	87	30
Duitsland	92	90	86	51
Frankrijk	86	79	72	34

Toelichting: BB: breedband; vast BB: via DSL-type, kabel, glasvezel, ethernet, PLC, satelliet of wifi; mobiel BB: mobiele breedbandverbinding van tenminste 3G van een gsm-netwerk.

Bron: ADS, Eurostat, ICT-survey burgers 2016, bewerking SVR.

aanbod waarin technologische innovaties en nieuwe media-toepassingen zijn geïntegreerd.

Bijna elke volwassen Vlaming beschikt over een televisie en radiotoestel (SCV-survey 2014, respectievelijk 99% en 96%). 42% van de volwassen Vlamingen beschikt in huis over een dagblad, 87% over een computer, 72% over een smartphone en 37% over een spelconsole (SCV-survey 2016).

Uit de Europese cijfers van 2016 blijkt dat de verspreiding van de **internet**aansluiting en de breedbandaansluiting onder de Vlaamse huishoudens ongeveer gelijk is aan het Europese gemiddelde. In de buurlanden blijven de mobiele en de vaste breedbandaansluiting over het algemeen beter verspreid, al steeg de aanwezigheid van de mobiele breedbandverbinding in de Vlaamse huishoudens sterk (van 23% in 2015 tot 31% in 2016).

De belangrijkste **redenen** waarom mensen in 2016 **geen toegang** tot het internet hebben, zijn het gebrek aan interesse (42%) en het gebrek aan vaardigheden (39%). Hierna volgen de kostprijs van het materiaal en van de verbindingskosten zoals abonnements- of telefoonkosten (respectievelijk 22% en 17%). Het belang van de bezorgdheid om privacy of veiligheid is sterk toegenomen van 2006 (1%) tot 2016 (7%). Verder speelt het gebrek aan vaardigheden een steeds grotere rol om geen internet te hebben. Het aandeel mensen dat meent dat het internet niet interessant of nuttig is, is afgenomen over de tijd.

Mediagebruik

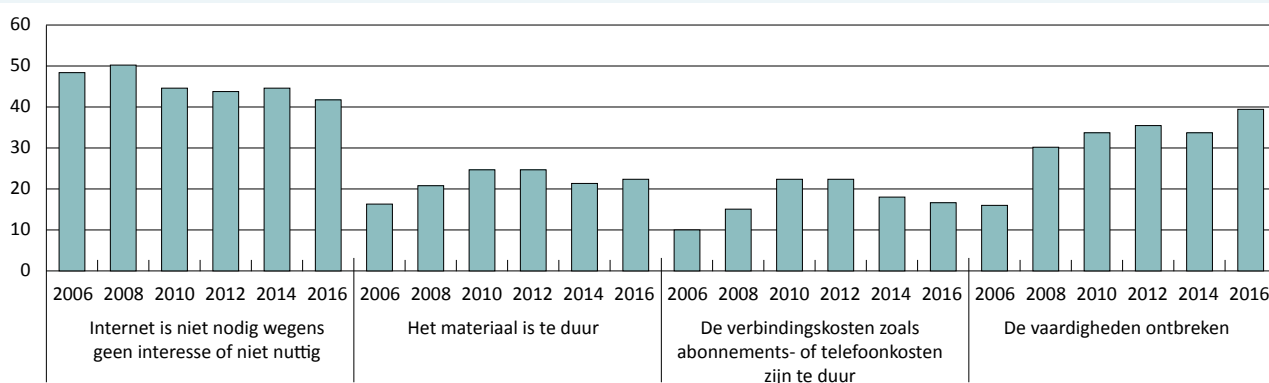
Na de bespreking van het algemeen mediagebruik en de media-vaardigheden, komen de mediatoeepassingen aan bod. In een laatste deel wordt het bereik van de VRT toegelicht.

Algemeen mediagebruik

In 2016 blijkt dat bijna elke volwassen Vlaming de basis-**media** tv (98%) en radio (92%) gebruikt heeft. De meesten voegen hier een computer (85%) aan toe. De papieren krant werd door 72% van de Vlaamse bevolking gelezen, de digitale krant door 20%. De smartphone werd gebruikt door 66% en de spelconsole door 21% van de Vlamingen. Wanneer men de televisie, de computer of de smartphone gebruikt, dan doet men dat over het algemeen minstens een keer per week. Een radio, een krant of een spelconsole worden ook in een lagere frequentie gebruikt. Om te kijken of de smartphone een deel van de digitale kloof kan dichten, wordt verder onderzocht in welke mate het smartphonegebruik voorkomt zonder dat er een computer gebruikt wordt. Bijna 1% van de volwassen bevolking gebruikt een smartphone zonder dat ze een computer gebruiken. De impact van de smartphone om de digitale kloof op korte termijn te dichten, lijkt klein. 14,3% van de 18-plussers heeft nooit een computer of een smartphone gebruikt in het voorbije kwartaal. Verder werd de samenhang tussen het gebruik van de papieren en de digitale krant onderzocht. 16% van de volwassen bevolking leest zowel de papieren als de

4.102 Reden geen internettoegang

Evolutie van het belang van de belangrijkste redenen om geen internet in huis te hebben van 2006 tot 2016, in % van de Vlaamse niet-bezitters.

Bron: ADS, Eurostat, ICT-survey burgers 2006-2016, bewerking SVR.

4.103 Mediagebruik

Mediagebruik in het voorbije kwartaal naar gebruiksfrequentie, in 2016, in % Vlamingen.

	Nooit	Sporadisch	Minstens wekelijks
Televisietoestel	2	3	95
Radiotoestel	9	7	84
Computer	15	4	80
Krant (papier)	28	20	52
Smartphone	34	1	65
Krant (digitaal)	80	7	13
Spelconsole	79	14	6

Toelichting: sporadisch gebruik: 'bijna nooit' + 'minder dan een keer per maand' + '1 tot 3 keer per maand'; minstens wekelijks: '1 tot 3 keer per week' + 'bijna elke dag' + 'elke dag'.

Bron: SCV-survey 2016.

digitale krant. 4% van de volwassen bevolking leest alleen de digitale krant, 56% alleen de papieren krant (SCV-survey 2016).

In 2016 heeft 85% van de volwassen Vlamingen het **internet** gebruikt; 60% gebruikte mobiel internet. Voor mobiel internet was dat in 2015 nog 54%. De gebruikers van mobiel internet zijn minder frequente gebruikers dan deze voor internet in zijn geheel: 89% van de internetgebruikers in zijn geheel en 55% van de mobiele internetgebruikers maakt dagelijks gebruik van de betreffende vorm van internet.

Volgens de Eurostat ICT-survey bij burgers gebruikten meer Vlamingen dan EU28-burgers het internet in de voorbije 3 maanden (88% versus 82% in 2016). In Luxemburg en Denemarken gebruikte 97% van de bevolking internet, in het Verenigd Koninkrijk 95%, in Finland 94% en in Nederland en

4.105 Toestel voor internettoegang

Apparaten waarmee de persoon verbinding met het internet maakte in het voorbije kwartaal, totaal en naar opleiding, in 2016, in % Vlamingen.

		Totaal	Opleiding		
			Laag	Medium	Hoog
Desktop computer	EU28	44	27	46	60
	VL	49	34	46	66
Draagbare computer	EU28	52	31	52	74
	VL	70	50	72	87
Mobiele telefoon	EU28	65	48	65	81
	VL	70	52	73	82
Tablet of phablet	EU28	36	21	35	53
	VL	46	27	45	66
Smart-tv	EU28	12	7	12	19
	VL	11	8	10	15
Ander mobiel	EU28	9	6	9	13
	VL	7	3	6	12

Toelichting: VL: Vlaamse Gewest; phablet: tablet met telefoonfunctie; ander mobiel: e-reader, smartwatch, pda, palmtop, mediaspeler, spelcomputer. Laaggeschoolden zijn diegenen die ofwel geen diploma hebben ofwel ten hoogste een diploma van lager secundair onderwijs (eerste graad) (ISCED 0-2). Middengeschoolden hebben als hoogste diploma een van hoger secundair of "postsecundair" (niet hoger) onderwijs (ISCED 3-4). Hooggeschoolden hebben een diploma hoger onderwijs (ISCED 5-6).

Bron: ADS, Eurostat, ICT-survey burgers 2016, bewerking SVR.

4.104 Internetgebruik

Algemeen of mobiel internetgebruik in het voorbije kwartaal, totaal en naar gebruiksfrequentie, in 2015 en in 2016, in % Vlamingen.

	2015		2016	
	Internet in zijn geheel	Mobiel internet	Internet in zijn geheel	Mobiel internet
Gebruik voorbije kwartaal	81	54	85	60
<1*/maand	1	7	2	6
≥ 1*/maand	1	5	2	6
≥ 1*/week	7	12	5	14
(Bijna) elke dag	72	30	76	33

Toelichting: mobiel internetgebruik is het internetgebruik op een andere plaats dan thuis of op het werk én dit via een mobiel toestel zoals de gsm, smartphone, laptop, tablet en zo verder.

Bron: SCV-survey 2015, 2016.

Zweden 93%. De mobiele telefoon en de draagbare computer worden in het Vlaamse Gewest het meest gebruikt om verbinding te maken met het internet (beide 70%). Hierop volgen de desktop computer (49%) en de tablet of phablet (46%). De smart-tv wordt al door 11% van de Vlamingen gebruikt om verbinding te maken met het internet. Andere mobiele toestellen worden nog door 7% van de Vlamingen gebruikt om zich te connecteren op het internet. Elk toestel wordt meer gebruikt in dit kader wanneer de persoon hoger opgeleid is. Dat geldt zowel voor het Vlaamse Gewest als voor de EU28.

In 2016 is de kans dat men in Vlaanderen het internet in het algemeen of een smartphone gebruikt groter naarmate men jonger, man of hoger geschoold is of als men een gezinsinkomen boven de 2.000 euro heeft (SCV-survey 2016).

Gebruik van mediatoepassingen

Een goede mediageletterdheid veronderstelt een efficiënt gebruik van een medium om de eigen doelstellingen te bereiken of om ten volle aan de gemeenschap te participeren. Dit wordt vooreerst onderzocht via de breedte van de gebruikte toepassingen, aangezien men kan verwachten dat mensen die een breder gebruik maken van de media deze ook beter kunnen inzetten om hun doelstellingen te bereiken. Vervolgens wordt nagegaan in welke mate internetgebruikers geconfronteerd worden met internetproblemen. Ten slotte komen enkele toepassingen aan bod die een beeld geven van het mediagebruik in het kader van deze maatschappelijke participatie, waaronder de nieuwsgaring, e-government, e-commerce, e-media, e-learning en het gebruik van sociale media.

Een eerste indicator voor de mediageletterdheid is de **breedte van de gebruikte onlinetoepassingen**. Het aandeel internetgebruikers dat gebruik maakt van 9 tot 13 internettoepassingen van een reeks van 13 voorgestelde toepassingen is gestegen van 9% in 2007 tot 24% in 2016. Het aandeel internetgebruikers dat 0 tot 4 van de opgegeven toepassingen gebruikt, daalt van 41% in 2007 naar 26% in 2016. De Vlaming maakt bijgevolg een steeds breder gebruik van de mogelijkheden van het internet. Het gemiddeld aantal gebruikte toepassingen door internetgebruikers is groter naarmate men jonger

is, man, hoger geschoold, of als het gezinsinkomen groter is dan 2.000 euro per maand.

Van de Vlamingen die ooit internet hebben gebruikt, is volgens de SCV-survey van 2015 bijna 1 op de 5 (18%) in het voorgaande jaar slachtoffer geweest van een besmetting met een virus of een andere computerinfectie met verlies van gegevens of tijd tot gevolg. De overige **internetproblemen** komen in Vlaanderen heel wat minder voor: 1 tot 3 procent van de internetgebruikers werd in het voorbije jaar geconfronteerd met een van de overige vermelde internetproblemen: 'schending van de privacy', 'financiële schade door phishing of pharming', 'frauduleus gebruik van de betaalkaart' of 'blootstelling van kinderen aan ongeschikte websites'.

Eén van de mediatoepassingen die het beleid belangrijk acht is het kunnen **beschikken over (kwaliteitsvolle) informatie**. De meest populaire media om op de hoogte te blijven van de actualiteit zijn de televisie en de radio: in 2015 keek 95% van de bevolking ouder dan 18 jaar naar het televisienieuws en 86% luisterde naar het radionieuws. Terwijl het aandeel Vlamingen dat het televisienieuws of het radionieuws beluistert ongeveer hetzelfde is gebleven over de periode 2000-2015 is het dagelijks gebruik ervan fors verminderd. De Vlaming blijft dus deze media gebruiken om zich op de hoogte te stellen van de actualiteit, maar hij doet dat minder frequent. Dit is minder het geval voor de gedrukte krant: de krant verliest sinds 2000 4% van de bevolking als lezer, maar het verschil voor de dagelijkse lezers is kleiner dan bij de radio en de televisie. Internet is anno 2015 nog het minst populair, maar het aandeel van de bevolking dat online de actualiteit opvolgt, is sterk gestegen van 39% in 2007 tot 64% in 2015. Wanneer alleen het al dan niet gebruiken van de media voor het opvolgen van het nieuws wordt onderzocht, worden de radio, de krant en het internet minder gebruikt door lager opgeleiden en door mensen met een gezinsinkomen onder de 2.000 euro. Vrouwen gebruiken minder de krant en het internetnieuws dan mannen. De 45-plussers gebruiken minder de radio en het internet. De 45-plussers en de lager geschoolden zijn oververtegenwoordigd bij de kijkers van het televisienieuws.

4.106 Breedte internetgebruik

Het gemiddeld aantal uitgevoerde categorieën van internettoepassingen, in 2016, naar bevolkingsgroep, in aantal.

Leeftijdsklasse		Opleiding	
18-30	7,8	Geen diploma of lager onderwijs	4,7
31-45	7,5	Lager secundair onderwijs	5,2
46-60	5,8	Hoger secundair onderwijs	6,4
60+	4,6	Hoger onderwijs	7,4
Geslacht		Gezinsinkomen	
Man	6,8	<=2.000 euro	5,4
Vrouw	6,0	> 2.000 euro	6,7

Bron: SCV-survey 2016.

Het Vlaamse Gewest ligt achter op de Europese top wat de meeste **internettoepassingen** betreft. Voor het gebruik van sociale media en voor het downloaden of spelen van online-spelletjes sluit het Vlaamse Gewest aan bij de Europese top.

E-governmenttoepassingen worden in 2016 door 56% van de Vlamingen gebruikt, wat een stuk boven het Europese gemiddelde ligt. In de 3 Europese toplanden Denemarken, Finland en Zweden gebruikte 78% tot 88% e-government in het voorbije jaar.

Internet is voor 76% van de Vlamingen en voor 85% tot 86% van de Denen, Luxemburgers, Nederlanders en Finnen een informatiebron over goederen en diensten. In Vlaanderen is het aandeel burgers dat in het kwartaal voorafgaand aan de enquête online goederen en diensten opzocht op het internet hoger dan in de EU28. Meer Vlamingen dan EU28-burgers kochten in het voorbije jaar iets aan via het internet. Koplopers zijn de Britten en de Denen waar meer dan 80% van de burgers online aankopen deed in het voorbije jaar. Het aandeel van de Vlaamse bevolking dat in het voorbije jaar online goederen of diensten voor privaat gebruik bestelde of kocht, steeg van 20% in 2006 tot 62% in 2016.

4.107 Internetproblemen

Voorkomen van internetproblemen in het voorbije jaar, 2015, in % internetgebruikers.

	Computerinfectie	Misbruik persoonlijke info	Phishing, pharming	Fraude bankkaart	Kinderen ongeschikte websites
EU28	21	3	2	1	2
EU15	20	4	2	2	2
België	20	3	9	1	3
Vlaams Gewest	18	3	2	1	3
Waals Gewest	20	3	17	2	3
Brussels Gewest	24	3	22	2	3
Minimum en maximum in EU28					
Min.	6 (NED)	1 (6 regio's)	0 (7 regio's)	0 (10 regio's)	0 (IER, CYP)
Max.	41 (KRO)	8 (MAL)	9 (BEL)	4 (DEN)	9 (HON)

Toelichting: Computerinfectie: een besmetting met een virus of een andere computerinfectie met een verlies van gegevens of tijd tot gevolg; Misbruik persoonlijke info: misbruik van op het internet geplaatste persoonlijke informatie of andere vormen van schending van de privacy; Phishing: financiële schade als gevolg van ontvangst van frauduleuze berichten; Pharming: het ongemerkt omleiden naar valse websites om gevoelige informatie te verwerven; Fraude kaart: financiële schade als gevolg van frauduleus gebruik van de betaalkaart; Kinderen ongeschikte websites: blootstelling van kinderen aan ongeschikte websites. BEL: België, CYP: Cyprus, DEN: Denemarken, HON: Hongarije, IER: Ierland, KRO: Kroatië, MAL: Malta, NED: Nederland.

Bron: ADS, Eurostat, ICT-survey burgers 2015, bewerking SVR.

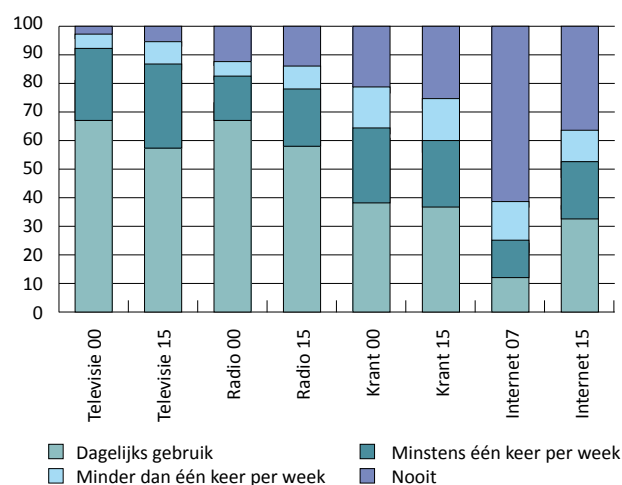
In 2016 luisterde 39% van de Vlamingen naar onlinemuziek (bv. webradio, streaming audio) en 49% keek naar internet-tv (al dan niet rechtstreeks) van een televisiezender of naar onlinevideomateriaal. Deze percentages liggen wat hoger in de EU28 en heel wat hoger bij de koplopers voor deze internettoepassingen. Van de Vlamingen leest 60% in 2016 onlinenieuws, onlinedagbladen of -nieuwtijdschriften. Hiermee ligt het Vlaamse gemiddelde ietwat boven het Europese gemiddelde. Meer dan 80% van de Luxemburgers en de Zweden leest online het nieuws. In 2016 heeft 36% van de Vlamingen spelletjes of updates ervan gedownload of spelletjes over het internet gespeeld. Dit is een stuk hoger dan het percentage van de EU28, waarmee het Vlaamse Gewest aansluit bij de koplopers.

In 2016 heeft 68% van de Vlamingen in het kwartaal voorafgaand aan de enquête om privéredenen deelgenomen aan sociale media (bijvoorbeeld Facebook, Twitter, MySpace, Skyrock, Netlog, Google+). In de EU28 is dat 52%. Het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest is hier de topper met 76%. Volgens de SCV-survey gebruikte 75% van de internetgebruikers in 2016 het internet om te participeren aan persoonlijke netwerken met familieleden en vrienden. Bij 56% van de internetgebruikers gebeurt dit minstens wekelijks. 46% van de internetgebruikers gebruikt het internet om te participeren in verenigingen, bewegingen, hobby- of sportclubs en dergelijke meer. Bij 18% van de internetgebruikers gebeurt dit minstens wekelijks. 42% gebruikt het internet om te participeren in professionele netwerken (24% minstens wekelijks) en 41% van de internetgebruikers participeert via het internet in interessegebonden netwerken buiten het verenigingsleven en het professionele leven (14% minstens wekelijks).

In 2016 heeft 8% van de Vlamingen in het kwartaal voorafgaand aan de enquête om opleidings-, beroeps- of privéredenen een onlinecursus gevolgd. In de EU28 volgde 6% van

4.108 Volgen van de actualiteit

Evolutie van de nieuwsconsumptie naar frequentie, in 2000 en in 2015, naar medium, in % Vlamingen. Voor internet wordt 2007 afgezet tegen 2015.

Bron: SCV-survey 2000, 2007, 2015.

de burgers een onlinecursus. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest is dat 13% en in Finland 14%.

De Vlaming die zelf inhoud plaatst op het internet, is geen uitzondering meer. 6% van de Vlamingen, 5% van de EU28-burgers en 10% van de Denen heeft in de voorbije 3 maanden een website of een blog aangemaakt. Ook voor het delen van geüploade, zelfgecreëerde inhoud via een website is het Vlaams percentage een stuk lager dan dat van de toppers (27% versus meer dan 46%).

4.109 ICT-toepassingen

Europese vergelijking van het gebruik van internettoepassingen, in 2016, in % burgers.

	E-government	E-commerce	E-Media				Sociale media	E-learning	Online inhoud creëren		
	Voorbije jaar		Voorbije drie maanden								
	Online contact met overheid ^a	Goederen / diensten kopen ^b	Goederen / diensten opzoeken	Naar online muziek luisteren	Online tv (streamed) of videomateriaal bekijken	Nieuws-portalen ^c	Spelletjes spelen, downloaden, uploaden	Deelnemen aan sociale media	Online cursus volgen	Websites of blogs creëren	Delen geüploade, zelfgecreëerde inhoud via site
Vlaams Gewest	56	62	76	39	49	60	36	68	8	6	27
Waals Gewest	52	50	66	36	43	49	34	70	8	5	21
Brussels Gewest	57	51	72	49	57	62	37	76	13	6	28
EU28	48	55	66	41	56	58	28	52	6	5	28
Koplopers binnen EU											
Eerste	88 (DEN)	83 (VK)	86 (DEN, LUX)	65 (ZWE)	83 (DEN, LUX)	87 (LUX)	45 (DEN)	76 (BR)	14 (FIN)	10 (DEN)	51 (VK)
Tweede	82 (FIN)	82 (DEN)		64 (FIN)		81 (ZWE)	42 (NED)	74 (DEN)	13 (BR)	8 (LUX)	46 (CYP)
Derde	78 (ZWE)	78 (LUX)	85 (NED, FIN)	60 (DEN)	82 (ZWE)	80 (FIN)	37 (BR, ZWE)	70 (ZWE, WA)	12 (VK)	7 (6 regio's)	46 (NED)

Toelichting: a. Informatie verkrijgen, formulieren downloaden of invullen en versturen via een overheidswebsite; b. Goederen of diensten voor privaat gebruik bestellen/kopen; c. Lezen van onlinenieuws, dagbladen of nieuwstijdschriften. BR= Brussels Hoofdstedelijk Gewest, CYP= Cyprus, DEN= Denemarken, FIN= Finland; LUX= Groot-Hertogdom-Luxemburg, NED= Nederland, VK= Verenigd Koninkrijk, WA= Waals Gewest, ZWE= Zweden.

Bron: ADS, Eurostat, ICT-survey burgers 2016, bewerking SVR.

4.110 VRT-bereik

Evolutie van het bereik van het totale VRT-aanbod voor televisie, radio en de websites, in 2004 en van 2011 tot 2016, in % (radio, tv, alle platformen) en in aantal (internet).

	2004	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Weekbereik alle platformen samen ^a							90,7
VRT-televisie							
Weekbereik bevolking totaal tv (%) ^b	89,2	88,3	89,9	93,6	93,4	92,5	91,2
Weekbereik bevolking VRT (%) ^b	82,1	78,8	80,3	83,1	82,6	80,7	79,0
Relatief weekbereik ^d	92,0	89,2	89,2	88,8	88,4	87,2	86,6
Weekbereik 4-12 jarigen totaal tv (%) ^b	90,1	85,5	88,6	94,8	95,1	92,7	90,8
Weekbereik 4-12 jarigen VRT (%) ^c	92,3	85,8	83,6	84,3	83,4	81,2	76,9
VRT-radio							
Relatief weekbereik ^e	94,5	79,8	79,8	80,0	78,2	79,2	80,5
VRT-websites							
Gemiddeld aantal unieke bezoekers per dag (*1000)			442,5	596,6	735,5	819,0	918,3

Toelichting: a. telefonische bevraging door TNS Research uitgevoerd bij 2.512 Vlamingen in de periode september-oktober 2016; b. Gemiddeld cumulatief weekbereik, 15 minuten consecutief gekeken; c. Gemiddeld wekelijks bereiksaandeel van de VRT bij televisiekijkende 4- tot 12-jarigen, 15 minuten niet-consecutief kijken; d. Weekbereik (minstens 15 minuten consecutief gekeken naar lineair aanbod en aanbod op aanvraag) VRT tegenover de televisiekijkende bevolking (4+); e. Het relatief weekbereik duidt aan hoeveel procent van alle Vlamingen die tijdens een gemiddelde week naar de radio luisteren, afstemmen op een VRT-net. Bron: VRT-studiedienst.

Bereik van de VRT

Volgens de nieuwe beheersovereenkomst 2016-2020 is de VRT de publieke omroep van alle Vlamingen en moet de VRT voor iedereen relevant zijn. Deze strategische doelstelling veronderstelt vooreerst een hoog bereik om maatschappelijke impact te realiseren: op weekbasis moet de VRT minstens 85% van de mediagebruikers en minstens 75% van de doelgroepen bereiken. In 2016 bereikte de VRT met haar aanbod op alle platformen samen op weekbasis 90,7% van de Vlaamse bevolking van minstens 15 jaar. Elke doelgroep heeft een bereik van minstens 78%, al wordt niet elke doelgroep in dezelfde mate bereikt door de VRT.

De **televisie** (exclusief het online kijken) bereikt in 2016 op weekbasis 91,2% van de totale bevolking, een lichte achteruitgang tegenover de periode 2013-2014 toen dit bereik het hoogst was sinds 1997. De VRT-televisie bereikt wekelijks 79,0% van de totale bevolking. Hiermee komt de VRT bijna terug tot het bereik van 2011. Hieruit volgt dat 86,6% van de televisiekijkers naar de VRT kijkt. Dit relatieve bereik van de VRT bij de televisiekijkers is over de voorbije 5 jaren gedaald van 89,2% tot 86,6%. Het weekbereik van televisie in het totaal bij kinderen van 4 tot 12 jaar steeg sterk van 2012 tot 2013 en bleef in 2014 vrij stabiel. Sinds 2015 is er een vrij sterke terugval. Het aandeel bereikte televisiekijkertjes daalt bij de VRT sinds 2004 van 92,3% tot 76,9%. Er is ook een sterke terugval in het voorbije jaar.

Volgens het VRT-jaarverslag van 2016 werden er via de eigen VRT-websites in het totaal 175.071.548 videoclip gestart (+5,4% tegenover 2015). Verder verspreidde de VRT in 2016 videofragmenten via de sociale media. Via Facebook werd 102.133.733 keer een VRT-videofragment gestart (+351% ten opzichte van 2015) en via Youtube 72.473.529 keer (+73,9% ten opzichte van 2015).

De **radio** bereikt in 2016 op weekbasis 92,0% van de totale bevolking. De VRT-radio bereikt wekelijks 74,0% van de Vlamin-

gen. Zo bereikt de VRT-radio in 2016 80,5% van de radioluisteraars. Door de opkomst van de commerciële landelijke radio's is het relatieve weekbereik van de VRT-radio afgenomen van 94,5% in 2004 tot 78,2% in 2014. Daarna stijgt het bereik terug tot 80,5% in 2016.

In 2016 luisterden gemiddeld per dag 153.437 personen naar de VRT-radio via het internet tegen 142.547 in 2015. Radio 2 (29.382) en Studio Brussel (41.530) hadden de meeste online-luisteraars per dag (VRT-jaarverslag 2016).

In 2016 raadpleegden per dag gemiddeld 918.254 unieke bezoekers een van de **VRT-websites**. 58% van deze bezoeken

4.111 Weekbereik VRT naar relevante doelgroep

Weekbereik over alle platformen (radio, tv en online) bij de Vlaamse bevolking boven de 15 jaar en bij de doelgroepen van de beheersovereenkomst 2016-2020, in 2016, in %.

	Alle platformen
15+	90,7
Mannen	92,1
Vrouwen	89,4
15-24	81,9
25-44	90,1
45-64	92,0
65+	94,8
LO	89,0
LSO	85,0
HSO	90,5
HO	95,2
Personen afkomstig van buiten de EU15	78,4

Toelichting: LO: maximaal lager onderwijs, LSO: lager secundair onderwijs, HSO: hoger secundair onderwijs, HO: hoger onderwijs; personen afkomstig van buiten de EU15 hebben minstens 1 ouder die geboren is buiten de EU-15. Bron: VRT-studiedienst, telefonische bevraging door TNS Research uitgevoerd bij 2.512 Vlamingen in de periode september-oktober 2016.

aan de VRT-sites gebeurden via een mobiel toestel zoals de smartphone of de tablet. Dit aantal unieke bezoekers van de VRT-websites stijgt elk jaar van 2012 tot 2016 (VRT-jaarverslag 2016).

Toegankelijkheid

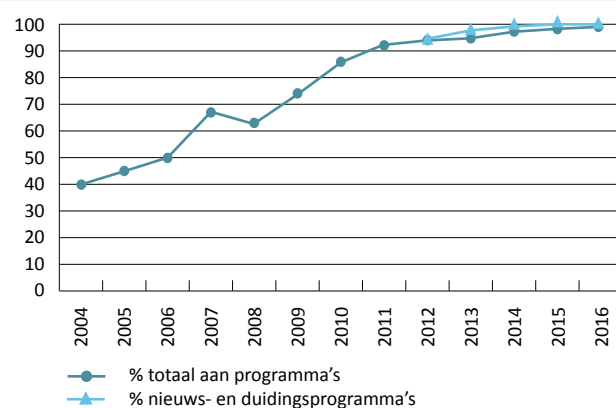
De toegankelijkheid van het media-aanbod kan beperkt zijn door een functiebeperking bij de persoon zelf. De technologie biedt oplossingen om de toegankelijkheid van de media te verhogen. De doelstelling vanuit het Mediadecreet (decreet van 27 maart 2009 betreffende radio-omroep en televisie) bestaat er in dat de VRT en de particuliere televisieomroeporganisaties een aanzienlijk deel van hun omroepprogramma toegankelijk maken voor personen met een visuele of auditieve handicap. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van ondertiteling, audiodescriptie, Vlaamse gebarentaal en gesproken ondertiteling (Mediadecreet, art. 151).

Volgens de beheersovereenkomst 2016-2020 moet de VRT het aandeel **ondertitelde Nederlandstalige programma's** via teletekstpagina 888 (T888) uitbreiden tot 100% van alle nieuws- en duidingsprogramma's en 95% van de andere programma's (oplopend tot 100%). In 2015 was 98,6% van alle Nederlandstalige programma's en bijna 100% van de nieuws- en duidingsprogramma's te volgen met T888. Verder heeft de VRT de opdracht tegen 2020 90% van de video's op de websites te ondertitelen. Dit percentage kan voor 2016 niet in kaart gebracht worden omdat men hiervoor geen geschikt meetsysteem heeft. Met de ontwikkeling van de nieuwe videospeler VRT NU (gelanceerd op 30 januari 2017) wordt er aandacht besteed aan deze materie.

In 2016 wordt door VTM 91,7% van de programma's volledig ondertiteld van 13 tot 24 uur. Dat was in 2015 nog 85,4%. Deze toename doet zich vooral voor in de categorie 'redactie/nieuws'. Over de voorbije vijf jaren is het aandeel Nederlandse programma's die volledig ondertiteld worden, verdubbeld (van 24% in 2012 tot 52% in 2016). Bij Q2 (voorheen 2BE) is 94% van de programma's van 15:30 tot 24 uur volledig ondertiteld en

4.112 Ondertiteling VRT

Evolutie van het aandeel ondertitelde Nederlandstalige programma's via teletekst op de openbare omroep, van 2004 tot 2016, naar soort programma, in %.

Bron: VRT-studiedienst.

bij Vitaya 90% van de programma's van 13 tot 24 uur. Voor Q2 en Vitaya bestaat het ondertitelde aanbod bijna uitsluitend uit buitenlandse programma's.

Sinds De Vijver Media midden september 2012 is gestart met Live Ondertiteling via Wincaps is er een significante toename van het aantal volledig ondertitelde programma's. Het aandeel volledig ondertitelde programma's van 13 tot 24 uur steeg voor VIER van 66% in 2012 tot bijna 92% eind 2015. In 2016 is er een lichte daling tot 89% omwille van de toename in uitzendingen van korte lokale kookprogramma's die geen ondertiteling meekrijgen. Voor VIJF is er een toename van 88% in 2012 tot bijna 100% in 2015. Sinds 2015 is nagenoeg elk programma op VIJF dat valt binnen de grenzen van het akkoord beschikbaar met ondertiteling, al is het aandeel Nederlandstalige programma's er lichtjes afgenomen sinds 2014 (van 9,5% in 2014 tot 6,9% in 2016). Vanaf oktober 2016 telt SBS een derde zender: ZES. De programmatie bestaat uitsluitend uit buiten-

4.113 Ondertiteling MEDIALAAN

Aandeel ondertitelde programma's bij de zenders van MEDIALAAN, in 2012, 2015 en 2016, in %.

	2012			2015			2016		
	13u-24u	15.30u-24u	13u-24u	13u-24u	15.30u-24u	13u-24u	13u-24u	15.30u-24u	13u-24u
	VTM	2BE	Vitaya	VTM	2BE	Vitaya	VTM	Q2	Vitaya
% programma's volledig ondertiteld	64,5	85,5	89,0	85,4	87,8	91,9	91,7	93,9	90,0
Redactie/Nieuws via txt	10,2	0,0	0,0	15,6	0,0	0,0	19,1	0,0	0,0
BIN (fictie & entertainment) via txt	7,2	0,0	0,0	20,1	0,0	0,0	21,0	0,0	0,0
BUI volledig ot op het open net	40,5	85,2	89,0	39,1	86,1	91,0	39,5	91,5	88,9
NL gesproken volledig ot op het open net	3,2	0,3	0,0	2,3	1,7	0,8	2,7	2,4	1,1
NL gesproken combinatie ot via teletekst / ot open net	3,5	0,0	0,0	8,4	0,0	0,0	9,4	0,0	0,0

Toelichting: % programma's volledig ondertiteld (ot) betreft zowel Nederlandstalige als anderstalige programma's; BUI= buitenlandse programma's; Ondertiteling via het open net is de traditionele ondertiteling van een programma voor eenieder; Ondertiteling via teletekst is de ondertiteling die de persoon oproept via teletekst.

Bron: MEDIALAAN.

4.114 Ondertiteling De Vijver Media

Aandeel ondertitelde programma's bij de zenders van De Vijver Media, in 2012, 2015 en 2016, in %.

	VIER			VIJF			ZES
	2012	2015	2016	2012	2015	2016	2016
Programma's niet/onvolledig ondertiteld	33,87	8,35	11,44	11,98	0,20	0,03	0,00
Programma's volledig ondertiteld	66,13	91,65	88,56	88,02	99,80	99,97	100,00
Buitenlandse programma's	56,85	66,30	57,30	83,29	92,52	93,11	100,00
Nederlands gesproken	9,28	25,35	31,25	4,73	7,28	6,87	0,00

Toelichting: De aandelen worden berekend op het aantal uitzendingen van alle programma's die werden aangesneden in het tijdslot van 13 tot 24 uur of nog in uitzending waren om 13u. Van deze uitzendingen wordt de duurtijd van de teleshoppings, publi-reportages en kinderprogramma's voor kinderen jonger dan 8 jaar afgetrokken. De ondertiteling kan volledig op het open net, via teletekst of via een combinatie hiervan gebeuren.

Bron: De Vijver Media.

landse films en series waardoor alle programma's ondertiteld worden.

De regionale televisieomroepen ontvangen subsidies om op weekdagen hun journaals vanaf 20 uur te ondertitelen. Deze subsidies maken deel uit van samenwerkingsovereenkomsten die met de regionale omroepen worden gesloten.

Bij **gesproken ondertiteling** leest een artificiële stem de ondertitels voor. Doelgroep is iedereen die problemen heeft om de ondertitels te lezen (slechtzienden, blinden, dyslectici, ...) en die tevens de taal van het programma niet kunnen begrijpen. Alle uitzendingen die de VRT heeft uitgezonden in 2016, kunnen ook met gesproken ondertiteling gevolgd worden. Uitzonderingen zijn die programma's waarbij de ondertitels bij het productieproces ingebrand werden in het videobeeld. Hierdoor werd de norm van 100% van de anderstalige programma's en programmafragmenten niet gehaald in 2016.

Ook VTM, Q2, Vitaya, VIER en VIJF bieden een signaal voor gesproken ondertiteling aan. Het uitsturen van een compatibel signaal voor gesproken ondertiteling wordt door het Mediadecreet opgelegd vanaf een marktaandeel van 15%.

Via **audiodescriptie** (AD) kunnen blinden en slechtzienden beter meegenieten van televisieprogramma's. Tijdens stiltemomenten wordt de visuele informatie beschreven, waardoor blinden beter het programma kunnen volgen. De VRT moet elk jaar 1 (kwaliteits)fictiereeks met audiodescriptie uitzenden, met tegen 2020 audiodescriptie van alle zondagavondfictie. In 2016 zond de VRT in totaal 50 audiodescriptie-uitzendingen van deze reeksen uit, waarmee de doelstelling van 2020 reeds bereikt werd. Bij MEDIALAAN en De Vijver Media werden er geen uitzendingen met AD aangeboden. Dit is ook niet opgelegd door het mediadecreet bij zenders met een marktaandeel kleiner dan 30%.

Sinds april 2016 moeten Vlaamse speelfilms die hoofdzakelijk ondersteund worden door het VAF/Filmfonds, toegankelijk gemaakt worden via audiodescriptie en via een Nederlandse ondertiteling bestemd voor (bioscoop)projectie. De gratis app Earcatch laat individuele gebruikers toe om via de app op hun smartphone of tablet, in combinatie met een (in bioscoopverband verplicht) oortje, toegang te krijgen tot Nederlandstalige audiodescriptie. Vijf films die in 2016 in de bioscoop uitkwa-

men, zijn via de app beschikbaar met audiodescriptie. Sinds 1 maart 2016 geeft de Earcatch-app ook toegang tot audiodescriptie van oudere Vlaamse films zoals The Broken Circle Breakdown.

Volgens de nieuwe beheersovereenkomst moet de VRT een journaal voor volwassenen en het kinderjournaal met een tolk **Vlaamse Gebaren Taal** (VGT) aanbieden op het open net. Vanaf 6 december 2016 wordt het getolkte journaal elke dag uitgezonden op televisie, waarnaast het ook dagelijks live te volgen is via Deredactie.be. Karrewiet, De week van Karrewiet en Karrewiet Plus worden zoals voorheen uitgezonden op Ketnet en op Ketnet.be. Bij MEDIALAAN en De Vijver Media werden er geen uitzendingen met VGT aangeboden. Dit is ook niet opgelegd door het mediadecreet bij zenders met een marktaandeel kleiner dan 30%.

Volgens de nieuwe beheersovereenkomst moeten alle websites gebruiksvriendelijk, zo toegankelijk mogelijk en in de mate van het mogelijke conform het Anysurferlabel zijn. De VRT ontwikkelde interne richtlijnen ter versterking van de **toegankelijkheid op de digitale platformen**, waarbij personen met een functiebeperking nauw betrokken worden in het ontwerp en de ontwikkeling van elke nieuwe of vernieuwde app of website.

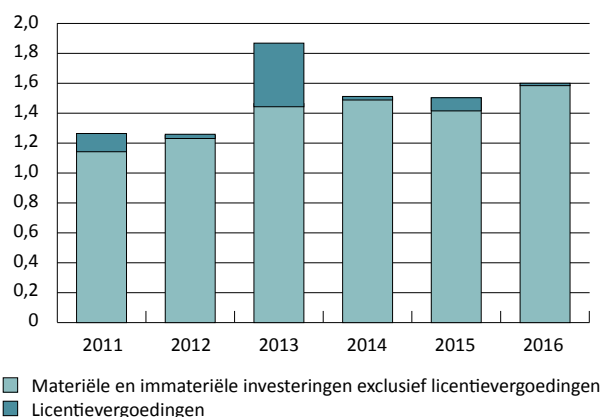
Digitale technologie als motor van groei en verandering

Een performante digitale distributie-infrastructuur is noodzakelijk voor de ontwikkeling van de mediasector. Beeldfragmenten worden in stijgende kwantiteit en kwaliteit over vaste en mobiele netwerken gestuurd, wat een steeds grotere capaciteit aan datadoorgifte vereist. Er wordt zowel in vaste als in mobiele netwerken sterk geïnvesteerd. De vermelde cijfers in dit deel betreffen België.

De **investeringen in de netwerken** door de operatoren zijn aanzienlijk gestegen van 1,25 miljard euro in 2012 tot 1,87 miljard euro in 2013. In 2013 is er een hoge investering in de licentievergoedingen die grotendeels kan toegeschreven worden aan de veiling van de licenties in de 800 Mhz band door het BIPT. De licentievergoedingen zijn sindsdien beperkter, waardoor de totale investeringen in de netwerken sinds 2014

4.115 Investerings telecomsector

Evolutie van de investeringen in de Belgische telecomsector, van 2011 tot 2016, naar soort, in miljard euro.

Bron: BIPT, 2017.

wat lager zijn. De materiële en immateriële investeringen bleven over de periode 2011 tot 2016 jaarlijks toenemen, met uitzondering van het jaar 2015 waar er een lichte afname was. Deze investeringen kaderen in het ontplooiën, behouden en upgraden van elektronische communicatienetwerken. 355 miljoen euro van de materiële vaste activa gaat in 2016 naar de investeringen in mobiele netwerken; 837 miljoen naar de investeringen in vaste netwerken (BIPT, 2017).

Eind juni 2016 heeft België binnen de EU28 het grootste aandeel aan vaste breedbandlijnen met een snelheid van minstens 30 Mbps. In België heeft 81% van de vaste breedbandlijnen een snelheid van minstens 30 Mbps, tegen 37% in de EU28. Voor de vaste breedbandlijnen met een snelheid van minstens 100 Mbps staat België eind juni 2016 op de vierde plaats in de Europese ranglijst. 37% van de vaste breedbandlijnen bij de Belgische huishoudens heeft dan een snelheid van minstens 100 Mbps, tegen 15% in de EU28 (BIPT, 2017).

Het voornaamste verschil voor de gebruiker tussen de 3G- en 4G-systemen is de transmissiesnelheid, die bij 4G ongeveer zes tot zeven keer hoger ligt. Bij de lancering, op 5 november 2012, was 4G nog beperkt tot 8 steden. Sinds september 2013 is er de uitrol van 4G. Volgens de 'Atlas van de dekking van de mobiele-telecomoperatoren in België' (BIPT, 2016) blijkt dat op 14 januari 2016 0,11% van de Belgische bevolking verstoken bleef van 4G-dekking. De globale 4G-dekking van Proximus (het netwerk met de grootste dekking) was 99,35% van het grondgebied op 1 juni 2017 (dekkingskaarten BIPT). De opvolgers van 4G staan echter ook al klaar: Proximus lanceerde in februari 2017 4,5G en de operatoren testen de 5G-technologie.

Het belang van de performantie van de mobiele platformen komt duidelijk naar voor in de cijfers van de VRT. Volgens het VRT-jaarverslag van 2016 raadpleegden per dag gemiddeld 918.254 unieke bezoekers een van de VRT-websites. In 2012 waren dat nog 442.464 bezoekers. 385.749 surfers bereikten de VRT-websites via een pc of een laptop; 382.804 via een smart-

phone en 149.701 via een tablet. 58% van het gemiddeld aantal bezoekers per maand connecteerden via een mobiel toestel: 41,7% via een smartphone, 16,3% via een tablet.

Het huidige beleid wil ook inzetten op de digitalisering van de radiosector. In maart 2016 breidde het dekkinggebied van DAB+ sterk uit van de wijde omgeving van Brussel tot het grootste deel van Vlaanderen. De ontwikkelingen van DAB+ komen in het deel over de diversiteit aan spelers verder aan bod.

Divers en kwaliteitsvol aanbod

Het beleid wil deze legislatuur inzetten op het creëren van een bloeiend en duurzaam media-ecosysteem met als aandachtspunten kwaliteitsvolle lokale content, de leefbaarheid van de omroepsector en een vernieuwd leefbaar en duurzaam radiolandschap. In een eerste deel wordt de leefbaarheid en de pluriformiteit van het medialandschap onderzocht. In het tweede deel komt de inhoudelijke kwaliteit van de media in beeld, waarbij de operationele beleidsdoelstelling 'Pluriforme berichtgeving als democratisch fundament' aansluiting vindt. De identiteit en de diversiteit van de Vlaamse cultuur komt in een derde punt aan bod.

Leefbaarheid en pluriformiteit

De digitalisering heeft het media-aanbod en -gebruik sterk gewijzigd. Ook de komst van nieuwe lokale en internationale spelers zorgt voor een vernieuwd mediagebruik en een nieuwe dynamiek. Een pluriform, divers en kwaliteitsvol medialandschap veronderstelt een voldoende groot aantal verschillende spelers zonder de leefbaarheid van de sector in het gedrang te brengen. Het media-aanbod en de mediaconcentratie geven een beeld van de diversiteit aan spelers. De leefbaarheid wordt in kaart gebracht via de beschikbare middelen voor mediaproductie.

Diversiteit aan spelers

Op 16 juli 2016 keurde de Vlaamse Regering een eerste maal enkele wijzigingsbepalingen over radio goed in het Mediadecreet. Deze werden eind 2016 goedgekeurd door het Vlaams Parlement. In mei-juni 2017 konden radio's zich kandidaat stellen voor een erkenning als netwerkradio-omroeporganisatie of als lokale radio-omroeporganisatie. 'Netwerkradio-omroeporganisaties' zijn radiozenders die geen landelijke dekking zullen hebben maar wel diverse stedelijke regio's zullen kunnen bereiken. Lokale radio's krijgen in de meeste gevallen een ruimer zendgebied. Doelstelling is de nieuw erkende lokale radio's en netwerkradio's te laten starten vanaf 1 januari 2018, gezien de oude erkenningen komen te vervallen op 31/12/2017.

Landelijke radio-omroeporganisaties worden verplicht om vanaf 1 september 2018 digitaal (DAB+) uit te zenden. Hun erkenningen in FM worden voor vier jaar verlengd tot en met 2021.

De diversiteit aan spelers wordt vooreerst onderzocht via het aantal spelers voor de deelsectoren. Hierbij wordt rekening

4.116 Onlinemuziek

Europese vergelijking van het aantal onlinediensten voor muziek, naar soort, in juli 2017, in aantal.

	België	Nederland	Frankrijk	Duitsland	Luxemburg	Verenigd Koninkrijk
Downloadwinkels	13	14	16	23	5	23
Abonnementsdiensten	8	12	21	13	6	18
Advertentiegebaseerde diensten	5	7	7	9	3	10
Totaal	22	28	40	39	10	44

Toelichting: 2 diensten van België werden niet opgenomen wegens gestopt of niet in België beschikbaar.

Bron: www.pro-music.org, juli 2017.

gehouden met de technologische ontwikkelingen die een alternatief of verbeterd media-aanbod mogelijk maken. Een divers aanbod veronderstelt echter ook een aantal spelers die een deel van de markt bedienen. In dit kader worden waar mogelijk de marktaandelen beschreven. Ten slotte veronderstelt een divers media-aanbod dat verschillende mediagroepen deze markt bedienen.

Radio - muziek

De VRT heeft 5 **publieke landelijke radio's** Radio 1, Radio 2, Klara, MNM en Studio Brussel, met die nuancering dat Radio 2 dagelijks op diverse tijdstippen ontkoppeld wordt per provincie. Naast de traditionele zenders heeft de VRT nog een extra digitaal radio-aanbod. Via het online radioplatform Radioplus van de openbare omroep biedt de VRT ook de mogelijkheid om naast live-uitzendingen ook uitgezonden radioprogramma's op te vragen en te beluisteren. In 2016 bleef de Radioplus-app bestaan, maar voortaan kreeg ook elk radiomerk een eigen radio-app. De **private landelijke radio's** Qmusic en JOE, actief sinds 2001, zijn momenteel in handen van MEDIA-LAAN (de vroegere Vlaamse Media Maatschappij), dat op zijn beurt behoort tot De Persgroep en de Roularta Media Group. Nostalgie, sinds 2010 een keten van regionale zenders, werd in 2012 van rechtswege een landelijke radio. Deze radio werd opgericht in 2008 door Corelio en Concentra in samenwerking met de internationale NRJ-radiogroep, de grootste radiogroep van Europa.

Het aantal erkende **lokale radio-omroepen** neemt wat af van 294 radio's in 2008 tot 279 in 2016. Het aandeel lokale radio's die tot een samenwerkingsverband horen, neemt sterk toe van 63% in 2009 tot 70% in 2011 om vervolgens te blijven schommelen tussen de 70% en de 72%. Ongeacht de grootte van het zendgebied van deze samenwerkingsinitiatieven, blijven deze ketenradio's erkend als aparte lokale omroepen. Met de hervorming van het radiolandschap dat uitgetekend werd in 2016, zal de mogelijkheid tot samenwerkingsverbanden tussen lokale radio-omroepen, zoals deze vandaag bestaan, verdwijnen. Verder zijn er nog 4 'andere radio-omroeporganisaties' die uitsluitend via de kabel worden doorgegeven (VRM).

Op 20 mei 2015 werd door Norkring **DAB+** gelanceerd in en rond Brussel. In 2016 breidde het uitzendgebied van DAB+ sterk uit van de wijde omgeving van Brussel tot het grootste deel van Vlaanderen. De bijkomende DAB+ uitzendgebieden liggen in Limburg, Antwerpen, West- en Oost-Vlaanderen. DAB+ is de nieuwste digitale radiotechnologie met een betere

audiokwaliteit dan DAB en met tal van innovatieve mogelijkheden zoals extra nieuwsinformatie of betere verkeersinformatie. 8 commerciële zenders (BBC World Service radio, TOPradio, VBRO Radio, Radio Maria, Radio FG, Radio Stad, FamilyRadio en ClubFM) zijn sindsdien te beluisteren in perfecte HD kwaliteit. Deze lancering versterkt in Vlaanderen het digitale DAB-aanbod van de VRT, dat 9 radio's heeft. Volgens de beheersovereenkomst 2016-2020 kiest de VRT voor een verregaande digitalisering van de radio: ze zet met radio in op digitalisering, zowel via DAB+, digitale televisie, als via internet. VRT zendt nu nog uit in DAB, maar zal ook de overstap naar (de efficiënte) DAB+-technologie maken.

Naast deze eerder traditionele/lineaire radio-omroeporganisaties is er ook een groeiend aanbod aan **onlinemuziek**. Pro-music meldt in juli 2017 22 diensten voor België, waaronder 13 downloadwinkels, 8 betalende abonnementsdiensten en 5 advertentiegebaseerde diensten. De laatste kunnen nog opgedeeld worden in audiogebaseerde en videogebaseerde streamingdiensten. De eerste brengen reclamespots zoals deze op commerciële radio's tussen de zelf gekozen nummers. Deezer en Spotify zijn gekende voorbeelden. Bij videogebaseerde streamingdiensten krijg je reclamefilmpjes voor de gekozen video start. Youtube is een gekend voorbeeld. In onze buurlanden, uitgezonderd Luxemburg, is het aanbod nog sterker uitgebouwd dan bij ons. In tegenstelling tot België is er over onze buurlanden tegenover 2015 een afname van het aantal downloadwinkels. Belgian Entertainment Association (BEA) Music en GfK noteren in 2016 een groei van 6,9% in muziekverkoop, vooral dankzij de groei in betalende muziekstreaming (+64%) via bijvoorbeeld Apple Music, Deezer of Spotify. In de digitale markt daalt de omzet uit downloads verder tot 13% van het totaal terwijl muziekstreaming 33% van het totaal inneemt. Het marktaandeel van het online muzieksegment bedraagt ondertussen meer dan 46%, ten opzichte van 37% vorig jaar. De overige 54% staat nog op het conto van cd, dvd en vinyl (BEA, 2017).

De opkomst van de landelijke commerciële radio's resulteerde vooral van 2002 tot 2010 in een herverdeling van de **marktaandelen** voor het traditionele radio-aanbod. De daling van het marktaandeel van de VRT van 85% in 2002 naar 61% in 2010 kan bijna volledig verklaard worden door de stijgende populariteit van de landelijke commerciële radio's. Van 2010 tot 2014 bleef het marktaandeel van de VRT stabiel, maar sinds 2015 is er terug een stijging waardoor de VRT in 2016 terug een marktaandeel heeft van 64%. Het marktaandeel van de landelijke commerciële radio's neemt toe tot 2010, waarna

4.117 Marktaandeel radio's

Evolutie van de gemiddelde jaarlijkse marktaandelen, van 2002 tot 2016, naar radio-omroep, in %.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Publieke RO	84,8	82,7	76,8	68,5	65,2	62,5	64,5	62,1	61,2	61,0	60,9	61,8	61,2	62,2	64,0
Radio 1	11,5	12,1	11,8	9,1	7,4	8,4	9,1	8,7	8,6	8,8	7,9	7,7	8,0	8,2	8,7
Radio 2	35,2	33,2	33,0	33,0	31,9	31,0	30,5	30,8	30,4	29,0	28,7	29,4	28,9	29,0	28,6
MNM (/Radio Donna)	29,4	27,6	21,7	17,1	17,0	12,8	13,4	10,6	9,6	8,9	9,7	9,6	9,2	10,1	10,7
Studio Brussel	6,2	7,5	7,9	6,8	7,1	8,2	9,8	9,5	10,7	11,8	12,2	13,0	12,7	12,8	13,3
Klara	2,5	2,5	2,5	2,5	1,9	2,2	1,8	2,6	1,9	2,2	2,1	2,0	2,2	1,9	2,4
Particuliere RO															
Landelijke dekking	4,8	8,3	13,6	19,6	21,9	23,2	24,9	25,8	27,3	27,5	28,2	27,4	28,2	27,3	26,4
Qmusic	3,6	5,6	8,9	14,4	17,1	17,6	17,1	16,0	14,8	14,9	14,3	13,6	14,4	13,4	12,2
JOE (/4FM)	1,2	2,7	4,7	5,2	4,8	5,6	6,1	6,3	6,8	6,8	7,2	7,9	8,2	8,0	8,5
Nostalgie							1,75	3,55	5,7*	5,8	6,7	5,9	5,6	5,9	5,7
Andere RO	9,4	8,4	9,0	10,2	11,7	12,0	10,8	12,2	11,5	11,5	10,9	10,8	10,6	10,5	9,6

Toelichting: cijfers op basis van het CIM Radio onderzoek, 12+, maandag-zondag, 5:00-5:00; RO staat voor radio-omroeporganisatie. * Toevoeging FM-Limburg in 2010.

Bron: VRT-Studiedienst, CIM Radio onderzoek.

het blijft schommelen rond de 27 tot 28%. In het voorbije jaar is er een afname tot 26%. Sinds 2012 winnen Studio Brussel, MNM en Radio 1 het meeste aandeel (tussen 0.8% en 1.1%). Het marktaandeel van Radio 2 blijft eerder stabiel, al behoudt deze radio het grootste marktaandeel in Vlaanderen en heeft deze zender eind 2016 een groter aandeel dan de 3 particuliere radio's met landelijke dekking samen. Binnen de 3 private radio's met landelijke dekking neemt sinds 2012 alleen het marktaandeel van JOE toe. De ontwikkelingen in het voorbije jaar liggen over het algemeen in de lijn van deze trend over de 5 laatste jaren.

De populariteit van de **radiowebsites** ligt niet in het verlengde van de marktposities van de zenders in het traditionele radiolandschap. De website van Studio Brussel, van MNM en in mindere mate deze van Radio1 zijn volgens het gemiddeld aantal unieke onlinebezoekers per dag populairder dan op basis van hun traditionele marktaandeel verwacht wordt. Voor de website van Radio2, en in mindere mate deze van JOE,

geldt het omgekeerde. Stubru.be blijft veruit de populairste radiowebsite met 28.428 unieke bezoekers per dag, terwijl deze zender de sterkste daling in het aantal unieke onlinebezoekers per dag telt. Volgens het jaarverslag 2016 van de VRT luisterden in 2016 dagelijks gemiddeld 153.437 luisteraars via het internet naar VRT-radio. In 2015 waren dat 142.547 luisteraars en in 2014 109.274 luisteraars. In 2016 was dat in totaal goed voor 157,5 miljoen uur online luisteren naar de VRT tegenover 124,9 miljoen uur in 2015. De meeste luisteraars waren er voor Studio Brussel (namelijk 41.530), gevolgd door Radio 2 (29.382) en Radio 1 (28.911).

Televisie - beeld

Bij de televisiediensten horen zowel de lineaire televisiediensten van de (traditioneel gekende) particuliere en openbare (televisie)omroeporganisaties die voor iedereen dezelfde programma's op hetzelfde tijdstip uitzenden, als de niet-lineaire televisiediensten waarbij de kijker op eigen verzoek en op het door hem gekozen moment programma's (series, films, documentaires, sportevenementen, kinderprogramma's, entertainment, ...) kan kiezen uit een programmacatalogus.

Het aantal **televisiediensten**, dat erkend is of waarvoor een kennisgeving is gebeurd, stijgt sterk van 2003 tot 2010. In 2011 is er een tijdelijke terugval, die bijna volledig gecompenseerd wordt door de toename in 2012. Sinds 2013 neemt dit aantal televisiediensten terug af. Sinds 2014 is het aantal operationele televisiediensten en deze waarvoor er een erkenning of kennisgeving gebeurde bijna identiek: in 2016 zijn beide gelijk aan 68. Dit is een daling tegenover 2014 toen er nog 78 zenders operationeel waren en 79 erkend. Het aantal televisiediensten van de VRT wordt geregeld via de beheersovereenkomst. In mei 2012 kreeg de VRT er een derde kanaal bij, met een aanbod gericht op kinderen, jongeren en buitenlanders in Vlaanderen. In 2015 werd het aanbod van OP12, de zender die vanaf 20 uur uitzond op dit derde kanaal stopgezet. KETNET behoudt er zijn stek. Dit derde kanaal wordt gebruikt voor extra uitzendingen en extra aanbod zoals open audiodescriptie.

4.118 Websitebezoek radio's

Evolutie van het gemiddeld aantal unieke bezoekers per dag voor de radiowebsites, van 2013 tot 2016, naar radio-omroep, in aantal.

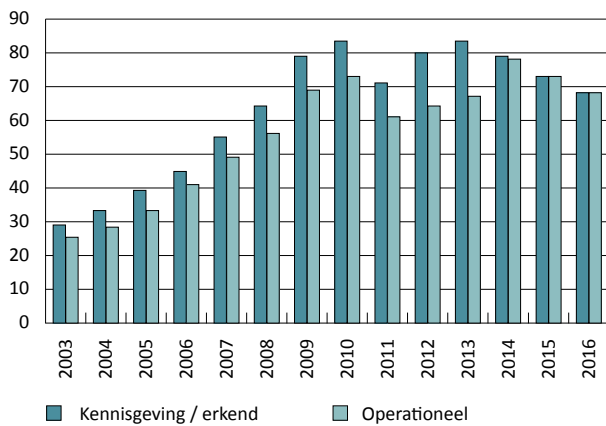
	2013	2014	2015	2016
Radio1.be	13.077	13.406	15.667	13.672
Radio2.be	10.426	12.294	12.430	15.546
Klara.be	4.277	4.162	4.141	4.496
StuBru.be	31.378	45.422	36.916	28.428
Mnm.be	15.351	18.436	20.481	19.738
Qmusic.be	16.368	16.525	14.087	13.451
Joe.be	2.964	4.030	4.605	4.549

Toelichting: Smartphones en tablets worden meegerekend in de studie; de cijfers voor niet-VRT-sites worden berekend op basis van het maandgemiddelde. Dit kan een zeer licht afwijkend cijfer geven.

Bron: Metriweb via VRT-studiedienst.

4.119 Televisiediensten

Evolutie van het aantal televisiediensten die erkend zijn of waarvoor een kennisgeving werd ingediend en het aantal operationele televisiediensten, van 2003 tot 2016, in aantal.

Toelichting: het decreet betreffende de radio-omroep en de televisie van 27 maart 2009 wijzigde de categorieën van televisiediensten. Tot deze wijziging werden de lineaire televisiediensten erkend. Sinds 2009 is er een erkenning voor de regionale omroeporganisaties en een kennisgeving voor de overige particuliere televisieomroepen. Operationeel betekent dat de televisiedienst een programma-aanbod heeft.
Bron: VRM.

Web-tv zijn televisieomroepdiensten die rechtstreeks via het internet worden aangeboden aan de eindgebruiker. Bekende voorbeelden zijn de verschillende websites van televisiezoeken waarop programma's te herbekeken zijn. Maar ook via platformen (vb. YouTube), sociale netwerken (bv. Facebook) en apps kan er tv gekeken worden. Bekende Vlaamse voorbeelden zijn VRT NU, vtm.be of Stieve Free. Ook **on-demand-diensten** zoals Netflix en Amazon Prime zijn operationeel

in Vlaanderen. Naast het aanbieden van content, produceert Netflix heel wat eigen content waaronder series. Het Vlaamse Gewest loopt wat achter op de EU28 wat het kijken naar internettelevisie van een televisiezender betreft, alsook wat het bekijken van onlinevideomateriaal betreft. Dit laatste geldt zowel voor onlinevideomateriaal van commerciële diensten (bv. Netflix), als van deze die videomateriaal delen (bv. YouTube). Toch zijn deze internettoepassingen ook in het Vlaamse Gewest al vrij populair. 49% van de Vlamingen heeft een van deze toepassingen voor privéredenen gebruikt in de voorbije drie maanden. Bij de jongeren van 16 tot 24 jaar en de hooggeschoolden ligt dat percentage rond de 70%. Bijna een kwart van de Vlamingen kijkt naar internettelevisie (al dan niet rechtstreeks) van een televisiezender, wat meer dan een derde van de jongeren en hoogst geschoolden betreft. Het kijken naar onlinevideomateriaal van diensten die dit materiaal delen is met 42% kijkers in het Vlaamse Gewest heel wat populairder dan het kijken naar videomateriaal van commerciële diensten (11%). Ook deze diensten zijn het populairst bij de jongeren en de hoogst geschoolden. De stijgende belangstelling voor deze diensten kan verduidelijkt worden met enkele cijfers uit het jaarverslag van de VRT. In 2016 werden er 175 miljoen videoclip gestart van de eigen VRT-websites (+5,4% tegenover 2015). Via Facebook werd 102 miljoen keer een VRT-videofragment gestart (+351%) en via Youtube 72 miljoen keer (+74%).

Het **marktaandeel** van de VRT-televisie neemt van 2006 tot 2010 toe, waarna het langzaam afneemt tot 2015. In het voorbije jaar is er terug een stijging van het marktaandeel van de VRT. Deze trend voor de VRT moest tot en met 2014 vooral toegeschreven worden aan Eén. De afname van het marktaandeel van de VRT in 2015 is het gevolg van de daling van het marktaandeel van Canvas, dat stabiel blijft in het voorbije jaar. Het hogere marktaandeel in het voorbije jaar moet dan vooral toegeschreven worden aan Eén. Het lagere marktaandeel van Can-

4.120 Online videomateriaal/televisie kijken

Europese vergelijking van het gebruik van internettoepassingen in de voorbije drie maanden die betrekking hebben op het kijken naar internettelevisie van een televisiezender, of het kijken naar onlinevideomateriaal van commerciële diensten (bv. Netflix) en van diensten die videomateriaal delen (bv. YouTube), in 2016, in % burgers.

	Online tv (streamed) of videomateriaal bekijken		Internettelevisie televisiezender		Onlinevideomateriaal		Online videomateriaal commerciële diensten		Online videomateriaal van diensten die het delen	
	EU28	VL	EU28	VL	EU28	VL	EU28	VL	EU28	VL
Totaal	56	49	30	24	51	43	17	11	49	42
Leeftijd										
16-24	83	71	45	38	80	68	32	26	78	66
25-54	64	57	34	27	59	50	19	13	56	49
55-74	29	25	17	12	24	20	6	2	22	19
Scholing										
Laag	40	28	18	14	37	24	11	7	36	23
Medium	55	48	29	24	50	41	16	10	48	40
Hoog	72	69	44	34	66	62	24	17	63	60

Toelichting: Online tv (streamed) of videomateriaal bekijken: minstens een van de betreffende toepassingen gebruikt hebben; onlinevideomateriaal: onlinevideomateriaal van commerciële diensten (bv. Netflix) en/of van diensten die videomateriaal delen (bv. YouTube) bekeken hebben; VL: Vlaamse Gewest; Laaggeschoolden zijn diegenen die ofwel geen diploma hebben ofwel ten hoogste een diploma van lager secundair onderwijs (eerste graad)(ISCED 0-2). Middengeschoolden hebben als hoogste diploma een van hoger secundair of "postsecundair" (niet hoger) onderwijs (ISCED 3-4). Hooggeschoolden hebben een diploma hoger onderwijs (ISCED 5-6).

Bron: ADS, Eurostat, ICT-survey burgers 2016, bewerking SVR.

4.121 Marktaandeel tv-zenders

Evolutie van de marktaandelen van de tv-zenders op de totale populatie ouder dan 4 jaar, van 2006 tot 2016, in %.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Eén/tv1	29,0	30,0	32,0	32,0	33,3	33,9	31,8	30,5	28,7	31,7	32,7
Canvas/Ketnet t.e.m. 2011/OP12	9,0	9,0	8,0	9,0	9,4	8,4	8,9	7,6	8,9	5,0	5,2
OP12/Ketnet (2012-...)							1,4	2,3	2,0	1,8	1,5
VTM	21,0	21,0	21,0	21,0	20,4	20,2	18,6	17,8	19,8	20,6	19,8
Q2/2BE/KA2	7,0	6,0	6,0	6,0	5,1	5,2	5,0	5,1	4,9	4,9	4,4
Vitaya	3,0	4,0	4,0	4,0	3,5	4,1	4,4	5,0	4,7	4,9	4,6
VIER/VT4	7,0	6,0	7,0	6,0	6,4	6,9	7,1	7,4	7,7	7,8	7,7
VIJF/VijfTV	4,0	4,0	5,0	4,0	3,8	3,2	3,4	3,6	3,6	4,0	3,0
Andere	20,0	20,0	17,0	18,0	18,0	18,0	19,0	21,0	19,7	19,3	20,6

Toelichting: cijfers op basis van het CIM televisieonderzoek totaal tv, 24h, 4+; tot 2013 exclusief gastkijkers, daarna inclusief gasten; tot en met 2009 live, vanaf 2010 live+6 en vanaf 2016 live+7; OP12 was van 14 mei 2012 tot en met 31 december 2014 het label voor het derde kanaal van de VRT voor de uitzendingen die na acht uur 's avonds (na de kinderprogramma's van Ketnet) plaatsvonden.

Bron: CIM TV – Noord, GfK Audimetrie NV via VRT-studiedienst.

vas sinds 2015 hangt samen met de wijziging van de opdracht van de VRT op enkele punten ten gevolge van de daling in de overheidsfinanciering. Zo mocht de structurele dagprogrammatie van Canvas geschrapt worden. OP12 hield op te bestaan. De VRT behield het derde kanaal voor Ketnet en na 20 uur als uitwijk- en servicekanaal. De zenders VTM, Q2 en Vitaya van MEDIALAAN hebben sinds 2006 een gemiddeld marktaandeel van 29,7%. Het gezamenlijke marktaandeel van de drie zenders daalde wat van 2015 tot 2016 (van 30,4% tot 28,8%). VTM verloor heel wat marktaandeel van 2009 tot 2013, maar won dat bijna volledig terug in 2014 en 2015 om in het voorbije jaar terug te dalen van 20,6% tot 19,8%. Q2 (het vroegere 2BE) evolueerde langzaam van een marktaandeel van 7% in 2006 tot een marktaandeel van 4,4% in 2016. Vitaya, dat eind 2010 werd overgenomen door MEDIALAAN, wist zijn marktaandeel van 2006 tot 2013 te verhogen van 3% tot 5%, waarna het terug wat zakt tot 4,6% in 2016. Hiernaast heeft MEDIALAAN nog de zenders VTMKZOOM, KADET en via dochteronderneming Bites Europe nv de zender CAZ. De zenders van De Vijver Mediaholding VIER en VIJF hebben samen een marktaandeel van 10,7% in 2016, wat een eerste terugval in het stijgende marktaandeel sinds 2011 was. Sinds begin 2015 is Telenet mede-eigenaar van De Vijver Media. Het marktaandeel van VIER neemt lichtjes toe sinds 2009, om de laatste drie jaren stabiel te blijven rond 7,7%. Het marktaandeel van VIJF neemt het voorbije jaar af van 4% naar 3%, het laagst genoteerde marktaandeel sinds 2006. Verder heeft De Vijver Mediaholding een nieuwe zender ZES.

Volgens de Vlaamse Regulator voor de Media (VRM) keken in 2016 gemiddeld rond de 400.000 Vlamingen minimum een minuut per dag naar de negen regionale omroepen (zonder BRUZZ). Het bereik van de verschillende regionale omroeporganisaties ligt nogal uiteen. Het gemiddeld procentueel dagbereik kan variëren van 8% tot 21% van de televisieabonnees in het verzorgingsgebied.

Geschreven pers - nieuwsportalen

Er zijn 7 betalende Vlaamse dagbladen: De Morgen, De Standaard, De Tijd, de Gazet van Antwerpen, Het Belang van Limburg, Het Laatste Nieuws en Het Nieuwsblad. De Nieuwe Gazet

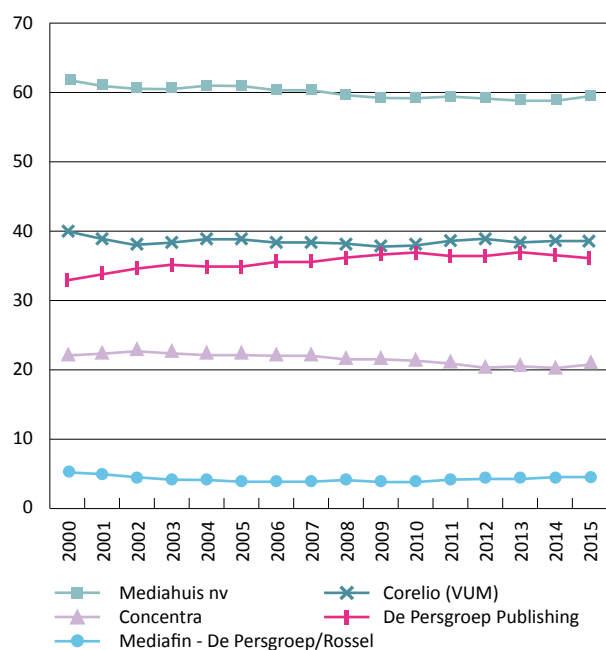
en De Gentenaar zijn regionale edities geworden van respectievelijk Het Laatste Nieuws en Het Nieuwsblad, de populairste kranten qua oplage en lezersaantallen.

Op de markt van de periodieke bladen is er een grote variatie in het aanbod van vele honderden periodieke bladen, uitgebracht door veel verschillende uitgeverijen. Het grootste deel van het aanbod wordt verzorgd door Sanoma Media Belgium nv, Roularta Media Group nv en De Persgroep Publishing nv. Sanoma verkocht in 2015 een aantal belangrijke titels (Humo, Story, TeVe-Blad en Vitaya) aan de Persgroep. Verder kiest Sanoma sinds eind 2014 voor een sterkere integratie van de Belgische en de Nederlandse media-activiteiten. De volledige sector van de gedrukte pers blijft door een moeilijke periode gaan, dit wegens onder andere dalende verkoopcijfers en dalende advertentieopbrengsten (VRM, 2016). Bij het uitgebreide aanbod van gratis bladen zijn de bekendste voorbeelden Metro, Rndom, De Streekkrant (in 2017 vervangen door Deze week) en de Zondag.

Concentra en Corelio richtten in 2013 Mediahuis op; een joint venture rond hun papieren en digitale uitgeversactiviteiten, waarvan de structuur door de Belgische Mededingingsautoriteit finaal werd goedgekeurd op 26 april 2017. Door de oprichting van Mediahuis zijn er nog 2 grote mediabedrijven actief binnen de sector van de kranten, die goed zijn voor 95% van de betaalde verspreiding binnen de markt. De Tijd staat in voor de overige 5%. De betaalde verspreiding daalt voor het geheel van de kranten van 1.008.006 in 2000 tot 903.596 in 2015. Zonder de digitale betaalde verspreiding is deze achteruitgang nog sterker: van 1.008.006 in 2000 tot 834.822 in 2015. De totale digitale verspreiding nam toe van 4.909 in 2010 tot 68.774 in 2015. De Standaard en De Tijd weten hun totale betaalde verspreiding te verhogen van 2010 tot 2015 omdat de digitale verspreiding meer toeneemt dan dat de verspreiding van print afneemt. Bij De Morgen is de toename van de digitale verspreiding bijna even groot als de afname van de papieren verspreiding. Bij de andere kranten neemt de digitale verspreiding eveneens toe van 2010 tot 2015, maar de verspreiding van print daalt veel sterker (CIM, echtverklaringen verspreiding pers).

4.122 Marktaandeel uitgevers kranten

Marktaandeel van de uitgevers van de kranten op basis van de betaalde verspreiding, inclusief 'digitale betaalde' verspreiding, van 2000 tot 2015, in %.

Toelichting: De Persgroep: Het Laatste Nieuws + Nieuwe Gazet en De Morgen; Concentra: Gazet Van Antwerpen en het Belang Van Limburg; Corelio: De Standaard, Het Nieuwsblad + De Gentenaar; Mediafin: De Tijd.
Bron: Betaalde verspreiding: CIM, Echtverklaringen verspreiding pers.

De **marktaandelen** voor de dagbladen kunnen bepaald worden op basis van de betaalde verspreiding, inclusief 'digitale betaalde' verspreiding. Corelio en Concentra verliezen van 2000 tot 2015 wat marktaandeel, waardoor het marktaandeel van hun joint venture Mediahuis daalt van 62% in 2000 naar 59% in 2015. Het marktaandeel van De Persgroep stijgt in deze periode van 33% tot 36%. De Tijd (Mediafin - De Persgroep/Rossel) heeft in 2015 terug hetzelfde marktaandeel als in 2000 (5%). Sinds 2011 zijn er weinig verschuivingen in de marktaandelen. De gratis Metro (Concentra & Rossel) is volgens de cijfers van de machineoplage in 2015 de derde grootste krant, na Het Nieuwsblad/De Gentenaar (Mediahuis) en Het Laatste Nieuws/Nieuwe Gazet (De Persgroep).

Het gemiddeld aantal **unieke bezoekers per dag** neemt in het voorbije jaar alleen voor het Nieuwsblad.be, Hln.be, Gva.be en Sporza.be toe. Voor de Standaard.be, Demorgen.be, Deredactie.be en Hbvl.be vermindert het aantal unieke bezoekers. De cijfers van de meeste nieuwsportalen lijken dus dalende, maar dat is omdat er veel wordt ingezet op apps en een deel van de trafiek via die platformen plaatsvindt wat niet mee opgenomen is in deze cijfers. De cijfers over de volledige online trafiek werden niet verkregen. Voor de VRT is deze trafiek via de apps goed voor 20 tot 25 procent van de totale online trafiek. Zo bereikte de VRT met de app van Deredactie.be gemiddeld 63.437 unieke bezoekers per dag (VRM, 2017). Het Laatste Nieuws en Het Nieuwsblad blijven met meer dan een miljoen bezoekers de meest populaire nieuwsportalen. Het zijn tevens

4.123 Nieuwsportalen

Evolutie van het gemiddeld aantal unieke bezoekers per dag voor enkele nieuwsportalen van 2013 tot 2016, naar portal, in aantal.

	2013	2014	2015	2016
Standaard.be	338.105	386.101	383.420	360.880
Demorgen.be	141.251	200.471	234.074	194.019
Nieuwsblad.be	645.547	811.863	1.004.651	1.069.434
Hln.be	690.499	1.009.362	1.303.548	1.364.127
Gva.be	161.349	213.447	254.597	282.652
Hbvl.be	122.935	177.082	218.875	205.553
VRT-themasites	388.412	500.466	516.125	512.683
Deredactie.be	219.605	275.999	277.773	270.140
Sporza.be	213.070	276.177	288.290	292.304

Toelichting: Smartphones en tablets worden meegerekend in de studie. Sinds 2013 worden de cijfers voor niet-VRT-sites berekend op basis van het maandgemiddelde. Dit kan een zeer licht afwijkend cijfer geven. Geen cijfers voor tijd.be beschikbaar.

Bron: Metriweb via VRT-studiedienst.

de meest populaire kranten. Na deze nieuwsportalen gelieerd aan populaire kranten volgen de VRT-themasites met 512.683 bezoekers en De Standaard met bijna 360.880 bezoekers. De overige nieuwsportalen trekken wat minder volk.

De Persgroep lanceerde in 2016 een nieuwe app onder de naam topics. De lezers krijgen een gepersonaliseerd nieuwsaanbod uit 13 Nederlandse en Vlaamse dagbladen op basis van de door hen zelf opgegeven voorkeuren.

Naast de hierboven genoemde nieuwsportalen ontstaan uit de traditionele media, ontwikkelde zich een nieuw aanbod aan **onafhankelijke digitale journalistiek** met o.a. Newsmonkey.be, Express.be, Apache.be, DeWereldMorgen.be, Doorbraak.be, StampMedia.be en mo.be.

Tenslotte spelen de **sociale media** een steeds belangrijkere rol in de nieuwsverspreiding. Volgens het Mediaconcentratierapport (VRM, 2016) delen traditionele media intensief hun artikels op sociale media, met name Facebook en Twitter. In Vlaanderen zou ongeveer 50% van de bezoekers van nieuws-sites daar terecht komen via artikels die op Facebook werden gepost. Sociale media vormen in die zin een belangrijke toegangspoort om lezers naar hun onlineplatformen door te verwijzen. Daarnaast willen enkele digitale spelers zelf artikels aanbieden, waarbij de advertentie-inkomsten gedeeld worden met de uitgevers. In 2015 lanceerde Facebook 'Instant Articles', waarbij artikels binnen Facebook aangeboden worden. Apple lanceerde in hetzelfde jaar de nieuwsapp 'Apple News' die standaard op haar mobiele toestellen wordt geïnstalleerd. In deze app kunnen uitgevers nieuwsberichten publiceren.

Mediagroepen

De Vlaamse Regulator voor de Media (VRM) identificeert in 2016 11 belangrijke **mediagroepen**. MEDIAALAN (de vroegere Vlaamse Media Maatschappij), Mediahuis en De Vijver Media maken elk deel uit van verschillende andere van de vermelde mediagroepen. Zo is MEDIAALAN in handen van De Persgroep

4.124 Mediaconcentratie

Media-aanbod van de belangrijkste mediabedrijven in Vlaanderen in 2016.

	Radio		Televisie		Dagblad	Periodiek blad	Internet		Regie
	Content + aggregatie	Distributie	Content + aggregatie	Distributie	Content + aggregatie	Content + aggregatie	Content + aggregatie	Distributie	
Concentra	X		X		X	X	X		X
Mediahuis					X	X	X		X
Corelio	X		X		X	X	X		X
De Vijver Media			X				X		X
Telenet		X	X	X			X	X	X
De Persgroep	X		X	X	X	X	X	X	X
MEDIALAAN	X		X	X			X	X	X
Roularta Media Group	X		X	X		X	X	X	X
Proximus		X	X	X			X	X	X
Sanoma Media Belgium						X	X		X
VRT	X		X				X		X

Bron: VRM, 2016.

en van Roularta Media Group. Mediahuis is in handen van Concentra en Corelio. Telenet, Corelio en Waterman&Waterman zijn aandeelhouders van De Vijver Media. Er hebben zich recent heel wat verschuivingen voorgedaan op de markt.

Concentra, Corelio, De Persgroep en Roularta Media Group hebben een grote **productdifferentiatie** via hun onderlinge samenwerking. Zij zijn vooral actief in de contentproductie en -aggregatie van de verschillende mediavormen. Door de introductie van Stieve en de overname van VikingCo nv/Mobile Vikings door MEDIALAAN, wordt deze groep (en daarmee ook de moederhuizen De Persgroep en Roularta) actief in de distributie. Telenet en Proximus vertrokken van de audiovisuele distributie, maar diversifieerden naar contentproductie en -aggregatie.

In 2016 vielen er in de wereld van de **geschreven pers** minder grote verschuivingen te noteren dan in het jaar voordien, toen De Persgroep onder andere Story, Humo en TeVe-Blad van Sanoma overnam en Think Media Magazines failliet ging. In 2016 stopten de bladen Menzo en Che, die uitgeverij Cascade in 2015 nog overnam van het failliete Think Media Magazines. Bij MEDIALAAN werd JIM eind 2015 vervangen door KADET, een nieuwe **televisiezender** die zich richt op jongens tussen acht en twaalf. Via de overname van Bites Europe kreeg MEDIALAAN Acht in handen, dat in oktober 2016 de naam CAZ – een mannenzender - kreeg. Verder veranderde de naam van 2BE naar Q2. SBS Belgium lanceerde naast VIER en VIJF de zender ZES. De nieuwe tv-zender richt zich op de kijker van 18 tot 54 jaar en zendt alleen Amerikaanse series, sitcoms en films uit. Deze ontwikkelingen moeten volgens de VRM gezien worden in het kader van het duidelijker positioneren van zenders voor de advertentiemarkt. Het meest opvallend zijn echter de vele wijzigingen in de **distributie**. MEDIALAAN lanceerde in 2015 Stieve free. Via de website en de app kan de kijker alle zenders van MEDIALAAN gratis live en licht uitgesteld (tot 6 dagen terug) bekijken op smartphone, tablet, laptop en computer. Verder nam MEDIALAAN in 2016 de mobiele operator 'VikingCo nv/Mobile Vikings' over. Telenet verwierf in 2016 de eigendom over Base. De VRT biedt sinds 2017 met haar online

videoplatform VRT NU zowel een aanbod-op-aanvraag als live-streaming van de televisienetten en radionetten aan. Daarnaast kregen alle radiomerkers van de VRT een eigen app via dewelke radio beluisterd kan worden.

Beschikbare middelen

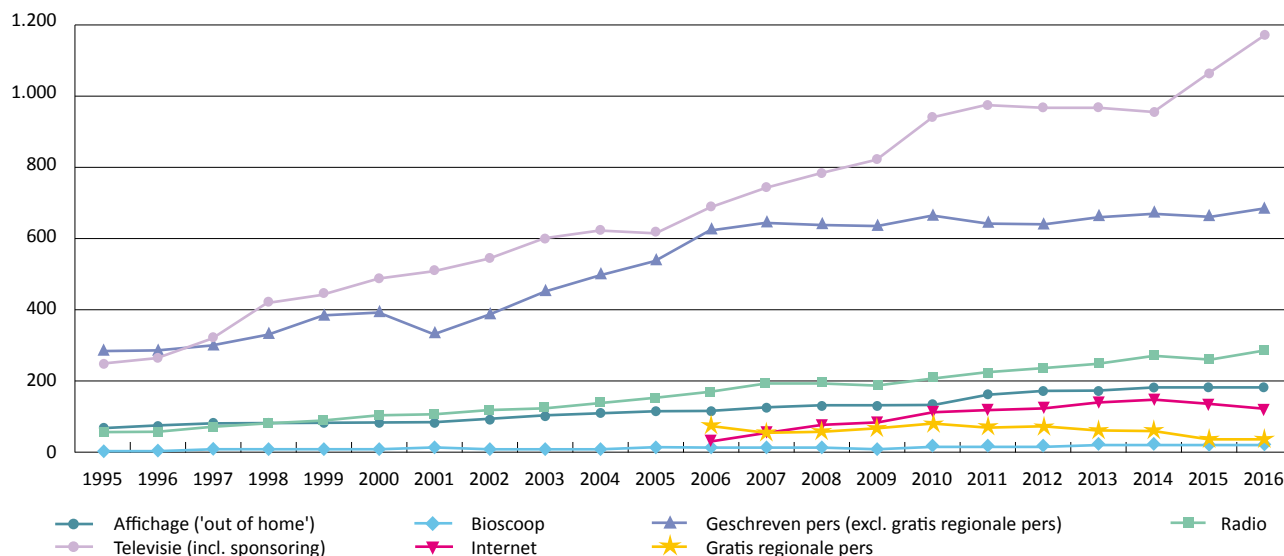
Een divers en kwalitatief aanbod via al deze kanalen en aanbieders veronderstelt de beschikbaarheid van de nodige financiële middelen. De middelen voor de mediamarkt komen onder druk te staan voor verschillende marktspelers. De VRT wordt door enkele maatregelen uit de beheersovereenkomst gedeeltelijk gevrijwaard tegen deze marktmechanismen. In dit deel worden de leefbaarheid van het commercieel en het openbaar media-aanbod besproken.

Leefbaarheid commercieel media-aanbod

De omroepen, de uitgevers maar ook de dienstenverdelers proberen de gevreesde gevolgen van nieuwe ontwikkelingen en trends te ondervangen terwijl ze ook ten volle willen meegenieten van de nieuwe opportuniteiten. Artikels van Vlaamse kranten werden gekopieerd of overgenomen zonder bronvermelding, waardoor ze advertentie-inkomsten misliepen. Een meer recent opkomende bedreiging voor de online inkomsten zijn de adblockers. Dit is software die een surfer kan installeren om de advertenties weg te filteren. Websites – ook deze met media-inhoud – halen hun inkomsten nochtans voor een groot deel uit de advertenties. Via het fair use charter verklaarden de grote spelers uit de geschrevenpersmarkt zich bereid om een aantal voorwaarden te respecteren in geval van het hergebruik van nieuwsberichten. Ook de trend waarbij enkele digitale spelers zoals Facebook of Apple zelf artikels aanbieden (zie boven), waarbij de advertentie-inkomsten gedeeld worden met de uitgevers, is mogelijks een goede stap in de richting van een billijke vergoeding voor de kranten voor het gebruik van hun artikels. Het dispuut rond de adblockers is nog in volle gang. Televisieprogramma's worden opgenomen of opgevraagd en op een later tijdstip bekeken waarbij de

4.125 Reclamedruk

Evolutie van de jaaromzet op de reclamemarkt, van 1995 tot 2016, op basis van de verklaringen van de betrokken regio's en reclamedragers, bruto cijfers in miljoen euro.

Toelichting: omdat deze cijfers geen rekening houden met de talrijke tariefkortingen, geven ze eerder de aanwezigheid van reclame dan de reclame-investeringen weer. Voor het internet omvatten de MDB-cijfers slechts een klein deel van de markt: internationale spelers (onder andere google, facebook, youtube) en bepaalde categorieën van advertenties waaronder video maken geen deel uit van het onderzoek.

Bron: CIM, Nielsen.

reclameblokken doorgespoeld kunnen worden. Verder worden integrale programma's aangeboden via websites en apps. VTM zette in mei 2016 quasi al zijn programma's online, die je er live of licht uitgesteld kan bekijken. Wie uitgesteld kijkt, krijgt kortere reclameblokken die je niet kan doorspoelen. Een deel van de spotjes worden hierbij aangepast aan het profiel van de kijker (VRM 2016). Door het tv-kijken via nieuwe internet-platformen wordt het bovendien mogelijk om de traditionele dienstenverdelers te omzeilen, alhoewel bepaalde van hen deze over-the-top spelers in hun aanbod integreren. Bij Proximus bijvoorbeeld is Netflix toegankelijk via de set-top-box.

Het beleid wil verder inzetten op de audiovisuele productie-sector en op de ontwikkeling van lokale inhoud en creativiteit binnen de context van een wijzigend media-ecosysteem waar traditionele media uitgedaagd worden door (buitenlandse) nieuwe spelers en formats.

De cijfers voor de **reclamedruk** geven enige verschuivingen aan. Op een kleine terugval in 2001 na, neemt de aanwezigheid van reclame in het totaal van de traditioneel gemeten media affichage, bioscoop, geschreven pers (exclusief gratis regionale pers), radio en televisie gestaag toe van 1995 tot 2016. De toename in het voorbije jaar is de derde grootste in deze periode, wat vooral bijzonder is omdat de reclamedruk ook in 2015 sterk gestegen was. Televisie kaapt in 2016 het grootste deel van de koek weg, gevolgd door de geschreven pers. De reclamedruk voor de geschreven pers, de radio en de televisie was nog nooit zo hoog als in 2016. De relatieve toename in de reclamedruk is in het voorbije jaar het sterkst bij televisie en radio. De reclamedruk binnen de radio- en de televisiesector nam sinds 1995 ongeveer toe met een factor 5. De reclamedruk voor de bioscoop, voor affichage en voor de geschreven pers

steeg met factor 2 tot 3. Sinds 2010 is de reclamedruk voor de gratis regionale pers sterk gedaald.

Volgens IAB Europe (2017), die naast beeldadvertenties ook de investeringen in zoekmotoren en zoekertjes meet, versterkt in 2016 de Europese **onlinereclamemarkt** (27 landen) met 41,9 miljard euro zijn voorsprong op de televisiemarkt (34 miljard euro). In België was de markt goed voor 0,9 miljard euro. De maturiteit van de online advertentiemarkt wordt gemeten via de online advertentie-uitgaven per persoon: in 2016 ligt deze maturiteit in België boven het Europees gemiddelde (respectievelijk 83,2 versus 56,4 euro). Hiermee behaalt België de achtste plaats. De Europese top bestaat uit het Verenigd Koninkrijk (214,8), Zweden (162,8), Denemarken (159,7) en Noorwegen (158).

Bij de omroepen zorgen **uitgesteld kijken**, video on demand, webtelevisie en mobiele televisie ervoor dat de kijker steeds beter kan kiezen, wat hij waar en wanneer en via welk toestel zal bekijken. Het gemiddeld maandelijks aandeel uitgesteld tv-kijken op het totaal kijkvolume is van het eerste semester van 2010 tot het tweede semester van 2016 gestegen van 2,6% tot 13,9%. Tot 2015 betrof dit het uitgesteld kijken tot 6 dagen na uitzending; vanaf 2016 het uitgesteld kijken tot 7 dagen na uitzending. Gemiddeld per dag keek in 2016 36% van de bevolking uitgesteld naar televisie en 69% van de bevolking keek live (in 2015 respectievelijk 28% en 70%). De kijkers die uitgesteld keken, deden dit gemiddeld 57 minuten per dag. Deze die live keken 3 uur en 39 minuten per dag (VRT, 2016). Bij het uitgesteld kijken wordt door velen de reclame doorgespoeld.

De VRM (2016, p. 177) stelde op basis van de overzichten van Inside TV voor de eerste jaarhelft van 2016 een lijst samen van het aantal **productiehuizen** en producties per zender. Hieruit

4.126 Uitgesteld tv-kijken

Gemiddeld maandelijks aandeel uitgesteld tv-kijken op het totaal kijkvolume, van 2010 tot 2016, in %.

	Eerste jaarhelft	Tweede jaarhelft
2010	2,6	3,2
2011	3,9	4,3
2012	4,9	5,3
2013	5,7	6,2
2014	6,4	6,8
2015	7,5	8,3
2016	10,0	13,9

Toelichting: cijfers op basis van het CIM televisieonderzoek: totaal televisie, live+7 in 2016 en Live+6 tot 2015, totale bevolking vanaf 4 jaar (exclusief gasten tot 2012, inclusief gasten sinds 2013), 24u.

Bron: CIM TV – Noord, GfK Audimetrie NV via VRT-studiedienst.

blijkt dat de VRT, MEDIALAAN en SBS 90% van de producties uit deze lijst in programmering hebben of zullen nemen. Die maken ze ofwel in eigen huis, ofwel doen ze een beroep op verschillende onafhankelijke productiehuisen. De VRT doet volgens deze lijst een beroep op 36 productiehuisen voor 162 producties (78 in eigen huis); MEDIALAAN op 22 productiehuisen voor 69 producties (25 in huis) en SBS op 15 productiehuisen voor 51 producties (14 in huis). Er werden in de eerste jaarhelft van 2016 in het totaal 17 productiehuisen vermeld die 5 of meer producties verzorgden, inclusief de VRT, MEDIALAAN en SBS Belgium.

Volgens de beheersovereenkomst 2016-2020 moet in 2016 de VRT minimaal 15% van haar totale inkomsten exclusief ruil, Brussels Philharmonic en herstructureringskosten aan **externe producties** besteden. Dat percentage bedroeg 18,89% in 2016. De VRT deed een beroep op de Vlaamse productiesector voor 59,2 miljoen euro en op de Vlaamse facilitaire sector voor 16,4 miljoen euro. In 2015 was dat respectievelijk 54,8 en 16,8 miljoen euro. Er waren 63 verschillende leveranciers uit

de televisieproductiesector en uit de digitale productiesector. Verder had de VRT een raamovereenkomst met 122 facilitaire bedrijven (VRM, 2017).

Begin 2014 zorgde een wijziging aan het Mediadecreet voor de invoering van een **stimuleringsregeling voor de audio-visuele sector**. Iedere dienstenverdelers dient voortaan deel te nemen aan de productie van audiovisuele werken, ofwel onder de vorm van een financiële bijdrage die bestaat uit een coproductie van audiovisuele werken, ofwel een financiële bijdrage aan het Mediafonds van het Vlaams Audiovisueel Fonds. Op drie jaar tijd werden zes Vlaamse coproducties opgestart en ging ongeveer 5,6 miljoen euro naar het VAF (VRM, 2016). In 2016 kozen Telenet en Proximus ervoor om te investeren in coproductieprojecten. Stievie, M7 Group, Nethys en Coditel kozen voor een bijdrage aan het VAF (VRM).

Om de leefbaarheid van de **regionale omroepen** te verhogen krijgen deze jaarlijks een bereikvergoeding gelijk aan het product van 2,3 euro (geïndexeerd) met het totaal aantal abonnees in het Nederlandse taalgebied van de dienstenverdelers op 31 december twee jaar voor de vergoeding. Het bedrag dat in 2016 als bereikvergoeding aan de negen regionale omroepen werd uitgekeerd, was ongeveer 6 miljoen euro (VRM). In het kader van een samenwerkingsovereenkomst met de Vlaamse Regering krijgen de regionale omroepen ook structurele subsidies. Het laatste samenwerkingsakkoord liep van 2012 tot 2016. Dit akkoord werd in 2017 voor een jaar verlengd.

Leefbaarheid VRT

De VRT is via zijn dotatie en de compensatieprocedure minder gevoelig voor een daling van advertentie-inkomsten. Wanneer de inkomsten uit commerciële communicatie onder een bepaald minimumbedrag vallen, treedt de compensatieprocedure in werking. Anderzijds werden ook enkele normen in de beheersovereenkomst 2016-2020 ingeschreven om de commerciële sector te beschermen of te stimuleren.

4.127 Inkomsten VRT

Evolutie van de opbrengsten van de VRT, van 2011 tot 2016, in miljoen euro.

Opbrengsten uit:	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1. Overheidsfinanciering	280,9	291,8	294,4	290,7	277,1	267,2
2. Distributie-inkomsten	22,4	27,2	26,3	27,6	33,4	36,0
3. Boodschappen van algemeen nut	10,1	9,4	9,8	9,8	9,8	9,3
4. Commerciële communicatie	54,9	61,0	61,4	65,6	65,5	69,1
Radioreclame	38,0	39,7	40,5	43,0	42,8	45,3
Sponsoring radio	2,1	2,0	1,8	1,9	1,7	2,1
Sponsoring tv	9,7	14,8	14,2	15,0	14,3	14,6
Sponsoring niet-uitgezonden evenementen	3,5	2,5	2,7	2,8	3,3	3,0
Reclame op internet en mobiele platformen	1,4	1,5	1,7	2,0	2,7	2,6
Productplaatsing	0,2	0,5	0,5	0,9	0,7	1,5
5. Exploitatie van afgeleiden	7,6	7,6	6,9	8,0	6,6	7,4
6. Andere commerciële exploitatie	2,2	1,8	1,7	2,2	1,6	2,1
7. Andere inkomsten	7,7	13,8	10,0	12,5	9,8	11,9
8. Ruilen	34,3	33,5	38,4	38,0	37,4	32,9
Totaal	420,1	446,1	448,9	454,4	441,2	435,9

Bron: VRT-studiedienst.

Van 2011 tot 2014 vergrootte de VRT zijn **bedrijfsinkomen** van 420 tot 454 miljoen euro. Over de twee laatste jaren zakt zijn inkomen terug tot 436 miljoen euro in 2016. De groei van 2011 tot 2014 volgde vooral uit de toename van de overheidsfinanciering, van de inkomsten uit de commerciële communicatie en van de distributie-inkomsten. De daling sinds 2014 is vooral toe te schrijven aan de overheidsfinanciering.

De **overheidsfinanciering** stijgt van 281 miljoen in 2011 tot 294 miljoen euro in 2013, waarna er een daling wordt ingezet. In 2016 is er een dotatie van 267 miljoen euro. In het kader van een sterke daling van de overheidsfinanciering in 2015 werden bepaalde verplichtingen die opgenomen waren in de beheersovereenkomst 2012-2016 bijgesteld. Zo verdwenen OP12 en Cobra en werd de structurele dagprogrammatie van Canvas geschrapt.

De inkomsten uit de **commerciële communicatie** (inclusief boodschappen van algemeen nut) mogen jaarlijks netto maximaal 72,84 miljoen euro omzet (jaarlijks geïndexeerd) bedragen. Hiervan is 1 miljoen euro bestemd voor het mediafonds. De ontvangsten uit commerciële communicatie moeten minstens 85% van dit begrensde bedrag zijn. Wanneer de zelf verworven middelen onder dit niveau zijn gedaald, wordt de compensatieprocedure in werking gesteld.

De inkomsten zijn in 2016 gelijk aan 78,4 miljoen euro, waarvan 1 miljoen euro aangewend wordt ten behoeve van het Mediafonds en 5,6 miljoen op een wachtrekening wordt geplaatst, in afwachting van een beslissing door de Vlaamse Regering over de bestemming van deze middelen. Verder worden er twee bijkomende subplafonds gedefinieerd. Voor televisiesponsoring en televisievisibiliteit gegeven in het kader van sponsoring van niet-uitgezonden evenementen is de bovengrens gelijk aan 17,33 miljoen euro (jaarlijks te indexeren). Voor display en inkomsten uit videoformaten bij niet-lineaire videocontent is de bovengrens gelijk aan 3,00 miljoen euro (jaarlijks te indexeren). Volgens de VRT zijn deze grenzen niet overschreden in 2016.

Kwaliteitsvol medialandschap

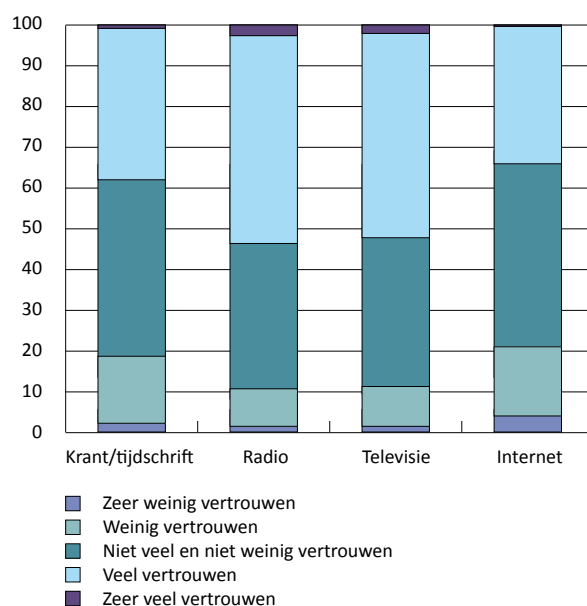
'De pers als vierde macht en haar rol als venster op de wereld, is ontegensprekelijk een belangrijke bouwsteen in onze maatschappij. De mediagebruiker vertrouwt op de media om accuraat geïnformeerd te worden.' (Beleidsnota Media 2014-2019, p. 24) Vooreerst wordt onderzocht hoe de Vlaming het media-aanbod beoordeelt. Vervolgens komen een aantal kwaliteitscriteria aan bod voor het nieuws en de nieuwsmidia, de identiteit en de diversiteit van de Vlaamse cultuur.

Beoordeling van de media door de Vlaming

De Vlaming wordt steeds meer overspoeld door informatie van een groeiend aantal aanbieders. Via blogs en sociale media kan zowat iedereen wereldwijd publiceren. In dit kluwen groeit de nood aan geloofwaardige en betrouwbare informatiebronnen. Eerst wordt het vertrouwen van de Vlaming in de media onderzocht. Vervolgens komen zijn klachten aan bod.

4.128 Vertrouwen juistheid berichtgeving

Aandeel Vlamingen dat (zeer) weinig vertrouwen, niet veel en niet weinig vertrouwen of (zeer) veel vertrouwen heeft in de juistheid van de berichtgeving van de media, 2015, in %.

Bron: SCV-survey 2015.

Het aandeel Vlamingen met **vertrouwen in de juistheid van de berichtgeving** is het grootst voor radio en televisie: 53% heeft (zeer) veel vertrouwen. Voor de geschreven pers (38%) en het internet (34%) ligt dat percentage wat lager. Het aandeel volwassen Vlamingen met weinig vertrouwen in de media is vrij stabiel sinds 2007: ongeveer een tiende van de Vlamingen heeft weinig vertrouwen in de juistheid van de berichtgeving van radio- of televisieprogramma's; ongeveer een vijfde heeft weinig vertrouwen in de juistheid van de berichtgeving in kranten- of tijdschriftartikelen of van webpagina's die nieuws brengen.

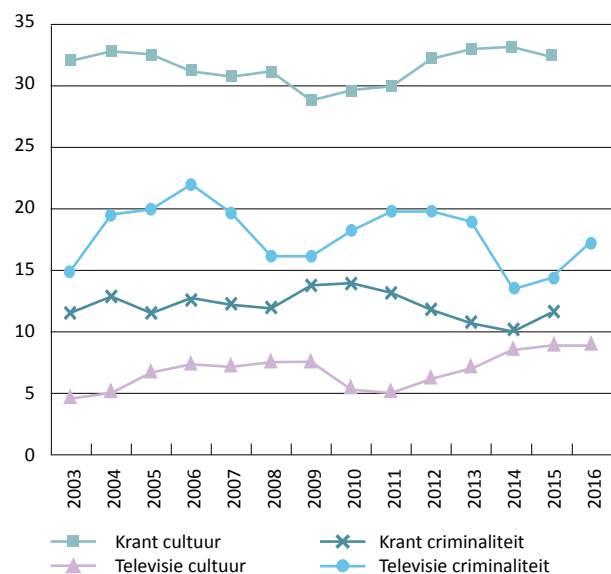
Het monitoren van de kwaliteit van de berichtgeving gebeurt via de **klachten** bij de Raad voor de Journalistiek, die instaat voor de naleving van de journalistieke beroepscode, en bij de Vlaamse Regulator voor de Media. In de 14 jaar dat de Raad actief is, werden 668 klachtendossiers ontvangen. De meeste gingen over 'onzorgvuldige berichtgeving' (424) en 'privacy' (271), maar ook 'unfaire handelswijze' (opgenomen als categorie sinds 2007; 67) en 'geen wederwoord' (66) kwamen in meer dan 50 dossiers voor. De Vlaamse Regulator voor de Media nam in de 11 jaren van zijn bestaan al 560 beslissingen. De hoofdmoot van de beslissingen betreft de naleving van reclameregels en andere mediaregelgeving (66% voor de periode 2006-2016 en 71% in 2016) en ambts-halve onderzoeken en storings van radio-omroepen (24% voor de periode 2006-2016 en 14% in 2016). Het aantal storingsklachten van de radio-omroepen is laag sinds 2011.

Kwaliteit nieuws(media)

De kwaliteit van het nieuws ligt het mediabeleid nauw aan het hart. Het Elektronisch Nieuwsarchief (ENA) stoffeert het be-

4.129 Cultuur en criminaliteit in het nieuws

Evolutie van het aandeel nieuws over cultuur en criminaliteit in de zendtijd van de 19-uur-journaals op Eén en VTM en in het aantal woorden in de Vlaamse kranten, van 2003 tot en met 2015 (krant) of 2016 (tv), in %.

Bron: Elektronisch Nieuwsarchief ENA.

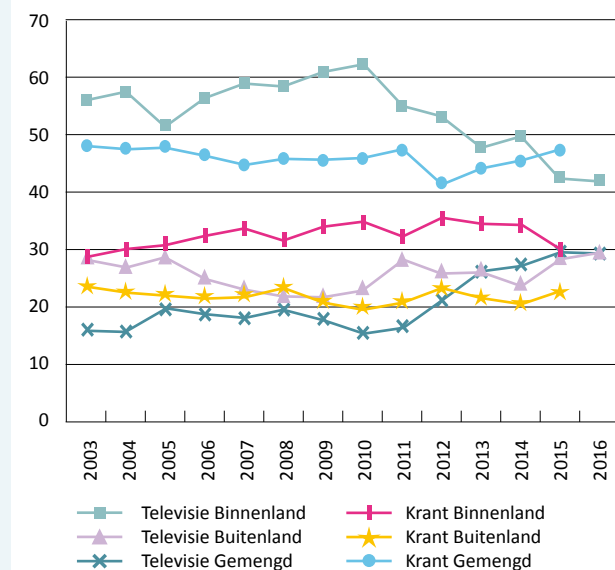
leidsmatige en publieke debat over de inhoud van de Vlaamse nieuwsberichtgeving.

Het ENA onderzoekt het nieuws op basis van de aandacht voor criminaliteit, cultuur en buitenlands nieuws. Pluriforme berichtgeving veronderstelt voldoende aandacht voor minder toegankelijke onderwerpen zoals cultuur en buitenlands nieuws en geen overdreven aandacht voor populaire onderwerpen, waaronder criminaliteit. Het televisienieuws wordt aan de hand van het tijdsaandeel van de betreffende nieuwsitems binnen de 19-uur journaals op Eén en VTM van januari 2003 tot en met december 2016 onderzocht. De aanwezigheid van de belangrijkste thema's binnen de Vlaamse kranten wordt voor de periode 2003 tot eind 2015 onderzocht op basis van het aandeel woorden binnen de betreffende nieuwsitems van al de kranten (inclusief Metro). Bij de kranten worden ook de bijlagen (o.a. cultuur, literatuur, economie, wonen, vakantie, ...) opgenomen.

Vooreerst valt op dat er over de beschouwde periode relatief gezien meer aandacht is voor **cultuur** binnen het geheel van de kranten dan binnen de televisiejournaals. Dit kan er mee samenhangen dat ook de bijlagen, waaronder cultuurbijlagen, meegerekend worden bij de kranten. De aandacht voor cultuur was in de beschouwde periode nooit zo hoog als in 2014. Ook in het laatste gedocumenteerde jaar is de aandacht voor cultuur iets hoger dan gemiddeld in de periode 2003 tot 2015(krant)/2016(tv), maar voor de kranten was er een lichte afname tegenover 2014. De aandacht voor **criminaliteit** was in de beschouwde periode nooit zo laag als in 2014, maar in 2015/2016 is er terug een toename in de aandacht voor criminaliteit. Voor de televisiejournaals blijft de aandacht voor

4.130 Binnen- en buitenlandse nieuwsitems

Evolutie van het aandeel binnenlands, buitenlands en gemengd nieuws in de zendtijd van de 19-uur-journaals op Eén en VTM en in het aantal woorden in de Vlaamse kranten, van 2003 tot en met 2015 (krant) of 2016 (tv), in %.

Bron: Elektronisch Nieuwsarchief ENA.

criminaliteit in 2016 nog net onder het gemiddelde sinds 2003, voor de kranten is het aandeel van 2015 gelijk aan het gemiddeld aandeel sinds 2003. Voor de VRT is er in de beheersovereenkomst de doelstelling dat het Journaal van Eén jaarlijks minstens 365 cultuuritems moet bevatten. In 2016 waren dat 643 unieke cultuuritems in de verschillende hoofdjournaals (13u, 19u en Het Journaal Laat).

De **buitenlandberichtgeving** is sterker vertegenwoordigd in de krant dan in de televisiejournaals, al is dat verschil tussen beide media afgenomen sinds 2010. Ook hier kunnen de bijlagen een rol gespeeld hebben. Bij de televisiejournaals is er sinds 2010 een duidelijke toename van het buitenlands nieuws. Het aandeel binnenlands nieuws bij televisie was sinds 2003 nog nooit zo laag als in 2015 en in 2016. Bij de krant is dit aandeel stabiel dan bij televisie, maar ook bij de krant is het aandeel buitenlands nieuws in 2015 het hoogst sinds 2005. De buitenlandberichtgeving kan onder de vorm van zuivere buitenlandberichtgeving of in de vorm van gemengd nieuws gebeuren. Om de toegankelijkheid van het buitenlands nieuws te verhogen, wordt het in verband gebracht met de eigen regio. Zo kan men een Vlaming betrekken in een ramp interviewen. Bij de krant is het gemengd nieuws veel sterker aanwezig dan het zuiver buitenlands nieuws. Bij de televisie is dat verschil eerder klein sinds 2013 en daarvoor was het zuiver buitenlands nieuws sterker vertegenwoordigd dan het gemengd nieuws. Terwijl Eén en VTM in 2016 eenzelfde aandeel halen voor gemengd nieuws (29%), is het buitenlands nieuws sterker vertegenwoordigd bij Eén (33% versus 26%). Ook over de kranten is er een sterk verschil in het aandeel gemengd dan wel zuiver buitenlands nieuws.

Identiteit en diversiteit van de Vlaamse cultuur

Het behoud van de eigen culturele identiteit binnen de media is een belangrijke beleidsdoelstelling. De VRT is voor het beleid een belangrijke partner in het bewaken van deze culturele identiteit via de inhoudelijke diversiteit en de Vlaamse verankering van zijn aanbod. De culturele identiteit mag in een samenleving gekenmerkt door culturele diversiteit echter niet te eng geïnterpreteerd worden: iedere bevolkingsgroep moet in en door de media vertegenwoordigd worden. De media moeten hierbij een spiegel zijn van onze culturele diversiteit en onze maatschappij.

Vlaamse identiteit

Volgens de beheersovereenkomst 2016-2020 moet de publieke omroep meer dan ooit investeren in lokale content. Ze vervult een hefboomfunctie op dat vlak en dient tijdens de looptijd van de beheersovereenkomst verschillende opportuniteiten inzake de distributie, valorisatie van en gezamenlijke investering in lokale content te exploreren.

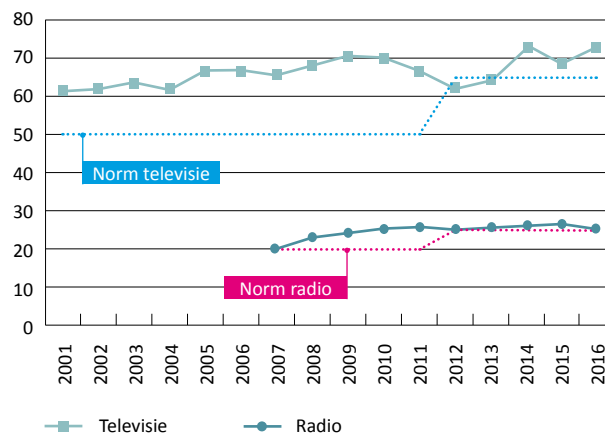
In 2016 is 25,5% van de muziek op alle **VRT-radio's** een Vlaamse muziekproductie, waarmee de norm van 25% is gehaald. Dit aandeel was met 26,4% in 2015 nog nooit zo hoog sinds 2007, maar is terug wat gezakt in het voorbije jaar. 30% van de muziektijd op Radio 2 en 15% van de muziektijd op Radio 1 moet bestaan uit Nederlandstalige muziek. In 2016 is 15,6% van de muzieknummers op Radio 1 Nederlandstalig tegenover 10,8% in 2011. Op Radio 2 is dat 30,4% in 2016 tegenover 25,4% in 2011.

Het aandeel van de Vlaamse (co-)producties moet volgens de beheersovereenkomst minstens 65% van de totale output op de **VRT-televisiekanalen** Eén (tussen 18 en 23 uur) en Canvas (tussen 19 en 23 uur) bedragen. Dit aandeel bedraagt 72,8% in 2016; het tweede hoogste percentage sinds 2001.

De VRT blijft een belangrijke hefboom voor **nieuwe audio-visuele creaties**. Na een dipje in 2015 stijgt het totaal aantal uren zendtijd ingenomen door nieuwe tv-programma's die

4.131 Vlaamse identiteit op VRT

Evolutie van het aandeel Vlaamse producties in de muzieknummers van de VRT-radio en van het aandeel Vlaamse (co-)producties van de VRT in de uitgezonden tv-programma's tussen 18 en 23 uur op Eén of tussen 19 en 23 uur op Canvas, van 2001 tot 2016, in %.

Bron: VRT-studiedienst.

door de VRT werden geproduceerd terug tot 4.638 uren zendtijd. Hierin zitten coproducties en producties in opdracht vervat. In 2014 was deze zendtijd met 4.828 uur het hoogst sinds 2010. Met inbegrip van herhalingen was het volume eigen producties 64,1% van de netto programmazendtijd in 2016; het hoogste aandeel sinds 2010. Gegeven de sterke daling in het totaal aantal uitzendingen van 2014 tot 2015, betekent dit hogere percentage niet dat het volume eigen producties in absolute termen is gestegen. Het is zelfs gedaald tegenover 2014. Voor het aantal eigen nieuwe producties die voor het eerst worden uitgezonden is het aandeel binnen de totale programmazendtijd 36,4%. Nieuws en duiding en programma's die strategisch belangrijk zijn, horen in principe tot de interne productie: sport, nieuws en informatieve programma's maken dan ook 75% uit van het totale aanbod aan eerste uitzendingen van eerste producties.

4.132 Eigen productie VRT

Aandeel in de zendtijd van elke inhoudscategorie voor televisieprogramma's in eigen productie (eerste uitzendingen) en in de totale uitzendingen van de VRT-televisie, van 2010 tot 2016, in %.

	Eerste uitzending/ eigen productie							Totaal						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Fictie eigen	9	8	6	6	5	7	5	11	11	12	10	11	12	13
Fictie aankoop	0	0	0	0	0	0	0	29	33	33	32	30	33	30
Ontspanning en vrije tijd	19	26	25	19	18	18	15	15	15	14	14	16	16	16
Muziek	2	2	4	5	5	6	5	2	2	3	4	4	3	3
Sport	15	11	12	18	26	22	27	12	9	9	6	10	8	11
Nieuws	20	20	15	16	14	17	16	7	7	6	5	6	6	7
Informatieve programma's	36	32	38	37	32	30	32	24	23	24	30	24	21	21
Totaal aantal uren	3.279	3.249	4.286	4.124	4.828	3.980	4.638	9.968	10.033	13.365	15.261	15.883	12.391	12.743

Bron: VRT-studiedienst.

4.133 Doelgroepen in beeld

Vertegenwoordiging van de doelgroepen binnen de interne producties/Vlaamse VRT-programma's, in 2012, 2015 en 2016, naar doelgroep, in %.

	2012			2015			2016		
	Nieuwe Vlamingen	Vrouwen	Personen met een handicap	Nieuwe Vlamingen	Vrouwen	Personen met een handicap	Nieuwe Vlamingen	Vrouwen	Personen met een handicap
VRT totaal	6,2	33,8	1,0	8,6	38,0	0,9	8,0	37,4	0,9
VRT non-fictie	6,7	31,9	NB	9,6	35,2	NB	8,7	35,6	NB
VRT fictie	4,7	41,5	NB	6,7	44,8	NB	6,3	42,9	NB

Toelichting: NB betekent niet bekend.

Bron: VRT-Studiedienst.

Culturele diversiteit

De media moeten een afspiegeling zijn van de maatschappij en zorgen voor een genuanceerde beeldvorming over de verschillende groepen in de maatschappij. Diversiteit betekent volgens de beleidsnota media 2014-2019 behalve aandacht voor etnisch-culturele minderheden ook aandacht voor gender, seksuele identiteit, handicap, leeftijd en sociaaleconomische status (armoede). De openbare omroep heeft hierbij een voorbeeldfunctie te vervullen. Een doeltreffend diversiteitsbeleid impliceert meer gelijkheid op het vlak van programmatie, personeelsbeleid, bereik en beeldvorming.

In de beheersovereenkomst 2016-2020 worden streefcijfers voor de diversiteit van het **personeelsbestand** van de **VRT** opgenomen: tegen 2020 1,8% personen met een arbeidshandicap en 4% personen met minstens 1 ouder die geboren is buiten de EU-15; 40% vrouwen binnen het totaal personeelsbestand en 33% vrouwen voor het midden en hoger kader. Eind 2016 is 1,6% van de personeelsleden een persoon met een arbeidshandicap, 3,0% is een persoon afkomstig van buiten de EU-15 en 38,5% is vrouw. Binnen het management is 31,6% vrouw. Door de nieuwe definitie van de Vlaamse overheid van medewerkers met een arbeidshandicap, werden nu ook sommige medewerkers met een chronische ziekte opgenomen (VRT jaarverslag 2016).

De VRT voert een jaarlijkse monitoring uit met betrekking tot de evenwichtige vertegenwoordiging van de **doelgroepen** vrouwen, nieuwe Vlamingen en personen met een handicap in de **Vlaamse prime-time programma's**. In 2016 is 8,0% van de sprekende actoren in de niet-aangekochte programma's van Eén, Canvas en Ketnet een nieuwe Vlaming (streefcijfer 2016: 5%), 37,4% is vrouw (streefcijfer 2016: 33%) en 0,9% een persoon met een handicap (geen streefcijfer). De nieuwe Vlamingen en de vrouwen zijn in 2016 beter vertegenwoordigd dan in 2012, wat niet geldt voor de personen met een handicap. Tegenover 2015 zijn de percentages voor de vertegenwoordiging van de vrouwen en de nieuwe Vlamingen wat teruggelopen. De vrouwen zijn beter vertegenwoordigd in fictie dan in non-fictie. De nieuwe Vlamingen beter in non-fictie dan in fictie.

Volgens een telefonische bevraging door TNS Research uitgevoerd bij 2.512 Vlamingen in de periode september-oktober

2016 **bereikt** de VRT met haar aanbod op alle platformen samen op weekbasis 78,4% van de personen met minstens 1 ouder die geboren is buiten de EU-15 (norm 75%, zie Tabel 9).

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Beheersovereenkomst tussen de Vlaamse Gemeenschap en de VRT 2016-2020*, Brussel, 2016.
- Belgian Entertainment Association (2017). *Muziekverkoop groeit met bijna 7% dankzij streaming*. Persbericht 7 maart 2017, www.belgianentertainment.be/nl/muziekverkoop-groeit-met-bijna-7-dankzij-streaming/, geraadpleegd op 4/8/2017.
- BIPT (2017). *Economische situatie elektronische communicatiesector 2016*. Brussel: BIPT. http://www.bipt.be/public/files/nl/22263/2017-06-27_2016-Stat_NL.pdf, geraadpleegd op 4/8/2017.
- Gatz, S. (2014). *Beleidsnota Media 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement.
- Gatz, S. (2016). *Beleidsbrief Media 2016-2017*. Brussel: Vlaams Parlement.
- Gatz, S. (2016). *Naar een duurzaam en toekomstgericht radiolandschap*, conceptnota aan de Vlaamse Regering. Brussel. www.svengatz.be/wp-content/uploads/VR-2016-1305-DOC-conceptnota-radiolandschap-1-nota.pdf, geraadpleegd op 29/7/2016.
- Interactive Advertising Bureau Europe, IHS Markit (juni 2017). *AdEx Benchmark 2016: European Online Advertising Spend*. www.semsea.ch/tl_files/content/artikel/texte/GRAFIKEN/Artikelbilder/IABEurope-AdExBenchmark-2016-full-report.pdf, geraadpleegd op 4/8/2017.
- Norkring (2016). *2de Norkring DAB+ Forum*. Persbericht 16 maart 2016.
- Raats, T., Waeben, J., Bleumers, L., Ruelens, S., Vandenplas, R., Vermeulen, L. & Van Looy, J. (2016). *Doorlichting van het Vlaams gamingbeleid*. Studie in opdracht van het Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media van de Vlaamse Gemeenschap. Gent en Brussel: IMEC-MICT en IMEC-SMIT.
- Vlaamse Regulator voor de Media (2016). *Mediaconcentratie in Vlaanderen: rapport 2016*. Brussel: Vlaamse Regulator voor de Media.
- Vlaamse Regulator voor de Media (2017). *Toezicht op de naleving door de openbare omroep van de beheersovereenkomst met de Vlaamse Gemeenschap*. Brussel: Vlaamse Regulator voor de Media.
- VRT (2017). *Jaarverslag 2016*. Brussel: VRT.
- Algemene Directie Statistiek en Economische informatie, FOD Economie, K.M.O., Middenstand en Energie (ADSEI): statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/index.jsp
- Anysurfer: www.anysurfer.be/nl
- Audimetrie: www.audimetrie.be
- Belgian Entertainment Association: www.belgianentertainment.be/nl/bea-of-belgian-entertainment-association/
- Belgisch Instituut voor postdiensten en telecommunicatie: www.bipt.be
- Centrum voor informatie over de media: www.cim.be
- Dekking digitale radio: www.digitalradio.vlaanderen/dekking/
- Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media, beleidsveld Media: cjsm.be/media/
- Digitale agenda Europese Commissie: ec.europa.eu/information_society/digital-agenda/
- Flemish Games Association: www.flega.be
- IAB Europe, Belgium: www.iab-belgium.be/
- Eurostat: ec.europa.eu/eurostat/web/information-society/overview
- Fonds Pascal Decroos: www.fondspascaldecroos.org
- iMinds: www.iminds.be/nl
- Mediatrix: adex.mediatrix.be/adstat/
- Raad voor de Journalistiek: www.rvdj.be
- Pro-music: www.pro-music.org/
- Vlaamse Radio- en Televisieomroep: www.vrt.be
- Vlaamse Regulator voor de Media: www.vlaamseregulatormedia.be
- Vlaams Audiovisueel Fonds: www.vaf.be/mediafonds/

DEFINITIES

Bereik Het aandeel van de betreffende bevolkingsgroep dat men over de betreffende periode (dag, week, maand, ...) bereikt.

Betaalde verspreiding kranten De betaalde verkoop is de som van de losse verkoop en de abonnementen. Bij de betaalde verspreiding kan al dan niet rekening gehouden worden met de digitale exemplaren.

Blog Is een persoonlijk online logboek van informatie dat de blogger wil meedelen aan zijn publiek. Meestal gaat het om tekst, maar soms ook foto's, video of audio.

Live +6/+7 Het geheel van live kijken naar televisie en uitgesteld kijken tot zes/zeven dagen na uitzending.

Lineaire radio- of televisiedienst Betreft de (traditioneel gekende) radio's / televisiezenders die voor iedereen dezelfde programma's op hetzelfde tijdstip uitzenden.

Machineoplage Het aantal exemplaren dat in goede verkoopbare toestand van de pers komt en dat overeenstemt met de regelmatig te koop aangeboden of gratis verdeelde exemplaren en met de exemplaren voor een welbepaald en gerechtvaardigd gebruik met inbegrip van de reserve, maar met uitsluiting van onbruikbare, bevuilde of onvolledige exemplaren.

Marktaandeel radio Het aantal kwartieren dat op een gemiddelde dag naar een welbepaald radiostation is geluisterd, gedeeld door het aantal kwartieren dat naar alle radio's samen is geluisterd.

Marktaandeel tv-zenders Is het aandeel in het bereik (gewogen naar tijd) dat de zender haalt ten opzichte van de totale tv-consumptie.

Niet-lineaire radio- of televisiedienst Via deze dienst kan de kijker op eigen verzoek en op het door hem gekozen moment programma's en andere audiovisuele content (films, hoorspelen, ...) beluisteren/bekijken uit een programmacatalogus.

Operationele televisiediensten Hebben reeds een concreet programma-aanbod. Dit was niet voor al de erkende of aangemelde televisiediensten het geval. Deze zenden soms nog niet uit.

Relatief bereik Het aandeel radioluisteraars, televisiekijkers of internetgebruikers van de betreffende bevolkingsgroep die over de betreffende periode (dag, week, maand, ...) bereikt worden.

Televisiediensten Een audiovisuele omroepdienst, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen lineaire en niet-lineaire televisiediensten (zie aldaar).

Unieke bezoekers websites Mensen die verschillende keren per dag de website bezoeken worden maar een keer meegeteld.

BLIKVANGERS

- De toeristische sector in Vlaanderen heeft in 2016 zwaar te lijden onder de aanslagen van 22 maart in Brussel en Zaventem. Het aantal overnachtingen daalt vooral in de kunststeden, met Brussel op kop. Het binnenlands toerisme houdt stand. Het zijn voornamelijk de buitenlanders die tijdelijk onze regio lijken te vermijden. Op het einde van het jaar zijn er wel tekenen van herstel (figuren 4.138, 4.140, 4.143 en 4.145).
- Het aantal korte vakanties door Vlamingen neemt toe, terwijl het aantal lange vakanties daalt. De binnenlandse vakanties worden populairder en het aantal buitenlandse neemt af (figuren 4.152 en 4.154).
- 19% van de Vlamingen geeft aan zich geen week vakantie te kunnen veroorloven (figuur 4.150).

Het toeristisch beleid wil met een verbeterde marketingwerking het Vlaams toeristisch product nog beter verkopen en zo het rendement van de sector, het aantal overnachtingen en de tewerkstellingsgraad verhogen. In het eerste deel van dit hoofdstuk ligt de focus dan ook op Vlaanderen als toeristisch product.

Verder wil het beleid de volwaardige participatie aan toerisme voor iedere Vlaming mogelijk maken. Het tweede deel neemt daarom de Vlaming en zijn vakantie(gedrag) onder de loep.

Vlaanderen als bestemming

Dit eerste deel beschrijft het toeristisch product Vlaanderen. Daarbij gaat specifiek aandacht naar het belang van de toeristische sector voor de Vlaamse economie en werkgelegenheid. Een beschrijving van de omvang van het verblijfs- en dagtoerisme vervolledigt het eerste deel.

Economisch belang

Toerisme levert een belangrijke directe bijdrage aan de Vlaamse economie en de tewerkstelling.

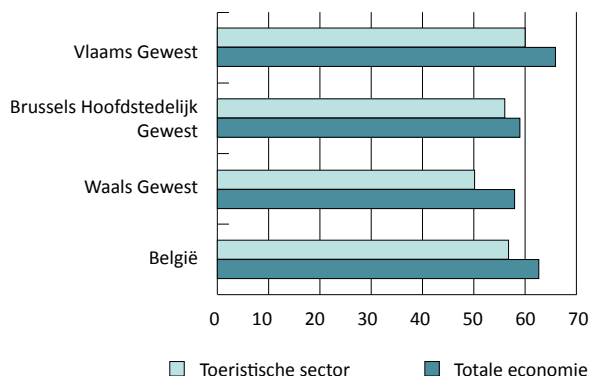
Een gedetailleerde studie over het belang van de economische sector, op basis van de methode van de satellietrekening Toerisme of TSA (Tourism Satellite Account), brengt aan het licht dat de toeristische sector goed is voor 4,3% van de bruto toegevoegde waarde. Dit aandeel meet de sector op zich, zonder rekening te houden met de afnemers van de sector. Als we enkel kijken naar wat toeristen consumeren, zowel binnen als buiten de toeristische sector, dan zien we dat in 2014 de rechtstreekse bestedingen door en voor toeristen goed zijn voor 2,5% van de bruto toegevoegde waarde. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest ligt het aandeel van de toeristische sector op 5,3% en het aandeel van het toeristisch verbruik op 2,7% van de bruto toegevoegde waarde.

De overlevingsgraad op 5 jaar bedroeg 60,3 procent bij toeristische ondernemingen in 2015 in het Vlaamse Gewest. Dat wil zeggen dat van de in 2010 opgerichte toeristische ondernemingen nog 3 op 5 actief waren in 2015. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest noteren de toeristische ondernemingen een lagere overlevingsgraad. In vergelijking met de totale economie ligt de overlevingsgraad binnen de toeristische sector ook wat lager.

De directe werkgelegenheid in de toeristisch-recreatieve sector bedroeg in 2015 bijna 136.000 werknemers in het Vlaamse Gewest, goed voor 6,1% van alle werknemers. Het Brusselse

4.134 Overlevingsgraad

Evolutie van de overlevingsgraad op 5 jaar in toeristische sector en totale economie, in 2015, naar gewest, in %.

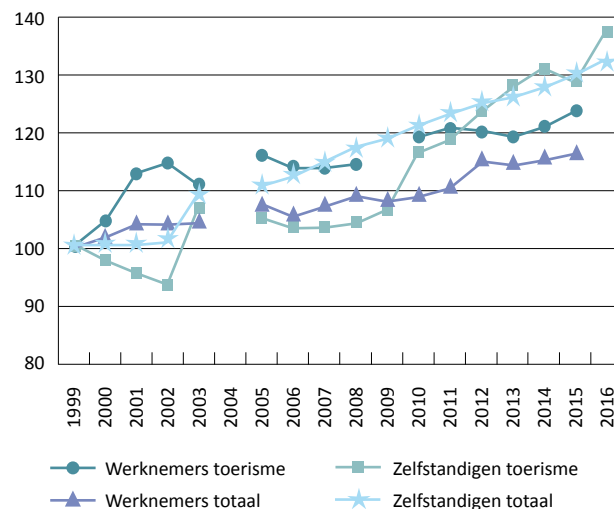
Bron: Kruispuntbank Ondernemingen.

Hoofdstedelijke Gewest telde bijna 61.000 werknemers. Het aantal zelfstandigen in de toeristisch-recreatieve sector bedroeg in 2016 in het Vlaamse Gewest bijna 53.000 en 6.600 in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest.

De horeca-sector vormt een zeer belangrijk onderdeel binnen de toeristisch-recreatieve sector en is gemakkelijk internationaal te vergelijken. De omzet van de horeca-sector groeide

4.135 Werkgelegenheid

Index van de werkgelegenheid in de toeristisch recreatieve sector, van 1999 tot 2016, index 1999 = 100.

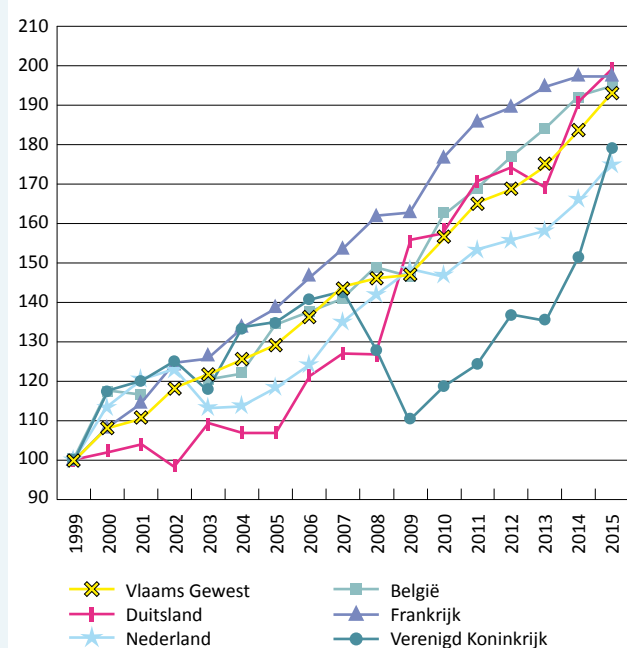
* Geen gegevens voor juni 2004.

Bron: RSZ, RSZPPO, RSVZ.

tussen 1999 en 2015 met 93%. Het Vlaamse groeicijfer is vergelijkbaar met dat van de buurlanden. De groei in werkgelegenheid in de horecasector ligt lager dan in de buurlanden. Al is er het laatste jaar wel een opmerkelijke stijging. Een deel van

4.136 Omzet horeca

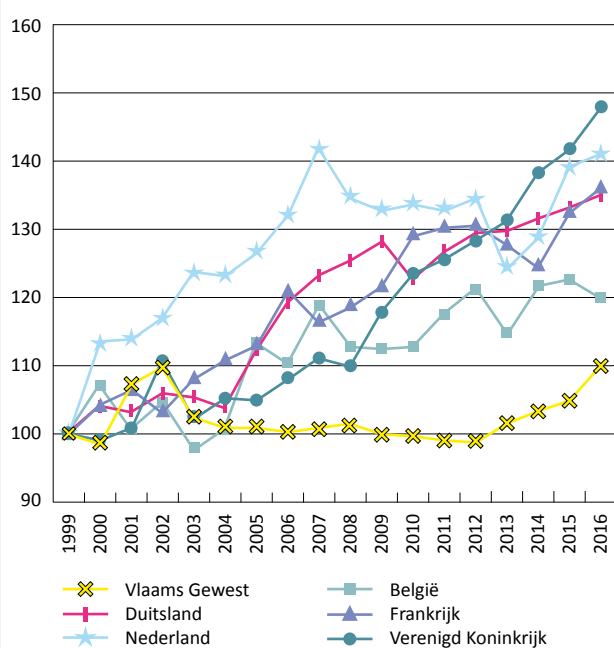
Index omzet in nominale prijzen in de horeca in het Vlaamse Gewest en de buurlanden, van 1999 tot 2015, index 1999 = 100.

Bron: Eurostat, ADS.

4.137 Werkgelegenheid horeca

Index van het aantal werknemers in de horeca in het Vlaamse Gewest en de buurlanden, van 1999 tot 2016, index 1999 = 100.

Bron: Eurostat, RSZ.

4.138 Overnachtingen

Het aantal overnachtingen volgens gewest, van 2005 tot 2016.

	2005	2012 *	2013 *	2014*	2015**	2016
Vlaams Gewest	22.912.278	23.029.399	22.722.776	22.972.964	24.379.810	23.894.894
Brussels Gewest	4.650.013	5.988.106	6.271.037	6.611.933	6.443.213	5.210.495
Waals Gewest	6.694.119	6.502.657	6.411.713	6.499.564	7.557.392	7.749.825
België	34.256.410	35.520.162	35.405.526	36.084.461	38.380.415	36.855.214

Noot: alle commerciële logiesvormen (hotels, campings, vakantieparken, logies voor doelgroepen, gastenkamers, vakantielogies (2014), vakantiewoningen (2015) en huurlogies via verhuurkantoren aan de Kust).

* Sinds 2012 telt de FOD de categorie gastenkamer mee in de cijfers en sinds 2014 de categorie vakantielogies. Dit veroorzaakt een (kleine) trendbreuk tussen 2011 en 2012 en tussen 2013 en 2014. Vanaf 2015 wordt de categorie vakantiewoningen (op steekproefbasis) opgenomen in de cijfers.

** Sinds 2015 gebruikt de FOD Economie alleen nog cijfers van vergunde, aangemelde of erkende logies. (Uitvoering van een koninklijk besluit van 12 januari 2015.) Daardoor daalt het aantal bevraagde logies van sommige types sterk (bijv. jeugdlogies, campings, vakantiecentra voor volwassenen). Anderzijds zijn vergunde en aangemelde vakantiewoningen nu opgenomen in de cijfers. Dit veroorzaakt soms grote verschillen tussen de cijfers van 2015 en eerdere jaren, die daarom niet met elkaar mogen vergeleken worden.

Bron: ADS, bewerking Toerisme Vlaanderen, Marketing Office.

die stijging is het gevolg van het invoeren van de witte kassa. Hierdoor verhuisden een aantal horecاجobs van het zwarte naar het legale circuit. Ook het invoeren van flexi-jobs in de horeca verklaart een deel van de groei.

Verblijfstoerisme

Dit onderdeel focust op de evolutie en de spreiding van het aantal toeristische overnachtingen. Een eerste deel beschrijft de totale markt, met extra aandacht voor de recreatieve verblijfstoerist. Daarna worden achtereenvolgens de binnen- en buitenlandse markt beschreven.

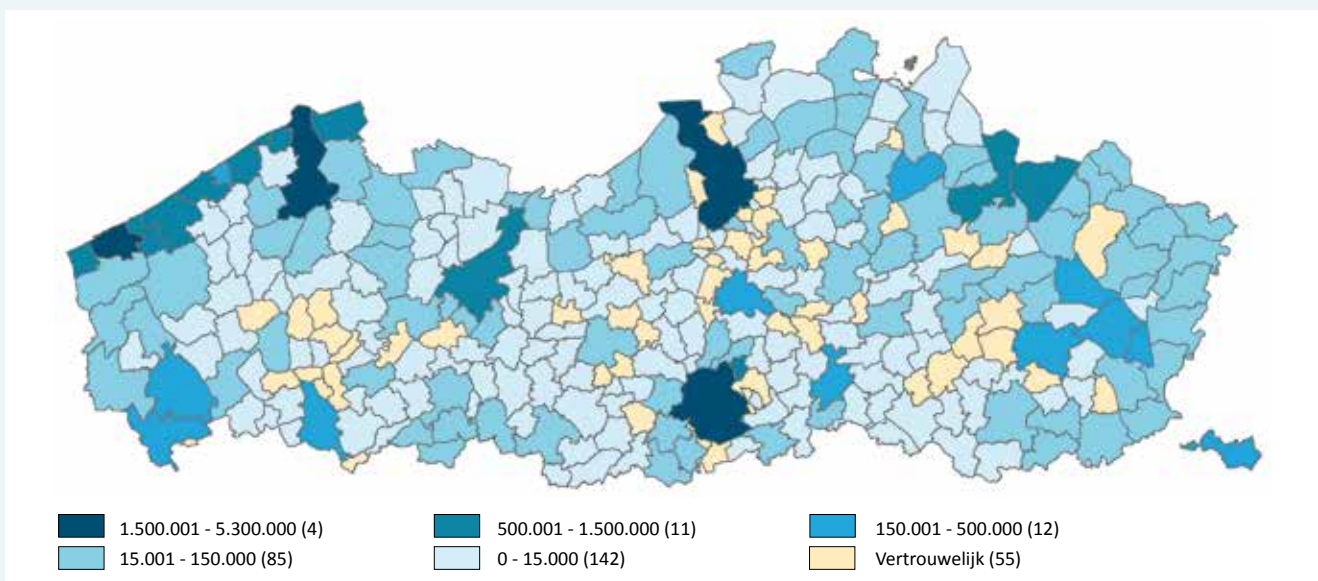
Totale markt

Het aantal overnachtingen in het Vlaamse Gewest bedroeg in 2016 iets minder dan 24 miljoen. Een verlies van 2% ten opzichte van een jaar eerder. Deze daling is in hoofdzaak toe te schrijven aan de terroristische aanslagen van 22 maart 2016 in Brussel en Zaventem. In de nasleep hiervan was de nationale luchthaven een tijd gesloten, en bleven (vooral buitenlandse) toeristen weg. In de Brusselse regio daalde het aantal overnachtingen zelfs met 19%. De laatste maanden van 2016 toonden wel een herstel, waarbij het aantal overnachtingen terug de cijfers van de overeenkomstige maanden van 2015 benaderden.

De gemiddelde verblijfsduur in het Vlaamse Gewest daalde sinds 1999 van 3,8 naar 2,6 nachten per verblijf. Dit stemt

4.139 Spreiding overnachtingen

Spreiding aantal overnachtingen in 2016.

Noot: alle commerciële logiesvormen (hotels, campings, vakantieparken, logies voor doelgroepen, gastenkamers, vakantielogies (2014), vakantiewoningen (2015) en huurlogies via verhuurkantoren aan de Kust).

Geel = gemeenten met minder dan 3 commerciële logiesaccommodaties. Deze zijn niet weerhouden omwille van vertrouwelijkheid.

Bron: ADS.

4.140 Overnachtingen naar macrobestemming

Het aantal overnachtingen naar macrobestemming, van 2005 tot 2016.

	2005	2012 *	2013 *	2014*	2015**	2016
Kust	11.360.405	9.064.456	8.712.206	8.450.608	8.454.289	8.373.621
Kunststeden	8.188.744	11.002.406	11.415.999	11.996.632	12.117.431	10.483.857
Vlaamse regio's	8.013.142	8.950.643	8.865.608	9.137.657	10.251.303	10.247.911

Noot: alle commerciële logiesvormen (hotels, campings, vakantieparken, logies voor doelgroepen, gastenkamers, vakantielogies (2014), vakantiewoningen (2015) en huurlogies via verhuurkantoren aan de Kust).

* : beperkte trendbreuk 2012, zie figuur 4.138.

** : grote trendbreuk 2015, zie figuur 4.138.

Bron: ADS, bewerking Toerisme Vlaanderen, Marketing Office.

overeen met een internationale trend naar meer, maar kortere verblijven. In Brussel is die gemiddelde verblijfsduur een pak lager met 1,8 nachten, en deze blijft ook min of meer constant over de jaren heen.

De meeste commerciële overnachtingen vinden plaats in de kunststeden. Brussel, Brugge, Antwerpen en Gent ontvingen de meeste gasten. De terugval van het aantal overnachtingen ten gevolge van de aanslagen van 22 maart is vooral daar merkbaar. Ten opzichte van 2015 is hier een daling van 13%. De andere toeristische regio's kenden amper een daling. Ook binnen de kunststeden is er een groot verschil. Zo zijn Brussel en Brugge de grootste slachtoffers van deze tijdelijke toeristische crisis, met een daling van het aantal overnachtingen van respectievelijk 19 en 12 %. De vier overige kunststeden (Antwerpen, Gent, Leuven en Mechelen) noteerden een terugval tussen 0 en 6 %. De meest populaire bestemmingen in de Vlaamse regio's zijn de Antwerpse en Limburgse Kempen. Ook andere delen van Limburg en de Westhoek zijn frequent bezochte vakantieoorden.

De officiële logiescapaciteit in het Vlaamse Gewest bedraagt in 2015 380.000 slaapplekken, waarvan 200.000 toeristische slaapplekken in verschillende logiesvormen en 180.000 residentiële slaapplekken op campings. In dit cijfer worden de tweede verblijven niet meegeteld. Hierdoor wordt de betekenis van de kust als toeristische bestemming aanzienlijk onderschat. Het is vooral aan de kust dat zich de meeste tweede verblijven bevinden. Bovendien nemen deze in aantal nog toe. In 2015 vertegenwoordigen deze tweede verblijven aan de kust een capaciteit van 442.000 extra slaapplekken. Dat zijn er 12.000 meer dan in 2014.

Het aantal overnachtingen aan de kust in 2015 wordt door Westtoer geschat op 29,5 miljoen. Slechts 8,5 miljoen van deze overnachtingen zitten in de hiervoor vermelde officiële cijfers (toeristische slaapplekken + verhuur via immobielkantoren), de overige 21 miljoen zou gebeuren in tweede verblijven.

De verdeling van het aantal overnachtingen naar verblijfsmotief is relatief stabiel. Ruim 8 op de 10 overnachtingen in het Vlaamse Gewest heeft recreatieve doeleinden. Dat geldt ook voor het Waalse maar niet voor het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest. Als zaken- en congrescentrum en met zijn sterk internationaal karakter, trekt Brussel meer zakelijke reizigers aan. 4 op de 10 van de Brusselse overnachtingen is te situeren in het zogenaamde MICE-segment (Meetings, Incentive, Conference en Events of Exhibitions), 1 op de 7 zijn overnachtingen van indi-

4.141 Logiescapaciteit

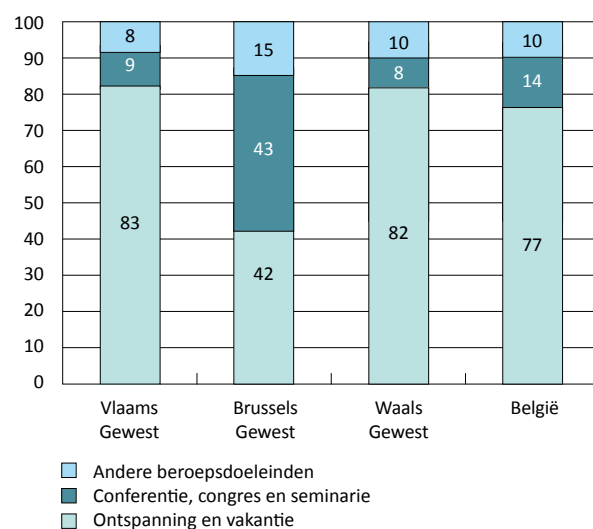
Evolutie van de logiescapaciteit per type logiesvorm in het Vlaamse Gewest, uitgedrukt in aantal slaapplekken, in 2007 en 2015, exclusief huurlogies aan de kust.

	2007	2015
Hotels	65.712	63.568
Gastenkamers	4.044	10.325
Campings: toeristische plaatsen	47.071	46.712
Campings: residentiële plaatsen	194.581	177.539
Vakantieparken	13.885	13.320
Logies voor doelgroepen	45.808	51.148
Vakantiewoningen (excl. Kust)	4.581	11.560
Vakantielogies	-	3.282
Totaal	375.682	379.639

Bron: Toerisme Vlaanderen, Marketing Office.

4.142 Verblifsmotief

Verdeling van het aantal overnachtingen naar verblijfsmotief in 2016, in %.

Noot: alle commerciële logiesvormen (hotels, campings, vakantieparken, logies voor doelgroepen, gastenkamers, vakantielogies (2014), vakantiewoningen (2015) en huurlogies via verhuurkantoren aan de Kust).
Bron: ADS, bewerking Toerisme Vlaanderen, Marketing Office.

4.143 Binnenlandse overnachtingen

Aantal binnenlandse overnachtingen volgens gewest, van 2005 tot 2016.

	2005	2012 *	2013 *	2014*	2015**	2016
Vlaams Gewest	13.649.352	13.619.189	13.462.523	13.485.751	14.137.566	14.248.878
Brussels Gewest	531.638	1.164.351	1.217.678	1.294.999	1.233.249	1.072.990
Waals Gewest	3.743.187	3.687.385	3.642.719	3.732.316	4.157.513	4.470.152
België	17.924.177	18.470.925	18.322.920	18.513.066	19.528.328	19.792.020

Noot: alle commerciële logiesvormen (hotels, campings, vakantieparken, logies voor doelgroepen, gastenkamers, vakantielogies (2014), vakantiewoningen (2015) en huurlogies via verhuurkantoren aan de Kust).

* : beperkte trendbreuk 2012, zie figuur 4.138.

** : grote trendbreuk 2015, zie figuur 4.138.

Bron: ADS, bewerking Toerisme Vlaanderen, Marketing Office.

viduele zakentoeeristen.

Toerisme Vlaanderen voerde van midden 2013 tot in het voorjaar van 2014 een uitgebreid onderzoek naar het belang van meetings en congressen in Vlaanderen. Daaruit blijkt dat er in 2012 zo'n 116.000 meetings en congressen plaatsvonden. De meeste daarvan gingen door in de kunststeden. Brussel neemt het grootste aandeel voor zijn rekening (40.000 meetings), gevolgd door Antwerpen (21.500 meetings), Gent (5.000 meetings), Leuven (3.500 meetings), Brugge (3.000 meetings) en Mechelen (1.500 meetings). In de Vlaamse regio's vonden er 38.000 meetings en congressen plaats en aan de kust 3.430. Vlaanderen telt 845 meetingvenues. Ruim 40% bevindt zich in hotels, nog eens 40% in special venues, 13% in congrescentra en expo's en 7% in andere logiesvormen. Een gemiddelde meeting of congres duurt 2,8 dagen en telt 88 deelnemers. Het aantal overnachtingen in Vlaanderen voor het motief congres, conferentie en seminarie bedroeg in 2013 4,4 miljoen, waarvan ruim de helft in Brussel. De meeting- of congresstoerist spendeert gemiddeld 230 euro per nacht. In totaal dragen deelnemers en organisatoren 1,4 miljard euro bij aan de Vlaamse economie.

Binnenlandse markt

3 op de 5 overnachtingen in het Vlaamse Gewest zijn overnachtingen door Belgen of binnenlandse overnachtingen. Het aandeel overnachtingen door Belgen in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest is aanzienlijk lager, maar nog steeds goed voor een groot aantal overnachtingen. De binnenlandse markt situeert zich vooral aan de kust. In tweede instantie zijn de

Antwerpse en Limburgse Kempen en enkele gemeenten in Limburg en de Westhoek erg populair.

Het aantal binnenlandse overnachtingen bedroeg ruim 14 miljoen in 2016 in het Vlaamse Gewest. Dat is een stijging van 1 procent ten opzichte van 2015. In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest daalt het aantal binnenlandse overnachtingen in diezelfde periode met 13%, een gevolg van de gebeurtenissen van 22 maart in en rond de hoofdstad..

Buitenlandse markt

Het aantal buitenlandse overnachtingen bedroeg in 2016 iets minder dan 10 miljoen, goed voor een daling van 6 procent in vergelijking met het jaar voordien.

De buitenlandse overnachtingen zijn, meer dan de binnenlandse, geconcentreerd in de kunststeden. Dat komt deels door het zakentoeerisme en deels door recreatieve citytrips. Brussel staat op kop, gevolgd door Brugge, Antwerpen en Gent. Daarnaast oefenen zowel de kust als enkele vakantieparken in de Kempen een grote aantrekkingskracht uit op buitenlanders. De buitenlandse toeristen daar komen vooral uit de buurlanden en verblijven hier in hoofdzaak voor recreatieve doeleinden.

Nederland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Duitsland zijn met voorsprong de belangrijkste doelmarkten voor Vlaanderen. In het Vlaamse Gewest zijn ze goed voor bijna drie kwart van de buitenlandse overnachtingen en 29% van het totaal aantal overnachtingen. In Brussel liggen deze aandelen op respectievelijk 38% en 30%. Dit geeft aan dat het Brusselse Hoofdstedelijke

4.144 Buitenlandse overnachtingen

Aantal buitenlandse overnachtingen volgens gewest, van 2005 tot 2016.

	2005	2012 *	2013 *	2014*	2015**	2016
Vlaams Gewest	9.262.926	9.410.210	9.260.253	9.487.213	10.242.244	9.646.016
Brussels Gewest	4.118.375	4.823.755	5.053.359	5.316.934	5.209.964	4.137.505
Waals Gewest	2.950.932	2.815.272	2.768.994	2.767.248	3.399.879	3.279.673
België	16.332.233	17.049.237	17.082.606	17.571.395	18.852.087	17.063.194

Noot: alle commerciële logiesvormen (hotels, campings, vakantieparken, logies voor doelgroepen, gastenkamers, vakantielogies (2014), vakantiewoningen (2015) en huurlogies via verhuurkantoren aan de Kust).

* : beperkte trendbreuk 2012, zie figuur 4.138.

** : grote trendbreuk 2015, zie figuur 4.138.

Bron: ADS, bewerking Toerisme Vlaanderen, Marketing Office.

4.145 Overnachtingen naar herkomstland

Aantal overnachtingen volgens herkomstland, van 2005 tot 2016.

	2005	2012 *	2013 *	2014*	2015**	2016
Nederland	3.204.587	3.052.812	2.797.760	2.760.374	3.085.063	2.988.373
Duitsland	1.673.623	1.565.293	1.489.292	1.542.374	1.618.871	1.519.987
Verenigd Koninkrijk	1.384.610	1.196.912	1.265.428	1.390.952	1.445.136	1.186.401
Frankrijk	1.115.409	1.130.620	1.185.019	1.184.319	1.309.149	1.243.530
V.S. Amerika	276.506	292.179	303.872	334.224	358.125	294.193
Spanje	148.276	232.219	238.223	246.544	248.975	239.872
Italië	149.510	188.020	190.644	209.176	221.608	198.601
Luxemburg	214.041	183.885	187.005	182.275	175.783	183.180
Slovakije	8.835	20.954	15.060	22.101	26.902	34.436
Noorwegen	25.191	28.786	29.402	30.493	28.750	28.425
Zwitserland	50.100	89.341	91.729	97.488	109.567	83.118
Zweden	53.828	62.279	55.940	51.585	55.633	52.997
Denemarken	37.778	42.907	53.666	50.489	51.207	54.744
Oostenrijk	23.923	38.466	38.329	46.153	67.056	44.615
Future markets ***	295.125	427.268	465.831	488.412	504.276	390.416
Overig buitenland	601.584	858.269	853.053	850.254	936.143	1.103.128
TOTAAL	9.262.926	9.410.210	9.260.253	9.487.213	10.242.244	9.646.016

Noot: alle commerciële logiesvormen (hotels, campings, vakantieparken, logies voor doelgroepen, gastenkamers, vakantie-logies (2014), vakantiewoningen (2015) en huurlogies via verhuurkantoren aan de Kust).

* : beperkte trendbreuk 2012, zie figuur 4.138.

** : grote trendbreuk 2015, zie figuur 4.138.

*** Future markets omvatten volgende landen: Australië, Brazilië, China, India, Japan, Maleisië, Nieuw-Zeeland, Rusland, Singapore, Zuid-Korea, Thailand, Indonesië en Taiwan.

Bron: ADS, bewerking Toerisme Vlaanderen, Marketing Office.

ke Gewest ook veel buitenlanders van buiten onze buurlanden aantrekt.

Het aantal buitenlandse overnachtingen kende een vrij sterke terugval van 6 procent als gevolg van de gebeurtenissen van 22 maart. Bij enkele landen werd een nog scherpere daling genoteerd. Zo zakte het aantal Oostenrijkse, Zwitserse, Amerikaanse, Britse en Italiaanse overnachtingen met meer dan 10 procent. Toch werden uit enkele landen meer toeristen aangehouden dan het jaar voordien. Het aantal overnachtingen door Luxemburgers, Denen en Slovakken kende een groei van respectievelijk 4%, 7% en 28%.

Dagtoerisme

Dagtoerisme is een vorm van toerisme waarbij dezelfde dag weer naar de eigen woonplaats wordt teruggereisd.

Een deel van het dagtoerisme vindt plaats in attracties. De attracties in het Vlaamse Gewest, die deelnemen aan de attractiebarometer, konden in 2016 rekenen op het bezoek van bijna 22 miljoen dagtoeristen (Belgen en buitenlanders). Dit is een daling van 4% ten opzichte van een jaar voordien. Het dagtoerisme aan de kust schommelde de voorbije tien jaar steeds tussen de 16 en 19 miljoen dagtoeristen per jaar. In 2016

4.146 Attracties

Bezoekersaantallen van de deelnemende toeristische attracties aan de attractiebarometer, naar type attractie, in 2016.

	Aantal deelnemende attracties	Totaal aantal bezoekers	Gemiddeld aantal bezoekers
Toeristisch-recreatieve attracties	96	12.330.007	128.438
Dieren-, pret- en themaparken	12	5.482.853	456.904
Recreatieparken en waterplezier	27	3.586.902	132.848
Wetenschap en natuur	34	1.405.138	41.328
Sightseeing	23	1.855.114	80.657
Culturele attracties	197	9.455.637	47.998
Erfgoedmusea	122	4.045.353	33.159
Kunstmusea	30	2.267.863	75.595
Niet-museale erfgoedattracties	45	3.142.421	69.832
Totaal	293	21.785.644	74.354

Bron: Toerisme Vlaanderen, Marketing Office.

4.147 Vakantieparticipatie

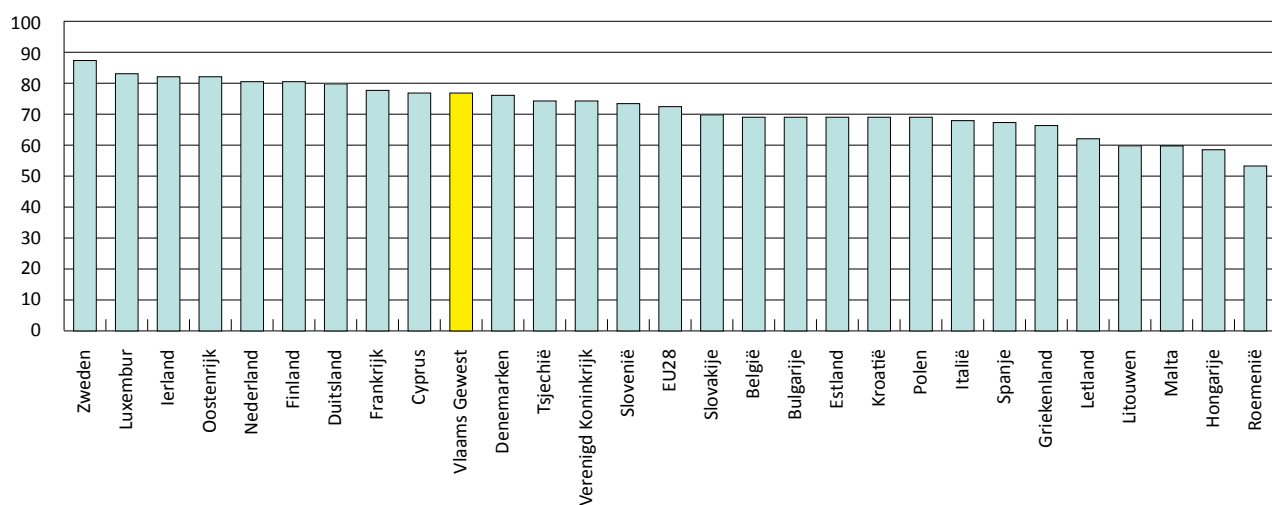
Evolutie van de vakantieparticipatie van de Vlamingen, van 2002 tot 2014.

	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014
Totale vakantieparticipatie (%)	74,1	75,4	76,6	73,7	74,2	76,3	76,5
Frequentie per jaar	2,3	2,4	2,2	2,2	2,1	2,2	2,3
Lange vakantieparticipatie (%)	64,3	64,8	67,1	63,3	63,2	64,8	62,9
Lange vakantiefrequentie	1,75	1,74	1,65	1,69	1,64	1,66	1,66
Korte vakantieparticipatie (%)	38,5	41,3	38,8	36,6	37,5	40,5	43,0
Korte vakantiefrequentie	1,60	1,60	1,56	1,51	1,46	1,53	1,64

Bron: WES, Onderzoek & Advies.

4.148 Vakantieparticipatie benchmark

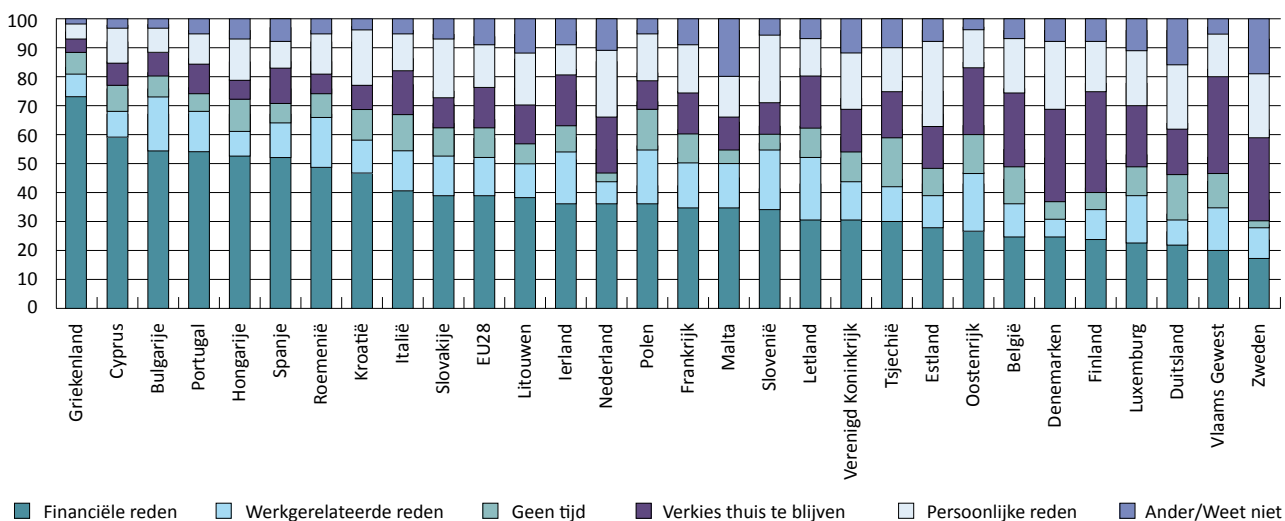
Europese vergelijking van de vakantieparticipatiegraad in 2014, in %.

Bron: Eurostat, WES Onderzoek & Advies.

4.149 Reden niet-vakantie

Europese vergelijking van de hoofdredenen waarom men niet op vakantie is geweest, in 2015, in %.

Bron: Eurostat – Flash eurobarometer 432.

ging het om 17,6 miljoen dagtoeristen, net iets minder dan in 2015. Schommelingen hebben hier vooral te maken met de weersomstandigheden.

De Vlaming op vakantie

Vakantieparticipatie

In 2014 ging ruim driekwart van de Vlamingen minstens eenmaal op vakantie. Daarmee neemt de vakantieparticipatie verder toe na de daling in 2008. Ook het gemiddeld aantal vakanties per reizende Vlaming steeg in 2014 naar 2,3. Er gaan dus niet enkel meer mensen op vakantie, maar diegenen die reizen doen dat ook frequenter. Het aantal zomervakanties steeg met 300.000, terwijl het aantal wintervakanties stabiel bleef. De Vlaamse participatiegraad benadert die van onze buurlanden, en ligt een 4-tal procentpunten hoger dan het Europese gemiddelde.

Redenen om niet op vakantie te gaan zijn divers, maar vaak is de oorzaak van financiële aard.

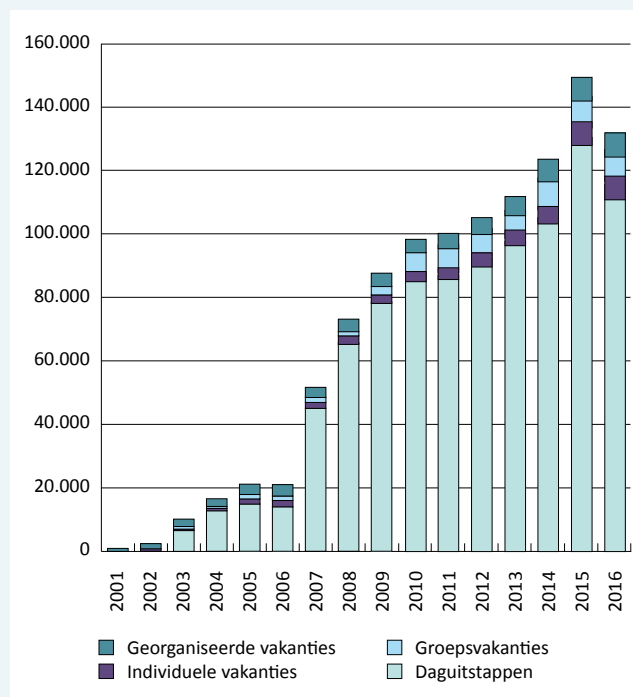
Voor veel mensen met een beperkt inkomen is met vakantie gaan een uitgave die niet binnen hun budget past. In 2016 gaven iets meer dan 19% van de Vlamingen aan dat ze zich geen vakantie konden veroorloven. Dat is een stijging met 0,5 procentpunten ten opzichte van 2015. Bij (armoede-) risicogroepen ligt dat percentage aanzienlijk hoger.

Omdat vakantie een basisrecht is, ijvert Toerisme Vlaanderen via haar Steunpunt Vakantieparticipatie voor een betaalbaar vakantieaanbod. Het aanbod is bedoeld voor alle mensen die omwille van financiële beperkingen niet op vakantie of daguitstap kunnen gaan.

Het steunpunt werkt daarvoor samen met tal van organisaties, toeristische attracties en vakantiehuizen, die bereid zijn een sociaal tarief te hanteren voor deze doelgroep. In 2016 konden zo ruim 131.000 mensen genieten van een vakantie of een dagje uit.

4.151 Steunpunt Vakantieparticipatie

Evolutie van het aantal toeristen dat gebruik maakte van het Steunpunt Vakantieparticipatie, van 2001 tot 2016.

Bron: Toerisme Vlaanderen, Steunpunt Vakantieparticipatie.

Lange vakanties

De Vlaamse kust is de populairste bestemming voor lange vakanties van de Vlamingen. Binnenlandse bestemmingen zijn in 2016 goed voor drie op tien van de lange vakanties. Dat is een gevoelige toename in vergelijking met de voorgaande jaren. Toch trekt een meerderheid van de Vlamingen voor zijn lange vakantie het liefst naar het buitenland. Frankrijk en Spanje

4.150 Vakantie-armoede

Evolutie aandeel personen dat zich geen week vakantie kan veroorloven, naar risicogroep, van 2004 tot 2016, in %.

	Laagste inkomen-quintiel	65+	1-oudergezin	Alleenstaanden	Werklozen	Zieken & invaliden	Niet-EU-burgers	Laag geschoolden	Totaal
2004	36	21	53	27	34	37	38	26	18,3
2005	40	21	46	27	25	37	37	24	16,0
2006	36	18	50	25	25	36	42	22	14,5
2007	33	17	37	24	23	36	30	20	13,3
2008	44	20	47	27	25	43	33	25	17,8
2009	45	22	43	29	31	43	44	27	17,4
2010	49	23	40	31	35	45	44	30	18,2
2011	45	24	49	31	38	50	49	32	19,6
2012	44	21	53	28	35	47	48	31	19,1
2013	49	20	40	30	48	45	63	30	18,8
2014	46	20	46	29	46	54	57	31	18,3
2015	48	20	46	31	42	50	58	33	18,6
2016	51	21	48	29	46	49	60	34	19,1

Bron: SILC.

4.152 Lange vakantiebestemming

Evolutie van de lange vakantiebestemmingen van de Vlamingen, van 2004 tot 2016, aandeel t.o.v. het totaal.

	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016*
Vlaamse kust	12,7	13,3	12,8	13,7	12,8	13,2	12,5
Wallonië	6,4	7,7	5,4	5,4	4,9	2,9	7,6
Vlaamse regio's	4,5	5,0	4,5	4,9	4,9	3,7	6,2
Kunststeden	0,1	0,2	0,3	0,2	0,4	0,4	4,5
Binnenland	23,7	26,2	23,1	24,2	23,0	20,2	30,6
Frankrijk	17,1	19,0	19,0	20,5	18,3	18,3	12,2
Spanje	13,5	11,8	11,4	11,2	12,0	13,9	12,2
Italië	6,4	6,2	6,8	6,9	7,2	6,7	5,6
Nederland	3,6	3,5	3,1	3,7	2,2	3,2	5,3
Duitsland	3,7	4,1	3,0	3,7	4,4	3,2	4,8
Turkije	4,9	3,7	5,6	4,2	5,0	5,3	2,7
Griekenland	2,9	3,7	3,6	2,3	4,1	2,5	2,6
Oostenrijk	5,1	4,9	5,3	4,5	4,6	5,1	2,5
Britse Eilanden	1,5	1,0	1,1	1,3	1,2	1,7	1,5
Zwitserland	2,1	2,0	1,5	1,6	1,2	1,6	0,6
Oost-Europa	2,6	2,1	2,4	2,1	2,9	2,8	4,2
Overig buitenland	12,9	11,9	14,1	13,8	13,9	15,6	15,3
Buitenland	76,3	73,9	76,9	75,8	77,0	79,8	69,4
Totaal (x 1.000)	6.866	6.656	6.723	6.694	6.773	6.506	5.507

*: wijziging methodologie in 2016.

Bron: WES, Onderzoek & Advies.

zijn daarbij de meest favoriete reisbestemmingen. Het totaal aantal lange vakanties daalde in 2016 ten opzichte van de jaren voordien. Er werden vooral minder lange zomervakanties genomen. Wintervakanties noteerden wel een stijging. Geografisch gezien zat de daling bij de buitenlandse bestemmingen. Lange vakanties in eigen land stegen wel nog. Een Vlaamse lange vakantie duurde gemiddeld 8 nachten. Tijdens die periode gaf de Vlaming gemiddeld 670 euro uit. De bestedingen voor het totale verblijf daalden - na correctie voor de index - met 12% in vergelijking met 2014. De gemiddelde uitgaven per nacht gingen met 13 euro de hoogte in.

goed. De niet-buurlanden scoren als groep ook behoorlijk. Het succes van citytrips met goedkope luchtvaartmaatschappijen speelt hierbij een belangrijke rol. Het totaal aantal korte vakanties noteert in 2016 een sterke groei in vergelijking met de voorgaande jaren. Zowel het aantal binnenlandse als buitenlandse korte trips namen toe. Qua seizoen zit de groei vooral bij de wintervakanties. Het aantal korte zomervakanties nam zelfs af.

De gemiddelde uitgaven voor een kort verblijf stegen in 2016 - na correctie voor de index - met 24 euro in vergelijking met 2014. Het gemiddelde per nacht nam met 28 euro toe.

Korte vakanties

De kust is de populairste binnenlandse bestemming. Korte vakanties in eigen land zijn goed voor de helft van het totaal aantal korte vakanties. Voor de buitenlandse bestemmingen scoren vooral de buurlanden - met Nederland op kop - erg

4.153 Bestedingen lange vakantie

Evolutie van de gemiddelde bestedingen tijdens de lange vakanties van de Vlamingen, van 2004 tot 2016, in euro. Geïndexeerde prijzen met basisjaar 2016.

	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016
Per persoon en per lange vakantie	724	671	682	673	673	760	670
Per persoon en per nacht	71	66	67	68	70	77	90

Bron: WES, Onderzoek & Advies (bewerking SVR).

4.154 Korte vakantiebestemming

Evolutie van de korte vakantiebestemmingen van de Vlamingen, van 2004 tot 2016, aandeel t.o.v. het totaal.

	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016*
Vlaamse kust	20,5	18,5	17,9	17,9	19,2	17,8	17,6
Wallonië	22,0	20,4	19,4	16,4	15,5	13,9	12,6
Vlaamse regio's	13,9	13,8	14,0	16,2	17,5	16,5	12,1
Kunststeden	2,4	2,5	2,7	3,7	4,6	4,8	7,5
Binnenland	58,8	55,2	54,0	54,2	56,8	53,1	50,0
Nederland	9,3	11,1	11,8	12,2	13,0	17,4	17,9
Frankrijk	14,0	13,4	13,5	13,1	11,6	10,1	9,9
Duitsland	8,4	8,9	9,5	9,1	8,5	8,0	8,1
Britse eilanden	3,2	1,8	3,1	3,4	2,6	3,3	3,0
G.H.-Luxemburg	1,7	1,9	1,2	1,6	1,4	0,7	0,7
Overig buitenland	4,6	7,0	6,9	6,4	6,1	7,5	10,4
Buitenland	41,2	44,1	46,0	45,8	43,2	46,9	50,0
Totaal (x 1.000)	4.022	3.655	3.435	3.554	3.904	4.390	5.558

* Wijziging methodologie in 2016

Bron: WES, Onderzoek & Advies.

4.155 Bestedingen korte vakantie

Evolutie van de gemiddelde bestedingen tijdens de korte vakantie van de Vlaming, van 2004 tot 2016, in euro. Geïndexeerde prijzen met basisjaar 2016.

	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016
Per persoon en per korte vakantie	202	196	208	213	190	205	229
Per persoon en per nacht	94	91	95	102	93	96	124

Bron: WES, Onderzoek & Advies (bewerking SVR).

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

Toerisme Vlaanderen (2016). *Toerisme in Cijfers 1999-2016*. Brussel: Toerisme Vlaanderen.

Pieter De Maesschalck, Karolien Weekers (2016). *TSA Vlaams Gewest 2014*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 2016.

Flash Eurobarometer 432, Preferences of Europeans towards tourism, 2016.

Toerisme Vlaanderen

Steunpunt vakantieparticipatie

www.vakantieparticipatie.be

Onderzoek en Cijfers

www.toerismevlaanderen.be/cijfers

WES Onderzoek & Advies:

www.wes.be

Westtoer:

www.westtoer.be

DEFINITIES

Binnenlandse overnachtingen Overnachtingen in commercieel logies door Belgen

Buitenlandse overnachtingen Overnachtingen in commercieel logies door niet-Belgen

Kunststeden Antwerpen, Brugge (exclusief Zeebrugge), Brussel (Gewest), Gent, Leuven en Mechelen

Kust Alle kustgemeenten inclusief Zeebrugge

Vlaamse regio's Alle andere gebieden in Vlaanderen, buiten de kust en de kunststeden

Lange vakantie Elk verblijf buitenhuis van minstens vier opeenvolgende nachten, met recreatieve doeleinden.

Korte vakantie Elk verblijf buitenhuis met één tot drie overnachtingen, met recreatieve doeleinden. In tegenstelling tot de lange vakanties worden bij de korte vakanties de verblijven bij familie of kennissen en in tweede verblijven buiten beschouwing gelaten. Het betreft dus enkel de commerciële korte vakanties waarbij betaald wordt voor het logies.

Aankomsten en overnachtingen De FOD Economie ontvangt maandelijks van alle hotels, campings, vakantieparken, doelgroepen (jeugdlogies en sociaal volwassenenlogies), vakantiewoningen (steekproefbasis) en vakantie-logies het aantal aankomsten en overnachtingen. Het aantal aankomsten komt grosso modo overeen met het aantal verblijfstoeristen, met dat verschil dat elke toerist als 'aankomst' wordt geteld telkens hij of zij een nieuwe logiesaccommodatie benut. Het volume van overnachtingen is de optelsom van alle verblijfsnachten die met de geregistreerde aankomsten gepaard gaan.

5.1

RUIMTE

Bebouwde oppervlakte

27,2% bebouwde oppervlakte in 2015
19km² meer dan in 2014

Overstromingsgevoelige gebieden in 2017

5,6% effectief
15% mogelijk

5.2

WONEN

Vergunningen nieuwbouw

40.000 nieuwe woningen in 2016

Gemiddeld 33.670 voorbij 20 jaar

Sociale huisvesting

2.588 nieuwe

koop- en huurwoningen in 2016

Gemiddeld 2.300 voorbij 2 decennia

5.3

MILIEU EN NATUUR

Milieubelastingen

1,87% bbp in 2014
EU-gemiddelde: 2,5% bbp

Bezorgdheid milieu

18,5%

van de bevolking bezorgd in 2016
13,3% in 2010

5.4

MOBILITEIT

Verliesuren op autosnelwegen

8,2% door files in 2016

12,5% door files én vertraagd verkeer
6,3% en 10,2% in 2010

Verkeersveiligheid

318 doden en

dodelijk gewonden in 2016

-27% ten opzichte van 2010

5.5

LANDBOUW

Landbouwbedrijven

In 2016 nog **23.900**

landbouwbedrijven

- 42% ten opzichte van 2000

Biologische landbouw

430 bedrijven in 2016

+ 60 bedrijven op jaarbasis

5.6

ENERGIE

Energie-intensiteit

Energiegebruik: **+23%** ten opzichte van 1990

Energie-intensiteit (gebruik/bbp): **-25%** ten opzichte van 1990

Hernieuwbare energie

6% in 2015

2,7% in 2008

FIGUREN

Ruimte

5.1	Bodembezetting	359
5.2	Evolutie bodembezetting	360
5.3	Bebouwde oppervlakte	360
5.4	Toename bebouwde oppervlakte	361
5.5	Woondichtheid	361
5.6	Ruimtebeslag	362
5.7	Bodemafdicthting	363
5.8	Bodemafdicthting Europa	363
5.9	Waterondoorlaatbaarheid	364
5.10	Van nature overstroombare gebieden	364
5.11	Overstromingsgebieden	365
5.12	Ruimteboekhouding RSV	366
5.13	Potentieel woonaanbod	367
5.14	Register onbebouwde percelen (ROP)	367
5.15	Bouwvergunningen nieuwbouw	368
5.16	Nieuwbouw - bewoonbare oppervlakte	368
5.17	Leegstaande woningen	368
5.18	Economisch aanbod bedrijventerreinen	369
5.19	Leegstaande bedrijfsruimten	369
5.20	Vastgesteld bouwkundig erfgoed	370
5.21	Beschermingen	371
5.22	Evolutie beschermingen	371
5.23	Objecten Eerste Wereldoorlog	372
5.24	Beheersplannen en beheersprogramma's	372
5.25	Vergunningen	373
5.26	Opgeleverde werven	373
5.27	Monumentenwacht Vlaanderen	374
5.28	Activiteiten en sites Open Monumentenwacht	374

Wonen

5.29	Woningtype	378
5.30	Bouwvergunningen nieuwbouw en renovatie	378
5.31	Verkoop vastgoed	378
5.32	Vastgoedprijs	379
5.33	Prijs woonhuis	379
5.34	Hypothecaire kredieten	380
5.35	Woonoppervlakte	380
5.36	Eigendomsstatuut	381
5.37	Private huurmarkt	381
5.38	Huurprijzen	382
5.39	Woonquote boven 30%	382
5.40	Resterend inkomen	383
5.41	Sociale leningen	383
5.42	Begunstigden Vlaams huisvestingsbeleid	384
5.43	Subsidies Vlaams huisvestingsbeleid	385
5.44	Nieuwbouw VMSW	386
5.45	Sociaal huurpatrimonium	386
5.46	Huurpatrimonium VMSW	387
5.47	Wachlijsten	387
5.48	Evolutie SVK-woningen	388
5.49	Fysische staat	390
5.50	Comfort	390
5.51	Verwarming woning	390

5.52	Isolatie	391
5.53	Energieprestatiepeil	391
5.54	K-waarde	391
5.55	Grootte-beleving	392
5.56	Woningbezetting	393
5.57	Leegstand en verkrotting	393
5.58	Evolutie leegstand en verkrotting	393
5.59	Geverbaliseerde woonentiteiten	394
5.60	Lokaal woonbeleid	395

Milieu en natuur

5.61	ISEW	398
5.62	Eco-efficiëntie huishoudens	399
5.63	Eco-efficiëntie industrie	399
5.64	Milieubelastingen	400
5.65	Waterverbruik	400
5.66	Opgeloste zuurstof	401
5.67	MMIF	401
5.68	Waterzuivering	401
5.69	Verontreinigde gronden	402
5.70	Bodemsanering	402
5.71	Verzurende emissies	403
5.72	NO ₂ -concentratie	403
5.73	Emissie van broeikasgassen	404
5.74	Broedvogelindex	405
5.75	Graslandvlinders	405
5.76	VEN en NVWG	406
5.77	Effectief natuurbeheer	406
5.78	Extra planologisch groengebied	406
5.79	Boswijzer	407
5.80	Versnippering	407
5.81	Bosvitaliteit	407
5.82	Bezoek aan bossen en natuurgebieden	408
5.83	Aanbod huishoudelijk afval	408
5.84	Restafval	409
5.85	Restafval gemeenten	409
5.86	Verwerking huishoudelijk afval	409
5.87	Primair bedrijfsafval	410
5.88	Afval tweede leven	410
5.89	Materiaalproductiviteit	410
5.90	Mestbalans	411
5.91	Mestverwerking en -export	411
5.92	Nitraat in oppervlaktewater	412
5.93	Nitraat in grondwater	412
5.94	Nitraatresidu	412
5.95	Ozon	413
5.96	PM ₁₀	413
5.97	PM _{2,5}	414
5.98	Benchmark PM _{2,5}	414
5.99	DALY's	414
5.100	Bezorgdheid over het milieu	415
5.101	Financiële bereidheid	415
5.102	Duurzaam consumptiegedrag	415

Mobiliteit

5.103	Personenkilometer personenwagens	419
5.104	Personenkilometer autobussen en -cars	419
5.105	De Lijn	419
5.106	Personenkilometer NMBS	420
5.107	Luchthavens passagiers EU	420
5.108	Vliegbewegingen	421
5.109	Luchthavens passagiers	421
5.110	Modale verdeling personenvervoer	422
5.111	Modale verdeling van het woon-werkverkeer	422
5.112	Modale verdeling van het woon-schoolverkeer	422
5.113	Motief van de verplaatsing	423
5.114	Motief van de afgelegde afstand	423
5.115	Motief van niet-verplaatsters	424
5.116	Modale verdeling naar afstand	424
5.117	Tonkilometer vrachtwagens	425
5.118	Tonkilometer spoor	425
5.119	Binnenvaart	425
5.120	Haventrafiek Le Havre – Hamburg	426
5.121	Goederentrafiek zeehavens	426
5.122	Goederentrafiek naar verschijningsvorm	426
5.123	Vrachtluchthavens EU	428
5.124	Luchthavens vracht	428
5.125	Oliepijpleidingen	429
5.126	Modale verdeling goederenvervoer	429
5.127a	Logistiek – toegevoegde waarde	430
5.127b	Logistiek – toegevoegde waarde	430
5.128a	Logistiek – werkgelegenheid	430
5.128b	Logistiek – werkgelegenheid	430
5.129	Totaal verkeersvolume autosnelwegen	431
5.130	Aandeel vrachtverkeer autosnelwegen	431
5.131	Verzadigingsgraad autosnelwegen	432
5.132	Ontsluiting economische poorten	432
5.133	Ontsluiting economische poorten	433
5.134	Voertuigenpark	433
5.135	Wegverkeer	433
5.136	Reisbetrouwbaarheid en reistijdfactor	434
5.137	Filezwaarte	435
5.138	Voertuigverliesuren	435
5.139	Uitbouw DVM	436
5.140	DVM-infrastructuur	436
5.141	Missing links wegennet	437
5.142	Missing links waterwegen	438
5.143	Staat fietspaden	438
5.144	Evolutie verkeersveiligheid	439
5.145	Ongevallen naar wegtype	439
5.146	Zwakke weggebruikers	439
5.147	Doelstellingen verkeersveiligheid	440
5.148	Verkeersveiligheid regio's	440
5.149	Verkeersdoden per miljoen inwoners	441
5.150	Verkeersdoden per 10 miljard pkm	441
5.151	Personenwagenpark	442
5.152	Voertuigeigenaar	442
5.153	Energieverbruik	442

5.154	CO2-uitstoot	443
5.155	Broeikasgasemissies	443
5.156	Emissies Göteborg Protocol	443
5.157	Hernieuwbare energie	443
5.158	Strooizout	444
5.159	Eco-efficiëntie personenvervoer	444
5.160	Eco-efficiëntie goederenvervoer	444
5.161	Ontsnippering	445
5.162	Geluidshinder	445
5.163	Milieu-impact transport	446

Landbouw

5.164	Landbouwareaal	449
5.165	Landbouwtyperingskaart	449
5.166	Veestapel	450
5.167	Land- en tuinbouwbedrijven	450
5.168	Gemiddelde veebezetting	451
5.169	Biologische landbouw	451
5.170	Waardecreatie land- en tuinbouw	452
5.171	Netto toegevoegde waarde per voltijdse arbeidskracht	453
5.172	Landbouwconjunctuurindex	453
5.173	Agrarische handel	454
5.174	Handelspartners	454
5.175	Tewerkstelling	455
5.176	Tewerkstelling naar productierichting	455
5.177	Arbeidsinkomen	456
5.178	Leeftijd bedrijfshoofd	456
5.179	Opvolging	456
5.180	Opleiding starters	456
5.181	Eco-efficiëntie	457
5.182	Stikstofdepositie	458
5.183	GLB-uitgaven	459
5.184	Rechtstreekse inkomenssteun	460
5.185	Investeringssteun PDPO II	460
5.186	Agromilieumaatregelen	461
5.187	Bijdrage steun in bedrijfsinkomen	461
5.188	Vissersvloot	462
5.189	Aanvoer vissersvloot	462
5.190	Aanvoerwaarde vissersvloot	463
5.191	Aanvoer en aanvoerwaarde top-10	463

Energie

5.192	Energie-intensiteit	466
5.193	Primair en finaal energieverbruik	466
5.194	Energieverbruik en energie-intensiteit per sector	467
5.195	Energieverbruik gebouwenpark	467
5.196	E-peil	468
5.197	Importafhankelijkheid	468
5.198	Lokale energieproductie	469
5.199	Aandeel ingevoerde elektriciteit	469
5.200	Interconnectiecapaciteit	469
5.201	Elektriciteitsproductie	470
5.202	Productiecapaciteit elektriciteit	470

5.203	Warmtekrachtkoppeling	470
5.204	Aandeel hernieuwbare energie	471
5.205	Groene stroom	471
5.206	Handel in windturbines en zonnepanelen	472
5.207	Eco-efficiëntie energiesector	472
5.208	Energiearmoede	473
5.209	Marktaandelen	474
5.210	Marktwerking levering	475
5.211	Marktwerking productie	475
5.212	Elektriciteitsfactuur huishoudelijke afnemers	476
5.213	Elektriciteitsfactuur kleine professionele afnemers	476
5.214	Aardgasfactuur huishoudelijke afnemers	476
5.215	Aardgasfactuur kleine professionele afnemers	476
5.216	Stroom- en gasonderbrekingen	477
5.217	Slim net	478
5.218	Distributienetverlies	478

RUIMTE

5.1

BLIKVANGERS

- 14,4% van de Vlaamse bodem is afgedicht (2012). Dit is erg hoog in Europese context. De grootsteden en een aantal gemeenten in de Vlaamse Ruit met een hoge woondichtheid, halen bodemaf dichtingsgraden van meer dan 20% (figuur 5.7).
- Ondanks de veelvuldig gebouwde kanaliserende en beschermende infrastructuur, kampt Vlaanderen met een probleem van wateroverlast: de totale oppervlakte aan effectief en mogelijk overstromingsgevoelig gebieden in het Vlaamse Gewest komt op respectievelijk 5,6% en 15% van het grondgebied (figuur 5.11).
- Zoals voorzien in de beleidsdoelstellingen neemt in 2016 planmatig de oppervlakte die bestemd is voor industrie, recreatie en de groene categorieën samen (natuur, bos, groen) verder toe, en neemt de oppervlakte voor landbouw verder af (figuur 5.12).
- Sinds 2002 worden er meer bouwvergunningen afgeleverd voor nieuwe flats dan voor nieuwe woonhuizen. Dit draagt bij tot een vermindering van de gemiddelde woonoppervlakte bij nieuwbouw. In 2016 is de gemiddelde bewoonbare oppervlakte voor nieuwbouwwoningen gedaald tot 90,2 m² terwijl dit in 2000 nog 125 m² was (figuur 5.16).
- Uit de gemeentelijke registers van onbebouwde percelen blijkt dat er in 2017 nog 261.116 onbebouwde percelen beschikbaar zijn voor bebouwing (figuur 5.13). Dit past volgens een simulatie van 2014 in de te verwachten bevolkingsevolutie.
- In januari 2017 telt het Vlaamse Gewest 49.941 ha bedrijventerreinen (figuur 5.18). Van deze oppervlakte is 82,3% bezet. Op 1 januari 2017 was 67% van het vooropgestelde streefcijfer bestemd voor bijkomende industriezones definitief vastgesteld (figuur 5.12).
- Elk jaar wordt in samenwerking met lokale partners het evenement Open Monumentendag georganiseerd. Over het hele Vlaamse Gewest worden monumenten opgesteld voor het publiek. In 2016 waren dit er 611 tegenover 590 in 2015. Er werden 875 activiteiten georganiseerd het afgelopen jaar, een forse toename in vergelijking met voorgaande jaren (figuur 5.28).

Het eerste deel van dit hoofdstuk gaat dieper in op het ruimtegebruik. Het tweede luik besteedt aandacht aan de ruimteboekhouding en het register van de onbebouwde percelen als instrument in de ruimtelijke planning.

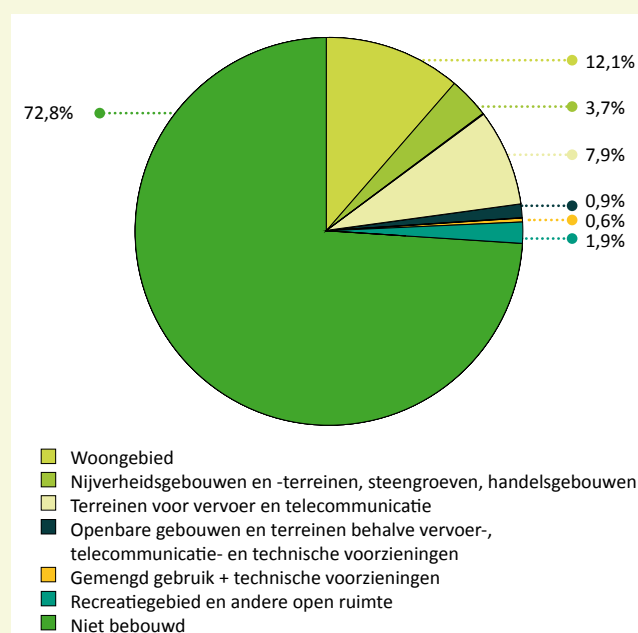
In het derde deel komen indicatoren aan bod rond het vrijwaren en versterken van het onroerend erfgoed als historische en structurerende component van de leefomgeving.

Ruimtegebruik

Als de bebouwde oppervlakte – op basis van kadastragegevens – wordt bekeken ten opzichte van de totale oppervlakte, dan blijkt dat het Vlaamse Gewest in 2015 een **bebouwingsgraad** van 27,2% heeft. In het Waalse Gewest is dat 14,7% en in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest 79,2%. Het is vooral de woonfunctie die de grootste bebouwde oppervlakte inneemt. De toename van de bebouwing is in de periode 2005-2015 – in vergelijking met de periode daarvoor – wat afgeremd, doch bedroeg in 2014 nog 19 km² (de oppervlakte van de gemeente Boortmeerbeek). 12 km² hiervan wordt ingenomen door woningen.

5.1 Bodembezetting

Bodembezetting op 1 januari 2015, naar ruimtegebruik, in %.

Bron: ADS en FOD Financiën (kadaster).

5.2 Evolutie bodembezetting

Evolutie in de bodembezetting, van 1995 tot 2015, toestand op 1 januari, in ha.

	1995	2005	2010	2014	2015	Index basisjaar 1995=100	Index basisjaar 2005=100	Evolutie 2005 - 2015	Evolutie 2014 - 2015
Totale oppervlakte in ha	1.352.225	1.352.225	1.352.225	1.352.225	1.352.225	100,0	100,0	0	0
Onbebouwde gronden	1.041.089	1.008.288	995.147	986.254	984.358	94,6	97,6	-23.930	-1.895
Waarvan landbouwgronden (*)	617.003	627.752	614.994	614.337	-	-	-	-	-
Bebouwde gronden en aanverwante terreinen(**)	311.136	343.937	357.078	365.972	367.867	118,2	107,0	23.930	1.895
Woongebied	125.339	147.625	156.560	162.571	163.838	130,7	111,0	16.213	1.268
Nijverheidsgebouwen en -terreinen	31.730	36.451	38.067	39.089	39.345	124,0	107,9	2.894	256
Steengroeven, putten, mijnen, enz.	1.916	1.431	1.447	1.475	1.466	76,5	102,4	35	-8
Handelsgebouwen en -terreinen	8.179	9.079	9.150	9.194	9.203	112,5	101,4	124	10
Openbare gebouwen en terreinen behalve vervoer-, telecommunica- tie- en technische voorzieningen	11.617	12.429	12.656	12.777	12.739	109,7	102,5	309	-39
Terreinen voor gemengd gebruik	6.442	6.305	6.478	6.449	6.449	100,1	102,3	144	1
Terreinen voor vervoer en tele- communicatie(***)	101.198	104.683	105.585	106.330	106.449	105,2	101,7	1.766	119
Terreinen voor technische voorzieningen	1.175	1.733	1.925	2.028	2.039	173,5	117,6	305	11
Recreatiegebied en andere open ruimte	23.540	24.200	25.210	26.059	26.339	111,9	108,8	2.139	279

- : pro memorie

* : Bron: Landbouwtelling ADS.

** : Bron: Kadaster (FOD Financiën).

*** : bevat ook enkele delen van de grote waterlopen.

In 33 gemeenten worden bebouwingsgraden van 50% of meer genoteerd. Dit is het geval in de grootsteden Antwerpen en Gent, in sommige van hun randgemeenten en in enkele gemeenten in de noordoostelijke rand rond Brussel. Ook in de centrumsteden Leuven, Oostende, Genk en Brugge is de bebouwingsgraad hoger dan 50%. De regio rond Kortrijk is opvallend dichter bebouwd dan de Westhoek, het Meetjesland en Zuid-Limburg. Toch breidt ook in deze laatste regio's de

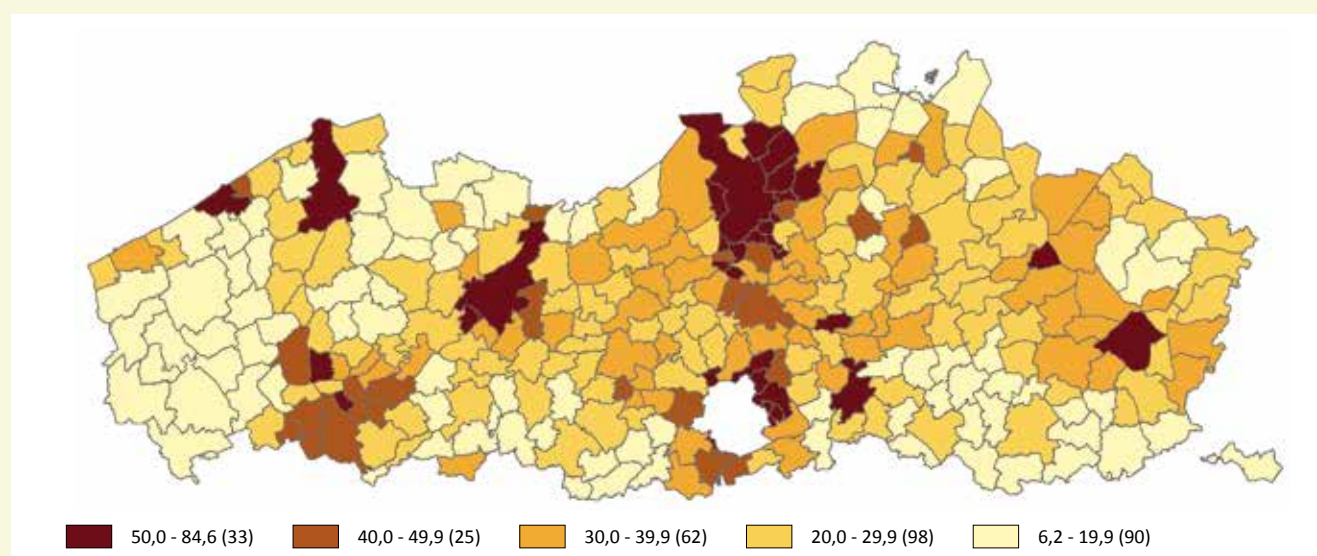
bebouwde oppervlakte sterk uit in de periode 2005-2015.

Bijna de helft (45%) van de bebouwde oppervlakte is in 2015 woongebied. In de voorbije 10 jaar was de toename van de bebouwde oppervlakte in de meeste gemeenten voor meer dan de helft te wijten aan de woonfunctie.

Naast de oppervlakte voor wonen zijn terreinen voor telecom-

5.3 Bebouwde oppervlakte

Totale oppervlakte bebouwde percelen in verhouding tot de totale oppervlakte, per gemeente, 1 januari 2015, in %.

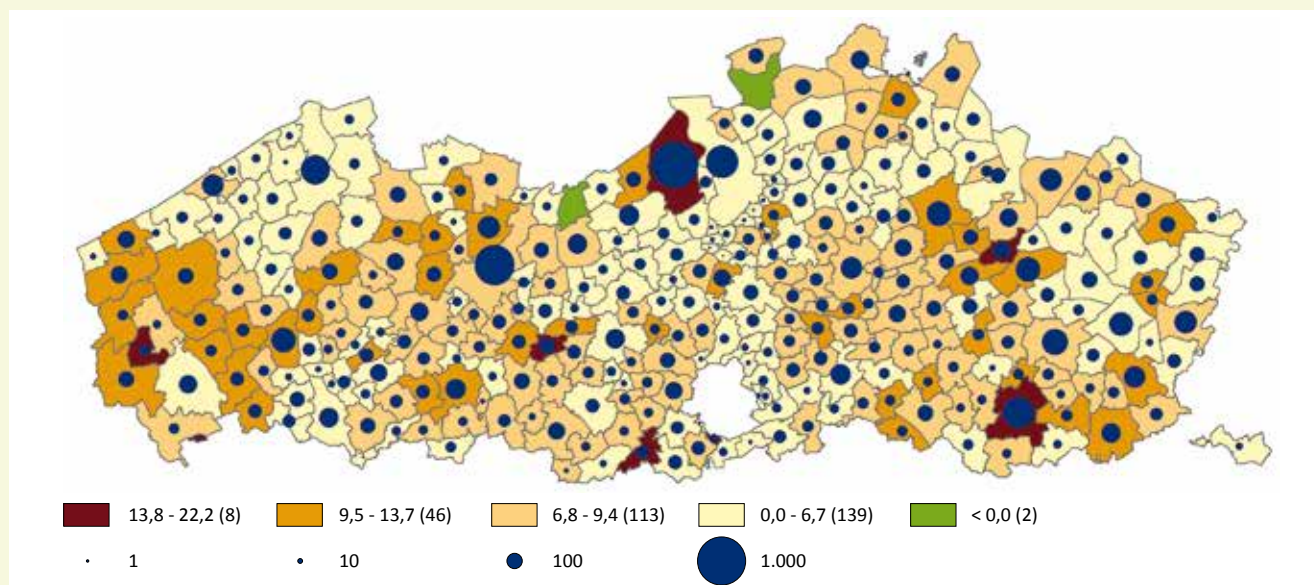

(Vlaams Gewest: 27,2).

Bron: ADS en FOD Financiën (kadaster), berekening SVR.

5.4 Toename bebouwde oppervlakte

Toename van de bebouwde oppervlakte, van 2005 tot 2015, in % en in ha (bollen).

(Vlaams Gewest: 7% en 23.930 ha).

Bron: ADS en FOD Financiën (kadaster), berekening SVR.

municatie en voor het vervullen van de vervoersfunctie de tweede grootste ruimtegebruiker (deze categorie bevat ook enkele delen van de grote waterlopen). Ook deze oppervlakte neemt nog jaarlijks licht toe (+1,7% tussen 2005 en 2015). De dichtheid van de wegeninfrastructuur hangt nauw samen met de spreiding van de bewoning.

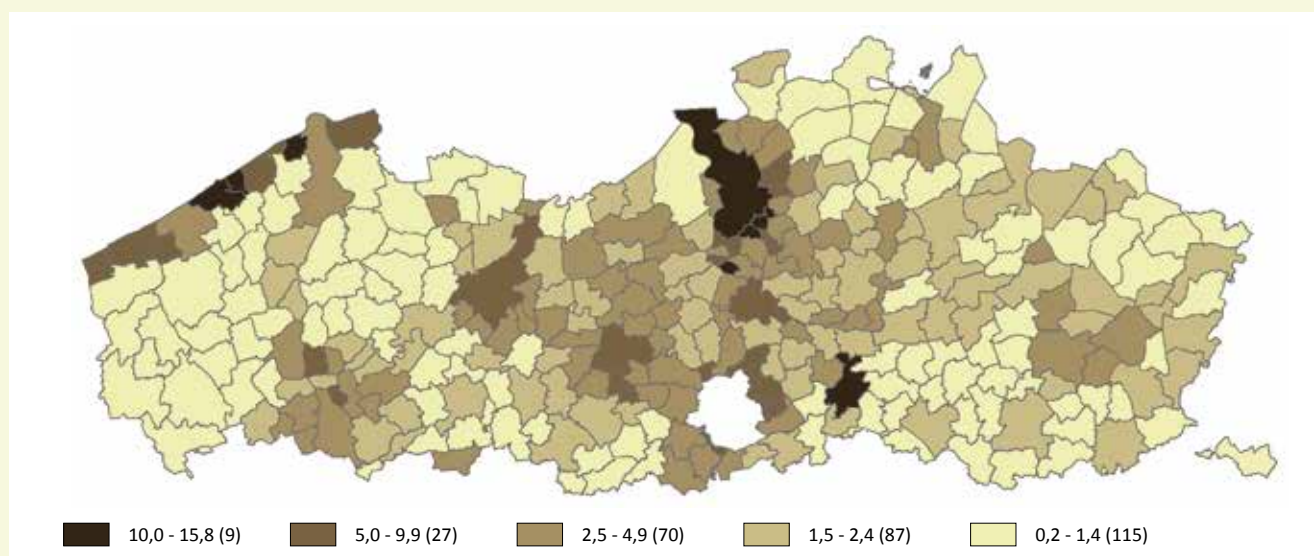
De **woondichtheid**, uitgedrukt in aantal woningen per ha, is niet overal hetzelfde. De hoogste woondichtheden (meer dan 10 woningen per ha) worden genoteerd in Antwerpen en en-

kele van haar randgemeenten, een aantal kustgemeenten en in Leuven. Dit heeft te maken met de relatief hoge aanwezigheid van appartementsgebouwen in deze steden en aan de kust.

Regionaal bekeken, is de grootste **woonverdichting** de laatste 10 jaar gerealiseerd in en rond de grootsteden en centrumsteden, de Vlaamse Ruit (Gent, Antwerpen, Leuven, Brussel) en in de meeste kustgemeenten. Voor Vlaanderen bedraagt de toename gemiddeld 0,2 woningen per hectare.

5.5 Woondichtheid

Aantal woningen per hectare oppervlakte, per gemeente, 1 januari 2016.

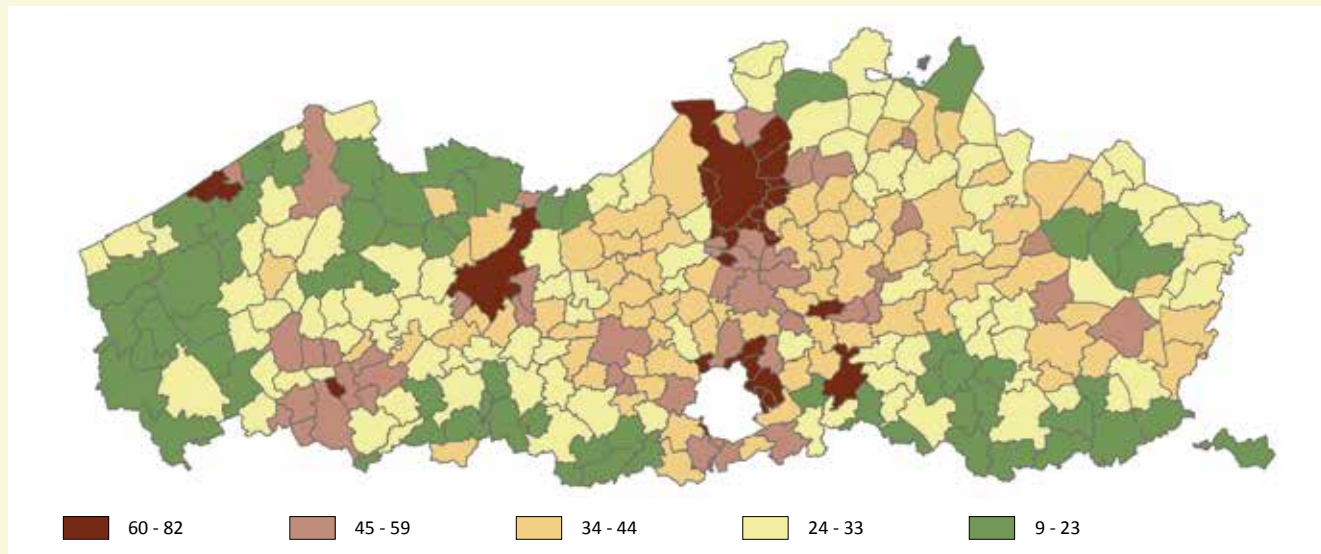

(Vlaams Gewest: 2,3).

Bron: ADS.

5.6 Ruimtebeslag

Ruimtebeslag per gemeente, in %, 2013.

(Vlaams Gewest: 32,6%).

Bron: Departement Omgeving Vlaanderen, Vlaams Planbureau voor Omgeving en VITO.

Het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (1997, RSV, zie verder) bepaalde in het kader van het duurzaam ruimtegebruik minimale woondichtheden voor nieuwe woongebieden. De minimale dichtheid verschilt: gemiddeld 25 woningen per ha voor het stedelijk gebied en gemiddeld 15 woningen per ha voor het buitengebied. Exacte data om de uitvoering van deze richtcijfers te evalueren, bijvoorbeeld over de grondoppervlakte van nieuwe woonprojecten, ontbreken.

Volgens een evaluerend onderzoek uitgevoerd in 2010, zijn er aanwijzingen dat er door de komst van het RSV vandaag kleiner wordt verkaveld en er gedeeltelijk wordt overgeschakeld naar compactere woontypologieën. Daarnaast neemt het aandeel appartementen binnen de nieuwe woningen verder toe, wat eveneens leidt tot een hogere woondichtheid. Een studie uit 2014 stelt bovendien dat na een relatief stabiele periode met een toename van de bebouwde percelen met zo'n 12 ha/dag, de toename sterk daalt vanaf 1997. Deze afname van de groei stabiliseert opnieuw vanaf 2002 op een lager niveau van ongeveer 6ha/dag.

Met het Witboek Beleidsplan Ruimte Vlaanderen (BRV, zie verder) wil de overheid een sterke ommekomst op gang brengen. In 2025 moet het bijkomend **ruimtebeslag** gehalveerd zijn tot 3 hectare per dag. In 2040 mag er helemaal géén extra ruimte meer ingenomen worden.

Het ruimtebeslag bestaat uit de ruimte, ingenomen door onze nederzettingen, dus door huisvesting, industriële en commerciële doeleinden, transportinfrastructuur, recreatieve doeleinden, serres enz. Parken en tuinen maken hier ook deel van uit. Dit stemt overeen met de Europees gehanteerde definitie van 'settlement area'. Naast bebouwing of verharding bevat het ruimtebeslag dus bijvoorbeeld ook tuinen bij woningen, buurtparken, voetbalvelden en dergelijke. Door combinatie van de best beschikbare geografische informatie wordt aan de hand van het landgebruiksbestand berekend dat in het jaar

2013 32,6 % van de oppervlakte van Vlaanderen uit ruimtebeslag bestaat. Het is belangrijk op te merken dat ook in de openruimte(bestemmingen) ruimtebeslag voorkomt.

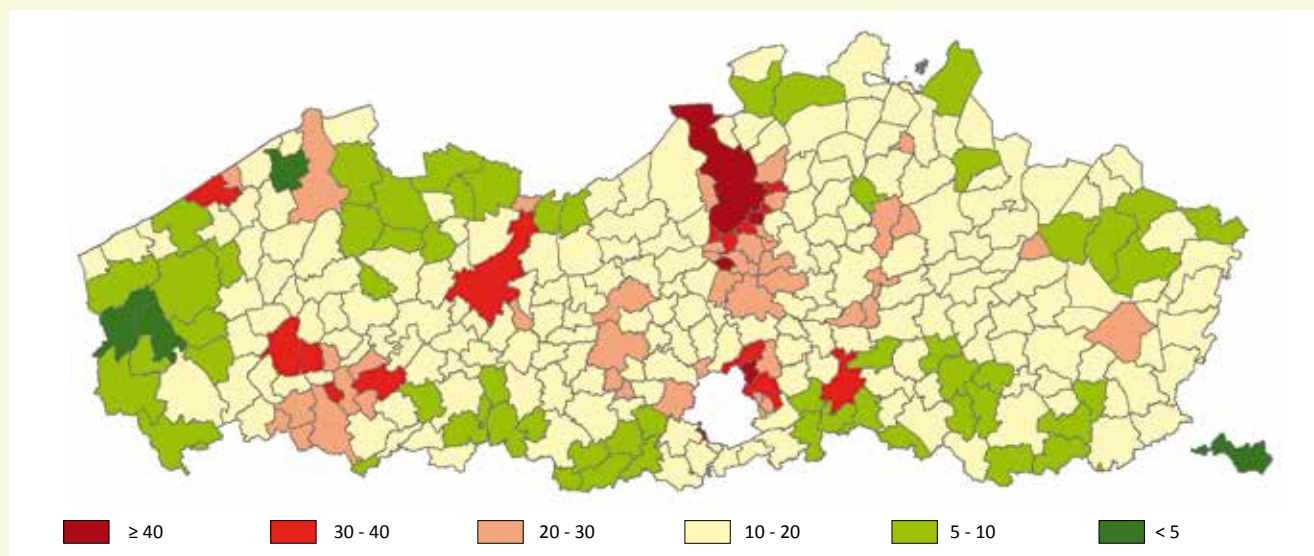
Ruimtelijk uitbreiden zou de uitzondering moeten worden. Nieuwe woningen, kantoren, scholen en andere voorzieningen moeten komen op al ingenomen oppervlaktes op goed gelegen locaties in bestaande steden en dorpen. Hergebruik (het opnieuw benutten van verouderde gebouwen en terreinen) en intensivering door te verdichten, te stapelen of ondergronds te bouwen, is dus noodzakelijk. Een en ander kan verder worden verwezenlijkt door verweving van functies (het samenbrengen van diverse functies – wonen, werken, voorzieningen, energiewinning – op één plaats). Ook tijdelijk ruimtegebruik – het toelaten van activiteiten in een ruimte die is bedoeld voor andere doeleinden op een ander of later moment – biedt mogelijkheden.

Bebouwing uit zich in een toename **bodemafdicthting**. Afdicthting zorgt voor een verlies aan ecosysteefuncties zoals de opslag van koolstof en waterberging in de bodem, en heeft een negatieve invloed op de (bodem)biodiversiteit.

In 2012 was 14,4% van de Vlaamse bodem afgedicht. Dit is heel hoog in Europese context. Van de 39 landen die door het Europees Milieugentschap (EEA) worden onderzocht, was in 2006 gemiddeld 1,85% van de totale oppervlakte afgedicht, dit steeg tot 1,93% in 2009. In 2009 konden drie groepen landen worden onderscheiden: a) landen met een heel lage bodemafdicthting (<1%) zoals bijvoorbeeld IJsland (0,15%), Noorwegen (0,3%), Zweden (0,5%); b) landen met een gemiddeld afdicthtingspercentage van 1% tot 3%. Er zijn 18 van dergelijke landen; c) een belangrijk aantal landen met een afdicthtingspercentage van 3% tot 15,2 %. Er zijn 12 van dergelijke landen zoals Duitsland (5,1%), Liechtenstein (6,2%), België (7,4%), Nederland (8,2%) en Malta (15,2%).

5.7 Bodemafdichting

Bodemafdichting per gemeente, in %, 2012.

(Vlaams Gewest: 14,4).

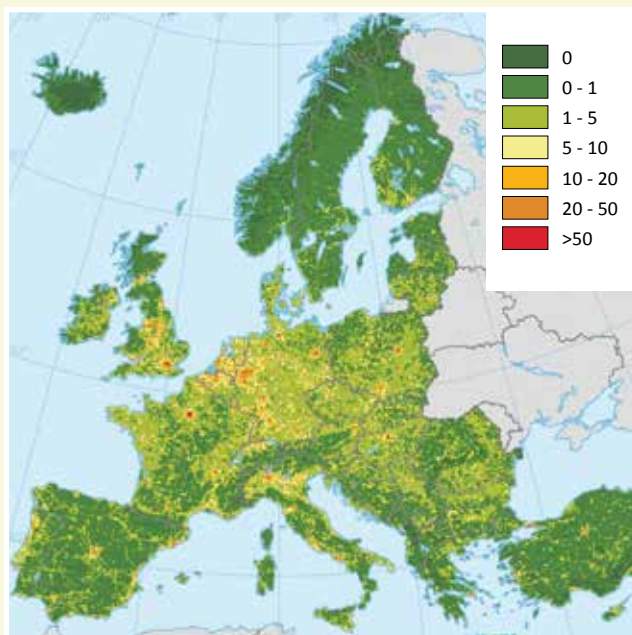
Bron: GDI-Vlaanderen, bodemafdekkingskaart (BAK), 5 m resolutie, opname 2012; bewerking SVR.

In Vlaanderen bestaan er (2012) nog een aantal regio's waar het afdichtingspercentage lager is dan 10%. Deze gemeenten situeren zich hoofdzakelijk in de Westhoek en het Meetjesland. Vele gemeenten gelegen in de Vlaamse Ruit zijn voor meer dan 20% afgedicht. 19 gemeenten noteren een bodemafdichting van meer dan 30%, enkele – waaronder Antwerpen - zelfs meer dan 40%.

De meeste bodems die afgedekt zijn, zijn meteen ook een voor het water ondoorlatend oppervlak (bijvoorbeeld gebouwen, wegen en andere constructies van menselijke oorsprong), waardoor een grotere hoeveelheid water niet meer kan infiltreren, maar afstroomt via het verharde oppervlak. Men spreekt in dit geval over **waterondoorlaatbaarheid**. Van Vlaanderen is 14,2% van de bodem niet infiltreerbaar voor water. Uiteraard zijn er - naar analogie met de bodemafdekkingskaart - regionale verschillen.

5.8 Bodemafdichting Europa

Aandeel afgedekte bodem per 10 km² grid cel, in %, 2009.

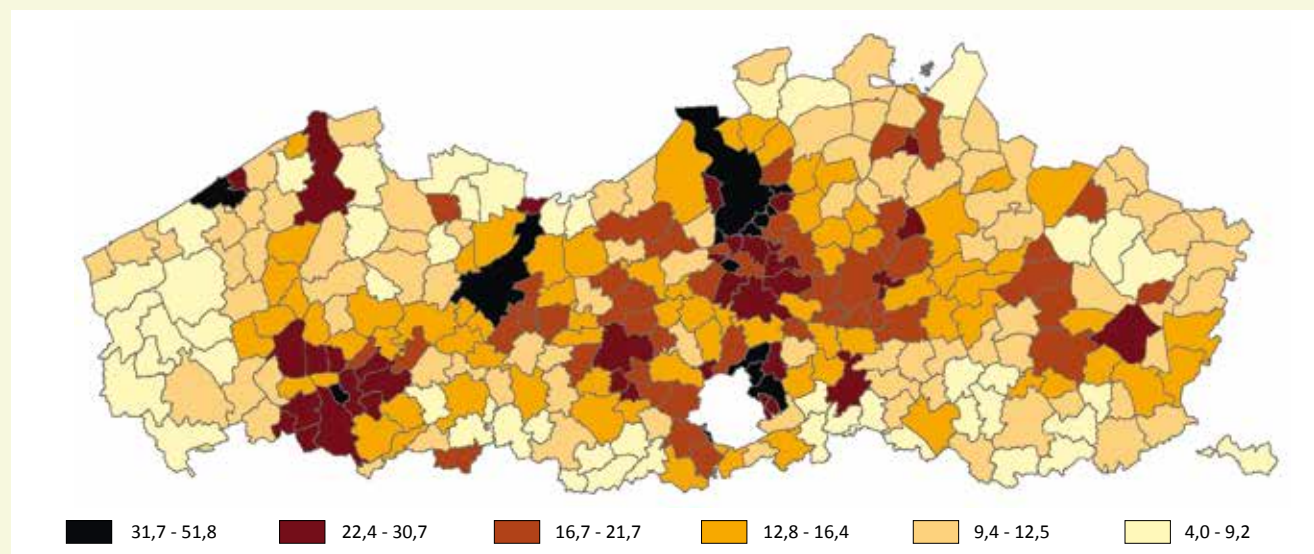
Bron: European Environment Agency.

De toename van de verharde bodem is een probleem in Vlaanderen. Het water dringt moeilijker door in de grond en komt sneller in rioleringen terecht. Deze kunnen bij extreme neerslag niet altijd alle hemelwater opvangen wat tot overstromingen kan leiden. De neerslag die wel afgevoerd wordt, zorgt voor een snel stijgend peil van beken en rivieren, die op hun beurt weer buiten hun oevers kunnen treden. Door de klimaatopwarming neemt de hoeveelheid neerslag in de winter toe. In de zomer zijn er dan weer minder maar intensere buien. En dus stijgt het risico op overstromingen. Als de regen niet de kans krijgt om in te sijpelen, zakt de grondwatertafel elk jaar dieper weg, wat op termijn tot problemen kan leiden voor de bevoorrading van drinkwater. Naast een mogelijk droogteprobleem, zit Vlaanderen dus ook met een probleem van wateroverlast.

Van **nature overstroombare gebieden** (NOG) omvatten de ruimte die waterlopen permanent of periodiek zouden innemen in afwezigheid van de in Vlaanderen veelvuldig gebouwde kanaliserende en beschermende infrastructuur. Een conceptueel eenvoudige manier om deze gebieden af te bakenen bestaat erin op zoek te gaan naar sporen van overstromingen die zich voordeden vooraleer deze infrastructuur gebouwd zijn. De resulterende kaart geeft aan dat ongeveer 330.000 ha in Vlaanderen tot de NOG moeten gerekend worden, dit is 24% van de oppervlakte. De zeepolders nemen hiervan 6% (80.000

5.9 Waterondoorlaatbaarheid

Waterondoorlaatbaarheid per gemeente, in %, 2012.

(Vlaams Gewest: 14,2).

Bron: GDI-Vlaanderen, waterondoorlaatbaarheidskaart (WOK), 5 m resolutie, opname 2012; bewerking SVR.

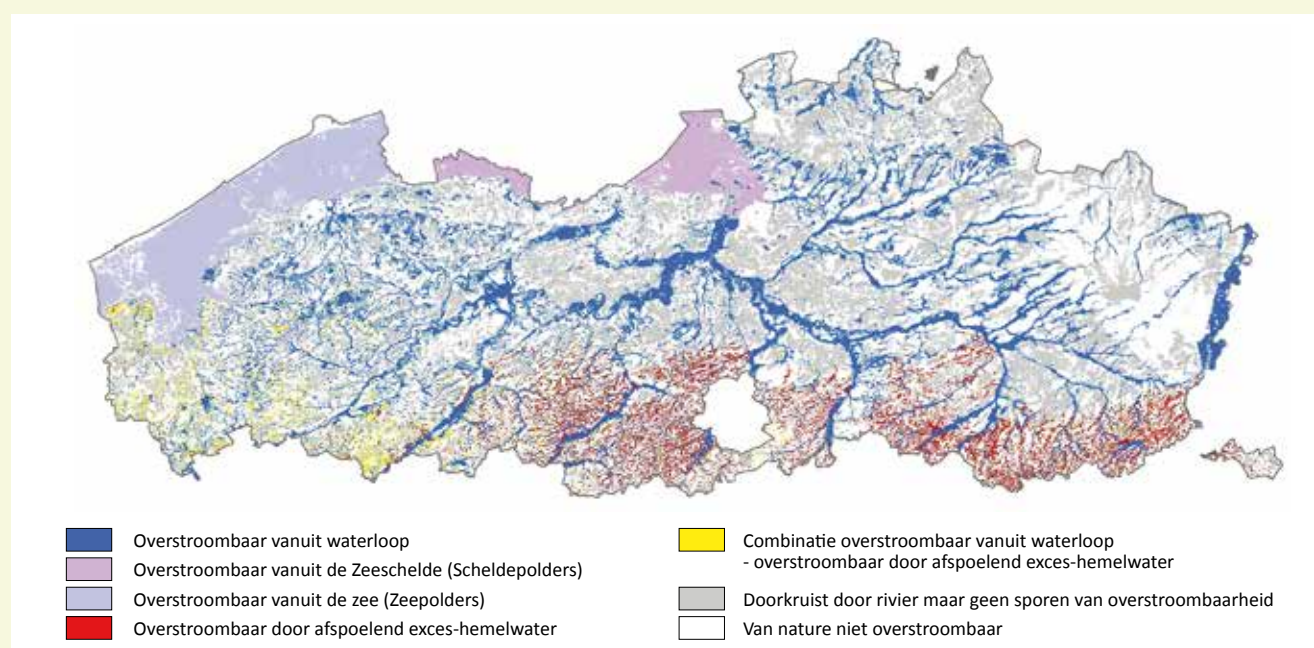
ha) voor hun rekening, de Scheldepolders 2,3 % (31.500 ha) en de gebieden overstroombaar vanuit waterlopen 16% (219.500 ha). Er zijn vanzelfsprekend grote regionale verschillen.

In het kader van het decreet Integraal waterbeleid worden daarom **overstromingsgebieden** ingesteld en afgebakend om de nodige ruimte voor water planmatig vast te leggen. Zo waren naar aanleiding van de vaststelling van de stroomgebiedbeheerplannen voor Schelde en Maas voor de periode

2016-2021 21 nieuwe overstromingsgebieden afgebakend. Vanaf 1 juli 2017 geldt een aangepaste kaart van overstromingsgevoelige gebieden, wat de totale oppervlakte aan effectief en mogelijk overstromingsgevoelig gebieden in het Vlaamse Gewest op respectievelijk 5,6% en 15% van het grondgebied brengt. Effectief overstromingsgevoelig betekent dat er recent overstromingen waren of dat er een aanzienlijke kans op wateroverlast bestaat. Onder mogelijk overstromingsgevoelig wordt verstaan dat er minder kans is op overstroming, namelijk

5.10 Van nature overstroombare gebieden

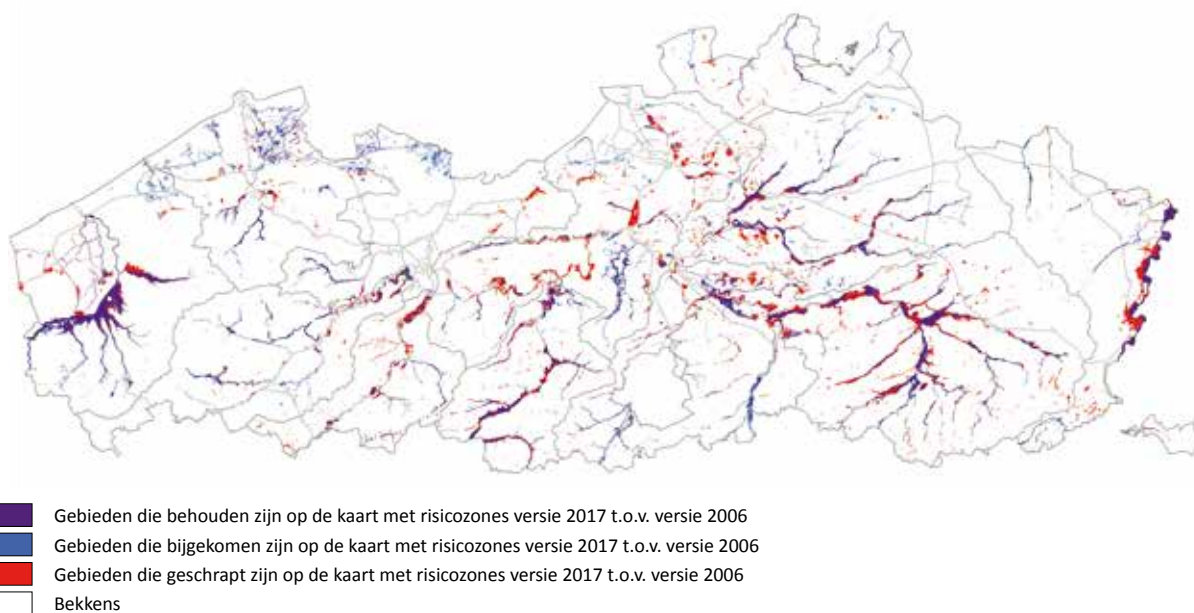
Afbakening en differentiatie van de van nature overstroombare gebieden in Vlaanderen.

Bron: GDI-Vlaanderen, 'Van nature overstroombare gebieden', versie 2001-07, bewerking SVR.

5.11 Overstromingsgebieden

Effectief en mogelijk overstromingsgevoelige gebieden, 2017.

Bron: VMM.

alleen bij extreme weersomstandigheden of als de waterkeringen falen (bijvoorbeeld dijkbreuken). Het afbakenen van de risicozones is voorzien in de wet op de verzekeringen. Die wet voorziet dat de brandverzekeraar dekking voor overstromingschade mag weigeren voor gebouwen die opgetrokken zijn in risicozones.

Ruimtelijke planning

In het Regeerakkoord 2014-2019 wordt het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen (BRV) vernoemd als opvolger van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (RSV). Het BRV bouwt voort op de krachtlijnen van het RSV om een duurzame ruimtelijke ontwikkeling mogelijk te maken.

De Vlaamse Regering keurde op 30 november 2016 het Witboek Beleidsplan Ruimte Vlaanderen goed. Dit is een belangrijke stap op weg naar het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen, dat het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen zal vervangen. Het Witboek formuleert doelstellingen, ruimtelijke ontwikkelingsprincipes en werven die de basis zullen vormen om samen aan de slag te gaan en de ruimte van Vlaanderen te transformeren. Het uiteindelijke Beleidsplan Ruimte Vlaanderen zal bestaan uit een strategische visie en een operationaliseringsprogramma in de vorm van een set beleidskaders. Het zal de strategische krachtlijnen schetsen voor de ruimtelijke ontwikkeling voor de komende decennia en de basis vormen voor operationele maatregelen zoals het opmaken en bijsturen van regelgeving, instrumentarium, beleidskaders of ontwikkelingsprogramma's.

Een ambitieus veranderingstraject wordt op gang getrokken

om het bestaand ruimtebeslag beter en intensiever te gebruiken en zo de druk op de open ruimte te verminderen. Het doel is het gemiddeld bijkomend ruimtebeslag terug te dringen van 6 hectare per dag vandaag naar 3 hectare per dag in 2025. De inname van nieuwe ruimte moet tegen 2040 volledig gestopt zijn.

De ontwikkeling van nieuwe woningen, werkplekken en voorzieningen zal dus meer en meer moeten gebeuren op goed gelegen locaties in onze steden en dorpen. In de meeste gevallen kan dat met beperkte ingrepen zoals het opsplitsen van grote woningen of kavels. Op een beperkt aantal plaatsen kan dat betekenen dat er voor hoogbouw gekozen wordt om een sterke verdichting te realiseren.

Het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen ging uit van het vrijwaren van de open ruimte door de stedelijke structuur te versterken en het buitengebied open te houden. In wat volgt wordt aandacht besteed aan de manier waarop de herbestemming van het ruimtegebruik gemeten wordt, met name de ruimteboekhouding. Daarna wordt nader ingegaan op de indicatoren die hiermee verband houden: ruimte voor wonen en ruimte voor werken. Voor bestemmingswijzigingen voor natuur en bos, wordt verwezen naar hoofdstuk 5.3 'Milieu en natuur' verder in deze cluster.

Ruimteboekhouding

Eén van de beleidsbepalingen uit het RSV is dat er kwantitatieve keuzes worden gemaakt met betrekking tot de door het beleid voorziene oppervlakten voor wonen, werken, recreatie, natuur, bos, en landbouw. Uit de bestemmingscategorieën die

5.12 Ruimteboekhouding RSV

Evolutie van de ruimteboekhouding RSV, gebaseerd op volledig afgeronde planningsprocessen, 1 januari 1994 en 2017, in ha.

Bestemmingscategorie	Streefcijfers RSV	Totaal op 1/1/1994	Totaal op 1/1/2017	1/1/1994-1/1/2017	Saldo doelstelling
Wonen	227.500	227.500	227.600	100	n.v.t.
Recreatie	21.000	18.300	20.400	2.100	77,7%
Reservaat en Natuur	150.000	111.100	128.000	16.900	43,4%
Overig groen	34.000	35.300	34.500	-800	n.v.t.
Bosbouw	53.000	42.300	45.500	3.200	29,9%
Landbouw	750.000	807.600	784.700	-22.900	39,7%
Industrie - buiten poorten - binnen poorten	66.000	39.100 17.200	45.400 17.300	6.500 100	67,0%
Overige bestemmingen	58.000	60.200	56.000	-4.200	n.v.t.
Totaal		1.358.600	1.359.600	1.000	n.v.t.

n.v.t.: niet van toepassing

Afronding tot op honderdtallen om de foutmarge op te vangen.

Saldo-doelstelling: bereikt % van de na te streven evolutie.

Bron: Departement Omgeving Vlaanderen, Vlaams Planbureau voor Omgeving.

voor de betrokken functie momenteel van toepassing zijn, vloeit een begroting van te bestemmen ruimte voort. De ruimteboekhouding RSV is het instrument waarmee de opvolging van deze streefcijfers met betrekking tot bestemmingscategorieën berekend wordt.

Bestemmingen komen niet noodzakelijk overeen met het effectieve ruimtegebruik. Het gaat om het geplande ruimtegebruik zoals vastgelegd in ruimtelijke verordenende plannen (gewestplan, APA, BPA, RUP). Daarbij worden enkel herbestemmingen ten gevolge van volledig afgeronde planningsprocessen (definitief goedgekeurde plannen) opgenomen. De beleidsmatige bedoeling achter de herbestemming kan uit de cijfers van de ruimteboekhouding RSV echter niet worden achterhaald. De herbestemming kan immers gaan over het creëren van bijkomend aanbod, maar anderzijds gaat het vaak ook om regularisatie van een bestaande toestand.

Het RSV vertrekt van de toestand in 1994 als nulmeting. Deze toestand is een schatting van de oppervlaktes. Sindsdien zijn er door de digitalisering van de meeste plannen, correctere cijfers beschikbaar die aantonen dat de totale oppervlakte van de plannen van het Vlaamse Gewest bij de opmaak van het originele RSV werd onderschat (1.352.000 ha in plaats van 1.358.600 ha). De uitbreiding op zee van de zeehavens van Zeebrugge en Oostende heeft daarnaast ook geleid tot een toename van de oppervlakte die door Vlaamse ruimtelijk verordenende plannen wordt gevat, en dit met ongeveer 1.000 ha ten opzichte van het referentiejaar 1994. De streefcijfers werden gedeeltelijk bijgesteld door de tweede herziening van het RSV die goedgekeurd werd eind 2010, waardoor er meer beleidsmatige ruimte werd voorzien voor de categorieën industrie en recreatie. In het kader van de afstemming met de specifieke ruimtebalans voor bedrijventerreinen, gebeurt er binnen de categorie 'industrie' een opdeling naargelang de gebieden binnen of buiten de poorten (zeehavens) liggen.

De foutenmarge op de berekening, omwille van schaal- en nauwkeurighedsverschillen tussen de verschillende plannen, wordt opgevangen door de totaalcijfers af te ronden tot op honderdtallen.

In 2016 neemt de oppervlakte bestemd voor industrie, recreatie en de groene categorieën samen (natuur, bos, groen) verder toe, en neemt de categorie landbouw verder af, wat in overeenstemming is met de beleidsmatige doelstellingen. De evolutie voor de groene categorieën is daarbij minder uitgesproken dan voor de categorieën industrie en recreatie, zeker als we de in 2010 opwaarts bijgestelde streefcijfers van deze laatste categorieën in acht nemen.

Ruimte voor wonen

De woonfunctie is een grote ruimtegebruiker. De nood aan nieuwbouwwoningen is afhankelijk van de toekomstige demografische evolutie, de gezinssamenstelling en de mate waarin bestaande en leegstaande woningen verder zullen worden gerenoveerd en/of vervangen door (meergezins)woningen. Er moet ook rekening mee worden gehouden dat de gezinsverdunding zich verder doorzet. Dit leidt tot een specifieke en bijkomende vraag naar woongelegenheden, al dan niet nieuwbouw. Ook de vergrijzing speelt een rol. De groei van de seniorenpopulatie zal bijdragen tot het potentieel vrijkomen van private woningen, maar roept ook een nieuwe vraag op naar extra individuele of collectieve (zorg)woongelegenheden afgestemd op de behoeften van ouderen.

De ruimte voor wonen wordt meer in detail besproken aan de hand van de volgende indicatoren: de beschikbaarheid van bouwpercelen, de afgeleverde nieuwbouwvergunningen, de grootte van de nieuwbouwwoningen en de leegstaande woningen. De nieuwbouw is immers de grootste ruimteverbruiker alhoewel renovatie een steeds prominenter plaats inneemt. Hiervoor wordt verwezen naar het volgende hoofdstuk Wonen.

Beschikbaarheid van onbebouwde percelen

Volgens een actualisering van de gegevens in juni 2017, zijn er 261.116 onbebouwde percelen beschikbaar met een bestemming die bebouwing toelaat. Het gaat hierbij om een totale oppervlakte van 40.087 ha. In deze cijfers zijn de woonuitbrei-

dingsgebieden inbegrepen. De voorwaarden om deze reservegebieden aan te snijden, zijn strenger dan die voor andere woongebieden.

Ongeveer een derde van de onbebouwde percelen is gelegen in een goedgekeurde verkaveling.

De gegevens rond het potentieel woonaanbod worden jaarlijks geactualiseerd en alsmaar verfijnd, in die zin dat steeds meer gemeenten zelf een register aanleveren of actualiseren, zodat steeds minder 'simulatieoefeningen' moeten worden gedaan om gebied dekkende gegevens te bekomen.

Ook speelt het effect van het verkavelen van gronden (namelijk de oppervlakte neemt niet toe of kan zelfs afnemen, maar het aantal percelen neemt wel toe). Het aantal nieuwe verkavelingsaanvragen daalt wel, net als het aantal kavels per verkaveling én de grootte van de kavels. De gemiddelde kavelgrootte is tussen 2002 en 2007 gedaald met 17% tot 508 m². In 2014 werden 1.855 vergunningen voor verkavelingen uitgereikt. Dat is het laagste aantal sinds het begin van de telling in 1962. Verder zijn er de effecten van de RUP's die extra woongebied (en dus percelen / oppervlakte) genereren. De oppervlakte voor wonen die hierdoor netto bijkomt, is wel eerder beperkt.

Het hierboven omschreven potentiële woonaanbod slaat op de voorraad aan onbebouwde percelen; ze staan namelijk niet allemaal te koop. Eerdere tellingen wezen uit dat het overgrote deel van de gronden in het bezit is van particulieren.

Het toekomstig ruimtegebruik voor wonen is ook afhankelijk van de keuze en de typologie van de woongelegenheden (een-gezinswoningen, meergezinswoningen, zorgwoningen, seniorenflats,...). Uit een simulatie in 2014 bleek dat de hoeveelheid aan te snijden onbebouwde percelen in Vlaanderen tot 2030 - rekening houdend met de te verwachten bevolkingsevolutie - beperkt kan blijven tot 5 à 10% van de theoretisch beschik-

5.13 Potentieel woonaanbod

Aanbod aan onbebouwde percelen, per provincie, juni 2017.

Provincie	Aantal percelen	Oppervlakte (ha)
Antwerpen	62.776	9.824
Limburg	57.134	8.806
Oost-Vlaanderen	59.847	9.752
Vlaams-Brabant	53.644	7.534
West-Vlaanderen	27.715	4.171
Vlaams Gewest	261.116	40.087

Bron: Departement Omgeving Vlaanderen, Vlaams Planbureau voor Omgeving.

bare bouwgrond indien er ingezet wordt op het bouwen aan hoge dichtheden en het verdichten van de bestaande woongebieden. Wanneer echter geen verdichting zou plaatsvinden en enkel onbebouwde percelen aangesneden worden aan dichtheden van 15 tot 25 woningen per hectare, dan loopt dat percentage op tot 25 à 30 %.

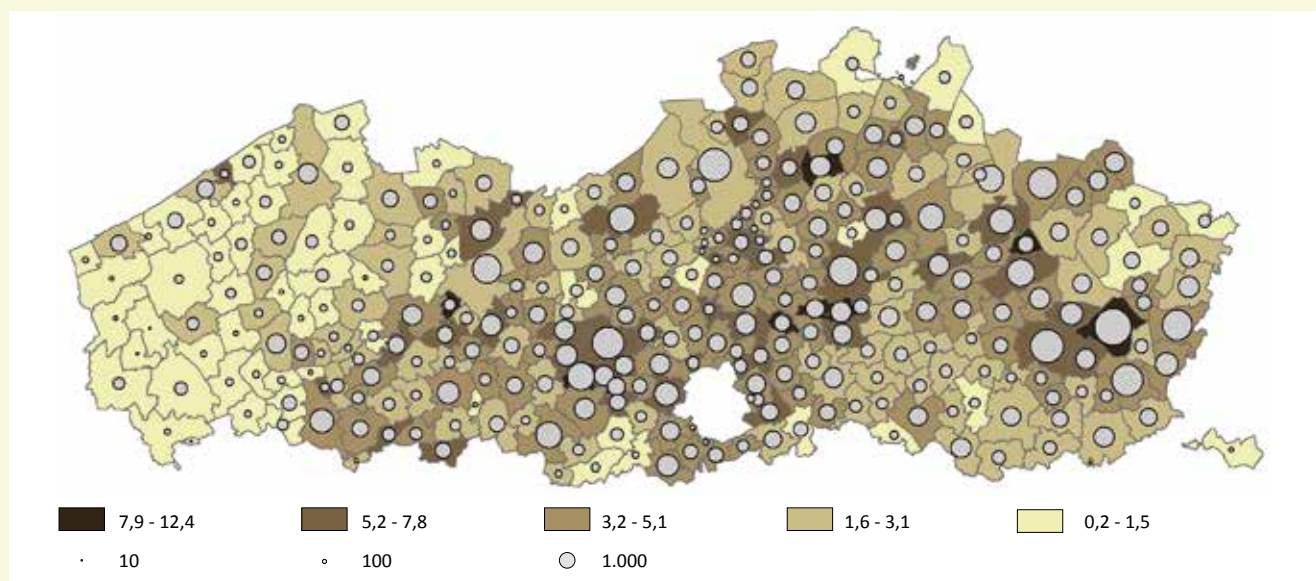
Er zit ook een potentieel in de 'oude' verkavelingen om deze naar de huidige standaarden te transformeren en om verdichtingsstrategieën toe te passen. Er zijn nog 380.200 kavels die dateren uit de periode 1962-1980, wat overeenkomt met 32.700 hectare. Het is een optie om hieruit de 10% best gelegen percelen te selecteren en deze in te zetten om het ruimtelijk rendement te verhogen.

Bouwvergunningen

In 2016 werden 19.684 bouwvergunningen toegekend voor nieuwe gebouwen, dat is ruim 5% meer dan het jaar voordien. In 2015 daalde dit aantal nog met 16%. In totaal werd in 2016

5.14 Register onbebouwde percelen (ROP)

Voorraad onbebouwde percelen opgenomen in het ROP, per gemeente, juni 2017, in aantal percelen (bollen) en in % ten opzichte van de totale oppervlakte.

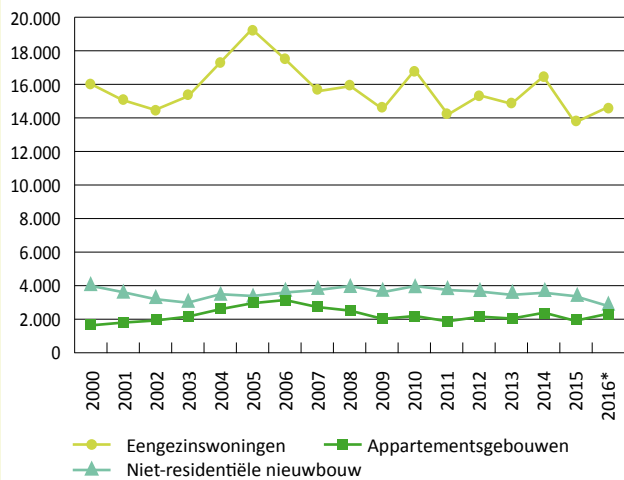

(Vlaams Gewest: 2,96%)

Bron: Departement Omgeving Vlaanderen, Vlaams Planbureau voor Omgeving.

5.15 Bouwvergunningen nieuwbouw

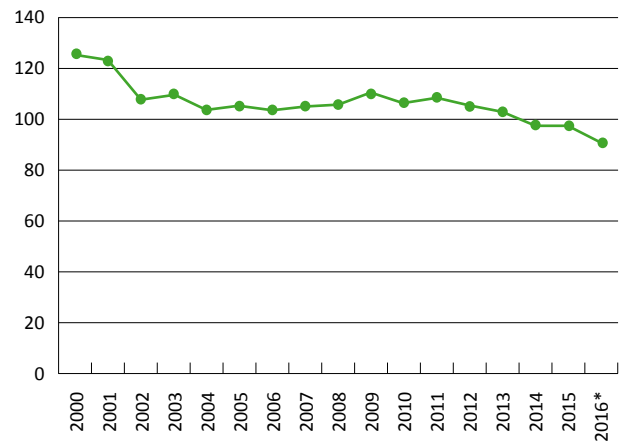
Aantal bouwvergunningen voor nieuwbouw, van 2000 tot 2016.

* 2016: voorlopige cijfers.
Bron: ADS, juni 2017.

5.16 Nieuwbouw – bewoonbare oppervlakte

Gemiddelde bewoonbare oppervlakte voor de nieuwbouw van woningen, in m², van 2000 tot 2016.

* 2016: voorlopige cijfers.
Bron: ADS, juni 2017.

de nieuwbouw van 40.072 woningen vergund, wat 20% meer is dan het jaar voordien. De residentiële nieuwbouw kende in 2016 dus een groei na de terugval van 2015. Topjaren voor de bouw waren 2005 en 2006 toen meer dan 42.000 nieuwe woningen per jaar werden vergund.

In de residentiële nieuwbouw neemt de appartementsbouw een steeds prominenter plaats in voor de totale productie aan nieuwbouwwoningen door de dalende trend in eengezinswoningen. Sinds 2002 worden er meer bouwvergunningen afgeleverd voor nieuwe flats dan voor nieuwe woonhuizen (zie ook hoofdstuk 5.2 Wonen).

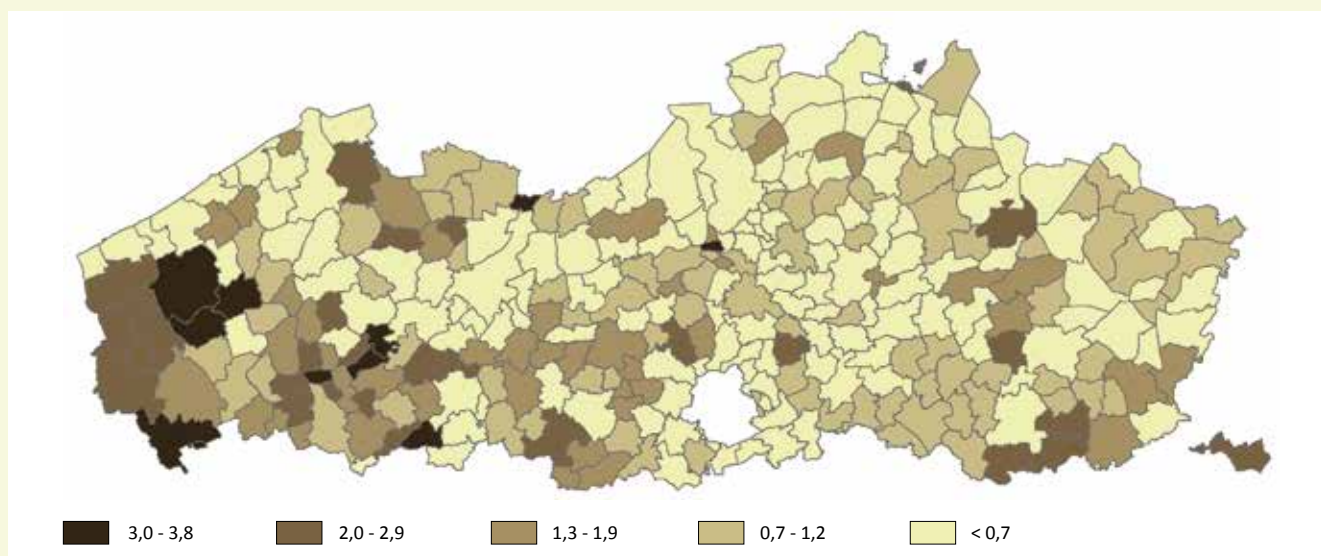
Bewoonbare oppervlakte

De prijs van een m² bouwgrond blijft gestadig verder stijgen. De prijsstijging van 4,7% in 2014 ten opzichte van 2013 was veel hoger dan de stijging van de andere vastgoedprijzen. Gemiddeld diende in 2014 177 euro per m² betaald te worden. (Geen gegevens voor 2015 en 2016 beschikbaar, zie ook hoofdstuk 5.2 Wonen).

Met de stijgende prijzen is er een tendens naar kleiner wonen bij de aanvraag van bouwvergunningen in de nieuwbouwmarkt. In 2016 is de gemiddelde bewoonbare oppervlakte voor nieuwbouwwoningen gedaald tot 90,2 m² terwijl dit in 2000 nog 125 m² was.

5.17 Leegstaande woningen

Aantal leegstaande woningen, per gemeente, mei 2016.

(Vlaams Gewest: 0,7%)
Bron: Agentschap Wonen-Vlaanderen (leegstaande woningen), ADS (totaal aantal woningen).

Leegstaande woningen

Het verruimen van het woningaanbod kan ook worden ingevuld door leegstaande woningen een nieuwe woonfunctie te geven. In mei 2016 stonden volgens de gemeentelijke leegstandsregisters 23.112 panden leeg. Een woning wordt als leegstaand beschouwd wanneer ze meer dan een jaar niet meer effectief is gebruikt. De ruimtelijke variatie in leegstand kan voor een deel verklaard worden door het verouderde woningpatrimonium in die regio's (zie ook hoofdstuk 5.2 Wonen).

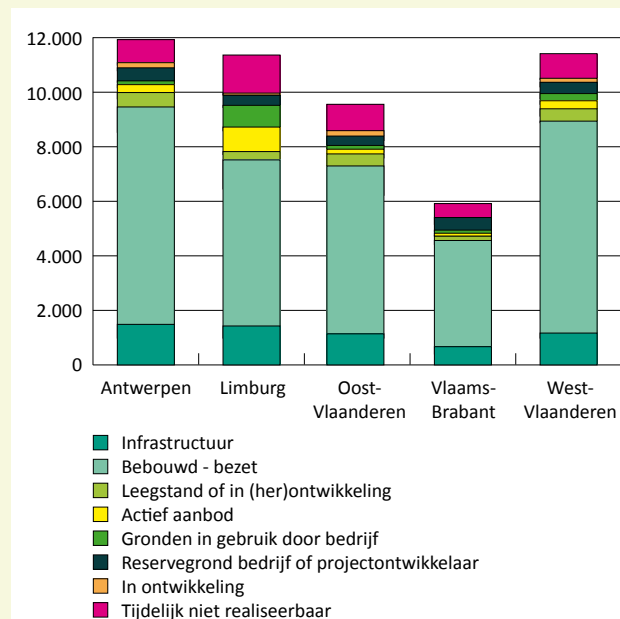
Ruimte voor werken

Hoewel het zeker geen voldoende voorwaarde is, heeft het ondernemerschap baat bij kwaliteitsvolle ruimte. In januari 2017 telt het Vlaamse Gewest 49.941 ha bedrijventerreinen (exclusief havenzone). Van deze oppervlakte is 82,3% bezet. De provincie Limburg heeft nog de grootste oppervlakte actief aanbod.

In het Pact 2020 is in de indicator 'aandeel effectief bruikbaar op het aantal bestemde bedrijventerreinen' opgenomen en dit om de doelstelling tegen 2020 het aantal effectief bruikbare bedrijventerreinen te verhogen tot minimaal 95% van het totale aantal bestemde bedrijventerreinen. Bruikbare bedrijventerreinen zijn gedeelten van het terrein waarop zich infrastructuur bevindt en omvat bebouwde gedeelten (bezet, leegstand, in ontwikkeling) en onbebouwde gedeelten (actief aanbod, gronden in gebruik door bedrijf, reservegrond, in ontwikkeling). De tijdelijk niet-realiseerbare onbebouwde oppervlakte komt dus niet in aanmerking (percelen die omwille van afwijkend gebruik en/of structurele, procedurele of eigendomsredenen niet actief aangeboden worden). Het bruikbaarheidspercentage van de Vlaamse bedrijventerreinen bedroeg in januari 2017 90,4%.

5.18 Economisch aanbod bedrijventerreinen

Oppervlakte van de Vlaamse bedrijventerreinen (exclusief haven terreinen), per provincie, januari 2017, in ha.

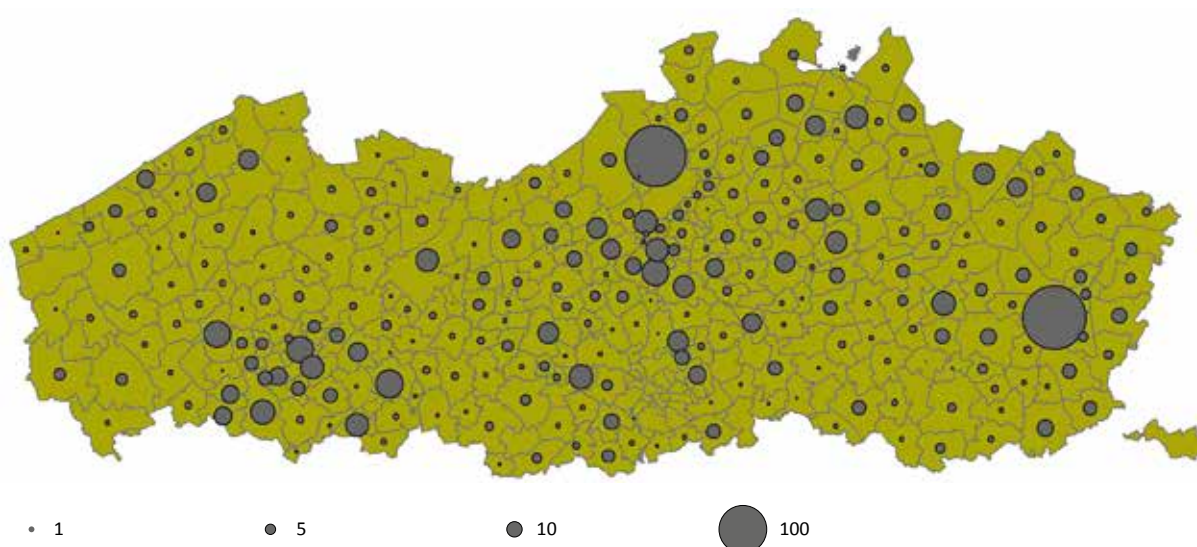

Bron: Agentschap Innoveren en Ondernemen.

Het RSV wil nieuwe economische activiteiten laten aansluiten bij de reeds bestaande economische infrastructuur. Men zoekt daarom actief naar geschikte locaties voor bedrijven in de stedelijke gebieden, de poorten (zeehavens, luchthavens), de strook langs het Albertkanaal en in een beperkt aantal economisch sterk ontwikkelde gemeenten.

5.19 Leegstaande bedrijfsruimten

Oppervlakte leegstaande en/of verwaarloosde bedrijfsruimten, per gemeente, in ha, op 1 juni 2017.

Bron: Departement Omgeving, Data- en informatiebeheer & digitale maatschappij, bewerking SVR.

Op Vlaams niveau gebeurt dat in eerste instantie binnen de afbakeningsprocessen van groot- en regionaalstedelijke gebieden en via de uitwerking van het Economisch Netwerk Albertkanaal (ENA). De focus ligt zowel op het beter benutten van bestaande bedrijventerreinen als op het zoeken naar nieuwe geschikte terreinen.

Voor de bestemmingscategorie 'industrie' werd in de tweede herziening van het RSV een nieuw, hoger streefcijfer van in totaal 66.000 ha (inclusief de poorten) vooropgesteld. Het saldo (ten opzichte van 1994) binnen de poorten blijft nagenoeg in evenwicht. Buiten de poorten bestaat een positief saldo. Dit is een nettoresultaat waarbij zowel bijkomende bestemming als herbestemming naar andere categorieën in rekening werd gebracht.

Op 1 januari 2017 was 67% van het vooropgestelde streefcijfer bestemd voor bijkomende industriezones definitief vastgesteld.

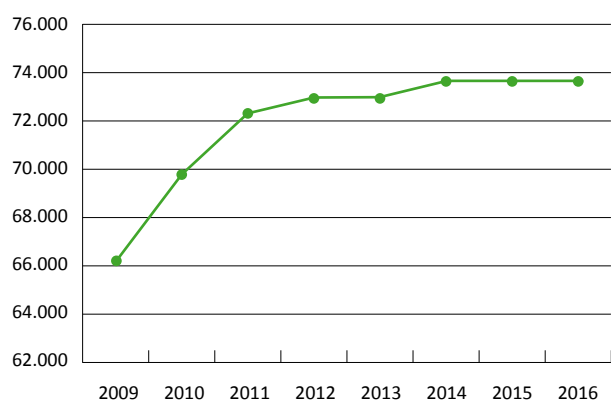
Naast de ontwikkeling van bedrijventerreinen is ook de herbenutting van gebouwen en bedrijfsruimten in functie van nieuwe activiteiten een beleidsdoelstelling in het regeerakkoord. Leegstand en verwaarlozing dient daartoe aangepakt te worden.

Uit de inventarisatie op basis van het kadastraal perceel bleek in juni 2017 dat 2.684 bedrijfsruimten leeg staan en/of verwaarloosd zijn en dit voor een totale oppervlakte van 1.955 ha. Een bedrijfsruimte wordt in deze cijfers aanzien als de verzameling van percelen waarop zich minstens één bedrijfsgebouw bevindt, als één geheel te beschouwen en die toebehoren aan dezelfde eigenaar. Deze verzameling heeft een minimale oppervlakte van 5 are.

Deze voor 2017 geregistreerde leegstand is minder dan het voorgaande jaar zowel in aantal dossiers als in oppervlakte. In 2015 werd dit voor de eerste keer geïnventariseerd en werd een oppervlakte van 1.930 ha genoteerd.

5.20 Vastgesteld bouwkundig erfgoed

Aantal objecten in de vastgestelde inventaris bouwkundig erfgoed, van 2009 tot 2016.

Bron: Agentschap Onroerend Erfgoed.

Onroerend erfgoed

De Vlaming heeft belangstelling voor zijn historische leefomgeving en erfgoed. Tot onroerend erfgoed worden monumenten, stads- en dorpsgezichten, cultuurhistorische landschappen en archeologische vindplaatsen gerekend.

Tijdens de voorbije jaren werd een geïntegreerd onroerenderfgoedbeleid uitgetekend waarbij onderzoek, inventarisatie, bescherming en beheer elkaar opvolgen. Ook de aanvankelijk apart benaderde disciplines monumentenzorg, landschapszorg of archeologie worden op een integrale manier als onroerenderfgoedzorg benaderd. Het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013, dat gefaseerd in werking trad vanaf 1 januari 2015, streeft naar een harmonisering, vereenvoudiging en eenmaking van de procedures en instrumenten voor de onroerenderfgoedzorg. Het moet zorgen voor een beleid waarbij de verscheidenheid aan onroerend erfgoed in Vlaanderen behouden blijft. Tegelijk stapt het decreet af van een aparte benadering van elk afzonderlijk erfgoedtype. De zorg voor erfgoed vraagt een integrale benadering waarbij rekening wordt gehouden met emotionele betrokkenheid van het publiek en de ruimtelijke verankering van de historische leefomgeving. Daarbij wordt ook een maximale afstemming met andere betrokken beleidsvelden zoals omgeving, cultuur, toerisme, landbouw nagestreefd.

Inventariseren

Verschillende wetenschappelijke inventarissen bieden een gedocumenteerd overzicht van het diverse erfgoed in Vlaanderen. De meeste goederen uit deze inventarissen zijn digitaal ontsloten in een online beschikbare databank.

De **inventaris bouwkundig erfgoed** wil een wetenschappelijk overzicht bieden van het bouwkundig erfgoed in Vlaanderen. Jaarlijks komen er heel wat objecten bij. In 2016 telde de wetenschappelijke inventaris in totaal 83.473 relicten. Sinds 2009 wordt de inventaris bouwkundig erfgoed juridisch vastgesteld. Opname in de vastgestelde inventaris bouwkundig erfgoed betekent voor de erfgoedobjecten dat zij een vorm van vrijwaring voor de toekomst genieten. De vastgestelde inventaris bouwkundig erfgoed telde eind 2016 73.694 objecten. Sinds 2014 zijn er nog wel inventarisaties maar geen vaststellingen meer geweest. Voor het jaar 2017 is er een procedure lopende voor vaststelling voor de provincie Limburg.

De **centrale archeologische inventaris** (CAI) is de inventaris van bekende archeologische vindplaatsen in Vlaanderen. De CAI geeft van vondstlocaties aan waar ze zich bevinden, van welke periode de overblijfselen zijn, over welke type van vindplaats het gaat en op welke manier ze aan het licht zijn gekomen. In de CAI vind je informatie over toevalsvondsten, prospectievondsten, opgegraven sites, resultaten van proefsleuvenonderzoek.... Deze gegevens vormen een aanzet voor de opmaak van archeologische zones, beschermingen van archeologische sites en het behandelen van bouwvragen. Eind 2016 telde de databank van de CAI 38.204 objecten. Dit is ten opzichte van 2015 een toename van 955 vondsten.

In 2016 werd voor het eerst de **inventaris van archeologische zones** vastgesteld. Daarin worden gebieden opgenomen waarvan op basis van waarnemingen en wetenschappelijke argumenten onderbouwd kan worden dat ze met hoge waarschijnlijkheid archeologische waarde hebben. In 2016 werden 58 zones binnen historische stadskernen in Vlaanderen afgebakend als archeologische zone.

In 2001 is de **Landschapsatlas** voorgesteld, de eerste gebiedsdekkende en wetenschappelijk onderbouwde inventaris van landschapkenmerken met erfgoedwaarde. De inventaris geeft een overzicht van historische landschapselementen, structuren en gehelen die worden beschouwd als waardevolle landschappelijke ensembles. De atlas bevat 478 gebieden met landschappelijke waarde, waarvan 350 gebieden met een hoge concentratie aan erfgoedwaarde, die **ankerplaatsen** worden genoemd.

Beschermen

Door beschermingsmaatregelen uit te vaardigen, verklaart de Vlaamse overheid uitdrukkelijk dat het behoud van bepaalde onroerende goederen van algemeen belang is. Archeologische sites, monumenten, cultuurhistorische landschappen, stads- en dorpsgezichten en varend erfgoed worden beschermd om op die manier de erfgoedwaarden te behouden.

Midden 2016 is de nieuwe beschermingdatabank online gegaan. In deze databank kan elk beschermd goed worden teruggevonden. De opmaak van deze databank ging gepaard met een uitzuivering van data. In het jaar 2016 groeide het aantal beschermde monumenten aan met 28. Monumenten vormen de grootste groep van beschermd onroerend erfgoed.

5.21 Beschermingen

Totaal aantal beschermde monumenten, stads- en dorpsgezichten, cultuurhistorische landschappen, archeologische sites, varend erfgoed en erfgoedlandschappen, 31 december 2016.

	Totaal aantal beschermingen
Monumenten	11.174
Stads – en dorpsgezichten	1.555
Cultuurhistorische landschappen	674
Archeologische sites	27
Totaal	13.430
Varend erfgoed	28
Erfgoedlandschappen	21

Bron: Agentschap Onroerend Erfgoed.

Beschermde stads- en dorpsgezichten vormen de tweede grote groep van beschermingen. Een stads- of dorpsgezicht vormt een geheel van één of meerdere monumenten of andere onroerende goederen met omgevende bestanddelen zoals waterlopen, pleinen, omheiningen,...

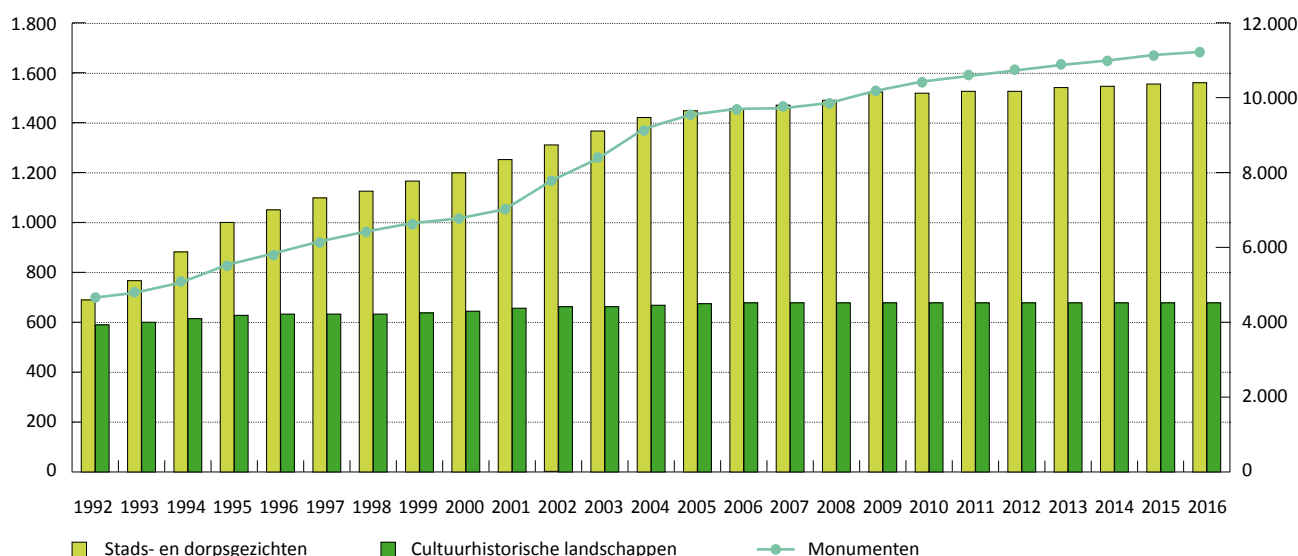
De afgelopen jaren werden weinig nieuwe stads- en dorpsgezichten beschermd. In 2016 werden 6 sites definitief beschermd.

Cultuurhistorische landschappen kennen een kleine jaarlijkse aangroei. Tussen 2008 en 2014 werden geen landschappen beschermd, zowel in 2015 als in 2016 kwam er telkens 1 definitief beschermd cultuurhistorisch landschap bij. Het Onroerenderfgoeddecreet geeft nieuwe impulsen voor de bescherming van dit erfgoed.

In 2016 werden 3 archeologische sites definitief beschermd. Een archeologische site is een onroerend goed dat onder-

5.22 Evolutie beschermingen

Aantal definitief beschermde monumenten (rechters), stads- en dorpsgezichten en cultuurhistorische landschappen (linkers), van 1992 tot 2016.

Bron: Agentschap Onroerend Erfgoed.

5.23 Objecten Eerste Wereldoorlog

Totaal aantal beschermde monumenten, stads- en dorpsgezichten, cultuurhistorische landschappen en vastgestelde landschapsrelicten in het kader van WO I, 31 december 2016.

	Objecten WO I
Monumenten	466
Cultuurhistorische landschappen	8
Stads - en dorpsgezichten	6
Vastgesteld landschapsatlasrelict (ankerplaatsen)	8

Bron: Agentschap Onroerend Erfgoed.

gronds, aan de oppervlakte of onder water aanwezig is (met inbegrip van de archeologische artefacten die er integrerend deel van uitmaken) en van algemeen belang is wegens de archeologische erfgoedwaarde. Bij archeologische sites is de aanwezigheid van archeologische erfgoedwaarde al aange- toond terwijl bij de archeologische zones er een hoge waar- schijnlijkheid is dat er archeologische erfgoedwaarde aanwe- zig is.

Tot slot bestaat de mogelijkheid om het behoud van erfgoed- waarden van een landschap te verzekeren via het instrumen- tarium van de ruimtelijke ordening. In dit geval spreekt men van **erfgoedlandschappen** die worden opgenomen in een RUP om het behoud van erfgoedwaarden en –kenmerken door te vertalen naar stedenbouwkundige voorschriften. Op die manier wordt resoluut gekozen voor een geïntegreerde bena- dering van onroerend erfgoed in de ruimtelijke planning.

Het project 'Grote Oorlog' maakte een overzicht van erfgoed uit de tijd van de Eerste Wereldoorlog dat geïnventariseerd en beschermd is. Naast beschermde monumenten of objecten uit beschermde stads – en dorpsgezichten worden hier 8 relicten uit de vastgestelde landschapsatlas bijgeteld. Dit zijn an- kerplaatsen waar diverse structuren, objecten en landschap- pelijke elementen die dateren uit de Eerste Wereldoorlog te vinden zijn. Voorbeelden hiervan zijn loopgraven, bunkerlijnen en verschillende militaire begraafplaatsen in West-Vlaanderen die als waardevolle landschappelijke plaatsen zijn opgenomen in de landschapsatlas.

Beheren

Voor het beheer van het beschermd onroerend erfgoed voor- ziet het Onroerenderfgoeddecreet in de opmaak van beheers- plannen. Een beheersplan bevat een gebiedsgerichte visie op het beheer van alle aanwezige erfgoedvormen in een bepaald gebied. Verder worden beheersdoelstellingen geformuleerd en bevat het beheersplan maatregelen en werkzaamheden voor het onderhoud en beheer van het onroerend erfgoed op lan- gere termijn.

Beheersplannen kunnen opgemaakt worden voor alle vormen van beschermd erfgoed. Dit is nieuw sinds het Onroerenderf- goeddecreet. De vorige regelgeving maakte een onderscheid

5.24 Beheersplannen en beheersprogramma's

Totaal aantal goedgekeurde beheersplannen en beheerspro- gramma's, 31 december 2016.

	Totaal aantal goedgekeurde beheersplannen
Monumenten	87
Cultuurhistorische landschappen	75
Stads - en dorpsgezichten	66
Archeologische sites	1
Erfgoedlandschappen	2
	Totaal aantal goedgekeurde beheersprogramma's
Varend erfgoed	9

Bron: Agentschap Onroerend Erfgoed.

tussen beheersplannen (voor beschermde landschappen en erfgoedlandschappen) en herwaarderingsplannen (voor be- schermde stads- en dorpsgezichten). De vroegere plannen die nog onder de oude regelgeving werden goedgekeurd blijven wel geldig. In 2016 werden 86 nieuwe beheersplannen goed- gekeurd wat het totaal aantal lopende beheersplannen op 194 brengt. Er bestaat een overlap tussen verschillende bescher- mingsstatuten waarvoor een beheersplan kan worden opge- maakt. Zo kan een beheersplan voor een stads-of dorpsgezicht ook één of meerdere beschermde monumenten bevatten. Daarom is de som van het aantal beheersplannen voor de di- verse vormen van onroerend erfgoed hoger dan het werkelijke totaal aantal beheersplannen.

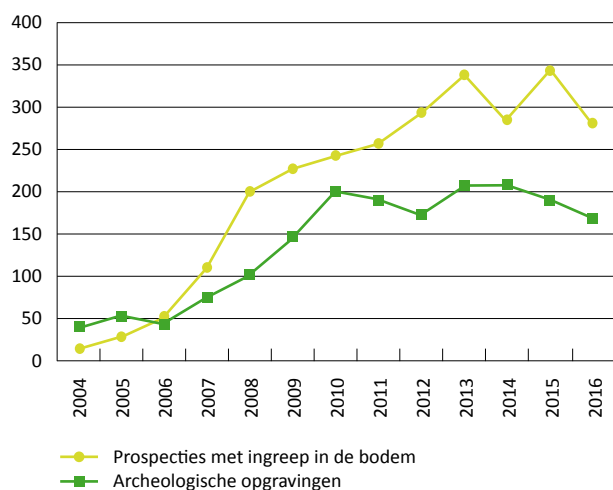
Het Onroerenderfgoeddecreet zorgt hier voor een duidelijke impuls, zeker bij beschermde monumenten. Op die manier wordt het doorgeven van waardevol onroerend erfgoed voor volgende generaties gestimuleerd en wordt voor een langere termijn nagedacht over een duurzaam behoud van erfgoed- waarden. Een beheersplan heeft een geldigheidsduur van 20 jaar. Voor varend erfgoed werden in 2016 geen nieuwe be- heersprogramma's goedgekeurd waardoor hun totale aantal 9 blijft.

Het jaar 2016 was wat betreft archeologie een overgangsjaar waarin enerzijds het Archeologiedecreet van 1993 nog van kracht was en anderzijds het Onroerenderfgoeddecreet gefa- seerd in werking ging en sinds 1 juni 2016 volledig in voege is. Voor alle stedenbouwkundige handelingen waarvoor de vergunningsaanvraag vóór 1 juni 2016 werd aangevraagd blijft het Archeologiedecreet gelden.

In 2016 werden 279 vergunningen afgeleverd voor prospecties met ingreep in de bodem en 172 vergunningen voor archeologi- sche opgravingen uitgevoerd conform het Archeologiedecreet. Het merendeel van deze afgeleverde vergunningen betreffen de eerste helft van 2016. Deze onderzoeken hebben als doel het archeologisch potentieel van de locatie te evalueren en te registreren. Aangezien stedenbouwkundige vergunningen min- stens 2 jaar geldig zijn en verkavelingsvergunningen minstens 5 jaar is het nog enkele jaren mogelijk dat er na de volledige inwerkingtreding van het Onroerenderfgoeddecreet nog pros- pecties met ingreep in de bodem en archeologische opgravin- gen volgens het Archeologiedecreet worden uitgevoerd.

5.25 Vergunningen

Aantal prospecties met ingreep in de bodem en aantal vergunde archeologische opgravingen volgens het Archeologie-decreet, 2004 tot 2016.

Bron: Agentschap Onroerend Erfgoed.

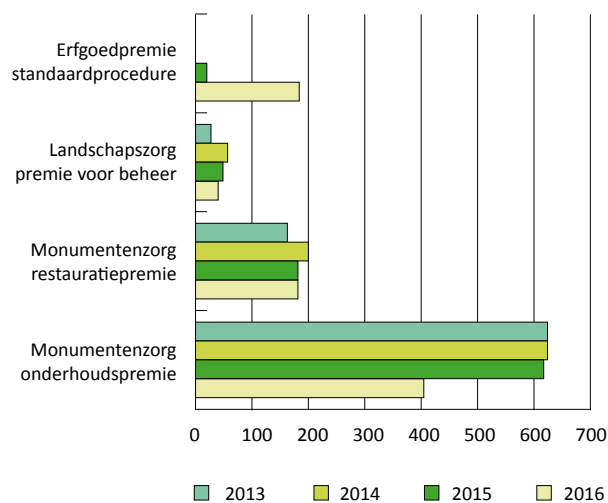
In 2016 werden de bepalingen omtrent archeologie van het Onroerenderfgoeddecreet volledig van kracht. Deze nieuwe regelgeving betekent een grote omslag in Vlaanderen. Voor nieuwe stedenbouwkundige handelingen geldt vanaf juni een nieuw soort traject waarbij voorafgaand aan het afleveren van een stedenbouwkundige vergunning, verkavelingsvergunning of omgevingsvergunning wordt bepaald of er archeologisch waardevol erfgoed aanwezig is en welk soort maatregelen er moet worden genomen om het archeologisch erfgoed zo optimaal mogelijk te bewaren. Dit kan zijn door het te bewaren op de plaats waar het zit, in situ, of door het op te graven. De erkend archeoloog bepaalt de nodige maatregelen aan de hand van een melding van vooronderzoek met ingreep in de bodem en de opmaak van archeologienota's en nota's.

De nieuwe regels zorgden in de tweede helft van 2016 al voor de opstart van heel wat initiatieven met betrekking tot archeologie. Zo werden in de tweede helft van 2016 82 vooronderzoeken met ingreep in de bodem gemeld en 7 meldingen van aanvang van een archeologische opgraving. Tot slot wordt ook in kaart gebracht in welke gebieden in Vlaanderen er geen archeologisch erfgoed meer valt te verwachten. Op deze kaart komen dan gebieden die bijvoorbeeld in het verleden reeds zijn opgegraven en waarvan bekend is dat naar alle waarschijnlijkheid bijkomend archeologisch onderzoek geen nieuwe wetenschappelijke inzichten oplevert. Deze gebieden beslaan in totaal een oppervlak van 24.055 ha.

Het is nog te vroeg om na 7 maanden beleidseffecten van de nieuwe regelgeving omtrent archeologie waar te nemen. In die zin is 2016 een overgangsjaar waarin zowel oude als nieuwe regelgeving van kracht was en de instrumenten van de oude regelgeving uitdoven terwijl de beleidseffecten van de nieuwe regelgeving nog moeten tot stand komen.

5.26 Opgeleverde werven

Aantal opgeleverde werven die met een premie werden gerealiseerd, naar soort premie, van 2013 tot 2016.

Bron: Agentschap Onroerend Erfgoed.

Een belangrijk aspect van beheer is het stimuleren van investeringen in erfgoed. Het beleid wil investeringen in onroerend erfgoed aanwenden als hefboom voor economische ontwikkeling. Om dit te realiseren wordt een premiestelsel ingezet dat als doelstelling heeft om de staat van het erfgoed te verbeteren en een goed beheer te garanderen.

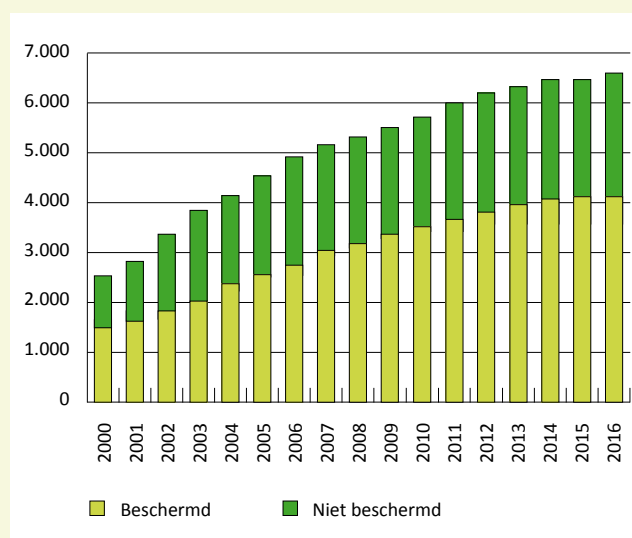
Sinds het Onroerenderfgoeddecreet van kracht werd in 2015 is een nieuw premiestelsel in voege. Er worden echter nog steeds hoofdzakelijk werven opgeleverd gerealiseerd met premies uit oude regelgeving. Vooral onderhoudspremies en restauratiepremie voor beschermde monumenten komen nog heel veel voor. Dit komt omdat de oplevering van een werf, bijvoorbeeld de restauratie van een kerk, meerdere jaren kan duren. Er werden 402 onderhoudspremies, 181 restauratiepremie en 42 premies voor werkzaamheden aan een landschap toegekend. Archeologiepremie werden niet meer toegekend.

De nieuwe erfgoedpremie valt uiteen in twee procedures waar de gebruiker één van moet kiezen. De standaardprocedure van de erfgoedpremie is een korte en snelle procedure die onderhoud en beheer van alle vormen van beschermd onroerend erfgoed moet aanmoedigen. Op die manier moeten grote restauratiekosten zoveel mogelijk worden vermeden en moet de termijn tussen twee verschillende restauraties worden verlengd. Er werden 185 werven met ondersteuning van de erfgoedpremie volgens de standaardprocedure opgeleverd. Dit zijn 164 werven meer dan in 2015, het eerste jaar van deze erfgoedpremie.

Voor grote en dure werken aan beschermd erfgoed is de erfgoedpremie volgens de bijzondere procedure in het leven geroepen. Deze procedure is veel uitgebreider dan de standaardprocedure en is gericht op de uitvoering van omvangrijke beheerswerken waardoor in de eerste twee jaar van het nieuwe premiestelsel nog geen dergelijke werven werden afgewerkt.

5.27 Monumentenwacht Vlaanderen

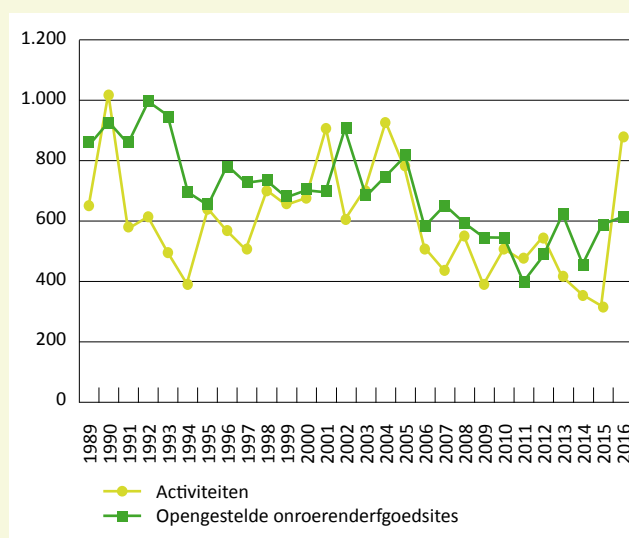
Aantal beschermde (gedeeltelijk of volledig) en niet beschermde objecten in het bestand van Monumentenwacht Vlaanderen, 2000 tot 2016.

Bron: Agentschap Onroerend Erfgoed.

5.28 Activiteiten en sites Open Monumentendag

Aantal georganiseerde activiteiten en aantal opengestelde onroerendergoedsites op Open Monumentendag, van 1989 tot 2016.

Bron: Agentschap Onroerend Erfgoed.

Samenwerken

De Vlaamse overheid ondersteunt en faciliteert het beheer van onroerendergoedelementen en -sites. Daarbij vraagt ze via advisering en financiële ondersteuning om vakmanschap en samenwerking. Voor het beheer van het onroerend erfgoed wordt onder meer samengewerkt met lokale besturen en Monumentenwacht vzw. Deze laatste werd in 1991 opgericht. De provinciaal georganiseerde monumentenwachtverenigingen voeren, op vraag van de eigenaars van historisch waardevol erfgoed, inspecties uit aan zowel het exterieur als het interieur van monumenten, archeologisch erfgoed of varend erfgoed. Op basis van hun bevindingen maken zij een toestandrapport op met concrete aanbevelingen over het onderhoud (en restauratie) op korte, middellange en lange termijn.

De stijging van het aantal objecten in het bestand van Monumentenwacht zette zich het sterkst door tussen 2000 en 2005 en bij de beschermde objecten. Op 31 december 2016 telde het bestand van de vzw Monumentenwacht 6.657 objecten. 4.128 van deze objecten zijn beschermd onroerend erfgoed. De overige 2.439 objecten zijn in de meeste gevallen objecten uit een van de inventarissen van het agentschap Onroerend Erfgoed.

Het Onroerenderfgoeddecreet geeft aan verschillende actoren een bepaalde taak of verantwoordelijkheid om ondersteuning te bieden aan de onroerenderfgoedzorg. Er werd een systeem van erkenningen ontworpen waarbij bepaalde actoren die een bijdrage willen leveren aan de zorg voor erfgoed in Vlaanderen een erkenning kunnen krijgen. Met een erkenning nemen ze de bevoegdheid over bepaalde taken en verantwoordelijkheden op zich.

Zo kunnen bepaalde beleidsuitvoerende taken uitgevoerd worden door een erkende onroerenderfgoedgemeente of een intergemeentelijke onroerenderfgoeddienst. 9 gemeenten werden

in 2016 erkend als onroerenderfgoedgemeente, wat het totaal op 10 brengt. Tevens werden 10 intergemeentelijke onroerenderfgoeddiensten erkend wat het totaal op 16 brengt. Bij deze intergemeentelijke onroerenderfgoeddiensten zijn in totaal 113 gemeenten aangesloten.

Archeologisch onderzoek moet uitgevoerd worden door een erkende archeoloog. Op die manier bestaat er een kwaliteitscontrole zodat archeologisch terreinonderzoek en opgravingen goed gebeuren en de erfgoedwaarde van archeologische ensembles behouden blijft. Er waren eind 2016 in totaal 161 archeologen erkend.

Participeren

Onroerend erfgoed wordt gedragen door de hele gemeenschap. Elk jaar wordt in samenwerking met het agentschap Onroerend Erfgoed en lokale partners het evenement Open Monumentendag georganiseerd. Over het hele Vlaamse Gewest worden monumenten opengesteld voor het publiek. In 2016 waren dit er 611 tegenover 590 in 2015. Tevens worden op deze dag heel wat activiteiten georganiseerd zoals bijvoorbeeld tentoonstellingen, fietstochten,... Er werden 875 activiteiten georganiseerd het afgelopen jaar, een forse toename in vergelijking met voorgaande jaren. Open Monumentendag lokt jaarlijks tussen 400.000 en 500.000 bezoekers.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Arts P., Boussauw K. & Loris I. (2014, nr. 4). *Scenario's voor woonlocatiebeleid in Vlaanderen: criteria en doorrekening*. In: Ruimte & Maatschappij, 8-31.
- Bourgeois, G. (2014). *Beleidsnota Onroerend Erfgoed 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement (39 p.).
- Departement Ruimte Vlaanderen (2016). *Witboek Beleidsplan Ruimte Vlaanderen* (188p.).
- Departement Ruimte Vlaanderen (2016). "Succes verkavelingen neemt af, steeds meer renovatie en appartementen.", nieuwsartikel website <https://www.ruimtelijkeordening.be/NL/Algemeen/Home/Nieuwsberichten/articleType/ArticleView/articleId/8945>
- EEA (2016). *Imperviousness and imperviousness change*, <http://www.eea.europa.eu/>.
- Instituut voor de Overheid (K.U.Leuven), SumResearch, Departement Architectuur Sint-Lucas (Hogeschool W&K), Nijmegen School of Management (Radboud Universiteit Nijmegen) (2010). *Evaluerend onderzoek naar de effectiviteit van de uitvoering van het ruimtelijk beleid in Vlaanderen*. Brussel: Departement RWO (206 p.).
- Loris L., (2009). *Particulier bezit meeste bouwgrond*. In: Ruimte, 50-53. Antwerpen: Vlaamse Vereniging voor Ruimte en Planning.
- Pisman A., Loris I., Vermeiren K., Hahn K., De Mulder S., Vanacker S., (2016). *De verkaveling in cijfers*. Brussel: Departement Ruimte Vlaanderen.
- Poelmans L. en Engelen G. (2014). *Verklarende factoren in de evolutie van het ruimtebeslag*. Mol : VITO.
- Poelmans, L., Van Esch, L., Janssen, L., Engelen, G. (2016), *Indicatoren Ruimtelijk rendement, uitgevoerd in opdracht van Ruimte Vlaanderen*. Brussel: Departement Ruimte Vlaanderen.
- RWO (2012). *Beleidsplan Ruimte - Bijlage bij het groenboek: "Trends en uitdagingen"*, 2012. Brussel: Departement RWO, (80p.).
- Schauvliege, J. (2014). *Beleidsnota Omgeving 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement (77p.).
- Van Orshoven, J. 2001. "Van nature overstroombare en recent overstroomde gebieden in Vlaanderen. Symposium: Ruimte voor water, de beste verzekering tegen overstromingen". Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, afdeling Water - KBC Verzekeringen - K.U. Leuven, divisie Ground for GIS, Brussel, 22p.
- Algemene Directie Statistiek: <http://statbel.fgov.be>
- Ruimtelijke Ordening Vlaanderen: <http://www.ruimtelijkeordening.be/>
- Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen: <https://rsv.ruimtevlaanderen.be/>
- Beleidsplan Ruimte Vlaanderen: <https://www.ruimtevlaanderen.be/BRV>
- Register van onbebouwde percelen: <https://www.ruimtevlaanderen.be/wugatlas>
- Europees Milieuagentschap: <http://www.eea.europa.eu/>
- Inventaris onroerend erfgoed: <https://inventaris.onroenderfgoed.be/>
- Databank voorlopig en definitief beschermd onroerend erfgoed: <https://beschermingen.onroenderfgoed.be/>
- Geoportaal voor beschermd en geïnventariseerd onroerend erfgoed: <https://geo.onroenderfgoed.be/>
- Geopunt Vlaanderen: <http://www.geopunt.be/>

DEFINITIES

Ankerplaats Een gebied dat behoort tot de meest waardevolle landschappelijke plaatsen, dat een complex van gevarieerde erfgoedelementen is die een geheel of ensemble vormen, dat ideaal-typische kenmerken vertoont vanwege de gaafheid of representativiteit, of ruimtelijk een plaats inneemt die belangrijk is voor de zorg of het herstel van de landschappelijke omgeving.

Erfgoedlandschap Een gebied dat wegens de erfgoedwaarde overeenkomstig de geldende regelgeving opgenomen is in een ruimtelijk uitvoeringsplan op basis van een onroenderfgoedrichtplan of vastgestelde inventaris.

Bezettingsgraad (bedrijventerreinen) Het aandeel bebouwde en verharde oppervlakte binnen een bedrijventerrein ten opzichte van de totale bestemde oppervlakte van een bedrijventerrein. Deze indicator bevat dus naast de gebouwen ook infrastructuur (bermen, private groenbuffers...) en onbebouwde gronden in gebruik van een bedrijf (parking, opslag in open lucht...).

Ruimtelijk Uitvoeringsplan (RUP) Een ruimtelijk uitvoeringsplan is een plan waarmee de overheid in een bepaald gebied de bodembestemming vastlegt. Ruimtelijke uitvoeringsplannen of 'RUP's' vervangen de huidige gewestplannen. Voor alle percelen in een bepaald gebied wordt zo heel duidelijk wat er kan en wat niet. Op basis van de stedenbouwkundige voorschriften die zijn opgenomen in het RUP, kunnen - eens het RUP is goedgekeurd - stedenbouwkundige vergunningen afgeleverd worden.

Register onbebouwde percelen (ROP) Het Register lijst op hoeveel onbebouwde percelen in woongebied in aanmerking komen voor bebouwing, geeft aan waar die percelen zich situeren en welke van die kavels eigendom zijn van Vlaamse besturen of Vlaamse semipublieke rechtspersonen. De inventarisatie voor het ROP wordt verricht op het niveau van (onbebouwde) kadastrale percelen, alsook op het niveau van alle loten in een goedgekeurde niet-ervallen verkaveling, zelfs als deze nog geen apart kadastraal nummer toegekend kregen. Onbebouwd zijn alle kadastrale percelen waarop geen gebouw aanwezig is of in het geval van de aanwezigheid van kleinere gebouwen (garage, loods) een discontinuïteit in de bebouwing ontstaat. Het dient opgemerkt te worden dat een onbebouwd perceel volgens het kadaster niet noodzakelijk een onbebouwd perceel in het ROP is (of vice versa).

WONEN

5.2

BLIKVANGERS

- In 2016 werden 20% meer vergunningen voor nieuwbouwwoningen verleend dan in 2015. Toen was er nog een daling van 16% ten opzichte van het voorgaande jaar. In 2016 komt dit neer op ruim 40.000 vergunningen voor nieuwe woningen. Dat is veel meer dan het gemiddelde van de laatste 20 jaar (33.670). Er werd een daling van 4 procentpunten in uitgereikte renovatievergunningen genoteerd ten opzichte van 2015 (figuur 5.30).
- Er werden in 2016 in België 257.800 nieuwe hypothecaire kredieten verstrekt voor een totaalbedrag van bijna 29,8 miljard euro, dat is een recordbedrag en 2 miljard meer dan in 2015. De stijging in de hypothecaire markt was te wijten aan aankoop (met of zonder verbouwing) en nieuwbouw. Het aantal renovatiekredieten daalde met 3% ten opzichte van 2015 (figuur 5.34).
- Sinds 1996 worden er jaarlijks gemiddeld ongeveer 2.300 nieuwe sociale woningen bijgebouwd, waarvan een vierde koopwoningen. In 2016 nam dit aantal toe tot 1.836 huurwoningen en 752 koopwoningen (figuur 5.44).
- In 2016 werd aan 4.228 nieuwe begunstigden een huurpremie uitbetaald (figuur 5.42). In december 2016 waren er in totaal 8.224 rechthebbenden op de huurpremie, goed voor 15,4 miljoen euro aan huurpremies (figuur 5.43).

Bouwen, renoveren of kopen vergt heel wat investeringen. In het eerste deel van dit hoofdstuk wordt de evolutie van de nieuwbouw en de vastgoedmarkt beschreven. De huurmarkt komt in deel twee aan bod.

De betaalbaarheid van het wonen bevorderen staat hoog op de agenda in het woonbeleid. Dit aspect komt in het derde deel aan bod.

Het vierde deel behandelt de ondersteuning van de eigendomsverwerving. Door het stelsel van sociale leningen en het aanbod aan sociale koopwoningen en kavels, kan door bepaalde doelgroepen voordelig aangekocht en gebouwd worden. Daarnaast werden er ook premies verleend om renovatie en verbeteringswerken te stimuleren.

Ondersteuning van de huurmarkt komt aan bod in het vijfde deel door in te zoomen op het aanbod aan sociale huurwoningen en woningen verhuurd via sociale verhuurkantoren, de huurpremie en het huurgarantiefonds.

De Vlaamse overheid hecht veel belang aan duurzaam en kwaliteitsvol (ver)bouwen en de woonkwaliteit. Het beleidskader voor woningkwaliteitsbewaking wordt geoptimaliseerd via een integrale aanpak van stimulerende en sanctionerende maatregelen. Aspecten met betrekking tot de kwaliteit van de woning en de woningkwaliteitsbewaking komen aan bod in deel zes van dit hoofdstuk.

Krachtens de Vlaamse Wooncode zijn de gemeenten de registrateurs van het lokale woonbeleid. Zij zijn verantwoordelijk voor het woonbeleid op hun grondgebied. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met een korte toelichting bij de versterking van de lokale woonregie.

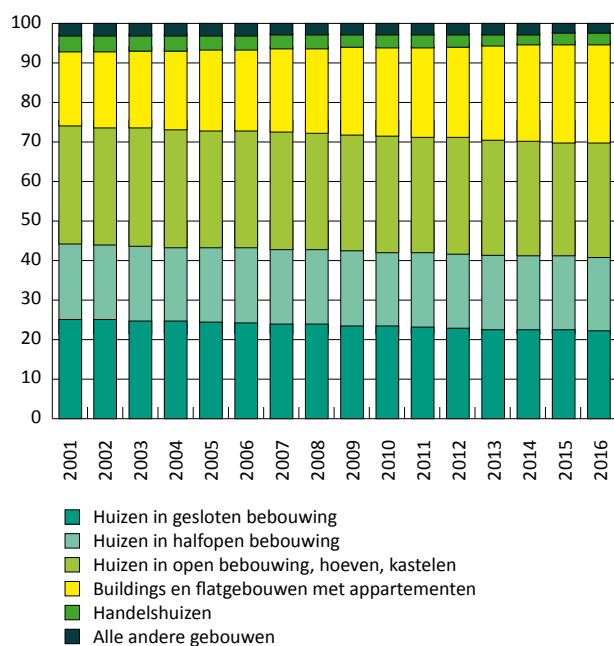
Nieuwbouw, aankoop en renovatie

Op 1 januari 2016 waren er in het Vlaamse Gewest 3,12 miljoen woonegelegenheden en 2,75 miljoen huishoudens. Het verschil tussen het aanbod aan woningen en de bevolkingsomvang kan verklaard worden door tweede verblijven, leegstaande woningen, studentenstudio's, woningen in renovatie en dergelijke. Daarenboven is er ook een klein gedeelte van de bevolking dat gemeenschappelijk woont en zijn er ook gezinnen die in een woonwagen wonen.

De samenstelling van de woningvoorraad wijzigt traag, toch is er een duidelijke trend merkbaar op langere termijn. In 1995 was 17,2% van het aantal woningen gelegen in een appartementengebouw, in 2016 is dit al 24,9%. Desondanks blijft de woning in open bebouwing met een aandeel van 28,7% vooralsnog het belangrijkste **woningtype**. Het wonen in handelshuizen blijft achteruitgaan en ook de toename van het aantal rijhuizen was eerder beperkt waardoor dit aandeel nu 22,2% bedraagt. Dit cijfer is wellicht een overschatting. In de kadastrale statistiek is woningopsplitsing in kleinere woonen-

5.29 Woningtype

Evolutie van het type woning, van 2001 tot 2016, in %.

Bron: ADS, Kadaster.

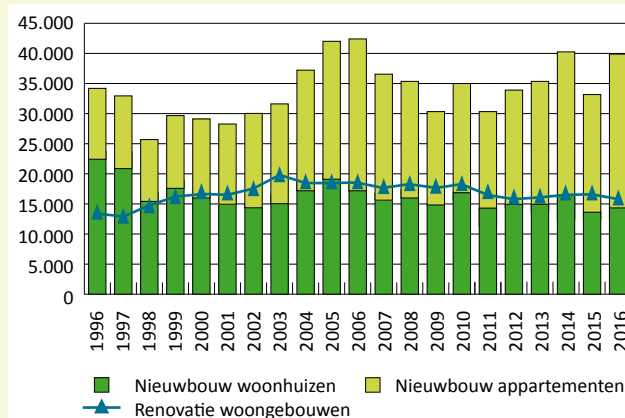
titeiten als kamers, studio's en dergelijke niet altijd zichtbaar als gevolg van het niet steeds registreren van woningopdeling.

Het aandeel **appartementsbewoners** in België bedraagt 22%. Dat is laag in Europees verband.

In 2014 woonde vier op de tien personen in de EU-28 in een flat, iets meer dan een kwart (25,6%) in een halfvrijstaand

5.30 Bouwvergunningen nieuwbouw en renovatie

Evolutie van het aantal bouwvergunningen voor nieuwbouw-woningen en voor renovatie van woongebouwen, van 1996 tot 2016.

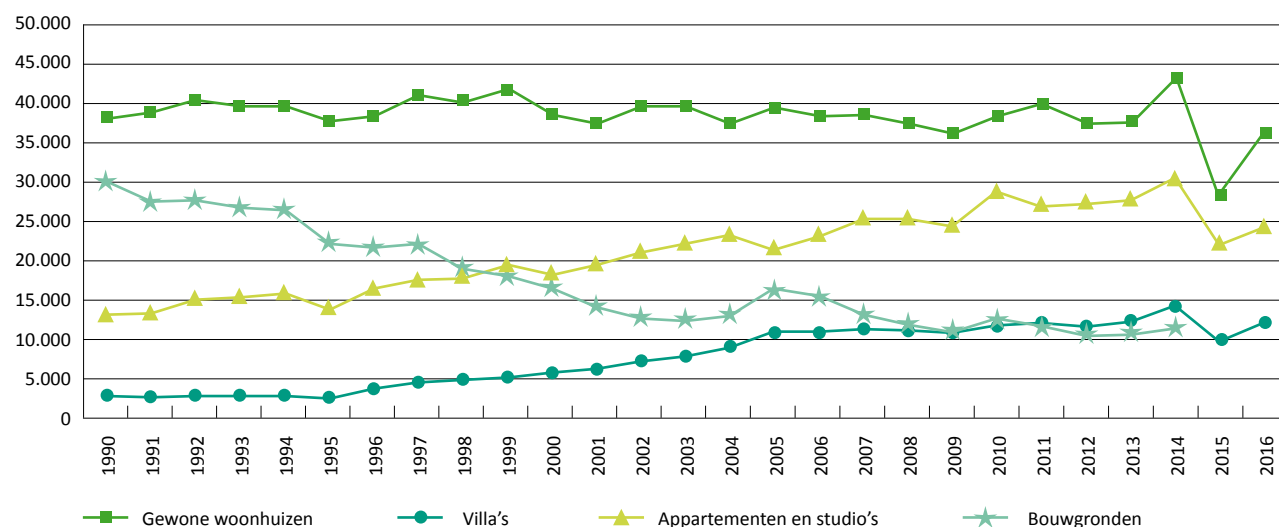

Noot: niet elke bouwvergunning leidt tot een nieuwe woning.
Bron: ADS.

huis en iets meer dan een derde (33,7%) in een vrijstaande woning. Het deel van de bevolking van de EU-lidstaten dat in een flat woonde was het grootst in Spanje (66,5%), Letland (65,1%) en Estland (63,8%; gegevens van 2013). Het grootste aandeel mensen dat in halfvrijstaande huizen woont, werd gerapporteerd in Nederland (61,2%), het Verenigd Koninkrijk (60,0%) en Ierland (58,3%; gegevens over 2013). Het percentage mensen dat in eengezinswoningen woonde, was het hoogste in Kroatië (72,6%), Slovenië (65,4%) en Hongarije (63,0%). Ook Noorwegen (62,4%) en Servië (60,5%; gegevens over 2013) rapporteerden een hoog percentage van de bevolking dat in een vrijstaand huis woont.

5.31 Verkoop vastgoed

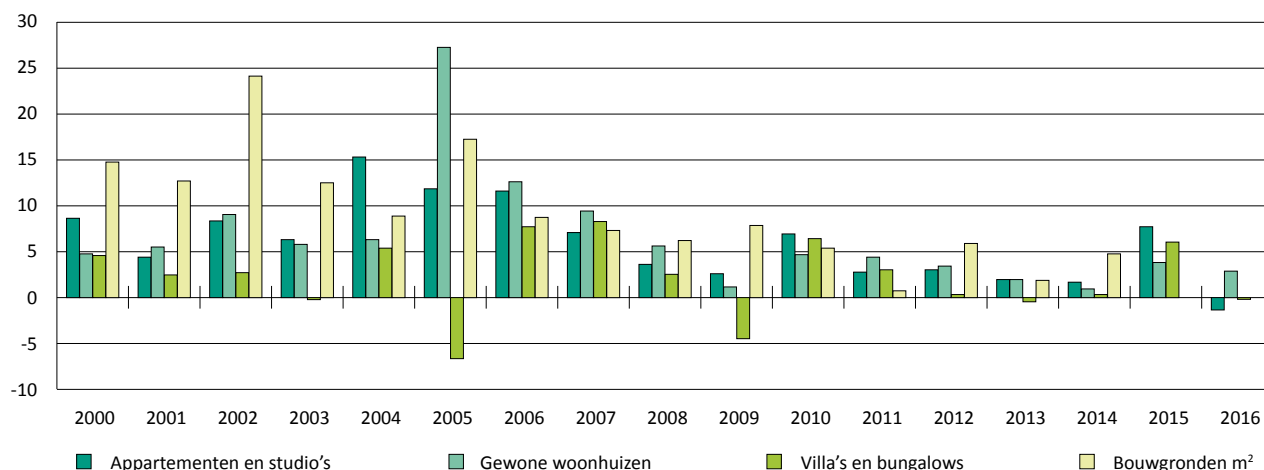
Evolutie van het aantal verkochte percelen bouwgrond, woonhuizen, villa's en appartementen, van 1990 tot 2016.

Noot: datareeks juni 2017, geen gegevens voor bouwgronden voor 2015 en 2016. Cijfers voor 2016 zijn voorlopig.
Bron: ADS.

5.32 Vastgoedprijs

Evolutie van de jaarlijkse stijging (ten opzichte van het jaar voordien) van de gemiddelde vastgoedprijzen, van 2000 tot 2016, in %.

Noot: datareeks juni 2017, geen gegevens voor bouwgronden voor 2015 en 2016.
Bron: ADS.

Het in 2016 aantal verleende vergunningen voor **nieuwbouw-woningen** is 20% meer dan in 2015. Toen was er nog een daling van 16% t.o.v. het voorgaande jaar. In aantal komt dit in 2016 neer op ruim 40.000 vergunningen voor nieuwe woningen. Dat is veel meer dan het gemiddelde van de voorgaande 20 jaar (33.670).

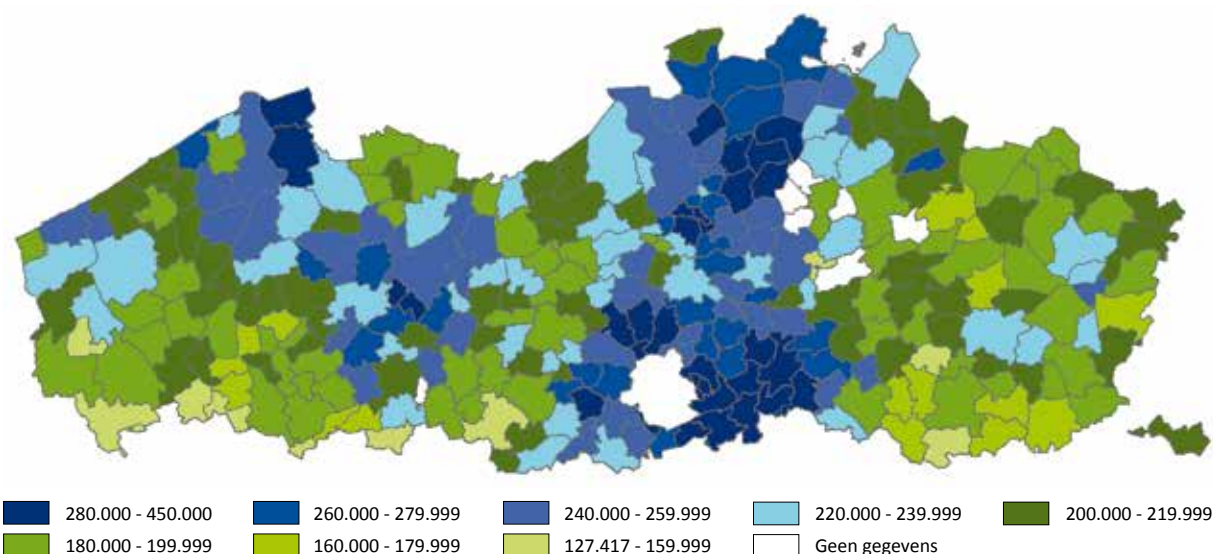
De nieuwbouwmarkt heroriënteert zich. Sinds 2002 worden er meer bouwvergunningen afgeleverd voor nieuwe appartementen dan voor woonhuizen. 63,7% van de vergunde nieuwbouwwoningen is in 2016 een appartement. Ook wordt er sindsdien voor jaarlijks 17.000 à 18.000 woon-

gebouwen een **renovatievergunning** afgeleverd. De voorbije drie jaar schommelt het aantal renovatievergunningen rond 16.000. In 2016 werd een daling van 4 procentpunten genoteerd t.o.v. van 2015.

Woonfiscaliteit was lange tijd een federale materie. Na de zesde staathervorming werd deze bevoegdheid in 2014 overgeheveld naar de gewesten. In 2014 kende de **vastgoedmarkt** een topjaar, het was ook het jaar waarin de hervorming van de woonbonus werd uitgewerkt en van kracht zou worden vanaf 1 januari 2015. 88.000 woningen verwisselden in 2014 van eigenaar, vooral woonhuizen waren erg in trek. Zij verte-

5.33 Prijs woonhuis

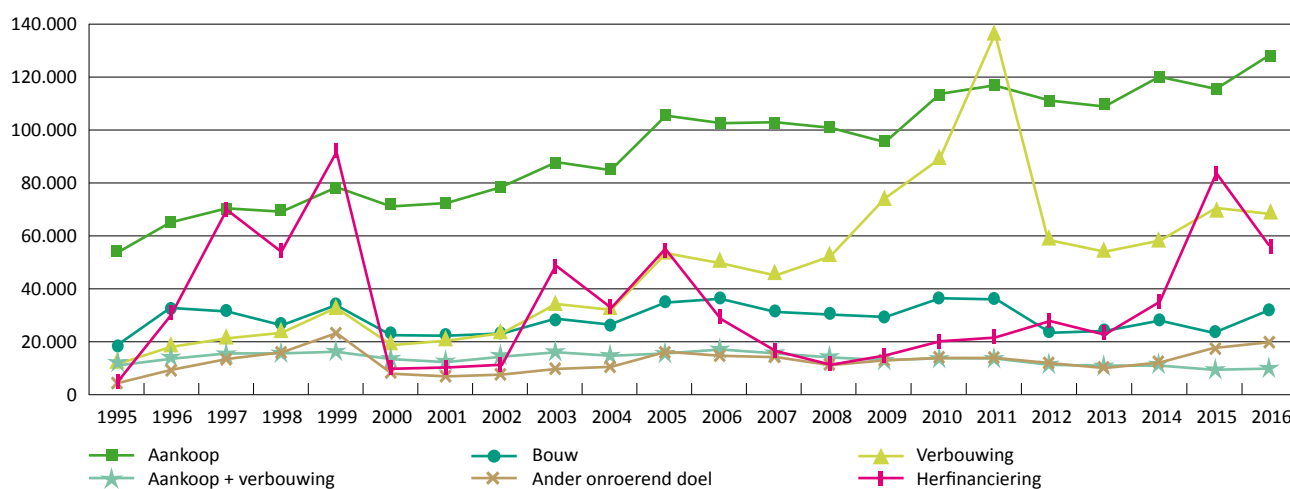
Gemiddelde verkoopprijs voor een gewoon woonhuis per gemeente, in 2016, in euro.

Bron: ADS.

5.34 Hypothecaire kredieten

Evolutie van het aantal verleende hypothecaire kredieten in België naar bestemming, van 1995 tot 2016.

Bron: Nationale Bank België.

genwoordigden de helft van het marktaandeel. De woning-verkoop herviel dan in 2015: er werden 32% minder woningen verkocht dan in 2014. De cijfers voor 2015 zijn nog voorlopig. In 2016 bereikte de verkoop van woonhuizen en villa's terug het peil van de periode na 2009 (voorgaand dieptepunt in de vastgoedmarkt). De verkoop van appartementen bleef nog op het niveau van 2009.

Met 11.000 verkochte bouwpercelen oversteeg de bouwgrondmarkt in 2014 het dieptepunt van de voorgaande jaren met gemiddeld 10.000 bouwgronden. In 1990 werden nog iets meer dan 30.000 bouwgronden verkocht. Midden 2017 waren nog geen cijfers beschikbaar voor de verkoop van bouwgronden in de jaren 2015 en 2016.

2014 liet naast een stijgende verkoop ook lichte prijsstijgingen in de vastgoedsector zien van rond de 1%. De prijs van bouwgrond steeg dat jaar verder tot een gemiddelde van 177 euro per m² (+5%). In 2015 stegen de vastgoedprijzen - ondanks de dalende verkoop - van 8% (appartementen) tot 4% (gewone woonhuizen). In 2016 steeg enkel de gemiddelde prijs van de woonhuizen nog (+3% ten opzichte van 2015). De prijs van de appartementen daalde met 1%. Er zijn medio 2017 geen recente gegevens over de prijs van de bouwgrond beschikbaar.

In het Vlaamse Gewest werd in 2016 voor een woonhuis gemiddeld 228.589 euro betaald en voor een appartement 227.923 euro. De goedkoopste provincie is Limburg, waar gemiddeld 192.670 euro werd betaald voor een woonhuis. Vlaams-Brabant is dan weer de duurste provincie waar een woonhuis gemiddeld 261.728 euro kost.

Er werden in België in 2016 257.800 **nieuwe hypothecaire kredieten** verstrekt voor een totaalbedrag van bijna 29,8 miljard euro, dat is 2 miljard euro meer dan in 2015. Met dit totaalbedrag staat de hypothecaire markt sterk, zelfs hoger dan in 2010 en 2011, twee uitzonderlijke jaren voor de Belgische hypothecaire kredietmarkt.

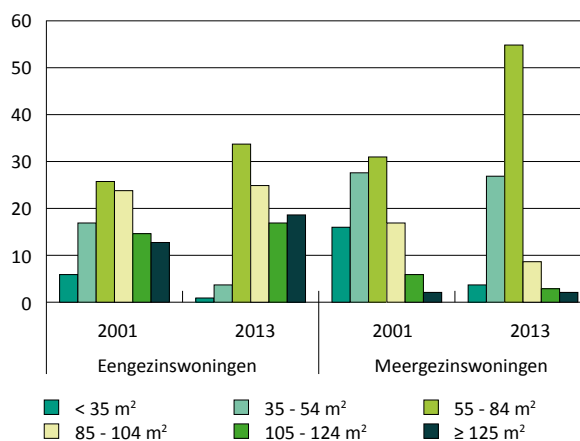
De helft van het aantal nieuwe hypothecaire kredieten gaat naar de aankoop van een woning, dit aantal bereikte in 2016 een recordhoogte (127.000). Ook het aantal bouw kredieten (32.000) steeg met een derde in 2016 t.o.v. 2015. In de sector van de herfinanciering is wegens de aanhoudend lage rentevoeten de tendens omgekeerd.

De stijging in de hypothecaire markt was niet merkbaar bij de kredieten voor enkel renovatie. Hier daalde het aantal (68.400) met 3%.

Het gemiddeld ontleend bedrag voor de aankoop van een woning was in 2016 nagenoeg 150.000 euro, voor de bouw ligt dit 3.000 euro hoger. Een gemiddeld renovatiekrediet bedraagt haast 43.000 euro, terwijl voor aankoop met verbouwing 174.000 euro wordt ontleend.

5.35 Woonoppervlakte

Verdeling van de totale woonoppervlakte per woningtype, in %, 2001-2013.

Bron: SEE2001, GWO 2013, verwerkt door L. Vanderstraeten e.a. (2016).

5.36 Eigendomsstatuut

Eigendomsstatuut, in %, Vlaanderen naar verstedelijkingsgraad, 2013.

	Grootstedelijk gebied	Regionaal-stedelijk gebied	Kleinstedelijk gebied	Overgangsgebied	Platteland	Vlaams Gewest
Eigenaar	60,5	63,0	60,7	79,4	77,3	70,5
Eigenaar met hypotheek	31,7	28,6	26,4	33,2	30,4	31,0
Eigenaar zonder hypotheek	28,8	34,4	34,3	46,1	46,9	39,5
Huurder	37,9	34,9	35,2	18,0	20,3	27,1
Private huurder	28,0	25,5	26,8	14,1	15,1	20,4
Sociale huurder	9,9	9,4	8,4	3,9	5,3	6,7
Gratis bewoner	1,6	2,1	4,1	2,5	2,3	2,5

Bron: Grote Woononderzoek 2013.

Een woning heeft anno 2013 een gemiddelde **totale woonoppervlakte** van 90 m², met een logisch verschil tussen eengezinswoningen (100 m²) en meergezinswoningen (64 m²). Volgens een studie uitgevoerd in 2016 in het kader van het Grote Woononderzoek 2013 (GWO) zorgden zowel nieuwbouw, afbraak met vervangbouw en renovaties, elk vanuit hun eigen invalshoek, voor een wijziging in de woonoppervlakte van de woningen tussen 2001 en 2013. Het aandeel woningen met een woonoppervlakte tussen 55 m² en 84 m² is gestegen van 27% naar 40%. Het aandeel woningen met een woonoppervlakte kleiner dan 35 m² is afgenomen met 6 procentpunten en het aandeel woningen met een woonoppervlakte tussen 35 en 54 m² met 9 procentpunten. Anderzijds is ook het totale aandeel grotere woningen (> 85 m²) licht gestegen van 46% naar 48%.

In totaal zijn er, via nieuwbouw en verbouwingen, ongeveer 119.000 grote eengezinswoningen (woonoppervlakte groter dan 125 m²) bijgekomen in Vlaanderen tussen 2001 en 2013. De

bijgekomen grote eengezinswoningen zijn voornamelijk eigenaarswoningen. Daar waar in 2001 nog 8% van de grote eengezinswoningen verhuurd werden op de private huurmarkt, worden in 2013 nog maar 4% van de grote eengezinswoningen verhuurd op de private huurmarkt.

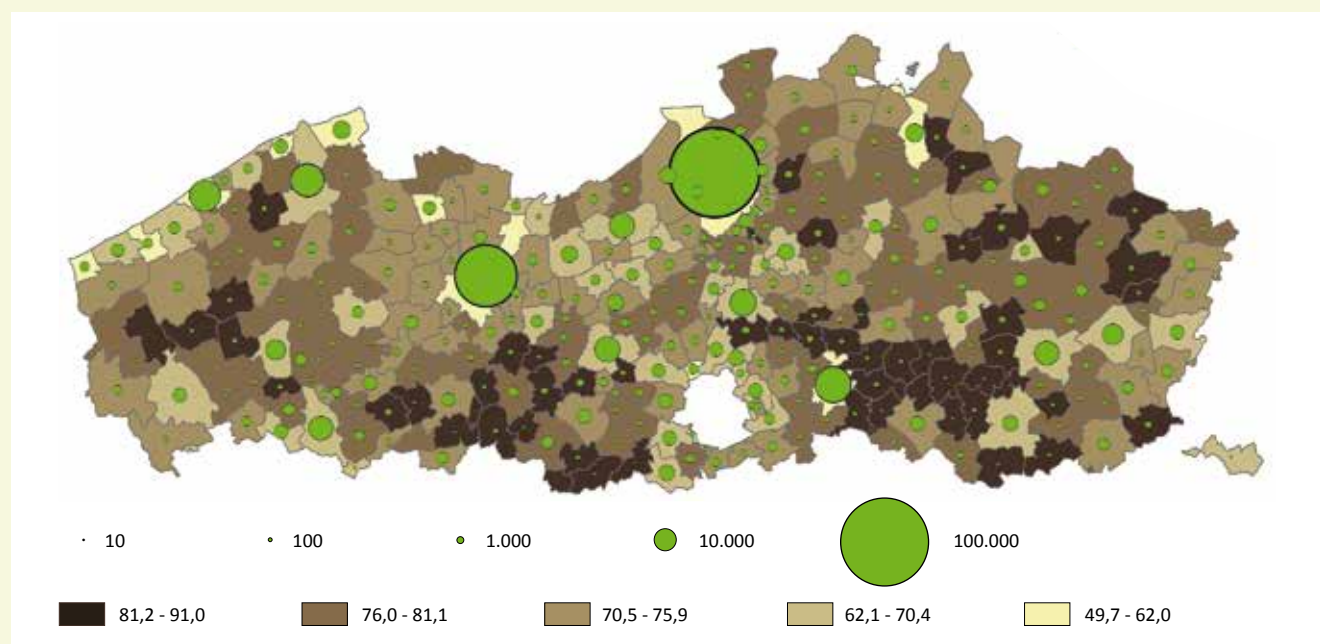
Huurmarkt

Het **aandeel eigenaars** daalt de laatste jaren. In 2013 (Grote Woononderzoek, GWO) bezat 70,5% van de Vlaamse huishoudens een eigen woning. In 2005 was dit nog 74,4%. De daling ging gepaard met een toename van het aandeel private huurwoningen (van 18,5% naar 20,4%) en een lichte toename van de sociale huurmarkt (van 5,6% naar 6,7%). Ook het aandeel van de gratis bewoners is licht gestegen (van 1,5% naar 2,5%).

Het aandeel eigenaars is het grootst in het overgangsgebied

5.37 Private huurmarkt

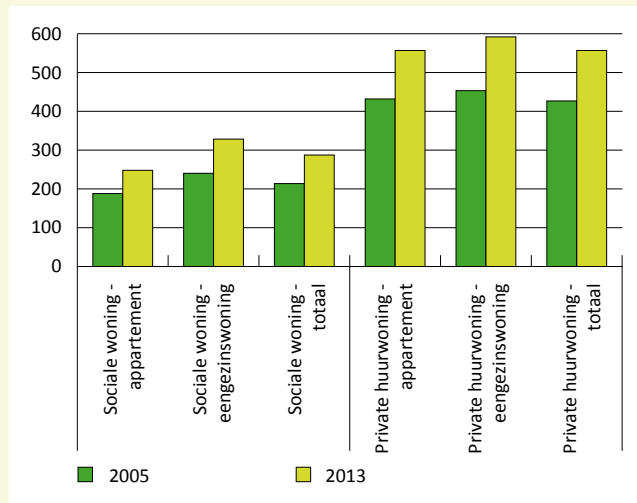
Aandeel eigenaarswoningen (kleuren, in %) en aantal huurwoningen (bollen) per gemeente, 1 januari 2011.

Bron: ADS, Census 2011; verwerking SVR.

5.38 Huurprijzen

Maandelijkse huurprijs van de private en de sociale huurders (zonder kosten), naar woningtype, 2005 en 2013.

Bron: Woonsurvey 2005, Grote Woononderzoek 2013, VMSW.

(79%), gevolgd door het platteland (77%). Voornamelijk het aandeel eigenaars zonder hypotheek is in deze gebieden het grootst. Zowel het aandeel private huurders (28%) als het aandeel sociale huurder (10%) is het grootst in het grootstedelijk gebied. Het overgangsgebied telt relatief gezien het kleinste aandeel sociale huurders (4%).

Ook tussen de gemeenten zijn er grote verschillen. Cijfers op gemeentelijk niveau zijn enkel beschikbaar via de Census 2011. Hieruit blijkt dat in de grootsteden Antwerpen en Gent, evenals in Leuven, slechts de helft van de woningen in eigendom zijn. In een aantal landelijke gemeenten kan dit oplopen tot boven de 80%.

Onder 'naakte **woonkosten**' worden de bedragen verstaan die huishoudens besteden aan de huur van de woning of de afbetaling van de lening. Verbruikskosten zijn niet inbegrepen.

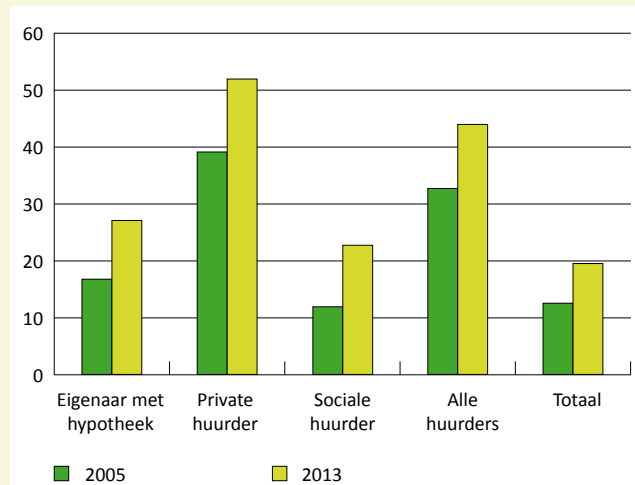
Voor een woning op de private huurmarkt is de **huurprijs** gemiddeld 562 euro in 2013, wat 8% meer is dan in 2005 (431 euro), indien gecorrigeerd voor inflatie. Op jaarbasis betekent dit een reële stijging van 1%. Dit bedrag komt overeen met de huurprijs voor een appartement (560 euro). De gemiddelde huurprijs voor een eengezinswoning ligt hoger (597 euro) en voor een kamer of studio is dit lager (449 euro). In dezelfde periode 2005 – 2013 steeg de gemiddelde **huurprijs van een sociale woning bij de SHM's** volgens administratieve gegevens van 215 euro naar 288 euro. Eind 2016 was de gemiddelde huurprijs 295,2 euro.

Betaalbaarheid van het wonen

Om de betaalbaarheid van wonen te analyseren, worden de woonuitgaven in relatie geplaatst tot het inkomen van de huishoudens. Dit kan door een ratio te berekenen van de woonuitgaven ten opzichte van het besteedbaar inkomen (woonquote) en

5.39 Woonquote boven 30%

Aandeel huishoudens met woonquote boven 30% naar eigendomsstatuut, in %, 2005 en 2013.

Bron: Woonsurvey 2005, Grote Woononderzoek 2013.

door het verschil tussen beide te nemen (resterend inkomen).

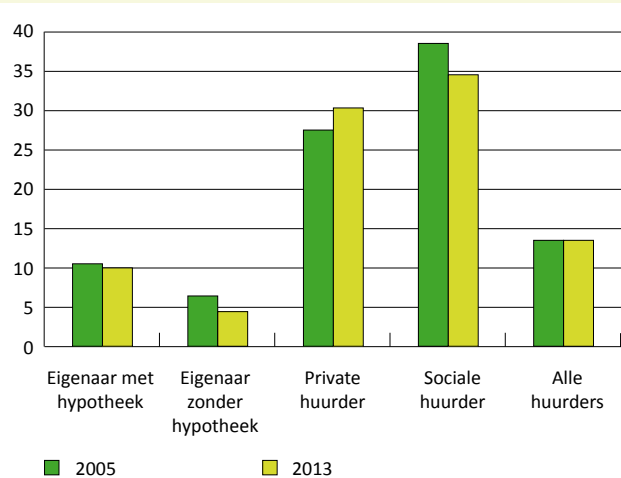
In 2013 bedroeg de **gemiddelde woonquote** (berekend voor de naakte woonuitgaven) van Vlaamse huishoudens 15%. De gemiddelde woonquote wordt gedrukt door het grote aantal huishoudens wiens lening is afbetaald. Voor huurders ligt deze woonquote dubbel zo hoog: 34% voor private huurders, 32% voor sociale huurders. Eigenaars die nog een lening afbetalen, komen uit op 24%.

Om de betaalbaarheid van het wonen te beoordelen, is de gemiddelde woonquote echter niet de beste maatstaf. Er is vooral een probleem met de betaalbaarheid als de woonquote van een huishouden te hoog uitvalt. De momenteel meest gehanteerde norm daarvoor is een woonquote van 30%. Gemeten volgens deze methode van een maximum woonquote is de betaalbaarheid sinds 2005 globaal negatief geëvolueerd. Op die manier beoordeeld, heeft 20% van de Vlaamse huishoudens een probleem met de betaalbaarheid van wonen. De betaalbaarheidsproblemen zijn het sterkst toegenomen op de private huurmarkt, maar ook op de eigendomsmarkt en in de sociale huur zijn er toenemende problemen. De grootste problemen situeren zich op de private huurmarkt. Hier betaalt meer dan 1 op de 2 huishoudens (52%) meer dan 30% van het inkomen aan huur. De sociale huurders hebben in vergelijking minder betaalbaarheidsproblemen: 23% overstijgt de 30%-norm. Bij dit laatste dient te worden opgemerkt dat bij de bevraging in het Grote Woononderzoek de naakte huurprijs voor sociale huurders vermoedelijk is overschat. Dit komt vermoedelijk omdat een deel van de bevroegde huurders ook de huurlasten meetelt. Indien de woonquote zou zijn berekend op de administratieve data, dan zou de groep met betaalbaarheidsproblemen kleiner zijn.

Eén van de kritieken op de methode van de woonquote is dat deze indicator geen onderscheid maakt naar inkomen en gezinstype. Een woonuitgave van 30% zal veel zwaarder op

5.40 Resterend inkomen

Aandeel onder de norm voor het resterend inkomen, naar eigendomsstatuut, in %, 2005 en 2013.

Bron: Woonsurvey 2005, Grote Woononderzoek 2013.

het budget wegen voor een gezin met een laag inkomen dan met een hoog inkomen. Bovendien is de norm zelf redelijk willekeurig. Het **'resterend inkomen'** komt tegemoet aan beide bezwaren. Hierbij wordt normatief bepaald hoeveel een gezin minimaal nodig heeft om menswaardig te kunnen deelnemen aan de samenleving. De redenering is dan dat na het betalen van de woonuitgaven nog voldoende inkomen moet overblijven. Voor Vlaanderen werden dergelijke 'minimumbudgetten' bepaald voor meerdere gezinstypes.

Volgens het resterend inkomen zijn de betaalbaarheidsproblemen globaal niet toegenomen tussen 2005 en 2013. Het

aandeel blijft stabiel op 13%. Ook voor de deelmarkten afzonderlijk zijn er geen significante wijzigingen. Verder blijkt ook dat bij de methode van de woonquote de meeste betaalbaarheidsproblemen vastgesteld worden bij private huurders. Volgens het resterend inkomen zitten de betaalbaarheidsproblemen voornamelijk in de sociale huur. Voor dit verschil is de verklaring te vinden bij de inkomens, die in de sociale huur gemiddeld lager liggen dan op de private huurmarkt. Ondanks de erg lage sociale huurprijzen houdt 1 op de 3 sociale huurders onvoldoende inkomen over na het betalen van de huur. Ook hier is de opmerking op zijn plaats over de moeilijke meting van de naakte woonuitgaven voor sociale huurders via surveys. Om die reden zijn de betaalbaarheidsproblemen in de sociale huur vermoedelijk overschat.

Ondersteuning eigendomsverwerving

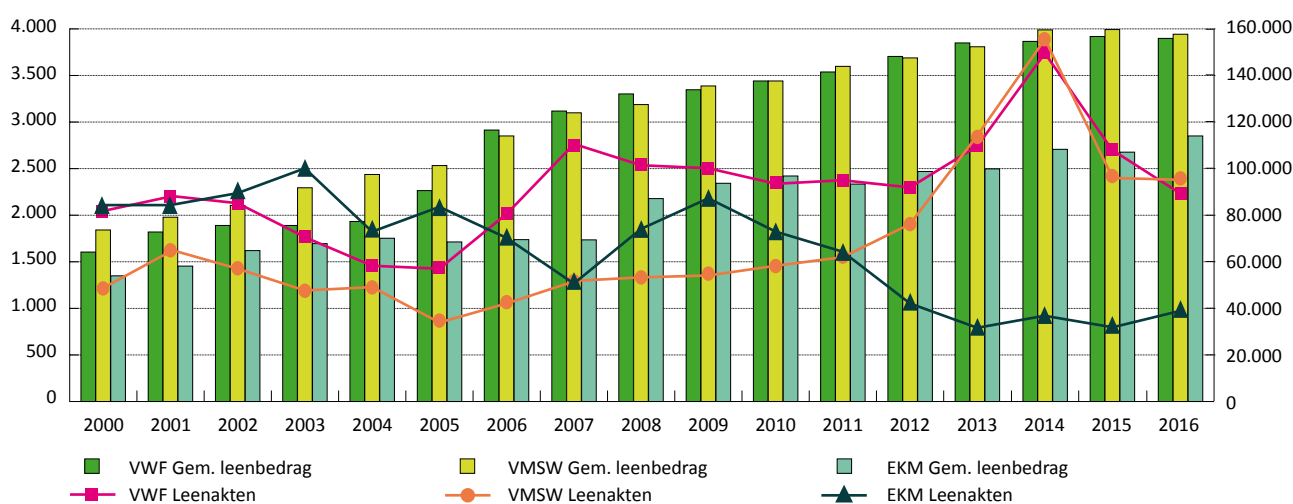
De overheid stimuleert het bezit van een eigen woning. De ondersteunende maatregelen bij eigendomsverwerving vanwege de Vlaamse overheid die hierna achtereenvolgens worden besproken zijn de sociale leningen, de premies en het aanbod in de sector van de sociale huisvesting.

Sociale leningen

Indien wordt voldaan aan bepaalde criteria inzake inkomen en/of waarde van de woning, kan een lening worden afgesloten aan een goedkoper tarief dan wat op de private markt gehanteerd wordt. Er zijn verschillende soorten sociale leningen. Het Vlaams Woningfonds (VWF) en de Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen (VMSW) zorgen voor goedkope leningen en ontvangen voor de uitvoering van hun opdracht subsidies van de overheid. Daarenboven kunnen erkende kredietmaatschap-

5.41 Sociale leningen

Evolutie van het aantal sociale leningen (linkeras) en het gemiddelde leenbedrag (rechteras) van het Vlaams Woningfonds, de Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen en de Erkende Kredietmaatschappijen, van 2000 tot 2016.

Bron: Wonen-Vlaanderen, afdeling Financiële instrumenten, VMSW.

pijen leningen verstrekken aan gezinnen of alleenstaanden zonder startkapitaal, dankzij de gewestwaarborg die op een gedeelte van de lening wordt verleend.

In 2016 werden er door de **Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen** (VMSW) 2.373 leningen verstrekt. Dit aantal is nagenoeg gelijk met het voorgaande jaar 2015, maar in 2014 waren dit er nog 3.895. Het gemiddelde leningsbedrag bedroeg 157.737 euro in 2016.

Vanaf 2015 werd de lening om een woning op de private markt te kopen zonder renovatiewerken gepromoot, dit ten nadele van de kredietverstrekkingen voor een sociale kavel of nieuwbouw naar leningen. Deze leningen voor private woningen zonder renovatieclausules zijn ondertussen goed voor ongeveer 17% van alle leningsaktes.

De lening voor de aankoop van een woning mét renovatie blijft - ondanks een geringe daling - de meest verstrekte lening in alle provincies. In 2016 werd 38% van alle leningsaktes toegekend mét renovatie. Meer dan de helft van het verstrekte krediet voor 2016 situeert zich in de provincie Antwerpen en Oost-Vlaanderen.

Tot december 2005 konden enkel gezinnen met minimum twee kinderen een beroep doen op het **Vlaams Woningfonds**. Geleidelijk aan werd de doelgroep verruimd tot alle gezinnen met kinderen door de wijziging van het begrip 'groot gezin' in de Vlaamse Wooncode en in concreto door de nieuwe reglementering die werd ingevoerd. Sinds 1 januari 2014 is het hebben van kinderen uiteindelijk helemaal geen voorwaarde meer om in aanmerking te komen voor een Vlaams Woningfondslening. De uitbreiding van de doelgroep resulteerde in een verhoging van het aantal leningsaanvragen in de daarop volgende jaren. Ook het VWF had in 2014 een recordjaar met 3.747 afgesloten sociale leningen maar in 2016 daalde het aantal toegekende leningen verder tot 2.213. In toegekende leningen blijft in 2016 de belangrijkste verrichting 'aankoop van een

woning'. Dit aandeel daalt verder naar 54%. Hiervoor wordt gemiddeld 166.138 euro geleend. Het aandeel van het aantal leningen voor het financieren van de verrichting 'aankoop gecombineerd met werken' komt op 37%. Hiervoor wordt gemiddeld 174.275 euro geleend.

In de private sector (figuur 5.6) ging ongeveer de helft van het aantal in 2016 verstrekte hypothecaire kredieten (zonder herfinancieringen) naar aankoop, 4% naar aankoop met renovatie, terwijl 12% bestemd was voor nieuwbouw en 27% enkel renovatie tot doel had.

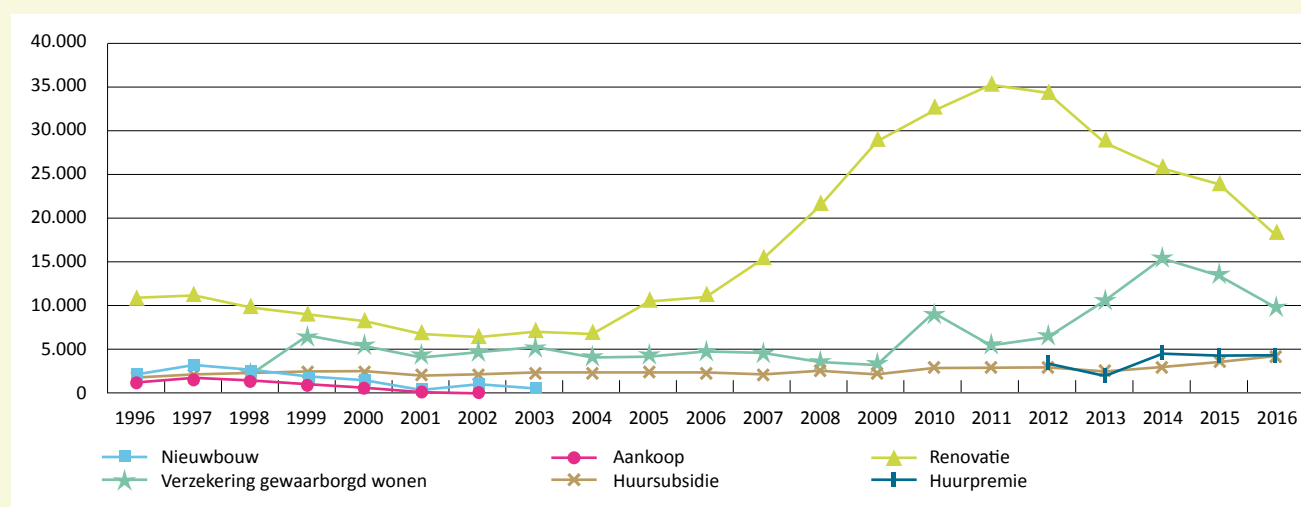
Een sociale kredietmaatschappij is door de Vlaamse Regering erkend om sociale leningen toe te kennen voor het kopen, bouwen of behouden van een bescheiden woning. Dankzij een gedeeltelijke waarborg van het Vlaams Gewest kunnen ook gezinnen met weinig of geen startkapitaal bij een **erkende kredietmaatschappij** terecht. De Vlaamse Regering erkent momenteel een 18-tal kredietmaatschappijen. In 2016 stijgt ook het aantal door de Erkende Kredietmaatschappijen (EKM) verstrekte kredieten van 794 tot 971. Dit is minder dan de helft van het aantal van in de periode 2000-2005. Deze dalende trend is voornamelijk te wijten aan het feit dat de hypothecaire rentevoeten van de private banken op een historisch dieptepunt staan, wat de vraag naar sociaal woonkrediet verder doet afnemen.

Premies

Wie wil kopen, bouwen of verbouwen en aan de gestelde voorwaarden voldoet, kan bij de Vlaamse overheid een beroep doen op een verbeterings- en aanpassingspremie, een renovatiepremie en/of een verzekering gewaarborgd wonen bij een hypothecaire lening.

5.42 Begunstigden Vlaams huisvestingsbeleid

Evolutie van het aantal nieuwe begunstigden die genieten van een tegemoetkoming, per stelsel, van 1996 tot 2016.

Noot: nieuwbouw en aankoop zijn afgelopen stelsels.
Bron: Agentschap Wonen Vlaanderen.

Steun bij renovatie woning

De **verbeterings- en aanpassingspremie** (VAP) is een premie voor enerzijds verbeteringswerken aan de woning voor personen met een bescheiden inkomen en anderzijds aanpassingswerken om de woning meer geschikt te maken voor bejaarden en gehandicapten. De premie varieert naargelang van het type van de uitgevoerde werken. In 2016 ontvingen 7.876 personen een tegemoetkoming voor een totaalbedrag van 10,1 miljoen euro. Gemiddeld werd in 2016 per aanvraag een premie van 1.279 euro uitgekeerd.

In maart 2007 werd een nieuwe **renovatiepremie** ingevoerd. De premie dient voor structurele of bouwfysische werken die de toestand van de woning fundamenteel kunnen verbeteren. De premie moedigt een grondige renovatie en algemene opwaardering van de woning aan. Eind 2009 werden de toekenningsvoorwaarden bijgesteld om de premie doelmatiger in te zetten. Enerzijds werd de premie sterker gericht op werken aan de basiskwaliteit van de woning en werden afwerkingswerkzaamheden geschrapt, anderzijds werd de hoogte van de premie afhankelijk gemaakt van de hoogte van het inkomen. De renovatiepremie werd tijdelijk stopgezet vanaf 1 december 2014. Vanaf 1 december 2015 werd de renovatiepremie opnieuw opgestart met een aantal belangrijke wijzigingen. De belangrijkste wijziging is dat men zijn aanvraag kan opsplitsen in twee deelaanvragen. Daarnaast werden de subsidieerbare werken gegroepeerd in 4 categorieën waarbij men per deelaanvraag maximum 2 categorieën kan aanvragen. In 2016 ontvingen 4.690 personen een renovatiepremie onder de overgangsregeling voor een totaalbedrag van 28,6 miljoen euro en 5.487 personen onder de nieuwe voorwaarden voor een totaalbedrag van 15,8 miljoen euro. De renovatiepremie onder de oude voorwaarden bedraagt gemiddeld 6.103 euro en 2.880 euro onder de nieuwe voorwaarden.

Verzekering gewaarborgd wonen

Wie een woning bouwt, koopt of renoveert, kan zich onder bepaalde voorwaarden gratis laten verzekeren tegen inkomensverlies. Als men tijdens de eerste tien jaar na het afsluiten van een hypothecaire lening onvrijwillig werkloos of arbeidsongeschikt wordt, neemt de Vlaamse overheid een deel van de afbetaling op zich. De tegemoetkoming wordt maximaal drie jaar toegekend en bedraagt ten hoogste 600 euro per maand. De in 1998 ingevoerde "verzekering tegen inkomensverlies" werd eind 2003 herwerkt tot de "verzekering gewaarborgd wonen".

In 2008 werd de regelgeving van de verzekering gewaarborgd wonen opnieuw aangepast. In 2016 werden 9.594 polissen afgesloten voor een bedrag van 8,7 miljoen euro.

5.43 Subsidies Vlaams Huisvestingsbeleid

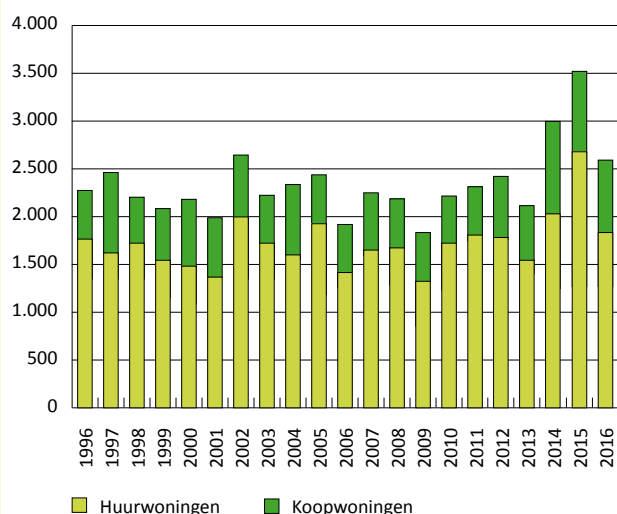
Evolutie van de betalingen van tegemoetkomingen in het Vlaamse huisvestingsbeleid, in euro, van 1996 tot 2016.

Jaar	Huursubsidie	Huurpremie	Nieuwbouw	Aankoop	Renovatie	Verzekering gewaarborgd wonen	Totaal
1996	2.873.935		5.507.254	2.263.458	24.216.658		34.861.305
1997	4.140.957		10.577.911	3.949.449	28.418.441		47.086.758
1998	5.375.798		11.338.861	3.793.788	28.871.842	416.720	49.797.009
1999	6.754.542		7.486.034	3.111.955	19.017.264	1.408.393	37.778.188
2000	7.671.120		4.816.776	2.048.186	15.584.464	1.149.032	31.269.578
2001	7.163.373		4.432.934	1.757.445	17.152.683	873.544	31.379.979
2002	7.959.788		7.587.729	695.031	14.146.093	1.004.314	31.392.955
2003	8.731.367		3.985.509	390.241	11.256.681	1.104.789	25.468.587
2004	8.941.274		11.476	2.678	9.101.195	868.967	18.925.590
2005	9.102.258		0	0	14.639.437	891.851	24.633.546
2006	8.892.048		0	0	15.840.300	1.046.814	25.779.162
2007	9.142.905		0	0	58.804.980	981.211	68.929.096
2008	15.397.761		0	0	92.376.380	767.620	108.541.761
2009	14.751.581		0	0	135.933.628	2.769.779	153.454.988
2010	18.381.915		0	0	137.255.030	8.073.791	163.710.736
2011	21.947.006		0	0	129.728.800	4.787.332	156.463.138
2012	23.676.858	1.607.372	0	0	126.868.420	5.707.229	157.859.879
2013	25.633.847	6.063.173	0	0	114.699.590	9.527.175	155.923.785
2014	28.289.987	8.835.131	0	0	101.281.160	13.522.705	151.928.983
2015	27.663.609	12.993.362	0	0	94.106.780	11.577.009	146.340.760
2016	29.391.702	15.359.746	0	0	54.499.800	8.686.963	107.938.211
Totaal 1996-2016	291.883.631	44.858.784	55.744.485	18.012.230	1.243.799.626	75.165.238	1.729.463.994

Noot: nieuwbouw en aankoop zijn afgelopen stelsels.
Bron: Agentschap Wonen Vlaanderen.

5.44 Nieuwbouw VMSW

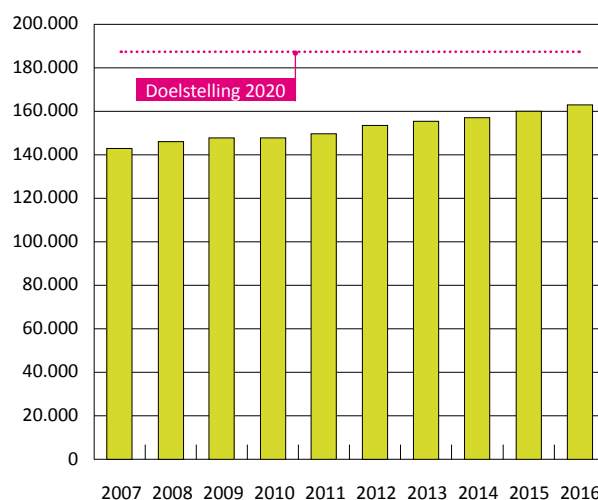
Evolutie van het totale aantal opgeleverde nieuwbouwwoningen (huur- en koopwoningen), van 1996 tot 2016.

Bron: VMSW.

5.45 Sociaal huurpatrimonium

Aantal sociale huurwoningen (SHM + SVK), van 2007 tot 2016, vergeleken met doelstelling Pact 2020.

Bron: VMSW.

Sociale woningbouw

De sociale huisvestingsmaatschappijen verhuren niet alleen, maar bieden ook **sociale woningen en kavels** te koop aan. Ingevolge kooprecht van de zittende huurder werden in 2016 78 huurwoningen verkocht aan een gemiddelde verkoopprijs van 169.930 euro. Er werden ook 224 woningen op vrijwillige basis verkocht en dit aan een gemiddelde prijs van 129.924 euro. In 2016 werden 57 sociale kavels en 2 middelgrote kavels verkocht. Een kavel kost gemiddeld 66.194 euro, de middelgrote kavel kost gemiddeld 124.938 euro. De gemiddelde verkoopprijzen voor een sociale kavel variëren van 43.092 euro in West-Vlaanderen tot 77.550 euro in Vlaams-Brabant.

Eind 2014 hadden de VMSW en de sociale huisvestingsmaatschappijen (SHM's) 1.454 ha aan grondreserves beschikbaar. Deze oppervlakte omvat grotendeels gronden gelegen in woongebieden (483 ha) of in woonuitbreidingsgebieden (821 ha), maar niet al deze gronden kunnen bebouwd worden. De oppervlakten aan grondreserves blijken niet gelijkmatig verdeeld te zijn over de SHM's. Terwijl sommige SHM's over een voldoende ruime grondreserve beschikken om daarop op middellange en zelfs lange termijn projecten te realiseren, hebben andere SHM's geen (noemenswaardige) grondreserve ter beschikking. De grondreserves blijken gelijkmatig verdeeld te zijn over de Vlaamse provincies. In 2015 hadden de sociale huisvestingsmaatschappijen 1.527 ha en de VMSW 37 ha reservegrond. Voor 2016 bleef dit nagenoeg gelijk (1.527 ha voor SHM's en 38 ha voor de VMSW).

Op deze gronden wordt **nieuwbouw** gerealiseerd. Sinds 1996 worden jaarlijks gemiddeld ongeveer 2.300 woningen opgeleverd, waarvan één vierde koopwoningen. In 2016 waren dit 1.836 huurwoningen en 752 koopwoningen.

Ondersteuning huurmarkt

In het Vlaamse Gewest is 71% van de woningen in eigendom, 27% is een huurwoning. Het aandeel van de sociale huurmarkt in deze laatste categorie is bijna 7%.

Sociaal huurpatrimonium

Het Pact 2020 voorziet in de creatie van minstens 43.440 bijkomende sociale huurwoningen tegen 2020, zoals bepaald in het decreet Grond- en pandenbeleid. Als sociale huurwoning wordt aanzien een woning die op 31 december van het betrokken jaar verhuurd of geregistreerd is binnen het sociaal huurstelsel via de Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen (VMSW) inclusief woningen op 31 december verhuurd door de Sociale Verhuurkantoren (SVK's) en huurwoningen van gemeenten, OCMW's en intergemeentelijke samenwerkingsverbanden die verhuurd worden binnen het sociaal huurstelsel.

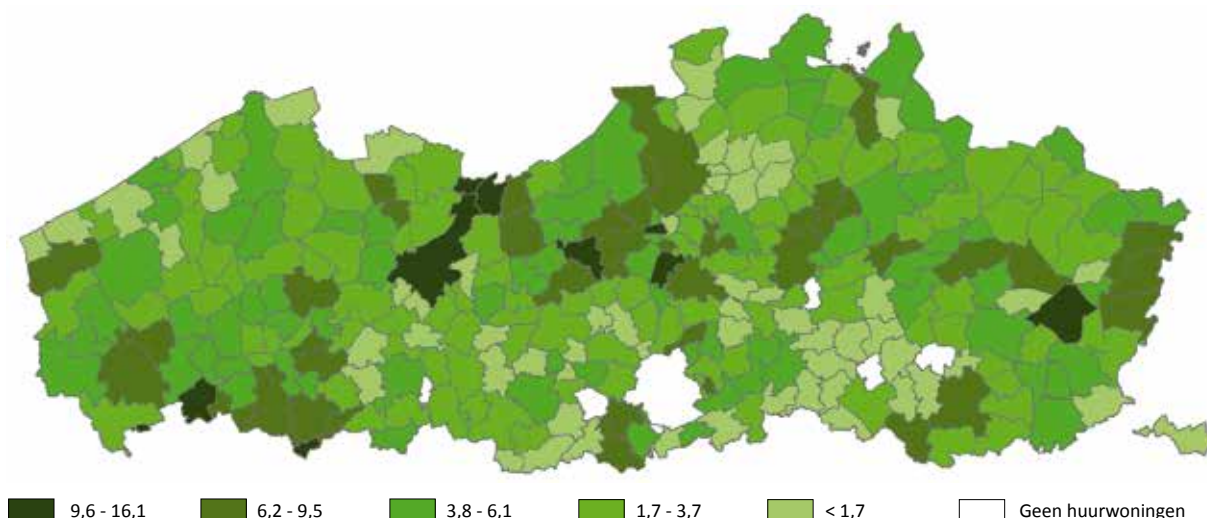
VMSW en SHM's

Eind 2016 zijn 153.312 sociale woonegelegenheden verhuurd (of in renovatie) door de VMSW en de 100-tal SHM's, 48 SVK's en de VMSW. Meer dan de helft (51,5%) zijn appartementen, 44,2% eengezinswoningen, 3% duplexen en 1,3% bungalows.

Ondanks de stijging van het aantal nieuwe woningen dat jaarlijks wordt opgeleverd, voldoet het aanbod niet aan de vraag. Eind 2015 waren er 137.177 kandidaat-huurders ingeschreven op de wachtlijsten van de sociale huisvestingsmaatschappijen in Vlaanderen. Elke twee jaar wordt een controle op de wachtlijsten doorgevoerd zodat mensen die niet meer

5.46 Huurpatrimonium VMSW

Aandeel sociale huurwoningen VMSW ten opzichte van het totaal aantal woningen, per gemeente, 1/1/2016, in %.

Noot: Sociale huurwoningen verhuurd door gemeenten, sociale verhuurkantoren zijn niet opgenomen.

Bron: VMSW (toestand 31/12/2015) en ADS (aantal woningen 1/1/2016).

aan de voorwaarden voldoen of die geen interesse meer hebben, geschrapt kunnen worden. Het cijfer wordt daarom best vergeleken met de toestand van eind 2014 toen er 120.504 kandidaat-huurders waren ingeschreven op de wachtlijsten. In dat cijfer zijn wel 14.486 interne mutaties inbegrepen.

Uit de analyse van de wachtlijsten blijkt dat een relatief jongere groep zich inschrijft om in aanmerking te komen voor

een sociale woning. Daar waar midden 2007 de leeftijdsgroep van 40 tot 49 jaar nog de grootste groep kandidaat-huurders vormde, is dit eind 2016 de groep van 30 tot 39-jarigen geworden (25%). Het aandeel kandidaat-huurders van 55 jaar of meer blijft min of meer stabiel en daalt naar 25% eind 2015. Verder blijkt ook 47,7% alleenstaand te zijn. Als men kijkt naar de provincie van oorsprong, is 33,3% van de potentiële huurders woonachtig in Antwerpen. Onderaan de lijst staat Vlaams-Brabant met 10,4%.

Per 100 woningen die eind 2016 werden verhuurd door al de sociale huisvestingsmaatschappijen samen, stonden zo'n 89 kandidaten op de wachtlijst. Er moet in dit cijfer rekening worden gehouden met het feit dat een aantal kandidaat-huurders op de wachtlijst staan voor een andere sociale woning dan deze die zij op dat ogenblik huren. Als voor de wachtlijst VMSW het aantal unieke kandidaat-huurders wordt geteld dat nog geen sociale huurder is en waarbij tevens dossiers ouder dan 10 jaar worden geëlimineerd omwille van de specifieke voorkeur van de kandidaat-huurder, komt men op een **sociale woningbehoefte** in Vlaanderen van 111.604 aanvragen; wat een stijging is van 71,5% op 3 jaar tijd (79.843 in 2013).

Om het sociaal woonaanbod te verhogen werd het decreet over het Grond- en Pandenbeleid in 2009 goedgekeurd. Het trad in werking op 1 september 2009 en bevat twee grote lussen. Enerzijds zijn er maatregelen die het aanbod aan sociale woningen sterk moet laten stijgen (+43.440 sociale woningen, +21.170 sociale koopwoningen en +1.000 sociale kavels). Het decreet voorziet in een sociaal objectief per gemeente. Dit objectief legt een aantal te realiseren sociale woningen op per gemeente. Anderzijds worden er verschillende fiscale stimuli uitgewerkt die het aantal verwaarloosde en verkrotte woningen moet doen dalen.

5.47 Wachtlijsten

Aantal personen dat zich bij een sociale huisvestingsmaatschappij als kandidaat heeft ingeschreven voor een sociale huurwoning, volgens provincie van oorsprong, en de verhouding van het aantal kandidaat huurders tot het aantal sociale huurwoningen, per provincie, situatie eind 2016.

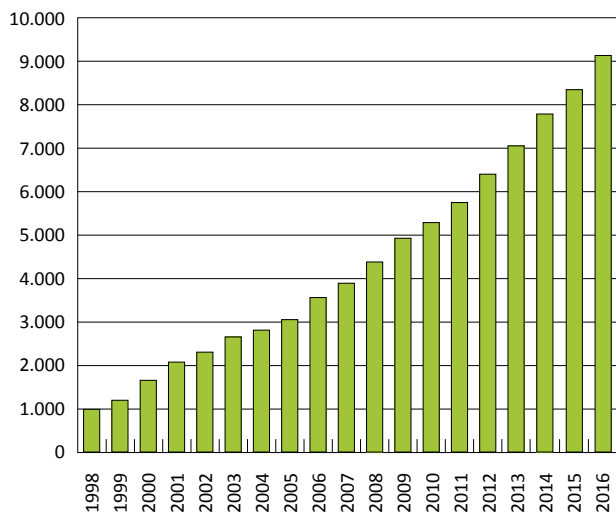
	Kandidaat-huurders	Aantal kandidaat-huurders per sociale woning
Provincie Antwerpen	45.734	0,96
Provincie Limburg	18.020	0,91
Provincie Oost-Vlaanderen	32.182	0,83
Provincie Vlaams-Brabant	14.233	0,85
Provincie West-Vlaanderen	23.265	0,78
Totaal Vlaams Gewest	133.434	0,87
Totaal Brussels Gewest	1.515	
Totaal Waals Gewest	511	
Onbekend	1.718	
Totaal unieke kandidaten*	137.177	

* Een kandidaat-huurder kan meerdere inschrijvingen hebben en zowel bij de mutaties als bij de standaarddossiers voorkomen.

Bron: VMSW.

5.48 Evolutie SVK-woningen

Evolutie van het aantal woningen in het beheer van de erkende en gesubsidieerde verhuurkantoren, van 1998 tot 2016.

Bron: VMSW.

Sociale verhuurkantoren

De sociale verhuurkantoren (SVK) huren zelf woningen en verhuren deze door aan kansarmen en kwetsbare bewoners. De erkende SVK beheerden eind 2016 samen 9.143 woningen, wat 9,8% meer is dan eind 2015. Dit aantal is het voorbije decennium jaarlijks sterk gestegen. De door het Vlaamse Gewest gesubsidieerde SVK zijn ofwel privaatrechtelijke (vzw's) of publiekrechtelijke (OCMW-verenigingen) organisaties.

Vanaf 1 juli 2012 staat de VMSW in voor de algemene ondersteuning van de SVK, het agentschap Wonen-Vlaanderen begeleidt de SVK op het vlak van woningkwaliteit en de vzw HUURpunt (de federatie van SVK) vertegenwoordigt hen.

Het Grond- en Pandendecreet en het sociaal objectief gaan ervan uit dat er in Vlaanderen ten opzichte van 2007 43.440 sociale huurwoningen zullen bijkomen. De groei van het aantal huurwoningen bij de SVK wordt voor maximum 6.000 woningen in rekening gebracht voor de berekening van dit resultaat. Op datum 31/12/2007 (nulmeting) telde de SVK-sector 3.868 woningen. Tegen 2020 moeten dit er 9.868 zijn.

In 2016 waren 48 erkende SVK actief in 288 gemeenten, wat staat voor een gebiedsdekking van 94% van de gemeenten in Vlaanderen. Het grootste aandeel SVK-woningen bevindt zich in de provincie West-Vlaanderen (31,2% van het totale SVK-woningaanbod). Vlaams-Brabant (12,1%) kent het laagste aanbod. De provincie Oost-Vlaanderen kende de grootste stijging en omvat in 2016 15,2% van het totale SVK-woningaanbod.

Ondersteuning huurders en verhuurders

Huursubsidie

Een huursubsidie wordt toegekend op de private huurmarkt aan huurders met een laag inkomen en met een specifieke woonbehoefte. Het betreft hier bejaarden en gehandicapten die verhuizen van een woning die niet is aangepast aan hun fysieke gesteldheid naar een private huurwoning die hiervoor wel geschikt is.

Ook kunnen personen die verhuizen van een ongeschikt of onbewoonbaar verklaarde woning of van een overbewoonde woning naar een volwaardig gezonde woning met een minimumoppervlakte, een huursubsidie ontvangen. Voor de verhuiskosten wordt een eenmalige installatiepremie uitgekeerd. Het huursubsidiestelsel bestaat sinds 1992 en werd in mei 2007 geactualiseerd (stelsel getiteld 'tegemoetkoming in de huurprijs voor woonbehoeftige huurders'). Sindsdien wordt eveneens een huursubsidie toegekend aan huurders van een woning die verhuurd wordt door een sociaal verhuurkantoor.

Met ingang van mei 2014 werd het stelsel een tweede keer geactualiseerd zodat de huursubsidiebedragen van nieuwe goedgekeurde aanvragen voortaan overeenstemmen met de huurpremiebedragen. De degressiviteit van de huursubsidie verdwijnt daardoor. Voorts werd een verplichting ingevoerd voor de huurder om zich in te schrijven op de wachtlijst bij een sociale huisvestingsmaatschappij die actief is in de domiciliiegemeente. Ook werden een aantal knelpunten opgelost. Zo kan er voor personen met een handicap, bij het beoordelen van de aangepastheid van de woning, voortaan rekening gehouden worden met de aard van de handicap.

In 2016 werd aan 4.157 nieuwe begunstigden een huursubsidie en/of installatiepremie toegekend (zie figuur 5.14). In totaal werd in 2016 aan 13.924 begunstigden een huursubsidie betaald, voor een totaalbedrag van 29,4 miljoen euro. In het geactualiseerde huursubsidiestelsel (2014) bedraagt de huursubsidie in 2016 gemiddeld 145,35 euro per maand. In de periode 1996-2016 werd in totaal aan 50.826 nieuwe begunstigden met een laag inkomen een huursubsidie en/of installatiepremie toegekend, voor een totaalbedrag van 291,9 miljoen euro.

In de periode 2007-2016 zijn van de nieuwe begunstigden 46,2% huurders van een SVK-woning, 33,2% zijn daklozen die een conforme private huurwoning betrokken, 7,9% zijn bejaarden of gehandicapten die verhuisden van een onaangepaste naar een aangepaste private huurwoning, 7% zijn huurders die verhuisden van een te kleine of overbewoonde woning naar een voldoende ruime en conforme private huurwoning, 5,7% zijn huurders van een ongeschikte of onbewoonbare woning die verhuisden naar een conforme private huurwoning.

Huurpremie

De Vlaamse huurpremie werd ingevoerd vanaf augustus 2012. De Vlaamse huurpremie is een tegemoetkoming voor zittende huurders op de private huurmarkt met een zeer laag inkomen, die al 5 jaar of langer wachten op een sociale huurwoning.

(stelsel getiteld 'tegemoetkoming voor kandidaat-huurders'). Sinds mei 2014 werd de wachttijd om in aanmerking te komen voor een huurpremie teruggebracht van vijf naar vier jaar. De huurpremie functioneert als een stelsel met 'semi-automatische' toekenning van rechten. Het initiatief voor het toekennen van de huurpremie vertrekt van Wonen-Vlaanderen. Alle rechthebbenden worden een maand voor ze de wachttijd van 4 jaar bereikt hebben automatisch aangeschreven en ontvangen de premie van zodra ze een eenvoudig invulformulier en een kopie van het huurcontract aan het agentschap Wonen-Vlaanderen bezorgd hebben.

Om in aanmerking te komen voor de huurpremie moet de kandidaat-huurder ingeschreven zijn bij een domicilieSHM, dit is een sociale huisvestingsmaatschappij werkzaam in zijn/haar gemeente. De huurpremie wordt berekend op de huurprijs en de gezinsgrootte en bedraagt 123 euro per gezin per maand. De huurpremie bedraagt maximum een derde van de huurprijs. Daarbovenop komt 20,61 euro per persoon ten laste. Met de wijziging van het huurpremiebesluit in 2014 werden de bedragen van de huurpremie verhoogd met 10% voor het grootstedelijk gebied Antwerpen en Gent, de centrumsteden en het Vlabinvestgebied. Ook het bedrag per persoon ten laste werd met 10% verhoogd. In deze gebieden bedraagt de maximale subsidie in 2016 136 euro, met 22,67 euro extra per persoon ten laste.

De maximale bedragen van de huurpremie worden sinds de wijziging van het besluit in 2014 jaarlijks geëindexeerd.

In 2016 werd aan 4.228 nieuwe begunstigden een huurpremie toegekend. Een aantal begunstigden genoten gedurende een heel jaar van de huurpremie, anderen slechts gedurende een beperkt aantal maanden. In december 2016 waren er in totaal 8.224 rechthebbenden op de huurpremie. In totaal werd in 2016 voor 15,4 miljoen euro aan huurpremies uitbetaald. Het gemiddelde bedrag aan huurpremie was 163 euro.

Huurgarantiefonds

Het Fonds ter bestrijding van de uithuiszettingen, beter gekend als het Huurgarantiefonds, is van start gegaan op 1 januari 2014 en beschermt private verhuurders tegen verlies van huurinkomsten, wanneer huurders de huur niet betalen. Als de huurder zijn achterstallige huur niet betaalt, betaalt het huurgarantiefonds maximaal drie maanden huur uit, met een plafond van 2.700 euro. Het fonds komt enkel tussen indien de huurder een huurachterstand van drie maanden huur heeft, de verhuurder een vordering tot ontbinding en uithuiszetting heeft ingesteld bij de vrederechter en de vrederechter een aanzuiveringsregeling heeft opgelegd van maximaal twaalf maanden. Voor de aansluiting bij het fonds betaalt de verhuurder per huurcontract een eenmalige aansluitingsvergoeding van 75 euro.

In 2016 hebben 189 verhuurders zich aangesloten bij het Huurgarantiefonds en dit voor 232 woningen. In 2016 werd in 22 dossiers de aanvraag tot tegemoetkoming goedgekeurd. Voor 11 dossiers werd het maximum uitbetaald, 11 dossiers zijn nog in uitbetaling.

Woningkwaliteit

De kwaliteit van de woning behelst verschillende aspecten: de bouwfysische kwaliteit, het comfort, de bezettingsgraad van de woning en de duurzaamheid van de woning. In wat volgt wordt dieper ingegaan op deze kwaliteitsaspecten.

De Vlaamse overheid heeft kwaliteitsnormen vastgelegd waar aan iedere woning moet voldoen. De Vlaamse Wooncode voorziet instrumenten om effectief over deze woningkwaliteit te waken. Het tweede deel handelt over de controle op de woningkwaliteit.

Kwaliteitsaspecten

Technische woningkwaliteit

De 'indicator van de technische woningkwaliteit' die opgesteld is op basis van het Grote Woononderzoek 2013 (GWO) benadert de beoordeling naar de Vlaamse normen zo goed als mogelijk. In acht nemend dat een vereenvoudiging van de beoordeling nodig was en dat de enquêteurs van het GWO ook niet over dezelfde kennis beschikten als de ervaren kwaliteitscontroleurs, kunnen de resultaten van beide methodieken echter wel verschillen.

In totaal kreeg 37% van de woningen de beoordeling 'ontoereikende kwaliteit', wat na extrapolatie overeen komt met zo'n miljoen Vlaamse woningen. Dit betekent dat voor deze woningen naar alle waarschijnlijkheid werken moeten worden uitgevoerd indien men voor deze woning een conformiteitsattest zou wensen te bekomen.

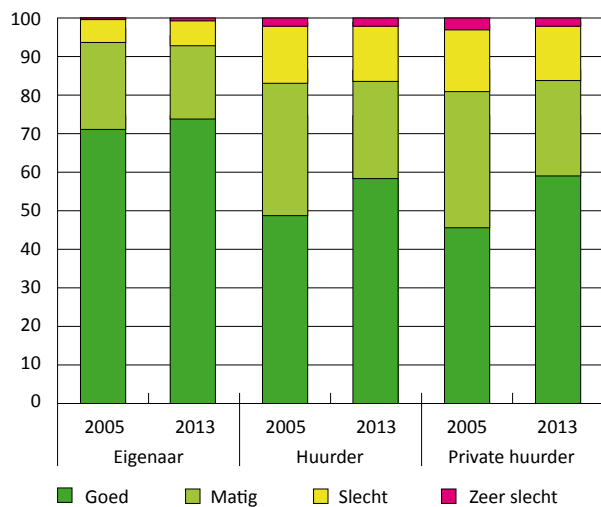
Reeds 21% van de woningen met ontoereikende kwaliteit zou uit deze categorie verdwijnen als bij voorbeeld loshangende stopcontacten hersteld worden, als in vochtige ruimtes elektrische toestellen niet te dicht bij bad of douche zouden opgesteld worden, ... Het voorzien van de nodige verluchting zal veelal ook mogelijk zijn zonder structurele ingrepen. Daarnaast kunnen heel wat afwerkingswerken en het beveiligen van trappen ook nog kwaliteitswinst betekenen. Op die manier zouden 2/3de van de woningen met ontoereikende kwaliteit - of zo'n 650.000 woningen - met kleine ingrepen aan de eisen voldoen. Toch blijft er dan nog een 13% van het Vlaamse woningbestand over - of zo'n 350.000 woningen - waarvoor duidelijk structurele ingrepen nodig zijn. Ze vergen op zijn minst zwaardere renovaties en wellicht zal het voor sommige van die woningen kostenefficiënter zijn om tot afbraak en vervangende nieuwbouw over te gaan.

Fysische staat van de woning

Voor de berekening van de **synthese-index over de sub-jectieve fysische staat** van de woning krijgt elk onderdeel waarvoor grote herstellingen nodig zijn, een score. Vervolgens worden de woningen op basis van deze totale score ingedeeld in vier categorieën, namelijk goede, matige, slechte en zeer slechte woningen. Uit de index blijkt er een groot verschil te bestaan tussen de kwaliteit van eigenaarswoningen enerzijds en huurwoningen anderzijds. Terwijl 74% van de eigenaarswoningen in goede staat verkeert, is dit voor slechts 59% van de

5.49 Fysische staat

Synthese-index voor fysische staat van de woningen, naar deelmarkten, Vlaanderen, 2005 en 2013.

Bron: Woonsurvey 2005, Grote Woononderzoek 2013.

huurwoningen (data 2013) het geval: dit is een verschil van 15 procentpunten. Ook ligt het aandeel (zeer) slechte woningen duidelijk lager voor eigenaars (7%) dan voor huurders (16%). Vergeleken met 2005 lijkt de stijging van het aandeel woningen in goede staat (op basis van de antwoorden van de bewoners) vooral het resultaat van een toename van het aandeel huurwoningen in goede staat (gestegen met 10 procentpunten). Het percentage eigenaarswoningen in goede staat is minder sterk gestegen, van 71 naar 74%. De kloof tussen het aandeel eigenaars en huurders met een woning in goede staat is hiermee aan het verkleinen.

De sterke verbetering van huurwoningen is volledig toe te schrijven aan een stijging van het percentage woningen in goede staat op de private huurmarkt (van 46 naar 60%).

Comfort van de woning

Het comfort van de woningen is de afgelopen decennia verbeterd. Woningen waar klein comfort ontbreekt, komen in 2013 nog nauwelijks voor (2%). De groep 'klein comfort' omvat woningen waar de elementaire sanitaire voorzieningen aanwezig zijn, maar die niet over centrale verwarming beschikken. In 2013 beschikt 17% van de woningen over enkel klein comfort, komende van 22% in 1981. 81% van de woningen beschikt over middelmatig comfort (elementaire sanitaire voorzieningen en centrale verwarming), in 1981 was dit maar voor 49% van de woningen het geval.

Duurzaamheid van de woning

Duurzaam wonen en bouwen is een begrip dat verschillende deelaspecten omvat en waarbij het gebruik van energie een belangrijke rol speelt.

5.50 Comfort

Evolutie van het comfort van de woningen, Vlaanderen, 2005 en 2013 (buitenste ring).

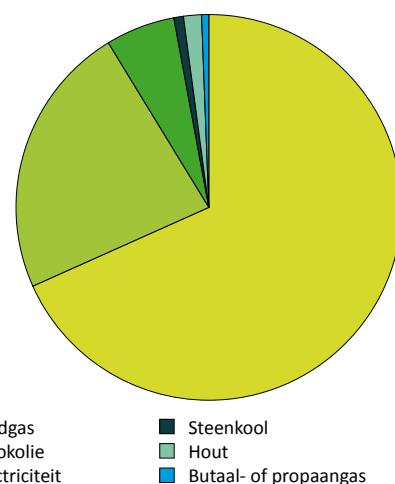
Bron: Woonsurvey 2005, Grote Woononderzoek 2013.

Aardgas is de belangrijkste energiebron voor verwarming in de Vlaamse woningen. Het wordt aangewend voor de verwarming van 67,5% van de Vlaamse woningen. Naast aardgas is ook stookolie (23%) een belangrijke energiebron. 7% van de Vlaamse woningen maakt gebruik van elektriciteit als brandstof voor de verwarming. Steenkool, hout, butaan- of propaan-gas worden zeer weinig gebruikt als hoofdbrandstof voor de verwarming van de woning.

Ten opzichte van 2005 is het gebruik van aardgas met meer dan 10% gestegen, en het aandeel stookolie met meer dan 10% afgenomen.

5.51 Verwarming woning

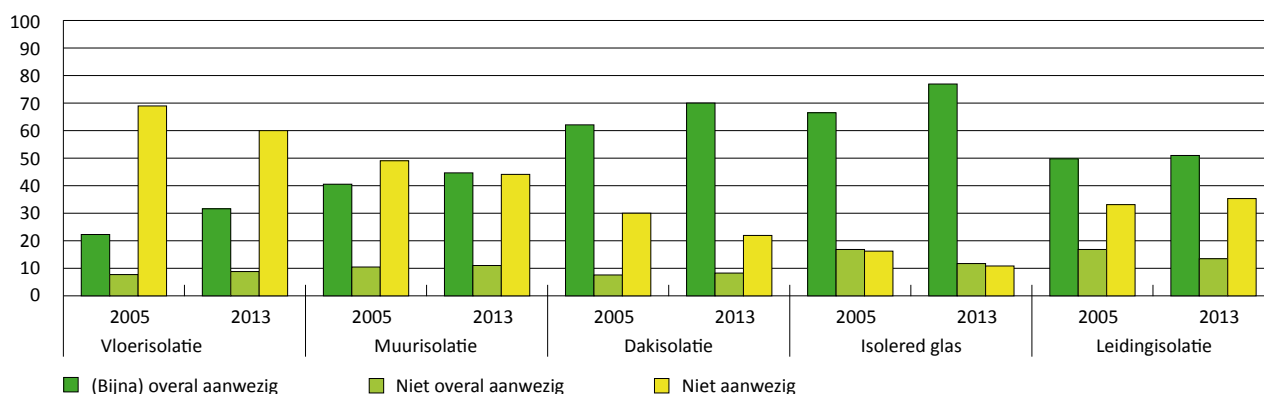
Belangrijkste energiebron of brandstof voor de verwarming in de woning, 2013, in %.

Bron: Grote Woononderzoek 2013.

5.52 Isolatie

Isolatie van de woningen, in %, 2005 en 2013, in %.

Bron: Woonsurvey 2005, Grote Woononderzoek 2013.

Het Grote Woononderzoek toont dat 68% van de woningen met aardgas worden verwarmd en 23% van de woningen met stookolie ten opzichte van 61% woningen aardgas en 28% woningen stookolie volgens de Vlaamse energiebalans. Het aantal woningen op aardgas in de Vlaamse energiebalans is gebaseerd op het aantal huishoudelijk aardgasafnamepunten op het aardgasnet (data afkomstig van de netbeheerders), het GWO betreft een survey naar domiciliwoningen.

Om het energieverbruik terug te dringen is een goede isolatie van de woning van essentieel belang. Vooral dakisolatie en isolerend glas zijn het meest aanwezig in de Vlaamse woningen (in 70% of meer van de woningen). Muurisolatie, vloerisolatie en leidingisolatie is in minder dan de helft van de Vlaamse woningen aanwezig. Er is voor alle types isolatie sinds 2005 een stijging merkbaar en sindsdien zijn er meer woningen waarvoor één of meerdere van deze soort isolatie overal aan-

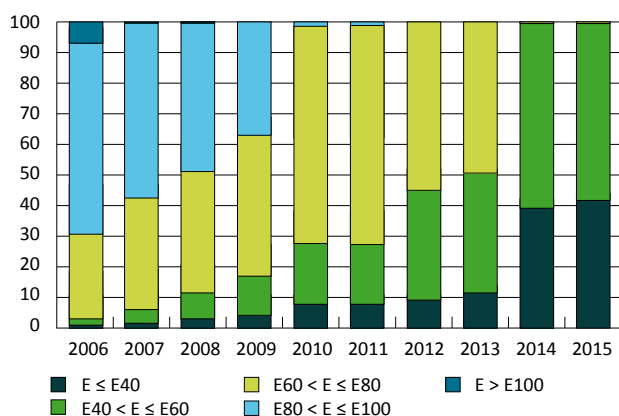
wezig is. Het aantal woningen dat volledig geïsoleerd is (dak, muur, vloer, leiding, ramen) is weliswaar nog beperkt (16,3%), maar ook het aantal woningen waar nog geen enkele isolatie-ingreep is uitgevoerd, is beperkt (3,9%).

In Vlaanderen is sinds 1 januari 2006 de **energieprestatie-regelgeving** van kracht. In 2010 werden in de Vlaamse Wooncode minimale energetische prestaties toegevoegd aan de eisen waaraan een woning moet voldoen.

Cijfers van het Vlaams Energieagentschap (VEA) tonen aan dat het gemiddelde energieprestatiepeil (uitgedrukt in **E-peil**) van een nieuwbouwwoning de voorbije jaren sterk is verbeterd. De E-waarde is een indicator voor de totale energieprestatie van de woning. De waarde wordt berekend door onder meer rekening te houden met de compactheid van de woning, de thermische isolatie, de luchtdichtheid, de ventilatie, de ver-

5.53 Energieprestatiepeil

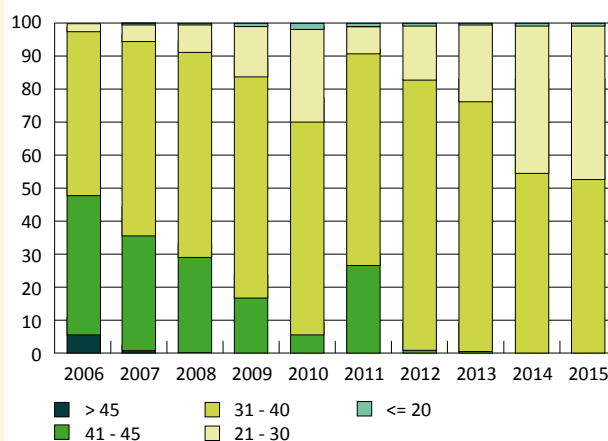
Evolutie E-peil in Energie Prestatie en Binnenklimaat (EPB)-aangiften van de nieuwe eengezinswoningen en appartementen samen, van 2006 tot 2015, in % van het totaal aantal EPB-aangiften.

Bron: Vlaams Energieagentschap.

5.54 K-waarde

Evolutie K-waarde in EPB-aangiften van de nieuwe eengezinswoningen en appartementen samen, van 2006 tot 2015, in % van het totaal aantal EPB-aangiften.

Bron: Vlaams Energieagentschap.

5.55 Grootte-beleving

Grootte-beleving van de woning door eigenaar-bewoners, 2013, in %.

Ervaring	Totaal	Woningtype		Centrumstad/overig gebied	
		Eengezinswoningen	Meergezinswoningen	Centrumstad	Overig gebied
Te klein	5	4	7	7	4
Te klein en wens uit te breiden	2	2	1	2	2
Aangepast	78	77	86	77	79
Te groot maar wens niet op te delen	14	15	5	13	15
Te groot en wens op te delen	1	1	0	1	1
N	6.784	6.244	506	3.360	3.424

Bron: Grote Woononderzoek 2013.

warmingsinstallatie en de oriëntatie van de woning. Hoe lager het E-peil, hoe energiezuiniger de woning.

De verstrenging van het E-peil van E100 naar E80 voor vergunningsaanvragen vanaf 1 januari 2010 heeft duidelijk tot een versnelling geleid in het energiezuiniger bouwen. Vanaf 2014 is E60 de maximumnorm. Het E-peil wordt stapsgewijs aangescherpt: E50 in 2016, E40 in 2018 en E35 in 2020. Van de vergunningsaanvragen in 2015 voldoet ook al 70,7% aan E-peil $\leq$ E50 en 41,5% aan peil $\leq$ E40.

De **K-waarde** drukt in één cijfer uit hoe goed of slecht een gebouw in zijn geheel geïsoleerd is. Hoe lager dit getal, hoe beter de isolatie. De K-waarde is het vertrekpunt van een gezonde energiezuinige woning. Het K-peil wordt berekend door rekening te houden met het warmteverlies van de verschillende verliesoppervlakten en de compactheid van de woning. De wettelijke vereisten inzake K-peil voor nieuwbouwwoningen zijn doorheen de jaren steeds verstrengd. Sinds januari 2006 geldt een wettelijke maximumnorm van K45. Vanaf 1 januari 2012 kwam er een verstrenging van het globale isolatiepeil K, van K45 naar K40. In 2015 voldoet 47,5% van de aanvragen al aan een K-waarde van 30 of minder.

Grootte-beleving van de woning

Bijna vier op vijf (78%) van de eigenaar-bewoners vindt dat zijn woning precies groot genoeg is (GWO 2013). 7% vindt dat de woning te klein is en 2% wenst deze uit te breiden. De woning wordt vaker te groot dan te klein ervaren: 15% vindt dat zijn woning te groot is, minder dan 1% wil deze opdelen. Er is een verschil naar aangepastheid van de woning tussen de eengezins- en de meergezinswoningen. Meergezinswoningen worden in 86% van de gevallen als aangepast ervaren, terwijl dit in 77% van de eengezinswoningen het geval is. Meergezinswoningen worden vaker te klein (8%) dan te groot (6%) bevonden terwijl het bij eengezinswoningen omgekeerd is: 7% wordt als te klein en 16% als te groot beschouwd. Er is weinig verschil tussen eigenaar-bewoners binnen of buiten de centrumstad. Zowel in de centrumsteden als daarbuiten vindt ongeveer 77 à 79% van de eigenaar-bewoners dat de woning precies voldoende groot is. Het percentage bewoners dat de woning te klein vindt, is iets hoger in de centrumsteden (9% in de centrumsteden ten opzichte van 6% buiten de centrumsteden).

Het aandeel van de eigenaar-bewoners dat de woning te groot vindt, neemt sterk toe vanaf de leeftijdsgroep 45 tot 64-jarigen waar dit voor 11% het geval is. De ontevredenheid is vooral het grootst bij de oudste groep. Eén op vier van de 65-plussers vindt zijn woning te groot maar de wens om op te delen bestaat nauwelijks (0,7%).

Onderbewoning of onderbezetting lijkt vanuit duurzaamheidsperspectief eerder een maatschappelijk dan een individueel probleem. Uit analyses van de tellinggegevens van 2001 (Vanneste D. & Vanderstraeten L., 2014) bleek dat onderbewoning buiten de suburbane zones ook heel wat voorkomt in buurten in meer landelijke zones (forenzenwoonzones en buitengebied) en niet alleen kon worden teruggebracht tot senioren zonder kinderen in huis. Ook jongere huishoudens (met een referentiepersoon jonger dan 60 jaar) zonder kinderen wonen vaak in een onderbezette woning. Zelfs heel wat gezinnen met kinderen onderbewonen hun woningen. De toenemende vergrijzing en gezinsverdunding werkt dit fenomeen verder in de hand.

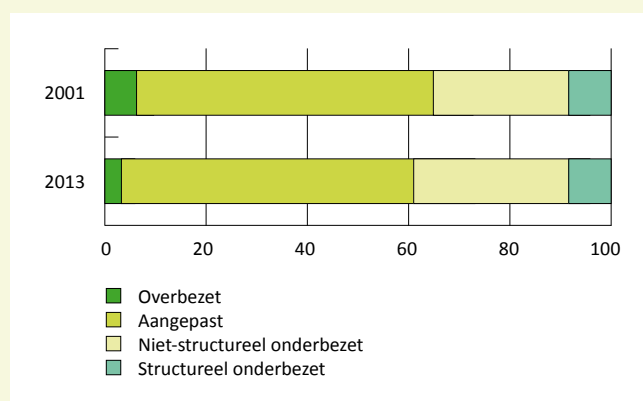
Een studie van de **bezettingsgraad** van de Vlaamse woningen (Vanderstraeten L., Vanneste D. & Ryckewaert M., 2016), gaf aan dat het aandeel overbezette of overbewoonde woningen gehalveerd is tussen 2001 en 2013 van 6% naar 3%. Overbezetting of overbewoning is gedefinieerd in de normen van de Vlaamse Wooncode. Eén van de voorwaarden van het Vlaamse kwaliteitsbeleid om op een kwaliteitsvolle manier te kunnen leven, is voldoende ruimte hebben voor de personen van het huishouden. De bezettingsnorm van de Vlaamse overheid stelt hierbij enerzijds eisen aan de totale woonoppervlakte in relatie met het aantal personen in het huishouden en anderzijds aan het aantal woonvertrekken in relatie met het aantal personen in het huishouden. Uit de woningopname van het GWO 2013 blijkt dat 2,2% van de woningen niet voldoet aan de vereisten van de totale woonoppervlakte en 0,7% van de woningen niet voldoet aan de vereisten van het aantal woonlokalen. In totaal voldoet 2,4% van de woningen niet aan de bezettingsnorm van de Vlaamse overheid.

Het aandeel aangepaste woningen is niet significant gewijzigd. In 2013 zijn 58% van de Vlaamse woningen aangepast aan het er wonende gezin.

Het totale aandeel onderbezette woningen in Vlaanderen is tussen 2001 en 2013 gestegen van 35% naar 39%. Het aandeel

5.56 Woningbezetting

Evolutie woningbezetting, 2001 en 2013, in %.

Bron: SEE2001, GWO 2013, verwerkt door L. Vanderstraeten e.a. (2016).
Noot: aandelen 'aangepast' en 'structureel onderbezet' zijn niet-significant gewijzigd tussen 2001 en 2013.

structureel onderbezette woningen is hierbij stabiel gebleven. Zowel in 2001 als in 2013 is 9% van de Vlaamse woningen structureel onderbezet. Structureel onderbezette woningen zijn onderbezette woningen die ook voor een huishouden van 4 personen onderbezet zouden zijn.

Woningkwaliteitsbewaking

De woningkwaliteitsbewaking stoelt voornamelijk op de administratieve procedure tot ongeschikt- en/of onbewoonbaarverklaring van woningen enerzijds en de strafrechtelijke handhaving anderzijds. Beide procedures zijn erop gericht om alle woningen in het Vlaamse Gewest op een minimaal kwaliteitsniveau te brengen. De focus ligt op het verhogen van de algemene woningkwaliteit.

Leegstand en verkrotting

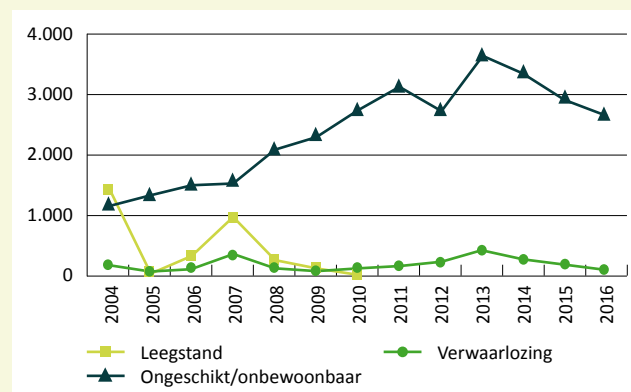
De Vlaamse overheid voerde in 1996 de heffing op leegstand en verkrotting in. Deze heffing is gericht op het tegengaan van de verkrotting van woningen en de verloedering van buurten. De heffing wordt momenteel geheven op 2 soorten probleem panden: ongeschikt en/of onbewoonbaar verklaarde woningen en verwaarloosde woningen. Op leegstaande woningen was tot 2010 een Vlaamse heffing van toepassing, maar het registreren en bestrijden van leegstand werd sindsdien volledig aan de gemeenten toevertrouwd.

Ongeschikt en/of onbewoonbare woningen

Indien een woning niet aan de minimum kwaliteitsnormen voldoet, kan ze ongeschikt verklaard worden. Worden er bovendien ernstige veiligheids- of gezondheidsrisico's vastgesteld, dan kan ze onbewoonbaar worden verklaard. De procedure tot ongeschikt- en onbewoonbaarverklaring is een gedeelde bevoegdheid van de gemeente en het Vlaamse Gewest. De procedure wordt meestal opgestart na een klacht

5.57 Leegstand en verkrotting

Evolutie van het aantal nieuw door het Vlaamse Gewest geïnventariseerde panden per jaar, van 2004 tot 2016, toestand op 18/5/2017.

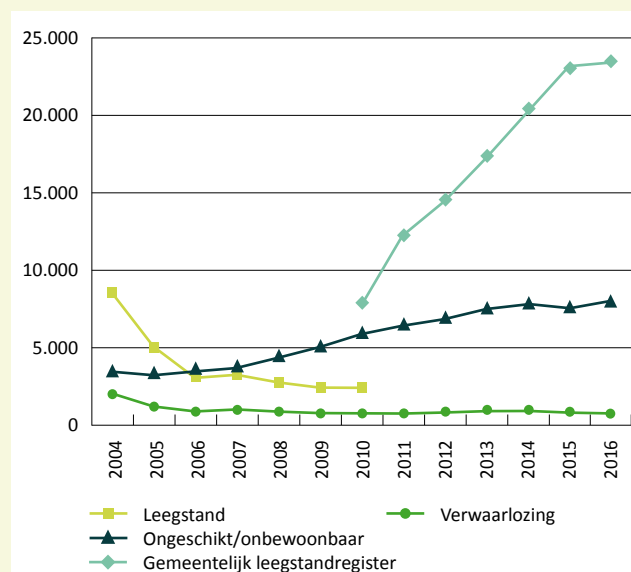

Bron: Agentschap Wonen-Vlaanderen.

van een bewoner, maar ook de burgemeester, bevoegde ambtenaren van het Agentschap Wonen-Vlaanderen en de Vlaamse Wooninspectie of andere belanghebbenden kunnen het initiatief nemen. Als de burgemeester de klacht ontvankelijk verklaart, vraagt hij aan Wonen-Vlaanderen om een advies over de woningkwaliteit. Een onderzoeker van Wonen-Vlaanderen voert dan een inwendig onderzoek van de woning uit en stelt een technisch verslag op over de vaststellingen. Als de woning 15 strafpunten of meer behaalt op het technisch verslag, wordt ze ongeschikt bevonden. Op basis van dat verslag krijgt de burgemeester een advies over de woningkwaliteit. De bur-

5.58 Evolutie leegstand en verkrotting

Evolutie van het aantal panden dat op de gewestelijke inventaris en de gemeentelijke leegstandsregisters staan op het einde van het jaar, van 2004 tot 2016, toestand op 18/5/2017.

Bron: Agentschap Wonen-Vlaanderen.

gemeester moet vervolgens alle betrokkenen informeren over het resultaat van het woningonderzoek en hen de kans geven om te reageren. Daarna kan hij een besluit tot ongeschikt- en/of onbewoonbaarverklaring nemen.

Alle woningen die ongeschikt en/of onbewoonbaar worden verklaard, worden opgenomen in de gewestelijke inventarislijst van ongeschikte en onbewoonbare woningen. Aan de opname in de inventarislijst is een heffingsplicht verbonden. Het beheer van de inventaris kan worden uitgevoerd door Wonen-Vlaanderen, de gemeente of een intergemeentelijke administratieve entiteit. Op 31 december 2016 beheerde geen enkele gemeente meer zelf de gewestelijke inventaris (voor wat betreft de woningen en gebouwen gelegen in hun gemeente).

Het aantal woningen dat ooit op de inventaris werd geplaatst, komt eind 2016 op 33.612. De schrappingsgraad bedraagt 80%. In 2016 kon de inventarisbeheerder 2.761 ongeschikt en onbewoonbaar verklaarde woningen schrappen. Deze woningen stonden gemiddeld 2,3 jaar op de inventaris. Eind 2016 stonden er in totaal 8.043 woningen op de inventaris ongeschikt/onbewoonbaar. In 2016 werden er 2.637 nieuwe woningen geïnventariseerd.

Verwaarloosde woningen

Een woning of gebouw is verwaarloosd indien de buitenkant ernstige gebreken vertoont. De verwaarlozing wordt aan de hand van een uitwendig onderzoek van de woning vastgesteld. De gemeenten dienen de inventarisbeheerders minstens één keer per jaar een overzicht te bezorgen van panden waarvoor een vermoeden van verwaarlozing bestaat. Op basis van die vermoedenslijst gaat de inventarisbeheerder op onderzoek. Hij beoordeelt de gebreken en tekenen van verval van het pand aan de hand van een technisch verslag. Als blijkt dat het pand minstens 18 strafpunten behaalt op dit technisch verslag, is er sprake van verwaarlozing. De gewestelijke inventarisbeheerder start dan een procedure op om het pand op te nemen op de gewestelijke inventarislijst van verwaarloosde woningen en gebouwen. Voor deze panden stelt de inventarisbeheerder een administratieve akte op, waartegen de eigenaars bezwaar kunnen aantekenen. Als er geen bezwaar wordt ingediend of het bezwaar niet wordt ingewilligd, wordt het verwaarloosde pand opgenomen in de gewestelijke inventaris, waaraan eveneens een heffingsplicht is verbonden.

In totaal werden van 1996 tot eind 2015 8.945 panden geïnventariseerd. 90% is ondertussen geschrapt. Deze panden stonden gemiddeld 3,8 jaar op de inventaris. Eind 2016 staan er nog 820 woningen op de inventaris.

In 2016 werd voor 106 nieuwe panden verwaarlozing vastgesteld.

Leegstaande woningen

Een woning wordt als leegstaand beschouwd wanneer ze meer dan een jaar niet meer effectief is gebruikt. Tot 31 december 2009 bestond er een gewestelijke inventarislijst van leegstaande panden, maar sinds 1 januari 2010 wordt het registreren en bestrijden van leegstand volledig toevertrouwd aan de gemeenten. Overeenkomstig het decreet

Grond- en Pandenbeleid nemen de gemeenten de leegstaande woningen en gebouwen op in een gemeentelijk leegstandsregister waaraan ze een gemeentelijke heffing kunnen koppelen. De gemeenten actualiseren hun leegstandsregister minstens één keer per jaar. Bij die actualisatie moeten alle woningen en gebouwen waarvoor een vermoeden van leegstand bestaat, gecontroleerd worden. Het geactualiseerde leegstandsregister wordt vervolgens aan Wonen-Vlaanderen bezorgd. In 2010 stonden er in totaal 7.835 panden op de gemeentelijke leegstandsregisters. In 2016 is dit gestegen tot 23.325. Die stijging is wellicht in de eerste plaats het gevolg van de groeiende inspanningen tot inventarisatie van de gemeenten.

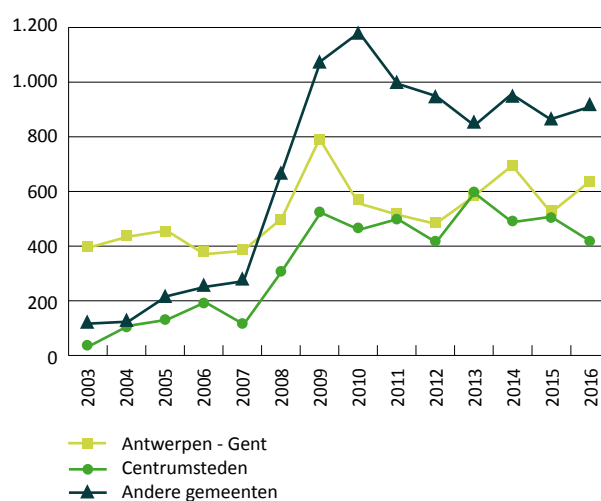
Strafrechtelijke handhaving

Het strafrechtelijk optreden van de wooninspecteurs ondersteunt de administratieve procedure: ofwel is de administratieve procedure reeds volledig doorlopen en werd geen bevredigend resultaat bereikt (bijvoorbeeld verderzetting van verhuur ondanks een ongeschiktheids- of onbewoonbaarheidsbesluit), ofwel is de administratieve procedure niet geschikt om het concrete geval van krotverhuur aan te pakken (bijvoorbeeld wonen in constructies die in het geheel niet bestemd zijn voor bewoning). Het is daarbij niet vereist dat de woning eerst ongeschikt of onbewoonbaar werd verklaard.

Het initiatief van de actie geeft eveneens een beeld waarom de wooninspecteur ter plaatse gaat. Bij de aanvankelijke acties in 2016 ligt het initiatief voornamelijk bij de gemeente (41,3%) en de politie (22,2%). In ongeveer 14% van de gevallen werd het dossier doorgegeven vanuit de administratieve procedure. Het aandeel van politie en parket blijft globaal gelijk

5.59 Geverbaliseerde woonentiteiten

Evolutie van het aantal geverbaliseerde woonentiteiten per werkingsjaar naar verstedelijking, van 2003 tot 2016.

* Jaarverslag 2010 rapporteerde over de periode 1/10/2008 tot 31/12/2009 waardoor het werkingsjaar met 3 maanden werd verlengd.

** De centrumsteden in de rapportering zijn Aalst, Brugge, Genk, Hasselt, Kortrijk, Leuven, Mechelen, Oostende, Sint-Niklaas en Turnhout.

Bron: Wooninspectie.

(respectievelijk 4% en 5%). In 10% van de gevallen ligt het initiatief van de actie (deels) bij de wooninspecteur. Hierbij gaat het voornamelijk over georganiseerde samenwerkingsverbanden met steden en gemeenten (bv. Antwerpen en Gent) of om de controle van panden van seriële eigenaars (dit zijn eigenaars die reeds bij de Vlaamse Wooninspectie gekend zijn voor krotverhuur). In principe treedt de Vlaamse Wooninspectie niet op naar aanleiding van klachten van burgers, die zich in eerste instantie tot de gemeente of het Agentschap Wonen-Vlaanderen moeten wenden. Enkel indien er onbetwistbare indicaties zijn van zeer slechte woningkwaliteit, zal op een vraag van een burger worden ingegaan. Bij navolgende acties worden de meeste acties uitgevoerd op vraag van de eigenaar (90%), die melding van herstel doet na het opstellen van een herstelvordering.

In 2016 werden 800 panden geverbaliseerd, goed voor 1.967 woonentiteiten (kamers, studio's, appartementen, eengezinswoningen). Dit totaal aan woonentiteiten is onderverdeeld in 245 eengezinswoningen (12,5%), 1.102 appartementen of studio's (56%), 588 kamers (29,9%), 3 constructies niet voor bewoning bestemd en 29 lokalen met niet-woonfunctie (1,5%). Dat brengt het totaal aantal geverbaliseerde panden op 7.753 en het totaal aantal geverbaliseerde woonentiteiten op 21.513.

Van de 800 geverbaliseerde panden werden 316 panden aanvankelijk en 484 panden navolgend onderzocht. Het aandeel hercontroles bedroeg dus 60,5%. Het aandeel hercontroles hangt samen met het aantal opgestelde herstelvorderingen. Voor elke opgestelde herstelvordering dient er minstens één hercontrole uitgevoerd te worden.

De top 4 van de meest vastgestelde gebreken bij aanvankelijke controles is identiek gebleven. Koploper is nog steeds het gebrek aan de elektrische installatie (75,4%), op ruime afstand gevolgd door vochtproblemen (59,5%) en gebrekkig sanitair

(58,4%). Op de vierde plaats staat problemen met de gasinstallatie met een quotering van 45,2% van de aanvankelijke onderzoeken.

Sinds 2011 worden ook gegevens bijgehouden over de bewoners. In de door de wooninspecteurs in 2016 geverbaliseerde panden werden 2.838 bewoners aangetroffen. Gemiddeld werd een woonentiteit bewoond door 2,1 bewoners. Bij de berekening van de gemiddelden wordt geen rekening gehouden met leegstaande entiteiten. Uiteraard verschillen deze gemiddelden ook per woningtype. Er werden 989 Belgen aangetroffen, 969 EU-burgers (niet-Belgen) en 861 niet-EU-burgers.

In 2016 werd voor 253 panden een herstelvordering opgesteld, goed voor 777 woonentiteiten. Het aantal opgestelde herstelvorderingen is licht gedaald ten opzichte van 2015. Sinds de inwerkingtreding van de herstelvordering op 9 september 2007 werden 2.477 herstelvorderingen opgesteld, die in totaal 7.738 woonentiteiten vertegenwoordigen.

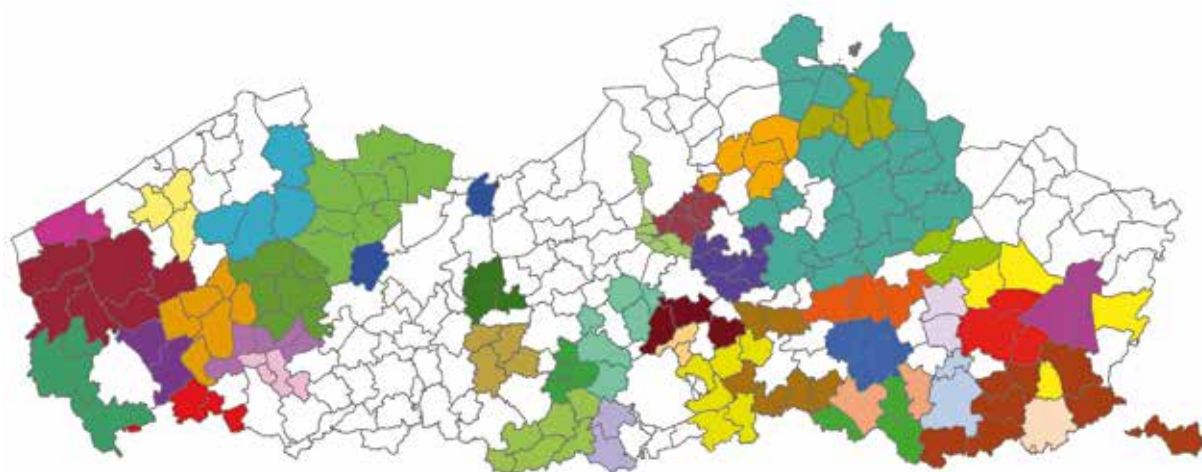
In 2016 werd het herstel vastgesteld van 280 panden. Dat komt neer op 549 woonentiteiten. Sinds de inwerkingtreding van de herstelvordering werden 1.534 panden integraal hersteld, goed voor 3.232 woonentiteiten.

Lokaal woonbeleid

De gemeentebesturen krijgen in de Vlaamse Wooncode een belangrijke rol toebedeeld. De gemeente is – als regisseur van het lokaal woonbeleid – verantwoordelijk voor het uitwerken van haar woonbeleid waarbij aandacht dient te gaan naar het stimuleren van sociale woonprojecten, het ondersteunen van woonbehoeftige gezinnen en alleenstaanden en het bewaken van de kwaliteit van het woningpatrimonium en de woonomgeving.

5.60 Lokaal woonbeleid

Goedgekeurde subsidieaanvragen projecten lokaal woonbeleid, situatie december 2016.

Noot: elke kleur staat voor een apart woonproject.
Bron: Agentschap Wonen-Vlaanderen.

De Vlaamse Regering wil de gemeenten stimuleren, begeleiden en ondersteunen om de taak als regisseur van het lokaal woonbeleid op te nemen met alle publieke en private woonactoren. Daarbij wordt prioriteit gegeven aan het stimuleren van intergemeentelijke samenwerkingsverbanden.

Om in aanmerking te komen voor een subsidie moeten de projecten uitgevoerd worden met het oog op de realisatie van elk van de volgende doelstellingen:

1. het ontwikkelen van een gemeentelijke beleidsvisie op het vlak van wonen;
2. het organiseren van het lokaal woonoverleg;
3. het uitbouwen van een klantgerichte dienstverlening aan de burger;
4. het verbeteren van de kwaliteit van het woningpatrimonium en de woonomgeving.

Eind 2016 zijn er 41 gesubsidieerde intergemeentelijke projecten lokaal woonbeleid. Hieraan participeren in totaal 186 gemeenten. Dat zijn evenveel projecten als eind 2015. Eén gemeente trad bijkomend tot een woonproject toe (Overijse).

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Ceulemans W. & Verbeeck G. (2015), *Grote Woononderzoek 2013. Deel 6. Energie*. Leuven: Steunpunt Wonen, 48 p.
- Heylen K. (2015), *Het Grote Woononderzoek 2013. Deel 2. Deelmarkten, woonkosten en betaalbaarheid*. Leuven: Steunpunt Wonen, 60 p.
- Homans, L. (2014). *Beleidsnota Wonen 2014-2019*, Brussel: Vlaams Parlement, 52p.
- Van den Broeck K. (2015), *Grote Woononderzoek 2013. Deel 4. Woningkwaliteit en renovatie: resultaten op basis van de vragen aan bewoners*. Leuven: Steunpunt Wonen, 91 p.
- Vanderstraeten L. & Ryckewaert M. (2015), *Grote Woononderzoek 2013. Deel 3. Technische woningkwaliteit*. Leuven: Steunpunt Wonen, 88p.
- Vanderstraeten L., Vanneste D. & Ryckewaert M. (2016), *Grote Woononderzoek 2013. Transitie en continuïteit in het Vlaamse woonmodel. Trends in woningtypologie, grootte en -bezetting tussen 2001 en 2013*, Steunpunt Wonen, Leuven, 81 p.
- Vanneste D. & Vanderstraeten L. (2014). *Onderbewoning in Vlaanderen: wat, waar en wie?* Garant: Ruimte & Maatschappij, Jg. 6 (2014-2015) - Nr. 1, 15-59.
- Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen (2015). *Statistisch bulletin kandidaat-huurders. Editie 2014. Versie 1.0*. Brussel: VMSW, 24 p.
- Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen (2017). *Jaarverslag Vlaamse Maatschappij Voor Sociaal Wonen 2016*. Brussel: VMSW, 62 p.
- Vlaams Woningfonds (2017). *Activiteitenverslag 2016*. Brussel: VWF, 117 p.
- Vlaamse Wooninspectie (2017). *Jaarverslag 2016*. Brussel: Agentschap Wonen Vlaanderen.
- Winters S., Ceulemans W., Heylen K., Pannecoucke I., Vanderstraeten L., Van den Broeck K., De Decker P., Ryckewaert M. & Verbeeck G. (2015), *Wonen in Vlaanderen anno 2013. De bevindingen uit het Grote Woononderzoek 2013 gebundeld*. Leuven: Steunpunt Wonen, 90 p.

Algemene Directie Statistiek: <http://statbel.fgov.be>
 Eurostat, huisvestingsstatistieken: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Housing_conditions
 Agentschap Wonen Vlaanderen: <https://www.wonenvlaanderen.be/>
 Steunpunt Wonen: <http://steunpuntwonen.be>
 Vlaamse energiestatistieken: <http://www.energiesparen.be/vlaamsenieuwbouw>
 Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen: <http://www.vmsw.be>
 Vlaams Woningfonds: <http://www.vlaamswoningfonds.be>
 Sociale woonkredieten: <http://www.sociaal-woonkrediet.be>

DEFINITIES

Leegstaande woning Een woning wordt als leegstaand beschouwd wanneer zij gedurende tenminste twaalf opeenvolgende maanden niet effectief gebruikt wordt in overeenstemming met de woonfunctie.

Ongeschikt of onbewoonbaar verklaarde woning Een woning wordt ongeschikt verklaard indien aan bepaalde technische eisen en comfortvereisten niet wordt voldaan. Van het bouwgedeelte wordt de stabiliteit en de bouwfysica van dak, muren en draagvloeren beoordeeld. Voor het woongedeelte wordt gekeken naar de comfortvereisten inzake elektriciteit, water en verwarming, de veiligheids- en gezondheidsvereisten (trappen, overlopen, balustrades, verluchtingsmogelijkheid), de afwerking (eventuele sleet aan dekvloer, plafond, ramen en deuren) en vochtproblemen. Indien de woning ook nog door een aantal zware gebreken een aantoonbaar risico inhoudt voor de veiligheid of gezondheid van de bewoners, is zij onbewoonbaar.

Verwaarloosde woning Een woning is verwaarloosd wanneer het ernstige zichtbare en storende gebreken of tekenen van verval vertoont aan buitenmuren, voegwerk, schoorstenen, dakbedekking, dakgebinte, buitenschrijnwerk, kroonlijst of dakgoten.

Verzekering Gewaarborgd Wonen De verzekering gewaarborgd wonen wil het grote financiële risico beperken bij het aangaan van een hypothecaire lening. De verzekering loopt over een periode van 10 jaar. Als men tijdens deze verzekeringsperiode onvrijwillig werkloos of arbeidsongeschikt wordt, kan men na een wachttijd van 3 maanden gedurende maximaal 3 jaar een tegemoetkoming ontvangen in de aflossing van de hypothecaire lening.

Vlaamse Wooncode Decreet van 15 juli 1997, zoals gewijzigd; geeft het kader aan voor het woonbeleid in Vlaanderen. Het centrale uitgangspunt van de Vlaamse Wooncode is het recht op een behoorlijke huisvesting voor iedere burger. Het uiteindelijke doel is de verwezenlijking van dit recht door het bevorderen van de beschikbaarheid van aangepaste woningen, van goede kwaliteit, in een behoorlijke woonomgeving, tegen een betaalbare prijs en met woonzekerheid.

Vlabinvestgebied Vlabinvestgebied omvat alle gemeenten van het arrondissement Halle-Vilvoorde, alsook Bertem, Huldenberg, Kortenberg en Tervuren gelegen in het arrondissement Leuven.

BLIKVANGERS

- De jongste jaren was er een stijging van de duurzame economische welvaart. Dit komt door een toename van de waarde van huishoudelijke arbeid en vrijwilligerswerk, een daling van de kosten van luchtvervuiling en een daling van het gebruik van niet-hernieuwbare energiebronnen (figuur 5.61).
- De Vlaamse inkomsten uit milieugerelateerde belastingen behoren tot de laagste in Europa en er is een dalende trend sinds 1996 (figuur 5.64).
- Het gefactureerde leidingwaterverbruik is tussen 2005 en 2015 met 2% gedaald (figuur 5.65).
- In 2015 is de totale broeikasgasuitstoot licht gestegen. Wel liggen de emissies in 2015 in lijn met de dalende trend die is ingezet sinds 2005 (figuur 5.73).
- In 2016 is de doelstelling voor het afbakenen van natuur en reservaat voor 44,5% bereikt, de doelstelling voor bos is voor 32% bereikt en moet er nog 800 ha overig groen afgebakend worden (figuur 5.78).
- Er is weinig evolutie in de materiaalproductiviteit (bbp/DMC) de laatste 10 à 15 jaar (figuur 5.89).
- Het percentage normoverschrijdingen voor nitraat in het Mestactieplan-meetnet is gehalveerd ten opzichte van winterjaar 2006-2007 (figuur 5.92).
- In 2016 is 18,5% van de Vlamingen bezorgd over het milieu. We zitten terug op het niveau van 2000, wat betekent dat de bezorgdheid weer toeneemt (figuur 5.100).

Vlaanderen wil tegen 2020 op het vlak van water- en luchtkwaliteit, bodembescherming, geluidshinder en biodiversiteit even goed scoren als andere Europese economische topregio's. Bovendien wil Vlaanderen uitgroeien tot een competitieve polyvalente kenniseconomie die op een duurzame manier welvaart creëert.

Hieronder gaan we in de eerste plaats in op de vraag hoe duurzaam Vlaanderen als regio is. Daarna bespreken we de verschillende milieuthema's: water, bodem, lucht, klimaatverandering, biodiversiteit, afval- en materialenbeleid, vermessing, gezondheid en houding en gedrag van de burger.

Duurzame regio

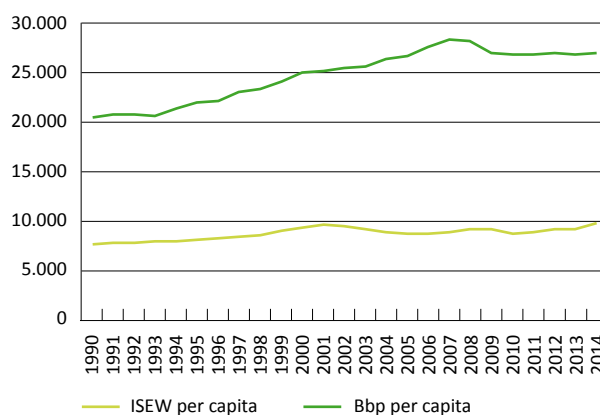
De Index for Sustainable Economic Welfare (ISEW) is een aangepast bruto binnenlands product (bbp), dat de **economische welvaart** corrigeert, bijvoorbeeld voor bepaalde niet-economische activiteiten (huishoudwerk) en milieukosten. De index gaat na wat de baten, maar ook de kosten van economische activiteiten zijn en welke activiteiten de welvaart negatief beïnvloeden.

Tussen 1990 en 2014 steeg in Vlaanderen het bbp per capita met ongeveer 32%. Tussen 2008 en 2014 kromp het bbp per capita met 4,1% ten gevolge van de financieel-economische crisis.

De Index for Sustainable Economic Welfare voor Vlaanderen kende een ander verloop. Tussen 1990 en 2014 steeg de ISEW per capita met 27,4%. De duurzame economische welvaart in Vlaanderen nam toe tot het jaar 2002. Tussen 2002 en

5.61 ISEW

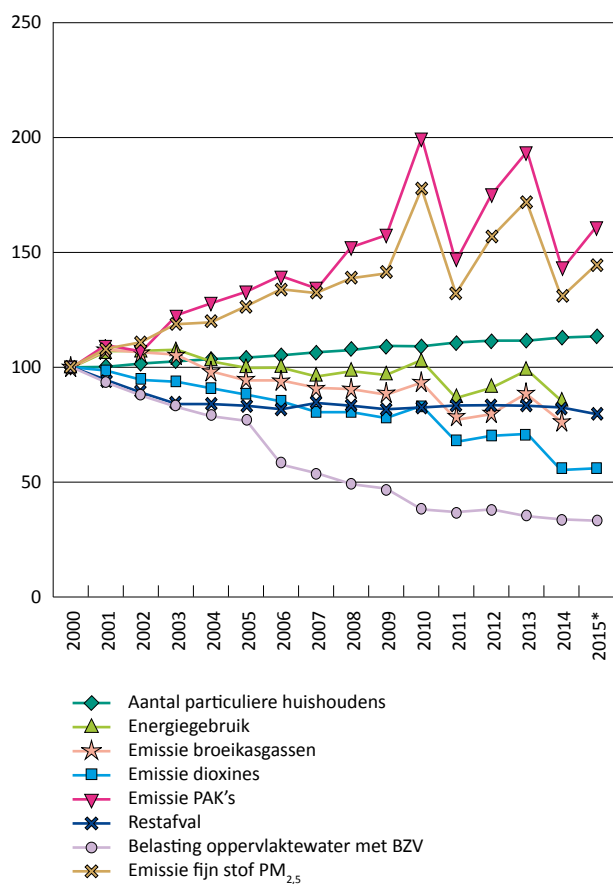
Evolutie van de ISEW en het bbp, van 1990 tot 2014, in euro (prijzen jaar 2000) per capita.

Bron: VMM-MIRA.

5.62 Eco-efficiëntie huishoudens

Evolutie van de eco-efficiëntie van de huishoudens, van 2000 tot 2015, index 2000=100.

* Voorlopige data.
Bron: VMM-MIRA.

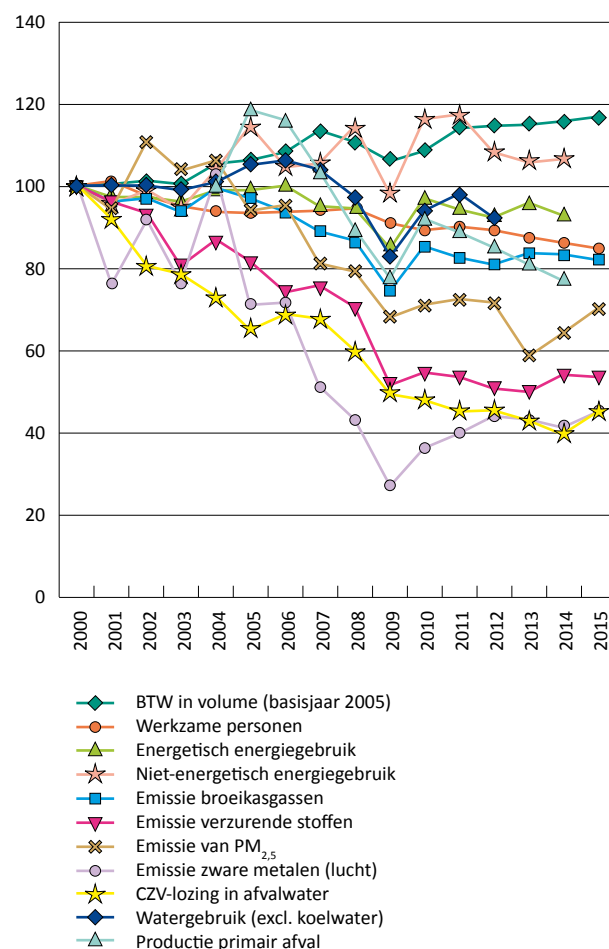
2006 daalde de ISEW per capita door een toename van de inkomensongelijkheid. In 2014 was er een sterke stijging van de ISEW per capita. Dit kan worden toegeschreven aan een toename van de waarde van huishoudelijke arbeid en vrijwilligerswerk, een daling van de kosten van luchtvervuiling en een daling van het gebruik van niet-hernieuwbare energiebronnen.

Een verdere **ontkoppeling** van de activiteitindicator en het geheel van emissies en afvalproductie moet tegen 2020 gerealiseerd zijn door een stijgende materiaal- en energie-efficiëntie in de verschillende maatschappelijke sectoren. Er is sprake van absolute ontkoppeling als het activiteitsniveau stijgt terwijl de drukindicator stagneert of daalt. Enkel absolute ontkoppeling leidt tot winst voor het milieu.

Veel milieuparameters zijn losgekoppeld van de groei van het aantal huishoudens over de periode 2000-2015, zij het in verschillende mate. Zo verminderde de belasting van het oppervlaktewater met biochemisch zuurstofverbruik (BZV) met bijna twee derde tussen 2000 en 2015. De hoeveelheid restafval daalde met 20% tussen 2000 en 2015 maar die daling werd vooral gerealiseerd tussen 2000 en 2003. Het energiegebruik van huishoudens is voor een groot deel bestemd voor het ver-

5.63 Eco-efficiëntie industrie

Evolutie van de eco-efficiëntie van de industrie, van 2000 tot 2015, index 2000=100.

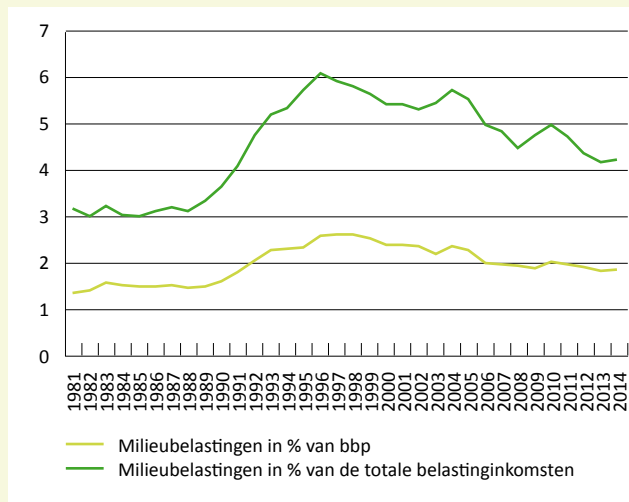
Bron: VMM-MIRA.

warmen van de woning en varieert dus sterk in functie van de buitentemperatuur. Toch is er een licht dalende trend over de periode 2000-2014. De emissie van polycyclische aromatische koolwaterstoffen (PAK's) en fijn stof ($PM_{2.5}$) varieert ook in functie van de buitentemperatuur maar vertoont, in tegenstelling tot het energiegebruik en de broeikasgasemissies, een stijgende trend tot 2010. Dit is het gevolg van het toenemende gebruik van hout voor verwarming.

De sector industrie is goed voor ruim een kwart van de bruto toegevoegde waarde en een vijfde van de tewerkstelling. Tussen 2000 en 2015 steeg de bruto toegevoegde waarde van de industrie met 17% terwijl de tewerkstelling daalde met 15%. Het energetische energiegebruik in de industrie daalde met 7,3% ten opzichte van het jaar 2000, terwijl de economische activiteit gestegen is. Het niet-energetische energiegebruik steeg met 6,2%. Sinds 2005, bij de start van het Europese emissiehandelssysteem, is er een absolute ontkoppeling tussen enerzijds de economische activiteit en anderzijds het energetische energiegebruik en de uitstoot van broeikasgassen. Bij de andere emissies kan er eveneens gesproken worden van een

5.64 Milieubelastingen

Evolutie van de inkomsten uit milieubelastingen, van 1981 tot 2014, in %.

Bron: VMM-MIRA, Bachus K.

absolute ontkoppeling maar de uitstoot stagneert de laatste jaren. Het waterverbruik (exclusief koelwater) loopt tot 2006 vrij gelijk met de economische activiteit, hierna volgt een daling van het watergebruik.

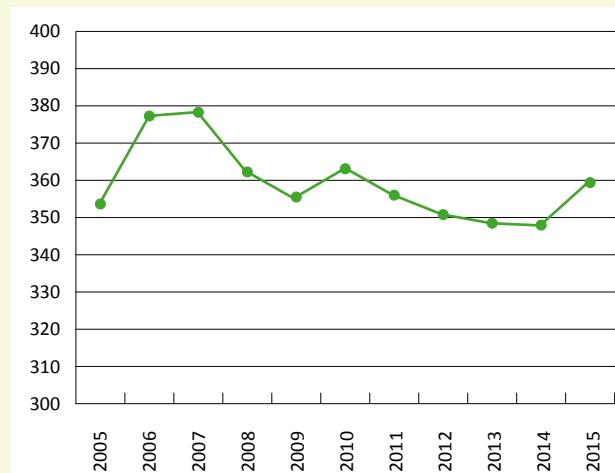
Om te komen tot een duurzame economie spelen marktinstrumenten zoals belastingen een belangrijke rol. De Vlaamse inkomsten uit milieugerelateerde belastingen behoren tot de laagste in de EU (EU28: 2,5% van het bbp in 2014). De inkomsten uit **milieubelastingen** kennen een dalende tendens sinds 1996. Enkel in 2004 en 2009-2010 was er sprake van een stijging. De voorbije 4 jaren zijn de aandelen nog sterk gedaald. De daling is niet verwonderlijk, aangezien de inkomsten uit milieugerelateerde belastingen de voorbije jaren zijn gestagneerd, en zowel het bbp als de totale belastinginkomsten zijn toegenomen. De energiebelastingen blijven in Vlaanderen de dominante milieugerelateerde belastingen. De impact van de belangrijke nieuwe milieugerelateerde belastingen die in 2016 zijn ingevoerd, zijn nog niet zichtbaar in deze grafiek. Over enkele jaren zullen vooral de verhoogde bijdrage Energiefonds en de kilometerheffing voor vrachtwagens de indicator wellicht doen stijgen.

Water

Een watersysteem is een samenhangend geheel van oppervlaktewater, grondwater, waterbodems en oevers. Ook de daarin voorkomende levensgemeenschappen, alle bijhorende fysische, chemische en biologische processen en de eraan gekoppelde technische infrastructuur maken deel uit van het watersysteem. Een watersysteem vervult verschillende functies. Zo zorgt het voor wateraanvoer, -afvoer en -berging en vormt het een habitat voor heel wat planten en dieren. Naast een recreatieve waarde heeft het ook belangrijke economische functies (transport, drinkwater, koelwater,...). Daarom is een goede toestand van het watersysteem belangrijk. Maar de draagkracht

5.65 Waterverbruik

Evolutie van het gefactureerde leidingwaterverbruik, van 2005 tot 2015, in miljoen m³.

Bron: VMM.

van het watersysteem heeft zijn grenzen.

De Europese kaderrichtlijn Water vraagt tegen eind 2015, met uitstel mogelijkheden tot 2021 of 2027, een 'goede toestand' van het oppervlaktewater en grondwater. Een goede toestand impliceert dat het oppervlaktewater zowel op ecologische als chemische parameters goed scoort. Voor grondwater zijn de chemische en kwantitatieve aspecten bepalend. Naast de grondwaterstand komen hier het waterverbruik, de waterkwaliteit en de waterzuivering aan bod.

Grondwaterstand

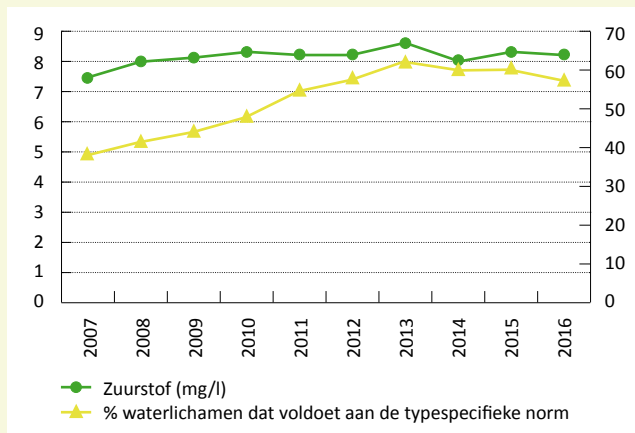
De grondwaterstand wordt in kaart gebracht via het 'grondwatermeetnet' van de Vlaamse Milieumaatschappij (VMM). In de periode 2010-2015 vertoonde 20% van de meetpunten een statistisch significante daling van de **grondwaterstand**. Ongeveer 56% van de meetpunten vertoonde geen significante trend en 24% kende een stijging van het grondwaterpeil. Bij de meetfilters in de diepe waterlagen worden duidelijk meer stijgingen dan dalingen vastgesteld (40% tegenover 23%). De waargenomen trends zijn grotendeels te verklaren door grondwaterwinning. Dalende trends illustreren dat er uit sommige lagen nog steeds te veel grondwater opgepompt wordt (VMM-MIRA).

Waterverbruik

Waterverbruik voor menselijke activiteiten oefent een aanzienlijke druk uit op de grond- en oppervlaktewatervoorraden. De laatste 10 jaar is het gefactureerde leidingwaterverbruik met 2% gedaald. In de periode 2012-2015 is de daling 1%. In 2015 is voor het eerst in 5 jaar het gefactureerde verbruik gestegen met 3,4% ten opzichte van 2014.

5.66 Opgeloste zuurstof

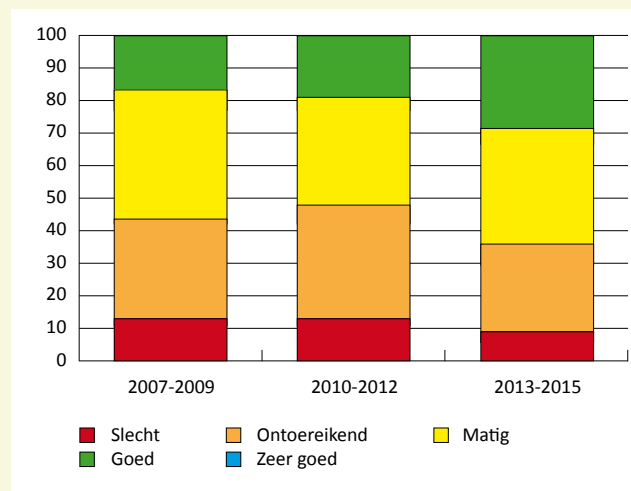
Evolutie van de gemiddelde concentratie aan opgeloste zuurstof in oppervlaktewater, in mg/l (linkeras) en aandeel oppervlaktewaterlichamen dat voldoet aan de norm voor opgeloste zuurstof, in % (rechteras), van 2007 tot 2016.

Bron: VMM-MIRA.

5.67 MMIF

Evolutie van de ecologische kwaliteit (MMIF) van de Vlaamse oppervlaktewaterlichamen, van 2007 tot 2015, in %.

Bron: VMM-MIRA.

Waterkwaliteit

De gemiddelde concentraties zuurstof, fosfaat en nitraat zijn opmerkelijk verbeterd ten opzichte van het begin van de jaren 1990. Die positieve evolutie is te danken aan de daling van de belasting van het oppervlaktewater. Maar, die gunstige evolutie heeft zich de laatste jaren niet doorgezet. De oppervlaktewaterkwaliteit wordt in kaart gebracht via het 'meetnet oppervlaktewater' van de VMM. Dit meetnet onderzoekt zowel de fysisch-chemische als de biologische waterkwaliteit.

Opgeloste zuurstof is van groot belang voor het leven in het water en speelt een rol in de zelfzuiverende processen in een waterloop. Het gehalte aan opgeloste zuurstof in oppervlaktewater is gedurende de voorbije twee decennia geleidelijk toegenomen. De gemiddelde concentratie aan opgeloste zuurstof in oppervlaktewater is in 2016 8,2 mg/l. De verbetering tijdens de periode 2007-2013 zet zich echter niet door. Het percentage waterlichamen dat voldoet aan de norm daalt van 60% in 2015 naar 57,4% in 2016 en komt hiermee op het niveau van 2012. Het MINA-plan 4 stelde dat tegen 2015 79% van de oppervlaktewaterlichamen, dit zijn de grote waterlopen, moest voldoen aan de norm voor opgeloste zuurstof. Weerkundige factoren kunnen de waterkwaliteitsproblemen mee versterken. Zuurstoftekorten komen vooral voor tijdens warme zomers met weinig regen.

Bij de beoordeling van de **ecologische waterkwaliteit** wordt gebruik gemaakt van de Multimetric Macro-invertebraten-index (MMIF), een index die steunt op de aan- of afwezigheid van aquatische ongewervelde dieren en hun gevoeligheid voor vervuiling. Om de evolutie van de ecologische kwaliteit van de Vlaamse oppervlaktewaterlichamen weer te geven, worden enkel die waterlichamen bekeken die in de laatste 3 bemonsteringscycli beoordeeld werden voor de MMIF. Het aandeel waterlichamen dat minstens de klasse 'goed' haalt, is gestegen voor macro-invertebraten.

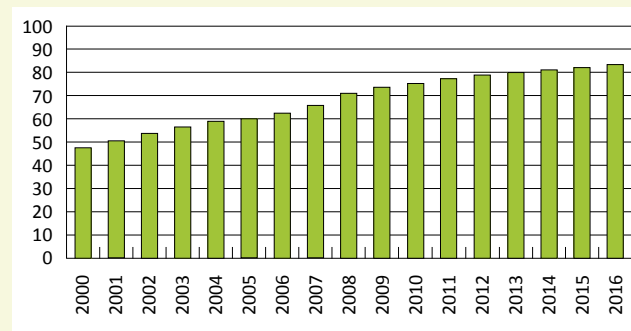
Het Pact 2020 stelt dat de meeste waterlopen tegen 2020 een goede ecologische toestand bereikt moeten hebben zodat de kwaliteitsvereisten van de kaderrichtlijn Water in 2021 effectief voldaan zijn. Het MINA-plan 4 nam dit engagement over. Geen enkel van de 194 beoordeelde Vlaamse waterlichamen haalt de goede ecologische toestand (of potentieel) en slechts 17,5% haalt een matige ecologische toestand (metingen 2010-2012).

Waterzuivering

Voor huishoudelijk afvalwater streeft de Vlaamse overheid naar een maximale zuivering via openbare rioolwaterzuiveringsinstallaties (RWZI). Waar dat niet mogelijk is, dient er gebruik gemaakt te worden van individuele behandelingeninstallaties. De **zuiveringsgraad** is het percentage inwoners waarvan het afvalwater gezuiverd wordt in een RWZI. Eind 2016 bedroeg de zuiveringsgraad 83,2%, tegenover 47,6% in 2000.

5.68 Waterzuivering

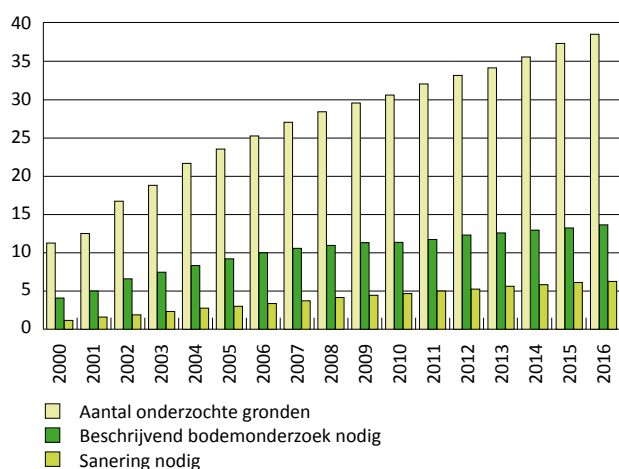
Evolutie van de zuiveringsgraad van huishoudens, van 2000 tot 2016, in %.

Bron: VMM.

5.69 Verontreinigde gronden

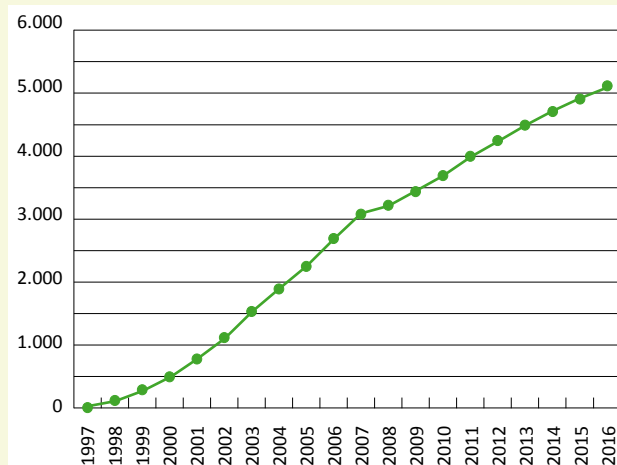
Evolutie van het aantal onderzochte gronden en het aantal gronden waar sanering nodig is, x 1.000, van 2000 tot 2016.

Bron: OVAM.

5.70 Bodemsanering

Aantal gronden met bodemverontreiniging waarvoor de sanering gestart is, van 1997 tot 2016.

Bron: OVAM.

Bodem

De bodem wordt door allerlei menselijke activiteiten verontreinigd met milieugevaarlijke stoffen zoals zware metalen, organische polluenten en pesticiden. De bodemkwaliteit wordt ook bedreigd door andere aantastingsprocessen zoals erosie, grondverschuivingen, verlies aan organische stof, afdichting en verdichting. Daarnaast wordt de bodem geëxploiteerd voor het ontginnen van oppervlaktedelfstoffen. In wat volgt wordt de inventarisatie en sanering van verontreinigde gronden besproken.

Bodemverontreiniging

Op naar schatting 85.000 gronden werden of worden activiteiten uitgevoerd die mogelijk bodemverontreiniging kunnen veroorzaken, de zogenaamde **risicogronden**. Voor 45% van deze risicogronden (38.522) beschikt de Openbare Vlaamse Afvalstoffenmaatschappij (OVAM) eind 2016 over een oriënterend bodemonderzoek. Het Bodemdecreet omschrijft bodemverontreiniging als de aanwezigheid van stoffen of organismen, veroorzaakt door menselijke activiteiten, op of in de bodem, die de kwaliteit van de bodem nadelig beïnvloedt of kan beïnvloeden. In het kader van het bodemdecreet maakt OVAM een inventaris op met alle gekende gegevens over een grond, de verontreiniging en de saneringsfasen. Op 1 januari 2017 bevatte het **grondeninformatieregister** informatie over 233.815 percelen.

Op basis van het oriënterend bodemonderzoek (38.522 gronden) diende voor 34,8% van de onderzochte gronden (13.400) een beschrijvend bodemonderzoek uitgevoerd te worden. Een beschrijvend bodemonderzoek onderzoekt de risico's van de bodemverontreiniging en bepaalt de saneringsnoodzaak. Voor 11.796 gronden werd reeds een beschrijvend bodemonderzoek uitgevoerd. In 48% van de gevallen waren geen verdere maatregelen noodzakelijk. Dit betekent dat de overige 52% gronden (6.091) te saneren zijn. Deze gronden zijn voornamelijk geloka-

liseerd in historische industriezones, havenregio's, rond de as Antwerpen-Brussel, langs het Albertkanaal en de E313.

Sanering

Eind 2016 is de **bodemsanering** gestart van 5.093 gronden, ongeveer de helft van het aantal verwachte saneringen. Het MINA-plan 4 vroeg een start van de saneringsprocedure voor 40% van de gronden met potentieel bodembedreigende inrichtingen of activiteiten tegen 2015 en voor alle gronden tegen 2036. Een bodemsanering start wanneer een bodemsaneringsproject conform wordt verklaard door de OVAM. Na goedkeuring kunnen de saneringswerken uitgevoerd worden. Eind 2016 is voor 3.509 gronden of 58% van de te saneren gronden de sanering volledig afgerond.

Lucht

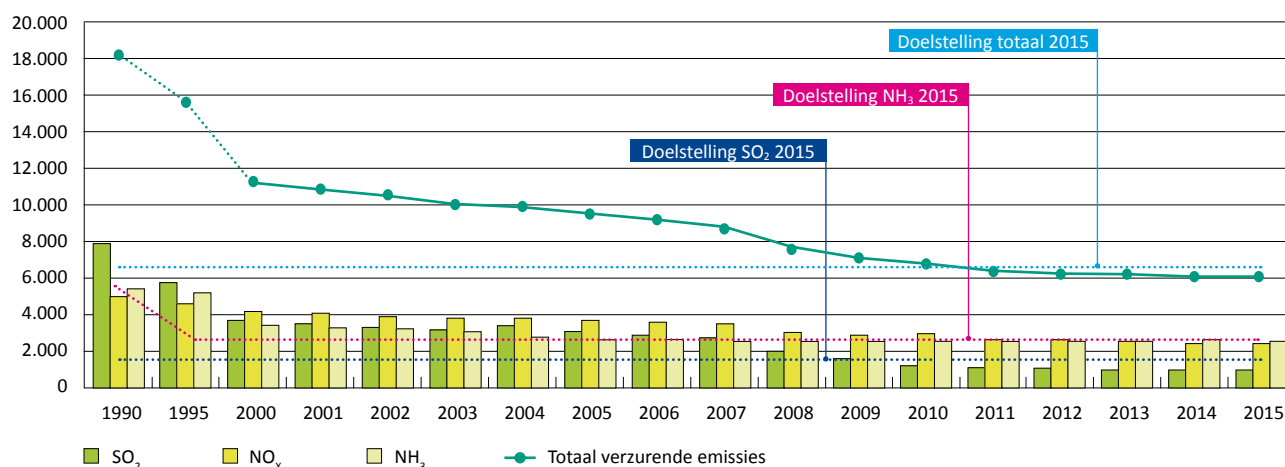
Luchtverontreiniging heeft een belangrijke impact op de volksgezondheid en de natuur. De Europese richtlijn luchtkwaliteit en schonere lucht vormt de basis voor het luchtkwaliteitsbeleid. De Europese richtlijn inzake nationale emissieplafonds legt belangrijke emissiereducties op. Aan de hand van de emissies van een aantal verontreinigende stoffen wordt een inzicht gegeven in de druk die ze veroorzaken op het leefmilieu. De indicatoren die aan bod komen zijn: potentieel verzurende emissies en NO₂-concentratie.

Verzuring

Tussen 1990 en 2015 verminderden de totale **potentieel verzurende emissies** met 67%. Verzuring wordt veroorzaakt door zwaveldioxide (SO₂), stikstofoxiden (NO_x, uitgedrukt als NO₂) en ammoniak (NH₃) en heeft een invloed op ecosystemen,

5.71 Verzurende emissies

Evolutie van de potentieel verzurende emissies, per pollutant, in miljoen Zeq, van 1990 tot 2015.

Bron: VMM-MIRA.

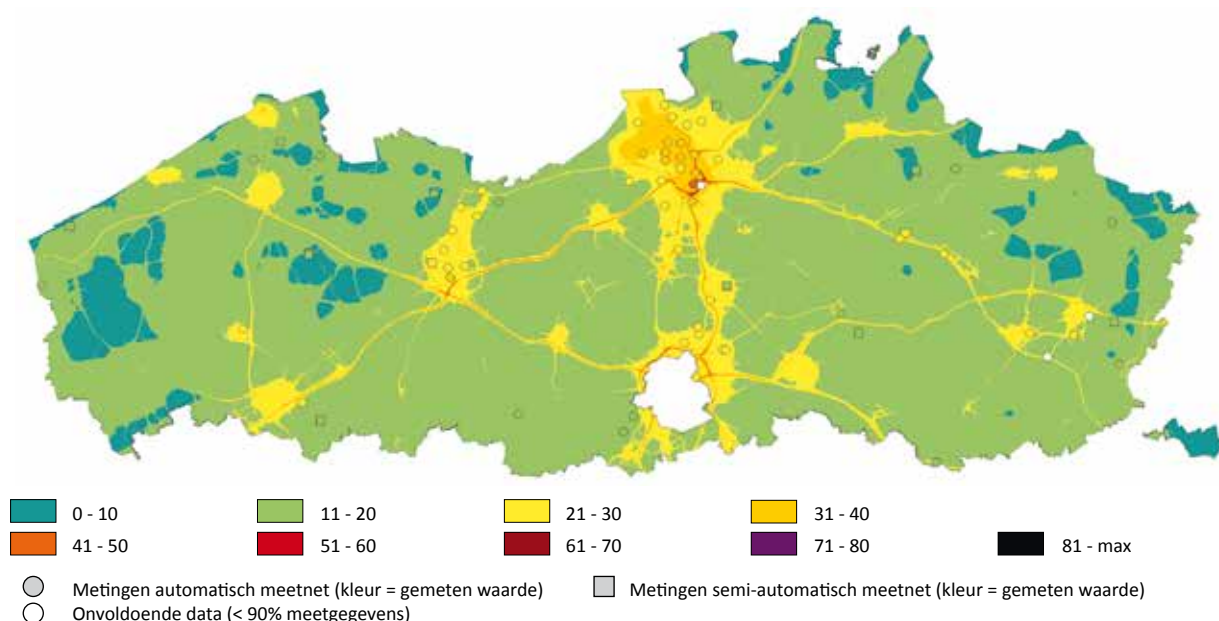
materialen, monumenten en de economie. De emissies van de verzurende stoffen worden opgeteld en uitgedrukt in zuur-equivalenten (Zeq), waarbij er rekening wordt gehouden met het zuurvormende vermogen van elke stof.

Het MINA-plan 4 vroeg tegen 2015 een verdere afname van de uitstoot van verzurende stoffen. Tegen 2015 moest de SO₂-emissie met 43% gedaald zijn ten opzichte van 2007 en mocht de NH₃-emissie nog maximaal 45 kton bedragen. De doelstellingen voor SO₂ en NH₃ werden respectievelijk in 2010 en 2012 gehaald. De belangrijkste bron van verzurende emissies in 2015

was de landbouw, goed voor bijna 44%. Ook transport (21%), industrie (18%) en energieproductie (9,5%) hebben een belangrijk aandeel. De daling van de verzurende emissie is vooral te danken aan de daling van de SO₂-emissie. In 1990 had SO₂ veruit het grootste aandeel in de verzurende emissie (43%) maar sinds 2012 is NH₃ de belangrijkste component (een aandeel van 43% in 2015). Transport was in 2015 verantwoordelijk voor de helft van de NO_x-emissies. Aangezien dieselwagens meer NO_x uitstoten dan benzine wagens streeft Vlaanderen naar een beheersing van het aandeel dieselveertuigen. Het Vlaamse

5.72 NO₂-concentratie

Ruimtelijke spreiding van de jaargemiddelde NO₂-concentraties in de lucht (gemodelleerd), in µg/m³, in 2016.

Bron: VMM-MIRA, IRCEL.

luchtkwaliteitsplan streefde daarom tegen 2015 naar een aandeel van 61,1% dieselwagens en 35,6% benzine wagens in het totale personenwagenpark. In 2016 bedraagt het aandeel diesels in het totale personenwagenpark 60,1% en het aandeel benzine wagens 38%.

Stikstofdioxide (NO₂) is schadelijk voor de mens en de ecosystemen. Korte episodes van hoge concentraties, maar ook langdurige blootstelling aan lage concentraties, zijn schadelijk. De Europese richtlijn Luchtkwaliteit legt een jaargrenswaarde op van 40 µg/m³. In 2016 werd in 2 verkeersgerichte meetstations in de Antwerpse agglomeratie deze waarde overschreden. Het luchtkwaliteitsplan voor NO₂ bevat maatregelen om zo snel mogelijk de jaargrenswaarde te behalen. Gemiddeld over Vlaanderen is na 2003 een licht dalende trend vast te stellen. In de steden, nabij druk wegverkeer en in industriële gebieden liggen de concentraties gemiddeld het hoogst. Er is een directe relatie tussen locaties met intens wegverkeer en hogere NO₂-concentraties. Uit studies en modelberekeningen blijkt dat op dergelijke locaties en in street canyons overschrijdingen van de jaargrenswaarde van NO₂ kunnen voorkomen.

Klimaatverandering

In 2015 is de totale broeikasgasuitstoot licht gestegen omwille van het iets koudere weer in 2015 ten opzichte van het erg zachte 2014. Wel liggen de emissies in 2015 in lijn met de dalende trend die is ingezet sinds 2005.

De **broeikasgasemissies** van huishoudens en handel en diensten zijn bijna allemaal afkomstig van de verwarming van gebouwen. De uitstoot van broeikasgassen in deze sectoren is dus gedeeltelijk afhankelijk van buitentemperaturen in de winter en de bijhorende warmtevraag. Vooral voor huishoudens is er een merkbaar effect van de warmtevraag op de emissies. Ondanks deze fluctuaties is er een duidelijke dalende trend en zijn de emissies sinds 2005 afgenomen met 16%. De inzet van

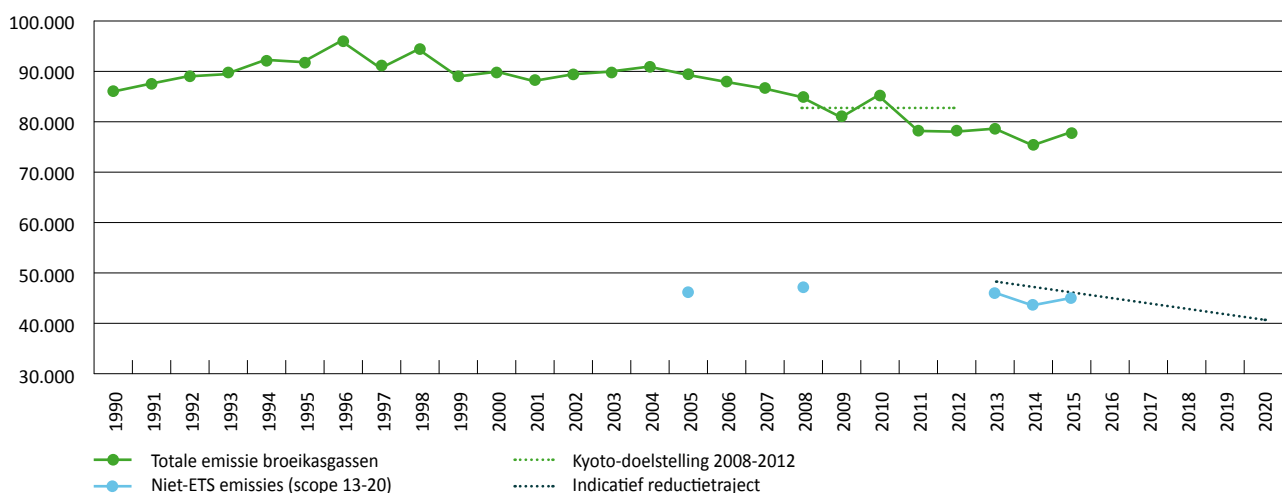
energiebesparende maatregelen (bv. premies voor dakisolatie en instellen van bouwvoorschriften) en de overstap naar meer hernieuwbare energiebronnen (bv. premies voor zonneboilers en warmtepompen) hebben voor emissiereducties gezorgd. Ook in de afvalsector is de uitstoot gedaald (-12% sinds 2005), dankzij de maatregelen om de uitstoot van stortgassen tegen te gaan en het handhaven van een stortverbod. Ondanks efficiëntiewinsten per voertuig, de bijmenging van biobrandstoffen en het stijgende (maar nog beperkte) marktaandeel van alternatieve aandrijvingen, nam de totale broeikasgasuitstoot door transport niet af sinds 2005 (+6%). Reden daarvoor is de nog steeds aangroeiende transportstroom van vooral personenvervoer.

Sinds 2005 wordt het gros van de CO₂-uitstoot in de industrie en energiesector gereguleerd via een systeem van Europese emissiehandel (ETS). Op die manier reguleert de Europese emissiehandel ruim 40% van de Vlaamse broeikasgasuitstoot. In de EU moeten de ETS broeikasgasemissies tegen 2020 21% lager liggen dan in 2005.

De doelstelling die Europa aan de lidstaten oplegt tegen 2020, heeft enkel nog betrekking op het niet-ETS gedeelte (met name de niet-ETS industrie, transport, gebouwen en landbouw). De Europese Effort Sharing Decision (ESD) bepaalt dat de Europese lidstaten hun emissies in de niet-ETS sectoren tussen 2013 en 2020 moeten reduceren volgens een lineair afnemend pad met jaarlijkse reductiedoelstellingen (Scope 13-20). Eind 2015 sloten de 4 Belgische ministers, bevoegd voor klimaat, een akkoord over de verdeling van de vereiste Belgische inspanningen. Vlaanderen zal haar uitstoot van broeikasgassen moeten verminderen met 15,7% ten opzichte van het referentiejaar 2005. Van 2013 tot 2015 voldeed de Vlaamse uitstoot van broeikasgassen aan de jaarlijkse reductiedoelstelling. Dat leidde tot overschotten van respectievelijk 2,3, 3,5 en 0,7 Mton CO₂-equivalenten in 2013, 2014 en 2015. De niet-ETS broeikasgasuitstoot in 2015 gecorrigeerd volgens ETS scope 13-20 is ten opzichte van het referentiejaar 2005 gedaald met 2,1%.

5.73 Emissie van broeikasgassen

Evolutie van de totale emissie en de niet-ETS emissie van broeikasgassen, van 1990 tot 2015, in kiloton CO₂-equivalenten.

Bron: Departement Omgeving.

Biodiversiteit

Biodiversiteit staat voor de biologische verscheidenheid van alle levensvormen: van soorten tot ecosystemen. Biodiversiteit levert ons een brede waaier aan producten (voedsel, energiebronnen, geneesmiddelen...) en diensten (zuiveren van water, aanmaken van zuurstof, beperken van overstromingen...). Bijna alle landen ter wereld ondertekenden het Biodiversiteitsverdrag. Dit verdrag beoogt het behoud van de biodiversiteit, het duurzaam gebruik van de componenten en de eerlijke verdeling van de opbrengsten ervan. Op pan-Europees niveau werd overeengekomen om tegen 2010 het verlies van biodiversiteit te stoppen. De nieuwe biodiversiteitsdoelstelling beoogt om tegen 2020 het verlies aan biodiversiteit en de achteruitgang van ecosystemendiensten stop te zetten en waar mogelijk te herstellen. Tegen 2020 wil Vlaanderen op het vlak van biodiversiteit de vergelijking met andere economische topregio's kunnen doorstaan. We bespreken achtereenvolgens soorten, milieudruk op natuur, natuurverwerving en -beheer, bosgezondheid en natuurbeleving.

Soorten

Om het verlies van biodiversiteit tegen 2020 te stoppen, moeten alle soorten stabiel blijven of een positieve trend vertonen. Het MINA-plan 4 wou tegen 2015 een toename van de **broedvogelindex** met 10% ten opzichte van 2007-2008. Deze index toont de trend in het voorkomen van Vlaamse broedvogelpopulaties. De generalisten (vogels van diverse leefgebieden) vertonen een lichte toename tussen 2007 en 2012. Voor de periode 2010-2012 is dit net niet significant meer dan in 2007. Nadien zien we een terugval tot het niveau van 2007. Voor de vogels van het landbouwgebied is er mogelijk een stelselmatige achteruitgang sinds 2007, in 2014 waren de aan-

tallen significant lager dan in 2007. De bosvogels gaan mogelijk geleidelijk achteruit sinds 2007, maar er is op dit moment geen statistisch significant verschil met het referentiejaar.

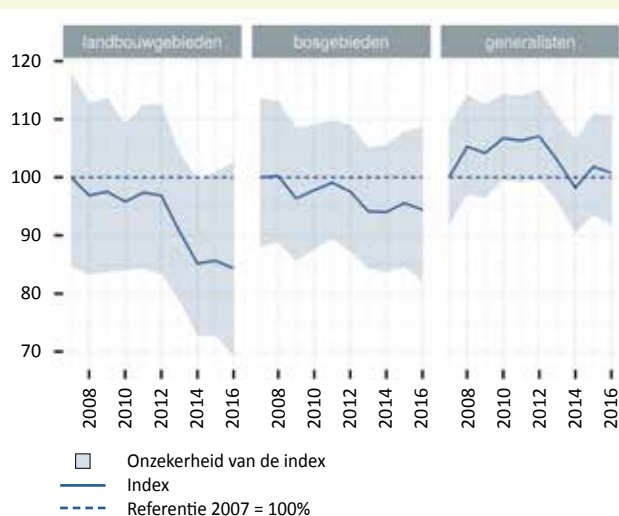
Ook de **graslandvlinderindex** moest tegen 2015 met 10% toenemen ten opzichte van 2004. De samengestelde graslandvlinderindex (voor Vlaanderen gebaseerd op 5 wijdverspreide soorten) vertoont een sterk schommelend patroon waarin jaren met een hoge index afgewisseld worden met perioden met een lagere index. Echter, de gegevens in Vlaanderen laten momenteel geen correcte statistische analyse toe en we kunnen dus voor geen enkele soort een significant verschil met het referentiejaar 1991 aantonen. Van Dyck et al. (2015) vermelden wel een bijzonder sterke achteruitgang van de argusvlinder. Op Europees niveau is de graslandvlinderindex evenwel tussen 1990 en 2013 met 30% afgenomen (van Swaay et al. 2015).

Milieudruk

Bepaalde ecosystemen zijn zeer gevoelig voor **verzuring en vermessing**. De kritische last is de maximaal toelaatbare depositie waarbij geen schadelijke effecten in het ecosysteem optreden op lange termijn. In 2015 werd op 82,5% van het areaal landgebonden ecosystemen de kritische last voor vermessing overschreden. De huidige depositiewaarden vormen een hindernis voor het behalen van de instandhoudingsdoelstellingen voor Natura 2000-gebieden. Daarom gaat in deze legislatuur de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS) van start. Voor verzuring was in 2015 bij 22,3% van de oppervlakte landgebonden ecosystemen de kritische last overschreden. Dit is een positieve evolutie. Er wordt meer vooruitgang geboekt voor verzuring dan voor vermessing.

5.74 Broedvogelindex

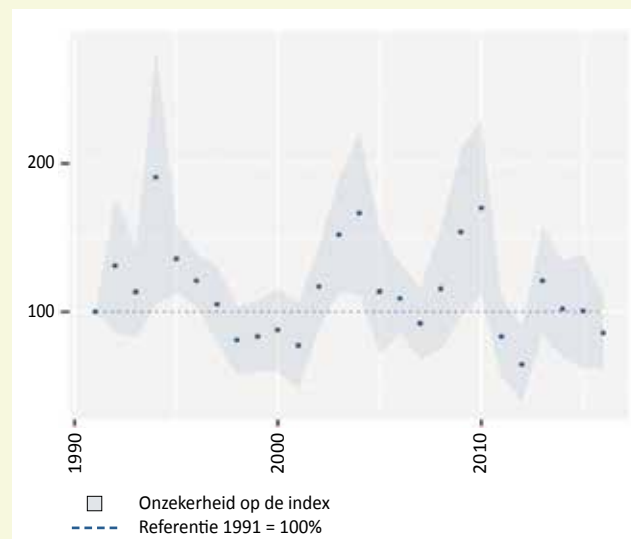
Evolutie van de populatie-index voor vogels van landbouwgebieden, bosgebieden en diverse leefgebieden, in%, index 2007=100, van 2007 tot 2016.

Bron: INBO.

5.75 Graslandvlinders

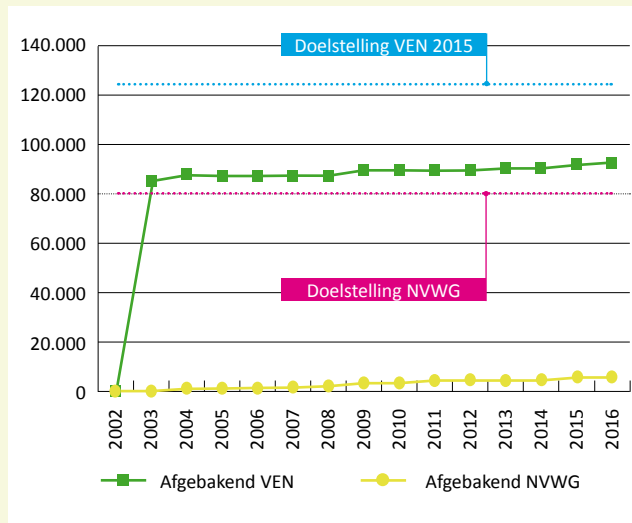
Evolutie van de populatie-index voor vlinders van graslanden, index 1991=100, van 1991 tot 2016.

Bron: INBO, De Vlinderstichting.

5.76 VEN en NVWG

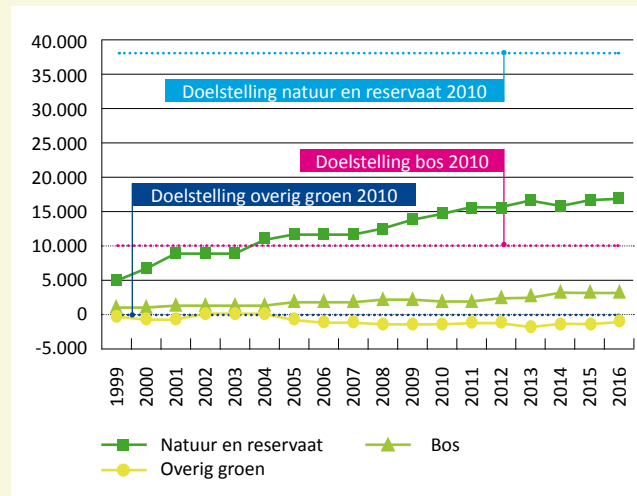
Evolutie van de oppervlakte VEN en NVWG dat afgebakend is, in ha, van 2002 tot 2016.

Bron: INBO.

5.78 Extra planologisch groengebied

Evolutie van de oppervlakte natuur, bos en overig groen op gewestplannen en ruimtelijke uitvoeringsplannen ten opzichte van 1994, in ha, van 1999 tot 2016.

Bron: INBO, Departement Omgeving.

Natuurverwerving en -beheer

Het gebiedsgericht beleid wil ecologisch waardevolle gebieden planologisch beschermen en duurzaam beheren. Een van de belangrijkste gebiedsgerichte maatregelen is de ontwikkeling van het Vlaams Ecologisch Netwerk (VEN) en de natuurverwevingsgebieden (NVWG) van het Integraal Verwevings- en Ondersteunend Netwerk (IVON). Het MINA-plan 4 stelde dat tegen eind 2015 125.000 ha VEN moest afgebakend zijn. Volgens het Natuurdecreet en het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (RSV) had dit al tegen 2003, respectievelijk 2007 gebeurd moeten zijn. Eind 2016 is de doelstelling voor afbakening van het VEN voor 74% gehaald. De doelstelling voor natuurverwevingsgebieden (NVWG) in de tweede herziening van het RSV (80.000 ha) is slechts voor 6% gehaald. In het witboek van het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen zijn de doelstellingen nu verplaatst naar 2025.

Het MINA-plan 4 vroeg 60.000 ha onder effectief natuurbeheer tegen 2015. Deze doelstelling is ondertussen opgetrokken tot 70.000 ha. Met 81.699 ha onder effectief beheer eind 2016 is de doelstelling al ruimschoots gehaald. In 2009 werd de inzet voor de opmaak van beheerplannen voor de verschillende categorieën verhoogd. Het resultaat hiervan werd pas zichtbaar in de volgende jaren.

Volgens het MINA-plan 3+ moest er tegen 2010 38.000 ha natuur en reservaat en 10.000 ha bos extra afgebakend zijn ten opzichte van 1994. De oppervlakte overig groen mocht niet gewijzigd zijn. In 2016 is de doelstelling voor natuur en reservaat voor 44,5% bereikt, de doelstelling voor bos is voor 32% bereikt en er moet nog 800 ha overig groen afgebakend worden.

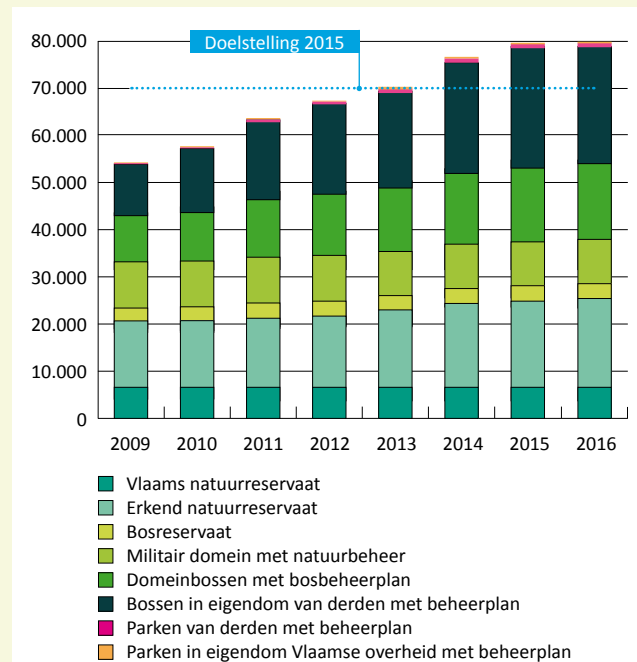
Volgens het PACT 2020 moet minstens de helft van de stedelijke of kleinstedelijke gebieden tegen 2020 over een stadsbos beschikken of de inrichting ervan opgestart hebben. Eind 2016 waren er 37 stadsbosprojecten gestart binnen de 62 (klein)stedelijke gebieden. Dit komt neer op een aandeel van 61%. Begin

2010 waren er nog maar 16 stadsbosprojecten opgestart.

De boswijzer is opgesteld aan de hand van digitale lucht-foto's. De totale bosoppervlakte in Vlaanderen bedroeg in

5.77 Effectief natuurbeheer

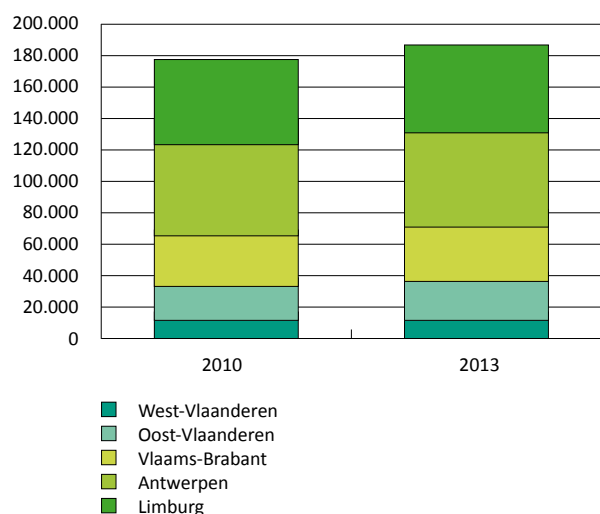
Evolutie van de oppervlakte met effectief natuurbeheer, in ha, van 2009 tot 2016.

Opmerking: ANB hanteert sinds 2013 een categorie die niet in de definitie opgenomen is. Het gaat om natuurdomeinen met een goedgekeurd beheerplan, maar die nog niet het statuut van Vlaams natuurreservaat hebben. Met die oppervlakte erbij komt de totale oppervlakte op 83.776 ha.
Bron: ANB, INBO.

5.79 Boswijzer

Evolutie van de bosoppervlakte, in ha, 2010 en 2013.

Bron: ANB.

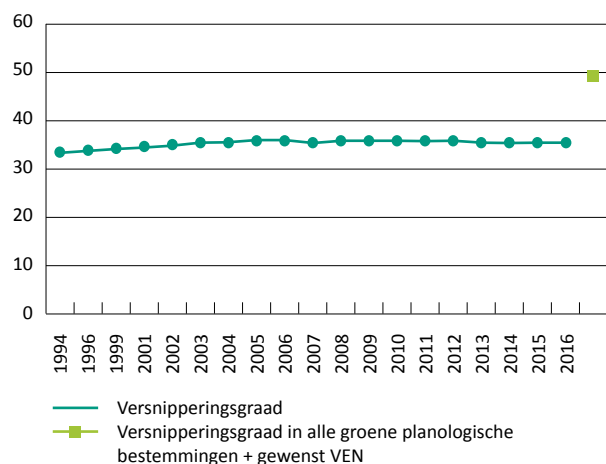
2010 177.424 ha of 13,1% van het Vlaamse grondgebied. In 2013 bedroeg de totale bosoppervlakte 185.686 ha of 13,7% van het grondgebied.

Versnippering

De vele transportwegen maar ook de bebouwing en intensieve landbouw verdelen het landschap in steeds kleinere versnipperde stukken en veroorzaken daardoor allerlei problemen voor de natuur. Voldoende grote habitats zijn nodig om duurzame dierenpopulaties in stand te houden.

5.80 Versnippering

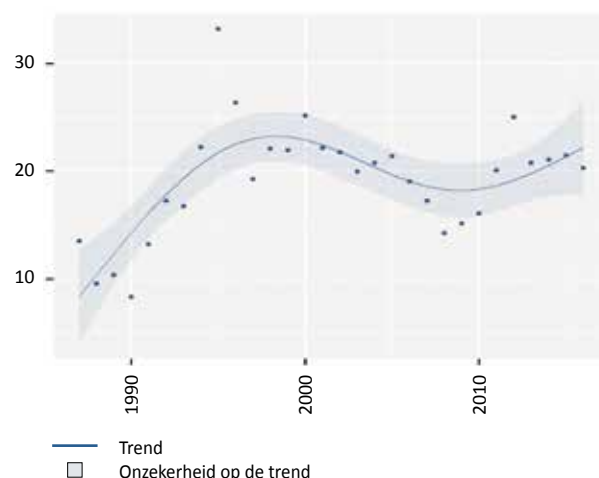
Evolutie van de versnipperingsgraad van het planologisch groengebied, in ha, van 1994 tot 2016.

Bron: INBO.

5.81 Bosvitaliteit

Evolutie van het aandeel matig tot zwaar beschadigde of dode bomen, in %, van 1987 tot 2016.

Bron: INBO.

De gemiddelde oppervlakte van een aaneengesloten gebied met een planologische groene bestemming steeg tussen 1994 en 2016 van 33,2 ha tot 35,5 ha. Een hogere gemiddelde oppervlakte van de planologische groenbestemmingen wijst op een lagere versnipperingsgraad. In het gewenste scenario, waarbij het VEN volledig gerealiseerd zou worden (140.000 ha), zou er een significante verandering in de versnippering van de groenbestemmingen komen. In dit geval zou de gemiddelde oppervlakte van een aaneengesloten gebied met een planologische groene bestemming stijgen tot 48,8 ha.

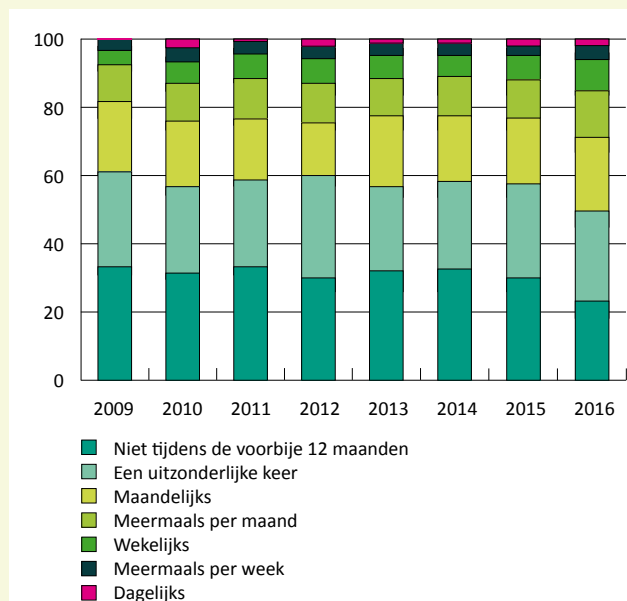
Bosgezondheid

De bosvitaliteit wordt beïnvloed door zowel biotische (zoals schimmels en insecten) als abiotische (zoals weersomstandigheden en luchtverontreiniging) factoren. Luchtverontreiniging kan de gezondheidstoestand van bossen negatief beïnvloeden door direct contact met de bladeren of door verstoring van het bodemevenwicht. Het belangrijkste criterium bij het meten van de bosgezondheid is het **bladverlies**. Bomen met meer dan een kwart bladverlies worden als beschadigd beschouwd.

Tot 1995 was er een toename van het percentage beschadigde bosbomen in de Vlaamse bosvitaliteitsinventaris. Tussen 2000 en 2008 was er een verbetering van de toestand maar na 2008 nam het aandeel beschadigde bomen weer geleidelijk toe. In 2013 werd er een afname van het percentage beschadigde bomen genoteerd, gevolgd door een lichte toename in 2014 en 2015. In 2016 werd er weer een lichte verbetering waargenomen. Het aandeel beschadigde bomen bedraagt 20,3% in 2016. In 2016 valt de slechte bladbezetting bij beuk op. Dit komt door de hoge zaadzetting in dat jaar. Slechts 8,7% van alle bomen wordt als gezond beschouwd. In Europa bedroeg het aandeel beschadigde bomen 23,3% in 2015.

5.82 Bezoek aan bossen en natuurgebieden

Evolutie van het bezoek aan bossen en natuurgebieden, in %, van 2009 tot 2016.

Bron: SCV-survey.

Natuurbeleving

De frequentie van bezoeken aan bossen en natuurgebieden is één van de draagvlakindicatoren voor natuur. De Vlaamse overheid mikt op het verhogen van de natuur- en landschapsbeleving. 15% van de Vlamingen bezoekt minstens wekelijks een bos of natuurgebied in 2016. 23% van de Vlamingen bezoekt tijdens de voorbije 12 maanden geen bos of natuurgebied en 26% deed dit slechts een uitzonderlijke keer. Het regeerakkoord 2014-2019 stelt dat natuur in principe steeds toegankelijk is behalve daar waar extra bescherming nodig is. Op 5 december 2008 werd een besluit goedgekeurd dat uitvoering geeft aan de **toegankelijkheidsregelingen** voor de Vlaamse bossen en natuurreservaten. De toegankelijkheidsregeling 'nieuwe stijl' moet bezoekers duidelijk maken wat wel en niet toegelaten is in bossen en natuurreservaten. Eind 2016 beschikte Vlaanderen over 255 dergelijke toegankelijkheidsregelingen, goed voor 36.580 ha natuur- en bosgebied.

Afval- en materialenbeleid

Afvalstoffen en de verwerking ervan kunnen emissies van verontreinigende stoffen naar lucht, bodem en water veroorzaken, evenals een verlies van grondstoffen, energie en ruimte. De hoeveelheid, de eigenschappen, het transport, de verwerkingsprocessen en het beheer van afvalstoffen bepalen samen de omvang van de milieuproblemen die ze kunnen veroorzaken. Vlaanderen behoort inzake afvalbeleid tot de Europese top en wil met die ervaring en kennis evolueren naar een **circulaire economie**. Een circulaire economie stapt af van het gangbare lineaire model waarin materialen worden ontgonnen, gebruikt en weggegooid (gestort) of verbrand. In

de circulaire economie is het de bedoeling om elk afgedankt materiaal terug als grondstof in te zetten zodat materialen in gesloten kringlopen circuleren. Door afvalpreventie, meer en betere recyclage, duurzamer design van producten, efficiëntere productie en door producten te herstellen, te hergebruiken of te delen, verlaagt de impact op het leefmilieu. Duurzaam omgaan met materialen is noodzakelijk omdat Vlaanderen voor een aantal cruciale grondstoffen volledig afhankelijk is van import uit een beperkt aantal, geopolitiek soms instabiele landen. Bovendien worden de energievraag in Vlaanderen en de bijhorende broeikasgasemissies ook sterk bepaald door onze omgang met materialen. Het terugdringen van de totale hoeveelheid afval en het verhogen van het aandeel afval dat gerecupereerd wordt (recyclage, hergebruik en compostering) draagt bij tot het sluiten van materiaalkringlopen. Hierna volgt een bespreking van de indicatoren huishoudelijk afval, bedrijfsafval en materiaalproductiviteit.

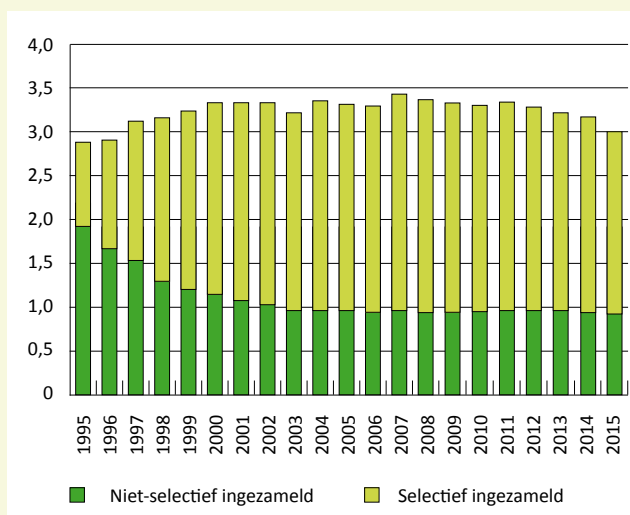
Huishoudelijk afval

De huishoudens zorgen voor 18% van alle afval. In 2015 werd er 4,3% minder afval ingezameld dan in 2014 (uitgedrukt in ton). Deze daling wordt voornamelijk veroorzaakt door de daling van het ingezamelde groenafval, bouw- en sloopafval, grofvuil, GFT en papier en karton. Er werd in totaal 467,7 kg per inwoner ingezameld (restafval + selectief ingezameld afval). Het MINA-plan 4 stelde dat tegen 2015 de totale hoeveelheid huishoudelijk afval (in kg/inw) minstens gelijk moet blijven of moet verminderen ten opzichte van 2000. Sinds 2000 werd deze doelstelling elk jaar gehaald. Vanaf 2000 is er een ontkoppeling tussen de groei van de bevolking en het bbp enerzijds en de totale hoeveelheid huishoudelijk afval anderzijds.

Van het huishoudelijk afval werd in 2015 69,8% **selectief ingezameld** met het oog op hergebruik, recyclage of composteren.

5.83 Aanbod huishoudelijk afval

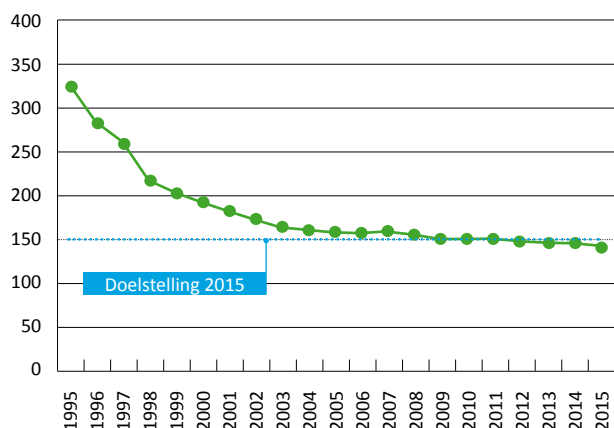
Evolutie van het aanbod huishoudelijk afval, volgens inzamelingswijze, in miljoen ton, van 1995 tot 2015.

Bron: OVAM.

5.84 Restafval

Evolutie van de hoeveelheid ingezameld restafval, in kg/persoon, van 1995 tot 2015.

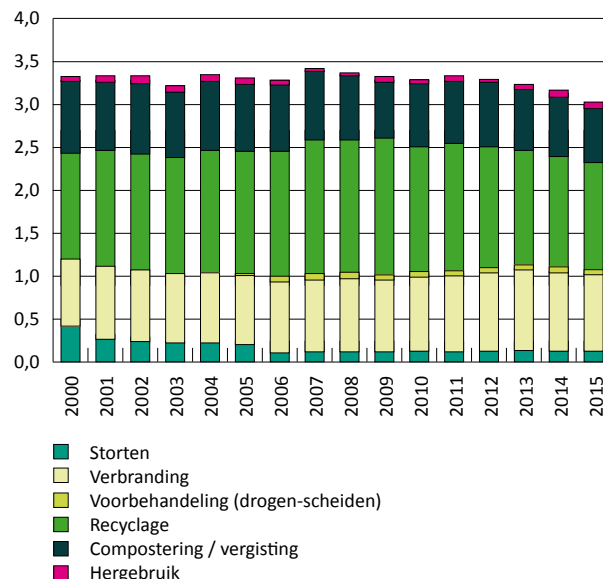
Bron: OVAM.

De drie grootste selectief ingezamelde fracties zijn organisch-biologisch afval, papier- en kartonafval en bouw- en sloopafval. Deze afvalstromen worden grotendeels gerecupereerd.

In 2015 werd er 141 kg **restafval** per inwoner ingezameld. In de periode 2000-2015 daalde de hoeveelheid restafval met bijna 50 kg per inwoner. In het MINA-plan 4 werd tegen 2015 een doelstelling van 150 kg restafval per inwoner gehanteerd. In 2015 behaalden reeds 262 gemeenten deze streefnorm (na toepassing van de correctiefactor voor steden met een bepaalde functie: studentenstad, centrumstad, kuststeden, toerisme...). In 2015 ging 66,6% van het huishoudelijk afval naar een of andere vorm van materiaalrecupatie. Van het restafval dat ver-

5.86 Verwerking huishoudelijk afval

Evolutie van de verwerking van het huishoudelijk afval, volgens type verwerking, in miljoen ton, van 2000 tot 2015.

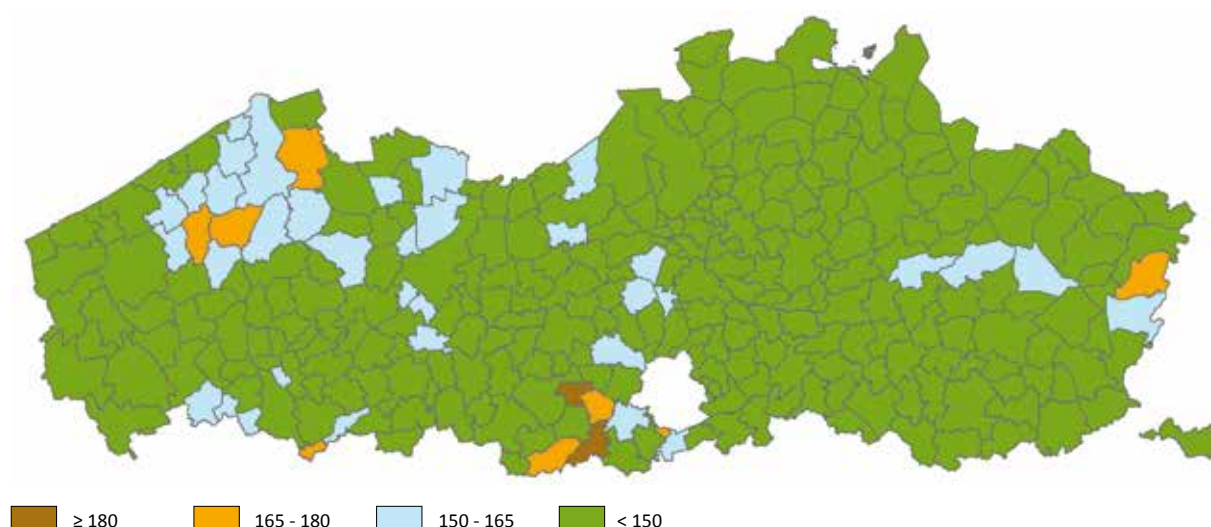

Bron: OVAM.

brand wordt, wordt 99,9% verbrand met energierecupatie. Sinds 2006 geldt er een absoluut stortverbod voor brandbaar huishoudelijk restafval. Hierdoor is de gestorte hoeveelheid restafval zeer sterk afgenomen tot 1,1% van de totale hoeveelheid ingezameld restafval in 2015. Het gaat voornamelijk over niet-brandbaar grofval dat nog gestort wordt.

5.85 Restafval gemeenten

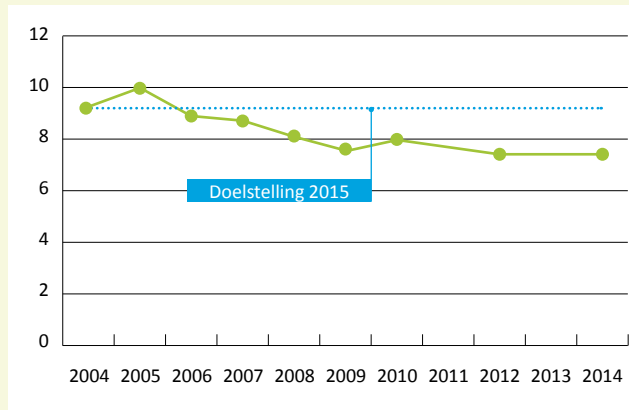
Hoeveelheid (gecorrigeerd) restafval per gemeente, in kg/persoon, in 2015.

Bron: OVAM.

5.87 Primair bedrijfsafval

Evolutie van de hoeveelheid primair bedrijfsafval, in miljoen ton, van 2004 tot 2014.

Opmerking: primaire bedrijfsafvalstoffen exclusief bouw- en sloopafval, slib en grond en exclusief secundaire grondstoffen en nieuwe grondstoffen.
Bron: OVAM.

Bedrijfsafval

De grootste afvalstroom in Vlaanderen is afkomstig van bedrijven. **Primair bedrijfsafval** is afval dat ontstaat op het moment dat een product voor het eerst afval wordt (bij de eerste producent dus). Vanaf 2012 is de nieuwe grondstoffenregeling in voege, waarbij bepaalde materialen als ze aan welbepaalde voorwaarden voldoen hun afvalstatus verliezen bij hun productie en als nieuwe grondstof gemeld worden.

Ongeveer de helft van het primair bedrijfsafval bestaat uit bouw- en sloopafval, slib en grond. Tussen 2004 en 2012 daalde de hoeveelheid primair bedrijfsafval (excl. bouw- en sloopafval, slib en grond en excl. nieuwe en secundaire grondstoffen) met bijna een vijfde. Sinds 2012 is er een stagnering. Het MINA-plan 4 stelde dat de hoeveelheid primair bedrijfsafval tegen 2015 moest verminderen ten opzichte van 2005-2007. Deze doelstelling is gehaald.

De hoeveelheid niet-selectief aangeboden primair bedrijfsafval bedroeg in 2014 921.000 ton. Dat is iets minder dan de totale hoeveelheid restafval van alle burgers.

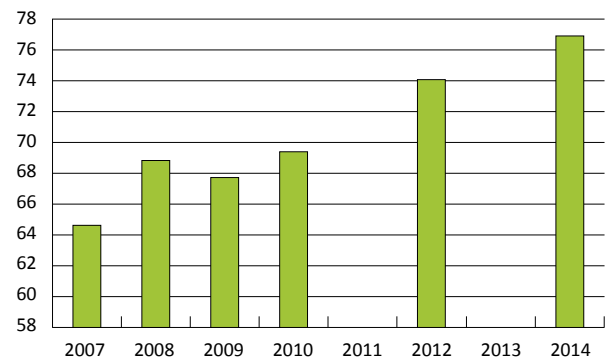
Het aandeel van het totaal primair bedrijfsafval dat na twee verwerkingsstappen een nieuw leven kreeg via hergebruik, recyclage, compostering of gebruik als secundaire grondstof of nieuwe grondstof bedroeg in 2014 77%. Dat is een stijging met 3 procentpunten ten opzichte van 2012.

Materiaalproductiviteit

Deze indicator is een sterk geaggregeerde maat voor het al dan niet productief omspringen met de gebruikte hulpbronnen in onze economie. De Domestic Material Consumption (DMC) geeft het **materiaalgebruik** van binnenlandse productie en consumptie weer. Het is een maat voor de toekomstige hoeveelheid afval en emissies aangezien alle geconsumeerde materialen vroeg of laat omgezet worden in afval en emissies. De Raw Material Consumption (RMC) meet het **grondstoffengebruik** geassocieerd met de binnenlandse

5.88 Afval tweede leven

Aandeel van het primair bedrijfsafval dat via hergebruik, recyclage, compostering of gebruik als secundaire grondstof of nieuwe grondstof een tweede leven krijgt, van 2007 tot 2014, in %.

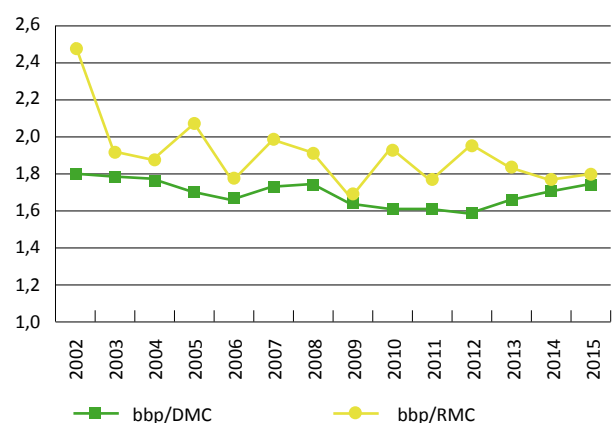
Bron: OVAM.

productie en consumptie, inclusief indirecte stromen gerelateerd aan import.

Tussen 2002 en 2012 neemt de materiaalproductiviteit (bbp/DMC) af. Er wordt dus minder economische meerwaarde gecreëerd per verbruikte hoeveelheid materialen. Na 2012 neemt de productiviteit toe. De verhouding bbp/RMC heeft een grilliger verloop en ligt hoger dan het bbp/DMC. Het hogere bbp/RMC kan enkel doordat de door Vlaanderen geïmporteerde producten een lagere bewerkingsgraad hebben in vergelijking met de geëxporteerde producten. Op het vlak van de materiaalproductiviteit zien we eigenlijk weinig evolutie over de laatste 10-15 jaar. Dat wil zeggen dat er in de Vlaamse economie weinig veranderd is in de omgang met materialen.

5.89 Materiaalproductiviteit

Evolutie van de materiaalproductiviteit, bbp/DMC en bbp/RMC, van 2002 tot 2015, in euro koopkrachtpariteiten per kg.

Bron: VITO voor Departement Omgeving.

5.90 Mestbalans

Evolutie van de mestbalans, in miljoen kg, van 2006 tot 2015.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Mestaanbod stikstof	120,6	107,5	100	99,7	100,3	96,3	91,1	90,7	86,7	88,2
Mestafzetruimte stikstof	110,6	110	104,6	105	105,2	104,6	105,1	105	104,6	105,8
Mestbalans stikstof	10	-2,5	-4,6	-5,3	-4,9	-8,3	-14	-14,3	-17,9	-17,6
Mestaanbod fosfaat	48,6	49	44,6	44,7	45,4	41,9	40,8	40,2	38,7	38,6
Mestafzetruimte fosfaat	48	48	49	48,5	48,6	45,3	46,9	45,5	45,3	43,2
Mestbalans fosfaat	0,6	1	-4,4	-3,8	-3,2	-3,4	-6,1	-5,3	-6,6	-4,6

Bron: Mestbank, VLM.

Vermesting

Vermesting is de ophoping en verspreiding van nutriënten in het milieu, als gevolg van menselijke activiteiten in landbouw, huishoudens, transport en industrie. De belangrijkste nutriënten bij vermisting zijn stikstof (N) en fosfor (P). Eerst wordt de mestbalans behandeld, gevolgd door de nitraatconcentraties in het oppervlakte- en grondwater. Als laatste komt het nitraatresidu aan bod.

Mestbalans

Vlaanderen is sinds 2007 volledig aangeduid als kwetsbare zone water. Hierdoor geldt een maximale bemestingsnorm van 170 kg stikstof uit dierlijke mest per ha en per jaar. Op deze norm is een afwijking (de zogenaamde derogatie) toegestaan voor bepaalde gewassen met een lange groeiperiode en een hoge stikstofopname. Onder strikte voorwaarden kan meer dierlijke mest toegediend worden. De Europese Commissie verleende deze derogatie aan Vlaanderen vanaf 2007 tot 2018.

Het aanbod van dierlijke mest bedroeg 38,6 miljoen kg P_2O_5 (fosfaat) en 88,2 miljoen kg N (stikstof) in 2015. Het MINA-plan 4 stelde dat tegen 2015 nog maximaal 40 miljoen kg P_2O_5 op de landbouwbodem opgebracht mocht worden. Er kan 43,2 miljoen kg P_2O_5 en 105,8 miljoen kg N op een oordeelkundige manier afgezet worden, rekening houdend met de maximale bemestingsnorm, het bemestingsgedrag van de landbouwers en de derogatie. In 2015 was de Vlaamse mestbalans, net zoals de voorgaande 7 jaren, in evenwicht. Een evenwicht in de mestbalans betekent dat het mestaanbod in Vlaanderen oordeelkundig kan geplaatst worden op landbouwgrond binnen het wettelijk kader van het Mestdecreet.

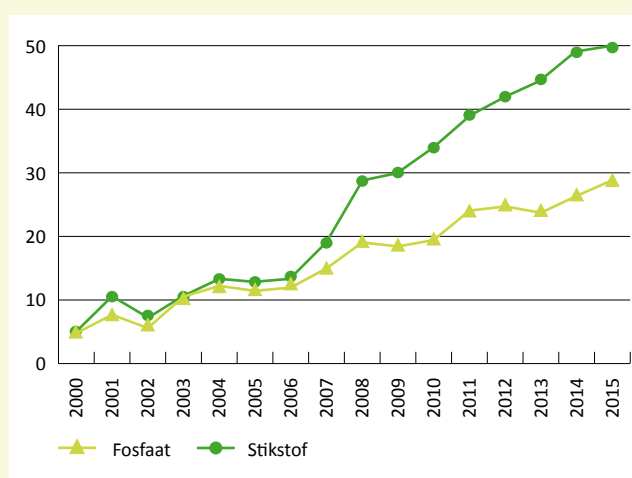
De mest die niet kan afgezet worden op de Vlaamse landbouwbodems, moet verwerkt of geëxporteerd worden. Mestverwerking blijft een essentiële schakel in het behoud van het evenwicht in de Vlaamse mestbalans. In 2015 werd er 28,5 miljoen kg fosfaat en 49,8 miljoen kg stikstof uit Vlaamse dierlijke mest verwerkt en/of geëxporteerd.

Nitraat en fosfaat in oppervlakte- en grondwater

De finale toetssteen voor een geslaagd mestbeleid is de waterkwaliteit. Ondanks dat de mestbalans in evenwicht is, blijft de waterkwaliteit nog niet voldoende verbeterd. De Vlaamse Milieumaatschappij (VMM) meet de kwaliteit van het oppervlaktewater in het operationeel meetnet en het specifiek naar de landbouw gericht mestactieplan- of MAP-meetnet. Globaal genomen is er sprake van een verbetering van de toestand van het oppervlaktewater in landbouwgebied. De kwaliteit van het oppervlaktewater hangt onder andere nauw samen met de nitraatconcentratie. In het winterjaar 2015-2016 is de gemiddelde **nitraatconcentratie** in landbouwgebied 18,9 mg NO_3^-/l . Het 4^e mestactieplan (MAP4) stelde dat tegen 2014 maximaal 16% van de MAP-meetpunten de nitraatnorm van 50 mg nitraat per liter mag overschrijden en dat dit aandeel tegen 2018 verder moet afnemen tot maximaal 5%. Deze laatste doelstelling is overgenomen in het 5^e mestactieplan (MAP5). In winterjaar 2015-2016 overschrijdt bijna 20% van de meetplaatsen de norm maar er zijn grote regionale verschillen. In het bekken van de Dender wordt de doelstelling voor 2018 wel gerealiseerd in winterjaar 2015-2016. Sinds winterjaar 2006-2007 is het percentage normoverschrijdingen in het MAP-meetnet gehalveerd. Maar de jongste twee winterjaren is geen verbetering meer merkbaar. Uit een trendanalyse blijkt dat

5.91 Mestverwerking en -export

Evolutie van de hoeveelheid verwerkte en geëxporteerde nutriënten, in miljoen kg, van 2000 tot 2015.

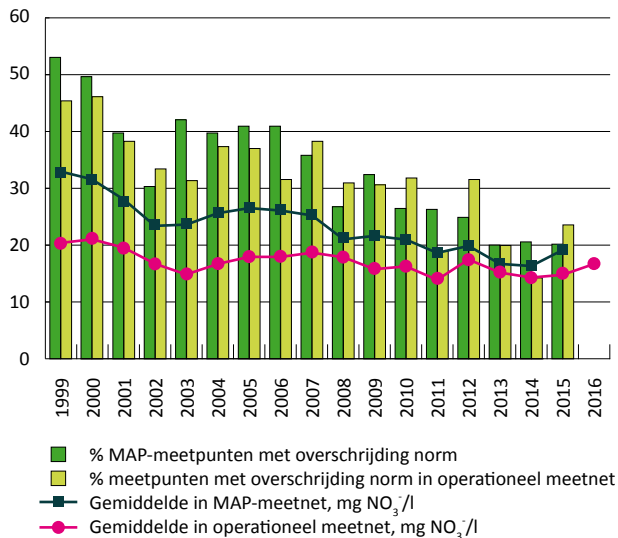

Opmerking: het gaat in hoofdzaak om nutriënten afkomstig van Vlaamse dierlijke mest maar in mindere mate ook van geïmporteerde dierlijke mest en van andere toegevoegde organische materialen die in het verwerkingsproces als input worden gebruikt.

Bron: Mestbank, VLM.

5.92 Nitraat in oppervlaktewater

Evolutie van de jaargemiddelde nitraatconcentratie in het MAP-meetnet en het operationeel meetnet oppervlaktewater, in mg NO₃/l en aandeel MAP-meetpunten en operationele meetpunten met minstens 1 overschrijding van de nitraat-norm, in %, van 1999 tot 2016.

Opmerking: Om de invloed van de uitzonderlijke hoge neerslag op het einde van winterjaar 2015-2016 in te perken, werden 32 meetpunten niet meegenomen in de beoordeling. Voor de gemiddelde concentratie wordt niet het 'winterjaar' genomen maar het 'kalenderjaar'.

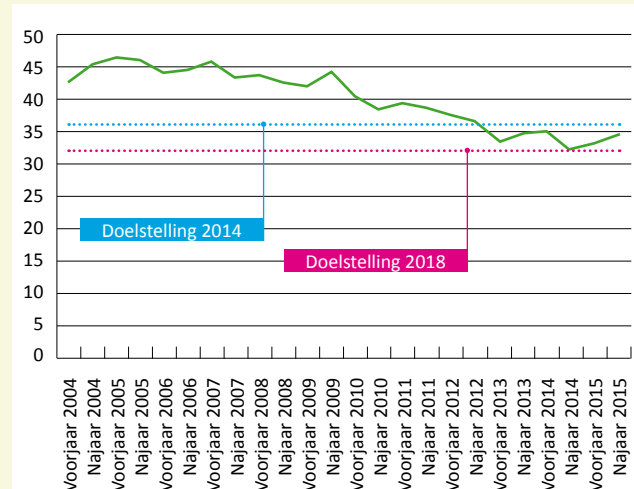
Bron: VMM-MIRA.

er meer meetpunten zijn met een dalende trend dan met een stijgende trend. Het mestbeleid heeft dus een gunstig effect gehad op de nitraatgehalten maar niet overal en in dezelfde mate. Daarnaast zorgen ook fosfaten voor vermisting van het oppervlaktewater. De gemiddelde fosfaatconcentratie in het MAP-meetnet vertoont over de periode 2003-2015 weinig of geen verbetering. Meer nog, de laatste 5 jaar lijkt een ongunstige trend zich af te tekenen. Er zijn meer meetpunten met een stijgende dan dalende trend maar het merendeel van de meetpunten vertoont geen trend. In winterjaar 2015-2016 voldoet 77% van de MAP-meetpunten niet aan de milieukwaliteitsnorm voor fosfaat. Dat de maatregelen van het mestbeleid zich wel uit in een verbetering van de nitraatgehalten in het oppervlaktewater, en nog niet in een verbetering van de fosfaatgehalten, is onder andere te wijten aan de andere dynamiek van fosfaat en nitraat. Door de historisch opgebouwde fosfaatvoorraad in de bodem kan het nog jaren duren vooraleer de fosfaatgehalten in oppervlaktewater dalen.

De kwaliteit van het grondwater wordt sinds 2004 opgevolgd door het grondwatermeetnet van de VMM. Het monitoring-programma in het kader van het Mestdecreet maakt gebruik van ongeveer 2.100 putten van dit meetnet die uitsluitend in landbouwgebieden gelegen zijn. Tijdens de najaarscampagne van 2015 werd op 35% van de meetlocaties (filterniveau 1) een overschrijding van de nitraatnorm voor grondwater vastgesteld. In het najaar van 2014 werd het laagste overschrijdingspercentage sinds de start van de meetcampagnes opgetekend. Het 4^e Mestactieplan (MAP4) en het MINA-plan 4 bepaalden

5.93 Nitraat in grondwater

Evolutie van de gewogen gemiddelde nitraatconcentratie in grondwater op filterniveau 1, in mg NO₃/l, van 2004 tot 2015.

Bron: Mestbank, VLM, VMM-MIRA.

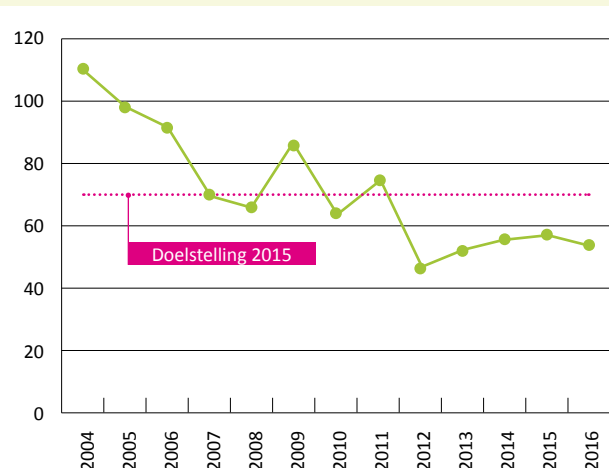
dat de gewogen gemiddelde nitraatconcentratie in het grondwater op filterniveau 1 tegen eind 2014 nog maximaal 36 mg NO₃/l en tegen eind 2018 nog maximaal 32 mg NO₃/l mag bedragen. Het doel voor 2014 werd dus gehaald.

Nitraatresidu

Het **nitraatresidu** is de hoeveelheid reststikstof die in het najaar onder de vorm van nitraat achterblijft in de bodem. Het is een geschikte indicator om de bemestingsstrategie op een perceel te beoordelen. Hoe lager het nitraatresidu, hoe

5.94 Nitraatresidu

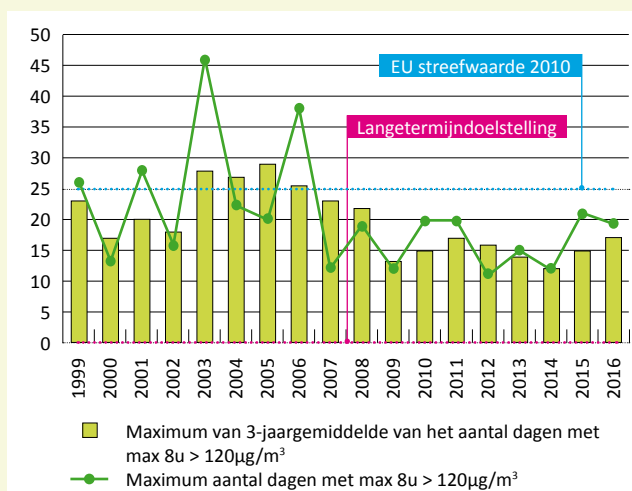
Evolutie van het gewogen gemiddelde nitraatresidu, in kg/ha nitraatstikstof, van 2004 tot 2016.

Bron: VLM.

5.95 Ozon

Evolutie van de (gemodelleerde) overschrijdingsindicator (het maximum aantal dagen waarop het hoogste 8-uursgemiddelde groter is dan $120 \mu\text{g}/\text{m}^3$), van 1999 tot 2016.

Bron: VMM-MIRA, IRCEL.

kleiner het risico is op uitspoeling van nitraten naar oppervlakte- en grondwater. Het gewogen gemiddeld nitraatresidu, gewogen naar de arealen van de gewassen in Vlaanderen, brengt het nitraatresidu van ongeveer 80% van het landbouw-areaal in beeld. Het MINA-plan 4 vroeg tegen 2015 een gewogen gemiddeld nitraatresidu van maximum 70 kg N/ha . Om in landbouwgebied tot een goede waterkwaliteit te komen, moet het nitraatresidu op elk perceel lager zijn dan 90 kg N/ha , naargelang bodemsoort en gewas. Het gewogen gemiddeld nitraatresidu is gedaald van 111 kg N/ha in 2004 tot 54 kg N/ha in 2016. In tegenstelling tot de verbetering die werd vastgesteld sinds 2004, werd in 2009 en 2011 een minder goed nitraatresidu gemeten. Dat was voornamelijk toe te schrijven aan de weersomstandigheden.

Gezondheid

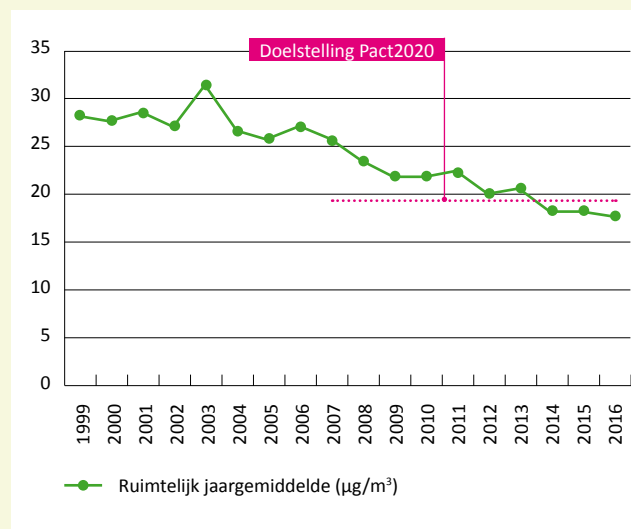
Activiteiten die afval, geluid, straling en verontreiniging van lucht, water en bodem veroorzaken, oefenen een grote druk uit op het milieu en dus indirect ook op de gezondheid van de inwoners. De gevolgen op de gezondheid zijn niet altijd direct zichtbaar omdat de gezondheidstoestand ook samenhangt met erfelijke factoren, voeding, levensstijl en sociaaleconomische status. Toch eist de milieudruk zijn tol. Fijn stof blijft een van de belangrijkste schadelijke stoffen voor de volksgezondheid. Ook is er een duidelijk verband tussen de ozonconcentraties en het sterftecijfer. In wat volgt worden de parameters ozon en fijn stof (zowel PM_{10} als $\text{PM}_{2.5}$) uitvoerig besproken.

Ozon in de omgevingslucht

Ozon (O_3) is een gas in de omgevingslucht dat, indien het te geconcentreerd aanwezig is, ernstige risico's inhoudt voor de gezondheid. Vooral mensen met ademhalingsmoeilijkheden,

5.96 PM_{10}

Evolutie van de jaargemiddelde PM_{10} -concentratie, in $\mu\text{g}/\text{m}^3$, van 1999 tot 2016.

Bron: VMM-MIRA, IRCEL.

bejaarden en jonge kinderen ondervinden hinder van hoge **ozonconcentraties**. De Europese richtlijn betreffende de luchtkwaliteit en schonere lucht voor Europa legt als norm voor de bescherming van de volksgezondheid een maximaal 8-uursgemiddelde concentratie op van maximum $120 \mu\text{g}/\text{m}^3$. De streefwaarde voor 2010 was een maximum van 25 overschrijdingsdagen per kalenderjaar, uitgemiddeld over de kalenderjaren 2010, 2011 en 2012. In het MINA-plan 4 werd de doelstelling doorgetrokken tot 2015. Op lange termijn mag de maximale 8-uursgemiddelde concentratie op geen enkele dag overschreden worden.

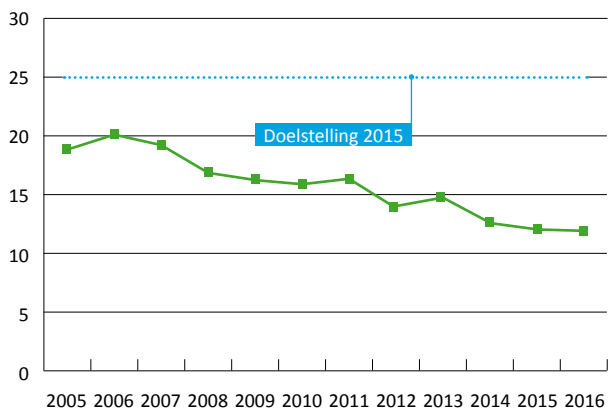
Het aantal overschrijdingsdagen schommelt van jaar tot jaar en volgt vooral de jaarlijkse variatie in zonnestraling en temperatuur. De ozonverontreiniging was relatief beperkt in 2016 met maximum 19 overschrijdingsdagen. Sinds 2007 is het aantal overschrijdingsdagen telkens onder 25 gebleven. Om de langetermijndoelstelling van 0 overschrijdingsdagen te kunnen halen, moeten de emissies van ozonprecursoren (vooral van NO_x) verder dalen.

Fijn stof

Fijn stof is een mengsel van afzonderlijke deeltjes met uiteenlopende samenstellingen en afmetingen. Een belangrijke fractie is PM_{10} . Deze deeltjes zijn kleiner dan $10 \mu\text{m}$ (micrometer). $\text{PM}_{2.5}$ is een deelverzameling van PM_{10} en bestaat uit deeltjes kleiner dan $2,5 \mu\text{m}$. Blootstelling aan fijn stof verhoogt het risico op longkanker en hart- en luchtwegaandoeningen. De jaargemiddelden van de **PM_{10} -concentraties** geven een beeld van de langdurige blootstelling aan PM_{10} . Het Pact 2020 stelt dat de jaargemiddelde PM_{10} -concentratie tegen 2020 met 25% moet verminderen ten opzichte van 2007. De ruimtelijk jaargemiddelde PM_{10} -concentratie (gemodelleerd) toont globaal een dalende trend en komt in 2016 uit op $17,7 \mu\text{g}/\text{m}^3$ waardoor de doelstelling wordt gehaald. Op

5.97 PM_{2,5}

Evolutie van de ruimtelijk jaargemiddelde PM_{2,5}-concentratie, in µg/m³, van 2005 tot 2016.

Bron: VMM-MIRA, IRCEL.

geen enkel meetpunt werd de jaargrenswaarde van 40 µg/m³ overschreden.

De Europese dagnorm voor fijn stof houdt in dat sinds 2005 de daggrenswaarde van 50 µg/m³ niet meer dan 35 keer per jaar mag overschreden worden. In 2016 werd op geen enkel meetpunt gedurende meer dan 35 dagen een daggemiddelde concentratie van meer dan 50 µg/m³ gemeten. Volgens het MINA-plan 4 mag er tegen 2015 niemand nog meer dan 35 dagen blootgesteld worden aan een daggrenswaarde van meer

dan 50 µg/m³. Sinds 2014 werd deze doelstelling behaald.

In de Europese richtlijn luchtkwaliteit en schonere lucht is eveneens een normering voor PM_{2,5} opgenomen. Vanaf 1 januari 2010 geldt als streefwaarde een jaargemiddelde concentratie van 25 µg/m³, die vanaf 1 januari 2015 ook geldt als grenswaarde. Tegen 1 januari 2020 is er ook een indicatieve jaargrenswaarde van 20 µg/m³ vooropgesteld. In 2016 was de ruimtelijk jaargemiddelde PM_{2,5}-concentratie 11,9 µg/m³. In geen enkel meetpunt is de streefwaarde overschreden. Volgens het MINA-plan 4 mag er vanaf 2015 niemand meer blootgesteld worden aan een jaargemiddelde concentratie van meer dan 25 µg/m³.

Vergeleken met de Europese economische topregio's hebben Vlaanderen en Brussel in de periode 2011-2014 de hoogste PM_{2,5}-concentratie (schattingen op basis van satellietmetingen). De concentratie is wel gedaald ten opzichte van 10 jaar geleden maar in een aantal Duitse en Engelse regio's is de concentratie veel sterker gedaald.

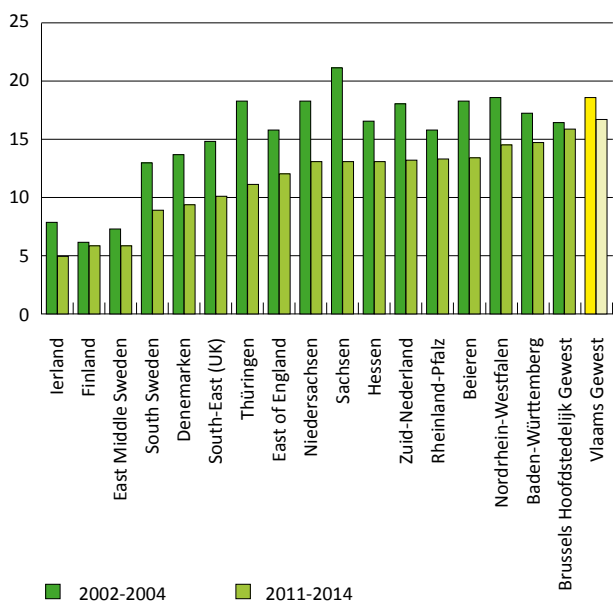
Blootstelling aan fijn stof heeft een negatieve invloed op de gezondheid. De DALY is een indicator die de gezondheidsimpact beschrijft. Deze staat voor Disability Adjusted Life Year of potentieel verloren gezond levensjaar.

De impact van fijn stof op de gezondheid daalde in de periode 2005-2015, ondanks de stijgende bevolkingscijfers. Deze daling is statistisch significant. In 2015 was de impact 29,7% lager dan in 2005.

Langetermijnblootstelling aan PM_{2,5} verklaart het grootste deel van de totale gezondheidsimpact door fijn stof, 88% in 2015.

5.98 Benchmark PM_{2,5}

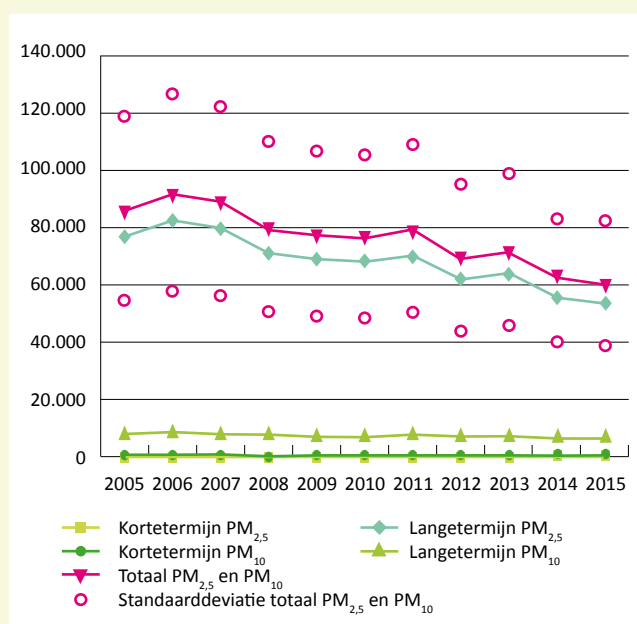
Gemiddelde PM_{2,5}-concentratie, internationale vergelijking, in µg/m³, 2002-2004 en 2011-2014

Bron: OESO, Regional well-being.

5.99 DALY's

DALY's door blootstelling aan fijn stof, van 2005 tot 2015.

Opmerking: de volle punten geven het gemiddelde weer, de holle punten de standaarddeviatie (boven- en ondergrens).

Bron: VMM-MIRA, VITO.

De impact door langetermijnblootstelling aan PM_{10} (o.a. chronische bronchitis) maakt 10% uit in 2015, de kortetermijnblootstelling aan PM_{10} maakt 1% uit en de kortetermijnblootstelling aan $PM_{2.5}$ minder dan 1%.

De gezondheidsimpact door de verschillende milieupolluenten samen bedraagt 102.492 DALY's voor de Vlaamse bevolking op jaarbasis. Omgerekend per inwoner van Vlaanderen bedraagt dit ongeveer 1 verloren gezond levensjaar in een volledig leven. Fijn stof, geluid en passief roken hebben de grootste gezondheidseffecten. Voor zowel gezondheidsimpact als kosten blijkt fijn stof de belangrijkste pollutant, die verantwoordelijk is voor 71% van het totaal aantal DALY's.

Houdingen en gedragingen met betrekking tot het milieu

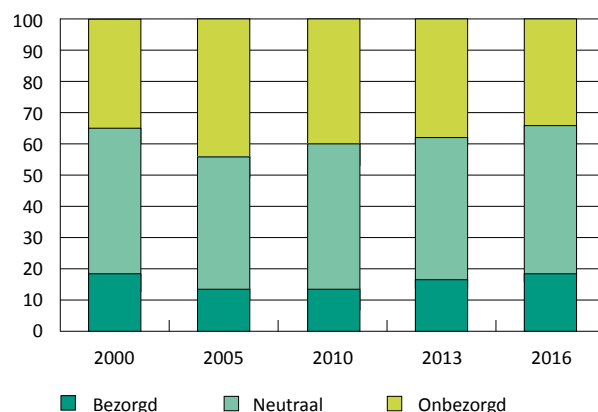
In 2016 is 19% van de Vlamingen bezorgd en 34% onbezorgd over het milieu. Tussen 2000 en 2010 is de **bezorgdheid** over het milieu afgenomen. Die trend is de voorbije jaren omgedraaid want in 2016 zitten we terug op het niveau van 2000, met een hogere bezorgdheid.

In 2016 is 32% van de Vlamingen bereid om 3 financiële offers voor het milieu te leveren, namelijk milieutaks betalen op vervuilende producten, extra milieubelasting betalen, milieuvriendelijke producten kopen zelfs al zijn die duurder dan milieuvervuilende producten.

Met betrekking tot **milieuvriendelijk gedrag** kunnen verschillende types gedrag onderscheiden worden. Wat betreft duurzame consumptie houden Vlamingen vooral rekening met de verwachte levensduur en de herstelbaarheid van producten, al is dat laatste sterk gedaald tegenover 2013. Consumenten houden veel minder rekening met de verpakking, bijvoorbeeld geen overbodige verpakking kopen of letten op labels die de bestemming na gebruik aangeven. Slechts 10% van de Vlamingen houdt rekening met al deze aspecten.

5.100 Bezorgdheid over het milieu

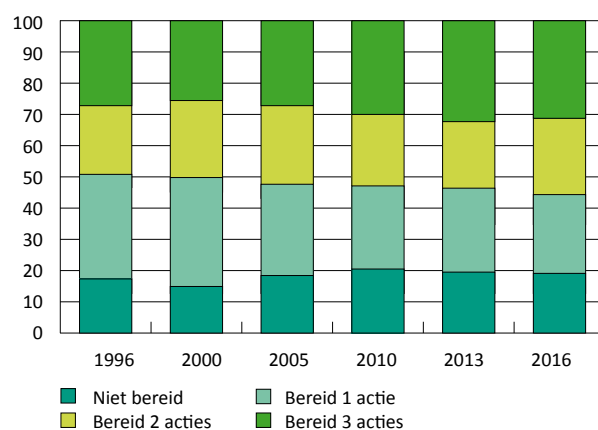
Verdeling van de Vlamingen naargelang bezorgdheid over het milieu, van 2000 tot 2016, in %.

Bron: SCV-survey.

5.101 Financiële bereidheid

Aandeel Vlamingen dat bereid is om financiële offers te leveren voor het milieu, van 1996 tot 2016, in %.

Bron: SCV-survey.

5.102 Duurzaam consumptiegedrag

Aandeel Vlamingen dat zegt (bijna) altijd of dikwijls duurzaam consumptiegedrag uit te voeren, 2013 en 2016, in %.

Bron: SCV-survey.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Beleidsnota 2014-2019 Omgeving*, ingediend door mevrouw Joke Schauvliege, Vlaams minister van Omgeving, Natuur en Landbouw, VR 2014 2410 MED.0421/10.
- Beyst, V., Daneels A. (2016). *Hoe groen is de Vlaamse economie*. Vervaet, M. et al (2016). *Inventarisatie huishoudelijke afvalstoffen 2015*, OVAM, Mechelen.
- Demolder, H. et al (2016). *Natuurindicatoren 2016. Toestand van de natuur in Vlaanderen: cijfers voor het beleid*. Mededeling van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, <https://doi.org/10.21436/inbom.12382432>, Brussel.
- Louette, G., Adriaens, D., De Knijf, G. & Paelinckx, D. (2013). *Staat van instandhouding (status en trends) habitat-typen en soorten van de Habitatrichtlijn (rapportage-periode 2007-2012)*. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2013 (INBO.R.2013.23). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel.
- Michel A, Seidling W, editors (2016). *Forest Condition in Europe: 2016, Technical Report of ICP Forests*, Report under the UNECE Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution (CLRTAP). BFW-Dokumentation 23/2016. Vienna: BFW Austrian Research Centre for Forests.
- Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap (2011). *Definitief ontwerp MINA-plan 4*.
- Sioen G., Verschelde P., Roskams P. (2017). *Bosvitaliteitsinventaris 2016. Resultaten uit het bosvitaliteitsmeetnet (Level 1)*. Rapporten van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek 2017 (15). Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel.
- Vervaet, M. et al (2016). *Bedrijfsafvalstoffen productiejaar 2004-2014 (uitgave 2016)*. OVAM.
- Van Dyck H., Puls R., Bonte D., Gotthard K. & Maes D. (2015). *The lost generation hypothesis: could climate change drive ectotherms into a developmental trap?* *Oikos* 124: 54-61.
- van Swaay C.A.M., van Strien A.J., Aghababayan K., Åström S., Botham M., Brereton T., Chambers P., Collins S., Domènech Ferrés M., Escobés R., Feldmann R., Fernández-García J.-M., Fontaine B., Goloshchapova S., Gracianteparaluceta A., Harpke A., Heliölä J., Khanamirian G., Julliard R., Kühn E., Lang A., Leopold P., Loos J., Maes D., Mestdagh X., Monasterio Y., Munguira M.L., Murray T., Musche M., Öunap E., Pettersson L., Popoff S., Prokotev S., Roth T., Roy D.B., Settele J., Stefanescu C., Švitra G., Marques Teixeira S., Tiitsaar A., Verovnik R. & Warren M.S. 2015. *The European butterfly Indicator for Grassland species: 1990-2013*. Rapporten Vlinderstichting Rapport VS2015.009. De Vlinderstichting, Wageningen.
- Vlaamse Regering (2014). *Vertrouwen, verbinden, vooruitgaan, Regeerakkoord Vlaamse Regering 2014-2019*.
- VLM (2017). *Nitraatresidurapport 2017*.
- VLM (2017). *Mestrapport 2016*, Vlaamse Landmaatschappij.
- Vlaamse Milieumaatschappij (2016), *Biologische kwaliteit van het oppervlaktewater*, D/2016/6871/055.
- Vlaamse Milieumaatschappij (2017), *Fysisch-chemische kwaliteit oppervlaktewater 2016*, D/2017/6871/017.
- Vlaamse Milieumaatschappij (2016), *Nutriënten in oppervlaktewater in landbouwgebied, resultaten MAP-meetnet 2015-2016*, D/2016/6871/057.
- Vlaamse Milieumaatschappij (2017), *Watermeter 2016-2017 - Drinkwaterproductie en -levering in cijfers*.
- Milieurapport Vlaanderen (MIRA): <http://www.milieurapport.be>
- Natuurindicatoren (INBO/NARA): <http://www.natuurindicatoren.be>
- Vlaamse Milieumaatschappij (VMM): <http://www.vmm.be>
- Milieu- en Natuurverkenning 2030: <http://www.milieuverkenning.be>
- Openbare Vlaamse Afvalstoffenmaatschappij (OVAM): <http://www.ovam.be>
- Instituut voor natuur- en bosonderzoek (INBO): <http://www.inbo.be>
- Agentschap voor Natuur en Bos: <http://www.natuurenbos.be/>
- Interregionale cel voor het Leefmilieu (IRCEL/CELINE): <http://www.irceline.be>
- Vlaamse Landmaatschappij (VLM): <http://www.vlm.be>
- Milieubeleidsplan: <http://www.milieubeleidsplan.be>
- Eurostat: <http://ec.europa.eu/eurostat>
- European Environment Agency (EEA): <http://www.eea.europa.eu/>
- Departement Omgeving: <https://www.omgevingvlaanderen.be/>

DEFINITIES

Depositie Hoeveelheid van een stof of een groep van stoffen die uit de atmosfeer neerkomen in een gebied.

Ecosysteem Dynamisch (veranderend) complex van levensgemeenschappen van planten, dieren en micro-organismen en hun niet-levende omgeving, die in een onderlinge wisselwerking een functionele eenheid vormen, zoals bossen, heides en soortenrijke graslanden.

Grenswaarde Norm waarvoor een resultaatverplichting geldt om eraan te voldoen; waarde van een parameter die niet overschreden mag worden.

Streefwaarde Waarde van een parameter die nagestreefd wordt; hiervoor geldt meestal een inspanningsverplichting.

Natuurverwevingsgebieden Het beleid in natuurverwevingsgebieden is gericht op de handhaving en ontwikkeling van bepaalde natuurwaarden, waarbij andere functies dan natuur (zoals landbouw, bosbouw, militair domein en drinkwaterwinning) nevenschikt zijn.

Habitat Land- of waterzone met bijzondere geografische, abiotische of biotische kenmerken, die zowel natuurlijk als halfnatuurlijk kan zijn, waarin een bepaalde soort leeft.

Kritische last Maximaal toelaatbare depositie per eenheid van oppervlakte voor een bepaald ecosysteem zonder dat er op lange termijn schadelijke effecten optreden.

Effectief natuurbeheer De erkende, Vlaamse of bosreservaten en de natuurgebieden met een goedgekeurd beheerplan.

IVON Natuurverwevingsgebieden (NVWG) en natuurverbingsgebieden

Winterjaar Jaarperiode van 1 juli tot 30 juni

Ruimtelijk jaargemiddelde Jaargemiddelde concentratie berekend met een interpolatiemodel waardoor het lokale karakter van luchtvervuiling in kaart kan worden gebracht.

BLIKVANGERS

- De terreuraanslagen van 22 maart 2016 hebben een grote impact op de Vlaamse luchthavens en in mindere mate ook op het spoorvervoer. De luchthaven van Zaventem was tijdelijk gesloten, en telde ook de maanden na dien minder reizigers. Een deel van de vluchten werden afgeleid naar de andere Vlaamse luchthavens. Bij de trein was er vooral een daling van het aantal internationale treinreizigers. (figuren 5.106, 5.108 en 5.109).
- Bij De Lijn daalt het aantal reizigersritten met 2%. Het aandeel eigen inkomsten in het totale budget neemt wel verder toe (figuur 5.105).
- De Antwerpse haven verbeterde opnieuw haar trafiekcijfers (figuur 5.11).
- De belangrijkste hoofdvervoerswijze voor het woon-werkverkeer is nog steeds de auto met een aandeel van 71% in 2016-2017 (figuur 5.111). Bij korte verplaatsingen lijkt de fiets aandeel te winnen op de auto (figuur 5.116).
- Het aandeel voertuigverliesuren in file op autosnelwegen schommelde de voorbije jaren rond 6% (van de totaal aantal gepresteerde voertuiguren). In 2016 steeg het verder tot 8,2%. Er zijn grote regionale verschillen (figuur 5.138).
- De economische poorten zijn goed ontsloten en over het algemeen behoorlijk vlot bereikbaar. Al zijn er wel enkele wegsegmenten met meer hinder en tijdverlies, voornamelijk op de ring rond Antwerpen (figuren 5.133 en 5.136).
- De verdieselijking van het personenwagenpark stagneert met 60% dieselloertuigen in het wagenpark in 2016. Bij de nieuw ingeschreven personenwagens is nog 50,8% uitgerust met een dieselmotor. Het aandeel dieselloertuigen bij de nieuw ingeschreven voertuigen neemt al sinds 2011 af (figuur 5.151).

Het Vlaamse mobiliteitsbeleid streeft naar een verkeers- en vervoerssysteem dat tot de performantste van Europa behoort. Combimobiliteit (personenvervoer) en multimodaliteit (goederenvervoer) vormen de hoekstenen van dit beleid. Dat betekent dat de meest optimale modus vanuit economisch, ecologisch en logistiek oogpunt wordt ingezet. Daarbij streeft de overheid naar een kwaliteitsvol, volledig, (kosten)efficiënt, vraaggestuurd en geïntegreerd openbaar vervoeraanbod, een uitgebreid fietspadennetwerk en een toenemend gebruik van binnenvaart en spoor.

In het Pact 2020 staan doelstellingen geformuleerd over mobiliteit, logistiek en infrastructuur. Als logistiek Vlaanderen zijn rol als slimme draaischijf van Europa verder wil uitspelen, moeten de economische poorten via de verschillende transportmodi vlot bereikbaar zijn. Om de logistieke activiteiten maximaal te valoriseren, wil men logistieke spelers aantrekken die ten volle toegevoegde waarde en werkgelegenheid creëren. Vlot verkeer voor alle transportmodi is daarbij uiterst belangrijk. Het bestaande transportnetwerk moet daarom ten volle benut worden en de ontbrekende schakels in het netwerk moeten worden weggewerkt. De overheid legt zichzelf bij de uitbouw van het performante vervoerssysteem strenge verkeersveiligheidsnormen op. De gehele vervoerssector mag bovendien maar een beperkte impact hebben op mens en milieu. Daarbij gaat specifiek aandacht naar de Europese milieudoelstellingen.

Dit hoofdstuk wil de mobiliteit in al haar aspecten bespreken. Een eerste deel beschrijft de evolutie van het personenvervoer. Daarna volgt een beschrijving van de logistieke sector. Een derde deel behandelt de mate waarin het verkeer zich vlot kan bewegen. Het vierde deel focust op verkeersveiligheid. Het laatste deel behandelt ten slotte de milieuaspecten van mobiliteit.

Personenvervoer

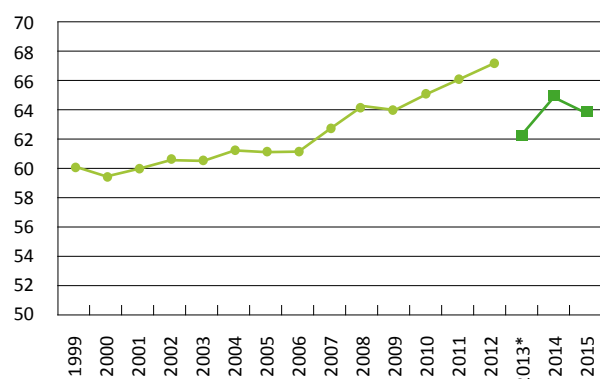
Dit deel beschrijft de evolutie van het personenvervoer. Een eerste focus ligt op de veranderingen per modus. Een tweede deel beschrijft het verplaatsingsgedrag van de Vlaming. De keuze van vervoerswijze voor bepaalde soorten verplaatsingen staat hierbij centraal.

Transportmodus

Hieronder komen de veranderingen in het personenvervoer naar modus aan bod. Het individueel en collectief vervoer over de weg, het spoorvervoer, de luchtvaart en de zeevaart worden daarbij onder de loep genomen.

5.103 Personenkilometer personenwagens

Evolutie van het aantal personenkilometer afgelegd met personenwagens en bestelwagens met passagier, ongeacht land van registratie, van 1999 tot 2015, in miljard personenkilometer.

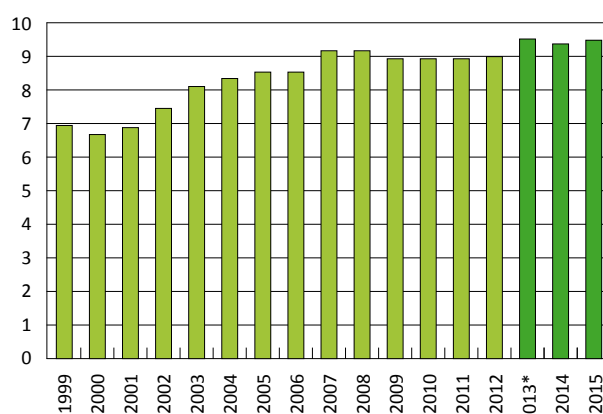

* Sinds 2013 op basis van voertuigkilometer aangeleverd door afdeling Beleid van het Departement MOW o.b.v. propagatiemodel PROMOVIA. Voorheen eigen model FOD MV. Cijfers vóór 2013 kunnen niet vergeleken worden met cijfers vanaf 2013.

Bron: FOD MV; Departement MOW.

5.104 Personenkilometer autobussen en -cars

Evolutie van het aantal personenkilometer afgelegd met autobussen en -cars, ongeacht land van registratie, van 1999 tot 2015, in miljard personenkilometer.

* Nieuwe meetmethode sinds 2013. Cijfers vóór 2013 kunnen niet vergeleken worden met cijfers vanaf 2013.

Bron: FOD MV; Departement MOW.

Personenwagen

Het aantal personenkilometer met personenwagens kende een neerwaartse knik in 2009. De economische crisis, die begon op het einde van 2008, is hier een verklarende factor. De knik bleek echter een tijdelijk fenomeen te zijn want in de daaropvolgende jaren ging het aantal personenkilometer terug omhoog. In 2015 is er een daling van 1,7% ten opzichte van het jaar voordien. Er werden wel meer kilometers met de wagen gereden dan het jaar voordien, maar de bezettingsgraad daalde (van 1,38 personen per wagen naar 1,33), waardoor het aantal personenkilometer ook zakte.

Collectief vervoer via de weg

Het collectief vervoer over de weg steeg tussen 1995 en 2007 met bijna een derde, om daarna te stagneren gedurende meerdere jaren. De toename was vooral te danken aan de uitbreiding van het aanbod en voordelige abonnementen bij De Lijn in de jaren na de eeuwwisseling. In 2015 steeg het aantal personenkilometer met autobussen en -cars met 1% ten opzichte van het jaar voordien.

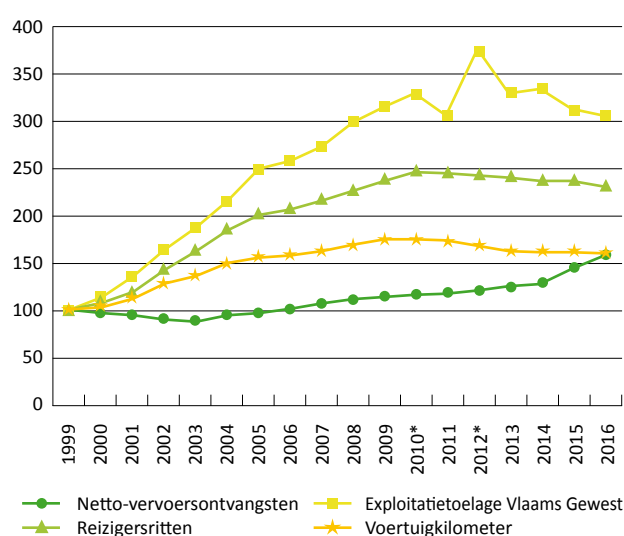
In 2016 kende De Lijn voor het zesde jaar op rij een lichte terugval van het aantal vervoerde passagiers. Het aantal reizigersritten daalde naar 519 miljoen (-2,1%). Ook het aantal afgelegde kilometers zakte een beetje (-0,4%). De reizigersgroei in de periode tot 2010 was vooral te danken aan de toename van de voordelige netabonnementen. Daarnaast zorgde de uitwerking van de basismobiliteit en het netmanagement voor nieuwe lijnen, nieuwe haltes en verhoogde frequenties. De laatste jaren werd er meer gekeken naar efficiëntie. Er werd gedeeltelijk gesnoeid in het aanbod en de voordelige netabonnementen.

De financiering van de openbare vervoersmaatschappij bestaat

deels uit eigen inkomsten en deels uit subsidies en toelagen. De overheid koos rond de eeuwwisseling voor een beleid van lage tarieven en een verhoogd aanbod. Dat weerspiegelde zich in een sterke toename van de exploitatietoelage. De eigen inkomsten stegen ook, maar niet in dezelfde mate als de subsidies en de financieringen. De laatste jaren streeft men echter naar

5.105 De Lijn

Index van het aantal reizigersritten en voertuigkilometer van De Lijn, netto-vervoersontvangsten De Lijn en exploitatietoelage Vlaams Gewest, van 1999 tot 2016, index 1999 = 100.

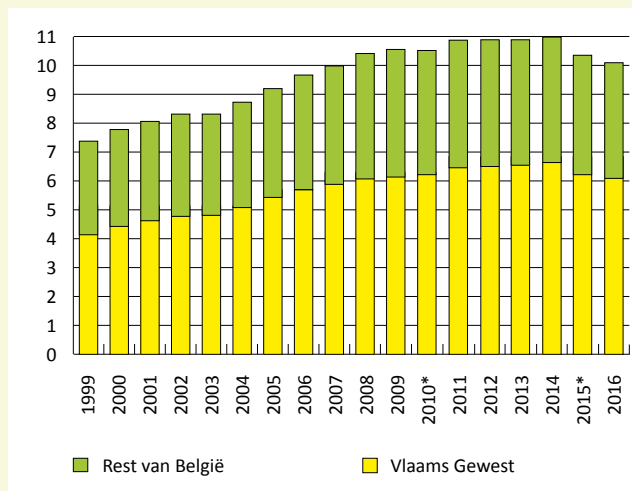

* 2010: Gedurende een korte periode in 2004/2005 was de exploitatiedotatie gesplitst krediet. 62,9 miljoen ordonnantie-krediet werd uiteindelijk uitbetaald in 2010.

2012: in 2012 werd de overflowdotatie ten belope van 138,6 miljoen uitbetaald. Bron: VVM De Lijn via Dataroom MOW.

5.106 Personenkilometer NMBS

Evolutie van het aantal personenkilometer, Vlaams Gewest en België, van 1999 tot 2016, in miljard personenkilometer.

* Cijfer Vlaanderen vanaf 2010 schatting o.b.v. Belgisch totaal en evolutie Vlaams aandeel in dit totaal. Sinds september 2010 exclusief Eurostar-verkeer, dat sindsdien een volledig zelfstandige onderneming is. Sinds april 2015 exclusief Thalys-verkeer, dat sindsdien een volledig zelfstandige onderneming is. Bron: NMBS.

een meer zelfbedruipende vervoersmaatschappij, met meer eigen inkomsten en minder toelagen. In 2016 daalde de exploitatietoelage met 2,6% in vergelijking met 2015, terwijl de eigen inkomsten met 9,8% toenamen. Het aandeel van betalende reizigers steeg van 94,4% naar 98%. Daardoor neemt de kosten dekking voor het vijfde jaar op rij toe, en bedraagt nu 20,3%.

Spoor

De NMBS boekte in 2016 voor het 20e opeenvolgende jaar een groei van het aantal reizigersritten. In totaal maakten 230 miljoen reizigers gebruik van de NMBS voor nationaal en internationaal vervoer. Binnen België werd in 2016 227 miljoen keer de trein genomen. Dat is net iets meer dan in 2015. In vergelijking met 2000 noteren we een stijging met 62%.

In 2016 werden in Vlaanderen 6,1 miljard personenkilometer afgelegd per trein. Het aantal nationale personenkilometer daalde licht. Het aantal internationale personenkilometer daalde in 2016 enerzijds door het niet langer meetellen van de Thalys-kilometers, maar ook de aanslagen in Brussel van 22 maart hadden een invloed.

Luchtvaart

Hieronder volgt eerst een kort overzicht van de evolutie van de Europese luchtvaart. Daarna volgt een beschrijving van de situatie op de luchthavens in Vlaanderen.

In 2015 steeg het aantal passagiers op Europese luchthavens met 5% ten opzichte van 2014. De luchtvaart kende in 2001 en 2002 moeilijke tijden. De toenmalige economische crisis, de

5.107 Luchthavens passagiers EU

Evolutie van de trafiek in de twintig belangrijkste luchthavens van EU28 in 2000 en 2015, in miljoen passagiers.

Luchthavens	2000	2015
Londen Heathrow	64,3	75,0
Parijs Ch. de Gaulle	49,7	65,7
Frankfurt Rhein-Main	49,0	60,9
Amsterdam Schiphol	39,3	58,2
Madrid Barajas	32,7	46,3
Munchen	22,9	40,9
Londen Gatwick	32,0	40,3
Rome Fiumicino	25,9	40,2
Barcelona	19,4	39,4
Parijs Orly	25,4	29,7
Kopenhagen Kastrup	18,1	26,5
Dublin	13,7	24,9
Palma de Mallorca	19,3	23,7
Zaventem	21,6	23,5
Stockholm Arlanda	18,6	23,2
Manchester	18,3	23,1
Wenen	11,9	22,7
Londen Stansted	11,9	22,5
Dusseldorf	15,9	22,5
Berlijn Tegel	10,2	21,0

Noot: passagiers = aankomsten + vertrek + transit
Bron: EC DG Mobility & Transport.

aanslagen van 11 september 2001, de SARS-epidemie, ... lieten hun sporen na. In beide jaren ging de passagiersluchtvaart in de EU25 licht achteruit. Sinds 2003 was er opnieuw groei, tot de economische crisis eind 2008 toesloeg. Sinds 2010 loopt het passagiersaantal weer op.

2016 was een bijzonder jaar voor de Vlaamse luchtvaart. Door de aanslagen van 22 maart op de luchthaven van Zaventem was deze luchthaven een periode gesloten. Een deel van de vluchten werd omgeleid naar de kleinere luchthavens in België, en een groot aantal werd geannuleerd. Daardoor ging het totaal aantal **vliegbewegingen** met 7% achteruit, en daalde het aantal **passagiers** met 6%.

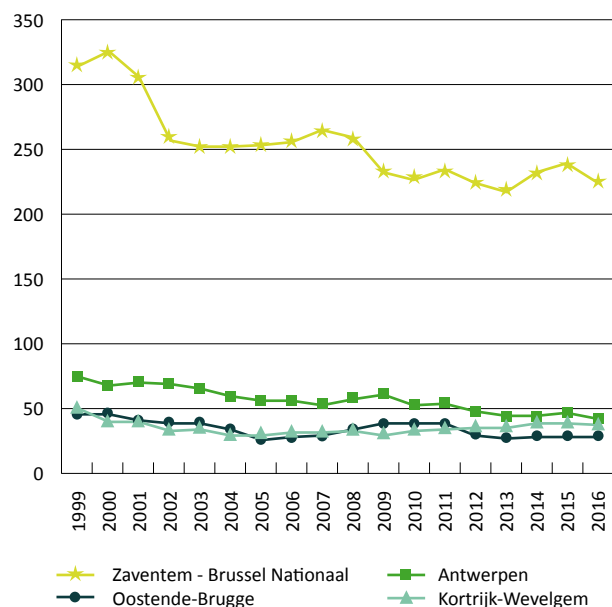
Zaventem – Brussel Nationaal

Zaventem is goed voor twee derde van de vliegtuigbewegingen en zelfs 96% van het aantal passagiers binnen het Vlaamse Gewest. In de Europese Unie was Zaventem in 2015 de veertiende passagiersluchthaven.

Op 22 maart 2016 werd de luchthaven getroffen door een terreuraanslag. Hierdoor bleef de luchthaven een tijd gesloten. Als gevolg hiervan daalde het aantal passagiers in 2016 met 7% tot 21,8 miljoen reizigers. Het aantal bewegingen viel eveneens met 7% terug. De laatste maanden van 2016 noteerde de luchthaven wel al opnieuw nieuwe maandrecordcijfers. In 2016 verwelkomde de luchthaven drie nieuwe luchtvaartmaatschappijen, voegde dertien nieuwe bestemmingen toe aan het aanbod, maar zag ook drie maatschappijen haar activiteiten stopzetten en tien bestemmingen verdwijnen.

5.108 Vliegbewegingen

Evolutie van de bewegingen op de luchthavens, van 1999 tot 2016, in duizend vliegbewegingen.

Bron: luchthavenautoriteiten.

Het aantal lokale passagiers, die hun vliegreis beginnen of eindigen in Brussel, zakte naar 17,6 miljoen. Het aantal transferpassagiers nam toe met 5%, maar hinkt met slechts 4,2 miljoen passagiers achterop in vergelijking met andere grote luchthavens. Als passagiersluchthaven is Zaventem vooral intra-Europees gericht.

Oostende – Brugge

De trafiek in de regionale luchthaven van Oostende kende het voorbije decennium een verdubbeling. Het merendeel bestaat uit ad-hoc vluchten met de hele wereld als bestemming. Het belang van Oostende ligt vooral in het vrachtverkeer en chartervluchten voor passagiers.

Het aantal vliegbewegingen daalde in 2016 met 8%. Het aantal passagiers steeg met maar liefst 57% tot 435.000. De luchthaven noteerde elke maand een stijging van het aantal passagiers, met als piek maart en april toen er 100.000 extra passagiers verwelkomd werden. In die periode werden heel wat vluchten vanuit Oostende geopenst als alternatief voor de luchthaven van Zaventem door de aanslagen van 22 maart.

Antwerpen

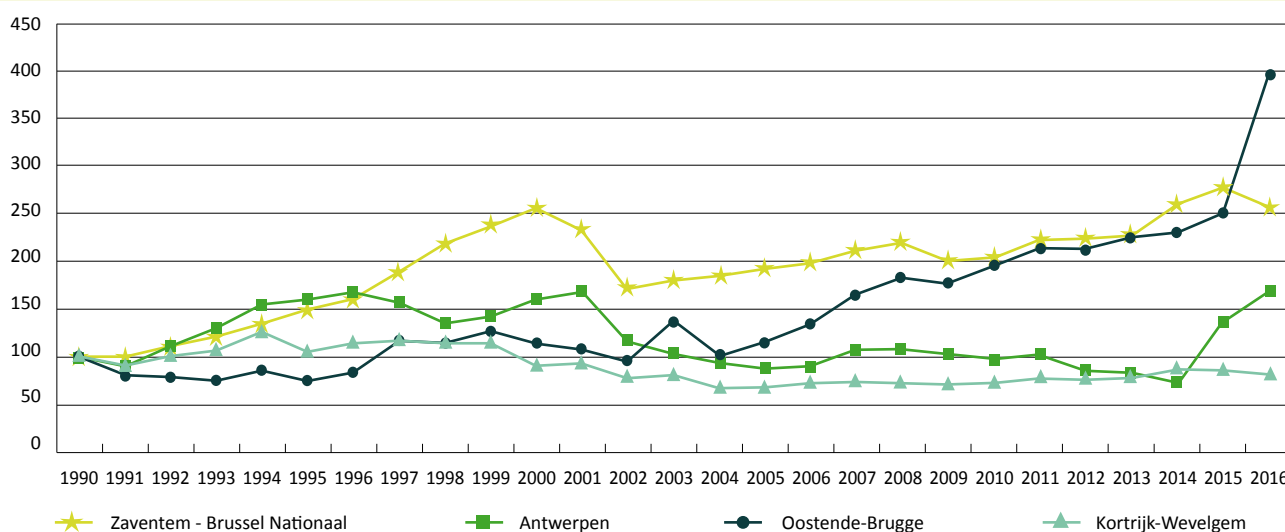
Antwerpen profileert zich als intra-Europese regionale zakenluchthaven. De luchthaven kende in 2016 een bewogen jaar. Luchtvaartmaatschappij VLM Airlines, die instond voor een groot deel van de passagiers, ging failliet. Hierdoor liep het aantal vliegbewegingen terug met 9%. Het aantal passagiers nam evenwel toe met 25%. Dit was vooral het gevolg van een aantal vluchten die van Zaventem naar Antwerpen werden verplaatst toen de luchthaven van Zaventem tijdelijk gesloten was in de weken na de aanslag van 22 maart.

Kortrijk – Wevelgem

De luchthaven Kortrijk-Wevelgem speelt op dit moment vooral een rol in de 'general aviation' (de kleinere privé-luchtvaart) en scholingsvluchten. Ze tracht zich te ontwikkelen als regionale zakenluchthaven. Het aantal vliegbewegingen ging in 2016 met 4% achteruit, en het aantal passagiers daalde ook met 4% tot 75.000.

5.109 Luchthavens passagiers

Index van het aantal passagiers op de luchthavens, van 1990 tot 2016, index 1990 = 100.

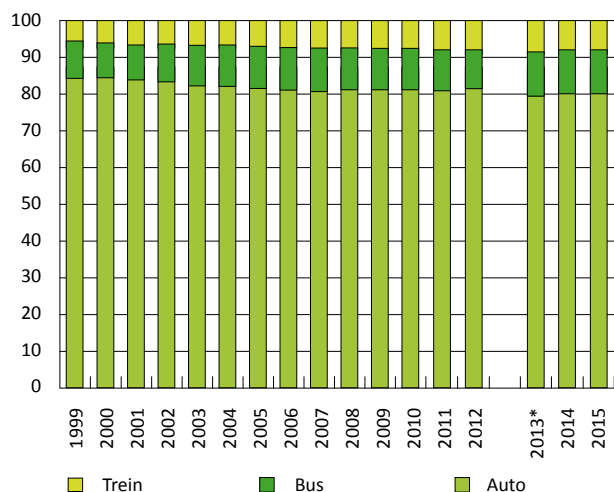

Noot: passagiers = aankomsten + vertrek + transit

Bron: luchthavenautoriteiten.

5.110 Modale verdeling personenvervoer

Evolutie van de modale verdeling van het personenvervoer volgens personenkilometer voor de voornaamste vervoerswijzen (personenwagens, bussen-autocars, treinen), ongeacht het land van registratie, van 1999 tot 2015, in %.

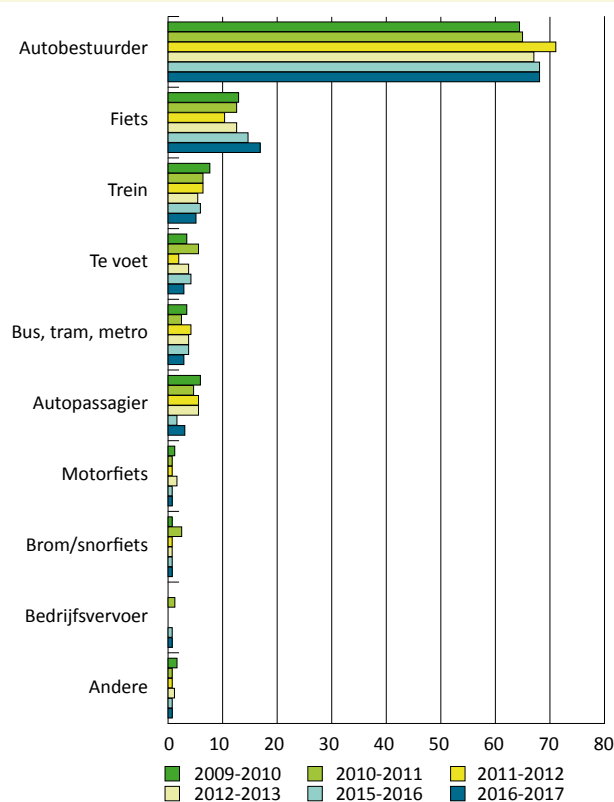

* Door een wijziging in meetmethode zijn resultaten van vóór 2013 niet te vergelijken met die vanaf 2013.

Bron: FOD MV; ADS; NMBS; Eurostat; Departement MOW.

5.111 Modale verdeling van het woon-werk-verkeer

Verdeling van woon-werkverplaatsingen (beroepsactieven) volgens hoofdvervoerswijze, van 2009-2010 tot 2016-2017, in %.

Bron: Onderzoek Verplaatsingsgedrag, Departement MOW via Dataroom MOW.

Zeevaart

Het aantal **passagiers** in de Vlaamse zeehavens nam in 2016 met 29% toe tot 1.082.353.

Zeebrugge is de belangrijkste zeehaven voor het vervoer van passagiers. Het aantal passagiers steeg in 2016 met 30% naar 1.073.308 personen. De zeehavens van Oostende, Antwerpen en Gent behandelen zeer weinig passagiers.

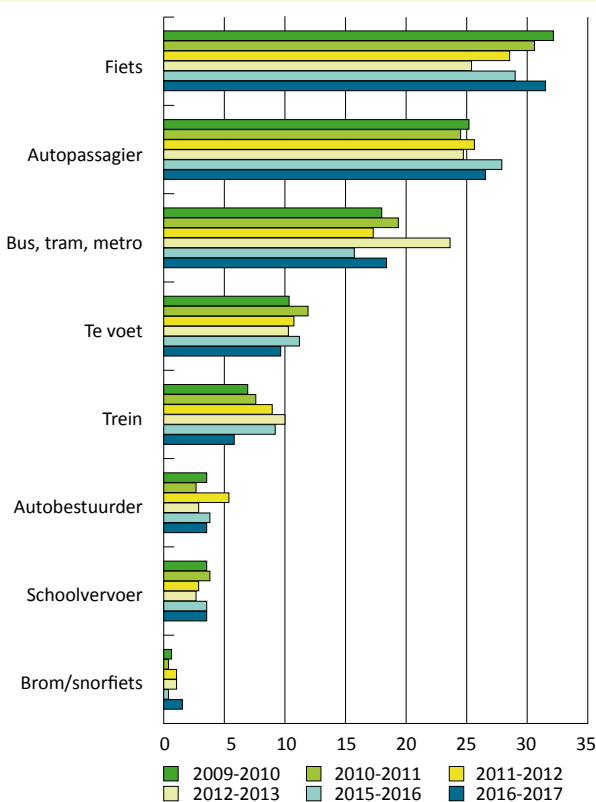
Verplaatsingsgedrag

De auto blijft het meest populaire vervoermiddel. Een verschuiving naar andere transportmiddelen biedt nochtans interessante perspectieven. Het kan het aantal files op de weg verminderen, de milieuschade beperken en de kans op verkeersongevallen doen dalen.

Bij het **personenvervoer** kunnen de cijfers vanaf 2013 niet vergeleken worden met die van de voorgaande jaren door een wijziging in de meetmethode. Die wijziging resulteerde vooral in een hoger aantal buskilometers en een lager aantal personenwagenkilometers. Met de nieuwe meetmethode bedraagt het aandeel van busvervoer 11,9% in 2015. Het aandeel van personenvervoer met de wagen ligt op 80,3%, en bij de trein

5.112 Modale verdeling van het woon-schoolverkeer

Verdeling van personen (scholieren en studenten) volgens hoofdvervoerswijze woon-schoolverkeer, van 2009-2010 tot 2016-2017, in %.

Bron: Onderzoek Verplaatsingsgedrag, Departement MOW via Dataroom MOW.

is dit 7,8%. In vergelijking met het EU28-gemiddelde ligt het aandeel van personenwagens nu 2,5 procentpunten lager. Het aandeel vervoer per trein benadert het EU-gemiddelde. Het aandeel busvervoer ligt dan weer boven dat gemiddelde.

In het PACT 2020 wordt geijverd om 40% van de woon-werk-verplaatsingen met het openbaar vervoer, de fiets en/of te voet te laten verlopen. De belangrijkste hoofdvervoerswijze voor het woon-werkverkeer is nog steeds de auto met een aandeel van 71% (als bestuurder en als passagier) in 2016-2017. 17% van de woon-werkverplaatsingen gebeurt met de fiets (incl. elektrische fiets) en 8% met het openbaar vervoer. Het totaal aandeel van verplaatsingen met het collectief vervoer, de fiets en te voet bedraagt 28%. De gemiddelde woon-werkafstand bedraagt 19,6 km en 45% van de beroepsactieven woont op maximum 10 km van de werkplaats.

Voor het woon-schoolverkeer wordt de fiets als hoofdvervoerswijze (32%, incl. elektrische fiets) het meest gebruikt, gevolgd door de auto (30%) en het openbaar vervoer (24%).

In 2016 maken de Vlamingen gemiddeld 2,65 verplaatsingen per persoon per dag. Het grootste aandeel van de verplaatsingen (22%) gebeurt voor werk-gerelateerde activiteiten (werken en zakelijk verkeer), direct gevolgd door winkelen (19%). Functio-

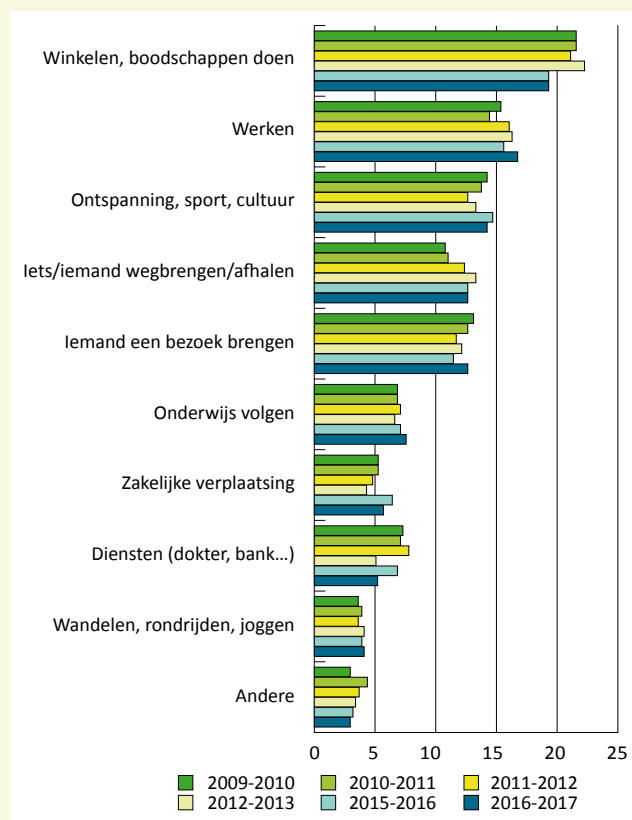
nele verplaatsingen (werken, school en zakelijke verplaatsingen) maakten 29% uit en recreatieve verplaatsingen (bezoekje brengen, wandelen/rondrijden/joggen, ontspanning/sport/cultuur) 31%. De afgelegde afstand per persoon per dag voor de werk-gerelateerde verplaatsingen zijn het belangrijkste met een aandeel van 40%, gevolgd door de recreatieve verplaatsingen (35%).

Niet iedereen kan of hoeft zich te verplaatsen. 25% geeft aan geen verplaatsing te maken op een welbepaalde dag. 46% van de niet-verplaatsters zegt daar geen behoefte toe te hebben. 27% van de niet-verplaatsters geeft als reden 'ziekte of handicap' op. 1% doet aan telewerk en bijna 2% oefent zijn beroep thuis uit.

17% van alle verplaatsingen heeft een afstand korter dan 1 kilometer. Deze verplaatsingen gebeuren voornamelijk te voet of per fiets, maar de wagen heeft hier toch nog een aandeel van 27%. Bij verplaatsingen tussen 1 en 5 kilometer (goed voor ruim een derde van alle verplaatsingen) heeft de auto een aandeel van 63%. Het aandeel verplaatsingen te voet en per fiets neemt snel af naarmate de afstand toeneemt. Tram, bus en metro hebben een aanzienlijk aandeel bij de middellange verplaatsingen, de trein vooral bij de lange afstanden. De verplaatsingen van meer dan 40 kilometer zijn goed voor 7% van alle verplaatsingen.

5.113 Motief van de verplaatsing

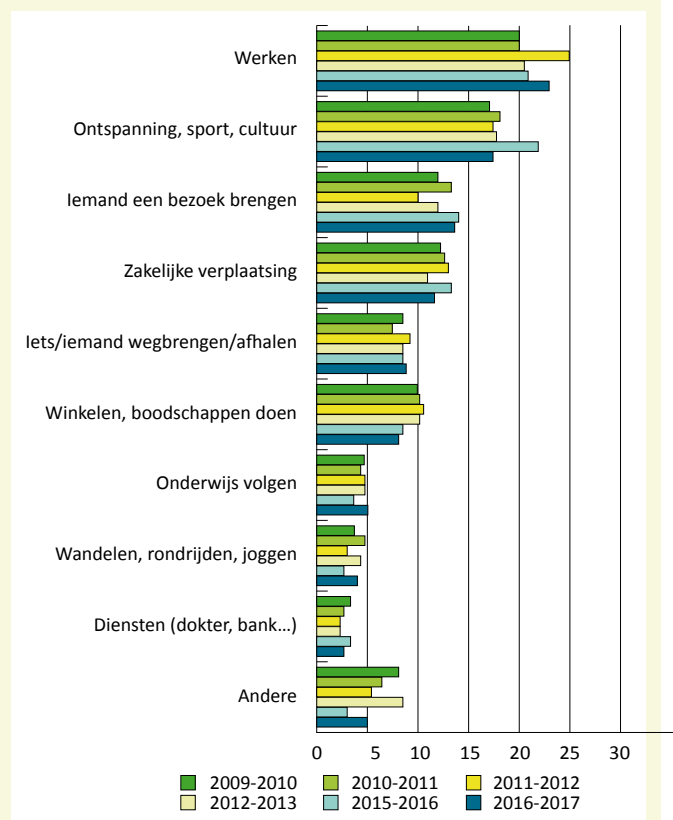
Evolutie van de verdeling van het gemiddeld aantal verplaatsingen per persoon per dag volgens motief, van 2009-2010 tot 2016-2017, in %.

Bron: Onderzoek Verplaatsingsgedrag, Departement MOW.

5.114 Motief van de afgelegde afstand

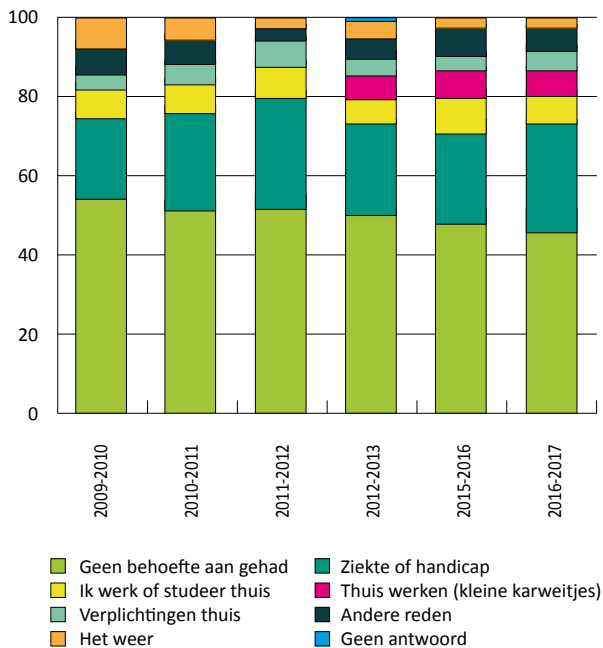
Evolutie van de verdeling van de gemiddelde afgelegde afstand per persoon per dag volgens motief, van 2009-2010 tot 2016-2017, in %.

Bron: Onderzoek Verplaatsingsgedrag, Departement MOW.

5.115 Motief van niet-verplaatsters

Evolutie van de verdeling van niet-verplaatsters volgens motief, van 2009-2010 tot 2016-2017, in %.

Opmerking: vanaf 2012-2013 is de categorie 'thuis werken/studeren' opgesplitst in 'thuis professioneel werken/studeren' en 'thuis karweitjes opknappen'.

Bron: Onderzoek Verplaatsingsgedrag, Departement MOW.

Voor de kortere afstanden tot 5 kilometer lijkt een voorzichtige modale verschuiving in beeld te komen. Verplaatsingen te voet of per fiets winnen ettelijke punten ten opzichte van verplaatsingen met de wagen.

Logistiek

Vlaanderen heeft een centrale ligging binnen Europa. Het heeft ook een zeer dicht netwerk van transportinfrastructuur. Zowel voor wegen, spoorwegen als binnenvaart bekleedt het een toppositie binnen Europa. Hiermee heeft het Vlaamse Gewest sterke troeven in handen en is het op logistiek vlak een topregio in Europa. Het beleid wil deze positie verder verbeteren door te blijven inzetten op slimme, duurzame en hoogwaardige logistieke activiteiten met een hoge toegevoegde waarde en werkgelegenheid.

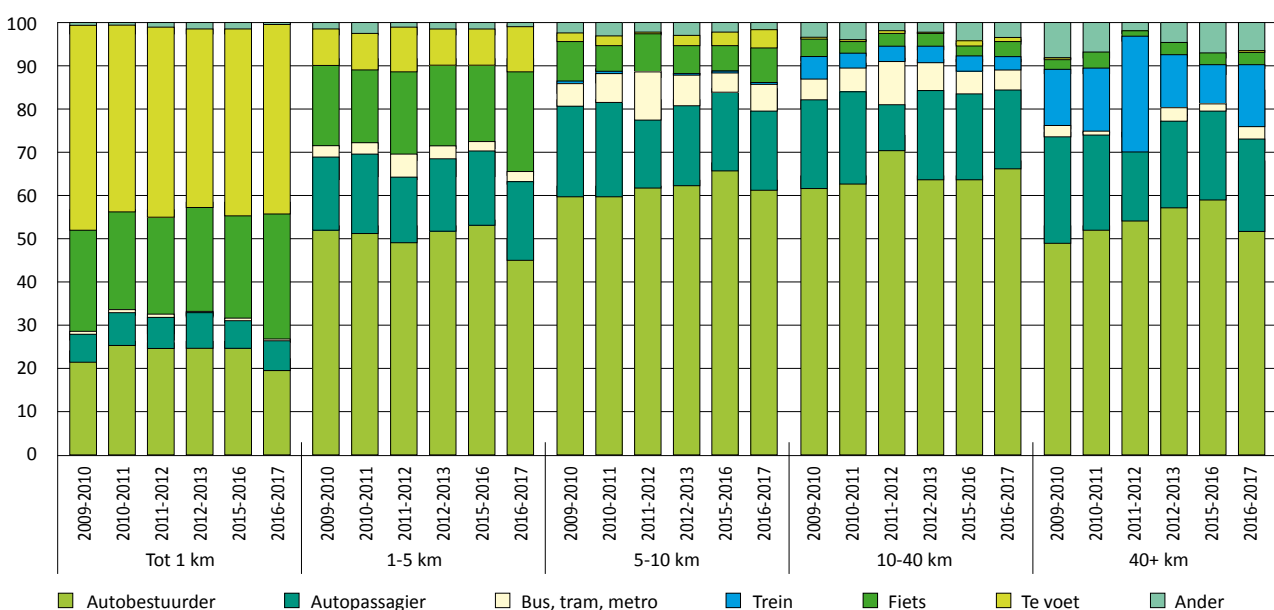
Dit deel focust op het goederenvervoer. In een eerste deel volgt een beschrijving van de evolutie van het goederenvervoer per transportmodus. Een tweede deel bekijkt de modale verdeling van het vrachtvervoer. Het laatste deel gaat dieper in op het economisch belang van de logistieke sector, met aandacht voor de tewerkstelling en de toegevoegde waarde.

Transportmodus

Hieronder volgt een beschrijving van de evolutie van het goederenvervoer per transportmodus. Daarbij gaat achtereenvolgens aandacht naar vervoer via vrachtwagens, spoor, binnenvaart, zeevaart, luchtvaart en ten slotte pijpleidingen.

5.116 Modale verdeling naar afstand

Modale verdeling (hoofdvervoerswijze) naar afgelegde afstand, van 2009-2010 tot 2016-2017, in %.

Opmerking: andere omvat o.a. bromfiets en motor.

Bron: Onderzoek Verplaatsingsgedrag, Departement MOW via Dataroom MOW.

Vrachtwagen

Het vrachtverkeer over de weg kent sinds de economische crisis – na een jarenlange groei – een wisselend verloop. Na een scherpe daling in 2008 en 2009, volgden er jaren met afwisselend positieve en negatieve groeicijfers. In 2015 bedroeg het aantal door vrachtwagens gepresterde tonkilometer bijna 42 miljard. Dat is 1% meer dan een jaar eerder.

Spoor

Het Vlaamse **spoorwegennetwerk** is het dichtste van de Europese Unie. Enkel Tsjechië komt in de buurt. In 2015 bleef het **goederenvervoer** per spoor min of meer stabiel. Het aantal tonkilometer afgelegd in het Vlaamse Gewest bedroeg 3,7 miljard. Sinds de gedeeltelijke vrijmaking van het spoorverkeer zijn er voor het goederenvervoer naast NMBS-dochter B-Cargo ook enkele kleinere private operatoren op Belgisch grondgebied actief.

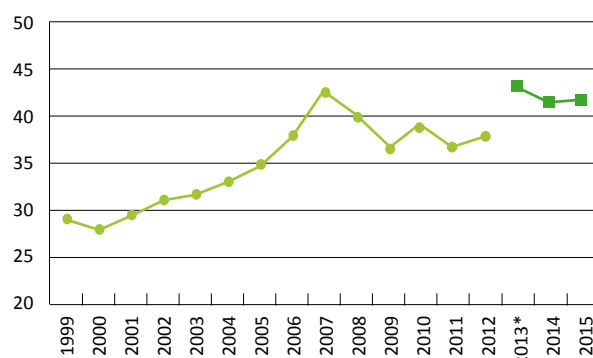
Binnenvaart

Het Vlaamse **binnenwaterennetwerk** is, na het vlakke en waterrijke Nederland, het tweede dichtste van de Europese Unie. In 2016 nam het aantal tonkilometer met 5 procent toe in vergelijking met het jaar voordien. De tonkilometers zijn in realiteit ietwat hoger dan de hier gerapporteerde cijfers, aangezien er een onderregistratie is op de Zeeschelde en de tijgebonden waterwegen.

Langs Vlaamse waterwegen werd in 2016 6% meer gelost dan het jaar voordien. Het aantal geladen ton steeg met 18%. In de

5.117 Tonkilometer vrachtwagens

Evolutie van het aantal afgelegde tonkilometer met vrachtwagens, ongeacht land van registratie, van 1999 tot 2015, in miljard tonkilometer.

* Breuk in de tijdlijn tussen 2012 en 2013 wegens nieuwe methodologie. Cijfers vanaf 2013 daardoor niet vergelijkbaar met voorgaande jaren. Bron: FOD MV.

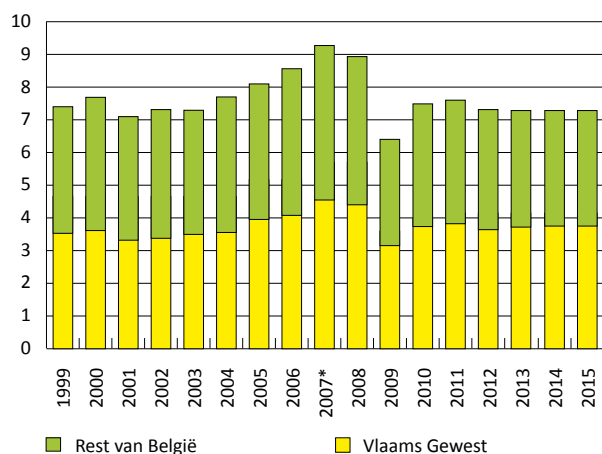
Vlaamse havens steeg het binnenvaartvervoer met 7% in 2016, goed voor een overslag van ruim 120 miljoen ton.

De binnenvaart kent een toenemende containerisatie: de hoeveelheid vervoerde containers op de binnenwateren kwam uit op een trafiek van 750.500 TEU (Twenty-foot Equivalent Unit). Dat is een toename van 9% in vergelijking met 2015.

Sinds 1995 nemen de binnenschepen in aantal af. Het zijn vooral de kleinere schepen die uit de vaart verdwijnen en worden vervangen door schepen met een groter laadvermogen.

5.118 Tonkilometer spoor

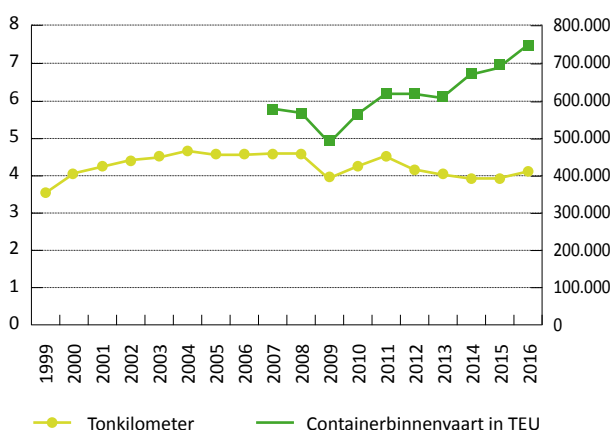
Evolutie van het goederenvervoer per spoor, Vlaams Gewest en België, van 1999 tot 2015, in miljard tonkm.

* Vlaams aandeel vanaf 2007 geschat o.b.v. trend 1991-2006. Bron: NMBS, Eurostat.

5.119 Binnenvaart

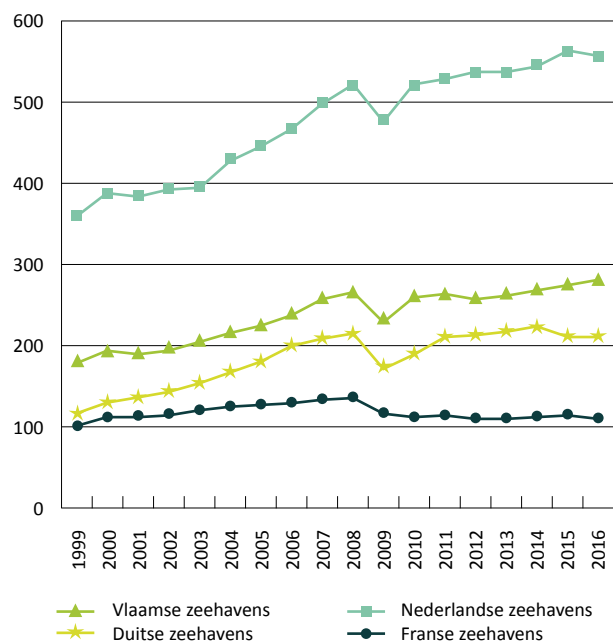
Evolutie van de goederentrafiek in de binnenvaart, in miljard tonkilometer (linkeras) en hoeveelheid vervoerde containers op de binnenwateren in TEU (rechteras), van 1999 tot 2016.

Bron: Waterwegen en Zeekanaal NV & De Vlaamse Waterweg NV via Dataroom MOW.

5.120 Haventrafiek Le Havre – Hamburg

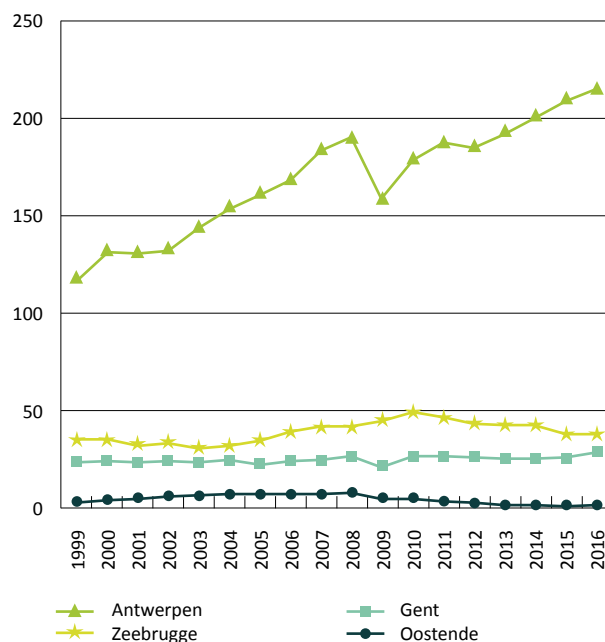
Evolutie van de trafiek in de havens van de Le Havre – Hamburg range, van 1999 tot 2016, in miljoen ton.

Bron: VHC.

5.121 Goederentrafiek zeehavens

Evolutie van de goederentrafiek in de zeehavens, van 1999 tot 2016, in miljoen ton.

Bron: VHC.

Zeevaart

Hieronder volgt eerst een korte beschrijving van de Le Havre-Hamburg range, daarna komt de situatie in de vier Vlaamse zeehavens meer uitgebreid aan bod.

De Le Havre-Hamburg range omvat de belangrijkste zeehavens tussen deze twee steden. Hierbinnen vallen de havens van Antwerpen, Gent, Zeebrugge, Oostende, Rotterdam, Amsterdam (incl. Noordzeekanaalgebied), Hamburg, Bremen, Duinkerke en Le Havre.

Deze havens realiseerden in 2016 een overslag van 1.163 miljoen ton, dat is net iets meer dan in 2015. Het is tevens een verbetering van het vorige record uit 2015. Het aandeel van de Vlaamse trafiek steeg met 0,7 procentpunt naar 24,3%.

In de Vlaamse zeehavens kende de **goederentrafiek** in 2016 een lichte groei. Ze klokte af op een hoogte van 283 miljoen ton overslag, een toename van 3% ten opzichte van 2015. De binnenvaarttrafiek van en naar de zeehavens groeide met 7%. In de kusthavens Oostende en Zeebrugge is de binnenvaart minimaal. De shortsea-trafiek steeg met 3% naar 149 miljoen ton.

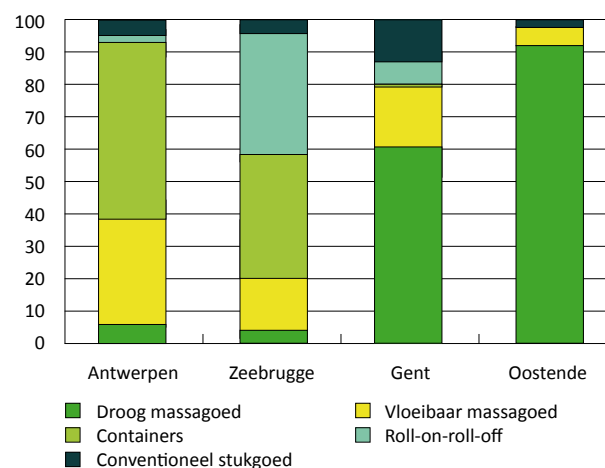
De Vlaamse zeehavens zijn ook belangrijke economische spelers. Samen waren ze in 2015 goed voor een directe **toegevoegde waarde** van 16,2 miljard euro (7,5% van de bruto toegevoegde waarde in het Vlaamse Gewest wordt gerealiseerd in en door de Vlaamse zeehavens), 102.727 directe banen en 3,7 miljard euro directe investeringen. De toegevoegde waarde steeg met 8% terwijl de **werkgelegenheid** met 1% daalde in

2015. De investeringen daalden met 9%. Daarnaast staan de Vlaamse havens ook nog in voor een indirecte toegevoegde waarde van 14,2 miljard euro en een indirecte werkgelegenheid van 126.849 voltijdse equivalenten.

In 2016 investeerde het Vlaamse Gewest 416 miljoen euro in de vier zeehavens en hun maritieme toegankelijkheid.

5.122 Goederentrafiek naar verschijningsvorm

Goederentrafiek in de zeehavens, in 2016, naar verschijningsvorm, in %.

Bron: VHC.

Antwerpen

In 2016 was Antwerpen de Europese nummer twee voor goederentrafiek, na de afgescheiden koploper Rotterdam. Antwerpen beheerst 76% van de Vlaamse markt, met een marktaandeel van 18% in de Le Havre–Hamburg range. Voor het containerverkeer komt Antwerpen wereldwijd op de zestiende plaats. In Europa behandelt alleen Rotterdam meer containers.

De goederen die in de haven van Antwerpen aankomen, zijn voor 44% uit Europa afkomstig. Daarna volgen Azië, Noord-Amerika, Zuid-Amerika en Afrika. Een derde van de goederen die de Antwerpse haven per zeeschip verlaat, vaart naar Azië. Daarna volgen Europa, Afrika en Noord-Amerika.

In 2016 realiseerde Antwerpen een goederenoverslag van 214 miljoen ton, een toename met 3%. Het containerverkeer steeg met 4% naar 118 miljoen ton en vormt het grootste pakket binnen het Antwerpse goederenverkeer. De overslag van vloeibare massagoederen nam toe met 4%. Het aantal auto's dat in 2016 werd behandeld, bedraagt 1,2 miljoen, een daling van 9%. De droge massagoederen namen met 8% af. Het roll-on-roll-off-verkeer (-2%) en het niet-gecontaineriseerd stukgoed (-2%) noteerden een kleine terugval.

Het aantal zeeschepen dat de haven van Antwerpen aanliep kende in 2016 een zeer lichte groei. De schepen worden ook steeds groter. De gemiddelde bruto tonnenmaat van de schepen groeide in 2016 met 9%, wat aantoonde dat de Antwerpse haven de vruchten plukt van de Scheldeverdieping.

De binnenvaart van en naar de Antwerpse haven is in 2016 toegenomen met 6% tot 97 miljoen ton. De shortsea-traffic bleef nagenoeg stabiel. Het aandeel van de shortsea-traffic op de totale traffic in de Antwerpse haven lag iets onder de 50%.

De toegevoegde waarde van de Antwerpse haven steeg in 2015 met 9% tot 10,9 miljard euro. Dat is goed voor een aandeel van twee derde binnen het Vlaamse havenlandschap. De investeringen daalden met 9% tot 3 miljard euro. De werkgelegenheid liep 1% terug, goed voor 60.656 voltijdse equivalenten.

Zeebrugge

Zeebrugge richt zich vooral op Europese traffic. Het is één van de belangrijkste Europese havens voor het rollend vrachtverkeer en het transport van nieuwe personenwagens. Ook containers zijn belangrijk, het gaat daarbij zowel om diepzee- als ro/ro-containers. Zeebrugge realiseerde in 2016 een overslag van 38 miljoen ton, 1% minder dan het jaar voordien. Het totale containervolume viel met 8% terug. De gewijzigde vaarschema's van de grote rederijallianties, die hun containertrafiek nu concentreren in Rotterdam en Antwerpen, zijn daarvan de oorzaak. Ook de vloeibare bulk kende een aanzienlijke daling van 11%. Het transport van nieuwe personenwagens steeg met 14% naar 2,8 miljoen stuks. De vaste bulk nam met 13% toe. Het roll-on-roll-off-verkeer groeide met 7%.

Zeebrugge neemt 13% van de verscheepte tonnage in de Vlaamse havens voor zijn rekening. De shortsea-traffic nam in 2016 met 5% toe. Vier vijfden van de totale traffic bereikte op deze manier de haven.

Zeebrugge heeft een kleiner aandeel in de toegevoegde waarde, werkgelegenheid en investeringen dan de trafficcijfers laten vermoeden. De haven was in 2015 goed voor 9.268 voltijdse equivalenten, een daling van 2%. De toegevoegde waarde steeg met 3% naar 976 miljoen euro. Het investeringsbedrag nam met 14% toe, goed voor 261 miljoen euro.

Gent

Gent zorgt voor 10% van de Vlaamse tonoverslag. Driekwart van de behandelde tonnage bestaat uit aanvoer. Die aanvoer komt uit de hele wereld, met Europa en Noord-Amerika als voornaamste herkomstgebieden. Droge massagoederen, vooral aanvoer naar het staalbedrijf ArcelorMittal Gent, maken bijna twee derde uit van de maritieme traffic. De afvoer gaat voor 77% naar Europa.

De goederenoverslag via zeevaart in de Gentse haven steeg in 2016 met 10% en klokte af op 29,1 miljoen ton. De hoeveelheid vloeibare bulk steeg met 46% en het tonnage droge bulk nam met 6% toe. Het overig stukgoed groeide met 4%. De traffic van roll-on-roll-off-verkeer kende een lichte stijging (+1%).

De binnenvaart nam met 9% toe en klokte af op iets minder dan 22 miljoen ton. De shortsea-traffic steeg met 15%. Deze traffic neemt in de haven 64% van de overslag via zeevaart op zich.

In verhouding tot haar traffic creëert de haven van Gent een belangrijke toegevoegde waarde, die in 2015 goed was voor 3,8 miljard euro, wat een stijging van 5% betekent. De werkgelegenheid zakte met 1% tot 27.809 voltijdse equivalenten. De investeringen zakten met 10%.

Oostende

Oostende is de kleinste van de vier Vlaamse zeehavens, met een marktaandeel van 0,5%. De Oostendse haven kon na zeven opeenvolgende jaren van terugval nog eens positieve cijfers noteren. In 2016 was er een toename van de traffic van 13% ten opzichte van 2015. De volledige traffic in de Oostendse haven bestaat uit shortsea-traffic. Het gaat hoofdzakelijk om grind en zand voor de bouw. Sinds enkele jaren profileert Oostende zich als hub voor de bouw en het onderhoud van windmolenparken in de Noordzee.

De toegevoegde waarde in de haven van Oostende bedroeg in 2015 508 miljoen euro. Dat is een stijging van 2%. De werkgelegenheid in de haven ging met 4.993 voltijdse equivalenten 1% achteruit. De investeringen halveerden naar 62 miljoen euro.

5.123 Vrachtluchthavens EU

Evolutie van de trafiek in de twintig belangrijkste luchthavens van de EU28, in 2000 en 2015, hoeveelheid vervoerde vracht, in duizend ton.

luchthavens	2000	2015
Parijs Ch. de Gaulle	1.067	2.176
Frankfurt Rhein/Main	1.703	2.076
Amsterdam	1.223	1.655
Londen Heathrow	1.307	1.589
Leipzig	14	983
Keulen/Bonn	438	740
Luxemburg	501	737
Luik	270	625
Milaan Malpensa	296	511
Zaventem	667	490
Madrid	305	383
Munchen	148	336
Nottingham East Midlands	179	321
Londen Stansted	168	227
Wenen Schwechat	66	209
Kopenhagen Kastrup	419	197
Helsinki	96	177
Rome Fiumicino	153	145
Dublin	35	137
Parijs Orly	107	126

Bron: EC DG Mobility & Transport.

Luchtvaart

Hieronder volgt eerst een korte beschrijving van de Europese luchthavens, daarna komt de situatie in de Vlaamse luchthavens aan bod.

In de vrachtluchtvaart zien we min of meer hetzelfde fenomeen als bij de passagiersluchtvaart: een scherpe daling in 2001 en een herneming vanaf 2003. In 2009 sloeg de economische crisis hard toe, om al een jaar later te herstellen van de klap. In 2015 bleef de trafiek op de Europese luchthavens nagenoeg stabiel.

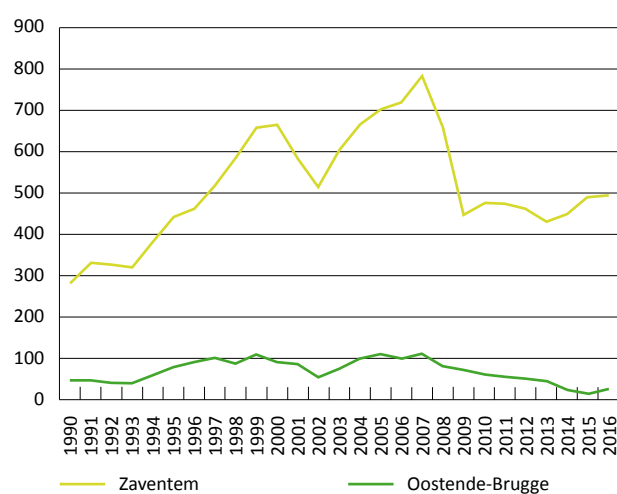
De **goederentrafiek** op de Vlaamse luchthavens steeg met 2% tot 517.000 ton.

In 2016 nam het vrachtvervoer op de nationale luchthaven met 1% toe, ondanks het feit dat de luchthaven een tijd gesloten was in de nasleep van de aanslagen van 22 maart. Voor vrachtvervoer bekleedde Zaventem in 2015 de tiende positie onder de Europese luchthavens. Europa is het belangrijkste eind- of vertrekpunt, gevolgd door Noord-Amerika, het Midden-Oosten, Afrika en het verre Oosten.

De luchthaven van Oostende-Brugge kende een behoorlijk succesvol jaar, waarbij het vervoerde tonnage met 32% steeg. Op de andere twee Vlaamse luchthavens (Antwerpen en Kortrijk-Wevelgem) is het vrachtvervoer heel beperkt.

5.124 Luchthavens vracht

Evolutie van de vervoerde vracht op de luchthavens van Zaventem en Oostende-Brugge, van 1990 tot 2016, in duizend ton.

Bron: luchthavenautoriteiten.

Pijpleiding

Een overzicht van de kerncijfers over het goederenvervoer is onvolledig zonder een blik op het transport via **pijpleidingen**. Er zijn pijpleidingen voor het transport van aardgas en voor het transport van olie.

Het pijpleidingennetwerk voor aardgastransport is in België het tweede dichtste van de hele Europese Unie met 2.450 kilometer per 1.000 km².

Het Belgische netwerk voor olie is met 294 kilometer een stuk beperkter, al scoren we met een dichtheid van 9,7 kilometer per 1.000 km² boven het Europese gemiddelde.

In 2015 werd in België 1,6 miljard tonkilometer aardolie vervoerd, in de Europese Unie (EU28) 115,2 miljard.

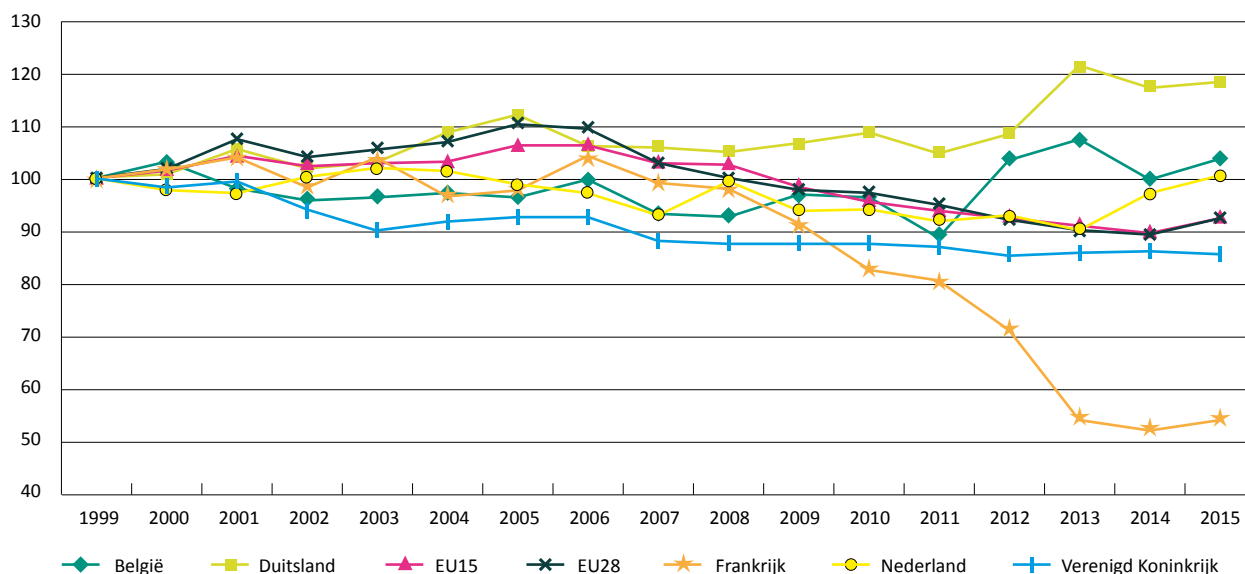
Modale verdeling

Vlaanderen wil zich verder ontwikkelen als slimme draaischijf van Europa. Daartoe moeten de logistieke ketens geoptimaliseerd worden en moeten de logistieke stromen gebundeld worden tot grotere stromen, die beter in aanmerking komen voor vervoer via de alternatieve modi (binnenvaart, spoor).

Bij het **goederenvervoer** was er in 2015 zeer weinig evolutie wat betreft het aantal tonkilometer van de drie verschillende modi. Zo blijft het vrachtvervoer over de weg domineren in de modale verdeling met in 2015 een aandeel van 84,6%. Het vrachtvervoer over de weg wordt sinds 2013 op een andere manier gemeten, waardoor vergelijken met de jaren voordien niet mogelijk is. Daardoor kan ook de modale verdeling vanaf 2013 niet vergeleken worden met die van de voorgaande jaren. Zoals eerder opgemerkt, zijn de cijfers voor de binnenvaart ietwat lager dan de reële activiteit, door onderregistratie op de Zeeschelde en tijgebonden waterwegen.

5.125 Oliepijpleidingen

Index van het aantal tonkilometer, afgelegd via oliepijpleidingen, België, buurlanden, EU15 en EU28, van 1999 tot 2015, index 1999 = 100.

Bron: EC DG Mobility & Transport.

Europees vergelijken is niet zo eenvoudig wegens definitiever-schillen. Bij de Europese meting wordt bij het vrachtvervoer over de weg namelijk geen rekening gehouden met de tonkilo-meter gereden door buitenlandse vrachtwagens. In Vlaanderen is er echter een trend dat steeds meer buitenlandse vracht-wagens goederen vervoeren. Om deze reden wordt een bench-mark niet langer opgenomen in dit hoofdstuk.

Economisch belang

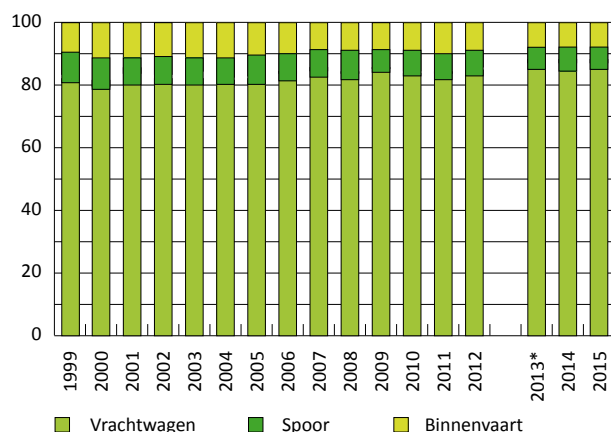
Het aandeel van de logistiek in de bruto toegevoegde waarde bedroeg in 2014 4,4%. Dat is evenveel dan het jaar voordien, maar wel bijna een volledig procentpunt minder dan in het recordjaar 2008. De logistieke sector werd hard getroffen door de economische crisis, waardoor haar aandeel in de bruto toegevoegde waarde terugliep. Het aandeel van de logistieke sector in de werkgelegenheid ligt iets lager en haalt 4,2% in 2015. Ook hier noteren we een continue daling sinds 2009.

Het afzetten van de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid op het aantal tonkilometer door vrachtvervoer geeft een soort verhouding tussen de lusten en de lasten van logistiek. Het beleid streeft hierbij naar meer toegevoegde waarde en werkgelegenheid in de logistieke sector.

In 2008 en 2009 werd de continue groei van het aantal tonkilometer door de economische crisis doorbroken. De toegevoegde waarde en werkgelegenheid daalden minder snel dan het aantal tonkilometer, met als gevolg een toename van de toegevoegde waarde per tonkilometer en een breuk in de dalende trend voor werkgelegenheid per miljard tonkilometer. In 2010 nam het aantal tonkilometer opnieuw toe, maar bleef de werkgelegenheid teruglopen. Het gevolg was dat de verhouding werkgelegenheid op tonkilometer opnieuw begon te dalen. Bij de verhouding tussen toegevoegde waarde en tonkilometer is er eerder sprake van een aanhoudende licht opwaartse trend. Cijfers vanaf 2013 zijn niet te vergelijken met de voorgaande jaren, wegens grote methodologische verschillen bij het meten van het aantal tonkilometer bij het vrachtvervoer over de weg.

5.126 Modale verdeling goederenvervoer

Evolutie van de modale verdeling goederenvervoer volgens tonkilometer voor de voornaamste vervoerswijzen (weg, spoor, binnenvaart), van 1999 tot 2015, in %.

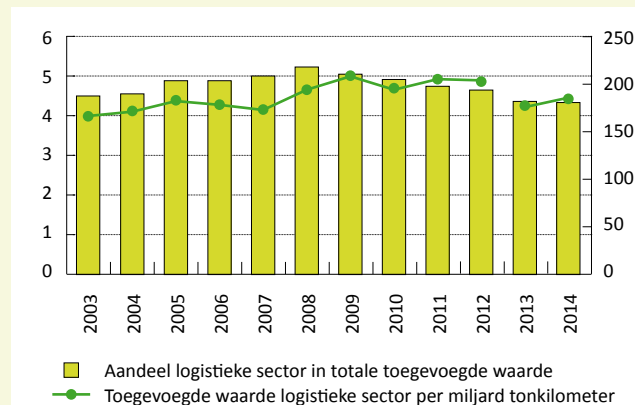

* Door een methodologische wijziging bij het meten van het vrachtvervoer over de weg zijn cijfers vanaf 2013 niet te vergelijken met eerdere jaren. Bron: FOD MV, NMBS, Eurostat, Waterwegen & Zeekanaal nv, De Vlaamse Waterweg NV.

5.127a Logistiek – toegevoegde waarde

Evolutie van het aandeel van de logistieke sector binnen de totale (directe) toegevoegde waarde, in % (linkeras) en evolutie van de toegevoegde waarde van de logistieke sector, in miljoen euro per miljard tonkilometer (rechters), van 2003 tot 2014.

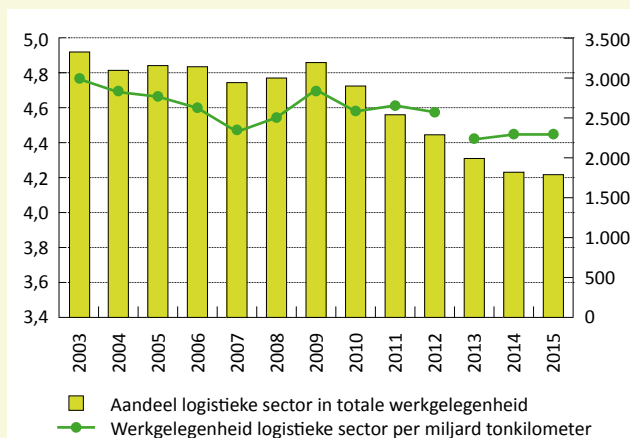
Noot: tonkilometer vanaf 2013 niet te vergelijken met daarvoor door gewijzigde meetmethode bij vrachtwagens.

Bron: raming SVR op basis van INR en studie NBB.

5.128a Logistiek – werkgelegenheid

Evolutie van het aandeel van de logistieke sector in de werkgelegenheid, in % (linkeras) en evolutie van de werkgelegenheid in de logistieke sector, per miljard tonkilometer (rechters), van 2003 tot 2015.

Noot: tonkilometer vanaf 2013 niet te vergelijken met daarvoor door gewijzigde meetmethode bij vrachtwagens.

Bron: raming SVR op basis van INR en studie NBB.

5.127b Logistiek – toegevoegde waarde

Evolutie van de totale (directe) toegevoegde waarde in de logistieke sector, naar subsector, in miljoen euro, van 2003 tot 2014.

Toegevoegde waarde (in miljoen euro)	2003	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Vervoer te land; vervoer via pijpleidingen (partim)	2.476,1	2.414,9	2.447,4	2.467,9	2.458,5	2.429,9	2.526,4
Vervoer over water	92,3	342,0	613,1	321,0	335,6	324,1	313,7
Luchtvaart	28,8	34,9	31,6	27,1	27,9	28,3	32,5
Vervoerondersteunende activiteiten; reisbureau's (partim)	3.175,0	5.521,5	5.361,3	5.737,8	5.768,0	5.345,2	5.446,0
Post en telecommunicatie (partim)	795,8	783,9	771,0	763,8	758,4	792,8	789,7
Totaal Logistiek / vrachttransport	6.568,0	9.097,3	9.224,3	9.317,5	9.348,3	8.920,4	9.108,3
Algemeen totaal hele economie	145.241,1	180.343,1	187.820,3	195.736,9	201.008,3	203.815,8	209.216,5
Aandeel Logistiek / vrachttransport	4,5%	5,0%	4,9%	4,8%	4,7%	4,4%	4,4%
Toeg. waarde log. sector (in miljoen euro) per miljard tkm. *	166,2	207,6	195,2	206,5	205,7	175,4	185,4

Noot: tonkilometer vanaf 2013 niet te vergelijken met daarvoor door gewijzigde meetmethode bij vrachtwagens.

Bron: raming SVR op basis van INR en studie NBB.

5.128b Logistiek – werkgelegenheid

Evolutie van de werkgelegenheid in de logistieke sector, naar subsector, in aantal personen, van 2003 tot 2015.

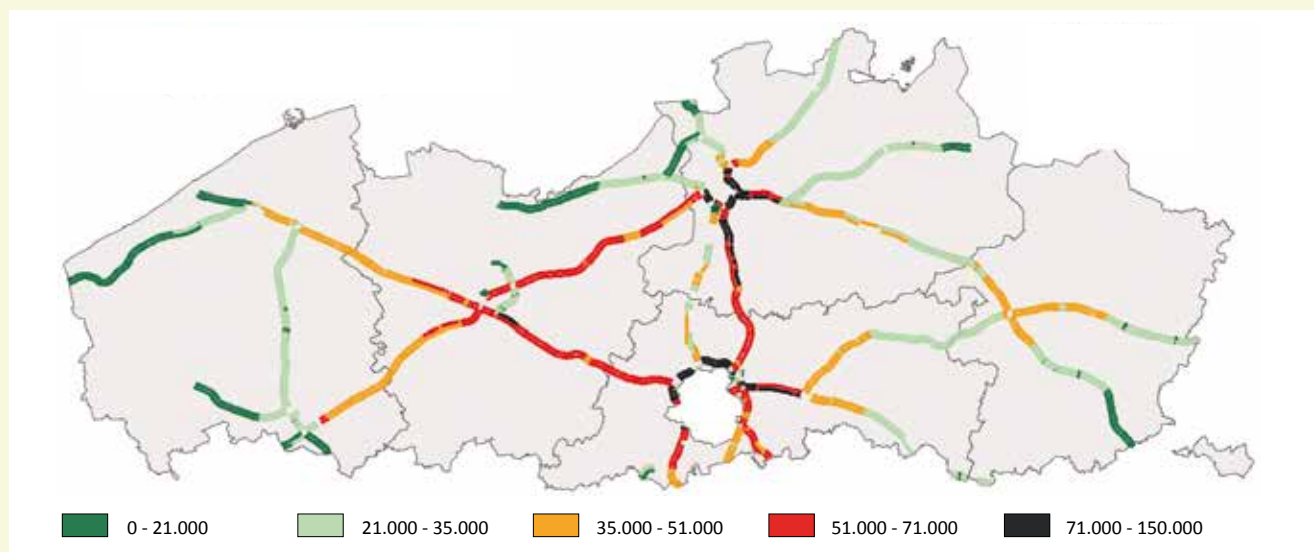
Werkgelegenheid (in personen)	2003	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Vervoer te land; vervoer via pijpleidingen (partim)	46.165	40.859	39.878	39.122	37.806	38.437	38.797
Vervoer over water	3.117	3.319	3.176	2.861	2.932	2.951	2.996
Luchtvaart	353	374	388	395	396	397	404
Vervoerondersteunende activiteiten; reisbureau's (partim)	42.181	55.215	55.492	55.060	52.574	51.433	52.070
Post en telecommunicatie (partim)	25.899	22.638	20.658	19.905	19.767	18.829	18.621
Totaal Logistiek / vrachttransport	117.715	122.404	119.592	117.343	113.475	112.046	112.889
Algemeen totaal hele economie	2.394.076	2.592.652	2.625.132	2.641.370	2.631.851	2.649.406	2.678.413
Aandeel Logistiek / vrachttransport	4,9%	4,7%	4,6%	4,4%	4,3%	4,2%	4,2%
Werkgelegenheid logistieke sector per miljard tkm *	2.979,6	2.590,0	2.650,4	2.582,0	2.230,7	2.280,1	2.282,9

Noot: tonkilometer vanaf 2013 niet te vergelijken met daarvoor door gewijzigde meetmethode bij vrachtwagens.

Bron: raming SVR op basis van INR en studie NBB.

5.129 Totaal verkeersvolume autosnelwegen

Gemiddeld dagvolume (werkdagen buiten de schoolvakantie) voor de totale verkeersstroom, per wegvak en per rijrichting, in aantal voertuigen per dag, 2016.

Bron: Departement MOW.

Vlot verkeer

Vlaanderen beschikt over een dicht wegennet. Toch ontstaan er geregeld files ten gevolge van piekbelastingen, ongevallen en wegenwerken. Deze files zorgen voor verliesuren met economische schade en bijkomende emissies tot gevolg. Het is dus belangrijk het wegennet zo optimaal mogelijk te benutten en het verkeer zo vlot mogelijk te laten verlopen.

In een eerste deel ligt de focus op de evolutie van het verkeersvolume in Vlaanderen. Filezwaarte en voertuigverliesuren krijgen de aandacht in het tweede deel. Daarna volgt een stuk

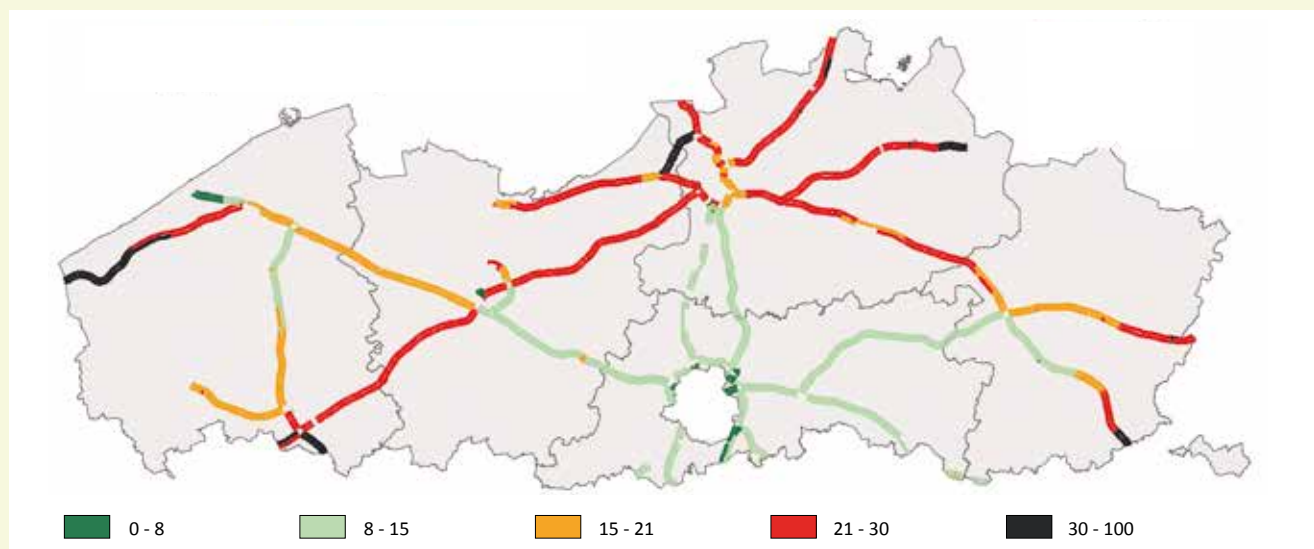
over het inzetten van technische middelen om de capaciteit van de wegen optimaal te benutten. Ten slotte volgt een deel over de aanpak van ontbrekende stukken in het infrastructuurnetwerk, opdat het verkeer ook in de toekomst vlot kan verlopen.

Verkeersvolume

Het Vlaamse autosnelwegennetwerk is, na het Nederlandse, het dichtste van de Europese Unie. Op een aantal wegen van het hoofdwegennet, vooral in de Vlaamse ruit, komen hoge dagvo-

5.130 Aandeel vrachtverkeer autosnelwegen

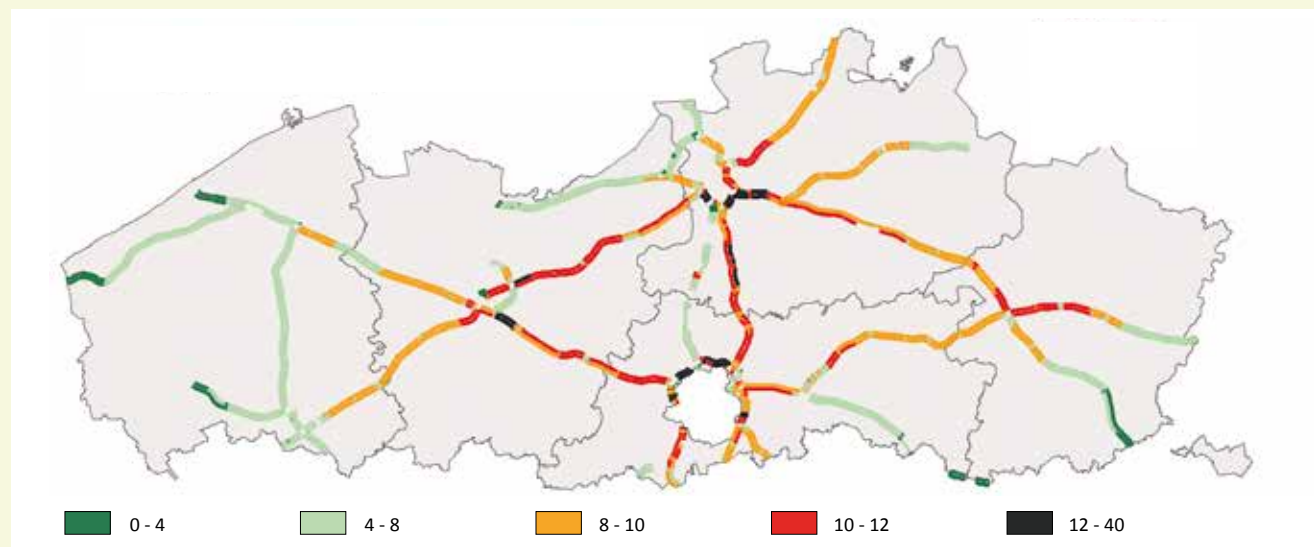
Gemiddeld aandeel vrachtwagens (werkdagen buiten de schoolvakantie), per wegvak en per rijrichting, in %, 2016.

Bron: Departement MOW.

5.131 Verzadigingsgraad autosnelwegen

Gemiddelde verzadigingsgraad (werkdagen buiten de schoolvakantie), per wegvak en per rijrichting, benutting in uren per dag, 2016.

Bron: Departement MOW.

lumes voor. We kunnen de opsplitsing maken tussen vrachtwagens en niet-vrachtwagens. De grote regio om Brussel wordt gekenmerkt door een zeer laag aandeel vrachtverkeer door een combinatie van én lage aantallen vracht- én grote aantallen niet-vrachtverkeer. De grote regio om Antwerpen alsook de E17 tot aan de Franse grens worden daarentegen gekenmerkt door een hoog aandeel vrachtverkeer omwille van het grote aantal vrachtwagens en een laag aantal personenwagens nabij de landsgrens.

Om inzicht te bieden in de mate van verzadiging van de wegvakken (of anders uitgedrukt de relatieve benutting van de beschikbare wegcapaciteit), wordt de verhouding gemaakt tussen de gemiddelde dagvolumes en de uurcapaciteit van de weg. Het resultaat geeft aan hoeveel uur per dag de volledige beschikbare capaciteit nodig is om de huidige dagvolumes te kunnen verwerken. In de literatuur wordt een drempel van 10 uur gehanteerd als verzadigingsdrempel. De meeste wegvakken op de R1 (zuidelijke ring Antwerpen) en het noordelijk deel van de R0 (ring rond Brussel) kennen een zeer hoge graad van verzadiging. Ook op de radiale snelwegen komen hoge verzadigingsgraden voor. De verzadigingsgraad neemt ten opzichte van 2015 geleidelijk aan verder toe. Hierdoor is er van restcapaciteit op grote delen van het snelwegennet nagenoeg geen sprake meer, niet enkel tijdens maar ook tussen de spitsen in. Dit betekent bovendien dat kleine toenames van het verkeer er aanleiding zullen geven tot veel sterkere toenames van de congestie en dat incidenten meteen aanleiding geven tot ernstige hinder.

Volgens het Pact 2020 dienen de economische poorten vlot bereikbaar te zijn met verschillende transportmodi. Op de kaarten is te zien dat de Vlaamse havens zowel via het hoofdwegennet, per spoor en over binnenwater te bereiken zijn. Voor de aan- en afvoer van en naar het hinterland worden de verschillende modi benut. De wijze van aan- en afvoer ver-

schilt sterk van haven tot haven. Zo is de binnenvaart erg belangrijk voor de haven van Gent, terwijl in Zeebrugge slechts een fractie van het transport via het binnenwater gebeurt. De reisbetrouwbaarheid en reistijdfactor van vrachtwagens op de wegen rond de havens zegt iets over de vlotte bereikbaarheid van de economische poorten. De reistijdfactor is de verhouding van de ervaren reistijd op de reistijd bij 'free flow' van het verkeer. Hoe meer file en vertraging, hoe hoger de reistijdfactor. Reisbetrouwbaarheid geeft aan welk aandeel van de reistijden op een bepaald traject betrouwbaar/voor-

5.132 Ontsluiting economische poorten

Evolutie van de ladingen en lossingen in de 4 Vlaamse havens, in miljoen ton, van 2009 tot 2016.

	2009	2012	2013	2014	2015	2016
Antwerpen						
Zeevaart	157,8	184,1	191,0	199,0	208,4	214,2
Binnenvaart	78,6	87,6	94,3	96,5	91,3	97,3
Spoor	19,0	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.
Gent						
Zeevaart	20,8	26,3	26,0	25,9	26,4	29,1
Binnenvaart	16,5	23,1	22,2	21,8	20,1	21,9
Spoor	3,6	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.
Zeebrugge						
Zeevaart	44,9	43,5	42,8	42,5	38,3	37,8
Binnenvaart	0,6	0,6	0,6	0,8	0,8	0,9
Spoor	5,8	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.
Oostende						
Zeevaart	5,4	3,2	1,8	1,4	1,3	1,5
Binnenvaart	0,2	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2
Spoor	0,0	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.

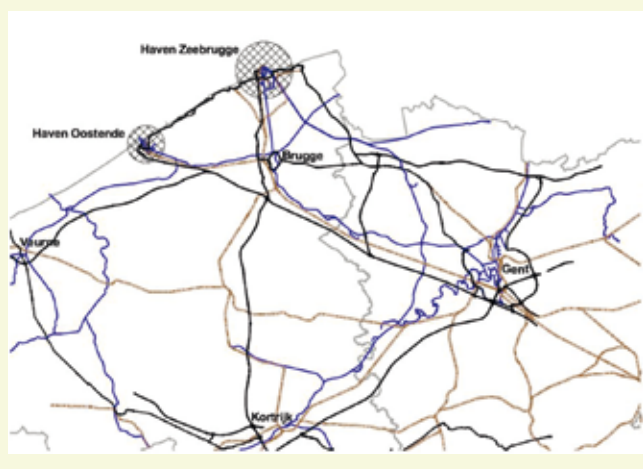
Bron: Vlaamse Havencommissie, NMBS.

spelbaar zijn. Het is het percentage van de voertuigen die een traject op tijd afleggen. Veel wegen rond de havens hebben een behoorlijke reisbetrouwbaarheid en reistijdfactor. Maar er zijn ook enkele delen waar het verkeer bij momenten minder vlot verloopt. Vooral op de ring rond Antwerpen ondervinden

vrachtwagens vaak hinder en tijdverlies. Op de R4 rond Gent is er een daling van de reisbetrouwbaarheid sinds de invoering van het mobiliteitsplan in april 2017, met als gevolg ook een toegenomen reistijd. Het plan beoogt het doorgaand verkeer uit het centrum te halen en naar de ring te verplaatsen.

5.133 Ontsluiting economische poorten

Multimodale ontsluiting van de 4 Vlaamse zeehavens, in 2016.

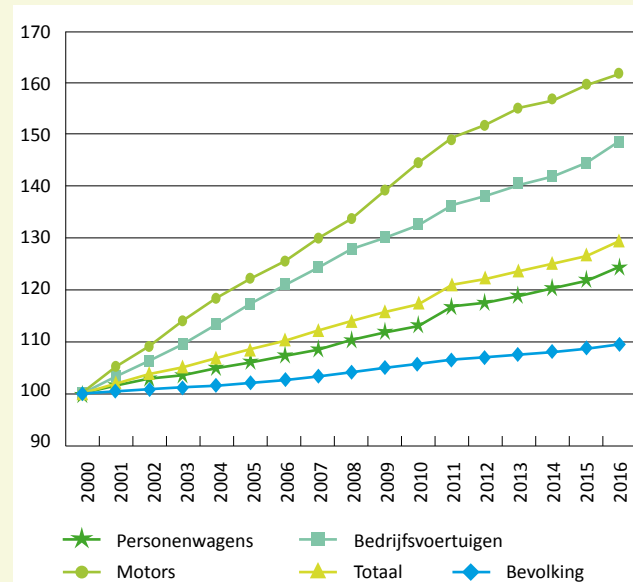

— Spoorweg
— Autosnelweg/hoofdweg
— Waterweg

Bron: Departement MOW.

5.134 Voertuigenpark

Index van het voertuigenpark, naar type voertuig, van 2000 tot 2016, index 2000=100.

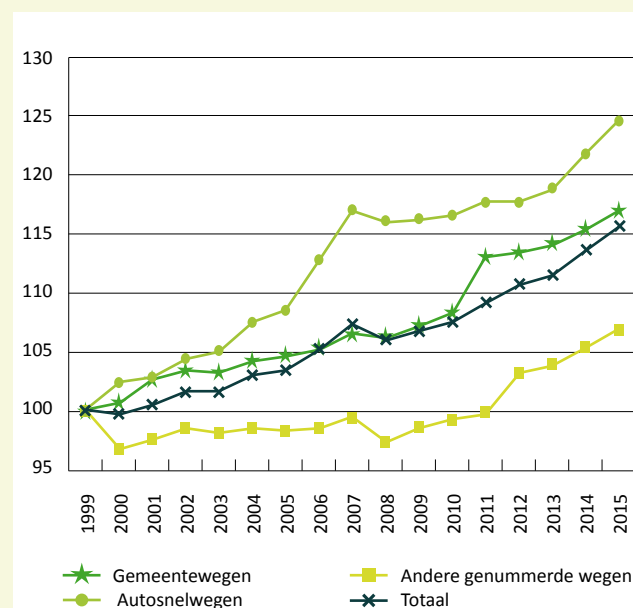

De categorie bedrijfsvoertuigen bestaat uit vrachtwagens, vrachtwagen-trekkers, landbouwvoertuigen en speciale voertuigen.

Bron: ADS, SVR.

5.135 Wegverkeer

Index van het wegverkeer in voertuigkilometer, naar type weg, van 1999 tot 2015, index 1999 = 100.

Bron: ADS, Departement MOW.

In 2016 waren 4,4 miljoen **motorvoertuigen** ingeschreven, waaronder 3,45 miljoen personenwagens. Er werden 313.805 nieuwe personenwagens ingeschreven, 10% meer dan het jaar voordien. Sinds 2000 steeg het aantal personenwagens met een kwart. Het bedrijfsvoertuigenpark is in die periode met 49% toegenomen. In 2015 waren er 519 personenwagens per 1.000 inwoners en dat is meer dan het Europese gemiddelde van 498.

Het aantal motoren (zonder bromfietsen) steeg met 62% sinds 2000. Het totale voertuigenpark steeg sneller (+30%) dan de bevolking (9,3%).

Het **wegverkeer** op de Vlaamse wegen nam in 2015 verder toe. Enkel in 2008 werd de groei eenmalig onderbroken. Met 58,6 miljard voertuigkilometer werd een nieuw record gezet. Sinds 1999 is de hoeveelheid verkeer met 16% toegenomen. Vooral

5.136 Reisbetrouwbaarheid en reistijdfactor

Reisbetrouwbaarheid en reistijdfactor van vrachtwagens op een schooldag voor wegsegmenten die relevant zijn voor ontsluiting van zeehavens, voortschrijdend jaargemiddelde op juni 2017.

	Haven	Reisbetrouwbaarheid			Reistijdfactor		
		7:00-9:00	11:30-13:30	16:00-18:00	7:00-9:00	11:30-13:30	16:00-18:00
A1 / E19							
Mechelen-Noord - Antwerpen Zuid (R1)	A	82,4	94,0	48,6	1,07	1,04	1,60
Antwerpen-Noord (R1) - Brecht	A	99,9	96,9	97,4	1,04	1,06	1,05
Brecht - grens Nederland	A	100	96,9	95,4	1,00	1,05	1,03
A10 / E40							
Erpe-Mere - Zwijnaarde (E17)	G	69,5	99,7	98,1	1,26	1,03	1,04
Zwijnaarde (E17) - Aalter	G	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.
Aalter - Brugge (E403)	ZB	98,4	97,8	99,2	1,02	1,03	1,02
Brugge (E403) - Jabbeke	ZB, O	100	99,5	99,7	1,03	1,03	1,02
Jabbeke - Oostende	ZB, O	88,8	99,8	99,8	0,99	0,98	0,96
A11 / E34							
St-Anna-Linkeroever - Beveren (R2)	A, G, ZB	98,1	97,6	98,7	1,07	1,07	1,06
Beveren (R2) - Zelzate-West	A, G, ZB	99,2	99,4	85,0	1,06	1,06	1,06
A12							
Puurs - Schelle	A	61,1	96,6	86,3	1,19	1,06	1,10
Antwerpen-Noord (R1) - Antwerpen-Haven (R2)	A	93,5	98,5	98,5	1,05	1,05	1,04
Antwerpen-Haven (R2) - grens Nederland	A	100	99,5	96,6	1,04	1,05	1,04
A13 / E313							
Antwerpen-Oost (R1) - Ranst (E34)	A	98,5	96,4	71,5	1,05	1,05	1,07
Ranst (E34) - Geel-West	A	92,1	92,7	81,4	1,08	1,08	1,17
A14 / E17							
Antwerpen-West (R1) - Waasmunster	A	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.
Waasmunster - Destelbergen (R4)	A, G	76,8	97,5	93,3	1,11	1,03	1,07
Destelbergen (R4) - Gent-Centrum	G	81,5	98,6	91,5	1,11	1,02	1,06
Zwijnaarde (E40) - Waregem	G	98,3	99,2	98,8	1,04	1,03	1,07
A17 / E403							
Roeselare-Izegem - Brugge (E40)	ZB	91,9	99,0	98,7	1,04	1,04	1,04
A18 / E40							
Jabbeke - Nieuwpoort	ZB, O	99,7	98,2	100	1,04	1,04	1,03
Nieuwpoort - grens Frankrijk	ZB, O	100	99,8	99,5	1,04	1,03	1,03
A21 / E34							
Ranst (E313) - Turnhout-West	A	99,5	98,6	97,1	1,05	1,06	1,06
A112							
Valaar (A12) - Antwerpen-Centrum (R1)	A	98,2	99,1	90,2	1,20	1,20	1,23
R1							
St-Anna-Linkeroever (E34) - Antwerpen-West (E17)	A	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.
Antwerpen-West (E17) - Antwerpen-Centrum (A112)	A	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.
Antwerpen-Centrum (A112) - Antwerpen-Zuid (A12+E19)	A	92,1	84,0	58,9	1,10	1,10	7,83
Antwerpen-Zuid (A12+E19) - Antwerpen-Oost (E313)	A	75,7	69,2	80,5	1,13	1,16	2,27
Antwerpen-Oost (E313) - Antwerpen-Noord (A12+E19)	A	96,1	98,5	99,9	0,99	1,01	0,99
R2							
Beveren - Antwerpen-Haven	A	96,3	92,5	24,4	0,99	1,00	1,45
R4							
Gent-Zeehaven - Destelbergen (E17)	G	75,0	76,1	75,3	1,38	1,37	1,38
Destelbergen (E17) - Merelbeke (E40)	G	90,7	100	68,6	1,03	1,02	1,04

Havens: A = Antwerpen, G = Gent, ZB = Zeebrugge, O = Oostende.
Bron: Departement MOW.

de verkeersintensiteit op de autosnelwegen kende de voorbije decennia een sterke groei. In 2015 werd 83% van de vrachtwagen- en personenwagenkilometers gereden op autosnelwegen en gewestwegen.

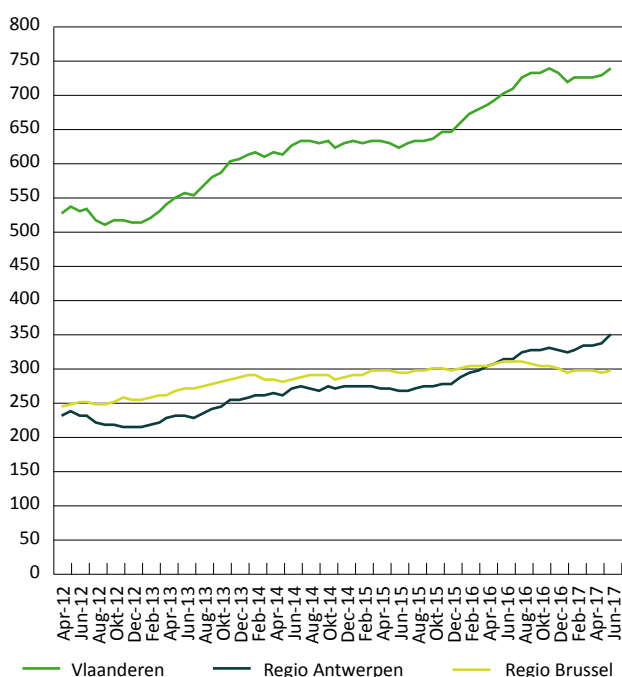
Files

De indicator **filezwaarte** houdt rekening met de lengte en de duur van de file maar niet met de snelheid tijdens de file of met het aantal voertuigen betrokken in de file. In 2013 was er een sterke algemene toename van de filezwaarte. De toename in Antwerpen is groter dan in Brussel. In 2014 was er een toename van de avondfiles maar een afname van de ochtendfiles. In 2015 was er een matige algemene toename van de filezwaarte. 2016 kende een sterke toename van de filezwaarte. De toename in Antwerpen was veel groter dan in Brussel. De groei was ook vooral 's avonds en minder 's morgens. De voorbije jaren vonden er in de regio's Antwerpen en Brussel talrijke ingrijpende wegenwerken plaats die gepaard gingen met extra congestie. Hierdoor worden de evolutiecijfers verstoord. Tussen 2012 en 2016 is de filezwaarte in Vlaanderen toegenomen met 24% ('s ochtends) à 62% ('s avonds).

De tijdsverliezen die veroorzaakt worden door files en vertragingen worden getoond door de indicator voertuigverliesuren. Het PACT 2020 formuleert als concrete bereikbaarheidsdoelstelling tegen 2020 minder dan 5% verliesuren (op het totaal aantal gereden voertuigen) op de hoofdwegen. De indicator

5.137 Filezwaarte

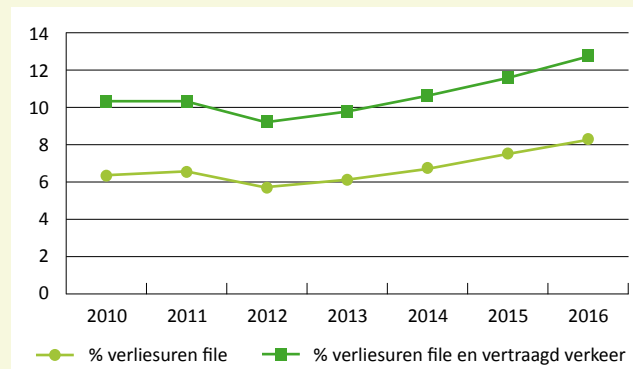
Evolutie van de filezwaarte op het autosnelwegennet, van 2012 tot 2017, in kilometeruren per werkdag (voortschrijdend jaargemiddelde).

Bron: Departement MOW via Dataroom MOW.

5.138 Voertuigverliesuren

Evolutie van het aandeel voertuigverliesuren in file en in file en vertraagd verkeer op het autosnelwegennet, van 2010 tot 2016, in %.

Bron: Departement MOW via Dataroom MOW.

voertuigverliesuren geeft het verschil weer tussen de werkelijke op de weg gepresteerde trajecttijd en de tijd die in normale omstandigheden (bij normale kruissnelheid) hiervoor nodig was geweest. We geven enerzijds de voertuigverliesuren in file weer (als de gemiddelde snelheid daalt onder 50% van de normale snelheid) en anderzijds de voertuigverliesuren in file én vertraagd verkeer (als de gemiddelde snelheid daalt onder 90% van de normale snelheid). De verliesuren worden vermenigvuldigd met het aantal voertuigen dat zich op het wegvak bevindt op het ogenblik van de vertraging of de file.

Het aandeel voertuigverliesuren in file in Vlaanderen schommelde enkele jaren rond 6% (van de totaal aantal gepresteerde voertuigen). Maar in 2016 steeg het verder tot 8,2%. Er zijn wel grote regionale verschillen. In het invloedsgebied van Brussel loopt het aandeel verliesuren op tot 13,7% terwijl het in het invloedsgebied van Gent beperkt blijft tot 2,8%. Wanneer we de verliesuren in file én vertraagd verkeer bekijken, neemt het aandeel voor Vlaanderen toe tot 12,5% in 2016. In het invloedsgebied van Brussel loopt het zelfs op tot 20,4%.

Dynamisch verkeersmanagement

Het optimaliseren van de capaciteit van het bestaande hoofdwegennet aan de hand van **dynamische verkeersmanagementsystemen** (DVM) moet meer voertuigen een vlotte rit garanderen zonder dure investeringen te maken in extra rijvakken en infrastructuur. DVM bestaat enerzijds uit dynamische verkeerssignalisatie en anderzijds uit instrumenten om het verkeer te monitoren (camera's en meetlussen). Het aantal geïnstalleerde DVM-systemen op de Vlaamse hoofdwegen neemt snel toe. De streefcijfers voor 2020 komen binnen bereik. DVM wordt toegepast op de belangrijke knooppunten en filegevoelige stukken, niet op het volledige hoofdwegennet.

Ook bij de binnenwaterwegen wordt technologie ingezet om de veiligheid en efficiëntie te verhogen. In mei 2017 lanceerde De Vlaamse Waterweg het VisuRIS portaal. VisuRIS is een webportaal dat binnenvaartondernemers en logistieke spelers op een digitale manier toegang geeft tot de River Information

Services. VisuRIS kan onder meer een vaarroute in real-time berekenen door rekening te houden met waterstanden, getijden, bedieningstijden en calamiteiten. Met dit project is De Vlaamse Waterweg nv een voorloper. Het portaal moet bijdragen tot het realiseren van de Vlaamse ambitie om tegen 2030 het aandeel van de binnenvaart in het goederenvervoer op 20 procent te brengen.

5.139 Uitbouw DVM

Uitbouw dynamische signalisatie op hoofdwegenet, aantal installaties en realisatiegraad, in januari 2017.

		Toestand februari 2017	Objectief 2020	Realisatiegraad
VMS	Dynamisch infobord boven de weg	87	87	100%
RVMS	Dynamisch infobord naast de weg	49	96	51%
RSS	Dynamische rijstrooksignalisatie-portalen	346	371	93%

Noot: Door een gewijzigde strategie voor de uitbouw van DVM zijn een deel van de wegvakken die oorspronkelijk met RSS zouden worden uitgerust nu opgenomen als RVMS.

Bron: Departement MOW via Dataroom MOW.

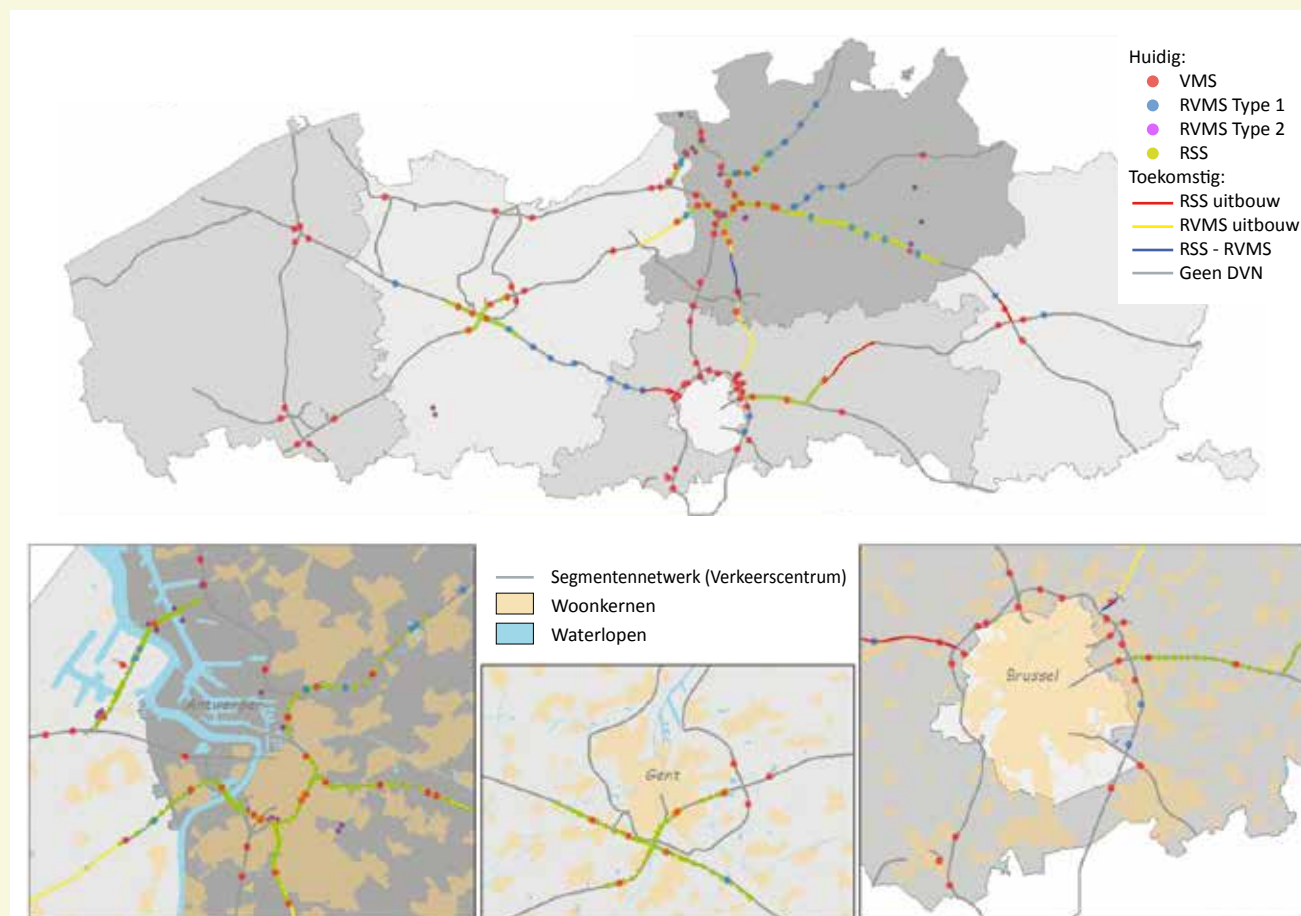
Missing links

Het beter inschakelen van het bestaande wegennet zal niet volstaan om het verkeer vlot de economische knooppunten te laten bereiken. Omwille van ontbrekende schakels in het wegennet is de bereikbaarheid van een aantal regio's niet optimaal. In het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen en het Mobiliteitsplan Vlaanderen worden 25 missing links gedefinieerd. Daarnaast zijn er nog 2 belangrijke bottlenecks. 9 missing links zijn voltooid. De overige projecten zitten in de fase van de uitvoering of in ontwerp. Daarnaast wordt er ook gewerkt aan de projecten die in het Regeerakkoord 2014-2019 als prioritair genoemd worden. Concreet gaat het om de projecten 2, 6, 10a, 17, 19, 22, 27. De meeste daarvan zitten in de ontwerpfase.

De toestand van de autosnelwegen gaat er sinds 2013 systematisch op vooruit. Het aantal wegvakken met een beoordeling slecht tot zeer slecht daalde van 23% in 2013 naar 19% in 2016. Wat betreft de gewestwegen in de provincies Antwerpen, Limburg en Vlaams-Brabant was er in 2016 een lichte stijging van de onderhoudsachterstand en een afname van de normale onderhoudsbehoefte. Over de andere provincies kan volgend jaar worden gerapporteerd (de monitoring gebeurt afwisselend, elke provincie komt tweejaarlijks aan de beurt).

5.140 DVM-infrastructuur

Spreiding van de huidige (februari 2017) en geplande (2020) DVM-infrastructuur op het Vlaamse hoofdwegenet.

Bron: Departement MOW via Dataroom MOW.

In 2016 werden verdere stappen gezet met betrekking tot de vertraming van het openbaar vervoernet.

In de aanloop naar tramprojecten, wordt de mogelijke implementatie van niet-spoorgebonden hoogwaardige openbare vervoerssystemen (HOV-systemen) zoals trambussen bekeken. Zo besliste de Vlaamse Regering eind 2016 om in de nabije toekomst op de Ringverbinding Heizel-Vilvoorde-Brussels Airport trambussen in te zetten. Alles wordt in gereedheid gebracht om deze Ringtrambus als minder hinder-maatregel te implementeren voorafgaand aan de start van de werken aan de Ring rond Brussel.

Alle besliste werkzaamheden aan de Antwerpse traminfrastructuur moeten in de loop van 2019 afgewerkt zijn. Op het moment van oplevering moet een nieuw Antwerps tramnet operationeel zijn. Gesprekken tussen De Lijn en het stadsbestuur van Antwerpen over hoe dit nieuwe tramnet eruit moet zien, zijn reeds opgestart.

Voor Limburg is met de Nederlandse partners een akkoord gesloten over een tijdelijk alternatief eindpunt voor de sneltram van de lijn Spartacus 1, gelet op de technische problemen met betrekking tot de tramdoortocht over de Wilhelminabrug in Maastricht. De werken zouden in 2021 kunnen starten en zullen lopen tot 2023. Wat het traject Hasselt-Genk-Maasmechelen (Spartacus lijn 2) betreft, is de eerste fase van de studie afgerond. In afwachting van de tweede fase van de studie worden momenteel – als opstap naar een sneltram – doorstrotingsmaatregelen voor bussen voorbereid om op deze as op korte termijn een hoogwaardige openbaar vervoerverbinding te voorzien. Voor Spartacus lijn 3 (Hasselt-Neerpelt) wordt nog steeds gewerkt volgens de piste van een treinverbinding, waarvoor een Vlaams prefinancieringsvoorstel kan worden ingezet.

In Gent rijdt sinds maart 2016 de tram (lijn 4) door tot op de terreinen van het UZ Gent. Deze tramverlenging werd intus-

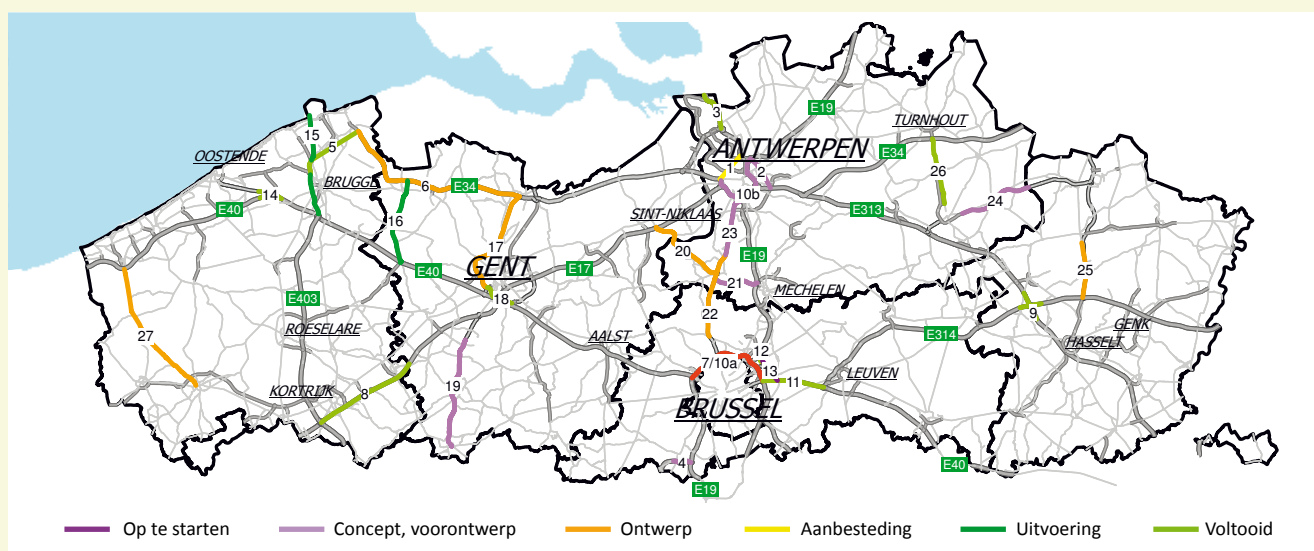
sen, na één jaar exploitatie, als zeer positief geëvalueerd. De tramverlenging naar Zwijnaarde startte in november 2016. Tussentijdse tellingen wijzen op een duidelijk succes in het gebruik van de drie nieuwe haltes.

Na de voltooiing van de BRAVAKO- werken (Brabantdam, Vogelmarkt, Kouter) nam De Lijn in mei 2017 in Gent tramlijn 2 in gebruik. Dit is een hertekening van de vroegere lijn 21/22. De Lijn wil de ontsluiting van The Loop in Gent realiseren met een innovatief, groen en hoogwaardig product. De Lijn zal er een 12 meter lange elektrische bus inleggen die via een pantograaf wordt opgeladen. Het is een toekomstgericht project dat kadert binnen het engagement van de Vlaamse Regering en De Lijn om tegen 2025 in stedelijke omgevingen enkel nog met groene voertuigen te rijden.

Horizon 2020, het Masterplan voor de binnenvaart op de Vlaamse waterwegen, vormt het uitgangspunt om missing links, bottlenecks en tekortkomingen in het waterwegennet weg te werken. In 2016 kenden verschillende studies en deelprojecten in het kader van het globale Seine-Scheldeproject een belangrijke vooruitgang. Zo is er verder gewerkt aan het verruimen van het afleidingskanaal van de Leie en de doortocht van de Leie te Wervik. De ontwerpstudie voor de bouw van een nieuwe sluis van Sint-Baafs-Vijve en de studies voor de modernisering van het kanaal Roeselare-Leie en het kanaal Bossuit-Kortrijk werden verdergezet. Het kanaalvak Wintam-Willebroek werd verder afgewerkt. Voorbereidingen werden getroffen voor de opwaardering van het kanaal naar Charleroi, voor de ontsluiting van de haven van Zeebrugge, voor nieuwe sluizen op de Boven-Schelde, voor de opwaardering van de Dender afwaarts van Aalst en voor de bevaarbaarheid van de Boven-Zeeschelde. Ook de verruiming van het Albertkanaal tussen Wijnegem en Antwerpen kreeg verder vorm. Van de 14 km te herbouwen oevers is 6,1 km herbouwd en 1,3 km in uitvoering. 30 van de 62 bruggen beschikken intussen over een vrije hoogte van 9,10 m. Daar-

5.141 Missing links wegnen

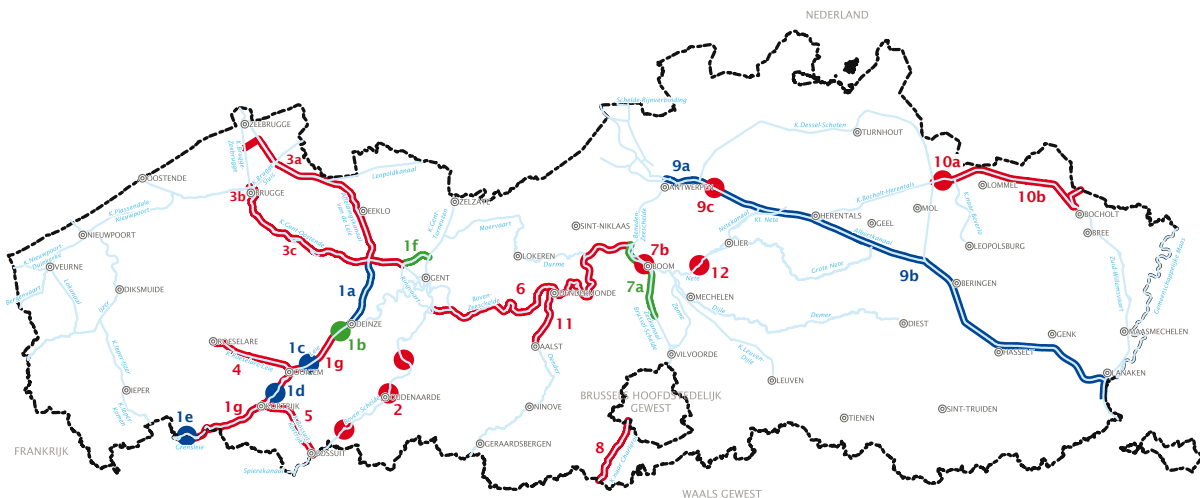
Stand van zaken van de aanpak van de missing links en bottlenecks uit het RSV en het Mobiliteitsplan Vlaanderen, medio 2017.

Opmerking: voor een correcte interpretatie van de kaart wordt verwezen naar <http://wegenverkeer.be/stand-van-zaken>.
Bron: MOW, Agentschap Wegen en Verkeer via Dataroom MOW.

5.142 Missing links waterwegen

Stand van zaken van de aanpak van de missing links voor de Vlaamse waterwegen, mei 2017.

1 Seine-Schelde verbinding via de Leie en rivierherstel Leie 1a Bochtverbreding Afleidingskanaal van de Leie 1b Passeerstrook Machelen 1c Sluis Sint-Baafs-Vijve 1d Sluis Harelbeke 1e Doortocht Wervik 1f Sluis Evergem en Noordervak Ringvaart 1g Kalibrering Leie Deinze-Menen 2 Seine-Schelde verbinding via de Boven-Schelde - sluisen 3 Ontsluiting van de kusthavens 3a Seine-Schelde-West 3b Doortocht Brugge - Dammepoortsluis en Steenbruggebrug 3c Kanaal Gent-Oostende 4 Kanaal Roeselare-Leie 5 Kanaal Bossuit-Kortrijk	6 Boven-Zeeschelde en zuidelijk deel van de Ringvaart 7 10.000 tonsvak (Zeekanaal van Wintam tot Willebroek) 7a Kalibrering 7b Rupeltunnel 8 Kanaal naar Charleroi 9 Albertkanaal 9a Opwaardering sectie Antwerpen-Wijnegem 9b Verhogen bruggen Albertkanaal 9c Capaciteitsverhoging sluizencomplex Wijnegem 10 Kanaal Bocholt-Herentals 10a Sluizen Mol-Lommel 10b Lommel-Bocholt 11 Dender 12 Beneden-Nete - baanbruggen Walem-Duffel

- Gerealiseerd
- In uitvoering
- Studiefase

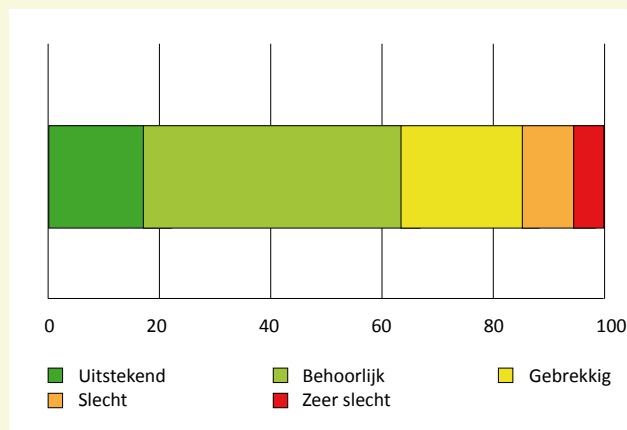
Bron: Waterwegen en Zeekanaal NV, De Vlaamse Waterweg NV via Dataroom MOW.

naast zijn er nog 7 bruggen in uitvoering of gebudgetteerd. Met het oog op de opwaardering van het kanaal Bocholt-Herentals werd een bijkomende studie uitgevoerd in het kader van het project-MER.

Tot voor kort gebeurde er tweejaarlijks een visuele inspectie van de staat van de fietspaden langs de gewestwegen. In 2015 werd voor de eerste keer geïnspecteerd met behulp van een fietspadprofilometer. Dat is een toestel dat het comfort van de fietspaden meet op basis van trillingen. 1.615 kilometer fietspaden (van het totaal van 7.531 kilometer langs gewestwegen) werd op die manier getest. 63,5% scoorde behoorlijk tot uitstekend. Van de ruim 7.500 kilometer fietspaden langs gewestwegen voldeed in 2015 41,6% aan de normen uit het Vademecum Fietsvoorzieningen. Dat is een stijging van 2 procentpunten ten opzichte van 2013.

5.143 Staat fietspaden

Staat van de geïnspecteerde fietspaden langs gewestwegen, in 2015, in %.

Bron: Departement MOW, Agentschap Wegen en Verkeer via Dataroom MOW.

Veilig verkeer

Belangrijke stappen dienen gezet te worden om de vooropgestelde ambities inzake verkeersveiligheid te realiseren.

Op 24 juni 2016 werd het nieuwe Vlaamse Verkeersveiligheidsplan goedgekeurd. De overkoepelende doelstelling is het verminderen van het aantal verkeersslachtoffers door middel van ongevalpreventie en ernst-reductie. Daarnaast werden ook een aantal streefcijfers naar voor geschoven, met als tijdshorizon 2030. Zo willen we ten opzichte van 2010 het aantal letselongevallen met 50% doen dalen. Dit betekent dat er in 2030 maximaal 14.560 letselongevallen mogen zijn. Tegen dan wordt er eveneens gestreefd naar maximum 133 verkeers-

doden en 1.000 zwaargewonden. Het aantal lichtgewonde verkeersslachtoffers zou, in overeenstemming met het aantal letselongevallen, met minstens 50% gedaald moeten zijn, tot 17.070 lichtgewonden in 2030. Er zijn ook een aantal specifieke streefcijfers geformuleerd voor de niet-beschermde weggebruikers (fietsers, voetgangers, motorrijders en bromfietzers) (maximaal 540 dodelijke en zwaargewonde verkeersslachtoffers) en jonge autobestuurders (18-24-jarigen) (maximaal 80 dodelijke en zwaargewonde verkeersslachtoffers).

Tegen 2050 ten slotte zou het aantal verkeersdoden moeten teruggebracht worden tot 0, in overeenstemming met vision zero.

Volgens het Pact 2020 dient het jaarlijks aantal doden op minder dan 200 en het aantal zwaargewonden op minder dan 1.500 gebracht te worden tegen 2020. Tijdens de voorbije legislatuur werden middelen vrijgemaakt om de resterende gevaarlijke punten uit het gevaarlijke punten project weg te werken. In het voorjaar van 2017 was 96,3% van de projecten in uitvoering of uitgevoerd.

In een eerste deel ligt de focus op de verkeersveiligheidscijfers in het Vlaamse Gewest. Dan volgt een vergelijking met andere Europese lidstaten en regio's.

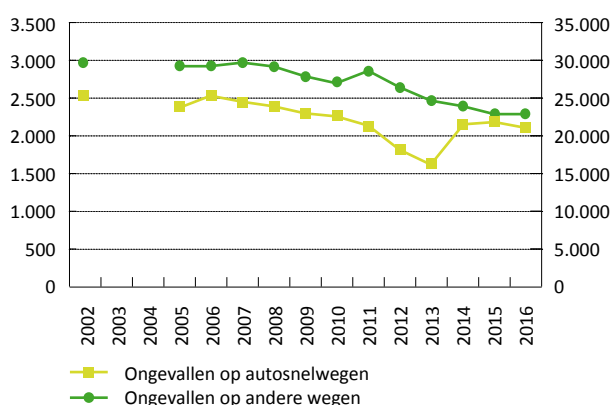
Vlaams Gewest

In 2016 is het aantal **letselongevallen** verder gedaald tot 24.978. Ten opzichte van 2015 vielen er zowel minder lichtgewonden (-1,8%), zwaargewonden (-0,3%) als doden (-15,9%). In 2016 vielen er op de Vlaamse wegen 318 verkeersdoden te betreuren. Sinds 2009 is het aantal doden met 34% afgenomen en het aantal zwaargewonden met 33%. Het aantal doden is sterker gedaald dan het aantal ongevallen waardoor dus ook de ongevalsernst afneemt.

Het aantal letselongevallen neemt af, hoewel het aantal voertuigkilometers en het voertuigenpark alsmaar toenemen. Slechts 8,4% van de ongevallen gebeurt op autosnelwegen.

5.145 Ongevallen naar wegtype

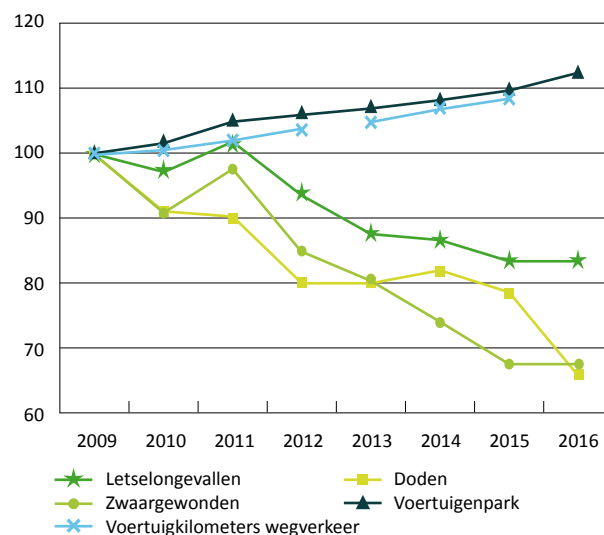
Evolutie van het aantal ongevallen op autosnelwegen (linkeas) en andere wegen (rechters), van 2002 tot 2016.

Bron: ADS.

5.144 Evolutie verkeersveiligheid

Index van het aantal letselongevallen, het aantal doden en zwaargewonden, het totale voertuigenpark en de afgelegde voertuigkilometers van het wegverkeer (excl. (brom)fietsen), van 2009 tot 2016, index 2009=100.

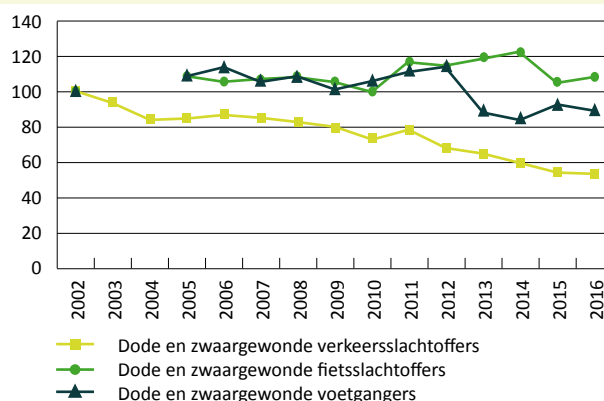
* Vanaf 2013 werden de voertuigprestaties berekend met het propagatiemodel PROMOVIA van de afdeling Beleid van het Departement MOW, voorheen met het model van de FOD MV.
Bron: ADS, Departement MOW.

Bijna de helft van de ongevallen vindt plaats binnen de bebouwde kom. 24% van de verkeersdoden en 42% van de zwaargewonden valt binnen de bebouwde kom. 72% van de dodelijke slachtoffers valt buiten de bebouwde kom. Van ongeveer 8% van de ongevallen is de locatie onbekend.

Fietsers en voetgangers behoren tot de zwakke weggebruikers. Het promoten van deze modi moet dan ook gepaard gaan met

5.146 Zwakke weggebruikers

Index van het aantal dode en zwaargewonde fietsslachtoffers en voetgangers en het totaal aantal dode en zwaargewonde verkeersslachtoffers, van 2002 tot 2016, index 2002=100.

Bron: ADS.

5.147 Doelstellingen verkeersveiligheid

Evolutie in het bereiken van de Vlaamse verkeersveiligheidsdoelstellingen, van 2010 tot 2016.

	2010	2016		2020	% doelstelling bereikt in 2016	2030	% doelstelling bereikt in 2016
	Vertrekgetal	Aantal	Evolutie	Doelstelling		Doelstelling	
Doden en dodelijk gewonden	437	318	-27,2%	200	50,2%	133	39,1%
Zwaar gewonden	3.879	2.871	-26,0%	1.500	42,4%	1.000	35,0%
Letselongevallen	29.120	24.978	-14,2%	21.840	56,9%	14.560	28,4%
Licht gewonden	34.137	28.767	-15,7%	25.600	62,9%	17.070	31,5%

Bron: ADS, Departement MOW, SVR.

het verbeteren van de verkeersveiligheid en de infrastructuur. Er vielen in 2016 917 dode en zwaargewonde fietsslachtoffers. Dat is een stijging met 2,2% t.o.v. 2015. Het totaal aantal doden en zwaargewonden nam in 2016 af met 2,2%. 28,8% van de dode en zwaargewonde verkeersslachtoffers zijn fietsers, 11,8% zijn voetgangers.

Bij de voetgangers vielen er in 2016 377 doden en zwaargewonden, 3,3% minder als in 2015.

Het nieuwe Vlaamse Verkeersveiligheidsplan en het Pact 2020 beschrijven **verkeersveiligheidsdoelstellingen** tegen 2020 en 2030 met als ultiem streefcijfer om in 2050 in het verkeer geen doden meer te hebben. De evolutie richting deze streefcijfers zal de komende jaren verder gemonitord worden.

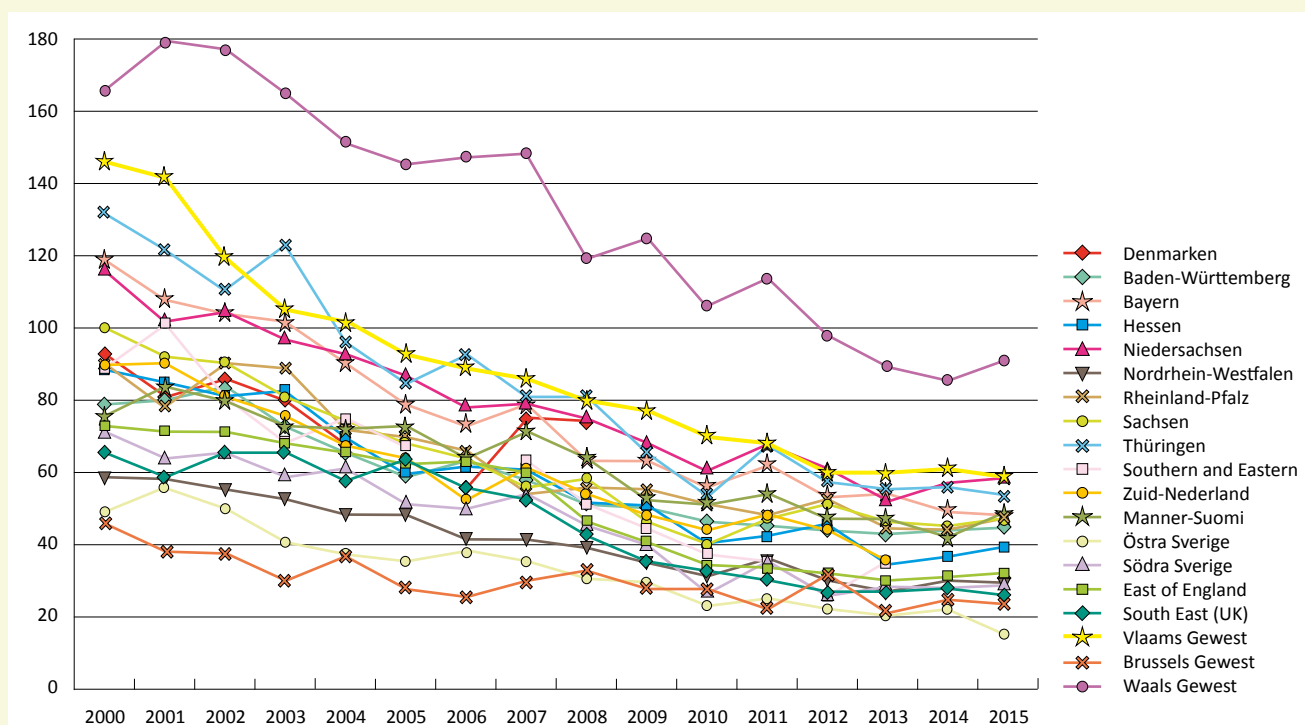
Europese Unie

Tegen 2020 wil Vlaanderen één van de beste Europese regio's zijn op het gebied van verkeersveiligheid, zowel uitgedrukt in functie van het aantal dode en zwaargewonde verkeersslachtoffers als per miljoen afgelegde kilometers en per miljoen inwoners.

In vergelijking met de Europese economische topregio's scoort Vlaanderen slecht. Onze regio telde in 2015, na Wallonië, het hoogste aantal dodelijke verkeersslachtoffers per miljoen inwoners (59). Wat betreft de evolutie van het aantal dodelijke slachtoffers per miljoen inwoners doet Vlaanderen het wel goed met een daling van 60% tussen 2000 en 2015. In de EU-28 vielen 54 verkeersdoden per 10 miljard personenkilometers. 14 lidstaten zaten onder dit EU-gemiddelde. Vlaanderen bevindt zich met een score van 59 boven het EU-gemiddelde.

5.148 Verkeersveiligheid regio's

Evolutie van het aantal verkeersdoden per miljoen inwoners, van 2000 tot 2015.

Bron: Eurostat, ADS, bewerking SVR.

In de EU-28 vielen 51 verkeersdoden per miljoen inwoners in 2015. Vlaanderen bevindt zich met een score van 59 boven het EU-gemiddelde. Ook in verhouding tot het aantal personenwagens scoort het Vlaamse Gewest boven het EU-gemiddelde.

Milieuvriendelijke mobiliteit

De overheid wil de impact van het verkeer op mens en milieu beperken. Zowel de verkeersinfrastructuur als het gebruik van gemotoriseerde vervoermiddelen zetten de leefkwaliteit onder druk. Luchtverontreiniging en gezondheidseffecten, geluid en trillingen, geurhinder en gebrekkige belevingswaarde komen over het hele grondgebied voor. Ook moeilijk oversteekbare plaatsen, parkeeroverlast en het gebrek aan ruimte voor voetgangers komen in mindere of meerdere mate voor.

De steeds groeiende vraag naar mobiliteit moet gecombineerd worden met aandacht voor het leefmilieu, zonder de sociale en economische functie van mobiliteit te ondermijnen. In deze context zijn de huidige transportsystemen niet duurzaam genoeg: de emissies liggen te hoog en de fossiele brandstoffen zijn niet onuitputtelijk.

In het eerste deel ligt de focus op de beschrijving van het personenwagenpark. In het tweede deel ligt de nadruk op de milieu-impact van mobiliteit, met aandacht voor het energieverbruik, de aan het verkeer gelinkte emissies en de eco-efficiëntie van transport.

Beschrijving van het personenwagenpark

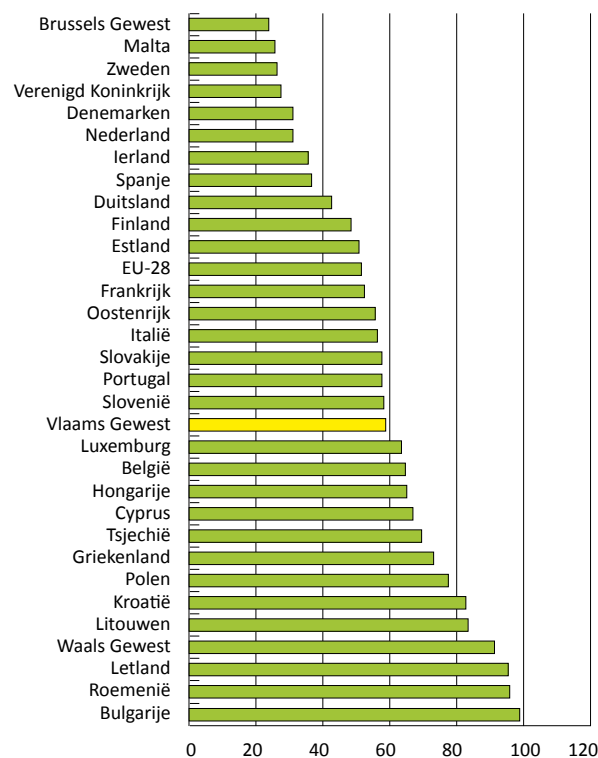
De **verdiepselijking** van het personenwagenpark stagneert met 60% dieselloertuigen in het wagenpark in 2016. Bij de nieuw ingeschreven personenwagens is 50,8% uitgerust met een dieselmotor. Het aandeel van diesel bij de nieuw ingeschreven voertuigen neemt al sinds 2011 af. Het Vlaamse luchtkwaliteitsplan streefde tegen 2015 naar 61,1% dieselloertuigen in het totale personenwagenpark en naar 57% voor de nieuw ingeschreven personenwagens. In 2016 ligt het aantal elektrische voertuigen 500 keer hoger dan in 2006. In absolute aantallen gaat het om 3.080 voertuigen. Er zijn momenteel 458 laadpunten voor elektrische voertuigen in België. De hybride voertuigen zijn aan een opmars bezig. In 2016 is het aantal opgelopen tot 29.372 (benzine + elektriciteit of diesel + elektriciteit). Dit is bijna een verdrievoudiging ten opzichte van 2013.

Met het actieplan 'Clean power for transport' wil de Vlaamse overheid een doorbraak voor elektrische voertuigen bewerkstelligen. Tegen 2020 moet het aandeel Batterij Elektrische voertuigen in de vloot van nieuw ingeschreven personenwagens 7,5% bedragen en moeten er 7.400 laadpunten beschikbaar zijn. Het aandeel CNG-voertuigen (aardgas) moet 5% bedragen. Het aandeel elektrische voertuigen bedraagt momenteel 0,5% en het aandeel CNG-voertuigen 0,2%.

18% van het Vlaamse personenwagenpark bestaat in 2016 uit **bedrijfswagens**. Van de nieuw ingeschreven personenwagens was zelfs 55% een bedrijfswagen. Deze bedrijfswagens

5.149 Verkeersdoden per miljoen inwoners

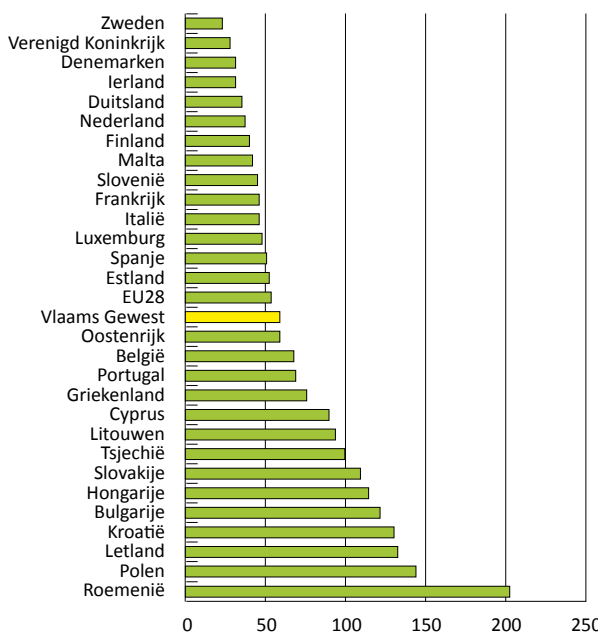
Aantal verkeersdoden per miljoen inwoners in Europese lidstaten, in 2015.

Bron: Eurostat, ADS, bewerking SVR.

5.150 Verkeersdoden per 10 miljard pkm

Aantal verkeersdoden per 10 miljard personenkilometer (afgelegd met personenwagens en moto's) in Europese lidstaten, in 2015.

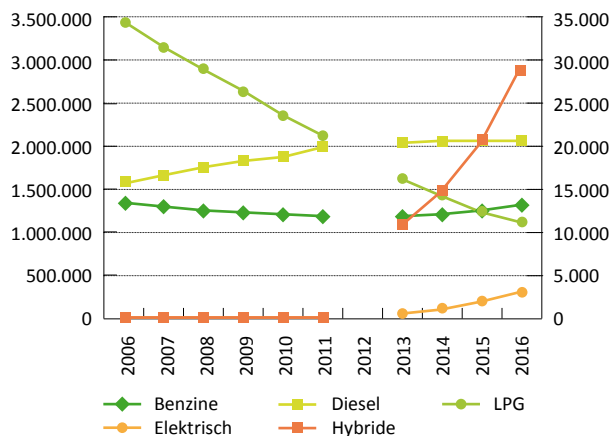

Opmerking: sinds 2013 op basis van voertuigkilometer aangeleverd door afdeling Beleid van het Departement MOW o.b.v. propagatiemodel PROMOVIA. Voorheen eigen model FOD MV.

Bron: EC DG Mobility & Transport, ADS, Departement MOW, bewerking SVR.

5.151 Personenwagenpark

Evolutie van het aantal personenwagens naar brandstoftype, van 2006 tot 2016.

Opmerking: benzine en diesel op linkeras, LPG, elektrisch en hybride op rechteras. Hybrides worden pas geregistreerd vanaf 2013. Voorheen werden ze waarschijnlijk bij de benzinewagens geteld.
Bron: ADS.

onderscheiden zich van de privéwagens door een nog groter aandeel dieselvoertuigen, een grotere cilinderinhoud, gewicht en vermogen. De bedrijfswagens hebben wel een hogere Euro standaard en een lagere CO₂-uitstoot dan privéwagens en een groter aandeel voertuigen met roetfilter.

De **ecoscore** laat toe om de milieuprestaties van een personenwagen in te schatten door rekening te houden met de belangrijkste milieu-impacts (emissies van broeikasgassen, fijn stof, stikstofoxiden, SO₂, CO, koolwaterstoffen en geluidsproductie) die het voertuig veroorzaakt. De ecoscore gaat van 0 tot 100. Een voertuig met een ecoscore lager dan 50 kan als zeer milieuvriendelijk worden beschouwd. Voertuigen met

een ecoscore van meer dan 70 zijn dan weer milieuvriendelijkere wagens.

In 2016 bedroeg de gemiddelde ecoscore voor het personenwagenpark op benzine 65 en op diesel 55. De gemiddelde ecoscore voor het totale personenwagenpark bedroeg 59. De nieuw ingeschreven personenwagens op benzine behaalden in 2016 een gemiddelde ecoscore van 71, dieselvoertuigen realiseerden een gemiddelde ecoscore van 64. De elektrische voertuigen hadden een ecoscore van 85.

Milieu-impact

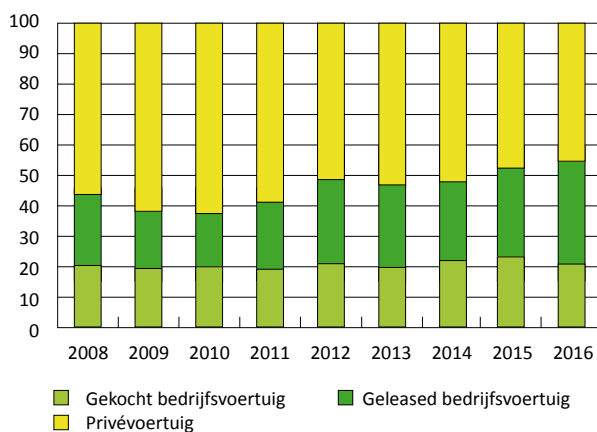
Het verkeer verbruikte in 2015 202 PJ **energie** of bijna 14% van het Bruto Binnenlands Energieverbruik. Het energieverbruik door verkeer steeg met 2,2% ten opzichte van 2014. De toename is bijna volledig te wijten aan het wegvervoer. Het wegvervoer is goed voor 96% van het totale energieverbruik voor verkeer.

De **CO₂-emissies** van het wegverkeer zijn tussen 2000 en 2015 met 6,8% gestegen (MIRA kernset). De Europese Commissie heeft een voorstel tot verordening aangenomen om de CO₂-emissies door nieuwe personenwagens te verlagen tot gemiddeld 130 g/km in 2015 en 95 g/km in 2020. In 2015 bedroeg de gemiddelde CO₂-uitstoot van alle nieuw verkochte personenwagens 119 g/km.

De **broeikasgasemissies**, uitgestoten door de totale transportsector, bedroegen 16.383 kton CO₂-equivalenten in 2015. De transportsector staat in voor 21% van de broeikasgasemissies in Vlaanderen. Het wegverkeer is verantwoordelijk voor 96,4% van de broeikasgasemissies van transport en levert aldus een belangrijke bijdrage aan de totale broeikasgasemissies. De broeikasgasemissies van de transportsector vertonen een stijgende trend tussen 2000 en 2010. Dit is in belangrijke mate te wijten aan de toegenomen emissies van het goederenverkeer (17% in die periode). Tussen 2010 en 2014 zijn de emissies van

5.152 Voertuigeigenaar

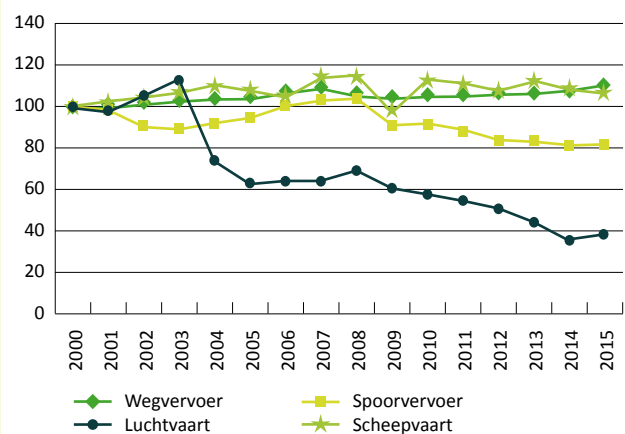
Verdeling van de nieuw ingeschreven personenwagens naar eigenaar, van 2008 tot 2016, in %.

Bron: VUB.

5.153 Energieverbruik

Index van het energieverbruik door het verkeer (excl. pijpleidingen), van 2000 tot 2015, index 2000 = 100.

Bron: Energiebalans, VITO.

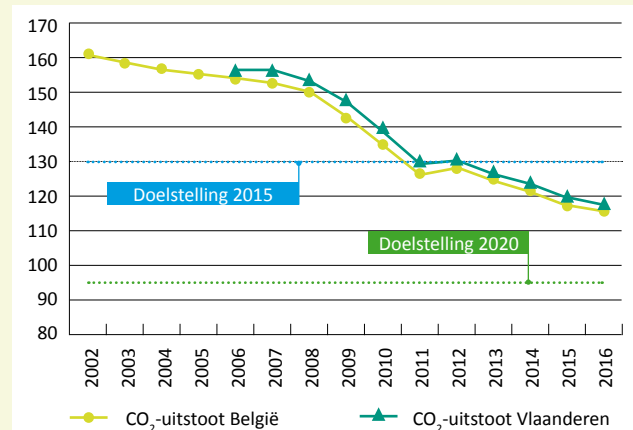
de transportsector met 3% gedaald. In 2015 zijn de emissies terug gestegen met 7%. De stijging zit volledig bij het wegverkeer, zowel bij het personen- als het goederenverkeer.

In het kader van het PACT 2020 volgen we de emissies (NO_x , NMVOS en $\text{PM}_{2,5}$) van de transportsector op en toetsen deze af tegen de emissieplafonds uit het Göteborg Protocol. De NO_x -emissies van de transportsector zijn tussen 2000 en 2015 met 37% gedaald. De emissies moeten echter nog eens met 38% dalen om de doelstelling tegen 2020 te kunnen halen. De NMVOS-emissies zijn met 72% gedaald tussen 2000 en 2015 en daarmee was de doelstelling van maximaal 8,2 kton NMVOS in 2012 al bereikt. De $\text{PM}_{2,5}$ -emissies zijn met 56% gedaald waardoor de doelstelling van 3,1 kton $\text{PM}_{2,5}$ is behaald.

Naast het ontwikkelen en ondersteunen van zuinige en milieuvriendelijke voertuigen kan ook ingezet worden op milieuvriendelijke brandstoffen. Het aandeel **energie uit hernieuwbare bronnen** ten opzichte van de totale hoeveelheid transportbrandstoffen voor vervoer in Vlaanderen bedroeg

5.154 CO_2 -uitstoot

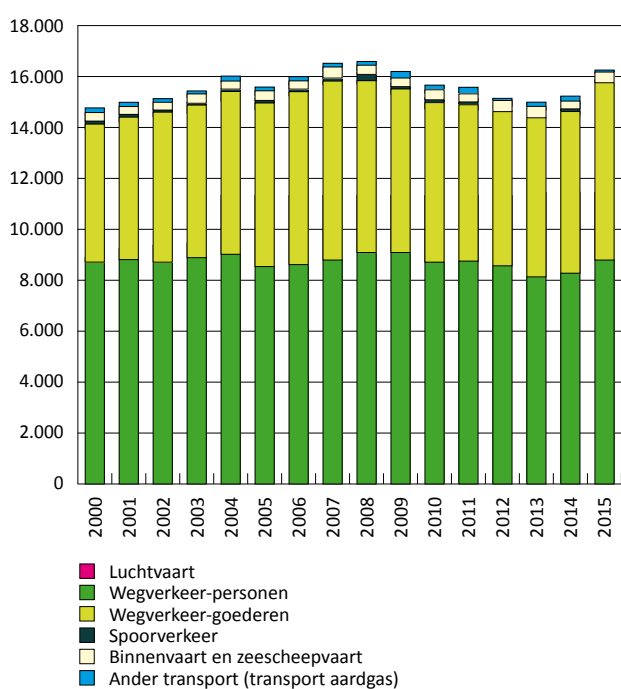
Evolutie van de gemiddelde CO_2 -uitstoot van nieuw verkochte wagens, van 2002 tot 2016, in g/km.

Opmerking: vanaf 2008 wordt een nieuwe methodologie toegepast.
Bron: VUB, EMA.

5.155 Broeikasgasemissies

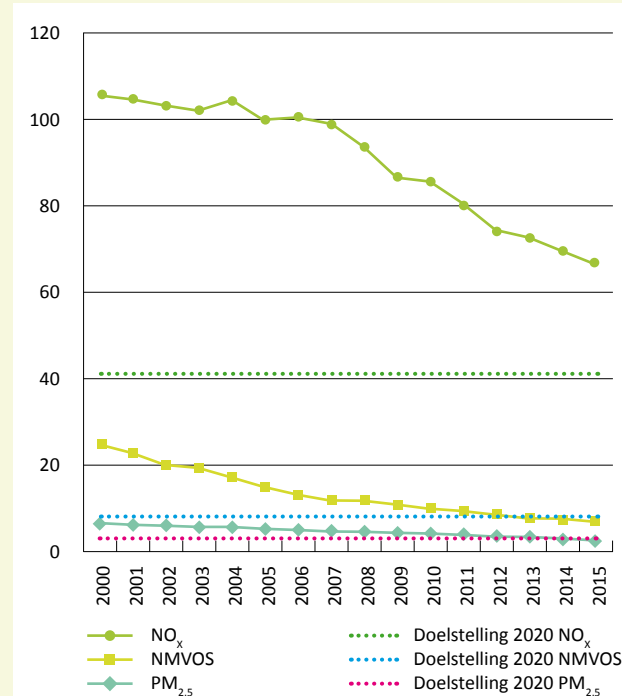
Evolutie van de broeikasgasemissies van de transportsector, naar deelsector, van 2000 tot 2015, in kton CO_2 -equivalenten.

Bron: Departement Omgeving.

5.156 Emissies Göteborg Protocol

Evolutie van de NO_x -, NMVOS- en $\text{PM}_{2,5}$ -emissies van de transportsector, van 2000 tot 2015, in kton.

Bron: Departement Omgeving.

5.157 Hernieuwbare energie

Evolutie van het hernieuwbare energieverbruik in vervoer ten opzichte van het finale energieverbruik van vervoer, van 2005 tot 2015, in %.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Eindverbruik van energie uit hernieuwbare bronnen in vervoer (PJ)	1	1	1	1,0	3,8	8,9	8,9	9,2	9,4	11,1	7,5
Finaal energieverbruik van vervoer (PJ)	186,4	190,3	194,8	188,6	184,9	186,5	186,9	188,4	188,6	191,8	196,1
% groen transport	0,5%	0,5%	0,5%	0,5%	2,1%	4,7%	4,7%	4,9%	5,0%	5,8%	3,8%

Bron: Inventaris hernieuwbare energiebronnen, VITO.

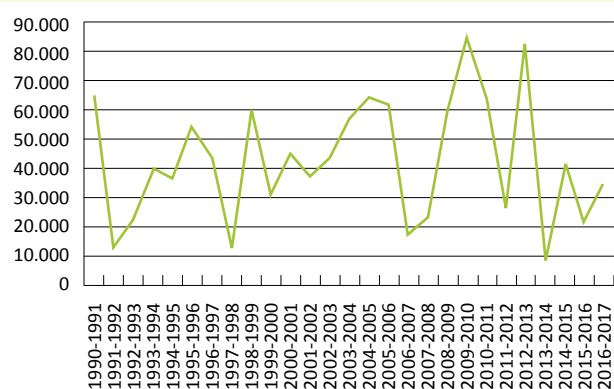
3,8% in 2015. In absolute cijfers uitgedrukt betekent dit dat er in Vlaanderen 5.800 TJ biobrandstof is verbruikt in 2015 en 1.600 TJ elektriciteit uit hernieuwbare bronnen. Er is een duidelijk effect merkbaar van de invoering van accijnsvrije productiequota (eind 2006) en van de verplichting om 4% biobrandstoffen bij te mengen in benzine en diesel (sinds juli 2009). Volgens het klimaatplan van de Europese Commissie moet het aandeel hernieuwbare energie voor het verbruik in de transportsector in België tegen 2020 10% bedragen. Onder hernieuwbare energie vallen naast biobrandstof ook elektri-

sche energie en waterstofgas, voor zover deze uit hernieuwbare bronnen gewonnen worden.

Tijdens de winter worden er regelmatig **smeltmiddelen** gestrooid op het wegennet. Deze smeltmiddelen kunnen schadelijk zijn voor het milieu. Tegenwoordig wordt het agressieve calciumchloride nog zelden gebruikt en wordt meer gebruik gemaakt van het milieuvriendelijkere pekstrooien (vloeibaar zout). Tijdens de winterperiode 2016-2017 is 34.651 ton zout gestrooid.

5.158 Strooizout

Evolutie van de hoeveelheid gebruikt strooizout, van 1990 tot 2017, in ton.

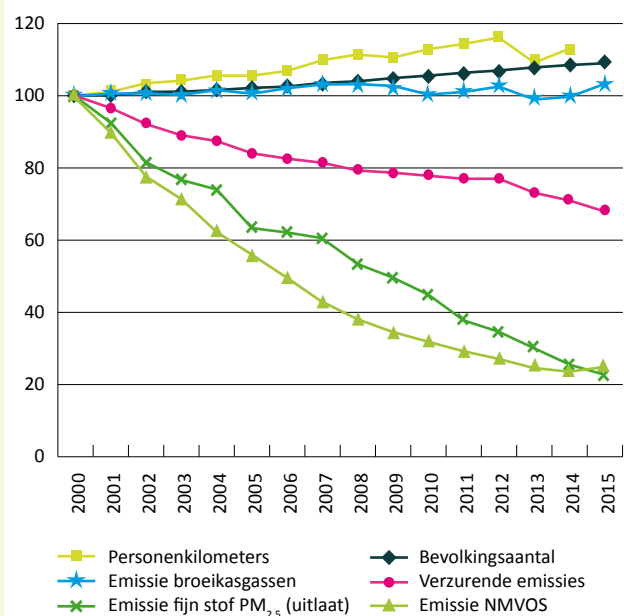
Bron: Agentschap Wegen en Verkeer via Dataroom MOW.

De **eco-efficiëntie** van de transportsector vergelijkt de activiteiten van de sector (personen- en tonkilometers) met de milieudruk (emissies en brongebruik). Er is een absolute ont koppeling als de milieudruk gelijk blijft of daalt terwijl de activiteiten toenemen. Relatieve ont koppeling treedt op als de milieudruk minder sterk stijgt dan de activiteiten.

Sinds 2000 is het aantal personenkilometers (wegverkeer en spoor) sneller gestegen dan het bevolkingsaantal. Voor het personenvervoer was er een relatieve ont koppeling tussen de broeikasgasemissie en de activiteit in de periode 2000-2015. De ont koppeling is vooral te danken aan een verhoogde energie-efficiëntie van de voertuigen en aan het stijgend gebruik van biobrandstoffen in het wegverkeer. Voor de andere milieuparameters van het personenvervoer was er een absolute ont koppeling in de periode 2000-2015. De emissie van de verzurende componenten, NMVOS en PM_{2,5} (uitlaat) daalde ondanks de stijgende activiteit. Dit kwam door het verstrengen van de Europese normen voor nieuwe voertuigen

5.159 Eco-efficiëntie personenvervoer

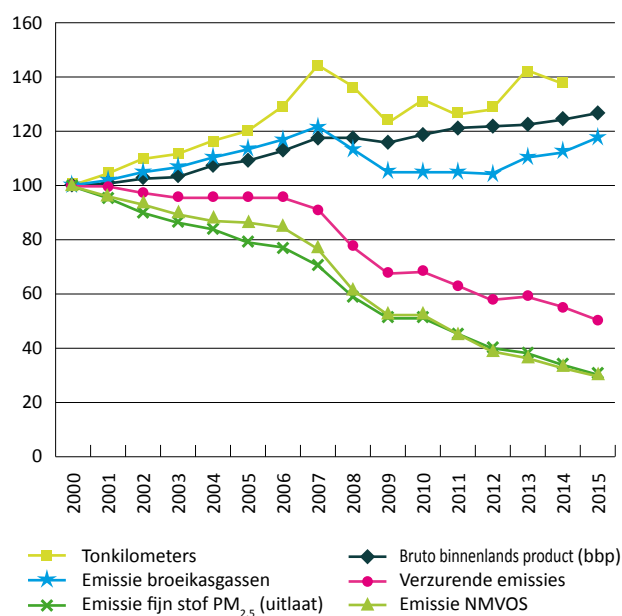
Index van de eco-efficiëntie van het personenvervoer, van 2000 tot 2015, index 2000=100.

Opmerking: Emissiedata 2013-2015 niet volledig vergelijkbaar met reeks 2000-2012 door wijziging methodologie.
Bron: VMM-MIRA.

5.160 Eco-efficiëntie goederenvervoer

Index van de eco-efficiëntie van het goederenvervoer, van 2000 tot 2015, index 2000=100.

Opmerking: Emissiedata 2013-2015 niet volledig vergelijkbaar met reeks 2000-2012 door wijziging methodologie.
Bron: VMM-MIRA.

en brandstoffen. De verzurende emissie daalde in de periode 2000-2015 met ongeveer een derde. De verzurende emissie is vooral afkomstig van de emissie van NO_x door het wegverkeer. Die daalde minder dan verwacht door de verdieselijking van het wagenpark. Bovendien bleek de NO_x -emissie van dieselwagens in het reëel verkeer hoger te liggen dan wat verwacht werd via de EURO-normen. Dit verschil werd groter met de jaren.

Het aantal tonkilometers van het goederenvervoer (zware vrachtwagens, spoor en binnenvaart) steeg in de periode 2000-2014 sneller dan het bbp. De financieel-economische crisis zorgde voor een daling van de transportactiviteit en ook van het globale bbp. De crisis had een groter effect op het goederenvervoer dan op het personenvervoer. Het verloop van de emissie van broeikasgassen door het goederenvervoer volgde het verloop van de tonkilometers. Ondanks een sterk stijgende activiteit in de beginjaren van het nieuwe decennium, daalde ook bij het goederenvervoer de emissie van NM_{VOS} , verzurende componenten en $\text{PM}_{2.5}$ (uitlaat) tussen 2000 en 2015. De steeds strengere Europese emissienormen leidden tot een absolute ontkoppeling met de tonkilometers.

De vele wegen, spoorwegen en kanalen in Vlaanderen verdeelen het landschap in steeds kleinere, versnipperde stukken en veroorzaken daardoor allerlei problemen voor de natuur. Door deze versnippering is er bij veel diersoorten een potentieel probleem om een duurzame populatie in stand te houden. Bovendien kunnen dieren direct getroffen worden als ze het

slachtoffer worden van een aanrijding. Er worden wel investeringen gedaan om de versnippering tegen te gaan. Het aantal kilometer ontsnippering langs Vlaamse transportwegen – plaatsen waar aan versnippering iets gedaan wordt door faunapassages – is nog zeer beperkt. Momenteel heeft ongeveer 4,5% van 1.200 km transportwegen met lage tot zeer hoge prioriteit voor ontsnippering, een matige tot goede ontsnippering voor een bepaalde diergroep.

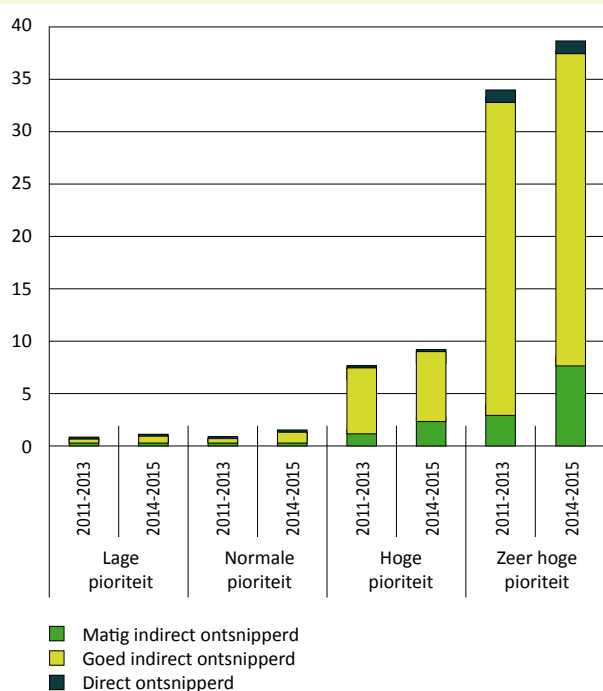
Het verkeer is de belangrijkste bron van geluidshinder in Vlaanderen. Het PACT 2020 vraagt een significante daling van de potentieel ernstig gehinderden door geluidsoverlast door verkeer met 15% tegen 2020.

In 2015 werd ruim 14% van de bevolking ernstig gehinderd door geluid van wegverkeer. Wanneer verschillende bronnen van geluidshinder gecombineerd worden, werd in 2015 12,8% van de bevolking potentieel ernstig gehinderd door geluid.

De MITRANS-indicator is een geaggregeerde indicator die de totale milieu-impact van transport weergeeft. De indicator is opgebouwd uit 5 hoofdeffekten en 11 subindicatoren. De indicator is gelijk aan 100 voor het jaar 2000. Een waarde groter dan 100 betekent een verslechtering ten opzichte van het jaar 2000, een waarde kleiner dan 100 betekent een verbetering van de milieu-impact ten opzichte van 2000. In het algemeen zien we voor de periode 2000-2015 een daling van de totale milieu-impact van transport en zijn infrastructuur op het milieu en de natuur. De sterkste daling doet zich voor tussen 2000-2001 en 2010-2013. De daling tussen 2008 en 2009 komt voornamelijk door de daling van de indicatoren voor materiaalgebruik en de daling van de luchtvervuiling en de broeikasgasemissies. Dit is het gevolg van de financieel-economische crisis. In 2015 bedroeg de MITRANS 88. De milieu-impact van transport is tussen 2000 en 2015 dus met 12% gedaald.

5.161 Ontsnippering

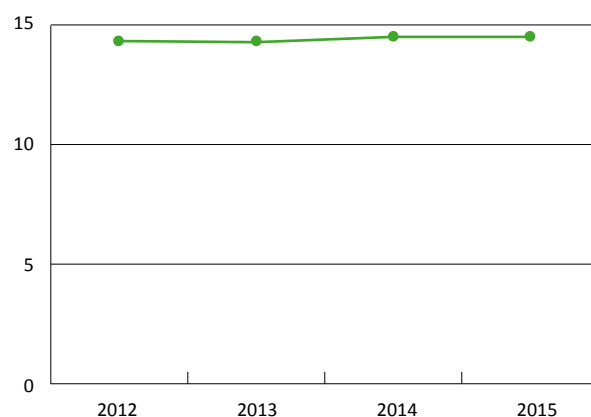
Aandeel transportwegen met ontsnippering, naar type ontsnippering, 2011-2013 en 2014-2015, in %.

Bron: INBO, MOW Agentschap Wegen en Verkeer.

5.162 Geluidshinder

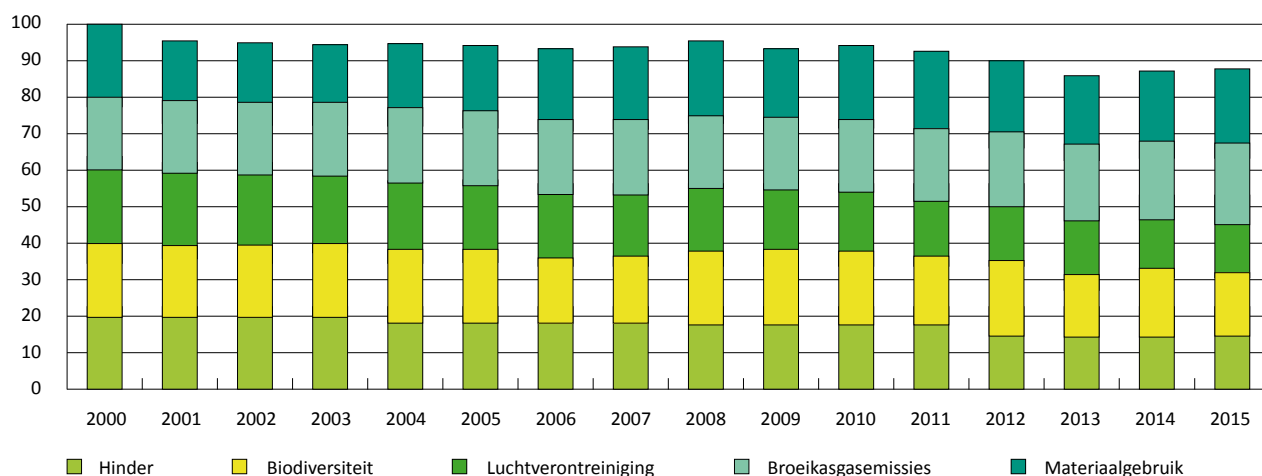
Aandeel Vlamingen dat ernstig gehinderd wordt door geluid van wegverkeer, van 2012 tot 2015, in %.

Bron: VMM-MIRA, Universiteit Gent.

5.163 Milieu-impact transport

Totale milieu-impact van transport (MITRANS), van 2000 tot 2015, index 2000=100.

Bron: LNE, Transport & Mobility Leuven.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Aernouts, K., Jespers, K., Wetzels, W. (2016). *Energiebalans Vlaanderen 1990-2015*, september 2016, VITO.
- De Koninck, L., & Botteldooren, D., (2016). *Actualisatie van de geluidsindicatoren*. Studie uitgevoerd in opdracht van De Vlaamse Milieumaatschappij, MIRA, MIRA/2016/05, Universiteit Gent.
- Denys, T., Beckx, C., Vanhulsel, M., (2017). *Analysis of the Belgian car fleet 2016*, Study accomplished under the authority of the Flemish, Walloon and Brussels Capital Region, VITO.
- European Commission, DG Mobility and Transport (2017). *Statistical pocketbook 2017*.
- Hoofman, N., (2017). *Indicators for the 2016 new and second-hand vehicle fleet in Belgium and the different regions*, Ecoscore 2017, VUB.
- Hoornaert, S. (2017). *Verkeersindicatoren hoofdwegennet Vlaanderen 2016*, Departement Mobiliteit en Openbare Werken.
- Jespers, K., Aernouts, K., Wetzels, W. (2016). *Inventaris hernieuwbare energiebronnen Vlaanderen 2005-2015*, juli 2016, VITO.
- Langneaux, F. (2008). *Economic importance of Belgian Transport Logistics*, working paper 125, Nationale Bank van België.
- Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap (2011). *Definitief ontwerp MINA-plan 4*.
- Vlaamse Overheid, Departement Mobiliteit en Openbare Werken (2008). *Verkeersveiligheidsplan Vlaanderen*.
- Vlaamse Regering (2014). *Vertrouwen, verbinden, vooruitgaan, Regeerakkoord Vlaamse Regering 2014-2019*.
- Weyts, B. (2014). *Beleidsnota Mobiliteit en Openbare Werken, Beleidsprioriteiten 2014-2019*, VR 2014 2410 MED.0421/23TER, Vlaams Parlement.

- Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie:
<http://statbel.fgov.be/nl/statistiek/cijfers/index.jsp>
- Eurostat: <http://ec.europa.eu/eurostat>
- Europese Commissie, themasite "Transport":
http://ec.europa.eu/transport/index_en.htm
- Departement Mobiliteit en Openbare Werken - Mobiel Vlaanderen: <http://www.mobielvlaanderen.be/index.php>
- Federale Overheidsdienst Mobiliteit en Vervoer:
<http://www.mobilit.belgium.be/nl/>
- Departement Mobiliteit en Openbare Werken - Vlaams Verkeerscentrum: <http://www.verkeerscentrum.be/verkeers-info/startpagina>
- Verkeersindicatoren Vlaams Verkeerscentrum:
<http://indicatoren.verkeerscentrum.be/>
- Milieurapport Vlaanderen (MIRA): <http://www.milieurapport.be>
- Agentschap Wegen en Verkeer (AWV):
<http://www.wegenenverkeer.be>
- Ecoscore: <http://www.ecoscore.be>

- De Lijn: <http://www.delijn.be>
- EUROGAS: <http://www.eurogas.org>
- Haven Antwerpen: <http://www.portofantwerp.be>
- Haven Gent: <http://www.havengent.be>
- Haven Oostende: <http://www.portofoostende.be>
- Haven Zeebrugge: <http://www.zeebruggeport.be>
- Luchthaven Antwerpen: <http://www.antwerpairport.be>
- Luchthaven Oostende-Brugge: <http://www.ost.aero>
- Luchthaven Zaventem: <http://www.brusselsairport.be>
- Luchthaven Wevelgem: <http://www.kortrijkairport.be>
- NMBS: <http://www.b-rail.be/corp/N>
- Promotie Binnenvaart Vlaanderen: <http://www.binnenvaart.be>
- SERV - Vlaamse Havencommissie:
<http://www.vlaamsehavencommissie.be/>
- SERV - Luchthavencommissie:
<http://www.luchthavencommissie.be/>
- EMIS, Energie- en milieu-informatiesysteem voor het Vlaams Gewest: <http://www.emis.vito.be/>
- De Vlaamse Waterweg NV: <http://www.vlaamsewaterweg.be>
- Waterwegen en Zeekanaal nv: <http://www.wenz.be>

DEFINITIES

Beweging op de luchthaven Elke landing of opstijging van een vliegtuig is een beweging. Lokale vluchten worden dubbel geteld.

Economische knooppunten Een economisch knooppunt is een gebied met een hoog aandeel aan werkgelegenheid. De economische knooppunten vormen samen met de poorten de bestaande ruimtelijk-economische structuur van Vlaanderen. Het zijn de plaatsen waar het wenselijk is economische activiteiten te concentreren. Economisch knooppunt is aldus een beleidsmatig begrip.

Verkeersslachtoffers

- **Doden** Elke persoon die overlijdt binnen de dertig dagen na het ongeval.
- **Zwaargewonden** Elke persoon die in een verkeersongeval gewond wordt en waarbij een opname van meer dan 24 uur in een ziekenhuis noodzakelijk is.
- **Lichtgewonden** Elke persoon die in een verkeersongeval gewond wordt en op wie de bepaling van dodelijk of ernstig gewond niet van toepassing is.

Ozonprecursor Voorloperstof, stof waaruit ozon ontstaat door inwerking van zonlicht. Stikstofoxiden en niet-methaan vluchtige organische stoffen (NMVOS) zijn de belangrijkste ozonprecursoren.

BLIKVANGERS

- Het aantal landbouwbedrijven is tussen 2000 en 2016 met 41% teruggelopen tot 24.000 stuks. Er is een voortdurende schaalvergroting. Over dezelfde periode neemt de gemiddelde bedrijfsoppervlakte continu toe tot 26 hectare in 2016 (figuur 5.167).
- Ook in 2016 zet de groei van de biosector zich door in Vlaanderen. Er zijn op jaarbasis 60 biologische landbouwbedrijven bijgekomen, wat het totale aantal op 430 of 1,8% van alle Vlaamse landbouwbedrijven brengt. Het areaal groeit met 30% tot 6.960 hectare (0,9% van het totale Vlaamse landbouwareaal). De forse groei is grotendeels te danken aan 12 omschakelende melkveehouders (figuur 5.169).
- De Vlaamse landbouwconjunctuurindex stijgt in het voorjaar van 2017 van 70 naar 85. De toename is vooral te danken aan een sterke verbetering in de sectoren melkvee, akkerbouw, fruit en groenten onder glas. Iets meer land- en tuinbouwers plannen volgens de enquête het komende jaar investeringen (figuur 5.172).
- België voert in 2016 voor bijna 43 miljard euro aan agrarische producten uit (+3%). Het agrarische handelsoverschot groeit boven de 6 miljard euro. Het Vlaamse aandeel in de totale agrarische export wordt geraamd op 82,5% (figuur 5.173).
- In 2016 bedraagt de totale aanvoer in de visserij 24.600 ton (+9%), vergelijkbaar met het niveau van 15 jaar geleden. De aanvoerwaarde komt uit op 93,3 miljoen euro (+14%). Dat is de hoogste waarde sinds 2001 (figuren 5.189 en 5.190).

Dankzij het zachte klimaat, de rijke bodems en een lang groeiseizoen is Vlaanderen binnen Europa een ideale regio voor landbouwproductie. De professionalisering, verduurzaming en schaalvergroting in de land- en tuinbouw zetten zich in Vlaanderen, net zoals in de rest van Europa, in snel tempo door. De Vlaamse land- en tuinbouw is uitermate exportgericht. Vlaanderen neemt vier vijfde van de Belgische landbouwexport voor zijn rekening.

Het is deze topositie die Vlaanderen wil handhaven en waar mogelijk verbeteren. Een performante landbouw heeft daarbij niet alleen aandacht voor de economische aspecten maar ook voor sociale en milieuaspecten. Dat alles gekaderd binnen het Europese landbouwbeleid, dat het gemeenschappelijk kader vormt waarbinnen lidstaten hun eigen accenten kunnen leggen.

Het eerste deel van dit hoofdstuk schetst de structuur van de Vlaamse landbouw en zijn bedrijven. Vervolgens worden de economische, sociale en milieuaspecten besproken. Een volgend deel biedt een inzicht in een aantal instrumenten die voorhanden zijn om het landbouwbeleid uit te werken. Tot slot komt de visserijsector aan bod die lokaal een belangrijke rol speelt, maar die het economisch moeilijk heeft.

Landbouwstructuur

In dit deel komen het landbouwareaal, de veestapel, de landbouwbedrijven en de biologische landbouw aan bod.

Landbouwareaal

Landbouw beslaat 45% van de totale Vlaamse grondoppervlakte. Vlaanderen telt in 2016 620.000 ha landbouwareaal, een afname met 2,6% sinds 2000. Deze daling is vooral toe te schrijven aan een afname van de oppervlakte weiden, grasland en voedergewassen. Ook de oppervlakte braakland is sterk teruggelopen.

Weiden, grasland en voedergewassen nemen 56% van het landbouwareaal in. Dat illustreert het grote belang van de rundveehouderij: op de helft van de Vlaamse landbouwbedrijven worden runderen gehouden.

De akkerbouw is goed voor 35% van het landbouwareaal. In de akkerbouw is de graanteelt de grootste activiteit, het telen van aardappelen en suikerbieten komt op respectievelijk de tweede en derde plaats. Het akkerbouwareaal neemt de jongste jaren af door de sterke terugloop van de suikerbietenteelt als gevolg van de vermindering van het Belgische suikerquotum in het kader van de Europese herstructurering van de

5.164 Landbouwareaal

Evolutie van het landbouwareaal, in 2000 en van 2010 tot 2016, in ha en %.

		2000	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Totale oppervlakte cultuurgrond	ha	636.876	616.866	613.860	618.183	622.738	616.301	609.098	620.380
Weiden, grasland en voedergewassen	ha	361.375	338.852	338.620	345.847	351.544	347.236	342.285	346.348
Akkerbouw waarvan	ha	219.736	224.872	224.428	221.472	218.955	216.079	212.507	217.560
granen voor de korrel *	%	59,0	66,4	63,4	68,4	65,4	64,6	66,8	64,0
aardappelen	%	19,3	20,0	20,8	16,1	19,1	20,1	19,8	22,7
suikerbieten	%	15,4	9,2	9,5	9,3	9,6	9,2	8,3	8,6
Tuinbouw waarvan	ha	47.901	49.989	50.110	49.211	50.539	51.338	51.699	53.851
groenten	%	54,0	55,6	55,6	53,5	54,5	55,7	55,2	56,5
fruit	%	33,4	32,2	32,1	34,0	33,5	32,8	32,9	32,1
andere	%	12,6	12,1	12,2	12,5	12,0	11,5	11,9	11,4
Overige **	ha	7.864	3.153	702	1.652	1.700	1.648	2.607	2.622

* Met inbegrip van de droog en vochtig geoogste korrelmaïs.

** Bijna uitsluitend braakland.

Bron: ADS, bewerking Departement Landbouw en Visserij.

suikersector.

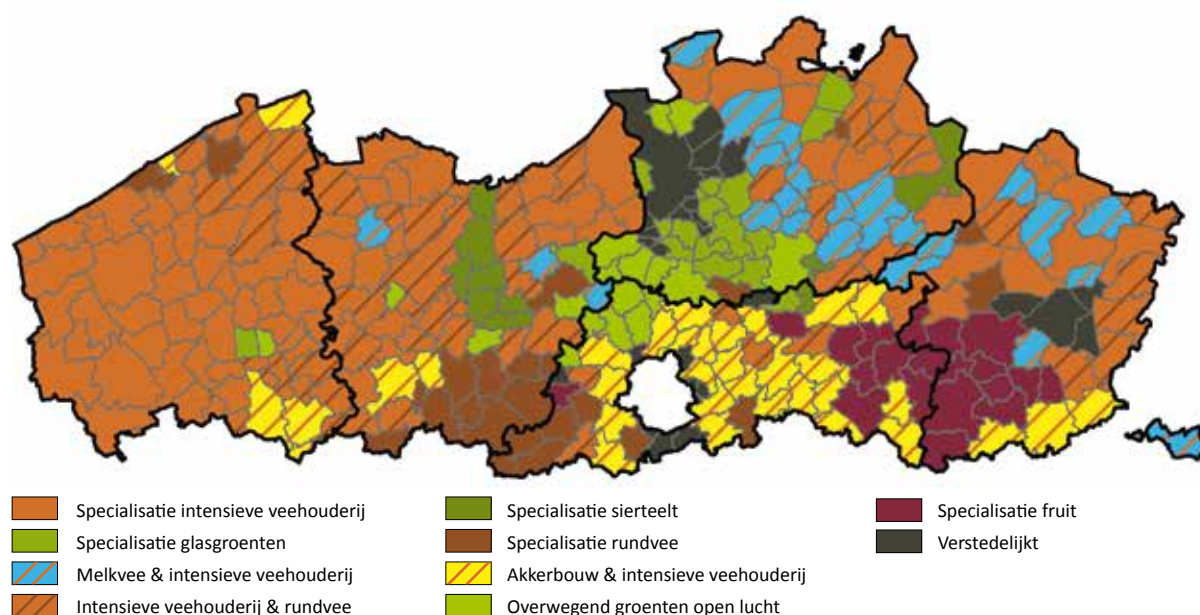
De tuinbouw neemt ten slotte slechts 9% in van het areaal, maar staat wel in voor bijna een derde van de Vlaamse landbouwmomzet. Ruim de helft van dat areaal wordt gebruikt voor de groenteteelt, de fruitteelt neemt een derde in en de resterende oppervlakte wordt gebruikt voor de sierteelt.

De agrarische productie vindt voornamelijk plaats op bedrijven die gespecialiseerd zijn in een bepaalde productierichting. Het merendeel van de landbouwbedrijven in Vlaanderen is gespecialiseerd in een van de drie sectoren, met veeteelt als de belangrijkste specialisatie, gevolgd door akkerbouw en tuinbouw. De specialisatie is regionaal gebonden, wat blijkt uit de landbouwtyperingskaart.

De regio's gespecialiseerd in één activiteit zijn duidelijk herkenbaar: fruit rond Sint-Truiden, glasgroenten ten noorden van Sint-Katelijne-Waver, sierteelt ten oosten van Gent, rundvee in de Vlaamse Ardennen en het Pajottenland en ten slotte intensieve veehouderij (varkens en pluimvee) verspreid over West-Vlaanderen, het Meetjesland, het Land van Waas en de Kempen. Rond Mechelen is er een streek met overwegend openluchtgroenten. In de omgeving van Leuven komt akkerbouw in combinatie met intensieve veehouderij voor. De Gentse sierteeltstreek wordt omgeven door een gebied met de combinatie intensieve veehouderij en rundvee. De streek rond Geel, Malle en Peer wordt geklasseerd als melkvee en intensieve veehouderij.

5.165 Landbouwtyperingskaart

Groepering van gemeenten met een gelijkaardige land- of tuinbouwactiviteit in 2012.

Bron: Departement Landbouw en Visserij, ADS en NGI-AGIV.

5.166 Veestapel

Evolutie van de veestapel, in 2000 en van 2010 tot 2016, in aantal dieren.

	2000	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Runderen waarvan melkkoeien	1.558.075	1.303.865	1.302.248	1.269.405	1.255.400	1.299.984	1.321.005	1.327.844
zoogkoeien	327.067	285.125	279.190	279.171	285.346	290.513	304.304	311.984
	182.913	175.096	174.400	175.394	168.840	152.368	153.268	163.325
Varkens waarvan biggen	7.051.094	6.037.133	6.151.167	6.227.520	6.154.350	6.007.242	5.981.191	5.804.870
mestvarkens (vanaf 50 kg)	2.024.876	1.617.417	1.625.296	1.649.729	1.630.588	1.584.517	1.590.679	1.534.172
zeugen	2.617.206	2.649.275	2.723.891	2.803.577	2.847.839	2.721.333	2.684.869	2.797.807
	690.345	505.930	498.618	476.120	473.839	437.603	429.916	407.582
Pluimvee waarvan vleeskippen	36.663.318	29.125.264	31.628.280	30.151.029	30.759.774	28.720.217	32.128.295	36.812.675
hennen	21.632.697	18.310.246	19.726.754	18.980.411	20.226.313	17.684.941	19.930.414	23.721.329
	14.198.520	9.961.226	10.883.620	10.385.011	9.861.131	10.417.392	11.667.474	12.451.000

Bron: ADS.

Veestapel

Het aantal runderen ligt in 2016 15% lager dan in 2000. Door een combinatie van de Europese melkquota en de toename van de melkgift per koe was er een daling van het aantal melkkoeien. Door de volledige afschaffing van het melkquotum (sinds april 2015) komen er de jongste jaren opnieuw melkkoeien bij.

Het aantal varkens ligt 18% lager dan in 2000. De afbouw van de varkensstapel voltrok zich tussen 1999 en 2004 als gevolg van een prijsdaling, de dioxinecrisis, het strengere mestbeleid en de opkoopregeling waarbij landbouwers die vrijwillig stopten met de productie van varkensmest op een vergoeding konden rekenen. Tussen 2008 en 2012 was er opnieuw een toename. De introductie van het mestactieplan of MAP 3 zorgde voor nieuwe expansiemogelijkheden, want varkensbedrijven mogen sindsdien groeien als ze kunnen aantonen dat ze mest

verwerken. De groei was toe te schrijven aan de kweek van mestvarkens, want het aantal zeugen is blijven dalen. De slechte rentabiliteitscijfers van de afgelopen jaren en de verplichte omschakeling naar groepshuisvesting voor zeugen (waarbij zeugen niet meer in individuele hokken mogen zitten als ze minstens 4 weken drachtig zijn) in 2013 zijn daar zeker niet vreemd aan. De laatste 4 jaar slinkt de varkensstapel opnieuw.

De pluimveestapel is in 2016 opnieuw even groot als in 2000. De afname in het eerste decennium van de eeuw was een gevolg van de dioxinecrisis, de vogelpest en het mestbeleid en trof zowel de leg- als de vleessector. Maar ook hier is er sinds 2008 opnieuw een toename dankzij de introductie van MAP 3. Bovendien zijn de marktomstandigheden in de pluimveesector de voorbije jaren relatief gunstig ten opzichte van de situatie in andere landbouwsectoren. Het aantal vlees- en legkippen groeide.

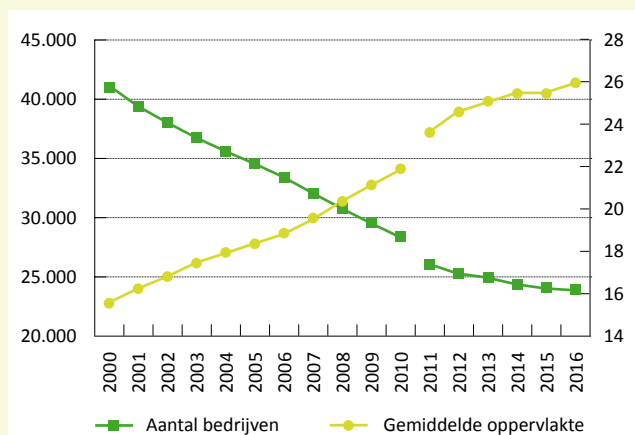
Landbouwbedrijven

Het aantal landbouwbedrijven is tussen 2000 en 2016 met 41% teruggelopen tot 24.000 stuks. Vooral de kleinere bedrijven stoppen, wat leidt tot een voortdurende schaalvergroting. Over dezelfde periode neemt de gemiddelde bedrijfsoppervlakte continu toe tot 26 ha in 2016.

Deze schaalvergroting is een normale evolutie die ook speelt in de andere takken van de economie. Investerings om te voldoen aan milieu-, voedselveiligheids- en dierenwelzijnseisen gaan meestal gepaard met een schaalvergroting. Op die manier kunnen de extra kosten waarmee deze investeringen gepaard gaan opgevangen worden. De continue verbetering van de techniek en de technologische ontwikkelingen maken het mogelijk om meer te produceren per ondernemer. Schaalvergroting in de land- en tuinbouw wordt ook beïnvloed door de bedrijven waarmee in de keten wordt samengewerkt, zowel toeleverende bedrijven als dienstverlenende bedrijven en afnemers van de productie. Bedrijfsleiders kunnen ook reageren op een dalende tendens van de verkoopprijzen door meer eenheden van hetzelfde product te produceren om zo hun inkomsten veilig te stellen en de kostprijs te drukken. Samenhangend met deze schaalvergroting is er een continue toename van de gemiddelde veebezetting per gespecialiseerd

5.167 Land- en tuinbouwbedrijven

Evolutie van het aantal bedrijven (linkeras) en de gemiddelde oppervlakte in ha van de bedrijven (rechteras), van 2000 tot 2016.

Opm.: Vanaf 2011 is er een wijziging in de bevestigingsmethode van ADS waardoor er minder bedrijven zijn opgenomen in hun register. Tussen 2010 en 2011 is er dan ook een trendbreuk in de grafiek.
Bron: ADS.

5.168 Gemiddelde veebezetting

Evolutie van de gemiddelde veebezetting per gespecialiseerd rundvee-, varkens- en pluimveebedrijf op basis van standaardopbrengst, in 2005 en van 2010 tot 2015.

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Aantal runderen per rundveebedrijf	86	106	111	113	119	129	134
Aantal varkens per varkensbedrijf	1.367	1.689	1.789	1.887	1.950	2.031	2.069
Aantal kippen per pluimveebedrijf	31.387	37.038	41.484	42.052	46.121	47.286	50.111

Bron: ADS, bewerking Departement Landbouw en Visserij.

veebedrijf. Een gespecialiseerd rundveebedrijf telt ongeveer 134 runderen, een varkensbedrijf 2.070 varkens en een pluimveebedrijf 50.000 stuks pluimvee.

Meer en meer landbouwbedrijven nemen ook de vorm aan van een vennootschap. Bijna 15% van de landbouwbedrijven in Vlaanderen is in 2013 een vennootschap. In 2000 was dat nog maar 4%.

Binnen Vlaanderen zijn er ook opmerkelijke verschillen tussen de provincies. Het aandeel is het hoogst in de provincies Antwerpen (24%) en Limburg (19%).

De keuze voor een vennootschap verschilt sterk volgens specialisatiegraad en -type. Gespecialiseerde pluimveebedrijven (30%), tuinbouwbedrijven (29%) en varkensbedrijven (26%) hebben het grootste aandeel vennootschappen. Gemengde bedrijven opteren zelden voor een vennootschap. Het aandeel vennootschappen neemt ook toe naarmate de economische bedrijfsgrootte toeneemt. Bij de klasse '500.000 euro en meer' (gemeten in standaardopbrengst) heeft circa 39% gekozen voor een vennootschapsvorm. Het aandeel vennootschappen is ten slotte duidelijk groter bij bedrijven met jongere bedrijfsleiders.

Biologische landbouw

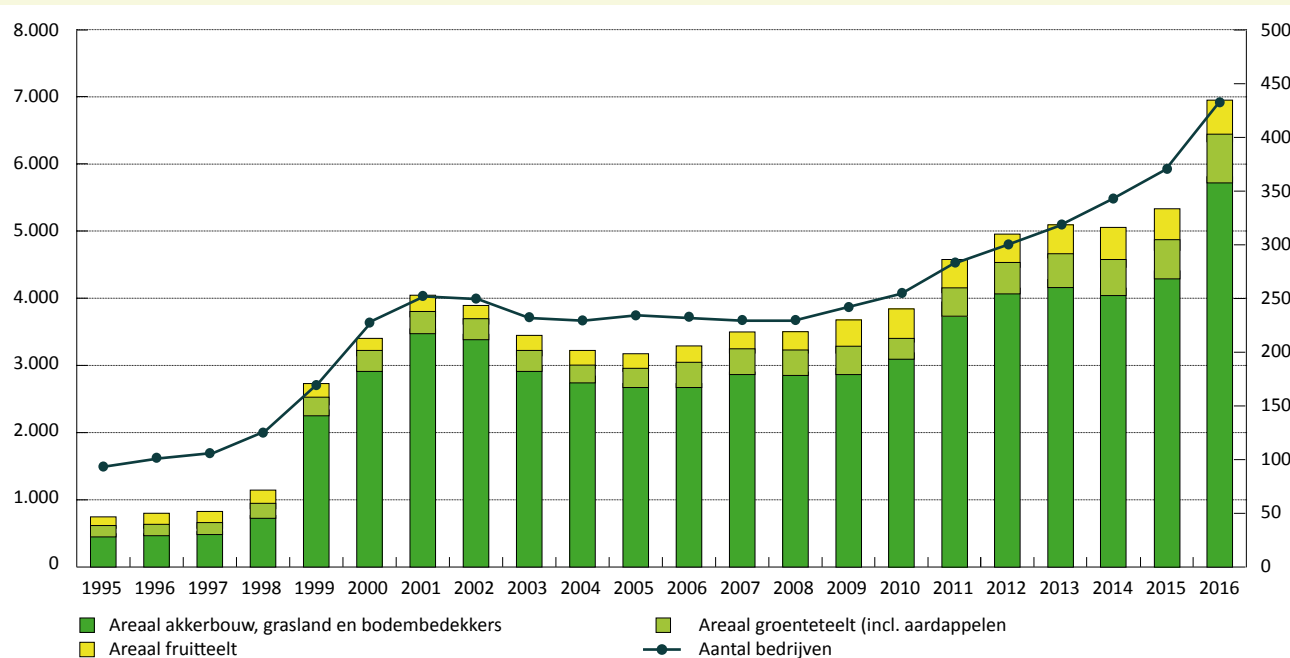
Ook in 2016 zet de groei van de biosector zich door in Vlaanderen. Er zijn op jaarbasis 60 biologische landbouwbedrijven bijgekomen, wat het totale aantal op 430 of 1,8% van alle Vlaamse landbouwbedrijven brengt. Het areaal groeit met 30% tot 6.960 hectare (1,1% van het totale Vlaamse landbouwareaal). De forse groei is grotendeels te danken aan 12 omschakelende melkveehouders.

Niet alleen het aantal biolandbouwers zit in de lift, ook het aantal andere marktdeelnemers zoals bereiders, verdelers, verkooppunten en importeurs stijgt met 10%. De tussenketen telt nu 906 bedrijven. De verwerking en distributie van bioproducten neemt een steeds prominere plaats in de keten in.

De 32 grootste biobedrijven hebben de helft van het biologisch areaal in handen terwijl de helft van de biobedrijven amper 6% van het biologisch areaal bewerken. Dat weerspiegelt het contrast tussen de grondgebondenheid bij de dierlijke productie tegenover de kleinschaligheid die de groente- en

5.169 Biologische landbouw

Evolutie van het aantal bedrijven (rechters) en areaal in ha (linkers) met biologische landbouw, van 1995 tot 2016.

Bron: Departement Landbouw en Visserij op basis van Integra en Certisys.

fruitproductie kenmerkt.

Het bio-areaal bestaat voor 48% uit grasland en gronden met natuurwaarde. 19% wordt ingenomen door bodembedekkers en 15% door akkerbouwgewassen. Aardappelen, groenten en kruiden nemen 11% van het bio-areaal in en fruit 7%.

84% van de biologische bedrijven is gespecialiseerd. Ze halen hun opbrengsten dus hoofdzakelijk uit één productietak. De meest voorkomende specialisaties zijn groenten in openlucht (31%), akkerbouw en dierlijke productie (elk 17%) en fruitteelt (14%).

30% van de biobedrijven doet aan dierlijke productie. Het totaal aantal biologisch gehouden dieren nam met 12% toe ten opzichte van vorig jaar. De sector verwelkomde 12 nieuwe biologische melkveehouders in 2016. Dit zal tegen eind 2017 zorgen voor een verdubbeling van de huidige biologische melkproductie van 7,2 miljoen liter naar ongeveer 13 miljoen liter.

De Belgische consument besteedt in 2016 voor 586 miljoen euro aan biologische producten, een stijging met 12%. Vlaanderen heeft hierin een aandeel van 44%. Het marktaandeel voor verse biovoeding is gestegen van 2,7% naar 3%. Het grootste marktaandeel hebben de biologische vleesvervangers. Een op de vier gekochte vleesvervangers is biologisch. Biologische versproducten zijn gemiddeld een derde duurder dan gangbare producten. Dat prijsverschil blijft nagenoeg stabiel over de jaren heen.

De klassieke supermarkt blijft het grootste biokanaal met een aandeel van 41,5% in de totale verkopen van biologische producten. Op de tweede plaats volgt het gespecialiseerde kanaal (speciaalzaak / natuurvoeding / overige algemene voeding waaronder ook Bioplanet) met een aandeel van zo'n 31%. De hard discount blijft een kleine speler op de biomarkt maar groeit op jaarbasis wel sterk van 5,5% naar 9,4%.

In 2016 trokken de Vlaamse en de Europese overheid 3,8 miljoen euro uit voor de Vlaamse biosector. De daling van 5% tegenover 2015 is vooral te wijten aan de actualisatie van de biohectare-subsidiebedragen in het kader van de tweede pijler van het GLB. 33% van de middelen komt rechtstreeks bij de bioboer terecht in de vorm van hectaresteen, investeringssteun, bijdrage in controlekosten en bedrijfsadvisering. 27% werd besteed aan onderzoek en kennisuitwisseling, 21% aan keten- en marktontwikkeling en 18% aan communicatie, promotie en draagvlakverbreding. Daarnaast hebben biolandbouwers ook nog recht op rechtstreekse steun in het kader van de eerste pijler van het Europees GLB (1,4 miljoen euro in

2015). De uitgaven voor onderzoek namen in 2016 met 6% toe tot een bedrag van 864.500 euro. Onderzoek naar de bestrijding van plagen en ziekten blijft de grootste hap uit het onderzoeksbudget nemen, met 45% van de totale uitgaven. Dat onderzoek maakt vaak deel uit van het gangbaar onderzoek, waar men ook steeds meer op zoek gaat naar geïntegreerde bestrijdingsmethodes en het gebruik van biologische middelen.

Economische aspecten

De economische aspecten van de landbouwsector worden besproken aan de hand van de omzet en de toegevoegde waarde, de evolutie van de landbouwconjunctuurindex en de buitenlandse handel in landbouwproducten.

Omzet en toegevoegde waarde

De eindproductiewaarde van de land- en tuinbouwsector in 2015 wordt geraamd op 5,4 miljard euro of een daling met 1,7% ten opzichte van 2014. De veeteelt ziet zijn omzet voor het tweede jaar op rij fors slinken, terwijl de akkerbouw en tuinbouw gemiddeld betere resultaten optekenen.

De veeteelt is in Vlaanderen de belangrijkste sector met 60% van de totale eindproductiewaarde. De drie voornaamste producten zijn varkens- en rundvlees en melk. In 2015 bedraagt de globale waarde van de veeteeltproducten naar schatting 3,3 miljard euro of een terugval van 8,5% ten opzichte van 2014. Met uitzondering van de pluimvee-sector gaan alle veeteeltsectoren erop achteruit.

Na een daling van twee jaar tekent de productiewaarde van de tuinbouwproducten een stijging op van 6,4% en wordt voor 2015 geschat op 1,6 miljard euro. De tuinbouw neemt 29% van de totale productiewaarde voor zijn rekening, met groenten als grootste sector. Groenten en fruit nemen in waarde toe, maar de sierteelt ziet zijn omzet slinken.

De akkerbouw is met een aandeel van 11% in de totale eindproductiewaarde een kleinere sector. Granen en aardappelen zijn de twee voornaamste akkerbouwproducten. De waarde van de akkerbouwproducten tekent een gedeeltelijk herstel op na de zeer slechte resultaten van 2014 (+23%) en wordt geraamd op 591 miljoen euro.

5.170 Waardecreatie land- en tuinbouw

Evolutie van de eindproductiewaarde, het intermediair verbruik en de netto toegevoegde waarde in lopende prijzen, in 2000 en van 2010 tot 2015, in miljoen euro.

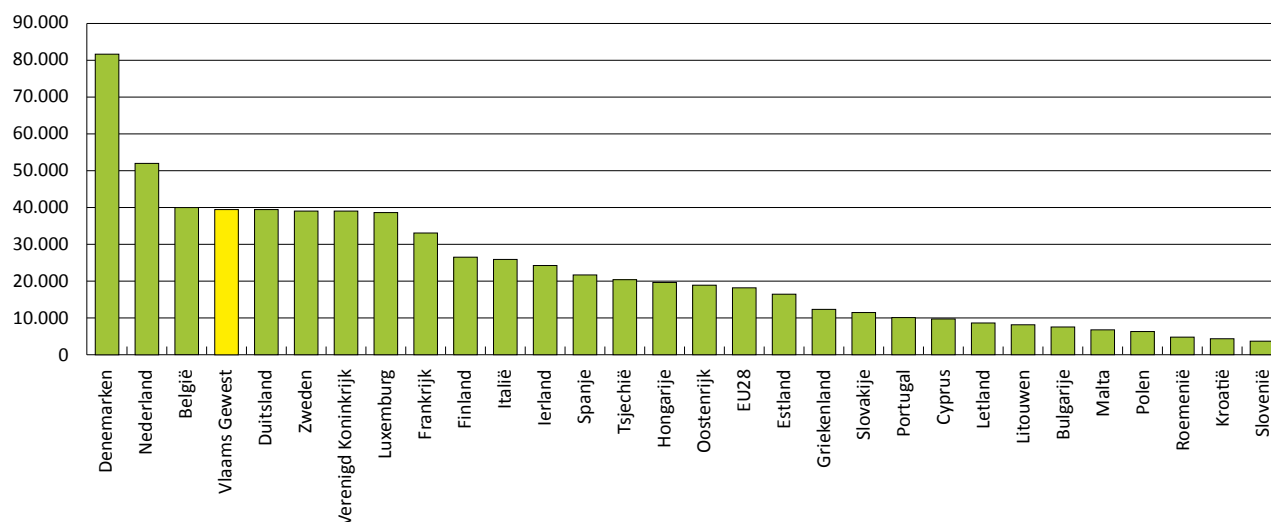
	2000	2010	2011	2012	2013	2014	2015*
Totale eindproductiewaarde	4.689	5.153	5.055	5.686	5.825	5.522	5.428
waarvan akkerbouw	386	591	488	668	627	481	591
waarvan tuinbouw	1.389	1.612	1.372	1.569	1.502	1.491	1.587
waarvan veeteelt	2.913	2.950	3.195	3.449	3.696	3.551	3.250
Intermediair verbruik (veevoeders, meststoffen, energie, ...)	2.945	3.611	4.001	4.210	4.296	4.105	3.993
Netto toegevoegde waarde	1.518	1.345	855	1.257	1.285	1.162	1.200

* Voorlopige cijfers.

Bron: Departement Landbouw en Visserij.

5.171 Netto toegevoegde waarde per voltijdse arbeidskracht

Netto toegevoegde waarde per voltijdse arbeidskracht, gemiddelde over de periode 2011-2015, in euro.

Bron: Departement Landbouw en Visserij op basis van FADN-database.

De landbouwsector heeft de laatste jaren te kampen met hoge kosten. 2015 wordt echter gekenmerkt door een daling van die kosten. Volgens een eerste raming zou de waarde van het intermediair verbruik verminderen met 3% en 4 miljard euro bedragen. In 2015 lopen vooral de kosten voor veevoeders terug door lagere prijzen. Ook de kosten voor meststoffen en energie zijn afgenomen als gevolg van dalende prijzen.

Deze kostendaling en de toename van de netto subsidies, vooral dankzij het ketenoverleg, resulteren in een stijging van de netto toegevoegde waarde - als indicator voor het globale inkomen van de land- en tuinbouwactiviteit - met 3% ten opzichte van 2014 tot 1,2 miljard euro.

De intensieve productie van de Vlaamse landbouw leidt tot hoge opbrengsten per voltijdse arbeidskracht. De netto toegevoegde waarde per voltijdse arbeidskracht (VAK) geeft een idee over het inkomen in de landbouwsector. Over de periode 2011-2015 behoort Vlaanderen met een gemiddelde waarde van 39.500 euro/VAK tot de kopgroep van de EU28, slechts voorafgaan door 3 lidstaten: Denemarken, Nederland en België. Verder in de rij komen Duitsland, Zweden, het Verenigd Koninkrijk, Luxemburg en Frankrijk. Vooral lidstaten uit Zuid- en Oost-Europa blijven onder het Europese gemiddelde van 18.400 euro/VAK.

Landbouwconjunctuurindex

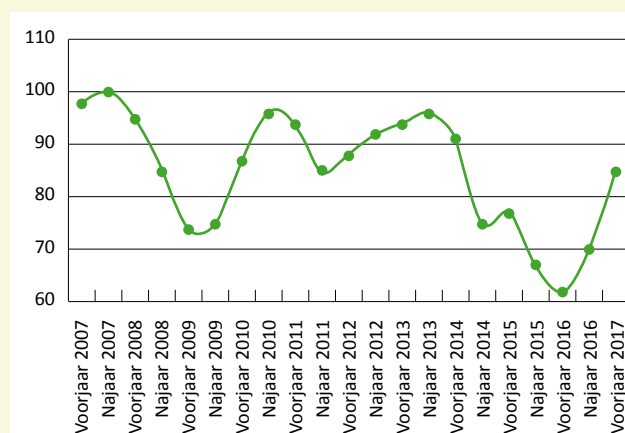
De halfjaarlijkse landbouwconjunctuurbarometer werd ontwikkeld om inzicht te krijgen in de economische schommelingen, het ondernemersvertrouwen en de geplande investeringen in de land- en tuinbouwsector. De bevraging gebeurt bij de circa 750 bedrijven die deel uitmaken van het Vlaams Landbouwmonitoringsnetwerk. De resultaten van maart 2017 zijn gebaseerd op een extrapolatie van 557 ingevulde enquêtes.

De opwaartse stemming onder Vlaamse land- en tuinbouwers houdt aan. De toename is vooral te danken aan een sterke verbetering in de sectoren melkvee, akkerbouw, fruit en groenten onder glas. De indexen van de sectoren varkens, groenten onder glas en sierteelt onder glas scoren het best. De halfjaarlijkse conjunctuurindex stijgt in totaal van 70 naar 85. Bij een waarde van 100 zijn er evenveel negatieve als positieve antwoorden.

Minder land- en tuinbouwers ondervonden belemmeringen in de 6 maanden die aan de enquête voorafgingen. Vooral de

5.172 Landbouwconjunctuurindex

De evolutie van de Vlaamse landbouwconjunctuurindex, van het voorjaar 2007 tot het voorjaar 2017.

De berekening gebeurt op basis van vragen over de economische situatie van het bedrijf. De antwoorden worden geëxtrapoleerd naar de totale Vlaamse landbouwpopulatie. De index kan gaan van 0 (landbouwers unaniem negatief) tot 200 (landbouwers unaniem positief). Bij een index van 100 zijn er evenveel negatieve als positieve antwoorden.

Bron: Departement Landbouw en Visserij.

weersomstandigheden zijn beter dan tijdens de vorige conjunctuurbarometer. Iets meer land- en tuinbouwers plannen het komende jaar investeringen. Hun aandeel stijgt naar 34%. Ze willen vooral investeren in gebouwen, installaties en machines. Ook de vraag naar grond blijft.

Buitenlandse handel

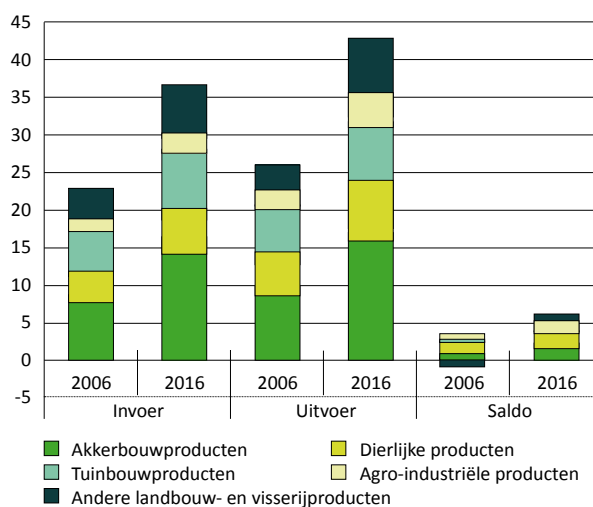
In 2016 bedraagt de invoer van agrarische producten 36,7 miljard euro (2,2% meer dan in 2015), de uitvoer is goed voor 42,9 miljard euro (+2,6%). Het agrarische handelsoverschot neemt zo toe tot 6,2 miljard euro. Agrarische producten (incl. visserij, meststoffen, machines, gewasbeschermingsmiddelen) hebben een aandeel van 10,9% in alles wat in ons land ingevoerd wordt en 11,9% in alles wat uitgevoerd wordt. Dat wijst op het belang van de agrosector voor de Belgische handel. Het Vlaamse aandeel in de totale agrarische handel wordt op basis van gegevens van de Nationale Bank geraamd op 81,8% voor de invoer en 82,5% voor de uitvoer.

Akkerbouwproducten vertegenwoordigen in 2016 veruit de hoogste in- en uitvoerwaarde. België voert voor 14,2 miljard euro aan akkerbouwproducten in en voor 15,9 miljard euro uit. Dat resulteert in een handelsoverschot van 1,6 miljard euro. Producten als cacao, plantaardige oliën en koolzaad worden massaal ingevoerd uit niet-EU-landen. Aardappelbereidingen, banketbakkerswerk en chocoladeproducten zijn belangrijke exportproducten.

België boekt vooral een handelsoverschot bij de dierlijke producten en de agro-industriële producten (telkens 1,9 miljard euro). Bij de dierlijke producten bestaat 40% van de uitvoerwaarde uit zuivelproducten en 37% uit vers vlees, vooral vers varkensvlees. Net iets minder dan de helft van de invoerwaarde bestaat uit zuivelproducten.

5.173 Agrarische handel

Opsplitsing van de agrarische handel in diverse productcategorieën in 2006 en 2016, België, in miljard euro.

Agro-industriële producten: meststoffen, bestrijdingsmiddelen en landbouwmaterieel; Andere landbouw- en visserijproducten: vis en andere zeeproducten, dranken en veevoeders.

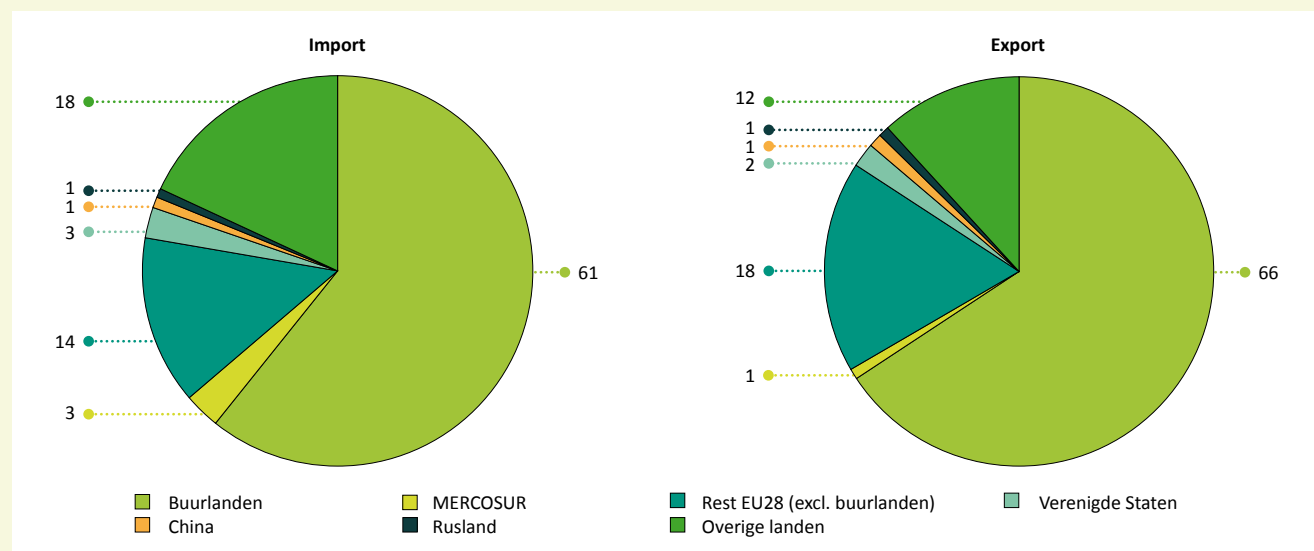
Bron: Departement Landbouw en Visserij op basis van Eurostat (Comext).

De invoer van agro-industriële producten bestaat voor 42% uit landbouwmaterieel. Bestrijdingsmiddelen en meststoffen nemen elk 35% van de uitvoerwaarde in.

Bij de tuinbouwproducten valt vooral de invoer van 1 miljard euro aan tropische vruchten op. Het betreft voornamelijk bananen uit Colombia (352 miljoen euro) en Ecuador (155 miljoen euro) en kiwi's uit Nieuw-Zeeland (142 miljoen euro). 82% van

5.174 Handelspartners

Aandeel van de verschillende landengroepen in de totale agrarische in- en uitvoerwaarde, in 2016, in %.

Opmerking: MERCOSUR = Brazilië, Venezuela, Argentinië, Paraguay en Uruguay.

Bron: Departement Landbouw en Visserij op basis van Eurostat (Comext).

5.175 Tewerkstelling

Evolutie van de tewerkstelling in de landbouwsector, in 2001 en van 2007 tot 2013, in aantal personen en voltijdse arbeidskrachten.

		2001	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Regelmatig tewerkgestelde personen	N	72.066	62.511	60.563	58.635	56.575	51.530	52.302	51.583
mannen	%	65,5	64,6	64,6	64,7	65,0	65,7	65,3	65,4
vrouwen	%	34,5	35,4	35,3	35,3	35,0	34,3	34,7	34,6
Voltijdse arbeidskrachten *	N	53.107	46.783	46.000	44.590	44.058	40.828	41.249	41.141

* Minstens 38 uur per week of 20 dagen per maand.
Bron: ADS.

alle ingevoerde tropische vruchten wordt verder doorgevoerd binnen Europa. België voert ook voor 772 miljoen euro aan fruitsappen in. Belangrijke exportproducten zijn diepvriesgroenten (1.200 miljoen euro) en fruitsappen (888 miljoen euro). Zuidvruchten, diepvriesgroenten en fruitsappen zijn samen goed voor bijna de helft van de totale uitvoerwaarde van tuinbouwproducten in België. Bij verse groenten (826 miljoen euro) ging de export erop vooruit. Ook bij sierteelt (553 miljoen euro) steeg de uitvoer. Ook in 2016 heeft België een handelstekort (106 miljoen euro) voor de tuinbouwproducten.

Bij de andere landbouw- en visserijproducten heeft 40% van de invoer en 39% van de uitvoer betrekking op dranken. België voert vooral wijn, water en frisdranken in uit Frankrijk (961 miljoen euro). Bier is met een uitvoerwaarde van 1,3 miljard euro sterk gericht op het buitenland. Zowel binnen de EU (807 miljoen euro) als erbuiten (499 miljoen euro), zoals in de Verenigde Staten en China, vinden we een grote afzetmarkt.

De agrarische handel vindt vooral plaats met de buurlanden. De invoer uit de buurlanden heeft een aandeel van 61% in de totale importwaarde in 2016, de export naar de buurlanden haalt een aandeel van 66%. De tweede belangrijkste landen-

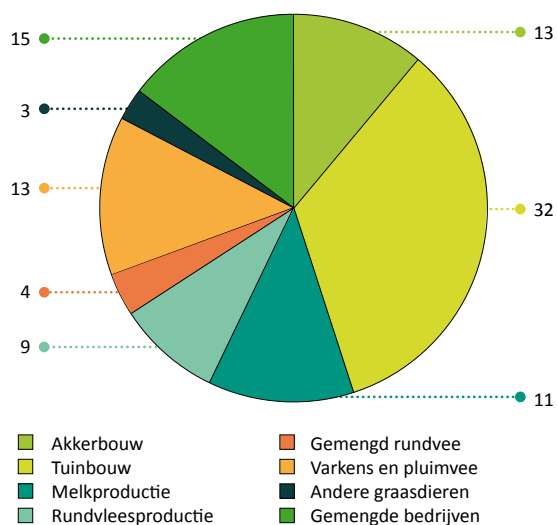
groep vormen de overige EU28-landen, goed voor 14% van de invoer en 18% van de uitvoer. De agrohandel met de MERCOSUR-landen vertoont een handelstekort van 724 miljoen euro. Ook met de Verenigde Staten is er een tekort op de balans (69 miljoen euro). Wel is er een handelsoverschot in de handel met China (148 miljoen euro) en Rusland (102 miljoen euro). Het is belangrijk te vermelden dat België een doorvoerland is. Veel producten worden door andere Europese landen in- en uitgevoerd via onze havens. Ook is het zonneklaar dat niet alle agrarische producten voor menselijke consumptie bedoeld zijn. Denk aan werktuigen, meststoffen, sierteeltproducten, niet-eetbare producten van dierlijke oorsprong, oliën en vetten en restproducten. De uitvoerwaarde van verse en verwerkte voedingsproducten bedraagt ongeveer drie kwart van de totale agrarische uitvoer.

Sociale aspecten van de landbouw

In dit deel komt de tewerkstelling en het inkomen in de landbouwsector aan bod en wordt binnen de sector gekeken naar de leeftijd van de bedrijfshoofden, het al dan niet hebben van opvolgers en de opleiding van de starters.

5.176 Tewerkstelling naar productierichting

Indeling van de voltijdse arbeidskrachten naar productierichting op basis van standaardopbrengst, in 2013, in %.

Bron: ADS, bewerking Departement Landbouw en Visserij.

Tewerkstelling

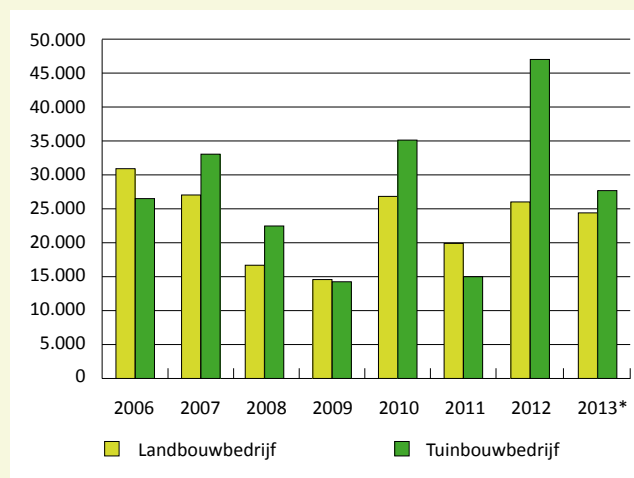
Het aantal regelmatig tewerkgestelde personen in de landbouwsector is sinds 2001 met 28% afgenomen. In 2013 zijn dat nog 51.583 personen. Een derde van hen zijn vrouwen, een aandeel dat constant blijft in de tijd. Omgerekend naar voltijdse arbeidskrachten en rekening houdend met de niet-regelmatig tewerkgestelden komt dat neer op 41.141 voltijdse arbeidskrachten. Bijna een derde daarvan (32%) is in 2013 tewerkgesteld op gespecialiseerde tuinbouwbedrijven. Met 76% van de regelmatig tewerkgestelde arbeidskrachten die tot de eigen familie behoren, behoudt de landbouw zijn uitgesproken familiale karakter. Toch daalt ook dat percentage. In 2001 bedroeg het aandeel nog 86%.

Inkomen

Uit de boekhoudgegevens van een 750-tal land- en tuinbouwbedrijven die deel uitmaken van het Landbouwmonitoringsnetwerk, blijkt dat het inkomen sterk schommelt over de jaren. Het inkomen in de tuinbouw daalt sterk na de goede resultaten van 2012. In de landbouwsector ligt het inkomen in 2013 iets lager dan het jaar ervoor.

5.177 Arbeidsinkomen

Evolutie van het familiale arbeidsinkomen per familiale arbeidskracht voor land- en tuinbouwbedrijven, in euro, van 2006 tot 2013.

* Voorlopige cijfers.

Bron: Departement Landbouw en Visserij.

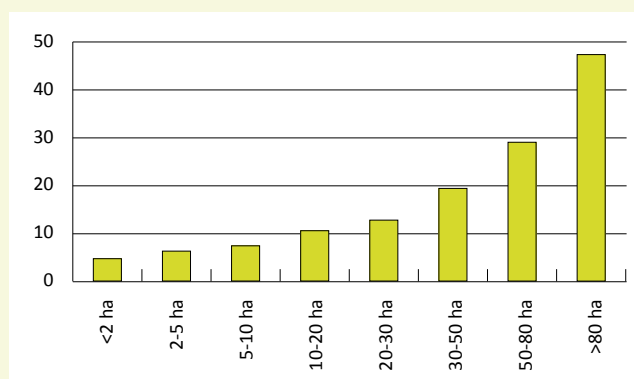
Het globale inkomen maskeert echter een grote variatie tussen de subsectoren en tussen de bedrijven onderling. Binnen de landbouwsector komen de varkens- en de vleesvee-sector in 2013 als minst rendabele specialisaties naar voren. De akkerbouw scoort het best. Bij de tuinbouw behaalt het fruit in openlucht het hoogste arbeidsinkomen. De groentesector in openlucht behaalt de minst goede resultaten.

Leeftijd bedrijfshoofd

De gemiddelde leeftijd van de bedrijfshoofden van beroeps-landbouwbedrijven is de afgelopen jaren gestegen van 48 jaar in 2004 tot 52 jaar in 2013. In 2013 heeft slechts 4% van de bedrijven een bedrijfshoofd jonger dan 35 jaar, terwijl 48% ouder is dan 55 jaar.

5.179 Opvolging

Aandeel bedrijfshoofden ouder dan 50 met vermoedelijke opvolger volgens bedrijfsoppervlakte in 2013, in %.

Bron: ADS, bewerking Departement Landbouw en Visserij.

5.178 Leeftijd bedrijfshoofd

Evolutie van het aandeel van de bedrijfshoofden van landbouw-bedrijven volgens leeftijdsklasse, van 2001 tot 2013, in %.

Bron: ADS, bewerking Departement Landbouw en Visserij.

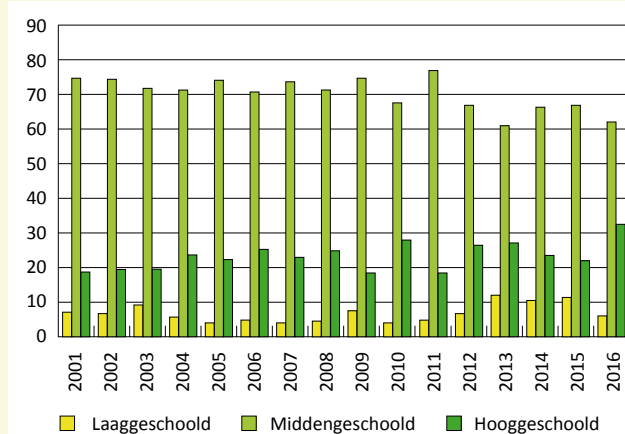
Het aandeel bedrijfshoofden ouder dan 55 jaar neemt het afgelopen decennium toe. Tegelijk is het aandeel jonger dan 35 jaar meer dan gehalveerd sinds 2001.

Opvolging

In 2013 beschikt slechts 13% van de bedrijfshoofden ouder dan 50 over een vermoedelijke opvolger. Steeds kapitaalintensievere productiesystemen, in combinatie met de crisissen in

5.180 Opleiding starters

Evolutie van de opleiding van starters in de land- en tuinbouw die steun gekregen hebben van het Vlaams Landbouwinvesteringfonds, naar opleidingsniveau, van 2001 tot 2016, in %.

Laaggeschoold: maximaal lager secundair onderwijs; middengespoold: hoger secundair onderwijs en de groep die een installatieattest behaalde; hooggeschoold: niet-universitair of universitair hoger onderwijs.

Bron: VLIF.

de landbouw, zorgen voor een grote mate van onzekerheid. De opvolging stelt vooral problemen bij de bedrijven met een kleinere oppervlakte. Hoe groter de bedrijven, hoe groter het aandeel dat beschikt over een vermoedelijke opvolger.

Opleiding starters

Van diegenen die een land- of tuinbouwbedrijf beginnen en in 2016 steun ontvingen van het Vlaams Landbouw investeringsfonds, was bijna twee derde middengediplomeerd. In 2016 volgde 1 op 3 een hogere opleiding en 6% van de starters was laaggeschoold.

Landbouw en milieu

Om een beeld te krijgen van de eco-efficiëntie van de landbouw worden drukindicatoren tegenover een economische indicator geplaatst. Als drukindicatoren werden de gewaserosiegevoeligheid, het N-, P- en K-kunstmestgebruik, het watergebruik, het energiegebruik, de druk door gewasbescherming, de emissie van fijn stof en van broeikasgassen en de potentieel verzurende emissie gekozen. De economische indicator is eindproductiewaarde tegen constante prijzen.

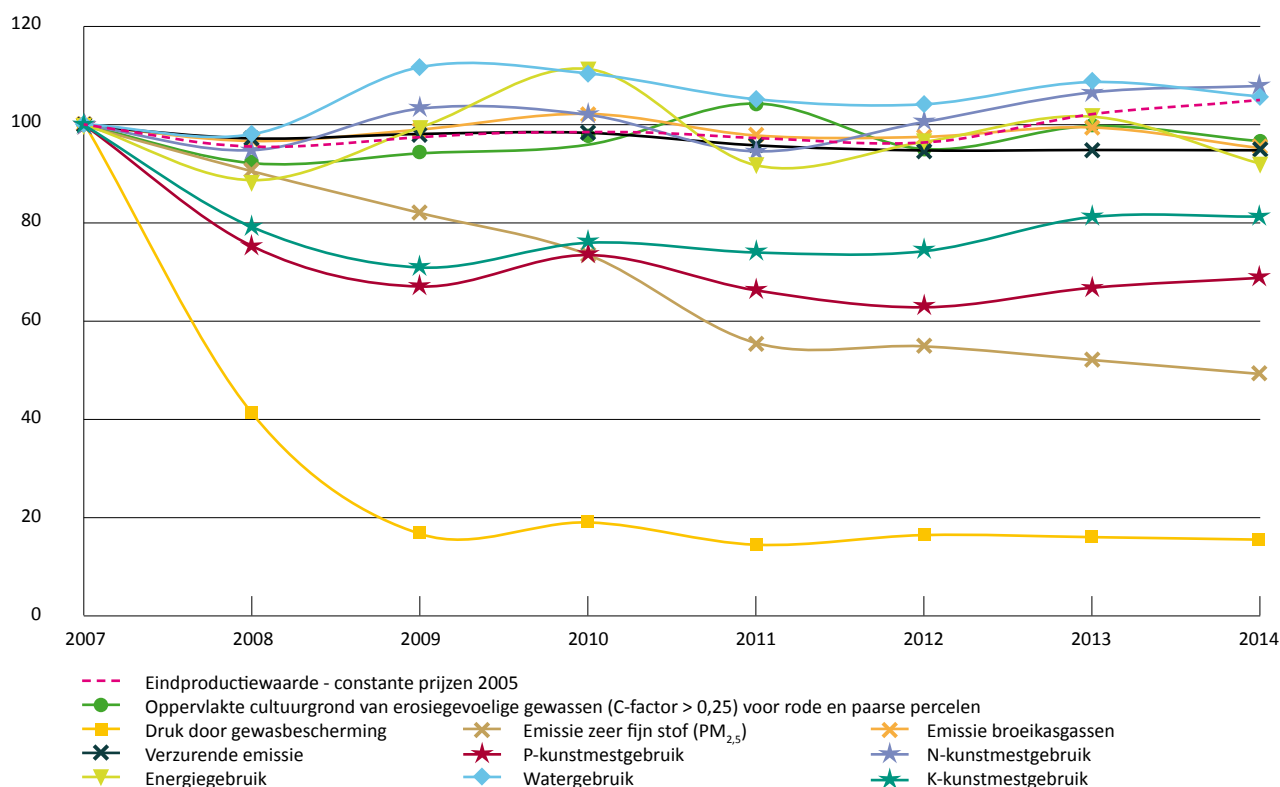
In de periode 2007-2014 blijft de eindproductiewaarde min of meer stabiel om daarna licht te stijgen. De milieudrukindica-

toren evolueren onderling verschillend ten opzichte van de eindproductiewaarde in die periode. Enkel voor de emissie van zeer fijn stof, het P- en K-kunstmestgebruik en de druk door gewasbeschermingsmiddelen is er een ontkoppeling tussen de activiteit en de milieudruk en is er dus sprake van een verbeterde eco-efficiëntie. Drijvende kracht achter de sterke daling van het P-kunstmestgebruik is het gevoerde mestbeleid. Daarnaast spelen ook de stijgende prijzen van P-kunstmest een rol. De gunstige evolutie van de druk door gewasbeschermingsmiddelen kan verklaard worden door enerzijds de afname van het gebruik en anderzijds het uit handel nemen van de meest toxische producten. De daling van de emissie van zeer fijn stof hangt samen met de omschakeling naar aardgas. Daarentegen zijn de toenemende veestapel vanaf 2008 en het toenemende aantal WKK's in eigen beheer in de glastuinbouw belangrijke factoren die ervoor zorgen dat inspanningen voor het milieu zich niet vertalen in een daling van het energiegebruik, de emissie broeikasgassen en de potentieel verzurende emissie. Daarnaast is de oppervlakte erosiegevoelige gewassen op rode en paarse percelen, d.w.z. percelen met een hoge respectievelijk zeer hoge bodemerosiegevoeligheid, kleiner of gelijk ten opzichte van 2007 (uitgezonderd in het jaar 2011). Tot slot ligt het watergebruik hoger in de periode 2009-2014 ten opzichte van het jaar 2007, dat te kampen had met veel neerslag in februari, mei en juni.

De Vlaamse Regering besliste in 2014 tot het instellen van een Programmatische Aanpak van de Stikstofdeposities (PAS). Deze

5.181 Eco-efficiëntie

Index van de eco-efficiëntie van de landbouw, van 2007 tot 2014, index 2007 = 100.

Bron: Departement Landbouw en Visserij op basis van VMM, LNE, Eurostat.

programmatische aanpak beoogt het stelselmatig terugdringen van stikstofdeposities, voornamelijk via de lucht, zodat de habitattypes die ervoor gevoelig zijn uiterlijk in 2050 een gunstige staat van instandhouding kunnen bereiken en verdere achteruitgang van deze habitattypes intussen vermeden wordt. Dat wil zeggen dat een extra daling van de deposities wordt afgesproken met de betrokken sectoren, bovenop de daling die te verwachten is vanuit regulier beleid (mestdecreet, VLIF, MINA-plan, ...).

De stikstofdepositie omvat de droge en natte depositie van stikstofhoudende verbindingen (stikstofoxiden, ammoniakale stikstof en organisch stikstof) op Vlaamse bodem. Depositie is het resultaat van luchtverontreiniging, waar zowel Vlaamse als buitenlandse emissiebronnen toe bijdragen.

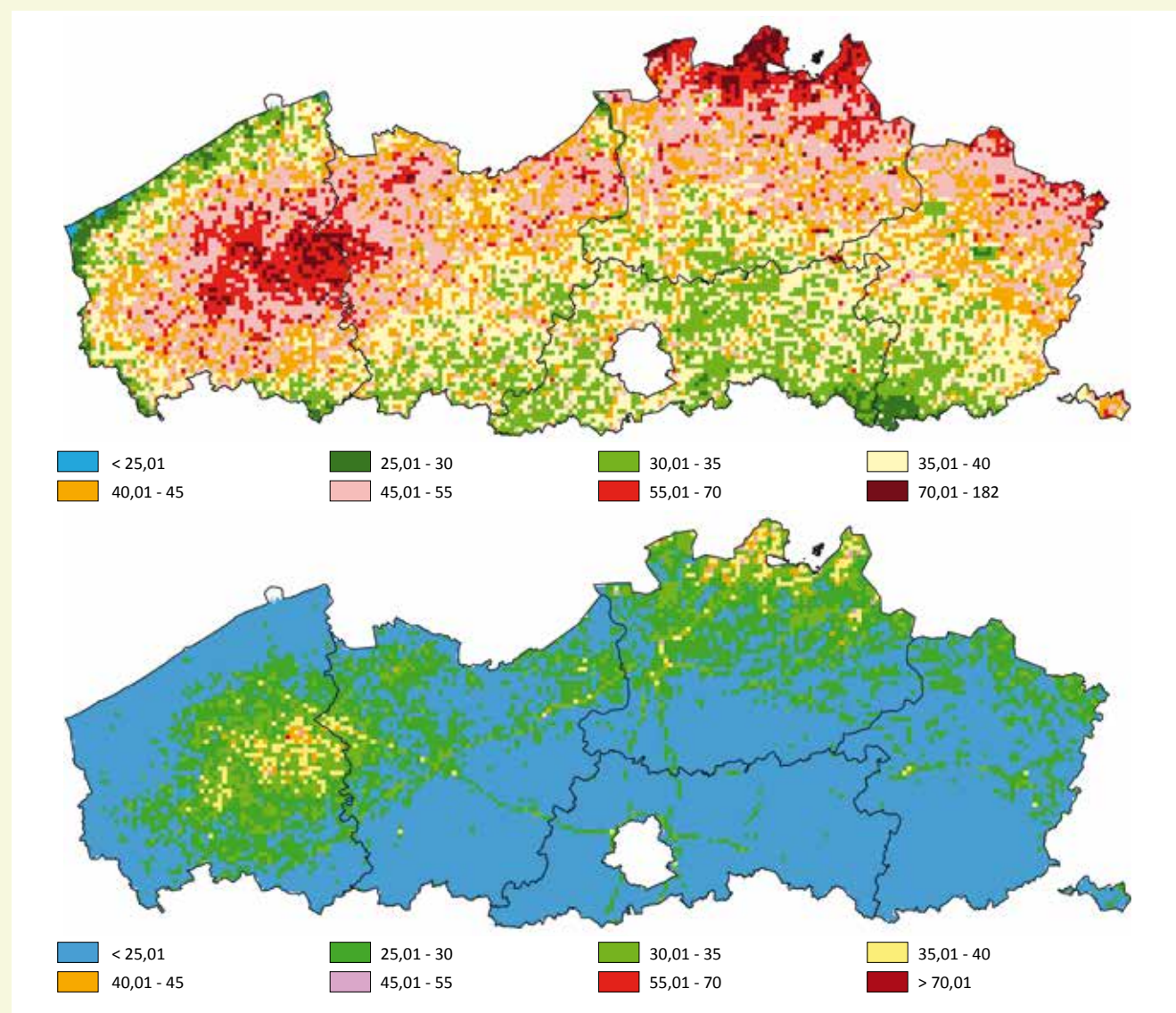
In 2013 bedroeg de gemiddelde stikstofdepositie in Vlaanderen 23,9 kg N/ha. De stikstofdepositie daalt in de tijd (-45% tussen 1990 en 2013 en -28% tussen 2000 en 2013) door de inspan-

ningen om de uitstoot van stikstofverbindingen te beperken. De laatste jaren vlakt de dalende trend wat af. Ammoniakale stikstof levert nog steeds de grootste bijdrage tot de totale stikstofdepositie (59% in 2013).

Door het effect van lokale emissiebronnen is de depositie zeer ongelijk gespreid in Vlaanderen. De stikstofdepositie varieerde in 1990 tussen 16 en 174 kg N/ha en in 2013 tussen 11 en 68 kg N/ha. In 2013 zijn de hogere deposities voornamelijk te vinden in landbouwintensieve gebieden in West-Vlaanderen, het noorden van Antwerpen en in beperkte mate het noorden van Oost-Vlaanderen. Ook in het noorden van Limburg is de depositie verhoogd. Dat is te verklaren door de nabijheid van Nederlands Limburg en het Duitse Ruhrgebied met hoge emissies. Deposities hoger dan 45 kg N/ha komen enkel nog voor op enkele plaatsen in West-Vlaanderen en het noorden van Antwerpen. Bepaalde autosnelwegen zijn zichtbaar als gebieden met depositie hoger dan 30 kg N/ha.

5.182 Stikstofdepositie

Spreiding van de stikstofdepositie per km² in 1990 (boven) en 2013 (onder), in kg N/ha.

Bron: VMM-MIRA.

Landbouw- en plattelandsontwikkelingsbeleid

Het landbouwbeleid in Vlaanderen wordt grotendeels bepaald door het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) van de Europese Unie. Momenteel kunnen binnen het GLB twee pijlers onderscheiden worden. De traditionele markt- en prijssteun en de rechtstreekse steun vormen de eerste pijler. Gemeenschappelijke marktordeningen, zoals die voor groenten en fruit, vallen er ook onder. Het plattelandsbeleid vormt de tweede pijler.

Terwijl de GLB-uitgaven in de jaren 80 vooral besteed werden aan uitvoerrestituties en andere vormen van marktondersteuning, werd deze steun in het begin van de jaren 90 in belangrijke mate omgevormd naar inkomenssteun. Aanvankelijk ging het om (aan de productie) gekoppelde inkomenssteun, maar die werd vanaf 2005 grotendeels ontkoppeld. Over de beschouwde periode hebben ook de uitgaven voor plattelandsontwikkeling gaandeweg aan belang gewonnen.

In 2013 bereikte de EU een akkoord over een nieuwe hervorming van het GLB, die deels in 2014 en deels in 2015 in werking trad. Doel is een beleid dat beter inspeelt op diverse uitdagingen op het vlak van de voedselproductie, de omgang met het leefmilieu en de natuurlijke hulpbronnen en de evenwichtige territoriale ontwikkeling. Het GLB staat minder op zich, maar is geïntegreerd in de EU 2020-strategie voor slimme, duurzame en inclusieve groei. De steun wordt rechtvaardiger verdeeld, zowel tussen als binnen de lidstaten, de coherentie en complementariteit van de twee pijlers wordt vergroot en er komt meer flexibiliteit voor het halen van de GLB-doelstellingen.

In het nieuwe GLB kunnen alleen nog uitvoerrestituties worden gegeven in welbepaalde uitzonderlijke omstandigheden en zijn de marktgerelateerde uitgaven beperkter en enigszins bijgestuurd. Gekoppelde rechtstreekse steun blijft mogelijk maar wordt onder voorwaarden en in beperkte mate nog alleen als overgangsmaatregel geduld. De rechtstreekse steun is 'groener' geworden omdat er bijkomende eisen aan worden gesteld en het belang van het plattelandsbeleid is verder toegenomen.

Naast de rechtstreekse inkomenssteun worden in dit deel ook de plattelandsontwikkeling en de subsidieafhankelijkheid nader bekeken.

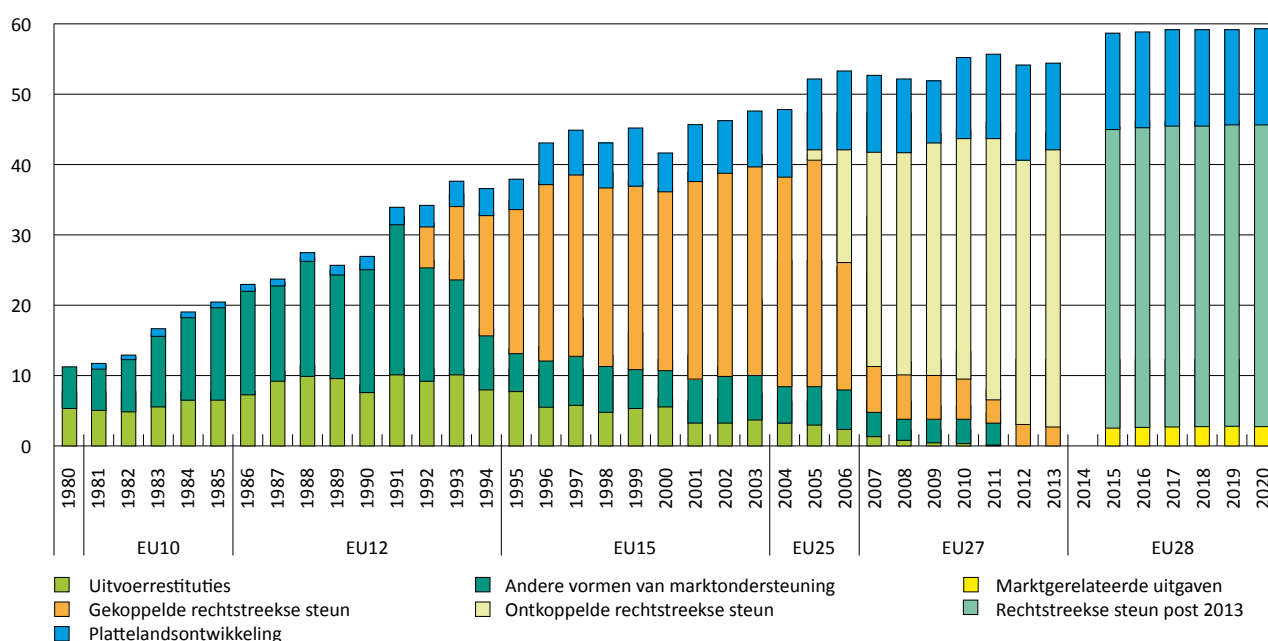
Rechtstreekse inkomenssteun

Sleutelement in het Europese landbouwbeleid in de periode 2007-2013 was de ont koppeling van de rechtstreekse steun. Ontkoppelen betekende dat de steun niet langer gerelateerd was aan het productieniveau (per hectare of per dier) maar wel in de vorm van een bedrijfstoelag werd uitgekeerd. Op die manier was er geen aansporing meer om te veel te produceren en werden landbouwers ertoe aangezet hun productie af te stemmen op de markt.

In het nieuwe GLB wordt de inkomenssteun gelijk, eenvoudiger en gericht ingezet. Ook zullen enkel actieve landbouwers nog inkomensondersteuning ontvangen. In Vlaanderen zijn de toeslagrechten in 2015 vervangen door betalingsrechten, waarvoor ook tuinbouwers in aanmerking komen. De betalingsrechten bestaan uit een gelaagde opbouw die verplicht

5.183 GLB-uitgaven

Evolutie van de Europese GLB-uitgaven naar type steun, van 1980 tot 2020, in miljard euro (lopende prijzen).

Bron: Europese Commissie – DG Landbouw en Plattelandsontwikkeling.

5.184 Rechtstreekse inkomenssteun

Evolutie van de rechtstreekse steun aan landbouwbedrijven per type steun, van 2007 tot 2016, in miljoen euro.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Bedrijfstoeslag	222,2	227,5	233,2	230,1	229,3	233,8	228,2	220,3	-	-
Zoogkoeienpremie	29,6	29,5	29,1	29,7	28,6	28,1	27,3	26,9	22,6	21,8
Slachtpremie kalveren	5,7	5,9	5,7	5,7	5,7	-	-	-	2,3	2,2
Overige plantaardige premies	0,7	0,8	0,8	0,0	0,0	-	-	-	-	-
Kwaliteitspremie	-	-	-	1,9	1,9	-	-	-	-	-
Extra betaling na modulatie	4,4	4,4	-	-	-	-	-	-	-	-
Groenbedekking	-	-	-	-	-	3,3	3,2	2,6	-	-
Steun Pietrain	-	-	-	-	-	0,1	0,1	0,1	-	-
Basisbetaling	-	-	-	-	-	-	-	-	135,2	129,6
Vergroening	-	-	-	-	-	-	-	-	68,5	65,7
Jonge landbouwers	-	-	-	-	-	-	-	-	4,0	3,7
Herverdelingsbetaling*	-	-	-	-	-	-	-	-	0,7	0,7
Totaal	262,6	268,1	268,9	267,3	265,5	265,3	258,8	249,9	233,3	223,6

* Bestaat enkel voor gronden in Wallonië.
Bron: Departement Landbouw en Visserij.

uit drie onderdelen bestaat: de basisbetaling, de vergroeningspremie en de betaling voor jonge landbouwers. Met de vergroeningspremie wordt de toekenning van inkomenssteun voor 30% gekoppeld aan het respecteren van drie vergroeningspraktijken: gewasdiversificatie, het behoud van blijvend grasland en het aanhouden van ecologisch aandachtsgebied. De inkomensondersteuning voor jonge landbouwers heeft tot doel het probleem van opvolging in de sector aan te pakken. Daarnaast heeft Vlaanderen geopteerd voor gekoppelde rechtstreekse steun voor zoogkoeien en slachtkalveren (zoogkoeienpremie en slachtpremie kalveren). Door het lager beschikbaar budget voor directe steun zal de gemiddelde steun per landbouwer bij ongewijzigde bedrijfs grootte tussen 2015 en 2019 aanzienlijk dalen.

In 2016 werd in Vlaanderen 224 miljoen euro aan rechtstreekse steun uitgekeerd aan de landbouwers.

Plattelandsontwikkeling

Het programma voor plattelandsontwikkeling kadert binnen de tweede pijler van het GLB van de EU.

Terwijl de eerste pijler inkomenssteun verleent aan landbouwers, is de tweede pijler meer gericht op het multifunctionele karakter van de landbouw en de bredere maatschappelijke context waarbinnen de sector functioneert. Naast de verdere professionalisering van de landbouw, gaat het over de omschakeling naar duurzame landbouw, het gebruik van hernieuwbare grondstoffen, een maximale instandhouding van het milieu en de biodiversiteit en de leefbaarheid en samenhang op het platteland.

Het tweede programma voor plattelandsontwikkeling (PDPO II, 2007-2013) is ten einde. 2014 en 2015 waren overgangsjaren naar de nieuwe programmaperiode (PDPO III, 2014-2020).

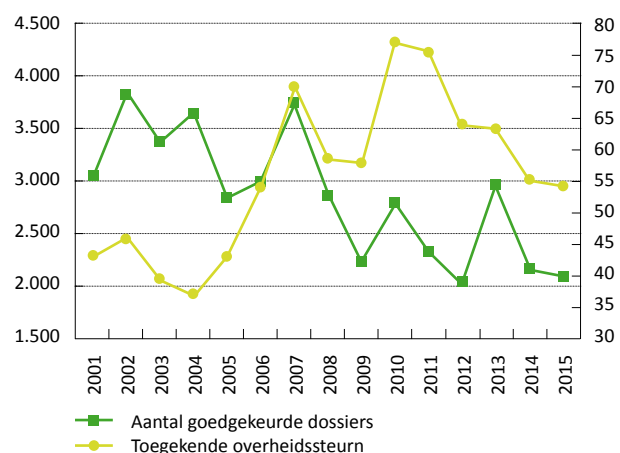
In 2015 kreeg het nieuwe Vlaamse programma voor plattelandsontwikkeling PDPO III groen licht van de Europese Commissie. Met het PDPO III-programma streeft Vlaanderen vier

strategische doelstellingen na:

- Inzetten op jonge landbouwers om de toekomst van de Vlaamse landbouwsector te bestendigen
- Investeren in innovatie en opleiding, met het oog op een toekomstgerichte aanpak van zowel de individuele, bedrijfsgerichte als de meer algemene maatschappelijke doelstellingen
- Focus op het verhogen van de weerbaarheid en verduurzaming van de landbouwsector in al zijn facetten
- Versterken van de kwaliteit en vitaliteit van het platteland, door het aanpakken van de veranderingen op het platteland als gevolg van de evoluties in de land- en tuinbouwsector

5.185 Investeringssteun PDPO II

Aantal goedgekeurde dossiers (linkeras) en toegekende overheidssteun in miljoen euro (rechteras) voor investeringssteun via de maatregel 'investeringssteun in landbouwbedrijven', van 2001 tot 2015.

Bron: Departement Landbouw en Visserij.

5.186 Agromilieumaatregelen

Uitbetaald areaal agromilieumaatregelen in het kader van het programma voor plattelandontwikkeling, in 2016, in ha.

	2016
Teelt van vlinderbloemigen	5.424
Mechanische onkruid-bestrijding	1.925
Verwarringstechniek in de pitfruitteelt	7.781
Teelt van vlas en vezelhennepe zonder N-bemesting	144
BO soortenbescherming	513
BO stroken	845
BO kleine landschapselementen	35
BO waterkwaliteit	87
BO fosfaatuitmijning	0
BO verminderde bemesting	0
BO perceelsrandenbeheer (uitdovend)	880
BO soortenbescherming (uitdovend)	971
BO erosiebestrijding (uitdovend)	2.779
BO water (uitdovend)	16.055
BO kleine landschapselementen (uitdovend)	121

Bron: Departement Landbouw en Visserij en VLM.

Van 2014 tot eind 2016 verleende de overheid in het kader van PDPO III al bijna 81 miljoen euro steun aan onder meer investeringen, de oprichting van nieuwe land- en tuinbouwbedrijven, opleidingen in de landbouw, agromilieumaatregelen en Leaderprojecten op het Vlaamse platteland.

Bijna 2.400 landbouwbedrijven werden in 2016 bij hun investeringen ondersteund. 139 jonge landbouwers kregen steun voor de overname van een landbouwbedrijf. Er werd ook ingezet op bebossing en agromilieu- en natuurbeheer. Bijna 39.000 hectare landbouwgrond zat onder een agromilieuverbintenis of beheerovereenkomst. Daarnaast ontvingen dertien bebossings- en zes boslandbouwprojecten een subsidie in 2016. Er werden twee inrichtingsprojecten afgerond in functie van Natura 2000 en 25 nieuwe projecten kregen groen licht. In 2016 hebben 415 bedrijven hectaresteen biologische landbouw ontvangen, voor een totaal areaal van 4.037 hectare. Daarvan is 514 hectare in omschakeling en op 3.522 hectare werd de voortzetting van biolandbouw gesteund.

Subsidieafhankelijkheid

Voor de totale land- en tuinbouwsector bedraagt het aandeel van de rechtstreekse steun uit Pijler I in het bedrijfsinkomen in de periode 2007-2013 gemiddeld 24%. Pijler II is goed voor gemiddeld 9% van het bedrijfsinkomen.

Het percentage van de rechtstreekse steun in het bedrijfsinkomen is in het algemeen hoog voor bedrijfstypes met rundvee (melkvee en vleesvee) en akkerbouw. In het bijzonder de bedrijfstypes vleesvee en akkerbouw-rundvee zijn erg afhankelijk van rechtstreekse steun. Een belangrijk deel daarvan is afkomstig van de zoekkoeienpremie. Het zeer hoge steunpercentage voor het bedrijfstype rundvee (99% van het bedrijfsinkomen) is het gevolg van veel steun enerzijds en van een zeer laag

5.187 Bijdrage steun in bedrijfsinkomen

Bijdrage van de rechtstreekse steun Pijler I en Pijler II in het bedrijfsinkomen per bedrijfstype over de periode 2007-2013, in %.

	Aandeel Pijler I-steun	Aandeel Pijler II-steun
Akkerbouw	34	10
Melkvee	31	7
Rundvee*	99	14
Gemengd rundvee	43	7
Akkerbouw melkvee	30	11
Akkerbouw rundvee	57	13
Intensieve veehouderij	14	10
Veeteeltcombinaties	29	7
Gewascombinaties	23	7
Groenten openlucht	6	5
Boomkwekerij en sierteelt openlucht	0	3
Teelt onder glas	0	16
Fruit	2	8
Totaal	24	9

*: Gespecialiseerde vleesveebedrijven zonder mestkalverbedrijven.

Bron: Departement Landbouw en Visserij.

bedrijfsinkomen anderzijds. De afhankelijkheid van de steun is zeer laag bij de varkenshouderij, groenten, fruit en sierteelt. Pijler II-steun daarentegen is er voor alle bedrijfstypes, ook voor de varkenshouderij en tuinbouw.

Visserij

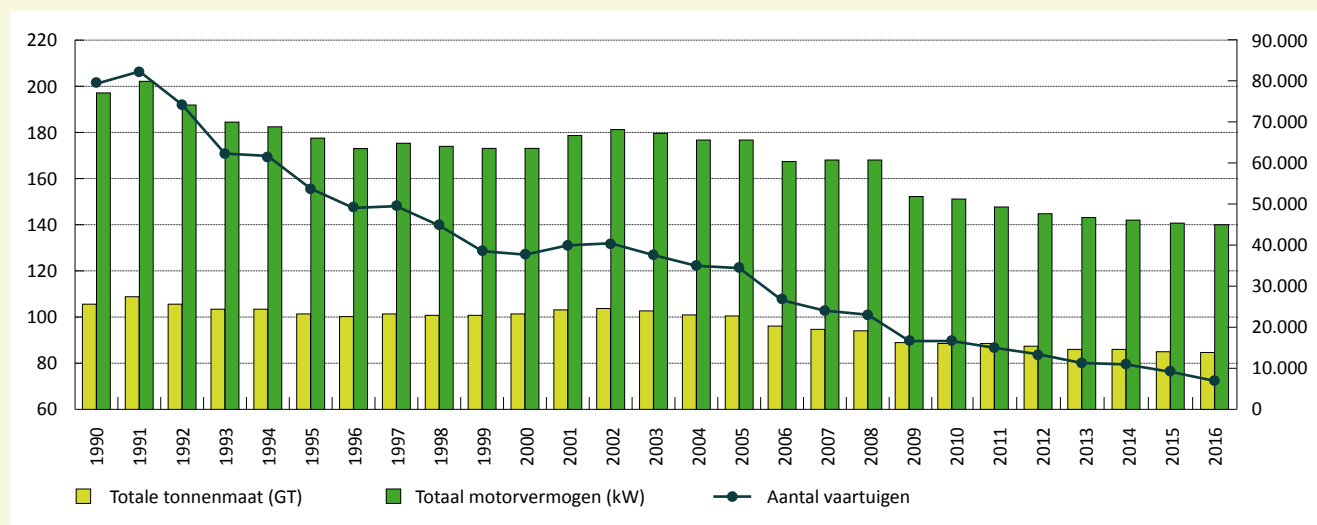
Het economische en ecologische aspect van de visserij zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Gezonde visbestanden zijn immers een absolute voorwaarde voor de rentabiliteit van de visserijsector. Op het Europese niveau ontstond de voorbije decennia een geïntegreerd maritiem beleid. Het voorlopige sluitstuk daarvan is de mariene strategie: lidstaten die een maritieme regio delen, leggen gezamenlijk hun normen voor een goede milieustatus vast en nemen maatregelen om tegen 2020 de visserijsector verder te verduurzamen.

Het nieuwe gemeenschappelijke visserijbeleid, dat in 2014 in werking is getreden, legt veel nadruk op een ecosysteemgerichte benadering en streeft naar een duurzame exploitatie van de levende biologische rijkdommen van de zee. Bedoeling is de visbestanden op een niveau te brengen dat een maximale duurzame opbrengst kan opleveren. Dit niveau zal indien mogelijk tegen 2015, en geleidelijk toenemend voor alle bestanden uiterlijk tegen 2020 worden verwezenlijkt. Voor de Vlaamse vloot, die gespecialiseerd is in de gemengde visserij, vormt de invoering van de aanlandingsplicht de grootste uitdaging. Vissers moeten voortaan selectiever vissen, zodat er zo weinig mogelijk ongewenste vangsten zijn.

De Vlaamse vloot bestaat voornamelijk uit boomkorvaartuigen, waarbij met een viskotter twee sleepnetten over de zeebodem worden getrokken. Om de impact op het mariene milieu te verminderen, is het merendeel van de vaartuigen de laatste jaren overgeschakeld op milieuvriendelijkere vistechnieken met

5.188 Visssersvloot

Evolutie van het aantal vissersvaartuigen (linkeras) en de totale capaciteit van de vloot in GT en kW (rechteras), van 1990 tot 2016.

Bron: Departement Landbouw en Visserij.

minder bodemberoering en een hogere energie-efficiëntie. Voor die continue innovatie kan de sector een beroep doen op het Europees Fonds voor maritieme zaken en visserij, de opvolger van het Europees Visserijfonds, en het Financieringsinstrument voor de Vlaamse Visserij- en Aquacultuursector.

Binnen de Europese vloot mag dan al sprake zijn van overcapaciteit, de Vlaamse vissersvloot is de voorbije jaren al zwaar afgebouwd. In 1950 bedroeg de vloot nog 457 vaartuigen, in 2000 waren dat er nog 127, terwijl er eind 2016 nog maar 72 vissersvaartuigen zijn. Eind 2016 behoren 35 vaartuigen tot het grote vlootsegment (motorvermogen boven de 221 kW) en 37 tot het kleine vlootsegment. Ongeveer 82% van het

motorvermogen en 79% van de tonnage behoort tot het grote vlootsegment.

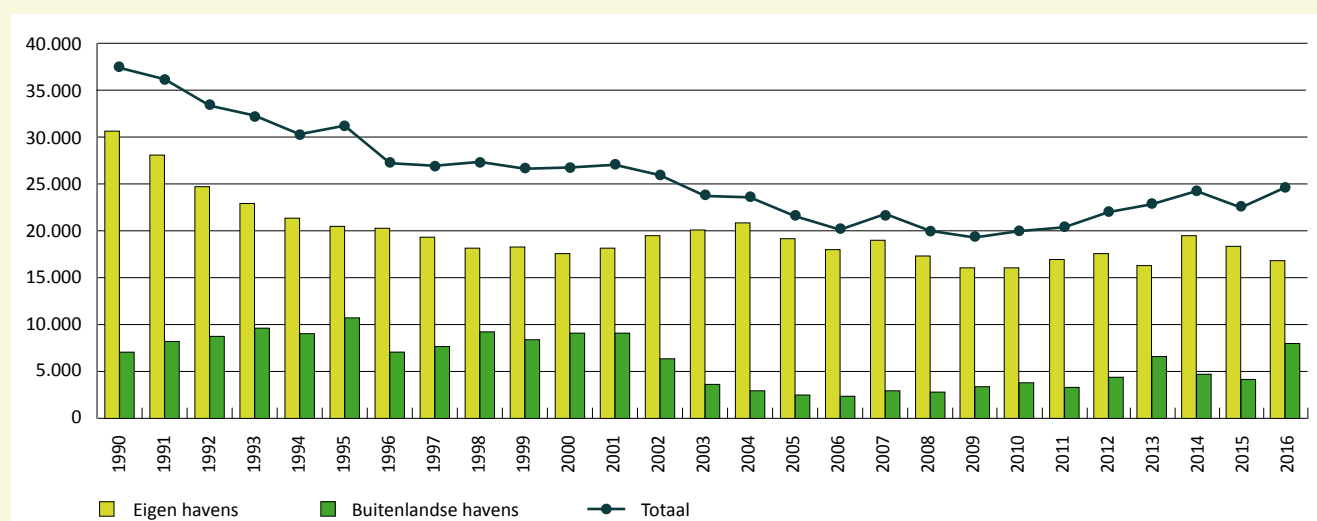
Zeebrugge is de thuishaven voor 40 vaartuigen, Oostende voor 21, terwijl Nieuwpoort 5 en Blankenberge 4 vaartuigen telden. Daarnaast zijn er ook nog 2 Schelde-estuariumvissersvaartuigen.

Weliswaar daalt de aanvoer door Belgische vissersvaartuigen in eigen havens tijdens 2016 met 9% tot 16.700 ton, maar in vreemde havens is er een verdubbeling tot 7.900 ton. Hierdoor steeg de totale aanvoer met 9% tot 24.600 ton, vergelijkbaar met het niveau van 15 jaar geleden.

In Zeebrugge wordt 64% van de aanvoer in de eigen havens

5.189 Aanvoer vissersvloot

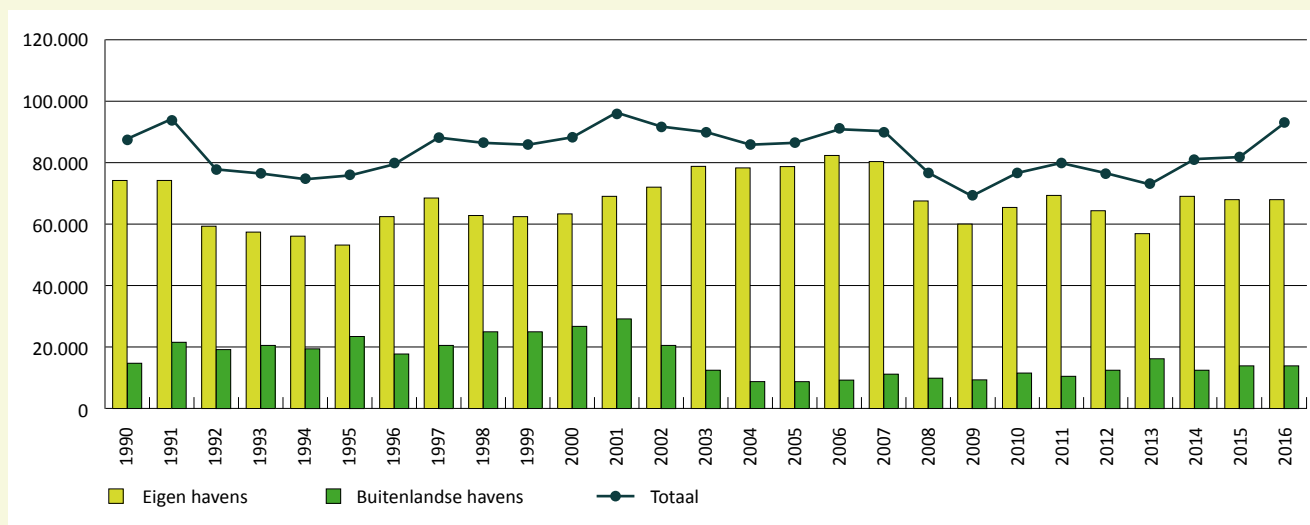
Evolutie van de jaarlijkse aanvoer in eigen en vreemde havens, van 1990 tot 2016, in ton.

Bron: Departement Landbouw en Visserij.

5.190 Aanvoerwaarde vissersvloot

Evolutie van de jaarlijkse aanvoerwaarde in eigen en vreemde havens, van 1990 tot 2016, in 1.000 euro.

Bron: Departement Landbouw en Visserij.

afgezet, in Oostende 35% en in Nieuwpoort 1%. Voor de commerciële visserij is de aanvoer in Nieuwpoort verwaarloosbaar, maar in het kader van het kusttoerisme nog interessant. De verkoop van vis gebeurt voornamelijk in de Vlaamse Visveiling, een fusie van de stedelijke vismijn in Oostende en de private Zeebrugse Visveiling, die het daglicht zag in 2010. Twee derde van de totale aanvoer in Belgische havens wordt in een buitenlandse haven aangeland, maar per koeltransport naar onze veilingen gebracht om daar verkocht te worden.

Het aandeel van de aanvoer in buitenlandse havens bedraagt 32%. Het overgrote deel van de aanvoer in buitenlandse havens (94%) vindt plaats in Nederland.

De lichte afname van de omzet in eigen havens werd ruimschoots gecompenseerd door een toename in vreemde havens

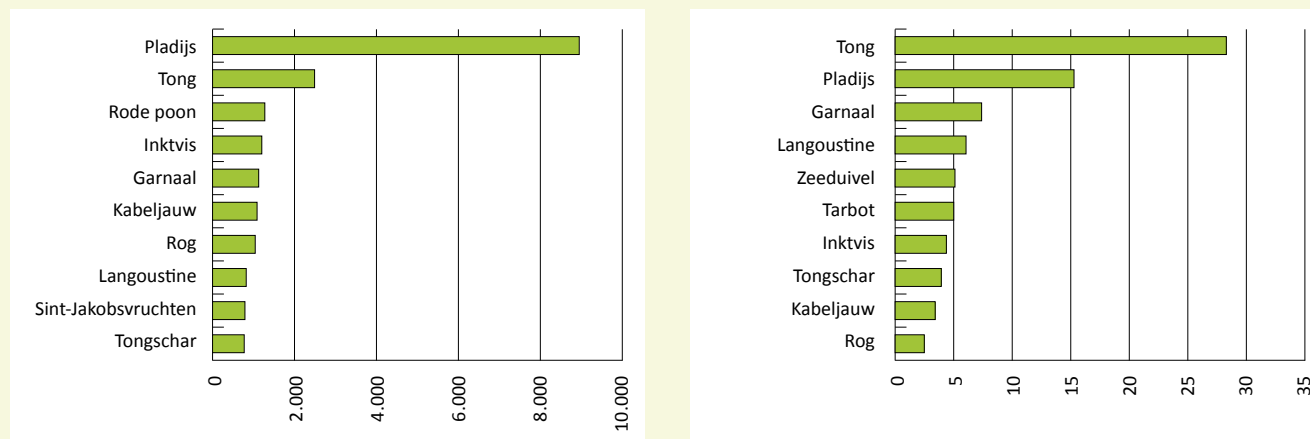
waardoor de totale aanvoerwaarde met 14% toenam tot 93,3 miljoen euro. Dat is de hoogste waarde sinds 2001.

De gemiddelde visprijs steeg met 4,4% tot 3,8 euro/kg (3,9 euro/kg in Belgische havens en 3,6 euro/kg in vreemde havens). Daarnaast waren ook de significant lagere gasoliekosten positief voor de rendabiliteit van de sector.

In 2016 zijn de belangrijkste soorten naar aanvoervolume pladijs (8.946 ton), tong (2.481 ton) en rode poon (1.252 ton). De omzet laat een ander beeld zien. Tong neemt met 28,3 miljoen euro maar liefst 30% van de waardecreatie in en laat pladijs (15,3 miljoen euro) en garnaal (7,4 miljoen euro) ver achter zich. De 10 soorten vermeld in de aanvoerwaarde top-10 staan in voor ongeveer 87% van de globale omzet in 2016.

5.191 Aanvoer en aanvoerwaarde top-10

Top-10 van de aanvoer (links) en aanvoerwaarde (rechts) per vissoort in 2016, in ton en miljoen euro.

Bron: Departement Landbouw en Visserij.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Platteau, J., Van Gijseghe, D., Vuylsteke, A. & Van Bogaert, T. (reds.) (2016). *Voedsel om over na te denken. Landbouw- en Visserijrapport 2016*. Brussel: Departement Landbouw en Visserij.
- Lenders, S. (2017). *De Vlaamse Landbouwconjunctuurindex - Resultaten enquête voorjaar 2017*. Brussel: Departement Landbouw en Visserij.
- Bernaerts, E. & Demuynck, E. (2015). *Productierekening van de Vlaamse land- en tuinbouw 2015*. Brussel: Departement Landbouw en Visserij.
- Samborski, V. & Lambrechts, G. (2017). *Buitenlandse handel van agrarische producten: stand van zaken in 2016*. Brussel: Departement Landbouw en Visserij.
- Samborski, V. & Van Bellegem, L. (2017). *De biologische landbouw in Vlaanderen – Stand van zaken 2016*. Brussel: Departement Landbouw en Visserij.
- Dumez, L. (2017). *Programma voor Plattelandsontwikkeling Vlaanderen 2014-2020 (PDPO III), Jaarverslag 2016*. Brussel: Departement Landbouw en Visserij.
- Departement Landbouw en Visserij (2017). *De Belgische Zeevisserij - Aanvoer en Besomming 2016*. Brussel.

Beleidsdomein Landbouw & Visserij:

<http://www.vlaanderen.be/landbouw>

<http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/economie/landbouw/index.jsp>

Milieu- en natuurrapport (VMM-MIRA): www.milieurapport.be

DEFINITIES

Familiale arbeidsinkomen Het familiale arbeidsinkomen wordt verkregen door van de totale opbrengsten alle kosten, behalve het toegerekend loon van de familiale arbeidskrachten, in mindering te brengen. Het is de vergoeding van alle familiale arbeid vermeerderd met het netto bedrijfsresultaat. Het wordt uitgedrukt per aantal niet-betaalde (meestal familiale) volwaardige arbeidskrachten.

Familiale arbeidskrachten Het aantal niet-betaalde regelmatig en niet-regelmatig tewerkgestelde personen die omgerekend worden tot volwaardige arbeidskrachten.

Standaardopbrengst De standaardopbrengst is de geldwaarde van de bruto landbouwproductie per eenheid (oppervlakte of dier) tegen prijzen af boerderij en exclusief btw. De standaardopbrengsten worden per landbouwproduct vastgesteld. De lijst van de producten waarvoor de standaardopbrengsten worden berekend, is in overeenstemming met de lijst van de kenmerken voor de landbouwstructuurenquêtes zoals vastgesteld bij Verordening (EG) nr. 1166/2008. In tegenstelling met het bruto standaard saldo wordt er bij de standaardopbrengst geen rekening gehouden met de subsidies en ook de specifieke kosten (zaad, meststoffen, bestrijdingsmiddelen, voeders, energie enz.) worden niet afgetrokken.

ENERGIE

5.6

BLIKVANGERS

- In 2015 ligt het bruto binnenlands energieverbruik 2% hoger dan in 2014. In sectoren waarbij het buitenklimaat een rol speelt (voornamelijk de huishoudens, de tertiaire sector en de landbouwsector) was er een stijging van het energieverbruik vooral omwille van het iets koudere weer in 2015 tegenover het erg zachte 2014. Sinds 2003 is er een ontkoppeling tussen de economische groei en het energieverbruik. In 2015 ligt de energie-intensiteit 25% lager dan in 1990 (figuur 5.192).
- Het totaal aandeel hernieuwbare energie in het bruto finaal energieverbruik bedraagt 6% in 2015. Door de verhoogde productie van groene stroom, vooral uit biomassa en wind, komt het aandeel groene stroom in het bruto finaal elektriciteitsverbruik uit op 12,7% (figuur 5.204).
- Zowat alle indicatoren rond energiearmoede gaan licht achteruit. Op het einde van 2015 en doorheen 2016 werd de factuur voor een gemiddelde huishoudelijke afnemer een aantal keer gevoelig duurder. Dit was onder meer het geval na de invoering van de verhoogde bijdrage energiefonds en de verhoging van de distributietarieven. Een mogelijke verklaring voor het stijgende marktaandeel bij de netbeheerders is dat deze factuurverhogingen een kwetsbare groep afnemers in de problemen bracht (figuur 5.208).
- Zowel op de elektriciteits- als de aardgasmarkt neemt de dynamiek en de concurrentie toe, wat zich vertaalt in dalende concentratie-indices de voorbije jaren. De historisch grote leveranciers nemen een kleinere plek in op de markt door toenemende concurrentie van kleinere leveranciers en nieuwkomers. In 2016 wordt een nieuw record bereikt inzake leverancierswissels, zowel voor elektriciteit als voor aardgas: 20% van alle elektriciteitsklanten en 23% van de aardgasklanten wisselden van leverancier (figuur 5.210).
- De betrouwbaarheid van de Vlaamse elektriciteits- en aardgasdistributienetten blijft op een hoog peil. De cijfers rond stroomonderbrekingen zijn vergelijkbaar met die van Nederland en Duitsland, die in Europa tot de laagste behoren (figuur 5.216).

Het Vlaamse energiebeleid wil inzetten op de transitie naar een nieuw toekomstgericht energiesysteem dat betrouwbaar blijft en koolstofarm is. Dat vergt aanpassingen aan het hele energiesysteem, bij het energie-aanbod, de energievraag, de infrastructuur, de markten, ...

De topprioriteit voor het Vlaamse energiebeleid is het inzetten op meer energie-efficiëntie. Verstandiger omgaan met energie zal niet alleen de energiefactuur minder snel doen oplopen, het helpt ook in het bereiken van de klimaat- en energiedoelstellingen.

Een andere prioritaire doelstelling voor het Vlaamse energiebeleid is de energieopwekking uit hernieuwbare energiebronnen op een kostenefficiënte wijze bevorderen. Ook het verzekeren van een betrouwbare elektriciteits- en gasvoorziening aan gezinnen en bedrijven tegen een sociaal-economisch verantwoorde prijs via een goed functionerende interne energiemarkt staat centraal.

Efficiënt energieverbruik

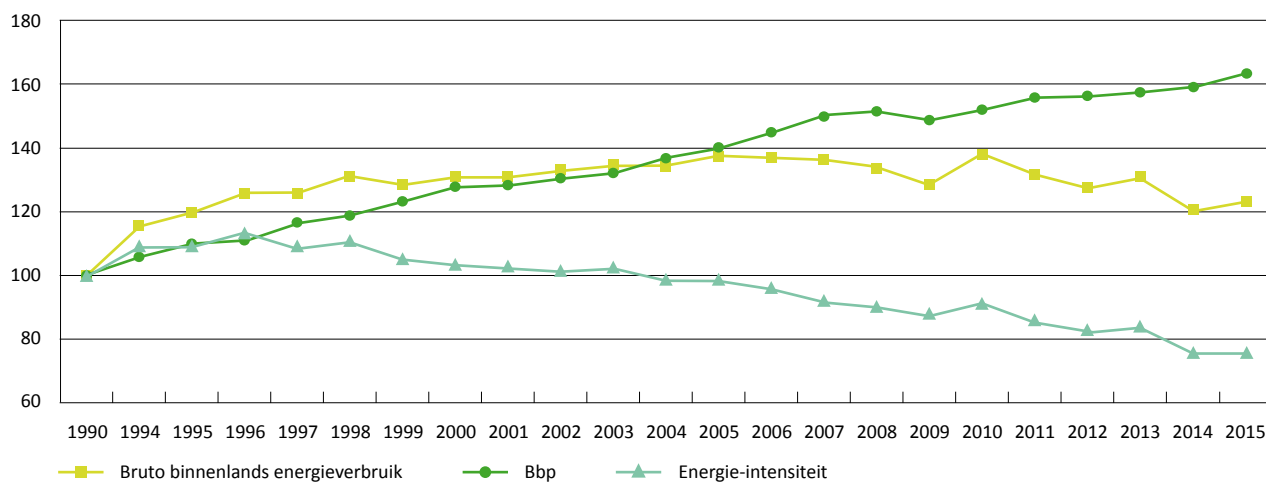
Vlaanderen streeft, in overeenstemming met Europees aange-gane verbintenissen, naar een verhoogde energie-efficiëntie tegen 2020 (doelstelling Pact 2020). België heeft in 2013 bij de Europese Commissie een primaire energiebesparing tegen 2020 van 18% ten opzichte van business-as-usual als doelstelling aangemeld. Deze 18% is een optelsom van besparingen door beleidsmaatregelen van de gewesten en de federale overheid.

Daarnaast verplicht de Europese Richtlijn Energie-efficiëntie van 2006 de lidstaten om het finale energiegebruik van activiteiten die niet onder het Europees Emissiehandelssysteem (ETS) vallen te beperken. Conform de indicatieve doelstelling in de richtlijn, streefde het eerste Vlaamse Actieplan Energie-efficiëntie ernaar om eind 2016 een absolute hoeveelheid energie te besparen die overeenkomt met 9% van het gemiddelde finale binnenlandse energiegebruik over de periode 2001-2005. Volgens berekeningen voor het vierde Vlaamse Actieplan Energie-efficiëntie zou eind 2016 een energiebesparing van 12,4% mogelijk zijn, beter dus dan de vooropgestelde streefwaarde van 9%.

De energie-intensiteit vergelijkt het bruto binnenlands energieverbruik (BBE) met het bruto binnenlands product (bbp). Met uitzondering van 2010 (heropleving van de economie na het crisisjaar 2009 en bovendien een zeer koud jaar) is er sinds 2003 een ontkoppeling tussen de economische groei en het energiegebruik. In 2015 was de energie-intensiteit 25% lager dan in 1990. Dit is zowel het gevolg van structurele effecten (verschuivingen van het belang van sectoren in de Vlaamse economie) als van een toegenomen energie-efficiëntie (verminderd energiegebruik per eenheid product of dienst).

5.192 Energie-intensiteit

Evolutie van het bruto binnenlands energieverbruik, het bruto binnenlands product en de energie-intensiteit van de economie, van 1990 tot 2015, index 1990 = 100.

Noot: bbp in kettingeuro's, referentiejaar 2010.

Bron: Energiebalans VITO, bewerking SVR.

Toch blijft de energie-intensiteit van Vlaanderen relatief hoog ten opzichte van de meeste andere EU-lidstaten. In 2015 had Vlaanderen - na Finland - de hoogste energie-intensiteit van de West-Europese lidstaten (EU15). Een belangrijke oorzaak voor dit hoge cijfer is de Vlaamse energie-intensieve industrie zoals de chemie, de ijzer- en staalsector en de voedingssector.

Bij de interpretatie van de energie-intensiteit is het belangrijk oog te hebben voor de grote diversiteit tussen de sectoren. Voor woningen en gebouwen van de tertiaire sector stimuleert de overheid al jaren een verbetering van de energetische kwaliteit, zowel via normering (het energieprestatiepeil voor

nieuwbouw), via financiële stimuli (premies, goedkope leningen en belastingaftrekken) voor hoofdzakelijk betere isolatie en voor meer efficiënte verwarmingssystemen, en tot slot via sensibilisering. De verbetering van de energie-efficiëntie voor het Vlaamse gebouwenpark is echter afhankelijk van de nieuwbouw-, renovatie- en sloopratio's. En deze liggen Vlaanderen relatief laag in vergelijking met de rest van Europa, en ons gebouwenbestand is relatief verouderd.

Voor het verbeteren van de energie-efficiëntie van de industrie en de transformatiesector rekent de overheid vooral op (vrijwillige) overeenkomsten en op het Europese systeem van emissierechten.

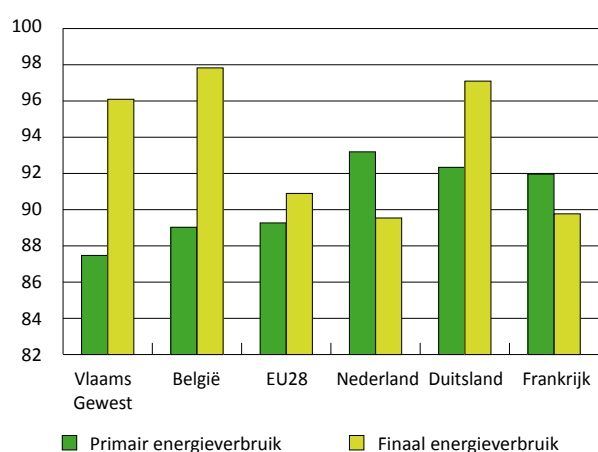
Het energiebeleid rond transport is nog vrij beperkt, met vooral fiscale maatregelen voor het stimuleren van wegvoertuigen die minder CO₂ uitstoten en een Vlaams actieplan om schone transportbrandstoffen (elektriciteit, aardgas en waterstof) te bevorderen. Integratie met ruimtelijke ordening om een verschuiving naar meer energie- en milieuvriendelijke transportmodi te bevorderen kan in de toekomst nog voor een belangrijke bijdrage zorgen.

Het bruto binnenlands energieverbruik bedroeg in 2015 1.470 PetaJoule (PJ). Dit is 23% meer dan in 1990 en 2% meer dan in 2014.

In sectoren waarbij het buitenklimaat een rol speelt (voornamelijk de huishoudens, de tertiaire en de landbouwsector (glastuinbouw)) was er een stijging van het energieverbruik vooral omwille van het iets koudere weer in 2015 tegenover het erg zachte 2014. De verwarmingsbehoefte, uitgedrukt in aantal graaddagen, lag in 2015 17% hoger dan in 2014. Daardoor steeg het energieverbruik van de huishoudens en de tertiaire sector, die vooral energie gebruiken om gebouwen te verwarmen, met 1,5% (huishoudens) en 12% (tertiaire sector) ten opzichte van 2014.

5.193 Primair en finaal energieverbruik

Primair en finaal energieverbruik in 2015, Vlaanderen, buurlanden en EU28, index 2005 = 100.

Bron: Vito, Eurostat.

5.194 Energieverbruik en energie-intensiteit per sector

Evolutie van het energieverbruik (in PJ) en de energie-intensiteit per sector (in kgoe/1000 euro bbp), van 2005 tot 2015.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Energieverbruik (PJ)											
Industrie	408	412	391	389	348	400	388	380	398	383	385
Niet-energetisch eindverbruik	279	254	256	279	238	283	286	263	257	260	284
Tertiaire sector	104	100	100	105	108	109	96	102	108	92	103
Transportsector	195	199	204	198	194	196	196	196	197	199	203
Transformatiesector	390	403	423	379	390	392	377	342	334	282	265
Huishoudens	232	233	224	229	226	240	202	212	232	196	199
Landbouw	33	31	28	25	27	30	25	26	28	25	28
Energie-intensiteit (kgoe/1000 euro bbp)											
Industrie + Niet-energetisch eindverbruik	376	356	329	349	323	368	345	328	335	319	321
Tertiaire sector + Transportsector	58	57	55	54	54	54	51	51	52	49	51
Transformatiesector	2.193	2.173	2.152	1.875	1.784	1.599	1.461	1.420	1.240	995	819
Landbouw	420	360	324	290	346	360	301	310	379	352	347
Totale economie	203	196	187	184	179	188	175	168	171	155	155

Bron: Energiebalans VITO, bewerking SVR.

Ook in de landbouw- en visserijsector was er in 2015 een stijging van het energieverbruik met 11% tegenover 2014. Hier viel de voorbije jaren een toename van het aardgasverbruik op: ten opzichte van 2005 is het aardgasverbruik meer dan verdubbeld. Dit komt doordat er steeds meer WKK-eenheden in eigen productie worden opgestart. Dit geeft een verschuiving van het aardgasverbruik van de elektriciteits- en warmtesector naar de landbouwsector. Ook het biomassaverbruik heeft de laatste jaren een enorme opmars gekend, deels te verklaren door inzet van groene WKK's. Sinds 2010 produceert de landbouwsector meer elektriciteit dan hij zelf verbruikt.

Het energetische verbruik in de industrie bleef bijna stabiel (+0,5%) ten opzichte van 2014, terwijl het niet-energetische verbruik als grondstof, solvent of smeermiddel - voornamelijk in de chemische industrie - steeg met 9%. Het totale industriële verbruik kent hierdoor een toename met 4%. Bijna driekwart van het energieverbruik in de industrie komt op rekening van de sectoren ijzer- en staal, chemie en voeding.

Het energieverbruik in de transformatiesector (elektriciteitscentrales, raffinaderijen en de cokesproductie) lag 6% lager dan in 2014. De elektriciteitssector kende een sterke daling van het energieverbruik, meer bepaald het nucleaire warmteverbruik is opnieuw gedaald door de tijdelijke sluitingen van Doel 1 en 3. Het verbruik van aardgas is na de dalende trend van de jaren voordien - het gevolg van de prijsstijging van aardgas - in 2015 fors gestegen. Ook het verbruik van biomassa kende een forse toename.

Het energieverbruik in de transportsector steeg met 2,5% ten opzichte van 2014. Hier neemt het wegvervoer met 95% het grootste deel van het energieverbruik voor zich.

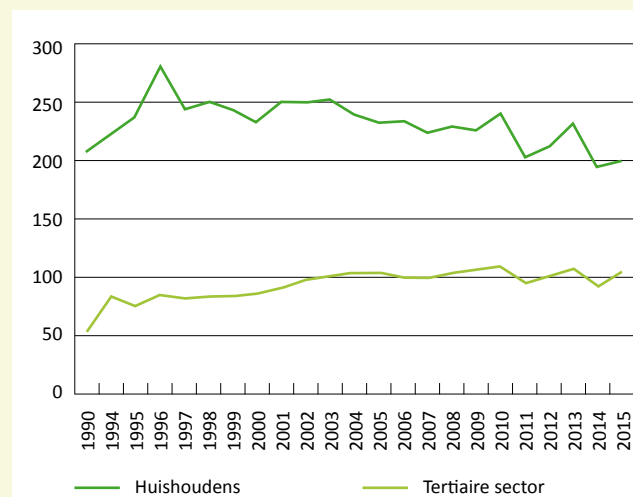
De Vlaamse overheid wil in het bijzonder het energieverbruik van het gebouwenpark doen dalen door voor nieuwe gebouwen strengere energienormen te hanteren en in het bestaande gebouwenpark maatregelen ter verbetering van de energie-efficiëntie te nemen. Dit kan ondermeer door het stimuleren

van de plaatsing van dak- of zoldervloerisolatie, muurisolatie, de vervanging van enkel glas en inefficiënte verwarmingsinstallaties.

Het E-peil is een maat voor de energieprestatie van een woning en de vaste installaties ervan in standaardomstandigheden. Hoe lager het E-peil, hoe energiezuiniger de woning. Sinds 1 januari 2006 geldt de EPB-regelgeving (Energieprestatie en Binnenklimaat-regelgeving) voor elk bouw- en verbouwingsproject waarvoor een stedenbouwkundige vergunning wordt aangevraagd. Voor stedenbouwkundige vergunningsaanvragen tussen 1 januari 2006 en 31 december 2009 gold een maximaal E-peil voor nieuwe woongebouwen van E100. Vanaf 2010 gold een maximaal E-peil van E80, vanaf 2012 E70

5.195 Energieverbruik gebouwenpark

Evolutie van het energieverbruik van de huishoudens en de tertiaire sector, van 1990 tot 2015, in PJ.

Bron: Energiebalans VITO.

5.196 E-peil

Spreiding van het E-peil van nieuwe woongebouwen per aanvraagjaar van de vergunning, van 2006 tot 2015, in %

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
E > 100	7,0	0,4	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
E80 - E100	62,7	57,5	48,9	36,9	1,2	1,0	0,1	0,1	0,0	0,0
E60 - E80	27,4	36,0	39,5	45,9	71,4	71,9	54,8	49,3	0,5	0,3
E40 - E60	2,6	4,7	8,6	12,7	19,7	19,4	36,2	39,2	60,3	58,2
E30 - E40	0,2	0,6	1,0	2,0	3,0	2,6	4,7	3,4	12,9	10,4
E ≤ 30	0,2	0,6	1,8	2,4	4,7	4,9	4,2	8,0	26,3	31,2

Bron: VEA.

en vanaf 2014 E60. Vanaf 1 januari 2016 geldt een maximaal E-peil van E50.

Tot 2021 wordt het verplichte E-peil stapsgewijs aangescherpt: E40 in 2018 en E35 in 2020. Vanaf 2021 moet elke nieuwe woning minstens aan de BEN-eisen (bijna-energie neutraal) voldoen. Dat betekent dat bouwvergunningen vanaf 2021 het E30-peil moeten respecteren.

Nieuwe woongebouwen (leengezinswoningen en appartementen) worden jaar na jaar energiezuiniger. De aanscherping van het E-peil van E100 naar achtereenvolgens E80, E70 en E60 voor nieuwe woongebouwen heeft duidelijk tot een versnelling geleid in het energiezuiniger bouwen. De nieuwe woongebouwen waarvoor in 2015 een bouwvergunning werd aangevraagd, halen een gemiddeld E-peil van E39 (tegenover een gemiddelde van E88 in 2006).

Pas vanaf 2016 is E50 de maximumnorm, maar van de vergunningsaanvragen in 2015 voldoet al 71% van de nieuwe woongebouwen aan deze norm.

Voor het aanvraagjaar 2006 waren er quasi geen BEN-voorlopers (≤ E30). Voor het aanvraagjaar 2015 bedraagt het aandeel BEN-voorlopers 31%. Sinds maart 2017 is de kaap van 5000 BEN-woningen overschreden.

Energieopwekking

Vlaanderen heeft geen gekende reserves van uranium, aardolie of aardgas en door de goedkopere prijzen op de wereldmarkt werd de ontginning van steenkool stopgezet. Het gros van de benodigde primaire energiebronnen wordt ingevoerd: 91,1% in 2015. Dit cijfer vertoont de jongste jaren wel een dalende trend.

Voor uranium zijn geen specifieke importcijfers voor Vlaanderen beschikbaar, maar wereldwijd zijn Kazachstan, Canada en Australië de grootste leveranciers. Voor aardgas en petroleum-producten rekent Vlaanderen vooral op aanvoer uit andere Europese landen (vooral Nederland en Noorwegen en in mindere mate het Verenigd Koninkrijk voor aardgas; vooral Rusland en in mindere mate Noorwegen en het Verenigd Koninkrijk voor aardolie), aangevuld met leveringen uit het Midden-Oosten. Niettegenstaande technisch winbare reserves voor steenkool in het Kempens bekken, voert Vlaanderen alle steenkool in, vooral uit Zuid-Afrika, de Verenigde Staten, Australië en Rusland.

Verder overschakelen op hernieuwbare energiebronnen is de sleutel voor een verhoogde zelfvoorzieningsgraad en dus garantie op stabiele energievoorziening in de toekomst.

5.197 Importafhankelijkheid

Hoeveelheid (in PJ) en aandeel van de ingevoerde energie in het primair energieverbruik, naar energiebron, van 2005 tot 2015.

	Netto invoer van						Totaal netto invoer (PJ)	Primair verbruik (PJ)	Aandeel invoer (%)
	Kolen (PJ)	Petroleum-producten (PJ)	Gas (PJ)	Elektriciteit (PJ)	Splijtstoffen (PJ)	Biomassa (PJ)			
2005	173,9	1.046,9	412,6	21,3	239,4	9,1	1.903,2	2015,0	94,4
2006	163,9	1.069,9	414,0	31,6	235,8	10,7	1.925,9	2039,7	94,4
2007	152,0	1.106,6	420,6	23,9	246,3	11,5	1.960,9	2075,9	94,5
2008	138,8	1.095,4	433,4	32,7	222,2	13,4	1.935,8	2061,4	93,9
2009	122,9	928,8	441,8	8,0	228,6	16,2	1.746,2	1874,2	93,2
2010	130,9	981,1	487,5	17,9	234,6	19,2	1.871,1	2019,0	92,7
2011	122,1	936,8	414,5	20,9	243,8	18,3	1.756,4	1901,7	92,4
2012	122,5	874,3	421,1	36,1	195,3	22,8	1.672,1	1822,8	91,7
2013	127,9	873,8	413,5	39,1	221,3	20,5	1.696,2	1857,8	91,3
2014	117,2	850,9	360,7	64,0	150,3	18,0	1.561,2	1709,8	91,3
2015	115,4	882,0	399,7	65,7	118,4	24,8	1.606,0	1762,4	91,1

Bron: Energiebalans VITO.

5.198 Lokale energieproductie

Hoeveelheid (PJ) en aandeel lokale energieproductie (in %) in de totale Vlaamse energievraag, van 2008 tot 2015.

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Lokale energieproductie (PJ)	525	513	566	513	529	555	503	523
waarvan elektriciteitsproductie door WKK, zelfproducenten, autonome producenten (dus exclusief grote elektriciteitscentrales)	39	44	50	48	52	48	43	47
waarvan elektriciteitsproductie door wind, water en zon (niet-stuurbare productie)	1	2	3	5	9	10	12	13
waarvan totale warmteproductie	485	466	513	459	469	496	448	463
waarvan warmteproductie door WKK-installaties (exclusief de grote elektriciteitscentrales en turbojets Ebel en SPE)	45	51	58	59	64	54	62	59
waarvan warmteproductie door installaties die enkel warmte produceren	440	416	455	400	404	442	386	403
Totale Vlaamse energievraag (PJ) (totaal bruto binnenlands energieverbruik)	1.605	1.533	1.654	1.571	1.523	1.556	1.439	1.470
Aandeel lokale energieproductie in de totale Vlaamse energievraag (%)	32,7	33,4	34,2	32,6	34,7	35,7	34,9	35,6

Bron: VITO.

In Vlaanderen is er een toenemende trend naar energieproductie dichtbij of door de eindgebruiker zelf. Installatie van ondermeer WKK's, zonnepanelen, windturbines, zonneboilers en warmtepompen brengt zo het aandeel lokale energieproductie (elektriciteit en warmte) in de totale Vlaamse energievraag op 35,6% in 2015.

Dit aandeel omvat ook de warmte geproduceerd in verwarmingsketels bij eindgebruikers vertrekkende van ondermeer stookolie, aardgas en biomassa. De hogere verwarmingsbehoefte door het koudere jaar 2015 draagt dan ook bij aan de toename van het aandeel lokale productie.

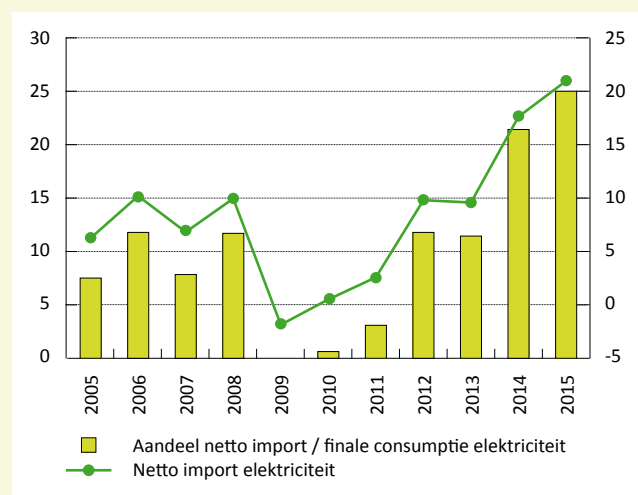
Het aandeel netto ingevoerde elektriciteit in België schommelt van jaar tot jaar maar kent over het algemeen toch een stijgende tendens doorheen de tijd. In 2015 komt 25% van de in België verbruikte elektriciteit uit het buitenland. Uiteraard ook een gevolg van de problemen met de kerncentrales. De toegenomen afhankelijkheid van ingevoerde elektriciteit houdt vanuit het perspectief van de energiebevoorradingszekerheid mogelijks een verhoogd risico in. Vanuit het perspectief van een transitie naar een koolstofarm geïnterconnecteerd Europees elektriciteitssysteem (supergrid) kan het op een positieve evolutie wijzen.

De netto elektriciteitsproductie in Vlaanderen (inclusief zelfproductie, zon, wind en water) steeg in 2015 met 2,1% ten opzichte van 2014. Bij de nucleaire productie is er een afname met 20% (het gevolg van het stilleggen van Doel 1 en 3), bij de niet-nucleaire productie is er een toename met 15%.

In 2015 was aardgas met een aandeel van 39% de belangrijkste energiebron bij de netto elektriciteitsproductie, gevolgd door kernenergie met een aandeel van 29%. Steenkool heeft een aandeel van 10%. Het aandeel van hernieuwbare energiebronnen en afval kent de grootste stijging sinds 2003 en komt in 2015 uit op 21%.

5.199 Aandeel ingevoerde elektriciteit

Netto import van elektriciteit (rechteras, in TWh) en aandeel netto import t.o.v. de finale consumptie van elektriciteit in België (linkeras, in %), van 2005 tot 2015.

Bron: FOD Economie, Algemene Directie Energie en Elia.

5.200 Interconnectiecapaciteit

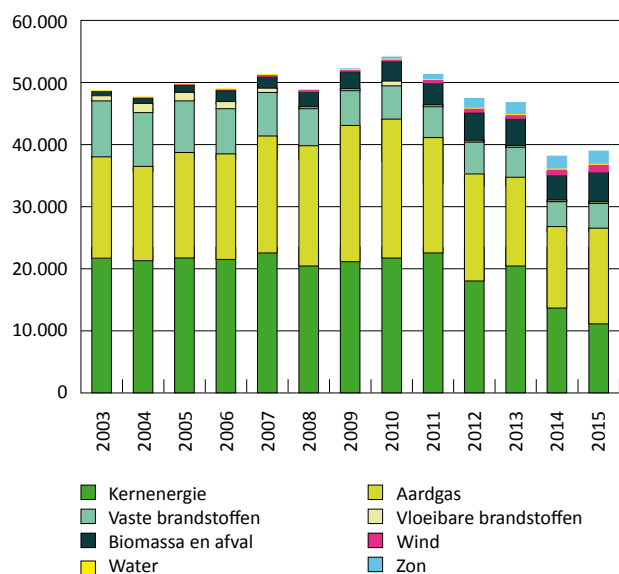
Interconnectiecapaciteit (Net transfer capacity) van België met de buurlanden, van 2007 tot 2017, in MW.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Frankrijk -> België	1.700	1.600	1.700	1.700	1.850	1.850	1.850	1.850	1.850	1.850	1.850
België -> Frankrijk	600	600	600	800	800	800	800	800	800	600	600
Nederland -> België	0	0	1.219	830	946	946	946	946	946	950	950
België -> Nederland	0	0	1.219	830	946	946	1.128	946	946	950	950

Bron: Elia.

5.201 Elektriciteitsproductie

Aandeel van de energiebronnen in de netto elektriciteitsproductie (centrale productie + zelfproducenten), van 2003 tot 2015, in GWh.

Bron: VITO.

Eind 2015 bedraagt het totaal elektrisch en mechanisch vermogen aan WKK-installaties (warmte-krachtkoppeling) in Vlaanderen 2.264 MW, 1,8% meer dan in 2014. De laatste jaren is er een stabilisatie opgetreden in het operationeel vermogen van WKK's met turbines, het vermogen van WKK's met motoren nam verder licht toe.

Alle WKK-installaties samen produceren 11,1 TWh elektriciteit (20% van het bruto binnenlands elektriciteitsverbruik) in 2015, een stijging met 10% ten opzichte van 2014.

Aardgas blijft met een aandeel van 62% de dominante brandstof voor WKK's in Vlaanderen, gevolgd door recuperatiestoom.

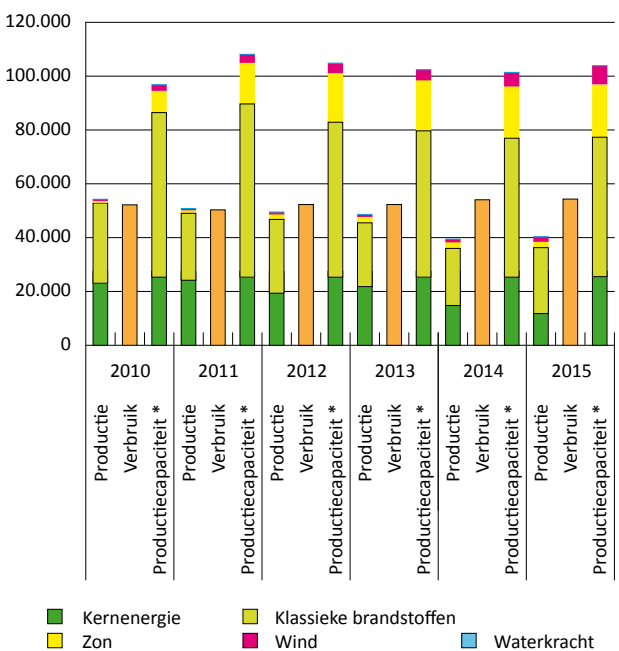
Warmte-krachtkoppeling is de gelijktijdige omzetting van energie in nuttige warmte en kracht (meestal gebruikt om stroom op te wekken). WKK-installaties benutten de primaire energiebronnen beter en verlagen de emissies in vergelijking met de gescheiden opwekking van elektriciteit en warmte. Op die manier dragen WKK's bij tot de realisatie van de energie- en klimaatdoelstellingen.

In de periode 2007-2015 is de totale warmte-krachtbesparing toegenomen van 24,8 PJ naar 39,3 PJ. In 2015 bedraagt de relatieve primaire energiebesparing 22,2%.

De Europese Richtlijn Hernieuwbare Energie van 2009 verplicht België om het aandeel hernieuwbare energie in het bruto finaal energiegebruik op te trekken naar 13% in 2020. Hiervoor wordt rekening gehouden met de inlandse productie van zowel groene stroom als groene warmte en koeling en met het gebruik van hernieuwbare energiebronnen voor transportdoeleinden (zowel biobrandstoffen in verbrandingsmotoren als groene stroom in elektrische voertuigen).

5.202 Productiecapaciteit elektriciteit

Vergelijking van de productie, het verbruik en de productiecapaciteit van elektriciteit per energiebron, van 2010 tot 2015, in GWh.

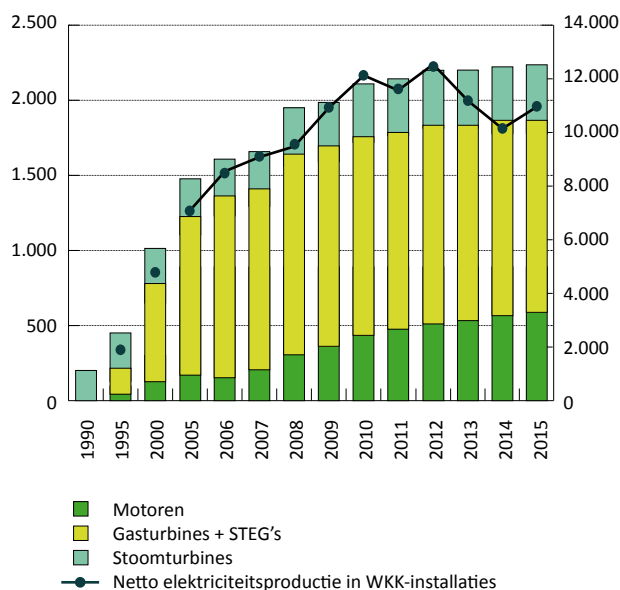

*: het gaat hier om een louter theoretische productiecapaciteit waarbij er vanuit gegaan wordt dat alle opgestelde vermogen het volledige jaar (8.766 uren) operationeel is, wat ondermeer in het geval van wind- en zonne-energie uiteraard niet mogelijk is.

Bron: VITO.

5.203 Warmtekrachtkoppeling

Evolutie van het operationeel elektrisch en mechanisch vermogen in MWe+m (linkeras) en elektriciteitsproductie in GWh (rechteras) in WKK's, van 1990 tot 2015.

Bron: VITO.

5.204 Aandeel hernieuwbare energie

Evolutie van het totale aandeel hernieuwbare energie (groene stroom, groene warmte en hernieuwbare energie in transport) in het bruto finale energieverbruik, van 2005 tot 2015, in %.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Elektriciteit (1)											
Bruto groene stroom productie (GWh)	1.074	1.576	1.744	2.196	3.094	3.565	4.430	6.037	6.249	6.125	7.458
Bruto totaal elektriciteitsverbruik (GWh)	58.257	60.181	60.388	60.247	56.826	61.628	59.438	59.766	59.654	58.326	58.570
% groene stroom	1,8%	2,6%	2,9%	3,6%	5,4%	5,8%	7,5%	10,1%	10,5%	10,5%	12,7%
Verwarming en koeling (2)											
Bruto totaal verbruik van hernieuwbare energie voor verwarming en koeling (PJ)	16	17	18	19	21	26	21	25	28	24	26
Bruto totaal energieverbruik voor verwarming en koeling (PJ)	588	586	552	555	528	581	516	524	569	505	520
% groene warmte	2,7%	2,9%	3,3%	3,5%	3,9%	4,5%	4,0%	4,7%	4,9%	4,7%	4,9%
Vervoer (3)											
Eindverbruik van energie uit hernieuwbare bronnen in vervoer (PJ)	1,0	0,9	0,9	1,0	3,8	8,9	8,9	9,2	9,4	11,1	7,5
Totaal energieverbruik van vervoer (PJ)	186	190	195	189	185	187	187	188	189	192	196
% groen transport	0,5%	0,5%	0,5%	0,5%	2,1%	4,7%	4,7%	4,9%	5,0%	5,8%	3,8%
Hernieuwbare energie doelstelling (1+2+3)											
Totaal hernieuwbare energie (PJ)	20	23	24	27	35	47	44	54	58	55	58
Totaal bruto totaal energieverbruik (PJ)	1.032	1.040	1.014	1.014	963	1.037	968	976	1.019	956	979
% hernieuwbare energie / totaal bruto totaal energieverbruik	1,9%	2,2%	2,4%	2,7%	3,6%	4,5%	4,6%	5,6%	5,7%	5,8%	6,0%

Bron: VITO.

Rekening houdend met de doelstelling van eindenergieverbruik door België aangemeld aan de Europese Commissie in het kader van de omzetting van de energie-efficiëntierichtlijn, vertegenwoordigt de Belgische doelstelling van 13% inzake hernieuwbare energiebronnen een absolute waarde van 4,224 Mtoe (mega ton olie equivalenten). In dat kader verbindt het Vlaamse Gewest zich ertoe het eindverbruik energie uit hernieuwbare bronnen tot 2,156 Mtoe (of 90,3 PJ) te verhogen. In 2015 bedraagt dit eindverbruik uit hernieuwbare bronnen 1,4 Mtoe (of 58,3 PJ) in Vlaanderen, wat overeenkomt met een aandeel hernieuwbare energie in het bruto totaal energieverbruik van 6%. Tegen 2020 zou dit dus moeten verhogen tot 90,3 PJ om aan de afspraken van het Belgische lastenverdelingsakkoord te voldoen.

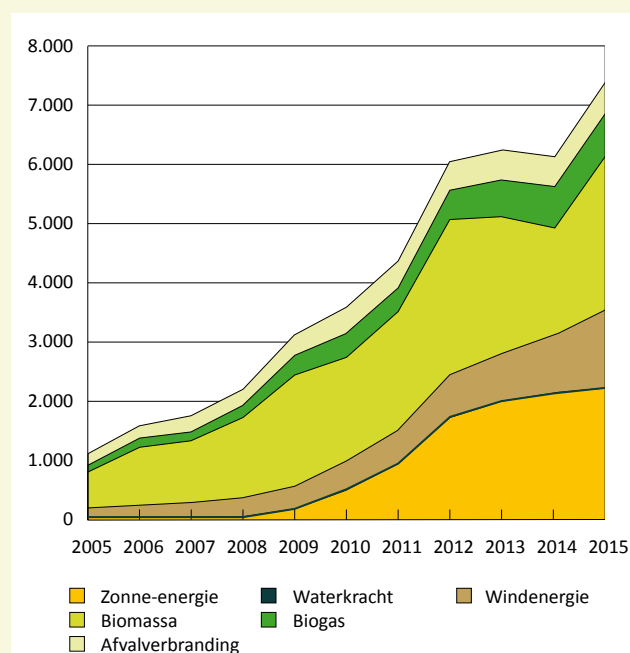
De totale bruto groene stroomproductie in 2015 bedraagt 7.458 GWh en is met 22% gestegen ten opzichte van 2014. Sinds 2005 is de productie bijna met een factor 7 gestegen. De grootste absolute stijging is er bij de biomassa-installaties die 789 GWh (+44%) meer groene stroom produceerden dan in 2014. Maar daarnaast is er ook (voor tweede jaar op rij) een aanzienlijke stijging in de productie door windturbines die 377 GWh (+38%) meer produceerden. De zonnepanelen produceerden 5% en de biogasinstallaties 8% meer dan in 2014. De totale bruto groene stroomproductie in 2015 in Vlaanderen is voldoende om ongeveer 2,1 miljoen gezinnen van groene stroom te voorzien (gemiddeld 3500 kWh/gezin). Het aandeel van groene stroomproductie in het Vlaamse bruto elektriciteitsverbruik bedraagt 12,7%.

Het totaal verbruik van 25,6 PJ groene energie voor verwarming en koeling heeft daarmee in 2015 een aandeel van 4,9% in het totale bruto eindverbruik voor verwarming en koeling.

Dit betekent een lichte stijging ten opzichte van het aandeel in 2014 (+0,2 procentpunt). In 2015 wordt 94% van de groene energie voor warmtetoepas-

5.205 Groene stroom

Evolutie van de bruto productie van groene stroom, naar bron, van 2005 tot 2015, in GWh.

Bron: VITO.

5.206 Handel in windturbines en zonnepanelen

Evolutie van de import en export van windturbines en zonnepanelen, van 2006 tot 2015, in miljoen euro.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Import generatoraggregaten werkend op windenergie	17,1	1,0	50,6	4,4	65,0	34,9	1,3	1,3	194,3	0,0
Export generatoraggregaten werkend op windenergie	0,2	0,3	0,0	0,9	176,2	0,0	0,0	0,1	2,8	0,0
Import lichtgevoelige halfgeleiderelementen incl. fotovoltaïsche cellen	30,5	80,9	265,2	760,2	716,7	889,2	423,1	152,2	84,0	2,2
Export lichtgevoelige halfgeleiderelementen incl. fotovoltaïsche cellen	51,1	87,8	186,4	133,2	208,7	175,1	91,7	44,7	27,9	0,1

Bron: Nationale Bank van België.

singen voorzien door installaties op basis van biomassa. De overige 6% wordt door warmtepompen, warmtepompboilers en zonneboilers voorzien. Hout is de belangrijkste biomassa voor warmtetoepassingen en genereert in 2015 70% van het vermelde groene eindverbruik voor verwarming.

De Richtlijn Hernieuwbare Energie van 2009 legt elke EU-lidstaat op om tegen 2020 minstens 10% hernieuwbare energie in te zetten in het weg- en spoorvervoer. Het aandeel energie uit hernieuwbare bronnen in het vervoer (biobrandstoffen en groene stroom) ten opzichte van het finale energieverbruik in het vervoer bedraagt 3,8% in 2015. Momenteel gaat het hierbij nog vooral om biobrandstoffen. Voor Vlaanderen wordt het eindverbruik van energie uit hernieuwbare bronnen in het vervoer in 2015 geschat op 7,5 PJ. Dit eindverbruik omvat enerzijds het verbruik aan bio-ethanol in benzine en biodiesel (5,8 PJ) en anderzijds een hernieuwbare fractie van de aangewende elektriciteit voor elektrische vormen van transport (1,6 PJ). Dit betekent een forse daling van

het eindverbruik van hernieuwbare energie voor vervoer ten opzichte van 2014 met 33%. Het verbruik van biobrandstoffen in Vlaanderen is dan ook met 39% gedaald ten opzichte van 2014, het groene elektriciteitsverbruik voor elektrisch vervoer steeg met 8%.

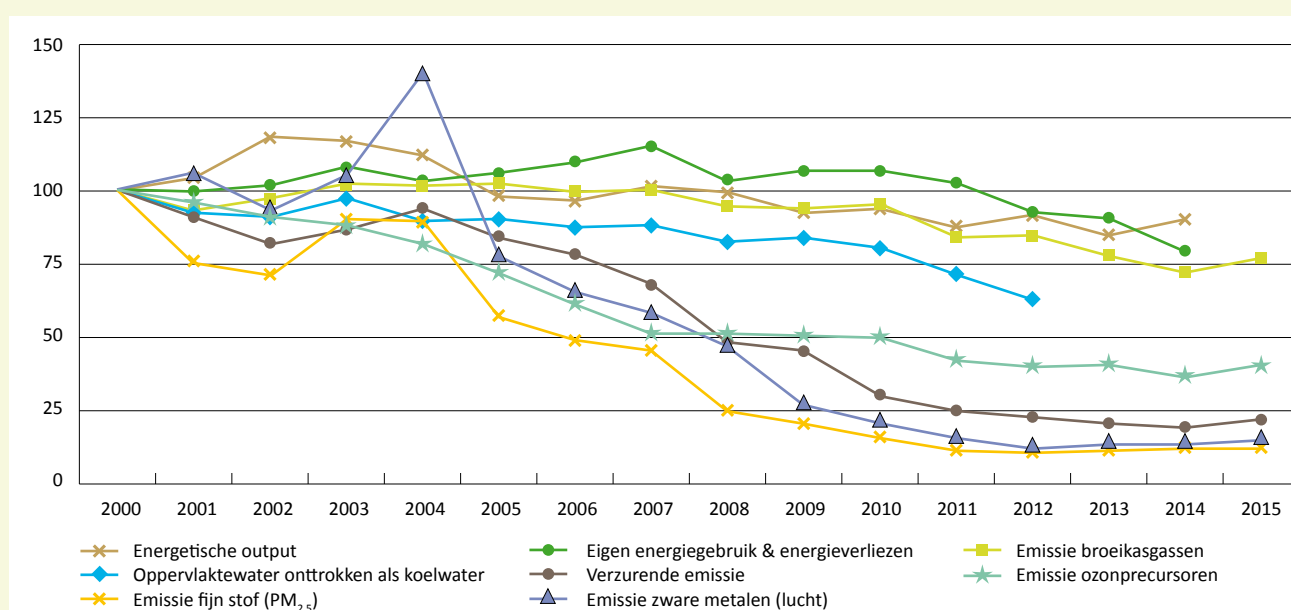
Oorzaak van de daling bij de biobrandstoffen is een, weliswaar tijdelijke, afwezigheid van een bepaald artikel in de wetgeving, waardoor een aantal bedrijven dit interpreteerden als het ontbreken van een bijmengingsplicht voor biodiesel. Ondertussen is dit gecorrigeerd, maar in een bepaalde periode van 2015 werd er daardoor geen biodiesel bijgemengd in de voor de Belgische markt bestemde transportbrandstoffen.

De invoerwaarde van windturbines kent een wisselend verloop. De handel in zonnepanelen kende een forse toename tot 2011 maar lijkt sindsdien op de terugweg.

De eco-efficiëntie van de energiesector vergelijkt de milieudruk van de energiesector met de hoeveelheid geproduceerde ener-

5.207 Eco-efficiëntie energiesector

Evolutie van de eco-efficiëntie van de energiesector, van 2000 tot 2015, index 2000 = 100.

Bron: VMM-MIRA.

5.208 Energiearmoede

Evolutie van het aantal klanten van de sociale leverancier, het aantal actieve budgetmeters en stroombegrenzers en het aantal afsluitingen na advies LAC, van 2005 tot 2016.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Klanten sociale leverancier elektriciteit (31/12)	35.994	53.645	52.170	60.026	72.978	77.324	82.287	80.571	80.295	77.812	76.139	78.495
Actieve budgetmeters elektriciteit (31/12)	15.901	25.405	34.300	36.059	40.341	41.200	43.999	44.039	42.891	42.310	40.619	40.768
Actieve stroombegrenzers (31/12)	3.292	3.743	3.424	2.728	2.509	2.790	1.661	2.081	2.175	1.969	2.068	2.147
In 20XX afgesloten toegangspunten elektriciteit na advies LAC	1.070	749	1.445	1.429	923	1.857	1.169	981	1.150	1.247	1.115	1.184
Klanten sociale leverancier aardgas (31/12)	24.702	37.948	36.127	41.521	50.721	54.701	59.069	58.028	58.421	57.083	55.917	57.257
Actieve budgetmeters aardgas (31/12)	0	0	0	0	4.488	18.190	24.220	27.232	27.554	28.339	27.760	27.830
In 20XX afgesloten toegangspunten aardgas na advies LAC	1.199	1.222	3.335	3.387	3.122	2.836	1.865	1.809	1.695	1.763	1.668	1.567

Bron: VREG.

gie bruikbaar voor de eindgebruikers. Relatieve ont koppeling treedt op wanneer de groeisnelheid van een drukindicator lager is dan de groeisnelheid van de activiteitsindicator. De ont koppeling is absoluut als de groei van de drukindicator nul of negatief is.

De energetische output van de energiesector – de som van de energie-inhoud van zijn eindproducten zoals motorbrandstoffen of elektriciteit – vertoont na 2002 een daling. In 2014 lag de output van de energiesector 10% lager dan in 2000.

Het eigen energiegebruik en de energieverliezen bij de transformatie, het transport en de distributie van energiebronnen vertoont daarentegen pas sinds 2011 een duidelijk dalend patroon. Op die manier werd in 2014 een absolute ont koppeling ten aanzien van de energetische output gerealiseerd. Het energiegebruik en de energieverliezen in de energiesector zijn voor circa 70% toe te schrijven aan de transformatieverliezen bij de opwekking van elektriciteit en warmte.

Ten opzichte van 2000 is er een duidelijke en aanhoudende absolute ont koppeling voor de emissies van ozonprecursoren (-60%), verzurende stoffen (-78%), zware metalen (85%) en fijn stof (-88%). Deze emissies zijn sterk afhankelijk van het steenkoolgebruik in elektriciteitscentrales. Ook het koelwater dat de sector onttrekt aan oppervlaktewater is absoluut ont koppeld van de energetische output van de sector. Voor de emissie van broeikasgassen is de daling pas in 2008 ingezet, en daardoor heel wat beperkter (-23%).

Ondanks deze belangrijke emissiereducties tekent zich na 2011 een afvlakking af voor de uitstoot van luchtpolluenten terwijl ook de output van de sector ter plaatse blijft trappelen. Enkel voor het eigen energiegebruik en energieverliezen en de broeikasgasemissies blijven de dalingen nog aanhouden tot 2014.

Energiearmoede

De beleidsnota Energie 2014-2019 stelt dat het beschikken over energie een belangrijke randvoorwaarde is om menswaardig te leven. Armoede mag geen aanleiding geven tot mensonwaardige levensomstandigheden door een gebrek aan warm water, verwarming of elektriciteit. Daarom mogen zonder sociaal onderzoek geen gezinnen afgesloten worden van elektriciteit of aardgas, tenzij in welbepaalde gevallen, bv. wanneer de veiligheid in het gedrang is.

Nadat de commerciële energieleverancier het leveringscontract met een klant heeft opgezegd wegens wanbetaling, is het de netbeheerder die deze klanten zoals wettelijk bepaald verder beleeft in zijn rol van leverancier in het kader van de sociale openbaardienstverplichtingen. Tussen 2011 en 2015 was er een daling van het aantal huishoudelijke klanten van de netbeheerders. In 2016 neemt het aantal klanten van de distributienetbeheerders terug toe, meer uitgesproken voor elektriciteit (+3,1%) dan voor aardgas (+2,4%). Op het einde van 2015 en doorheen 2016 werd de factuur voor een gemiddelde huishoudelijke afnemer een aantal keer gevoelig duurder. Dit was onder meer het geval na de invoering van de verhoogde bijdrage energiefonds, door de verhoging van de distributietarieven en de btw. Een mogelijke verklaring voor het stijgende marktaandeel bij de netbeheerders is dat deze factuurverhogingen een kwetsbare groep afnemers in de problemen bracht. Eind 2016 is 2,85% van de huishoudelijke elektriciteitsafnemers en 3,14% van alle huishoudelijke aardgasafnemers klant bij de netbeheerder.

Het aantal actieve budgetmeters voor elektriciteit daalde eveneens tussen 2011 en 2015 maar stijgt licht in 2016 (+0,4%). Eind 2016 zijn er 40.768 actieve budgetmeters. Ongeveer 1,48% van de aansluitingen in Vlaanderen wordt dus beleeft via een budgetmeter. In 2012 ging het nog om 1,64%. Het aantal actieve aardgasbudgetmeters stijgt eveneens licht (+0,3%), eind 2016 nemen 27.830 gezinnen aardgas af via een budgetmeter (of 1,53% van de huishoudelijke aardgasafnemers).

Eind 2016 verbruiken 2.147 gezinnen elektriciteit via een stroombegrenzer, een toename met 3,8%. Het verbruik wordt daardoor begrensd tot een vermogen van 10 Ampère. Enkel waar plaatsing van een budgetmeter technisch niet mogelijk is, bijvoorbeeld door plaatsgebrek, worden nog stroombegrenzers geplaatst.

Vooraleer de netbeheerder een huishoudelijk toegangspunt mag afsluiten wegens wanbetaling, moet hij het dossier voorleggen aan de lokale adviescommissie (LAC) van de gemeente. In geval van fraude, bij onveiligheid, bij leegstand of wanneer de klant weigert om een contract te tekenen na verhuis, is geen LAC-advies nodig. In de loop van 2016 werden 1.184 toegangspunten afgesloten van stroom na LAC-advies, een toename met 6,2%. Voor aardgas werden 1.567 toegangspunten afgesloten na LAC-advies, een afname met 6,1%. Er wordt gesproken over afgesloten toegangspunten en niet over huishoudens omdat niet geweten is of de toegangspunten ook effectief bewoond zijn.

Het aantal afgesloten toegangspunten na advies van de LAC voor aardgas ligt al jaren hoger dan voor elektriciteit. De schulden bij aardgasafnemers lopen vaak sneller op omdat het aandeel van de aardgaskost in het gezinsbudget meestal hoger is dan de elektriciteitskost. De netbeheerders hebben de indruk dat afnemers ook eerder hun elektriciteitsrekening betalen omdat voor verwarming op aardgas alternatieven voorhanden zijn, wat voor elektriciteit niet het geval is.

Elektriciteits- en aardgasmarkt

De Vlaamse overheid wil een goed werkende elektriciteits- en aardgasmarkt met een goede dienstverlening, actieve afnemers en concurrentiële prijzen. Ook een onafhankelijk netbeheer, een niet-discriminatoire toegang tot het net en een gelijk speelveld tussen de energieleveranciers zijn cruciaal.

Elektriciteitsleveranciers mogen sinds september 2012 geen verbrekingsvergoeding meer aanrekenen aan gezinnen en kmo's. Zolang de wettelijke opzeggingstermijn van één maand wordt nageleefd, kunnen consumenten dus sneller eenvoudiger veranderen van elektriciteits- of aardgascontract. Nadat de energiemarkt in 2012 alle records brak inzake het aantal klanten dat van energieleverancier wisselde, vertoonde deze indicator de daaropvolgende jaren opnieuw een lichtedaling. In 2015 werd deze trend gebroken en in 2016 wordt een nieuw record bereikt inzake leverancierswissels, zowel voor elektriciteit als voor aardgas. Ook wordt de traditionele kloof qua leverancierswissels tussen bedrijven en gezinnen kleiner. 20% van alle elektriciteitsklanten wisselde van leverancier (19% van de gezinnen en 24% van de kleine bedrijven). De activiteitsgraad op de aardgasmarkt ligt hoger dan voor elektriciteit, zo wisselden 23% van de aardgasklanten van leverancier (22% van de gezinnen en 28% van de kleine bedrijven).

5.209 Marktaandelen

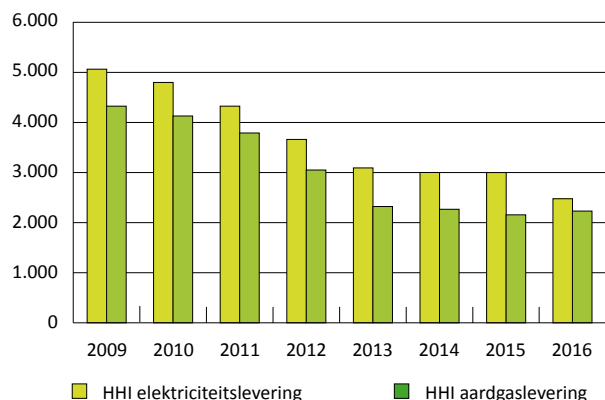
Marktaandelen van leveranciers (uitgedrukt in geleverde elektriciteit en geleverd aardgas aan afnemers op het distributienet) en van elektriciteitsproducenten, in 2004 en van 2010 tot 2016, in %.

	2004	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Elektriciteitslevering								
Engie Electrabel	75,8	66,4	62,1	55,9	50,3	49,6	49,0	44,6
EDF-Luminus	16,5	17,2	19,8	20,5	20,5	19,8	19,1	18,1
Eni	3,9	6,9	7,2	9,2	8,9	8,9	6,8	6,9
E.ON	0,7	3,7	4,7	4,3	3,9	4,6	4,7	4,5
Essent	1,3	1,7	2,0	3,3	4,8	4,3	4,2	3,4
Lampiris		0,5	0,9	2,3	3,6	3,1	3,5	3,3
Eneco	0,0	1,9	1,5	1,8	2,7	2,3	2,1	2,3
Overige	1,8	1,8	1,8	2,7	5,2	7,4	10,6	16,9
Gaslevering								
Engie Electrabel	77,8	60,9	56,8	49,9	39,4	37,2	36,9	39,4
Eni	7,9	13,2	15,3	15,4	17,8	17,6	14,6	18,8
EDF-Luminus	13,0	16,2	16,7	16,7	16,7	15,1	14,3	14,3
Lampiris		1,3	2,9	5,0	7,2	6,4	6,0	4,9
Essent		1,2	1,8	4,6	6,7	5,7	6,1	4,8
Wingas		1,8	1,7	2,3	2,1	3,4	2,5	3,1
Eneco		1,1	1,5	2,6	4,5	3,7	3,2	3,0
Overige	1,4	4,4	3,3	3,6	5,6	10,9	16,4	11,7
Electriciteitsproductie								
Engie Electrabel		69,8	68,2		73,5	57,8	54,8	
E.ON		9,0	7,4		5,2	5,8	5,7	
EDF-Luminus		7,9	4,9		6,1	6,6	7,0	
RWE		2,7	1,4		1,4	1,9	1,8	
Overige		10,7	18,2		12,9	27,8	30,7	

Bron: VREG.

5.210 Marktwerving levering

Evolutie van de Herfindahl-Hirschman Index voor de elektriciteits- en aardgaslevering op basis van marktaandeelen in volumes, van 2009 tot 2016, index tussen 0 (volledige mededinging) en 10.000 (monopolie).

Bron: VREG.

De recordhoogte van de leverancierswisselactiviteit leidt ook tot een duidelijke impact op de marktaandeelen van die energieleveranciers. Hoewel Engie Electrabel nog altijd de grootste elektriciteits- en aardgasleverancier is, daalde hun marktaandeel in 2016 verder ten voordele van andere energieleveranciers.

Zo neemt het aandeel in de elektriciteitsleveringen door Engie Electrabel opnieuw af tot 45%. In 2004, het eerste jaar van de vrijmaking van de markt, bedroeg hun aandeel nog 76%. De drie grootste elektriciteitsleveranciers (Engie Electrabel, EDF-Luminus en Eni) leveren samen 70% van alle elektriciteit aan eindafnemers op het distributienet in Vlaanderen.

Ook voor aardgas neemt de groep Engie Electrabel nog steeds het grootste deel van de leveringen op het distributienet voor haar rekening, maar met een marktaandeel van 39% is de dominantie sterk afgenomen. Voor aardgas zijn de drie grootste leveranciers Engie Electrabel, Eni en EDF-Luminus. Samen leveren ze 73% van het totale volume aardgas aan de eindafnemers. In 2004 bedroeg dit nog bijna 99%. Er is hier dus een positieve evolutie merkbaar.

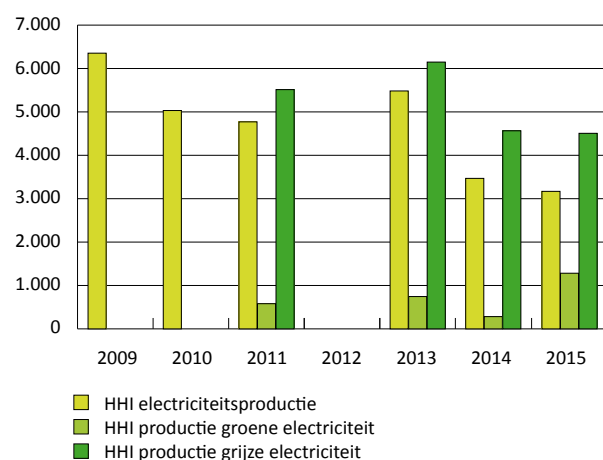
Bij de elektriciteitsproductie was Engie Electrabel met 55% verreweg de grootste producent in 2015. De afname in 2014 en 2015 tegenover 2013 is voornamelijk een gevolg van het stilleggen van een aantal kernreactoren in Doel.

De Herfindahl-Hirschman index (HHI) is een vaak gebruikte maatstaf voor de concentratiegraad in een sector. De berekening is gebaseerd op de verdeling van de markt onder verschillende aanbieders. De uitkomst van de berekening ligt steeds tussen 0 (volledige mededinging) en 10.000 (monopolie). In het algemeen is een HHI onder 2.000 aangewezen. Een HHI boven 2.500 wijst op zware risico's voor de marktwerving.

De positieve evolutie van de concentratiegraad in de elektriciteits-

5.211 Marktwerving productie

Evolutie van de Herfindahl-Hirschman Index voor de elektriciteitsproductie, van 2009 tot 2015, index tussen 0 (volledige mededinging) en 10.000 (monopolie).

Bron: VREG.

teitsleveranciersmarkt zet zich verder in 2016. De HHI daalt zelfs sterker dan in 2014 en 2015. Hoewel de index voor de elektriciteitsmarkt ook eind 2016 nog niet op het niveau is dat aanzien wordt als een volledig concurrentiële markt, betekent 2016 wel opnieuw een significante verbetering op dit vlak. Op de aardgasmarkt is er een lichte toename van de HHI. De aardgasmarkt was in 2016 opnieuw minder sterk geconcentreerd dan de elektriciteitsmarkt, maar het verschil wordt kleiner. Zowel op de elektriciteits- als de aardgasmarkt neemt de dynamiek en concurrentie toe, wat zich vertaalt in dalende concentratie-indices de voorbije jaren. De historisch grote leveranciers nemen een kleinere plek in op de markt door toenemende concurrentie van kleinere leveranciers en nieuwkomers.

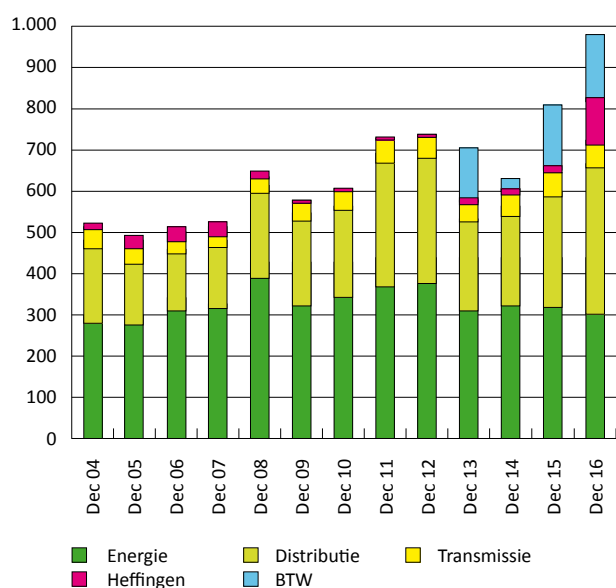
De Vlaamse elektriciteits- en aardgasmarkt kon in 2016 dus opnieuw een verbetering op vlak van de marktconcentratie – en dus van de concurrentie – optekenen. Het gezamenlijk marktaandeel van de top-3 energieleveranciers neemt af in alle deelmarkten. Hoewel er nog steeds niet kan gesproken worden van een perfect concurrentiële markt, kan er toch vastgesteld worden dat de positieve evolutie zich verder doorzette in 2016 en dat de retailmarkten van elektriciteit en aardgas in Vlaanderen voldoende concurrentieel zijn om druk op de energieprijzen te zetten, wat een van de bedoelingen was van de vrijmaking. Ook de dienstverlening is gebaat bij een sterke concurrentie op de energiemarkt.

De elektriciteitsproductiemarkt blijft daarentegen zeer geconcentreerd, al is er ook hier een positieve evolutie. De productie van grijze stroom is meer geconcentreerd dan die van groene stroom. Dit is logisch, de productie op basis van hernieuwbare bronnen is veel sterker gedecentraliseerd en in handen van verschillende spelers dan de fossiele en nucleaire productie-installaties.

5.212 Elektriciteitsfactuur huishoudelijke afnemers

Evolutie en verdeling van de elektriciteitsfactuur voor huishoudelijke afnemers met een doorsnee verbruik, van december 2004 tot december 2016, in euro.

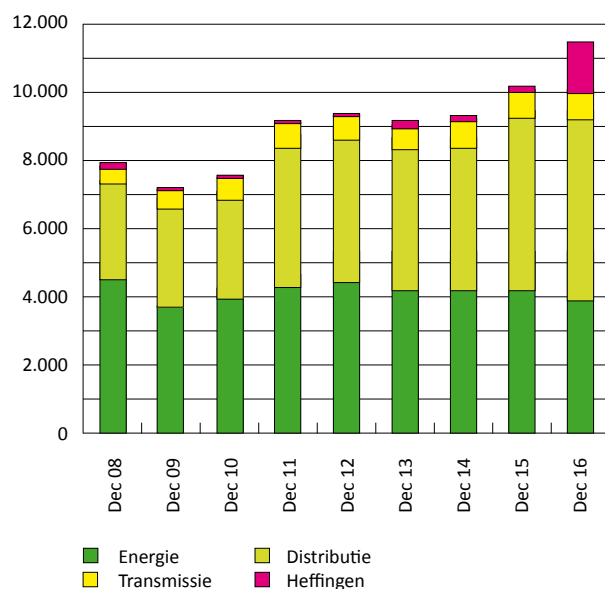

Opmerking: voor huishoudelijke afnemers, tot 2012 btw in de verschillende prijsonderdelen, vanaf 2013 btw apart.
Bron: VREG.

5.213 Elektriciteitsfactuur kleine professionele afnemers

Evolutie en verdeling van de elektriciteitsfactuur voor kleine professionele afnemers, van december 2008 tot december 2016, in euro.

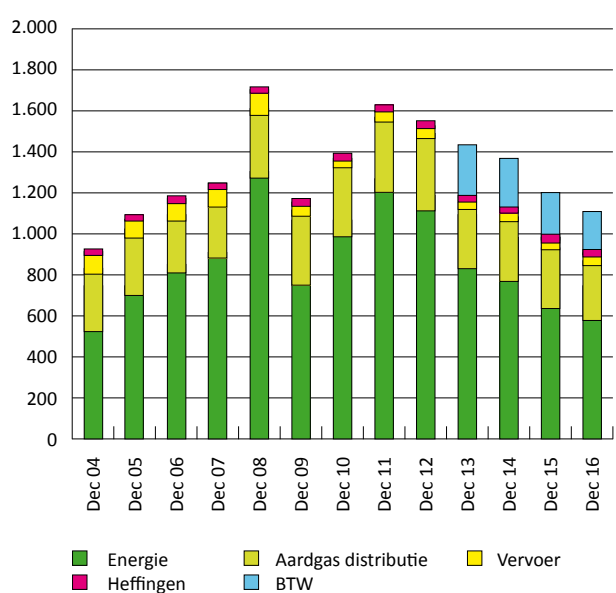

Bron: VREG.

5.214 Aardgasfactuur huishoudelijke afnemers

Evolutie en verdeling van de aardgasfactuur voor huishoudelijke afnemers met een doorsnee verbruik, van december 2004 tot december 2016, in euro.

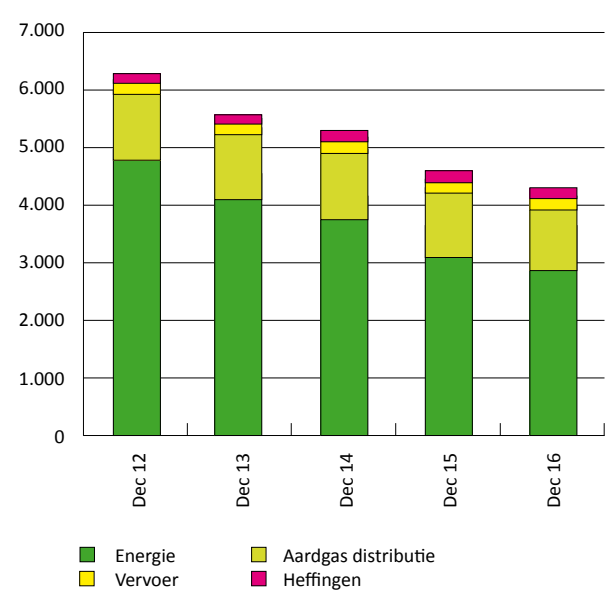

Opmerking: voor huishoudelijke afnemers, tot 2012 btw in de verschillende prijsonderdelen, vanaf 2013 btw apart.
Bron: VREG.

5.215 Aardgasfactuur kleine professionele afnemers

Evolutie en verdeling van de aardgasfactuur voor kleine professionele afnemers, van december 2012 tot december 2016, in euro.

Bron: VREG.

5.216 Stroom- en gasonderbrekingen

Evolutie van de frequentie en de duur van de stroom- en gasonderbrekingen op het distributienet, van 2006 tot 2016.

		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Laag-spanningsnet	Frequentie onderbrekingen			0,06	0,05	0,06	0,06	0,05	0,05	0,04	0,04	0,04
	Duur onbeschikbaarheid			0:06:23	0:05:35	0:07:04	0:07:36	0:06:24	0:07:15	0:05:57	0:04:59	0:04:49
Midden spanningsnet	Frequentie onderbrekingen	0,68	0,56	0,55	0,51	0,51	0,48	0,52	0,47	0,42	0,37	0,41
	Duur onbeschikbaarheid	0:28:22	0:22:19	0:22:07	0:21:30	0:20:06	0:17:55	0:19:39	0:19:24	0:16:09	0:15:05	0:15:22
Aardgasnet	Duur onbeschikbaarheid	0:06:00	0:06:00	0:05:00	0:05:00	0:05:30	0:07:12	0:06:24	0:06:54	0:05:14	0:04:04	0:04:31

Bron: VREG.

De bereidheid van klanten om van energieleverancier te veranderen is cruciaal om daadwerkelijk druk te zetten op de energieleveranciers om de dienstverlening te verbeteren en de prijzen scherp te houden. Ook de prijsevolutie in 2016 weerspiegelt de steeds toenemende concurrentie in de energiemarkt. De pure energiekost voor zowel gezinnen als kleine bedrijven en dit zowel voor elektriciteit als aardgas, daalde in 2016.

Jammer genoeg werd dit positief effect teniet gedaan doordat andere onderdelen van de eindfactuur stegen. Zo steeg het gewogen gemiddelde distributienettarief en namen de Vlaamse en federale bijdrage op energie toe.

De gewogen gemiddelde elektriciteitsfactuur ligt in december 2016 zowel voor huishoudelijke afnemers (+21%) als kleine professionele afnemers (+13%) hoger dan in december 2015. Gedurende 2016 zijn 2 schokken waarneembaar in de prijsevolutie van elektriciteit: in januari is er de afschaffing van de toekenning van de gratis elektriciteit en de verhoging van het gewogen gemiddelde distributienettarief, in maart is er de verhoging van de heffing Bijdrage Energiefonds. De verhouding tussen de samenstellende elektriciteitsfactuuronderdelen voor huishoudelijke afnemers bedraagt in december 2016: 31% energiekost, 36% distributienettarief, 5% transmissienettarief, 12% heffingen en 15% btw.

De gewogen gemiddelde aardgasprijs ligt in december 2016 zowel voor huishoudelijke (-7%) als kleine professionele afnemers (-6%) lager dan in december 2015.

De verhouding tussen de samenstellende aardgasprijsonderdelen voor huishoudelijke afnemers bedraagt in december 2016: 52% energiekost, 24% aardgasdistributie, 3% vervoer, 3% heffingen en 17% btw.

Elektriciteits- en aardgasnetwerk

Uit internationale vergelijkingen blijkt dat de betrouwbaarheid van de elektriciteits- en aardgasvoorziening in het Vlaamse Gewest zeer hoog is. Het aantal en de duur van de stroom- en aardgasonderbrekingen zijn beperkt. De Vlaamse onderbrekingscijfers zijn vergelijkbaar zijn met die van Nederland en Duitsland, die in Europa tot de laagst vermelde behoren.

In 2016 werd de stroomvoorziening van een Vlaamse afnemer gemiddeld 0,41 keer onderbroken door incidenten op het middenspanningsnet en 0,04 keer door een incident op het laagspanningsnet. Op basis van dit gegeven wordt een Vlaamse klant gemiddeld eens in de 2,2 jaren door een stroomonderbreking getroffen.

De onbeschikbaarheid is voornamelijk het gevolg van defecten op middenspannings- en hoogspanningskabels, al dan niet veroorzaakt door derden.

Een gebruiker op het middenspanningsnet had in 2016 gemiddeld 15 minuten en 22 seconden geen elektriciteit als gevolg van incidenten. Sinds 2005 is er een positieve trend waarneembaar. De onderbrekingsduur op het laagspanningsnet bedroeg in 2016 gemiddeld 4 minuten en 49 seconden. Incidenten op laagspannings- en middenspanningsnet samen veroorzaken bij de laagspanningsnetgebruiker een gemiddelde spanningsonderbreking van 20 minuten en 11 seconden, vergelijkbaar met het cijfer voor 2015.

De gemiddelde onbeschikbaarheid van de toegang tot het aardgasnet werd per afnemer geschat op 4 minuten en 31 seconden in 2016. Deze onbeschikbaarheid is nagenoeg volledig toe te schrijven aan geplande werken. Dit heeft meestal geen al te grote impact op het gebruikerscomfort aangezien geplande werken op voorhand moeten aangekondigd worden of in overleg gebeuren met de getroffen eindafnemers.

Tussen 2010 en 2016 werden 29.377 slimme meters geïnstalleerd in het kader van een aantal pilootprojecten van de netbeheerders. 82,3% van de meetpunten op middenspanning (MS) zijn op afstand uitleesbaar (AMR) ten opzichte van 64,5% in 2010. 13.684 kleine industriële verbruikers op laagspanning (LS) met een aansluitingsvermogen >56 kVA werden ook al uitgerust met een telegelezen meter.

Ook de middenspanningscabines worden meer en meer uitgerust met telebediende schakelaars en sensoren wat de onder-

5.217 Slim net

Indicatoren rond slimme elektriciteitsnetten, van 2010 tot 2016.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Slimme meters							
Aantal AMR gemeten punten MS	13.042	14.353	15.934	17.330	18.112	18.714	18.679
Aandeel AMR gemeten toegangspunten in MS	64,5%	69,1%	72,4%	77,5%	81,0%	83,4%	82,3%
Aantal AMR gemeten punten LS	7.589	9.315	11.347	12.755	13.353	13.760	13.684
Aandeel AMR gemeten toegangspunten in LS	0,2%	0,3%	0,3%	0,4%	0,4%	0,4%	0,4%
Aantal geïnstalleerde slimme elektriciteitsmeters	3.268	3.285	3.709	28.709	29.395	29.978	29.377
Aandeel slimme meters in gemeten toegangspunten op LS	0,1%	0,1%	0,1%	0,9%	0,9%	0,9%	0,9%
Geavanceerde sensoren							
Aantal telebediende schakelaars / km net	0,08	0,10	0,10	0,11	0,12	0,11	0,12
Aantal distributienetgebruikers / aantal telebediende schakelaars	400	303	282	276	266	267	267
Aantal telegelezen spanningspunten / aantal cabines	1,10%	1,12%	3,23%	4,34%	5,96%	7,02%	9,81%
Aantal telegelezen stroommeetpunten / aantal cabines	4,91%	5,21%	7,13%	8,05%	9,68%	10,86%	14,10%
Flexibiliteit							
Aantal regelbare productie installaties			311	284	286	443	553
Vermogen van regelbare productie installaties (MW)			742	983	1067	1146	1410

Bron: VREG.

brekingsduur verbetert. De evolutie van deze elementen wordt opgevolgd als indicator voor de uitrol van slimme netten. Het totale vermogen van de 553 regelbare productie-installaties (gemiddeld 2,5 MW) zit globaal genomen op het niveau van een grote productiecentrale.

Netverliezen worden gedefinieerd als het verschil tussen de geïnjecteerde elektriciteit vanuit andere netten of lokale productie-eenheden aangesloten op het distributienet en de afgenomen elektriciteit door distributienetgebruikers aangesloten op het distributienet.

Voor Vlaanderen is het netverlies beperkt tot enkele procenten.

5.218 Distributienetverlies

Evolutie van het distributienetverlies, van 2009 tot 2013, in %.

	2009	2010	2011	2012	2013
Distributienetverlies	3,81	4,12	3,73	3,72	3,75

Bron: VREG.

VOOR MEER INFORMATIE

Publicaties en websites

- Jespers, K. & Wetzels, W. (2017). *Energiebalans Vlaanderen 1990-2016*. Mol: VITO.
- Jespers, K. & Wetzels, W. (2017). *Inventaris hernieuwbare energiebronnen Vlaanderen 2005-2016*. Mol: VITO.
- Wetzels, W. & Jespers, K. (2017). *Inventaris warmte-krachtkoppeling Vlaanderen 1990-2016*. Mol: VITO.
- Turtelboom, A. (2014). *Beleidsnota Energie 2014-2019*. Brussel: Vlaams Parlement.
- Tommelein, B. (2016). *Beleidsbrief Energie 2016-2017*. Brussel: Vlaams Parlement.
- Vlaams Energieagentschap (2017). *EPB-Cijferrapport - Procedures, resultaten en energetische karakteristieken van het Vlaamse gebouwenbestand. Periode 2006 – 2016*. Brussel.
- VREG (2017). *Marktrapport 2016*. Brussel.
- VREG (2017). *Sociaal rapport 2016*. Brussel.
- VREG (2017). *De kwaliteit van de dienstverlening van de elektriciteitsdistributiebeheerders en de beheerder van het plaatselijk vervoernet in het Vlaamse Gewest in 2016*. Brussel.
- VREG (2017). *De kwaliteit van de dienstverlening van de aardgasnetbeheerders in het Vlaamse Gewest in 2016*. Brussel.

Vlaamse Milieumaatschappij (VMM): <http://www.vmm.be>
 Milieu- en natuurrapport (MIRA): <http://www.milieurapport.be>
 Milieubeleidsplan: <http://www.milieubeleidsplan.be>
 Het energie- en milieu-informatiesysteem van het Vlaamse Gewest (EMIS): <http://www.emis.vito.be>
 Vlaams Energieagentschap: <http://www.energiesparen.be>
 Vlaamse Reguleringsinstantie voor de elektriciteits- en gasmarkt: <http://www.vreg.be>
 Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek (VITO): <http://www.vito.be>

DEFINITIES

Bruto binnenlands energieverbruik Primair energieverbruik, verminderd met de internationale scheepvaart- en luchtvaartbunkers (geleverde hoeveelheden energiedragers (hoofdzakelijk brandstof) aan zeeschepen of vliegtuigen die naar buitenlandse havens varen of op buitenlandse luchthavens vliegen).

Primair energieverbruik Bruto binnenlands energieverbruik + luchtvaartbunkers – niet-energetisch eindverbruik.

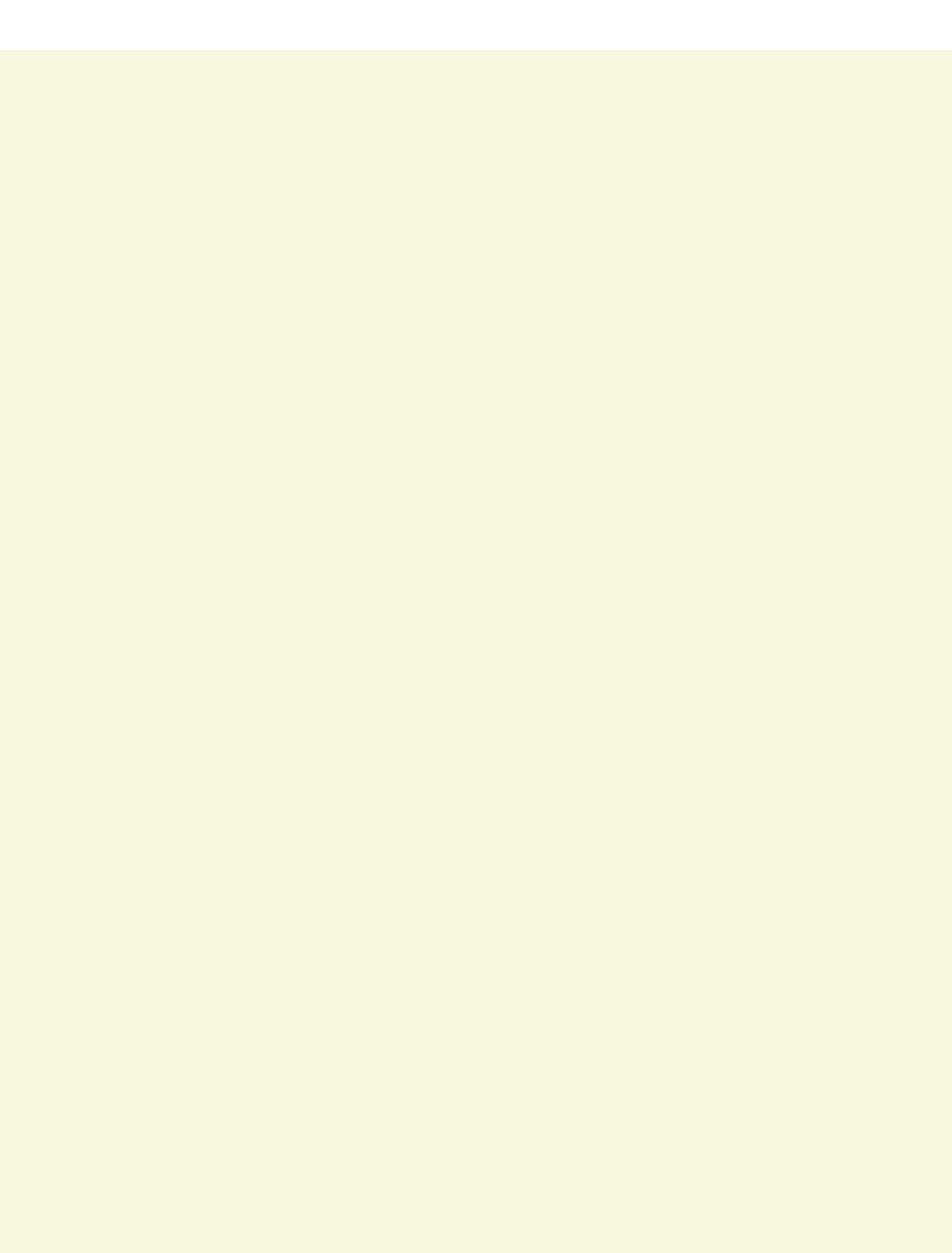
Finaal energieverbruik Geleverde hoeveelheid energie aan de eindverbruikers energie, dus zonder het verbruik in de transformatiesector.

ETS Het gros van de CO₂-uitstoot in de sectoren industrie en energie wordt gereguleerd via een systeem van Europese emissiehandel (ETS). De doelstelling die Europa aan de lidstaten oplegt tegen 2020 heeft enkel nog betrekking op het niet-ETS gedeelte (niet-ETS industrie, transport, gebouwen en landbouw).

Bruto elektriciteitsverbruik Verbruik inclusief zelfproductie verbruikt on site + netverliezen + eigenverbruik centrales.

Energie-intensiteit Het bruto binnenlands energieverbruik (in kilogram olie-equivalenten) gedeeld door het bruto binnenlands product (in 1.000 euro, kettingeuro's met als referentiejaar 2005).

Graaddagen Eenheid gebruikt om de verwarmingsbehoefte in een jaar te bepalen. Elke gemiddelde etmaaltemperatuur wordt vergeleken met een constant etmaalgemiddelde van 15°C, dat wil zeggen elke graad die de gemiddelde etmaaltemperatuur beneden de 15°C ligt, wordt een graaddag genoemd. Alle etmalen van het jaar opgeteld, leveren het aantal graaddagen per jaar op. Hoe meer graaddagen een jaar heeft, hoe kouder het geweest is en hoe meer brandstof voor verwarming nodig was.

BIJLAGEN

1. Doelstellingenkaders

Doelstellingen Pact 2020

D 1. Duurzame topregio

1. Vlaanderen groeit in 2020 uit tot een competitieve, polyvalente kenniseconomie die op een duurzame manier welvaart creëert.
2. Vlaanderen behoort in 2020 tot de top vijf van de kennisintensieve regio's op het vlak van geproduceerde en verdiende welvaart.
3. Het Vlaamse Gewest blijft in 2020 bij de top vijf van de kennisintensieve regio's op het gebied van investeringen.

D 2. Solidaire open regio

1. In 2020 is Vlaanderen een solidaire, open en verdraagzame samenleving waarin het sociaal kapitaal minstens op het niveau ligt van de top vijf van Europese landen.
2. Alle inwoners van Vlaanderen kunnen in 2020 worden bereikt door een vereniging, een buurtwerking, een vrijwilligersorganisatie of door samenlevingsopbouw. De participatie aan cultuur en sport neemt toe.
3. De Vlamingen hebben in 2020 intense sociale contacten, meer vertrouwen in de medemens en in de samenleving.
4. Discriminatie is in 2020 uitgebannen, de evenredige arbeidsdeelname is verzekerd en de deelname van alle kansengroepen aan de andere domeinen van de maatschappij is proportioneel tot hun aandeel in de bevolking.
5. Tegen 2020 is de huidige bijdrage van Vlaanderen inzake ontwikkelingssamenwerking verdubbeld. Samen met alle gedecentraliseerde besturen bedraagt de bijdrage van Vlaanderen minstens 7% van de officiële Belgische ontwikkelingshulp.

D 3. Internationalisering

1. Vlaanderen herwint tegen 2020 zijn in de afgelopen tien jaar verloren aandeel in de wereldexportmarkt en exploreert in veel sterkere mate dan vandaag onbenut potentieel op het vlak van internationalisatie (zowel in goederen als in diensten).
2. Het aantal buitenlandse directe investeringen in het Vlaamse Gewest neemt toe, evenals het ermee gepaard gaande investeringsbedrag.
3. Tegen 2020 neemt het aantal exporterende bedrijven toe, het aantal exporterende kmo's verdubbelt (tegenover 2007).
4. Het aandeel van de totale Vlaamse uitvoer naar snelgroeiende markten groeit tegen 2020 tot 10%.

D 4. Innovatie

1. Vanuit een oogpunt van economische en maatschappelijke valorisatie besteedt Vlaanderen tegen 2020 3% van zijn BBP aan O&O.
2. Dat uit zich in een verdubbeling (vanaf 2007) van de omzet uit nieuwe of verbeterde producten en diensten, een hogere vertegenwoordiging van de speerpunt domeinen, zoals ICT en gezondheidszorg, logistiek en een slim elektriciteitsnetwerk en een hoger aandeel werkkenden in kennisintensieve sectoren tot op een gelijk niveau als de Europese topregio's.
3. Ook het aantal patentaanvragen stijgt jaar op jaar. Innovatie wordt meer en beter verspreid over alle sectoren, bedrijfstypes en maatschappelijke geledingen, mede met het oog op het bevorderen van duurzame ontwikkeling.
4. De overheidssteun voor eco-innovatie staat tegen 2020 op het niveau van de top vijf van de Europese regio's.

D 5. Ondernemerschap

1. Tegen 2020 kent Vlaanderen een sterke ondernemerscultuur, stijgt het ondernemerschap en de waardering ervoor aanzienlijk, alsook het aantal ondernemingen in het Vlaamse Gewest, zodat we even goed scoren als de top vijf van de Europese regio's. Jonge starters worden aangemoedigd zodat de oprichtingsratio stijgt. Het ondernemerschap bij vrouwen, allochtonen en ouderen neemt toe tot een niveau dat evenredig is met hun aanwezigheid in de maatschappij.
2. In 2020 is er meer doorgroei van bestaande ondernemingen.
3. In Vlaanderen zullen er belangrijke planningsinspanningen moeten gebeuren om de langetermijnvraag naar bedrijventerreinen te kunnen invullen. De ruimte die hiervoor nodig is, zal wetenschappelijk bepaald worden in het kader van het RSV-2020. Een economisch activeringsbeleid en de filosofie van de ijzeren voorraad dienen tegen 2020 het aantal effectief bruikbare bedrijventerreinen te verhogen tot minimaal 95% van het totale aantal bestemde bedrijventerreinen.
4. In 2020 heeft Vlaanderen een performante landbouw die de vergelijking kan doorstaan met de Europese landbouweconomische topregio's. Tegen 2020 zal in Vlaanderen het landbouwareaal uit het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen juridisch verankerd zijn met het oog op rechtszekerheid inzake exploitatie.

D 6. Logistiek en infrastructuur

1. De economische poorten zijn in 2020 vlot bereikbaar via de verschillende transportmodi (weg, spoor, water of lucht) en via de verschillende transportdragers (zowel privaat als openbaar vervoer).
2. Hiermee realiseren we in 2020 minder dan 5% verliesuren (op het totaal aantal gereden voertuiguren) op de hoofdwegen en beperken we de milieu-impact van het goederen- en personenvervoer.
3. Hiertoe worden tegen 2020 missing links in het transportnetwerk (op de weg, water en het spoor) van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen weggewerkt.
4. De vervoersstromen worden in 2020 dynamisch beheerd teneinde de beschikbare infrastructuur optimaal te gebruiken.
5. Om logistieke activiteiten in 2020 maximaal te valoriseren, trekken we logistieke spelers aan die ten volle toegevoegde waarde en werkgelegenheid creëren.

D 7. Energie

1. Vlaanderen heeft in 2020 substantiële vorderingen gemaakt met het oog op een stabiele toegang tot energie. Dat komt de bevoorradingszekerheid en de competitiviteit van de prijzen ten goede.
2. Hiertoe worden enerzijds efficiëntiewinsten geboekt om de elektriciteitsvraag te beperken. Daardoor en in overeenstemming met de Europees aangegane verbintenissen, is tegen 2020 de energie-efficiëntie gestegen, en dienovereenkomstig het (relatieve) energiegebruik gedaald. Zodoende is de CO₂-emissie tegen 2020 gedaald overeenkomstig de Europese aangegane verbintenissen.
3. Anderzijds wordt de productiecapaciteit voor elektriciteit uitgebreid tegen 2020, o.a. door het betrekken van voldoende spelers, waarbij het aandeel elektriciteit geproduceerd uit hernieuwbare energiebronnen en kwalitatieve WKK aanzienlijk stijgt, zoals in Vlaanderen vereist zal zijn in uitvoering van de Europese richtlijn hernieuwbare energie.
4. Het elektriciteitsnet wordt tegen 2020 omgevormd tot een internationaal goed geïnterconnecteerd en slim net waarop decentrale productie-eenheden en nieuwe toepassingen kunnen worden gekoppeld.

D 8. Eco-efficiëntie

1. Een verdere ontkoppeling van economische groei en het geheel van emissies en afvalproductie is in 2020 gerealiseerd door een gestaag stijgende materiaal- en energieefficiëntie in de verschillende maatschappelijke sectoren.
2. De plaatsing van dak- of zoldervloerisolatie, de vervanging van enkel glas en inefficiënte verwarmingsinstallaties en innovaties in de sector zorgen er tegen 2020 onder andere voor dat het energiegebruik van het gebouwenpark aanzienlijk daalt.
3. Tegen 2020 beantwoorden nieuwbouwwoningen aan de optimale energieprestatienorm.
4. Vlaanderen slaagt er in 2020 in om het potentieel aan economische activiteiten en werkgelegenheid dat uit deze beleidsopties voortvloeit, in het bijzonder ook in de hernieuwbare energiesector, zoveel mogelijk te realiseren.

D 9. Werkzaamheid

1. De globale werkzaamheidsgraad stijgt tot minstens 70% in 2020 (20-64-jarigen), dankzij een gemiddelde jaarlijkse groei van minstens een 0,5 procentpunt.
2. De werkzaamheidsgraad van vrouwen blijft verder stijgen.
3. Voor kansengroepen (allochtonen, personen met een arbeidshandicap en 50+) verdubbelt de gemiddelde jaarlijkse groei tot minstens 1 procentpunt.
4. De Europese doelstelling voor 55+ (werkzaamheidsgraad van 50%) komt daarmee in zicht.

D 10. Werkbaarheid

1. Zowel de werkbaarheid van werknemers als van zelfstandigen groeit jaarlijks gemiddeld met minstens 0,5 procentpunt.
2. De werkbaarheidsgraad verhoogt voor werknemers daardoor tot minstens 60% in 2020, en komt voor zelfstandigen in 2020 zo dicht mogelijk bij 55%.
3. Dat impliceert dat voor de afzonderlijke werkbaarheidsdimensies (psychische vermoeidheid, welbevinden in het werk, leermogelijkheden en werk - privé balans) in 2020 hogere groeicijfers gescoord worden.
4. Bijzondere aandacht gaat naar vrouwen, kansengroepen en bijzondere gezinssituaties. Hiertoe wordt in het algemeen gestreefd naar een betere afstemming tussen arbeid en gezin.

D 11. Talent

1. In 2020 is Vlaanderen verder uitgegroeid tot een lerende samenleving. Zoveel mogelijk kinderen en volwassenen moeten het best mogelijke onderwijs en de best mogelijke vorming genieten.
2. Het aantal kortgeschoolden is in 2020 op de arbeidsmarkt met de helft verminderd. Dit komt doordat i) meer jongeren het secundair onderwijs afwerken ii) meer jongeren na hun secundair onderwijs verder studeren zowel in het hoger beroepsonderwijs als in het hoger onderwijs iii) meer mensen deelnemen aan levenslang en levensbreed leren (stijging tot 15% van de bevolking op beroepsactieve leeftijd).
3. Concreet halveren we tegen 2020 het aantal schoolverlaters die het Secundair Onderwijs zonder voldoende startkwalificaties verlaten, stijgt het aantal jongeren met een diploma hoger onderwijs aanzienlijk ongeacht herkomst, werksituatie of opleidingsniveau van hun ouders. Kinderen van niet-hooggeschoolde ouders bereiken een participatiegraad van ruim 60% in het hoger onderwijs.
4. In 2020 zullen meer bedrijven en sectoren een strategisch competentiebeleid voeren.
5. Een lerende samenleving in 2020 erkent competenties, waar en hoe ze ook verworven zijn.

D 12. Zorg

1. In 2020 voorziet Vlaanderen in een toegankelijk en betaalbaar kwaliteitsvol aanbod aan hulp- en zorgverlening, dat toereikend is in het licht van de zich wijzigende maatschappelijke behoeften en sociaaldemografische ontwikkelingen.
2. Bij de organisatie van het volledige hulp- en zorgcontinuüm staan in 2020 efficiëntie, effectiviteit en daardoor de kwaliteit vanuit het oogpunt van de gebruiker centraal.
3. Eerstelijnszorg- en thuiszorg zijn in 2020 versterkt.
4. Het ontstaan van groepspraktijken wordt gestimuleerd.
5. In de gehandicaptenzorg, de geestelijke gezondheidszorg en de ouderenzorg is er in 2020 voldoende aanbod gecreëerd.
6. Voor minstens de helft van de kinderen tot 3 jaar worden in 2020 formele en kwaliteitsvolle vormen van kinderopvang aangeboden.

D 13. Armoede

1. In 2020 ligt het aandeel inwoners dat leeft in armoede en geconfronteerd wordt met sociale uitsluiting laag in vergelijking met de best presterende EU27-landen.
2. Dat houdt in dat in 2020 in Vlaanderen elk gezin ongeacht de samenstelling, minstens een inkomen heeft dat de Europese armoede-risicodrempel bereikt.
3. In 2020 is er een duidelijk resultaat merkbaar van een intensieve bestrijding van armoede en sociale uitsluiting op meerdere gebieden. Het betreft resultaten van investeringen in sociale woningen, onderwijs en opleiding van kansengroepen, ziektepreventie bij kansengroepen, ...
4. Die inspanningen resulteren o.m. in een halvering van het aantal kinderen dat geboren wordt in armoede, een beperking van de laaggeletterdheid tot 3% en op het vlak van huisvesting in een substantiële verhoging van de woonkwaliteit in 2020 door halvering t.a.v. 2006 van het aandeel van de bevolking dat een woning betreft met twee of meer structurele gebreken en/of een gebrek aan basiscomfort, o.a. door de creatie van minstens 43.000 bijkomende sociale huurwoningen zoals bepaald in het decreet Gronden pandenbeleid.

D 14. Milieu

1. Voor water- en luchtkwaliteit, bodembescherming en geluidshinder scoort Vlaanderen in 2020 even goed als Europese economische topregio's.
2. De gestage afname van de druk op milieu en natuur maakt dat het aantal gezonde levensjaren dat verloren gaat als gevolg van milieuvervuiling, significant daalt tegen 2020.
3. Het beleid in 2020 focust binnen een Europese context op belangrijke uitdagingen en risico's. Zo moeten de gekozen maatregelen leiden tot een verdergaande verlaging van de broeikasgasemissies conform de voor Vlaanderen vastgestelde doelstellingen in het kader van de Europese klimaatwetgeving, een vermindering in 2020 van de gemiddelde jaarconcentratie aan fijn stof (PM10) met 25% t.a.v. 2007, waarbij alle Europese fijnstofnormen onverkort worden gerespecteerd.
4. Een significante daling van de potentieel ernstig gehinderden door geluidsoverlast door verkeer met 15% tegen 2020.
5. De meeste Vlaamse waterlopen hebben een goede ecologische toestand bereikt zodat het effectief mogelijk is dat ten laatste in 2021 voldaan is aan de kwaliteitsvereisten van de kaderrichtlijn water.
6. Om de gevolgen van de klimaatwijziging op vlak van o.a. waterhuishouding en biodiversiteit op te vangen, is in 2020 werk gemaakt van een heus adaptatiebeleid.

D 15. Natuur

1. Inzake biodiversiteit kan Vlaanderen in 2020 de vergelijking met de Europese economische topregio's aan.
2. Hiertoe heeft Vlaanderen in 2020 voldoende habitat ingericht, herbestemd, verbeterd of afgebakend om 70% van de instandhoudingsdoelstellingen van de Europees te beschermen soorten en habitats te realiseren.
3. Zowel de beboste oppervlakte als de kwaliteit ervan nemen aanzienlijk toe en minstens de helft van de stedelijke of kleinstedelijke gebieden beschikt in 2020 over een stadsbos of heeft er een opgestart.
4. Natuurbehoud en landschapszorg zorgen in 2020 voor bijkomende tewerkstelling.

D 16. Mobiliteit

1. In 2020 heeft Vlaanderen een verkeers- en vervoerssysteem dat tot de performantste van Europa behoort.
2. Hiervoor wordt co-modaliteit ondersteund door een gericht locatiebeleid en door het STOP-principe (Stappen, Trappen, Openbaar Vervoer en Privé - Vervoer) als hoeksteen van het Vlaamse mobiliteitsbeleid toe te passen, zodanig dat vanuit economisch, sociaal, ecologisch en logistiek oogpunt de meest optimale modus wordt ingezet.
3. We zorgen dat we voldoen aan de milieudoelstellingen die andere Europese landen ook dienen te bereiken tegen 2020.
4. Investerings in verkeers- en vervoerssystemen worden in 2020 beleidsmatig ondersteund door een sociaaleconomische evaluatie en een Vlaamse bereikbaarheidsmonitor.
5. Tegen 2020 is Vlaanderen een van de beste Europese regio's op het gebied van verkeersveiligheid, zowel uitgedrukt in functie van het aantal doden en zwaargewonde verkeersslachtoffers per miljoen afgelegde kilometers als per miljoen inwoners.
6. Ten opzichte van de objectieven in het Vlaamse verkeersveiligheidsplan, te realiseren tegen 2015, wordt een daling van 20% op de dodelijke slachtoffers en 25% op de zwaargewonde slachtoffers gerealiseerd in 2020.
7. Het aantal afgelegde km per persoon in het woon-werkverkeer per auto wordt drastisch verlaagd tegen 2020. Onder meer thuiswerk wordt daartoe gestimuleerd.
8. Tegen 2020 zullen bovendien 40% van de woon-werkverplaatsingen gebeuren enerzijds door collectief vervoer, waaronder het openbaar vervoer en anderzijds te voet of per fiets.

D 17. Gezondheidsbevordering

1. In 2020 scoort Vlaanderen op diverse aspecten van de levenskwaliteit bij de hoogste van Europa. Dat blijkt uit een hoog geluksgevoel bij de bevolking, een hoge globale tevredenheid met de eigen leefsituatie, de levensstandaard en langer leven in goede gezondheid.
2. Hiertoe voert Vlaanderen in 2020 een inclusief beleid dat transversaal doorheen de verschillende beleidsdomeinen wordt uitgebouwd, in het bijzonder in de ouderenzorg, de gehandicaptenzorg, de geestelijke gezondheidszorg en de bijzondere jeugdzorg.
3. Mede door ziektepreventie daalt de vermijdbare sterfte tot 35% door de realisatie van de Vlaamse gezondheidsdoelstellingen, o.a. door een terugval van het aantal zelfdodingen.

D 18. Overheid

1. Een efficiënte en kwaliteitsvolle overheid en regelgeving draagt in 2020 op structurele wijze bij tot het welzijn en de welvaart van de bevolking.
2. De overheden, elk op hun niveau, realiseren in 2020 substantiële efficiëntiewinsten, vergelijkbaar met de topregio's die een vergelijkbaar overheidsaanbod realiseren wat hen toelaat de kwaliteit van dienstverlening aan burgers en ondernemingen sterk te verbeteren.
3. De Vlaamse overheid werkt op korte termijn een set van outputgerichte indicatoren uit, die de kwaliteit en kwantiteit, de efficiëntie én de relatie tussen alle dimensies van het overheidsingrijpen kan opvolgen, evalueren en zo nodig in overleg met de betrokkenen kan bijsturen.

D 19. Maatschappelijke betrokkenheid en verantwoordelijkheid

1. Alle maatschappelijke actoren worden tegen 2020 meer actief bij het beleid betrokken. Dat bevordert het gemeenschappelijk verantwoordelijkheidsbesef en de gemeenschappelijke actieve oplossingsgerichtheid van de overheid en het middenveld voor belangrijke maatschappelijke uitdagingen, zoals duurzame ontwikkeling.
2. In 2020 nemen meer organisaties en ondernemingen maatschappelijke verantwoordelijkheid op en is MVO algemeen verspreid. Organisaties en ondernemingen worden daarbij ondersteund door de sociale partners en door de overheid.
3. Het Vlaams sociaaleconomische overleg - zowel tussen de sociale partners onderling als met de overheid - over het volledige sociaaleconomische spectrum ondersteunt in 2020 in sterkere mate het maatschappelijk draagvlak en verhoogt de efficiëntie van het overheidsbeleid.
4. Ook het overleg tussen de Verenigde Verenigingen en de overheid in het kader van hun charter draagt daartoe bij.

D 20. Begroting

1. De Vlaamse overheid blijft volgend decennium financieel gezond. Het uitgangspunt is de eind 2008 verworven schuldenvrije positie te behouden.
2. De begrotingsdoelstellingen worden gewaarborgd door een eigen Vlaams stabiliteitsprogramma dat binnen het kader van een meerjarenbegroting de jaarlijkse begrotingsdoelstellingen vastlegt in functie van de conjunctuur en de verwachte toekomstige uitdagingen.
3. De Vlaamse overheid zet in de komende jaren substantiële stappen om te komen tot een meer prestatiegerichte begroting.

Sustainable Development Goals, VN-agenda 2030

SDG 1	Beëindig armoede overal en in al haar vormen
SDG 2	Beëindig honger, bereik voedselzekerheid en verbeterde voeding, en promoot duurzame landbouw
SDG 3	Verzeker een goede gezondheid en promoot welzijn voor alle leeftijden
SDG 4	Verzeker gelijke toegang tot kwaliteitsvol onderwijs en bevorder levenslang leren voor iedereen
SDG 5	Bereik gendergelijkheid en empowerment voor alle vrouwen en meisjes
SDG 6	Verzeker toegang tot duurzaam beheer van water en sanitatie voor iedereen
SDG 7	Verzeker toegang tot betaalbare, betrouwbare, duurzame en moderne energie voor iedereen
SDG 8	Bevorder aanhoudende, inclusieve en duurzame economische groei, volledige en productieve tewerkstelling en waardig werk voor iedereen
SDG 9	Bouw veerkrachtige infrastructuur, bevorder inclusieve en duurzame industrialisering en stimuleer innovatie
SDG 10	Dring ongelijkheid in en tussen landen terug
SDG 11	Maak steden en menselijke nederzettingen inclusief, veilig, veerkrachtig en duurzaam
SDG 12	Verzeker duurzame consumptie- en productiepatronen
SDG 13	Neem dringend actie om klimaatverandering en haar impact te bestrijden
SDG 14	Behoud en maak duurzaam gebruik van oceanen, zeeën en mariene hulpbronnen
SDG 15	Bescherm, herstel en bevorder het duurzaam gebruik van ecosystemen op het vaste land, beheer bossen en wouden duurzaam, bestrijd woestijnvorming, stop landdegradatie en draai het terug en roep het verlies aan biodiversiteit een halt toe
SDG 16	Bevorder vreedzame en inclusieve samenlevingen met het oog op duurzame ontwikkeling, verzekert toegang tot justitie voor iedereen en bouw op alle niveaus doeltreffende, verantwoordelijke en toegankelijke instellingen
SDG 17	Versterk de implementatiemiddelen en revitaliseer het wereldwijd partnerschap voor duurzame ontwikkeling.

Uitgebreide set met 169 subdoelstellingen zie http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E

2. Veelgebruikte surveys

Survey Sociaal-culturele verschuivingen (SCV-survey)

Sinds 1996 wordt jaarlijks op initiatief van de Studiedienst Vlaamse Regering en zijn voorgangers, een face-to-face enquête afgenomen bij een toevallige steekproef van Nederlandstalige inwoners van het Vlaamse Gewest en het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest van 18 jaar en ouder. Deze enquête peilt naar opvattingen, overtuigingen en handelingsbereidheid rond diverse maatschappelijke en beleidsrelevante thema's. De SCV-survey 2016 leverde 1.449 gevalideerde interviews op van de 2.533 beschikbare adressen. Dit komt neer op een bruto respons van net geen 57,2%, wat een behoorlijk resultaat is en in de lijn ligt van de responspercentages van de voorgaande jaren, wat een behoorlijk resultaat is en in de lijn ligt van de responspercentages van de voorgaande jaren. De bevraging gebeurt in het Nederlands en het is niet de bedoeling dat interviewers de volledige vragenlijst vertalen.

De vraag dient gesteld of resultaten uit een peiling bij een beperkte groep wel kunnen worden doorgetrokken naar het 'totale universum' Vlamingen. Dit kan, maar dan onder bepaalde statistische voorwaarden. Allereerst moet de steekproef aselekt worden getrokken uit de doelpopulatie, wat er in principe op neerkomt dat iedereen in deze populatie een berekenbare - in principe gelijke - kans moet hebben om getrokken te worden. Ten tweede moet de omvang van de steekproef voldoende groot zijn. Aan beide voorwaarden is zeker voldaan. De steekproef werd trapsgewijs getrokken. Eerst werd een aselekt trekking uitgevoerd op postcodes en vervolgens een aselekt trekking van personen binnen de getrokken postcodes. Deze laatste trekking gebeurt op basis van een personenbestand op het rijksregister. Een steekproef van om en bij de 1.500 waarnemingseenheden is ook voldoende groot om schattingen van paramaters in de populatie toe te laten.

Surveyonderzoek door middel van steekproeven heeft echter ook consequenties voor de statistische beschrijving en de analyse. In de VRIND-bijdragen, waarin gebruik wordt gemaakt van de resultaten van de survey, wordt de verdeling van respondenten over categorieën van variabelen in percenten uitgedrukt. Het zou meer accuraat zijn niet dit percentage te vernoemen maar een betrouwbaarheidsinterval met een onder- en bovengrens waarvan het vernoemde percentage het middelpunt is. Dergelijke orthodoxe statistische aanpak zou dan wel ten koste gaan van de leesbaarheid. Daarom de raad aan de lezer om percentages te zien als een schatting van de overeenkomstige populatieparameter binnen een interval. Als we bijvoorbeeld stellen dat 50% van de Vlamingen lid is van een vereniging, zeggen we eigenlijk dat we 95% zekerheid hebben dat het werkelijke percentage zich bevindt tussen 47,5% en 52,5%. Het betrouwbaarheidsinterval is wel wat kleiner voor gerapporteerde percentages kleiner dan 20% of groter dan 80%.

Ten slotte, wanneer resultaten van steekproefonderzoek worden uitgedrukt in termen van samenhang tussen eigenschappen, zoals het verband tussen leeftijd en toekomstverwach-

tingen, dan moet telkens getoetst worden of deze samenhang wel significant is. Er moet m.a.w. worden gecontroleerd of vastgestelde verbanden tussen eigenschappen al dan niet het gevolg kunnen zijn van steekproeftoeval. Wanneer in deze VRIND de onderzoeksresultaten van de SCV-survey worden uitgedrukt in termen van samenhangende eigenschappen dan slaat dit steeds op een significante samenhang.

Onder- of oververtegenwoordiging van sommige groepen onder de respondenten wordt opgevangen door weging van de resultaten. De weging gebeurt naar opleiding, geslacht en leeftijd (tot en met 2009). Vanaf 2010 is een andere weegpak uitgewerkt. Die gebruikt dezelfde variabelen (opleiding, leeftijd en geslacht), maar ook nog het steekproefdesign en het rapport van de interviewer (Pickery, 2010).

Voor meer informatie: <http://www4dar.vlaanderen.be/sites/svr/Enquetes/Pages/Enquetes.aspx>.

Eurobarometer (EB)

Sinds 1973 houdt de Europese Commissie opiniepeilingen, de zogenaamde Eurobarometer-enquêtes (EB), om op de hoogte te blijven van de opvattingen van de inwoners van de Europese Unie. In deze bevestigingen wordt onder meer gekeken naar de tevredenheid van de Europeanen met het leven dat ze leiden, hun verwachtingen, waarover ze zich zorgen maken, hun houding tegenover Europa en de Europese instellingen, ...

De Standaard Eurobarometer wordt elk jaar in de lente en de herfst uitgevoerd en bestrijkt de EU-bevolking vanaf 15 jaar en ouder. Alle interviews worden face-to-face afgenomen bij de respondent thuis in zijn moedertaal. In alle landen is het steekproefdesign multi-stage en at random. Voor elk land van de EU is er in principe één steekproefgebied, waarbij enkel Duitsland (Oost - West) en het Verenigd Koninkrijk (Groot-Brittannië - Noord-Ierland) verdeeld zijn. In elk steekproefgebied is het doel 1.000 interviews te realiseren, uitgezonderd voor Noord-Ierland (300), Luxemburg, Cyprus en Malta (500). De steekproef wordt gewogen, afhankelijk van de populatiecijfers voor elk steekproefgebied.

Vlaanderen kan op 2 manieren in beeld gebracht worden: ofwel via de taal waarin het interview werd afgenomen (Nederlandstaligen) of via de NUTS 1-indeling (Vlaams Gewest). Het aantal Nederlandstalige respondenten schommelt rond 520 à 550 personen.

Naast een aantal terugkerende achtergrondvariabelen en vragen, bevat de Standaard Eurobarometer ook één of meerdere variabele modules (Special Eurobarometer) over een meer diepgaand thema zoals bijvoorbeeld de toekomst van Europa.

Voor meer informatie: http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm.

Enquête naar de Arbeidskrachten (EAK)/Labour Force Survey (LFS)

De Labour Force Survey (LFS) is een door Eurostat gecoördineerde bevraging in de lidstaten van de Europese Unie. Bedoeling is Europees vergelijkbare informatie te verzamelen over onder meer tewerkstelling- en werkloosheidscijfers. De uitvoering van de Belgische variant, de Enquête naar de Arbeidskrachten (EAK), gebeurt onder de verantwoordelijkheid van de FOD Economie - Algemene Directie Statistiek.

De EAK-enquête is een driemaandelijks sociaal-economische enquête bij de huishoudens met als voornaamste doelstelling de populatie op actieve leeftijd (vanaf 15 jaar) op te delen in drie exhaustieve en onderscheiden groepen (tewerkgestelde personen, werklozen, niet-actieve personen), en over elk van deze categorieën beschrijvende en verklarende gegevens te verstrekken. De enquête omvat de gehele bevolking in privé-huishoudens (uitgezonderd dus collectieve huishoudens zoals bejaardentehuizen, gevangenissen, kazernes, kloosters, weeshuizen, ...), die op het nationale grondgebied wonen. De enquête naar de arbeidskrachten is gebaseerd op een tweetrapssteekproef met stratificatie. De totale steekproef omvat ongeveer 60.000 huishoudens waarvan er 48.000 effectief bevestigd kunnen worden. Dit levert op jaarbasis informatie op over de arbeidsmarktsituatie van zo'n 90.000 inwoners van België van 15 jaar en ouder. De steekproef is gebaseerd op het Rijksregister van natuurlijke personen dat is afgeleid van de bevolkingsregisters van de gemeenten. De informatie wordt verzameld via face-to-face interviews. De respons (exclusief niet-uitgezette groepen) bedraagt 78% in het vierde kwartaal van 2016. Nagenoeg 5% van de non-respons betreft weigeringen om deel te nemen aan de enquête. Voor Vlaanderen ligt de respons op 82% en de non-respons op vlak van weigering ook op 5%.

Voor meer informatie: <http://statbel.fgov.be/nl/statistiek/gegevensinzameling/enquetes/eak/>.

Onderzoek Verplaatsingsgedrag (OVG)

Het Onderzoek Verplaatsingsgedrag (OVG) is een enquête van het departement Mobiliteit en Openbare werken over het verplaatsingsgedrag van de Vlamingen. Er werden tot nu toe 5 Vlaamse OVG's georganiseerd. OVG 1 liep van april 1994 tot april 1995, OVG 2 liep van januari 2000 tot januari 2001, OVG 3 van september 2007 tot september 2008, OVG 4 liep van september 2008 tot september 2013 en OVG 5 zal lopen van 2015 tot 2020.

De enquête bestaat uit een gezinsvragenlijst en een personen-vragenlijst waarin de respondenten worden gevraagd om gedurende 1 dag (vroeger 2 dagen) hun verplaatsingen te noteren. In 2000 was er plaats voor 10 verplaatsingen, in 1994 slechts voor 6 verplaatsingen. De gegevens over de huishoudens, de gezinsleden en de verplaatsingen worden gewogen om vertekeningen te vermijden. Daarnaast gebeurde er ook een ophoogoperatie zodat men met absolute cijfers over heel Vlaanderen kon werken. De bevraging gebeurde in OVG 1 en 2 gedeeltelijk telefonisch en gedeeltelijk per post. De gezinsvragenlijst werd

telefonisch afgenomen. De persoonsvragenlijsten werden per post opgestuurd naar alle gezinsleden ouder dan 6 jaar. Huishoudens zonder telefoon werden volledig postaal bevestigd. Er waren 2 momenten van non-respons. Het eerste moment was de telefonische afname van de gezinsvragenlijst (25% non-respons in 1994 en 20% in 2001). Het tweede moment was de postale bevraging op persoonsniveau (40% non-respons + nog een gedeelte dat afvalt bij het invullen van de verplaatsingsgegevens in 1994, 53% in 2001). Bij OVG 3 gebeurde de bevraging gedeeltelijk face-to-face en postaal. Bij OVG 1 en 2 was de steekproefeenheid het gezin, bij OVG 3 was dit het individu. Bij OVG 3 bestond de netto steekproef uit 8.800 personen ouder dan 6 jaar. De respons (75%) is verdubbeld t.o.v. OVG 2. Ook de item respons is over de hele lijn verbeterd. Eigenlijk kunnen de resultaten van OVG 3 niet zomaar vergeleken worden met de resultaten van OVG 1 en 2 omwille van de verschillen in steekproeftrekking. Bij OVG 3 werden 4 steekproeven (gespreid over het jaar) getrokken uit het rijksregister terwijl bij OVG 1 en 2 slechts 1 steekproef werd getrokken. Bij OVG 3 werden de respondenten face-to-face gerekruteerd terwijl ze in de vorige OVG's telefonisch werden gerekruteerd. De gewichten gebruikt voor de weging van de steekproef zijn in OVG 3 op een andere manier berekend dan in de vorige OVG's. Een aantal vragen werden ook inhoudelijk gewijzigd. OVG 4 en 5 zijn continue onderzoeken waarvan het veldwerk over 5 jaar verspreid is. Op die wijze is OVG 5 onderverdeeld in OVG 5.1 tot en met OVG 5.5. De toegepaste steekproefprocedure is een 'gestratificeerde tweetrapssteekproef met clustering op het niveau van postcodes'. Bij OVG 4 bestond de netto steekproef uit ongeveer 8.000 personen of ongeveer 1.600 personen per jaar. Algemeen kan gesteld worden dat de gegevens van OVG3 en OVG 4.1 tot 4.5 vergelijkbaar zijn.

Voor meer informatie: <http://www.mobieltvlaanderen.be/ovg/ovgindex.php?a=19&nav=1>.

European Social Survey (ESS)

De European Social Survey (ESS) is een tweejaarlijkse cross-nationale survey die in 2002 is gestart. Hij wordt aangestuurd door een wetenschappelijk consortium waar o.a. de Universiteit van Leuven deel van uitmaakt. De bedoeling is onder andere data te verzamelen, te interpreteren en te verspreiden over de Europese sociale conditie waarbij de aandacht vooral gaat naar veranderende attitudes, waarden, percepties en gedragspatronen van burgers in verschillende Europese landen. Ondertussen loopt de 8ste bevraging. Het aantal deelnemende landen schommelt maar meestal zijn er data beschikbaar voor een twintigtal landen. Aan de jongste bevraging (2014) namen circa 1.000 inwoners van het Vlaamse Gewest deel.

Voor meer informatie: <http://www.europeansocialsurvey.org/>.

Enquête ICT- en internetgebruik bij huishoudens en individuen

De enquête over ICT- en internetgebruik bij huishoudens en individuen is een jaarlijks door Eurostat gecoördineerde bevraging in de lidstaten van de Europese Unie. Voor de organisatie

van de bevraging en voor de verwerking van de Belgische cijfers is de Algemene Directie Statistiek van de FOD Economie (Statistics Belgium) verantwoordelijk.

De ICT-enquête bij huishoudens en individuen bestaat uit twee soorten vragen. Vooreerst zijn er de regelmatig terugkerende vragen, die veelal indicatoren zijn voor bestaande programma's van de Europese Commissies, waaronder de Digitale Agenda. Verder zijn er jaarlijks modules die een bepaald aspect van ICT-gebruik meer uitgebreid belichten zoals e-commerce en de privacy en de bescherming van persoonsgegevens in 2016. De steekproef van de ICT-enquête bij huishoudens en individuen is in België een deelsteekproef van de enquête naar de arbeidskrachten (EAK, zie aldaar). Na het afnemen van de enquête naar de arbeidskrachten vraagt de interviewer of de laatst verjaarde persoon van het huishouden van minstens 16 jaar en jonger dan 75 jaar zelfstandig de ICT-enquête wil invullen. Sinds 2009 worden er twee methodes van dataverzameling gebruikt: CAWI (Computer Assisted Web Interviewing) via een webapplicatie; SAPQ (Self Administered Paper Questionnaire) via een papieren formulier. Vóór 2009 werd de enquête mondeling afgenomen door een enquêteur. Er is een rappel met nieuwe vragenlijst voorzien als het huishouden na 14 dagen nog niet heeft geantwoord.

De huishoudens die voor de ICT-enquête in aanmerking komen, zijn de privéhuishoudens met ten minste één persoon in de leeftijdsrange van 16 tot en met 74 jaar die voor het tweede trimester deelnemen aan de doorlopende enquête naar de arbeidskrachten. Door de hervorming van de EAK volstaat vanaf 2017 één kwartaal niet meer om voldoende huishoudens te hebben en loopt het veldwerk van januari tot half augustus.

Na validatie bleven 5.055 huishoudens over. Dat is 58,6% van de huishoudens die aan de enquête naar de arbeidskrachten 2016 deelgenomen hebben en op basis van het vermelde leeftijdscriterium in aanmerking kwamen voor de ICT-enquête bij huishoudens en individuen, en 41,7% van de initiële brutosteekproef van de enquête naar de arbeidskrachten 2016 met uitsluiting van de huishoudens waarbij niet voldaan is aan bovenstaand leeftijdscriterium. De 5.055 huishoudens, die de nettosteekproef vormen, zijn als volgt over de drie gewesten verdeeld: 630 uit het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, 2.614 uit het Vlaamse Gewest en 1.811 uit het Waalse Gewest.

Voor meer informatie: statbel.fgov.be/nl/statistiek/gegevensinzameling/enquetes/ICT_huishoudens/; <http://ec.europa.eu/eurostat/web/digital-economy-and-society/data/database>.

Werkbaarheidsmonitor (WBM)

De werkbaarheidsmonitor is een instrument ontwikkeld door de Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen (SERV) – Stichting Innovatie & Arbeid dat driejaarlijks de werkbaarheid of de kwaliteit van de jobs meet van de werknemers (sedert 2004) en de zelfstandige ondernemers (vanaf 2007) in Vlaanderen.

Vier facetten van werkbaar werk worden door de monitor in beeld gebracht: psychische vermoeidheid, welbevinden in het

werk, leermogelijkheden en de werk-privé-balans. Om zicht te krijgen op oorzaken en achtergronden van werkbaarheidsknelpunten zoomt de monitor ook in op een reeks potentiële risicofactoren in de arbeidssituatie: werkdruk, emotionele belasting, belastende arbeidsomstandigheden, gebrek aan autonomie of taakvariatie en een deficit op het vlak van ondersteuning door de directe leiding.

Voor de WBM-meting is gekozen voor een anonieme schriftelijke bevraging van een representatief staal van werkenden uit het Vlaamse Gewest. Bij de werknemers gaat het om 20.000 eenheden en bij de zelfstandige ondernemers om 6.000 eenheden.

In 2013 en 2016 werd de steekproef voor werknemers verdubbeld tot 40.000 eenheden en die van zelfstandige ondernemers tot respectievelijk 12.000 en 10.000 eenheden. In 2016 ligt de respons bij de werknemers op 40,6% en bij de zelfstandige ondernemers op 27,3%. Zoals bij de vorige metingen zijn de data representatief naar geslacht, leeftijd en sector.

De vragenlijst bestaat voor een groot gedeelte uit zogenaamde 'vragenbatterijen'. Een vragenbatterij is een samenhangend geheel van vragen over één aspect, bijvoorbeeld 'vermoeidheid'.

Voor meer informatie: <http://www.werkbaarwerk.be/sites/default/files/documenten/Rapport%20Methodologie%20Werkbaarheidsmonitor%202016.pdf>.

Enquête naar de inkomens- en levensomstandigheden (EU-SILC)

De 'European Union Statistics on Income and Living Conditions' (EU-SILC) is een enquête naar inkomens en andere levensomstandigheden, met als voornaamste doel het opstellen van vergelijkbare indicatoren in het kader van armoede en sociale insluiting binnen de Europese Unie. De uitvoering van de EU-SILC-survey is sinds 2004 bij Europese verordening verplicht voor alle lidstaten. De EU-SILC wordt gecoördineerd door Eurostat en voor België uitgevoerd door de FOD Economie - Algemene Directie Statistiek.

Het betreft een enquête die wordt afgenomen bij een steekproef van private huishoudens uit het Rijksregister, waarbij de referentiepersoon van het huishouden (gezinshoofd) wordt geïnterviewd (face-to-face) evenals elk huishoudlid van 16 jaar en ouder. Deze aanpak resulteert in een dataset op huishoud en individueel niveau. De EU-SILC-survey is opgebouwd als een 4 jaar durend roterend panel. Dat betekent dat elk jaar een kwart van de huishoudens vervangen wordt door een nieuwe steekproef van huishoudens. De totale responsgraad bedraagt ongeveer 65%.

De EU-SILC-resultaten opgenomen in deze editie van VRIND zijn gebaseerd op de EU-SILC-survey van 2016. Daarbij werden in het Vlaamse Gewest in totaal via de huishoudvragenlijst en individuele vragenlijst gegevens verzameld voor 7.188 personen. In het Waalse Gewest ging het om 4.153 personen, in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest om 2.432 personen.

Voor meer informatie: <http://statbel.fgov.be/silc>

Tevredenheidsbarometer

Sinds 2011 organiseert de Studiedienst van de Vlaamse Regering, in opdracht van het college van ambtenaren-generaal en het voorzitterscollege (sinds 2014), enquêtes om de tevredenheid van de burgers, bedrijven/organisaties en lokale besturen te kennen over de werking van de Vlaamse administratie.

Naast het imago, het vertrouwen en de algemene tevredenheid werden aan de doelgroepen vragen gesteld over hun concrete ervaring bij generieke dienstverleningsprocessen van de Vlaamse administratie, zoals het verlenen van vergunningen, subsidies, informatie,... De vragen over vertrouwen, tevredenheid en imago werden ook gesteld over de dienstverlening van administraties op andere bestuursniveaus. Hierdoor kan een benchmarking gebeuren tussen bestuurslagen.

De survey bij de lokale besturen gebeurt via een bevraging bij alle stads-/ gemeente- en OCMW-secretarissen en bij de 5 provinciegriffiers. Er zijn data beschikbaar voor 3 bevestigingen (2011, 2014 en 2016). De bevraging van de burgers verloopt via een postale enquête op basis van een steekproef van 3.000 personen van 18 jaar en ouder bij het Rijksregister. Een nulmeting vond plaats in 2011, een tweede meting in 2013. De vervolgmeting is voorzien in het najaar 2016. Ook in 2011 ging een eerste bevraging door bij de bedrijven en organisaties. Daarvoor werd een steekproef van 6.000 eenheden getrokken op basis van de Kruispuntbank Ondernemen aangevuld met data van RSZ en RSZPPO. Een vervolgbefraging is voorzien in 2017.

Voor meer informatie: <http://www4darvlaanderen.be/sites/svr/Pages/2013-09-04-tevredenheidsbarometer.aspx>.

Digitale maturiteit

Vlaamse overheid: de Vlaamse overheid heeft een groot aanbod aan producten en dienstverlening (subsidies, voorzieningen, toelatingen,...) gericht op verschillende doelgroepen (burgers, ondernemingen en organisaties). Om een overzicht te krijgen van welke producten reeds digitaal aangeboden worden en voor welke producten nog papieren formulieren en/of een fysiek bezoek aan het loket vereist zijn, werd in de zomer van 2016 onderzoek gedaan naar de digitale maturiteit van de producten uit de Producten Catalogus van de Vlaamse overheid. In 2014 werd de Producten Catalogus al een eerste keer gescreend op digitale maturiteit. In 2016 werd een extra dimensie toegevoegd aan het onderzoek, namelijk een analyse van het type van formulieren die worden aangeboden bij de aanvraag van producten. De Product Catalogus omvatte in 2016 in totaal 902 productfiches. Enkel producten waarbij de Vlaamse overheid de afleverende dienst is werden opgenomen in de screening. Producten die worden afgeleverd door een lokale overheid of de federale overheid zijn dus niet geanalyseerd. De cijfers hebben in die zin betrekking op 440 productfiches. Een eerste meting ging door in 2014, wat toelaat eerste evoluties aan te geven.

Voor meer informatie: <https://overheid.vlaanderen.be/bedrijfs-informatie/digitale-maturiteit-van-de-publieke-dienstverlening-in-vlaanderen>.

Lokale overheden: de I-monitor geeft een stand van zaken van de maturiteit met betrekking tot de informatiehuishouding en ICT van lokale besturen in Vlaanderen en classificeert daarvoor lokale besturen binnen een typologie. De I-monitor is gebaseerd op een methodologie zoals ontwikkeld door het agentschap Informatie Vlaanderen in nauwe samenwerking met de VVSG en de andere leden van het e-government consortium. Op basis van workshops werden verschillende thema's en indicatoren bepaald die determinerend zijn voor de ICT- en informatiematuriteit van de lokale besturen. Uiteindelijk werden zes thema's weerhouden. Binnen de methodologie heeft niet elke indicator hetzelfde gewicht. Sommige aspecten worden belangrijker geacht voor de ICT- en informatiematuriteit dan andere. Zo werd er voor de I-monitor geopteerd om veel belang te hechten aan e-dienstverlening (29%) en informatiebeheer (28%), gevolgd door de invloed van het beleid (22%), de processen (12%), de capaciteit (6%) en de samenwerking (3%). De resultaten zijn gebaseerd op antwoorden van de gemeenten en OCMW's op een uitgebreide vragenlijst. In 2016 ging een nulmeting door.

Voor meer informatie: <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/i-monitor>.

3. Verstedelijking

In deze VRIND-editie is geen afzonderlijk hoofdstuk rond verstedelijking opgenomen. Wel wordt in de verschillende hoofdstukken nagegaan of verstedelijking binnen Vlaanderen voor grote verschillen zorgt. De verstedelijking wordt in beeld gebracht aan de hand van een classificatie van gemeenten en steden. Deze is gebaseerd op de indeling van het Ruimtelijke Structuurplan Vlaanderen (RSV) waarbij de gemeenten die in het buitengebied liggen werden opgesplitst naar plattelandsgemeenten en overgangsgemeenten op basis van het

Strategisch Plan Ruimtelijke Economie (RSVE). Bij het gebruik van SCV-survey data horen bij de grootsteden ook de Brusselse respondenten (beperkt in aantal); de provinciale en de structuurondersteunende steden vormen hier samen 'kleinere steden'; bewoners van de rand rond Brussel worden bij de stedelijke rand gerekend. Naast het cijfer voor het Vlaamse Gewest wordt waar mogelijk ook de positie van het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest meegegeven.

VRIND-indeling verstedelijking

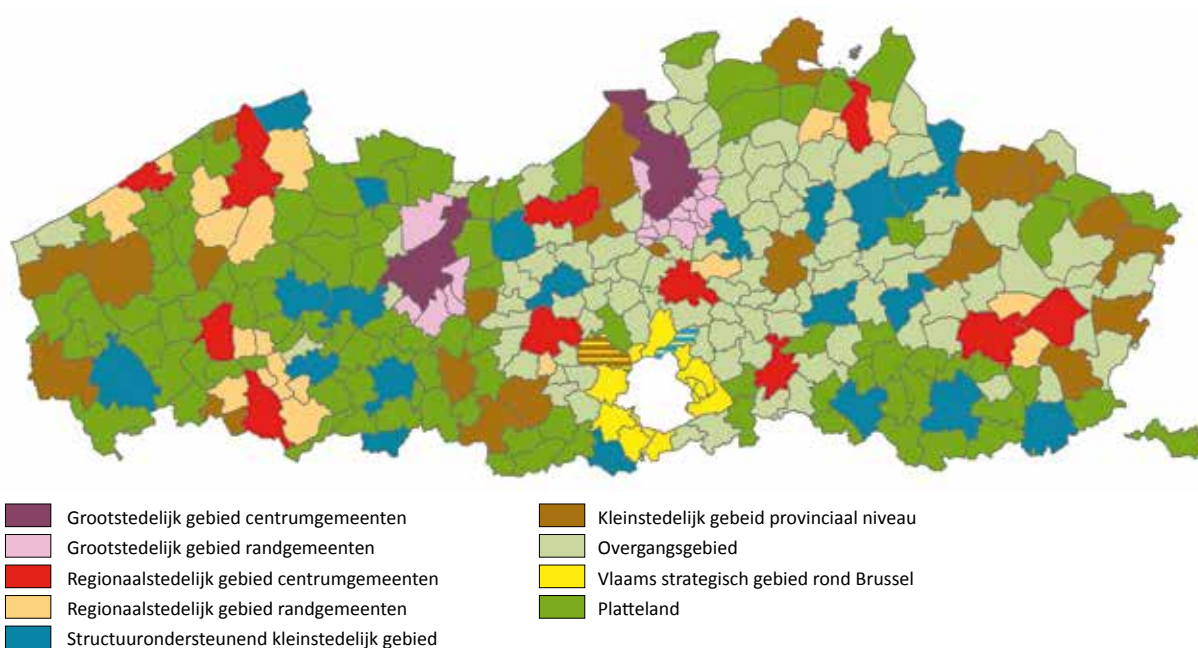
Gebiedsindeling van de gemeenten, aantal inwoners op 1 januari 2015, oppervlakte in km².

RSV	SPRE	Aantal gemeenten	Aantal inwoners	%	Oppervlakte (km ²)	%
Grootsteden		2	766.836	11,9	360,7	2,7
Centrumsteden		11	848.731	13,2	845,8	6,3
Grootstedelijke rand		19	289.725	4,5	315,8	2,3
Regionaalstedelijk gebied		20	374.384	5,8	790,1	5,8
Vlaams strategisch gebied rond Brussel		13	275.624	4,3	273,1	2,0
Structuurondersteunend kleinstedelijk gebied		21	693.361	10,8	1.406,4	10,4
Provinciaal kleinstedelijk gebied		25	667.576	10,4	1.726,1	12,8
Buitengebied	Overgangsgebied	96	1.516.043	23,5	3.439,9	25,4
	Platteland	101	1.011.847	15,7	4.364,2	32,3
Vlaams Gewest		308	6.444.127	100,0	13.522,3	100,0
Brussels Gewest		19	1.175.173		161,0	

Bron: ADS, bewerking SVR.

Gebiedsindeling VRIND

Gebiedsindeling van de gemeenten op basis van de indeling van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (RSV) en het Strategisch Plan Ruimtelijke Economie (SPRE).

Bron: SVR, SPRE, bewerking SVR.

AFKORTINGEN

µm micrometer (een micrometer is gelijk aan 10⁻⁶ meter, dit is een duizendste van een mm)
4G '4th generation' (vierde generatie van mobiele-telecommunicatiestandaarden)

ABB Agentschap Binnenlands Bestuur
AD audiobeschrijving
ADS Algemene Directie Statistiek (Statistics Belgium) van de FOD Economie
AES Adult Education Survey
AFM Autofinancieringsmarge
AGION Agentschap voor Infrastructuur in het Onderwijs
AHOVOKS Agentschap voor Hoger Onderwijs, Volwassenenonderwijs, Kwalificaties en Studietoelagen
AIDS Acquired Immune Deficiency Syndrome
APA Algemeen Plan van Aanleg
ASEAN Brunei, Cambodja, Filipijnen, Indonesië, Laos, Maleisië, Myanmar, Singapore, Thailand en Vietnam
ASO Algemeen Secundair Onderwijs
AT Aziatische Tijgers (Zuid-Korea, Taiwan, Singapore, Hong Kong)
ATP Administratief en Technisch Personeel
AWW Algemeen Welzijnswerk

BBC Beleids- en beheerscyclus
BBE Bruto Binnenlands Energieverbruik
bbp bruto binnenlands product
BEA Belgian Entertainment Association
BERD Business Expenditure on R&D
BIPT Belgisch Instituut voor postdiensten en telecommunicatie
BISA Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse
BNI bruto nationaal inkomen
BOIC Belgisch Olympisch en Interfederaal Comité
BPA Bijzonder Plan van Aanleg
BRIC Brazilië, Rusland, Indië en China
BRV Beleidsplan Ruimte Vlaanderen
BSO Beroepssecundair Onderwijs
BUSO Buitengewoon secundair onderwijs
BZV biochemisch zuurstofverbruik

CAI Centrale Archeologische Inventaris
CAO Collectieve arbeidsovereenkomst
CAW centrum algemeen welzijnswerk
CBE Centrum voor Basiseducatie
CDO Centrum voor Deeltijds Onderwijs
CDV Centrum Deeltijdse Vorming
CEPIP Centre d' Epidémiologie Périnatale
CGVS Commissariaat-generaal voor de Vluchtelingen en de Staatlozen
CH₄ methaan
CIM Centrum voor Informatie over de Media
CIS Community Innovation Survey
CJSM Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media
CKG Centrum voor Kinderzorg en Gezinsondersteuning
CLB Centrum voor Leerlingenbegeleiding

CNG Compressed natural gas
CO koolstofmonoxide
CO₂ koolzuurgas
COFOG Classification of the Functions of Government
COPD Chronic obstructive pulmonary disease
CRS Creditor-Reporting-System (OESO)
CRZ Centrale Registratie van Zorgvragen
CVO Centrum voor Volwassenenonderwijs
CZV Chemisch zuurstofverbruik
CZV chemisch zuurstofverbruik

DAB Digital Audio Broadcasting
DALY Disability Adjusted Life Year of verloren gezond levensjaar
DBFM Design, Build, Finance en Maintain
DBSO Deeltijds Beroeps Secundair Onderwijs
DGD Directie-Generaal Ontwikkelingssamenwerking en Humanitaire hulp
DIBISS Dienst voor bijzondere Socialezekerheidsstelsels
DMC domestic material consumption
DMW Diensten Maatschappelijk Werk van de Ziekenfondsen
dvo diensten Vlaamse overheid
DVZ Dienst Vreemdelingenzaken van de FOD Binnenlandse Zaken
DWH AM&SB Datawarehouse Arbeidsmarkt en Sociale Bescherming

EAK Enquête naar de Arbeidskrachten
EB Eurobarometer
EC DG MOVE European Commission, Directorate-General for Mobility and Transport
ECB Europese Centrale Bank
ECOOM Expertisecentrum O&O Monitoring
EEA European Environment Agency
EK Europese kampioenschappen
EKM Erkende kredietmaatschappij
ENA Elektronisch Nieuwsarchief
EPB Energieprestatie en Binnenklimaat-regelgeving
ESR Europees Stelsel van Rekeningen
ESS European Social Survey
ETS Emission Trading Scheme
EU Europese Unie
EU+ Europese Unie, Zwitserland, Noorwegen, IJsland en Liechtenstein
EU12 Polen, Hongarije, Estland, Letland, Litouwen, Tsjechië, Slowakije, Slovenië, Cyprus, Malta, Roemenië en Bulgarije
EU13 EU12 met Kroatië.
EU15 België, Nederland, Luxemburg, Italië, Frankrijk, Duitsland, Denemarken, Verenigd Koninkrijk, Ierland, Griekenland, Spanje, Portugal, Oostenrijk, Zweden en Finland
EU22 EU-lidstaten die lid zijn van de OESO: België, Estland, Nederland, Luxemburg, Hongarije, Italië, Frankrijk, Duitsland, Denemarken, Verenigd Koninkrijk, Ierland, Griekenland, Letland, Polen, Slovenië, Slowakije, Spanje, Portugal, Oostenrijk, Tsjechische Republiek, Zweden en Finland
EU27 EU12 en EU15 samen

EU28 EU27 samen met Kroatië
Eurostat de statistische dienst van de Europese Unie
EU-SILC European Union Statistics on Income and Living Conditions
EWI Departement Economie, Wetenschap en Innovatie

FADN Farm Accountancy Data Network
FAM Flexibel Aanbod voor Meerderjarigen
FAMIFED Federaal Agentschap voor de Kinderbijslag
FB Departement Financiën en Begroting
FLEGA Flemish Games Association
FOD BZ Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken
FOD MV Federale Overheidsdienst Mobiliteit en Vervoer
FOD SZ Federale Overheidsdienst Sociale Zekerheid
FOD WASO Federale Overheidsdienst Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg
FOD Federale Overheidsdienst
FOS Federatie voor Open Scoutisme
FPB Federaal Planbureau
FPD Federale Pensioendienst

GEM Global Entrepreneurship Monitor
GERD Gross Expenditure on Research & Development
GIB Gewaarborgd Inkomen voor Bejaarden
GLB Gemeenschappelijk landbouwbeleid (EU)
GOK Gelijke onderwijskansen
GON Geïntegreerd Onderwijs
GOVERD Government Expenditures on R&D
GT gigaton
GWh Gigawattuur
GWO Grote Woononderzoek

Ha hectare
HCI geharmoniseerde competitiviteitsindicator
HERD Higher Education Expenditures on R&D
HHI Herfindahl-Hirschman index
HIV Human Immunodeficiency Virus

IAB Interactive Advertising Bureau
IBO Individuele Beroepsopleiding in de Onderneming
ICO Indicator Competentieverricht Ondernemen
ICT informatie- en communicatietechnologie
IGO Inkomensgarantie voor Ouderen
IGVM Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen
ILO International Labour Organization (Internationale Arbeidsorganisatie)
IMF Internationaal Monetair Fonds
INBO Instituut voor natuur- en bosonderzoek
INR Instituut voor de Nationale Rekeningen
IRCEL intergewestelijke cel voor het leefmilieu
ISB Vlaams Instituut Sportbeheer en Recreatiebeleid
ISCED International Standard Classification of Education van de UNESCO
ISCO International Standard Classification of Occupations
ISEW Index for Sustainable Economic Welfare
IT Integratietegemoetkoming
ITP Intersectorale toegangspoor
IVON Integraal Verwevings- en Ondersteunend Netwerk
IVT Inkomensvervangende Tegemoetkoming
IWEPS Institut Wallon de l'Evaluation, de la Prospective et de la Statistique
IZW Instellingen zonder winstoogmerk

JINT Jeugd Internationaal
JIP JongerenInformatiePunt
JOP JeugdOnderzoeksPlatform

KB Kanselarij en Bestuur (beleidsdomein of departement)
Kgoe kilogram olie-equivalenten
KLJ Katholieke Landelijke Jeugd
KSA Katholieke Studenten Aktie
KSO Kunstsecundair onderwijs
KSZ Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid
kVA kilovoltampère
kW kilowatt
kWh kilowattuur

LAC Lokale Adviescommissie
LEP Loonkost per eenheid Product
LFS Labour Force Survey
LMN Landbouwmonitoringsnetwerk
LPG Liquefied Petroleum Gas

MAP Mestactieplan
Mbps megabits per seconde
MDG Millennium Development Goal (Millenniumdoelstelling voor ontwikkeling)
MER milieueffectrapport
MERCOSUR Brazilië, Venezuela, Argentinië, Paraguay, Uruguay en vanaf 2016 Bolivia
MFC Multifunctionele Centra voor Minderjarigen
Mhz megahertz
MINA-plan Vlaams Milieubeleidsplan
MIRA Milieurapport Vlaanderen
MIST Mexico, Indonesië, Zuid-Korea en Turkije
MKBA Maatschappelijke kosten-batenanalyse
MMIF multimetrische macro-invertebratenindex
MOW Departement Mobiliteit en Openbare Werken
MWe+m Megawatt elektrisch en mechanisch vermogen

N stikstof
N11 Next 11 (Bangladesh, Egypte, Indonesië, Iran, Zuid-Korea, Mexico, Nigeria, Filippijnen, Pakistan, Turkije en Vietnam)
N₂O lachgas
NACE Statistische Nomenclatuur economische activiteiten in de Europese Gemeenschappen
NADO Nationale Antidopingorganisatie Vlaanderen
NARA Natuurrapport
NBB Nationale Bank van België
NEC Normaal Economisch Circuit
NEET Not in Employment, Education or Training (niet in werk, onderwijs of vorming)
NGO Niet-gouvernementele organisatie
NMBs Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen
NO₃ nitraat
NT2 Nederlands tweede taal
NUTS Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques
NVWG natuurverwevingsgebieden
NWWZ niet-werkende werkzoekenden

O&O Onderzoek en Ontwikkeling
O&V Departement Onderwijs & Vorming
OCJ Ondersteuningscentrum Jeugdzorg
OCMW Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn
ODA Official Development Assistance
OESO Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
OS Olympische Spelen
OVAM Openbare Vlaamse Afvalstoffenmaatschappij

PAB persoonlijke-assistentiebudget
PAK polycyclische aromatische koolwaterstoffen
PAS Programmatische Aanpak Stikstofdeposities

PBV Promotie Binnenvaart Vlaanderen
PDPO Programmeringsdocument Plattelandsontwikkeling
PFK perfluorkoolwaterstof
PISA Programme for International Student Assessment
PJ petajoules (10^{15} joules)
PM₁₀ Particulate matter (stofdeeltjes) met een diameter kleiner dan 10 μm
PM_{2.5} Particulate matter (stofdeeltjes) met een diameter kleiner dan 2,5 μm
PMAH personen met een arbeidshandicap
PNP Not for profit Organisations Expenditures on R&D
POD MI Programmatorische Federale Overheidsdienst Maatschappelijke Integratie
POP persoonlijk ontwikkelingsplan
POT persoonlijk ontwikkelingstraject
PPS Publiek-private samenwerking
PS Paralympische Spelen

RESOC Regionaal Sociaal-Economisch Overlegcomité
Rijksregister Rijksregister van de natuurlijke personen
RMC raw material consumption
RMH Recht op Maatschappelijke Hulp
RMI Recht op Maatschappelijke Integratie
ROP Register Onbebouwde Percelen
RSV Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen
RSZ Rijksdienst voor Sociale Zekerheid
RUP Ruimtelijk Uitvoeringsplan
RVA Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening
RWZI rioolwaterzuiveringsinstallatie

SCV Sociaal-Culturele Verschuivingen Survey
SDG Sustainable Development Goal (duurzame ontwikkelingsdoelstelling)
SEE2001 Algemene sociaal-economische enquête 2001
SERV Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen
SES Structure of Earnings Survey
SHM Sociale Huisvestingsmaatschappij
SMP Student Mobility for Placements (Erasmus stages)
SMS Student Mobility for Studies (Erasmus)
SNS-pas Sport-Na-School pas
SO₂ zwaveldioxide
SOI Seksueel Overdraagbare Infecties
SPE Studiecentrum voor Perinatale Epidemiologie
Sportsnack Sportief Naschools Active Kids
SSL Steunpunt Studie- en Schoolloopbanen
SVK Sociaal Verhuurkantoor
SVR Studiedienst Vlaamse Regering
SVS Stichting Vlaamse Schoolsport
SWAP SuperWijze Activiteitenpas

TBS Terbeschikkingstelling
TEA Total entrepreneurial Activity Rate
TIMSS Trends in International Mathematics and Science Study
TJ terajoule (10^{12} joules)
TOR Tempus Omnia Revelat (Onderzoeksgroep VUB)
TSO Technisch Secundair Onderwijs
TWh Terawattuur

UGent Universiteit Gent
USD US dollar, Amerikaanse dollar

VAD Vereniging voor Alcohol- en andere Drugproblemen
VAF Vlaams Audiovisueel Fonds
VAK Voltijdse arbeidskracht
VAP verbeterings- en aanpassingspremie
VAPH Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap

VASO Vlaamse Aanbeveling Sportmedisch Onderzoek
VDAB Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding
VE Voltijds Engagement
VEA Vlaams Energieagentschap
VEN Vlaams Ecologisch Netwerk
VGC Vlaamse Gemeenschapscommissie
VGt Vlaamse gebarentaal
VHC Vlaamse Havencommissie
VIP Vlaams Informatiepunt Jeugd
VIPA Vlaams Infrastructuurfonds voor Persoonsgebonden Aangelegenheden
VITO Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek
VK Vertrouwenscentra Kindermishandeling
VKBO Verrijkte Kruispuntbank Ondernemingen
VLIF Vlaams Landbouwinvesteringsfonds
VLIR Vlaamse Interuniversitaire Raad
VLM Vlaamse Landmaatschappij
VMM Vlaamse Milieumaatschappij
VMSW Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen
VN Verenigde Naties
VNJ Vlaams Nationaal Jeugdverbond
VOP Vlaamse Ondersteuningspremie
VPJ Verloren Potentiële Jaren
VREG Vlaamse Regulator voor de Elektriciteits- en Gasmarkt
VRGT Vlaamse Vereniging voor Respiratoire Gezondheidszorg en Tuberculosebestrijding
VRIND Vlaamse Regionale Indicatoren
VRM Vlaamse Regulator voor de Media
VRPH Verdrag Rechten Personen met een handicap
VSAAW Vlaams Subsidieagentschap voor Werk en Sociale Economie
VSF Vlaamse Sportfederatie
VSV Vroegtijdige schoolverlaters
VTE voltijdse equivalenten
VTI Vlaams Theater Instituut
VTS Vlaamse trainersschool
VVJ Vereniging Vlaamse Jeugddiensten en –consulenten vzw
VVKSM Vlaams Verbond van Katholieke Scouts en Meisjesgidsen
VWF Vlaams Woningfonds
VZW Vereniging Zonder Winstoogmerk

WASO Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg
WHO Wereldhandelsorganisatie
WIV Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid
WK Wereldkampioenschappen
WKK Warmtekrachtkoppeling
WMKJ Werkingen met Maatschappelijk Kwetsbare Jeugd
WSE Werk en Sociale Economie
WVG Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin

YIA Youth In Action

ZAP Zelfstandig Academisch Personeel
Zeq zuurequivalenten

